

Gál István

Babits Mihály

Tanulmányok, szövegközlések, széljegyzetek

A kötet a Magyar Könyv Alapítvány és a Nemzeti Kulturális Alapprogram támogatásával jelent meg.

Összeállította

GÁL ÁGNES és GÁL JULIANNA

Lektorálta

SZIGETHY GÁBOR

© Gál Ágnes és Gál Julianna, 2003

ISBN 963 446 249 9

A kiadásért felel Láng József, az Argumentum Kiadó igazgatója
és Monok István, az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója

A borítót tervezte Kiss Zsuzsa

Tördelte Láng András és Markó Sándorné

Nyomta az Argumentum Kiadó nyomdaüzeme

Felelős vezető Roznai Zoltán

Ötven év szolgálat

Előszó

Tizenkilenc éves egyetemi hallgató volt Gál István, amikor 1931. január 25-én levelet írt Babits Mihálynak (Tisztelt Mester!), és azzal az alázatos kérelemmel fordult a költőhöz, hogy lakásán a Tolnamegyei Újság számára vele interjút készíthessen. Az ifjú bölcsész szerint a szekszárdi lap egy nagy Babits-interjút vár, s a Mester segítségével ezt mihamarább szeretné elkészíteni. Igaz, a helyi kormánypárti lapban 1919 óta nem írták le Babits Mihály nevét, és ez most sem jutott volna eszébe a szerkesztők közül senkinek, ha a bonyhádi születésű, Szekszárdon félig-meddig otthonos, ifjú egyetemi hallgató – aki nek korábban már néhány apróbb írása a lapban olvasható volt – nem szorgalmazza lelkesen és állhatatosan egy Babits munkásságát méltató írás megjelenését.

Babits Mihály is tudta, hogy szülővárosában szinte ismeretlenül cseng a neve, írásait nem olvassák, nem ismerik: Szekszárdon jószerivel mindenki a konzervatív Pesti Hírlapot járatta, s csak elvétve jutott el a szabadabb szellemiségű Pesti Napló, a Nyugat egy-egy példánya Tolna megye fővárosába. Talán ezért is vállalta nagyon hamar az interjút.

Nem tudjuk, Babits mikor s miképpen válaszolt Gál István levelére, de néhány nap múlva fogadta Reviczky utcai lakásán, s az interjú nem sokkal később, a Tolnamegyei Újság 1931. február 28-iki számában, az első oldalon megjelent. Babits Mihály számára talán örömet jelentett, hogy szülővárosába is eljutott a „híre” irodalmi munkásságának, az ifjú Gál István sejtethetően nagyon boldog volt, hogy a Babits Mihály életműve előtt tisztelettel fejet hajtó írása napvilágot látott. Ám azt valószínűleg nem sejtette, hogy amikor két évvel korábban, hetedikes gimnazista korában tisztelgő látogatáson fölkereste Szekszárdon Babits Mihály édesanyját, s aztán Pestre, egyetemre kerülve, 1930 őszén a költőt is meglátogatta, alapvetően eldölt, mit tekint majd élete hátralévő ötven évében legfontosabb szellemi feladatának.

Még egyetemi hallgató, amikor pár évvel később, 1934-ben megindítja, és évekig szerkeszti az Apollót.

1920-ban szellemi múltjának felmérhetetlenül nagy darabjától fosztották meg az országot, de az ország, a nemzet a történelem forgószelében is élni akar. S ha él, mert élni akar, a magyarság számára az elszakítottak helyett új szellemi kegyhelyek teremtése az értelmiség feladata. Az Apollo, a *középeurópai humanista folyóirat* és szellemi köre kimondva, a feladatot vállalta a 20. század harmincas éveiben.

A szerzőgárda: az ifjú szerkesztő kortársainak legjobbjai mellett az akkori szellemi élet derékhadának kiemelkedő egyéniségei s a kor szellemóriásai. Huszon-egynéhány éves ifjú és nagyreményű írók, tudósok s a század legkiválóbb, legmesszebbre világító szellemei: Bartók Béla, Thomas Mann, Kerényi Károly, Kodály Zoltán, Szerb Antal, Illyés Gyula, Thienemann Tivadar, Veres Péter, Babits Mihály... Feladatvállaló magyarok, akik az Apollóban megjelent írásaikban együtt siratták elvesztett szellemi kegyhelyeinket, de tudós felkészültséggel és kikezddhetetlen erkölcsi következetességgel kutatták a múltat, őszinte mindent tudni akarással térképezték fel a jelent, és merészen álmódva építették a jövőt.

Gál István lélegzetelállító szellemi bűvészműtávjára: mint a lap minden-szerkesztője, hat éven át életben tartja a folyóiratot.

Aztán megroppant Európa fölött az égbolt, kitört a világháború.

Megszűnt az Apollo, s a tehetséges ifjú szerkesztő hivatalnok-íróasztal mögé kény-szerült. 1946-ban – újra süt Európában a nap – boldog volt, amikor a hivatalnok-íróasztalt könyvtárosi dolgozósobával cserélhette föl, s álmában sem gondolt arra, hogy alig néhány év múlva a Brit Nagykövetségen betöltött könyvtárosi állása a szellemi szabadság birodalmából politikai karanténná változhat.

Ha a világégés után még voltak, 1949-ben végképp föl kellett adnia szerkesztői ál-mait. És azt is tudomásul kellett vennie, hogy az a humanista Európa, amelyről barátaival s a kor szellemóriásaival együtt az Apollo tíz megjelent kötetében, írásaikban merész terveket szőttek – semmivé lett. A nagyhatalmak megegyeztek: polgári demokrácia helyett népi demokráciának nevezett proletárdiktatúra jutott osztályrészül Magyarországnak, euró-pai civilizáció helyett ázsiai barbárság.

Komp-ország – jajongott fél évszázaddal korábban Ady Endre.

Eszmét neveznek – és a föld bitókkal fölfakad;

jövőt – és viszik halni már a gyöngye fiukat

népjavát – s a nép új nyomort lát, újabb szenvedést;

Babits Mihály 1919 júliusában testközelben tanulta meg, milyen iszonyú valóságot rejt magában ez a szó: proletárdiktatúra. Gál István Babits Mihály *Összes verseinek* még a háború éveiben megjelent kötetét lapozgatva, a *Szittál-e lassú mérgeket?* című vers egynemely során elmerengve, évtizedekig bámult ki a Brit Nagykövetség ablakán az Er-zsébet térre. A Sztálin térre. Az Engels térre.

Valaha tehetséges szerkesztő volt. Lehet, hogy tudta: a történelem derékba törte pá-lyafutását.

De a politikai karantén szellemi menedék is. A világ elől elbújva a könyvtárban, köny-vek, kéziratok, betűkbe temetett műtárgyak társaságában tölti napjait. S amit ifjan kez-dett, meglett emberként folytatta aggastyán koráig: hűséges famulusként szolgálta egész életében Babits Mihályt.

Nem sokkal a költő halála után a hagyaték gondozójának, Basch Lórántnak segítsé-gével rendezi, katalógizálja Babits Mihály angol nyelvű könyveit, és megírja nagyléleg-zetű tanulmányát Babits és az angol irodalom kapcsolatáról.

(A költő könyvtára a háború poklában megsemmisült. Gál István tanulmánya alapján sejthetjük csak: mennyi szellemi kincs lett az eltévedt gyújtóbomba pusztításának áldo-zata. És csak sajnálhatjuk, hogy 1942-ben nem akadt még néhány, Gál Istvánhoz hason-ló lelkes ifjú, aki Babits könyvtárának magyar, olasz, francia, német, latin, görög nyelvű kötetait is számba vette volna, a könyvrajstromok mellett a könyvekbe rejtett jegyzete-ket is megőrizve az utókor számára. Múlt. Örökre elmúlt.)

Amikor ocsúdni kezdett az ország a háború borzalmai után, egy ideig úgy látszott: Babits Mihály kéziratos hagyatéka végleg elveszett. Aztán a pannonthalmi apátság pin-céjéből – mi mindent mentettek meg a pusztulástól a magyar kultúra számára a tudós bencés szerzetesek! – előkerült néhány kopott, átázott koffer: a pusztulást túlélte Babits-kéziratok és -levelezés. Basch Lóránt kérésének eleget téve Gál István másfél éven ke-resztül rendezi, rendszerezi – megmenti a kéziratos hagyatékot.

Aztán egyik pillanatról a másikra ismét beborul az ég: 1949 a fordulat éve. Babits Mihály nevét és műveit méltatni politikai provokációnak számít. Tudatos kultúra-gyilkosok mesterkednek azon, hogy az olvasók még a költő nevét is elfelejtsék.

Csak újabb viharok után, tíz év múltán, 1959-ben jelenhet meg egy kétkötetes, politikai szempontok alapján gondosan megrostált válogatás Babits műveiből. Kevés, de valami. Arra elég, hogy aki akkor kézbe vette, megsejthesse: mekkora szellemi birodalom a Babits-életmű, amelynek teljes és igazi megismerésétől tiltja el az olvasó, gondolkodó magyarokat a (munkás-paraszt forradalmi) hatalom.

Pontos körképe torz politikai eszmékkel átítatott szellemi életünknek e kétkötetes Babits válogatás.

A Babits hagyaték őrzőjét, Keresztury Dezsőt nem lehetett megkerülni: engedélyezték számára, hogy terjedelmes tanulmányt írjon a kötet bevezetőjeként. A szöveggondozást szakemberre bízták: fontos, hogy szakmai szempontból támadhatatlan legyen a kiadás. A válogatás, a szövegek megrostálása viszont a hatalom számára megbízható kezesebárány feladata. És a szerkesztőbizottság Keresztury Dezső bevezető tanulmánya és Babits Mihály művei közé beékel egy szájbarágós eligazító szöveget. Ebből minden olvasó megtudhatja, hogy Keresztury Dezső többnyire elfogult, ítéletei majd mindig tévesek, megállapításai az egyetlen helyes (marxista) szempontból nézve elfogadhatatlanok; Babits Mihály jelentős, de nem igazán fontos alkotó, mint szerkesztő nem kevés kárt okozott a magyar irodalomnak, bár költészete kétségtelenül értéket is képvisel...

Gál István ezekben az években, ha Babits Mihály műveit, a birtokában lévő kéziratokat, leveleket olvasgatta, csak magának, csak íróasztalfiókjá számára jegyzetelgethetett. De pillanatra sem szakadt el Babits szellemétől, s amikor enyhébb szelek kezdtek a Kárpát-medencében fújdogni, a hatvanas évek második felében és a következő évtizedben sorra jelentek meg Babits életművével foglalkozó tanulmányai, szövegközlései, széljegyzetei. Engedélyt kap Keresztury Dezsőtől a hagyaték folyamatos, rendszerező feldolgozására, és a kiadatlan kéziratok közzétételére. Eleinte szaklapok, tudományos periodikák közlik tanulmányait, később folyóiratokban, napilapokban is megjelenik számos írása. Babits Mihály személyes ismerőse, tisztelője volt, már 1942-ben tanulmányozta műveit, s akkor sem tagadta meg Mesterét, amikor mások csak fitymálva ejtették ki a klerikálisreakciós Babits nevét. Keresztury Dezső tehát bízik benne, 1967 után ezért engedélyezi Gál István számára a rendszeres kutatómunkát, a Széchényi Könyvtárban őrzött kéziratok hagyaték feldolgozását, kiadását.

És Gál István élete hátralévő másfél évtizedében folyamatosan, el nem apadó kedvvel és erővel dolgozza fel, elemzi, ismerteti és teszi közzé Babits Mihály műveit, a hagyaték egyes darabjait.

Áldozatos munkáját többnyire elismerik, értékelik.

Munkájának minőségét sokan bírálják.

Majd mindenki elfelejkezik arról: Babits Mihály életműve hatalmas birodalom, amelyben könnyen el lehet tévedni. Gál István több mint ötven évig bolyongott Babits Mihály szellemi életművében. Néha eltévedt. Néha mindannyian eltévedünk. De Gál István soha nem hagyta abba, sohasem adta fel: hittet, elszántsággal, felelősségtudattal újra és újra elindult újabb és újabb területeket, szellemi kincseket fölfedezni a Babits-birodalomban.

Nincs könnyű helyzetben. A politika által kicövekelt tilalomfák között kell a felfedezőúton néha egyenesen, néha kacskaringósan haladnia.

Babits Mihály *Összes versei*. Budapest, 1942. Hiányzik a kötetből a *Fiatalkaton* című vers, csonka sorok árválkodnak a *Talán a vízözön* szövegében. Háború van.

Babits Mihály *Összegyűjtött versei*. Budapest, 1977. Hiányzik a *Szittál-e lassú mérgeket?* című vers, csonka sorok árválkodnak a *Dal az esztergomi bazilikáról* szövegében. Béke van.

Irodalomtörténészek örök gondja a Kárpát-medencében: hűség a szellemhez vagy hűség a hatalomhoz? Háború van, béke van: a politikai cenzúra olajozottan, folyamatosan működik.

A betűtengerben sem mindig könnyű tájékozódni. Gál István 1973-ban, az *Életünkben* adta közre Weöres Sándor Babits Mihálynak írott, a hagyatékban található leveleit. Negyedszázaddal később jelenik meg Weöres Sándor levelezéskötete: *Egybegyűjtött levelek* I–II. Bp. 1998. A szerkesztők rövid jegyzetben tájékoztatják az olvasót: „Weöres Babits Mihályhoz írott leveleit is – 31 darabot – Gál István közölte, de nem mindenütt betűhíven, olykor kihagyásokkal. Kronológiai tévedését helyreigazítottuk.”

Kéziratból kiadni egy szöveget vagy a nyomtatott szöveget a kézírral egybevetni nem ugyanaz a nagyságrendű, nehézségű, felelősségű filológiai feladat. Aki először olvassa az eredeti kéziratot, könnyebben tévedhet, mint aki a kéziratot már ellenőrző forrásként használja. Gál István valószínűleg néhány szám és betű olvasásakor tévedett.

De a Weöres Sándor levelezését közreadók jegyzete (például) mindjárt egy téves adattal kezdődik. Gál István ugyanis nem harmincegy, hanem ötvenegy levél szövegét adta ki, ugyanazt az ötvenegyet, amelyet a leveleskönyv szerkesztői is közzétettek. A Gál István által közölt két első levél sorrendjét e kiadásban (okkal) megcserélték, mert korabeli újságok alapján megállapították, hogy a Kisfaludy Társaságba 1930. február elején választották be Babitsot, a február 8-iki dátum tehát ehhez a (második) levélhez tartozik. A Goethe-társasággal kapcsolatos levél viszont beszámoló a november 24-iki ünnepéről, tehát valójában ez keletkezett korábban – azaz valójában 1929. november végén, és nem, mint a Weöres levelezéskötetben (tévesen) olvasható, 1920-ban. Sajtóhiba? Elírás? Figyelmetlenség?

Csak intő, figyelmeztető jel: a betűtengerekben bolyongók könnyen (el)tévedhetnek.

Gál Istvánnak a költővel készített interjúja még elsőéves egyetemista korában, 1931. február 28-án jelent meg a Tolnamegyei Újságban. Utolsó Babits Mihállyal kapcsolatos írása már halála után, a Tiszatáj 1983. decemberi számában látott napvilágot.

Több mint ötven év. Horthy, Szálasi, Rákosi, Kádár. Néhány év világháború. Néhány év demokrácia. Átalakul a világ, átalakulnak az emberek.

Néha igazunk van, néha tévedünk.

És mindenről lehet mindenkinek a másétól eltérő véleménye.

Babits Mihály életműve hatalmas birodalom. Olvasók és szakemberek, irodalomtörténészek és irodalomélvezők egyetérthetnek vagy vitatkozhatnak Gál István elemzéseivel, megállapításaival, szövegkiadási módszereivel. Egyetérthetünk minden gondolatával, elutasíthatjuk minden gondolatát.

De ötven év áldozatos munkájának eredménye ez a most kezünkben tartott vaskos kötet. Tanulmányok, szövegközlések, széljegyzetek: mindenki számára megkerülhetetlen forrásmunka, aki a 20. század egyik legnagyobb költője, írója, tudósa, szerkesztője, műfordítója – Babits Mihály szellemi birodalmának titkaira kíváncsi.

Szigethy Gábor

Szerkesztői előszó

Gál István 1974-ben Illyés Gyulának ezt írja:

„[Babits] egyik elfelejtett cikkében találtam meg fontos elvi állásfoglalását nagy írók összes műveinek és a rájuk vonatkozó összes adatoknak összegyűjtéséről és kiadásáról. »Ady Barátai« címmel a húszas évek elején kezdtek szervezni egy sajnos hamar abba-hagyott mozgalmat, ennek feladatait többek között ebben jelölte meg Babits: »Ady Barátai« elhatározták, hogy nem engedik feledésbe menni a nagy magyar költő életének legkisebb emlékét sem... Nincs semmi jelentéktelen ebben az életben, s minden kis mozzanat, mint a Szibillák könyvében minden lap, sorsokat rejt. Ady Barátai összeszedik emlékeiket és közkinccsé teszik. Könyveket adnak ki, Adyra vonatkozó adatoknak tárát; föl kutatnak mindent, a Jövendő irodalomtörténete és a magyar Szív hűséges ereklégtartója számára. Nem 'rubrikázzuk' őt, hanem megmutatjuk; s ez jogunk és kötelességünk... Az apró események, egy-egy vers születésének körülményei, Ady beszélgetése, elejtett szavai, elfelejtett vagy kéziratban maradt műve, alkalmi apróságok, töredékek és levelei, minden egyes sora – semmi sem oly kicsi, hogy ne érdekelne minket. De munkánkban osztozni kívánunk. Akinek a legapróbb adat van a birtokában: gondoljon mireánk...« Nem kétes, hogy amit Babits úgy is, mint irodalomtörténész, Adyról mondott, azt saját magára is érvényesnek tartotta. Érthető, miért tett el oly gondosan mindent.»¹

Ha a Gál István Babits-közleményeit összefoglaló kötetet forgatjuk, ezt az elvet látjuk tükröződni. Őt is ez vezette, amikor a hetvenes években egymásután tette közzé a Babits-hagyatékából Babits Mihály addig kiadatlan verseit, tanulmányait.

Gál István korai érdeklődését Babits és a Nyugat írói iránt bonyhádi gimnáziumi irodalomtanára keltette fel. Már 1931-ben interjút készített Babits Mihállyal, ismertette műveit a székszárdi újságban. 1936-ban mint az Apollo c. középeurópai folyóirat szerkesztője tanulmányt kért a költőtől folyóirata számára. Azzal a kérdéssel fordult Babits-hoz, mit mondott volna, ha meghívást kap a budapesti humanista kongresszusra. Így született meg Babits Mihály gyönyörű tanulmánya, *A humanizmus és korunk*.

Babits halála után a Magyar Tudományos Akadémián, a Filológiai Társaság emlékülésén Gál István tartotta az emlékbeszédet, ez Babits szerepe a magyarországi angol műveltségben címmel nyomtatásban is megjelent. Doktori disszertációjának témája: Babits és az angol irodalom (1942). Dolgozata anyaggyűjtéséhez lehetősége nyílt Babitsék lakásán betekinteni a hagyatékba és elkészíteni Babits angol nyelvű és vonatkozású könyveinek jegyzékét.

1950–51-ben Schöpflin Aladár és Basch Lóránt megbízásából Török Sophie lakásán ismét foglalkozhatott a hagyatékka. A később az Országos Széchényi Könyvtárba került s zárolt anyagként kezelt hagyatékban való kutatásra Gál István külön engedélyt kapott

¹ 1974. ápr. 11. In: Illyés Gyula és Gál István levelezése. Bonyhád, 1998. 79–80.

a kurátor Keresztury Dezsőtől. Munkájának eredménye számos tanulmány és több forráskötet (Babits Adyról, Arcképek és tanulmányok, Az európai irodalom olvasókönyve, Babits–Szilasi levelezés stb.). Közben – 1973 tavaszán – a Magyar Tudományos Akadémia Textológiai Bizottsága megbízásából felmérést készített a kritikai kiadás előkészítésének lehetőségére.

A hagyaték feltárása során ő indított akciót Babits megmaradt könyvtárának a szekszárdi Babits-múzeumban való elhelyezésére. Hasonlóképpen hívta fel a figyelmet a Babits-hagyaték Bartók-kincsei, a röntgenlemezre készült felvételek megmentésére.

Gál István hagyatékában számtalan levél tanúskodik arról, hogy a Babits-hagyaték feldolgozása során egy-egy öt foglalkoztató kérdésben Babits még élő kortársaihoz fordult hiteles emlékeikért. Ilyen módon a levelek, egy-egy téma vagy publikáció köré csoportosítva, akár műhelybeszélgetéseként is kezelhetők. Megjelent köteteinek visszhangja sorába illik e kortársak levélben kifejezett véleménye, amelyekből itt kiragadunk néhányat:²

Illyés Gyula:

„...Kétszeres köszönetet is küldök. Egyet azért, hogy idejuttattad ezt a tanulmányt is. Még egyet, hogy ilyen világosan rendbetetted ezt a kérdést. Ha él valahol, Babits szelleme bólintva, hálásan néz rád...” (1974. XI. 1.)

„...Ezért a könyvért leszünk tán leghálásabbak a buzgalmadnak. Azon mód odaállítom Babits könyvei közé. Ő maga sem venné ki már közülük, bármennyire halogatta is annak idején ezek kötetbe foglalását. Igen szép munkát végeztél...” (Arcképek és tanulmányok, 1977. VI. 24.)

„...Készülő Babits-kötetdre is az a szavam, ami eddigi munkásságodra. Minél többet, változatlan szívóssággal ragaszkodva a hűséghez; rábízva későbbi időkre – a távlatra – az ítélkezést...” (Az európai irodalom olvasókönyve, 1977. VI. 29.)

Cs. Szabó László:

„...Nagyon szépen köszönöm a »Babits Adyról« dokumentumgyűjteményt; évtizedek óta vártam igen halvány reménnyel erre az üdvös legendarombolásra. Megtetted, gratulálok... Mert igazolva láttam több évtizedes bosszúságomat az oktalan szembeállítás miatt...” (Babits Adyról, 1976. V. 20.)

„...Nagy hálával megkaptam Babits tanulmánykötetét (Arcképek.. stb.), jó néhány írás óriási hiányt pótol, ezer köszönet, hogy kezem s kezünk, mindnyájunk keze alá dolgozol, ha a magadé görcsöt fog is néha, nagy és növekvőn becsült áldás a munkád...” (Arcképek és tanulmányok, 1977. VI. 23.)

„...alig kétséges, hogy nagyméretű Babits-gazdálkodásod egyik legizgalmasabb kötete egy „töredék”, az európai irodalom olvasókönyve, amit igen hálásan köszönök...” (Az európai irodalom olvasókönyve, 1978. VI. 14.)

Thienemann Tivadar:

„...tegnap megjött a könyved is, köszönöm. Menten elolvastam, igazi gyönyörűséggel. Páratlan gyöngyszem a magyar szellemi élet mélyéből. Szeretem olvasni a dokumentumokat, a tényeket, ahogy önmagukban beszélnek...”

² A levelek Gál István hagyatékában találhatók. Kiadásukat tervezzük. Vö. 1. jegyzet.

Ott voltam Ady temetésén és szinte ma is hallom Babits búcsúszavait...” (Babits Adyról, 1976. III. 15.)

„...Interjú könyvedet, köszönöm! Menten elolvastam, rendkívül eleven érdekesítő olvasmány volt. Nem tudok magyar író, aki hagyatékának oly gondos őrzője akadt, mint Babitsnak megadatott Tebenned. Neked kellene megírni B. életrajzát. Klasszikus monumentum volna a távoli utókor számára...” (Interjúk Babits Mihállyal, 1979. VII. 12.)

A kiadvány tartalma

A kiadvány célja, hogy kötetbe foglalja Gál István különböző folyóiratokban és napilapokban megjelent Babits-közleményeit: diákkori interjútól disszertációján át halála után megjelent utolsó írásáig.

Az eredeti szándéktól eltérően – terjedelmi okokból – kimaradt a cikkek egy része: az idegen nyelven megjelent közlemények; a magyar és idegen nyelvű fordítások ismertetései, valamint néhány publicisztikai írás. Ezek a bibliográfiában nyomon követhetők.

A kötet szerkezete

TALÁLKOZÁSOK BABITS MIHÁLLYAL

A fejezet első részében a tizenkilenc éves Gál István Babits Mihállyal készített interjút közöljük.

A második részben kapott helyet Babits Mihály, Babits Mihályné és Gál István levelezése. A levelezést Gál István Babits-hoz intézett, interjút kérő levele vezeti be. A későbbi levelek témája az Apollo számára írt Babits-tanulmány. A levelek között található egy Török Sophie-levele Gál Istvánhoz, valamint két Török Sophie-nak írt Gál István-levele.³

A harmadik részben teljes egészében közöljük Babits Mihálynak Gál István felkérésére az Apollo számára írt *A humanizmus és korunk* c. tanulmányát. Érdekességként említjük, hogy a tanulmány szövegén Babits – levele tanúsága szerint is – néhány helyen még a szöveg leadása után is javított. (A két szöveg közötti eltérés nyomon követhető e kötetben, mivel a Gál István hagyatékában őrzött Babits-tanulmány eredeti kézírata illusztrációként megtalálható a kötet végén.)

A további fejezetek Gál István Babits-közleményeit műfaji, azon belül időrendi csoportosításban tartalmazzák.

TANULMÁNYOK

SZÖVEGKÖZLÉSEK

A fejezetben a Babits-hagyatékban található dokumentumok közlései kaptak helyet, mégpedig két egységre bontva. Az első egységben *Babits-szövegek* (versek, verstörések, előadások és egyebek), a másodikban *Babits-hoz és Babits-ról* írt levelek közlései olvashatók.

³ Babits Mihály és Gál István leveleinek első közlése: Apollo 1934–1939. Hasonmás kiad. 3. Dokumentumok. Bp. Argumentum, 2001. 56–62.

SZÉLJEGYZETEK

A fejezet rövidebb közleményeket tartalmaz.

BIBLIOGRÁFIA

Regisztrálja Gál István összes Babits-közleményét, beleértve az önállóan megjelent műveket s azok ismertetéseit, valamint a kötetből szövegesen kimaradt közleményeket.

MUTATÓK

A kötet a következő mutatókkal egészül ki:

- *Névmutató*: tartalmazza a szöveges részekben és a bibliográfiában előforduló összes személynevet;
- *Címmutató*: felsorolja Gál István közleményeinek a szöveges részekben és a bibliográfiában előforduló összes címét;
- *A Babits-művek címeinek mutatója*: regisztrálja a szöveges részekben és a bibliográfiai tételekben előforduló összes Babits-mű címét;
- *Szövegközlés-mutató*: négy csoportba soroltan (versek; levelek; önéletrajzok, vallo-mások és interjúk, valamint egyéb szövegek) számot ad a Gál István által közzétett szövegekről.

A mutatók hivatkozási adata a szöveges részek esetében a lapszám, a bibliográfiai tételek esetében a bibliográfia tételszáma.

MELLÉKLET

Ebben a Gál István hagyatékában őrzött Babits-tanulmány (*A humanizmus és korunk*) és a Babits-levelek eredeti kéziratainak hasonmása látható. A tanulmány teljes kézírata hasonmásban itt jelenik meg először.

A szövegközlés módja

A kötet szerkesztése során Gál István közleményeinek írásmódját a legújabb akadémiai helyesírás szabályai szerint egységesítettük.

Érvényes ez Babits prózai szövegei esetében is, mivel a közlemények helyesírása a források sokfélesége, a szabályok használatának eltérő gyakorlata miatt szinte követ-hetetlen volt. Igyekeztünk azonban tiszteletben tartani Babits írásának megállapítható, jellegzetes, a költő kiejtést is tükröző sajátosságait (gimnázista, realista stb.).

A versek esetében természetesen megőriztük Babits ismert rövid ékezetes írásmódját.

Nem volt célunk a szövegközlések kritikai felülvizsgálata. A vitatott olvasati problémákat érintetlenül hagytuk. Néhány nyilvánvaló gépelési hibát javítottunk.

Gál Ágnes és Gál Julianna

TALÁLKOZÁSOK
BABITS MIHÁLYAL

Babits Mihálynál

(1931)

A XX. század magyar irodalmának egyik vezéralakja Babits és évek hosszú sora óta a Nyugat főszerkesztője. A jövő magyar irodalomtörténésze vele meg lesz akadva, mert nem fogja tudni, vajon Babits költőnek, regényírónak, műfordítónak vagy tudós kritikusnak nagyobb-e?

Babits Mihály a legteljesebb magyar európeér, csodálatosan széles horizontot figyelő entellektüel, aki nemcsak Európa, de a többi világrész szellemi áramlatait is állandóan figyelemmel kíséri. Műveiben élő hatóerőként áramlik szerte a hét nyelv szűrőjén megtisztult és kifinomult európai kultúra. Eddig hét verseskönyve jelent meg (*Levelek Irisz koszorújából* 1909, *Herceg, hátha megjön a tél is* 1911, *Recitativ* 1916, *Nyugalanság völgye* 1920, *Sziget és tenger* 1925, *Az istenek halnak, az ember él* 1929, *Összegyűjtött versek* 1929), négy regénye (*A gólyakalifa* 1916, *Timár Virgil fia* 1922, *Kárvavár* 1924, *Halálfiái* 1928), három nagy tanulmánykötete (*Irodalmi problémák, Gondolat és írás, Élet és irodalom*), egy novelláskötete (*Karácsonyi Madonna*), egy meséskönyve (*Aranygaras*) és több kötet műfordítása (Dante, Wilde, Kant, Shakespeare, Meredith, Baudelaire, Goethe, Szophoklész stb.)

Nagy műveltségéből következik, hogy:

1. *nem forradalmár-író*; a magyar irodalomban rokonainak Vörösmartyt és Aranyt jelelte meg;
2. *nem felelőtlen l'art pour l'art művész*; kortárs ő, aki ezrek és milliók szavát énekli:

»Nem magamért sírok én: testvérem van millió,
és a legtöbb oly szegény, oly szegény,
még álmából sem ismeri, ami jó.«

*

Ugyanabban a pózban ül előttem, ahogyan a közismert Rippl-Rónai portré ábrázolja. Végtelen kedves, meleg ember, öröm vele beszélgetni. A szobákban könyv könyv hátán, az embernek törni kell a fejét, hol látott ennyi könyvet – magánkönyvtárban – egy halomban.

„*Fekete olvasó*”

Az interjú során feltett első kérdésemre ezt válaszolja Babits:

– Most *Fekete olvasó* c. regényemen dolgozom, egy budapesti napilap fogja folytatásokban közölni. Valószínűleg március hónapban. Utópisztikus regény, az Örök Harc 53. esztendejében játszódik. Rövid témája: mi lenne az emberiségből akkor, ha a ma – divatos jelszavak és szölamok összes konzekvenciáit levonnák. Sötét utópia, nemkívána-

tos, hogy valaha is bekövetkezzék. Az utópia azonban teljesen reális, egyáltalán nem egy fantáziavilágnak a rajza; teljesen reálisan megrajzolt emberekkel dolgozik, úgyhogy mihelyt azt a föltételt elfogadjuk, hogy az Örök Harc korában vagyunk, a többi teljesen a realitás síkján mozog.

Irodalom és közönség

Azt kérdeztem ezután tőle, hogy látja az irodalom és közönség viszonyát?

– Az egész világon nagy érdeklődéscsökkenés tapasztalható az irodalommal szemben – mondja a mester. – Eléggé idegen lett az emberek előtt. Talán mert sokat veszített tiszta szelleméből. Egyrészt az olvasó nem érdeklődik annyira, mint máskor, másrészt viszont igazán nagy irodalmi jelenség sem adódott.

Külföldi irodalom

Mégis hol látható ma egy kis élet? – hangzik újabb kérdésem, melyre azt a választ nyerem:

– Határozottan érdekes és erős irodalmi mozgolódás észlelhető Franciaországban és Angliában. Németországban nem látható olyan tisztán, mi készül. Az utódállamok irodalma? Az ő kultúrájukban határozottan van valami ösfrissesség, nem fáradt, de még nagyon sok idő fog eltelni, míg az emberi kultúra ormaihoz közel érnek. Általában jellemző a közép-európai utódállamok népeinek kultúrájára az a közmondás, amit még fogarasi tanár koromban hallottam az oláhok színeváltozásáról: A nagypapa még medve, az apa pásztor, a fiú pedig már ügyvéd.

„Illyés Gyula nagyon tehetséges...”

– Mi a véleménye a fiatal írókról? – ostromlom tovább a mestert, aki ezeket mondja:

– A fiatal generáció nálunk is forrongó állapotban van. Mindenfelé csak ígérek tűnnek fel. A költők közül *Erdélyi József* és *Illyés Gyula* a legtehetségesebb. Erdélyi kiforrottabb, később, viszont *Illyésben több a tehetség és az ígért. Egységes szellem nincs*, csak egyes fiúk vannak, akik egész irodalmat csinálnak. Az én véleményem az, hogy *egy új klasszicizmus fog következni*, új és zsúfolttűzű fellobbanás. Ezt már többször megírtam. – Általában nem nagyon változnak véleményeim, legfeljebb a hangsúly esik más-más részre. Ma például megint hangsúlyozom a forma fontosságát. *Az irodalomban ma egy szörnyű ártalmas irány pusztít: az »életes irodalom«*, mely az irodalmat és zsurnalizmust összetéveszti. Olyan fontos kérdés ez, amit nem lehet egy interjú keretén belül letárgyalni. Ahhoz értekezéseket kellene írnom...

Szekszárd és Babits

Végső kérdésem ez: Milyen élményekkel távozott a szekszárdi irodalmi ünnepélyről?

– Nagyon kedves este volt – válaszolt mosolyogva. Meglehetősen régóta távol voltam Szekszárdtól. Sajnálom, hogy csak kis ideig lehettem otthon, édesanyám ma is ott lakik. Sajnos csak ritkán mehetek haza. De *roppant erősen össze vagyok nőve Szekszárddal*. Minden embernek van egy vidéke, ahol nagyon otthon érzi magát. Számomra Szekszárd ez az otthoni táj. Sok helyen szerepeltetem műveimben és még folyton táplálkozom élményeimből, melyeket ott nyertem...

*

Egyéni jellegű beszélgetés következik. Az asztalon egy nyomdászágú könyv hever: a meseter *Timár Virgil fia* c. regényének francia fordítása, *Aurélien Sauvageot* munkája.

A dolgozóasztalon két regény korrektúrája: az Athenaeum most adja ki tíz kötetben Babits összegyűjtött munkáit.

A rengeteg könyv között otthonosan mozog a XX. század magyar szellemiségének egyik legértékesebb megnyilatkozása, akiről könyveket, tanulmányokat írtak és műveit számos európai nyelvre lefordították.

(Tolnamegyei Újság 1931. febr. 28., 13. évf. 17. sz. 1–2.)

Babits Mihály, Babits Mihályné és Gál István levelezése

(1931–1944)

GÁL ISTVÁN – BABITS MIHÁLYNAK

Budapest, 1931. január 25.

Tisztelt Mester!

Azzal az alázatos kérelemmel fordulok Önhöz, méltóztassék tudósítani, mikor kereshe-
tem föl lakásán? T. i. egy nagy Babits-interjút vár a Szekszárdon megjelenő „Tolname-
gyei Újság”. Nem szeretném tisztelt Mestert a lakásán munka közben zavarni, ezért ké-
rem az időpontot.

T. válaszát várja

tisztelő híve
Gál István

Címem:

Gál István bölcs. hallg.

VII., Hársfa u. 59/b.

K: kézírás, tintával; boríték nélkül

GÁL ISTVÁN – BABITS MIHÁLYNAK

Pest, 1936. dec. 6.

Igen tisztelt Főszerkesztő Úr!

Bocsánatot kérek, hogy csak így levélben, zilált írással jelentkezem; de betegen fekszem
a szívemmel, és nincs más mód kérésem megismétlésére.

November elején meg tetszett ígérni az Apollo VI. kötetébe az általam tisztelettel kért
vezetőtanulmány megírását. Nem méltóztatott-e megfedkezni az ígéretéről? Nagyon
kérem, igen tisztelt Főszerkesztő Úr, szíveskedjék megírni a nagy érdeklődéssel és öröm-
mel várt művet.¹

A VI. kötet Apollot január első felében föltétlenül ki szeretném adni, azért hacsak le-
hetséges, a karácsony előtti napokra kérném Főszerkesztő Úr munkáját.

Szép anyag van máris együtt, de a megjelenés természetesen ahhoz igazodik, mikor
kaphatom meg Főszerkesztő Úr cikkét.

Mégegyszer tisztelettel kérve kérésem teljesítését,

maradtam Főszerkesztő Úr nagyrabecsülő, kész híve

Gál István

az Apollo szerkesztője és kiadója

¹ Babits M.: *A humanizmus és korunk*. Megjelent: Apollo VI. 1–5.

K: kézírás, tintával; boríték nélkül

BABITS MIHÁLY – GÁL ISTVÁNNAK

[Postabélyegző: 1936. dec. 18.]

Kedves Uram,

kérem, írja meg nekem lehetőleg postafordultával, nem nagy baj-e, ha én a cikket nem a karácsony előtti, hanem a karácsony utáni napokban küldeném el? – sajnos, nem jutok hozzá a megírásához előbb, mint éppen az ünnepek alatt. De mindenesetre meg akarom írni, s éppen ezért kérem, ne nyugtalankodják, ha pár napot késsem vele.

Arra is kérem, írja meg, milyen címre küldjem?

Szívélyes üdvözlettel kész híve
Babits Mihály

[Címzés:]

Nagyságos Gál István úrnak,
az Apollo szerkesztőjének
Budapest
XIV. Hungária középkerület 129.

[Feladói cím:]

Babits M.

I. Attila u. 95.

K: kézírás, tintával; postai levelezőlap; dátum nélkül

GÁL ISTVÁN – BABITS MIHÁLYNAK

Pest, 1936. dec. 19.

Igen Tisztelt Főszerkesztő Úr!

nagyon örültem szíves értesítésének. Egészen természetes, hogy nem baj, ha később kapom meg várva-várt cikkét; ez a dátum ahhoz igazodik, mikor kapom meg a Babits-cikket. Mindenesetre, ha csak lehetséges, tessék szíves lenni legkésőbb 29–30-a körül befejezni a cikket és az én túloldali címemre elküldeni; én sürgősen továbbítom a nyomdának. Hálásan köszönöm, hogy nem tetszett megfélemlkezni az Apollonak tett ígéretéről, büszke vagyok rá, hogy a III. évfolyamot éppen Főszerkesztő Úr szavai fogják megnyitni.

Boldog ünnepeket kíván Főszerkesztő Úrnak és k. Családjának,

tisztelő híve
Gál István

K: kézírás, tintával; postai levelezőlap egyik oldala

GÁL ISTVÁN – BABITS MIHÁLYNAK

1937. febr. 10.

Igen tisztelt Főszerkesztő Úr!

Arra szeretném kérni, tessék szíves lenni várva várt tanulmányát mégiscsak az én címemre elküldeni. Tetszett említeni, hogy kéziratban kapjuk a cikket. Nagy öröm volna

számomra, ha kedves emlékként eltehetném magamnak Főszerkesztő Úr munkájának kéziratát.¹ Én majd legépeztetném és úgy továbbítanám a nyomdának.

Bocsánatot kérek még egyszer az örökös zaklatásért és Főszerkesztő Úr nagy, kitűnő szívességét előre is köszönve, vagyok őszinte tisztelettel,

igaz híve
Gál István

¹ A tanulmány kézírata Gál I. hagyatékában található.

K: kézírás, tintával; boríték nélkül

BABITS MIHÁLY – GÁL ISTVÁNNAK

[Postabélyegző: 1937. febr. 17.]

Kedves Barátom,
ma hosszú akadályverseny után (mert napról-napra elvont és elfoglalt valami) befejeztem a cikket. De nem vagyok vele egészen megelégedve, szeretném egy kicsit átstilizálni.* Arra kérem, hívjon föl (Tel. 1-607-07) vagy keressen föl ez ügyben. Itthon vagyok ma (szerda) d.u. 6 órától kezdve, holnap reggel 11-ig.** Személyesen szeretném a dolgot Önnel megbeszélni.

Viszontlátásig üdvözli
Babits Mihály

* Ha lehet, még ma.

** Csütörtök d.u. 4–5 a Nyugatnál.

[Címzés:]

Nagys. Gaál [!] István úrnak
az „Apollo” szerkesztője,
Budapest
XIV. Hungária középkerület 129.
Expressz

K: kézírás, tintával; képes levelezőlap; dátum nélkül

GÁL ISTVÁN – BABITS MIHÁLYNÉNAK

Budapest, XIV.
Hungária középkerület 124.

[Budapest, 1937. júl. 7.]

Nagyságos Asszonyom!

Bocsánatot kell kérnem, hogy levelemmel zavarom. Azzal a tiszteletteljes kérelemmel vagyok bátor jelentkezni, nem kaphatnék-e egy-egy fényképlevonatot abból a két gyönyörűen sikerült és rendkívül becses fölvetelből, amely Babits Mihályt a szigeti aszphalosok között és Juhász Gyulát a parasztgyerekekkel ábrázolja¹. Szeretném mind a két

fényképet íróasztalom fölé akasztani, hogy akiknek műveit egy életre szívemben őrzöm, emberi alakjukkal is állandóan szemem előtt legyenek. Tudom, hogy kérésem talán sok a jóból. Viszont nem is méltóztatik gondolni, milyen örömet okozna nekem ez a kitüntetés. Előre is hálásan köszönöm a Nagyságos Asszony szíves jóindulatát. Azt hiszem, nem kell említenem, hogy mindennemű kiadást boldogan vállallok a két szép fényképért. S az meg magától értetődő, hogy külön büszkeség számomra, hogy a költőnő részesít figyelmében.

Szabad-e még megemlítenem, hogy Főszerkesztő Úrnak az Apolloban megjelent tanulmányát a Prágai Magyar Hírlap, a prágai Új Szellem és a kolozsvári Független Újság részint egészében átvette, részint bőven kivonatolta. Ezeket a lapokat azért nem tudtam már személyesen fölhozni, mert magam is kórházba kerültem hetekre, rossz szívemmel. Kérem tiszteletemet átadni Főszerkesztő Úrnak.

Mégegyszer kérve kérésem teljesítését és gratulálva a kitűnő szigeti cikkhez és fényképhez, vagyok Nagyságos Asszony tisztelő híve

kézcsoókkal
Gál István

Bpest, 1937. júl. 7.

¹ A kért Babits-fénykép helyett a kötet borítóján lévő dedikált képet kapta Gál István, ez a kért Juhász Gyulaképpel együtt hagyatékában található

K: kézírás, tintával; boríték nélkül

BABITS MIHÁLYNÉ – GÁL ISTVÁNNAK

[Postabélyegző: 1937. július 13.]

Kedves Uram!

Nagyon szívesen adok az említett fényképekből, de csak ősszel lehetne, ha megint a pesti lakásban (ill. budai) leszünk, most a környéken nyaralunk, – s itt nincsenek fényképeim. Örülök, hogy tetszettek. Nagyon sajnáljuk, hogy beteg volt. Bizony, nálunk sincs semmi jó újság.

Szívélyesen üdvözlí
Babits Mihályné

[Címzés:]

Nagys. Gál István
szerkesztő úrnak
Budapest, XIV.
Hungária középörút 129.

[Feladói cím:]

Babits
Attila u. 95.

GÁL ISTVÁN – BABITS MIHÁLYNAK

1937. febr. 10.

Tisztelettel és szeretettel üdvözlí Szerkesztő Urat Szekszárdról

Gál István

[Címzés:]

Nagys. Babits Mihály úrnak, író

Budapest

II. Atilla u. 95–97.

Zugligeti u. 43.

K: kézírás, tintával; képes levelezőlap: szekszárdi látkép

GÁL ISTVÁN – BABITS MIHÁLYNAK

Bpest, 1937. okt. 19.

Tisztelt Főszerkesztő Úr!

Bocsánatot kell kérnem, hogy ismét zavarom. A minap a kezembe akadt a Nouvelle Revue de Hongrie egy régebbi száma, melyben egy nagyon szép tanulmányára akadtam: „*A nacionalizmus és a pacifizmus*” címűre. Gondolom, hogy ez a tanulmánya, éppúgy, mint a többi új írás is, benne lesz az *Összes Művek* készülő *Ezüstkor* kötetében. Tudtommal az a kitűnő és fontos írás még nem jelent meg magyar nyelven; s tekintve, hogy a Nouvelle Revue-t honunkban alig olvassák többen, mint a megszállt területeken, ahonnan ki is van tiltva, azt hiszem, nem ártana a kötetben való kiadása előtt magyarul is kiadni. Az Apolloban megjelent, „*A humanizmus és korunk*” c. szép tanulmány nagy hatása alapján (másodkiadásban megjelent a prágai Új Szellemben és a kolozsvári Független Újságban¹, és más lapok is bőven foglalkoztak vele, főként Prágában és Pozsonyban), szóval a múltkori Apollonak írt Babits-tanulmány nagy hatására hivatkozva vagyok bátor azt az alázatos kérdést előterjeszteni, hogy ha volna esetleg otthon egy magyar nyelvű példány a nevezett tanulmányból és Szerkesztő Úrnak nincs kifogása ellene, úgy méltóztassék elküldeni címemre, hogy az Apollo nov.-i új kötetébe betehessem előkelő helyre. Előre is hálás köszönetemet kell kifejeznem Szerkesztő Úr jóindulatú szíveségéért.

Boldog lennék, ha a most megjelent összes versekből egy ismertetési példányt kaphatnék az Apollo és Új Szellem részére. A nyáron a Nagyságos Asszony fényképeket is ígért; szabadna ezekért jelentkeznem?

Hamaros gyógyulást és teljes fölépülést kíván Főszerkesztő Úrnak

készséges híve

Gál István

¹ Új Szellem. 1. évf. 3. sz. (1937. márc. 15.), p. 3–4., ill. Független Újság. 4. évf. 12. sz. (1937. márc. 20/27.), p. 3.

BABITS MIHÁLY – GÁL ISTVÁNNAK

[Postabélyegző: 1937. nov. 5.]

Kedves Uram,

Köszönöm szíves és kedves sorait. Sajnos, én ágyban fekvő súlyos beteg vagyok és képtelen arra, hogy dolgokat most rendesen elintézzek. Lehet, hogy válaszom már tárgytalan is, mert a kérdéses Apollo füzet már bizonynyal elkészült. A kívánt tanulmány egyébként fontosabb részeiben már megjelent magyarul, a Nyugat Könyvről Könyvre c. rovatában, mint könyvismertetés.

Nem látogatna egyszer meg? Akkor ezt is jobban megbeszélhetnők. Lakásom azóta megváltozott, de most is az Attila utcában lakom 65 B/alatt. Telefonom a régi (1.607.07) – de ne árulja el senkinek.

Beszéltem az Athenaeummal, hogy küldjenek nagy verseskönyvemből egy ismerteti példányt az Apollonak.¹ Sárközi úgy emlékezik, hogy közben ez a dolog már elintéződött; mindenesetre megígérte, hogy el fogja intézni.

Szíves üdvözetet küld a viszontlátásig
Babits Mihály

[Címzés:]

Gál István

az Apollo szerkesztője

[Feladói cím:]

Babits Mihály

Bpest. I. Attila u. 65/B

¹ *Babits Mihály összes versei, 1902–1937.* Budapest : Athenaeum, 1937. (*Babits Mihály összegyűjtött munkái*; 1.). – A szerző ajánlásával.

A dedikáció szövege: Gál Istvánnak szeretettel 1938. újévén Babits Mihály.

(A kötet megtalálható Gál I. könyvtárában.)

K: kézírás, tintával; a Nyugat papírján + boríték; dátum nélkül

GÁL ISTVÁN – BABITS MIHÁLYNAK

1937. nov. 12.

Tisztelt Főszerkesztő Úr!

Kár, hogy nem előbb kaptam meg kedves és kitüntető sorait. Október végén Bécsbe kellett utaznom, hogy elfoglaljam az osztrák kormány által adományozott ösztöndíjas helyemet. Még föl szerettem volna jönni meglátogatni, de nem tudtam, szabad-e? Így csak Cs. Szabótól és Halász Gábortól érdeklődtem, hogy tetszik lenni? Ha meg is jelent a jelzett cikkből néhány fontosabb rész, azt hiszem, nem ártana az egészet megegyeszer közölni az Apollóban, mert ebbe a készülő számba nagyon beleillene. Talán mégis kézbe akarok a kézírata, vagy talán kérjem el Balogh Józseftől, mit tetszik gondolni? Mindenesetre várok még új füzetünkkel, hátha megkapom a cikket?¹

Remélem, már jobban tetszik lenni. Hamaros gyógyulást kíván

igaz tisztelettel híve
Gál István

¹ A tanulmány nem jelent meg az Apolloban.

K: kézírás, tintával; postai levelezőlap

GÁL ISTVÁN – BABITS MIHÁLYNAK

Budapest, 1938. jan. 1.

Igen tisztelt Főszerkesztő Úr!

Bocsánatot kell kérnem, hogy megint zavarom soraimmal. Azzal a kéréssel fordulok most Szerkesztő Úrhoz, szíveskedjék átengedni az Apollo készülő és még január első felében megjelenő kötetébe a Vajda János Társaságban fölolvastott tanulmányát. Úgy emlékszem, az írói felelősségről szólt, s hiába lestem azóta a lapokat, sehol sem láttam megjelenni. Akik hallgatták az előadást, mondták, hogy igen fontos elvi megnyilatkozás. Gondolom, nagy díszére válna szerény lapunknak ez a tanulmány, ha még oly rövid is. A szám tartalma igen szép, megfelelő környezetet tudnék biztosítani az írásnak, ezért talán nem ok-talan a reményem, hogy ki tetszik tüntetni ezzel az írással. Örülnék, ha hamar kezeim között lehetne a cikk. Előre is a leghálásabban köszönöm!¹

Egyúttal őszinte szerencsekívánataimat fejezem ki az újév alkalmából;

tisztelettel híve
Gál István

¹ Az előadás végül nem jelent meg az Apolloban.

K: gépirás; boríték nélkül

GÁL ISTVÁN – BABITS MIHÁLYNÉNAK

Nagyságos

Babits Mihályné úrasszonynak,

Budapest

Budapest, 1944. július 21.

Kedves Nagyságos Asszony!

Madridból megérkezett az *európai irodalomtörténet* spanyol kiadásának szerződése. Mind a két példányt mellékelten küldöm azzal a kéréssel, hogy ennek egy példányát hozzám visszajuttatni szíveskedjék, mi azután ezt Spanyolországba visszaküldhessük.

Kézcsókkal Nagyságos Asszonynak készséges híve

Gál István

Melléklet: 2 drb

K.: gépirás a M. Kir. Külügyminisztérium Kulturális Osztályának fejléces papírján, boríték nélkül

BABITS MIHÁLY

A humanizmus és korunk

Tavaly egy nemzetközi ankétot tartottak Budapesten, „a humanisztikus szellem feladatáról a mai lélek formálásában”. Az Apollo szerkesztője most avval a kérdéssel fordul hozzám: mit mondtam volna, ha ezen az ankéton részt veszek?

A téma érdekel. Sőt izgat, mintha a saját ügyemről volna szó. Anch’io... én is humanista vagyok. Titkos büszkeség fog el, mint egy magas cím és nemes hivatás választottját. De rögtön kételyeim támadnak: mi az a humanista? Mit jelent a „humanisztikus szellem”? Micsoda értelmet lehet adni ennek a szónak napjainkban? Ha őszinte vagyok, azt kell felelnem, amivel a híres Huizinga kezdte felszólalását a budapesti ankét ülésén: „nem tudom”.

S mégis valahogyan nagyon jól tudom. Minden kétséget kizáróan érzem, mi köt össze ismeretlen emberekkel, akik szintén „humanisták”. S mi köti össze egymással a budapesti ankét legtöbb résztvevőjét is. A köznyelv humanitáson egyszerűen emberiességet, emberszeretetet szokott érteni. Ez a szimpla és köznapi értelmezés szóba se került az ankéton; mégis erre gondolok, amint az elhangzott beszédek szövegét lapozom. Holott mi köze ennek a humanizmus tudományos fogalmához? A történeti és kulturális humanizmus egészen más. Azt nem olyan könnyű értelmezni, legalább korunkhoz való vonatkozásában.

Valamikor könnyűnek látszhatott, s meghatározása nem okozott fejfájást. A humanista egészen különleges, pontosan fölismerhető emberfaj volt: azoknak a kasztja, akik a klasszikus nyelvek birtokában az antik műveltség letéteményeseinek érezték magukat. Aki ma is így értené, jóformán csak a görög és latin professzorokat nevezhetné humanistáknak. A budapesti ankét azonban nem görög–latin professzorok ankétja volt, noha résztvevői között ilyenek is szerepeltek.

De a legjelentősebb szereplők némelyike, például Thomas Mann, nyíltan bevallotta a klasszikus nyelvekben való járatlanságát. S a felszólalók beszédeiből rendről-rendre kitűnt, hogy a „humanista” szellemirányt, mely felé valamennyien áhítoznak, szinte egytől-egyig különbözőképpen értik és képzelik. Gilbert Murray még a „hellénségben való időnkénti megmerülés” szükségét érzi. Thomas Mann számára a humanizmus már csak egy szellemi magatartás: a fanatizmus ellentéte. S Huizinga végül is nem tud más közös vonást találni a különböző értelmezések közt, mint azt, hogy valamennyi oly tárgyakkal való foglalkozásra vonatkozik, melyekről nem lehet egzakt módon ítélni. Minden ítélet az ítélező egyéniségétől függ. A végső mérték maga az *ember*.

A nagynevű tudós okoskodása itt egy kicsit olyanfajta, mint amit a nyelvészet „népetimológiának” szokott nevezni. A történeti humanizmushoz ennek sincs több köze, mint akár a köznyelvi értelmezésnek, mely egyszerűen lefordítja a szót. Igaz, hogy *humanizmus* szó szerint emberiességet jelent. De ez eredetileg éppoly kevésbé vonatkozik valami emberies, azaz egzaktág nélküli tudományra, mint morális emberiességre. Egé-

szen másfajta emberieségről van itt szó: kulturális emberieségről, amit egy tág körű és nemesen hagyományos irodalmi műveltség alakít ki a lélekben. Műveltség, mely az értelmet és érzelmet egyformán iskolázza, nem vet meg semmi emberit, nem mond le semmi megszerzettéről vagy megszerezhetőről, s az átöröklött belső élményekkel egyre gazdagabban, azokat egyre bővítve, halad az emberi szellemnek mind nagyobb bonyolultsága és teljessége felé.

Már az ókorban megszületett a humanizmusnak ez a fogalma. Már a hellenisztikus időben elevenen élt az ideál: kiépíteni a lelki emberségnek ezt a teljességét az irodalmi hagyományból, – a klasszikus görög irodalom alapján és annak folytatásával. A „humanizmus” szóban azóta is a szellemi hagyomány nosztalgiája kísért. A kultúra önfenntartási ösztöne.

Evvel a nosztalgiával fordult vissza a reneszánsz az antik műveltség tanulmányához. Ez reakció volt. A kereszténység nem állt a hagyomány alapján. Az Ágostonok megtagadták a Vergiliusokat, s a középkor zelótái oly hangon beszéltek a „pogány” kultúráról, ahogy ma a kommunisták szoktak a „polgári” kultúráról beszélni. Ők nem vágytak az „emberség” kiteljesítésére. Inkább legyőzni és megalázni kívántak mindent, ami pusztán „emberi”. Így jelenik meg a humanizmus valóban mint a fanatizmus ellentéte és ellenfele. Visszahatása. Kulturális ellenforradalom.

Mert a fanatizmus mindig forradalmi. Minden fanatikus *tabula rasát* szeretne csinálni, eltörölni a múltat, a létezőt, újraépíteni a világot a saját álma szerint. Ebben van valami rögeszmeszerű. A fanatikus a rögeszme embere, aki egyetlen célra függeszti tekintetét, egyetlen értéket ismer csak, ezen kívül hajlandó mindent kiirtani és sajnálkozás nélkül áldozatul dobni.

A humanista ezzel szemben a teljességre tör és konzervatív. Ragaszkodik az átöröklött szellemi kincsekhez, visszatér hozzájuk, nem engedi ki őket kezéből semmiféle új célért, divatért vagy rögeszméért. Nem mintha ellensége volna az újnak, vagy egyoldalú bálványozója a réginek. A reneszánsz humanistái nem elmaradt emberei voltak koruknak, hanem ellenkezőleg a legmodernebbek. Aki erre gondol, azonnal érzi, mennyire nem lehet a humanistát összetéveszteni a régiség szaktudósával: a görög-tanárral, aki egy elmúlt kultúra emlékei közé bezárkózva megveti a jelent és struccmódra bújik el a jövő elől. A humanista nem akarja elzárni a szellem útját. Inkább még nyitni akar neki utakat. Nem azért nyúl vissza a régihez, mert sokallja az újat, hanem azért, mert kevesli. A régivel is az újat gazdagítja. Nagyön téved az, aki a múlt eltüntetésével hiszi leginkább szolgálhatni a jövőt. Múlt nélkül nincs jövő, s mennél gazdagabb a múltad, annál több fonálon kapaszkodhatsz a jövőbe. A forradalmak kultúrája sivár és szegényes. A humanista, ahogy mondtam, kulturális ellenforradalmár. Ő az, aki a múlt szellemi gazdagságát érzi és őrzi, hogy a jövőt gazdagítsa vele.

Mi ok lehet, hogy csak az ókori irodalmak értőjére és ismerőjére korlátozzuk nevét? Thomas Mann úgy hiszi, hogy „tanácsos, sőt szükséges” volna már kiterjeszteni a fogalmat. Történetileg persze az első humanisták a klasszikus görögség avatottjai voltak. Akkor ez jelentette a „kincses múltat”, melyben a jövő csirái rejlettek. A reneszánsz idején az antik kultúra tanulmánya egy elveszett birodalom visszahódítása. Akkor is, máskor is, a humanizmus határozott állásfoglalás, világnézet, mely mindig olyankor jelentkezik mozgalom és szekta gyanánt, ha az emberiség szellemi hagyományának valamely részét (vagy az egészet) feledés vagy pusztulás veszélye fenyegeti. A mai huma-

nistának épp annyi oka van féltetni a keresztény örökséget, mint az antikot. S európai műveltségünknek már réges-régen csak kisebb s látszatra közömbösebb részét teszi az antik hagyomány. Mégis a humanista – ma is mint a reneszánsz idején – féltő aggodalmi közt elsősorban a görög–latin eredetű kultúra szükségességére és szerepére gondol.

Még Thomas Mann maga is arra gondol. Pedig ő nem is tud görögül. De hát a görög–latin kultúrának már jó ideje nem kizárólagos hordozói az ókori nyelvek. Schiller sem tudott görögül, mondja Mann. Tudjuk, hogy Keats sem tudott. Lelküket mégis átitta Hellas fénye és költészete. A virág, akármilyen messze van is a gyökértől, a fatető legkisebb ágán is, ugyanabból a nedvből kap, amelyet a gyökér szívott föl. De ha a gyökér elvész, a legtávolabbi virág is kihal. Aki a görög hagyományt félti, a gyökereket félti. A törzset, amelyből egész európai kultúránk kihajtott, s amely egységet ad neki, ahogy a törzs ad egységet a fának. Az európai kultúra egységét félti. Amit éppen a görög–latin hagyomány fog eggyé.

Sohasem lehetett több joggal remegni ezért az egységért, mint napjainkban. Az európai kultúra mindig láthatóbban a szétszakadozás jeleit mutatja. Egy könyvemben ezt példákon is megmutattam, nyomon követve az irodalom fejlődését. A naturálistikus törekvések, a helyi színek kultusza, a nemzeti irányzatok, egyformán ebben az irányban hatottak. Mindezekből logikusan következett a közös gyökértől, az antik hagyománytól való elszakadás, amely viszont megkönnyítette ezeknek az irányzatoknak munkáját. S mindez nemcsak az irodalomra érvényes, hanem az egész szellemi életre. Az iskola, a művészetek, a tudományos és politikai élet mindjobban „megszabadul” a klasszikus formák nyűgétől, melyek nemrég még oly magától értetődőek voltak. Lassanként hagyományos erkölcsünktől és logikánktól is megszabadulunk. Minden, ami kultúránkban közös, általános érvényű és összekapcsoló, tekintélyét veszti s meglazul erejében. Így nyitunk utat – lemondva szellemi ellenállásunkról – a káosznak, a vak erőknél, melyek máris elpusztítással fenyegetnek.

Ahogy mondtam: kultúránk egységének (ami az életet jelenti) még sohasem volt ilyen válsága. Fanatikus képrombolások akadtak; de az új eszme, amelynek nevében a képrombolás történt, maga is a közös kultúra gyökeréből nőtt ki. A kereszténység fanatizmusa veszélyeztethette az antik örökség egy részét, de maga is antik örökség volt, benne is egység és hagyomány élt tovább, ha megszegényedve és megcsönkulva is. A humanistának nem volt egyéb feladata, mint kiteljesíteni és visszahódítani. Ma azonban magát az egység és hagyomány elvét kell megmenteni. A hely és pillanat lázadásának korát éljük. Nemzetek és társadalmi osztályok külön erkölcsöt s külön kultúrát igényelnek, s készek a közös hagyományt azonnal megtagadni mihelyt ápolása nem szolgálja az ő külön érdekeiket. Maga a kor, a pillanat is szeretné megtagadni az átöröklött, s minden következő korokra nézve érvényes kultúrát, s az újat, az életszerűt követeli, ami csak az övé legyen, a koré, az életé, a pillanaté! Egész országok, nagy birodalmak nyíltan, hivatalosan és hatalmi szóval kikapcsolták magukat a kulturális hagyomány évezreides folyamából, s oly kultúráról álmodnak, mely nem lenne egyéb küzdelmeiknek harci eszközénél.

Szóval műveltségünk egész területét a forradalom és fanatizmus szelleme borítja el. Ebben a válságos helyzetben, halkan és félénken, mégis (úgy érzem) bizonyos szektaszzerűséggel, jelentkeznek a humanisztikus mozgalmak. A humanisták összetartanak és megismerik egymást, akár valamikor a Petrarca korában; de nem körmondataik szép

latinságáról, hanem szellemük belső latinságáról. Az öröklött kultúra őrei ők: latinok, még ha nem is tudnak latinul. Humanisták, még ha nem is tudják, mi az a humanizmus. Egyelőre azonban inkább hasonlítanak a középkori szerzeteshez, aki a fenyegető barbárság közepette cellájában dugdosta féltett latin könyveit, óva és tartogatva a szellemi kincset egy jobb jövőre számára, mely majdan ismét megbecsülni tudja, mint a reneszánsz gőgös literátorához, akinek tömegek tapsoltak, s fejedelmek hízelkedtek. Csendes örök, csöppet sem harciasak; s a küzdő század gyermekei megvetik őket és arról vádolják, hogy szökevény gyanánt kivonták magukat az Élet sodrából, s az Ember nagy ügyét cserbenhagyták.

Valójában nincs igazabb harcosa az Életnek, mint ő, az Ember ügyének nincs hasznosabb szolgálója. A legveszélyeztetettebb pontot őrzi ő, s kulturális embersége mindinkább azonosul a morális emberséggel. Táborok állnak egymással szemben, fegyverek, melyek közül nem egy magában elegendő századok alkotásait napok alatt megsemmisíteni. Egy új háború talán nemcsak emberek tömegeinek kiirtója, hanem ahogy mondani szokták, kultúránk végítélete lesz. Az emberrel és kultúrájával azonban senki sem törődik! Nemzetek, osztályok, pártok és eszmék el vannak foglalva önmagukkal, a saját küzdelmeikkel és érdekeikkel. Az Ember ügye nem ügye senkinek. Minden kis országnak akad féltője; a „nemzeti kincs” és „nemzeti lélek” mindenütt fanatikus oltalmazókra, elszánt védőkre talál. A föld, a tornyok, a házak védőre találnak. De ki védi meg az Ember kincsét, az Ember lelkét, a kultúrát, amit pár évezred nagyszerű munkájával főlhalmozott, kiépített magának? A legmagasabbat, amit az ember alkotni bírt! S ami egészében maga az ember, az emberiség szelleme és öntudata! A kis csoport, amely ezeket védi és kész őrizni s rejtegetni a kezdődő barbár idők viharai között, valóban megérdemli a „humanista” nevet, mert amit tesz, s amit képvisel, a legtisztább „humanizmus”, azaz emberiség.

Ezt mondtam volna el, mentül hangosabban, ha a humanista ankét szónokai között hivatva lettem volna szavamat fölemelni.

(Apollo VI. 1937, 1–5.)

TANULMÁNYOK

Babits szerepe a magyarországi angol műveltségben

1907 decemberében egy ifjú költő, Kosztolányi Dezső ezt írta egy verselő vidéki tanárbarátjának: „Te vagy a mi Poe Edgárunk, aki az ázsiai magyar szavaknak felfedezi az értékét és valeurét.” Pár hónappal később a Nyugat ezt a vidéki költőt mint új Swinburne-t mutatta be olvasóinak.

A fiatal poéta, Babits Mihály, akinek nevéhez rögtön fellépésekor angol költők neve tapadt, haláláig megmaradt a magyar irodalmi műveltség angol ihletű gyarapítójának és irányítójának. Személyisége és életműve mérlegelésénél ma már megállapíthatjuk, hogy ha nem is volt idegen tőle semmi emberi és szíve minden humánus hangra híven rezonált, – igazi valójához, mint azt Kovács László már régebben megsejtette, a szellemi Európa két nagy, talán valóban legnagyobb vállalkozása, a klasszikus görög és a modern angol irodalom állt legközelebb. A nagy magyar költőnek most megjelent Szophoklészfordítása jó ürügyül szolgálhat az antik szellemhez való viszonyának tisztázására; méltatói majd a magyar történeti humanizmus egyik legnagyobb alakjára fognak benne bukkanni. Mikor most e sorok írója Babitsnak az angol irodalomhoz való viszonyának ábrázolására vállalkozik, nem törekszik a pozitív filológiai oknyomozás módszerének alkalmazására; ezúttal Babitsnak a magyarországi angol művelődésben elfoglalt helyét igyekszünk meghatározni.

*

A századforduló magyar angломániája egyfelől a szabadságharc, másfelől a kiegyezés nemzedéke révén kivívott angol–magyar politikai közeledés jegyében állt. A politikai életben nem kisebb alakok, mint Szilágyi Dezső, Szemere Miklós és ifj. Andrássy Gyula tartoztak a szigetország tisztelői közé, az irodalom világában Asbóth János, Péterfy Jenő, Tolnai Lajos, Vajda János. Bár a nagyvárosi francia kultúra Budapestnek már élet-szükségletévé vált, a szellemi élet szervezetei még túlnyomóan az angol művelődés tűzhelyeinek számítottak. A Magyar Tudományos Akadémia és a Kisfaludy Társaság kiadványsorozatai a korai viktoriánusokkal ismertették meg a magyar olvasóközönséget, a Budapesti Szemle és a Vasárnapi Újság, nem kevésbé az Olcsó Könyvtár még a vidéki magyar értelmiséget is szoros kapcsolatba hozták az angolszász világgal. Carlyle, Macaulay, J. St. Mill, Symonds, Ruskin, Burns, Eliot, Fielding, Longfellow, Moore, Tennyson, jobb-rosszabb fordításban, de szelvében olvasottá vált Magyarországon.

Az angol nyelvű műveltség maga azonban csak a felsőbb társadalmi körök, a főnemesség és a vagyonosabb dzsentrí számára vált megszerezhetővé. A középosztálynak, még a jobb módú hivatalnokságnak sem vált az hozzáférhetővé. Nemcsak az egyetemen nem állt még angol katedra, – a középiskolai oktatásban a francia is csak megtűrt mostohagyerek volt azidőben, holott a német szomszéd ekkor már az angol–amerikai világhatalom megdöntésére készülődött. A fiatal Babits Mihálynak ilyenformán az angol nyelv

elemi ismereteinek megszerzésére nem állt rendelkezésére olyan állami apparátus, mely ma minden magyar diáknak házhoz szállítja a nyugati nagy kultúrák elsajátításának nélkülözhetetlen alapelemeit, a nyelvi készséget és az irodalmi bevezetést. Robinson, Gulliver, Bórhárisnya és a Kincses sziget a magyar gyerekolvasók sokezeire is elragadta, de hányban tudatosodott közülük hőseik angol eredete (ugyanúgy, ahogy a detektívregények felnőtt olvasói közül is hányan sejtik, hogy fantáziájuk alantas csapongása is kiszámított angol mértékre jár)?

Babits a gyerekolvasmányok után Szekszárdra költözésükkor, a hatodik gimnáziumban akad össze első megrendítő angol irodalmi élményével. A Kisfaludy Társaság Shakespeare-sorozata jut kezébe, s a szenvedélyek mértékre szedett költője döntő hatással volt érdeklődésére. Pestre kerülésekor egyetemi évei alatt Shakespeare nyelvén kezdett tanulni, hogy eredetiben olvashassa. A *Halálfi* pesti jelenetei a fiatalság akkori Darwin-, Spencer-, Wilde-kultuszáról éppúgy beszámolnak, mint a kávéházi összejövetelek heti olvasmányáról, a London Illustrated News füzeteiről. Ábrányi Emil fordításai még egyszer föllángoltatták a hamvadó magyar Byron-kultuszt, a konzervatív folyóiratokban még meg-megjelengettek a Burns-fordítások, de már Wilde-ot és társait is kezdte megismerni a magyar közönség. A fiatal Babitsot ezek a materialista-pozitívista gondolkodók, merev népies vagy frivol városi költők nem elégítették ki. Pauler Ákos szorgalmazására elvállalta az angol és francia folyóiratok ismertetését a Magyar Philosophiai Társaság Közleményeiben; – az angol filozófia iránti érdeklődése és megbecsülése nyilván ebből a korszakából való. „Taine-t buzgón olvastuk ifjúkorunkban mindannyian” – emlékszik vissza. A költők közül az átszellemültek, idegesek, sejtelmesek iránt kezdett érdeklődni: Baudelaire-rel egyidőben Poe, majd Ruskin vonja magára figyelmét, s ennek nyomában természetesen a prerafaelisták. Az 1904-ből kelt Babits–Kosztolányi-levelezés hű tükre a két rokon, de mégis különböző természet ízlésbeli eltérésének. Kosztolányi határozottan lelkendezik Byronért, Carlyle-ért, Shakespeare-ért és újra meg újra Byronért, akit Babits sohasem tudott megkedvelni. Ha nem is döntött ekkor még angol kedvencei mellett, az nyilvánvaló, hogy amiért kortársai és barátai lelkesedtek az angol irodalomból, nem nyeri meg soha tetszését, egész egyszerűen azért nem, mert nem felel meg ízlésének és hajlamainak.

De ahogy az angol szellem iránti érdeklődését még ezek a soha útítársaivá nem vált költők is fenntartották, ugyanúgy csak szélesítették azt szegedi új ismeretségei. Mikor odakerült tanárnak, Hegedűs Pálhoz, Gyulai Pál kedvencéhez, a nagy angol-barát polihisztorhoz jutott közelebb. Nemcsak a tanári székhely lett utóda, de könyvtárát is megvásárolta. Wordsworth, Macaulay, Bret Harte, Longfellow, Kipling, Wells műveit örökölte s még egy sereg angol történelmi munkát. Szegedi esztendeje alatt a Szeged és Vidékében Whitman-, a Hétben Wilde-fordításai látnak napvilágot. De kedvencei mégsem ezek voltak. A viktoriánusok között már rátalált a maga költőire: Tennysonra, Browningra; (Pippa passes-ét le is fordította, de fordítása elveszett); a maga prózaírójára: Meredithre. Az igazi elmerülés Meredithbe és Browningba azonban csak Fogarason következett be. A *Halálfi* havasalji városkájának lakossága tisztelettel nézett a fiatal tanárra, akinek Londonból hozott a posta könyvcsomagot. Swinburne, Browning, Meredith összes műveit tartalmazták. Az angol művelődés délkelet-európai határa hosszú századokon át a Kárpátok gerince volt; ebbe az ősi erdélyi tradícióba illeszkedett Babits is, mikor a legnagyobb élő angol költők és regényíró műveibe merült Fogarason. A *Halálfi* vonatko-

zó jelenete és a *Meredith-tanulmány* levegője arra figyelmeztet, hogy a havasi napfény valóságos fiziológiai ösztönzéssel volt arra, hogy Babits éppen ezekben az angolokban fődőzte föl régóta keresett lelke-rokonait. Ezeknek az angol olvasmányainak irodalmi munkásságára is forradalmi hatása volt: a latin költészet kissé feszes befolyásától csak úgy megmenekítette, mint a francia líra impassible jellegzetességeitől. A *Békássy-nekrológban* később áruló önvallomást tett fogarasi fölfedezése jelentőségéről:

„A nagylendületű líra a modern időkben angol alkotás; talán, mert Anglia volt az egyetlen föld, ahol a görög költészet, Pindar szelleme, a műveltek lelkében eleven maradt. Ez örökség tette tán, hogy leghamarább az angolok ajándékozhatták meg a modern világot a széles, mély és ragadó énekkel. E szélesség, e mélység, e nagyobb lendület hiányzott leginkább a mi új líráinkból; semmi sem volt kíváncsibb, mint egy kis angol ojtódás. De, úgy-e az átojtás nem minden törzsbe lehet eredményes, s aki egy nagy idegen lendületet átvenni akar, a lelkében már valami nagy benső rugalmasságnak előre lenni kell... Az idegen, s kizárólagosan szellemi légkörben, a magas filozóf lantosok könyvei között a naturalisztikus, gyalogolni szerető magyar múzsa is magasabb levegőbe lendül és az ősi, öröklött magyar mélabú, mely csodálatos oblomovizmussal mindig házi s hazai bajokon szokott keseregni, valahogy szétömlik a nagy mindenségen, mint eddig csak kevészer: Madáchnál, Eötvösnél, Vajdánál talán.”

*

A Nyugatban, mint említettük, Babitsot új Swinburne-ként üdvözölték. Úgy látszik, ezért a találó meleg fogadtatásért akart hálás lenni, mikor a modern magyar irodalom orgánumban Swinburne-ről írt tanulmányával mutatkozott be. Babits ezt az első tanulmányát, mely tipikus példája az „első-írás” hamvas eredetiségének és műfajújító frissességének, nem vette föl későbbi köteteibe. Pedig keresve sem lehetne művei között jellegzetesebb példát találni arra, mit jelentett éppen az ő esszéírása a magyar irodalomban. A reformkori és a kiegyezés-korabeli magyar irodalom nem honosította meg a nyugati értelemben vett esszét, a francia essai-t vagy az angol essay-t; nálunk még a századfordulón is (gondoljunk csak a legnagyobbra: Péterfyre) tanulmányt vagy értekezést írtak. Babits *Swinburne-esszéje* óta lehetett nálunk egyes szám első személyben tanulmányt írni. A legnagyobb élő angol költő után a legnagyobb élő brit regényíró, Meredith került ismertetésre. A viktoriánus irodalmat „csodálatos szellemi fellendülés”-ként ünnepli. „A dicsőséges Victoria-kor – írja – a legnagyobb angol nyelvű művészek és verselők kora”. „Az olasz renaissance-ot kivéve, sohasem volt együtt ennyi többoldalú tehetség, festő és költő (mint Rossetti és Morris), költő és filozófus vagy tudós (mint Pater, Coleridge is; s idetartozik az amerikai Emerson) egyszemélyben, és soha ennyi átmeneti tehetség...” Browningot a világköltészet legelőkelőbb egyéniségei közé sorozza, de egyszersmind a legzártabbak közé; Shakespeare óta a legnagyobb pszichológ-költőnek nevezi, „angol Goethé”-nek, akit azonban az igazi Goethénél is jobban szeret. „Különös lehetőség, – írja vele kapcsolatban – melyet nálunk nem is sejtene, egy ember, akitől semmi emberi sem állt távol és aki mégis távol állt mindentől.” Ha a viktoriánusok között rokonait fődőzte föl, a kortárs-írókban, akik a sajtó szárnyán indulnak világhírré, ízlése ellenlábasaira tekint. Galsworthy, Shaw, Wells sohasem kerültek közel hozzá. Shaw Caesar és Cleopatrájáról úgy mond ítéletet, hogy az ő figuráját Shakespeare-é mellé állítja, hogy végül is

a két Caesar közül a Commentárok szerzőjének nyújtsa az elismerést. Velük ellentétben akkor már inkább Meredith példáját választja: „Rejtett bányákban fejlík a nemes érc” – írta róla s ebben némileg saját magára gondolt.

Babitsnak Swinburne-ről, Browningről, Meredithről és Tennysonról szóló esszéi korai munkásságának ihletére is biztos útbaigazítást adnak. Mint Reichard Piroska megállapította róluk: „E biztos és erős kézzel rajzolt miniatűröknek megvan a magukba zárt tárgyi értékük és érdekességük, de Babits egész munkásságának keretébe beállítva mégis szubjektív jelentőségük a szembeszökőbb: mert az ő költői fejlődésére vonatkozó jelek és útmutatók, mert minden irodalmi arcképből két arc néz felénk: a jellemzett író mellett azé, aki jellemzi őt.” A pozitív filológia közvetlen hatásokat és határozott nyomokat is kimutathat korai költészetén. A *Ballada Irisz fátyoláról* Swinburne formájára; a *Két nővér* Poe egyik ötletére; a *Hegeso sírja* Keats egyik ódájára látszik utalni. Második verskötete, a „*Herceg, hátha megjön a tél is*” kétségtelenül a legtöbb angol elemmel átszőtt munkája. A versek zenéje, szabad áradása, közvetlen beszédhangja, majdnem azt mondhatnánk: diskurzus-modora a viktoriánus költészet nyelvoldó, fölszabadító hatására figyelmeztet. Ezekben a versekben nyoma sincs már a kezdeti versek tennysonos feszes-ségének, – Browning és Swinburne megmutatták a költőnek, hogy egy szikrányt sem kell megtagadnia történeti, filozófiai és irodalmi műveltségéből, hanem minden elemet beleszőhet költészetébe, csak bírja zenével, rímmel, versformával. A *Pictor Ignotus*, az *Óda a szépségről*, az *Örök dolgok közé legyen híred beszótt*, a *Klasszikus álmok*, a *Két nővér*, a *Thamyris*, a *Danaidák*, az *Új leoninusok*, vagy akár az *Esti kérdés* és az *Esti dal*, becsületére válnának annak a két mesternek is, akiket legtöbbször becsült az angol irodalomból. De még harmadik kötetében, a „*Recitativ*”-ban is sejtünk néhány angol ösztönzést. A *Naiv ballada* és a *Szerenád* Tennysonra, az *Édes az otthon* Browningra emlékeztet. Halász Gábor írt erről a korszakáról: „A műfajok rangsorában a lírának adja az elsőséget, a nagy költészetnek, mely a görögöknél, a középkori himnuszköltőkben, romantikus költőrajokban és múlt századvégi magányosokban virágzott ki legteljesebben, magas pátoaszú volt és nehezen megközelíthető, formák bravúrja és élmények hajszaálfinom elemzése, végtelen tudatoaszág és legközvetlenebb spontaneitás.”

Az angol tanulmányokkal párhuzamoaszon, sőt nyilván azok ösztönzésére Babits a tízes évek fordulóján újra alapoaszabban elmerült a görög irodalomban. Az angol–görög irodalmi élmény egymástól elválaszthatatlan, csak egymásból magyarázható terméke 1910 tavaszán a *Laodameia* c. antik tragédia. Ennek témája, mint kimutatták, Lukianoszban ragadta meg Babitsot, de feldolgozása teljesen Swinburne hatását mutatja. Babits *Laodameia*-ja Swinburne Atalanta in Calydon-jának kísérteties párdarabja, egyenesen ikertestvére, anélkül, hogy a párdalokon kívül komolyabb konkrét hatást ki lehetne mutatni. Szerb Antal helyes észrevétele szerint a *Laodameia* kompozíciója angol párdarabjánál makulátlanabb és hangulata sokkal görögösebb.

De nemcsak lírája és drámája, szépprózája talán még inkább angol nyomokon indul. *Útinaplója* 1908-ból, tájleírásai, verset-prózáat változtató esszéi megannyi példái az angol műfaji kísértleteknek, melyeknek a kortárs magyar prózára nagyon is kívánoatos befolyása lehetett. De nagyobb prózai kísértetei, novellái és első regényei mind-mind angol bátorításra készültek. Első regénye, *A gólyakalifa* Stevenson Mr. Jekyll-jében, nem pedig Wells valamelyik alakjában leli mintaképét. Táborny Elemér valószágos kis magyár Willoughby, akinek könyvtára angol pszichológiai szakmunkákban bővelkedik legin-

kább. A kétlaki élet lélektani tanulságai akkoriban még csak az angol szellemet izgatták, a kontinens pszichopatológiai regényáradatától még messze vagyunk. Ha *A gólyakalifa* témájában, következő regénye, mely egyébként sokáig töredékes maradt, a *Kártyavár*, egész szerkezetében, fejezet-elosztásában, címadásában a viktoriánus angol regény szokásait idézi. Mint ebben az időben egyik kevésbé ismert írásában Babits kifejtette, a detektívregénynek a modern regény kialakításában nagy szerepet jósolt. (Ő maga utolsó éveig egyik legszorgalmasabb olvasója maradt az angol detektívregényeknek; pihenést és üdülést jelentettek számára.)

A világháborús mozgósításkor nagy munkába fog: Shakespeare Viharjának lát neki. Az előző szerint a háború okozta lelki válságból akart vele kimenekülni. Prospero szigete azonban nem jelentett a magyar életből való száműzetést. Egyéni kedvtelésén kívül Babits munkájának megvolt a maga nemzeti jelentősége. A Kisfaludy Társaság nemesen stilizált Shakespeare-je mellett szükségessé vált, hogy egy természetesebb, közvetlenebb és eredetibb Shakespeare jusson szóhoz. Babits kísérlete teljes sikerrel járt. Tóth Árpád Szász Károly Vihar-fordításával összehasonlítva Babitsét, megállapította, hogy Babitsé sokkal hívebb az eredeti szöveghez, mint Szászé, pedig a legszigorúbb fordítói elvek szem előtt tartásával készült. Babits nem fűzött be toldaléksorokat és nem kevert bele pesti zsargon-szavakat. Fordítása egyike a legtökéletesebb Shakespeare-fordításoknak. Valóban, Babits *Vihar*-fordításával a magyar irodalom Shakespeare-kultuszának új korszakát nyitotta meg. Kosztolányi és Szabó Lőrinc Shakespeare-fordításai mind a *Vihar* ösztönzésére készült munkák. Babits, Kosztolányi, Szabó Lőrinc Shakespeare-fordító tevékenysége kizárólag a nagy magyar Shakespeare-fordító-triász, Vörösmarty–Petőfi–Arany működéséhez mérhető.

*

Ha a világháború előtti korszak Babits angol műveltségének kialakításában inkább a befogadó, a passzív korszak, *Vihar*-átültetésétől lehet számítani aktív, terjesztő és szervező korszakát. 1920-ban az írótudósok (vagy tudós írók) vezető csoportja összefoglalja a magyar feladatokat a világirodalmi kutatások terén és kiválogatja a nagy irodalmak magyarra fordítandó remekműveit, Babitsra az angol irodalom fölmérése hárult. Feljegyzéseiben, ezekben a ma már úgy az irodalmi, mint a tudományos világ előtt ismeretlen dokumentumokban nemcsak érdekes, de igen fontos és jellemző feladatokat jelölt ki mind a magyar írók, mind a tudósok részére.

Az irodalomtörténeti kutatások terén a magyar tudomány feladatait a következőkben jelölte meg:

„1. Az angol irodalom magyar vonatkozásai (régi folyóiratok, levéltári anyag felkutatása alapján).

2. Shakespeare hatása irodalmunkra (levéltári, könyvtári kutatások, régi sűgőkönyvek alapján) szigorúan különválasztva a közvetlen angol hatást a német közvetítéstől.

3. A Shakespeare korabeli irodalom tudományos vizsgálata.

4. Az angol irodalom története a művelt nagyközönség számára, különösen a XIX. század lírája.”

Az angol irodalom egészéből pedig a következőket tartja lefordításra érdemesnek (Babits eredeti megjegyzéseivel adjuk a szöveget):

„Chaucer, válogatva. Shakespeare (magyar kiadását revideálni kell, oly értelemben, hogy néhány klasszikussá vált fordítás kivételével a többi újakkal pótoljuk. Nagy költői feladat, de feltétlenül szükséges a szonettek és az elbeszélő költemények új fordítása: a meglevők teljesen használhatatlanok). Spenser legalább szemelvényekben. Ben Jonson: Volpone. Antológia Shakespeare kortársainak műveiből, a kiválasztott drámák teljes fordításaival. Milton Az Elveszett Paradicsom értéke nem tartalmi, s így csak oly fordítás elégíthet ki, mely a vers nagy zenéjét tudja utánozni. Még nagyobb zenei művészetet kíván a kisebb költemények fordítása; mindazonáltal ez is már-már nélkülözhetetlen szükséglet. Mindezeknél, s általában a régi művek fordításánál különösebben óhajtjuk hangsúlyozni, hogy a megbízás nem adandó filológusnak, hanem költőnek. A munka filológiai része megtanulható; a költői – mely sokkal fontosabb – megtanulhatatlan. Az újabb irodalomból: Byron, Wordsworth, válogatva. Coleridge főművei. Keats, Shelley lírai versei. Tennyson kisebb költeményei. Fitzgerald Omar Kháyyámja. Válogatott gyűjtemény a prerafaeliták (Rossetti, Morris, E. B. Browning stb.) műveiből. Robert Browning, válogatva. Swinburne, válogatva: kisebb költemények és Atalanta. Az amerikaiak közül Poe és Longfellow meglevő fordításaiból összeállított antológia s egy kötet Walt Whitman.

Bacon essayi. Bunyan: Pilgrim's Progress. Sterne: Tristram Shandy és Sentimental Journey. Swift főművei, mentül teljesebben. (Karinthy, egy filológus segítségével?) Dickens (melevő fordításait revideálni kell s egységes kiadásban közrebocsátani). Thackeray, George Eliot regényeinek melevő jó fordításai (Olcso Könyvtár) átnézendők és újból kiadandók. Macaulay és Carlyle műveiből, részben melevő fordításokból, egységes és hozzáférhető kiadást kell adni. Carlyle kisebb tanulmányai teljesen hiányzanak. Landor (Imaginary Conversations). De Quincey (Opium-Eater) és Lamb (Essays of Elia). Ruskin műveiből gyűjteményes kiadás, a melevő fordítások felhasználásával. Meredith legfőbb regényei (Egoist, Richard Feverel) és Essay On Comedy. Hardy és R. L. Stevenson főművei (a melevő fordítások felhasználásával). Matthew Arnold essayiből válogatott gyűjtemény. Walter Pater: Imaginary Portraits; egyéb műveinek melevő fordításai – főleg a Renaissance-é – szintén újakkal pótolandók. Emerson (essayiből). Hawthorne: Scarlet Letter. Poe novelláinak a maiaknál jobb és szebb fordítása, a *short story* fejlődésének antológiája.”

Babits maga látott neki elsősorban a kijelölt feladatok elvégzésének. Wilde-fordításai után kötetbe gyűjtötte kisebb műfordításait. Az 1920-ban megjelent *Pávatóllak*-ban az angol líra remekeire bukkanunk: Wordsworth: Tünetény, Blake: Madárszerelem, Keats: La belle dame sans merci, Shelley: Indiánszerenád, Tennyson: Maud, R. Browning: Egy gondolában, Poe: Lee Annácska, Swinburne: Ballada álmohonról, Árný, csönd és tenger, Wilde Charmides c. versének hatalmas fordítására. A *Pávatóllak* előszava Babits műfordító-technikájára is éles fényt vet: „Próbálgattam: ez a hang, az a hang hogy hangzik magyarul? Milyen lenne magyarul egy ilyen vers? A magyar vers volt a fontos, nem az angol vagy a francia... Egy költői vázlatkönyv ez, stílustanulmányaim gyűjteménye.” Műfordítói tervei végrehajtásában két tevékeny barátja akad: Tóth Árpádra és Szabó

Lőrincre. A húszas évek elején hónapokig Babits oldalán élt a fiatal Szabó Lőrinc, aki lázas irammal, hajlékony technikával fordította a Babits által kijelölt klasszikusokat, Coleridge Vén tengerészét, Shakespeare szonettjeit, stb. Tóth Árpáddal együtt készült a Meredith-regény fordítása, megjelennek Poe novellái is, Karinthy Swiftet fordítja. Ezekben az években kezd Babits az irodalmi életben ízlés-irányító szerepre szert tenni; barátai az ő útmutatására dolgoznak, a fiatal költő-generáció az ő buzdítására tanul angolul, egy egész új író- és tudós-nemzedék jelentkezik, mely benne tiszteli példaképét és mesterét.

Ekkoriba esik Török Sophie-val kötött házassága is. Jellegzetes művész-házasság ez, ha külsőségeiben magyar szemnek talán hamarabb a Kazinczyékat idéző is, lényegében a világirodalomban egyetlen költőpáré fogható csak hozzá: a Browning-házaspáré. Keresztury Dezső kiadatlan szép tanulmányában finom elemzését nyújtja azoknak a kérdés-felelet-verseknek, melyekben Browningék és Babitsék befelé mélyült, kifelé eseménytelen költő-házaselete megnyilatkozott. „Munka, irodalom, egy-két utazás, amely ritkán visz az ország határain túlra, s ismét munka és törődés; kevés, rejtőzködő öröm, sok s épp oly rejtőzködő gond, hamar elfojtott lázadások, az idegek, a képzelet s az érzések szelídebb s vadabb játékai: mindez egy élet külső eseményeinek nem túlságosan sok. Az ilyen keretek közt élő lélek befelé mélyül; önmagába fordul, vagy a szeretett társ mozdulatait követi, a lázadó szeretet, a gyötrelmesen boldogító kötelességteljesítés és a közös munka mindennél erősebb kötelékeivel összekapcsolva. E befelé mélyülő, gazdagodó és bonyolódó szövevényes világról két költő ad hírt. Mindegyik más-más nyelven, hisz mindegyik több pusztán férjnél s feleségnél, de mégis rokonhangokon, hiszen egy tájra tekintenek le s egy sűrűség útvesztőit járják. Úgy tartoznak össze, mint a vitorla és a szél; ha tépik s hajszolják is egymást, létük csak együtt válik teljessé”. Török Sophie versei közül a *Rossz föld és a Rossz éjszakák* c. párversek, a Babits-lírából *A kedves arcképe*, a *Dzsungel-idill*, *A székevény szerelem* és az *Engesztelő ajándék* c. felel meg leginkább annak a Házastárs-lírának, melynek a világirodalomban egyedüli megfelelője talán csak a Browning-házaspár. Babits életébe nemcsak olvasmányain és művein át, de házasságán át is a legerősebben belekapcsolódott az angol irodalom.

*

Bár a húszas években talán már módja kínálkozott volna, Babits soha nem járt Angliában, megelégedett a hozzá nyomtatásban is elérkező szellemével. Egyszer ugyan már a világháború előtt is megközelítette a szigetország a maga valóságos mivoltában. Békássy Ferenc, egy fiatal tanítványa a cambridge-i King's College-ből küldözte neki a viktoriánus és a modern angol költőket ismertető tanulmányait, verseit és fordításait. A valóban zseniális ifjúban (Babitsról 1913-ban ezt írta: „Az ő költészete, mint Miltoné, olyan, amilyent öreg koráig is még mindig tökéletesíthet a költő”) Babits talán elmulasztott ifjúságát, esetleg nem is oly lehetetlen angliai diákkorát is megszerethette. Szabó Lőrinc fellépéséig tényleg nincs magyar költő, akinek ízlése, érdeklődése és hajlamai oly közel álltak volna hozzá, mint éppen az elesett huszáronkéntesé. „Békássy ha élve marad, a legnagyobb magyar költők egyike lehet” – írta róla megrendült nekrológiájában; „ez a gyermek angolul és magyarul egyforma könnyűséggel és szépséggel verselt, s angol költők és kritikusok is sokra tartották”. A viktoriánus költészet rejtettebb értékeire (Jane Austen, Samuel Butler stb.) Békássy hívta föl Babits figyelmét, s ő figyelmeztette az angol irodalom készülő és csak a húszas évek közepe táján kirobbanó lelki forradalmára: „Angliá-

ban – írta már 1913-ban – a modern irány talán csak a legifjabb generáció kiadatlan költeményeiben él, az elismert új, modern költők visszamennek a pszichológiai regényhez, az Elizabeth-korabeli dalokhoz, a metafizikai költészethez”.

A húszas évek vége felé a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemre és az Eötvös-kollégiumba Yolland professzor új angol lektort hozott, éspedig egyenesen Oxfordból. Vernon Duckworth Barker maga is író volt, akinek oxfordi college-ában tőzsomszédai vagy kebelbarátai voltak az újabb angol irodalom vezető alakjai közül többen is. Barker alig került még valakivel olyan meghitt viszonyba Magyarországon, mint Babitscsal. Barker nemcsak a történelmi Oxfordot jelentette számára: maga a megtestesült mai angol irodalom költözött vele Budapestre. Babits ekkoriban vette át a Nyugat főszerkesztését, s első dolga volt, hogy az angol irodalomnak külön rovatot biztosítson. Hétről-hétre arcképekben és könyvismertetésekben körültekintő beszámolót kapott a magyar közönség az angol és amerikai irodalom új neveiről és újdonságairól. Barker maga is nem egy ragyogó kis cikket írt Babits rovatába. Úgy ennek az angol rovatnak, mint a Nyugat egy másik vállalkozásának, a Mai angol dekameronnak, fölmérhetetlen hatása volt a harmincas évek magyarországi angломániájára. A modern angol irodalom értékét, jellegét és remekműveit ezek tudatosították, különösen a fiatalságban. Babits maga is megbarátkozott az ő régi stílusához valóban kissé csupasz, leegyszerűsített újabb angol költészettel. A Nyugat PEN-számába 1932-ben már Sassoon- és de la Mare-verseket fordított. S ettől az időtől fogva különös szeretettel emlegette Hardy, Yeats, Masefield, Brooke, Sassoon, Drinkwater, Blunden, Sitwell költészetét. Egy írásában maga is elismerte: „ez az új angol líra a mai világirodalom legérdekesebb jelenségei közé tartozik”.

Annak a harmincas években jelentkező új író-generációnak, melyet jellegzetes műfajáról esszéíró nemzedéknek kereszteltek, és amelynek szellemi vezére amúgy is Babits volt, erős visszahatása nyilatkozik meg Babits tevékenységén. Ha az 1924-ben kiadott Babits-számban még azon sajnálkozhattak a Nyugat írói, hogy mindössze négy angol tárgyú Babits-tanulmányra lehet bukkanni, úgy a harmincas években megjelent *Európai irodalom történeté*-ből akár külön kis kötetet lehetne összeállítani az angol irodalmat tárgyaló fejezetekből, arcképekből és megjegyzésekből. Szakszempontról nem egy kifogást lehetne tenni, ahogy tettek is, az irodalomtörténetírás ilyen szubjektív megnyilatkozásával szemben. Aki azonban nem műfaji szabályok betartására, hanem egy nagy lélek vallomástételére kíváncsi, annak valóságos kincsestár ez a nagy jelentőségű munka, mely a magyar irodalomban kétségtelenül a legterjedelmesebb angol-forma esszé, ahogy Halász Gábor helyesen írta róla, „egy ízlésforma önarcképe”. A német és francia szakemberek megírták: hol, mért, ki és miért szorul háttérbe az ő területükön ebben az irodalomtörténetben. Babits valóban leplezetlenül, kertelés nélkül tesz hitvallást amellett, amit értékesnek és jelentősnek tart, és nem sajnálja kritikai megjegyzéseit attól, ami nem kedvére való.

A Viktória-korszak hatalmas méltatása és Shakespeare bő elemzése mellett a legérdekesebb kétségtelenül az Erzsébet-korabeli irodalom, továbbá a metafizikusok és az érzelmi felvilágosodás fölfedezése.

Chaucer mesteri elbeszéléseiben az angol költészet igazi misszióját ünnepli, a valóság átítatását költészettel. Morusban az utópiák föl-fölmerülő újrafogalmazóját tiszteli. Malory lovagmeséjében a személyes ízű prózát, az Everyman-ben az életpátoszt, Lylyben a hasonlatok és szójátékok tomboló bonyolultságát, Shakespeare kortársaiban a vi-

lágót átölelő humanizmust, Spenserben a valóságon túli szépség költőjét, Marlowe-ban a blank verse (a magyar dráma versformájának) megteremtőjét, Ben Jonsonban és Donneban a gyötrődő-viaskodó barokk lelkiséget magasztalja. Beaumontban és Fletcherben az első színdarabgyárosokat, Drydenben a hideg ész költőjét csepi. Különös melegséggel szól Donne-ról, s még lelkesebben Miltonról, bár nála inkább a rövidebb lírai megnyilatkozásokra, mint az eposzokra veti a hangsúlyt. A 18. századtól kezdve mindenkire van jó szava, ha angol volt, sőt még azok iránt is elnéző, ha egyébként ellenlábasai is, akiknek bármi kevés közük van, de valami van az angolokhoz (pl. Voltaire). Blake-ról és Wordsworth-ról irodalmunkban egyedülállóan szép sorokat ír, de Byron még most sem tud közel férkőzni hozzá; az összehasonlításból Wordsworth kerül ki különb újtóként, de még Berzsenyi is messze föléje emelkedik. A viktoriánus költészettel kapcsolatban igazolódik sejtelmünk, hogy a középkori himnuszköltőkhöz ők vezették, amiként a romantikusok Itália-imádata kétségkívül befolyásolta olasz-rajongását. Wilde-ból a Readingi fegyház balladája bizonyul legszebb költeménynek.

Nemcsak az angol portrék és az angol fejezetek, de az egész hatalmas mű tele van szórva az angol irodalommal foglalkozó megjegyzéseivel, melyek angol-rajongásának megértéséhez fontos támpontot nyújtanak. „Azt mondják, – írja Chaucerrel kapcsolatban –, az angol lelket mélységesen vonzzák a konkrétumok. Evvel függ össze talán, hogy egy modern nemzet sem adott annyit a világköltészet közkincséhez, mint az angol”. „Milyen különös – mondja máshelyütt –, hogy éppen az angol költők adták a világnak ezt a fajta varázst; a valóságra-szomjas nép költői! Mert ez a varázs éppen abban áll: az olvasót mindenestül kiemelni a valóságból. Hirtelen áttenni egy másik világba! Képekből és hasonlatokból, bukdácsoló és kanyargó gondolatokból, régi és szokatlan szavakból, rímekből és betűrímekből, egy idegen világot szőni, egy tündérvilágot, új ragyogást, őserdőt, illatokat!” „Az angol karakter, látszólagos konzervativizmusa mellett, a legforradalmbb. A valósághoz tapadó szellem a leghamarabb veszi észre az új valóságokat is. S leghamarabb rájön, ha a régi valóságok már nem valóságok.”

Örökre sajnálni kell, hogy Babits nagy terve, *Az európai irodalom története* kiegészítő része, *Az európai irodalom olvasókönyve* sohasem készült el. Joyce Ulyssesének magyar fordítása, melynek irányítását is ő vállalta, szintén csak a tervezett munkák között fog szerepelni. Babits angol irodalom-terjesztő munkássága azonban messze túlnyúlt még a Nyugat keretein is. A Baumgarten Alapítvány kurátori minőségében a Tóth Árpád könyvtárával kiegészített és angol könyvekben nem bővelkedő Baumgarten-könyvtárnak gondos válogatással remek angol sorozatot állított össze. Élete utolsó éveire kiforrt angol ízlésének ez a kicsiny, de remek gyűjteménye talán még az *európai irodalomtörténet*nél is hübb tükörképét adja. A pusztá névsor is eleget mond, mit tartott Babits fontosnak, élőnek és kíváncsúnak az egész angol irodalomból. Ezen a könyvsorozaton kívül a legjobb angol és amerikai folyóiratokra előfizetett, a Criterion, a Poetry, a Life & Letters és más lapok tudtommal csak ide jártak Magyarországon.

Említésre méltó még, hogy utolsó éveiben egyre elevenebb érdeklődést mutatott a magyar szellem külföldi, s főképp angliai–amerikai fogadtatása iránt. Legutolsó írásai közül való az a két miniatűr remekmű, melyben Madách amerikai sorsát és Huxley Deák-recitálását kommentálta.

Mi volt hát Babits szerepe a magyarországi angol művelődés kialakításában? Röviden válaszolhatunk rá. Nincs a magyar irodalomban még egy költő, aki ennyit tett volna a klasszikus értékű angol irodalom megismertetéséért, aki ennyit írt volna róla és ennyit fordított volna belőle. Magyarországon ő tett legtöbbet az angol ízlés, az angol műfajok, versformák és stílusvímányok meghonosításáért. Nemcsak lírájára, hanem esszéjére, drámájára és regényeire is döntő hatással voltak a viktoriánus angol írók és költők. Shakespeare-fordításával egy új magyar Shakespeare-kultuszt kezdett. Nemzedékek figyelmét fordította az angol irodalomra. S ezt annál könnyebben és eredményesebben tehetette, mert a két világháború között a magyar külpolitikai tudat tágulása és a középiskolai reform nyelvtanítása szélesebb társadalmi réteget készített elő Babits kezdeményének, az angol irodalomnak megismerésére. Bethlen István gróf, Kornis Gyula és Yolland Arthur tevékenysége mellett Babits tette a huszadik században a legtöbbet a magyarságnak az angolszász műveltségi körhöz való állandó hozzákapcsolására. S minthogy Babits a szellem írásban rögzített formájában tette ezt, a szellem erejénél fogva természetesen az ő működése a legjelentősebb közülük.

De Babits angol irodalom-terjesztő tevékenysége nemcsak hazai viszonylatban jelentős, hanem az marad közép- vagy kelet-európai mértékkel mérve is. A Nyugat- és Kelet-Európa között élő kisleányok anglofón írói sorában, a finn Ruutu, a lengyel Wispiński, a cseh Čapek, a szerb Štefanović, az újbörség Xefludász között kétségtelenül Babits tette a legtöbbet az angol ízlés meghonosítása érdekében. De nemcsak közép-európai viszonylatban, hanem az egyetemes európai irodalomban is egyedülálló szerepe volt korában, ha pl. Stefan George működésével hasonlítjuk össze, még akkor is, ha maguk az angolok ma még nem is tudják ezt. Babits azonban az angol szellem iránti csodálatával sosem lépte túl az irodalom határát. Rá is jellemző, amit cambridge-i magyar diákbarátja halálakor írt: „Egy a kultúra, fölül a nemzeteken és a kultúra vesztesége minden nemzeté”.

(Erdélyi Helikon 1941. nov., 14. évf. 11. sz. 722–733.)

Babits és az angol irodalom

Babits és a magyar anglisztika

„Az angol nyelv és szellem tudományos megismerésén és művelésén kívül hazai anglisztikánknak sajátos célja és feladata van, ez pedig az angol és magyar szellemi érintkezések kutatása, tudományos feldolgozása. A két nemzet közötti történeti érintkezések területét még most sem ismerjük még csak megközelítő pontossággal sem, még kevesebbet tudunk az angol gondolat vándorútjáról, mely pedig – a századok folyamán – eljutott hozzánk is, mint annak földrajzi vonatkozásban kelet felé legutolsó felfogó állomáshoz. Magyarországnak a nyugati kultúrközösséghez való ősrégi tartozása azt is jelenti, hogy Anglia politikai és szellemi élete felé sohasem voltunk teljesen elszigetelve. E szellemi érintkezéseknek és hatások történetének kutatása anglisztikánk egyik produktív célja kell, hogy legyen, mert e speciális feladat megoldásával maga az általános anglisztika is erősebb gyökeret fog a hazai szellemi talajban verni... Az angol gondolat könnyen tudott eljutni a magyar szellemi élet talajába. Hogy itt mit eredményezett, hogyan formálódott és miképpen élesztett, ösztönzött, még ismeretlen fejezete művelődéstörténetünknek. Ennek kutatása, tudományos megírása – egyik legfontosabb feladata magyar anglisztikánknak.” Fest Sándor, a magyar–angol szellemi érintkezések úttörő kutatója ezekben a sorokban jelölte meg a magyar anglisztika feladatait és lehetőségeit.¹ A magyar–angol szellemi viszonyosság földerítését az adott politikai helyzet is diktálja: a második világháború idején nemzeti szempontból is fontos, hogy Magyarország és Anglia összeköttetései helyes megvilágításba kerüljenek.

A magyar szellem nagyjainak angol műveltségére vonatkozóan eddig csak rendszeresen, ötletszerű vizsgálatok történtek.² S ezeket is csupán a nyomtatott művek bizonyítékai alapján hajtották végre. Pedig az élőszóbeli közvetítés, a barátok, kor- és pályatársak emlékezése színesítheti, gazdagíthatja, kibővítheti az irodalmi alkotásokból lesűrhető képet. Sőt bizonyos szempontból teljessé és kerekké csakis a személyes közlések tehetik azt.

Babits Mihály szerepe a magyarországi angol művelődésben írói súlya, életműve és szervező tevékenysége következtében egyedülálló. Egyetlen hatalmas személyiség sem fordította a magyar szellemi élet érdeklődését olyan erővel és lendülettel az angol iro-

¹ A magyar anglisztika egy speciális feladatáról. Angol Filológiai Tanulmányok I. kötet. Bp., 1936., 3–5.

² Magyar írók angol irodalom-ismeretének egyetlen tudományos rendszerezése van, de az sajnos csak 1825-ig tart: FEST Sándor: Angol irodalmi hatások hazánkban Széchenyi István fellépéséig. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, Bp., 1917. Vö. Fest több kisebb cikkét az Egyetemes Philológiai Közönyben és az Irodalomtörténetben. Újabb értekezések: DEDINSZKY Gizella: Petőfi és Burns. Bp., 1932.; ifj. KISS Ferenc: Vörösmarty és Osszián. Debrecen, 1931.; LÁSZLÓ Irma: Arany János angol irodalmi kapcsolatai. Pécs, 1932.; MAKKAY Attila: Gróf Dessewffy József angol irodalmi műveltsége. Debrecen, 1941. – Kossuth angol műveltsége c. szakdolgozatom még kiadatlan.

dalom felé, mint éppen ő. Életében két nemzedék figyelmét irányította a szigetország kultúrája felé, műveivel, tanulmányaival, fordításaival és *európai irodalomtörténetével* pedig ma is példás útmutató.

Babitsnak az angol irodalomhoz való viszonyát már eddig is több részlettanulmány igyekezett tisztázni. Reichard Piroska a Nyugat jubileumi Babits-számában fogott hozzá angol irodalmi tanulmányainak vizsgálatához.³ Szerb Antal egy nagyobb értekezésében Swinburne-höz való kapcsolatait igyekezett felderíteni,⁴ egy másik tanulmány pedig az angol szellemhez való állásfoglalását és a hazai angol műveltségben való szerepét kísérelte meg tisztázni.⁵

E sorok íróját diákkora óta foglalkoztatják Babits angol kapcsolatai. Középiskolai tantervünk angol nyelv- és irodalomoktatása révén egyidejűleg jutottam Babits első verseihez és a viktoriánus angol lírához. Babits angol tárgyú esszéi az angol irodalom nagy korszakát szeretették meg velem, a viktoriánus költők pedig Babits törekvéseinek magyar fontosságát értették meg. A Budapesti Philologiai Társaság „Babits és az angol irodalom” című előadásommal hódolt a halott költő emlékének. Azóta a költő családjától, barátaitól, kor- és pályatársaitól Babits angol nyelvtudására, angol olvasmányaira, angol könyveire, az angol irodalomról alkotott értékítéleteire, műveinek angol párhuzamaira, az angol emberről való véleményére s nem utolsósorban az angol nyelvre fordított műveire vonatkozóan gazdag adattárat sikerült összegyűjtenem. Horváth János és Thienemann Tivadar irodalomelvi felfogása után ma már nincs helye vitának afelől, hogy indokolt és jogos-e a jelen vagy a közelmúlt irodalmát történeti szempontból vizsgálat alá venni. Babits irodalomtörténeti jelentősége nemcsak halála óta nyilvánvaló, életművének arányaival és szerepének méreteivel életében is tisztában volt a magyar irodalmi köztudat. Ékes bizonyossága ennek a halála után három hónappal megjelent *Babits emlékkönyv*, mely ha nem is meríti ki jelentőségének ismertetését teljes terjedelmében, de kereteit és arányait eléggé pontosan meghatározza.⁶

Nem mulaszthatom el az alkalmat, hogy köszönetet ne mondjak mindazoknak, akik munkám adatgyűjtésében szíves közreműködésükkel támogattak. Hálás köszönettel tartozom mindenkinek a Szekszárdról kapott adatokért Babits édesanyjának és testvéröccsének, özv. Babits Mihálynénak és Babits Istvánnak;⁷ Babits angol könyvtárának felmérési lehetőségéért és igen sok helyreigazításért a költő hitvesének, Török Sophie-nak; a Babits angol olvasmányaira vonatkozó adatokért a költő barátainak és pályatársainak, Halász Gábornak, Ortutay Gyulának, Rédey Tivadarnak, Sárközi Györgynek és Cs. Szabó Lászlónak.⁸ Köszönetemet fejezem ki végül professzoromnak, Fest Sándornak, aki a téma bővebb kidolgozására buzdított. Magam is úgy érzem, szellemi életünk mai helyzetében

³ Nyugat 1924., 543–544.

⁴ Az intellektuális költő. Széphalom, 1927. 124–139.

⁵ GÁL István: Babits szerepe a magyarországi angol műveltségben. Erdélyi Helikon 1941., 722–733. (Különnyomatban is.)

⁶ Babits emlékkönyv. Szerk. ILLYÉS Gyula. Negyven fényképmásolattal. Bp., é. n. Nyugat Kiadó és Irodalmi RT. kiadása.

⁷ A szekszárdi adatok megszerzésében nagy segítségemre volt Blázsik Ferenc, a Tolnamegyei Újság felelős szerkesztője.

⁸ Gellért Oszkár és Illyés Gyula, saját vallomása szerint, angol irodalomról nem váltott szót Babitscsal. Elek Artúr, Schöpflin Aladár és Szabó Lőrinc adalékait sajnálattal nélkülözöm.

jelképes jelentősége van annak, hogy a Babits angol kapcsolatairól szóló értekezés éppen a magyar–angol szellemi érintkezések ősi fellelőjében, Debrecenben lát napvilágot, ahol egyébként a nagy költő Vihar-fordítását is először adták elő.

Szükségesnek érzem megemlíteni, hogy tanulmányom a címben megjelölt tárgykört nem meríti ki teljes egészében. Ez az értekezés inkább csak kereteit és adatait kívánja összegyűjteni Babits és az angol irodalom viszonyának. Technikai nehézségek miatt kézirati anyagomnak csak egy részét tudom ehelyütt közzétenni. Ehhez az értekezéshez készült jegyzeteimet „Babits és Shakespeare” és „Viktoriánus nyomok Babits lírájában” c. tanulmányaimban óhajtom fölhasználni.⁹

Babits és az angol irodalom

Babits angol nyelvtudása

A századforduló diákjának a nyugati nyelvek elsajátítását és irodalmunk megismerését illetően nem voltak meg azok a lehetőségei, mint akár az 1848 előtti kor és a két világháború közé eső időszak gyermekeinek. Aki a németen és francián kívül más nyelvről kíváncsi volt, vagy saját magára, vagy az angol nyelviskolákra és nyelvtanárookra volt utalva.¹⁰ Így járt Babits Mihály is. „Németül és franciául még gyermekkorában tanult, részint otthon, részint az iskolában, – írja a költő testvéröccse, Babits István.¹¹ Ez már hagyomány volt a családjukban; atyánk hosszabb időt töltött kint a német Svájcban, anyánk pedig már gyermekkorában kitűnően beszélt németül és franciául, angolul azonban senki sem tudott szűkebb környezetünkben. Bátyám már gimnazista korában nagy irodalombarát volt s korán megismerkedett magyar fordításban az angol irodalom főbb alakjaival... Talán éppen ezek hozták létre benne az elhatározást, hogy megtanul angolul, hogy eredetiben élvezhesse az angol irodalom kincseit.”

Mikor, hol és kitől tanult meg hát Babits angolul? Első szekszárdi látogatásakor ő maga így mesélte Török Sophie-nak: „Diákkoromban angolt, franciát csak könyvből tanultam.”¹² Moldoványi István nagyváradi kir. ítélőtáblai bíró, másodízű unokaöccse, aki több nyarat töltött vele, megerősíti Török Sophie emlékezetét: „Hogy mikor kezdett (angolul) tanulni, azt nem tudom pontosan. Kétségtelen mégis, hogy az angol és francia nyelvet

⁹ Babits angol tanulmányainak feldolgozása csak egy adalék a Nyugat körének angol kapcsolataira vonatkozó vizsgálataimhoz. Ady és Byron, Békássy Ferenc Cambridge-ben, Karinthy és az angol századforduló, Kosztolányi angol eszményei, Szabó Dezső angol olvasmányai, Tóth Árpád angol műfordításai, Az új erdélyi irodalom és az angolszász világ, Az angol essay és az esszéíró-nemzedék c. dolgozataimmal a modern magyar irodalom angol vonatkozásait szeretném tisztázni. Mindez szervesen beleilleszkedik a magyarországi angol műveltségéről és Közép-Európa angol kultúrájáról szóló további nagy munkáimba.

¹⁰ A magyar külügyi nevelésről általában I. HORVÁTH Jenő: A magyar állam jogi személyisége, a külügyek vitele és a külpolitikai nevelés Magyarországon az utolsó két században c. értekezését Utolsó tanulmányok c. könyvében (kézirat gyanánt). Bp., 1941. 1–96.; A magyarországi angol nyelvtanításról: SOLYMOS Ernő: Angol nyelvtanulás Magyarországon. Angol Filológiai Tanulmányok, II. k. Bp., 1937., 118–131. és SZIRBIK Ferenc: Az angol nyelv terjeszkedése Magyarországon 1914-ig. Debreceni Angol Dolgozatok IV. Kecskemét, 1941.

¹¹ Babits István levelében, kelt Szekszárd, 1942. márc. 19. Babits édesanyjának megbízásából is ő fogalmazta meg számomra a családi hagyományt; ahol tehát őt idézem, egyúttal a családi emlékezetet hívom tanúnak.

¹² Első szekszárdi utamról. Babits emlékkönyv. 203.

már középiskolai tanuló korában is ismerte; míg olaszul még nem tudott.”¹³ Babits öccse úgy emlékszik, hogy bátyja az angol nyelvvel egyetemi hallgató korában kezdett foglalkozni. „Emlékezetem szerint angolul Mihály egyetemi hallgató korában kezdett tanulni, mégpedig teljesen egyedül. Hogy milyen tankönyvekből, azt nem tudom, de rövid ideig járt Berlitz-tanfolyamra is, az azonban biztos, hogy nyelvtannal nem sokat foglalkozott, mert mindig az úgynevezett közvetlen módszer szerint tanult nyelveket és elve volt minél többet olvasni és csupán olvasás útján tanult meg rengeteg szót és kifejezést.”¹⁴ Babits unokanővére, aki ezidőtájt több vakációt töltött vele, szintén azon a véleményen van, hogy Babits könyvből tanult angolul: „Unokafivérem, Babits Mihállyal úgy egyetemi korában, mint bajai és szegedi, fogarasi tanár korában a nyarat egyidőben töltöttük Szekszárdon. Úgy tudom, hogy több nyelvet könyvből tanult meg Mihály, úm. finn, olasz, francia, angol nyelvet.”¹⁵ Gyerekkori barátja, Rédey Tivadar így emlékszik vissza: „Babits angol nyelvtudásának gyökerei felől nincs pontosabb tájékozottságom. Mikor vele az egyetemen, 1903-ban, gyermekkorunk után jó egy évtizeddel újra összer kerültem (ő III. éves, én gólya), már angol könyvekkel járt.”¹⁶

Milyen volt Babits angol nyelvtudása, mennyire tudott angolul? – erre a kérdésre eltérők a válaszok. Szerb Antal szerint „nem szívesen beszélt angolul, angol vendégeivel is inkább franciául beszélgetett. Amikor gyermekét angol lány tanította a nyelvre, sokat mulatott az angol kiejtés ostobaságán.”¹⁷ Sárközi Györgynek azonban más a véleménye: „Ami azt illeti, hogy Babits nem szeretett angolul beszélni, tévedés. Nem szeretett idegen nyelven beszélni, de éppen angolul tudott legjobban, hiszen jó néhány éve egy nyelvmestertől még órákat is vett, továbbképezte magát. Hallottam, amint olasszal olaszul, franciával franciául, de angollal angolul beszélt. S szerintem legkevésbé feszélyeztetten.”¹⁸ „Noha kitűnően ismert egy sereg nyelvet, rosszul és bátortalanul beszélt idegen nyelven – legjobban még angolul társalgott, – vallja Sárközi máshelyütt is. De azért dadogva is jól megértették egymást – akik többször érintkeztek vele, becsülték és szerették legjobban értelemben vett európai szellemét. Véletlenül jelen voltam, amikor az Eötvös-kollégiumban angol tanára, aki kitűnő író is, a háború kitörésekor búcsút vett tőle – az ifjú angolnak könnyek csillogtak szemében.”¹⁹ Vernon Duckworth Barker örömmel emlékezett rá vissza, hogy Babits megismerkedésükkor „gondolatait angolul igyekezett kifejezni.”²⁰

Babits angol nyelvtudását, bár nyilvánvaló, hogy az messze túljárt az idegen szöveg megértési lehetőségén, kétségkívül jelentős mértékben elősegítette volna egy angliai kirándulás. Felesége és barátai nem emlékeznek rá, hogy a két világháború között tervbe vett volna ilyen, öccse azonban számontartja a Shakespeare-hívő vágyálmát: „Már fiatal

¹³ „Hogy kitől tanult angolul, azt nem tudom – írja. De volt annakidején Szekszárdon egy idős, alighanem zsidó úriember, aki akkor sokaknak adott nyelvleckét. Lehet, hogy ez volt a nyelvtanító”. Hozzám intézett levele, Nagyvárad, 1942. jún. 16.

¹⁴ Id. lev.

¹⁵ Nevelős Lajosné, ny. polg. isk. tanárnő levele hozzám. Székesfehérvár, 1942. jún. 9.

¹⁶ Hozzám írt levele, Bp., 1941. dec. 10.

¹⁷ Babits emlékkönyv-beli cikkében 42.

¹⁸ Hozzám írt levelében. Bp., 1941. okt. 30.

¹⁹ Uő. a Babits emlékkönyvben. 221.

²⁰ V. D. BARKER: The watcher in the tower. The Hungarian Quarterly. Vol. IV. 1938. 165.

tanár kora óta, egészen a világháborúig minden nyáron több hetet utazásra fordított; minden évben felkereste Olaszországot, megfordult néhányszor Német- és Franciaországban, meg Svájcban is, azonban Angliába sohasem jutott el, bár oda is készült, s ha ki nem tör a háború, valószínűleg még az 1914. évben felkereste volna Londont is. Többször emlegette, hogy okvetlenül ellátogat Shakespeare szülőhelyére, Stratfordba is, azonban persze ez is csak terv maradt.²¹ A magyar kultúrpolitika kétségtelen mulasztása, hogy abban az évtizedben (1924 és 1933 között), amikor évente tucatjával mentek kezdő egyetemi hallgatók a szigetországba, nem gondolt rá, hogy az angol szellem legnagyobb magyarországi meghonosítóját tanulmányútra küldje ki oda.

Babits angol olvasmányai

Mint a legtöbb modern magyar olvasó, Babits Mihály is már gyerekkorában hozzájutott az angol irodalom ifjúsági olvasmánnyá vált remekműveihez. Cooper, Defoe, Dickens, Stevenson, Swift műveinek alakító hatására később is szívesen emlékezett vissza.²²

A családi hagyományból értesülünk, milyen angol könyvek voltak meg fordításban a családi könyvtárban, miket olvashatott a nagydiák Babits. „Édesapám könyvei közt – írja Babits István²³ – megvolt Shakespeare műveinek hatalmas képes kiadása, köztük több kötet Arany János remek fordításában. Ezek mindig kedvenc olvasmányai voltak, s be is sorozta őket később a saját könyvtárába.”

Babitsnak valóban Shakespeare volt az angol irodalomból az őselménye. A *Halálfi* gimnazista Imruskája az „összes Shakespeare”-t olvassa, s ezért nézeteltérése támad tanáraival, akik éretlennek tartják rá. A koraérett Babitsra, mint ömaga visszaemlékszik rá, fölszabadító hatással volt a brit óriás: „Shakespeare-ből valami nyíltság lengett feléje, noha unalmas iskolai magyarázatokon, rossz fordításokon, s azonfelül még három évszázadon át. Nyíltság és nagyság, amilyent a *fin de siècle* fantáziája nem adhatott. Shakespeare nem került az élet szennyes és titkos dolgait, de nem került a pathetikus szépségeit sem, filozófikus mély kérdéseit sem.”²⁴

„Sokat és szívesen olvastam az Olcsó Könyvtár és a Magyar Könyvtár kiadványait is”, – írja öccse.²⁵ A költő maga nagydiák olvasmányai között emlegette Thackeray-t: „Esmondot sokszor olvastam, magyarul.”²⁶ „Diákkoromban én és akkori társaim – említ²⁷ – sokat olvastuk Emerson híres könyvét, amelynek magyar címe: Az emberi szellem képviselői.” Másutt George Eliot-ot idézi:²⁸ „Én diákkoromban olvastam néhány könyvét, s meglepetés volt, amikor megtudtam, hogy ezeket nő írta.” Egyhelyütt²⁹ elárulja,

²¹ Id. lev.

²² *Az európai irodalom története*. 1. kiad. Bp. é. n. (Ezentúl csak *Eur. ir. tört.*). Cooperről („gyermekkorunk kedveltje”) 470., Defoe-ról 286–287., Dickensről 575., Stevensonról 649., Swiftről 289–291.

²³ Id. lev.

²⁴ *Halálfi*. 1. kiad. Bp. é. n. 353–354.

²⁵ Id. lev.

²⁶ *Könyvek könyve*. 87 magyar író vallomása olvasmányairól. Összeállította KÖHALMI Béla. Bp. é. n. (Ezentúl: KÖHALMI). 86.

²⁷ Nyugat 1932., 421.

²⁸ *Eur. ir. tört.* 603.

²⁹ U. ott 498.

hogy Taine angol irodalomtörténetét „oly buzgón olvastuk ifjúkorunkban mindannyian.” Ezek a könyvek a kor hozzáférhető angol olvasmányai voltak Magyarországon. Pécsi gimnazista korában honvéd főtorzsorvos-nagybátyjának húszezer kötetnyi regény-gyűjteményében olvashatta ezeket az angol fordításokat: angol nyelvű olvasmányoknak ezidőből még semmi nyoma sincsen.³⁰

Eredeti angol könyvet Babits valószínűleg az egyetemen olvashatott először. Ő maga figyelmeztet rá:

„Egyetemi hallgató koromban kezdtem idegen nyelven is olvasni. A lázas tanulás kora volt ez. Egyszerre kinyílt szemem körülnézett a világban, megdöbbenve ébredtem rá a magyar középosztály, az egész akkori magyar kultúra elmaradottságára. Ez a kor a magyar szellemi életnek nagy apálya volt. Egy kis csapatunk verődött össze az egyetemen... Kosztolányi, Juhász Gyula és mások. Ez a csapat a fiatalság egészséges és souverén megvetésével nézett a századvég epigon, népieskedő s jelentéktelen kedvességeket hajszoló irodalmára, – Vörösmartyig tért vissza ízlésével vagy a külföldre nézett, nyugat felé, lehetőleg túl a németen, Párisba, Albionba!³¹”

A pesti egyetem bölcsészeti karán szerzett barátjáról írja Babits: „Első irodalmi barátom Kosztolányi Dezső volt... Hosszú vitákban tisztáztuk költői elveinket. Angol és francia példáit idéztük, versengve fordítottuk.”³² A *Halálfi*ai pesti jelenetei a fiatalság akkori Darwin-, Spencer-, Wilde-kultuszáról éppúgy beszámolnak, mint a kávéházi összejövetelek heti olvasmányairól, a Illustrated London News füzeteiről. A *Halálfi*ai egyetemi hallgató Imruskájának fő büszkesége a koplalás árán vett angol szótár és „egy mákszembetűs olcsó Shakespeare”. Kollégái körében azzal keltett általános tiszteletet, hogy „Shakespeare-t olvassa eredetiben”. A folyosón a hóna alatt Shakespeare mellett Baudelaire s „még egy egész sereg francia és angol könyv lapul”. A szakszervezetben Ruskinról tartott előadást, hogy ezzel is „tudós hírnevét” növelje.³³ Erről az időről írja Rédey Tivadar, hogy „a Négyesy-féle stílusgyakorlatokon is főleg angolokra hivatkozva szólt hozzá a fölmerült vitapontokhoz.”³⁴ Pauler Ákos szorgalmazására elvállalta az angol és francia folyóiratok ismertetését a Magyar Philosophiai Társaság közleményeiben; az angol filozófia iránti érdeklődése és megbecsülése nyilván ebből az időből való.³⁵

A Babits–Juhász–Kosztolányi-barátságáról írja a Négyesy-szeminárium krónikása: „Barátságuk mély, mint minden fiataalkori. A közös lelkesedés és egymást lelkesítés kora ez. Az önművelés, az olvasási láz mámorosai mindnyájan. Közös eszményeik vannak, s nem múlhat el nap, hogy ne számoljanak be egymásnak olvasmányaikról, élményeikről.” De nemcsak az egyetemi tanévre terjed ez ki, hanem a nyári vakációra is. Sőt írásbeli nyoma most marad csak igazán. Szekszárd és Szabadka között sűrű levélváltás fo-

³⁰ JUHÁSZ Gyula: Babits Mihály. Bp. é. n., 4.; BUDAY László: Babits Mihály ősei. Magyar Csillag 1942. 336.; SÁSDI Sándor: Babits Mihály iskolaévei. Újság 1942. aug. 17. – A pécsi iskola évekről Blázsik Ferenc szerint Ujfaluassy Sándor ny. vm. főjegyző tudna többet mondani. Sajnos, nem sikerült vele érintkezésbe jutnom.

³¹ F. J.: Írók vallomásai, Babits Mihály. Magyarország 1930. dec. 8., 5.

³² BABITS Mihály: *Emlék régi levelekből*. Kalangya 1930., 157.

³³ A *Halálfi*ai angol von. pesti részletei 426., 428., 430., 438., 454., 622–623.

³⁴ Id. lev.

³⁵ JUHÁSZ Géza id. m. 6.

lyik, végtelenbe nyúló macskanyelveken, lázas és lelkes stílusban.³⁶ Babits Kosztolányi halálakor közzétéve ifjúkori levelezésük egy részét, maga is tisztában volt ennek irodalomtörténeti jelentőségével:

„Egészben véve, azt hiszem, ez a levelezés fontos irodalomtörténeti dokumentum a Nyugat-korszak szellemi gyökereire vonatkozólag. Beszámoltunk egymásnak a fiatalság minden lelki forrongásáról és élményéről. Elsősorban az irodalmi élményekről, amelyek e korban mindkettőnk számára döntők voltak. Olvasmányainkat rendesen kicseréltük, leveleinkhez könyvcsomagot mellékelve, s a legközelebbi levélben beszámoltunk az olvasottak hatásáról.”³⁷

Sajnos, mindezideig csupán Kosztolányi Babitshoz írt levelei kerültek nyilvánosságra, s így csak Kosztolányi válaszaiból következtethetünk a Babitsot izgató kérdésekre. Shakespeare-ről, Byronról, Burns-ről, Carlyle-ről, Spencerről, Poe-ről, Twainről folynak az eszmecserek.³⁸ Ezeket a nyarakat Babits lázas olvasásban töltötte. Babits István kedvesen emlékszik vissza bátyjára: „Mint kis gimnázista sokszor és áhítattal hallgattam: fennhangon olvasott angol könyveket, különös kedvvel szavalta az angol költeményeket és ilyenkor nemcsak az idegenek, de még a távoli rokonok is csudálkozva néztek rá, mikor furcsa éneklő hangon, szokatlan hanghordozással szavalt és közben fel-alá szaladgált a tágas, szép udvaron.”³⁹

1905 őszén a bajai cisztercita gimnáziumba, egy esztendő múlva a szegedi állami főreáliskolába került Babits tanárnak. Baján inkább latinul olvasott, Szegeden azonban anglomán környezetbe került. Ott élt Kun József, a Readingi fegyház balladájának fordítója: tanárelődje, Hegedűs Pál könyvtárát meg éppen ő örökölte. Hegedűs Gyulai Pál kedves tanítványa volt, a Budapesti Szemle munkatársa, akinek szép gyűjteménye volt angol és amerikai könyvekből. Babits Hegedűs özvegyétől megvásárolta a ritka könyvtárat. „Szegedi két évének ez a könyvtár volt legmélyebb pozitív élménye. Irodalmi műveltségének szükségszerű kiegészítése.”⁴⁰

Babits maga hálásan emlékezett vissza elődjére. „Aki sok dologban örökébe lépett, – írta róla⁴¹ – az utód köteles kegyeletét s a követő tiszteletét érzi a holt iránt. S mikor eszténként otthon felnyit egyet azokból a ceruzajegyzetekkel keresztül-kasul ellátott könyvekből, úgy érzi néha, mintha valaki válla fölé hajolna s két okos, sötét, élénk, biztató szem nézné, amit olvas.” Hegedűs Pálnak nemcsak könyvtára, de személyisége is izgatta Babitsot.

³⁶ TOLNAI Gábor: Arisztokratizmus és szecesszió. Nyugat 1937. I. 332–338.; A Babits–Kosztolányi-barátságáról és közös angol olvasmányairól vö.: BARÁTH Ferenc: Kosztolányi Dezső, Zalaegerszeg é. n. 11–13.

³⁷ Nyugat 1936. II., 402.

³⁸ KOSZTOLÁNYI Dezsőné: Kosztolányi Dezső. Bp. é. n. 116., 129., 159., 169.; Nyugat 1936. II., 404–416.

³⁹ Id. lev. Babits maga így emlékszik vissza: „En... Verlaine-t és Wilde Oszkárt fordítottam, mert így tudtam akkor modern lenni, s mert erről a szőlőhegyről szálak vezettek Párisba és Londonba is.” Nyugat 1938. 445. – A szekszárdi évek leghitelesebb tanúja Babits középső testvére, a pár éve elhunyt Kissné Babits Angyalka pol. isk. tanárnő volt.

⁴⁰ TOLNAI Gábor: A magabazárkózott költő. (Babits Mihály Szegeden). Erdélyi Helikon 1935., 127.

⁴¹ Szeged és Vidéke 1907. nov. 17.

„E szellem iránya – vizsgálja egyéniségét – praktikus és éppen nem művészi. Életfelfogása, morálja angolos s olvasmányai közt első helyen állanak. Kedves írója az utilitarista Macaulay s Macaulay-nak Bacon-tanulmányában húzott alá legtöbb mondatot. Filozófiája, ha lehet nála erről beszélni, csakugyan ilyen baconos, morálpolitikai filozófia volt. The end is the well-being of the people. A haszontalan, önzetlen tudást nem becslte. Volt valami benne a Nietzsche »mittelmäßige Engländereiéből«. Az elvont tudományok, a matematika szubtilis okoskodásai, a német filozófia: előtte értéktelenek voltak. Minden tudásnak csak annyiban volt előtte becse, amennyiben az emberre vonatkozott. Ezért a történeti, társadalmi tudományok művelője lett, s itt is a jelenkor áramlatai kötötték le minden figyelmét. Érzéke volt az aktualitásokhoz. Ebben igazi modern lélek volt. De volt a modern szellemnek egy iránya, mely a l’art pour l’art jelszavát tűzte zászlójára. Modern költemény-kötet nem volt könyvtárában. Baudelaire és Verlaine, Swinburne és Rossetti neki nem léteztek. Béranger-Hugo-féle irányköltészet, az angol–amerikai morálköltszet, a Longfellowé és Wordsworth-é táplálták ez antiartistikus kedélyt. A. Besant és Wells fantasztikus irányregényei, Bret Harte és Kipling leíró, szinte ismeretterjesztő poézise voltak szépirodalmi nevelői. A politika: az ekszigenciák tudománya: ez volt középpontja tág érdekkörének. Kétségkívül értenünk kell ezt e pozitív, angolos szellemnél.”

Ha Hegedűs utilitarista-pozitívista világnézete nem is felelt meg Babits hajlamainak, annál inkább rokonszenves volt előtte francia racionalizmussal ellensúlyozott angol-imádata. „Reading maketh a full man, conference a ready man, and writing an exact man. Hegedűs ilyen volt”, – írja róla. – Amint céljaiban, hajlamaiban angol, úgy gondolkodásának világosságában, tudásának szabatos élességében igazi francia. Pontosságra: a képzelhető leglelkiismeretesebb író volt. Mindennek utánanézett. Seholsem tűrt félhomályt. Mikor regényt fordított, melynek színtere London: beszerezte London legjobb térképeit és kalauzeit. Mikor az angol diákéletéről fordított könyvet, forrásmunkákból tanulmányozta az angol ifjúsági játékokat, hogy a leírások fordításában hibát ne tegyen. „Freeman fordítója egyúttal Walter Besant fordítója s Wells szorgalmas olvasója is volt.”

Hegedűs könyvei Babits angol érdeklődését első szegedi évében jórészt kielégítették. Juhász Gyula írja⁴² az angol lélek szenvedélyes bűváráról: „A fiatal Babits Mihály mikor még itt helyettes-tanárkodott és a Zerge-utca egyik földszinti ablakából nézte a szomszéd ház falára felfutó vadszölyöt... világos reggelig olvasta Macaulay-t (én oltottam el a lámpáját, amikor benyitottam hozzá) ...”

Babits egy önvallomásában Baján és Szegeden töltött évei fő benyomásainak Robert Browningot, Tennyson-t és Swinburne-t tartja.⁴³

„Jöttek a fogarasi évek, a három évig tartó remeteség, amikor csakis a könyvekben éltem ki magamat. Ekkor jutottam el a görögökhöz, az – angolokon át. Megcsapott Swinburne s más angol költők lázas, izzó görög hangulata és úgy találtam, hogy ez a hangnem a magyar költészetből hiányzik” – emlékszik vissza ezekre az éveire Babits.⁴⁴ A *Halál-*

⁴² Babits Mihály fiataalkori levelezéséből (Babits Mihály és Juhász Gyula költői barátsága) Paku Imre közlése. Magyar Nemzet 1941. dec. 25., 26.

⁴³ KÖHALMI id. h.

⁴⁴ Esti Kurír 1928. jún. 27., 13.

fiai havasalji városkájának lakossága tisztelettel nézett a fiatal tanárra, akinek Londonból hozott a posta könyvesomagot. A Tomi-nak érzett Fogaras elzártságát a legnyugatibb kultúrával óhajtotta ellensúlyozni. Könyvtárából megállapítható, hogy ebben az időben nemcsak angol szépirodalmi újdonságokat hozatott, hanem szép számú műtörténeti kiadványt is, sőt két évig még a *Studio*-t is járatta.⁴⁵ Fogarasi tartózkodása alatt már másokkal is megismerkedett, görögök és régi magyarok mellett angol romantikusokkal: Keats-szel és Shelley-vel.⁴⁶ A bajai és szegedi évek új élményei voltaképpen csak Fogarasban bontakoztak ki, a világtól elzárt kisváros távoli magányában, ahol mint hűs pincében a borok, beérhettek az angol költészet drága mámorai. A nagy líra mellett itt fedezi fel a viktoriánus prózát is: könyvtárának ilyen munkái bizonyítják, hogy ezeket a fogarasi években szerezte be. A fogarasi angol prózatanulmányok legnagyobb felfedezése Meredith.

Fogarasi évei alatt Babits előtt végleg tisztázódott a maga angol műveltségének országos fontossága. Egy a Fogaras és Vidékében közzétett fontos elvi tanulmányában a francia szimbolizmus európai súlyát mérte föl: saját angol műveltségének hazai jelentőségére is jellemző ez a munkája. Cs. Szabó László figyelmeztet rá, hogy a kései viktoriánusok, Swinburne és Wilde a legkifejezettebb utánczói a francia szimbolizmusnak, ők közvetve még mindig a francia szimbolista forradalmat fedezték fel. A magyar írók az angol lírából azelőtt kizárólag a dalköltészetet ismerték, Babits állásfoglalása a kései viktoriánus líra mellett ezzel szemben arisztokratikus tüntetés volt. A nyugati szimbolista forradalom átvétele Babits egész életművét éppúgy lekötötte, mint nemzedékéét. Ma már irodalomtörténeti közhely ez, de harminc évvel ezelőtt egyedül Babits tudta ennek fontosságát. Nagyon is tudatos fellépésnek kell tehát nyilvánítani Babits jelentkezését a magyar szellemi életben.

Babits angol olvasmányai Fogaras után már nehezen követhetők időrendben nyomon. Pestre kerülve az irodalmi élet zajlásában éveken át ő számított a Nyugat angol szakértőjének; angol darabokról és könyvújdonságokról éppúgy írt bele, mint angol vonatkozású magyar könyvekről.

A Nyugat és a pesti irodalmi körök más angol olvasói messze mögötte maradtak Babits körültekintő és elmélyülő angol műveltségének. Érdeklődési körének határát maga vonta meg pesti évei előtt, s ez elsősorban az angol költészet két nagy korszakát, a viktoriánust és a romantikust ölelte magába; hozzá csatlakozott mint külön tartomány az Erzsébet-korral maga Shakespeare. Babits persze nem azért volt minden írott szó iránt fogékony és minden emberi iránt érzékeny, hogy szigorúan lezárta volna érdeklődési körét. Ízlésének, hajlamainak mindenestre a korai kiválasztottak feleltek meg legjobban, őket fordította, róluk írt gyakrabban. Ez azonban egyáltalán nem jelenti, hogy nem olvasott volna más angol költőket, nem szerzett volna meg más angol szerzőket, nem búvárolta volna át az angol irodalom minden zegét-zugát. Pesti angol olvasmányainak sorrendjét nemigen lehet már nyomon követni. Nemcsak azért nem, mert tízes évekbeli és húszas évek eleji barátai (Karinthy, Kosztolányi, Tóth Árpád), akik tanúi és osztályosai lehettek angol fölfedezéseinek, ma már nem vallathatók; de azért sem, mert Fogaras után már kevés a nagy olvasmányélmény, annál sűrűbbek viszont az újraolvasások, a mindennapi ismétlések. Mert Babitsnak az angol irodalom valósággal életszükségletévé, napi

⁴⁵ „Imre úr volt csöpp fizetéséből, s még Londonból is hozatott könyveket: amik, mint előkelő madarak szálltak le e rejtelmes balkáni *esquire*-hoz.” *Halálfiái* 684.

⁴⁶ KÖHALMI id. h.

táplálékává vált. Angol könyveit, néhány szakmunkától eltekintve, mindig külön tartotta, nappalijában hozzáférhető helyre rakta, hogy állandóan keze ügyébe essenek. Barker igen jellemző háttérként az angol könyvek soraival örökítette meg,⁴⁷ leírása oly eleven, hogy sajnálni lehet, mért nem festették le háta mögött kedvenc angoljaival. Pihenésül-szórakozásul egyaránt kedvelt angol szerzőihez fordult, utazásra-vakációra is azokat vitte magával. Élete utolsó három évtizedében rengeteget írt angol irodalomról, többet, mint előtte bármely magyar író. Így hát valóban munkáját és pihenését egyaránt az angol irodalomban találta.

De ha pontosan nem is lehet megállapítani pesti angol olvasmányainak sorrendjét, meg lehet kísérelni értékítéleteinek rekonstrukcióját azoknak a tanúvallomásaiból, akik hozzá közel állván, vele gyakrabban beszéltek angol szerzőkről, angol művekről. Ha teljes képet nem is alkothatunk belőlük, írásbeli állításai mellett kétségtelenül hasznos kiegészítésnek kell tartani azoknak a pályatársaknak és barátoknak a megszólaltatását, akik a költővel való gyakori érintkezésük és egyéni érdeklődésük révén többször váltottak vele szót angol irodalomról.⁴⁸ Egyéni ízlésük, más-más korszakban való közelségük persze itt-ott ellentmondásokat válthat ki; az értékítéletet, a hangsúlyt másképpen őrizhették meg. Mindez azonban nem akadályozta annak, hogy tanúskodásuk irodalomtörténeti szempontból ne jelentsen értéket.

Babits angol érdeklődésével mind ez ideig Szerb Antal foglalkozott legtöbbet; legnagyobb mértékben látszik először az ő visszaemlékezését meghallgatni. „Legjobban a 19. század angol költőit szerette, – mondja Szerb.⁴⁹ Érdekelte a bolond festő-költő, William Blake is. Természetesen szerette Poe-t is, Shelley-t is fordított, azok a sorok, amelyeket róla és Keatsről ír Irodalomtörténetében, izzanak és csengenek. Shelley-hez méltó sorok, szinte megéneklie ezt a két költőt. Browningot, a legnehezebb angol költőt értette, fordította (amiből látható, milyen kitűnően tudott angolul). Nem is igen ismerte el, hogy nehéz olvasmány. Még a *The Ring and the Book*-ot is elolvasta végig, vallotta be egyszer szerény büszkeséggel, csendesen mosolyogva magában azon, hogy bizonyára ő az egyetlen Magyarországon, aki ezt a szép és nagyon nehéz könyvet el tudta olvasni. Mert a nehezen érthető írást nagyon szerette, csak a ködöstől iszonyodott... De legjobban a múlt század három olyan angol költőjét szerette, akiket mostanában nem szokás szeretni: Tennyson, Swinburne-t és Wilde-t. Wilde-ből úgy látszik, később ő is kiábrándult, mint mindenki és azután idővel megint szívébe fogadta, fenntartással, legalább is ez hangzik ki a jegyzetből, amelyet a későbbi kötetben Charmides-fordításához csatolt. Swinburne-t nem tagadta meg, nem is tagadhatta, mert saját fiatalkorát kellett volna megtagadnia... Az arckép szempontjából még fontosabb, hogy Tennyson oly sokra becsülte. Oly közel állt hozzá Tennyson verssorainak csendes angolos melankóliája és őszies teltsége, hogy talán észre sem vette, tartalmuk mennyire nyárspolgári, mennyire viktoriánus. „Báronypuha blankverseiről” beszél Irodalomtörténetében (a báronypuha szó is milyen tennysonos!). Nyilván azt szerette benne, hogy oly gazdag jelzőkben és képekben, anélkül, hogy elragadná a vad fantázia: azt szerette benne, hogy olyan klasszikusan romantikus”.

⁴⁷ Hung. Quart. id. h.

⁴⁸ Az alábbiakban Babits István, Ortutay Gyula, Sárközi György hozzám intézett leveléből, ill. Halász Gábor, Cs. Szabó László és Török Sophie szóbeli közléséből idézek.

⁴⁹ Babits emlékkönyv. 43.

Sárközi György megerősíti Szerb állításait és új adatokkal toldja meg: „Szerb Antalnak igaza van abban, hogy a legtöbbre az angol lírát értékelte, s legjobban az angol lírikusokat szerette. Sok remek fordítása mutatja, kik felé járt érdeklődése. Legnagyobbbra Shelley-t és Keatset s talán Browningot becsülte. De ismerte az ismeretleneket is, a moderneket is, akik közül Eliot nevét emlegette, mint legnagyobbat. Yeatset, a Nobel-díjast, középszerűnek tartotta. A közé a néhány száz ember közé tartozott, akik a Poetry-t olvasták, s az angol költészet legújabb termését e folyóirat hasábjain állandó figyelemmel kísérték.”

Halász Gábor szerint szerette Babits az egész angol költészetet. A nagy romantikusokon és viktoriánusokon kívül ismerte a modern lírikusokat is. Eliotot igen nagyra becsülte, kedvelte Housmant is, sőt még a Punch-szerű angol bökversek iránt is volt érzéke. Halász figyelmeztetésére foglalkozott a nagy metafizikus költővel, Donne-nal, akit közeli rokonának érzett, s akiről Irodalomtörténetében himnikus dicséretet is zengett.

De nemcsak az angol líra állt közel szívéhez, az angol próza is állandó kísérője volt. Öccse írja: „Igen kedvelte Dickens, Rudyard Kipling és Wells könyveit, első angol fordításait pedig Poe Edgar és Wilde költeményeiből készítette. Sokat olvasott detektívregényeket is és utazás közben szívesen vásárolt egy pár magazint. Valahányszor hazajött, útitáskájában egész csomó könyvet hozott, s angol regény mindig volt néhány vele.”

A prózaírók közül, Szerb Antal szerint, De Quincey és Meredith voltak a kedvencei, az angol próza egyébként Szerb szerint kevésbé izgatta. Sárközi másként vélekedik: „Nincs igaza Szerbnek abban, hogy az angol próza kevésbé érdekelte. Meredithért lelkesedett... Swift, Fielding, Emily Brontë, Hardy dicséretét hallottam tőle. Poe egy sereg novelláját lefordította. Még egy éve sincs, hogy egy fiatal angol író friss munkáját ajánlotta figyelmembe (Graham Greene: *The Power and the Glory*)... S általában még utolsó hónapjaiban is angol regényeket kért (feleségem Milne: *Two People* című kedves regényét adta kölcsön, amely tetszett is neki), sőt angol detektívregényeket, amelyeknek mindig nagy kedvelője volt.”

Halász Gábor szerint a régi nagyok közül különösen Dickenst, Thackeray-t, Meredith-et szerette, a századforduló írói közül Hardyt, Stevensont és Conradot (a Jim-et mindenkinek ajánlgatta); igen kedvelte Emily Brontë *Wuthering Heights*-ét. A maiak közül talán csak Powyst szerette, Lawrence-től, Joyce-tól fázott, Steinbecket sem lehetett elfogadtatni vele.

Ortutay Gyula szerint „a mai angol írók közül Huxley régibb regényeit nem szerette nagyon, túlságig is csak értelminek találta, de utóbb megbékült vele, s az *Ends and Means*-t valósággal meg is szerette, mutatta a Deákról szóló részt... meg is írta ezt. Lawrence mitológiáját, Joyce formakísérleteit sem nagyon kedvelte. Úgy tudom, utolsó nagy angol könyvélményét Powys nagy műve, a *Glastonbury Romance* adta. Erről többször is beszélt velem, s míg Lawrence szexuális, helyesebben biológiai filozófiáját elutasította, Powys mitológiateremtő és újrateemtő tehetségére többször is felhívta figyelmem”.

Cs. Szabó László szerint nagyon szerette a cselekményregényt, ezért olvasta szívesen J. Conradot is. Conrad ősére, Melville-re (a *Moby Dick*-re) és Collinsra, Dickens előfutárára ő hívta föl a figyelmet. Török Sophie szerint a mai írók közül nagyon szerette Edith Sitwellt és becsülte Shaw-t is, sok Shaw-darabot megnézett és mulatott rajta; Wellset nem bírta.

Jól ismerte és igen kedvelte Babits az angol esszéírókat. „Igen nagyra tartotta az angol esszayt (Macauley, Landor, Arnold, Holmes stb.) – írja Sárközi. Olcsó angol kiadásokban állandóan olvasgatta az angol esszéírókat, olvasója volt a *Criterion*nak is.” Cs. Szabó

szerint Lytton Strachey-ről bölcsonyos ironikus mosollyal nyilatkozott, nagyon szellemesnek, nagyon ötletesnek találta, de a megfelelő helyre tette.

Volt Babitsnak egy különös szenvedélye: szerette az angol detektívregényeket. Irodalmi alkotásnak tartotta a javát, emlékeztet, hogy Conan Doyle-t külön elparentáltatta a Nyugatban. Ortutay Gyula, aki nemcsak figyelemmel kísérte, de táplálta is Babitsnak ezt a szenvedélyét, a következőkben összegzi ide vonatkozó emlékeit: „Az valóban köztudomású, Babits meg is írta, hogy ő mennyire szerette a detektívregényeket. Mi bizony még csereviszonyban is voltunk, ha megtetszett neki valamelyik, még Esztergomból is elküldötte nekem. Én is vittem magammal nemegyszer. Az utolsó hármát vagy két héttel a halála előtt. Három angol nyelvű detektívregény volt, a címükre nem emlékszem. Mihály nagyon megörült nekik. Az egyik tán Agatha Christie valamelyik könyve volt, őt nagyon szerette. Igen szerette Van Dine ilyen detektívregényeit is, szerinte igen remek logikai feladatok az ő könyvei, s mulattatta Van Dine tudományoskodó modora, hogy hol egyiptológiai, hol filológiai, művészettörténeti, etc. ügyek is keveredtek a könyveibe. Kedvelte Anthony Abbot detektívregényeit is, Wallace-t nem valami nagyon szerette, s persze a műfaj klasszikusainak E. A. Poe-t és C. Doyle-t tartotta. Szerette még Mington G. Eberhardt, Lord Gorell, Carroll John Day regényeit, ez utóbbiakat nálunk nem ismerik. Ezeket a detektívregényeket nemcsak eredetiben olvasta, hanem magyar fordításban is. Nyilván kitetszik ebből is, hogy csak a logikai játékot kedvelte az egészben, bár egy-egy kedves figuráról, mint Poirot mesterről, vagy Philo Vance-ről elhumorizált társaságban. Kedvelte a short storykat is, így egyszer tőle kaptam ajándékba a műfaj egyik jelesét, M. R. James: *Thirteen Ghost stories*-ét, s erről is elégtétellel jegyezte meg, hogy különben milyen kitűnő tudós. Olvasásmódjára jellemző: a különösebb szavak jelentését odairta magyarul, egyhelyt a népi kifejezés stílárértékére is utalt megjegyzésében, etc.”

A személyes emlékek persze csak töredékes képet adhatnak Babitsról, az angol irodalom nagy olvasójáról. Szerencsére azonban visszahagyott a költő egy olyan hatalmas dokumentumot, mely valóságos kodifikációja az ő angol irodalomképének. Az *európai irodalom története*, mint kritikusai is megállapították róla, elsősorban a görög és az angol irodalom története. Babits maga is vallotta, már régebben is, hogy az európai kultúra két legnagyobb irodalma a görög és az angol. Terjedelemre persze az angol messze túlszárnyalja még a görögöt is, s valóságos irodalomtörténet az irodalomtörténetben, amit az angolokról írt. Ki lehetne emelni s külön köteté összefűzni, annyira részletesen és összefüggően tárgyalta az angol irodalmat, míg a többiből, saját célkitűzésének megfelelően, inkább csak a századokon átnyúló óriásokat vizsgálta. A magyar irodalom nagyjai közül, sajnos, kevesen hagytak vissza olvasmányaplót; Babits irodalomtörténete persze ennél sokkal többnek tekintendő, de viszont éppen élményközelségével messze fölülmúlja a szokványos irodalomtörténetírói magatartást. Ezt az ízléstörténeti szempontból ma még fölbecsülhetetlen jelentőségű művet úgy látszik maga is irodalmi végrendeletének szánta, erre vall, hogy addigi látomásait angol írókról szervesen beleépítette a munka egészébe, úgy, hogy itt-ott átfogalmazta vagy tömörítette a jellemzéseket.⁵⁰ Szerb Antal és

⁵⁰ Babits kisebb esszéit felhasználta néha szó szerint is *Európai irodalomtörténetében*. Így pl. a Browning-tanulmányt az *Eur. ir. tört.* 544–547, 591, 628–629. lapjain, a Tennysonról szólót a 498–500, 519–520, 551–555. lapjain. Ugyanígy felhasználta az Irodalmi lexikon Browning-arcépeit és Coleridge-portróját.

Voinovich Géza angol irodalomtörténete mellett Babits szövege a legterjedelmesebb, de nemzetközi viszonylatban is jelentékeny magyar nyelvű angol irodalomtörténet. Kárpáti Aurél szerint Babits irodalomtörténete volt az első szerencsésen beteljesített kísérlet, amely a magyar esszét európai rangsorba emelte, *Az európai irodalom története* „tulajdonképpen a magyar esszéirodalom diadalmas bevonulását jelenti a világirodalomba.”^{50a}

Babits angol fordításai

„A pesti egyetem központi épületének egyik tantermében vagyunk. A katedrán az ősz, körszakállas Négyesy László ül; stílusgyakorlatait vezeti – írja le Mohácsi Jenő a fiatal Babits föllépésének színhelyét.⁵¹ – A teremben baloldalt, a harmadik vagy negyedik sorban, egy sötétbőrű, sötéthajú férfi áll, aki fölolvassa tompa hangon, de mégis megszállottan, furcsa éneklő hanglejtéssel, Poe A Harangok című költeményének fordítását. Káprázatosan cseng a vers, a rímek csengetyűznek, harangoznak. Ez Babits Mihály 1905 elején.”

Fordítással mutatkozott be az akkori irodalom fiatal közvéleményének számító Négyesy-szemináriumában, s negyedfél évtizeden át kitartott fordítói kedve mellett Babits Mihály. Angol fordításai nálunk szokatlan sikert értek el, több angol fordítás-kötete jelent meg új kiadásokban, apróbb fordításait itt is, ott is átvették és közkinccsé tették az antológiák. Alig lehetett nagyobb elégtétele a költőnek, minthogy még fiataalkori stílusgyakorlatnak minősített műfordításai közül is több a nemzeti irodalom közkinccsévá vált, egész fordítói munkássága pedig valósággal felszabadító hatással volt az utána következő költőkre.

Babitsnak magának a fordításról magas véleménye volt, s ezt több ízben is hangoztatta.⁵² A műfordítást egy kissé mindig eredeti műnek, saját műalkotásnak tekintette; érthető, ha ilyenformán nagy feladatokat tűzött elébe: „Tudjuk, mily ritka a jó műfordítás: valóságos irodalmi luxus; csak nagy erőfelesleg mellett állhat elő. S a legjobb műfordítás sem használható az értékmegállapítás céljaira: oly amalgam az, melyben az író műve a fordítóétól semmi elemzéssel el nem választható.” A magyar nyelvet azonban különösen alkalmasnak tartotta az európai irodalom tolmácsolására: „A magyar nyelv valóban a világirodalom minden zenéjének leghívebb letéteményese, legméltóbb edénye lehet, verselésünk valóságos antológiája a nyelvzenének, s irodalmunk egyetlen az európai irodalmak közül, melyben a világirodalom formai eredményei összegyűjthetők és áttekinthetők lennének valamely kiváló nyelvművész vagy nagystílusú műfordító által”. A műfordító személyiségének fontosságát többször is hangoztatta: „Erősebb európai hangok megütése, friss zsákmányolás a nyugati forrásokból, csak éppúgy kiváló egyéniséget, új erőfeszítést igényel, mint erősebb nemzeti hangok megütése”. Tisztában volt a jó műfordítás fontos szerepével a nemzetközi szellemi együttműködésben: „A műfordítás..., amely a nyelvet a gondolat után hajlani kényszeríti, a nemzetek finomabb gondolati kö-

^{50a} Babits Mihály *életműve*. Bp., é. n. 47–48.

⁵¹ Babits emlékkönyv 160.

⁵² *Irodalmi problémák*. 2. kiadás. Budapest, 1924. (Ezentúl: *Irod. probl.*) Az alábbi idézetek sorrendjében: 8., 26., 32., 215. és 219.

zöszülésének jóformán egyetlen eszköze. De természetesen igazi közlekedő eszköz két nemzet lelki élete között csak a ritmushű fordítás lehet, hisz a gondolat legsajátosabb színet épp a ritmus adja meg”. A műfordítás legszigorúbb elveinek keresztülvitelét épp azért követelte, mert tisztában volt fontos nemzetközi szerepével: „Ha a fordítás a nemzetek hangulati érintkezésének és gazdagodásának is eszköze: akkor nem elégedhetünk meg az oly fordítással, mely a forma szellemét megmásítja. Hisz a hangulat főleg a formának s a forma és tartalom viszonyának emanációja; s nem túlzás azt mondani, hogy a költeményben a forma a lényeg”. Nemcsak elvi állásfoglalása, de gyakorlati példái is igazolják tételét: „A műfordítás gazdagító ereje arányban van nehézségével – mennél gazdagabb a gondolat és muzsika árnyalatokban, fordulatokban, annál nehezebben ültethető át veszteség nélkül.”

Shakespeare Vihar-jának fordítása

Babits életre szóló öszménye az angol irodalomból Shakespeare volt, mondtuk az előző fejezetben. *Goethe-tanulmányában* írja, hogy számára diákkora óta Goethe az író, Shakespeare pedig a költőt jelentette; Carlyle tételét holtáig elfogadta. A *Halálfiában* leírja, hogy Shakespeare volt rá először megrázó hatással az irodalomból. A magyar Shakespeare az apai könyvtárból került kezéhez. Első nyilvános előadását Fogarason a brit drámaíróról tartotta. Angol tárgyú tanulmányai között Shakespeare-rel foglalkozott legtöbbször. *Európai irodalomtörténetében* a legterjedelmesebb fejezetet neki szentelte, általában senki mással nem foglalkozott annyit, mint vele. Különös gonddal kísérte figyelemmel a magyar Shakespeare-kultuszt, vizsgálta a fordításokat, bírálta a fogyatékoságokat, s ezeken elsősorban saját maga igyekezett segíteni.

Shakespeare magyar tolmácsolását a legfontosabb költői feladatok közé sorolta. Nemzeti hagyománynak tartotta a magyar Shakespeare-kultuszt, s minden újabb mozzanatát a legmagasabb mérték alá állította. „A magyar Shakespeare-kultusz eleinte nagyon is jó úton indult el, – írta. Akik kezdték, lírikusok voltak és autodidakták: Vörösmarty, s Arany és Petőfi. Őket nem elméletek vezették, hanem költői ösztönük. Shakespeare az ő kezükben az lett, ami igazában és eredetileg volt: költészet. És hatott az ő költészetükre is, mély és gazdagító hatással. Avval hatott, ami sajátja: nyelvével, látásával, költőiségével.”⁵³

„A Vörösmartytól megindított mozgalom – írta már 1910-ben – visszavezetett az eredeti Shakespeare-hez, akinek legnagyobb költőink a régibb magyar irodalom jellegével tényleg rokon vonásait: durva erejét, népiességét, szemléletes fantáziáját, humorát, itt-ott szónokiasságát tüntették ki fordításaikban. Ez tette, hogy Shakespeare tényleg asszimilálódott kultúránkba, fordításai, előadásai, rajongói szaporodtak, feltétlen istenítői, rajongók, élükön Petőfivel, nagy megértők, élükön Arannyal, s egy paródia sem, s csak egy ellenzéki felszólalás. És egypár remekmű, mint az Arany-féle Szentivánéji álom és sok-sok köszörülődése a szép magyar nyelvnek.”⁵⁴

⁵³ *Eur. ir. tört.* 245.

⁵⁴ Nyugat 1910. I., 784.

Annál rosszabb a véleménye a későbbi következményekről: „A magyar Shakespeare erőtetettségei és értelmetlenségei már gyermekkoromban bántottak”.⁵⁵ Szász fordításait furcsállva olvasta, de még inkább a későbbiekét: „Az újabban készült fordítások oly színtelenek, oly szemmel láthatólag mesterember készítmények, hogy akkor már mégis szászor inkább a Szász Károly-félékhez fogunk visszafordulni, kiknél legalább itt-ott egy-egy színesebb népies szó, egy-egy jó magyaros kifejezés felüdít. Ezeket valóban el lehetett fogadni, mikor a gyors szükség követelte és létrehozta: de ma már talán ideje nemesebb munkákkal helyettesíteni”.⁵⁶

Shakespeare-fordítói elveit maga Babits foglalta össze, s így könnyű az ő gyakorlati kivitelét elvi fölfogásához mérni. A magyar Shakespeare-fordítás alapelveit Arany János is körvonalazta, mikor a Kisfaludy Társaság a teljes magyar Shakespeare kiadásával foglalkozott. Érdemes összevetni Arany és Babits nézeteit.⁵⁷ Babits hasonlíthatatlanul szigorúbb elvek keresztülvitelét követelte, mint Arany. Arany szerint „elég volna annyit mondani, hogy az áttevők alak- és anyag vagy tartalom-hű fordításra törekedjenek; jambust jambussal, lírai alakot líraival adjanak vissza; de úgy, hogy az eszmét, az erőt, a nyelvet (különösen szavalati) gördülékenységet apró formai bíbelésnek sehol föl ne áldozzák. Eszerint nem követelné a Társaság, hogy a magán- vagy párbeszédek vége, – hol Shakespeare-nél a jambus rímekbe csap – okvetlenül rímekbe adassék; nem, hogy a fordító mindig és mindenütt sort sorral adjon vissza; nem, hogy a lantos idomú részeket épp azon idomban ugyanannyi szótag- s rímmel fordítsa. De annyit kívánunk, hogy az ötös jambus, lehetőleg szabályosan kezelve, megtartassék; sőt azt is, hogy oly darabban, hol rímes alak az uralkodó (pl. a *Midsummernight's dream*ben), ez alak a magyarban is követve legyen”. Babits hasonlíthatatlanul szigorúbb: „A fordítás mindenütt az eredeti formában történik, írja. Ahol a prózai szövegben csak egyetlenegy verssor vagy töredék fordul is elő vagy megfordítva, a versek között egy prózai kiszólás: a formának oly pillanatnyi kiugrását sem hagyjuk figyelmen kívül”. A versek sorszáma feltétlenül megtartandó. A félsorok félsorok maradjanak. Az enjambementok, melyek Shakespeare egyes korszakait annyira jellemzik, lehetőleg pontosan utánozandók. Mindenütt, ahol az eredetiben rím van, legyen rím a fordításban is, és sehol másutt. Ugyanez áll általában a költői díszekre, pl. az alliterációra is. A színművekbe beszótt dalokat is pontosan az eredeti versmértékben adjuk vissza. A fordítás nyelve sima és zengő legyen, ahol az eredetié az, s rögzös maradjon, ahol az eredeti rögzös. A blank vers szótagszámát csak ott és oly mértékben változtatjuk, ahol az eredeti. A közérthetőség és színszerűség mindkettőjüknek egyaránt fontos követelése. Arany szerint „az áttétel ne annyira azt az olvasót igyekezzék kielégíteni, ki az eredeti Shakespeare-t kezében szót szóval összehasonlítja, s inkább nehézkos fordítással is beéri, csak hogy egy jota se vesszen el az eredetiből; mint inkább azt, ki az angolhoz nem férhetvén, szépségeit a nagy költőnek magyarban kívánja élvezni, s a színpadot, mely nagy hiányt szenved jó fordításokban.” Babits szerint: „A játék gyakrabban fontosabb az értelemnél, ilyen helyeken a játékot fordítjuk.”

⁵⁵ A vihar.¹ Előszó. 4.

⁵⁶ U. ott. 4–5.

⁵⁷ A magyar Shakespeare megindítása. Arany János összes prózai művei, 924–929.; Babits cikke a Könyvről Könyvre-rovat élén, Nyugat 1924. 159. Vö.: Függelék 2. fejezet.

Érdekes kettőjük ellentétes felfogása a „teljes vagy castrált” Shakespeare-t illetően, ahogy Arany megjelölte. Arany szerint „fontos kérdés, vajon Shakespeare úgy mint van, nem ritkán obscén részével adassék-e a magyar közönség kezébe”. Szerinte „a magyar közönségnek becsületére válik, hogy szeméremérzete még azon szabadságot sem tűrheti a művészetben, melyet nagy írók, festők stb. gyakran várnak.” Arany szerint „a hölgyterem kímélést igényel.” A sikamlós helyeket szelídebben kell visszaadni. Babits szerint azonban „a kifejezés merészségétől sem riadunk vissza. A költői merészséget inkább lefordítjuk szóról-szóra, bármily szokatlan hangzik is, mintsem hogy a magyar így mondaná örve alatt megszélesítsük és savát-borsát vegyük. Nincs helye erkölcsi vagy ízlésbeli szelídítésnek sem.” A továbbiakban Babits még sokkal tüzetesebben meghatározza a jó magyar Shakespeare-fordítás követelményeit. Ez is élénken mutatja, milyen alaposan és végérvényesen meg akarta állapítani ezeket nemcsak saját használatára, de az egész magyar irodalom okulására. Különös gonddal kívánt ügyelni a fordítás zengő és sima nyelvére, a régies részek archaizálásának fokát Arany Hamletjéhez idomíttatná, a népies stíl és magyarosság túlzásait elvetendőnek tartja, a félmúltat nem a vers kedvéért, hanem a hangnemért indokoltnak, a prózai, főleg élces jelenetek könnyűségét, természetességét és szikrázását megőriztetné és nem riadna vissza az argot-tól sem; a szójátékokat mindenütt magyar szójátékkal fordítja, a szöveg érthetőségére minden körülmények között figyel, az idegen szavakat és idézeteket eredetiben hagyja meg.

Könnnyű ezek után lemérni Babits Shakespeare-fordításának értékét. Babits a világháború kitörésekor, a mozgósításkor Szekszárdon fogott hozzá A vihar fordításához. „Főleg a Rómeó és Júlia fordításának gondolata foglalkoztatott évek óta; a Shakespeare szép, folyékony verseit lehetőleg rekonstruálni”. A Viharhoz a korhangulat vezette.⁵⁸

„Menekülni egy álomvilágba, ahol valami nagy, bölcs és jó Sors előtt az élet minden viszállyai, ellentétei elvesztik fontosságukat, s egy távoli és verőfényes magaslatról tekintve, durvaság, baj, gonoszság és minden iszonyúság oly ártalmatlanoknak, sőt mulatságosoknak látszanak, mint a göröngy, melyben a mező embere megbotlik. Mikor a nagy aggodalmak megbénították bennem az energiát és koncentrációt, melyet minden alkotás munkája oly nagy mértékben megkíván, s idegen alkotások fordítgatásával akartam szellememet lekötöni és naponkint legalább órákra az életből kimenteni: ez a hangulat vonzott a legjobban.”

Babits Shakespeare halálának 300. évfordulóját a Vihar közzétételével ünnepelte meg. Az új magyar Shakespeare-kultuszt megindító munka alkalmat adott a szakértőknek a magyar Shakespeare-fordítás hibáinak megállapítására és a szükségletek meghatározására.

Tóth Árpád terjedelmes és meleg méltatást írt a Vihar-fordításról a Nyugatba.⁵⁹ „Babits Mihály új Vihar-fordításának fő érdeme, hogy zavartalan élvezettel olvashatjuk végig nemes magyar nyelvünkön minden időnek ezt az egyik legbájosabb költeményét. Zavarta... Szász művének élvezetes olvasását a fordítás-gyáros Szász sok sok futtában papírra vetett döcögössége. E nem nagy, de mindenesetre bántó hatású hibák Babitsnál kiküszöbölődtek. Az új fordítás sima szórendre igyekszik, a szöveg könnyű és értelmes

⁵⁸ A vihar¹ 3.

⁵⁹ Nyugat 1917. I. 221–223.

beszélhetőségére és ennek kedvéért sokszor a sorok tiszta jambikus lüktetését is feláldozza... Visz Babitshoz és Babitsról írt levelek,ont olykor a hibás ritmust más ritmus-fogással javítja. Babits fordításának azonban a gyönyörű költemény zavartalan élvezhetőségén kívül más érdemeit is méltatnunk kell. Ezek közül első az, melyre műve előszavában maga is méltó önérzettel mutat rá: a sorról-sorra való fordítás Szász toldaléksorai helyett. Babits kiváló fordítói készségét mi sem bizonyítja jobban, minthogy e szigorú fordítói elv szoros megtartása mellett is hívebb tud maradni az angol szöveghez, mint elődje... Az angol sorok minden fordulatát és képét sértetlen hűségben szóltatja meg magyarul. Babits fordítását jellemzi, hogy a személyek mondókái külön, egyéni szint tudnak kapni, külön hangulatot vagy melegséget. Szásznál ez inkább csak a népies helyeken sikerül. Igen szép például Babitsnál a gyengédségnek az a sok fokozata, mellyel Prospero Arielt becézi... Ez egyéni hangjellemzése során Babits merész, de tagadhatatlanul festői és eleven hatású szóhasználatokhoz nyúl... Érdekes és jól sikerültek Babits szójáték-fordításai is, melyek Szásznál olykor teljesen elejtődnek. Legkedvesebb és Arany Jánoshoz méltó bravúrú a „widow Dido”-nak „zsidó Didó”-val való fordítása... A szép fordítás olvasásának külön gyönyörűsége a versek „babitsosság”-a. Főleg a rimes részleteknél jelenik meg ez a tulajdonság, mely abban áll, hogy a nélkül, hogy az eredeti szöveg hangulatát vagy a fordítás hűségét zavarná, a rím- és fordulat-kezelés Babits gyönyörű lírai verseire emlékeztet bennünket. A magyar nyelv ily művészi és egyéni zengése egy hű és fordításnak is remek munkában szinte elragadtatásunkat kelti fel.”

Nem csekélyebb lelkesedéssel szólt az új Viharról Király György is.⁶⁰ Szász Károly fordításával összehasonlítva írja: „Babits abban szintén jobban megközelíti Shakespeare humorának árnyalásait, hogy nála is Caliban beszédében inkább a nyelvjárás, míg a hajótöröttek élcelődéseiben az argot érvényesül... Babits argot-jában talán első pillanatra szokatlannak és újszerűnek látszanak az ilyenek: egzerciroz, kommandíroz, gilt, princessz, totál stb. De azért nem ellentétesek Shakespeare komikumával, hiszen az ő argot-humorának egyik jellemző sajátága az idegen szavak használata. Ebben Arany is követi, így olvassuk a Szentivánéji álomban: kurázszi, rittig, mosziő Babvirág, édes mosziő, Signor stb. A jambikus részek emelkedettebb stílusú párbeszédeiben jobban állja a versenyt Szász Károly. Általában inkább azt mondhatnók, hogy Szász inkább a szónoki lendületű, patetikus emelkedésű részekben válik ki, Babits a könnyebb, üdébb, lírai részek mestere. Különben a két fordítás két különböző kor esztétikai és irodalmi felfogását tükrözteti vissza. Szász a XIX. század második felének Shakespeare-jét mutatja be, kit a kor eklekticizmusa kissé megmerevített, s őt, a realizmus atyját, legalább szókinsében erősen idealizálta. A realizmus erős térhódítása az újabb irodalomban, vele kapcsolatban a filológiai és kultúrtörténeti kutatások elmélyülése, az eredetibb, nyersebb, XVI–XVII. századi Shakespeare-t támasztotta fel újra. Amint a színpad is lassanként elfordult a megcsonkított, összeszabott, opera-stílből előadott drámáktól, s mind egyszerűbb, de teljesebb formákon keresztül végre az eredeti Shakespeare-színpad megvalósítására is kísérletet tett, úgy az újabb műfordítások is mindinkább a realisztikusabb, zamatosabb, igazibb Shakespeare-t szóltatták meg. Nálunk is már szükségessé vált, hogy a Kisfaludy Társaság nemesen stilizált Shakespeare-je mellett egy természetesebb, csiszolatlanabb, de

⁶⁰ Egyet. Phil. Közl. 1917., 651–652.

eredetibb Shakespeare jusson szóhoz. Babits Mihályé az érdem, hogy erre először kísérletet mert tenni, s ez a kísérlet teljes sikerrel járt.”

Babits fordítása közben, mint az előszóban maga is megjegyzi, nem is Szász Károly fordítását vette alapul, hanem a Schlegel-féle kiadást. Hevesi Sándor, a Babits-fordítás szigorú kritikusa, ha szélesebb történeti távlatban is, de föltétlen elismeréssel adózik Babitsnak.⁶¹ „Babits Mihály – írja – nem jó teoretikus, de annál jobb fordító... Majdnem tökéletesnek mondja a Schlegel-féle német fordítást, amelyet föl is használ. Igaz, hogy a klasszikus magyar fordítók (Arany, Petőfi, Vörösmarty) szintén használták Schlegelt, de hála Istennek nekik sem ártott meg, kiváltképpen pedig Arany Jánosnak nem, akit én a világ legjobb Shakespeare-fordítójának hiszek, még csak nem is azért, mintha ő volna a legpontosabb és a leghívebb, még csak nem is azért, mintha ő volna a legköltőibb, hanem azért, mert ő az egyetlen, aki Shakespeare darabos, szaggatott, véresen igaz és véresen eleven mondatait nem nyírta és nem fésülte simára, nem olajozta és nem parfümözte meg Schlegelék módjára.” Hevesi tisztán látja Babits munkájának úttörő jelentőségét, hogy t. i. visszatér a magyar Shakespeare-fordítás klasszikus hagyományaihoz: „Babits Mihály természetesen egy lépés Szász Károlytól Shakespeare és Arany János felé, – de nem egész teljesülés. Finom és költői munka, amelyet a színpad hálával és örömmel fogadhat, de még nem minden, amit Babitstól várhatunk.”⁶² Németh Antal szerint Shakespeare „nem találhatott hübb és megértőbb lelkű tolmácsolóra Babitsnál”.⁶³

Halász Gábor a Vihar-fordítás tökéletes kongenialitását és időtálló klasszicitását méltatja.⁶⁴ „Shakespeare Viharában szabadon bontakozhatott egyénisége és stílusa, s a fordítás nyelvi színeivel méltó párja Arany Szentivánéji álmának. Szó és mondat itt egyformán úr; mindkettőnek meg kellett adnia a magáét. A vers szilaj szárnyalásától a pusztas csengéssel játékgig, Ariel tündérénekétől Caliban nyers morgásáig, Prospero rezignált bölcsességétől a részeg szolgák tréfáiig minden hangot szerencsésen talál el. A babitsi ékítmények a kései Shakespeare szubtilis nyelvének tolmácsolásában nagyon a helyükön vannak... A vihar álomvilága legközelebb állott lelkéhez és drámai fordításai között stílusra gazdag varázsával kétségtelenül ez a legkülönb.”

Babits angoltól készült fordításai között Shakespeare Vihar-ja a legterjedelmesebb és nemzeti szempontból valóban a legjelentősebb munka. Shakespeare továbbra is állandó kísérője marad. Szerb Antal írja:⁶⁵ „Szenvedélyesen szerette Shakespeare-t, nagybeteg is lelkesedett egy teljesen új Shakespeare-fordítás tervéért. Szívesen vállalt volna akármennyit is.” Shakespeare-rajongására jellemző és igen kifejező, hogy még négy nappal halála előtt is kérte. Mikor Török Sophie Pestre készült s megkérdezte tőle, milyen könyvet hozzon magával,⁶⁶ Babits ezt írta egy cédulára: „Nekem könyv csak Proust és Shakespeare fontos.”

⁶¹ Az igazi Shakespeare. Bp., é. n. 208., 210., 212.

⁶² Idézte: F. J.: Írók vallomásai, Babits Mihály. Magyarország 1923. dec. 8. 5.

⁶³ Napkelet 1932. 591.

⁶⁴ Magyar Szemle 1931. szept., 81.

⁶⁵ Babits emlékkönyv. 42.

⁶⁶ Az utolsó kézírásokból, facsimile 1941. júl. 31-ről. Babits emlékkönyv. 266.

Kisebb angol fordításai

Babits Shakespeare Viharján kívül elég nagyszámú kisebb versfordítást hagyott hátra. Ezeket egyéb nyelvekből készült átköltéseivel együtt, ahogy ő nevezte őket, többízben is a közönség elé bocsátotta. A magyar fordító-irodalomban egészen szokatlan sikere volt velük, aminek ízléstörténeti szempontból nem csekély jelentősége van, hiszen velük Babits egyrészt a szimbolizmusnak szervezett magyar földön hazát, másrészt pl. éppen az angol irodalomnak egészen új területeit nyitotta meg honfoglaló Árpádként. Az új magyar Viharral egyidejűleg, 1916-ban tette közzé Wilde-fordításait először; másodszor 1922-ben. 1920-ban *Pávatollak* címmel addigi versfordításait gyűjtötte egybe, 1931-ben az Oedipus király, A vihar és az Iphigenia fordításainak mellékleteként a húszas években készült új műveihez a régebbieket átválogatta, s végül 1940-ben az *Összes művek* 9. köteteként *Kisebb műfordítások* címmel a *Pávatollak* és az *Oedipus király és egyéb műfordítások* anyagát revideálta és mintegy szentesítette. Az egész anyagban néhány romantikustól eltekintve túlnyomórészt a nagy viktoriánusokat tolmácsolta magyarul. Maga által is vállalt fordításai mindenesetre igen jellemzőek érdeklődési körére. Blake, a két Browning, Bryant, Keats, Meredith, Poe, Rossetti, Shakespeare, Shelley, Swinburne, Tennyson, Whitman, Wilde és Wordsworth szerepel választottjai között. Ezekhez lehet számítani az *Amor Sanctus*-ba fordított három latin nyelvű angol szerzőjű himnuszt és a Nyugat PEN-számban közölt Barker-, Drinkwater-, Galsworthy- és Sassoon-verset. Negyvenöt angol szerzőjű verset tolmácsolt Babits magyarul,⁶⁷ s közöttük négy nagyobb költemény is akad: Browning „Egy gondolában”, Shelley „Érző Plánta”, Tennyson „Lótuszszövek” és Wilde „Charmides” c. költeménye.

Babits maga óva intett attól, hogy kisebb műfordításai között akár „külföldi költők antológiáját”, akár ízlése történetét keresse bárki is. Míg Dante- vagy Shakespeare-fordításával a legmagasabb műfordítói igényeket igyekezett kielégíteni, a kisebb fordításokat hangsúlyozottan saját magának csinálta. Műhelyforgácsok egyszóval. „Tanultam rajtuk, mondja. Próbálgattam: ez a hang, az a hang, hogy hangzik magyarul? A magyar vers volt a fontos, nem az angol vagy francia. Az én versem volt fontos, nem az „idegen költőé”. Egy költői vázlatkönyv ez, stílustanulmányaim gyűjteménye.”

Átköltéseknek nevezi kisebb műfordításait. „Sokszor megváltoztattam a szöveget, egyszerűen azért, mert valami nekem – a magyarban – máshogy jobban tetszett. Tudatos félreértések vannak a versekben. És némelyik – mint a Charmides, vagy a Lótuszszövek – egészen megtelt így a saját költészetem képzeletvilágával, a saját lelkem színeivel...”⁶⁸ De bármennyit változtatott is az alapszövegen, néha épp így nőtt egy-egy vers a szívéhez. Mint pl. a Charmides. Valahányszor közreadja, szinte mindig mentegetőzni kényszerül. „A fordító jól érzi – írja 1922-ben⁶⁹ –, mennyi szűrődött a Charmides-be a saját képzeletvilágából, saját költészetéből. Mégis változtatás nélkül teszi közzé e régi, szinte gyermekkori munkát: mert, úgy gondolja, művészi munka nem tűr változtatást. Ilyeneké álmodta gyermekfővel Wilde Oszkár verseit: s bizony gyakran a szövegtől eltér csak azért, mert valami neki máshogy jobban tetszett”. 1931-ben újra mentegeti, de most már

⁶⁷ L.: Függelék, 4. fejezet.

⁶⁸ *Pávatollak*. Előszó. 5–6.

⁶⁹ *Wilde Oszkár verseiből*.² 2–3.

értékítélet-eorejűnek véli a fordítói hűséget:⁷⁰ „A Charmides kisebb rangú vers a többinél, ... magyar alakjában kissé törvénytelen származású; jóformán csak azért merem fordításnak nevezni, mert eredetinek nem merem... A fiatal műfordító aki készítette, egészen szabadon bánt az angol verssel, ahogyan alig mert volna elbánni pl. Szophoklész-szel vagy Shakespeare-rel; szabad zsákmányoló módján, aki felelőtlen, s maga kedvére hódít és alakít. A hűségnek fokozatai vannak s e fokozatokban értékítélet.”

Tóth Árpád a *Pávátollak* megjelenése alkalmából ezeket írta a Nyugatban:⁷¹ „Babits fordításkötetének két legszebb darabja Tennyson Lótuszevőinek s a Wilde Charmidesének magyar megszólaltatása... A mézzel folyó tennysoni költészetnek, s a drágakövekkel csillogó Wilde-i művészetnek tökéletes közlöi ezek a fordítások, noha bennük bánt legszabadabban a fordítói eszközökkel Babits.” A Charmidest külön lelkes hangon méltatja: „Csupa rengés és csupa nedv és íz. Szébb magyar átültetése nem képzelhető ennek a strófának. Az eredetit nem követi nyomról-nyomra, de csak apró változtatásai vannak, éppen ezekkel válik az eredetivel egyenragúvá. Az eredeti vesszői helyett pontok jelennek meg, rövid mondatok: mozgalmasság. Érdekes tulajdonsága, hogy egy-egy elhanyagolt jelzőt pedánsan észben tart, s utóbb felhasználja. S mindezen közben a Babits különös, olvatag zenéjű nyelvét halljuk, édesen áramló szeszélyes fordulatait, melyektől az eredetinek itt-ott mereven ható sorai is átlelkesülnek. Alig egy-két műfordítónk munkássága sorakozik a Babitséhoz, holott különösen az új tehetségek megizmosodásához szinte feltétlenül megkívánnatnék a fordítói erőfeszítés, ez a kitűnő ízlés- és fejlődés-iskola... Ha elfogadjuk a Babits fordításainak jellemzésére az ő szavát: „vázlatkönyv”, szeretnénk minél több magyar tehetség kezéből egy-egy ilyen vázlatkönyvet.” Kárpáti Aurél finoman állapítja meg Babits fordítói tevékenységéről:⁷² „Babits átköltő művésze... mintha épp az idegenséget tüntetné el anélkül, hogy megváltoztatná az eredetinek külső-belső karaktervonásait... A költői léleknek azzal a csodálatosan hajlékony és közvetlen beleélő képességével oldja meg, amely már-már a színészi szerepátélés funkciójával rokon.”

Halász Gábor finoman elemzi a műfordító Babits jellemét: „Nem teremti meg magának az antik nyugalmat, csak eped utána, mint Keats vagy Swinburne. A leghidegebb forma is áttüzesedik nála, mint lázbetegen a kötés. Stílusa bármilyen egyenletesnek látszódjék, fölébe hajolva folytonos ideges remegéseket érzünk keresztül, a dikció szakadozását, a ritmus zihálásait. Mindig van benne valami felfokozott, szavai oxigéndús levegőben élnek, a hangszínezet egy árnyalattal izgatottabb, a nyomaték egy fokkal erősebb a rendesnél. Sokat emlegetett alliterációs, asszonáncos színjátékaiban, dekoratív ötleteiben is belső nyugtalansága áramlik át a vers testébe. Páratlan szépségeket tud elérni velük, de néha az eredeti ellenére. Ahol a két hang színmámorával vagy muzsikájával rokon (Shelley, Verlaine), ott szinte hallucináló hűség a szépség mellett az eredmény.”⁷³

Babits műfordításaival a magyar irodalomban ugyanolyan fontos, korszakalkotó szerepet tölt be, mint Kazinczy. Halász Gábor, a legkiválóbb, legelmélyültebb Babits-kutató így foglalja össze jelentőségét: „Minden nagy fordító a maga számára hódít, amidőn

⁷⁰ *Oedipus király és egyéb műfordítások*, 246.

⁷¹ 1920. I. 212.

⁷² Babits Mihály életműve. Bp., é. n. 64.

⁷³ Babits kisebb műfordításai. Magyar Szemle 1931. szept., 80.

idegen kincsekhez nyúl, ez különbözteti meg a fordító mesterembertől, aki a „közkinccsé tevés” nemes buzgalomával fog munkához. A legszemélyesebb stílusélményből lesz a mindenkit megkapó szépség. De a hódítás egyben meghódolás is, a felhasználás szolgálat az igaziaknál; rejtett törvényszerűség csalja ki éppen az idegenszerűből az eredetit, az alkalmazkodásból a nyelvünk gazdagodó színeit, a formahűségéből a magyar ízt, az alázatos fordítóból a költőt. Babits, akárcsak Kazinczy, bravúr és áldozat egybeívelésének fogta fel a fordítást; munkái remekbe készült sorában az egyre öntudatosabb és felelősségteljesebb művész kerül szemünk elé.”^{73a}

Hasonló stílusgyakorlatnak minősíthetjük Babits két angol prózaíró kedvencének, Meredithnek és Poe-nak fordítását. Próza-fordításainak a kifejezés pontossága, hajlékonysága, árnyalatossága és tömörsége a jellemző jegyei.

Angol hatások Babits műveiben

„A magyar költészet nagy kora talán egyik irodalom felé sem fordult olyan kinyitott szívvel, mint a távoli Anglia költészete felé”⁷⁴ – állapítja meg Szerb Antal egyik tanulmányában. Az angol–magyar alkotmányrokonság után most bizonyos lélekrokonságot kell feltételezni, hogy a modern magyar irodalom ilyen egyöntetűen tudta magába fogadni az angol megnyilatkozásokat. „Irodalmi hatás nincsen bizonyos belső analógia nélkül; hiszen a hatás legszebb esete az, amikor az egyik költő a másikat ráeszmélteti eddig öntudatlanul rejlő képességeire, érzéseire, ritmusaira és amikor példája felbátorítja, hogy napvilágra engedje kiérni az új ritmusokat. Ez a viszony Babits és az angolok között. A benső rokonság elsősorban költészetünknek intellektuális voltában áll.”⁷⁵

„Aki erősebb összefüggést érez és keres az újabb angol és a magyar költészet között, mint amilyen a korszellemből, a világeseményekből s a közös európai irodalmi örökségből következik, annak Babits Mihályra kell gondolni” – állapítja meg Babits angol tanulmányainak első vizsgálója, Reichard Piroska.⁷⁶ – „Nálunk bizonyára ő az újabb angol irodalom s főleg az angol költészet legalaposabb ismerője; ő az, aki lelkének néhány gyökérszállával legmélyebben belenőtt e távoli talajba, rajta keresztül szívódott fel e gazdag, idegenszerű világ anyagából a legtöbb a mi világunkba. Szinte meglepő, hogy széles körű és beható angol irodalmi ismereteinek, az angol költőkkel folytatott tartós és benső szellemi barátságának tanulmányai sorában csak négy kisebb terjedelmű emléke van. (Ez persze 1924 óta, különösen az *Európai irodalom története* következtében lényegesen megváltozott). Bizonyára: mert önmagának olvasta és szerette őket és beszélni csak akkor és azokról beszélt, akiket valami külső aktualitás (a születésnap százados évfordulója, a halál, vagy egy-egy jelentős fordítás megjelenése) a magyar olvasóközönség érdeklődésének körébe vont. Ilyen alkalmakkor jelentek meg... Tennysonról, Browningről, Swinburne-ről és Meredithről szóló kis tanulmányai. E nálunk kevésbé

^{73a} U. ott. 79–80.

⁷⁴ Széphalom 1929. 124.

⁷⁵ U. ott.

⁷⁶ Nyugat 1924. 543.

ismert vagy egészen ismeretlen egyéniségekről nem életrajzot ad, nem is költői fejlődésüket rajzolja, hanem egész életük munkáját egy síkra vetítve, mintha elsősorban e két kérdésre keresne bennük választ: mit jelentett nekik az élet? (mi volt a világnézetük?) és mit jelentett nekik az írás? (milyen formában ömlött ez a világnézet?) E biztos és erős kézzel rajzolt miniatűröknek megvan a magukba zárt tárgyi értékük és érdekességük, de Babits egész munkásságának keretébe beállítva mégis szubjektív jelentőségük a szembeszököbb: mert az ő költői fejlődésére vonatkozó jelek és útmutatók, mert minden irodalmi arcképből két arc néz felénk: a jellemző író mellett azé, aki jellemzi őt. Ez a második arc léphet előtérbe, vagy vonulhat – mint Babitsnál – a legdiszkrétebben hátra, de ott van: az ő szeme válogatta az arckép színeit, övé a rajz lendülete, mit modellje kiváltott, az ő egyénisége adja meg a perspektívát, őt árulja el, mit látott meg, mit látott bele költőtársa vonásaiba.”

Szabó Lőrinc érdekesen fejtegeti,⁷⁷ mily élesen megkülönböztethető egy olyan nagy költőnél, mint Babits, már egész kezdő korban is, ami az övé, attól, amit közvetít: „A fiatal költő szükségképpen utánoz; Babits már akkor is valahogy inkább kipróbált. Tennyson, Swinburne-t, Browningot, a prerafaelitákat próbálta ki; hangnemeket, nyelvi lehetőségeket, helyezkedéseket, új témaköröket és új zenéket. Ismerem a mestereit: a zseniális társ önbizalmával vizsgálta őket, s kitüntette azt, akitől tanult. A termékenyítő hatás, az az új, idegen, modern elem, amire szüksége volt, s amit meg akart mutatni, hogy túljusson rajta, felszívódott és eltűnt a babitsi vérképletben. S ezekben a sugallt verseiben nem egyszer jobb, mint az idegen költők. Például a *Laodameia* görögösebb és tisztább, mint az *Atalanta in Calydon*. Ha Babits angolnak születik, Swinburne többet tanulhatott volna tőle, mint amennyit adott neki.” Szabó Lőrinc nevén nevezi, akitől Babits a legtöbbet tanult, vagy akivel a legközvetlenebb rokonságban volt. A maga hajlamait, a maga benső lényegét érezte meg Swinburne-ben, azért emlegették vele kapcsolatban oly sokat. Bár ennek a rokonságnak valóban világirodalmi méretei vannak, mint Szerb Antal helyesen észrevette:⁷⁸ „Lényegére összeszűkítve, mégis lényegének totalitásában él, mint a csöpp mozifilmen a mozivásznon egész élete, az angol 19. század egyik nagy szellemi áramlata Babits Mihály költészetében. Arra a később egész Európára átcsapó áramlatra gondolunk, melynek kezdetét a prerafaeliták és Swinburne neve jelöli.” Igaza van Illyés Gyulának, mikor a fiatal Babits önálló köteteire ezeket a szép szavakat alkalmazza:⁷⁹

„Első három kötete olyan, mintha nem is egy kis ország irodalmában akarna külön hangot adni, hanem a világirodalomban, annak kórusába társul, annak szólamaival versenyez. A szó legnemesebb értelmében európaivá emelkedik. Ebben az időben írt minden verse egy-egy merész kirepülés a nyugati kultúra tájaira, a kultúra hajdani és jelenkori csúcspontjaira.”

A fiatal Babitsnak Swinburne-nel való kapcsolatait Szerb Antal elemezte filológiai alapos-sággal és lélektani elmélyedéssel.⁸⁰ Tudjuk ugyan, hogy a költő nem szívesen fo-

⁷⁷ Babits emlékkönyv. 13.

⁷⁸ Széphalom 1927. 124.

⁷⁹ Babits szerepe. Nyugat 1938. 172.

⁸⁰ Széphalom 1927. 124–139.

gadta a túlzott hatások kimutatását és (Török Sophie szerint) egyedül a kardalokra ismerte el Swinburne közvetlen befolyását. Mindez azonban, ha részeiben kétséssé is teszi Szerb Antal megállapításait, mit sem von le tanulmányának elvi alapvetéséből. Igen sok helyes meglátása van Szerbnek, azért érdemes munkájából bővebben idézni, hiszen ez a legterjedelmesebb Babitscsal foglalkozó filológiai tanulmány. „Swinburne és Babits költészetének egyaránt előfeltétele a prerafaelitizmus: költői attitűdjük Rossetti formákba mélyedő festő-attitűdjével, W. Morris fáradhatatlan polihisztor-attitűdjével, Burne-Jones álmatag szorgalmával sokkal rokonabb, mint pl. Verlaine elátkozottságával vagy Ady öskajános tornájával. Attitűdjük távol áll a 19. század költőjének sors-játszotta hangszer-beállítottságától és közel áll a régibb századok művéséhez. Számukra a költészet nemes munka, magasztos emberi kötelesség. „A művészet a munka közben érzett gyönyörűség kifejezése”. – mondja W. Morris. Hogy ez a tétel igaz-e, nem biztos; de elmondható Swinburne és Babits költészetéről. Mint igaz művesekhez illik, Swinburne és Babits nem választott költő-voltukra gögősek, hanem technikai tudásukra... Mindketten félelmes szakemberei a rímnek és a ritmusnak, nemcsak gyakorlatban, hanem elméletben is. Mint igaz művesekhez illik, mindketten szenvedélyes dekorátorok. A dekoráció fejezi ki a munka közben érzett gyönyörűséget. Hasonlataikat nem a mindennapból méritik, sem a lélek életéből, hanem keresik a választottat, a ritkát, a drágát, melynek felémeltése a verset külsőleg értékesebbé teszi, „díszítik” a verset, kívülről hozott dolgokkal, mint a középkori vagy a keleti költők. Szeretik a dekoratív allegóriát, a középkor sokat bántott nemes tradícióját, melyet kiszorított testvére, a szimbólum.”

A fogarasi angol–görög tanulmányok legjelentősebb terméke a *Laodameia*. A téma, mint Juhász Géza kinyomozta,⁸¹ Lukianoszban ragadta meg, s először a *Protesilaos* c. szonettre ihlette, de azután tovább érett, míg végre 1910 tavaszán a költő pár nap alatt, a mezőn sétálva s szobájában éjjel is dolgozva megalkotta művét.

Az Atalanta és a *Laodameia* ma már közhelyszerű összefüggéseire Szerb Antal mutatott rá pontosabban: „Stiláris problémáinknak lelki gyökerei... itt kezdődik az igazi, szabályos hatás, a szó legfilológiaiabb értelmében. Babits csodás görög drámáján, a *Laodameián*, a görög tragikusok és Swinburne egyidejű tanulmányozása színeződött le. A *Laodameia* tökéletesebb, mint Swinburne mintaképe, az Atalanta in Calydon. Swinburne-nek, mint ismeretes, a belső forma iránt meglepően kevés érzéke volt, míg a *Laodameia* kompozíciója makulátlan. Ami Swinburne-nél elmosódó, ködös, Babitsnál klasszikusan nyilvánvaló, ezért a *Laodameia* hangulata sokkal görögebb (olyan értelemben, ahogy a görögöt manapság elképzeljük). A legelső hatás itt a felbátorítás lehetett. Az Atalanta helyét a világirodalomban az jelöli meg, hogy az összes modern görög tárgyú drámák közül ebben van a legerősebb feszültség görög és modern elemek között, ez a dráma hidal át legszélsőségesebb ellentéteket görög formák és modern életérzés között. A forma eléri úgyszólván a végső határokat, amennyire egy modern nyelven írott mű görögös lehet; kórusokban, verskonstrukciókban, sőt a nyelvnek lehetőleg görögös amplitudójában a görög tragikusok jellegzetes beszédformáinak alkalmazásában az Atalanta pasticheszerűen görögös. A tartalom azonban, vagy mondjuk hangulat, minden skrupulus nélkül modern, a szó aláhúzott, 19. századi értelmében; dekadens, idegi, a századvég jellegzetes szorongásaival és borzadásával telített. Babitsot, a nagy művest, elsősorban ez a tech-

⁸¹ Babits Mihály. Kortársaink. 1. sz., Bp., é. n. 17.

nikai bravúr vonzotta, mely az említett feszültségben rejlik. Éppen a pastiche tudatossága, a nem reszkető kéz formabiztossága imponált neki Swinburne-ben és ösztönözte hasonló erőpróbára. A másik kezdeti ösztönzés talán az volt, hogy Babitsban is felgyülemlett már előzőleg, görög tragédiák olvasása közben, sok görögös beszédhangulat, szóalak, magyar–görög ritmuslehetőség, magyar–görög epitheton ornans; Swinburne példája megmutatta, hogy ezeket nem kell félretennie lelkének filológiai raktáraiba, hanem a szubjektív kifejezés eszközeként éppúgy felhasználni, mint bármi mást.⁸²

Babits Swinburne-nel való rokonságának bizonyítása annál fontosabb, mert humanizmusát nem egyszer távolabbi, hozzá kevésbé méltó költőkkel is rokonították. Ő maga is hangsúlyozta ezt, mikor egy időben magyar Leconte de Lisle-nek nevezték: „Sokkal közelebb jár az igazsághoz azoknak a véleménye, akik az én görögségemet Swinburne-ével vetik egybe... Ehhez érzem magamat közelebb.”⁸³

Szerb Antal Babits első költői korszakát egyenesen angolos periódusának nevezi, s tényleg sok igazság van ebben. Természetesen a *Laodameia* csak egyik megnyilvánulása Babits korai angol kapcsolatainak. Első három kötete tele van érdekesebbnél-érdekesebb angol analógiákkal. Aki előzőleg Babits költészetében az angol nyomokat kutatta, megállapított néhány elszórt hatást. Valóban azonban olyan szó szerinti hatást, ami egy vérbeli pozitivitást is kielégíthetne, Babits műveiben csak igen keveset találunk. Reichard Piroska a *Ballada Irisz fátyoláról* c. versben Swinburne-re gondol, anélkül, hogy konkrét hatást tudna kimutatni. Bár ennek a költeménynek érzékletes természetfestő részletei ugyanilyen joggal Browning angliai természetleíró verseire is emlékeztethetnének. (Gondoljunk pl. a tavasz–nyár–ősz–tél jelenetelését olvasva, Browning „Oh! to be in England” c. versére.) A *Sírvers*ben Poe For Annie c. versére talál utalást, a *Két nővér*ben pedig Poe To Helen c. versére, bár itt csupán a Bánat és Vágy kettős egységével kapcsolatban gondol erre. (Poe-nál a Sors és a Bánat meg a Szépség és a Remény szerepel együtt.) *Hegeszo sírjáról* Keats „To a Grecian Urn”-jére gondol, de itt aztán kizárólag az antikvítás tárgya a közös bennük, semmi közelebbi rokonságot nem tudunk fölfedezni. Óvatosan fogalmazza meg Reichard Piroska a maga állításait: „A fiatal Babits sok angol költő életútján végigment és ily utazásról gazdag és fogékony lélek még gazdagabban tért meg. Ajándékuhoz hozta tanulmányain kívül gyönyörű fordításait, s emlékei itt-ott átszővődnek költeményein. Nem fontos, tudunk-e konkrét példákra rámutatni: minél iga-zibb és termékenyítőbb az ily hatás, annál tökéletesebb az asszimiláció, s annál nehezebben és bizonytalanabb eredményű az irodalmi vegyelemzés.” Szerb Antal helyesebb megállapításokra jut, bár sokkal általánosabban fogalmazza meg tételeit: „Az angol költők voltak az elsők, akik... tudatos és tanult költészetet mertek produkálni: Browning rászabadította a lírára a kor világnézeti harcait, viaskodó problémáit, nehéz és fájdalmas gondolati gazdagságát, a szellemi ember jeges birodalmát forró „zivatáros szerelmű” lírává

⁸² Széphalom, 1927. 127.

⁸³ BENDE László: A jubiláns Babits Mihály elmondja, hogyan lett költővé. *Esti Kurír* 1928. jún. 27., 13.; Önvallomása szerint Swinburne vezette el a görögökhöz és nem mint Devecseri Gábor állítja: „A drámaíró Babitsot görög szépség, ókori költők vezették Swinburne-höz”. (Babits emlékkönyv. 29.); Elek Artúr a *Laodameia* Poliziano Orfeuszára emlékeztette. Babits maga is érdeklődéssel kísérte a filológia munkáját, Király Györgyről szóló megemlékezésében írja: „Betegágán, utolsó heteiben... tárgytörténeti értekezést akart írni a Laodameiáról; Lukianosz, Wordsworth, Wispianski hasonló tárgyú adatait és alkotásait tanulmányozta. (*Írók két háború közt*. Bp., é. n. 38–39.)

tette, – a prerafaeliták pedig és féltestvérük, Swinburne, a forma tudatosságát, az alkotásnak a festészet példáján okult, tanulható technikáját be merték vallani és meg merték valósítani.”

Babits lírája angol hatásokkal a legerősebben át van itatva, ez kétségtelen. Szerb Antal nyomán ugyan Babits angolos periódusának nevezhetnők első három verskötetete készültének az idejét (1904–1915), erre a korszakra azonban inkább a külsőleges, nem átütő erejű hatások a jellemzők. Valójában egészen legutolsó verseiig elnyúlik az angol olvasmányélmények nyoma. Alig van kötete, melyben valamelyik ifjúkori angol kedvencére való utalást ne találánk. Ez az állítás azonban nem zárja ki, hogy magunk is ne a legelső kötetekben keressük az angol líra túlnyomó jeleit. Viszont nem mulaszthatjuk el az alkalmat, hogy tudunkkal először, föl ne soroljuk legalább azokat a műveket a későbbi kötetekből, melyekben kétségtelen visszaérzések vagy határozott utalások lelhetők. Legegyszerűbbnek kínálkozik szerzőnként és kötetenként végigfutni Babits költői életművét, hogy teljes egészében feltárujon előttünk a költő széles körű és lankadatlan angol olvasottsága.

Első nagy angol élménye Babitsnak a modern angol költészetből kétségtelenül Wilde Oszkár volt. A szekszárdi vakációkban már fordított tőle, összes műveinek birtokában volt, sőt még magyar fordításait is beszerezte. Annál érdekesebb ez, mert sem tanulmányban nem tett róla vallomást, sem irodalomtörténetében nem foglalkozott vele behatóbban, sőt egyenesen háttérbe szorítani igyekezett. Szerb Antal is megállapítja, ifjúkori lelkesedését egy időben szégyellte is, hogy aztán élete vége felé visszatérjen hozzá. A századforduló és a szecesszió rehabilitálása, mely az utóbbi években nemcsak külföldön, de nálunk is megindult, bizonyára közrejátszott ebben. A fiatal Babitsra, Ruskin hívére, érthető ösztönzéssel volt a nyárspolgár-riasztó oxfordi dandy költészete. Mint maga vallotta, a századforduló naturalizmusából a rostand-i romantika és a maeterlincki szimbolizmus után költőhöz méltóbbnak, biztatóbb útnak tűnt föl az artisztikum útja.

„Nem a tartalmon, hanem a formán át keresni a menekvést! Ahol a figyelem a formára vész, a tartalom mindinkább mellékessé válik. Az író, még ha a valóságot ábrázolja is, nem a valóság igéztette többé. A saját műve fontosabb, mint az ábrázolt valóság. Maga az ábrázolás a fontos, a szavak, a színek a fontosak. A l’art pour l’art végső túltengése ez. Már nem is a mű egésze, ami számít. Minden csupa finom hangulat, miniatűrfestészet, kisplasztika.”

Babitsnál különösen az első két verseskötet viseli magán a Wilde-nyomokat. Az artisztikusan formált jelenet, a kihegyezett dialógus, a pazarul dekorált stílus, mely már-már a modorosság határán áll, – Wilde-ra utalnak, mint mesterre. De nemcsak külsőséges hatásokról lehet itt szó, nemcsak a keret díszítéséről; Wilde-i tematika kap itt új tartalmat. A *Levelek Irisz koszorújából* több ilyen jellegű költeményt is foglal magába. Az *Óda a Bűnhöz*, *Himnusz Iriszhez*, a *Sunt lacrimae rerum*, az *Aliscum éjhajú leánya* és a *Recanati* témában, az irodalmi tematikában utal Wilde-i buzdításra; az első kettő vérbeli polgár-lázító vers, az „élet királya” magabiztos pózaira emlékeztet. A *Messze... messze...* pastiche-szerű kidolgozása, a *Hegeso sírja* artisztikus jelenetezése, leginkább azonban a *Sugár* villanyos áramköre idézi emlékeztetbe Wilde költészetét. A *Herceg, hátha megjön a tél is* szintén szép számmal mutat Wilde-hatásokat. Az *Arany kísértetek*,

Az őszi tücsökhöz, a *Névjegyemre*, a *Csipkerózsa*, a *Belovéd, ó belovéd*, a *Héphaisztosz*, a *Klasszikus álmok*, a *Thamyris* egyfelől a hétköznapi mozzanatok átköltőiesítésében, másfelől az antik mitológia időszerűsítésében utal kétségtelenül a fiatalkori állandó olvasmányra. A *Recitativ* is nyújt még példákat állításaink igazolására: a *Játszottam a kezével*, Rákosi által felfűjt, ártatlan, inkább kissé frivol hangja, vagy a *Hiszekegy* és az *Aranyfürdő*, aranyeső. *Danaé panteizmusa*, a *Vágyak és soha*, meg az *Oly szomorú, hogy ily nehéz megélni* századvégi panasza kétségtelen bizonyíték erre. De Wilde artisztikus mélabúja bujkál a *Nyugtalanság völgye* *Zsoltár gyermekhangra*, a *Sziget és tenger* *Hegedűk hervatag szava*, *Az Istenek halnak, az ember él* *Jászai Mari halálára* és *A Madonna fakírja* c. verseiben is.

Sokkal szélesebb körű és nagyobb méretű Edgar Poe költészetének hatása is. Akárcsak Wilde, szintén állandó kísérője marad Babitsnak, sőt különös módon éppen a húszas években huzamosabb ideig foglalkoztatja. „Poe költészete generációnkra nagy hatással volt, épp úgy talán, mint a szimbolikus franciákra, Baudelaire-re vagy Mallarméé”, – vallotta egyszer.⁸⁴ A *Groteszk és Arabeszk* c. Poe-antológia, benne A műalkotás filozófiájáról szóló essay fordításával, meggyőző példa Poe képzeletvilágával és írói elveivel való közeli rokonságáról. „Nem tartozik-e a képzelet is a valósághoz? Igen, az ember számára a saját fantáziája, lelki élete a legközvetlenebb valóság. És ez rémekkel van tele. Maga az emberi logika is rémekhez vezet: a lehetséges borzalmak rémeihez.” De a közös tematikán túl is van, ami Poe-ban megragadja, ez pedig a tiszta zenévé fejlesztett költészet. „Poe felfedezte, hogy a vers tiszta zene is lehet, ahol az értelem teljesen mellékes szerepet játszik.” Babits legelső kötetében még inkább a „logikus borzalmak” attitűdjét veszi át Poe-tól, illetve az ő indítékára keresi hazai talajon az ehhez hasonló témákat. A *Levelek Irisz koszorújából* c. kötetben a Reichard Piroskától is megállapított Poe-hatást bizonyító *Sírversen* kívül ilyen jellegű vers a *Régi szálloda*, a *Városvég*, a *Vérivő leányok*, a *Fekete ország*. A *halál-automobilon*, *A templom! röpi!*, sőt még *A világosság udvara* is. Ezeket a verseket általában a magyar nagyvárosi líra úttörő kezdeményeinek könyveli el irodalomtörténetünk. De ha Cs. Szabó nem alaptalanul állítja Ady alföldi verseiről, hogy inkább a skandináv mitológiát juttatják az olvasó eszébe, mint a valóságos Alföldet, nem alaptalan talán az az észrevétel, hogy Babitsnak ezek a versei viszont inkább a Middle-West kietlen városhangulataihoz állnak közelebb, mint a magyar városi élet köznapi mozzanataihoz. Inkább Poe egyes kisebb költeményeinek indító szerepe látszik a *Herceg*, *hátha megjön a tél* is egyes darabjaiból. *A költő szól*, az *Ima*, a *Paysages intimes*, a *Haláltánc*, a *Két nővér*, a *Danaidák*, sőt az *Éji dal* első két strófája is Poe-olvasmányokra utal. A *Recitativ*ben a *Naiv ballada* és a *Vakok a hidon*, a *Nyugtalanság völgyében*, a *Detektívhistória* és az *Isten fogai közt*, a *Sziget és tenger*ben az *Esti megérkezés* Poe állandó jelenvalóságát mutatja. (A legutolsó vers az Annie formája; ritka eset, mert egyébként nem mutatható ki Poe-versforma átvétele.)

Browninghoz később jutott el, mint Wilde-hoz és Poe-hoz. Hatása nem is annyira egyes költeményekben, mint költészete jellegében mutatható ki. Különös módon azonban alig találunk korai nyomokat. Míg a *Sziget és tenger* és *Az Istenek halnak, az ember él* stílusa teljes egészében Browningra emlékeztet. A fiatal Babits lírájában Browning indítékának legfeljebb azt vélhetjük, hogy mindent a költészet körébe vont, olyan fogal-

⁸⁴ R. L.: Beszélgetés Babits Mihállyal az új Holló-fordításról. Pesti Napló, 1926. febr. 14., 14.

makat és szavakat, melyek azelőtt csak a napilapokban vagy szakértekezésekben fordultak elő. Később azonban mélyebb lényegét ragadta meg a nagy viktoriánusnak, akit ő nevezett el a legnagyobb pszichológ-költőnek Shakespeare óta.

„Egészen belül akarja megfogni a lélek működését és azon nyersen versbe teremteni, – írja róla. – Mint a viviszekció. Mintha az eleven szívet vágnád hirtelen át, hogy utolsó dobbanásában megleshessed. A szó csak arra való, hogy jelezze a gondolat menetét. A gondolatot úgy, amint villan, félig öntudatlan árnyalataival, melyeknél a világos kifejezés már meghamisítás volna. A félbemaradt mondatok költészete ez.”

Browningról írta ezeket Babits irodalomtörténetében, de nem talál-e az ő válság-korszakára, a *Nyugalanság völgye* előtti és utáni időkre? Akad nála filológiai kimutatható Browning-hatás is. Ilyennek kell tartani mindenekelőtt a történeti helyzetképek kedvelését, a képzőművészeti elemek fokozott felhasználását, a filozófiai tematikát. A kötetek sorrendjében a *Levelek-ből* a *Zrínyi Velencében*, az *Itália*, a *Herceg-ből* a *Ballada Irisz fátyoláról*, az *O lyric love*, az *Óda a szépségről*, a *Recitativből* a *Levél Tomiból*, az *Atlantisz, egy világ, amely lemosdotta az életet*, a *Nyugalanság völgyéből* az *Egy filozófus halálára* és az *Új esztendő*, a *Sziget és tengerből* a *Könnyű dalt szeretnék írni a kedveshez*, a *Free trade*, sőt a *Hazám!* c. ciklus is ilyen.

Browninghoz hasonlóan sorsdöntő hatásokat kapott Babits Swinburne-től. Konkrétan kimutatható ösztönzés itt mégis több akad, mint Browning esetében. A *Strófák a wartburgi dalnokversenyéről* a *Two preludes* I. Lohengrin, II. Tristan and Isolde versének párja. A *Balassi*, *Zrínyi Velencében*, *Listius László*, *Arany János*hoz valószínűleg a *Sonnets on English Dramatic Poets* olvastán készült. Az *Egy filozófus halálára* a *Last words of a seventh-rate Poet* és az *Ave atque vale* közös hangulatát idézi. A *Danaidák* a *Nephelidia*, a *Sorok az uccazajban* az *A word from the Psalmist* pontos megfelelője. Rengeteg aztán a hangulati hatás. Az ismertebb versekből csak néhányra emlékeztetve: *Aestati hiems*, *Sugár*, *Esti kérdés*, *Pictor Ignotus*, *Óda a szépségről*, *Klasszikus álmok*. *Levél Tomiból*, *Bolyai*, *Naiv ballada*, *Szerenád*, *Hiszkegy*, *Atlantisz*, *Verses napló*. *A meglódult naptár*, *Tremolo* – némelyiknek közülük egyetlen igazolása a Szabó Lőrinc-emlegette kongenialitás. Swinburne kedveltethette meg Babitscsal az Erzsébet-kort, melyet élete vége felé egyre melegebb érdeklődéssel tanulmányozott (bár szívéhez végig Shakespeare állt legközelebb). Swinburne latin és francia verseiből meríthetett ösztönzést saját idegennyelvű kísérleteihez is. Sokkal érdekesebb, hogy Swinburne-t, aki amellet, hogy a francia szimbolizmus nagy vívmányait meghonosította Angliában, alapjában véve tipikusan 19. századi költő volt, a francia forradalom gyermeke, csak esztéta-lelkületében ismerte, s a nagy forradalmárokat, Mazzini és másokat dicsőítő verseit, melyek pedig összes művei túlnyomó részét jelentik, figyelemre sem méltatta. Swinburne Babits lírájára nem annyira szerkezetében hatott („a komponáláshoz nem volt tehetsége” – írta róla), hanem nyelvében, nyelvének zenejében. Baudelaire-nél kevésbé értelmi volta miatt szerette jobban az angol szimbolistát, mert „hiányzik belőle a gondolat tagolása, az éles vonalak, a művész tömörítés”. Kötteményeinek időnkinti hosszú, hömpölygő ritmusa, komplikált versformája, bizarr, rafinált rimelése Swinburne-re emlékeztet leginkább. Ilyen velejében Swinburne-i poémák az igazi nagy Babits-versek is, a *Paris*, *fantázia*, az *Esti kérdés*, a *Pictor Ignotus*, a *Protesilaos*, a *Laodameia*, az *Édes az otthon*, az *Anyám*

nagybátyja, régi pap, az *Illusztrációk* mindenféle könyvekhez, a *Modern festmény*, a *Recitativ*, a *Dal prózában*, a *Kanizsai Dorottya*, az *Új mythológia*, a *Politika*, a *Jobb és bal*. Ezek az utóbbiak a leghatalmasabb Babits-versek közül valók, a magyar politikai költészetnek is bátor remekei, ugyan még inkább az igazi, a nagy Swinburne-re emlékeztetnek.

Erősen túlbecsült Tennysonnak Babitsra gyakorolt hatása. Ő maga a Byron–Tennyson-szembeállításban tett allúziót az Ady–Babits-kontroverziára; egyébként azonban, igen találóan, inkább Aranyt szerette Tennysonhoz hasonlíthatni. Tennysonból Babitsnak magának elsősorban a színek, szavak, rímek pazar tehetségű költője tetszett; tematikájánál távolabb alig tudott elképzelni. „Minden, amit megalkot, még ha a legtávolibb álmokból szövi is, ad valami meleg valóságízt” – állapította meg róla. A szavak, jelzők, a részletek gazdagsága, ez ragadta meg belőle.

Érdekes, hogy Shelley és Keats, akit egyesek szerint legtöbbször becsült, s akiket föltétlenül állandóan olvasott, mily kevésbé hatottak rá. S amennyiben igen, egyáltalán nem jellegzetes műveikkel. Shelley-nek aránylag még több olvasmányemlékét találjuk költészetében, bár persze csak a kisebb költeményeknek. A *Herceg*-ben a *Paysages intimes* 6. darabja, a *Mennyei színjáték* és a *Kútban*, a *Recitativ*-ben a *Szerenád*, *Július*, az *Illusztrációk* 7. képe, a *Nyugtalanságból* az *Emlékezés*, a *Szigerből* a *Bogárkák jó haláláért*, az *Istenekből* a *Hegyi szeretők idillje*, a *Hegytetőn*, a *Ketten*, *messze, az ég alatt*. Shelley panteizmusa, belső lángja, éteri szárnyalása időnkint kongeniális remekművekre ihlette Babitsot.

Több angol költő volt kisebb-nagyobb ösztönző hatással Babitsra. Így antik életérzésre elmélyítésére Keatsnek volt hatása. A *Hegeso sírja*, az *Örök dolgok közé legyen híred beszórt*, a Homérosz nem filológiai hatást, de kétségtelen rokonvonást mutatnak. Rossetti képalkotásának tömörségét mozdította elő. Köztudomású, mennyire nem bírta Babits Byront; annál érdekesebb, hogy a nagy Byron-époszokat ő is megkísérelte meghonosítani. A *Hadjárat a semmibe*, bár nem tartozik a legszerencsésebb Babits-versek közé, a magyar byronizmusnak mégis fontos kései emléke marad.

Mindenesetre meg lehet állapítani, hogy Féja Gézának az a kritikaként tett megállapítása, hogy Babits „legfőbb vágya az, hogy az egész világirodalom epigonja legyen”, amikor ezt éppen angol című verseivel bizonyítja,⁸⁵ kevésbé helytálló. Babits inkább csak a viktoriánus angol líra vívmányainak magyar meghonosítója akart lenni. Babits első három verseskönyvében tüntetően angol divatú öltönyt viselt, ha Németh Lászlónak Babits korai esszéire mondott hasonlatát tovább akarnánk folytatni. Nem egy versének angol címe is van: *Belovéd, ó Belovéd!*, vagy *O Lyric Love!* Tematikájában pedig angol költőnek is beillene. Halász Gábor írta⁸⁶ erről a korszakáról: „Kedvence ekkor Poe, akiben a kristálytisztta fogalmazások látomásos mélyekből fakadnak fel, Meredith, aki fölényes, okos iróniáját és réalizmusát fantasztikus, tékozló stílusba burkolja, és Browning, aki a legemészthetlenebb nyersanyagból gyúrja ki harmonikus verseit. Amikor a művészt exaltálja és a fantázia szörnyerejét magasztalja, nemcsak az uralkodó áramlatnak enged, hanem saját igényeinek is, és a művész hazugságok e korszakában úgy tud önmagához, emberi természetéhez hű maradni.”

⁸⁵ Előörs 1930. ápr. 19., 7.

⁸⁶ Nyugat 1938. I. 227.

Szerb Antal érdekes magyarázatát adja Babits vonzódásának az angol viktoriánusokhoz:⁸⁷ „Dunántúli szelleme idegenkedett a nagyon is újtól, a törvénybontva lázadótól, a hagyománytalantól. Romantikus volt, de a nagy antik emlékek éltették és bátorították; érezte a költészet és általában a szellem nem pillanatonként születik riasztó káoszokból, hanem drága kincs, amelyet nemzedék ad át nemzedéknek féltő mozdulattal évezredek óta. Ezért szerethette a latinos–görögös angolokat, Keatsset, a Görög váza megéneklőjét, Shelley-t, aki Oidipust fordította, mint ő, Tennyson, aki Vergilius méltóságát kereste angol formák közt, Wilde-ot, aki görög fiúkról verselt, Swinburne-t, az Atalanta költőjét.” Majd poétikusabban: „Szinte azt lehetne mondani: azt szerette az angolokban, ami honi tájával, a Dunántúl harmonikus vonalú dombjaival és előkelő bánatú jegyenesorai-val rokon. Szerette az angolok szemérmes romantikáját. Más romantika szertelen: szertelen a képzelet csapongásában, szertelen az Én kiharsogásában. Azonban az angolokban, akik közel álltak hozzá, a romantikát valami mélyen klasszikus mértéktudás, a szemérmes lélek mértéktudása fékezi.” Lírájában később egyre inkább el-eltűnik az angol hatás, a világháború alatti verseiben, s az utána írottakban már semmi nyoma nincs a viktoriánus vagy a kortárs angol lírának. Bár a harmincas években végbement nagy letisztulási, ill. leegyszerűsödési folyamat talán sokkal inkább akkori kedvencének, T. S. Eliotnak tulajdonítandó, mintsem a népies magyar lírának. Hisz az ő egyszerűsége egyáltalán nem Erdélyi József vagy Sértő Kálmán szimplasága, hanem egy bonyolult lélek fölényesen vállalt csupasztsága.

Babitsnak nemcsak lírájában, hanem prózájában is sűrű angol nyomok találhatók. Bár nem győzzük hangsúlyozni, nem is annyira egyes nyomok, mint inkább légköri, műfaji, atmoszférikus hasonlóságok és párhuzamok. Így mindjárt a legelső prózai írásokban, amelyek nemegyszer még témájukban is angolok. De műfajukban az esszének nálunk nem is sejtett új formáját, illetve Angliában évszázadok óta divatos változatát honosították meg. A verssel egybeszőtt esszé ez, melynek szerkezete mégis egy sűrű szövésű belső egységet rejt magába. Ilyen az *Útinapló*, a *Lira*, *kalendárium*, *mese*, *vers*, *kabala*. A novellák között kétségtelenül Poe hatása a legerősebb. Nemhiába fordított Babits egy egész kötetre való Poe-novellát, a korai olvasmányemlékek hatása talán még a verseknél is mélyebb nyomokat hagyott. Akárcsak a költészetben, a prózában is a valóságból logikusan kinővesztett fantasztikum az, ami megragadja és egyre újabb kísérletekre ösztönzi. Novelláinak egész sora mutatja a közvetlen Poe-indítékot, bár Babits nem annyira a borzalomra, mint a különös közbejátszására alapítja elbeszéléseit. *A torony árnyéka*, a *György a favágó*, a *Nagy Sándor öregkora*, a *Költészet és valóság*, *A röpködő falu* azok a novellák, melyek leginkább emlékeztetnek angolnyelvű olvasmányokra. Más novellái inkább francia elbeszélés-formák magyar kísérletei.⁸⁸

De nemcsak a kisebb prózai írások, a nagyobb terjedelműek is többször utalnak angol mintára. Így mindjárt az első regény, *A gólyakalifa* is angol olvasmányemlékeket idéz. V. D. Barker állapította meg,⁸⁹ hogy Stevenson Dr. Jekyllje sok rokon vonást mutat ezzel a regénnyel. Wellset is emlegették vele kapcsolatban, de semmiféle hasonlóságról

⁸⁷ Babits emlékkönyv. 44.

⁸⁸ Kuncz Aladár a *Karácsonyi Madonna* novelláit Anatole France-éhoz hasonlította. Nyugat 1920. 637.

⁸⁹ Hung. Quart. Vol. IV. 1938. 170.

nem lehet szó. Van akinek Wilde is eszébe jutott olvasása közben:⁹⁰ „Regény a nagy regények fajtájából, amilyen Balzac Szamárbőre vagy Oscar Wilde Dorian Gray arcképe, amelyek a valóságnak ugyanezzel a bravúros ábrázolásával vannak megírva, de mégsem elégszenek meg a valósággal, s azt kutatják, ami az életben több a láthatónál, az emberben több a szóbanfogalhatónál.” Halász Gábort is inkább a Dorian Grayre emlékeztette, s valóban, van is benne valami igazság. „Fantasztikus regény – tanakodik Halász⁹¹ – kicsit a Dorian Gray modorában, de az esztéta tetszelgést bűn és erény körül váratlanul a legszemélyesebb lírával telíti.” Schöppflin Aladár szerint „*A gólyakalifa* arra a regénytípusra adott a magyar irodalomban eddig páratlan példát, amely kiindulva Poe Edgar fantasztikumából, Balzac Szamárbőrén és Wilde Dorian Gray arcképén át megteremtette a lélektani fantasztikum regényes kifejezési formáját.”⁹²

Két későbbi nagy regénye, a *Halálfi* és az *Elza pilóta* is könnyen hozható párhuzamba egykorú angol művekkel. Szerb Antal írja róla: „Nyilván artisztikus, szecessziós stílusáért szerette; bátorságot merített belőle, hogy a regényírónak nem kell feltétlenül a nagy realisták szürke mondataival operálni: a *Halálfi* stílusában fel lehet találni a Meredith-i elemeket.” A *Halálfi*ről legszigorúbb kritikusa, Szabó Dezső emlékezetes pamfletjében a regény összes nagy hibáit az angol regények túlzott ismeretéből származtatja:⁹³ „Szerzőnk az angol verseket sem olvasta minden kár nélkül, de az angol regények olvasása tartós dült állapotot jelent az esztétikai egészségében. Mert a képtelen izléstelenségek és modorosságok jelentékeny részét, véli Szabó Dezső, az angol regényektől tanulta”, s ezután oldalszámra következnek az antik hasonlatok és utalások, melyekben szerinte különösen a regény első lapjai bővelkednek. „Olvass el hat angol vagy francia hangzatkát (sonett) és csinálhatsz egy egész jól fésült hetediket belőlük. De eposzt, de regényt könyvekből szopni nem lehet”, – háborodik föl ugyanott Szabó Dezső. „Szerzőnk nemcsak latin–görög szakos (ez egyébként tévedés), de rengeteg angol könyvet olvasott, – folytatja. A 18-ik század végi és a múlt század eleji angol regényirodalomnak kellemetlen szokása volt a nagybetűvel írt lelki tulajdonságokat és elvontságokat (Szemérem, Harag, Elfogultság, etc.) megszemélyesítve valami üres és unalmas mitológikus elem gyanánt szerepeltetni.” Hunyady Sándor azonban Galsworthy nagy nemzedékregényének magyar párját látja⁹⁴ a *Halálfi*ban: „A *Halálfi* jövőbelátása modern és sajátosan magyar, mint ahogyan például a Forsythe Saga angol.”

Másik jelentős regénye, mely többekben is angol példát idézett, ami viszont H. G. Wells korában kézenfekvő, az *Elza vagy a tökéletes társadalom*. Babits maga is érezte,⁹⁵ hogy a nagy angol szatírák határát súrolja munkája: „Most, hogy készen áll előttem, úgy érzem, van valami swifti vagy voltaire-i ebben a munkában, noha tónusa egészen más.” Egyik kritikusa hasonló hangnemben nyilatkozott róla: „Van valami voltaire-i,

⁹⁰ S. Gy.: Az Est. 1932. okt. 23., 5.

⁹¹ Babits emlékkönyv. 20.

⁹² Irodalmi Lexikon. 85. l.; Hauff könyve is megvolt Babits könyvtárában. Buday László Mátyás Flóriánnak a személykötőzésekről szóló könyve gyerekkori olvasmány-émlékére vezeti vissza a regény ötletét. Magyar Csillag 1942., 336.

⁹³ Kritikai Füzetek. 1. sz. 1929. szept. 21., 22. 24.

⁹⁴ Az Est 1935. május 28., 13.

⁹⁵ B. Gy.: Az 50 éves Babits Mihály beszél életéről és műveiről. Az Est, 1933. nov. 26. 4.

vagy swifti benne, noha a tónus itt egészen más.”⁹⁶ Karinthy Frigyes részletesen foglalkozott az angol párhuzamokkal, s hogy ezt Babits is jelentősnek érezte, mutatja, hogy vezető helyen közölte Karinthy tanulmányát a Nyugatban. „Babits, az utópista, – írja Karinthy⁹⁷ – mást és többet jelent ebben a műfajban, mint a vele együtt kimagasló H. G. Wells, akinek nemrég megjelent utópiája szintén Európa jövőjével foglalkozik, szintén reménytelenül sötétnek látja a közelgő évszázadot, s szintén keres kivezető utat. Wells fantasztikuma öncél: Babitsé eszköz, nagyobb gondolat szolgálatában. Wellsnél zseniális elmejáték, Babitsnál félelmetes jelkép, világító betűk, melyeknek fényében, mint ama „Mene Tekel” alatt, kísérteties körvonalakban villan fel a dolgok lényege, belső tartalma, mozgásban, nemcsak azt mutatva belőle, aminek látjuk, hanem az irányt is, ahová tart, mint az einsteini fizika tanítja, az Idő negyedik kiterjedésében. Zöld fény, átható sugarak, mint a röntgen, s mint azok a betűk voltak a falon: Belzacár büszke palotájában megmutatták a romokat, amiké dőlnie kell, s mosolygó arcunk mögött a csontkoponyát, amivé leszünk. Wells utópiája csak kombináció, Babitsé prófécia.” Halász Gábor is wellsi párhuzamot emleget:⁹⁸ „Fantasztikus regény a wellsi utópiák tárgyilagos hangján, de bámulatosan pontos elképzeléseket (légbarlangok leírása a legmodernebb óvóhely-technika szellemének megfelelően 1930-ban!) metafizikai intermezzoval, az ismétlődő világok szédlítő képzeletével szövi át”.

De nemcsak Babits egyes műveiben találunk angol hatást, angol ösztönzést, angol párhuzamot. Babits mondatalkotása is valósággal forradalmi cselekedet, ez pedig letagadhatatlanul angol hatásra keletkezett, mert az angol körmondat magyar megfelelőjét teremtette meg vele. Szerb Antal találó stilisztikai meghatározást ad Babits mondat-újításáról: „Hatásról nem beszélhetünk. Mindössze azt gondoljuk, hogy Babits Mihály belső formakeresését követve, de az angol példán felbátorodva körülbelül ugyanazt az alkotást vitte végbe a magyar nyelven, melyet az angolban Rossetti kezdett szonettjeivel, Swinburne teljesített és Yeats végső szépségéig fejlesztett... Az angolok és Babits nyelv-reformjának centruma: a mondat bipoláris feszültségének a végsőkéig való fokozása. Bipoláris feszültség alatt értjük azt az eleven valamit, amely a költői, ritmikus mondatnak első szótagintonációja és a pontot megelőző hangszállítás között áramlik. Ennek a feszültségnek formálásában rejlik a mondat stílusproblémája. Itt lehet felismerni a klasszikus stílus mondatát „kiegyensúlyozottságáról”, mely annyit jelent, hogy a mondat súlya arányosan megoszlik a kezdeti és végpont között: ezt fejezi ki az antik körmondat előtag-utótag szabálya vagy a francia alexandrin középpont elhelyezett cezúrája. Az angoloknál és Babitsnál a mondat általában megmarad bipoláris zárttságában, de igyekszik ezen a zártzáson belül annyi súlyt magára venni, amennyit csak elbír. Konkrétan: először is a mondat hosszúra nyúlik, mégpedig nem romantikus módon, tehát halmozással, mellérendelt mondatok egymásra dobálása által, hanem az egytest mondat nyúlik meg mellékmondatok és jelzők tömegével. Másodszor a mondat csupa súlyos alkatrészt hordoz magában: minden egyes szó a mondat értelmének konstruálásához szükséges, vagy fontos jelző, hasonlat, elengedhetetlenül.”⁹⁹

⁹⁶ KATONA Jenő, Kat. Szemle. 1934. 122.

⁹⁷ Nyugat 1933. 545.

⁹⁸ Babits emlékkönyv. 20.

⁹⁹ Széphalom 1927. 129.

S van az angol stílusnak Babits írásmódjára is hatása, de az ma még egészen fölmérhetetlen jelentőségű, s nem is foglalkozott vele senki, mi is csak a teljesség kedvéért említjük meg: interpunkciója teljesen az angol mondat összevonásának egyszerű eljárását követi, vagyis mellőzi a vessző és kötőjel-halmozást. Mindenesetre ez is hozzátartozik Babits angol hatásaihoz.¹⁰⁰

Babits angol–magyar párhuzamai

Babitsot, a magyar irodalom legnagyobb angol szakértőjét, rögtön fellépésekor angol költőkkel hasonlították össze, azokhoz mérték munkásságát életében, s velük állították párhuzamba méltatói is. Kosztolányi még művei közzététele előtt magyar Poe Edgárnak nevezte;¹⁰¹ Ignotus a Nyugat-ban mint a magyar Swinburne-t mutatta be.¹⁰² Békássy Ferenc, első angliai ismertetője, Miltonhoz mérte költészetét.¹⁰³ Halálakor Szabó Lőrinc Tennysonhoz foghatónak vélte;¹⁰⁴ Bóka László Shakespeare-t idézte mellé;¹⁰⁵ Szerb Antal T. S. Eliot mellé állította.¹⁰⁶ Angol szabású költészetéről a legjellemzőbbet talán mégis Schöpflin Aladár mondta, mikor így kezdte első Babits-tanulmányát:¹⁰⁷ „Jól gondolkozott és nemes ízléssel elrendezett angol parkba lépek, ha Babits Mihály valamely könyvét felnyitom és olvasni kezdek”. A legnagyobb angol költőkhöz való hasonlítás kellő fokmérője lehet Babits jelentőségének, költészetének angol stílusát azonban legméltóbban, mert legönkéntelenebbül Schöpflin találta el.

De nemcsak a költőt hasonlították angol írókhoz és angol jelenségekhez; ő maga is előszeretettel hasonlított a magyar irodalom jelenségeit és alakjait az angol irodaloméhoz, sőt a magyar élet és a magyar föld tüneményeit is Angliáéhoz. Valahányszor a magyar irodalomról mint az európai fejlődés szerves részéről nyilatkozott, angol hasonlatokhoz folyamodott; *Európai irodalomtörténetében* nem mulaszt el egy alkalmat sem, hogy az angol és magyar irodalmat párhuzamba állítsa; de még kisebb tanulmányaiban is, sőt talán itt a legárurolóbban, a műhelytitkokat vizsgálókban, folyvást angolokhoz viszonyít mindent.¹⁰⁸

A magyar irodalomnak szinte teljes egészét, valamennyi jelentős írónkat, régit és modernet, összehasonlította a megfelelő angol párhuzamokkal. A magyar irodalomnak rangot akart adni ezzel, hiszen nem mindig az angol javára ütött ki az összehasonlítás. Szétosztott angol–magyar párhuzamait valóban érdemes csokorra fűzni; összehasonlító iroda-

¹⁰⁰ Egyedül az angol irodalomhoz való viszonyának tisztázásából is kiderül, mennyire nincs igaza Szerb Antalnak, mikor a Nyugat-nemzedéket elmarasztalja: „A Nyugat nyugatossága megrögződött a 80-as és 90-es évek vallás- és társadalomkritikájánál, mert ez volt az az új elmélet, mely a magyar szellemből hiányzott.” stb. Magyar irodalomtörténet 2. k. 446.

¹⁰¹ Nyugat 1936. II. 416.

¹⁰² IGNOTUS: A Nyugat útja. Bp., 1930. 6.

¹⁰³ Hátrahagyott írásai: Tanulmányok és jegyzetek. Bp., é. n. 121.

¹⁰⁴ Esti Magyarország 1941. ápr. 5. 3.

¹⁰⁵ Babits emlékkönyv. 63.

¹⁰⁶ The passing of M. Babits. Hung. Quart. 1941., 366.

¹⁰⁷ Írók, könyvek, emlékek. 72–73.

¹⁰⁸ *Európai irodalomtörténetében* pl. a német és francia irodalmat elmarasztalja az angol mögött.

lomtörténetírásunk Babitsnak pusztán egy-két odavetett szavából–mondatából is bőven okulhat.

Balassi szerepe a kortárs Európában ma tisztábban áll előttünk, de nem teszi-e még plasztikusabbá Babits egyetlen merész, de találó párhuzama: „Ahogy a legelső magyar verset Dante korával asszociáltuk, úgy kell a legrégebb nagy magyar költőt Shakespeare korával asszociálni. Egy versének ugyanaz a témája, ami Shakespeare egy szonettjének.”¹⁰⁹ Zrínyit is szélesebb európai keretbe állítja: „Zrínyi tíz évvel halt meg Milton előtt... Ő is klasszikus és olasz kultúrájú, s ő is vallásos világnézetű költő.”¹¹⁰ A magyar felvilágosodásra jellemző, hogy két évvel Chatterton után jelent meg Bessenyei tragédiája.¹¹¹ Csokonaira is mennyire megvilágosító, hogy ő egyfelől nem „mord anglus” mint Young, másfelől meg nem misztikus, mint Blake.¹¹² A francia forradalomra „Bacsányi Kassán ujjongott föl, az ifjú Wordsworth Cambridge-ből egyenest Párisba rohant”.¹¹³ Az angol–magyar párhuzamok megállapítása Berzsenyi, Vörösmarty és Arany európai és magyar értékeinek hangsúlyozásában remekel. Berzsenyiben megtalálja azt a latin stíluson edzett magyar poétát, akit szembeállíthat a kor nagysikerű híg költőjével. „Mikor Byron ama lobogó köpönyeg szárnya alá veszi, mint elv- és sorstársát, az ifjú Shelleyt, Magyarországon egy lelkes sereg kispap ekkortájt adta ki a Berzsenyi verseit. Micsoda más szabás: a Lord lobogó köpenye, s a Berzsenyi zsinóros dolmánya! Bizonyos, hogy a magyar költő ősdíbb világban élt. Tiburban vagy Niklán; s mégis ha olvasom, elevennek érzem; míg a Gyaur s a Kalóz halottak.”¹¹⁴ Másutt meg: „Versében csodálatosan tömöríti a nyelvet úgy, hogy szinte robban; méltóságteljes és szilaj tudott lenni egyszerre. A kritika nem úgy hatott rá, mint Byronra. Nem gúnyra ingerelte és vetélkedésre; hanem elhallgattatta. Ő nehezebb volt és sűrűbb vérű... Sohsem híg, mint Byron. Mi magyarok ismerünk véletlenül egy igazi költőt azokból az évekből... ahonnan másoknak csak a Lord köpönyege lobog szemükbe az eltelt század távolában”¹¹⁵ Csak Napóleon iránti közös csodálatunk révén talál mentséget: „Byront Napóleonhoz különös bámulat kapcsolta, noha úgy találta, hogy a császár megérdemelte sorsát, mert hűtlen lett a szabadsághoz. (Ugyanezt énekelte ugyanekkor Berzsenyi is.)”¹¹⁶ Vörösmarty Ossziánnal, Shakespeare-rel és az angol romantikával kerül rokonságba. „Vitézei, kosztümei még ragyogóbbak, színesebbek, mint akármelyik Scott-kortársé. Magyar, keleti és balkáni tónusainak vegyítése oly couleur locale-t ad, melyet a Byron-eposzoké sem múl fölül.”¹¹⁷ Babits hangsúlyozza először Vörösmarty ossziáni kapcsolatait. „A Vörösmartyval betört újdonság mintha még nem is a nemzeti ébresztés romantikája volna. Hanem még Osszián: az ossziáni siralom egy letűnt dicsőség romjain”.¹¹⁸ A nagy Vörösmarty-tanulmányban egész filológiai apparátussal bizonyítja állításait: „Az egész Kárel

¹⁰⁹ *Eur. ir. tört.* 248–249.

¹¹⁰ U. ott. 268.

¹¹¹ U. ott. 340.

¹¹² U. ott. 373.

¹¹³ U. ott. 368.

¹¹⁴ *Eur. ir. tört.* 434.

¹¹⁵ U. ott. 435.

¹¹⁶ U. ott. 437.

¹¹⁷ U. ott. 483.

¹¹⁸ U. ott. 435.

éneke, mint Hábador is, s a tervezett Helvila, a mélabús Ossziánra emlékeztet – ami az első voltaképpen idegen hatás Vörösmarty költészetére”.¹¹⁹ „Az ossziáni hangulat Vörösmartynál a képzettömeg forrása, Osszián pedig képekben és képzetekben igen szerény könyv.”¹²⁰ „Az ossziáni hangulat Vörösmartynál egészen más forrásból származik, mint Ossziánál: Vörösmartynál a képzettömeg forrása, Osszián pedig képekben és képzetekben igen szerény könyv.” „Osszián azonkívül adott Vörösmartynak egy műfajt, amely hasonlatos a régi alexandriaiak epyllionjához: nem eposz, hanem hőskép. Hábador... valamennyi közt a legossziánibb.”¹²¹ A másik hatásforrás: Shakespeare. „Vörösmarty... az ifjú talál egy kort a magyar történetben, mely hasonlatos a Shakespeare históriában rajzolt világához és drámát ír róla.”¹²² „Shakespeare szellemébe a nagyobb behatolást Salamon átdolgozása mutatja először.”¹²³ „Shakespeare-től való Vid jágói alakja”. Bátorról ezt írja: „Kinek ne jutna a melancholikus Jaques eszébe az Ahogy tesszik-ből? Azonban Jago és Jaques nem voltak-e éppúgy meg Vörösmartyban, mint Shakespeare-ben?”¹²⁴ „A fantáziának bizarrul átfilozofiasodó képei... még az átfilozofiasodás fordulataiban is Shakespeare-re emlékeztetnek.”¹²⁵ „Vörösmarty jambusai éppoly kevésbé Shakespeareiek, mint ahogy hexameterai nem homérosziak. Vörösmarty újra csinálja a magyar nyelvvel ezt a versformát is és ennek is – a drámai blank versnek, – mint a hexameternek, ő a legnagyobb mestere irodalmunkban.”¹²⁶ „Shakespeare vígjátékaiból, melyek a Délsziget írójának nem lehettek közömbös olvasmány, még később, apróbb verseiben is kölcsönöz.”¹²⁷ „A Marót bán és Áldozat humorának és színezésének rendkívüli változatossága... Shakespeare-re emlékeztet. A mese gyakran gyermekes és a romanticizmus megszokott fogásaival teli, de nincs-e így Shakespeare-nél is?”¹²⁸ Egy más alkalommal Blake kerül találó párhuzamba Vörösmartyval: „A Délsziget egy részletében Blake-ra emlékeztet, a Thel Könyvére.”¹²⁹ A madárhang utánzásának egyedülálló mestere: „Ahogyan Vörösmarty utánozza a csalogány (és más madarak) hangját: az világirodalmi specialitás. Össze lehetne hasonlítani a Milton, a Matthew Arnold, a Shelley, Keats, a Meredith (Night of Frost in May) és Arany (Fülemüle) csalogányával. A két utolsó az, aki tényleg felidézi a madárhangot: de Vörösmartyé mind felülmúlja.”¹³⁰

Érdekes megvilágításba kerülnek a „nép-nemzeti” iskola költői is. A magyar irodalom legnépesebb korszakával bizonyítja,¹³¹ hogy „nem akart elszakadni az európai szellemtől... Jellemző tény, hogy 1848-ban, közvetlen a forradalom előtti izgatott időben is, a három legnagyobb magyar költő, Vörösmarty, Petőfi és Arany... Shakespeare

¹¹⁹ *Irod. probl.* 108.

¹²⁰ U. ott.

¹²¹ U. ott. 109.

¹²² U. ott. 103.

¹²³ U. ott. 113.

¹²⁴ U. ott. 114.

¹²⁵ U. ott. 115.

¹²⁶ U. ott.

¹²⁷ U. ott.

¹²⁸ U. ott. 142.

¹²⁹ *Eur. ir. tört.* 484.

¹³⁰ *Irod. probl.* 151.

¹³¹ Nyugat 1927. II. 437.

fordítására szövetkeztek.” Petőfihez képest Babits szerint „Shelley határozatlan ábrándozó”.¹³² Shelley „felhördül a zsarnokság cselekedetein, akárcsak Petőfi. Hazája és a világ dolgait az örök ideálokhoz mérve nézi, távol és fölülről... Petőfinek ezek a hangok tették kedves költőjévé, noha bizonyosan nem érthette egészen jól magas és komplikált angol versét.”¹³³ Osszián túlbecsülését részéről sem tudja elfogadni: „Csodálat fog el, ha arra gondolok, hogy még Petőfi, sőt a nagy kritikus Arany János is, összemérhetőnek tarthatták Homérrel”.¹³⁴ Burns-ról, akit Arany János nevezett „a skótok Petőfijé”-nek, megjegyzi, hogy „a polgári életben nem éppen Petőfies foglalkozást űzött: finánc volt.”¹³⁵ Még Tompa is kap szerepet az angol vonatkozásokban: Wordsworth-ben „a legjobb esetben valami angol Tompa Mihályt láttak” Magyarországon.¹³⁶

Aranyról, akiben angol műveltségében is elődjét tisztelhetette, különös melegséggel szól, angol kapcsolatai miatt többször is. Örömmel állapítja meg, hogy „az európai szellem két legnagyobb kultúrájában, a régi görögben és a modern angolban teljesen otthon volt.” Arany helyét legmértőbben úgy véli minél magasabbra mérni, ha Tennysonhoz hasonlítja.

„Arany művészete kissé hasonlít a Tennysonéhoz: mint Tennyson, ő is tudatos modernizálója a nemzeti eposznak, hatalmas epikai trilógiát konstruálva a pogánykor magyar mondáiból. Attila lesz e magyar ciklus Artusa. De Arany mégsem Tennyson; megkülönbözteti hatalmas konstruktív ereje, mely sziklákból épít, s nem pavillon-rendszerben, mint angol kollégája; s Tennyson cukros könnyedségéből sincsen benne semmi. E naturalista költő nem veszhet prerafaelita finomkodásokba; s noha verseinél eleganciája nem kisebb, mint a Tennyson-verseké, művészetének összhangza távol van a játékos artisztikumtól; sokat-csodált balladái tömör shakespeare-i tragédiák, a bűnös lelkiismeret rajzában kulminálva... Arany későbbi epikája egyáltalán az analitikus pszichológiai regény felé tendál, Tennyson helyett ebben Browningra emlékeztetve... Arany régebbi a nagy brit költőknél.”¹³⁷

Arannyal kapcsolatban nem egyszer emlegeti „hamleti” líráját. „Kemény Zsigmond,¹³⁸ akit magyar Balzacnak neveznek, témáiban inkább W. Scott-ra emlékeztet: a kis hegyes és kalandos Erdély múltját bányászatba, mint Scott Skóciáét.”¹³⁹ Érdekes az a megállapítása is, hogy „Kossuth szónoklatai könnyen utat tudnak találni az angol és amerikai közönség lelkéhez is: mert bármennyire nemzeti volt is a gondolkodása, egyénisége kétségkívül európaibb volt, mint pl. Deáké.”¹⁴⁰

„Gyulai stílusát Macaulay élénk és mégis nyugodt, festő és mégis fejtegető, kiválóan józan stíljéhez lehet hasonlítani.”¹⁴¹ Komjáthy nyelve, verselése himnikus, áradó, dagadó

¹³² U. ott.

¹³³ *Eur. ir. tört.* 465.

¹³⁴ U. ott. 329.

¹³⁵ U. ott. 356.

¹³⁶ U. ott. 382.

¹³⁷ *Nyugat* 1927. II. 438.

¹³⁸ *Irod. probl.* 61, 169.

¹³⁹ *Nyugat* 1927. II. 439.

¹⁴⁰ *Irod. probl.* 74.

¹⁴¹ U. ott. 162.

folyó, egyforma, mint Miltoné.”¹⁴² Dömötör Jánost Longfellow szavával humbler bard-nek nevezi.¹⁴³

De nemcsak a régebbi magyar írókat, kortársait is angolokkal hasonlította össze. Szinte azt lehet mondani, hogy ha angolokkal vetett egybe valakit, az már értékítéletet jelentett nála. Két nagy műfordító-barátjáról, Kosztolányiról és Tóth Árpádról angol rokonaik jutottak eszébe. Kosztolányival kapcsolatban a barátjának annyira kedves Byront emlegeti: „A színek költője, melyek szimbólumerőt nyernek, megbabonáznak, lenyűgöznek; a pompázó külső világ költője, mint Vörösmarty, mint Byron, de a külső világ színei, éppen azért, mert kívülről jöttek és mégis a költő legbensőbb lényét hatalmukba hajtják, valami démoni sorsszint nyernek Kosztolányinál.”¹⁴⁴ Tóth Árpádról viszont az angyal szárnyalású viktoriánusok jutnak eszébe: „Görög szépségek költőivel rokon ő, noha trafikoslányról és kiskocsmákról dalol; vagy rokon a Victoria-kor archangelikus nagy angolaival, akiket annyira ismert és szeretett, akiknek egy pár költeményeiről a magyar versfordító művészet utolérhetetlen remekeit adta.”¹⁴⁵

Különösen szerette Karinthy angolokhoz hasonlítani. Mikor egy angol kiadó Karinthy kiadásának tervével foglalkozott, így nyilatkozott: „Akárki kérdezné ki az a magyar író, akinek legtöbb mondanivalója van az európai emberiséghez, túl e magyar glóbuson: habozás nélkül Karinthy Frigyeset nevezném meg.”¹⁴⁶ Babits felfogása szerint a tulajdonképpen angol esszét Karinthy honosította meg nálunk; „Ki kérdezett” c. könyvéről írta: „Igazi átmenetek ahhoz a hiányzó Esszéhez, amit irodalmunkban Karinthy jogosan reklámolt: a nem-irodalmi formájú esszéhez, a Montaigne, a Charles Lamb esszéjéhez.”¹⁴⁷ De még nagyobb angol rokonokat is emlegetett vele kapcsolatban: „Valóságos swifti kacagás ez és swifti kritika.”¹⁴⁸ Swiftet még egyszer bővebben is idézi:

„Merészségében nem riad vissza, hogy a nagy Swiftéhez csatolja szatíráját, megírva több műben a Gulliver különböző folytatásait; talán meglepő, de tökéletesen igazolható dolgot állítok, mikor azt mondom, hogy Karinthy méltó az angol óriáshoz, noha teljességgel különböző attól. Swift logikájának éle a valóságot éri; Karinthyé a lehetőségeket; Swift fantáziája empirikus, Karinthyé elvont, szinte metafizikai, s éppen ezért metafizikai.”¹⁴⁹

Karinthy elbeszéléseire Poe nevét fűzi: „A fantasztikus novella egy másik matematikai hajlamú zseni alkotása.”¹⁵⁰ Karinthy-nekrológiájában pedig angol szellemek egész hadát vonultatja föl a méltatáshoz: „Ismerjük műfajait az újságkrokítól a filozófáló esszéig, a fantasztikus novellától a regényes utópiáig: egy kicsit Bernard Shaw, egy kicsit Bertrand Russell, egy kicsit H. G. Wells, s mégis annyira különböző mindenkitől! Vannak írók, mint Szókratész vagy dr. Johnson, vagy ilyen pld. Oscar Wilde is, akiknek igazi

¹⁴² U. ott. 195.

¹⁴³ U. ott. 209.

¹⁴⁴ *Írók két háború közt.* Bp., é. n. (ezentúl: *Írók*), 267.

¹⁴⁵ U. ott. 50.

¹⁴⁶ U. ott. 279.

¹⁴⁷ U. ott. 274–275.

¹⁴⁸ *Nyugat* 1938. 234–235.

¹⁴⁹ U. ott. 271–272.

¹⁵⁰ U. ott. 279.

vagy legfőbb írói teljesítményük az emberi alak és magatartás, mely nem annyira írott műveikben, mint inkább kortársaik által leírt viselkedésükben s feljegyzett szavaikban jutott az utókorra. Karinthy remekművet hagyott ránk.”¹⁵¹

A futuristák bírálata alkalmat ad neki Walt Whitmanhez való viszonyuk tisztázására: „Az igazi rokonuk, írja róluk, Walt Whitman, látásban és érzésben valóban kozmikus és szimultánista (bár kozmosza voltaképp bevallottan csak Amerika); témában azonkívül éppoly szabad, sőt szabadszájú, külső és belső formákban éppoly törvénytelen, mint ők akarnak lenni: Walt Whitman, szintén egy nagy háború költője, szintén minden emberivel együttérző, előítéletet, hagyományt szuverén megvető forradalmár: – a maga idejében –, de vajon, ha pontosan tudnák, hogy modora immár sablon és hagyomány: hogyan illesztenék össze hagyomány- és régiséggyűlölő programjukba a régi nagy költő tiszteletét? Walt Whitman érzés- és gondolatvilága egyáltalán nem modern: a múlt század negyvenes éveinek demokratikus világnézetét tükrözi az, irodalmunkban voltaképp a Petőfi stádiumát... Minden valószínűség mellett szól, hogy a mi forradalmáraink pusztán egész külsőségek miatt találták Walt Whitmanban rokonukat...”¹⁵² Kassákról viszont azt állítja: „Mondanivalója, egy erős demokratizmus és industrializmus hangulatában a Walt Whitmanéhoz rokon, nem ellenkezően e forma lényegével”¹⁵³

Tanítványaival kapcsolatban is angolokra utal. Szabó Lőrinc átütő sikerét angol műfordító-iskolájának tulajdonítja: „Omár Khayám-nak és főleg Shakespeare-nek szonettjei meghozták fiatal művészetének a fegyelmet, a szigorú iskolát.”¹⁵⁴ Sárközi György verseiről ezeket írta:

„Valami bűnbeesés előtti költészet ez... De több köze van az angyalokhoz, mint a harchoz. Angelikus és archangelikus költészet ez, mint a Shelley-é: de ha Shelley kardos arkangyal, Sárközi a szelídekből való. Ám e szelídség nem jelent erőtlen szárnyakat. Az ily étheri költészet kiválóan alkalmas a tiszta zene és szépség birodalmába röpiteni, mint a Shelley-é is, és Sárközi valóban birtokában a nagy Lira zenés és elröpítő hatalmának.”¹⁵⁵

Angol példákra utal a szellemi élet más jelenségeivel kapcsolatban is. Hegedüs Lóránt imakönyvéhez jegyzi meg: „Angol szabású protestantizmus ez, abból a fajtából, mely a vallási tradíciókat a modern szabadgondolkodással akarja egyeztetni.”¹⁵⁶ Mikes Lajosról, a kiváló műfordítóról és szerkesztőről egy angol szervező jutott eszébe: „Mikes doktor úr, mint doktor Johnson, írás nélkül is emlékezetes alakja lehetne az irodalomnak. Egy Boswell kellett volna, megörökíteni napról-napra edző cinizmusát, energikus temperamentumának s romantikus józanságának rakétázásait; s bizonyval vannak is ifjú Boswellek, akik a szívükbe írták ezt.”¹⁵⁷

¹⁵¹ Nyugat 1938. 234–235.

¹⁵² *Irod. probl.* 261–262.

¹⁵³ U. ott. 265.

¹⁵⁴ *Írók...* 41.

¹⁵⁵ U. ott. 46.

¹⁵⁶ Nyugat, 1934. 333–334.

¹⁵⁷ *Írók...* 104.

De nemcsak írókat állított párhuzamba, – a magyar élet jelenségeit is szívesen hasonlítgatta az angolhoz. A magyar faj keveredtségét is előnyösnek tartotta irodalmi szempontból, s ennek bizonyítására is az angol példához folyamodott: „A világirodalom története mutatja, hogy az ily népkeveredések gyakran nagyarányú irodalmi megtermékenyülést hoznak létre. Az angol is ily vegyes faj...”¹⁵⁸ Erdélynek Skóciával való párhuzamát ő szentesítette irodalmilag. Rokonnak tartotta a magyar természetet is az angollal, noha különbözőségének is élénk tudatában volt. A magyar realizmus szerint „nem praktikus jellegű, mint pl. az angolé, hanem szemlélődő.”¹⁵⁹ A magyar tragédiák alapja szerint „egy kissé hamleti tragikum”.¹⁶⁰ Még a magyar természetben is hamleti vonást látott: „a cselekvésben kissé józan, kissé néha hamleti bölcs” a magyar.¹⁶¹ A magyar nyelvet több ízben is párhuzamba állította az angollal: „A magyar nyelv tökéletes hangszer: minden zenére képes... Kifejezésének tömörségét csak az angol múlhatja fölül.”¹⁶² „A magyar nyelven rövidség dolgában csak a klasszikus nyelvek és az angol tesznek túl.”¹⁶³ „A magyar majdnem mindent ki tud fejezni éppoly tömören, mint az angol.”¹⁶⁴ Tisztában volt azonban a magyar irodalmi nyelv állapotával: „A mi nyelvünk még nem gurul oly jól kijárt kerekeken, nem gondolkodik az író helyett. Hiányzanak a kész, jó szólamok, a stílus apró gépalkatrészei, melyeket oly gondtalanul alkalmazhat az angol, a francia író.”¹⁶⁵

Apróság, de igen jellemző, amit Szabó Lőrinc jegyzett föl. Társaságában arra a kérdésre, hogy melyik a legszebb magyar vers, Babits tréfásan így nyilatkozott: „Melyik? Hát – Shelley Nyugati szele, Tóth Árpád fordításában!”¹⁶⁶

Babits az angol jellemről és az angol hivatásról

Babits fellépése idején Anglia és Magyarország viszonya valóságos aranykorát élte. Az 1901-i nagy válságban a kontinensen egyedül a magyar parlamentben ejtettek szót Anglia igaza mellett; 1907-ben az Eighty Club nagyszámú küldöttsége látogatott el Magyarországra; a kiegyezés negyvenéves fordulójára a kor legnagyobb élő angol szellemei mutatták be hódolatukat a történelmi Magyarországnak; 1908-ban a londoni világkiállításán a magyar anyag nagy sikert aratott, s VII. Edward tüntetően hosszú ideig tartózkodott előtte.¹⁶⁷

Babits az irodalmon át közelítette meg az angol életet s az angol lelket. A nagyszabású viktoriánus-irodalom szerfölött alkalmas volt arra, hogy a világalmai szerepet betöltő angolságot kiérett formájában a magyar költővel megkedveltesse. A Viktória-kor

¹⁵⁸ *Irod. probl.* 59.

¹⁵⁹ U. ott. 60–61.

¹⁶⁰ U. ott. 66.

¹⁶¹ U. ott. 75.

¹⁶² U. ott. 223.

¹⁶³ U. ott. 88.

¹⁶⁴ *Nyugat* 1927. II. 435.

¹⁶⁵ *Nyugat* 1935. 145.

¹⁶⁶ *Magyar Csillag* 1942. 301.

¹⁶⁷ A századforduló angol–magyar érintkezéseinek előzményeire és hátterére I. HALÁSZ Gábor tanulmányait: *Magyar századvég, Nyugat* 1937. 303–324. és *Magyar viktoriánusok*, u. ott 1942. 26–36. és 73–83.

az angol irodalomnak valóságos augustusi korszaka, az érett szépség és a befejezett tökéletesség ideje. Érthető hát, ha Babits éppen a hozzá legközelebb álló irodalmi korszakon át méltatta és dicsőítette az egész angol irodalmat. Magyar viszonylatban pedig több ízben emlegette példaadó tanulságait.

„A nagylendületű líra – írta a *Békássy-nekrológban*¹⁶⁸ – a modern időkben angol alkotás; talán, mert Anglia volt az egyetlen föld, ahol a görög költészet, Pindar szelleme, a műveltek lelkében eleven maradt. Ez örökség tette tán, hogy leghamarább az angolok ajándékozhatták meg a modern világot a széles, mély és ragadó énekkel. E szélesség, e mélység, e nagyobb lendület hiányzott leginkább a mi új líráinkból: semmi sem volt kívánatosabb, mint egy kis angol ojtódás. De úgy-e, az átojtás nem minden törzsbe lehet eredményes, s aki egy nagy idegen lendületet átvenni akar, a lelkében már valami nagy benső rugalmasságnak előre lenni kell. Az idegen, s kizárólagosan szellemi légkörben, a magas filozóf lantosok könyvei között a naturalisztikus, gyalogolni szerető magyar múzsa is magasabb levegőkbe lendül és az ősi, öröklött magyar melabú, mely csodálatos oblomovizmussal mindig házi s hazai bajokon szokott keseregni, valahogy szétömlik a nagy mindenségen, mint eddig csak kevészer: Madách-nál, Eötvösnél, Vajdánál talán.”

Babits az angol lírát tartotta a világirodalom legnagyobb vívmányának, s az angol népet magát is költői nemzetnek vélte. „Az angol léleknek – írta egyhelyütt – a Vers nagyobb, mélyebb és máig is elevenebb élménye, mint bármely más nemzet lelkének Európában.”¹⁶⁹ Izgatta az angol lélek különös kettőssége: a valóságérzék és a költői hajlam sajátos ötvözete. „A modern költészet folyton visszatérő törekvése, valami ilyen bűvöletet előidézni – írja *Az európai irodalom történetében*. – Milyen különös, hogy éppen angol költők adták a világnak ezt a fajta varázst: a valóságra szomjas nép költői!”¹⁷⁰

Az európai irodalom történetében gyakran visszatér az angol író lelkialkatának és szerepének vizsgálatához: „Az angol íróban sokkal több érzék van az élet, a valóság és az érzelmek iránt. Közelebb áll egy eljövendő, konkrétebb és érzelmesebb világlátású korhoz.”¹⁷¹ Máshelyütt az angol nemzeti jellem rugalmasságára figyelmeztet: „Köztudomású, hogy az angol karakter, látszólagos konzervativizmusa mellett, a legforradalmibb. A valósághoz tapadó szellem a leghamarabb észreveszi az új valóságokat is. S leghamarabb rájön, ha a régi valóságok már nem valóságok. S akkor annak tekinti őket, amik: már nem valóságoknak, hanem dekorációknak.”¹⁷² A két világháború között a nemzetközi érintkezés világnyelvvé vált angol nyelvnek nagy jövőt jósolt: „Az angolok most kezdenek rájönni a műfordítás nagy feladatainak gyönyörére és dicsőségére, amint lassan átveszik a németek kulturális szerepét, amelyet Goethe nemzete az utolsó években egyre kevésbé tud teljesíteni.”¹⁷³

De nemcsak az angol nyelvnek szánt Babits nagy jövőt, az angol uralkodó- és szervezőképességnek is világhivatást jósolt. Ifjúkorának egyik legszebb műve Wilde: Ave

¹⁶⁸ *Irod. probl.* 278.

¹⁶⁹ *Ezüstkor.* Bp., é. n. 162.

¹⁷⁰ *Eur. ir. tört.* 222.

¹⁷¹ U. ott. 304.

¹⁷² U. ott. 297.

¹⁷³ Nyugat 1937. 247.

imperatrix c. versének, az angol birodalmi gondolat hatalmas vallomásának fordítása. Bár napi politikai nyilatkozatokat az intellektuális költő magának sohasem engedett meg, hisz nálánál apolitikusabb lény alig lehetett a magyar irodalomban, családi körben nemegyszer őszinte véleményének adott kifejezést. „Mulasztást követnék el – írja Babits István¹⁷⁴ –, ha nem emlékeznék meg boldogult bátyámnak az angol szellem és lélek iránt számtalanszor megnyilvánított nagyfokú megbecsüléséről. Ő az angolt a világ legelső nemzetének tekintette, mely politikai hatalmánál és anyagi erejénél fogva vezető szerepre hivatott az emberi művelődés és haladás terén. A való tényekre alapított egészséges konzervativizmussal párosult liberális angol életszemléletet mindenkor fölébe helyezte a könnyed francia felfogásnak vagy skolasztikus német szellemnek; hitte és vallotta, hogy az angol nyelvű nemzetekre vár a vezető szerep az emberiség jövő történelmének kialakításában.”

Babits az amerikai irodalomról

Az angol irodalom mellett Babits állandó és bensőséges érdeklődést tanúsított az amerikai irodalom, pontosabban: az észak-amerikai angol irodalom iránt is.¹⁷⁵ Nem véletlen, hogy első két nyomtatásban megjelent műfordítása amerikai költő, Bryant és Whitman műve. Az első angol nyelvű könyvek között kerültek elébe amerikai munkák.¹⁷⁶ Az amerikai irodalom figyelését nem hagyta abba, sőt azt lehet mondani, Magyarországon ő volt az egyetlen író, aki az amerikai irodalom múltját és jelenét részleteiben és egyes alakjaiban is legjobban ismerte. A régi irodalomra vonatkozóan e téren legtöbbet Hegedüs Pál szegedi könyvtárának köszönhetett, a húszas–harmincas évek eseményeiről Reményi József tájékoztatta, aki több ízben könyvküldeménnyel is megtisztelte. *Az európai irodalom története* az amerikai irodalmat, mint az angol irodalom testvér-ágát mutatta be. Ez azonban csak végső összegezése volt az amerikai írókról és az amerikai lélekről vallott nézeteinek.

Babits az amerikai irodalomnak magyar szempontból igen használható értéktételét is megfogalmazta. A régebbi költők közül Poe-t, Longfellowt, Whitmant, a prózaírók közül Irvinget, Hawthorne-t és Twaint becsülte sokra. Különösen sokat foglalkoztatta az amerikai Baudelaire, Edgar Poe. Már Kosztolányihoz írt leveleiben többször fölbukkant a neve, mint fiatal író is foglalkozott vele Elek Artúr könyve kapcsán.

„Poe távolról sem oly speciálisan amerikai költő, mint vélik; teljesen az angol hagyományokból nőtt fel és ez nem magyarázható; szerette Cowpert, Shelley-t, Coleridget, Keatset; szerette Elizabeth Browningot is, Tennyson... rajongott a régi angol költészetért, hatással volt rá Byron; – és ami fő, csakugyan mélységesen szellemi rokona volt a korabeli angol költőknek, magán hordva minden jellemvonását annak a csodálatos művészi fellendülésnek, melyet az angol Victoria-age-nek nevez, s melyhez az emberiség történetében kevés hasonlót találhatunk... Poe tehát épp oly kevésbé speciálisan

¹⁷⁴ Levele, 1942. márc. 19-ről.

¹⁷⁵ Babits emlékkönyv. 188.

¹⁷⁶ V. ö. a „Babits angol olvasmányai” c. fejezetet.

amerikai, mint akár Longfellow; és megvallom, az egyetlen speciálisan amerikai lírikus, akit ismerek, Walt Whitman.¹⁷⁷

„Fiatal íróink néha hajlamosak idealizálni Amerikát: ezeket kigógyíthatnák maguk az új amerikai írók művei, akik mind úgy néznek a vén Európa felé, hogy Ady nézett a magyar ugarról Páris felé” – ez volt Babits Amerika-szemléletének alapgondolata.¹⁷⁸ Az amerikai lélek rejtett európai vonásait vizsgálta máskor is.¹⁷⁹ „Az amerikai irodalom helyzete különös és szinte paradox. Az új amerikai regények nálunk Európában bizonyára az amerikai ízlés növekvő amerikanizmusának köszönhetik kelendőségüket, s érdeklődésének minden iránt, ami Amerikából jön, s Amerikát festi. Hazájukban azonban ezek az alkotások éppen az amerikai szellem elleni visszahatást képviselik az európai kultúra nosztalgijával eltelt író elkeseredését az amerikai élet sivárságán. S noha az amerikai prózának a tizenkilencedik század végén már-már kiérőben volt valami sajátos groteszk íze: az új amerikai regény nem azt a tradíciót folytatja, hanem az európai naturalizmus iskoláira támaszkodik, s az amerikai életet az európai irodalom szemével és szellemével nézi”. Az amerikai prózánál sokkal többre becsülte Babits az amerikai lírát; ez, írja,¹⁸⁰ „gyakrabban nyúl európai témákhoz, de azt is amerikai tradíciók alapján s amerikai mintára cselekszi. Az amerikai líra nagyjában autochon fejlődést mutat, s e fejlődésben a mi szemünk három szálát, maigérő fonalat tud megkülönböztetni, három, Európában is ismert nagy amerikai költő nevére visszavezetve.” Ez a három név: Longfellow, Poe, Whitman.

Az amerikai irodalom európai vonásaiban a „másik Amerika”, a szellemi újvilág értékeit is megpillantotta:

„Ebben a lélekben alig sejtett szárnyalások vannak, s ha kezünkbe veszünk például egy modern amerikai folyóiratot, olyanféle csodálkozás fog el, mint mikor egy kitűnő gentlemanről, akit mint világbanjárta és elfoglalt üzletembert ismertünk meg, véletlenül megtudjuk, hogy otthoni magányát komoly filozófiai kutatásoknak vagy a magas költészetnek szenteli. Mennyi folyóirat van Amerikában, amiből ezt a benyomást merítheti az idegen! Egy egész csomó folyóirat létezik például olyan, amely csupán verset közöl, s legfeljebb még versekről szóló tanulmányokat és kritikákat. Hol találunk hasonlót az európai kontinensen? A vers pedig bizonyos a legmagasabb és legszellemibb szublimálása az élet érzéseinek. Semmi sem lehet távolabb a fellegharcolóktól, – és közelebb a fellegekhez. És micsoda versek ezek az amerikai versek! Hogy úgy mondjam, európaiabbak az európaiaknál! Míg Európában olykor arra döbbenünk, hogy maga a költészet is amerikanizálódni hajlamos, s legkonzervatívabb hasábjainkon fiók Walt Whitmanek tűnnek föl, addig Amerika elvont, végtelenségig finomult zenei lírát kezd produkálni, étheri magasságokban a Walt Whitmanek prózaverse fölött... Milyen messze vagyunk itt már attól, amit amerikai líra néven rendszeren képzelni szoktunk, s ami mindenestre reális, demokratikus, prózai és modern. Ha ezeket olvassuk, szinte úgy tűnik föl, mintha Európa

¹⁷⁷ Nyugat, 1911. I. 955.

¹⁷⁸ U. ott. 1934. 503.

¹⁷⁹ U. ott. 1931. II. 9696.

¹⁸⁰ U. ott. 970.

és Amerika költészete ki akarna cserélődni. Oly hangok s műfajok, amiket itt az óvilágban már rég elavultnak érzünk (talán éppen azért, mert annyira közeledtünk Amerika felé!), most az óceánon túl ismét föltámadnak, valami új dicsőségben és szűziességben, s meghallgatókra, olvasókra, rajongókra találnak... Talán valami különös sznobizmus van ebben. Ez lehet ellenszenves sznobizmus; de lehet termékeny is... Amerika grandiózus sznobizmusa.¹⁸¹”

Az amerikai líra fejlődése legkisebb mozzanataig is érdekelte. Nem véletlen, hogy Amerika legkiválóbb élő költőjének, MacLeishnek nagyságát már első hőskölteményén fölismerte.¹⁸² Conrad Aiken antológiáján át az amerikai líra értékeit és hibáit tisztán látta:¹⁸³ „Az amerikai líra komplikáltságra és sokrétűsége látszik törni, szereti a hangnemek tarkítását, a stílusok keverését; szerfelett változatos s nem riad vissza a groteszkségtől sem; sőt mintha az amerikai novellák régi hirhedt groteszksége a lírába akarna átszaporítani... Meg kell azonban mondani, hogy ez az amerikai különösség nagyrészt inkább a szándékolt ötletek különössége s a szándékolt ötleteknek az amerikai lírában nagyobb becsületük van, mint a mienkben.”

Érdekes jelenség, hogy az egyre nagyobb arányokat öltő amerikai humanista mozgalomra Babits egyáltalán nem ügyelt. Eliot, More, Santayana gondolatvilágának ismeretében¹⁸⁴ csak megerősödtek volna Babits véleményei a mai amerikai irodalomról és mindenesetre sokkal határozottabbakká váltak volna elismerő nyilatkozatai. Máthé Elek amerikai útleírásában fölveti az ötletet, milyen hasznos lett volna, ha Illyés Gyula, Németh László, Veres Péter bejárta volna Amerikát. Babits amerikai útja, esetleg New England egyetemén tartott előadókörúttal egybekötve, azonkívül, hogy sok személyes tanulsággal járt volna, az amerikai intellektuális közvélemény magyar célú felvilágosításában jelentős vívmány lett volna. *Európai irodalomtörténetének* kíváncsatos amerikai kiadása csak némileg pótolhatja ezt a mulasztást.

Babits a magyar anglisztikáról

Babits ifjúkori magyar nyelvű angol olvasmányai után egyenesen a forrásokhoz fordult. A magyar Shakespeare-fordítások és az Olsó Könyvtár angol fordításai ébreszthették kritikai állásfoglalásra az angol műveltség magyar közvetítőivel szemben.

A világháborúig inkább csak esetlegesen figyelte az elébe kerülő angol vonatkozású magyar jelenségeket, magyar műveket. Hegedűs Pálról írt nekrológiájában kiemeli az angol–magyar párhuzamok és összefüggések vizsgálatának fontosságát. Feltűnik neki, hogy Hegedűs Pál „mindenhez megtalálja és csatolja a magyar, sőt gyakran helyi vonatkozást. Mikor a Percy-gyűjteményt ismerteti, kiemeli hatását Arany Jánosra... S mikor Olliwier nagy művét kivonatolta, mikor McCarthy hétkötetes könyvét – *History of our*

¹⁸¹ Pesti Napló 1932. aug. 29. 8.

¹⁸² U. ott.

¹⁸³ Nyugat 1931. 970–971.

¹⁸⁴ *Humanism and America. Essays on the outlook of modern civilization.* Ed. by Norman FOERSTER. New York, é. n. V ö.: REMÉNYI József: Amerikai gondolkodók. Apollo, X. k. 7–13.; ORSZÁGH László: Az amerikai irodalomtörténetírás fejlődése. Bp., 1935. 46–50.

own times – a dél-afrikai kérdésről szóló tanulmányához elolvasta: talán arra gondolt: hasonló összefoglaló művet írni a XIX. század magyar politikájáról is: egy használható kézikönyvet.¹⁸⁵ A Nyugat első évfolyamaiban szemmel láthatólag rábízták az angol vonatkozású magyar könyvújdonságok, vagy amikor már Pesten volt, színházi újdonságok bírálatát. Részletes ismertetést írt Elek Artúr Poe-könyvéről, Bayer József „Shakespeare drámái hazánkban” című munkájáról, Shaw Caesarjáról. A Shakespeare-tricentenáriumnak alaposan szemügyre vette a magyarországi Shakespeare-kultusz hivatalos művelőit.

„A Shakespeare-jubileum megünneplése a háború alatt kétszeresen kötelességünk; ha valamikor, a nemzeti elnyomatás korszakában, az irodalom, már pusztá létével is, zsarnok önkény s erős cenzúra alatt, a nemzeti kultúra különállásának biztos jele és záloga volt; úgy ma, megfordítva, az európai kultúra elpusztíthatatlan egységét és testvériességét kell, minden önkény ellen, pusztá létével, dokumentálnia. Shakespeare neve igazán tipikusan jelentős erre az egységre: minden nagy író közül ő az, aki leginkább az egész világé: a németeké szinte épp annyira, mint az angoloké. Irodalmi hagyományainál fogva a miénk is.”¹⁸⁶

Ezután az elvi bevezető után szigorú kritikában részesíti a Magyar Shakespeare Társaság évkönyvét: „Éppen azon párt, melynek kezében vannak a hivatalos eszközök, a történelmi jog, Shakespeare-t ünnepelni, nem látszik képesnek elég emberi és szellemi erőt mozgósítani, melyek az ünneplést méltóvá tehetnék...” „Valóban csodálatos volna, hogy a legelőkelőbb magyar irodalmi társaság legszebb törekvései ily meddő könyvet tudnak csak produkálni.”¹⁸⁷

A cambridge-i King's College-ből ebben az időben érkezett meg hozzá Békássy Ferenc elesett magyar huszárönkéntes kézirati hagyatéka, a viktoriánus és a modern angol költőket ismertető tanulmányaival, fordításaival és verseivel. Babits megrendült nekrológban vett búcsút a világháború tragikus áldozatától, az angol–magyar kétnyelvű költő lehetőségét siratta benne: „Békássy, ha élve marad, a legnagyobb magyar költők egyike lehet. Ez a gyermek angolul és magyarul egyforma könnyűséggel és szépséggel verselt, s angol költők és kritikusok is sokra tartották.”¹⁸⁸

Az angol–magyar történelmi és szellemi érintkezések kutatásának programját ő szövegezte meg abban a közös munkában, melyet Király György 1920-ban bocsátott közre. Babits a magyar irodalomtörténeti kutatások feladatait az anglisztikát illetően a következő négy pontba foglalta össze:¹⁸⁹

„1. Az angol irodalom magyar vonatkozásai (régi folyóiratok, levéltári anyag felkutatása alapján).

2. Shakespeare hatása irodalmunkra (levéltári, könyvtári kutatások, régi sűgőkönyvek alapján), szigorúan különválasztva a közvetlen angol hatást a német közvetítéstől.

¹⁸⁵ Szeged és Vidéke 1907. nov. 17.

¹⁸⁶ A *Shakespeare-ünnephez*. Nyugat 1916. I., 776.

¹⁸⁷ U. ott. 776–777.

¹⁸⁸ *Irod. probl.* 298.

¹⁸⁹ Feladataink az irodalomtörténeti kutatások terén. Szerkesztette KIRÁLY György, Bp., 1920. 10.

3. A Shakespeare-korabeli irodalom tudományos vizsgálata.
4. Az angol irodalom története a művelt nagyközönség számára, különösen a XIX. század lírája.”

Ha a szigorú értelemben vett anglisztikai munkákra Babits maga nem is vállalkozott, programjának második felét és különösen utolsó negyedét jórészt megvalósította. *Az európai irodalom történetében*, mint arra másutt már utaltunk, a görög és a római irodalom mellett az angolra talál legmelegebb, leglelkesebb, legszárnyalóbb szavakat, terjedelemre pedig kétségtelenül az angol írókkal foglalkozott legtöbbit. Shakespeare-ről és az Erzsébet-korról szóló fejezetei éppúgy, mint az angol romantikáról írt poétikus betét, vagy a Viktória-korszak mellett tett hitvallása élénken igazolják angol tanulmányainak elmélyültségét és alaposságát. *Az európai irodalom történetének* angol részleteiből összefüggő angol irodalomtörténetet lehetne egybefűzni. Széleskörű elterjedtségénél fogva ma még föl sem mérhető a magyar közönségre gyakorolt ízlésnevelő és -fejlesztő hatása. 1930 után fokozott érdeklődéssel kísérte az angol és amerikai irodalom magyar recepcióját és a magyar–angol irodalom kölcsönhatásait is. Így amikor Huxley *Ends and Means* c. könyvében fölfedezte a Deák Ferencről szóló sorokat, külön cikkben ismertette azokat.¹⁹⁰ Madách Tragédiájának amerikai kiadásával kapcsolatban a Poetry Magazine recenzióját mutatta be örömmel.¹⁹¹

¹⁹⁰ „Kossuth, Deák és Aldous Huxley. A három név kissé furcsán zeng így együtt. Pedig mégis úgy van: Huxley meglepő s máris híressé vált új könyvében – mely az író útján váratlan fordulatot jelent – szó esik Kossuthról, sőt Deákról is. A Deák említése itt még sokkal csodálatosabban hat, mint Kossuthé. Hisz Kossuth nevét, ahogy Huxley maga is utal rá, majdnem minden angol ismeri; de alig valaki a Deákét. Éppen erről elmélkedik Huxley. Neki Deák nyilván sokkal rokonszenvesebb Kossuthnál. A mai Európa nagy bajai és veszélyei ellen éppen a Deák magatartását ajánlja gyógyszerül: az erkölcs és jog terén csökönyösen megmaradó passzív ellenállást. A világ azonban nem ezt a magatartást becsüli. Népszerűvé nem a joghoz és erkölshöz ragaszkodás tesz. Mi hát? A siker? Kossuth és Deák példája nem ezt bizonyítja. Kossuth megbukott, Deák győzött: a népszerűség mégis Kossuthé. A titok másban van; az eszközben. Kossuth „agresszív militarista”, Deák „pacificista”. A mai emberiség nem tiszteli az erényt, de még a sikert sem; – egyetlen, ami imponál neki: az erőszakosság! Erre az eredményre jut az angol író, aki mindinkább és mind komolyabban a kemény szemöldökű moralista szerepében lép elénk. Érvelésére sokat lehetne mondani, (többek közt például azt, hogy Kossuthot angliai szereplése tette Angliában ismertté, míg Deák pályája nem ível túl a határokon.) De ha Kossuth itthoni népszerűségére gondolok, úgy érzem, nincs értelme az ellenvetésnek. Huxley-nek a dolog lényegében alighanem igaza van. S talán nem egészen boldogság az sem, mikor a Deák „passzív rezisztenciáját” a huszadik század Európájának fő-fő gyógymódjává akarja avatni. Ami ellen az idő harcra hív: az maga a harc és cselekedet. Minden harc csak új harcot kölykezik itt, s a cselekvés szó maga halált és pusztítást jelent. Miben lehetne még remény, ha nem a passzivitás ellenállásában, a szent csökönyösség erejében?” (Nyugat 1937. I. 475–476.)

¹⁹¹ Reményi József verseskötényével kapcsolatban írta: „Ezt... nem úgy olvastam, mint verseskönyvet, vagy egyáltalán mint irodalmi művet: hanem ahogy egy naplót vagy levelet, vagy meleg üzenetet olvasunk, mert az is; egy távolba szakadt magyar író szerelmes üzenete a régi hazának és az elfeledhetetlen magyar kultúrának. Reményi József regényeiből ismerjük azt a sivárságot, azt a szellemi vigasztalanságot, amibe az Amerikába kivándorolt magyar belesöpöppen. Nagyobb kultúra van talán minálunk? Szó sincs róla: Amerikában minden található, még magas kultúra is, de hányan találják meg? Reményi József megtalálta; még megélhetést és pozíciót is tudott magának szerezni komoly irodalommal s kulturális tevékenységgel. Megbecsülik, bizonyonnyal jobban, mint ahogy itt Magyarországon szokták megbecsülni az írókat. Mégis szellemének gyökerei nem tudnak meleg, tápláló talajt fogni az új hazában. A megbecsülés kis köre szorul; s e kis kört valóban sivatag veszi körül. Reményi maga írja le az amerikai átlagpolgár megdöbbenő arckifejezését, mikor kérdésére: „What’s your line?” a különös választ kapja: „Literature”. A gyökerek fája nyúlnak vissza a régi hazába. Reményi kitűnően ismeri az amerikai irodalmat, mégis megmaradt, nemcsak nyelvben, de kulturális hovatartozásban is magyar írónak, s verseskönyve, ahogy mondtam, szerelmes üzenet, s egyúttal vallomás a magyar irodalom egysége mellett.” (Nyugat 1936. I. 407–408.)

Figyelemmel kísérte az amerikai magyar irodalmat is.¹⁹² Szerkesztői működésének kétségtelenül egyik legtermékenyebb eredménye, hogy a Nyugatban légiónyi angol írói arckép, tanulmány és könyvismertetés jelent meg az ő szerkesztősége idején. Vernon Duckworth Barker, Bálint György, Benedek Marcell, P. Berinke Irma, Braun Róbert, Csánk Endre, Dánielné Lengyel Laura, Ferenczy Valér, Halász Gábor, Halász Gyula, Hamvas Béla, Hegedűs Ádám, Hevesi András, Hevesi Sándor, Illés Endre, Joó Tibor, Kardos László, Karinthy Frigyes, Kassák Lajos, Kárpáti Aurél, Kosztolányi Dezső, Lengyel Menyhért, Nagy Endre, Nagypál István, Németh Andor, Németh Antal, Passuth László, Pilászy György, Reichard Piroksa, Reményi József, Rosti Magdolna, Schöppflin Aladár, Somlyó György, Cs. Szabó László, Szentimrei Jenő, Szerb Antal, Szilágyi Endre, Szini Gyula, Szolnoki István, Török Sophie, Vas István, Végh Hanna, Zilahy Lajos és mások angol és amerikai tárgykörű cikkei, értékezései, ismertetései és bírálatai jelentek meg a Nyugatban a harmincas években.¹⁹³ A modern angol és amerikai irodalomnak alig volt olyan jelentős alakja, nevezetes remekműve vagy érdekes mozgalma, mely Babits Nyugatjában ne talált volna ismertetésre.¹⁹⁴

A voltaképpen magyar anglistikával, az angolszász–magyar történeti és szellemi érintkezések kutatásaival Babits nemigen foglalkozott. Szakértő véleménye, irodalmi ízlése és történeti belátása pedig sok hasznos tanulságot nyújthatott volna szellemtudományunk e fontos ágának.

Babits hatása az újabb nemzedékre

Schöppflin Aladár már első tanulmányában megállapította¹⁹⁵ Babits személyiségének jelentőségét: „Egészen új jelenség, aminthogy a mi kultúránkban új az az embertípus, amely benne megszólal.” Valóban, Babits rögtön első műveivel kijelölte a maga helyét a magyar irodalmi életben, de mondhatnók azt is: a magyar irodalomban. Ignotus a Nyugatban megjelent első Babits-tanulmánnyal, a „Szagokról és színekről” szóló esszével kapcsolatban emlegette az angolos pedantériát.¹⁹⁶ De éppen ezzel a műfajjal, az esszével, törte át a magyar irodalmi köztudat falát és ezzel lett egy egész nemzedék fölszabódítója az önálló alkotásra. Németh László, akit annyira izgatott és zavart Babits hatalmas személyisége, míg eleven erőt jelentett, a tanulmányíró Babits előtt hódolattal borult le: „Az első kvalitás, amely a tanulmányíró Babitsban feltűnik: előkelő ismeret-sége. Ez az ismeretség most már nem a közzsájon forgó híresek köre, hanem a kivá-

¹⁹² Nyugat 1934. 503.

¹⁹³ Érdemes lenne a Nyugat angol anyagát teljes egészében feldolgozni. A francia vonatkozásokról most jelent meg HARSÁNYI Zoltán dolgozata: A „franciás” Nyugat. Francia vonatkozások a „Nyugat” harminc esztendejében, 1908–1938. Debrecen, 1942. A Nyugat német kapcsolatairól előkészületben KIRÁLY István munkája.

¹⁹⁴ Az utóbbi évtizedben bemutatott írókból csak néhány nevet ragadunk ki: Bennet, Bentham, Bridges, Browning, Buck, Carlyle, Chesterton, Defoe, T. S. Eliot, Garnett, Graves, Harris, Hemingway, Hughes, Huxley, Joyce, Kipling, Lamb, D. H. Lawrence, T. S. Lawrence, Lockhart, Masfield, Maugham, Monro, Owens, Powys, Priestley, Shakespeare, Shaw, Stevenson, Strachey, Wells, Wilde, Wilder, Woolf.

¹⁹⁵ Magyar írók,² Bp. é. n. 193.

¹⁹⁶ Nyugat 1909. II. 97.

lasztottaké. De ez a baráti kör nem azonos a jobb ízlésű költőtársak baráti körével sem, sőt polemizál azzal, Babits nem úszik a korral... Amikor a kortársak többsége a »szűz borzongás«-nak számító francia lírikusokra hivatkozik, ő az angol irodalom nemesebb ojtását magasztatja. S rátalál a legizgatóbbakra: Browningról és Meredithről ír. Az angol líra, Dante, a klasszikusok, a maguk ízlés-magasába emelik, s hozzászoktatják a nagy költészet méretéhez. Szempontjai s a nevek, amelyeket idéz, új előkelő irodalom-szemléletet ígérnek. Mint a jó családból való ifjú, jelenik meg ő a magyar tanulmány-irodalomban, s ha eleinte a jó családból való ifjú kényességével is, e kapkodó évtizedekben mégis ő az egyetlen, aki kitarthat a rokonai mellett, s úgy tarthat ki, hogy rokonsága mások előtt is egyre kíváncsabb lesz.”¹⁹⁷ Szabó Lőrinc a Poeta doctus-t látja benne világirodalmi méretekre nőni: „Amit Franciaországban és Angliában nagy művészköltők egész sora teremtett meg, azt ő egymaga tartalmazza” – írta róla.¹⁹⁸

Babits hatása újabbkori irodalmunkban, éppen az ő angol tanulmányait tekintve, különösen két területen mutatkozik meg: az esszében és a műfordításban. Mint említettük, az esszé angol formáját ő honosította meg Magyarországon. „A reformkor és a kiegyezés korabeli magyar irodalom nem honosította meg a nyugati értelemben vett esszét, a francia essai-t vagy az angol essay-t; nálunk még a századfordulón is (gondoljunk csak a legnagyobb: Péterfyre) tanulmányt vagy értekezést írtak. Babits *Swinburne-esszéje* óta lehetett nálunk egyes szám első személyben tanulmányt írni,” – írtam Babits-tanulmányomban.¹⁹⁹ Az esszé igazi kivirágzását, bár Babits még ekkor is inkább Karinthyban látta a műfaj magyar tökélyét, a húszas években és a harmincas évek fordulóján föllépett nemzedék, az ún. esszéíró nemzedék jelenti. Halász Gábor, Kerecsényi Dezső, Keresztury Dezső, Márai Sándor, Németh László, Cs. Szabó László, Szerb Antal és mások, de bizonyos fokig még a falukutató írók is Babits úttörő munkájának köszönhetik, hogy a magyar tanulmányírásnak az újabb magyar irodalomban oly bő tér nyílt. Ezek az írók egyenkint persze más-más irányba fejlesztették a Babitstól kapott kezdeményt, hisz ők maguk is más-más irányból, egy-egy egészen különböző szaktudományból érkeztek. Ha Babits esszéi, különösen a fiatalkoriak, játékosabbak, színvetőbbek, sokfelé mutatóbbak voltak is a fiatal nemzedék műfajánál, a rokonság a két nemzedék esszéírása között kétségtelen.²⁰⁰ Babits ifjúkori esszéi, a jellegzetesen angolosak, sajnos, máig sem találtak hű követőkre. Azokra a munkáira gondolunk, melyekben vers, novella, elbeszélés, leírás

¹⁹⁷ Készülődés, Bp., é. n. 288.

¹⁹⁸ Babits emlékkönyv. 13.

¹⁹⁹ Erdélyi Helikon id. h.

²⁰⁰ Kerecsényi Dezső így méltatja Babits esszéinek fontosságát: „A probléma-esszé, amely az igazságot inkább a gondolatok ritmikájával és a kérdés lebegve tartásával sugalmazza, mint a megnyugtató és közérthető megoldásával, irodalmunkban egészen Babits Mihály alkotása. Az esszé azonban nem pusztán gondolat és igazság. Az esszé: magatartás. Ezért adósa Babitsnak az a magyar esszéíró-nemzedék, mely a mi időnkben ezt a bizonytalan történeti életű műfajt a küldetés hitével művelte. Bizonyos, hogy a magyar esszének »két háború közt« való nekilendülésében része van történeti tudományaink megújulásának, része van annak az izgatott és ideges tájékozódó vágynak, mely a változó és veszedelmes időnek egyenes következménye, de azt, hogy az írás olyan emberi akció, melynek hiteléért idő és örökkévalóság színe előtt kell minden pillanatban hitet tenni, Babits Mihály esszéiből tanulta e nemzedék.” „A kulturális emberség azonosul a morális emberséggel – írta néhány évvel ezelőtt. E szintézis majdnem mindig tragikus, de az ő példájában éppen ma rejlik legerősebb és a legkétségtelenebb biztatás.” (Babits emlékkönyv. 25.)

váltakozik kaleidoszkópszerűen. Az esszének ehhez a műfajához megint csak a Babits-féle mintákon és magyar vívmányokon át érhet el a mai nemzedék.

Nem kisebb jelentőségű azonban az új műfordító-nemzedékre gyakorolt hatása sem. Babits a maga kísérleteit is először angol költőkön végezte, nyelvének hajlékonyságát, kifejezőképességét, versformáinak kikísérletezését rajtuk gyakorolta. A Nyugat-nemzedékből ennek a mesteremberi, műves gyakorlatnak sokkal maradandóbb és örövendetesebb hatása volt, mint pl. Ady múlt és terméketlen hatásának. Nem véletlen, hogy a mai negyvenes nemzedék úgyszólván összes jelentős költői mellette töltötték „inas éveiket”. Babits oldalán indult útjára Szabó Lőrinc és Sárközi György. Halász Gábor és mások közvetlen kapcsolatai közismertek. A legifjabb nemzedék pedig, ha személy szerint már nem is Babits emberi közelében, de kikerekedő életművének ígézetében kezdte meg pályáját. Vas István írja,²⁰¹ hogy szemrehányóan kérdezte egyszer tőle, miért nem tanul angolul? De a legifjabb nemzedékből egész sorát lehetne idézni a fiatal költőknek és műfordítóknak, akik az ő ösztönzésére fogtak hozzá az angol nyelv elsajátításához és az angol irodalom, különösen az angol líra megismeréséhez. De nemcsak angol-tanulásra buzdította a fiatalokat, mikor már benne voltak a nyelvben, hatalmas feladatokat tűzött eléjük. Sárközi György mondja, hogy őt biztatgatta, fordítsa le Milton Elveszett Paradicsomát és Visszanyert Paradicsomát.²⁰²

Babits igazi angol irodalom-terjesztő tevékenysége azonban akkor lett nyilvánvalóvá, mikor átvette a Nyugat szerkesztését. Móricz Zsigmond kapta a szépirodalmi részt, Babitsé lett a líra és a kritikai rovat. Két súlyosabb ellenzéki kritikusa, Németh László és Féja Géza Babits szerkesztői tevékenységét nemegyszer súlyos megbírálás alá vonta. Németh László szerint Babits mint Nyugat-szerkesztő „egy irodalmi fellegvár-félt akart berendezni, a nemesebb lelkek menedékhelyét a kor szennyos áramai felett.”²⁰³ Féja Géza viszont úgy látja, hogy Babitsnak „mint a Nyugat egyik szerkesztőjének most nyíltott bő alkalm, hogy szolgálatkész epigonjainak és esztétáinak széles teret nyújtson.”²⁰⁴ Babits szerkesztői tevékenysége fölött az irodalomtörténet lesz hivatva ítélni megfelelő történeti távlatból. De a kortársak szigorú és nem mindig pártatlan ítélete fölött a józan és igazságos bíráló kénytelen megállapítani, hogy a Budapesti Szemlének a kiegyezés és a millenium közé eső évfolyamait kivéve nem volt a magyar folyóirat-irodalomnak még egy olyan orgánuma, mely annyit tett volna az angol irodalom jelenségeinek, vezető egyéniségeinek, könyvújdonságainak megismertetésére, mint a Babits által gondozott Nyugat a harmincas években. Szerb Antal és mások is panaszkodtak, hogy a magyar szellemi élet mindig egy korral hátrább áll a nyugati irodalmak fejlődésénél és az egyidejűséget nem sikerül megvalósítani, mert a magyar lélek hiányzó emeletei miatt nem lehet a levegőbe építkezni. Itt, ez egy alkalommal, utolértük magunkat. A harmincas években a Nyugat szinte a nyugati folyóiratokkal egyidejűleg közölte az angol és amerikai szellemi élet regisztrálását. Bár Babits nemcsak angol irodalmi figyelt nyitott lapjában, az első pillantásra is megállapítható, hogy közelébe semmi sem jutott, egyetlen magyar orgánus se, a sűrűség és teljesség tekintetében. (A Budapesti Szemle inkább

²⁰¹ Babits emlékkönyv. 252.

²⁰² Id. lev.

²⁰³ Ember és szerep. Kecskemét, 1934. 96.

²⁰⁴ A legújabb mártír. Előrs 1930. máj. 24., 3.

csak az angol közgazdasági és történeti irodalom bemutatkozására szorítkozott, az angol irodalmi élet jelenségei ritkán jutottak megfelelő érvényesüléshez hasábjain.) A harmincas években a Nyugatban légiója jelent meg a nagy tanulmányoknak, a kisebb-nagyobb figyelő-cikkeknél, sőt egy időben a folyóiratszémleknél is a Nyugat hasábjain.

Babits helye a magyar–angol szellemi érintkezésekben

Babits *Európai irodalomtörténetének* egyik méltatója, a költő hajlamait és igényeit vizsgálva figyelemre méltó megállapításokat tesz az irodalomszemléletéből levonható tanulságokat összegezve. „Kis népek sorsában mindig fontos a jó „orientáció”, nemcsak a külügyi politikában, hanem az irodalomban is – írja Németh László.²⁰⁵ – Nem mindegy, hogy egy kis nép milyen hatásokkal ébresztgeti a maga természetét, s milyen irodalmakban találja meg gazdagabb rokonait. A magyarság önismerete és jövője szempontjából figyelemreméltó tünet, hogy az előttünk járt három nemzedék legkiválóbb olvasói: Arany, Péterfy, Babits az európai irodalomnak körülbelül ugyanazon a pontjain érezték magukat a legotthonosabban. Európában ma három nagy hagyományáram van, amely számunkra hozzáférhető: az első a német, amelyben tudományunk merült el, a másik: a latin–francia, amely Ambrus és Kosztolányi nyomán prózákat tanította világosságra, önfegyelmre, s a harmadik a legtávolabbi: a görög–angol, amely felé Arany, Péterfy, Babits költői vonzalmat mutat. Jellemző, hogy a két nagy hagyomány közt mind a hármuknál Dante áll, akiről Arany verset, Péterfy tanulmányt írt, s akit Babits lefordított. Hogy Babitsnál, a volt latin tanárnál e hármasság hagyományát a latinok szeretete színezi, Péterfynél, a századvégi színházi kritikusként a franciáké, míg Arany, az epikus Tassoról értekezett, már egyéni és foglalkozási különbség; a táj, melyre három lélek elvezet, alapjában elég egyöntetű, Szophoklész, Arisztophanész, Dante, Shakespeare rajt az ormok s Oedipus Kolonosz-beli ligete, a Szentivánéj erdeje s a Pokol-beli élő erdő ömlik alattuk egy közös, konkrétumtól színes, képzelettől lidérces és nehéz emberségtől mély rengetegbe; ösztönzést találni persze másutt is, mindenütt lehet, de hogy azok, akik az egész magyar kultúra szükségleteiből eredő szomjúsággal járják be Európát, végre is idetalálnak, bizonyosnak tartom, Babits könyve nagy szolgálatot tett azzal, hogy ezt a területet Európa térképén színes ironiával a tömegek számára is bekerítette.”

Illyés Gyula az ismeretlen Babitsot méltatva, szintén ezeket az érdemeit hangsúlyozza: „Mióta magyar irodalom van, ő a legeurópaibb költőnk, a legtagabb... Szellemünk határait a Csatornáig, az Óceánig tolta; ha értékesebb a föld, Amerikába is gyakran átröpköd. Aztán tartotta ezt a hódítást. És ilyen világhódítónak, világtartónak akarta a magyart.”²⁰⁶ Babits maga is hittelt hirdetett, hogy a magyar természet különösen hivatva van más kultúrák befogadására és továbbítására: „Országunk sokszínűsége, történetünk viszonyosságai hozzászoktattak a benyomások folytonos záporozásához, az élmények váltakozásához. Ugyanezzel a nyíltsággal fogadjuk a szellemi élményt is; irodalmunk egyik

²⁰⁵ Válasz 1934., 376.

²⁰⁶ Babits emlékkönyv. 188.

büszkesége a műfordítások sokasága és kitűnő volta. Joggal mondhatjuk, hogy szellemi kultúránk befogadóképessége nem kisebb például a németnél.”²⁰⁷

Babits angol kultúrát közvetítő tevékenysége nemzeti irodalmunk szempontjából döntő jelentőségű. Részletesen elemeztük az angol irodalom hatását Babits költői munkásságára. Kolozsvári Grandpierre Emil prózájáról írva a következőkben méltatja Babits kezdeményezésének jelentőségét: „Nemzetünk történelmében voltak már kezdemények egy folyamatos, könnyed, magyaros elvont nyelv megteremtésére, de csaknem nyomtalanul elsikkadtak. Babits esszéprózája, a század legnagyobb magyar művelődési eredménye, követőkre is talált egy esszéíró nemzedékben; eredményei, ha nem is teljes tisztaságukban, már kezdenek beolvadni az irodalmi nyelvbe.”²⁰⁸ Szerb Antal magyar irodalomtörténetében ilyen szempontból is méltatja Babits működésének fontosságát: „Míg Ady reformja a szavakra és azok használatára vonatkozott, Babits a magyar mondatot újítja meg. Amint Adynál a szónak, Babitsnál a mondat szerkezetnek nagyobb szerep jut, mint pusztán gondolatközlés: kanyarulataival, tömörségével vagy soványságával, lassúságával vagy gyorsaságával ki kell fejeznie az atmoszférát is, a gondolat érzelmi velejáróját, amit Adynál a szó színe és szimbolikus értelme fejezett ki. Babits mondatkészlete a leg súlyosabb mondat, amelyet a magyar irodalom ismer: annyi nehéz, színgazdag, újszerű szónak kell benne lennie, amennyit csak megbír, és nyugvópont nélkül, teljes intellektuális feszültségben kell végigolvasni kezdetétől a végpontig. A nagy angol szonettköltők mondata ez, akiknek mondatait először fel kell bontani, mint valami túlságosan erős szeszt, fel kell higítani, hogy az ember teljesen megértse.”²⁰⁹

Babitsnak az angol irodalmat megismertető munkássága szellemi életünkben valóban korszakalkotó jelentőségű. A nagy Nyugat-nemzedék után, éppen az ő magyarázatuk, s főképp Babits nagy tanítása után érezzük, csak ma érkeztünk el odáig, hogy nem egy-egy író, egy-egy korszakot emelünk ki az angol irodalomból, hanem stílus- és ízléscseréire való tekintet nélkül, teljes egészében tudjuk megérteni, méltányolni és tolmácsolni az ezer változatú és épp ezért nagy eszmei és formai szabadságra csábító angol literatúrát.²¹⁰

Babits angol-irodalomterjesztő tevékenysége azonban nemcsak a magyar–angol szellemi érintkezések történetében korforduló érvényű, nemcsak hazai viszonylatban jelentős, hanem közép- vagy kelet-európai mértékkel mérve is. A Nyugat- és Kelet-Európa között élő kisleányok angoltan írói sorában a huszadik században kétségtelenül Babits tette a legtöbbet az angol ízlés, s rajta át egy szélesebb humánus meghonosítása érdekében. A finn Ruutu, a lengyel Wispiński, a cseh Čapek, a szerb Štefanović, az újjörög Xefludász mellől Babits messze kimagaslik úgy tehetségének nemzetközi méreteivel, mint szervező hatásának erejével. De nemcsak közép-európai viszonylatban, hanem az egyetemes európai irodalomban is egyedülálló szerepe volt korában, még ha pl. Stefan George vagy Gundolf működésével hasonlítjuk is össze tevékenységét. S az volt az esetben is, ha maguk az angolok ma még nincsenek is ennek tudatában.²¹¹

²⁰⁷ *A magyar okosság természetrajzához*. Nyugat 1939. 362.

²⁰⁸ Babits emlékkönyv. 71.

²⁰⁹ *Magyar irodalomtörténet*,² 473–474.

²¹⁰ Erdélyi Helikon id. h.

²¹¹ Babitsról angolul eddig Reményi József, Watson Kirkconnell és Keresztury Dezső írt. (Hung. Quart. 1936. 150–151., 95., ill. 293.); Angol utazók útleírásaikban itt-ott egy-egy szót ejtettek róla, pl. Lovina Steward SMITH: Hungary, Land and People, as seen by personal experiences from 1907–1932. Bp., é. n. 49. és

Függelék

Babits angol könyvtára

Köztudomású, milyen nagy magánkönyvtára volt Babitsnak. „Ez a könyvtár velem együtt nőtt. Még most is él, fejlődik, gyarapodik, mint egy élő szervezet” – mondta Babits negyedévvel halála előtt. „A legteljesebb a magyar és az angol gyűjteményem” – említette ugyanakkor.²¹² Ezt már régebben is hangsúlyozta: „Teljességhez legközelebb áll (a magyaron kívül) az angol gyűjtemény.”²¹³ A Nyugat-nemzedék angol olvasói közül Babitsnak Kosztolányinál, Tóth Árpádnál, Szabó Dezsőnél is gazdagabb angol gyűjteménye volt; a modern magyar irodalomban tudtommal csak Fülep Lajosnak és Cs. Szabó Lászlónak van változatosabb és teljesebb angol könyvtára.

Babits angol könyvtárának alapját az édesapjától örökölt fordítások vetették meg. A Tauchnitz-kötetek túlnyomó részét egyetemi éve alatt vehette; ez a német kiadású angol könyvsorozat a modern magyar irodalom angol műveltségének ébrentartásában éppoly fontos szerepet játszott, mint a Kazinczy-kor angol érdeklődésének fölkeltésében az Eschenburg-antológia. Első nagyobb arányú beszerzése Hegedüs Pál szegedi könyvtárának megvétele volt. Különösen sok angol művet vásárolt fogarasi éve alatt. Később ajándékozás révén több könyv került birtokába. Békássy Ferenc anyja pl. fia hagyatékából több kötetet ajánlott föl neki; hozzátartozói, barátai angol könyvajándékokkal lepték meg ünnepi alkalmakkor. Török Sophie mesélte, hogy mikor egyszer ajándéktárgy után érdeklődött, angol könyvet kért tőle. Basch Lóránt is több drága angol könyvvel tisztelte meg. A harmincas években, mikor a Baumgarten-kurátorság révén többre tellett, a nagy pesti belvárosi könyvkereskedők betekintésre föl-fölküldöztették neki az angol újdonságokat. Az angol könyvpiac híreiről még az utolsó években is kevesen voltak nálánál jobban tájékozva Magyarországon; a Baumgarten-könyvtárba járó angol és amerikai folyóiratokat ő olvasta először.

Babits élete utolsó éveiben hozzáfogott könyvtára katalogizálásához. Nagyjából el is készült vele szerzők és tárgykörök szerint, mikor végzetes betegsége nem engedte már meg munkája revidálását és kiegészítését. Török Sophie szíves engedelmével a cédula-katalógus és helyszíni szemle alapján teljes listát igyekeztem összeállítani Babits angol könyvtáráról. Angol irodalom iránti érdeklődésének méreteiről és arányairól ez a lista persze nem adhat teljes képet, hisz Babits kölcsönzött is angol könyveket. Leggyakrabban a Baumgarten-könyvtárnak azt a kis angol gyűjteményét vette igénybe, melyet ő maga állított össze. Az alábbi listára nem vettem föl a detekívregényeket és az élete utolsó negyedévében összegyűjtött Albatros–Penguin-köteteket. Csekély számú lényegtelen kiegészítés várható a könyvtár végleges rendezése után. A lista így is tanulságos és figyelemre méltó.

Elizabeth Keith MORRIS: Hungary: the land of enchantment. London, é. n. 278. – Lexikális adatok: Encyclopedia Britannica 14th edition, Vol. 11., 895.; Who's Who in Central- and East-Europe, Zurich 1935. 46.; The International Who's Who, London, 1935. 45.

²¹² P. M.: Látogatás Babits Mihálynál és könyveinél. A Híd. 1941. ápr. 15., 13.

²¹³ BABITS Mihály: *Az én könyvtáram*. Könyvbarátok Lapja 1927. 29.

Angol nyelvű és angol vonatkozású idegen művek

- Aiken, Conrad: American Poetry 1671–1928., ed. by... New York, 1929.
- Aiken, Conrad: Modern American Poets, sel. by... New York, 1927.
- Albert, E.: A History of English Literature. London, 1922.
- Arnold, Matthew: Alaric at Rome and other poems. London, 1896.
- Arnold, Matthew: Culture and Anarchy. London, é. n.
- Arnold, Matthew: Essays, Literary and Critical. London, 1914.
- Atkinson, Harold W. and Pearce, J. W. E.: Dent's First Latin Book. Ill. by M. E. Durham. London, 1906.
- Austen, Jane: Pride and Prejudice. Leipzig, 1870.
- Bain, Alexander: Logic. Part First. Deduction. London, 1879.
- Bain, Alexander: Logic. Part Second. Induction. London, 1873.
- Baring-Gould, S.: Germany, „The Story of the Nation”. London, 1886.
- Barrie, J. M.: A Window in Thrums, ill. London, 1909.
- Beardsley, Aubrey: The later work of... ill. London, 1912.
- Bell, A. W.: Whistler. London, 1904.
- Bennett, Arnold: Accident. Leipzig, 1929.
- Bennett, Arnold: Books and Persons 1908–1911. New York, 1917.
- Bennett, Arnold: The Grim Smile of the Five Towns. Leipzig, 1907.
- Bensusan, S. L.: Joshua Reynolds, ill. London, é. n.
- Békássy, Francis: Adriatica and other poems, London, 1925.
- Bigg, C.: Neoplatonism. London, 1895.
- Baumann, H.: Londonismen (Slang and Cant). Wörterbuch der Londoner Volkssprache, von... Berlin. Schöneberg. é. n.
- Blake, W.: Selections from the Works. Ed. Mark Perugini. London, 1901.
- Boswell, J.: The Life of Samuel Johnson. London, é. n.
- Bradley, F. H.: Appearance and Readily, 2 vols. London, 1906.
- Brontë, Charlotte: Jane Eyre I–II. Leipzig, 1850.
- Browning, Robert: The Poetical Works. I–II. Leipzig, 1872, III–IV u. o. 1884.
- Browning, Robert: The Ring and the Book. London, é. n.
- Browning, Robert and Elizabeth: The Letters 1845–1846. I–II. London, é. n.
- Browning, Elizabeth Barrett: Aurora Leight. Leipzig, 1872.
- Browning, Elizabeth Barrett: Complete Poems. London, é. n.
- Browning, Elizabeth Barrett: Sonnets from the Portuguese. Venice, 1906.
- Bryant, William Cullen: Voices of Nature, ill. New York, 1869. (Egybekötve: Whittier, Holmes)
- Buckle, Henry Thomas: History of Civilization in England, I–III. London, 1903.
- Bulwer, Edward, Lord Lytton: England and the English. Leipzig, 1834.
- Bulwer, Edward, Lord Lytton: The Last Days of Pompeii. Leipzig, 1879.
- Bunyan, John: The Pilgrim's Progress from this World to that which is to come, London, 1909.
- Burns, Robert: The Poetical Works. Leipzig, 1845.
- Butler, Samuel: Erewhon. London, 1935.
- Byron, Lord: The Letters, Ed. by Mathilde Blind. London, é. n.

- Byron, Lord: *The Poetical Works*, coll. by Sir W. Scott etc., ill. London, 1870.
- Carlyle, Thomas: *Essays on German Literature*. Leipzig, 1917.
- Carlyle, Thomas: *Essays on Goethe*. Leipzig, 1916.
- Carlyle, Thomas: *On Heroes, Hero Worship and Heroic in History*. London, 1907.
- Carlyle, Thomas: *Sartor Resartus*. London, 1903.
- Carlyle, Thomas: *The French Revolution I–III*. Leipzig, 1910.
- Caine, Hall: *Cobwebs of Criticism*. London, 1908. 2 v.
- Carpenter, J. Estlin: *Comparative Religion*. London, é. n.
- Cary, Francis: *Dante: the Vision of Hell, Purgatory and Paradise*, Translated by... ill. by John Haxman. Oxford, 1910.
- Chamberlain, Arthur B.: *John Constable*, ill. London, 1903.
- Chaucer, Geoffrey: *Canterbury Tales*, Ed. Thomas Tyrwhitt, ill. by Edward Corbould. London, é. n.
- Chaucer, Geoffrey: *The Poetical Works I. Romaunt of the Rose, The Minor Poems*, ed. by Prof. Skeat. London, 1903.
- Chaytor, H. J.: *The Troubadours*, Cambridge, 1912.
- Chesterfield, Lord: *Advice to his Son, The Polite Philosopher*. London, 1907.
- Chesterton, G. K.: *A Century of Detective Stories*. Introduction by... London, é. n.
- Chesterton, G. K.: *Magic. A Fantastic Comedy*. Leipzig, 1921.
- Chesterton, G. K.: *Tales of the Long Bow*. Leipzig, 1925.
- Chesterton, G. K.: *The Incredulity of Father Brown*. Leipzig, 1926.
- Chesterton, G. K.: *The Man who was Thursday*. Leipzig, 1908.
- Chesterton, G. K.: *The Poet and the Lunatics*. Leipzig, 1929.
- Chesterton, G. K.: *The Secret of Father Brown*. Leipzig, 1927.
- Chesterton, G. K.: *The Victorian Age in Literature*. 2 vols. London, 1914.
- Chesterton, G. K.: *The Wisdom of Father Brown*. Leipzig, 1927.
- Church, M. A.: *Two Thousand Years Ago*. London, 1885.
- Coleridge, Samuel Taylor: *Biographia Literaria*. London, 1906.
- Coleridge, Samuel Taylor: *Essays and Lectures on Shakespeare*. London, 1930.
- Coleridge, Samuel Taylor: *Poems*, Ed. Edward Dowden, ill. by Charles Pens Edinburgh, é. n.
- Collins, Wilkie: *The Two Destinies*. New York, 1876.
- Colvin, Sidney: *Keats*. London, 1902.
- Conrad, Joseph: *Almayer's Folly*. Leipzig, 1914.
- Conrad, Joseph: *Lord Jim*. Leipzig, 1927.
- Conrad, Joseph: *Suspense*. Leipzig, 1925.
- Conrad, Joseph: *Tales of the Unrest*. Leipzig, é. n.
- Conrad, Joseph: *The Nigger of the Narcissus*. Leipzig, 1929.
- Conrad, Joseph: *Typhoon and Other Stories*. Leipzig, 1928.
- Coxon, H. B.: *Roman Catholicism*. London, é. n.
- Crane, Walter: *Ideals in Art*. London, 1905.
- Cunliffe, Richard John: *A New Shakespearean-Dictionary*. London, 1910.
- Davidson, Rev. Thomas: *Chamber's English Dictionary. Pronouncing, Explanatory, Ethymological*, Ed. by... London and Edinburgh, 1902.
- De la Mare, Walter: *The Listener and Other Poems*, ill. Bold. London, 1930.

- De Quincey, Thomas: Confessions of an English Opium-eater. London, é. n.
- Dickens, Charles: David Copperfield, ill. by W. H. C. Groome. London, é. n.
- Dickens, Charles: Dombey and Son, ill. by W. H. C. Groome. London, é. n.
- Dickens, Charles: Mr. Pickwick, Pages from the Pickwick Papers, Ill. in colour by Frank Reynolds. London, é. n.
- Dickens, Charles: Oliver Twist. London, é. n.
- Dickens, Charles: Pickwick Papers (with illustrations). London, é. n.
- Dickens, Charles: The Life and Adventures of Nicholas Nickleby, I–II. Leipzig, 1843.
- Dickens, Charles: The Old Curiosity Shop. London, 1911.
- Dickinson, Emily: Poems. Boston, 1934.
- Donne, John: Poems. London, 1931.
- Douglas, Lord Alfred: Oscar Wilde and Myself, ill. London, 1914.
- Doyle, A. Conan: The Memoirs of Sherlock Holmes. London, é. n.
- Drinkwater, John: Poems. London, 1922.
- Drinkwater, John: Swords and Ploughshares. London, 1922.
- Einstein, Albert: The Evolution of Physics. By A. Einstein and J. Leopold Infeld. Cambridge, 1938.
- Eliot, George: The Mill on the Floss, I–II. Leipzig, 1860.
- Elliot, Frances: Pictures of Old Rome. Leipzig, 1882.
- Emerson, Ralph Waldo: English Traits. – Representative Men. London, 1903.
- Emerson, Ralph Waldo: Essays. Philadelphia, é. n.
- Esswein, Hermann: Aubrey Beardsley, ill. München, 1912.
- Erskine, John: vö. Trent, W. P.
- Fielding, Henry: The History of Tom Jones, ill. London, é. n.
- Fitzgerald, Edward: Rubáiyát of Omár Kháyyám. Leipzig, 1910.
- Fitzmaurice–Kelly, James: A History of Spanish Literature. London, 1898.
- French, Joseph Lewis: Lotus and Chrysanthemum. An Anthology of Chinese and Japanese Poetry. Sel. by... New York, 1928.
- Freeman, Edward A.: The Methods of Historical Study. London, 1886.
- Froude, J. A.: Essays in Literature and History. London, 1906.
- Galsworthy, John: Justice and Other Plays. Leipzig, 1912.
- Galsworthy, John: The Forsyte Saga I–III. Leipzig, 1926.
- Galsworthy, John: The Inn of Tranquillity, Studies and essays. Leipzig, 1912.
- Galsworthy, John: The Silver Box and Other Plays. Leipzig, 1912.
- Garnett, David: A Man in the Zoo, ill. Leipzig, 1924.
- Garnett, David: Lady into Fox. – Man in the Zoo. Leipzig, 1929.
- Gate, Leonard D.: Luther and the Reformation. London, é. n.
- George, Foot Moore: The Literature of the Old Testament. London, é. n.
- George, Stefan: Zeitgenössische Dichter (Übertragungen). Bd. I. Berlin, 1913.
- Gilman, Arthur: Rome (The Story of the Nations), ill. London, 1886.
- Gordon, Adam Lindsay: Poems. London, 1912.
- Hanaford, A. Phebe: The Life of Dickens. Boston, 1882.
- Hardy, Thomas: Chosen Poems. London, 1929.
- Hardy, Thomas: Jude the Obscure I–II. Leipzig, 1896.
- Hardy, Thomas: Tess of the D’Urbervilles I–II. Leipzig, 1892.

- Hardy, Thomas: *The Return of the Native*. Leipzig, 1879.
- Hawthorne, Nathaniel: *The Scarlet Letter*. London, é. n.
- Heine, Heinrich: *Englische Fragmente*. Leipzig, 1914.
- Holmes, Oliver Wendell: *Humorous Poems* ill. by Sol Eyting (elébekötve: Whittier, Bryant).
- Jebb, R. C.: *Homer*. Glasgow, 1905.
- Houghton, Lord: *Life and Letters of John Keats*. London, é. n.
- Housman, A. E.: *A Shropshire Lad*. London, 1930.
- Housman, A. E.: *Last Poems*. London, 1930.
- Housman, Laurence: *Stories of the Arabian Nights*. Retold by..., ill. Edmund Dulac. 2 vols, London, 1907.
- Hughes, Richard: *In Hazard*. Leipzig, é. n.
- Hughes, Thomas: *Tom Brown's Schooldays I–II*. Leipzig, 1929.
- Huxley, Aldous: *Ends and Means*. London, 1937.
- Huxley, Aldous: *Music at Night and Other Essays*. Leipzig, 1931.
- Huxley, Aldous: *Point Counter Point I–II*. Leipzig, 1929.
- Irving, Washington: *The Sketch Book*. Leipzig, 1843.
- James, William: *A Pluralistic Univers*. London, 1909.
- James, William: *The Principles of Psychology I–II*. London, 1890.
- Jerome, K. Jerome: *The Idle Thoughts of an Idle Fellow*. London, 1920.
- Jerome, K. Jerome: *Three Men in a Boat*. Leipzig, 1910.
- Jones, Henry: *Browning as a Philosophical and Religious Theacher*. London, é. n.
- Keats, John: *Life and Letters*, by Lord Houghton. London, é. n.
- Keats, John: *Poems*. London, 1906.
- Kellner, Lea: *Nursery Rhymes*, sel. by... Leipzig, 1917.
- Keppel, Henry: *A Visit to the Indian Archipelago in H. M. Ship Macander*, ill. by Oswald W. Briesley. London, 1853.
- Kingsley, Charles: *Westward Ho!* London, é. n.
- Kipling, Rudyard: *Barrack-room Ballads and Other Verses*. Leipzig, 1911.
- Kipling, Rudyard: *Just So Stories*, ill. by the author. Leipzig, 1902.
- Kipling, Rudyard: *Kim*. Leipzig, 1901.
- Kipling, Rudyard: *Plain Tales from the Hills*. London, 1891.
- Kipling, Rudyard: *The Five Nations*, poems. Leipzig, 1903.
- Kipling, Rudyard: *The Jungle Book*, ill. – *The Second Jungle Book*. Leipzig, 1897.
- Kipling, Rudyard: *The Seven Seas (verses)*. Leipzig, 1897.
- Klein, Rudolf: *Aubrey Beardsley*, ill. Berlin, é. n.
- Lacy, Mary E.: *With Dante in Modern Florence*. London, 1912.
- Lamb, Charles: *Essays of Elia*. London, é. n.
- Laurent, Raymond: *Études Anglaises*. Paris, 1910.
- Lawrence, D. H.: *The Collected Poems*. London, 1933.
- Lawrence, D. H.: *The Woman Who Road Away and Other Stories*. Leipzig, 1929.
- Lee, Sidney: *A Life of William Shakespeare*. London, 1908.
- Lee, Vernon: *Pope Jacinth*. Leipzig, 1906.
- Leighton, Gerard: *Thomas Henry Huxley: His Life and Work*. London, é. n.
- Lewis, Cecil Day: *A Hope for Poetry* (Reprint with a Postscript). Oxford, 1936.
- Lewis, Sinclair: *Babbitt*. Leipzig, 1922.

- Llono, V.: *Les Romanciers Américains. Textes choisies par...* Paris, 1931. London in 1887. An illustrated guide. London, 1887.
- Locke, John: *The Philosophical Works, with notes by J. A. St. John.* London, 1843.
- Longfellow, H. W.: *Poetical Works.* London, 1872.
- Longfellow, H. W.: *The Divine Tragedy.* Leipzig, 1872.
- Lubbock, Sir John: *The Pleasures of Life.* Leipzig, 1889.
- Macaulay, Th. B.: *Critical and Historical Essays.* Leipzig, 1850.
- Macaulay, Th. B.: *Lays of Ancient Rome.* Leipzig, 1851.
- Macaulay, Th. B.: *The History of England.* Leipzig, I–II. 1849. III–VIII. 1855, IX–X. 1861.
- McCarthy, Justin: *A Short History of Our Own Times, I–II.* Leipzig. 1889.
- Macaulay, Th. B.: *William Pitt, Attenby.* Leipzig, 1860.
- McCarthy, Justin: *A Short History of Our Own Times, I–II.* Leipzig, 1883.
- Magnus, Laurie: *English Literature in the 19th Century.* London, 1909.
- Mair, G. H.: *English Literature: Modern.* London, é. n.
- Marlowe, C.: *Doctor Faustus, Edward the Second, The Jew of Malta.* Leipzig, 1917.
- Masson, Flora: *Charles Lamb.* London, é. n.
- Matthews, Brander: *Introduction to the Study of American Literature, ill.* New York, 1896.
- Maurois, André: *Ariel où la vie de Shelley.* Paris, 1923.
- Meredith, George: *Selected Poems.* London, 1919.
- Meredith, George: *The Adventures of Harry Richmond (Revised edition).* London, é. n.
- Meredith, George: *The Egoist.* London, 1908.
- Meredith, George: *The Ordeal of Richard Feverel I–II.* Leipzig, 1875.
- Meredith, George: *The Shaving of Shagpat.* London, 1909.
- Meredith, George: *The Tale of Chloe and Other Stories.* London, 1909.
- Merrick, Leonard: *The Man who Understand Women.* London, é. n.
- Merry, W. W.: *Homéros: Odyssey. Notes etc. by...* Oxford, I–XII: 1899, XIII–XXIV. 1901.
- Miall, L. C.: *The Early Naturalists (1530–1789), Their life and work.* London, 1912.
- Mill, John Stuart: *On Liberty and the Subjection of Women.* Leipzig, 1917.
- Milton, John: *Minor Poems.* London, é. n.
- Milton, John: *Paradise Lost and Paradise Regained (egybekötve: Burns).* Leipzig, 1850.
- Milton, John: *The Complete Poetical Works.* London, 1908.
- Moore, George: *Ethics.* London, é. n.
- Moore, George: *The Brook Kerith.* London, 1933.
- Malcolm, C. Salamon: *The Great Painter-Etchers from Rembrandt to Whistler, ed. by Charles Holem.* London, 1914.
- Myers, Frederic W. H.: *Human Personality and its Survival of Bodily Health I–II.* London, 1903.
- The New Testament. Translated a. d. 1611.* London, 1917.
- Owen, Wilfred: *The Poems.* London, 1933.
- Pater, Walter: *Plato and Platonism.* London, 1910.
- Pater, Walter: *Greek Studies.* London, 1910.
- Pearce, J. W. E.: *vö.: Atkinson, H. W.*
- Percy, Thomas: *Reliques of Ancient English Poetry, ill. by Edward Corbould, ed. by R. Aris Willmoth.* London, 1857.

- Phillimore, I. S.: *The Hundred Best Latin Hymnus*. Sel. by... London. 1926.
- Pinero, Artur W.: *The Magistrate, a Fare*. London, 1903.
- Poe, E. A.: *Poems and Essays*, ed. by John H. Ingram. Leipzig, 1884.
- Poe, E. A.: *Tales*. Leipzig, 1884.
- Poe, E. A.: *Tales*. London, é. n.
- Poe, E. A.: *The Bells and Other Poems*, ill. by Edmund Dulac. London, é. n.
- Pope, Alexander: *Poetical Beauties*, selected. London, 1784.
- Pope, Alexander: *The Poetical Works*, ill. by Sir John Gilbert, ed. by H. F. Cary. London, é. n.
- Powys, John Cowper: *A Glastonbury Romance*. London, 1933.
- Quiller-Couch, A. T.: *Shakespeare's Christmas and Other Stories*. Leipzig, 1906.
- Rait, Robert S.: *Life in the Medieval University*. Cambridge, 1912.
- Rawlinson, W. G. and Frimbury, A. I.: *The Water-colours of I. M. Turner*. Text by... ill. London, 1909.
- Redesdale, Lord G. C. V. O.: *Tales of Old Japan*, ill. by Japanese artists. London, 1910.
- Ritchie, Anne Thackeray: *Records of Tennyson, Ruskin and Browning*. London, é. n.
- Robertson, I. G.: *The Literature of Germany*. London, é. n.
- Rossetti, Dante Gabriel: *Ballads and Sonnets*. Leipzig, 1882.
- Rossetti, Dante Gabriel: *La vita nuova*, ill. D. G. R. Torino, 1911.
- Rossetti, Dante Gabriel: *Poems*. Leipzig, 1873., ill. D. G. R. Torino, 1921.
- Ruskin, John: *Mornings in Florence*. Leipzig, 1907.
- Ruskin, John: *The Poetry of Architecture*, ill. by the author. Leipzig, 1907.
- Ruskin, John: *The Stones of Venice I–III*. London, é. n.
- Salter, W. H.: *Essays on two Moderns (Euripides–Samuel Butler.)* ill. London, 1911.
- Schücking, L. L.: *Anthology of Modern English Poetry*. Sel. by... Leipzig, 1931.
- Scott, Walter: *Peveril of the Peak*. London, é. n.
- Scott, Walter: *Poetical Works (Lady of the Lake,...)* ill. Edinburgh, 1851.
- Scott, Walter: *The Bride of Lammermoor*. London, é. n.
- Sealsfield, Ch.: *Die Praerie am Jaminta*. Leipzig, é. n.
- Shakespeare: *A Midsummer Night's Dream*, ill. by Arthur Rackham. London, 1908.
- Shakespeare: *Comedies*. London, 1901.
- Shakespeare: *Macbeth*, ed. William J. Rolfe. New York, 1918.
- Shakespeare: *Tragedies*. London, 1901.
- Shakespeare: *Sh's sämtliche Werke*, übers. von A. W. Schlegel. Fr. Bodenstedt, ill. John Gilbert. I–IV. Stuttgart, é. n.
- Shaw, Bernard: *Androcles and the Lion. Pygmalion*. Leipzig, 1921.
- Shaw, Bernard: *Back to Methuselah*. Leipzig, 1922.
- Shaw, Bernard: *John Bull's Other Island. How He Lied to the Husband*. Major Barbara. Leipzig, 1920.
- Shaw, Bernard: *Man and Superman*. London, 1907.
- Shaw, Bernard: *Plays Pleasant*. London, 1909.
- Shaw, Bernard: *Saint Joan*. Leipzig, 1924.
- Shaw, Bernard: *The Doctor's Dilemma*. London, 1913.
- Shaw, Bernard: *Three Plays for Puritans*. London, 1908.
- Shaw, Bernard: *Unpleasant Plays*. Leipzig, 1914.

- Shelley, P. B.: *The Poetical Works*, ed. Edw. Dowden. London, 1907.
- Smeaton, Oliphant: *Shakespeare, His Life and Work*. London, é. n.
- Smith, Lovina Steward: *Hungary, Land and People*, ill. Budapest, 1933.
- Somer, Oskar: *Andersen's Fairy Tales, Translated by...* ill. in colour by Cecile Walton. London, 1911.
- Spenser, Edmund: *Faerie Queene*. London, é. n.
- Stebbing, William: *Five Centuries of English Verse I–II*. Oxford, 1910.
- Sterne, Laurence: *A Sentimental Journey. The Letters*. Leipzig, 1861.
- Stevenson, Louis Robert: *Dr. Jekyll and Mr. Hyde. An Inland Voyage*. Leipzig, 1886.
- Stevenson, Louis Robert: *Tales and Fantasies*. Leipzig, 1905.
- Stevenson, Louis Robert: *Treasure Island. Kidnapped*. London, 1908.
- Strachey, Lytton: *Elizabeth and Essex*, ill. London, 1930.
- Strachey, Lytton: *Queen Victoria*. London, 1929.
- Studio, an illustrated magazine of fine applied art. London, 1909. I–IV., 1910. IV.
- Swift, Jonathan: *Gulliver's Travels*. London, 1902.
- Swift, Jonathan: *The Tale of a Tub*. Berlin, 1922.
- Swinburne, Algernon Charles: Ed. by Edmund Gosse and Thomas James. Leipzig, 1901.
- Swinburne, Algernon Charles: *Chastelard and Mary Stuart*. London, é. n.
- Swinburne, Algernon Charles: *Selections from...* London, 1925.
- Swinburne, Algernon Charles: *The Age of Shakespeare*. London, é. n.
- Tagore, Rabindra Nath: *The Gardener*. London, 1913.
- Tagore, Rabindra Nath: *The Home and the World*. Translated by Surandra Nath Tagore. Leipzig, 1921.
- Taine, Hyppolite: *Littérature Anglaise I–V*. Paris, 1872.
- Taine, Hyppolite: *Notes sur l'Angleterre*. Paris, 1880.
- Tennyson, Lord Alfred: *A Memoir of L. A. T. (Hallam and Tennyson)*. London, 1899.
- Tennyson, Lord Alfred: *Ballads and Other Poems*. Leipzig, 1880.
- Tennyson, Lord Alfred: *Poems 1830–1836*. Leipzig, é. n.
- Tennyson, Lord Alfred: *The Works of T.* London, 1884.
- Thackeray, William Makepeace: *Henry Esmond*. London, é. n.
- Thackeray, William Makepeace: *The Book of Snobs*. Oxford, 1906.
- Thackeray, William Makepeace: *The Four Georges. The English Humourists*, ill. Ch. Pears. London, é. n.
- Thackeray, William Makepeace: *The History of Pendennis*. London, 1904.
- Thackeray, William Makepeace: *The Virginians. I–IV*. Leipzig, 1858.
- Thackeray, William Makepeace: *Vanity Fair I–III*. Leipzig, 1848.
- Thomson, James: *The Seasons*, Ed. J. J. C. Timaeus. Hamburg, 1791.
- Trent, W. P. and Erskine, John: *Great Writers of America*. London, é. n.
- Trevelyan, G. M.: *The Poetry and Philosophy of George Meredith*. London, é. n.
- Trevelyan, R. C.: *Thamyras or is There a Future for Poetry?* London, é. n.
- Trollope, Anthony: *Thackeray*. London, 1904.
- Twain, Mark: *Selection from American Humour*. Leipzig, 1888.
- Twain, Mark: *The Man that Corrupted Hadleyburg and Other Stories*. Leipzig, 1900.
- Van Dyck: *The Masterpieces of...* (egybekötve Rubens-szel). London, 1906.

- Velasquez: The Masterpieces of... (egybekötve: Gainsborough, V. és Watteau). London, 1908.
- Walpole, A. S.: Early Latin Hymns. Ed. by... Cambridge, 1922.
- Wells, H. G.: A Modern Utopia. Leipzig, 1905.
- Wells, H. G.: Anticipations. Leipzig, 1902.
- Wells, H. G.: First and Last Things. London, 1908.
- Wells, H. G.: First and Last Things. Leipzig, 1909.
- Wells, H. G.: In the Days of the Comet. Leipzig, 1906.
- Wells, H. G.: Mankind in the Making I–II. Leipzig, 1903.
- Wells, H. G.: Marriage. London, 1912.
- Wells, H. G.: The Outline of History, ill. London, é. n.
- Wells, H. G.: Tales of Space and Time. Leipzig, 1900.
- Wells, H. G.: The Country of the Blind. London, é. n.
- Wells, H. G.: The First Man in the Moon. Leipzig, 1902.
- Wells, H. G.: The Food of the Gods. Leipzig, 1904.
- Wells, H. G.: The History of Mr. Polly. London, é. n.
- Wells, H. G.: The Invisible Man. London, é. n.
- Wells, H. G.: The Sea Lady. Leipzig, 1902.
- Wells, H. G.: The Sleeper Awakes. London, é. n.
- Wells, H. G.: The Stolen Bacillus and Other Incidents. Leipzig, 1896.
- Wells, H. G.: Twelve Stories and a Dream. Leipzig, 1904.
- Wells, H. G.: The Woman in the Air. Leipzig, 1902.
- Wells, H. G.: The World Set Free. Leipzig, 1914.
- Wherry, Albinion: Turner, ill. London, 1903.
- Whiting, Lilian: The Brownings. Their Life and Art. London, 1911.
- Whitman, Walt: Poems from „Leaves of Grass”. London, é. n.
- Whittier: National Lyric. Boston, 1896. (hozzákötve Bryant és Holmes).
- Wilde, Oscar: De Profundis and The Ballad of Reading Gaol. Leipzig, 1900.
- Wilde, Oscar: Intentions. London, 1911.
- Wilde, Oscar: Lord Arthur Savile’s Crime. Leipzig, 1909.
- Wilde, Oscar: Poems. Leipzig, 1911.
- Wilde, Oscar: Poems. London, 1910.
- Wilde, Oscar: The Ballad of Reading Gaol. London, 1894.
- Wilde, Oscar: The Happy Prince. Leipzig, 1909.
- Wilde, Oscar: The House of Pomegranates. Leipzig, 1909.
- Wilde, Oscar: The Picture of Dorian Gray. Leipzig, 1908.
- Winstanley, Lilian: Macbeth, King Lear and Contemporary History. By... Cambridge, 1922.
- Wolfe, Lawrence: Hungaria. An Anthology of Short Stories by Continental Hungarian Authors. Translated by... London, 1936.
- Wollmann, Maurice: Poems of Twenty Years. An Anthology 1918–1938. Compiled by... London, 1938.
- Wood, Rev. James: The Nuttall Encyclopedia. Ed. by... London, 1903.
- Woolf, Virginia: Mrs. Dalloway. Leipzig, 1929.
- Woolf, Virginia: Orlando. Leipzig, 1929.

Wordsworth, William: Poems. London, 1904.
 Wylie, Howie: Thomas Carlyle. London, 1922.
 Yeats, W. B.: A Selection from Poetry. Leipzig, 1913.
 Yeats, W. B.: The Oxford Book of Modern Verse. Chosen by... Oxford, 1936.

Magyar fordítások angolból és angol vonatkozású magyar munkák

Alexander Bernát: Shakespeare. Bp., 1920.
 Barker, Vernon Duckworth: Az angol civilizáció. Bp., 1934.
 Barker, Vernon Duckworth: Mai Angol Dekameron. Bp., é. n.
 Blair, Hugo: Rhetorikai és esztetikai leckék I–II. Ford.: Kis János, Budán, 1838.
 Browning, Robert: Amerre Pippa jár. Ford.: Reichard Piroska. Gyoma, 1922.
 Byron, Lord: Ifjú Harold zárandókútja. Ford.: Harsányi Zsolt. Bp., 1924.
 Byron, Lord: Mazeppa. Ford.: Kosztolányi Dezső. Gyoma, 1917.
 Coleridge, S. T.: A vén tengerész. Ford.: Szabó Lőrinc. Gyoma, 1921.
 Dawson, Christopher: Európa születése. Ford.: Németh Andor. Bp., é. n.
 Galahad, Sir: Bizánc. Ford.: Lorsy Ernő. Bp., é. n.
 Graves, Robert: Én Claudius. Ford.: Pálóczi-Horváth György. Bp., é. n.
 Graves, Robert: Claudius, az isten. Bp., é. n.
 Graves, Robert: A vitéz Belizár. Bp., é. n.
 Howard, Collins F.: Spencer szintetikus filozófiájának kivonata. Írta... Ford.: Jászi Oszkár, Pekár Károly, Somló Bódog. Bp., 1903.
 Huxley, Julian: Élet és halál. Ford.: Koroknay István. Bp., é. n.
 Lamb Károly és Mária: Shakespeare-mesék. Ford.: Mihály József. Bp., 1910.
 Macartney, C. A.: Magyarország. Ford.: Fest Sándor és Kállay Miklós. Bp., é. n.
 Maurois: Anglia története. Ford.: Németh Andor. Bp., é. n.
 Meredith, George: *Az őnző*. Ford.: Babits Mihály és Tóth Árpád. Bp., é. n.
 Mill, János Stuart: A deductív és inductív logika rendszere I–III. Bp., 1874–77.
 Milton, John: Kisebb költemények. Ford.: Tóth Árpád. Gyoma, 1921.
 Morley, E. John: Tanulmányok. Bp., é. n.
 Omar, Kháyyám: Rubáiját. Ford.: Szabó Lőrinc. Bp., 1920.
 Poe, Edgar Allan: *Groteszk és arabeszk*. Ford.: Babits Mihály. Bp., 1927.
 Poe, Edgar Allan: Két novella. Ford.: Mikes Lajos. Gyoma, 1922.
 Reade, Charles: Oltár és tűzhely. Ford.: Király György I–II. Bp., é. n.
 Reményi József: Mai Amerikai Dekameron. Bp., é. n.
 Riedl Frigyes: Shakespeare és a magyar irodalom. Bp., é. n.
 Russell, Bertrand: A filozófia alapproblémái. Ford.: Fogarasi Béla. Bp., 1919.
 Russell, Bertrand: Egy évszázad élettörténete. Ford.: Wertheimsteinné Feiler Anna. Bp., é. n.
 Shakespeare, W.: Ahogy tetszik. Ford.: Szabó Lőrinc. Bp., é. n.
 Shakespeare, W.: Athéni Timon. Ford.: Szabó Lőrinc. Bp., é. n.
 Shakespeare, W.: Coriolanus. Ford.: Petőfi Sándor, magyarázta Névy László. Bp., 1890.
 Shakespeare, W.: Hamlet. Ford.: Arany János. Bp., 1882.
 Shakespeare, W.: Julius Caesar, Lear király, Romeo és Júlia. Ford.: Vörösmarty. Pest, 1863.

- Shakespeare, W.: műveiből. (Szentivánéji álom, Hamlet, János király.) Bp., új lenyomat.
 Shakespeare, W.: összes színművei. Angolból fordította Arany, Petőfi, Vörösmarty. I. Coriolanus. Pest, 1848.
 Shakespeare, W.: Rómeó és Júlia. Ford.: Kosztolányi Dezső. Bp., é. n.
 Shakespeare, W.: Szonettjei. Ford.: Szabó Lőrinc. Bp., 1921.
 Shakespeare, W.: Téli rege. Bp., é. n.
 Shakespeare, W.: A vihar. Ford.: Babits Mihály. Bp., 1916.
 Shakespeare, W.: összes színművei. (Kisfaludy Társaság.) Bp., 1902.
 Szász Károly: Kisebbsé mőfordítások. Bp., é. n.
 Tolsztoj: Shakespeare. Bp., é. n.
 Tóth Árpád: Örök virágok. Bp., é. n.
 Wells, H. G.: Az időgép. Ford.: Mikes Lajos. Bp., é. n.
 Wells, H. G.: Dr. Moreau szigete. Ford.: Mikes Lajos. Bp., é. n.
 Wells, H. G.: Mi lesz holnap. Ford.: Schöppflin Aladár. Bp., é. n.
 Wells, H. G.: Önéletrajza. Ford.: Pálóczi-Horváth György. Bp., é. n.
 Wilde, O.: Bunbury. Ford.: Mikes Lajos. Bp., é. n.
 Wilde, O.: Salome. Ford.: Szini Gyula. Bp., é. n.
 Wilde, O.: Verseiből. Ford.: Babits Mihály. Bp., 1. kiad. 1916., 2. kiad. 1922.
 Yolland, A. B.: Angol–magyar szótár I–II. Budapest, é. n.

Függelék: A Baumgarten-Könyvtár Babits-féle angol gyűjteménye

A Baumgarten Ferenc Irodalmi Alapítvány kuratóriuma az örökhagyó könyvtárát Tóth Árpád könyvtárával egyesítve 1932-ben pedagógiai célzattal megnyitotta a magyar írók előtt. Babits az alapítvány terhére angol könyveket rendelt és angol folyóiratokra fizetett elő. Az angol könyvsorozat kiválogatása nemcsak Babits egyéni ízlésére világít rá, de arra is, mit tartott az angol irodalomból a fiatal magyar írókra kíváncsúnak és üdvösnének. A könyvlistát Tóth Árpád angol könyvállományának kiegészítésül szánta, ezért célszerűnek véltem zárójelben közölni az ő angol könyveinek listáját is.

Arnold: The Poems; Bennett: The Lord; Austen: Emma; Bacon: Essays; Boswell: Life of Johnson; Bunyan: Pilgrims Progress; Brontë, Ch.: The Professor, Poems; Carlyle: Scottish Miscellanies, English and Other Critical Essays, The French Revolution, Sartor Resartus, Heroes and Hero-worship; Chesterton: The Man who was Thursday; Coleridge: Biographia Literaria, Poems, Essays; Darwin: Origin of Species; Defoe: Capt. Singleton, Robinson Crusoe; De Quincey: Lit. Crit.; Dryden: Dramatic Essays, Poems; Eliot: Adam Bede, Middlemarch; Emerson: Essays; Fielding: Tom Jones, Joseph Andrews; Goldsmith: Poetical Works, The Vicar of Wakefield; Gray: Poems and Letters; Hardy: Return of the Native; Hawthorne: The Scarlet Letter; Hazlitt: Sketches and Essays; Holmes: The Autocrat, The Breakfast Table; Hume: Essays; Johnson: Lives of the English Poets; Lamb: The Essays of Elia; Landor: Imaginary Conversations; Leigh Hunt: Essays and Sketches; S. Lewis: Babbitt; Macaulay: History of England; Marlowe: The Plays; Meredith: The Ordeal of Richard Feverel; Milton: Paradise Lost; Percy: Reliques of Ancient English Poetry; Pope: Poetical Works; Reynolds: Fifteen Discourses of Art; Ruskin: Sesam and Lilies; Shakespeare: The Complete Works; Shaw: The Four Pleasant

Plays; Spenser: The Faerie Queene; De Quincey: The English Mail Coach and Other Essays; Sterne: A Sentimental Journey; Stevenson: Virginibus Puerisque; Swift: A Tale of a Tub; Tennyson: The Poetical Works; Wordsworth: The Poetical Works; A Selection of English Prose, by L. Kobert; English Verse, English Lyric to Shakespeare, by Peacock; Selected Modern English Essays. (Tóth Árpád könyvtárában már megvolt: Arnold, Browning, Burns, Byron, Chaucer, Chesterton, Dickens, Bret, Harte, Irving, Johnson, Kipling, Longfellow, Meredith, Milton, Moore, Poe, Rossetti, Scott, Shakespeare, Shaw, Sterne, Swift, Thackeray, Wells, Whitman, Wilde, Yeats.) Folyóiratok: *Criterion, Hound and Horn, Life and Letters of Today, Poetry*.

*Babits első Shakespeare-tanulmánya*²¹⁴

Shakspeare egyénisége

Igen tisztelt hölgyeim és uraim! Jól tudom, hogy felolvasásom címe – Shakspeare egyénisége – két okból is meglepetést kelthetett. Az első a program azon ígéretére vonatkozott, hogy az előadást vetített képek fogják illusztrálni. Különösnek tetszhetett a dolog. Az egyéniség testtelen valami: hangulataink, érzelmeink összessége. Az egyéniség maga a titkos lélek: legbensőbb valónk. Nincs művész, aki lerajzolhatná, nincs spiritiszta, aki lefényképezhetné. Az irodalomtörténet jellemzései sokat beszélnek a költők egyéniségéről: de képekben bemutatni a költő egyéniségét, abszurdumnak látszhatik.

A másik kérdés hasonló: mit tudunk Shakspeare egyéniségéről? mit lehet beszélni Shakspeare egyéniségéről? Shakspeare nem dalokat írt: nem a saját érzelmeit fejezte ki zengő szavakkal. Fiatalkorában, mint mindenki, ő is írt szerelmes verseket, de ezek egyoldalúan és fejletlenül mutatnák egyéniségét még akkor is, ha mind lelkéből fakadtak volna, s nem volna jó részük udvarias szellemeskedés barátai számára meghatározott alkalmakra készítve. Az érett Shakspeare színmű író. A színműíró a láthatatlan bábjátékoshoz szokták hasonlítani, aki elrejtőzve a kulisszák mögött igazgatja a bábuk drójtjait. A színműíró elbújik alakjai mögé. Nem szól egy szót se; csak személyei beszélnek. Érzelmeivel nem gondolunk: csak személyei lesznek jó ismerőseink. S már az iskolában tanultuk, hogy Shakspeare e tekintetben még tútesz a legtöbb színműírórn. Nincs alakja, aki csak az ő szócsöve volna, akiben bízhatnánk, hogy a szerző véleményét, a szerző érzelmeit fejezi ki. Alakjai igen sokfélék. Szavaikban a legellentétesebb véleményekre lehetne érveket találni. Ily idézetekkel bizonyították egyesek azt, hogy Shakspeare, a protestáns Anglia gyermeke, titkos katolikus volt; mások ugyancsak ily idézetekkel felvilágosodott istentagadónak szerették volna feltüntetni. Tartották szocialistának, tartották arisztokratának művei alapján. A Velencei Kalmárt, ha akarom filozofemita, ha akarom antiszemita darabnak fogom fel.

Nem fog-e csak új tévedésekbe vinni, ha egyéniségére műveiből akarunk következtetni?

²¹⁴ „Szabadliceumi előadás. A Fogaras és Vidéke eredeti tárcája” alcímmel megjelent a Fogaras és Vidéke 1909. évf.-nak 11., 12., 13., 14., 16., 17. és 18. számában. Figyelemre méltó Shakespeare nevének magyaros helyesírása (Shakspeare): a gyerekkori Shakespeare-fordítások emléke.

Pedig máshonnan alig lehet. Arcképe nem maradt hiteles. Az ismert Shakspeare-arc, melyet a Westminster-apátságban (az angolok nagyjainak nemzeti pantheonában) levő síremléke idealizálva mutat, meglehetősen semmitmondó, éppen nem sejtet zsenit. Életről is a Sidney Leek kutatásai, a Brandesek okoskodásai dacára igen keveset tudunk, s amit tudunk abban semmi rendkívüli. Az angol renaissance fénykorában, a nagy Erzsébet királyné uralkodása alatt született egy vidéki városban, Stratfordban, az Avon folyónál. Apja jómódú kesztyűs, városi tanácsos, de eladósodott; a fiú korán korhely lett s 19 éves korában hirtelen megnősült; majd vadorzáson érték, s ő szégyenletében elszökött, nejét s három gyermekét elhagyva, Londonba szökött, színházi szolga, majd színész lett; színháza számára régi darabokat dolgozott át, később újakat írt. Közben félvilági hölgyekkel szerelmeskedett, írókkal és előkelő fiatalemberekkel barátkozott. Szép vagyont szerzett, nem az írásból, hanem a színészetből: évente egyszer hazalátogatott családjához Stratfordba, végre egyszer egészen hazament, elhagyva színpadot, író tollat, s 3 év múlva meghalt. Íme egy élet, amely az ifjúkor könnyelműségén s a férfikor józan számításán kívül más jellemvonást alig mutat, egyénit semmit.

Hogyan lehessen hát Sh. egyéniségét mégis megismerni? S hogyan lehessen azt éppen képekkel illusztrálni?

Mind a két kérdés magától megoldódik, ha a mai lélektan fényénél vizsgálják. Mi a lélek, mi az egyéniség? Nem valami külön létező dolog, nem anyag, hanem csak forma és szín. Gondolataink, hangulataink benyomásokból és érzetektől alakulnak, a benyomásokat és érzeteket pedig a külső világból kapjuk. Ekként nincs egyetlen gondolat vagy érzelem, mely velünk született volna: minden lelkiállapotunk a külső világ ránc-hatásának eredménye. A lélek pedig nem egyéb, mint a lelkiállapotok összessége. A lélek olyan, mint egy tiszta lap, melyet a világ ír tele, vagy inkább mint egy üres kancsó, melyet a világ tölt meg színes boraival. S ha nincs két egyforma lélek, vagyis ha minden embernek külön egyénisége van, az egyrészt azon alapul, hogy nincs kettő, aki ugyanazt a világot látná, másrészt, hogy nincs kettő, aki ugyanúgy látná a világot. A folyadék alakja a kancsó alakjától függ. Azt hiszem egészen érthető lesz a dolog, ha a fényképezetről veszek példát. Ugyanazon dolog fényképe más és más lesz más géppel és más lemezen. A kép minősége a gép minőségétől, a lemez színétől is függ. Ilyen fényképezőgép a mi lelkünk is. Mindenikünk lelkében a világ tükröződik vissza, de mindenikünkben másként tükröződik. S a lélek maga, az egyéniség nem egyéb, mint a világnak egy sajátos színű színezett tükörképe.

Ilyenformán lehetséges lesz az író műveiről egyéniségére következtetni még akkor is, ha az egészen tárgyilagos író és magáról sohasem beszél. Ha az író lelke a világ tükörképe, művei ennek a tükörképnek a tükörképét mutatják. Az író műveiben semmi sincs, semmi sem lehet, ami ne lett volna meg az író lelkében is mint kép, benyomás, érzés, hangulat.* Így az író minden szava akaratlanul vallomássá lesz: alakjainak minden mozdulata önmagát árulja el: azt, hogy mit látott a világból és hogyan látta. S így lesznek a költő műveinek illusztrációi egyszersmind egyéniségének illusztrációi is; így lehet

* Sh. sohasem ölte meg a szeretettjét, mint Othello; de a nőgyilkos Oth. lelkiállapotát csak úgy képzelhettem el, ha ennek a lelkiállapotnak egyes mozzanatai kicsiben már benne is megvoltak: féltékenység, a düh, az önkínzás, késő bánat, lelki furdalás. A képzelet szerepe csupán a lelkünkben már meglévő képeket, érzéseket nagyítani s különböző módon egymáshoz csatolni: amiből semmit sem láttunk, semmit sem éreztünk, arról képzeletünk sem lehet.

Shakspere egyéniségét vetített képekkel illusztrálni. Azok is, ha jók, azt mutatják minő képeket hordott a költő lelkében, minő alakok népesíték be fantáziáját. S az a tarka tömeg, amelyet képeinken látni fogunk: színműveinek személyei valóban a költő lelkéből való lelkek, s jellemvonásaik összevetve sejtelmet fognak nekünk adni arról a sajátságos, nagy, külön világról, amelynek ezt a nevet adtuk: Shakspere egyénisége.

Igen tisztelt hölgyeim és uraim! Sok dologról volt már szó ezeken az esti előadásokon. Láttuk a földet, tájait, láttuk a föld anyagának törvényeit, a föld rettenetes katasztrófáit. Hallottunk az élő szervezet fejlődéséről, a fajok keletkezéséről, az emberi test részleteiről. Megnéztük az emberi kéz alkotásait, városokat, épületeket: gondolkoztunk az emberi társadalom jogi és kulturális alapjairól. De most oly dologról lesz szó, amiről még nem volt: a természet legfenségesebb alkotásáról, egy ember lelkéről, és pedig nagy lélekről, amelyben megfért egy világ.

Ez a lélek, láttuk az életrajzi adatokból, kora ifjúságában könnyelmű volt, élvhajász, kicsapongó. A fiatal Shakspere, amint aligha valami finom cimborákkal a stratfordi csárdában mulat, sőt egyéb nem is mindig tisztességes csínjeikbe is beáll, míg Sir Thomas Lucy békebíró úr vadorzáson nem csípi: egyik legkedvesebb alakját juttatja eszünkbe, a fiatal Henrik herceget, IV. Henrik fiát.

Íme, a pajkos királyfi különös vendégeket hozott atyja palotájába, kocsmában felszedett cimboráit, a kövér, korhely, s mégis oly szeretetre méltó Falstaff lovagot, s Pains úrfiát, a világ legötletesebb és leghaszontalanabb csínytevőjét. Komoly politikusok helyett e csavargók közt érzi jól magát a víg herceg, s vígan tölti a napot. Íme mit felelt a kövér Falstaffnak, aki azt kérdezte, hogy mennyi az idő?

– No, a te eszed is úgy behájasodott a sok ópálinkától, vacsora utáni kigombolkózástól és ebéd utáni padon alvástól, hogy nem is azt kérde, amit igazán tudni akarsz. Mi az ördög közöd van neked az idővel? amíg az órák nem sült kappanak, a percek nem pálinkás kupicák, az óramutató nem asszony nyelv, az óra körtéje nem kocma cégér, s maga az Isten napja odafönn nem valami jóképű cseléd kerek, kipirult ábrázata, addig nem látom okát, hogy felesleges kérdéseket tegyél az időről.

A legnagyobb bajuk a cimboráknak, hogy kevés a pénzük, még a királyfinak sem elég soha ami van. Ekkor Pains úrfinak ötlete támad:

– Fiúk, fiúk, holnap korán reggel négykor Gadshillbe. Búcsújárók mennek arra Canterburybe gazdag fogadalmi ajándékokkal, és kereskedők Londonba kövér bugyellárral; van álarcom valamennyitőknek, lovatok is van: ha jöttök, telerakhatjátok a bugyellárist koronákkal, ha nem jöttök, ott vesztek, akasszátok fel magatokat.

Falstaff rögtön rááll, de a királyfi tiltakozik. Ekkor Pains azt mondja a kövér lovagnak:

– János úr kérlek, hagyj egyedül engem és a herceget; olyan okokat mondok neki e kalandra, hogy belemegy.

Látjuk, hogy János úr eltávozik, s a herceg és Pains kifőzik a csíny, hogyan támadják meg reggel magát János urat, mintha az álarc alatt őt néznék valami kövér kereskedőnek, s hogyan püfölik el ily ürüggyel istenesen.

Ebből a pajzán könnyelmű hercegből később V. Henrik lesz, nagy király, a franciák ostroma, népének annnyival jobb kormányzója, mennél jobban ismeri e nép legsós rétegeit is. E könnyelmű herceg maga az ifjú Shakspere, nem kisebb király a képzelet világában, aki kocsmákban, lebujokban ismeri meg azt a népet, melyet hivatva van oly utolérhetetlenül festeni. S Falstaff a hencegő, gyáva, nagyétű lovag, a néphumor töről metszett

alakja, a tősgyökeres józan angol néphumoré, melyet a Shakspere ifjúkorától fogva magába szívott, s mely sohasem hagyta el.

Íme Falstaff a harisnyakötőhöz címzett vendégfogadóban. Az asszony, akit hozzávezetnek, Fürgéné, szerelmi üzenetet hoz a szép Habnétól, aki szereti a kövér lovagot, de még hogy!

– Bizonyára úgy hiszem önnek valami bűbája van – mondja Fürgéné, – az isten ucsse, az van.

– Nem nekem, biztosítlak nincs, – szerénykedik János úr, – leszámítva szép tulajdonságaim vonzó erejét, egyéb bűbajom nincs.

De a szép Habné egyike a windsori víg nőknek és kacagtatóan felülteti a lovagot. Íme János úr megjelent a rendezvoun. A másik szobában van az asszony beavatott barátnője, ki egyszerre csak nagy rémülettel jön jelenteni, hogy a féltékeny Hab úr váratlanul megjött éspedig gyanakodva, dühösen. Most van ám bajban még csak János úr; mit tegyenek? oly vastag, hogy nincs szekrény, ahol elbújhatna. De van egy óriási kosár, amiben a szennyes ruhát szokták a mosóhelyre vinni; János úr éppen csak hogy elfér benne; rádobnak néhány darab szennyeszt, elrejtteni; két legény rúddal a vállára kapja s viszik egyenesen a Temzéhez a mosóhelyre, ott zupp! beleürítik a kosár tartalmát János úrral együtt a hideg folyóba.

E vaskos, de egészséges angol tréfák hangulata kétségtelenül még Shakspere otthoni falusi benyomásaiból való: ezek rakták le óriási emberismeretének első rétegét, s nevelték kifogyhatatlan egészséges kedélyét.

Itt van ugyanebből a hangulatkörből egy másik szerelmes, méltó párdarabja János úrnak. A Vizkereszt című vígjáték, amelyben szerepel, a legkacagtatóbb farsangi darab. S nincs nevetségesebb, mint látni Malvoliót, a képzelődő szerelmes udvarmestert, aki azt képzei, hogy úrnőjénél a legnagyobb kegyben áll. Szolgatársai egy szerelmes levelet játszanak a kezébe; Malvolio kiokoskodik, hogy azt csak úrnője írhatta neki. Íme megjelen a szép Olivia előtt jelentősen mosolyogva és csókokat hányva. Az úrnő nem tud mást gondolni, mint hogy udvarmestere megbolondult; és a szegény Malvoliót a saját imádottja megköltözteti és becsuktatja egy sötét kamrába. A farsangi bohózat pedig feltartóztathatlan jókedvvel rohan tovább a legképtelenebb helyzetek felé.

Itt egy igazi farsangi párbaj. A piroscharisnyás hős Keszeg Andor, aki így jellemzi magát:

– Úgy veszem észre, néha-néha én sem vagyok szellemesebb, mint más keresztyén, vagy akármely közönséges ember fia; hanem nagy marhahúsevő vagyok, s úgy hiszem ez árt a szellemnek.

A sok marhahús egyébként nemcsak a lábszárait és a szellemét vékonyította meg, hanem a bátorságát is. Íme Tóbiás, a világ legmulatságosabb párbajsegéde, a fejébe beszéli, hogy ellenfele valóságos ördög, úgy vív: sőt vívómester volt a perzsa sahnál. Keszeg vitéz ijedtében már a paripáját ígéri Tóbiásnak, csak békíti ki vele. Ki hát a veszedelmes ellenfél? csakugyan valami híres vívómester? – dehogy: sőt lány, a vígjáték bonyodalmi közt férfinak öltözött lány, aki még jobban remeg a párbajtól, mint maga Keszeg. Íme a párbaj tökéletes karikatúrája: két egymástól remegő, bűvő ellenfél, kiknek minden vágyuk kibékülni – és mégis megvívni.

A farsangi tréfák, a vígjátéki személyek ez örökös áprilisijárása, ez a mindig készen álló, minduntalan kitörő jókedv jellemezhetette az angol életet abban a korban, amikor

a reneszánsz, a szellemi újjászületés nagy árama éppen elöntötte Angliát, az emberi lélek e bámulatos fellélegzésének korában, amikor a felszabadult erők kicsapongó játékokat űztek, s talán még a vér is gyorsabban folyt az erekben, mint más lanyhább korban. S az angol falu is, ahol Shakspeare első hangulatait, benyomásait nyerte, telítve volt már a XVI. sz. e duzzadó, túlárado szellemével. Az angol falu egy tipikus alakja az üstfoldozó. Öröklékeny kasztot képeztek az üstfoldozók és Shakspeare üstfoldozója büszkén mondja (bár történeti hibával): Hódító Rikárddal jöttünk az országba. Valóban reneszánszkori angol falut el sem lehet képzelhetni e cigányképű és cigánylelkű, iszákos, de nem éppen ostoba fickók nélkül, akiket Macaulay is a cigányokhoz hasonlít, de akikben mégis az angol kedély és ötletesség testesül meg.

Íme a legmulatságosabb jelenet: az üstfoldozó mint lord. A földesúr megtalálta az üstfoldozót az útszélen holt részegen és megtréfálja: felviteti a kastélyába, lefekteti az ágyba; mikor aztán felébred, előkelő szolgák állnak az ágya körül és udvarolják, mintha ő volna a lord.

– Parancsol egy pohár aszút uram?
 – Nagysád parancsol e befőtt gyümölcsből?
 – Minő ruhát óhajt nagyságos uram ma?
 – Én Ravaszdi Kristóf vagyok. Engem ne urazzatok, ne nagyságoljatok. Aszúbort életemben sem ittam, s ha befőttet akartok adni, adjatok befőtt marhahúst. Azt se kérdeitek, melyik ruhát akarom felvenni: mert nekem nincs több mellényem, mint hátam; nincs több harisnyám, mint lábszáram; nincs több csizmám, mint lábam; sőt néha több lábam van, mint csizmám, vagy olyan csizmám van, hogy a fején kandikál ki a lábam... Mit! hát meg akartok bolondítani? Hát nem Ravaszdi Kristóf vagyok én, fia az öreg Ravaszdinak, Burtonfalváról! születésemnél fogva csavargó, nevelésem által gereblyecsinaló, viszontagságaimnál fogva medvehurcoló, s foglalkozásom szerint üstfoldozó.

A lord vendégei spanyolfal mögül mulatnak a komédián.

De az angol falu idillikusabb hangulatai is nyomot hagytak Shakspeare lelkében és költészetében. Íme házaló érkezik a pusztára, aki női divatcikkeket árul; a falu szépei köré gyűlnek, s ő pattogó versben ajánlja portékáját kivált a gavalléros udvarlók figyelmébe: mindjárt megismerjük a reneszánsz kori női divatot, melyet a fekete álarc, a fehér csokros gallér annyira jellemez:

Patyolat, fehér mint új hó
 Fátyol, sötét mint a holló
 Keztyű, lágy mint rózsza fodra,
 Álca, arcra vagy orrodra
 Karperec és nyakkötő
 Hölgyszobába füstölő.
 Násfa, pártá, aranybojtok:
 Lány ha kapja, mindig boldog
 Tüvel tüzdelt csokros gallér
 S ami kell tetőtől talpig,
 Vegyen aki most gavallér,
 Aki vesz, annak lesz,
 Aki nem vesz, a babája durcás lesz.

Amint az erőből duzzadó, de kiforratlan Shakspeare elhagyta kis szülővárosát és Londonba ment, kétségkívül egészen új világ tűnt fel előtte. Bámulatos fogékonyságával gyorsan szívta magába korának egész műveltségét; s ha valahol, úgy Londonban forrt és dagadt ez időben az ifjú angol reneszánsz teljes pompájával. Minden összejött egyszerre: az új műveltség és az új hatalom, tengeri kalandok új földrészek, szellemi kalandozások a tudományok eddig nem sejtett területein: ez volt a merész hajósok és merész filozófusok, a Walther Raleigh-k és Bacon lordok kora. A minta Itália volt, a fényes új erőből duzzadó reneszánsz kori Itália, mely szerfelett divatos lett a művelt britek közt. Az ifjú Shakspeare égő képzeletében is feltűnt a távol Itália, feltűnnek a pompás városok, feltűnnek Velence kincset és csodákat szállító gályái.

Feltűnik maga Velence, a kereskedő és pompás Velence, minden városok között szellemre, hatalomra, Angliához a legrokonabb, gondoláival, palazzóival, elegáns asszonyaival, mesés kincseivel. A vígjátékok, melyeket színháza számára dolgoz, szintén Itáliába viszik, a források, melyekből új darabjai tárgyat meríti, a divatos olasz novellák, Boccaccio Dekameronja, s hasonló regényes történetek: a birkózásról, melyben a szégyen és fiatal, de csinos, ügyes és bátor idegen lovag az udvari bolond gúnyolódásai ellenére is legyőzi a herceg fogadott hústorony Herkulesét, a szerelmes hercegisasszony titkos öröme; a három szekrényről, arany, ezüst, és ólomszekrényről, melyből a kérőnek, ha a gazdag úrnő kezét elnyerni akarja, ki kell választania azt, amelyik az úrnő arcképét rejt (persze hogy az ólomszekrény), fiúknak öltözött hölgyekről, egymással összetévesztett ikertestvérekről, s hasonló divatos és szép, bár kissé sablonos mesék. A kor lírai divatja is megragadta olaszos szonettformájával, rímjátékával és szellemeskedéseivel, szójátékaival és galáns bókjaival, mitológiai képeivel, nimfáival, Venussal, Amorrall.

Íme egy Shakspeare szonett-rész: a szerelem veszedelmes nyilazó gyerekistenét hogyan fegyverzik le a hideg, szűzi nimfák:

Kis Ámor isten egyszer elszunyadt
Szívgyújtó nyila hevert oldalán
Sok nimfa szállt arra a fák alatt
S lábujjhegyen a legszebb nimfalány
Felvette Ámor tüzes fegyverét
Mely annyi száz hű szívet megigéz:
A forró vágyak apró mesterét
Így fegyverezte le egy szűzi kéz.

Ezeket a gyakran szellemes és kedves, de sokszor egészen tartalmatlan mitológiai elemkedéseket a latin–görög irodalmakon nevelkedett reneszánsz a legnagyobb divatba hozta; de Shakspeare mind kevésbé hódolt nekik, sőt ki is figurázta őket, pl. a Szentiván-éji álom ismert bohóságában, ahol közönséges mesteremberek adnak elő, műkedvelőként egy mitológiai szindarabot, vagy a Felsült Szerelmesekben, ahol meg egy tudakos iskolamester, Holofernes nevű tanít be egy tudakos mitológiai előadást, ahol felvonul a hagyományos 9 hős, Herkulestől Nagy Sándorig. Íme Nagy Sándor bókol a nézőknek szabad ég alatt felállított páholy előtt és rákezd éktelen versekben:

Élvén ez világon, néki parancsoltam,
Kelet, dél, nyugatra hódítva hatoltam,
Hogy én vagyok Nagy Sándor, pajzsom mondja nyíltan.

Nagyobb hatással volt a költőre a pásztorálék franciás divata: az udvarias, galáns, szerelmes, szép verseket éneklő, nagyon is művelten beszélő, mitológiai képeket használó pásztoroknak szintén a latin–görög irodalomból származó képzelt világa nagyon is megfelelt a reneszánsz kor ízlésének, mely szerette a szabad természetet, az egyszerű életet, de még jobban szerette műveltségét, a pompát és a mitológiát – s e képzelt pásztoréletben együtt lelte fel mindezeket. Shakspeare pásztorai is beszélgetnek szellemesen görög istenekről; de ő nagy megfigyelőképességével és reális érzékével mégis igazi pásztorokat formál belőlük, utolérhetetlen kedvességgel festve a szép kis pásztorleányt, akit nyája nyírásának ünnepére úri vendégek is meglátogatnak atyja hajlékában – és virággal fogadja őket:

Nagyságos urak!
Tessék vadrunka s rozmarin – ezek
Zölden maradnak s frissek télen is
Hűséget jelentenek és szerencsét.

– Jól példázod korunkat téli virággal – mondják a már idősebb vendégek. A lány meintegetőzik; szegfűve nincs csak szerény falusi virágai.

Van levendula, menta, majoránna
Hajnalka, mely a nappal alszik el
És vele kél könyezve. Mind a nyár
Közepén nyíi s illenek azt hiszem,
Uraságtok korához. Hozta isten.

Aztán fiatal vőlegényéhez és barátnőihez fordul:

Bár volna nálam tavaszi virág is
Korodhoz illő és a tietekhez,
Lányok, kik pártát hordtok mint tavasszal
A fák virágot – olyan szép virág
Amilyet hajdan Persephone elszórt,
Mikor megrémült Plutó szekerétől.
Hóvirág, mely előbb nyíl, mint a fecske
El merne jönni, s március szelét
Szépségével fegyverzi le; – sötét
Viola, kékebb, mint Junó szeme
És édesebb, mint Vénusz sóhaja;
Bús primula, mely szűzen hervad el
S a nap hevét soh'sem élvezheti
(Sok lány is jár így) – százszorszép rüker,
Császárszakáll s a büszke liljomok,

Fehér királynők. Ezek kellenének,
 Hogy koszorúba kötném és velük
 Behinteném édes barátomat.

E szellemes, kedves virágnyelven beszélő lányka után íme a másik véglet, az együgyű, durva, piszkos pásztorlány, akinek stílszerűség kedvéért az udvari bolond udvarol. De a bolond már művelt ember, s látva a lány nagy tudatlanságát, felsóhajt:

– Bizisten, bár az istenek egy kevésbé poétikusnak teremtettek volna!
 – Tudom is én mi az a poétikus – feleli Luci – tisztességes-e szóban és cselekedetben? és igaz dolog-e?

A bolond megvallja, hogy a poétikus nem mindig igaz dolog. Hozzátehetjük, hogy Shakspeare-nél a poétikus igazzá válik. Láttuk, mint hozza közel olvasmányait s kora divatát a valósághoz, gyakran durva, de mindig élénk színekkel, az ő sajátos színeivel színezve. Két dolog segíti a jellemek tökéletes kidomborítására: kitűnő szeme, megfigyelése és sajátságos átérző képessége. Shakspeare nemcsak sokat látott, hanem sokat érzett is.

Kétségkívül sok küzdelmen és szenvedésen kellett keresztülmennie, míg jött-ment csavargóból, szolgából művelt, jó módú színésszé küzdé fel magát. E küzdelmek és szenvedélyek minden olvasmányánál jobban tágtították szellemét, mely – a legszabálytalanabb szellem, mint a nagy francia kritikus, Taine nevezi – amint az életben látta, úgy vegyíté a színpadon is a vígát a szomorúval, s az élet csúnyaságait és keserveit ugyanazzal a reneszánsz mohósággal élte és élvezte át, mint jókedvét és báját. Jelenetezzünk mi is az ő sajátságosan tarkító módszerével és a bohóc képe után lássuk mindjárt legtragikusabb sorsú, s talán legegényibb alakját, Hamletet.

A dán királyfinak szörnyű gyanúja van: azt gyanítja, hogy apját az anyja ölte meg, hogy nőül mehessen kedveséhez. Hogy megbizonyosodjék, színjátékban eljátszatja a képzelt történetet az udvari színészekkel, s figyeli a királyék viselkedését. Hamlet külön módon viseli magát, örültet játszik, hogy ne gondolják, hogy gyanúja van: íme a földre fekszik a szép Ophélia előtt.

– Jókedve van fenséges úr – mondja Ophélia.
 – Ó, boldog Isten! hisz én vagyok a világ legelső bohóca. Ki tehet arról, ha jó kedve van: hisz látja mily vidor az én anyám is, pedig az apám csak most halt meg, két órája.
 – Dehogy, kétszer két hónapja is van már fenség.
 – Oly régen? Gyászolja hát az ördög. Én cobolyruhát csináltatok.

Mennyi mély keserűség van e bolondos beszédben! Nézzünk más példát e csodásan mély átérzésre. Egy zsidó uzsorás: ugyebár nem valami rendkívüli téma? Nézzük csak hogyan mutatja meg egy ily alakban költőnk egy egész népfaj jellemét, évezredes szenvedéseit.

Shylocktól, a velencei zsidótól kölcsönkérnek.

– Háromezer arany, – értem.
 – Igen uram, három hónapra.
 – Három hónapra – értem.
 – Melyért mint mondám, Antonio lesz kezes.
 – Antonio lesz kezes, – értem.
 – Segíthet ön rajtam? Lesz olyan szíves? Tudhatom választát?
 – Háromezer arany, három hónapra és Antonio kezes.

- S válasza erre?
- Antonio jó ember.
- Hallott valami ellenkezőt róla?
- Ej nem, nem, nem – mikor azt mondom jó ember, azt értem rajta, tudja ön, hogy jól áll. De a felelettel késik Shylock: s mikor ebédre hívják megbeszélés végett, visszautasítja:
 - Igen, hogy disznóhúst szagoljak? Veszek önökkel, adok önökkel, beszélék önökkel, járok önökkel, de nem eszem, nem iszom, nem imádkozom önökkel.

Végre kifakad:

Signore Antonio, ön a Rialtón
 Sokszor, nagyon sokszor szidalmazott:
 Én vállvonítva és törve viseltem
 Mert béketűrés népem örök sorsa.
 Véreb s hitetlen címmel illetett ön
 S zsidós ünnepruhámra ráköpött
 Ihol most ön reám szorul
 Itt van la: hozzám jön s ezt mondja ön:
 „Adj pénzt Shylock, kérlek.” Ön mondja ezt,
 Ki nyálával szakállam szennyezé
 S lábbal taszított mintha korcs kutyát
 Rugdalna küszöbén: s kérelme pénz.

Az uzsorás azt követeli szerződésbe, hogy ha nem tud határidőre fizetni Antonio, egy font húst vághasson testéből: e mesés kegyetlenség megmagyarázódik a meggyötört, megvetett faj örökölt gyűlöletével:

– Zsidó vagyok. Nincsenek a zsidónak szemei? nincsenek a zsidónak kezei, életműszerei, tagarányai, érzékei, indulatai, szenvedélyei? Nem ugyanazon étel táplálja, ugyanazon fegyverek sebzik, ugyanazon betegségek gyötrik, azon gyógyszerek gyógyítják, azon tél és nyár hűsíti és hevíti-e, mint a keresztényt? Ha megszártok, nem vérzünk-e, ha csiklandoztok, nem nevetünk-e? ha megmérgezték, nem halunk-e meg? s ha bántotok, nem állunk-e bosszút?

Íme, Shylockot üldözi a szerencse: a kereskedésben vesz, a leányát elcsábítja egy keresztény; még csak egynek él: a bosszúnak.

Antonio nem tud fizetni; a határnap megérkezik; az ügy bíróság elé kerül. Shylock már kezében tartja a mérleget, hogy kimérje a font húst. Ekkor megjelenik az ítélkező hermelines dózse előtt egy fiatal ügyvéd, tulajdonképpen ügyvédnek öltözött szellemes lány, Porcia, elismeri a követelés jogosultságát, de kéri a zsidót, legyen kegyelmes.

- Ki kényszeríthet? – kérdi Shylock.
- A kegyelem kényszerről mitse tud, – feleli az ügyvéd:

Az mint az ég szelíd esője hull
 Alá a földre s kétszer áldva van
 Megáldja azt ki ád és azt, ki vesz,
 Hatalmasokban leghatalmasabb
 Trónjában ülő fejedelmet ez
 A koronánál inkább ékesít.

Hasztalan: a zsidó nem akar tudni kegyelemről. Ekkor az ifjú ügyvéd kijelenti, hogy jog van hát egy font húst venni a vádlott testéből; de vérről a szerződés mitse tud; s ha egy csöpp keresztény vért mer ontani Shylock, jószágaival lakol.

Shylock meg van törve. „Nem jól vagyok” – mondja. „Bocsánatot, hadd távozzom ha-za.” Kitántorog.

És íme, Shylock a világ csúfja lesz. Vajon komikus hős-e Shylock vagy tragikus? Mindkettő. Shakspeare-nél ezek a fogalmak összeolvadnak.

Ugyane csodás, átérző képességet mutatja Lear király alakja is. Lear király öregkorában minden királyságát két leánya közt osztotta fel, akik folytonos hízelkedéssel rávették; a harmadikat, aki egyszerű lélek volt, s hízlelegni nem tudott, kitagadta. Ezt az öregi mesét Shakspeare egy nagyszerű lélektani rajzra használja fel. A két idősb leány, elérve célját, az öreg s már-már gyermekes királlyal azon túl nem sokat törődik. Az öreg úr mindig ingerlékenyebb, s végre beleőrül szeretett leányai hálátlanságának gondolatába.

Sok viszontagság után betegen, ájultan legjobb leányához kerül, akit kitagadott. S aki gonddal ápolja. Az öreg király kinyitja szemeit.

– Ismersz-e engem? – kérdi leánya, Cordelia.

– Szellem vagy, tudom – feleli az örült. – Mikor haltál meg? Aztán saját magáról kezd el tűnődni:

– Hol voltam, hol vagyok? Nem mernék rá fogadni, hogy ezek az én kezeim. Hadd lássuk: e tű szúrását érzem-e? Szeretnék meggyőződni állapotom felől.

Más költő alkalmat vett volna magának regényeskedni, érzelegni. Shakspeare ragaszkodik a valósághoz, s a kórtani állapot szabatos rajzához.

Az ily rendkívüli emberismerőnek, a szenvedélyek és indulatok ily bámulatos rajzolásának, aki még hozzá roppant reális érzéke mellett is, vagy épp amiatt, mindent egy fokkal erősebben és élesebben ad vissza a valóságnál: rendkívül hálás téma lehetett a történelem, a középkori angol történelem, a pártszenvédek hatalmas hullámaival, vagy a reneszánsz által divatba hozott római történet, büszke patríciusaival és lázongó plebsével.

Londonban vagyunk, a Temple-kertben. Ott vitatkoznak a Plantagenet és Somerset család sarjai a trónon. Nem tudnak megegyezni. Ekkor Somerset egy fehér rózsát tép a kertből, jelvényül igazságának. Hívei is fehér rózsát tépnek. Plantagenet és hívei el-lentüntetésül piros rózsát szakítanak. És Warwick gróf e jóslatot mondja:

..... E mai cívódás,
Mely pártviszályá nőtt a Temple-kertben
A rózsák közt még lelkek ezreit
Halálba, ó, halálos sebbe ejti.

S nemsokára Warwick gróf maga fekszik sebesülten a csatatéren.

– Vajha futni tudnál! – szól ura, Somerset. „Akkor sem futnék” – felel a büszke Warwick és kiadja lelkét. S a fehér és piros rózsá harca dül tovább.

Íme Edvard király meghalt; özvegye félti gyermekének trónját Gloster hercegétől, a kegyetlen Richárdtól. A kis fiúnak nem szabad Richárd bácsiról beszélni: „füle van a falnak is.” A hercegnő panaszkodik az érseknek:

Átkos, viszályos, nyugtalan napok,
 Belőletek hányat látott szemem
 A koronáért halt meg férjem is
 Fel és alá dobattak fiaim
 Egymással küzdenek
 Fivér fivérrel, vér a vérrel,
 Maga maga ellen. Örült fonák harc...

Hiába! Az erkölcsi örültségben szenvedő Richárd, a Shakspeare által elhíresült III. Richárd trónra jut, s a kis hercegeket fogságra veti a Towerba, majd megöleti. Dighton és Forrest, a felbérelt gyilkosok maguk mondják el a történetet: – Úgy feküdtek a kedves gyermekek:

Úgy, úgy átölelve egymást
 Ártatlan alabastrom karjaikkal,
 Négy rózsa egy tőn voltak ajkaik,
 Egy imakönyv nyugodt párnájukon;
 De ó az ördög! – itt eláll a gaz.

Átok van a királyi véren, örökölt átok van a hatalmon, s a végzet úgy akarta, hogy birtokosai egymást pusztítsák.

Már II. Richárd felesége, Izabella is búsan ült kertjében férjéért aggódva. Udvarhölgye fel akarja vidítani:

- Énekelek valamit.
- Jobban tetszenél nekem, ha sírnál, feleli a királyné.

A testvérharc borzalmai nem fogynak. Hubertnek megparancsolta a trónját féltő nagybácsi, hogy a kis Artúr herceget vakítsa meg tüzesvassal: tegye a trónra alkalmatlanná. A kis herceg megindítóan könyörög:

- Tehetek én róla, hogy Dodofréd volt az apám?

Angyal ha jönne s mondaná nekem,
 Hogy a szemem Hubert kiszúrja, mégse
 Hinném, se másnak Huberten kívül
 Aj, jaj, ne bánts Hubert, ne bánsd szemem,
 Inkább ha tetszik vágd ki a nyelvemet,
 Csak a szemem ne bánts! ó a szemem ne!

A zavaros kor hatalmas ércjellemeket szül, akiknek a veszély gyönyörűség.

Íme: Talbot grófnak, a franciák nagy ellenségének cselet vet az auvergne-i grófnő, egy francia honleány, nem méltatlan kortársa az orléans-i szűznek. Várába csalja és elfogja, de Talbot előre katonáival vétette körül a várat, s mikor a grófnő már-már azt hiszi, hogy kezében tartja ellenségét: betörik ajtaját és betódnak az angol katonák.

– Íme grófnő, – mondja a generális, – nem jól ismertél: most látod csak az igazi Talbot-t.

Ezek: valója, karja, ereje,
 Velük igázza zendülők nyakát

Várost dúl és felforgat várakat
És sivataggá tesz egy perc alatt.

De a legbámulatosabb történeti jellem VIII. Henrik hatalmas kancellárja, Wolsey érsek. Látjuk, minő pompával lép be a király előszobájába. Szolgák viszik uszályát, testőrei vannak. Egy oldaltekintetet vet az előszobában várakozó Buckingham hercegre és bemegy a királyhoz. A herceget rágja a szégyen: „Lenézett, mint egy hitvány inast.” gondolja; hercegi őseire gondol és arra, hogy az érsek mellette csak jött-ment parvenü: „a koldus tintája több a nemes vérénel”.

Katalin királynő rossz sejtelmektől gyötörve ül szobájában. Szórakozottan hallgatja udvarhölgye zenéjét. A hatalmas érsek jelentette látogatását. A királynő tűnődik. Összefüggést keres a nagyravágyó bíbornok látogatása és férjének elhidegülése között.

– Mit akarhat
Szegény kegyvesztett asszonnyal velem,
Ez a nagy úr? ha jól meggondolom,
Nem szeretem jövőjét. Jónak és
Irgalmasnak kéne lennie, ámde
A csuklya még nem teszi a barátot.

A szegény asszony jól sejtett. Wolsey azért jött, hogy rábeszélje, hogy egyezzen bele a férjétől való elválásba. Ez a válasz igen nevezetes a történelemben, ez okozza a pápával azt a viszályt, amely az angol hitszakadás előcsirája. De Wolsey nagyravágyó számításai is csaltak: a politikai bonyodalmakban a nagy bíbornok kegyvesztett lesz és íme a kolostor kapujánál látjuk viszont, ahová eltemetni viszi nagy terveit és ábrándjait:

– Isten veled te rang,
Nagyság örökre! – Ember sorsa ez,
Ma a remény virágát ülteti,
Holnap kinyíl; harmadnap dér, fagyos
Dér jön reá; s mikor azt hitte már
Szegény bolond, hogy a gyümölcs megért,
Akkor leszárad és lehull, lehull
Mint én! – Merészen, mint a hólyagon
Úszó gyerek, úszkáltam a dicsőség
Taván soká, a mély fölött, míg
Míg el pattant a felfújт büszkeség...
Hiú világi pompa, rang, gyűlöllek!

Hogy szerette valaha! De az emberi elbizakodottságon átok van.

A büszke Corjolánust is, a legögösebb római patríciust, száműzte a köznép, melyet úgy megvetett. Anyja, a férfias jellemű Volunnia keserű gúnnyal tesz szemrehányásokat a nép lázító tribunusainak.

– Hőstettet vittetek véghez. Amennyivel nagyobb a Capitolium vára, mint itt a legkisebb ház: annyival nagyobb volt mindnyájatoknál fiam, kit száműztetek.

De a nagyságnak bukni kell: ez az örök tragikum. Íme a nagy Caesar megölve fekszik a tanácsteremben, s Brutus biztatni kényszerül az összeesküvőket: „Ne féljetek”. – A tett után jött csak a döbbenés.

Ennyi hatalmas indulat és hatalmas katasztrófa után jólesik egy oly hirtelen színváltozás, amilyen költőknél oly gyakori, s néha oly hatásos. Íme Olívia grófnő föllebbenti előttünk fátyolát, s megmutatja azt a szépséget, amelyet Heine a nagy német költő a következő shakspere-i szókkal jellemez: „Természet ez, szelet, vihart kiáll.” Valóban Shakspere nőalakjai kiállják az idők szelét és viharát és ma is oly frissek, mint háromszáz évvel ezelőtt: csupa természet ez. Nem volt több oly ismerője a női szívnek.

Íme Ophelia, akit nagy bánat ért: atyját megölte az, akit vőlegényül szeretett volna. A lelki rázkódás sok a gyenge leánynak: megőrül. Bolondosan virággal ékesíti fel magát és elbolyong.

Egy fűzfa hajlik a patak fölé
Mely szürke lombját visszatükrözi
Ahhoz vivé ő eszelős füzérit
Csalán, kakukkfű, torma, kosborát
Ott egy behajló ágra koszorúját
Függesztené s amint kapaszkodik,
Egy gonosz ág letört; s ő maga is
Gyomékszerével a síró folyóba
Zuhant alá: Ruhája szétterülve
Mint habléányt tartá fenn egykorig;
Miközben régi nótákból danolt,
Mint ki nem is gyanítja önbaját
Vagy oly teremtmény, ki a vízelem
Szülötte és lakója. Csakhamar
Azonban ittas és nehéz ruhái
Dallamköréből levonák szegényt
Sáros halálba.

A szerelem ébredése hol van oly lélektani igazsággal ábrázolva, mint Desdemónáé? E szép leány beleszeret Othellóba, aki rút és szerecsen. Othello maga beszéli el a történetet:

Atyja, szeretvén, gyakran hitt magához
Kérdezte életem történetét
Évről-évre a sok ostromot, csatát
Mikben forogtam. Elmondtam azt
Beszéltem száz csapás s megindító
Balsors felől, mi szárazon s vizen
Hányt és vetett; midőn hajszálon állt a
Tenger csatáin életem...
Viszontagságos útaim leírtam,
Hol vad barlangok, sivatag, kopár
Zord szikla, melynek égig ér feje
S több más csodák jövének említésbe.

Ezek felől szép Desdemóna is
 Szeretett volna hallani. De őt
 A házi baj tartá gyakorta el,
 Mit hogyha végze, visszajött legott
 S mohó fülekkel hallgatott reám...
 Akaratlan könyekre is ragadtam
 Nem egy veszély s nehéz csapás miatt
 Mi ifjonta ért... Kívánta, bár nem mondtam volna el,
 S kívánta mégis hallani...
 Ím ily varázs nyeré meg őt nekem.

De a vad, bűnös szerelem pusztító tüze is fellobog Shakspere világában. Íme Jessica, a szép zsidólány. Shylock leánya megszökik keresztény kedvesével. Álarcban vannak, álruhában, éjjel. Elhagyja, megtagadja atyját, hitét. S a bódító, csodálatos éjszakában együtt ül kedvesével a kertben. Ez éjszaka elibük idézi az ókor híres szerelmeseit.

– Tisztán süt a hold. Egy ily éjjelen
 Midőn a fákat lágyan csókdosá
 Édes szellő s nem hallott semmi zaj. –
 Tán ilyen éjjel hágott Troilus
 Trója falára s lelke szállt sóhajában
 Görög sátrak felé, hol Cressida
 Álmát aludta.
 – Ilyen éjjelen
 Állt Dido sivatag partok felett
 Gyászfűz kezében, s inté kedvesét
 Várába vissza.
 – Egy ilyen éjjelen
 Gyűjtötte bűvös füveit Medea
 Ifjítani Jasont.
 – Egy ilyen éjjelen
 Szökött a dús zsidótól Jessica
 S Velencétől Belmontig menekült
 Dévaj szerelmesével.

S hogy e szerelmi arcképcsarnok teljes legyen: íme az utolérhetetlen kedvességű jelenet, mikor V. Henrik, a nagy király, ugyanaz a kedves, pajkos Henrik herceg, akinél értekezésünk elején a kövér Falstaff úrral találkoztunk, udvarol a francia királylánynak. Ő nem tud franciául, a királylány nem tud angolul: mégis igen szépen megértik egymást.

Shakspere, a valóságnak ez a kimeríthetetlen elevenségű és változatosságú ábrázolója utolsó műveiben elhagyta a valóság birodalmát.

Tündérvilágban vagyunk, ha e műveket olvassuk, egy utolérhetetlen mesevilágban, ahol pajkos szellemek úzik játékaikat. Íme a kis Ariel maga énekli el nekünk életmódját:

Méhvel mézecskrét szívok
Éjjel ha a bagoly huhog.
Gyöngyvirágban megbúvok
Dongóháton kocsizok,
Nyár utóján víg vagyok,
Víg vagyok, vígan a víg napot élem.
Ág alatt, árny alatt, lombon, levélen.

Föld és tenger egyaránt benépesülnek szellemekkel. Távol vagyunk a föld gondjaitól; itt még a halál, a pusztulás is csupa báj. Íme egy halott tündért, aki a tengerben pihen, hogy siratnak el a tenger szellemei.

Atyád öt öl mélyen pihen
Koráll lesz csontjaiból,
Igaz gyöngy nő szemeiben,
Egy része se lesz neki por,
De mindene drágassággá
Vál, tengeri ritkassággá.
A tengeri tündér kongat
Felette halálharangot
Bimbam!
Halld! Bimbam! Hallom a hangot.

Az erdőkben a kis Puck űzi játékait. Egy csodálatos füve van neki, szerelemfüve; ha valakinek a szemébe csavarja a nedvét: akit először meglát, abba szeret bele.

Nézzük ugy-e furcsa baj?
Beh bolond az emberfaj!
Nincs nekem oly multság
Mint az összevisszaság.

Míg a tündérekék körötte táncot lejtene, a kis Puck arra a sok szép lányra gondol, akit fűvével megjárattott:

Ámor urfi nagy zsivány,
Tőle ily bolond a lány.

Rengeteg sok galibát csinál ez a kis tündér, ami akkor éri el tetőfokát, mikor a tündérkirály parancsára és vezetésével magának az alvó tündérkirálynőnek, Titániának szemébe csepegteti a fű nedvét. A tündérkirály haragszik a feleségére és meg akarja egy kissé tréfálni. A legelső, akit a világszép Titánia ébredésekor meglát, egy szörnyű lény, egy valósággal számárfejű paraszt: Puck növesztette rá a számárfejet: a tündérkirálynő ebbe szeret bele! A tündérkirálynő és a számárfejű Zuboly: nem legtökéletesebb, legbölcsebb és legmulatságosabb kigúnyolása-e a szerelem vakságának és oktalanságának? Ez a minden felülemelkedő, mindent megmosolygó vidám bölcsesség, egy minden keresztlment, s mindent látott ember bölcsessége jellemzi Shakspeare utolsó műveit, s talán

sehol sem talál oly tökéletes szépségű kifejezésre, mint a hét életkor leírásában, melyet az embergyűlölő Jaques mond el:

Több bús pompát mutat e nagy világ
 Színháza, mint a szín, melyben mi játszunk.
 Színház ez az egész világ s csupa
 Szereplő mind a férfi s nő; mindenki
 Fel- és lép; jut több szerep is egy
 Személyre; felvonásaik a hét kor.
 Első a kis babus, ki még dadája
 Ölében köpköd. Második utána
 Síró fiú, táskával, hajnalarccal
 Kelletlen mászik iskolába mint a
 Csiga. Aztán jön a szerelmes; úgy
 Sóhajt, akár egy kályha s verset ír
 A hölgy szemöldökére. Majd a harcos
 Tele káromkodással, nagy szakállal,
 Becsületföltő, gyors és hirtelen
 Veszekvő, ágyútorkánál keresve
 A mulandó hírt. Aztán a bíró
 Tömött kappantól gömbölyű hasával
 Zord szemmel, rendesen nyírott szakállal,
 Dicső példákkal és bölcs mondatokkal
 Fűszerezi szerepét. A hatodik kor
 Bő bugyogóba bújik, pápaszem
 Az orrán, erszény oldalán; legényes
 És jól kimélt nadrágja tág világ
 Sovány combjának s a mély férfihang
 Csak nyafogás már, s mint gyermekkorában
 Sivít és nyihog. A végső jelenet
 Mely e cselekvényes mesét bezárja
 Új gyermekkor: a feledés kora,
 Fog, szem, tapintás, minden oda van!

E hét életkor megkülönböztetése divat volt a reneszánsz korában: a velencei doge palota egy domborművén is megtalálható; de Ruskin, a nagy műkritikus kimutatta, hogy amit Shakspeare változtatott a sablonon, az mind csupa bölcsesség és mélység.

Shakspeare egyéniségének világát egyáltalán nem merítettük ki, leghíresebb darabjai közül néhányat meg sem említettünk. De mikor lehetne órála eleget beszélni? Emerson, a híres amerikai essayíró mondta, hogy Shakspeare megírta a dallamot egész modern életünkhöz: mi ehhez még hozzátehetjük a mi nagy költőnknek, Arany Jánosnak mondását: Shakspeare-ről el lehet mondani, amit a zsoltáros mond az Úrról: „Nagy vagy Uram a nagyokban és nagy a kicsinyekben”.

*Babits angol fordítás-tervezetei*Az 1920-i munkaterv²¹⁵

Chaucer válogatva. *Shakespeare* (magyar kiadását revideálni kell, oly értelemben, hogy néhány klasszikussá vált fordítás kivételével, a többit újakkal pótoljuk. Nagy költői feladat, de feltétlenül szükséges a szonettek és az elbeszélő költemények új fordítása: a meglevők teljesen használhatatlanok). *Spenser* legalább szemelvényekben. *Ben Jonson*: *Volpone*. Antológia *Shakespeare* kortársainak műveiből, kiválasztott drámák teljes fordításaival. *Milton* (Az *Elveszett Paradicsom* értéke nem tartalmi, s így csak oly fordítás elégíthet ki, mely a vers nagy zenéjét tudja utánozni. Még nagyobb zenei művészetet kíván a kisebb költemények fordítása; mindazonáltal ez is már-már nélkülözhetetlen szükséglet. Mindezeknél, s általában a régi művek fordításánál különösebben óhajtjuk hangsúlyozni, hogy a megbízás nem adandó filológusnak, hanem költőnek. A munka filológiai része megtanulható: a költői – mely sokkal fontosabb – megtanulhatatlan). Az újabb irodalomból: *Byron*, *Wordsworth*, válogatva. *Coleridge* főművei. *Keats*, *Shelley* lírai versei. *Tennyson* kisebb költeményei. *Fitzgerald* Omar Kháyyámja. Válogatott gyűjtemény a prerafaeliták (Rossetti, Morris, E. B. Browning stb.) műveiből. *Robert Browning*, válogatva. *Swinburne* válogatva: kisebb költemények és *Atalanta*. Az amerikaiak közül *Poe* és *Longfellow* meglevő fordításaiból összeállított antológia, s egy kötet *Walt Whitman*.

Bacon essayi. *Bunyan*: *Pilgrim's Progress*. *Sterne*: *Tristram Shandy* és *Sentimental Journey*. *Swift* főművei, mentül teljesebben. (Karinthy, egy filológus segítségével?) *Dickens* (meglevő fordításait revideálni kell, s egységes kiadásban közrebocsátani). *Thackeray*, *George Eliot* regényeinek meglevő jó fordításai (Olcso Könyvtár) átnézendők és újból kiadandók. *Macaulay* és *Carlyle* műveiből, részben meglevő fordításokból, egységes és hozzáférhető kiadást kell adni. *Carlyle* kisebb tanulmányai teljesen hiányzanak. *Landor* (*Imaginary Conversations*). *De Quincey* (*Opium-Eater*) és *Lamb* (*Essays of Elia*). *Ruskin* műveiből gyűjteményes kiadás, a meglevő fordítások felhasználásával. *Meredith* legfőbb regényei (*Egoist*, *Richard Feverel*) és *Essay on comedy*. *Hardy* és R. L. *Stevenson* főművei (a meglevő fordítások felhasználásával). *Matthew Arnold* essayiből válogatott gyűjtemény. *Walter Pater*: *Imaginary Portraits*; egyéb műveinek meglevő fordításai – főleg a Renaissance-é – szintén újakkal pótolandók. *Emerson* (essayiből). *Hawthorne*: *Scarlet Letter*. *Poe* novelláinak a maiaknál jobb és szebb fordítása, a *short story* fejlődésének antológiája.

²¹⁵ Megjelent a Tudományos feladataink az irodalomtörténeti kutatások terén c. elfelejtett füzetben. Szerkesztette KIRÁLY György, munkatársai Babitson kívül: Benedek Marcell, Bonkáló Sándor, Czebe Gyula, Révay József, Turóczi-Trostler József stb. Bp., 1920. Babits tervei közül több, pl. Karinthy Swift-fordítása, megvalósult.

Az európai irodalom olvasókönyve²¹⁶

I. kötet.

149. Caedmon? – Baeda?

165. Arthur mondákból? (Tennyson? Morte d'Arthur?).

167–168. Longfellow? (Az Arme Heinrich-hez).

202. Rózsaregény.

203. Chaucer Troilus és Cressida?

204. Jó asszonyok.

204–205. Canterbury Tales (Babits).

211. Morus: Utópia.

214. Malory. – Everyman.

228–229. Góngora? Lyly?

230. Bacon (Esszéiből).

231–232. Spenser.

233. Marlowe (Londesz).

Shakespeare (Coleridge? Lessing? Brandes?)

235. Venus és Adonis. – Szonettek (Babits, Szabó L.).

238. Romeo (Kosztolányi) – Szentivánéji álom (Arany). – IV. Henrik (Falstaff-jelenet).

241. Othello. – Macbeth. – Coriolanus (Petőfi). – Lear (Vörösmarty).

241–242. Hamlet (Arany J.) (Alexander?).

238–237. János király (Arany).

246. III. Richard.

247. Ahogy tetszik. – Velencei kalmár.

248. Vihar (Babits).

252–255. Donne.

254. Ben Jonson (Volpone).

255. Szalézi Szt. Ferenc. – Beaumont és Fletcher?

Milton.

263. Defensio? – Areopagitica.

265–266. Kisebb költeményei (Tóth Á.).

266–268. Elv. Paradicsom.

278–279. Bunyan. – (Sévigné?).

²¹⁶ Az európai irodalom története megjelenése és nagy sikere után Babits tervbe vette egy kiegészítő antológia, Az európai irodalom olvasókönyve összeállítását. Európai irodalomtörténete tárgyalási sorrendjében egy iskolai füzetbe rovogatta a hatalmasra méretezett munka vázlatát, könyvének vonatkozó oldalszámaihoz rögtön odajegyezve a felhasználható fordításokat és a munkába állítható műfordítókat. Az európai irodalom olvasókönyvének összeállításában Halász Gábor volt Babits fő támasza, az egész terv is így maradt fenn, Halász bejegyzéseivel Babits alapszövegére. Ehelyütt csak Babits kézírásának angol vonatkozású részeit közöljük, Halász Gábor megértő szívességéből. Az angol fejezet, ha a legnagyobb részt is foglalja el, nem mentesít az egész terv ismertetésétől és a teljes kézirat közzétételétől. Ez a feladat a hajdani munkatársra, Halász Gáborra hárul. (Az angol irodalom kincsháza bizonyos fokig adója ennek a tervezetnek: „Babits Mihály elkezdet világirodalmi olvasókönyve adott bátorítást és mesteri példaképet. Természetesen nála másról volt szó, mint ami itt a feladatunk lett. Ő, szinte második irodalomtörténetben, nagy művének párjaként akart stíluselményéről beszámolni, egységes előadásban, amelyben az idézetek csak illusztrációk. A művész beszélt volna műhelytitkairól, a régi alkotótársak örökúj eszközeiről...” Halász a mű előszavában, 6.)

285. Addison és Steele?
286–287. Defoe. – Robinson. – Moll Flanders. – Egy példát a komikumig való részletezésre.
287–291. Swift. – Könyvek csatája. – Modest Proposal. – Tale of a Tub. – Napló Stellának. – Gulliver.
291–292. Pope. – Criticism. – Fürtrablás.
293. Richardson? – (Manon Lescaut).
294–295. Thomson. – Évszakok. – Castle of Indolence? – Rule Britannia? – Ewald Kleist.
295. Young Éjszakái.
297–302. Voltaire Shakespeare-ről.
303. Boswell Johnsonából. – Johnson Költők életéből.
303–304. Fielding Tom Jones. – Első regényének eredete.
304. Sterne Tristram Shandy. – Sentimental Journey.
305. Chesterfield. – Gray.
313–314. Goldsmith. – Wakefieldi pap. – Elhagyott falu. – Johnson róla?

II. kötet.

- 324–329. Ossian (Kazinczy, Kölcsey, stb.) – Régi magyar Ossian-paródia. – Arany, Petőfi Ossian-versei. – Lessingből? – Herder.
330. Horace Walpole?
330–333. Skót balladák. – Sir P. Spens (Arany) – Welszi bárdok? – Beöthy Zs. a balladáról. – Greguss.
338–339. Chatterton. – Vigny, Coleridge, Shelley. – Horace Walpole?
353. Cooper?
354. Blake (Babits?).
356–357. Burns (Lévay, Arany: Kóbor Tamás, Finánc) – (Családi kör? Téli esték?).
362–364. Blake – Pokol közmondásai (Babits).
370–371. Blake: Tiger, tiger. – Hölderlin.
381–385. Wordsworth (Szász K. We are 7), Babits.
386. Coleridge: Christabei.
387. Kubla Khan (Szabó L.).
396. Schlegel. – Coleridge: Love.
410. Kleist: Eltört kancsó. – Coleridge: Shakespeare (itt?).
411. Wordsworth: Szonett a szonettéről. – Prelude. – Scott: Utolsó Minstrel.
414. Shakespeare-mesék. – Kosztolányi Lambról.
426. Byron: English Bards – Lady of the Lake.
428. Caleb Williams – Pride and Prejudice.
431–433. Childe Harold (Harsányi Zsolt).
434. Kalóz stb.
437. Scott: Waverley.
438. Napóleon a költészetben (Byron, Berzsenyi).
439. Uhland – Byron?
441. Adolphe – Alastor.
443. Manfred (Ábrányi).

448. Keats-szonettek (Tóth Á.) – Endymion.
450. Keats-kritika (Quarterly) – Julian and Maddalo (Byron-portré).
451. Sibylline Leaves. – Biographia Literaria.
459. Lamartine. – Ivanhoe.
460. Mazeppa (Kosztolányi). – Káin (Mikes).
460–461. Don Juan (Ábrányi).
462. Shelley Prometheus.
463. Cenci. – Meduza vers.
464. Pacsirta. – Nyugati szél (Tóth Á.).
465. Érző plánta (Babits). – Indián szerenád (Babits) – Wordsworth ellen (Petőfi Shelley ford.).
467. Byron a Quarterly ellen. Görög váza (Tóth).
468. Keats ódái (Tóth). – Isabella?
469. Belle Dame sans merci (Babits) – Szt. Ágnes estéje. – Hyperion. – Shelley: Epi-
psychidion.
470. Költészet Védelme. – Adonis. – Rip van Winkle. – Cooper?
472. De Quincey: Opium eater.
473. Shelley: Hellas. – Élet Triumfusa.
479. Essays of Elia.
480. Landor.
481. Carlyle Schiller életrajza. – Macaulay: Milton. – Marienbadi elégia.
482. Godunov Boris. – Clara Ghazul. – Disraeli.
489. Hood. – „Ghurles”.
490. Cromwell (Előszava). – St. Beuve Ronsardról.
489–499. Tennyson első verseiből. – (Taineből).
500. Poe első versei.
520. Lótuszevők (Babits) – Shalot Kisasszonya. – Molnár leánya. – Mary Queen.
521. Sartor Resartus.
522. Oxford movement – Lamennais – Straus Jézus élete.
530. Comédie humaine. – Sketch-Book.
531. Pickwick.
532. Twist Olivér.
535. Poe-novellák (Babits).
537. French Revolution. – Macaulay római balladái.
538. Macaulay indián esszéiből.
542. Darwin útirajzából.
544. St. Millből? – Sordello. – Bells and Pomegranates.
546. Pippa (Reichard P.).
550. Atta Troll (Karinthy) – Mária Magdolna.
551. Szegény emberek. – Ingdal és Sójakok hídjá.
554. Locksley Hall. – Day-Dream (Babits).
555. Arnoldból? (Newman) – Modern festőkből.
558. Tennyson: Arany év (Babits?) Falu jegyzője.
561. De Quincey: Gyilkosság mint szépművészet.
562–563. Poe esszéje a verselésről? – Holló (Babits). – Poe a Hollóról.

564. Baudelaire műkritika? Poe-ról? Renan.
566. Portugál szonettekből. – Carmen. – Pons bácsi Betti néni.
567. Jane Eyre (Karinthy) – Wuthering Heights.
568–570. Thackeray. – Sznobok könyve – Hiúság vására (Sharp R.) – (Taineből?).
573. Ludis. – Pendennis. – Copperfield. – Scarlet Letter.
577. In Memoriam.
579. „Túlérző fájvirág”. – Királyidillek és Csaba.
580. Esmond (Szász) – Taine róla.
581. Princess (Vadász iratai).
587. Light Brigade. – Maud.
589. Whitman: Fűszálak. – Esszé Whitmanról.
591. Mr. Sludge. – Bishop Blougram.
593. Négy György. – Velence kövei. – Franciaország klasszikus filozófusai – (Baudelaire Poe-fordítása).
603. Omar Kháyyám (Szabó L.).
607. Paradies artificiels. – Poems Barbares. – Shagpat. – Meredith-vers (Babits).
608. Richard Feverel.
610. Kozákok. – Apák és fiúk. – Spencer: Végső alapelvek.
611. Browning (Elizabeth halálakor). – Madách.
614. Morris. – Királyidillek. – Buda halála.
616. Whitman harcidalai. – Taine: Angol irodalom bevezetéséből.
618. Newman: Apologia. – Rossetti Chr.? – Szézárné és Liliomok. Üdvözült lány (Szabó L.) – Rossetti-szonettek.
621. Petits poems et prose. – Atalanta.
622. Swinburne (Babits).
624. Ave atque vale (Kosztolányi).
628. Ring and the Book.
633. Ördögösök. – Before Sunrise. – Erehwon. – Geburt der Tragödie.
642–643. Egoist (Babits–Tóth).
644. Sinngedicht. – Wilde versei (Babits).
649. Dr. Jekyll. – Eve future.
663. Pater: Képzelt arcképek. – Wilde: Dorian Gray. – Tanulmányok. – Salome. – Színművek (Szini Gy.).
665. De Profundis. – Readingi fegyház (Tóth Á.) – Hérédia. – George. – Rilke.
669. A későbbi George. – Th. Mann. – Hardy.
671. Kipling. – Shaw.
672. Wells.
675. Brunetière. – Chesterton.
688. Conrad (Lord Jim).
690. Lawrence. – Green. – Freud.
694. Giraudoux. – Strachey.
695. V. Woolf. – Huxley. – Joyce.
697. Hardy-vers.

A magyar Shakespeare-fordítás irányelvei²¹⁷

... Az új magyar Shakespeare-fordítás eszméje küszöbön áll, s talán nem haszontalan, ha itt közzéteszem azt a tervezetet, melynek alapján a mai pompás műfordító-gárdával a grandiózus tervet megszervezhetőnek és megvalósíthatónak látom. Ezt a tervezetet a Színpadi Szerzők Egyesülete által az új Shakespeare-fordítás előkészítésére kiküldött bizottság megbízásából készítettem, s úgy gondolom, hogy nyilvánosságra hozatala elősegítheti azt a megvitatást és kiegészítést, melyre mindenesetre rászorul.

Íme a tervezet:

1. A fordító, mikor a fordítást vállalja, egyszersmind aláveti magát a fordítás egysége érdekében megállapított elveknek. Aláveti magát a szerkesztőnek is, oly értelemben, hogy az elvek alapján tett esetleges megjegyzéseit meghallgatja és lehetőleg tekintetbe veszi, mindazonáltal joga van fordításához minden pontban ragaszkodni, s a szerkesztő a fordító tudtán és akaratán kívül szövegben semmi változtatást sem tehet. Mégis ha a fordító a megállapított elvektől oly mértékben térne el, mely a fordítás egységét feltűnően veszélyeztetné, a kérdést a bizottság döntése elé viheti, melybe ez alkalomra az összes fordítók egyenlő szavazati joggal meghívatnak.

2. A fordítónak nemcsak joga, de kötelessége is mindenütt, ahol a régi fordítás valamely helynek egyedül helyes vagy lehetséges megoldását eltalálta, ezt a megoldást átvenni, s a külföldi Shakespeare-fordításokat is mindenképpen felhasználni.

3. A fordítás mindenütt pontosan az eredeti formában történik. Ahol a prózai szövegben csak egyetlenegy verssor, vagy töredék fordulna is elő; vagy megfordítva, a versek között egy prózai kiszólás: a formának ily pillanatnyi kiugrását sem hagyjuk figyelmen kívül.

4. A versek sorszámát feltétlenül megtartandó. A felsorok, főlírok maradjanak. Az enjambement-ok, melyek Shakespeare egyes korszakait annyira jellemzik, lehetőleg pontosan utánozandók.

5. Mindenütt, ahol az eredetiben rím van, legyen rím a fordításban is és sehol másutt. Ugyanez áll általában a költői díszekre, pl. az alliterációra is.

6. A színművekbe beszótt dalokat is pontosan az eredeti versmértékben adjuk vissza.

7. A fordítás nyelve és verse sima és zengő legyen, ahol az eredetié az, s rögös maradjon, ahol az eredeti rögös. A blank vers szótagszámát csak ott és oly mértékben változtatjuk, ahol az eredeti. A verssorokban a növegződésűeket csak kivételesen alkalmazzuk és sűrűbben csak ott, ahol az eredeti is sűrűbben mutatja: pl. a Felsült Szerelmesekben. Rímes helyeken a hím és a nőrímek teljes pontossággal betartandók.

8. A régies nyelven írt részeket, pl. Gower szavait a Periklesben diszkréten archaizáljuk, az Arany-féle Hamlet közjáték mintája szerint.

9. A népies stíl és magyarosság túlzásaitól óvakodunk, főleg ott, ahol az az eredeti stíljétől távol áll.

²¹⁷ Megjelent a Nyugat 1924. évf. I. kötetének 151–160. lapjain. A Könyvről-Könyvre c. rovatban való közlés terelhette el róla a figyelmet, pedig jelentősége egyenrangú Arany János hasonló célzatú cikkével.

10. A kifejezés merészségétől nem riadunk vissza. A költői merészséget inkább lefordítjuk szóról-szóra, bármily szokatlan hangzik is, mintsem hogy a „magyar így mondaná” örve alatt megszeliidítsük és savát-borsát vegyük.

11. Nincs helye erkölcsi vagy ízlésbeli szelidítésnek sem. Ez legfeljebb a színpad joga.

12. A félmúlt használatát elvileg nem zárjuk ki, de sohasem használjuk azt a vers kedvéért, csupán ahol a hangnem indokolja.

13. A prózai, főleg az élces jelenetek könnyűségét, természetességét és szikrázását lehetőleg megőrizzük, s a filológiai hűség leple alatt ezeket nem nehezítjük, vagy tudakosítjuk el. Shakespeare példájára nem riadunk vissza az argótól, az idegen szavaktól stb. sem.

14. A játék gyakran fontosabb az értelemnél. Ilyen helyeken a játékot fordítjuk. Az ilyen helyekre a szerkesztőt különösen figyelmeztetjük, hogy filológiai ellenvetéseit megtehesse, melyeket azonban nem tartozunk okvetlen döntőknek elfogadni.

15. A szójátékokat magyar szójátékkal helyettesítjük.

16. Minden körülmények között figyelünk a szöveg érthetőségére. Csak ott szabad homályosnak lenni, ahol Shakespeare nyilvánvalólag szándékosan homályos.

17. Francia, latin, olasz idézeteket vagy szavakat az eredeti nyelven hagyunk.

18. A *Sir*-t uram-nak, a *Mylord*-ot azonban Mylord-nak fordítjuk.

A Joyce-fordítás hirdetése²¹⁸

James Joyce *Ulysses* c. műve a XX. század világirodalmának legtöbbet vitatott, de immár klasszikusnak elismert remeke. Egyetlen ember életét egyetlen nap történetébe sűrítve, a lélek eddig ismeretlen mélységeibe ereszkedik alá korunk e hatalmas prózai éposza, melynek magyar nyelvre való átültetését Babits Mihály vezetésével műfordítói gárdánk jelesei végzik. Az *Ulysses*-t, amely 1936 őszén két nagyformátumú kötetben, a legelőkelőbb nyomdai kiállításban, félbőr kötésben, korlátolt példányszámban jelenik meg, s melynek könyvkereskedelmi ára – a jóval drágább angol, amerikai, francia és német kiadásokkal szemben – 36 P lesz, a Nyugat előfizetői páratlan kedvezménnyel 24 pengő előfizetési árban szerezhetik meg, a túloldali feltételek szerint... (A túloldalon a részletfizetési kedvezmény ismertetése az előfizetők részére.)

Babits ismeretlen angol fordításai

Babits fordítás-köteteibe nem vette föl valamennyi fordítását. Saját mértékével mérve gyengének tartotta őket, vagy elkerülték figyelmét – ma már nem lehet megtudni. Műfordítói munkásságához mérve azonban kétségtelenül hozzátartoznak ezek is. Ilyen első ismert nyomtatásban megjelent fordítása, Whitman Halál-éneke a *Szeged és Vidéke*

²¹⁸ Megjelent a Nyugat 1935. novemberi száma első hirdetésmellékletének 5–6. lapján. A Joyce-fordítás, bár róla Babits Cs. Szabóval is tárgyalt, sosem lépett a megvalósulás stádiumába, s mint azt Gellért Oszkár és Török Sophie állítja, Babits nem is foglalkozott vele komolyan. A hirdetés irodalomtörténeti dokumentum-értéke így is megmarad.

1907. márc. 31-i számában jelent meg.²¹⁹ Bryant verse, a Június megjelent a *Fogarás és Vidéke* 1909. május 19-i számában. Poe Himnusz c. versének fordítása más Poe-versekkel együtt a *Nyugat* 1909. évf. II. kötetének 262. lapján került a közönség elé; a többi Poe-verssel ellentétben ezt nem vette föl kötetbe. Yeats-fordítása a *Nyugat* 1930. évf. II. kötetének 140. lapján látott napvilágot. Mindhárom vers megérdemli a megmentést.

Ezek a fordításokon kívül ismeretlen maradt öt versfordítása. Ezek a budapesti PEN-kongresszus tiszteletére kiadott ünnepi *Nyugat*-számban jelentek meg, Barker verse az 1932. évf. II. kötetének 623. lapján, De la Mare-é az 500-on, Drinkwateré a 617-en, Galsworthyé a 484-en, Sassooné a 495-en. A fordítások készítőire sem Török Sophie, sem a *Nyugat* más belső munkatársa nem tudott felvilágosítást adni. Föltételezhető lenne, hogy Kosztolányi készítette a fordításokat. Egyetlen stílpróba azonban ellene szól ennek. Nem lehetetlen, hogy Barker működött közre a versek kiválasztásánál és a fogalmazvány elkészítésénél, s Babits csak azért nem írta alá őket, mert egyrészt a verseket nem tartotta feltétlenül klasszikus értékeknek, másrészt ő maga is kissé hamarjában fejezhette be a fordításokat. Babits kétségtelen szerzősége mellett szól a központozásnak nálunk egyedülálló modora, s nem utolsósorban a rá valló fordulatok meglepően sűrű előfordulása. (A De la Mare-versben: „a plánták dél-ittas egek alatt”; Drinkwaternél a nyárra: „bérleted lejárt”; Galsworthy-nél: „tengertől, fütől ízes szél lobog”, „harsány szín muriz”, „cicázó évszakok”, „minden messzeség vízből s vak lombból kombinált”; Sassoon-nál „a tudat fehér hatalmával teli”.)

Blake ritmusos prózáját, A pokol közmondásait Babits még 1918-ban fordította, de csak egy évtizeddel később tette közzé, Zolnai Béla *Széphalom* c. folyóiratában (I. évf. 1929. 80–81. l.).

Mindezekben a kötetbe föl nem vett fordításain kívül vannak Babitsnak a közönség előtt rejtve maradt fordításai is. Adatszerűen egy ilyen fordításról tudunk: egy Browning-átköltésről.²²⁰ Ez nem kisebb jelentőségű mű, mint a Pippa passes fordítása. Osvát hagyatékából került vissza Babits kezébe. Utolsó heteiben Halász Gábor biztatására több bökverset fordított a *Punch*ből, az általa ajándékozott Everyman-kötetből.

Babits kézirati hagyatékából még több fordítás kerülhet elő.²²¹

Vernon Duckworth Barker: Egy felhőhöz

Gyors felhő, csak iramod kellene,
ellengnék innen ahol ő lakik:
álomkeze és gondtalan szeme
nem kötne rabbá engem több napig.

²¹⁹ A Whitman-fordítás pontos lelőhelyére Madácsy László mutatott rá (Babits Mihály, a szegedi költő, Magyar Nemzet, 1942. szept. 6. 9. o.). Tolnai Gábor, Paku Imre és Sárkány Oszkár figyelmét azért kerülhette el, mert nem a tárca-rovatban, hanem a hír-rovat élén jelent meg.

²²⁰ Juhász Gyula említi először, hogy Babits szegedi éveit alatt fordította Browning Pippá-ját. (*Nyugat* 1924. 512.). Elek Artúr a Babits emlékkönyvben előadja (231.), hogy Babits Osvát halála után megkérte, keresse ki hagyatékából fogarasi küldeményének maradványait. Elek Artúr, vallomása szerint, magának Babitsnak adta vissza a Pippát is. Török Sophie nem tud létezéséről.

²²¹ Elek Artúr említi, hogy Osvát iratai között megtalálta Babits kéziratkötegét, „eredeti és fordított versek gyűjteményét”. Török Sophie szerint is van még kiadatlan fordítás Babits hagyatékában.

Olvasnom a szerelem titkait
emberarcon, többé nem gyötrene;
érezném, minden gunytól szabadít
az églakók felséges közönye.

És elrepülnék olyan messzeségig
amin szépsége híre nem tör át
tengerek fölött lassan vonva végig
ködeim árnyékának sátorát.
Nem sajnálsz, felhő? hogy így, mint a sólyom,
hozzá vagyok kötözve, lábszinóron?

Walter de la Mare: Arábia

A sötét Arábiában
nyargalnak a hercegek
zöld völgyben, sűrű bozót közt
hol a hold emléke rezeg.
Olyan árny van hogy a plánták
dél-ittas egek alatt
verik virágaikkal
a fantom csillagokat.

Édes Arábia hangja
lelkemnek a hajnalok
köd-álmaiban, ha folyói
habja fülembe zubog,
míg zöld fűvére a partnak
mély-selymű, sötéthajú
zenészei bánata csurran
a tűnődő csönd alúl.

Erdői kísértének egyre
s különös hangszerei;
árny-álma a földnek minden
szépségét visszaveri.
S hideg szemek üznek engem,
szótlan szavak jege hűt:
„Ezt megzavarta messze Arábia –
az jár az eszében mindenütt.”

John Drinkwater: Nyárvég

Eredj, zöld nyár, eredj haza;
elküld már kedvesed, az ősz.
Vidám korod rőtfenyvei
kiégtek; tovább ne időzz!

Erdőd rozsdás; tócsád sötét;
kóród harmattól rothadoz;
és minden fecskéd elhagyott
és minden mákfejed poros.

A hervadás koszorúi
fojtják el dalod s fényedet;
s többet a nappal lelke már
nem marad esten át veled.
Férged melytől a rózsza félt,
épügy elhullt mint a virág;
loncod mint vénemberszakáll,
leng sárgán; bérleted lejárt.

Emléked drágább mint amit
megérsz már: muljon hát veled!
Óh tünt nyár, így csügg még a szív
terajtad: sajnál és feled...

John Galsworthy: Bury Hill

E zöld halomhoz álom-köd tapad,
hol napra-nap legel kis bamba nyáj
áttör gombafészket, bozótokat
s tünt napok sírjait szaglászva jár.

Tengertől, fűtől izes szél lobog;
domboldalon egy harsány szín muriz
Tavas, nyár, ősz, cicázó évszakok
futnak a télbe, mely szebb náluk is.

Az álom mélyült. Minden messzeség
vándor vízből s vak lombból kombinált
s hegyek rémeiből szőtt ködben ég
e domb alatt ma, ahol Isten állt.

Itt állok én is, míg a fény leszáll
Ájtatos szemem legel, mint a nyáj

Edgar Allan Poe: Himnusz

Reggel – délben – vak éjeken
Mária! hallád énekem!
Ha kéj, ha kin, ha jó, ha rossz
ér: Isten anyja gyámolozz!
Míg minden óra kedvre folyt
s felleg az égen egy se volt,
voná hogy lomha ne legyek,
lelkem jövő felé kegyed.
Most hogy a sorvész megjelent
felverve multat és jelent:
hadd vonja, szép remény elé
lelkem jövőm – Kegyed felé!

William Cullen Bryant: Június

Bámultam a dicsó egen
s a dombok zöld körén
s tépődtem: ha meg kell nekem
pihennem a föld ölén
csak júniusban volna jó,
midőn friss ér üt illanó
habzajt a völgy fölén,
hogy sirért sirásó keze
a földet nékem üsse be.

Hóval lepett halotti göngy,
fagyott talaj üre,
hulló kemény, jeges göröngy
koporsós mélyire: –
el, szörnyű képű téli ágy!
kék légy, te ég, s te lég, te lágy,
láb hágjon zöld füre,
ha majd a nedves föld-elem
puhán befolyja szűk helyem.

S a hosszú, hosszú nyári nap
aranyja lengje meg,
s a virág, amelynek szirma hab,
s szárán friss csepp remeg,
fészkeljen rajt aranyrigó,
szerelmi regét ríjjogó,
szálljon gyors lepke meg,
s gazda méh, beszédes madár
szavától zengjen a határ.

S vidáman szálljon délbe ki
a városból a zaj,
vagy este lányok éneki
a holdfelé s kacaj
s kövem előtt, a fű között,
az alkonyfénynél, gyűrűzött
pártól boldog sóhaj:
se látvány ne legyen, se hang
búsabb, hol engem rejt a hant.

Tudom, hogy már nem lesz enyém
ez évszak kelleme,
nekem már nem ragyog a fény
és nem szól a zene,
de majd ha nyughelyem körül
nehány barátom sírni gyűl
tán elmulat vele,
s fény és virág s a dal s a lég
tovább síromnál tartja még.

S lágyult szívünkbe múlt idők
emléke tér megint,
s lágyult hangon említik őt,
kinek hiába int
e fény, mely könnyei s a nyár,
melyből az a része már, amit sírjára hint –
S lelkünkben mélyült vágy gyullad
hallani élő hangomat.

Byrant, a nagy amerikai poéta csakugyan júniusban halt meg. (A fordító megjegyzése).

Sigfried Sassoon: A hatalom és a dicsőség

Legyen élet, mondta az Úr. S szava
miriád mozgó létet fűtt tova
míg eljött ez az óra, e szoba
s gondolatom mely mindet öleli.

Legyen Isten, ezt mondom én. S szavam
mint a nap fénye, boldogan suhan,
fölszáll, s parancsként ég a gáttalan
tudat fehér hatalmával teli.

Legyen az élet Isten. Mily sírás
pokla meri nevetni angyali
hitem tüzét mely éjemből csiráz?

Walt Whitman: Halál-ének

Gyere kedves és enyhítő halál.
Csapj hullámot a világ körül, derülten, amint jössz, amint jössz
A napban, az éjben, mindenkire, mindenhez
Előbb vagy utóbb, gyöngéd, áldott halál.

Hála a végtelen mindenségnek
Az életért és öröméért és minden tárgyakért és érdemes tudományokért
És a szerelemért, az édes gyönyörért – de hála! hála! hála!
A hidegen ölelő halál biztosan karoló karjáért.

Sötét anya, lábujjhegyen mindig közelebb lopózó,
Senki sem énekelt számodra üdvözlettel teljes éneket?
Énekelek hát én teneked olyat, dicsőítlek téged mindenek fölött,
Dalt viszek elődbe, hogy ha jönnöd kell, csakugyan jöjj habozás nélkül.

Közelegj erős szabadító,
Ha már úgy van, ha elvitted őket, vígan éneklek a halottakat,
Akik elvesztek a te áldó, áradó tengeredben,
Megmosakodtak szereteted habjában ó halál.

Neked szólnak vidám szerenádjaim,
Neked táncaim, üdvözölve téged, neked a díszítések és az ünnepek
A nyílt táj, a magasan húzó menny látványa neked illik,
S az élet és mezők és az óriás, gondolkodó éjszaka.

A csendes éjszaka sok csillag alatt,
Az óceán partja, a rekedt, zúgó hullám, akinek a hangját ismerem.
És a lélek, mely tefeléd fordul, ó nagy és sűrű fátyolú halál,
És a test mely nyugodtan fészkel közeledben.

Éneket röptek hozzád a facsúcsok fölött,
Az áradó-apadó hullámok fölött, a millió mezők és vad prairiek fölött,
A sűrű népű városok fölött és a nyüzsgő kikötők és utak fölött
Tehozzád röptem ezt az éneket, örömmel, örömmel, ó halál.

William Butler Yeats: Szerelmesét halottnak kívánja

Feküdnél holtan, hidegen
s alkony sápadna Nyugaton.
Eljönnél hozzám s szíveden
megnyugodhatna bánatom.
Jó lennél, megbocsátanál,

hiszen halott lennél, halott:
nem ugranál föl hidegen
s szeszélyesen mint vadmadár.
Tudnád hogy a csillagos ég
szötte magába hajadat.
Óh bár halott lennél, halott
a lassan sápadó bús ég
s hervadó bús szirmok alatt.

William Blake: A pokol közmondásai

Vetéskor okulj, aratáskor oktass, télidőben örvendezz.
Hajtsad szekeredet és ekédet a holtak csontjain át.
A Mértéktelenség útja vezet a Bölcsesség palotájába.
Az Okosság gazdag és csúf vénlány, akinek a Tehetetlenség udvarol.
Aki óhajt és nem cselekszik: dögvészt áraszt.
Az elvágott féreg megbocsát az ekének.
Aki a vizet szereti: dobjátok a folyóba.
Az ostoba nem ugyanazt a fát látja, mint a bölcs.
Akinek az arca nem ad fényességet: soha se lesz csillag.
Az Örökkévalóság szerelmes az Idő gyermekeibe,
A munkás méhnek nincsen ideje bújánatra.
A Bolondság perceit kiméri az óra, de nincs óra, mely a Bölcsesség perceit megmérje.
Csak az a táplálék egészséges, amelyet háló és tör nélkül szereztünk.
Számot, súlyt s mértéket inséges esztendőben vegyünk elő.
Ameddig a madár a maga szárnyán száll, nem mondhatod „túláságos” magasnak a röptét.
Holttest nem áll bosszút, ha megbántják.
A legfenségesebb cselekedet: másvalakit magad eleibe tenni.
Ha a bolond következetes maradna a bolondságban: bölcs lenne.
Ostobaság a gyávaság ruhája.
Szégyen a gőg ruhája.
Börtönök a Törvény köveiből épültek, bordélyok a Vallás tégláiból.
A páva gőgje Isten dicsősége.
A vak bujasága az Isten jósága.
Az oroszlán dühe Isten bölcsesége.
Az asszony meztelensége az Isten munkája.
A bánat telje nevet, az öröm telje sír.
Az oroszlánok ordítása, farkasok üvöltése, a viharzó tenger tombolása és a romboló
Kard túláságosan nagy darabjai a Végtelenségnek: sehogyse férnek az ember szemébe.
A róka a csapdát okolja: nem magát.
Gyönyör ejt teherbe, de a fájdalom szül.
Hordja a férfi az oroszlán bőrét, asszony a juh gyapját.
Madárnak fészek, póknak háló, embernek barátság.
Amit ma bebizonyítanak: hajdan csak képzelték.

A ciszterna tartalmaz: a forrás túlárad.
Egyetlen gondolat betölti a végtelenséget.
Légy mindig kész kimondani a gondolatodat: és minden aljas ember kerülni fog.
Minden, amit el lehet hinni: egy kép az igazságról.
A sas sohasem vesztegette annyira idejét, mint mikor leereszkedett, hogy a varjútól tanuljon.
A róka gondoskodik magáról: de az oroszlánról az Isten gondoskodik.
Az, aki eltúrte, hogy föl kerekedj: jól ismer.
Ahogy az eke megindul a szóra: úgy hallgat az Isten az imára.
A dühös tigris bölcsőbb, mint a betanított ló.
Álló víztől mérget várhatsz.
Nem tudhatod mi elég, míg nem ismered azt, ami több az elégnél.
Ostoba ember szemrehányására jól ügyelj: királyi kitüntetéssel ér föl az!
A bátorságban gyenge: erős az ügyességben.
Az almafa nem kérde a vackort, hogy hogyan kell nőni, sem az oroszlán a lovat, hogy hogyan keresse prédáját.
Ha mások nem lettek volna bolondok: mi lennénk.
Az édes gyönyör lelkét be nem mocsoldhatod.
Ha sast látsz, a Geniusnak egy darabját látod: emeld föl fejedet!
Mintahogy a hernyó a legszebb szirmokra rakja tojásait: úgy rakja a pap átkait a legszebb örömökre.
Egy kis virágot megteremteni: korszakok munkája.
Átkozd a láncokat! Áldjad az Oldásokat!
Legjobb bor a legrégibb, legjobb víz a legfrissebb.
Imák nem szántanak! Magasztalások nem aratnak! Örömek nem nevetnek! Bánatok nem sírnak!
A fej Fenség, a szív Páthosz, a genitáliák Szépség, a kéz és láb Arány.
Ami a levegő a madárnak, vagy a tenger a halnak: az a megvetés a megvetésreméltónak.
A Bőség – Szépség.
Ha az oroszlán a rókától venne tanácsot: akkor ügyes lenne.
Javítás teszi az utat simává, de rögös út és javítás nélkül a Genius útja.
Inkább ölj meg egy csecsemőt a bölcsőjében, minthogy teljesítetlen vágyakat föltáplálj.
Ahol nincsen ember, meddő a Természet.
Igazságot nem lehet mondani úgy, hogy megértsék és még se higgyék el.
Elég! vagy nagyon is sok.

Babits angol fordításainak jegyzéke

Az alábbiakban Babits angol fordításainak listája következik, a megjelenések lehető pontos és teljes felsorolásával. Nemcsak azért tanulságos ez az összeállítás, mert a nyomtatásban megjelent Babits-fordításoknak első teljes jegyzékét adja, hanem mert élénk fényt vet Babitsnak saját fordításairól vallott felfogására is. Babits három ízben gyűjtötte kisebb műfordításait külön kötetekbe: először a *Pávatollakban*, másodszor az *Oedipus király és egyéb műfordítások* c. kötetben, végül az *Összes művek Kisebb műfordításai* kötetében.

Hogy korábbi műfordításai közül mikor mit tartott kötetre érdemesnek, nemcsak ízlésének alakulását, de értékítéletének változását is mutatja. Wilde Charmides-ét pl. valamennyi kötetébe fölvette, a hozzáfűzött jegyzet kész bizonyító anyag főttebbi állításunkhoz. Értelmetlen azonban, mért nem vette be a *Pávatollak* utáni kötetekbe egyik legszebb ifjúkori művét, A harangok c. Poe-vers fordítását.

A Babits-könyvek címét helyszúke miatt az alábbiakban rövidíteniünk kellett. A rövidítések feloldása: *AS* = Amor Sanctus; *GA* = Groteszk és Arabeszk; *KM* = Kisebbségi műfordítások; *O* = Oedipus király és egyéb műfordítások; *Pt* = Pávatollak; *WO2* = Wilde Oszkár verseiből, 2. kiadás (1. kiadásához pesti nyilvános könyvtárakban sem tudunk hozzájutni.)

A teljesség kedvéért nemcsak saját kötetekben, de egyebütt megjelent fordításait is főlemlíti a jegyzék. Így: *AIK* Az angol irodalom kincsházát (Halász Gábor antológiáját) jelöli; *HK* a Három költő, Antológia Byron, Shelley, Keats műveiből c. Cs. Szabó-könyvre utal; *HSz* a Mikes Lajos és Mihályfi Ernő szerkesztésében megjelent Halhatatlan szerelem c. képeskönyvre hivatkozik. *Ny.* a Nyugatot, *PN* a Pesti Naplót, Babits két házilapját jelenti.

A *-gal jelölt versek latin nyelvű angol himnuszok

**Angol költő a XIV. sz.-ból.*

Ének Krisztus szerelméről. *AS* 208–211. l.; *KM* 380–381. l.; *AIK* 16–17.

**Baeda Venerabilis*

Psalmus ad Dominium *AS* 78–79. l.; *AIK* 11. l.

Barker, Vernon Duckworth

Egy felhőhöz *Ny.* 1933. II. 623. l.

Blake, William

A pokol közmondásai. *Széphalom* 1929. 80–81. l.

Madárszerelem *O* 217. l.; *HSz* 58. l.; *KM* 228. l.; *AIK* 170. l.

Browning, Elizabeth Barrett

A portugál szonettekéből (Mondd újra...) *HSz* 59. l.; *KM* 226. l.; *AIK* 257–8. l.

Browning, Robert

Egy gondolában *Ny.* 1919. I. 24–31. l.; *Pt* 71–81. l.; *KM* 59–65. l.; *AIK* 251–257. l.

Szerelem az életben – Élet a szerelemben *Ny.* 1919. I. 952. l.; *HSz* 59. l.; *KM* 220–221. l.; *AIK* 248–249. l.

Bryant, William Cullen

Június *Szeged és Vidéke* 1907. május 19.

Drinkwater, John

Nyárvég *Ny.* 1933. II. 617. l.

Galsworthy, John

Bury Hill *Ny.* 1933. II. 484. l.

Keats, John

La belle dame sans merci *Ny.* 1916. II. 547–548. l.; *Pt* 32–34. l.; *HSz* 94. l.; *KM* 42–43. l.; *AIK* 214–215. l.; *HK* 186–187. l.

Meredith, George

Az önző. Ford. Tóth Árpáddal. Bp., Genius, 2. kötet. I. k. XX. és XII., II. k. XVII. fejezete.

Lucifer csillagfényénél *Renaissance* 1910. I. 336. l.; *Pt* 50. l.; *O* 199–200. l.; *KM* 48. l.; *AIK* 296. l.

**Peckham*, John

De sanctissima Trinitate *AS* 174–175. l.; *AIK* 14. l.

Poe, Edgar Allan

Vegyes:

Groteszk és Arabeszk. Elbeszélések és fantáziák. Híres Könyvek XIX. Budapest, Athenaeum, é. n. 296. l.

Próza:

A hosszúkás láda *GA* 114–131. l.

A Kút és az Inga *GA* 173–196. l.

A műalkotás filozófiája *GA* 95–113. l.

A perverzió démona *GA* 239–248. l.

A Vörös Halál álarca *GA* 84–92. l.

Az áruló szív *PN* 1925. dec. 17.; *GA* 50–57. l.

Az elveszett lélegzet *GA* 270–288. l.

Az Usher-ház vége *PN* 1925. okt. 25-től; *GA* 132–158. l.

Az üzletember *GA* 197–210. l.

Árny *GA* 289–292. l.

Dr. Tarr és Prof. Fehter szisztémája *GA* 212–238. l.

Egy hordó Amontillado *GA* 159–168. l.

Ligeia *GA* 11–33. l.

Metzgerstein *GA* 257–269. l.

Morella *PN* 1925. dec. 25.; *GA* 249–256. l.

Pár szó egy múmiával *GA* 58–83. l.

Történet a Rongyos Hegyekből *GA* 34–49. l.

Versek:

A harangok *A Hét* 1909. I. 54–55. l.; *Pt* 54–58. l.

A holló *PN* 1926. febr. 14.; *GA* 5–10. l.; *O* 220–223. l.; *KM* 232–234. l.

Anni *Ny.* 1909. II. 80–82. l.; *Pt* 96–100. l.; *GA* 169–172. l.

Álomország *Ny.* 1909. II. 262–263. l.; *Pt* 64–66. l.; *GA* 93–94. l.

Eulália *GA* 211. l.; *KM* 191. l.

Himnusz *Ny.* 1909. II. 262. l.

Lee Annácska *Ny.* 1909. II. 16–17. l.; *Pt* 10–11. l.; *O* 193–194. l.; *HSz* 195. l.; *KM* 25–26. l.

Ulalume *Ny.* 1909. II. 78–80. l.; *Pt* 42–45. l.

Valakinek a Paradicsomban *Ny.* 1909. II. 155. l.; *Pt* 101–102. l.; *KM* 76. l.

Rossetti, Dante Gabriel

A kártyásasszony *Pt* 90–92. l.; *KM* 67–68. l.; *AIK* 285–287. l.

Sassoon, Sigfried

A hatalom és a dicsőség *Ny.* 1933. II. 495. l.

Shakespeare, William

A vihar, Budapest, 1916. Athenaeum, 134. l. *O* 49–119. l.; *KM* 79–164. l.

Részletek A viharból, *Ny.* 1916. I. 731–745. l.; *KM* 4–6. és 79–164. l.; *AIK* 66. l.

Szonettjeiből (A szégyen is..., Lányarcot...) *Ny.* 1916. I. 730. l.; *Pt* 40–41. l.; *O* 198. l.; *AIK* 68. l.

Shelley, Percy Bysshe

Az érzékeny plánta *Ny.* 1922. II. 1117–1120. l.; *O* 207–217. l.; *KM* 192–220. l.; *AIK* 205–208. l.; *HK* 130–141. l.

Indián szerenád *O* 219–220. l.; *HSz* 38. l.; *KM* 224. l.; *HK* 129. l.

Swinburne, Charles Algernon

Árny, csönd és tenger *Ny.* 1909. I. 116–117. l.; *Irod. Miniatűrök* I. sorozat. 148–149. l.; *KM* 58. l.; *AIK* 299. l.

Ballada Álomhonról *Pt* 67–68. l.; *AIK* 298–299. l.

Tenger és alkonyég között *HSz* 112. l.; *KM* 277. l.; *AIK* 299–300. l.

Tennyson, Alfred

Lótuszzevők *Ny.* 1915. I. 286–290. l.; *Pt* 15–22. l.; *KM* 28–32. l.; *AIK* 240–244. l.

Maud *Ny.* 1916. II. 545–546. l.; *Pt* 29–30. l.; *HSz* 39. l.; *KM* 40. l.; *AIK* 246. l.

The days that are no more *Ny.* 1916. II. 546–547. l.; *Pt* 31. l.; *KM* 41. l.

Whitman, Walt

Halál-ének. *Szeged és Vidéke* 1907. márc. 31.

Wilde, Oscar

Wilde Oszkár verseiből. Modern Könyvtár. 508–509. Budapest, 1916. Athenaeum, 50. l. – 2. kiadás: Budapest, 1921. Genius, 50. l.

Arno mentén *WO2* 29–30. l.

Ave imperatrix *Ny.* 1916. I. 133–136. l.; *WO2* 39–43. l.

Ave Maria gratia plena *WO2* 51. l.; *AIK* 311. l.

Az arany-szobában *WO2* 38. l.; *KM* 56. l.; *AIK* 311. l.

Charmides *Ny.* 1911. I. 705–718. l.; *Pt* 107–134. l.; *O* 224–246. l.; *WO2* 3–25. l.; *KM* 9–24. l.

Endymion *WO2* 33–34. l.; *KM* 36. l.

Erdőben *WO2* 49. l.; *KM* 70. l.

Hélas *WO2* 46. l.

Impressions *WO2* 26–27. l.

Impression du Matin *A Hét* 1908. I. 215. l.; *WO2* 38. o.; *KM* 50. l.; *AIK* 310–311. l.

La mer *WO2* 45. l.

Le jardin *WO2* 28. l.

Les ballons *WO2* 44. l.

Les silhouettes *A Hét* 1909. I. 161. l.; *WO2* 26. l.

Madonna Mia *WO2* 37. l.; *KM* 55. l.

Requiescat *WO2* 47. l.

San Miniato *WO2* 50. l.

Szerenád *WO2* 35–36. l.

Szimfónia sárgában *WO2* 31. l.; *KM* 49. l.

Vízió *WO2* 48. l.

Wordsworth, William

Az álomhoz *Ny.* 1916. II. 545. l.; *Pt* 28. l.; *KM* 39. l.; *AIK* 180. l.

Tünemény *HSz* 45. l.; *AIK* 179. l.

Yeats, William Butler

Szerelmesét halottnak kívánja *Ny.* 1930. II. 140. l.

Babits művei angol nyelven

Ha a nagy Nyugat-nemzedékből valaki, úgy elsősorban Babits az, akit az angol és amerikai olvasóközönség számára hozzáférhetővé kellett volna tenni. Alig érthető, hogy külföldi kultúrpropagandánk részéről Babits annyira angolos modorú művei mellőzésben részesültek. Ha itthon korai lírájának és elbeszélő modorának angolos hangja több bírálatot hívott is ki, mint megértést, az angol olvasóközönségnél föltétlenül elismerésre kellett volna találnia.²²² A két világháború közötti időben megjelent angol nyelvű folyóiratainkban sokkal jelentéktelenebb íróink meglehetősen sűrűn szerepeltek, olyanok is, akiknek nemcsak a magyar–angol kultúrkapcsolatok sűrűbbé tételében semmi érdemük nincsen, de stílusuk és tárgykörük révén sem alkalmasak az érdeklődés felkeltésére.

Babits prózájából angol nyelven igen kevés jelent meg eddig. Az Athenaeum rt. kezdeményezésére létrejött londoni magyar novella-antológia „*A röpkülő falu*” c. Babits-elbeszélés közölte az abc-nek megfelelően vezető helyen.²²³ Ezenkívül mindössze a *The Hungarian Quarterly* hasábjain jelent meg egy rövid jelenet a *Halálfiából*.²²⁴

Babits verseiből már többet fordítottak, különösen a koraiakból, de ezek is meglehetősen szét vannak szóródva,²²⁵ s jellemző, hogy azok a kötetek, melyekben megjelentek, egyetlen nagy budapesti nyilvános könyvtárban sem találhatók meg együtt.²²⁶

Babits verseinek legelső angol fordítója Békássy Ferenc, aki cambridge-i diák korában „egy ismert angol költőtárs felszólítására” „Magyar költészet 1906 óta” címmel írt és olvasott föl egy nagyszabású tanulmányt.²²⁷ Békássy az *Arany kísértetek* (*Golden Ghosts*), *Ballada Irisz fátyoláról* (*Ballad of Iris*) és *O Lyric Love* c. verseket fordította angolra, s részletet közölt a *Laodameiából* is.²²⁸

Babits időrendben következő fordítója a szegedi származású amerikai újságíró, Loew N. Vilmos, aki 1926-ban tette közzé a *Danaidák* (*The Danaides*) és a *Messze... messze... (Far, far away)* fordítását.²²⁹

Watson Kirkconnell, a magyar irodalom lelkes kanadai terjesztője magyar antológiájába négy versfordítást vett fel Babitstól: a *Hegeso sírját* (*The tomb of Hegeso*), a *Régen elzengtek Sappho napjait* (*They sang long, long ago in Sappho's day*), a *Szentjánosfőt* (*The head of the Baptist*) és ugyancsak a *Messze... messze... (Far away)* c. költeményt.²³⁰

²²² Jellemző, hogy egyébként kitűnő angol reprezentáns folyóiratunk a magyar Shakespeare-kultuszt ismertetve következetesen megfeleltetett Babits jelentőségének bemutatásáról, sőt egyszerű megemlékezéséről is. Vö.: Charles SEBESTYÉN: *The Cult of Shakespeare in Hungary. The Hungarian Quarterly. Vol. II. 1936. 150–151.* és Arthur B. YOLLAND: *The Cult of Shakespeare in Hungary. Uo. Vol. V. 1939. 285–296.*

²²³ *The flying village* címmel. *Hungaria. An anthology of short stories by continental Hungarian authors.* Translated by Lawrence Wolfe, with a foreword by Alexander Korda. London, 1936. 1–12.

²²⁴ *One day.* Hung. Quart. Vol. IV. 1938. 546–548.

²²⁵ SÁRKÁNY Oszkár Babits emlékkönyv-beli bibliográfiájában nem sorolja fel Babits műveinek idegen nyelvű fordításait.

²²⁶ Pivány Jenő angol nyelvű *Hungarica*-gyűjteményének köszönhetem, hogy össze tudtam állítani a teljes anyagot.

²²⁷ Megjelent BÉKÁSSY Ferenc hátrahagyott írásai: *Tanulmányok és jegyzetek, I. Írókról és írásokról.* (Bp., 1917.) c. kötetben.

²²⁸ U. o. 114., 115–116., 117. és 119–121.

²²⁹ William N. LOEW: *Modern magyar lyrics.* Bp., 1926. 19., 21.

²³⁰ *The Magyar Muse, An anthology of Hungarian poetry 1400–1932.* 1933. 180–183.

Balogh Barna a modern magyar líra vegyes értékeit bemutató antológiájába min-össze egy Babits-verset tartott méltónak, a *Szerelmes verset* (Love song).²³¹

Vernon Duckworth Barker Babits-esszéjébe többet fűzött be illusztrációként a saját fordításaiból, de ezeknek angol címet adott. Hajlékony, kifejező stílusával tolmácsolta angolul a *Hegeso sírja*, az Új könyvekre, az *Új esztendő 1918* és A nap nem emlékszik a csillagokra c. verseket és két strófát az *Ádáz kutyám*-ból.²³²

Maga Babits versei legjobb angol fordításainak azokat tartotta, melyeket Leopold Lajosné Jacobi Livia készített; kiadatlanul maradtak kézirati hagyatékában.²³³

Ha verseiből több is jelent meg angol nyelven, mint prózájából, Babits még közel sem szerepel a külföldnek szóló kiadványainkban olyan mértékben, mint ez kívánatos lenne. Babits műveinek az angolszász világ számára való hozzáférhetővé tétele és kontinentális jelentőségének bemutatása háború utáni külügyi kultúrpropagandánk szép és nagy feladata lesz.

Summary

Babits and the English literature

Besides the study of the English language and mind, the Hungarian Anglist has the special task of examining the historic and spiritual relations of Hungary to England. At this time when the second world war is raging, it is of particular importance that the thousand years old bonds between England and Hungary should be put into the proper light. This essay is to serve this aim which is to examine the relationship in which Michael Babits, this outstanding force in modern Hungarian literature had stood to England and the English spirit.

Michael Babits (1883 to 1941) for his eminence as a writer and his literary influence, has had an extraordinary effect on English culture in Hungary. No other personality of the power of his has ever used such zeal to see Hungarian spiritual life diverted to English literature as he did. I have been able to collect a multitude of data, from the poet's family, his friends, poets of his age, other contemporaries, relating to his knowledge of English, his English books and readings, his appreciation of English literature, on the English parallels to his own works, his views on the character and the destiny of the English, and record them in this book. All these make but a part of the poet's inquiry into the English associations with modern Hungarian literature which, in turn, as an organic whole, fit into his larger works on English culture in Hungary and in Central-Europe.

Opinions vary as to how and when had Babits first learned English. When a child, English was not one of the compulsory studies in Hungarian secondary schools. Thus, he either must have had a master or had learned it without one. He was yet a student when he took to the study of Shakespeare and his growing and affectionate attachment to the English language and literature must be ascribed to this giant of literature. The spoken

²³¹ Modern Magyar Lyrics. The first-selection English edition of present day Hungarian poems. Translated by Barna BALOGH. Bp., 1934. 25.

²³² The watcher in the tower c. cikkében. Hung. Quart. Vol. IV. 1938. 172–174.

²³³ Török Sophie közlése.

language attracted him less than the delight derived from literature. In 1914 he was to go to England. However, his plan was frustrated by the outbreak of the war.

English nursery rhymes with the prestige of the classics, in the eyes of Hungarians, made the poet's first English reading. As a University student, he turned with eagerness to the study of the English and American nineteenth century. To the same period dates back his love for the Pre-Raphaelites and at one occasion he lectured on Ruskin, to an audience of workmen. When a secondary school teacher at Szeged, he purchased a nice collection of English books from his predecessor. At Szeged he made contact with intellectuals affected with anglomania who exercised a beneficial influence on his aims. His most intimate association with English literature, through the great figures of the Victorian age, can be traced back to his stay at Fogaras, to produce a lifelong effect on him. Then he came to Budapest where modern literary men regarded him as an authority on English literature. To the end of his life, reading English was his main source of recreation. He had his English library kept apart and always at hand and when at leisure or desiring enjoyment or when traveling or on vacation, his English books were within his reach. He even liked detective- and short stories. No one has written in Hungarian so much on English literature as Babits. His work on the history of European literature is essentially the history of English literature.

Babits had a high opinion of the value of literary translations. He regarded it as an effective instrument for the mental intercourse of nations. On the other hand, a translation, in his judgement, was a work not inferior to an original creation. The translation of Shakespeare's *Tempest* is his greatest work of its kind. He was working on it during the first two years of the world war and it was published to celebrate the trecentenary of Shakespeare's death. The work is of unique perfection. The poet's animated vigour rings through the chiming rhymes. (Shakespeare was his favourite to the end of his life. Four days before his death, he asked for the whole set of Shakespeare's works.)

The other large poetic works translated by him are as follows: In a gondola by Browning; *The sensitive plant* by Shelley and *the Lotos eaters* by Tennyson. (It is said that he also had translated Browning's *Pippa passes*). Not including these, the poems translated by him number fortyfive, three of them being hymns from the middle-ages. The names of the poets whose works Babits had translated into Hungarian, are the following: Blake, the two Brownings, Bryant, Keats, Meredith, Poe, Rossetti, Shakespeare, Shelley, Swinburne, Tennyson, Whitman, Wilde, Wordsworth. Both his minor works and the translation of *The Tempest* were published several times, all bringing in great success. English prose also figures among his translations, including several novels and essays by Poe and three chapters from *The Egoist* by Meredith.

It is natural that his English readings and the translations made of them, had a marked influence on his poetry. This applies particularly to the late Victorians with whom an affinity had sprung up, on becoming familiar with them in his youth. His first period as a poet is even called the English period. Browning, Poe, Swinburne, Tennyson and Wilde account for a major, and Keats, Shelley and T. S. Eliot for a minor influence on his poetry. Traces reminiscent of English, can be found frequently in his prose also. The essay, the prose favoured by him, received a new rendering in Hungarian literature, on the model of the English essay. Several of his novels and works of fiction disclose the influence of Meredith, Poe, Stevenson, Wilde and other prose writers. By influence spiritual affinity should be understood rather than the manifestation of concrete evidences. Or, as

one of his biographers puts it: „Like the whole story of the reel put on the tiny film, so is in Babits's poetry reflected one of the greatest spiritual movements of the 19th century, reduced to its essence but retaining its entire true self.” More important than this is the fact that induced by the example set by Victorian writers, he introduced their compound sentences into the Hungarian language which amounted to a reform in Hungarian composition. Like the sentences in English compositions, those of Babits consist of two parts; they are long, laden with subordinate clauses, a multitude of adjectives or comparisons. He adopted another reform too in his writings by the sparing use of the punctuation signs as it can be seen in English sentences.

Immediately on entering on his career he was given the name of the Hungarian Poe and the Hungarian Swinburne. At a time, his genius was measured by the genius of Milton, Tennyson and even that of Shakespeare. His death was lamented as the departure of the congenial contemporary of T. S. Eliot. The English character of his poetry was most appropriately referred to by a critic of his who likened it to a well cared English park arranged in a noble style. Babits himself liked to compare the works and figures of Hungarian literature to the English and more than once he paralleled the phenomena of Hungarian land and life with those of the English. Whenever he spoke about Hungarian literature as an organic unit in European evolution, he always alluded to English similes. In his large history of European literature, he never misses the opportunity to set up a parallel between the Hungarian and the English literature, including into it ancient and modern Hungarian writers with their opposite numbers in English literary life that was suggestive of an elevation for the Hungarians.

English character and destiny was often the subject of his writings. He held the belief that English poetry was the greatest achievement in the field of the literature of the world. English people were the fondest of poetry. The English writer has the acutest sense for the realities of life and feelings; English character was the most revolutionary and, at the same time, adaptable to solid facts. He predicted a great future for the English language. He believed that English was destined to take the place of the German language and England to fulfill the cultural mission for which Goethe's country was getting less and less qualified. The Anglo-Saxon people, he was convinced, have a world destiny to fulfill and on many occasions he expressed his admiration for the British mind and spirit. The English was the first nation in the world, he said, and is to take a leading position in human civilization and progress. Sound conservatism founded on realities, coupled with a liberal outlook on life, always appealed to Babits more than the light-mindedness of the French or German scholasticism. It was his belief that the English-speaking peoples are to make themselves responsible for the future of humanity.

Besides English literature, Babits took a constant and keen interest in American literature also. The first two translations published were the poetic works of Whitman and Bryant. A high esteem he entertained for Irving, Hawthorne and Twain as prose writers. American periodicals made part of his readings and literary life in that country was followed by him with interest. Immediately on MacLeish's first success, he realized his merits. His regard for American literature he indicated by saying that „This soul holds unsuspected strength to soar”.

Cultural intercourse between England and Hungary and the inquiry into its history was another subject in which he had taken interest. What Hungary should do in this re-

spect was pointed out by him in his book on the objectives to be observed by writers of the history of Hungarian literature, – the same to comprise four points, viz.: (1) Inquiry into English–Hungarian relations by examining old periodicals and the material held by archives. (2) Shakespeare’s influence on Hungarian literature, a study to be based on data available in libraries and whisperer’s books, separating the direct influence on the hand of the British from the indirect one through German channels. (3) Scientific examination of English literature since the period of Shakespeare. (4) History of English literature to be written for the educated classes of the Hungarian public, with special attention to the poetry of the nineteenth century. His interest extended to the news on Hungary, as given by modern English writers. As editor of the periodical „Nyugat”, he made extensive surveys of Anglo-Saxon literary events which were considered so complete and exact as to be considered unprecedented.

The significance of Babits’s espousing the cause of British culture, cannot yet be truly assessed. One of his students put it this way: „What has been created by a large number of poets in England and France, is mastered by him alone.” His influence on our literature is noticable particularly in the spheres of the essay and translations. It was he who made the English form of the essay popular in Hungary. He became the leader of the essayists, a group of Hungarian writers of the foremost rank. Poets found his influence beneficial too. He directed their attention to the entire English literature and urged them to learn English, thus spreading the prestige of English poets.

Small nations must be careful to follow the right kind of orientation. It is no small matter that John Arany, Eugene Péterfy and Michael Babits, the outstanding literary figures of the past three generations, were all friends and preachers of English and Greek literature. This is the clue for Hungarians to know themselves better and to know where to go for cultural relationship. His work in spreading the knowledge of English literature marked a new age and its significance should not be gauged by English–Hungarian relations only but also by the standard of Central- and Eastern Europe also. It may be said that among the pro-English writers of small nations in Western and Eastern Europe, no one in the twentieth century has done more than Babits for the dissemination of English literary taste and to see broad, human ideas asserting themselves. Babits’s greatness is international. This and the force of his organizing power far surpasses the Finnish Ruutu, Wispianski, a Pole, the Czech Čapek, Štefanović, a Serbian, or Xefludas, a Greek poet. Michael Babits has played a singular role in literature if measured not merely by Central-European but also by universal European standard. The English themselves do not yet know what did Babits do in the interest of English culture in Hungary.

*

The appendix contains several useful collections of data. In one of them, the English books contained in Babits’s library, are listed. It contains his first essay on Shakespeare, drafts of translations, the material for the proposed reading book of European literature, the general principles to be observed in Hungarian translations of Shakespeare, a complete list of his English translations, unknown English translations of the poet and indication of the places where his books published in English are available.

Babits a világbékéért

*Egy háborúellenes Babits-írás sorsa*¹

1939. november elején Halász Gábortól értesültem arról, hogy az akkor már viruló katonai cenzúra Babits egy háborúellenes cikkét annyira kicenzúrázta, hogy a megmaradt pár sornak semmiféle értelme nem volt és a szerző nem járult hozzá a megkurtított cikk közléséhez a Nyugatban, viszont a szöveget annyira fontosnak tartja, hogy szeretné közzétenni. Halász Gábor, mint az esszéírók közül az első, aki 1934-ben indított Apollo című folyóiratot mellé állt és ide azóta is többször adott tanulmányt, kereken megmondta, Babits arra gondolt, nem lehetne-e megpróbálkozni ennek az egyébként is humanista jellegű megnyilatkozásnak az Apollóban való megjelentetésével. Az Apollot az Első Kecskeméti Hírlapkiadó és Nyomda Rt. nyomtatta más budapesti folyóiratokkal együtt Kecskeméten; aminthogy erre már volt példa más esetben is, a Pesten visszautasított vagy agyoncenzúrázott irodalmi alkotásokat sikerült a vidéki nyomdában a kevésbé odafigyelő vidéki cenzor elnézésével közzétenni. Ebben az esetben azonban ez a reményünk nem teljesült. Kecskemét túlságosan exponált katonai központ volt és a kecskeméti nyomda, bár igazgatója, Tóth László, akkoriban saját maga már csak a Magyar Sakkélet tulajdonos-főszerkesztője és egy világhírű sakk-könyvtár birtokosa volt, könyv- és folyóiratkiadványai révén, ahogy azt Erdei Ferenc is megírja a Futóhomokban, a Márciusi Front többször pörbefogott íróinak kiadójaként szerepelt a rendőrség és a bíróság előtt. Közben a háborús sajtótörvény, amely időszaki sajtótermékek megjelenését az évi tíz számhoz kötötte, egész sereg más lappal együtt az Apollot is megszüntette.

Babits az Apollo VI. kötetébe írta *A humanizmus és korunk* című nagy tanulmányát. Ennek is megvan a maga története. Amikor 1936 júniusában a Nemzetek Szövetsége Szellemi Együttműködési Bizottsága Budapesten tartotta ülését, a nagy magyar költő, a legnagyobb magyar humanista nem kapott meghívást. A bizottságban Magyarország állandó képviselője Bartók Béla volt, aki némán hallgatta végig a Parlament delegációs termében tartott konferenciát. A nagy külföldi résztvevők, az elnöklő Valéry mellett, Huizinga, Madariaga, Thomas Mann, Duhamel, Čapek és mások voltak. Bizonyára megvoltak a politikai okai is annak, hogy Babitsot nem kérték föl a hozzászólásra: az alábbiakban ismertetésre kerülő békepárti megnyilatkozásai 1910 óta éppen elég okot szolgáltatottak arra, hogy ne tartsák az akkori hivatalos Magyarország szószólójának. De volt ezenkívül személyi indoka is a meghívás elmaradásának; a kongresszus magyar rendezője, Balogh József éppen feszült viszonyban volt a költővel. Amikor a humanista gon-

¹ Ez a közlemény számos kiadatlan Babits-kéziratot idéz. Ezek az Országos Széchényi Könyvtár Kézirtatárának Babits archívumában találhatóak. Használatukra Keresztury Dezső, a Babits-hagyaték kurátora adott engedélyt. Ezt ezúton is hálásan köszönöm.

dotlato akkori európai reprezentánsait egyetlen vidéki kirándulásukra, Esztergomba vitték el, tüntetően akkor sem engedték meglátogatni a költőt. Kézenfekvő megoldásnak kínálkozott, hogy felkérjem, írja meg az Apollonak, ahogy akkor nevezték, „a magyar humanizmus folyóiratát”-nak, mit mondott volna el, ha felkérték volna hozzászólásra a humanizmusról szóló anketon. Ez volt a háttere, hogy Babits ezt az agyoncenzúrázott cikkét mint második közleményét az Apollonak ajánlta föl.²

A birtokomban levő hasábkorrektúra szövege a következő:

Babits Mihály: *A háború háborúja*

Harmincéves koromig csak könyvből ismertem a háborút, amennyire ezt ismeretnek lehet nevezni. Az irodalom és a történelem témáját láttam benne. Ha olykor az életben találkoztam nevével vagy nyomaival, az a regényes érzés fogott el, amely rendesen erőt vesz rajtunk, amikor az élet irodalmias szint ől s ahogy mondani szokták, „versenyre kél az irodalommal.” Anyám apja részt vett a szabadságharcban. Őt én már nem ismertem, de nagymamám házában, ahol gyermekkorom szünideit tölteni szoktam, tőle maradt fegyverek függtek egy nagy zöld posztóablán a falon, köztük egy kard is, amelyet én mindig nagy áhítattal néztem, elgondolva, hogy talán ezzel kaszabolta az osztrákot. Ez csupa mese volt és legenda. Viszont még élt a családban egy másik „tanúja a nagy időknek”, egy öreg bácsi, aki engem különösen kedvelt, mert elbeszéléseit én hallgattam legszívesebben. Sokat beszélt például Perczel Mórról, akinek kíséretéhez tartozott hajdanán; Kossuth és Görgey viszályát úgy emlegette, ahogy aktuális politikusok összetűzéséről szokás pletykázni. Szívesen hallgattam s mégis valami csalódás-féle érzéssel. Számomra nem ez volt a szabadságharc. Az igazi szabadságharc a könyvekben volt. Jókaiiban vagy a Graczában. Ilyen hangon beszélni ezekről a negyvennyolcas dolgokról, mint közönséges, átélt valóságról, szinte profanizálásnak tetszett. Ámbár a mesélő bácsi személye, agg évei és fehér szakálla, magyaros szabású öltözete s szónokias előadása, valahogy mégis kiemelte a valóságból azt, amit mondott s különös varázst adott neki, ami számomra fontosabb volt, mint maga a történet. Ez a személyi varázs hiányzott abból a merev és prózai ezredesből, akit úgy ismertem meg, mint apám rendes whist-partnereinek egyikét (bizonyos estéken nálunk játszottak), s akiről azt hallottam, hogy valaha más csatákban is részt vett, ott volt a boszniai okkupációnál s magas kitüntetést viselt. De egyáltalán nem hasonlított hőshöz, s én magát az okkupációt sem tudtam igazi háborúnak tekinteni. Ez csak amolyan rendőri akció volt, vagy hivatalos kivonulás, túlságosan is közel az időben, oly korban, amikor igazi háború már nem is igen látszott képzelhetőnek. A háború a múlté volt és a könyveké.

Ez nekem akkor még fájt is, úgy éreztem, hogy a világ szürke lett s fölötte kevés tért ad a Kalandnak; a könyvekben kerestem kárpótlást. Később a könyvekhez az újságok járultak, melyek például a búr háborúról beszéltek, vagy a spanyol–amerikai vagy az orosz–japán

² A cenzúra-pecsét szövege: „M. Kir. Honvéd Vezérkar Főnöke 5. Oszt. Törléssel közölhető, X/27”. Tintaceruzával ráírva: „Bemutatandó a Vkf. 5. osztályánál! X. 27. Dr. Kvoztik zls.” A kurzívan szedett szöveg a vezérkar törlése, a kihúzott, túlnyomó rész nélkül a szövegnek nincs értelme. Az OSZK-ban levő előző korrektúrán Babits írásával: „Nagyon sürgős!”

háborúról. Ezek messze voltak, akárcsak a könyvekben lennének, távol és idegen népek közt folytak le, s valami exotikus vagy gyarmati jellegük volt. *Ami Európán kívül történt, olyan volt, mintha valahol a cselédszobában történne. Ezek a távoli háborúk úgy hatottak, mint a rabszolgakereskedés szörnyűségei hathattak valaha a művelt európai-ra: egy civilizált és modern világnak bizonyos rétegekben megmaradt szegényfoltja. Vagy mint a társadalmi igazságtalanságok, melyek a civilizáció haladtával egyre kiáltóbbá válnak, de szellem és erkölcs annál hangosabban tiltakozik és harcol ellenük. Lehet azonban, hogy ezek a szörnyű árnyékok és bűnök hozzátartoznak a kibontakozó civilizáció-hoz, mint ahogy a baleset-statisztika hozzátartozik a gépkocsi-közlekedés fellendüléséhez, szükséges áldozat, mely senkit sem fog visszatartani az autózástól. Ez időben már Tolsztojt olvastam, engem is izgatott „korunk rabszolgasága”, a szervezkedő hatalmak embertelen önműködése, a nemzetek gigászi szembenállásának veszedelme, de végső és kétségbeesett következtetéseibe nem követtem a prófétát. Reszketve és lélegzet fojtva gondoltam a veszélyes és drága egyensúlyra, de titokban hálát adtam a sorsnak, hogy legalább ezt az egyensúlyt sikerült elérni. Szörnyű volt az ára az európai kultúra nyugalmanak, de semmi ár sem látszott túlságosnak érte. A sámsoni gesztus örütségnek tűnt föl ebben az ingatag világban. Kultúránk bűnben fogant s a jóval el kell fogadni a rosszat, inkább, mint mindent romba dönteni. Port Arthur és Csuzima különben is messze vannak, nem Európában. Ez szinte nem is földrajzi igazság volt, hanem matematikai. Európában nem is lehetett volna ezeket elképzelni. Éppen az eshetőség rettenetessége nyújtott biztositékot bekövetkezése ellen. Lehetetlen, hogy az egyensúly őrei tudatában ne legyenek irtózatossá felelősségüknek...*

Így hát nyugodtan, sőt unatkozva „szedtük a virágot a vulkán tetején”, hogy annak a kornak kedvelt hasonlatával éljek. Nagyon jól tudtuk, hogy vulkánon járunk, de ez a tudat csak amolyan „költői izgató” volt eseménytelen életünkben; egy pillanatig sem gondoltuk, hogy vulkán komolyan kitörjön. A háború ekkor még mindig az irodalomhoz tartozott, de lassankint egy másfajta irodalomhoz kezdett tartozni, mint eddig: a múlt és történet irodalma helyett a képzelet és lehetőségek irodalmához. Ez volt a fantasztikus regények kora, H. G. Wells fénykora. A háború, mint a könyvek, a kalandot jelentette, amely mégsem volt valóságos kaland, a lehetséges csodát, amely sohasem fog megtörténni. Ki fogja valaha méltón leírni a pillanatot, amikor a lehetségesből valóságos kaland lett? *Amikor a csodából muszájjá változott, ahogy a mesebeli királyleány hirtelen varangyosbékává alakul?*

Voltak, akik lelkesedve üdvözölték a kalandot és csodát, s csak a második percben vették észre, hogy a mindennapos kaland s a megvalósult csoda már nem csoda. Én úgy éreztem, hogy a sors valami egyezményt szegett meg, az illetőségek összezavarodtak. A magam részéről föl voltam mentve a megállapodástól. Elfogadtam Port-Arthurt és Csuzimát, de csak avval a feltétellel, hogy ez a sok szörnyűség a csúcson, azaz Európában mégis valami egyensúlyt tart, mint az ekvilibrista mozgásai, melyek mind csak arra szolgálnak, hogy a pálcá hegyén forgó tányér le ne essen. Mihelyt az egyensúly megszűnt, mi értelme van az egésznek? Elfogadtam a borzalmakat a kultúra kedvéért, s most a borzalmak elborították a kultúrát! Elfogadtam a háború veszélyét, mint a kaland egy elemét az életben, mert a kaland szabadságot és lehetőséget jelent. De most itt volt maga a háború, mint csupa rabság és kilátástalanság. A dicsőséges vagy félelmes csoda helyett, mely kiemelne a lomha életet sarkaiból, csak vak és tehetetlen sodródást hozott,

egy unt és átkozott végzet áramában. Kérlelhetetlen, mindent elborító, egy egész életet lenyűgöző végzet volt ez! Egyetlen boldogság maradt, kimenekülni belőle, ha csak órákra is. S egyetlen hely, ahova menekülni lehetett: a fantázia, a lélek birodalma. Talán nem is olyan csodálatos, hogy a világháború alatt váratlanul megszáporodtak a könyvek. Ezek a könyvek frontot alkottak a háború ellen, amely nemrég maga is a könyvek és az irodalom világához látszott már tartozni... Szabálytalanul lépett onnan vissza az úgynevezett életbe.

Itt már nem volt helyén; idegen volt, félszeg, stílszerűtlen, de annál rettenetesebb. Olykor keserű sóhajjal lapoztam föl a könyvekben a régi háborúk történetét; a világháború nemcsak a béke szobrát döntötte le bennem, hanem a háborúét is. Egész lelkem fellázadt ellene, s elkeseredéssel nem álltam egyedül, Európa és hazám minden jobb szelleme együtt volt velem ebben, a könyvek frontot alkottak... A háború mögött folyt még egy másik, mélyebb és titkosabb háború is. Ebben maga a Háború került szembe a könyvekkel. A világháború idején minden igazi könyv lényegileg háborúellenes volt. Már csak azáltal is, hogy volt és hogy könyv volt, azaz lélek és szabadság. A háború pedig anyag, erő és rabság. Az egész irodalom pacifista volt.

Vajon így van-e ez azóta is és ma is még? Megint „háború van künn a nagy világban” s amint lelkiismeretvizsgálatot tartok, eltűnődve kérdem, mit érzek ezen a legújabb találkozáson a Háborúval? Kicsi népem sorsáért rettegek, ez az első és legtermészetesebb érzésem, szeretném elbújtatni magunkat a rettenetek elől, s mégis nem tehetem, hogy ne érintsen engem is lelkem legmélyében, ami az embert, mint embert érinti. Nemzetek roppantak össze vak hősiességben, Észak árnyai támadnak föl ismét, s a szabadságharcok korának tragikus és lelkesítő emlékei kelnek föl előttem, melyek kora ifjúságot betöltötték. Másrészt látom a szörnyű hatalmak nagy gépezetét is, a hivatalosan megszervezett borzalmakat, melyek férfikorom nagy elkeseredéseit felforralták s emberi tiltakozásait kifakasztották. A hadállások nem változtak, a háború ma is az anyagot és kényszert képviseli, a könyvek pedig a szellemet és szabadságot.

És mégis valami nagy változás van, ahogy a szellem szembefordul az anyag vakmerő elveivel: a pacifista hangok mintha nem volnának időszerűek ma. Az emberek észrevették a háborúk mögött a másik, rejtettebb háborút, amelyet egyszerű békekötéssel nem lehet befejezni. Az egyensúlyi műveletek hitelüket veszítették. Szuronyok hegyére nem lehet még egyszer felállítani a kultúrát. Ez annál bizonyosabb lesz, mennél hegyesebbek a szuronyok. Nem a német harcol az angol ellen vagy megfordítva; az Ember harcol valami ellen, amit magában hordoz és amitől szabadulni akar. Az emberiségnek le kell győznie önmagát, a saját kényszereit és lehetőségeit. A harc voltaképpen a harc mögött folyik, s nem az országhatárok fontosak, hanem a szellemi határok. Ez az a harc, amelyre gondolva még Krisztus is a kardot emlegette. Ezt a harcot végig kell vívni; semmiféle pacifizmus nem használna itt többé. A nemzetek és szövetségesek harcában lehetünk (és legyünk is) kiválóak. Nemzetünk létét ne kockáztassuk senkiért és semmiért. Magyarok vagyunk, szabadok, függetlenek és békeszeretők. De egyúttal emberek is, – és van egy másik harc, amelyben mindenki katona, akin embertest az uniformis.

Békenapon, Fogaras, 1910

Babits fenti háborúellenes megnyilatkozása utolsó dokumentuma egy olyan hosszú sorozatnak, amely a békéről szóló fogarasi iskolai beszédével kezdődött, háború alatti verseivel és háborúvégi tanulmányaival folytatódott, majd a 20-as és 30-as években nemzetközi szervezetekben, folyóiratokban, emlékkönyvekben elhangzott és megjelent különböző műfajú alkotásokban manifesztálódott csaknem három évtizeden keresztül. Nincs a modern magyar irodalomban még egy nagy író, akit ilyen hosszú időn keresztül ennyire foglalkoztatott volna a béke és háború kérdése, és aki ilyen mennyiségű magasrendű írói műben fejezte volna ki véleményét egyre alaposabban elmerülve a változó helyzetekből adódó problémákba és egyre élesebben fogalmazva meg saját állásfoglalását.

Babits első békebeszéde 1910. május 18-án hangzott el a fogarasi gimnáziumban. Lehet, őt jelölték ki arra a szerepre, hogy a magyar kormány által az iskolának kötelezően előírt békenapon ő mondjon beszédet, de lehet, már akkor is izgatta ez a probléma, mert feltűnően határozott nézeteket hangoztat, amelyek, bár módosulva és gazdagodva, de a következő három évtizedben állandóan visszatérnek, jóváhagyva a saját eredeti véleményét, vagy ellentmondva saját magának, ahogy az események hozták, és ahogy a békeirodalomban való elmerülése tovább világosította föl. 1894-ben indult meg az a nemzetközi békemozgalom, amelyhez Magyarország a következő évben csatlakozott. A Magyar Szent Korona Országainak Békeegyesülete volt az a szervezet, amelynek képviselőtében Jókai Mór 1895. december 14-én Brüsszelben felszólalt a világbéke érdekében. 1896-ban Magyarország rendezte a nemzetközi békekonferenciát. Ezek a békemozgalmak voltak szervezeti hátterei az 1898-ban létrejött Hágai Nemzetközi Döntőbírósnak. A világbéke mozgalmakat ismertető magyar kézikönyvecske, amely éppen 1910-ben jelent meg, a következő nagy filozófusok idevonatkozó szövegeit idézi: Cicero, Leonardo da Vinci, Pascal, Montesquieu, Klopstock, Franklin, Condorcet, Victor Hugo, Darwin és Tolsztoj.³

Fogarasi beszédének⁴ legfontosabb gondolatai a következők:

„Szükség van a békéhez a háborúra? Lehetetlenség háború nélkül élni, amíg emberek lesznek, emberi szenvedélyek, emberi harag, önzés, kapzsiság?... Egyszer már erről beszéltem, fiúk...

Fejlődni csak küzdelemmel lehet. De a küzdelem fegyverei nem egyformák. Miért lett az ember a legerősebb minden állatok közt? Mert a leghatalmasabb fegyvere van: ez a leghatalmasabb fegyver: az ész. És ez a leghatalmasabb fegyver lehet egyúttal a legszelídebb fegyver is. És éppen ebben áll a fejlődés, hogy a fegyverek hatalmasodva szelídülnek. A harc örök; de akik hajdan erővel harcoltak, szükséges, hogy majdan ésszel harcoljanak. És ha harcot jelent az üstökös, remélnünk és munkálnunk kell, hogy csak a szellem harcát jelenthesse. A keresztény erkölcs, a szelíd fegyverek erkölcsé s minden igazi keresztény ellensége a durva háborúnak... Amint a fizikában, úgy az életben is minél kevesebb erőpazarlásra tör a természet, minél kevesebb pazarlás, minél kevesebb

³ KEMÉNY Ferenc: A világbéke. A művelt közönség részére, egyúttal ismertetésül a magyar iskolákban elrendelt békenapra. Bp., é. n. (1910).

⁴ ÉDER Zoltán: Babits a katedrán. Bp., 1966. 70.; Nem említi BISZTRAY Gyula: Babits fogarasi éve. Irodalomtörténet 1956. 300–310, 431–446.

halál: ez a természet és ez az erkölcs, amely egy a természettel. Az erőnek győzni kell; de nem a testben van az erő, mert akkor az állatoknak kellett volna győzniök, hanem az emberi szellemben. De ha nem lesz háború, hova lesz a hősiesség, az önfeláldozás?... nálunk ma több és nemesebb hazafiság kell, a munka hazafisága, a szellemi munkáé, amely a legdicsőbb és leghősiesebb dolog a világon. ... A békés harc, a békés munka, ez az, fiúk, amiért nekünk lelkesednünk kell, és Széchenyiért, nem Kinizsi Pálért. Hősök legyünk, de a béke hősei, a munka hősei, hősök vérontás nélkül, meghaljunk, ha kell, de elsősorban mindenképpen éljünk a hazáért.”⁵

Ady oldalán az első világháborúban

Az antik szépségek dalnokát, a neokantiánus idealizmus filozófusát, a *Hadjárat a Semmibe* költőjét a világháború teljes emberségében megrázza. „Vannak napok, hetek, amikor visszaesem a háború monomániájába. Nem tudom megszokni. Nem tudok egyébre gondolni. Minden jelentéktelen esemény, minden szó, minden arc, minden kis atóma az életnek az egész szörnyűségét tükrözi elém.” Az első csapás nagyreményű cambridge-i tanítványának, Békássy Ferencnek eleste a galíciai fronton. „Kötelesség felrovogatni: úgy kell felrovogatni, mind, mind, egymás alá, a drága és pótolhatatlan veszteségeket, mint egy rettenetes, folyton gyülemlő átkot, átkot mindazok fejére, akik ezt a borzasztó vérontást, bármily kicsi részben, bármily tiszteletreméltó jelszavaktól elvakítva elnézni, merni, készíteni tudták. Épp ez a nemzedék, Európának ez a nemzedéke csak átkozni tud már, és jegyezz, jegyezz egyszer egy szörnyű számadást, egy végeérhetetlen, iszonyatos számadást, bár azt sem tudja még, kinek fogja benyújtani?” – írja Békássyról szóló síratójában.⁶ Túlságosan is ismertek azok a versei, amelyeket a háború itthoni élményeinek hatására írt: a *Fiatal katona*, az *Éji út*, a *Háborús antológiák*, az *Egy filozófus halálára*, az *Ünnep*, majd a *Húsvét előtt* s a *Fortissimo*. De nemcsak lírája tükrözi a háború nyomasztó légkörét.⁷ Ahogy tanári korszakának irodalomtörténészé észrevette, minden megnyilatkozása, cikke, műfordítása, regénye, valamiképpen a háború elleni elkeseredés, az embertelenség elleni tiltakozás egyre erősebb és határozottabb hangú kifejezése.⁸ Schöpflin Aladár szerint az emberiség tragédiájának érezte a háborút: „Ő fejezte ki legmerészebb hangon az emberiség béke-sóvárgását, a pacifista álláspontnak ő a legerősebb költője, s nemcsak a magyar irodalomban.”⁹

A Nyugat nagy nemzedéke csaknem egységes abban, hogy az első világháború idején a háború minél előbbi befejezését, az igazi békét és az emberiség kultúrértékeinek megmentését szorgalmazta. De még Móricz Zsigmond és Szabó Dezső döbbenetes erejű háborúellenes szépprózai munkáinál is tovább lépett Ady és vele Babits az embertelenség

⁵ Fogaras és Vidéke 1910. május 29., 3–4.

⁶ Békássyról: *Irodalmi problémák*. 2. kiad. Bp., 1924. 275–276, 298.; GÁL István: Békássy Ferenc és cambridge-i emléktáblája. *Filológiai Közlöny* 1964. 3–4. sz. (júl./dec.), 417–419.

⁷ JÓZSEF Farkas: „Rohanunk a forradalomba”. A modern magyar irodalom útja, 1914–1919. Bp., 1957. 14, 18, 34–36, 144–151.; Uő.: *Háborúellenes irodalmunk. A magyar avantgarde kezdetei. A magyar irodalom története*. V. köt. 1966. 497–504.

⁸ ÉDER Zoltán i. m. 175, 159–246, 256–268.

⁹ SCHÖPFLIN Aladár: *A magyar irodalom története a XX. században*. Bp., 1938. 257–258., 225.

elleni tiltakozásban. Ahogy Ady éppen Babits háborúellenes kötetének, a *Recitativnek* megjelenése alkalmából üdvözölte mint sorstársát Babitsot, úgy Babits többször is kifejezte e versekben közös küzdelmük jelentőségét. Teljesen igaza van Ady és Babits egymáshoz való viszonyának történetét kutatva Kardos Pálnak, amikor megállapítja; „A háború elleni közös harcuk... egységbe forrasztja őket... a két költő, eszmeileg sohasem volt olyan közel egymáshoz, mint pályájuk e szakaszán. Persze, Adyhoz közel állni csak haladó, bátor magatartással lehetett, alkut nem ismerve. S Babits magatartása, ha valaha, hát akkor volt ilyen... A közös ellenség egyszerre rontott rájuk: ez maga is elég lenne, hogy Ady szívét egészen Babits felé fordítsa. De nemcsak ellenségük közös, eszményük is, amelyért az ellenség rájuk fenekedik. Mindketten a béke hívei... Vitathatatlan, hogy a Nyugat nagyjai közül Babits az, aki Ady után elsőnek száll szembe a háborús tömegőrülettel”.¹⁰ A háború alatti fiatalabb nemzedék egyik képviselője, Káldor György, Babits halálakor vallotta meg, milyen mérhetetlen hatással volt rájuk a *Húsvét előtt*; az erdélyi irodalom filozófus-költője, Szentimrei Jenő pedig a frontról jövet volt jelen, amikor Babits a *Fortissimót* elszavalta. „Ő lett a béke magyar mítoszának megteremtője, – írja Káldor. *A Húsvét előtt*: megszületett a Béke magyar mítosza. A magyar szellem örök büszkesége lehet, hogy akkor, a legnagyobb megpróbáltatások idején hű maradt önmagához, rendíthetetlenül, a prófétikus vízió erejével, a tiszta lélek elszánt kiállásával. Babits békehite és humanizmusa jelent annyit számunkra, mint Európa számára az Ortegáé, a Madariagáé, a Huizingaé vagy Valéryé. Hite a tiszta ész és erkölcs erejében olyan töretlen, hogy szinte forradalmi lendületet ad a konzervatív humanistának.”¹¹

Az új racionalizmus és a pánhumanizmus felé

Babits elkeseredett háborúellenességét és harcias békevágját nemcsak hatalmas költeményekben fejezte ki, hanem filozófiai megfogalmazásukat is kereste. Két régi barátja, Dienes Pál és Schöpflin Aladár, valamint két jelentős új ismerőse, Jászi Oszkár és Szabó Ervin volt ebben nagy segítségére.

Dienes Pál, Leibniz nagy szakértője a nagy német racionalistára és a nemzetközi szervezkedés filozófusára hívta fel figyelmét.¹² „Ha van valami, – írja róla Babits – amivel mint egész alakja, filozófiája, úgy politikai viselkedése a Mának nagy tanulságára szolgálhat, az bizonyosan nem a korlátolt és ösztönies nemzeti szellem, hanem éppen a tágasabb nemzetközi törekvések, e törekvések a szent Egyesülés és Egyetértés felé, az éppen e mindent-megértés, az Ész uralma minden ösztönökön, a Filozófia és Kultúra egysége és fölülvalósága minden nemzeteken!” Schöpflin Aladár volt az első, aki Romain Rolland-ról és annak Babits által is többször emlegetett nagyhatású művéről, az *Au dessous de la mêlée*-ről a Huszadik Században írt: „A legrokonszenvesebb és a legnemesebb indulatú könyvek egyike ebben a ritkán rokonszenves és még ritkábban ne-

¹⁰ KARDOS Pál: Babits és Ady viszonya. Kny. a Kossuth Lajos Tudományegyetem 1961. évi VII/1 Actájából. Debrecen, 1961. 48 és 58.

¹¹ Babits emlékkönyv. Szerk. ILLYÉS Gyula. Bp., 1941. KÁLDOR György: 87–93; SZENTIMREI Jenő: 93–94.

¹² Dienes Pál nyilatkozata: Könyvek könyve. 87 magyar író, tudós, művész, közéleti ember és kiadó valamólasa olvasmányairól. Szerkesztette és bevezetést írt hozzá: KÖHALMI Béla. Bp., é. n. [1918]. 48–49.

mes indulatú háborús publicisztikában”.¹³ Benedek Marcell és Jászi Oszkár ismertette Rolland újabb megnyilatkozásait. Jászi 1917 decemberében meg is látogatta Svájcban. Amikor Rolland a párhumanizmusról szóló kiáltványát közzétette, Jászi a következő értékelést adta a Huszadik Században: „Okfejtése gyönyörű dokumentuma a világ megújuló lelkiismeretének, új evangéliumi üzenet a pusztuló Európának, sőt az egész emberiségnek”.¹⁴ Babits *A veszedelmes világnézetének* (1917) egész gondolatmenete a XIX. század eleje óta kibontakozó és egyre erősödő anti-intellektualizmus leleplezése. Hegel, Schopenhauer, Nietzsche, Stirner, Renan, Kipling, Barrès, Verlaine, sőt Browning, Meredith, Swinburne, France, Wells is mind egy-egy állomását jelentik az értelemtől való eltávolításnak. Babits azonban abban reménykedett, hogy az irracionalista áramlatok értékei szervesen bele fognak olvadni a modern gondolkodásba és végül is gazdagítani fogják a XVIII. század nagy örökségét: „Nincs-e benne mai kultúránkban a racionalizmus is, egy szerencsés hangsúlyváltás – és a racionalizmus győzni fog.”

Szabó Ervin, „az antimilitarizmusnak és a tudományos pacifizmusnak vezető szelleme, egyetlen komoly és igazi teoretikusa Magyarországon”, ahogy Kunfi Zsigmond nevezi,¹⁵ az igazgatása alatt álló Fővárosi Könyvtár gazdag békeirodalmának felhasználásával bevezette a költőt az emberiség nagy gondolkodóinak a világbékéről szóló gondolatrendszerébe. Dante, Erasmus, Campanella, Vico, Grotius, Sully, Penn, Saint Pierre, Leibniz, Rousseau, Bentham, Herder és Kant műveinek eredeti szövege, vagy azok eddig legsikertelenebb történeti áttekintése Ter Meulen nagy művében erre a következtetésre juttatta: „Látnivaló, hogy a békegondolat megalapítói az emberiség legnagyobb szellemeinek sorából kerültek ki. Az újabb gondolkodás nagy alakjai sem vélekednek másként e kérdésekben: de az utópisztikus magabizást pesszimiztikusabb hangulat váltotta fel. A nép elfordult bölcséinek tanításaitól s egy új, türelmetlen istennek karjaiba dobta magát, a nemzetiség istenének, ki minden bálvány között a legtöbb ember-áldozatot követelte... A legnagyobb szellemek sohasem hajoltak meg e véres isten előtt: a középszerű irodalom és átlagkultúra szaturálódott annak imádásával. Ez áramlat árnyékában a militarisztikus hatalmak lavinaszerűen szervezkedtek s a szörnyű szervezettel szemben a békeeszmének és mozgalomnak kellett állnia.” A külföldi és a hazai békeirodalomból ajánlja Norman Angell, Barbusse, Rolland, Tolsztoj, Karinthy, Lengyel Menyhért és Szabó Ervin háborúellenes műveit. Babits a külföldi békepárti folyóiratok közül olvasásra ajánlja a Demain

¹³ Huszadik Század 1916., 310.; Schöppflin kapcsolatairól a radikalizmushoz nem tud: A hetvenöt éves Schöppflin Aladár. 1947. október 4-én. Szerk. GELLÉRT Oszkár és VIDOR Miklós. Bp., é. n. Munkatársai: Bóka, Fodor J., Gellért O., Illés E., Illyés, Kassák, Kárpáti, Keresztury, Kolozsvári-Grandpierre, Laczkó, Ortutay, Török Sophie.

¹⁴ Jászi látogatását maga Romain ROLLAND írta le: Napló a háborús évekből, 1914–1918. Válogatás. Válogatta, fordította és az összekötő részeket írta BENEDEK Marcell. A bevezető tanulmányt és a jegyzeteket készítette: DOBOSSY László. Bp., 1960. Auróra XIII. kötet. Szerkesztette ORTUTAY Gyula és PAMLÉNYI Ervin. 230–233.; Jászi cikke (-i). A párhumanizmusról. Huszadik Század 1918., 318.; Jásziról FUKÁSZ György: A magyarországi polgári radikalizmus történetéhez. 1910–1918. Jászi Oszkár ideológiájának bírálata. Bp., 1960. Különösen: A radikalizmus útja a neokantianizmus, az etikai idealizmus felé. 98–104.; MÉREI Gyula: Polgári radikalizmus Magyarországon 1900–1918. Bp., 1947. 35–38, 141–152.

¹⁵ RÉVAI József: Szabó Ervin helye a magyar munkásmozgalomban. Marxizmus és magyarság. Bp., 1946. 57–58.; Korrekciója: Szabó Ervin válogatott írásai. Bp., 1961. Az MSzMP Párttörténeti Intézetének bevezetője. 16–17.

című svájci folyóiratot, a zimmerwaldisták hivatalos orgánumát.¹⁶ Ennek munkatársai: Lenin, Kollontaj, Lunacsarszkij, Angelika Balabanov; Dehmel, Forel, Hasenclever, Ellen Key, Zelma Lagerlöf, Masereel, Gonzague de Reynold, Romain Rolland, Rabindranath Tagore és Stefan Zweig,¹⁷ – olyan nevek, akik közül nem eggyel Babits a húszas-harmincas évek világmozgalmaiban egy névsorban szerepel.

Babits Kant: Az örök béke-kiadványa

1918. késő nyarán jelent meg Babits fordításában Kant műve az örök békéről. A Huszadik Század indított új könyvsorozatot Természet és Társadalom címmel, és ennek első kötete volt ez a mű. Keresztury Dezső, egyetlen méltatója, a következőket írja róla: „A tépettség és üldözöttség éveiben fordítja le Kant tanulmányát Az örök békéről. Ez a száraz, a tárgyhoz tartozó kérdéseket fő- és alpontokra tagoló szigorú, szinte matematikai rendbe kényszerítő munka nem tartozik a nagy königsbergi jelentékenyebb művei közé. A mai olvasó számára csak az a sajátságos feszültség teszi érdekessé, ami előadásának száraz, szállás ridegsége s érzelmi tartalmának felmagasztosult, álmodozó méltósága közt érezhető.”¹⁸ A tanulmányozott világbéke-irodalomból Babits éppen Kant írását választotta ki, mint a hozzá legközelebb állót és az adott időpontban aránylag legidősebb világbéke-tervet. Érdeklődése Kant iránt a családi körig nyúlik vissza. Legkorábbi olvasmányai között említi az apjától örökölt művet: *Berichte über kantische Philosophie*.¹⁹ Filozófiai tanulmányai a neokantianus idealizmus felé vonzották; Husserl és Lask műveit korán ismerte, Laskról egyik leghatalmasabb, sőt filozófiailag talán legszebb költeményét írta. A Kantot tisztelő Jászival²⁰ való ismeretsége is hozzájárulhatott a választás döntéséhez. Szabó Ervintől fennmaradt levelei azonban kétségtelenné teszik, ki rendelte a Kant-fordítást. 1918. június 10-i levelében ezt írja Babitsnak: „Mit csinál Kant? Szív-ből üdvözlöl Ervin.” Július 25-én pedig már a nyomdai munkák befejezését sürgeti: „Kedves Mihályom... Mellékelten küldöm neked a Kant 1. külső borítékjának, 2. címlapjának, 3. belső címlapjának levonatait. Kérlek, javítsd ki s küldd a többivel a nyomdának vissza. 4. Aladárral együtt sokszor és szeretettel ölel és üdvözlöl Ervin.” Keresztury szerint: „Babits bizonynyal a maga vágyainak, békéért rajongó idealizmusának igazát keresve fordult feléje. Most már a mi volt fontos s nem a hogyan. Ehhez képest a fordítás is nyers, érdes, hiányzik belőle a Babits-próza keménysége és fegyelme. Mintha olyan valaki készítette volna, aki fontos hírt akar közölni, s lihegve mondja el az üzenetet, a formákra, etiketre, csínra alig ügyelve. Az érzület heve, amely Kant műveiben éppen hogy áttetszik a tudós szenvtelenségén, a magyar változatban az indulat szelétől fülk s kicsap a sorok közül.”²¹ Babitsnak nem is Kant volt a fontos, vallja ő maga, hanem a békegondolat, amit a königsbergi bölcs kifejez. A háború alatti gyötrődéseire Kantnál talál

¹⁶ KANT, Immanuel: *Az örök béke*. Ford., bev. és jegyz. BABITS Mihály. Bp., 1918. Az örök béke irodalma: 97–98.

¹⁷ DOBOSSY László: Romain Rolland, az ember és az író. Bp., 1961. A Demain szerepéről 105–106.

¹⁸ KERESZTURY Dezső: Német költők tolmácsa. Babits emlékkönyv... 54.

¹⁹ *Az én könyvtáram*. Babits Mihály válogatott művei. Szerk. KERESZTURY Dezső. Bp., 1959. 2. k. 320.

²⁰ Jászi nyilatkozata: *Könyvek könyve*... 54.

²¹ KERESZTURY i. m. 54.

válaszokat, ezek pedig: az erkölcs érvényességének gondolata a politikában; az egyén, a nemzet és az állam egymáshoz való szervezeti viszonya, elsősorban a szabadsághoz és függetlenséghez való jog kérdése és végül a békés változtatás természetes kötelessége; az állandó haladás az ideális köztársaság felé, ami majd az államok szabad szövetkezését, a föderalizmust segíti elő.²² Kantban Babitsnak az angol, amerikai és francia forradalom eszméinek, az alapvető emberi jogoknak, a természetjognak államelméletté való fogalmazása tetszetett, bár, kortársai mondják, Kant szövegébe a maga vágyait is beleírta. Tény, hogy összehasonlítva más Kant-kiadványokkal, például Nicholas Murray Butler amerikai Kant-kiadványával,²³ Babitsé lényegesen terjedelmesebb, de ez, addig is, amíg filológiai összevetésre kerül sor, a rendkívül gazdag jegyzetelés és a mintaszerű kiadás alapos módszerének tulajdonítható. Babits más írásaiban is visszatérő gondolatok találhatók Kant szövegében: a köztársaság eszméje, az államszövetség gondolata, a Nemzetek Szövetsége eszménye, az anyagi javak ipari, kereskedelmi és kulturális célokra, és nem katonaságra való felhasználására való kötelezettsége, a világpolgárság és a mozgásszabadság igénye – 1910 és 1939 között többször fölmerülnek, ha nem is együtt, de legalább egyenként.

Kant-fordításához Babits jegyzetet fűzött a békeeszme értelméről és jövőjéről:

„Tegyük fel, hogy a békeeszme száz év alatt nem tett semmi haladást. Akkor sincs okunk a kételkedésre. A történet folyama nem egyenes fejlődés. Vannak visszaesések és kétségtelen, hogy az utolsó félszázadban hatalmasan visszaestünk minden reakció felé. E reakció gyümölcse volt a világháború. De a legnagyobb reakció sem akadályozhatja meg, hogy utána ismét akció ne következzen. Az, hogy valami eddig így volt, tudományosan gondolkodó ember szemében semmi módon nem bizonyíthatja, hogy ezután is így lesz. – De nem is igaz, hogy a helyzet olyan vigasztalan. Minden jel arra vall, hogy a világháború a békeeszmenyének nem kiirtására, hanem gyorsabb megérlelésére fog szolgálni. A nagy eszmét elég hinni és akarni, hogy megvalósuljanak. Az akarat megvan már? Rajta, teremtsétek meg a hitet – és a teljesülés nem fog elmaradni!²⁴”

Ezek után érthető, hogy Babits ott szerepel az októberi forradalom előtti két legsúlyosabb magyar értelmiségi megnyilatkozás szerzői és aláírói között. Az egyik a vezető szellemi emberek zártkörű, de felelősségteljes szövetségbe való összefogásának tervezete, amely az *Európa Lovagjai* cím alatt bukkant föl itt-ott visszaemlékezésekben. A másik egy, úgy látszik ebből a társaságból kiinduló, még a Monarchia összeomlása előtt készült, de csak 1918. november 3-án közlésre került kiáltvány a dunai nemzetekhez a jövőbeni együttműködés és szabad szövetkezés érdekében.²⁵ Az *Európa Lovagjai* tudtommal egyetlen fennmaradt írásbeli dokumentuma Babits hagyatékában maradt fenn; felismerhetően Szabó Ervin kézírásával és Babits belejavításaival és hozzátoldásaival:

²² Searchlight on peace-plans. Choose your road to World Government. Edited by Wynner and Georgia LLOYD. New York, 1946. 53–54.

²³ KANT: Perpetual peace. New York, 1931.

²⁴ KANT: Az örök béke... 1918. 95–96.

²⁵ GÁL István: Bartók Béla és a Kelet-Közép-Európa-kutatás kezdetei. Helikon 1967. 54–67.; Nem említi MÉREI Gyula: Föderatív tervek Délkelet-Európában és a Habsburg-monarchia 1840–1918. Bp., 1965.; Érdekes lenne megvizsgálni, hatott-e és mennyire ez a memorandum a későbbi tervekre; ezekről a legújabb ismeretetés KÖVÁGÓ László: Államszövetségi tervek a Tanácsköztársaság idején. Történelmi Szemle 1966. 298–324.

Knights of Europe

I. A szövetség tagjait Európa szellemi munkásai (utóbbi két szó áthúzva, Babits írásával helyette: elfogulatlan szellemeinek) javából válogatja ki, kiket szellemi önállóság és teljes erkölcsi függetlenség jellemez. A szövetség inkább kevesebb taggal beéri, de feltétlenül elvárja minden egyes tagjától, hogy a szövetség céljait egész egyénisége súlyával – mit se törődve opportunista szempontokkal, sőt veszélyeket kockáztatva – helytálljon.

II. A szövetség célja az Európai Egyesült Államok megalkotása. (Az Európai Egyesült Államok áthúzva, Babits betűivel följé írva: „jobb: Európai Államszövetség”.) E cél elérésére a szövetség tagjai (beleírva: tettel) szóval és tollal támogatnak minden törekvést

a) ami a sovinizmus és a lokálpatriotizmus (utóbbi áthúzva, helyére írva: nacionalizmus) minden formáját háttérbe szorítja és a nemzetközi érzületet erősíti;

b) ami az életképes állami egységek kialakulását elősegíti s a nemzetiségi kisebbségek szabad nyelvét, kulturális és gazdasági fejlődését előmozdítja;

c) ami a demokratikus és szociális haladást előre viszi;

d) ami mind szélesebb körben tör utat a *free trade* gondolatának;

e) ami demokratikus miliciákká fejleszti át a mai dinamikus és arisztokratikus hadseregeket;

f) ami érvényt igyekszik szerezni a demokratikus konföderáció, a leszerelés és a nemzetközi döntőbírság gondolatának, minél több állam és nemzet között;

g) ami felveszi a harcot az uszító iskolával, az uszító sajtóval, és az uszító kultúreszületi tevékenységgel szemben.

(A zárójelben következő szöveget Babits kihúzta:)

(III. A szövetség elvárja tagjaitól, hogy ezekért a törekvésekért – kiki a maga társadalmi körében és működési területén – minden lehető alkalommal és oly módon szálljon síkra, hogy föllépése erkölcsi erejével és szellemi magaslatával serkentően, példaadóan, eszményt kitűzve lépjen fel a reakció gáncsvetéseivel szemben.

A szövetség ezáltal mintegy avant-gardeja, taktikai generálistabja, ha kell, első tűzvonalra akar lenni az Új Európáért, a népek demokratikus szövetségéért meginduló küzdelmeknek, melyekben együtt kíván harcolni mindezen tömegekkel és szervezetekkel, melyek ezt a célt nemcsak akarják, de kellő eszközökkel dolgoznak megvalósításáért.)

IV. A szövetség nyílt egyesület, de tagjait legnagyobb gonddal válogatja meg, mert akár szellemileg, akár erkölcsileg inferioris elemek csatlakozása csak akadály lehetne céljai elérésének. Száz igazán jó európai olyan, aki legmélyebb szükségleteiben és értékétikájában tényleg az! – többet használhat nagy ügyünknek, mint a közömbösök ezrei, vagy nem teljesen tisztánlátók százezerei.

V. Tagjainak folyton tartó egyéni munkája mellett a szövetség alkalmas időben és helyen kongresszusokat hív egybe, úgyszintén könyveket és brosúrákat ad ki, vagy idegen elemekkel is vitákat rendez törekvései népszerűsítésére és az ellenáramlat diszkreditálására. Ha szükség lesz rá, társadalmi és politikai ligákat szervez az egyes részlettörekvések, például a nemzetiségi egyenjogúsító, az uszítók elleni küzdelemben, a szabad kereskedelem követeléseinek keresztülvitelére.

A szövetség törekedni fog egy nagy nemzetközi orgánumban, *The Review of Europe* megalkotására. (Az egyes cikkek fordításai idő nyelven is megjelennek.)

Babits ceruzairásával a következő nevek három oszlopban és három különféle jellel vannak feltüntetve. Karikával és csillaggal a következők: Szabó Ervin, Schöpflin. Csak csillaggal: Ady, Gábor Andor, Hatvany, Horváth Henrik, Karinthy, Kosztolányi, Lengyel Menyhért. Minden jel nélkül: Dienes László, Eötvös Loránt (sic!), Gárdonyi, Kaposi József, Kernstok, Komjáthy Aladár, Körösfői Kriesch, Kunfi, Leopold Lajos, Pikler Gyula, Pfeiffer (?), Posch (?), Reinitz Béla, Szegfű Gyula (sic!), Vázsonyi.

A *Knights of Europe* szervezetének és alapszabálytervezetének keletkezésére az egyetlen forrás Benedek Marcell önéletrajza. Ebben a következőket olvassuk:

„Belekerültem az írók–művészek–tudósok egy csoportjának forradalmi mozgolódásába. Szervezője sajátos módon egy antikvárius, Lantos Adolf. Babits Mihály, Balázs Béla, Gábor Andor, Karinthy Frigyes, Lukács György, Bánóczy László – és még sokan vesznek részt benne. Hosszú vita után, a *Knights of Europe* mintájára, a társaság az *Európa lovagjai* nevét veszi föl. Egyetlen alkotása egy szép kiáltvány, amely különválasztja a magyar intelligenciát a háborút viselő kormánytól, a legszebb demokratikus és pacifista elveket és a nemzetiségek teljes szabadságát hirdeti.

Mire a kiáltvány – vagy száz aláírással – megjelent, már nem jelentett veszélyt az aláírása, de a kiáltvány sem ért semmit, közbejött október is.”

Benedek Marcell a radikális magyar írók, tudósok és művészek 1918. november 3-án közzétett kiáltványát²⁶ a Habsburg-monarchiából alakítandó demokratikus államszövetség érdekében összefüggésbe hozza a fenti szervezettel. Minthogy a kézirat Szabó Ervin sajátkezű fogalmazványa Babits javításaival, Szabó Ervin pedig 1918. október 1-jén már nem volt az élők sorában, nehezen időzíthető a szövetség megalakulásának és a kiáltvány kibocsátásának időpontja együttesen a lánchídi csata napjára. Babits lelkesültségére az októberi demokratikus forradalom kitörésekor bőségesen akadnak kortársi feljegyzések, de ő maga is lerögzítette elragadtatását abban a vezércikkben, amelyet a Nyugat 1918. november 1-i számában közölt *Az első pillanatban* címmel. Ebben arról beszél, hogy ha valaki a forradalmat megelőző este a régi „Ausztriába ékelt, feudális, félholt, militarista, Tisza István-féle Magyarország” kellős közepén azt mondta volna, hogy a minden szomszédjától gyűlölt országból másnapra „egy önálló, független, radikális magyar köztársaság” létesül, „mely minden militarizmust megtagad és minden nemzetek barátja, a béke és szabadság országa”, azt nem hitte el volna senki. 1945-ben előkerült egy fogalmazványa *Éljen a köztársaság* címmel, melyben az új magyar államot mint a Habsburg-elnymotatásból feléledő független, békés közösséget állítja be.²⁷ Tolnai Gábor a Tanácsköztársaság utolsó napjaira datálja Babitsnak egy általa közölt versét, és ehhez a következő találó észrevételt fűzi: „Jelentős továbbfejlődést jelent ez a vers azon az úton,

²⁶ BENEDEK Marcell: Naplómát olvasom. Bp., 1965. 295.

²⁷ UNGVÁRI Tamás: Adalékok Babits pályaképéhez (1918–1919). Irodalomtörténeti Közlemények 1959. 235–244.; A „Free trade” című vers keletkezésére SCHÖPFLIN Aladár: Egy Babits-vers története. Tovább 1947. május 30.; Szabó Ervin hatása Babits verseire 1916 és 1918 között komolyabb vizsgálódást igényelne; véleményem szerint nemcsak ez az egy vers keletkezett Szabó Ervin közvetlen hatása alatt.

amelyet az első világháború alatt írt nagy és nagyhatású háborúellenes versei (*Húsvét előtt, Fortissimo*) jelképeznek.” Véleményem szerint Tolnai túl kései dátumot állapít meg a vers keletkezésének időpontjára vonatkozóan. Az első két versszak Babits addigi nézeteit összegezi az intellektuelek felelősségéről a háború előkészítésében. A 6. és 7. sor egyenesen „a veszedelmes világnézet” tömör összefoglalása. A 3. versszak viszont Lenin a magyar nemzethez intézett 1919. április 5-i vagy május 13-i szövegének, vagy június 5-én a magyar munkássághoz küldött hosszú üzenetének versbe foglalt parafrázisa.²⁸

Babits még *Magyar költő 1919-ben* című tanulmányában is azt írja háborúvégi tevékenységével kapcsolatban: „Nem szégyenlem s nem bánom, hogy nem a nemzet sacro egoismojának szavát mondtam ki, hanem a nemzetek közötti Béke s a nemzeteken fölüllálló Igazság szavát kerestem.”²⁹

Babits és a nemzetközi békemozgalmak

A világháború alatti békepárti magatartásának motívumairól és ezek talán legjelentősebb ösztönzőjéről vall abban a köszöntésben, amelyet a hatvan éves Romain Rolland tiszteletére kiadott emlékkönyvbe írt 1926-ban. Itt visszatér arra a már történetívé vált öntudatra, amelyet azok a magyar írók érezhettek, akik az első világháborúban az első perctől fogva az értelmetlen háborús részvétel és a kíváncsós békés kibontakozás mellett emelték fel szavukat. Babits részvételének a Gorkij, Duhamel és Stefan Zweig által szerkesztett nagy nemzetközi dokumentumban annál is jelentősebb a súlya, mert a század első felének olyan fontos írói, filozófusai és tudósai vettek részt, mint a következők: Amendola, Hermann Bahr, Jean-Richard Bloch, Johan Bojer, Brandès, Curtius, Einstein, Freud, Gandhi, Heidenstam, Hermann Hesse, Ellen Key, Selma Lagerlöf, Roger Martin du Gard, Masaryk, Masereel, Nansen, Salda, Schnitzler, Albert Schweitzer, Upton Sinclair, Rabin-dránath Tagore, Ernst Toller, Unamuno, Vildrac, Wells, Zangwill.

Babits Romain Rolland-t köszöntő írása a nyugati nyelveken megjelent és nálunk ismeretlen emlékkönyvön kívül csak egy egykorú magyar napilap irodalmi mellékletében került közlésre,³⁰ de egyetlen könyvébe se jutott be, úgyhogy érdemes belőle a következő részleteket idézni:

²⁸ Babits Mihály ismeretlen verse a Tanácsköztársaság utolsó napjaiból. Közli TOLNAI Gábor. Szabad Nép 1956. aug. 5. 4. Ezt a verset 1950-ben találtam meg a Babits-hagyaték rendezése közben; akkor nem volt módomban közölni. 1956-ban Belia György a közben az Országos Széchényi Könyvtárba került anyagban újra rábukkant; Basch Lóránt Tolnait kérte meg publikálására. A vers Lenin táviratainak szövegét foglalja versbe Babits addigi békecikkeinek tömör összefoglalásával. Vö. Lenin Magyarországról. II. átdolg. kiadás. Bp., 1965. 73–112, 100, 101–108.

²⁹ *Ezüstkor*. Bp., é. n. 145.

³⁰ Liber Amicorum. Romain Rolland Sexagenario ex Innumerabilibus Amicis Paucissimi Grates Agent. Hunc librum curaverunt edendum Maxim Gorki, Georges Duhamel, Stefan Zweig. Zürich és Leipzig 1926. BABITS cikke: *La couronne d'un petit peuple. Hommage à Romain Rolland*. 35–37.; Magyarul: Pesti Napló 1925. okt. 27.; HARSÁNYI Zoltán: A „franciás” Nyugat. Francia vonatkozások a „Nyugat” harminc esztendejében, 1908–1938. Debrecen 1942, hívja fel először a figyelmet R. Rolland kései elismerésére a Nyugatban; Babitsra tett nagy hatását nem említi GYERGYAI Albert: Babits és a franciák. Babits emlékkönyv... 45–49.

„Az igazi hazafi gesztusa így esik össze a nemzetek fölött álló – au dessus de la mêlée – s minden nacionalista politikát megtagadó igaz pacifista gesztusával...

Az a férfiú, aki az igazságosság útját elkészíteni segít, nem a nemzetektől vár hálát és jutalmat. Harca az Ember harca, nem az embereké; s noha az Ember érdeke a nemzeteké is, a nemzetek azt még meg nem érthetik. A Nemzet a Falkából született és félig falka még: azt egészen emberivé tenni: épp ez a harc célja. S ha majd elérve a cél; akkor ünneplhetik a nemzetek az Igazság utászait; addig minden ilyen ünneplés fáklyavívó Liluli, az illúzió volna.

Addig csak ember jön az Ember harcosát köszönteni; s az emberek sorában a magyar nem kisebb és nem rosszabb ember, mint a többi. Testvér köszönti a Testvért: mert magyarok közt is harcolt az *ember* s a *költő* ugyanazon falka-átok ellen; s ez az átok a kis nemzetnél talán még erősebb, mint a nagynál. Mondják, a költő nemzetének gyümölcse és kincse: mert művészetének anyaga, a nyelv, a legnemzetibb. De művészet és nyelv nemcsak színes ablakok-e, melyeken át túl a nemzeteken az Emberig látunk? Melyik művészet csiszolta ezt az üveget valaha simábbra, kristálytisztábbra és átlátszóbbra, mint a francia? Melyik avatta jobban céljává és hagyományává, hogy az Emberiség szószólója legyen? Ennek a hagyománynak örököse Romain Rolland: mennél kevésbé hűtlen az Emberiség eszméihez, annál hívebb nemzete hagyományaihoz.

Ez a művészet, mint mondani szokták, egyszerűségében nagy. S alig van a költői prózának mestere, akinek művészetéről nehezebb lenne tanulmányt írni, mint Romain Rollandéről. Romain Rolland stílje átlátszó, mint a jó emberek arca; nyelve egyszerű eszköze egy emberi missziónak.

S amily egyszerű a nyelv, olyan egyszerű tulajdonképpen a misszió is; egyszerű, logikus és magától értetődő: amit talán éppen azért nem akar megérteni a logikátlan világ.

Senki úgy meg nem érezheti az emberi szellem fényének nagy egységét a nemzetek szellemeinek szivárványszíneiben, mint Romain Rolland, mert a maga szellemében érezhette ezt a színekre bomló egységet. Ennek az emberi egységnek nevében kell köszöntenie őt minden nemzetből mindenkinek, ami minden nemzetek és minden művészetek és minden missziók testvériségére és emberi voltára ráébredt.”

1929-ben a War Resisters International nevében ennek angol titkára, H. Runham Brown kereste fel Babitsot a következő kéréssel: „Az az álláspont, amelyet Ön a háborúskodással és kegyetlenkedéssel szemben elfoglal, arra készítet, hogy föltételezzem, Önt érdekli a mi szervezetünk. Boldogok lennénk, ha támogatná mozgalmunkat, és ha tudnánk, van-e Magyarországon olyan megmozdulás, amely azonos alapelveken nyugszik és van-e lehetőség arra, hogy csoportunk azzal együttműködjék.” Ennek a szervezetnek a vezetősége: Norman Angell, Barbusse, Annie Besant, Einstein, August Forel, Gandhi, Jespersen, Ellen Key, G. Marañon, Victor Marguerite, Romain Rolland, Bertrand Russell, Rabin-drath Tagore, Fritz von Unruh, Wells.

Amikor 1932-ben a PEN Club Budapesten tartotta világkongresszusát, Kosztolányi mint a szervezet elnöke és Babits mint a Nyugat főszerkesztője, együttesen aláírt francia nyelvű felhívással fordult a világirodalom számos akkori nagyságához, arra kérve őket, hogy a pesti PEN kongresszus alkalmával kiadandó jubileumi Nyugat-számba küldjék el írásukat, fényképüket és aláírásukat.

Indokolásul arra hivatkoznak, hogy a Nyugat Magyarországon már az első világháború alatt is a béke és a szólásszabadság hirdetője volt. A felszólításra, többek között,

Schalom Asch, Ayala, Boyer, Aldington, Bontempelli, Drinkwater, Galsworthy, Gide, Thomas Mann, Walter de la Mare, Nexö, Pontoppidan, Romain, Ramón de la Serna, Sigrid Undset és Werfel küldték el kontribúcióikat.³¹ A kongresszus műsorára írt francia nyelvű előadásában Babits természetesen a PEN Club eszméjét is a béke gondolatával fűzte össze és az irodalom feladatait a háborúellenes mentalitás fejlesztésében jelölte meg:

„Mikor ezt a szót kimondom: *Béke*, mintha vitális pontját érinteném a PEN Club eszméjének. Ez az eszme a Béke jegyében született: annak a békének jegyében, mely még kötényében hordta a legrettenetesebb háború véres gyümölcseit, mint egy Salomé a Szent János fejét. A hóvirág, az olvadás gyermeke, a hó színét őrzi. Így érződik még mai békegondolatainkon a háború íze és hangulata. A PEN Clubok eszméje úgy hajtott ki, mint egy első hóvirág, télviharok és vízőzön után. Az írók, a szellem emberei, elsőnek fogtak össze, hogy Európa lelkének fájdalmas kettészakadását begyógyítsák. Bizonytalán természetes, hogy a szellem dacoljon a fizikai erőszak ideológiájával s először ébredjen a szörnyű kábulásból: de nem volt-e ebben az ébredésben valami része a büntudatnak is? A Szellem, az Irodalom, semmi esetre sem teljesen ártatlan a háborús katasztrófa földözésében, a háborús mentalitás megerősödésében.”

1933-ban Coudenhove-Kalergi, a Páneurópa-mozgalom vezetője meghívót küldött neki az október 1-től 4-ig Bázelen rendezendő Europa Kongresszra. A rendezők között ott van Herriot, Amery, Delaisi, Hubermann, Zelma Lagerlöf, Ortega, Politis, Titulescu.

Babits a dunai szellemi együttműködésért

Babits a nemzetközi szellemi együttműködés megvalósítását a szomszéd népek megismerésén kezdte és a megismertetés sürgetésével folytatta. Mint fogarasi tanárnak már 1909–1911 között alkalmat nyílt közvetlen összeköttetésbe kerülnie a román néppel. Élete végén visszaemlékszik rá, hogy román tanítványai elvezették a román népköltészethez: „Szerettem ezeket a fiúkat... Mint a népművészet és a népzene gyűjtői, én is megilletődve pillantottam a gyermekszemekben át olyan mélységekbe, ahol a kultúra még nem választja el egymástól a népeket, inkább összeköti; a közös dalokkal, közös mesékkel, közös emlékekkel; s hol székeley és román szomszédul és testvériesen őriznek valamit, havaik félhomályában, amit mi régen elvesztettünk.”³² 1913-ban ő, Ady és Ignóus Budapesten tanácskozást folytatott Emil Isac-kal. Hozzá írta a háború alatt: „Sohasem éreztem annyira a kulturális testvériség demonstrálásának a szükségességét, mint a háború óta és alatt.”³³ A nagyváradi Holnap társaságból volt ismerőse a ma is élő szerb író, Todor Manojlovič. Bár a szomszéd népek irodalmából nem volt szokása fordítani, a Nyugat PEN-számába az akkori budapesti jugoszláv követtől, a kiváló szerb költőtől, Jovan Dučićtól fordított verset francia szövegből. Ebbe az ünnepi számba a lengyel Kazimir Wierzinski,

³¹ GELLÉRT Oszkár: Egy író élete. A Nyugat szerkesztőségében 1921–1941. Bp., 1962. 402–403, 267–268.

³² Idézi ÉDER Zoltán: i. m. 63.

³³ RÁBA György: Emil Isac levelei Babits Mihályhoz és Kosztolányi Dezsőhöz. Irodalomtörténet 1959. 332–334.; VARGA József: Beszámoló romániai tanulmányutamról. A MTA Nyelv- és Irod. tud. O.-nak Közli. VII. kötet. 1955. 465–466.

a cseh Karel Čapek és František Langer, és a román Victor Eftimiu és Emil Isac írt, de még az észt Johannes Semper és az osztrák Stefan Zweig és Werfel is küldött írást. 1935-ben a nagyváradi Familia című folyóirat felkérte, nyilatkozzék a román–magyar szellemi együttműködés lehetőségéről. Ennek szövege magyarul 1945-ben jelent meg először egy hamar eltűnt kiadványban:

„1. Lehetségesnek tartja-e a román–magyar kulturális együttműködést?

– Az európai művelődés egy és közös. A román és a magyar irodalom egyaránt része az európai irodalom egységének. Szomorú, hogy oly kevésbé ismerik egymást. Az irodalmak, valamint az írók is, akkor fejlődnek, ha egymásra hatnak, kölcsönösen gazdagítván egymást. Az irodalomtörténet eléggé mutatja, hogy sem a nyelv, sem a politika nem lehet akadály e kölcsönös befolyás és gazdagítás számára.

2. Ha igen, hogyan képzei ezt? Milyen erőket kell mindkét részről az ügy szolgálataiba állítani?

– Mindenekelőtt össze kell ismerkednünk. Az erdélyi írókra és fordítókra ezen ismerés közvetítése körül nagy és hasznos munka vár. Nem elegendő, hogy némi fogalmat nyerjünk írókról és műveikről. Be kell hatolnunk azok szellemébe, hogy mindazt felszívhassuk, amit számunkra adni és mondani tudnak.

3. A két nép művelődése elegendő alapot nyújthat-e a megegyezés nagy épületéhez?

– Efféle kölcsönös hatás révén feltétlenül kialakulhat bizonyos hangulati és észjárásbeli közösség a két nép szellemi elitjeiben. Ez pedig nem maradhat teljesen hatástalan a két nép közötti egyéb kapcsolatokra sem.

4. Az író műveivel ellensúlyozhatja-e azt a meghasonlást, melyet a politikai működés, szándékosan vagy tudattalanul felidézhet?

– A politikai meghasonlás egyik leggyakoribb és legveszélyesebb eszköze a hazugság: annak a képnek meghamisítása, amely valamely népről a másik lelkében él. Bármilyen módon nyilatkozik is meg ez a hamisítás, az írók sokat tehetnek ellene. Különösen, ha magukban hordozzák a közös érzés és gondolat lehetőségét, amely szembehelyezkedik a meghasonlást felidéző sugalmazásokkal.

5. Mi a véleménye a nagyváradi Familia által kezdeményezett közeledési mozgalomról?

– Egyetlen szóba foglalva: a váradi kezdeményezés nagyjelentőségű, igaz célt tűzött zászlajára. Lehet-e vajon napjainkban nagyobb szolgálat, mint a megértés útjait egyengetni két nép között? s ki hivatottabb erre a szolgálatra, mint az író? Amit tehetünk, az talán egyelőre kevés, de ezt a keveset is meg kell tennünk.³⁴

Emil Isac 1936-ban a következőket írta Babitsnak: „Nekünk költőknek akármilyen nemzethez tartozunk és akármilyen nyelven írunk, nem szabad elfelejtenünk, hogy egy nagy család vagyunk, ahol a bábéli zavar megszűnik és egymást szeretni tudjuk. Felhasználom az alkalmat, hogy Önt, a költőt, ezúttal is legmélyebb szeretetemről és csodálatomról biztosíthassam.” A Nyugat Babits főszerkesztősége alatt, a 30-as években több ismertest közölt a szomszédnépek irodalmáról és íróiról, mint azelőtt több mint két évtizedes fennállása alatt.

³⁴ A váradi hídverés. (Szerk. KEMÉNY G. Gábor) Bp., 1946. 51–52.

Babits a német nemzeti szocializmus ellen

Babits már a világháború alatt írt némely tanulmányában is emlegetett német filozófusokat, mint Nietzsche és Stirnert az irracionizmus szálláscsinálóiként. Még Stefan George költő-váteszi igényétől is borzad. A náciizmus uralomra jutásakor azonnal érzékenyen reagál az első kulturális világbotrányra, a könyvmáglyákra. Az az évi magyar könyvnap alkalmából megdöbbenve idézi a barbár könyvégetést, amely Omár kalifa tettére emlékezteti: „Az az érzés, amivel a 'horogkeresztes' máglyára viszi a 'nem-német' irodalmat, alig különbözhet lényegesen attól, amivel hajdan a boszorkánymesterek könyveit elégették. A naiv és félművelt antiszemita szemében a 'zsidó' irodalom valami rejtjelmes varázshálózathoz hasonlít, mely a szellemeket befonja és megbabonázza.”³⁵

1934-ben a Nyugatban ankétot rendez arról az egyre időszerűbb kérdésről: „Mit tegyen az író a háborúval szemben?” a totális állam megjelenésétől, nagyon érzékletesen, azonnal a szólásszabadság végveszedelmét félti:

„Bármely pillanatban vége lehet még annak a viszonylagos szólásszabadságnak, amelyet ma élvez. De azt meg lehet mondani, hogy mit *ne tegyen*. És hogy mit tegyen *lehetőleg*? S mit tegyen talán még a lehetetlennel szemben is?

És hogy mit tegyen és ne tegyen *addig* is?

Nyugodtan maradhat-e művészete önzésében, mikor megint a kultúrát s benne művészetét is pusztulás fenyegeti, maga a nyelv, amelyen ír, a nép, melynek lelkét kifejezi, elveszhet? Vagy ezt elkerülhetetlen végzetnek kell tekintenie, mint a véletlen sorscsapásokat, melyekkel szemben művészete tehetetlen, tehát érdektelen?

Vagy ellenkezőleg, felelősnek kell éreznie magát a világért, melynek lelkiismeretétől szegődött?”³⁶

1935-ben állandó visszatérő gondolatai szinte végleges fogalmazást nyertek egy olyan kiáltványban, amelyet magyar írók sokaságával akart aláírni és a Népszövetséghez eljuttatni. Ennek bevezető sorai és egyes bekezdései több felszólalásában, előadásában és nyilatkozatában szerepeltek már 1928 óta, sőt lényegében már az első világháború utolsó éveinek tanulmányaiban is. „Talán nem hitte, hogy meg tudja menteni nemzetét a háború borzalmaitól és annak oly látnokian megrajzolt végzetes kimenetelétől, – de hitte, hogy a veszély tudatát érdemes és szükséges ébren tartani, s bizton remélte, hogy ha szerencsétlen hazája legjobbjainak tiltakozó hangját egyetlen kiáltássá tudja felerősíteni, ennek erkölcsi értéke segítségére lesz Magyarországnak legalább a végveszély nehéz idején.”³⁷

A kiáltványt Babitson kívül Illyés Gyula, Gellért Oszkár, Kodolányi János, Földi Mihály, Kárpáti Aurél, Zilahy Lajos, Kassák Lajos, Márai Sándor és Török Sophie írták alá. Bár többen az egész tervet gyakorlatiatlannak és hiábavalónak minősítették, Török Sophie

³⁵ *Könyvpropaganda és könyvégetés*. Nyugat 1933. 563–564.

³⁶ Nyugat 1934. II. 553–554.; GELLÉRT Oszkár Kortársaim c. könyvében (1954. 215–218.) egy birtokában lévő első korrektúra alapján úgy véli, Babits ezt a cikket a „Mit tegyen az író...” ankét végére írta. Ennek három tény mond ellent: 1. a cikkben semmiféle célzás nincs az ankétra; 2. hangneme és nem egy utalása a már kitört II. világháború jegyeit viseli; 3. az előzetes katonai cenzúra 1939. szept. 1-jén lépett életbe. A Gellért által közölt idézeteknek csak a cikk teljes szövegével van igazi értelmük.

³⁷ Babits Mihály ismeretlen békekiáltványa. Magyarok 1945. 249–251. Török Sophie magyarázata uo. 249.

feljegyzí, hogy még akkor is sokan jelentkeztek az írók közül aláírásra, amikor egyesek fanyalgása következtében Babits lemondott a kiáltványnak a Népszövetséghez való eljuttatásáról. Mindenesetre érdekes, hogy a kiáltványnak van egy olyan passzusa, amelyben a nemzetközi együttműködés és a világbéke intézményes fenntartásában hisz: „Hiszünk, remélünk, s bízunk a Népszövetségben s minden oly intézményben, mely önzetlenül szolgálja az emberek közti megértés és béke céljait, még akkor is, ha a nehéz körülmények között pillanatnyilag hibákat követne el vagy csekély eredményt mutatna föl. Kötelességünknek tartjuk, hogy ezeknek tekintélyét minden tehetségünk szerint erősítsük, és soha gúnnal vagy kicsinyléssel ne csorbítsuk.” A fogalmazvány eredetijéhez Illyés Gyula a következő megjegyzést fűzte: „Ezért tartjuk kötelességünknek, hogy a politikusok és újságírók szava mellett mi magyar írók és művészek és tudósok is hangot adjunk felfogásunknak. A veszélyt közelinek érezzük. Azzal a kéréssel fordulunk Európa szabadságának képviselőihez, hogy közös kincseink védelmében tegyék magukévá álláspontunkat s igyekezzenek a maguk hatókörében annak minél nagyobb érvényességet szerezni.” Babits pedig a következő jegyzetet írta a kéziratra: „Kings who now at least must talk of law and before they butcher... Byron: Don Juan X. 74. (Így van-e még?)”.

Babits kiáltványa többek között a következőket mondja:

„Szörnyű katasztrófa fenyegeti a világot. Európa, s vele az egész emberiség válságos napjait éli. Egyre jobban érezzük, hogy a 'béke és kultúra' vagy a jóvátéhetetlen pusztulás választóján állunk... A magyar szellem alulírott munkásai úgy érzik, hogy ők sem maradhatnak közömbösen és szótlanul a végzetes választás előtt. Függetlenül a napi politika változó helyzeteitől és aktuális kényszereitől, szükségesnek látjuk, hogy kifejezést adjunk emberi döbbenetünknek és aggodásunknak... Nem nézhetjük hát némán és hidegen, hogyan közeleg a legnagyobb rém, mely az emberiség látóhatárán valaha megjelent. A hallgatást lehetetlennek és természetellenesnek éreznők. Nem vagyunk szentimentális pacifisták. De nem láthatjuk be, miért volna valami különös érzelmesség följajdulni annak, akinek életét, családját, hazáját, mindenét a legrettenetesebb veszélyek fenyegetik. Az utókor, ha lesz még, inkább azon fog csodálkozni, hogy az életben, mai életünkben ennek a veszélynek jelenléte és gondolata alig hagyott nyomot. Nem bírhat hallgatásra az a gondolat sem, hogy szavunk csak növeli a nyugtalanságot, s úgysem tehet semmit a háborús végzet ellen. Nagyon jól tudjuk, hogy valamennyien, akarva, nem akarva állandóan teszünk valamit, ha nem ellene, akkor mellette. A beszéd itt már maga cselekedet és a nyugtalanság kötelesség... Meg vagyunk győződve, hogy amíg a veszély tudata nem alszik el, amíg az igaz emberség érzése él és kifejezést nyer, addig nem veszett el minden remény az emberi jövő számára...”

Az akkori magyar társadalmi helyzetre annyira éles kritikát gyakorol, hogy annál radikálisabbat akkoriban szociológusok sem mondtak:

„Sehol nyomasztóbb a társadalmi igazságtalanságok légköre, mint hazánkban, s egyetlen országot sem tett oly szegénnyé és csonkává a hatalmasabbak erőszaka, mint Magyarország. De erőszakot nem lehet erőszakkal gyógyítani, s igazságtalanságot nem tehet jóvá a háború, mely minden igazságtalanság anyja és szülője, mert elve ellentét az igazság elvével.”

Végkonklúziójában pedig már utolsó nagy tanulmányának, a Szekfü-féle Mi a magyar? kötetbe írt magyar nemzeti jellemrajzának következtetései testesülnek meg: „Senki sem lehet őszintébben ellensége az erőszaknak és jogtalanságnak, mint a magyar”.

Az Apolloba írt tanulmányában még élesebben fogalmazza meg a nemzeti szocializmus romboló metelyét: „A hely és pillanat lázadásának korát éljük. Nemzetek és társadalmi osztályok külön erkölcsöt s külön kultúrát igényelnek, s készek a közös hagyományt azonnal megtagadni, mihelyt ápolása nem szolgálja az ő külön érdekeiket... Egész országok, nagy birodalmak nyíltan, hivatalosan és hatalmi szóval kikapcsolták magukat a kulturális hagyomány évezredes folyamából, s oly kultúráról álmodnak, mely nem lenne egyéb küzdelmeiknek harci eszközénél.” Amikor Thomas Mann megfosztották a bonni egyetem díszdoktorátusától, a nagy német író levelét a következőképpen kommentálja: „Soha egyenesebben nem nézett farkasszem a szellem a hatalommal. Soha tisztábban nem fogalmazta mondanivalóját... Remegve, elfojtódottan figyeljük a harci párbeszédet időleges és bizonytalan sáncaink mögül. Mitológiai jelenetnek vagyunk tanúi, homéri szócsatának... Mi teszi harcossá ezt a tiszta művészt, aki mindig csak szemlélő volt és nem cselekvő? Mi az, ami ily tragikusan és mindig újra csatába vonja a szellemet, melynek természete pedig épp az, hogy ne csatázzon? Hogy kívülről és felülről nézze a csatát? Mi teszi a pártnélküliséget pártállássá?”³⁸

A racionalizmustól a humanizmusig

Babits 1918 elején előadást tartott *Az új racionalizmus* címmel. Ebben kifejtette, hogy a világháború alatt új racionalizmus még nincs, mert értelme is csak a jövőben lehet: „Jönni fog, jöhet vagy kívánatos egy új racionalizmus.” Minden akkori gondolkodásban, amely némileg is hajlik a racionális felé, megvan az új racionalizmus csírája – mondja. „Racionalizmus az a világnézet – határozza meg –, mely az ész teszi minden igazság és tudás alapjává, mértékévé, minden ideál kritériumává s a történesek bírójává is.” Ez az előadása *A veszedelmes világnézet* című tanulmányának szerves tartozéka. „Hogyan tűrhető a céltalanság és valóság háborúja a mai szellemi közérzet mellett?” A XIX. század szerint az észből való kiábrándulás kora, az antiintellektualizmus, az antiracionalizmus, röviden az irracionalizmus egyre nagyobb méreteket öltött és egyre nagyobb hirdetői támadtak. Írók, költők, filozófusok az emberben a rosszra való bátorságot növelték. Ennek ellenére bízunk abban, hogy a racionalizmus fog győzni, mert a korban ennek a lehetősége is benne van. Az 1928-ban írt, Bendának adott felelete, *Az írástudók árulása* nemcsak addigi véleményei összegezését adja, hanem még élesebben fordul az antiracionalista mozgalmakat behunyt szemmel néző, vagy azokat tudatosan támogató írók ellen. „A Kor lelkét az írástudókban kell keresni.” Az értelmet képviselő írástudók lemondtak a döntőbírói szerepről. „Nézz körül – írja –, s gondold meg, mit vitt már végbe, micsoda erőt fejtett ki, micsoda győzelmeket aratott, micsoda civilizációt alkotott az az Ész és Morál állatvöltünk ős-erkölce óta.” Sürgeti, hogy le kell vonniok az íróknak emberlétük konzekvenciáit. De büszkén hivatkozik arra, hogy a Nyugat korának írói megállták helyü-

³⁸ Thomas Mann levele. Nyugat 1937. I. 157.; Vö. Kossuth, Deák és Aldous Huxley. Id. GÁL István: Babits és az angol irodalom. Debrecen 1942. 73–74.

ket: „A világháború korának magyar költői bármennyire szerették is hazájukat, tudtak hívek maradni a békéhez és az emberi közösséghez azokban az esztendőekben, mikor Európa legnagyobb szellemei kevés kivétellel hangoztatták a Gyűlölet igéit, nyíltan megtagadva az emberi nagyságot és igazságot. Ha van nemzet Európában, melynek legjobb írástudói nem követték el azt az árulást: a magyar az.”³⁹

1934-ben Pozsonyban *A szellemi kultúra válsága* címmel tartott előadást. Ebben szélesebb háttérrel ábrázolja a 30-as évek válságtüneteit. „Mindannyian, akik szellemi dolgokkal foglalkozunk, válságérzésekkel vagyunk tele. Mind érzünk valami törést, valami hontalanságot, valami talajvesztettséget s mentül magasabb rétegeiben voltunk otthonosak a szellemnek, annál erősebb bennünk ez az érzés.” Szellemi kultúra alatt a logikai, morális vagy esztétikai természetű értékeket érti, „amiket hajdan a szép, jó és igaz gyűjtőnevei alá volt szokás foglalni.” 1917–18-ban írt tanulmányaiig nyúl vissza, amikor cáfolja azt a vélekedést, hogy a szellemi kultúra válságát a világháború okozta: „Bizonyos értelemben azt lehetne mondani, hogy nemcsak, hogy nem a háború okozta a szellemi válságot, hanem ellenkezőleg: ez a szellemi válság, ha nem is okozta, de bizonyára segített lehetségessé tenni a háborút. Segített abban, hogy a világ olyan könnyen belenyugodjon és eltérje, ahogy láttuk. A világháború alig képzelhető egy oly korban, mikor az ész és erkölcs tekintélye megingathatatlanul áll.”⁴⁰

Amikor a Népszövetség Szellemi Együttműködési Bizottsága 1936. június 8-tól 10-ig Budapesten tartotta kongresszusát A humanista kultúra szerepe a jelenkori ember kialakulásában tárgyköréről és azon az akkori európai irodalom, filozófia és történettudomány világhírű képviselői megjelentek, Babits nem kapott hivatalos meghívást magyar részről, hogy nézeteit kifejtse. A Nyugatban egy állítólagos olvasó aláírásával levél jelent meg a nevezett nemzetközi intézményhez címezve (eredetileg Török Sophie fogalmazásában Čapekhez, Duhamelhez, Thomas Mannhoz és Valéryhez adressálva név szerint), hogy a kor legnagyobb élő magyar humanistája távol maradt a kongresszustól. Valóban Bröndal, Čapek, Duhamel, Dopsch, Halecki, Huizinga, Livingstone, Madariaga, Thomas Mann, Ojetti, Vacarescu és Valéry sorába Babits illett volna oda magyar részről, hiszen a hivatalos magyar képviselő, Bartók Béla, nem érdeklődött annyira az Európára és a fehér emberre szorítókozó téma iránt, hogy felszólalt volna.⁴¹ Mint az Apollo szerkesztője, kötelezve éreztem magamat, hogy felkérjem Babitsot, fejtse ki, mit mondott volna, ha részt vesz az ankéton. „Anch’io... én is humanista vagyok, – válaszolta örömmel. – Titkos büszkeség fog el, mint egy magas cím és nemes hivatás választottját. De rögtön kételyeim támadnak: mi az a humanista?” A köznyelv, véli, humanitáson egyszerűen emberiséget, emberszeretetet ért. A humanizmus tudományos fogalma viszont egészen más, sőt, ahogy Babits a kongresszus anyagából leszűri, nagyon is sokféle. Mindenesetre szerinte a humanizmus, azonkívül, hogy emberiséget, még kulturális és etikai emberiséget is jelent. A humanisták „összetartanak és megismerik egymást... az öröklött kultúra

³⁹ *Ezústkör...* 172, 175, 180, 184, 186, 188, 198–199, 204.

⁴⁰ Ez az előadás az Urániában, a csehszlovákiai magyarság vezető szabadkőműves páholyának, a Testvériség-nek tudományos egyesületében hangzott el; Jakab Zoltán volt az est rendezője. (Szalatnai Rezső szíves szóbeli közlése.)

⁴¹ A legjobb beszámoló ZOLNAI Béla tanulmánya: A Népszövetségi „Entretien” Budapesten. Budapesti Szemle 1936. 706. sz. 354–362.; Vö. Esti Kurír 1936. jún. 8., 9., jún. 10., 3–4., jún. 11., 7.; Pesti Napló 1936. jún. 13., 7.; jún. 11., 10. és 17.; Újság 1936. jún. 8., 3.; jún. 10., 5–6.; jún. 14., 5.

őrei ők... csendes örök, csöppet sem harciasak; s a küzdő század gyermekei megvetik őket és arról vádolják, hogy szökevény gyanánt kivonták magukat az Élet sodrából, s az Ember nagy ügyét cserbenhagyták.” A humanista „védi meg az Ember kincsét, az Ember lelkét, a kultúrát, amit pár évezred nagyszerű munkájával felhalmozott, kiépített magának. A legmagasabbat, amit az ember alkotni bírt! S ami egészében maga az ember, az emberiség szelleme és öntudata.” Aki ezt vallja „valóban megérdemli a ’humanista’ nevet, mert amit tesz s amit képvisel, a legtisztább humanizmus, azaz emberiség.”⁴²

„Babits költészete, Babits attitűdje az őt környező társadalomhoz távolról sem olyan politikamentes – véli Lukács György –, mint amilyennek azt sokan hiszik és hirdetik, mint ahogy azt vallja maga Babits is... A környezettől való idegenségben a lázongás elemei is benne foglaltatnak.” Lukács ugyan első világháború előtti műveiről is azt írja, hogy „politikai szembefordulást jelentettek az első imperialista háborúval.” A fenti közlések alapján Lukács állítása, hogy Babits „a magyar liberalizmus reprezentatív költője”,⁴³ kevésbé meríti ki a jellemzés lehetőségeit. A *Jónás könyve* a költő társadalmi szerepéről alkotott felfogásának szubjektív története. De a békéről szóló írásainak sora nem lenne teljes utópisztikus regényének, az *Elza pilóta vagy a tökéletes társadalom*nak említése nélkül. Karinthy és Schöppflin szerint inkább Swift vagy Voltaire szatirikus regényeinek műfajába tartozik és egy helyütt Babits is megjegyzi, hogy gondolata még az első világháború végére nyúlik vissza. Mind az *Elza pilóta*, mind a *Jónás könyve* nézetem szerint Babits kedvenc háború utáni olvasmányához, Romain Rolland arisztophaneszi komédiájához, a *Lilulihez* kapcsolódik.⁴⁴

Mindenesetre Babits három évtizedes alkotásai, elsősorban versei és tanulmányai a békegondolat változatai körül, a költő és filozófus eszméinek egymást gazdagító és megvilágító dokumentumai. Igaza van Mátrai Lászlónak, aki Babitsot, a filozófust a nagy magyar író-gondolkodók közé sorolja, amikor ezt írja:

„Babits Mihály a magyar költészet ama kevesei közé tartozik, akiket intellektuális nagyigényűségük (mint Kölcsy, Kemény Zsigmondot vagy Eötvös Józsefet) a filozófia elvont ormai felé tereli: akiknek nem csupán filozófiájuk van, hanem akik maguk is filozófusok. Olyan filozófia ez, melyben a magasságokban elvesző elv és a részletekből felbukkanó kicsiny tény egyaránt egy nagy harmóniába simulnak, ...humanizmus, melynek erkölcsi tartalma Babitsnál abban rejlik, hogy az eszményekért nem tagadja meg a valóságot, s a valóság kedvéért nem lesz hűtlen eszményeihez. A Költő és Filozófus megbékél az emberben: az eszmény üressége és a valóság vaksága a költőnek is örök probléma, forma és tartalom örök birkózása. A nagy filozófus és a nagy költő találkozna, mert mindkettő egy: ember.”⁴⁵

(Filológiai Közlöny 1967. júl.–dec., 13. évf. 3–4. sz. 355–373.)

⁴² BABITS Mihály: *A humanizmus és korunk*. Apollo VI. (1937) 1–5. Újra: *Ezüstkor...* 342–348.; A kongresszus esztergomi kirándulásáról és humanista légköréről PASSUTH László: Esztergomi Symposium. Apollo VI. (1937) 23–49.

⁴³ LUKÁCS György: *Írástudók felelőssége*. Bp., 1945. 48–75.

⁴⁴ *Babits a Fekete olvasóról*. Pesti Napló 1931. márc. 8., 12.; Vö. Schöppflin, Nyugat 1933. II. 535. Karinthy uo. 543–545.

⁴⁵ MÁTRAJ László: *A filozófus. Babits emlékkönyv...* 26 és 28.

Babits és Bartók

Dokumentumok a Babits-hagyatékból

Babits és Bartók: különös összetétel. Van-e, volt-e közük egymáshoz? Erre vonatkozóan eddig semmi nyom. Sem a Babits-, sem a Bartók-irodalomban ez a fogalompár nem szerepel. Babits állítólag antimuzikális, botfűlű (bár aki akár élőszóban, akár lemezen hallotta az *Esti kérdést* vagy a *Különös hírmondót* recitálni, nehezen mondhatná a zeneiség ellenségének), urbánus. – Bartók, vele ellentétben a megtestesült muzsika, a zenei zseni, népies. Mindez azonban balhiedelem, tévedés. Az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött Babits-hagyaték Babitsék Bartók-rajongására vonatkozóan annyira érdekes dokumentumokat őriz, hogy azok rendszerbe állítása az irodalmi közvélemény öröklődő tévedéseinek kész cáfolata.

A „népi” Babits

Számos írásában visszatér arra, mennyire „vidéki”. Tolnai szülőhazája Illyés Gyula dunántúli ankétján merül föl előtte legélesebben: „Illyés nekem félíg-meddig földim, a vidéket, melyről jegyzetei szólnak, én is jól ismerem. A falvak nevei, amiket felsorol, egytől-egyig otthonosak a fülemben. Némelyikhez gyermekkorom egy-egy felejthetetlen napjának vagy nyarának emléke fűződik.” Szekszárd a Sárköz központja, fővárosa, 1930-ban Babits édesanyját és nagynénjét meglátogatva, magam is láttam, mennyi sárközi ember fordul meg a Séd-menti házban. Török Sophie még utolsó lakásukban is őrizte azt a gyermekkori Babits-képet, amelyen két elemista társával háromkirályokként betlehemet játszanak. Diákkora színhelye, Pécs pedig az Ormánság vonzásterületén fekszik. Itt már a magyar és a délszláv népművészet keveredését is megfigyelhette a hetipiacon. A *Halálfi* Szekszárd–Pécs közötti útleírásai, diákkori bolyongásainak versei „Tolnáról–Baranyáról”, élénk emlékei dunántúli táj- és környezetismeretének.

A magyar népmese gyújtotta lángra az ő gyermek- és diákkori fantáziáját is: „Elek apró apró koromtól kedves név nekem; annyi évtizeden át atyja és táplálója a magyar ifjúság lelkének, törzsökös és magyar táplálékkal, melyet népe fantáziájából merített, újramesélője a nép meséjének, szerelmes székely fajtája legősibb, legotthonibb hagyományainak” – vallotta Benedek Elekről, amikor a nagy mesemondó utódként tartotta székfoglalóját a Kisfaludy Társaságban. Egyetemi hallgató korában nagy tudományos feladatra készült, magyar nyelvészeti szakdolgozata is az, Arany Jánosról akart könyvet írni. Benne a magyar paraszt és az intellektuális költő egyesülését tiszteli: „Néha úgy tűnik föl, mintha magával hozta volna ez a nagy magyar költő, a messze magyar múltból hozta volna ez a bihari hajdúk késő parasztivadéka telt, mély ritmusát, ősi zengésű szavait, a régi nyelv minden színeit, hogy e régi lelkek véréből szűrt színekkel fesse meg új képét arról, amit látni s élni adatott.” Mint fiatal író nagyon izgatták a külföld népi eredetű világirodalmi rangra emelkedett nagyságai. A hagyatékban van egy fiatakkori egyfelvonásos népi drámája, de legnagyobb műve, a népi stílusban legjelentősebb műve az 1911-ben részletében és csak halála után teljes egészében megjelent *Második Ének*. Pók Lajos most megjelent Babits-könyvében elsőnek emeli ki a mű fontosságát a költő életművében, de ugyanakkor nem tud felelni a népies hang szokatlanságának kérdésére: „Alig méltányolt, bár a kiemelkedő jelentőségük közé tartozó műve ez a költőnek. Többen írtak már arról, mi az oka annak, hogy életében csak a harmadik részét engedte megjelentetni? Talán a nála szokatlan népies hangvétel miatt?” Erre valószínűleg a Babits-hagyaték kiadatlan verstömegében fogjuk a választ megtalálni. Amikor háború alatti és utáni pannonthalmi rejtékhelyéről öt kofferben előkerült a Babits-hagyaték, özvegyének, Basch Lórántnak és Schöpflin Aladárnak a kérésére 1950–51-ben másfél évig elsőnek rendeztettem. Száznolcvankét versről állapítottam meg, hogy azok sem kötetben, sem folyóiratban soha nyomtatásban meg nem jelentek. Ezek a versek az ifjúkori, antik pózt öltő filológus-költő helyett az élet véres valóságát kifejező poétát revelálnak. Véleményem szerint a Nyugat kiadói elegendőnek tartották Ady Vér és arany-motívumait és kellett egy filológus-költő mint ellenpólus. Babits akkoriban nem sokat törődött kötetei összeállításával, ahogy erre egyedül Kosztolányi hívta föl a figyelmet a Nyugatba ma is eltemetett *Recitativ*-megbeszélésében, 1916-ban. Ebben kereken megmondja, hogy a legújabbban ünnevelt versek egy részét ő már jó egy évtizede ismeri. Az első világháború

előtt, ugyanúgy, mint közvetlenül a második világháború előtt és elején Babitsnak volt egy népi hangvételű korszaka. Babitsnak a Világ 1917-i évfolyamában van egy népi írók és néprajzosok által sem idézett tanulmánya a *Népköltészet*ről. Schöpflin Aladár akkoriban kifejtette azt a véleményét, hogy népköltészet már nem terem és az, amit népköltészetként tartanak nyilván, maga sem értékes. Babits szenvedélyes hangú tanulmányban, barátságot sem kímélve, támadta meg Schöpflint és így dicsőítette a népköltészetet: „Én hogyha nem félnék megint a paradoxon látszatától, azt mondanám inkább: azért tartom sokra a népköltészetet, mivel több a kultúrája. Nemcsak a könyvekben rejlik a kultúra. Kultúra van a nyelvben magában, az őskortól öröklött beszédmódokban, közmondásokban, kultúra van a régi szokásokban, vallási és babonás hagyományokban, a természet és az élet átöröklött, hagyományos interpretálásában. Egy hagyományok által kormányzott élet már maga is kultúra. A városi ember kultúrát, sok kultúrát tanult, de sokat is veszített, sokat is felejtett, mikor fájának ősi hagyományos életét felejtette. Az ősi élet és ősi szó e kultúráját őrizte meg a falusi ember. Ez a kultúra az, amiből a népköltészet kinőtt.” Babits az első világháború után a Nyugat-generáció szimbolista–impresszionista–expresszionista farsangja után egy népi jellegű, közérthető, a magyar költészet hagyományait újjáélesztő költői irányban reménykedett. Akárcsak Szabó Dezső, ő is Erdélyi Józsefben látta az első eredeti hangú költőt, annak ellenére, hogy saját tanítványait, Komjáthy Aladárt, Sárközi Györgyöt és Szabó Lőrincet futtatta éveikig. Szabó Lőrinc esetében ugyan első költői korszaka, a nála laktában írt Föld, erdő, Isten állt közel hozzá és 20-as évekbeli kísérleteit sem méltányolta; de mindhárójukat, ha igazságtalanul is, túlságosan saját epigonjainak tartotta. Illyés Gyulát diadallal üdvözölte, emlékezetes a Három öregről írt nagy tanulmánya, reményei beteljesedésének megvallása. Tamási Áron Jégtörő Mátyásában az európai regény kezdeteinek újjászületését és így a modern regény megújulását ünnepelte. Németh László iránti tartós nagyrabecsülésében is a népi írókat nemzedékbe szervező és így méltató kritikust tartotta sokra. (Sajnálatos tény, hogy egymás ellen éppen a népi írónemzedék saját folyóiratának megszervezése, a Válasz miatt fordultak.) 1932-ben általa szerkesztett antológiájának előszava, az *Új nemzedék* a népi költőknek adja a legtágabb teret. Ehhez írt előszava már valóságos irodalomtörténeti rendszerezése az Illyés-nemzedék érdemeinek:

„...annak, hogy az új költészet legtipikusabb versei népi ízeket éreztetnek, nem csupán ilyen formai oka van, s ezt a népi ízt nem is csak a népies formájú versekben érezzük... A fiatal költők, nagy részben maguk is a nép, a »százados szelíd szegénység« gyermekei, visszazánnak a szegénység egyszerű érzéseire, nyelvéhez, gondolkodásmódjához, s százados emlékekhez, mitológiájához, fantáziakincséhez is. Amint ezeket a népi költőket olvasom, mély és primitív magyarság levegője csap meg; de ez a magyarság kifejezetten nem nemzeti, hanem népi, olyan értelemben, mint ahogy Petőfi költészete is a maga korában nem nemzetinek, hanem népinek látszott. Elnyomott, szinte tudatalatti, proletár hagyományrétegek föltárása van itt folyamatban, emlékek kivájása, mint eltemetett kincseké a gyermekkorból s a társadalomnak abból az áldott gyermekkorából, amelynek népélet a neve, még mindig megvetett és künnragadt tömegek lelki áramainak bekapcsolása a magyar irodalom nagy áramkörébe. Ez forradalom, mint ahogy új tömegek betörése és befogadása mindig forradalom. Nem a szimbolikus magyar parasztnak valami újabb megdicsőüléséről van itt szó és semmi esetre sem egy nép regionális

költészetéről, ahogy az különbözik és szembenáll más népekkel. A szegénységnek ez a poézise nem szétválasztó, hanem összekötő jellegű, az egyszerű emberség és közös nyomorúság nevében; város és falu, magyar és idegen voltaképp egyek itt. A magyar népi nyelv és néphagyományok mélységes átélője egyszersmind gyönyörű román népballadák fordítója s a nagyvárosi és idegenfajú szegénység énekesét azonos törekvés, közös ideálok, hasonló költői attitűd szálai fűzik a tanyák és puszták törzssökösen magyar dalnokához.”

Az előszó, a Cantata Profana első szövegkísérletével, Erdélyi József fordításával végződik. Bartók eredetileg Erdélyit kérte föl a román népballada fordítására, Erdélyi szövege meg is jelent 1930-ban a Nyugatban, éppen Babits szerkesztői részlegében. Bartók talán túl költőinek vagy túl stilizáltak tartotta Erdélyi fordítását és bár ő rendelte tőle, végül mégis önmaga fordította le nyersebb, de tényleg kifejezőbb szövegre és ő maga ezt használta föl aztán. Gyerek- és ifjúkori paraszti környezete, eszmélődő férfikora és a föld-rengést jelző világválság Illyés Gyula dunántúli útinaplója után tör ki Babitsból soha nem hallott szenvedélyességgel. Illyés cikke szerint „rémhír a magyarság pusztulásáról”. Illyés baranyai–tolnai beszámolójához ezt fűzi hozzá: „Közvetlen pátriám környékéről, a Sárközből is sok mindent hallottam s én is úgy éreztem, mint most Illyés, hogy írnom kell, kiáltani, vészkiáltást megfűni... Ijesztő ez a csend, ez a gondtalanság, míg pátriánk, népünk, az a kevés talaj, amit a politika meghagyott és a nyelv még jelent, lassan de biztosan kicsúszik lábunk alól... Jelenleg az a helyzet, hogy *kivétel nélkül mindenki*, akit a Dunántúlhoz és népéhez élmények fűznek, érzi a katasztrófa szörnyű légnomását; – s ha így igaz: akkor már bűn volna föl nem figyelni és nem kiáltaniuk mennél hangosabban.”

A „középeurópai” Babits

Babits Budapestre költözése előtt a Délvidék, a történelmi Magyarország déli felének lakosa volt. Már Szekszárd és Pécs is sok délszláv származású vagy kapcsolatú ismerőst jelentett számára, Baja és Szeged aztán még többet. Az első világháború után a sovíniszta szerb propaganda Babitsot neve alapján, bár szerbül életében nem írt egy sort sem, szerb írónak igyekezett kikürtölni. Kuncz Aladár kérésére az induló Erdélyi Helikonban válaszolt ezekre az ellenséges húzásokra. „*Szerb író vagyok-e?*” – volt a cikk címe és ebben hárítja el a délszláv eredet vádját azzal, hogy családja a XVIII. században Somogyban élt és „szentistváni” volt az előneve. (Mintha Somogy a délszláv vidékektől oly messze feküdné, és mintha a magyar nemességnek nem lettek volna szerb eredetű tagjai.) Diákorában egyébként még cs-vel és nem ts-sel írta nevét. Később már kevésbé kényes a délszláv rokonságra, sőt egyenesen fitogtatja is. *A Halálfiában*, önkéntelenül vagy tudatosan, rokonságát Ráczoknak kereszteli. *Szekszárdi kadarka* c. esszéjében pedig már büszkén hivatkozik arra, hogy rác ősei hozták be a Balkánról a Szkutari után kadarkára magyarosított vörösbort. Szerb barátja később is akad: Todor Manojlovics, Juhász Gyula barátja a nagyváradi Holnap idején, az 1930-as évek elején pedig Jovan Dučić, a nagy szerb szimbolista költő, éveken át Jugoszlávia budapesti követe, akinek nemcsak három versét fordította franciából, hanem levelezett is vele, sőt személyesen is tartotta a kapcsolatot. Fogarasi tanári éveit, amikor is tanítványainak nagyobbik fele román parasztyerek volt,

a román nép feltörő energiáinak megértésére indították. Élete végén a *Halálfa*iban egyszer már röviden megelevenített fogarasi légkört részletesebben élénk varázsolja:

„Sokszor beszélgettem tanítványaimmal, a fogarasi gimnázium vézna növendékeivel... Meglátogattam szállásaikat, ahol hármával–négyével aludtak egy vackon s egész hétig éltek az ablakközben dugdosott hideg puliszkán, amit apjuk a hetivásárkor behozott számukra: soha húsféle, soha meleg étel!... Szerettem ezeket a fiúkat, noha volt bennük valami idegenszerű; szerettem különös csinosságukat, alattomos, szinte állati kedvességüket s az elhasználatlan népi energiát, amit bennük éreztem. Volt bennük valami idegenszerű s mégis volt bennük valami mélyen ismerős is. Mozdulataikban, szemük csillogásában ugyanaz az ősi varázs babonázott, ami a székely balladákban, az erdélyi ételek ízében, tájszavakban, folyók és falvak nevében s az öreg székely iskolaszolga által használt félmultakban, melyeket oly különös szenzáció volt eleven ajkáról hallani. Mint a népművészet s népzene gyűjtői, én is megilletődve pillantottam e gyermekszemeken át olyan mélységbe, ahol a kultúra még nem választja el egymástól a népeket, inkább összeköti; közös dalokkal, közös mesékkel, közös emlékekkel; s hol székely és román szomszédomul és testvériesen őriznek valamit, havasaik félhomályában, amit mi már nagyon régen elvesztettünk.”

Babits népművészeti gyűjteménye előtt

A Nyugat román íróbarátai közül Babits Emil Isac-kal – a Bartókkal is személyes kapcsolatban álló költővel és drámaíróval – találkozott többször és levelezett még a 30-as években is. 1913-ban Pesten ült össze Adyval, Ignotusszal és vele, hogy a román–magyar szellemi együttműködést megvitassák. 1935-ben a nagyváradi Família c. folyóirat ankétot tartott a román–magyar szellemi közeledés eshetőségeiről. Babits hosszú nyilatkozatot küldött. Amikor a Nyugat 1932-ben a budapesti PEN-kongresszus alkalmából különszámot adott ki, Babits és Kosztolányi a szomszéd államok íróit is fölszólították a közreműködésre. Csehszlovákiából Čapek és Langer, Lengyelországból Wispiansky küldött írást. A legnagyobb szlovák Ady-szakértő, a modern magyar líra kitűnő fordítója, Emil Boleslav Lukáč személyes ismerőse volt. A budapesti csehszlovák követség nagy-érdemű sajtó- és kultúrattaséja, Anton Straka nemcsak Babits ismerőse, hanem rajta keresztül a Nyugat munkatársa is volt fordításaival.

Többeknek régi problémája, miért nem szentel Babits *Az európai irodalom története*-ben több helyet a szomszédoknak? Miért nem, ha még személyesen is ismerte egyes íróikat? A válasz, azt hiszem, egyszerű: a közép- és kelet-európai irodalmak közül legnagyobb élménye a klasszikus orosz irodalom volt, ezt viszont bőségesen, az angol, a francia és az olasz irodalom terjedelmében ismertette.

Babits „népiessége” és „középeurópaisága” a saját műveiből és szerkesztői működéséből a fenti módon kielemezhetően és illusztrálhatóan elég alapot jelent arra, hogy megértsük, miért fordult élete utolsó éveiben heves érdeklődéssel és mély rokonszenvvel Bartók Béla alakja, tevékenysége és jelleme felé.

*Bartók és az Apollo**

1934 decemberében a budapesti egyetem bölcsészeti karának néhány végzett és végzős diákja megindította a Közép- és Kelet-Európa-kutatásnak a humanizmus távlatával egyezett folyóiratát. Németh Lászlóval együtt terveztünk egy-két éve egy Középeurópa c. folyóiratot. Már ennek tervezgetésénél Bartók Béla neve merült föl, mint az úttörő és eszményé. Amikor az Apollo II. kötete megjelent, élén Bóka László hozzá és Kodályhoz intézett ódáját közöltem, belül egy nagyobb tanulmány (Révész András munkája) Bartók életművét mérte föl, Lükő Gábor pedig Bartók kelet-középeurópai népzene folklorisztikai kutatásait összegezte. Egy tiszteletpéldánnyal bekopogtattam a Csalán úti Bartók-villába. 1931 szeptemberében beszélgettem Bartókkal először hosszasan, amikor is akkor és még évekig ismeretlen Rónai-féle fényképét, a cigarettáját kezében tartót beszélgetésünk időpontjával ellátva aláírta. Az Apollo munkatársai közül nem egy nem volt már ismeretlen előtte, hiszen a csehszlovák–magyar, román–magyar és délszláv–magyar történeti és kulturális kapcsolatokkal akkoriban még kevesen foglalkoztak és Bartók mint ennek a kutatási feladatkörnek mintaszerű eredményeket fölmutató legnagyobb tudósa, mindenkit számon tartott. Mint természetes gesztust, fogadta hódolatunkat, és rokonszenvét azzal fejezte ki, hogy megígérte, legközelebbi tanulmányát, amit évek óta más folyóirattal nem tett, nekünk adja. Erre a III. Apollo megjelenése után került sor, amikor is a következő értesítést kaptam tőle:

Budapest, II. Csalán út 27., 1935. dec. 12.

Igen tisztelt Uram!

Arra kérem, értesítsen sürgősen, óhajtja-e azt a cikket, amelyről annakidején szó volt, és ha igen, mikor jelenne az meg. A kéziratot azonnal szállíthatnám. Telefonértesítését kérem vagy holnap (pénteken[!]) este 9–10 közt, vagy szombaton d.e. 10–11-közt.

Kiváló tisztelettel
Bartók Béla

* Innen kezdve a dokumentumanyag az Országos Széchényi Könyvtár Babits-hagyatékában található. Kurátorának, Keresztury Dezsőnek szíves engedelmével közlöm itt. A hozzám intézett három Bartók-levél saját tulajdonom.

Az irodalmi körökben hamar elterjedt Bartók kitüntető gesztusa, sőt annak előzetes híre is. Babitsékhoz Halász Gábor vitte meg. Akkoriban e körökben bizonyos érdeklődés fogadta az irodalom- és történettudományok fiatal nemzedékének folyóiratát és a Babits és Németh László köré csoportosuló két tábor kíváncsi volt, ki felé orientálódunk. Amilyen természetes volt nekünk Bartók választása, olyan meglepő volt másoknak. Bartók régebben tüntetően írt a progresszív és avantgárd folyóiratokba (Ma, Nyugat, Magyar Írás), de akkor már évek óta sehova. Az Apollo után sorban jelentkeztek a többi új folyóiratok is, a Válasz meg a Szép Szó. Elsőnek azonban maga a Nyugat. Gellért Oszkár közli a kortársakkal való levelezésében Bartóknak azt a levelét, amelyben 1930-ban, anyagiakra hivatkozva, lemondja a Nyugat előfizetését. Most Babits megbízásából Török Sophie közeledik hozzá. Fennmaradt naplójegyzeteiben a következőket írja erről:

(Babitsné naplójából):

1935. December első napjaiban Bartók Béla rádióelőadása: Miért gyűjtünk népzenét?

Bartóknéval beszéltem dec. elején, telefonon.

Bartókkal telefonon beszéltem először 1935. dec. 12 dél.

(A rádióból hallott felolvasást kértem a Nyugatnak, de már elígérte az Apollonak.)

Dec. 14-én levelet írt cikk miatt (mert telefonja rossz).

Bartók Babitsnéhoz intézett itt említett levele a következő:

Budapest II. Csalán u. 27. 1935. dec. 14., este 7 órakor

Igen tisztelt Nagyságos Asszony!

Tegnap d.u. 4-től kezdve telefonunk felmondta a szolgálatot; sokszori sürgetésünk ellenére még mostanáig sem jöttek el megjavítani. Nagyon röstellem, hogy – bizonyára több ízben – hiábavaló vesződsége volt ennek következtében.

Gál még tegnap, mielőtt lapomat megkapta, már jelentkezett a cikkért, tehát neki kell adnom. Azonban ezúton is megismétlem tegnapelőtt tett ígéretemet: kb. ½ éven belül megpróbálok egy kisebb közleményt írni a Nyugatnak: ha megfelelőnek fogják találni, tetszésük szerinti időpontban közölhetik.

Nagyságos Asszonyt és kedves férjét sokszor üdvözli igaz híve

Bartók Béla

(Babitsné naplójából):

Dec. 16-án feleltem.

1936. jan. 7-én zongorajátékát hallottam Londonból.

Jan. 8-án Kisfaludy Társaság ülésén M[ihál]lyal, nagy vihar Bartók visszaadott Greguss-díja miatt. B. védelmében Rédeyekkel éles vita s barátságunkban nagy szakadás.

Jan. 18-án Rádióban játsszák a Kékszakállú herceg várát, de nem hallhatom Baumgarten-vacsora miatt, akkor ismertem meg Prahács Margitot.

Jan. 28-án Prahács és Rédeyék nálunk teáznak. Rádióban Bartók.

Bartók cikk-ígérete a Nyugatnak hamar teljesült. A Magyar Tudományos Akadémián 1936. február 3-án tartotta székfoglaló előadását Liszt Ferencről. Babitsék megjelentek

az előadáson és, amint Török Sophie írja, itt ismerkedtek meg vele. A székfoglaló szövegét cikként a Nyugatnak, mint már előbb telefonon, most előszóval is odaígyérte.

(Babitsné naplójából):

Jan. 31-én telefonon beszéltem B. B-val, aki a Nyugatnak ígyérte Liszt-cikkét.

Febr. 3-án Akadémián, Bartók székfoglaló előadásán, ahol megismerkedtünk s a cikkét előszóval is ígyérte.

Febr. 7-én a cikk meg is érkezett.

Bartók Béla névjegye Babits Mihálynéhoz Bartók Béla saját írásával az egyik oldalon, a másik oldalon „Sok üdvözzettel”. (Alul, ceruzával: „Érkezett Liszt cikkel 1936. febr. 7.”) (Babitsné jegyzete.)

Febr. 18-án este M[ihál]lyal és Praháccsal a Vigadó Liszt-estjén, Bartók zongorázta a Totentanz-ot. Személyesen adtam át a Nyugat levonatát, beszélgettünk, hogy székfoglalója alatt többen morogtak. Aktatáskájában váltó ing és szürke szvetter volt, amire szüksége is lehetett, mert a vad zongorajáték gyöngéd fizikumát nagyon izzasztotta.

Az Apollo IV. kötete, minthogy a folyóirat évente két kötetben jelent meg, a Nyugat Liszt-közleményével kb. egyidőben hozta Bartók Béla tanulmányát. Bartók műveinek sajtó alá rendezésére fordított gondosságát mutatja az ez ügyben hozzám intézett két további levelezőlapja:

Budapest, II. Csalán út, 27.; 1936. febr. 16.

Igen tisztelt Gál Úr!

Szíveskedjék értesíteni, mi a szándéka a dec.-ben átadott cikkel; megállapodásunk az volt, hogy febr. elején jelenik meg. – Amennyiben febr. folyamán nem jelennék meg, akkor kénytelen volnék a cikket visszavonni, mert Somlóval, akinél ez bővített alakban fog megjelenni, az a megállapodásom van, hogy a rövidebb fogalmazás legkésőbb febr.-ig jelenhet meg folyóiratban.

Kiváló tisztelettel
Bartók Béla

1936. febr. 23. II. Csalán út, 27.

Igen tisztelt Gál Úr!

A kiadó azt kívánja, hogy jegyzet legyen a cikk elején: részlet egy sajtó alatt lévő „Miért és hogyan gyűjtünk népzene?” c. tanulmányból (Somló Béla kiadása). Tehát ennek ott kell lennie. Én a mai napon postára adott kefelevonatba beleírtam; hogy ez a megjegyzés a cím alatt vagy alsó széljegyzetben legyen-e, továbbá, hogy a rádiófelolvasó utalás megmaradjon-e vagy sem, azt Önre bízom. Mindenesetre kérek még egy levonatot.

Kiváló tisztelettel igaz híve
Bartók Béla

Babitsék Bartók-hangversenyeken

Babitsék Bartók iránti érdeklődése most már túlmegy a szerkesztői tevékenységen: Bartók-lemezeket kezdenek vásárolni, olyan hangversenyekre járnak, ahol Bartók-műveket hallgathatnak, Bartók-cikkeket gyűjtenek. Babitsné telefonon tárgyal vele, felkeresi és átadja egy saját gyártmányú emléket, ahogy azt alább leírja (Babitsné kedvenc szórakozása volt a pergamentfösts és könyvkötés):

Febr. 20. Prahács lakásán, ahol B-ról sokat beszéltünk, könyveit mutatta.

Febr. 24-én dél felé felhívtam telefonon s több mint egy órán át beszélgettünk, elragadóan kedves és közvetlen volt, a kívánt cikk miatt hívtam, de legtöbbet a Greguss-díj, a Kisfaludyak ostobasága stb. témáról beszélgettünk.

Febr. 7-én vettem meg Bartók lemezét: Este a székelyeknél, Román tánc és febr. végén fejeztem be a kis Bartók-portrémat (Másolat a Zenei Lexikonból)

Febr. 29. vettem meg a 2. lemezt: Allegro Barbaro. Egy kicsit ázottan.

Márc. 2-án Prahácsnál Zeneakadémia könyvtárban, ahol Liszt Totentanz kottáját, Gregorián kóta mintákat nézünk Bartók cikkének bekötési táblájához.

Márc. 3-án Zeneakadémiai koncerten M[ihál]lyal és Prahácsal. Új magyar vonósnegyes, ahol B. V. vonósnegyesét is játsszák, s ahol ő is megjelent, nagy ünneplés és taps fogadta. (Prahács elhozta Szt. Gregorius misekönyvéből kimásolt képét.)

Márc. 14-én Prahács nálam, Bartók pergament-kötés festésben. 13-án Prahács találkozik B-kal és bejelenti, hogy az Akadémián fel akarjuk keresni, valamit át akarok adni, amit csak személyesen lehet. – Olyan légies? – kérdi ő. 19-én d.e. felhívtam lakását telefonon, feleségével beszéltem s délutánra bejelentettem látogatásomat. 19-én (a könyvkötőtől utolsó pillanatban megszerzett pergament kötésű könyvvvel) Prahácsal 6 órakor fölkerestük B-ot az Akadémián, ahol fülhallgató fonográfja mellett ült egészen egyedül. ¼ 8-ig voltunk nála, átadtam a festett könyvkötést.

1936. nov. 9-én Babitsék megjelentek a Cantata profana bemutatóján. Az Operában „A Magyar Királyi Operaház Zenekarából Alakult Filharmóniai Társaság” II. bérleti hangversenyeként Dohnányi vezényletével Bruckner- és Respighi-műveket ad elő, a műsor harmadik száma pedig Bartók új nagy műve. Az est közreműködői: Rösler Endre, Palló Imre és a Vaszy Viktor-vezette Palestrina-kórus. Valószínűleg ebből az alkalomból írta Babits Mihályné azt a szép versét, amelyet a Nyugat annakidején közölt ugyan, de minthogy címében Bartók neve nem szerepel, csak dedikációjában, a Bartók-irodalomból eddig kimaradt. (A Koncert után című versről van szó.)

Bartók-cikkek a Babits-gyűjteményben

Török Sophie az évek során át nagyszámú újságcikket gyűjtött össze Bartókról, elsősorban az Est-lapokból. Bár a lapkivágatokon nem lehet mindig megállapítani az illető újság vagy folyóirat címét és dátumát, de maguk a cikk-címek is érdekesek Babitsék Bartók iránti érdeklődésére vonatkozóan. A következőkben minden esetben megadom a cikk címét és zárójelben, amennyire lehetett, a megállapítható lelőhelyt:

Bartók Béla nem fogadja el a Greguss-díjat (Pesti Napló, 1936. jan. 1.). – Bartók Béla székfoglaló értekezését olvassa fel a Tudományos Akadémia hétfői ülésén (Az Est 1936. jan.). – Bartók Béla legújabb arcképe, amely Londonban készült rádióhangversenyén (Az Est, 1936. jan.). – Bartók Béla V. vonósnégyesének bemutatója (1936. márc. 4.). – Dohnányi és Bartók kétfonórás hangversenye, Tóth Aladár cikke (Pesti Napló, 1936. ápr. 23.). – A BBC százhusz tagú zenekarának első budapesti hangversenye a Városi Színházban (Műsor: Elgar, Bartók, Bax, Beethoven, vezényel Adrian Boult.). – Ünnepi hangverseny Budavár visszavételének 250-ik évfordulójára a Városi Színházban (Bartók: I. Rapszódia.). – Bartók a Vigilia irodalmi estjén Zeneművészeti Főiskola, 1936. október 6. (Zathureczkyvel, Debussy; Szonáta zongorára és hegedűre.). – Bartók dalműve az Operaházban, Tóth Aladár cikke (Pesti Napló, 1936. október 30.). – A rádió Kamarazenekarának hangversenye, Bartók: A-moll vonósnégyes (1936. nov. 15.). – Bartók V. vonósnégyese a Waldbauer kvartett műsorán, Tóth Aladár cikke (Pesti Napló 1937. febr. 20.). – Bartók–Piatigorszky szonátaestje a Vigadóban (1937. dec. 10.). – Thomán István tanítványai a Zeneművészeti Főiskolán 75. születésnapja alkalmából Ungár, Dohnányi, Bartók stb. (Az Est, 1938. január 9.). – Bartók Béla ünneplése Genfben (Pesti Napló, 1939. február 24.). – Bartók és Bartókné kétfonórás hangversenye, Tóth Aladár cikke (Pesti Napló, 1939. március 28.). – Bartók Béla a Mikrokozmoszról, az új magyar zeneszerzőkről és amerikai útjáról (1940. október 3.). – Bartók arca és keze, Lányi Viktor közleménye (Híd?). – Bartók Bugacon, Tóth Aladárral (Fénykép egy hetilapból). – A hatvanéves Bartók, fénykép a fonográfhangszerrel (Híd, 1941. március 18.). – Bartók Béla a 13 000 népdalról. – Búcsúbeszélgetés Bartók Bélával és Pásztor Dittával amerikai útjuk előtt (Híd, 1941.).

Bartók-fényképek Babitséknál

Ady és Babits Székely Aladár-féle közös fényképén kívül egyetlen modern magyar alkotó, Bartók Béla fényképe ékesítette Babitsék lakását. Bartók Budapesten és Erdélyben készült fényképeinek eredeti példányai mellett változatos anyag akad Babitsné Török Sophie saját felvételeiből. Babitsné két alkalommal készített több felvételt Bartókról, Bartóknéről és a Csalán úti házról. Első alkalommal 1936 májusában, a Magyar Tudományos Akadémián levő dolgozószobájában, a környezet világosan felismerhetően. E felvételek egyikét mellékelem. Ez a felvétel olyan éles, hogy már Babitsné kinagyíttatta Bartók gyönyörű kezét. (Ezt a kinagyított képet közölte Demény János Bartók levelezésének 3. kötetében.) Ezenkívül a Bartók-házaspár Bartók Csalán utcai villájában tett tisztelegő látogatása alkalmával szintén készültek felvételek. Babitsné nekem még 1951-ben mutatta számomra máig legemlékezetesebb felvételét: ezen Babits és Bartók a ház előtt kettesben nézett a gépbe. Sajnos, ez a felvétel lappang valahol, de reméljük előkerül még. A családi látogatás bizonyítéka az a megmaradt és itt közölt fénykép, amelyen Bartók Béla és Pásztor Ditta a kis Babits Ildikót fogják közre. Érdekes távozásuk közben készült felvétel Bartókék házának megörökítése.

Bartók Béla és Pásztory Ditta Babits Ildikóval

Bartók népművészeti gyűjteményének hatása Babitsék otthonára

Babitsék családi látogatásának figyelemre méltó eredménye volt, hogy a Bartókéknál látott kalotaszegi asztal és más népművészeti tárgyak arra indították őket, hogy ők is népművészeti tárgyakkal díszítsék otthonukat. Az utolsó Babits-lakásban, a Logodi utcában, amikor háromnegyed évvel Babits halála után özvegye először nyitotta meg Babits könyvtárszobájának ajtaját, egy olyan hallon mentem keresztül, amely csupa magyar népművészeti tárggyal volt berendezve. Babits, bár Erdélyt imádta legjobban, az akkor már nekilendülő sárközi népművészeti ipar és a tolnai pásztorkodás tárgyaival rendezte be szobái sarkait. Maradt is fenn egy-két fénykép, amelyeken Babits maga látható magyar népművészeti tárgyak előterében.

Török Sophie visszaemlékezése Bartókról halálakor

Hogy Babits Bartókkal személyesen megismerkedett, hogy művészetével rendszeresen foglalkozott, hogy előadásaira, hangversenyeire eljárt, a rádióban és hanglemezeken alkotásait hallgatta, hogy fénykép-ábrázolásai és róla szóló cikkei révén otthonukban állandóan jelen volt, – mindez, nem kétséges, Babitsné Török Sophie elmélyedő rajongásának és hittel párosult hűségének köszönhető. Bartók Béla halálakor Török Sophie papírra vetette Bartók-élményének három fázisát:

„Szinte vallásos áhítattal hittem szándékainak tisztaságában, szavainak igazságában. Nem vagyok muzsikus, csak zeneszerető, s azt sem állíthatom, hogy baráti viszony fűzött hozzá. Úgy követtem őt utolsó éveiben, mint Krisztust a névtelen és jeltelen és talán méltatlan rajongók, mégis megfigyeltem és emlékezetemben megőriztem lényéből oly dolgokat, amik megőrzésre érdemesek.

Először a hangjával ismerkedtem meg: a rádióelőadását hallgattam végig – nem voltam híve még akkor, Beethoven és Mozart édes harmóniájú zenéjén nevelkedett fülem hevesen tiltakozott az olyan vad és eszelősen zűrzavaros zene ellen, amelyen hatást az ő művei keltettek bennem. Azt hittem, olyanféle mindenáron és erőszakosan hatást keltetni vágyó zeneszerző ő, aki az újszerű és különös disszonanciák útján vél hatást elérni, öszinteség és szükségszerűség parancsa nélkül. Zenéjét erőszakosan s előre feltett szándékkal harmóniátlanoknak, sőt fülsértőnek éreztem, nem képzeltem, hogy van olyan művészi kényszer, mely őszintén sugallna ily kínzó kakofóniát egy művésznek. Bartók a legőszintébb művész volt, modorosság, feltűnési vágy s egyéb ilyen hitvány indítékok, amiket eleinte tulajdonítottam neki, oly távol álltak tőle, hogy talán meg sem értette volna a vádat, amivel laikus ellenségei vádolták. – Nem szeretnek engem – mondta többször száraz tárgyilagossággal – csak mint előadóművészt, mint zongoravirtuózt ünnepelnek. S nem is játszott mást évekig, mint Bachot, Mozartot vagy Debussyt, akiket úgy szeretett, mint testvéreit. Olyan szerzőktől nyilván nem játszott volna, akikkel nem vállalt közösséget.

Száz évvel előzte meg korát – de hiába hallja az ember, hogy Beethovent sem értette meg a saját kora – ezért a jelenlegi új és érthetetlen ilyen kortörténeti adalékokból sem okul – az értelem nem segít, nem elég tudomásul venni – a hitnek vagy a szeretetnek valami vallásos bizalma kell hozzá, hogy az ember elhiggye a szépről, hogy szép. Az értelem önmagában tompa műszer – ámbár engem az értelem segített hozzá, hogy higgyek neki: az értelem és a hit együttes ereje.

Semmit se keresve nyitottam ki egyszer a rádiót, s véletlenül egy Bartók-előadásra találtam. S akinek kompozíciói csak gyötrelmes és kínzó zűrzavart keltettek bennem, kimondhatatlanul vonzó és meggyőző erővel hatott rám emberi hangjával a zenéje s a mondatok tiszta értelmessége. Ebből a hangból tudtam meg, hogy igaz ember és nagy művész. A mondanivaló, a hangsúly, a hang színe, a kiejtés puritánsága mind együtt ellenállhatatlan erővel hatottak rám, szavát hallgatva azonnal elszállt a zenéből kapott benyomásom, hogy e hang tulajdonosa bármit is képes volna hatáskeltés kedvéért csinálni, bármit is hite nélkül és meggyőződése ellen; e sugárzó tiszta értelem gondolatainak salaktalan és precíz biztonsága arról is rögtön meggyőztek, hogy ebben a remek koponyában semmi zavaros, semmi ködös, semmi logikátlan nem fészkelhet, semmi az örület széteső és bomló materiájából. Hogy jelentékeny ember, jószándékú s végtelenül rokonszenves, ezt a hang már csak úgy ráadásul adta; úgyszintén, hogy jó és okos is. Jó, ezt etikai értelemben mondom, nem volt semmi hajlama az érzelmességre s más ily puha materiájú tulajdonságokra; el tudom képzelni, hogy adott esetben kegyetlen is tudott lenni; okos volt, a magyar ezt más módon használja, mint a bölcsét. Bölcs talán nem volt, okossága világos és mozgékony értelemből származott; hogy bölcs legyen, talán ezt gyermekien tiszta jóhiszemősége, mely gyakran naivvá tette, akadályozta meg.

Mindig reméltem, hogy egyszer alkalmam lesz elmondani nagy élményemet, amit az élettől csodálatos ajándékképpen, de szinte véletlenül s csak úgy ráadásul kaptam, hogy találkozhattam Bartók Bélával.”

Bartók hatása Babitsra

Babits Bartók iránti intenzív érdeklődése hat évre (1936–1941) terjed. Reá vonatkozó ismerete nagy hatással volt utolsó éveinek költészetére, sőt magatartására is. Babits már az első világháború előtti magyar irodalomtörténetében is hangsúlyozza a népi nyelv és az emlékkincs fontosságát. Utolsó éveiben, mint soha azelőtt, saját nyelvének idiomatikus elemei úgy megszaporodnak, hogy azok tanulmányozása megérne a fáradságot. Bartók közéleti szerepe, a Horthy-korszak kultúrpolitikájával való szembenállása, a növekvő fasizmus és egyetemes humanizmusa Babitsnak a 30-as évek során bekövetkező költői-prófétai öntudatosodását elősegítették. Thomas Mannon kívül csak Bartók Béla személyisége és életműve hatott rá ebben az időben döntően. 1936 volt az az esztendő, amelynek folyamán sűrített formában nyílt alkalma Bartók megismerésére. Bartók szerepében és művében ösztönző rokonvonásokat ismerhetett föl. A *Jónás-könyve* lényeglátása, egyszerű kifejezésmódja és felelősségvállalása a legnagyobb bizonyítéka a Bartóki alkotásmód és erkölcsi szigorúság hatásának.

Eddig csak Keresztury Dezső ismerte föl rokonságukat: „Igazi kortársait is az európai polgári humanizmus olyan megtestesítői között kell keresni, mint Proust és Romain Rolland, Valéry és Julien Benda, mint a legmélyebb polgári válságot a legmagasabb európai erényekkel legyőző Thomas Mann, vagy – hogy az alkotás más területéről is vegyünk példát – a felülmúlhatatlan fölénytel kísérelgető Picasso, Stravinsky, vagy leginkább a rá más vonásokkal is annyira emlékeztető Bartók. Csak éppen, hogy ami Bartóknak a népzene volt – az anyanyelv –, az Babitsnak a világirodalom. Itt kell keresni humanista baloldaliságának igazi értelmét, forrásvidékét, fő jellemzőit, tágasságát és határait.”

(Kortárs 1968. máj., 12. évf. 5. sz. 798–808.)

Buday Dezső

Babits nagybátyja

A Nyugat 1925. évfolyama I. kötetének 326–343. oldalán egy „Jókai lelke” c. terjedelmes tanulmány jelent meg. Ehhez a címdoldalon Babits Mihály a következő jegyzetet fűzte: „E tanulmány szerzője unokabátyám, dr. Buday Dezső egyetemi magántanár, kecskeméti jogakadémiai tanár (ki 1919-ben tragikus halált halt), jogakadémiai művei mellett a szépirodalommal is foglalkozott. Sokan lesznek még, akik emlékeznek Hungaricus néven kiadott regényére (A szenvedő ember) s a Nyugatban megjelent nagy költeményére (Orgonaszó). Jókai-cikkét a forradalom alatt juttatta a Nyugat szerkesztőségéhez, s abban az időben technikai és egyéb okok gátolták kiadását. Kegyeletes kötelességet vélünk teljesíteni, mikor a Jókai-jubileum alkalmával közzétesszük.”

A „kegyeletes kötelességet teljesítő” Babits zárójelbe tett megjegyzése: „1919-ben tragikus halált halt” a modern magyar tudományosság egyik legnagyobb ígéretének erőszakos halálára, kegyetlen kivégzésére tett célzást. A Magyar életrajzi lexikon adatai szerint (I. k. 274. o.) „a fehér terroristák az orgoványi erdőben kegyetlenül meggyilkolták.” Ugyanez a forrás a „munkásmozgalom mártírja”-ként mutatja be. Babits Buday Dezsőnek szentelt pár sora és cikkének közlése eddigi tudomásunk szerint az egyetlen nyílt színvallás és megemlékezés a nagy jogfilozófusról, szociológusról és pacifistáról 1919 és 1962 között.

Életrajzi adatai

Buday Dezső 1879. május 28-án született Pécssett értelmiségi családból. Három testvére szintén a magyar tudománytörténet büszkesége. Kálmán (1863–1937) patológus, egyetemi tanár, a tuberkulózis kórbonctanának tekintélye, Béla (1866–1944) út- és hídépítési szakember, műegyetemi professzor, László (1873–1925) statisztikus, műegyetemi tanár, a Magyar Statisztikai Társaság első elnöke. Dezső középiskoláit Pécssett végezte, az egyetem jogi fakultását Budapesten és Kolozsvárott. 1901-ben a pécsi városi ügyészség gyakornoka, majd Baranya vármegye árvaszéki jegyzője és később tb. árvaszéki ülnöke. 1906-ban, 27 éves korában, a kolozsvári egyetem magántanára jogfilozófiából. 1911-ben Budapesten járásbíróági jegyző, 1912-ben a kecskeméti jogakadémia helyettes, 1913-ban rendes tanára. 1919 márciusában a háromtagú kecskeméti direktórium tagja, májusban Budapesten a közoktatásügyi népbiztosság előadója. 1919 nyárvégi és őszi hónapjaiban budapesti klinikákon tartózkodik, ezeket azonban rendőri zaklatásra el kell hagynia, s miután hazatér Kecskemétre, bebörtönzik és 1919. november 20-án fogolytársaival tárgyalás és ítélet nélkül az orgoványi erdőbe hurcolják és kivégzik.

Hatalmas arányú tudományos munkásságot fejt ki. Bár szűkebb kutatási területe a jogfilozófia és az elméleti szociológia, a Huszadik Század és a Társadalomtudományi Tár-

saság munkájába korán bekapcsolódva, részletesen, behatóan foglalkozik az egykével, a népelelmézzel, a népruházkodással, a házasság és családjog kérdéseivel, sőt a magyar birtokkategóriákkal is; de van tanulmánya a nyelvfilozófiáról és a zenéről, sőt van egy regénye és vannak versei is.

A baranyai egyke első kutatója

Buday Dezső 1904-ben Olasz-, 1907–1908-ban Német-, Franciaországban, Ausztriában és Svájcban járt. Külföldi társadalomtudományi vizsgálódásai és pécs-baranyai állásai a baranyai egyke első kutatójává avatják. Szülőföldjének, Baranyának nagy rajongója, de épp ezért félti jövőjét annyira: „Baranya egyike ma az ország leggazdagabb vármegyéinek. Földjének szerencsés fekvése folytán természeti kincsekben csak úgy gazdag, mint jó termőföldekben. A déli része sík, mint az Alföld, de éghajlata az Alföldénél sokkal kedvezőbb... Hegyei szénbányákban gazdagok... A Mecsek alján és szélesen elnyúló hátán jó legelőjű dombvidék sorozza állattenyésztés dolgában a Dunántúl harmadik vármegyéjévé... Nagy ipari feltételei sem hiányoznak... Pécsnek egy pár ipartelepe maga legnagyobb az országban a saját nemében... A gazdasági tényezők egyensúlya dolgában egész kis Franciaország... És a népszaporodás dolgában mégis a legeslegutolsó.” Már 1909-ben tanulmányt közöl a Huszadik Században az egykéről és ugyanakkor könyvet hirdet Az egyke Baranya megyében címmel. Fülep Lajos, Kodolányi János, Móricz Zsigmond és Bajcsy-Zsilinszky Endre korai előfutáraként a fiatal Buday Dezső a baranyai és különösen az ormánsági egyke nemzeti veszedelmének fontosságát elsőnek hirdeti meg. A kérdést fölkészültségének megfelelően komplex-módszerrel tárgyalja; a gazdasági, társadalmi, civilizatorikus és művelődési motívumok egybelátásával klasszikus megfogalmazását adja a dunántúli magyarság második világháború előtti sorstragédiájának: „Nem véletlen, hogy Baranyában terjedt el legelőbb az egyke. Nem véletlen, hogy a magyar járásokban, amelyek síkon fekszenek s rossz legelőik, vízhiányuk miatt nem üzhetnek igazi állattenyésztést és a szemtermelésre vannak utalva. Nem véletlen, hogy a vasút mellett sehol sem egykések a falvak. Nem véletlen, hogy először az erősebb igényű, nagyobb műveltségű reformátusok között terjedt el, s azután kezdte ki a katolikus vallású falvakat.” Az egyke okainak keresésekor a nagybirtok-rendszer mindent elnyomó korráit látja a legjelentősebb eredőnek: „Egyfelől áll a dunántúli népességnek az országban legmagasabb műveltségéhez mért jobb standard of life felé való vágyakozása, másfelől ott van az áru- és terméértékesítés nyomorúsága, a még mindig kezdetleges közlekedés, a hegyi vidékek miatt kevés vasút és a latifundiumok, meg az óriási holtkezi birtoknak tilalomfája. Bár a korlátozott forgalmú birtokoknak 32 %-a esik erdőre, mégis az egész szántóföldnek egyötöde van lekötvé. 18 ezer hold közalapítványi, 24 ezer hold püspöki, 26 ezer hold káptalani, 150 ezer hold családi hitbizomány, több mint százezer hold közbirtokossági földterület fekszi meg Baranyának a szívét: az országos átlagnak több, mint négyszerese! Íme: az egykének legmélyebb gazdasági gyökere!”

A nemzetközi békeharcos

Ugyanabban az évben fordul érdeklődése a világbéke felé, amikor Babitsé. 1910-ben részt vesz a brüsszeli kongresszuson, 1916-ban a Nyugat közli Babits *Fortissimo*-jára emléktetű hatalmas versét, az Orgonaszó-t, ugyanebben az évben jelenik meg A szenvedő ember c. utópisztikus regénye és 1917-ben, ma még felderítetlen összeköttetések révén, ott van a berni nemzetközi békekongresszuson, ahol az Organisation Centrale Pour Une Paix Durable tagjaként a nemzetközi béketanács tagjává választják. Pacifista regénye 1948-at vizionálja előre. Alapgondolata a modern technika hatalmas fejlődése révén az emberiség egységesítése; tér és idő legyőzésével a globális együttélés megvalósulása; India és Kína hatalmas előretörése. („Európa jövője Oroszország kezében van” – írta már 1910-ben.)

Szívvel-lélekkel Babits mellé áll, amikor a háború alatt pacifista írásaiért üldözésben részesül. Ekkor írta neki az Orsz. Széchényi Könyvtár Babits-hagyatékában őrzött alábbi levelét, amely nemcsak bensőséges, rokoni-baráti viszonyukra nyújt betekintést, de a családjukban hagyományos 49-es gondolat bennük való megtestesülés tudatát is tükrözi:

Kecskemét, 1916. február 26.

Kedves Misi, mikor azt a tréfás gratulációt írtam, nem gondoltam »jölőse megemlékezésre«, mert akkor komolyabban írtam volna. És hozzád méltóbban.

Soraid vétele után máig feküdtem. Engedd meg, hogy most tegyem jóvá hibámat és most igazán komoly szavakban fejezzem ki együttérzésemet veled és a meghurcolt igazsággal. Úgy is, mint élemedettebb nagybácsid, aki kicsiben (de magamra nézve jelentősen) magam is megjártam azokat a lépcsőket, ahol a „haza” ellen vétőket viszik a kálváriára.

Szegény hazánk, mi lenne belőled, ha mind ilyen sűrű Kelemen-vérű fiaid volnának?

Én is megint elkövettem valamit. Már prés alatt van a gyümölcs és húsvétra talán már ihatom is a keserű levét. De muszáj volt megírni.

Nagy örömet okoznál, ha egy kávéházi félórát (esetleg többet) szánnál nekem, ha Pesten leszek III. 3. 4. 5 és 6 napjain. Pesti címem IV. Szép u 5. III. 2. – az idővel Te rendelkez. De csak úgy, ha nem esik terhedre.

Így esetleg a viszontlátásig ölel igaz szeretettel:

Dezső

Pesti találkozásukkor adja át Babitsnak nagy versét, az orgona hangszerére és hangjaira alkalmazott béke-szimfóniáját:

Odakint úgyis a gránátok aratják társaitokat
és a szegény lapulókat az elűlők vére permetezi,
csonka karok hullanak a füstölgő égből átok gyanánt.
Csak robbantsátok, zúgjátok, tizenhatlábás ércsípok
az esztelen kárhozat erőlködéseit,
zörögjétek zúrzavaros csörrenéssel a rémületet,
hogy lássa az arcatúrta sárban a temetetlen vázat,
kinek csontjaiból majd cukrot csináltat az üzlet.

Énekeld a csata hősi jajszavát
 és a fogvacogást a gránátöltésérben.
 Oboák, kürtök, szóljatok. Te is, harminckétlábas,
 föld alól jövő ágyúhangja a megvénhedt orgonának.
 te nagy Cé, gyászmiséket kezdő,
 feketére festett halálkuvikolás,
 gyászold a sok párjavesztett páriát.
 Most ez az élet hangja...

... piszkos, kavargó, fekete Bé-mollban hadd krákogjon
 az elernyedtt emberszó, a döglődő gyöngeség.
 Ez való mostan hozzánk. Így sírunk föl Hozzád,
 hogy értsd meg: kiveszett a szó, a muzsika,
 rekedt káromkodássá törpült a feléd lendített
 szegény, szárnyaszegett imádság.
 Mert háború van.

Oh, ha egyszer...
 Ha egyszer még zenghetném diadalmas zokogással
 szív, béke, megértés, szeretet, áldás, boldogság,
 minden hangot fölhabzsoló férfihimnuszodat!...
 hogy minden kiáltásod egyszerre szóljon
 és a nagy szót váró lelked beteljék az ígével,
 hogy szívjon be zörgő tüdőd harmincszor annyit,
 hogy kiáltsanak a csendes hangok is: a vox humana
 s a vox angelica együtt, oxigéntől részegülten,
 az étheri harmónia ordítsa a jobb világot,...
 és a kromatikus skála millió hangszíne
 egymást túlkiabálva zengje a béke himnuszát, – ...
 hogy ennyi hangot el nem bíró melled megfeszüljön
 és kileheld lelked levegőjét a nagy Igére, – ...
 és szakadjon meg szívem a világbéke himnuszára!

Ez a pár kiragadott sor fogalmat adhat a 144 soros vers monumentális felépítéséről, szer-
 ves metafora-rendszeréről és erőteljes stílusáról. Babits ziháló hangú békeverseire, Juhász
 Ferenc hosszúsoros szözuhatagaira emlékeztet.

Jókairól – egy Jókai-hős

Ahogy kiterjedt és sokágú tudományos munkásságából ez az egy ismert költeménye és
 Schöpfung és Komját Aladár által dicsért regénye is egyedülálló, úgy nem tudunk eddig
 más irodalmi tanulmányáról, mint a Babits által közölt Nyugat-beli Jókai-esszéjéről. Ez
 a tanulmány azonban az anyagismeretnek olyan tájékozottságát, a pszichoanalitikai és az
 esztétikai elemzés egyesítésének olyan ügyességét árulja el, hogy föl kell tételezni más

írói-irodalmi munkák meglétét is. A Buday Dezsőt bemutató eddigi tanulmányok (Orosz Lászlóé: Aranyhomok, Antológia, Kecskemét 1962. 12–15. és Joós Ferencé: Tiszatáj 1968. X. 934–937.) tudományos folyóiratokban megjelent tanulmányait állították össze, de más folyóiratokban és a napi sajtóban megjelent cikkeit nem. Babits a harmincas években mint addig a legjobb magyar Jókai-tanulmányt ajánlotta figyelmembe. Ez a 17 sűrű apróbetűs Nyugat-oldalra terjedő Jókai-tanulmány a szociál-idealista Buday Dezső önvallomása is. Jókait „a világ egyik legnagyobb írója”-nak nevezi, „gazdagabb lélek csak Shakespeare írásaiban tükröződik vissza”, – írja. „Könnyű volt Newton-nak hét színére bontani a szívdarványt, de nehéz a dolga annak, aki a Jókai lelkének ezer színét akarja a tudatalattiságból a napvilágra hozni.” A Jókai által teremtett emberi társadalomban otthonosan mozogva bámulatos könnyű kézzel szedi szálára a különböző figurákat, jellemeket és lelkiakat. Jókai természetét és jellemét magát különböző típusainak csoportjaihoz való viszonyítással állapítja meg. Buday Dezső, akit ha a magyar szellemi élet „vidéki polihisztor” személyiségei között kellene elhelyeznem, Brassai Sámuel, Karácsony Sándor és Fábry Zoltán közé tájolnám be, Jókai hősei közül Adorján Manassét, Berend Ivánt és Tatrangi Dávidot sorolja a háromféle aktív ember és igazi hős általa annyira kedvelt csoportjába. Meg is mondja, miért: „Az alkotásuk sikerül és virágzó nagy várost, boldog gyarmatot alapítanak. Az emberiséget is boldoggá teszik. Az államuk egész kis utópia-állam, ahol a regényírónak derűs és mosolygó lelke kiéli magát a munka, rend, tisztaság, szépen öltöző és sokszor szülő nők, iskolázott gyermekek, nagyszerű intézmények szociális paradicsomában.” Marxista-leninista ideológusokra tartozik majd, hogy Buday Dezső nagy társadalomelméletét, az 1917-ben megjelent A Társadalmi Ideál c. művét elemezzék. Ő végül is A jövő század regényét tartja a legjelentősebb Jókai-regénynek: „Jókai a szociális álmodozó, a maga nagyszerű emberszerető szívével kigondolt egy külön szocializmust, az arisztokrata-szocializmust. Adorján Manassé Torockója, Berend Iván Bondavára és Tatrangi Dávid Otthon állama ilyen szociális telepek, ahol mindenkinek jó módja van, mindenki boldog, de mindenki dolgozik... Bentham híres elvétől, a mentől több ember mentül nagyobb boldogságától örökké terhes volt Jókainak filantróp lelke... Örökké szép marad Jókai pacifista programjában A jövő század regényének második kötete, amelyet érdemes volna a világ összes nyelveire lefordítani és nem mint utópisztikus regényt, hanem mint pacifista emlékiratot kiadni. A nemzetközi munka és a nemzetközi segítség, a nemzetközi érintkezés új formái valósággal egy mai időbe is beillő modern pacifista programnak... Az írók, ha a jövőbe akarnak látni és a jövő nagyszerűségeket akarják lefesteni, rendesen vérszegények és fantáziájukkal nem tudják utolérni a jövőt. Jókai talán az egyetlen utópista, akinek mérhetetlen fantáziája megközelítette a jövő szárnycsapásait.”

Az utópista-idealista álmodozó 1919-ben, amikor álmait valóságra kell váltani, így összegezi nézeteit: „Nem lesz addig nyugalom Magyarországon, amíg egyik ember száraz kenyérrel vacsoráz, a másik meg három tál ételt. Nem lesz addig nyugalom Magyarországon, amíg az egyik ember ötszobás fényes lakásban lakik, perzsaszőnyegen jár, a más meg kuckójában rohad a nedves pincelakásban. És nem lesz addig nyugalom, ameddig az egyik embernek rongyok vannak a testén, a másinak meg selyemből van a ruhája.”

A Babits-hagyatékban hűgának, Babits Angyalkának pár kétségbeesett sora sürgeti be-folyásosnak vélt bátyját, hogy tudja meg, mi történt Buday Dezsővel 1919 telén:

Szekszárd, 1919. dec. 28.

Kedves Misi! Buday Klárikától kaptunk levelet (Partos Adus hozta Pécsről). Ebben kétségbeesve kér, hogy tudakozódjunk mindenütt Dezső sorsa iránt, mert ők a legrosszabbat hallották, t. i. hogy a kecskeméti tömeggyilkosságnak ő is áldozata lett. Tőlünk kérdi, hogy igaz-e, mert ők Pécsen még pesti lapokat sem olvashatnak s a pestiekkel sem levelezhetnek. Tehát, ha lehet, tudakozódj Dezsőről. Csókol, Angyal.

A felelősséget vállaló szellemi ember egyik legtragikusabb esete az övé az ellenforradalom első szakaszában. Ha külföldre menekült volna a kommün bukása után, olyan fényes jövő várt volna rá, mint Babits többi barátjára, Dienes Pálra, Mannheim Károlyra, Szilasi Vilmosra. Az 1918–19-es tisztségvállalásai és nyilatkozatai miatt üldözésnek kitett Babits mögött ott áll Buday Dezső árnya is.

Kecskemét városa mellszobrot emelt Buday Dezsőnek. Pécs és Baranya, amelynek büszke és hű fia volt, talán azzal áldozhatna emlékének, ha szétszórt írásaiból egy kötetre való válogatást adna a magyar olvasók kezébe. Kimagasló műveiből való fenti idézetei bizonyítják, hogy Buday Dezső rászolgált erre.

(Jelenkor 1969. márc., 12. évf. 3. sz. 265–269.)

Babits és Szabó Dezső

Az irodalmi köztudatban a század első felének nincs a magyar irodalomban két nagyobb ellenlábas, mint Babits és Szabó Dezső. Mint ősellenségek, mint két ellentétes írótypus megtestesülései élnek az emlékezetben. Ezt a képet jórészt Szabó Dezső jelszavá vált Babits-ellenes röpirata, a Filozopter az irodalomban (1929) rögzítette. Pedig a Nyugat-generáció két legtanáríbb műveltségű tagja, a magyar irodalom két legnagyobb filozoptere Babits és Szabó Dezső. Földrajzi, történelmi, társadalmi forrásvidékeik valóban a magyar élet két ellentétes pólusán helyezkednek el, mégis rengeteg a közös jelleg, felfogás, szándék bennük. A modern magyar irodalmi életnek 1910 és 1942 között valóban egyik tragédiája, hogy ellenfelek voltak, és híveik a húszas, de még inkább a harmincas években mint a magyar irodalom két szekértáborának hadfelei álltak egymással szemben, egymásban és nem közös ellenségeikben látva a megsemmisítésre váró ellenfelet. Babits a Dunántúli dzsentri katolikus rétegéből eredt, Szabó Dezső székely paraszti-kispolgári családból. Nem volt nemzedékükben a klasszikus és a modern világirodalomnak két nagyobb bekebelezője; az antik, a francia, az olasz és az angol irodalomnak mindkettő egyformán megszállottja; a nevelést tartotta mind a kettő a magyar reform legsürgősebb módszerének. A hatalomnak az első perctől fogva nem voltak dédelgetettjei és kegyeltjei; a magyar vidék, sőt peremvidék száműzött és hajszolt tanárai; mindketten 18–19-ben, aránylag fiatalon emelkedtek életük és tevékenységük zenitjére, hogy aztán az ellenforradalom évtizedei más és más formában szigeteljék el őket a tömegektől. Ennek ellenére a magyar irodalomban a reformkort kivéve példátlan hatással és befolyással érték meg a második világháborút. Pályájuk kezdetétől fogva egymást izgatva, lelkesítve, keserítve, keresztezve haladt, de nem mindig ellenségesen. Szabó Dezső a közös érdeklődés, azonos hivatás és hasonló műveltség sugallatára kezdett barátkozni. Az események és környezetük hatása alatt azonban egyre inkább eltávolodtak egymástól. Az Országos Széchényi Könyvtár Babits-hagyatékában őrzött és Keresztury Dezső kurátor engedélyével itt közölt öt Szabó Dezső-levél érdekes fényt vet a köztudattal ellentétben baráti érintkezésekre 1910 és 1919 között.

*

Eddig nem került elő semmiféle nyoma pesti filozopter-korabeli érintkezésüknek. Egyetemi éveik nagy élménye, Nietzsche és még több világirodalmi név, például Walt Whitman, közös ösztönzője, majd később, mint Nietzsche Babitsnál, károsnak ítélt hajdani ideálja. Szabó Dezső korai publikációiban Babitsot is izgató témák kerülnek megfogalmazásra. Föltűnő a magyar tanárság sorsának, körülményeinek, feladatainak nemcsak tanulmányban, hanem számos novellában való megfogalmazása is. Szabó Dezső ebben az időben a tanárságot egyáltalán nem tartja a magyar életre veszedelmes filozopterségnek, szerepével és részvétellel foglalkozik sorsával, nem egy alakjában pedig, mint pl. Danika c. no-

vellája vagy Beteg a könyvek között c. esszéje hősében egyenesen a később elátkozott és üldözött Babits-féle tanártípust magasztalja. Babits irodalmi munkássága első jelentkezésétől fogva eszményei bemutatásán és korai alkotásain keresztül állandóan izgatja Szabó Dezsőt. Hamarosan fölfedezi egy azonos műveltségű, magas rangú, de mégis el-lentétes írói ízlés testet öltését Babits személyében, ami végeredményben kettőjük klasz-szikus és romantikus alkatának megnyilatkozása. Ezekben az években azonban nagyra-becsülés kinyilvánítása mellett saját írói természetének kifejtésére törekszik támadás helyett. Első Babitscal foglalkozó megnyilatkozása mindmáig nem került elő. Az Éle-teimben írja Szabó Dezső: „Egy antológia-félében Ady és Babits versek is. Babitsról úgy írtam, amint őt máig is látom. Erre Osváttól levelet kaptam. Cikkeim majd minden állí-tásával egyetért, de a Babits-rész miatt nem közölheti.” (II. k. 412. o.)

1929-ben, indulatos támadásakor, ezt drámaibban írja le: „Nem vagy költő, nem vagy alkotó, nem vagy művész... A *Pávatollak* ügyes és szorgalmas írójáról ez volt véleményem mindjárt első verses megnyilatkozásai után. Akkor – ezelőtt tizenkilenc évvel! – nagy naivul meg is írtam a Nyugat számára. Természetes: ez a tanulmány nem jelenhe-tett meg. És íme: amit akkor én nyugodtan állapítottam meg: most ez a könyv élénk hörgi, véres verejtékkel, mint egy túlfeszített munka tántorgásaiban ledöfött rabszolga.” (Filozopter az irodalomban, 34–35. o.)

Babits „*Petőfi és Arany*” c. tanulmányának megjelenése alkalmat ad eszményeik nyo-mán ízléskülönbségeik részletes ábrázolására. Babitsnak annyit vitatott, kiélezett, túlsá-gosan sarkított megfogalmazása Petőfiről általános jellegű bevezetésétől elvonatkoztat-va került azóta is idézésre. Pedig Babits kifejti, hogy ez „örök kontroverzia Petőfi vagy Arany elsőbbségéről” az irodalmilag kevésbé művelt emberek között tömegpszichológiai jelenség. „a két költő összehasonlításánál nem annyira költészetük, mint emberi egyéni-ségük a mértékadó. E két nagy egyéniség oly hatalmas és végletes két szembenálló típusa a magyar léleknek, hogy valamelyikét mindenikünk közelállónak érzi a maga kedélyé-hez, s e rokonságerzet adja meg irodalmi ítélkezéseinek öntudatlan alapját.” (Újra: *Iro-dalmi problémák*. 2. kiadás, 1924. 159–160. o.) Szabó Dezső nagy tanulmánnyal vála-szolt, a „Petőfi művészi fejlődése”-vel:

„Petőfi és Arany összevetésénél kiélezi a költő és a művész közötti különbséget, oly tartalmat adva ezeknek a szavaknak, hogy mindenki magát szerethesse bennük. Lelkének e csodálatos, magunkhoz hasonlító ereje tette azt, hogy Petőfi, aki sokak előtt legfen-nebb csak költő, korlátolt burzsoá, Arany pedig, aki művész l’art pour l’artos arisztok-rata lett. Azok a sorok, melyekben utóbb ez a különbség – oly csábítólag és finoman – levezettetett, egy elvonult, finom l’art pour l’artos lélek természetszerű lírája voltak. (Újra: Egyenes úton 1920. 33. o.)”

Babits Dante Pokol-fordításának megjelenésekor (1912) Szabó Dezső sietne a Nyugatra kritikát írni. A bírálat azonban úgy látszik mindössze pár sor részletes megvizsgálására szorítkozott, vagy ezen a pár kiragadott soron próbálta a fordítás eredményeit vagy hibáit elemezni. A Nyugat szerkesztősége azonban előzetesen odaadhatta a fordítónak a szö-veget, és így a megjegyzések a szerző tudomására jutottak. A Babits-hagyatékban talál-ható első Szabó Dezső-levél erre vonatkozik; és a levélíró mentegetőzésén kívül Babits teljesítménye iránti elismerésének valósággal bocsánatkérő elismerése:

12 év óta pityizálgatok Dantéval. Az ilyen sokszoros érintkezésben oly jelentős lesz minden szó – akaratlanul is annyit visz bele az ember önmagából –, hogy egyes kifejezésekre nézve a vita elkerülhetetlen vagy talán éppen ezért: lehetetlen. Ez az eltérő magyarázatok lélektani oka: egyes szavaknak mindenkinél külön szájíze van. Így pl. én a *senza alcun sospetto*-ba valami naiv szépséget érzek bele, ha úgy értelmezzük, hogy ők még maguktól sem féltek. Sőt nyelvileg is helyesebbnek látom, ha a mondat alanya a *sospetto* szó alanya is. A *sospetto* és *döre* szavakat még én is tudom, és ha ezeket s még ennél sokkal ritkább dolgokat is nem ismernék, nagy arcátlanság lett volna részemről a dologhoz fogni. Az sem *bévue*, ha én a *szárnyát vígan emelget* szavakat a *dol orler portate* megfelelőjének gondoltam, mert a – *melyet vágya kerget* részt a *dal disio chiamate* fordításának hihettem. A 102 sornál megvan mindkét magyarázat, s bármelyiket el lehet fogadni. A *szívedet mi vájja* – őszintén megvallva nekem is zökkenést okozott. Általában talán nem nagy szerénytelenség, ha azt hiszem, hogy nézeteltérésemnek sohasem félreértés vagy tájékozatlanság az oka, csak másként értés vagy más magyarázat elfogadása.

Különben összes megjegyzéseim elenyésző semmiségek egy ilyen méretű munkánál. Még csak egyet, ami leginkább a lelkemen fekszik: tudom, hogy mikor valaki egész lélekével egy ilyen nagyszabású művészi munkával áll, mennyire kellemetlenül érhetik egy rosszul hangzó közbekiáltás, egy ügyetlen kritika. Végtelenül sajnálnám, ha én szereztem volna Babits Mihálynak ilyen érzést csak egy percre is, és ebben az esetben bocsásson meg

Őszinte tisztelőjének
Szabó Dezső

A cikket kérem megsemmisíteni.

A Babits kiadás sokszor szándékos tévedését én is látom, s e kiadás jegyz. átvétele csak olyan futó ötlet volt, mely szót sem érdemel.

A Nyugat nagyjaival Szabó Dezső, a vidéki tanár igyekezett személyi ismeretséget és kapcsolatokat kiépíteni. Erre más mód nem kínálkozott, minthogy vagy ő ugrott föl Pestre és tartózkodott körükben, vagy azokat próbálta meghívni helyi szereplésre. Egy ilyen Babits hibájából elmaradt találkozásról és sümegi meghívásról beszél második levele:

Nagys. Babits Mihály tanár úrnak

Budapest

Tisztviselőtelep

Áll. főgimn.

Az előadás $\frac{3}{4}$ 9-ig tartott, akkor egy nagy társasággal átmentünk egy vendéglőbe, onnan telefonáltunk Neked a Vígyszínház kávéházba, de már vagy még nem voltál ott. Nagyon sajnálom, hogy nem találkozhattunk s bár ez Sümegen történne meg. Őszinte szeretettel üdvözl

Szabó Dezső

Képeslap, túloldalon:

Sümeg vára és a Ferencziek temploma

Pecsét: 1913. szept. 30.

Szabó Dezső önéletrajzában megtalálható a sümegi Nyugat-est terve; Adyt, Babitsot, Balázst és Kaffkát várta ottani szereplésre, de végül is csak Kaffka Margit ment le. (Életem II. 568–9. o.)

Szabó Dezső, bár Babits nem látogatta meg sümegi otthonában, egyik pesti utazásakor fölkereste Babitsot tisztviselőtelepi, Szabóky utcai lakásán. Élete végén írt visszaemlékezésében baráti érdeklődés keveredik későbbi gyűlölködésével:

„Egy délután hazavitt tisztviselőtelepi lakására, és ott könyvtárában és a szerinte való dolgok közt minden alapfolyamatában megláthattam ezt a megbúvó lelket. Nagyon kedves és mulatságos volt látogatásom Babitsnál. Először is gépkávét főzött, ami tényleg kitűnő volt, s elég kaján voltam ahhoz, hogy egyik legsikerültebb alkotásának tartsam. Szép és nagy belső értékű könyvtárának áttekintésénél kitört belőle egyetlen igazi, húsban és vérben megélt szenvedélye: a Génusz halálos gyűlölete. A vénkisasszony nem beszél olyan részletes hisztérikus dühvel a férfiről, ki helyette a hűgát vette el, amint ő beszélt Byronról, Hugoról, Petőfiről, Adyról. Én valósággal gyönyörködtem ebben a kitörésben. Mindig féltem, hogy Babits annyira papírossá lesz, hogy valamelyik buzgó könyvkötő beköti valami kemény bőrkötésbe, mely összenyomja szegénnyt. Most mégis az élet vize, ha nem is a legtisztább, szökött fel belőle.”

Harminc évvel későbbi összegzése, hogy ne mondjam önigazolása: „Babits Mihály azok közé tartozott, akik minden meghatározottságuknál fogva nem bennem kereshettek barátot.” (Életem II. k. 525. o.)

Amikor 1917 tavaszán összetűzött a Nyugattal, Fenyő Miksához írt búcsúlevelében saját kéziratának visszatartását Babits összes írásainak kritika nélküli közlésével állítja szembe, de még ekkor is Babits védelmének tüntetve föl saját kritikáját: „Egy Babitsot nem tartotok érdemesnek arra, hogy megóvjátok szűznemzéssel született drámai homunkulusa, vagy Poe–Wilde tanár urak által feladott szegény stílusgyakorlatok közlésétől.” (Ld. Gombos Gyula: Szabó Dezső, München, 1969. 109. o.)

Babits háború alatti írásai, különösen háborúellenes megnyilatkozásai és Szabó Ervin hatása alatt fokozódó radikalizmusa, kétségtelenül megnövesztették jelentőségét Szabó Dezső előtt. Amikor Osvátnak a Nyugatból való ideiglenes kiválása következtében Babits lépett helyére mint szerkesztő, a forradalom hírére Pesten letelepedő Szabó Dezső újra bekapcsolódik a Nyugat munkájába. Még irodalomtörténészek sem figyeltek föl eléggé Babits szerkesztői tevékenységére 1919-ben, pl. Keresztury Dezső legutóbb a Nyugatot méltató kitűnő tanulmányában (Irodalomtörténet 1969. 61–76. o.) Osvát szerkesztőségét folyamatosnak és töretlennek látja. Pedig a Nyugat 1919. január 1-i számában (6. old.) Schöpflin Aladár bejelentette Babits szerkesztőségét: „Most amikor Osvát Ernő kiválik a Nyugat szerkesztőségéből... az ő üresen maradt helyét arra mindenkinél leginkább hivatott társunk, Babits Mihály foglalja el.” Babits neve az Ady-számtól (1919. febr. 16.–márc. 1.) így szerepel a Nyugat címlapján: „Főszerkesztő: Ignotus x Szerkesztő: Babits Mihály.” Babits mint szerkesztő Szabó Dezsőnek adta a legtöbb teret 19 tavaszán. A kettős Ady-számban „A két forradalmi költő” (Petőfi és Ady) c. tanulmányát közli, ápr. 1-jén. Szabó híres és talán legsikerültebb tanulmányát, gondolatrendszerének talán legjobb összefoglalását, „Az egész emberért” címűt, azonkívül a márc. 15-i és máj. 1–16-i számban két jelentős novelláját, a „Scholtz Mihályné ítélete” és „A szerelem le-

gendája” címűeket. Ezeken kívül a már Babits által szerkesztett febr. 1-i számban közli Kassák ismertetését a „Nincs menekvés”-ről és a decemberi számban Fülep Lajos nevezetes nagy tanulmányát „Az elsodort falu”-ról. A Babits-hagyatékban három 1919-ből származó, de közelebbi dátummal el nem látott rövid, de jelentős baráti hangú levél maradt fenn Szabó Dezsőtől, szoros érintkezésük és jóindulati együttműködésük bizonyítékeként. Az első levél valószínűleg Ady temetéséről való elmaradását mentegeti:

Kedves Barátom,

½ 1-kor nem leszek ott: nagyon rosszat álmodtam és nem megyek el a temetésre.

Meleg üdvözléssel

Őszinte híved

Szabó Dezső

Második és harmadik levele félreérthetetlenül „Az egész emberért” készülésétől és beküldésétől szól:

Kedves Barátom,

légy jó és izend meg, hogy ha holnap beküldök Hozzád egy fontos, sürgős cikket a művészet szabadságáról, aktuális és egyéb okokból jöhet é a mostani számban, és hogy küldjem, Hozzád vagy a szerk.-be?

Üdv. Szabó Dezső

Kedves Barátom!

Betű változtatás nélkül kérem. Legfennebb 8 és 1/2 old. A felsorolt félelmek, ha ma nem is valók, de nagyon aktuálisok és sürgősek! Korrektúrát feltétlenül kérek.

Terror:

ha most nem közlöd, halálos, engesztelhetetlen, vörös ellenséged leszek

ölöl Szabó Dezső

A holnapi délelőtt folyamán légy jó 59–25 megtelefonálni, hogy jön-e (10 és 1 közt)

Az eddigi megállapítások szerint Az elsodort falu 1918 késő nyarán fejeződött be Lőcsén. Mindenesetre a Nyugat íróinak vidéki látogatásáról szóló fejezet, benne Babits első portréjával, már készen állhatott még akkor is, ha az író 18 őszén és telén Budán fejezte be a regényt. Az 1919. május 23-án megjelent mű Babitsnak a többi Nyugat-íróéhoz képest kedvezőbb, bár nem gúnymentes, de végül is inkább ironikus arcképét vázolja föl:

„Ádámcsutkáját előretolva, vékony nyakát nietzschei gyötröttségbe csavarítva, Záhodnik Károly nagy fekete szemeiben titokzatos mélységeket hömpölygetett. A szláv származású, nagy kultúrájú fiatalember egyike volt az új irodalom legcsillogóbb neveinek. Nagy tekintéllyel nyomta társait, s ezt legelőször is tudásának köszönhette. Míg a többinek olyan volt a műveltsége, mint egy gyermekszobába züllött lexikon, hol a legveszelevesebb véletlenül hiányoznak a lapok, neki széles, hatalmas irodalmi műveltsége volt, mindenre tudott idézetet, bibliográfiát, s bámulatos emlékezetével minden vitát agyonnyomott. Végtelen érzékenységgel fászlizta körül magát, s úgy hordta önmagát, mint egy

indiai bálványt, melynek első rajongó imádója önmaga volt. Szegény, vézna testét félrevonta az élet közvetlen zuhataga elől, de a könyveken átszűrte életre finoman s néha mélyen tudott visszhangozni. Írt Vörösmarty, Arany, Richepin, Rilke, Verhaeren verseket, szebbeket, mint Vörösmarty, Arany, Richepin, Rilke, Verhaeren. Betűk között eltengetett életének az volt a lírája, hogy melyik írón át fejezi ki magát, mint ahogy a nő lírája a férfi, kivel ölelkezik. Nyelvének csodálatos zenéje volt. Ez az életre nem termett minden töviskére halálosan vonagló ember úgy menekült a mesteri és mesterkélt formákba, mint mások az alkoholba, a nőbe. (Egész csomó szó-zsonglőr fakadt a nyomán, akik a költészetet valóságos szó-tenisszé tették.) A térdéig sápadt, ha író, könyvet említettek előtte, mit ő még nem ismert, ha valakit olyan dicsérettel dicsértek, amilyennel őt még nem dicsérték és a legkisebb kritika is fájt neki, mint egy gyógyíthatatlan harapás. (Az elsodort falu. 1920. I. k. 110–111. o.)”

A két forradalom utáni első hónapok, 19 őszi hetei rohamosan eltávolítják egymástól a 19 első felében barátilag együttműködő két író. Ennek első megnyilatkozása Babits tagadó válasza a Szabó Dezső elnöksége alatt megalakult Magyar Írók Nemzeti Szövetségében való részvételre. Az ellenforradalmi ifjúsági alakulatok lapjában, a Gondolatban, Szabó Dezső a Nyugatot és az urbánus irodalmat ilyen stílusban támadja: „A pesti irodalom megdöglött. Berzsenyi, Katona, Vörösmarty, Jókai új fiatalsággal lettek kortársaink. Ki fogja ezután kezébe venni a rothadtakat?” (1919. szept. 20. 8. o.)

Visszautasítása után a következő számban nem ugyan maga Szabó Dezső, de egyik munkatársa így támadja Babitsot: „Babits Mihály az ismert poéta, esztétikus és kiérdemült egyetemi tanár határozott és férfias lépésre szánta rá magát. Levelet írt a Magyar Írók Szövetségének, amely egyesülésről bizonyára tudják kedves olvasóink azt, hogy ez egy ízig-vérig keresztény és magyar alakulás”. „Babits a kommunizmusnak nevezett héber svindli után sem tanult”. (Uo. 1919. okt. 19–20. o.)

Babits tartózkodása 19 őszén minden közszerepléstől részben nagybátyjának, Buday Dezső professzornak üldöztetése és Orgoványban történt kivégzése miatt, részben 18–19-es szereplése következtében várható inkvizíciója miatt történt. (Buday Dezsőről l. cikkemet: Jelenkor 1969. 265–269. o.) Szabó Dezső szembefordulásához hozzájárulhatott Fülep Lajos magisztrális, de mégiscsak kegyetlen tanulmánya, amely ugyan már 19 júniusában készült, de csak decemberben jelent meg a Nyugatban. Szabó joggal föltételezhette, hogy a kritikát Babits rendelte meg, mint szerkesztő, Fülep Lajos azonban közölte velem, hogy azt teljesen saját jószántából és nem Babits kérésére írta. Szabó Dezső mindenesetre kegyetlen bosszút állt cserbenhagyásáért és vélt sérelmeiért. Az elsodort falu Babits-portréja enyhe szatíra ahhoz a karikatúrához, valóságos gúny- és torzképhez képest, ahogy Babits a Csodálatos élet-ben megjelenik:

„Jó barátja volt Babarov, a b-betűvel kezdődő szavak költője. Feltűnt a társaságban, hogy Babarov sohasem mert az égő kályhához közelíteni, s ha véletlenül megtette, különös égett papírszag terjedt el az egész teremben. Egy újságíró aztán utána kutatott a dolognak, s meglepő dolgokat tudott meg Babarov keletkezését illetőleg. Évtizedekkel azelőtt az egyik külvárosban egy rossz fűzfapoéta élt, aki azzal kereste kenyerét, hogy szerelmes szolgálók, epedő varróleányok és holdkóros kereskedősegek szívét szedte zengő rímekbe. Hogy a rímek mindig kéznél legyenek, üres óráiban hosszú papírszeletekre ezrével je-

gyezte fel az egymással rímelő szavakat. Ezek a papírszeletek óriási halommal gyűltek fel szobája egyik szegletében. Egyetlen szolgálója, egy fiatal tányértalpas falusi lány egy unalmas tavaszi napon ezeket a papirosdarabokat egy rongybabává gyúrta össze, melynek keze, lába, ábrázatja volt. A poéta aznap részegen jött haza, s hogy mi történt azon a tavaszi éjszakán, nem lehet tudni. Egy napon aztán megjelent az irodalomban egy Babarov nevű költő. Babarov nem élt, nem evett, nem ivott, nem csókolt, nem aludt, nem álmodott. Babarov éjjel-nappal idegen országbeli verseket olvasott, azokból írta ki a rímeket, vagy pedig maga írt verseket. Ő a világot a b-betű zenéjében hallotta, s költészetében egybekötötte a nyelvnek minden b-vel kezdődő szavát. Ezért igen csodálták, s ő maga sem volt elégedetlen magával. Egyszer egyik esti lakomán elvágta a csuklóját, s a jelenlevők nagy csodálkozására vér helyett a következő szavak bugyborékoktak ki belőle:

bimbó,
bamba,
bingyó,
banda,
bárka,
bolond,
bálna,
bolyong.

Ettől a perctől kezdve aztán igazán vérbeli poétának tartották. Néha azonban forró tavaszi napokon az örök csók mégis feléje lehelt. Ilyenkor nyakát, mely hasonlított egy gígaszi dugóhúzóhoz, teljesen hosszúra nyújtotta ki, s összefogva barátjával, Noszóval, leültek egy könyvtár szegletébe, s közösen kibökött rímekben mutyiban lelkesedtek bele az egyetemes csókba. Különös szervezet volt, mely a millió arcú világból csakis a rimet és az asszonáncot tette magáévá. Egyetemes élheteretlenségét különben elefántcsonttoronynak nevezte, s igen előkelő művésznek érezte magát, mikor ezt a szót kimondta. (Csodálatos élet 1921. 124–5. o.)”

Miközben így gonoszodik Babitscsal, nem mulasztja el az alkalmat, hogy meg ne említse, ha természetesen saját védelmében a Nyugat nagy írónemzedékének történelmi érdemeit kell hangsúlyoznia. Önéletrajza szerint Juhász Gyula volt az, aki a Nyugat költőinek nagyságára Nagyváradra érkezésekor rákapatta: „Elfulladásig rajongva idézte elém Ady, Babits, Tóth Árpád, Kosztolányi, Balázs Béla és a saját verseit”. (Életeim II. k. 232. o.) Tóth Árpád levelei dokumentálják, mennyire igyekezett Szabó Dezső a Nyugat nagy költőit propagálni olyan társaság közepette is, amelynek semmi érdeklődése nem volt irántuk, és amelyre nekik nem is volt szükségük. Ő írja le, hogy ebben az időben szövetségesek és hátvéd keresésében ismételt visszautasítás ellenére is igyekezett érintkezni velük: „Múlt héten Babits és Szabó Lőrinc társaságában véletlenül összeakadtunk a Gellért oldalán Szabó Dezsővel, aki a legbravúrosabb fölényel feledkezett el mind a Babitscsal, mind a Lőrincsel való feszült viszonyról, s egy elegáns gesztussal valamennyiünket feltölt Szirtes-úti kéj-lakába, mely csakugyan kéj-lak, sok szobás, sok erkélyes, nagy könyvtáros, remek hely!” (Bródy Pálnak írt levele 1920. máj. 5. Id. Kardos László: Tóth Árpád, 1965. 469. o.)

Ez a lakás a Szirtes út 4. alatti emelet, ahol négy szobában vagy tízezer kötet fogadta a látogatókat. (Vér György: Szabó Dezsőnél a Gellérthegyen. „Szege” 1924. márc. 2.) Amikor Szabó Dezső megindította az Aurórárt, még tanulmányt tervez „A magyar Parnasse”

címmel Juhászról, Tóthról, Kosztolányiról, Babitsról. (1923. jan. 20. 76. o.) A Baudelaire megjelenése alkalmával „három kiváló műfordítónak e rendkívüli munkáját” dicséri (Élet és Irodalom 1923. aug. 74. o.) Az akkori magyar irodalom nagy freskóját fölvezetve a nemzeti klasszicizmus túlélő epigonjai és a világsikert arató urbánus drámaírók ellenében a Nyugat-nemzedék, köztük Babits nagy történelmi érdemeit hangsúlyozza:

„Ez új nemzedék írói a magyar nyelvet a magyar nyelvből vett elemekkel és eszközökkel a magyar nyelv élettörvényei szerint rágazdagították minden humánium kifejezésére. Nyelvünk oly gazdag művészi hangszer lett kezükben, hogy büszkén állíthatjuk bármely nyugati nyelv mellé. Olvasd végig Ady, Móricz, Tóth Árpád, Juhász Gyula, Kosztolányi, Babits műveit – az egy Kaffkát kivéve – ezerszínű és ezerhangú szeplőtlen magyar nyelvet találsz, szeplőtlenebbet s talán többhangút, mint Vörösmarty vagy Arany műveiben. Ennek az irodalomnak minden számottevő tehetsége, az egy délszláv Babitsot kivéve, vér és hús szerint magyar volt. Az volt Ady Endre, Móricz Zsigmond, Juhász Gyula, Tóth Árpád, Oláh Gábor, Kaffka Margit, Kosztolányi Dezső. Műveik pedig a magyar lélek szükségszerű új történelmi megnyilatkozásai voltak. (Panasz, 1923. 37. és 35. o.)”

Érdekes, hogy Szabó veti fel először Babits délszláv származásának kérdését, még nevét is a diákkorában általa is használt *cs*-vel és nem *ts*-sel írva, – nem törődve más nagy Nyugat-írók családfájával, köztük saját édesanyjának, Mille Máriának általa később leírt román őseivel az egyik ágon. Babitsot mindenestre izgatta ez a vád, erre válaszolhatott „*Szerb író vagyok-e*” c. tanulmányában (Erdélyi Helikon 1928. I. 89–90. o.): ebben nem a legszerencsésebben azzal védekezve, hogy ősei régi magyar nemesek Somogyból, nem gondolva arra, hogy éppen a Dél-Dunántúlon számos délszláv eredetű középnemesei család akad, – mintha az bármit is számítana vagy eldöntene tagjaik történelmi vagy irodalmi érdemei esetében. Szabó még Bajcsy-Zsilinszky lapjában, az Előőrs-ben Klebelsberg Kuno kultuszminiszterhez intézett nyílt levelében is felsorolja a nagy modern magyar írók kirekesztését a Bethlen-korszak kultúrpolitikájának bőven osztogatott támogatásaiból: „A modern magyar irodalom igazi építői, a magyar lélek legfelsőbb megnyilatkozásai: egy Móricz Zsigmond, Juhász Gyula, Tóth Árpád, Babits Mihály, Laczkó Géza, Oláh Gábor, stb. stb. milyen támogatást kaptak a miniszter úrtól; milyen ösztönzést? Milyen lépéseket tett a miniszter úr arra, hogy ezeket a nagy erőket beszervezze egy tervszerű közös célú kultúrépítésbe?” (Újra: Az egész látóhatár. III. k. 203. o.)

A baráti-elismerő és elvi-bíráló magatartás a Baumgarten-alapítvány megalakulásával és Babits kurátori működésével változott át a támadás, a gyűlölködés, sőt az üldözés hadjáratává. A Baumgarten-alapítvány alapszabályai már eleve gyanúport szolgáltatottak Szabó Dezső számára, hogy az ellenforradalomhoz való csatlakozása és irracionális-retrográd megnyilatkozásai miatt nem számíthat a díjra. Először az Előőrsben támadja meg az alapítványt (1928. júl. 29. 8–10. o.). Jóslatai a díj kiosztásának elfogult irányzatosságáról nem váltak be és ez évtizedes dührohamot okozott nála minden díjkiosztás alkalmával. Az 1929 szeptemberében megindult, de csakhamar abbamaradt Kritikai füzetek c. új kiadványsorozat első témájául a felsorolt országos és nemzetközi érdekű címek közül semmit sem tartott sürgősebbnek, minthogy Babits nagy nemzedékregényét, a *Halálfiatit*, a kiegyezés és első világháború közötti Magyarországgal való leszámolást, szélsőségesen hamis ítéleteivel próbálja agyonvágni:

„Szerzőnknek egyáltalán nincs képzelete, nincs érzelmvilága és nem gondolat-termő elme. Számára irodalom és művészet nem az emberi lélekké fájó vagy örvendett világ szükségszerű kifejezése. Szó, szó, szó: ez a világ, ez az élet, ez minden. És e szavaknak jelentése egyáltalán nem fontos. Hanem: az alakjuk, formaváltozásaik, zengésük, ritmusuk. A költészet annyi, mint: játszani a szavakkal. A költő sajátos vegyülete a zenebohócnak, az equilibristának, s a Dummer Augusztinak. Minél jobban, minél többféleképp tud játszani valaki a szavakkal: annál nagyobb költő. Egyetlen egy Biblia van, az élet könyve: a szótár, mely néha rímshótár. És ez a *Pávatollak* szerzőjének egész költészete. Mert a versekkel, ahol ügyes kombinációkkal lehet alkotást hazudni, még csak meglehetősen ment a dolog. Az ember olvas rengeteg latin, görög, angol, francia, német és más verset. Jó tanuló emlékezetében ezer rím, ezer ritmus, ezer fogás, a versköltőtan-colás ezer ügyes mozdulata csillog egybe. És akkor veszünk egy témát, mert a buta és műveletlen közönség értelmet is akar, bármit, szerelmet, családi érzést, ez nem fontos: és a beszédett rímek új összetételben csattognak, a felszívott ritmusok peregnek, zengnek a hanghullámok s a formákba csalt szavakból kiárad a filozopter-világ egyetlen nagy kéje: a szó erotikája. Igen: Babits Mihály szó-erotikus, született szó-zenebohóc, semmi más. A költészet, az irodalom: orgona, hegedű, zongora, cimbalom vagy furulya: kifejezője a világban történő embernek és az emberben történő világnak. Az ő irodalma: zörgő, tele ügyesen kisimított szavakkal, melyet igen sokféleképp tud rázni. Nem fejez ki semmit, csak egy szegény, nagyon szegény élet zörgő, szomorú mechanizmusát... Szegény Babitsot Ady mellé emlegették, akivel egy geológiai korszakban nem szabad együtt ejteni ki nevét, ha a költői értéket idővel akarjuk mérni. Ady az abszolút költő, Babits tagadása minden költészet lényegének: az abszolút mechanikus, a mesterember. Ady költészete az abszolút élet: a lélek folyton új gazdagodással fellobogó egyéni és történelmi élete egyaránt. Babits csinálmányai halvaszületett papírvirágok élettől irtózó bús filozopterek számára. Ady az abszolút zseni. Babits a tipikus, százpercentes, mintegy iskolai példánynak készült antizseni és a-zseni. (35–36. és 39. o.)”

A műnek van egy szépséghibája, – hogy a szerző a 39. o.-on elkottyantja indítékát: „A Baumgarten-díjak kiosztásánál döntő szava van”, ti. Babitsnak. Oláh Gábor naplójában fennmaradt Szabó Dezső szóbeli bevallása is: „Hozzám ellátogatott Dezső úr... Rárohantam: Miért bántod azt a szegény Babitsot? Azért, mert sok pénze van, feleli, – s mert ő kezeli a Baumgarten-díjat”. (Id. Nagy Péter: Szabó Dezső. 1965. 518–9. o.)

Kevés Babits-elleni támadásnak volt nagyobb visszhangja, mint ennek a pamfletnek. Az ún. esszéíró nemzedék csoportosulása és szervezkedése talán éppen erre vezethető vissza. Mindenesetre egyik legkiválóbb tagja, Hevesi András támadta legkegyetlenebbül: „Szabó Dezső oeuvre-je egy dagályos prózává tagolt, több ezer oldalra elnyújtott állati üvöltés, torkában-rekedt ordítás, amiért rajta kívül mások is élnek a világon. Babits Mihály, a filozopter remélhetőleg ügyet sem vet erre a habzó szájú négerre, aki a 18. század szentimentális vademberével szemben olyan, amilyenek klasszikus és egyensúlyozott korok a vadembert látták.” (A filozopter védelmében, A Toll 1929. szept. 29. 13–16. o.)

Ugyanakkor ez a röpirat két más jelentős tábor részéről indította meg a Babits elleni hadjáratot. Az akkor ugyan még inkább csak egyetemi és ifjúsági mozgalom jellegű népies irányzat hívei elfordultak az irodalomtól, a klasszikus és modernről egyaránt. Másfél évtizedre megmérgezte a népi írók egyik részének olvasótáborát ez a Szabó Dezső

írás, amelyből azt következtették egyesek, hogy idegen nyelvek tanulása és a világirodalom megismerése valóságos szegény. Ugyanakkor Szabó Dezső vádja Babits munkásságának általa elképzelt élet- és társadalomellenességéről a baloldali szektáriánus kritikuskok között is erősen hatott.

Szabó Dezső két merőben ellenlábás életrajzírójának monográfiáiból még ma is visszhangzik ez a két álláspont. Gombos Gyula írja róla: „Vérbeli Szabó Dezső-féle kivégzés volt ez: a maga nemében a legjobban közül való volt; gúny, fölény, indulat, ötletesség; amit mond lényegileg igaz, de ahogy mondja, túlzásaival mégis igazságtalan”. (Id. m. 306. o.) Nagy Péter így dicséri: „A röpirat tele remek megfigyelésekkel és égbekiáltó igazságtalanságokkal, őszinte szenvedéllyel és a szenvedély elvakultságaival”. (Id. m. 449. o.)

A harmincas évek fordulójától a háború végéig érezhető szétválás népiesek és urbánusok, vagy ahogy Németh László kifejezte, „sznobok és parasztok” táborára inkább innen számítható, mint a Komlós Aladár által legutóbb (Irodalomtörténet 1969. 580–581. o.) emlegetett Illyés-féle dunántúli útirajztól. Mindenesetre érdekes, hogy Szabó Dezső saját tanítványait soha kellően nem értékelte, nem méltatta és nem pártfogolta, ugyanakkor Babits föllépésüktől kezdve nemcsak mint szerkesztő közölte írásaikat és nemcsak mint a Baumgarten-alapítvány kurátora támogatta őket anyagilag, hanem mint idősebb bátyjuk méltatta kimagasló alakjaikat, különösen Illyés Gyulát és Tamási Áront, és hosszú időn át Erdélyi Józsefet és Németh Lászlót is.

Babitsot élete utolsó évtizedében súlyos betegségei, költséges operációi, hosszadalmas szanatóriumi tartózkodásai anyagilag tönkretették. Egyre szegényesebb lakásokba kellett költöznie. Ugyanakkor, különösen a harmincas-negyvenes évek fordulóján, Szabó Dezső anyagi viszonyai egyre javultak. Ő azonban sem Babits romló anyagi helyzetére, sem betegsége ellenére töretlen alkotóképességére nem volt tekintettel. Még az ő széles érdeklődési köréhez közelálló *európai irodalomtörténete*, vagy a saját sorsát is példázó *Jónás könyve* sem hatotta meg, könyörtelen és kegyetlen maradt élete végéig, gondosan tovább ápolva ellene előítéleteit és balhiedelmeit. Babits Szabó Dezső támadásaira közvetlenül nem reagált, csak egy ízben célzott rá, amikor Németh László tőle való elfordulásában és hasonlóan erőshangú támadásaiban Szabó Dezső hatását vélte fölismerni, azt írva róla, hogy mögüle föltűnik „Szabó Dezső savanyú profilja”.

Szabó Dezső élete utolsó hónapjaiban lázas gyorsasággal írt önéletrajzában, amelyben a magyar irodalom vitathatatlanul kisebb íróira (pl. a két Kisfaludyra) is talál jó szót, Babitsról még egyszer utoljára összegezi gonoszkodásait:

„Ő nálunk a legjelentősebb azok közt, akiket irodalmi nihilistáknak lehetne elnevezni. Nagyon meg kell magyarázni itt: mit értek a „nihilista” szó alatt. Természetesen: itt ennek a szónak semmi politikai értelme nincs. Vannak írók, mert végeredményben ezeket is íróknak kell neveznünk, akikről nagyon kevés túlzással elmondhatjuk, hogy az élethez semmi közük nincs. A természet millió szája, a közösség fájdalmai és örömei, millió pataokban zuhogó élete, a női test mély hívásai, a végzet és az emberi akarat tragikus egybekapaszkodásai, szóval: a külvilág folytonos emberi lélekké áradásai: nem mondanak semmit nekik. Van kitűnő érzékük a nyelv ritmusához, a sajátos rímek összecsengéséhez, a majdnem cirkuszi művészetet jelentő formák kibravúrozásához, a meglepő szók és mondatformák megtalálásához. Nem a bennük történő világ és nem a világban történő

énjük termi irodalmukat. Hiszen ők nem is a világban történnek. Könyvekben, olvasott versekben, rímshózárokban, irodalmi elméletekben van költészetük minden forrása. Természet, nő, sors: strófákból, ritmusokból, rímekből átélte valóságok számukra. Életük érdeklődése, felvevő és megélő képessége: az irodalmi megcsinálás mikéntjében éli meg magát. Az ismert népdalt kissé módosítva lehet rájuk alkalmazni: – Nem anyától lettél, könyvekből születél. – Nihilizmusuk azt jelenti: hogy nekik teljesen mindegy a tárgy, melyet a szavakba művészkednek. Mert a tárgy náluk csak alkalom a forma, a ritmus, a nyelvbéli kifejezés bravúros ügyeskedéseire. Természetes, hogy sokszor egészen szép verseket tudnak így létrehozni, de ezekben a tartalom: a szenvedésben és örömben történő ember: mindig csak téma náluk az irodalom roppant raktárából és nem húsukban, idegeikben, egész történő önmagukban megélt valami. És nem szabad azt hinni, hogy nincs meg a maguk irodalomtörténeti jelentősége. Formákat, kifejezéseket, ritmusokat, rímeket, szavakat: téglákat, művészi nyelvet adnak az irodalmi fejlődésnek, mely egyes nagy alkotók művében később hasznos építőanyagnak bizonyul. Ilyen volt Édes Gergegy a tizenennyolcadik században, ki édes születlenségével a klasszikus vers formáiba igyekezett befűzni-faragni a magyar nyelvet. Ilyen volt a sokkal nagyobb irodalmi jelentőségű Faludi Ferenc prózában és versben egyaránt. Őt nem lehet és nem szabad kifelejteni a magyar irodalmi kifejezés történetéből. Ezek az írók általában szeretnek idegenből átfordítani műveket igen sokszor bámulatos sikerrel... Ennek az írói sorozatnak nálunk legkiemelkedőbb alakja Babits. A megcsinálás művészete sokszor valósággal káprázatos nála. Néha szinte túlsikerül, így például a rímet majd megölte túl gazdag, néha túl zakatoló rímeivel. Természetes, hogy a hasonló hajlamú kisebb csillagok köréje tapadtak, és később a Baumgarten-díj valósággal pápájává tette egy írócsoporthoz, melyről ha egyebet nem, de egy dicséretet el lehet mondani: hogy siron túl hűségesekek voltak főpapjukhoz. (Életeim II. k. 525–526. o.)”

*

Babits és Szabó Dezső viszonya mint barátoké és ellenfeleké a Nyugat-nemzedék történetének egyik érdekes fejezete, mely a harmincas évekre a népi-urbánus ellentét kiélezését meggyorsította. Ugyanakkor Szabó Dezső Babits-ellenes írásai a magyar irodalmi kritika dicstelenebb lapjai közé tartoznak.

(Jelenkor 1970. febr., 13. évf. 2. sz. 151–159.)

Babits könyvtárának töredéke

A közhiedelem szerint Babits könyvtára megsemmisült. Úgy tudja a fáma, hogy a II. világháború idején becsomagolták és a Baumgarten-alapítvány székházában, az V. ker. Sas u. (ma Guszev u.) 1. alatt az első emeleten helyezték el, az ún. Baumgarten Könyvtárban. Ennek alapja Baumgarten Ferenc magánkönyvtára volt, s haláluk után a család itt helyezte el Tóth Árpád és később Kosztolányi Dezső könyvtárát. A hatalmas üvegablakkal a budai oldalra néző helyiség az ostrom alatt gyújtóbombát kapott, az egész ház kiégett, az összezsúfolt és akkor is nyitott polcokon elhelyezett három remek könyvgyűjtemény valóban porrá égett. Ezt állítja Gellért Oszkár: „Ez a könyvtár Babits és Kosztolányi könyvtárával együtt az ostrom alatt elpusztult.” (Kortársaim. Bp., 1951. 238. l.).

Babits könyvtárát 1942 tavaszán még együtt láttam Logodi u. 31. sz. alatti lakáson. Babits és az angol irodalom c. doktori disszertációmhoz át akartam nézni a könyvtárat, Török Sophie azonban kegyeletből lezárta a könyvtárszobát és a költő halála óta senkit sem engedett be. Halász Gábor és Rédey Tivadar többszöri közbenjárására az özvegy megnyitotta a könyvtárszobát, de olyan rövid időre engedett benne dolgozni, hogy csak az angol szerzőjű vagy tárgyú munkákról tudtam jegyzéket készíteni. (Bár nekem ez volt a legsürgősebb és legfontosabb.) Babits angol könyveinek jegyzéke meg is jelent könyvemben. Török Sophie ebből a lakásból 1942 második felében költözött át a XII., Jagelló u. 3. alá. Aki a háború után meglátogatta, nem gondolt arra, hogy a kis lakásban Babits könyvtárának egy jelentős része rejlik. Török Sophie kiválogatta a neki kedves vagy valami miatt értékes műveket, azokat saját könyveivel egyesítette és a Babits halála után, tehát még másfél évtizedig neki küldött tiszteletpéldányokat vagy más gyarapodásokat egyesítette a férje könyvtárából kiemelt tételekkel.

Az OSzK-ban a Babits-hagyaték hatalmas kézirati és levelezési anyaga mellett 841 tétel, de a sorozatok miatt többszáz kötettel több, az a nem oda való könyvanyag, amely Babitsné lakásából került oda és eddig elhelyezéséről és hozzáférhetővé tételéről még nem merült fel a döntés szükségessége. A becsomagolt könyvanyagról egy hézagos és hibás jegyzék készült ugyan, de a kötetek átnézése, a dedikációk és bejegyzések földolgozása rendkívül kíváncsú volna. Az egész könyvanyag máris két részre osztható: külön rekesztendő a Babits halála, tehát 1941 augusztusa után bekerült művek sorozata, hiszen azok Török Sophie szerzeményei; viszont a másik anyag túlnyomó részéből is ki kell emelni azokat a munkákat, amelyek Török Sophie tervbevett dolgozataihoz, így pl. Majthényi Flóra életrajzához voltak szükségesek.

A világirodalomból részben eredetiben, de főként fordításban nemzeti irodalmak szerint csoportosítva a következő szerzők művei találhatók: Homérosz Iliásza (Csengery fordításában), Arisztotelész, Petronius, az Újszövetségi Szentírás (Káldi fordítása), Omár Kháyyám. Az angol irodalomból: Milton, Defoe (a Robinson), Swift, Byron (a Don Juan Ábrányi fordításában), Dickens, G. Eliot, Carlyle, Ruskin, Meredith, H. Spencer,

Chesterton, Wells, Maugham, Priestley, Garnett és Lytton Strachey (az Elizabeth and Essex). A francia irodalomból: La Fontaine, Stendhal, Flaubert, Balzac, V. Hugo, Maupassant, Maeterlinck, Bergson, A. France, Claudel, Cocteau, Montherlant, Gide, J. Green, R. Rolland, Gautier (Baudelaire-je), Maurois (a Shelley-életrajz), Flammarion és Verne. Az olasz irodalomból Dante és Pirandello; az oroszból Turgenyev, Dosztojevszkij és Tolsztoj; a németből Kant, Heine, Schopenhauer, Werfel és Thomas Mann; azonkívül Ibsen és Panait Istrati.

A magyar klasszikusokból Balassi (a Dézsi-féle kiadás), Zrínyi prózai művei (a Márkó-féle), Bethlen Kata írásai, Mikes, Faludy, Bessenyei Tariménese, Csokonai összes művei és a Lilla 1813-i bécsi kiadása, Kármán (az Abafi-féle), Berzsenyi (Toldy Ferencé és Merényié), Himfy, Kazinczy (az Abafi-féle 5 kötetes és a teljes levelezés), Kölcsey (összes művei és az első kiadás is), Kölcsey Antónia naplója, Vörösmarty minden munkái (a Gyulai-féle), Garay János összes költeményei, Eötvös költeményei, Petőfi (a Szilaj Pista Babits bevezetésével és Márfy rajzaival), Kemény Zsigmond összes művei (12 k.), Tompa Mihály összes költeményei, Arany–Zichy-Album, Madách (Az ember tragédiája a Zichy-illusztrációkkal és a levelezés), Szász Károly kisebb műfordításai, Vajda János, Gyulai Pál, Komjáthy Jenő, Mikszáth.

Babits kortársai, a Nyugat három generációja: Ady összes versei, összegyűjtött novellái, a Levelek Párizsból, a Jósások Magyarországról, Osvát, Ignótus, Gellért Oszkár, Fenyő Miksa, Elek Artúr, Füst Milán, Kafka Margit, Karinthy, Kosztolányi, Kuncz Aladár, Lányi Sarolta, Lesznai Anna, Mohácsi Jenő, Nagy Endre, Nagy Zoltán, Reichard Piroska, Schöpflin, Szép Ernő, Szini Gyula, Szomory. A második nemzedékből: Bálint György, Bányai Kornél, Bohuniczky Szeffi, Dallos Sándor, Erdélyi József, Hunyady Sándor, Illés Endre, Illyés Gyula, Komjáthy Aladár, Komlós Aladár, Molnár Ákos, Pap Károly, Sárközi, Cs. Szabó László, Szabó Lőrinc, Tamási Áron. A harmadik generációból, vagy azok kortársaiból: Devecseri, Forgács Antal, Grandpierre (a Rosta), Hajnal Anna, Hajnal Gábor, Hegedűs Zoltán, Jankovich Ferenc, Karinthy Gábor, Rónay György, Sötér István, Szentkuthy Miklós, Takáts Gyula, Vas, Weöres, Zelk. A feltűnően sok írónőt talán Török Sophie könyvei közé kell sorolni, mint pl. a következőket: Erdős René, Ferenczi Sári, Miklós Jutka, Palotai Boris, Szenes Piroska, Tóth Wanda.

Nem titok Babits nagy érdeklődése a népköltészet iránt. Megvan a Kriza-féle Vadrózsák, a Sebestyén-féle Regös énekek, a Thaly-féle Régi magyar vitézi énekek és elegyes dalok, és az Adalékok a Thököly- és Rákóczi-korhoz, a Régi balladák könyvének kívül Ortutay Székely népköltészet-ja, tőle a Bátorligeti mesék, itt van Kádár Imre fordítása: A havas balladája, és Kálmán Kata két könyve, a Tiborc (Boldizsár Iván szövegével) és a Szentől szembe.

Egy érdekes sorozat néhány reformkori útleírás és emlékirat. Gyermekkorában kedvenc könyve volt Babitsnak, mint minden Tolna megyei gyereknek a Bezerédy Amália-féle Flóri könyve. Megvan Szemere Bertalan Utazás külföldön-je, Vachott Sándorné Rajzok a múltból és Vadnai Károly Elmúlt időkből c. emlékirata, Mednyánszky Cézár és Teleki László életrajza.

Az irodalomtörténet bőségesen képviselve van. Megvan az Egyetemes irodalomtörténet, Pintér Jenő 1913-as kétkötetes kísérlete, Horváth Cyrill Régi magyar irodalomtörténete, Beöthy Zsolt két kötetben, Gulyás Páltól A könyvnyomtatás Magyarországon, Kardos Tibor Kálti Márk-ja, Jancsó Elemér XVIII. századi tanulmánya, egy Révai Mik-

lós életrajz, Váczy: Kazinczy és kora, Kenyeres Imre Auróra-antológiája, Madách-ról három könyv is, kettő Balogh Károlytól és Barta János műve, Rédey Tivadar, Voinovich Géza, Papp Ferenc egy-egy műve, Szendrey Júlia naplója, Hatvany: Feleségek felesége, Gyulai Pál Emlékbeszédek, Kisebb dolgozatok és bírálatok c. gyűjteménye, Szenes Béla Az ifjú Adyja, Ágoston Julián és Dénes Tibor Kaffka Margit életrajza, Tolnai Gábortól Erdély magyar irodalmi élete, Várkonyi Nándortól A modern magyar irodalom, Zolnai Béla egy német nyelvű összefoglalása a magyar irodalomról, Balassa József: A magyar nyelv, Kovalovszky Miklós: Az irodalmi névadás, Horváth János vers-antológiája, a Vajthó-féle Mai magyar múzsa, az Endrődi-féle Magyar költészet kincsháza, Bányai Kornél nemzedéki költői antológiája és a Keresztury által szerkesztett német nyelvű modern magyar novella-antológia.

Más tudományos vagy tudománynpszerűsítő művek közül Kallós Ede Görög élet és műveltsége, Fitz Gutenbergje, egy szerzetes barátjuk, Cser László Pekingi sétákja és egy japán ismerősük, Imaoka Dzsucsiro Új Niponja, Joó Tibor, Hoffmann Edith, Kunos Ignác, Móricz Virág, Petrovics Elek, Prahács Margit, Trencsényi-Waldapfel Imre egy-egy műve, egy pszichológus barátjuktól, Harkai-Schiller Páltól A lélektani kategóriák rendszere, Székely Bélától Az antiszemitizmus pszichológiája, Kósa Jánostól Pest–Buda elmagyarosodása és a Ferdinándy–Gogolák-féle Magyarok és délszlávok.

Megnézett kiállítások 17 katalógusa maradt meg. Babits érdeklődését a háború kimenete iránt tükrözi Lajos Iván Németország háborús esélyei c. emlékezetes könyve.

Ez a jelentés csak a figyelmet óhajtja felhívni erre az anyagra. Részletes feldolgozása szükséges és kívánatos.

Míthogy a könyvtár maradványa jelenleg az OSzK Kézirattárában terjedelménél fogva nagy helyet foglal el, szükséges lenne valamelyik Babits-Múzeumban, lehetőleg a tágas szekszárdi Babits-házban elhelyezni.

(Magyar Könyvszemle 1972. 88. évf. 3–4. sz. 280–282.)

Babits és Heidegger ismeretsége

Babits Mihálynak az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában őrzött hagyatékában Szilasi Vilmos hozzá intézett leveleinek tömege található. A három évtizeden át folytatott levelezés száznál több darabja és Babitsnak vagy húsz fennmaradt válaszlevele az egész Babits-levelezés egyik legjelentősebb része. A fenomenológia kiváló filozófusának készülő munkáira vonatkozó vázlatai és Babits egyes műveinek kitűnő elemzései kivételes filozófia- és irodalomtörténeti jelentőséget adnak a levelezésnek. Eddig ismeretlen adatokat rejtenek magukban Babitsnak az egzisztencializmus pápájával, Heideggerrel való személyes ismeretségéről, sőt Heidegger iránta kifejezett nagyrabecsüléséről.

Szilasi Vilmos, Husserl és Heidegger mellett a legnagyobb hatású – a második világháború utáni – német filozófus. 1947-ben ő kapta meg Husserl és Heidegger filozófiai tanszékét Freiburgban. 1946 és 1969 között németül és angolul megjelent művei a nyugati polgári filozófia kiemelkedő alkotásai. Hetvenedik születésnapjára, az 1960-ban tiszteletére kiadott emlékkönyvben a ma élő tizenharc, német nyelven író vezető filozófus fejezte ki iránta nagyrabecsülését. A Jog- és Társadalomfilozófusok Nemzetközi Szövetségének második elnöke volt. Szilasi Vilmost Babits abban a korszakában ismerte meg, amikor ő maga is a görög irodalom és filozófia felé fordult nagy érdeklődéssel. Szilasi hazulról hozta a görög gondolkodás iránti érdeklődését. Apja, Szilasi Móríc finnugor nyelvész, Plutarkhosz fordítója, számos görög és latin tankönyv szerzője. Szilasi Vilmos maga Péterfy Jenő tanítványa. Amikor Babits *Laodameiája* megjelent, tanulmánnyal felérő levelet intézett hozzá. Ezzel indult egy életre szóló barátságuk. Joggal írta Szilasi Babits özvegyének 1941-ben, hogy legrégebb és leghűbb barátja volt. Szilasi 1910 és 14 között többször ment Heidelbergbe. Az itteni professzorok közül Emil Laskkal barátkozott össze leginkább. A neokantiánus filozófusnak Lukács Györgyre is nagy hatása volt akkoriban. Babits apjától örökölte Kant iránti érdeklődését; Szabó Ervin kérésére fordította le Kant Örök békéjét. Szilasi beszélt Babitsnak Lask személyi körülményeiről. Amikor a fronton elesett, Babits a személyes élmény melegével tudta megjeleníteni otthonát, természetét és jellemét. A heidelbergi filozófus elestekor írt hatalmas költeménye, az *Egy filozófus halálára* Szilasival való barátságára nyúlik vissza.

Babits első világháború alatti filozófus barátai: Dienes Pál, Mannheim Károly és Szilasi Vilmos 1919 után külföldön telepedtek le. Szilasi Freiburgban ismerkedett meg Heideggerrel. Amikor 1921-ben – hosszú szünet után – először veszi föl a kapcsolatot Babitscsal, Heidelbergről és Husserlről ír neki: „Megint a heidelbergi várhegyről írok neked, mint annyi évvel azelőtt, az akkori boldog időkben.” (1921. május 14.) Ugyanabban az évben írja: „Vannak jó barátaim is, elsősorban Husserl, akihez mély közösség fűz – s mások, fiatalok is.” 1922-ben meghívja magukhoz Babitsékát: „Megismerkedtek néhány barátunkkal. Fönn, Todteneubergben szomszédunk lesz itteni legjobb barátom, Husserl asszisztense, Heidegger privát docens, aki már nagyon örül jövedelmednek, s aki-ben neked is nagy örömed lesz. Elsőrangú grecista.” (1922. június 12.)

A nyár folyamán megtörténik a németországi utazás, Babits Szilasiéknál megismerkedik Heideggerrel. Meg is vannak örökítve egy hármasképben. A következő években Szilasi tájékoztatja Babitsot német barátja előmeneteléről, Freiburgból írja neki: „Most egész szeptemberben itt van Heidegger barátom fiaival. Ő rendes tanár lett Marburgban. Natorp utóda.” Ismételten fölhívja a figyelmet barátja tekintélyes pozícióhoz való jutására: „A téli szemeszterből néhány hónapot Marburgban töltöttünk, ahol Heidegger rendes tanár lett.” (1924. május 12.) Amikor Heidegger fő műve megjelenik, sürgősen értesíti a nagy eseményről és a *Halálfiával* állítja párhuzamba: „A napokban jelent meg Heidegger barátunk, akit te is ismersz, könyve a *Sein und Zeit*, – metafizikai dolgozat egész hasonló irányban és tendenciával, mint az én logikai vizsgálataim. A könyv véleményem szerint remekmű. Jelentőségében, formai szépségében és abban, hogy egy nemzedék problémáit és lelki szerkezetét kifejezi, azt hiszem, méltó társa másik nagy barátomnak, Babits Mihálynak, regényével. Engedd meg, hogy e könyvet én ajándékozzam neked.” (1927. augusztus 26.) Az eddigi adatok szerint Babits volt az első magyar író és gondolkodó, akihez Heidegger fő műve rögtön megjelenése után eljutott. Szilasi bízik benne, hogy a mű fölkelti költő-barátja érdeklődését: „Remélem sok örömed lesz benne, ha lesz idő rendszeresen tanulmányozni.” (1927. november 26.)

Babits az Alexander Bernát leányával, Révész Gézával küldött könyvajándékról így számol be Szilasinak: „Rám férne egypár kiszakadt, gondtalan nap – amilyeneket Feldafingben töltöttünk együtt –, ha másért nem, legalább hogy elolvashassam azt a gyönyörűnek ígérkező könyvet, a Heidegger művét, amit olyan kedvesen elküldöttél. Eddig csak ízelítőül lapozhattam át, s a tartalmából úgy látom, hogy valóságos élmény lehet számomra, ha egyszer eljön az idő, amikor egészen át tudom adni magamat a gondolatok e világának. Kedves és váratlan ajándék. Igaz! tulajdonképpen nem is köszöntem meg a gyönyörű ajándékosdat. Milyen sikere van Heidegger könyvének a filozófusok közt? Üdvözzölj őt is nevemben, ha még emlékszik rám.” (1927. december vége.)

Heideggernek Babits, a filozófus iránti érdeklődése odáig ment, hogy Szilasi lefordította neki azt a hosszú, értékes tanulmányát, amelyet *Az írástudók árulásáról* írt és Tolsztoj emlékének ajánlt. „Heidegger mindig érdeklődik utánatok – írja Török Sophie-nak –, s nagyon szeretné Mihályt viszontlátni. Nagyon jól megy dolga, abszolút boldog és megelégedett és rendkívül nagy sikerei vannak. A napokban ad ki megint egy könyvet *Kantról*. Igen élénken részt vett az írástudó eszmecsereben. Lefordítottam neki Miska cikkét s a magamét is.”

Szilasi Heideggeren kívül Husserlrel van nagyon jóban. Hetvenedik születésnapjára a Nyugatba ír róla nagy tanulmányt. Ezt 1929. július 24-én küldi el Babitsnak: „Szeretném, ha a Nyugatban megjelenhetne, egyrészt mert Husserl igen örülne neki, másrészt mert remélem népszerűsítenié kissé nálunk is a fenomenológiát, s esetleg az ifjúságnak kedvet csinál Husserl és Heidegger tanulmányozásához.”

Babits nyomtatásban sohasem idézte Heideggert, de fentebbi írásbeli nyilatkozata így is értékes dokumentuma az egzisztencializmus iránti érdeklődésének. Szilasiék Hitler uralomra jutásakor elhagyták Németországot és 1947-ig Svájcban éltek. Babits itt látogatta meg őket többször is. Heideggerrel való további személyes találkozásának nyoma nincs. A 30-as években azonban racionalista-humanista hitvallásainak egész sorozatát írta. Ezekben burkoltan az egzisztencializmust is támadta. Érdemes lenne ezeket az írásait fölülvizsgálni és összegyűjteni.

(Vigilia 1972. okt., 37. évf. 10. sz. 699–700.)

A Babits-hagyaték

A hagyaték sorsa

Babits halála után özvegye az utolsó három év tetemes kiadásai után nem tudta többé fenntartani a Logodi utcai lakást, és kénytelen volt azt kisebbre cserélni. Ebben a Lékai János téren álló társasházban szerzett csöpp lakásban elképzelhetetlen volt a könyvtár és a kéziratos anyag elhelyezése. A tomboló háború is sürgette a Babits szellemi tevékenységével összefüggő örökség biztonságba helyezését. A család jogi tanácsadójának, dr. Basch Lórántnak tanácsára és segítségével a könyvtár nagyobbik részét a Baumgarten-könyvtár mellett nyitott új szobába helyezték el, ahová Baumgarten, Kosztolányi és Tóth Árpád könyvtára már régebben bekerült. Babitsné szerencsére a neki kedves vagy fontos munkákat, többnyire magyar nyelvű műveket, kiválogatta és új lakásában megtartotta. Babits összes kéziratait használt kofferokba csomagolva, de ömlesztve, a pannonhalmi apátság pincéjében helyezték el. A levelezés könyvkötő által erre a célra készített, de általuk megtervezett lexikon-nagyságú könyvtáblákban volt elhelyezve. A kéziratos anyag 1950 körül került vissza Budapestre. 1950-től 1952-ig Schöpflin Aladár és dr. Basch Lóránt megbízásából úgyszólván minden délutánomat ennek az anyagnak a lehető racionális elrendezésével és áttanulmányozásával töltöttem. Török Sophie súlyos emlékezetkihagyása egy-egy név, adat vagy esemény hallatára gyakran feloldódott, s megnyílt mesélő kedve. Ilyenkor nemcsak az előttem ismeretlen aláírású vagy megfejthetetlen szövegű leveleket szedtem elő, hanem az évtizedek során készített rendkívül értékes fényképanyagot is, hogy azonosíthassam a képeken szereplő személyeket az irodalomtörténeti nevekkal.

Amikor 1955-ben Török Sophie meghalt, Keresztury Dezső, mint az Országos Széchényi Könyvtár vezető tisztviselője és egyúttal mint a hagyaték egyik kiszemelt gondnoka, Csapodiné Gárdonyi Klárával, az OSzK Kézirattárának akkori vezetőjével azonnal „államosította” a lakás összes tartozékait, Babits családi bútorait és a teljes irodalmi hagyatékot. Ez utóbbi az OSzK Kézirattárában nyert elhelyezést, ahol évek lassú munkájával megtörtént a katalogizálás és elrendezés. A kézirati és az egyéb írásos, elsősorban a levelezési anyag annyi rejtett adatot, nevet, eseményt és körülményt tartalmaz, hogy szinte komputer kellene kellő és méltó analíziséhez és földolgozásához. 1929 óta tartottam a szekszárdi Babits-családdal és Babits Mihályékkal magukkal a személyes kapcsolatot, így már eleve sok társadalmi és családi adatot tudtam róluk. 1950 óta időbelileg is annyit foglalkoztam az anyaggal, mint tudtommal rajtam kívül eddig senki sem (még azok az irodalomtörténészek sem, akik mint Éder Zoltán, Kardos Pál és Pók Lajos, életrajzokat írtak Babitsról). Az MTA Textológiai Bizottságának megbízásából 1973 tavaszától ismét átvizsgáltam a hagyatékot a kritikai kiadás esetleges előkészítése végett. A régi ismeretség ellenére nem volt és nincs olyan munkanapom, amikor ne érne újabb

és újabb meglepetés, ne kerülne elő egy-egy ismeretlen adat Babits életéből, vagy egy-egy olyan szövegvariáns, amely ne árnyalná, gazdagítaná vagy módosítaná a róla és megnyilvánulásairól kialakult képet.

A tárgyi emlékek

Az egész hagyaték műfajilag négy csoportra osztható: írott anyag, nyomtatott szövegek, fényképdokumentációk, hanglezem-gyűjtemény.

Az írott anyag természetesen messze a legfontosabb. Ez is több csoportra oszlik: Babits kéziratai, saját levelei, a hozzá intézett levelek, személyi, hatósági, egészségügyi okmányok, jogi ügyletek maradványai, hazai és külföldi helyváltoztatásai, utazásai. Ezen a hozzáférhető csoportokon kívül van az ún. zárt anyag, ez három részből áll: 1. Az *Angyalos könyv*, amely Crivelli angyalképének reprodukciójával díszített kemény táblába kötött irkák gyűjteménye, benne az ún. ifjúkori zsebkönyvek és a kiadatlan művek, Babits fiatalkori kézírásával, – költői művei kb. 1900–1912-ig. 2. Az ún. *beszélgető füzetek*: húsz pepita borítású, nagyalakú, régi iskolafüzet. Babits 1938-tól 1941-ig tartó néma éveinek az író véleményeit, panaszait, kéréseit, ítéleteit tartalmazó egyedülálló jelentőségű dokumentumai. 3. Első három verseskötetének egybekötött példányai, saját és Szilasi Vilmos bejegyzéseivel a versek keletkezési helyéről és idejéről.

A nyomtatott szövegek Babits sok művének napilapokban, hetilapokban, folyóiratokban, antológiákban és más kiadványokban megjelent első nyomtatott példányai. A könyvekben megjelent szövegek nem mindig egyeznek az időszaki első kiadásokkal, de a kéziratvariánsok alapján megállapítható az általa jóváhagyott végleges szöveg. Az időszaki sajtóban megjelent számos közleménye kötetbe nem is került be. Ilyenek budapesti és esztergomi prózai tájleírásai, külföldi útirajzai, hazai szűk körű társaságokban vagy külföldi nemzetközi szervezetekben tartott előadásai.

A fénykép-archívum létesítése és hosszú éveken keresztül való fejlesztése Török Sophie egyedülálló érdeme. Nagy lemezgyűjteményéből nem minden darabnak van levonata, s a képanyag pontos azonosítása és rendezése sem fejeződhetett be. Ennek földolgozása és használhatóvá tétele a legsürgősebb feladat, mert egymás után jelennek meg olyan kiadványok, amelyekben az itteni fényképek közül téves aláírásokkal ellátott darabok szerepelnek. (Pl. Pók Lajos Babits-kötete az Arcok és vallomások sorozatban, vagy a Petőfi Irodalmi Múzeum Illyés-émlékkönyve.)

A Nyugat nagy íróinak, az esszéíró nemzedéknek és a Nyugat körül szereplő tudósoknak a gyakori képei mellett Babitsék külföldi tartózkodásairól és ottani összeköttetéseikről rendkívül értékes új adatokat tartalmazó tényeket is tükröznek ezek a felvételek. (Legutóbb Heideggerrel közös fényképüket fedeztem föl.)

Külön albumba kívánczik a Bartók Bélával három alkalommal készített összefüggő sorozat.*

* Ld. GÁL István: Babits és Bartók: Dokumentumok a Babits-hagyatékából. Kortárs 1968. 5., 798–808. (Szerk.)

Ortutay Gyula lehet tudója Babits saját gyártmányú hanglemez-gyűjteménye keletkezésének. Ezek Babits utolsó fél évtizedében jöttek létre. Röntgenlemezre rögzített felvételek, háromféle tartalommal:

1. Bartók saját zongorajátéka saját műveiből;
2. Bartók klasszikusokat zongorázik;
3. Bartók műveit játsszák mások.

Ennek a gyűjteménynek szerző és cím szerinti felsorolása után, korábbi cikkem** nyomán valóságos nemzetközi versengés támadt a lemezek mai hanglemezre való átjátszása ügyében. Annak ellenére, hogy vezető zenetörténészeink és kritikusaink följánlották szakértői közreműködésüket, a Babits-hagyaték jogi rendezetlensége miatt nem történt semmi. Kérdés, az elkészülésük óta eltelt 32–37 év alatt nem romlik-e ezeknek a lemezeknek a hangállománya?***

Mindezeken a Babits munkásságával összefüggő emlékeken kívül van egy tőle jobban objektíválható maradvány is a hagyatékban, ez pedig könyvtárának az a része, amely felesége révén túlélte a könyvtár külföldi gyűjteményeinek sorsát azáltal, hogy nem került a Baumgarten-házba. Ez kb. 800 tétel, de minthogy teljes lexikonok és gyűjteményes sorozatok is szerepelnek benne, 1200 kötetre lehet becsülni. Nehezen választható ma már el ettől az, ami Török Sophie személyes tulajdona volt. Ennek megkülönböztetésére két érv van: 1. Készülő Majthényi Flóra-életrajzához a XIX. század második felének több forrását és történetét gyűjtötte össze. 2. A Babits halála, vagyis 1941 augusztus után megjelent könyvek. Bár Babits saját könyveiből özvegye elsősorban a magyar nyelvűeket és a magyar fordításokat válogatta ki, a gyűjtemény így is további támogatást ad Babits érdeklődéséhez és rokonszenvéhez a magyar irodalom egyes korszakai és személyei iránt. Amikor 1942 tavaszán doktori disszertációmát készítettem angol kapcsolatairól, könyvtárának angol és amerikai könyveiről készíthettem csak jegyzéket, ezt is csak Halász Gábor és Rédey Tivadar hathatós beavatkozásával. Babitsné férje halála óta dolgozószobáját hamis kegyeletből zárva tartotta és az angol művek jegyzékének elkészítésére csak pár napot engedélyezett. A disszertációmban közölt jegyzéken kívül a most előkerült magyar gyűjtemény után további tételek a Babits-könyvtárból nem várhatók. (Erről a könyvanyagról a Magyar Könyvszemle 1972. 3–4. számában írtam ismertetést.)

A kézirat-anyag újdonságai

A Babits-versek keletkezésére számos híres versének eredeti kézirata érdekes betekintést nyújt, kivéve expresszionista korában írt verseit, amelyek a konstrukció fölépítése és az ezt követő kirekesztések, anyagtékozlás miatt érdekesek, általában a javítatlan, gyors rögzítés a jellemző tulajdonságuk. (Az *Angyalos könyv* inkább végleges tisztázatnak hat, mint fogalmazásnak.) Azt a felfogást, hogy kéziratban levő verseit nem tartotta nyomdafestékre éretteknek, nem lehet osztani, ismerve mások hatékony beavatkozását könyv-

** Ld. GÁL István: Babitsék saját gyártmányú Bartók-lemezgyűjteménye. Irodalmi Szemle 1969. 4., 346–347.; ua. GÁL I.: A Babits-hagyaték Bartók-kincsei. Magyar Nemzet 1978. febr. 26., 14. (Szerk.)

*** Gál István erőfeszítései nyomán a felvételek 1978–80-ban átjátszásra, 1981-ben publikálásra kerültek. Bartók Hangarchívum, Hungaroton LPX 12334–38. (Szerk.)

vei megszerkesztésébe. Első három kötetének anyaga nem követi az időrendet. Tizenöt évvel korábban írt versei vannak harmadik kötetében, az is előfordult, hogy húsz év múlva publikált egyes verseket. Ugyanakkor azonban az Ady föllépésével egyidejűleg írt, rá vagy inkább nyugati kortársaira emlékeztető verista-egzisztencialista verseit nem vette be köteteibe, holott azok között jelentős költemények is előfordulnak. A Nyugat koncepciója valószínűleg az volt, és erre a levelezés több adata utal, hogy Adyból egy is elég, – legyen Babits „az intellektuális költő”. Babits nagy válsága 1910 körül, amikor egy-egy Petőfi- és Ady-korszakot kellett feloldania, talán majd verseinek kronológiája és ezek hátterének igazolása nyomán megérthető. Prózai műveinek több vázlata vagy első fogalmazása maradt fenn. Így a *Kártyaváré*, amely korai betekintést ad prózaírói technikájába, meg a *Halálfiáié*, amely többszöri nekilendüléssel készült. Pályája kezdetéről maradt fenn a „*Simóné háza*” c. népies drámája, ezt a közelmúltban a rádió előadta némi átdolgozással, nyomtatásban azonban sosem jelent még meg. Számos töredékes és kiadatlan esszéje is megmaradt, ezek részben előadások, hozzászólások vagy interjúk voltak. Jelentős részük a világbéke, a nemzetközi szellemi együttműködés, a XX. század korszellem, irodalom és társadalom kapcsolata, „az írástudók felelőssége” körül forog. Vannak kiadatlan novellái is, ezek talán egy kötetre való anyagot is kitesznek. Rába György részletesen foglalkozott a kéziratban maradt fordításokkal. Nem osztom nézetét, hogy ezek mind a költő ifjúkorából származnak, kézírásából is látszik, hogy nem egy későbbi eredetű. Halász Gábor a harmincas évek második felében évekig dolgozott vele együtt „*Az európai irodalom története*” függelékének tervezett „*Az európai irodalom antológiájá*”-n. Ennek iskolai füzetekben összeállított és közösen tervezett tartalomjegyzékét Halász Gábor nemcsak megmutatta nekem, hanem azt is engedélyezte, hogy doktori disszertációmban az angol szövegek jegyzékét leközöljem. A hagyaték egyik részében sem találtam meg eddig azt a Babits–Halász-féle antológia-tervezetet, de lehetséges, hogy Török Sophie vagy Basch Lóránt egyelőre hozzáférhetetlen anyagában van elhelyezve.

Amennyiben egy éveken belül lehetséges kritikai kiadás előtt részben könyvkiadói megfontolások, részben kutatási szükségletek miatt ki lehetne adni az eddig kéziratban maradt vagy hozzáférhetetlen folyóiratokban és időszaki sajtóban rejlő munkáit, a következő négy kötetre gondolnék: 1. A száznál több ifjúkori vers és későbbi kiadatlan lírai munkái, 2. Kiadatlan vagy szétszórt novellái. 3. A népi dráma. 4. A tanulmányok java. (Adyról szóló írásait most készítem sajtó alá.)

A levelezés méretei és tartalma

A legendás híró Babits-levelezés legfőbb jellegzetessége, hogy túlnyomórészt hozzá írt leveleket tartalmaz, nem pedig az ő leveleit vagy azok másolatát. Igaz, hogy Babits misszilis leveleinek bekérése még nem indult meg. Eddig mintegy 250 tőle származó, saját kezűleg írt levelét sikerült összeszámolnom. Mindez azonban elenyésző darabszám az általuk megőrzött, hozzájuk adresszált óriási mennyiségű levélhez képest, még akkor is, ha tekintetbe vesszük, hogy budapesti letelepedése után a telefon, a heti fogadónap és a kávéházi összejövetelek révén sok hozzá intézett levélre adott közvetlenül élőszóval személyes választ, vagy még esztergomi tartózkodásai idején is a Nyugat szerkesztői, elsősorban Gellért, Schöpflin és Illyés révén intézett el sok mindent.

Ezzel szemben a levelezésnek Babits személyi, életrajzi és irodalomtörténeti körülményein messze túlmutató a jelentősége. A pusztta tény révén, hogy diákkorától, az egyetemi Négyesy-szeminárium óta egészen halála napjáig a XX. század magyar szellemi életének számos mozgalmában, szervezkedésében és adminisztrálásában vett részt, úgyszólván minden számottevő író, tudós, sőt színész és képzőművész előbb-utóbb kapcsolatba került vele. Azonkívül, hogy jelentős közéleti személyiségektől és irodalmi nagyságoktól nagyszámú levelezés gyűlt össze évtizedeken át, a levelek hangja, tematikája, probléma-föltevése önmagában is fontos adalékokkal és vonásokkal járul hozzá az anynyiszor és annyiféleképpen félreértett nagy író alaposabb és pontosabb megismeréséhez. Ezeken túl a családi és a baráti levelezés súlyos nehézségeire, érvényesülése akadályaira és megélhetése nehézségeire rengeteg adatot tartalmaz. Különleges érték a gyűjteményben az orvosi leleteknek az a tömege, amely élete utolsó két évtizede számos súlyos betegségének és végül borzalmas gégeműtétének megrendítő dokumentációja.

A sok ezer levél feladóként csoportosítva könnyen megtalálható a kéziratárban, de könnyebb áttekintés végett néhány csoportra föl szeretném hívni a figyelmet, sőt egyes nagy levelezőknél a levelek pontos vagy hozzávetőleges számát is megadom.

A polgári radikálisok, vagy inkább 1918–19 résztvevői között szerepelnek: Ágoston Péter, Antal Sándor, Balázs Béla, Braun Róbert, Czako Ambró, Czebe Gyula, Franyó Zoltán, Gábor Andor, Jászi Oszkár, Kassák Lajos, Kúnfi Zsigmond, Lukács György, Szabó Ervin. A Nyugat nagy generációjának tagjai közül: Elek Artúr (54 levél), Fenyő Miksa (55), Füst Milán (25), Horvát Henrik (60), Ignotus (49), Kuncz Aladár (19), Nagy Zoltán (19), Oláh Gábor (10), Osvát Ernő (7), Schöpfung Aladár (42), Szomory Dezső (4), Hatvany, Juhász Gyula, Kosztolányi, Móricz, Szabó Dezső és Tóth Árpád levelei már ki vannak adva. A második Nyugat-nemzedékből Gyergyai Albert, Halász Gábor, Illés Endre (25), Ignotus Pál, Kardos László (28), Németh László (14), Pap Károly, Sárközi György, Cs. Szabó László, Szabó Lőrinc (14), Szerb Antal (22). A harmadik Nyugat-nemzedékből a legjelentősebb Weöres Sándor (52); összes leveleit kiadtam az Életünk 1973. 2. számában. A népi írók úgyszólván mind szerepelnek, némelyikük elég nagyszámú levéllel: Darvas József, Féja Géza, Erdélyi József, Gulyás Pál (26), Illyés (43), Juhász Géza (36), Ortutay Gyula (13), Szabó Pál, Szabó Zoltán. Erdély bőségesen van képviselve, éspedig nemcsak Babits fogarasi tanárkorabeli barátaival, hanem a 45 előtti erdélyi írók csaknem mindegyikével. Mint az Erdélyi Helikon állandó munkatársa és a Nyugat főszerkesztője, sűrűn érintkezett személyesen és írásban az erdélyi írókkal. Ezek: Áprily, Bárd Oszkár, Bánffy Miklós, Bartalis János, Dsida Jenő, Hunyady Sándor, Jancsó Elemér, Jékely Zoltán, Kacsó Sándor, Kós Károly, Kovács László, Nagy Emma, Reményik Sándor, Tabéry Géza, Tamási Áron, Tompa László, Vita Zsigmond. Külön érdekesség a kitűnő szavalóművésznőnek, Tessitori Nórának, Babits erdélyi népszerűsítőjének 20 levele. Ugyanígy szerepelnek a felvidéki és vajdasági magyar írók, bár velük olyan közvetlen és állandó kapcsolat, mint az erdélyiekkel, nem alakult ki. Kevésbé köztudomású, hogy a színházművészet számos korabeli nagyságával állt kölcsönösen nagyrabecsülő viszonyban; ezek: Bárdos Artúr, Beregi Oszkár, Jászai Mari, Medgyaszay Vilma, Ódry Pál, Paulay Erzsébet, Péchy Blanka, Somlay Artúr, Varsányi Irén. A képzőművészek és a művészettörténészek közül többekkel a róla készített festmények vagy szobrok, vagy műveinek illusztrációi hozták össze. Ezek: Beck Ö. Fülöp, Csáky József, Csorba Géza, Fáy Dezső, Rippl-Rónai, az élők közül pedig Bernáth Aurél és Pátzay Pál. Középiskolai tanítványa volt Moholy-Nagy László és Hevesy Iván.

Legnagyobb méretű természetesen a családi levelezés. Egyedül édesanyjával való levélváltása 300 levelet tartalmaz, ebből 80 ötle származik. Családja többi tagjától és a közvetlen rokonoktól további 300 levél van. Ügyvédjétől és kurátortársától, Basch Lórántól 130 levél található. Hűséges tanítványától, Komjáthy Aladártól, aki tanárkorában titkárkodott mellette, 60 levél számol be Babits ügyeiről. Első gyermekkori barátja, aki haláláig kitartott mellette, Rédey Tivadar, 62 levelet írt. Babitsné volt külügyminisztériumi kollégájára, Kristóf Irén, aki a milánói főkonzulátuson lett irodafőnök, 83 levélben számolt be sok közös ügyükről. Szegedi, fogarasi, újpesti és tisztviselőtelepi kollégáitól és barátaitól sok személyi adatot tartalmazó levél és levélmaradvány maradt meg. Legértékesebbek Dienes Pál és neje, a szintén szekszárdi származású Dienes Valéria levelei, vagy 70. 1910-től haláláig a legszebb baráti levelezést Szilasi Vilmosmal folytatta. Ez a levelezés több mint 120 darab, külön értéke, hogy Babitsnak Szilasihoz írt 25 s. k. levele is benne van.

A legsürgősebb teendők

Az OSzK 1973 második felében befejezi a teljes Babits-hagyaték mikrofilmre való felvételét. Kíváncsú lenne Babits saját leveleinek a sajtó és rádió útján való bekérése. Sürgős a hanglemezek állományának mai módszerekkel való megmentése. A könyvtár anyagát az OSzK mai elvei szerint külön magánkönyvtárként kezelni nem lehet, a kéziratárban erre hely egyébként sincs, tehát kíváncsú az anyag együtt tartása, és ez ma leginkább a szekszárdi Babits Múzeumban valósítható meg.

Jelentős Babits-kéziratok akadnak Komjáthy Aladár és Szabó Lőrinc hagyatékában is. De várható, hogy a Nyugat-munkatársak hagyatékaiból további Babits-levelek kerülhetnek elő.

(Jelenkor 1973. nov., 16. évf. 11. sz. 999–1003.)

Babits Petőfi világirodalmi rangjáról

Alig van a modern magyar irodalomban még egy írásmű, amely nagyobb vihart váltott volna ki, mint Babits *Petőfi és Arany* c. tanulmánya. És alig van félreértettebb mű, mint ez. Babits Petőfi-képe ezzel rögződött meg anélkül, hogy egyre finomodó és gazdagodó Petőfi-arcképének változatait szembesítették, vagy akár egymás mellé sorakoztatták volna. Pedig aki csak Petőfivel, Arannyal, Adyval vagy Babitscsal foglalkozott, nem kerülhetett ki a magyar kritika történetének ezt a szomorú epizódját. Nincs a magyar kritikátörténetben még egy olyan rövid írás, amely ilyen terjedelmes irodalmat hívott volna létre. A Nyugat egyes munkatársai, de inkább csak Babits közvetlen barátai, mellette vallottak színt, de a támadók és bírálók széles skálája elemezte, ítélte el és róttá föl azt a sebtében odavetett fiataalkori könyvkritikát. Ellenfeleli között képzett marxista tekintélyek és azok tanítványai éppúgy előfordulnak, mint a nemzeti klasszicizmus konzervatív megfogalmazói és követői. Aczél György és Illyés Gyula ünnepi beszédei későbbben hangzottak el, mint ahogy a születése 150. évfordulójára készült irodalom, és pedig mind könyvek, mind cikkek nagy száma, sajtó alá került és így a hivatalos állásfoglalás, mely Babits Petőfi mellett való álláspontjának jelentőségét hangsúlyozza az ellenforradalmi korban, már nem lehetett hatással az évforduló kiadványaira.

Pedig Illyés már évekkel ezelőtt fölhívta a figyelmet az igazságra. A jugoszláviai Híd c. folyóirat munkatársa fordult hozzá ezzel a kérdéssel: „Babits Mihály költészetszemlélete nyilván nem a Petőfiéhez áll legközelebb; mégis furcsa, ahogyan Aranyt szembeállította Petőfivel... Erre nehéz magyarázatot adni.

– Jó, hogy ezt mondtad, mert erre koronatanúként válaszolhatok. Beszéltem Babitscsal éppen erről a kérdéstről is. Tudnunk kell, hogy Babits húszegynéhány éves korában írta ezt a tanulmányt, – de később egyáltalán nem ezt vallotta. Amit ebben írt, az majdnem játék volt, a szecessziós kor divatja: megjátszani az ellenkezőjét annak, amit a többiek gondolnak. Abban igaza volt, hogy Arany tekintete olyan feldúlt, hogy a Baudelaire-é se különben, s hogy Petőfi, a szertelen, a barrikádokról álmódó, szokásaiban, becsületességében, házassági hűségében, mindenben típusa a szecessziós kor ábrázolta polgárnak. Babitsnak ezt a tanulmányát nagyon a helyére kell tenni. Írt ő Petőfiről másként is, Petőfi koszorúi című versében. Az az ő igazi véleménye.”¹

¹ HORNYIK Miklós: A világosság szürrealistája. Híd (Újvidék) 1968. 7–8., 821.

Illő, hogy ezt a munkát megkíséreljük elvégezni, ennek a műveletnek ugyanis két haszna is lesz: Petőfi tisztelői, hódolói sorába egy nagy magyar íróat állít be, Babitsnak magának pedig radikális felfogásához nyújt további bizonyítékot.²

*

A Nyugat első évfolyamai számos Petőfi-tanulmányt, cikket és könyvismertetést közöltek. Nincs még egy magyar költő, akivel ennyit foglalkoznának.³ Éspedig éppen a hangadó, az irányító, az alapító nyugatosok. A folyóirat megindulásának évében, 1908-ban kezdődött a Petőfi-ház országos akciója a kormány és a főváros legfelsőbb társadalmi köreinek teljes részvételével. A 40 kötetes Petőfi Könyvtár, melynek utolsó kötete Herczeg Ferenc tollából ennek az országos mozgalomnak a történetébe nyújt bepillantást, élénk ellenkezését váltotta ki a régi magyar irodalmat és különösen annak haladó hagyományait új életre támasztani igyekvő Nyugatnak. Minden nagy nyugatos hozzájárult egy-egy régi nagy magyar költő vagy író emberi közelségbe hozásához, de ekkoriban még csak Csokonai ünneplése folyt. Berzsenyi és Eötvös új megvilágítása Szabó Dezső, Vörösmarty eleven erővé tétele Babits és Schöpfung, Zrínyié Laczkó Géza érdeme, és még bőven sorolhatnánk a névsort. Hatvany Petőfiről szóló több fontos megnyilatkozása készítette elő a talajt Ady korszakos összefoglalására. De Hatvany, Ignotus, Fenyő Miksa és a többiek is a legnagyobb fokú elragadtatás hangján dicsőítik Petőfit.⁴

Ignotus ezt írja: „Ady Endre költészete a legigazibb, leghevesebb, legbiztosabb magyar líra, ami Petőfi Sándor óta magyar nyelven fölzendült.” Másutt hangsúlyozza, hogy Petőfi egy „par excellence lírikus.” Fenyő Miksa szerint: „Petőfi óta nem jött költő, ki-nek lírájához több közünk lett volna, mint Ady Endrééhez.” Egy másik cikkében Petőfit egyenesen mint a munkásság költőjét méltatja: „Petőfi a népjogok védelmezője volt, azoknak a nagy átalakulásoknak harcosa, melyeknek talaján a mai szocializmus meg-

² „Csábító volna nyomon követni a költőnek különböző korszakaiban készült Petőfi-ábrázolását – s általában mindazt, amit róla írt –, nem hagyva figyelmen kívül az egyes bírátaiban foglaltakat; különösen nem az *Európai irodalomtörténet* számtalan utalását Petőfinek egyenrangúságáról a világirodalom legnagyobbjaival összehangba hozva végérvényesen érvényesíteni azt, hogyan látta ő a magyarság legnagyobb költőjét.” BASCH Lóránt: Egy Babits-vers keletkezéséről. A „Petőfi koszorú”. A Petőfi Irodalmi Múzeum évkönyve. 1964. 163–175., kül. 164.

³ RÓNAY László: Petőfi a Nyugatban. Vigilia 1973. jan. 21–30., kül. 21–24. Úttörő, de vázlatos tanulmány.

⁴ A Nyugat 1908 és 1911 közötti évfolyamainak egyes Petőfi-cikkei szerzők szerint: ADY: A forradalmár Petőfi. 1910. I. 773–774.; BÁNYAI Elemér: Meltzl Hugó. 1908. I. 168–170.; FENYŐ Miksa: Arany János egy kiadatlan levele. (Fiktív levél Ferenczi Zoltán „Petőfi és a szocializmus” c. tanulmánya kapcsán.) 1908. I. 47.; GELLÉRT Oszkár: Petőfi-reliquiák. 1908. I. 109–110.; HATVANY Lajos: Gyulai Pál. 1908. I. 259.; A magyar irodalom német nyelven (RIEDL Frigyes könyve). 1908. I. 243–246.; Egészség és irodalom. (Crimen laese sanitatis.) 1908. I. 86–87.; Petőfi Könyvtár 1908. II. 1–5.; Gyulai Pálról: Petőfi-anekdoták. 1909. I. 691–692.; A Petőfi-ház. 1909. I. 554–555. Két Petőfi-fordítás. 1910. II. 1159–60.; HARTMAN János Petőfi-tanulmányáról. 1910. II. 1640–1641.; Előadása Petőfiről a bécsi egyetemen. 1911. I. 320.; IGNOTUS: Petőfi-leletek. 1908. I. 108–109.; LACZKÓ Géza: Ady költői nyelve. 1909. I. 570.; NAGY Zoltán: Oláh Gábor: Petőfi képzelete. 1909. II. 573–574.; SCHÖPFLIN Aladár: A város. 1908. I. 360.; A népszínmű. 1908. II. 165.; Előszó egy talán megírandó Petőfi-tanulmányhoz. 1909. I. 287–291.; Petőfi a magyar költők lantján. 1910. I. 637–639.; Babits Mihály két kritikája. 1911. I. 887–889. (Petőfiről: 887–888.); SZÉP Ernő: Petőfi levelei. 1911. I. 801–802.; CSANÁDI Imre „Petőfi koszorú” c. antológiájában a Nyugat-írók szépen vannak reprezentálva, Ady, Babits, Gellért, Hatvany, Juhász, Kosztolányi, Krúdy, Móricz, Oláh Gábor és Schöpfung írásait közli, Juhásztól 9, Kosztolányitól 6 Petőfi tárgyú verset.

vetette lábát... Midőn az a 10-15 000 ember Sándor szobra előtt a Marseillaise-t éneкли, nem pusztá fizikai erő, ami az ércet végigrezgeti.” Hatvany Lajos valósággal Petőfi shakespeare-i magasztalásának parafrázisát költi róla: „Az Alpok, a csapdosó hullámok és a lávát vető tűzhányók, a Mont Blanc, a Vezúv és a tenger... Petőfi ezeknek a grandiózus természeti fenoméneknek fajtájából való volt. Félig még sziklatömb, félig már michelangelói véső alatt kikelő szobor, óriási láb, mely kilép, kyklopszi kar, mely kinyúl, de a törzsnek még a kőbe vesző kontúrjai csupán a sóvárul lelkes elképzelés előtt jelennek meg lélegző elevenségükben.” A Petőfi Társaság Petőfi-házát, az uralkodó rétegek kirakati Petőfi-kultuszának dokumentumát erősen támadja: „Petőfi emlékét nem szolgáltatná méltóbban, aki tisztességes életrajzról, kiadásáról gondoskodnék? Minek a pipaszárait rendezgetni, mielőtt a verseit rendeztük volna? Minek a bútorait elhelyezni lelketlen, új házban, mikor lelkeinkben kell találni új helyet az emléke számára?” Gyulai Pálról írva hangsúlyozza kodifikátori érdemeit: „Az ő nem-e leggyakrabban a mi nem-ünk is: Petőfire, Aranyra, Vörösmartyra, Katonára kimondott nagy igen-jei szintén a mieink. Vörösmarty, Petőfi és Arany nyelvéről adott jellemzései majdnem végérvényesek.” Schöpflin Aladár többször is foglalkozik Petőfivel. A magyar népszínmű hiányos társadalomrajzát bírálva írja: „Még Petőfi is a rusztikus életnek csak az idillikus képeit látta meg, a nyomorúságai legfeljebb ha mint szánalomkeltő, demokratikus, agitációra alkalmas anyag tűntek a szemébe.” Csak sajnálni lehet, hogy Schöpflin csak vázlatát adta egy tervezett nagyobb Petőfi-tanulmányának; ebben ezt írta: „A mi korunkban, ha talán nincs is két olyan óriásunk, mint Petőfi és Arany, megvan a teljes zenekar.” Szép Ernő Petőfi leveleinek kiadásáról írva „Magyarország legnagyobb genieje”-nek nevezi.⁵

Babits valószínűleg ebbe a kórusba akart beszállni maga is, bár cikke eléggé elhamarkodottan készülhetett, hiszen a nyarat Olaszországban töltötte.

Tanulmányát Fogaraszról küldte be a fővárosi irodalmi életben, annak akusztikájában tökéletesen tájékozatlan író, aki még alig lépett ki az írásbeliség, a fiókban őrzött kéziratok állapotából. *Petőfi- és Arany-tanulmányának* indítékát Adynak röviddel azelőtt a Renaissance-ban folytatásokban közzétett Petőfi nem alkuszik c. tanulmányában vélük megtalálni. Erre túl kevés utalás található. Fogalmazása mindenestre ötletei kihegyezettisével elég szerencsétlen volt és még szerencsétlenebb volt a Nyugat szerkesztősége részéről a két könyvismertetés tanulmányként vezető helyen való publikálása.⁶ Babitsnak a reformkorról és a szabadságharcról, illetve az egész XIX. századról alkotott freskóját tüzetesen át kellene vizsgálni ahhoz, hogy általa csodált egyes nagyjairól alkotott igazi arcképeit pontosan megismerhessük. Irodalomtörténetírásunknak és különösen kritikátörténetünknek fel kell adnia Babits első, szecessziós-dekadens, polgárpukkasztó

⁵ Volt ellenvélemény is. Balázs Béla jegyezte föl naplójában a következőket: „Azt mondja Laczkó: Ő nem tehet róla, de neki Petőfi gyakran egyáltalában nem tetszik. Pózol és nem őszinte. Igaza van. És az életében is sok ehhez hasonlót találhat. Pedig Petőfi igen nagy naiv művész, de nemcsak naiv, hanem gyerekes is. Pózja, gyűlölködése és mindenfajta kiállhatatlansága az. Legnaivabb, mikor affektál. De ugyanebből érthető csak meg utolérhetetlen frissessége.” MTA Könyvtárának Kézirattára. Ms. 5003/12.

⁶ A „*Petőfi és Arany*” tanulmány kiadásai: 1. Nyugat 1910. nov. 16. II. 1577–1590.; 2. *Két kritika*. Nyugat Könyvtár (szerk. FENYŐ Miksa és HATVANY Lajos) 10. sz. 1911. 5. 20.; 3. *Irodalmi problémák*. Bp. 1917. 155–178.; 4. *Irodalmi problémák*. 2. kiadás. Bp., 1924. 159–183.; 5. *Írás és olvasás*. Bp., 1938. 39–57.; 6. Babits Mihály válogatott művei. Magyar Klasszikusok. Bp., 1959. II. k. 183–199.; 7. Petőfi koszorúi. Versek, vélekedések, vallomások Petőfiről. CSANÁDI Imre válogatása. Bp., 1973. 388–394. (Részletek.)

Petőfi-vázlatának hatvanhárom év óta újra és újra végérvényesnek vélt összképét. 1910 és 1938 között Petőfi-képe fokozatosan valóságselemtelkkel töltve meg magasztalásokká, dicséretekké, sőt dicsőítéseké változott. Így a „gyermek Petőfi” fogalmát bővebben megmagyarázta, lélektanilag indokolva és kifejtve, őt éppen ilyen tulajdonságai miatt homéroszi magaslatra emelve. A „forradalmár Petőfi”-ről Adyval úgy vitázott, hogy egyetértett vele és saját szavaival kiegészítette. A forradalmár Petőfi létezéséről és mivoltáról 1918–19, majd az ellenforradalom győzte meg, hogy azután Illyés és a népi írók megjelenése végleg megerősítse véleményét Petőfi világirodalmi súlyáról, sőt világtörténelmi szerepéről, hiszen ő, aki verssel és esszével tisztelte meg Széchenyit, élete utolsó évében Kossuthról mondott magasztaló szavakat. A gyermek, a nyárspolgár, a nem-forradalmár könnyelműen Petőfire aggatott frázisai bősztítették föl a korabeli Petőfi-rajongókat. De vajon valóban ez lenne Babits Petőfi-képe? Csak ennyit tudna Petőfiről és nem többet? Sajnos, többnyire hozzáférhetetlen kis példányszámú kiadványokban, vagy olyan tanulmányokban és cikkekben nyilatkozott Petőfiről, csaknem négy évtizeden át többször is, amelyek a költő nevét címükben nem jelölték meg. Így újabb fogalmazásai, amelyek változó és gazdagodó szemléletét tükrözték, nem tudták megváltoztatni a balhiedelmet.

A Nyugat 1910. november 16-i számában megjelent két könyvkritika Babitstól egy Petőfiről szóló könyvről és egy Arany-kézirat kiadásáról szól. Az egyik megbírált szerző, Hartmann János, egy Gyulai–Riedl-tanítvány, az ellenforradalom vezető Nyugat-ellenes folyóiratának, a Napkeletnek lett a szerkesztője. S minthogy ez az egyetlen könyve jelent meg életében és ezt a 20-as évek vezető reakciós kritikusa, Császár Elemér 1926-ban újra kiadta, nyilvánvaló, hogy a Babits-kritikának tulajdonítható a megbírált szerző nagy pályafutása. Babits szokásos kritikai módszere szerint kibebezi a könyv lényegét s utána alaposan levágja. A könyvismertetés egyes tételei, Hartmann állításai, ettől fogva mint Babits eszméi kerültek a köztudatba. Tulajdonképpen őt idézi, amikor Petőfit a tökéletes nyárspolárnak írja le és a forradalmiságán is nyárspolgári színezetet vél észlelni. Számára a két könyv ürügy, hogy Petőfi és Arany különbözőségét kiélezve ábrázolja. Kiindulópontja, hogy a magyarság maga megoszlik a két nagy költő szeretetében:

„Az örök kontroverzia Petőfi vagy Arany elsőbbségéről: bármily esztétikátlan és filozófiátlan... jóformán az egyetlen esztétikai probléma, mely a magyar közönség leg-szélesebb rétegeibe beszivárgott... A két költő összehasonlításánál nem annyira költészetük, mint emberi egyéniségük a mértékadó. E két nagy egyéniség oly hatalmas és végletes, két szembenálló típusa a magyar léleknek, hogy valamelyikét mindegyikünk közelállónak érzi a maga kedélyéhez, s e rokonságérzet adja meg irodalmi ítélezéseinek öntudatlan alapját.” A magyar olvasó állítólagos előszeretét Babits a Nyugat, de főként Ady körül forrongó mozgalomra viszi át: „Az új magyar irodalomnak Petőfivel szemben voltaképp állásfoglalása nincs. Ady iskolája... melynek igen romantikus ideálja van a zseniről, mint Balassiban és Csokonaiban, úgy Petőfiben is ennek az ideálnak a megtestesülését szeretné látni: ők Petőfi regényes életéből, idealisztikus forradalmi politikájából, s némely fiatalos s affektált rakoncátlankodásából akarják megalkotni Petőfi képét.” Babits Petőfit az idealista szerelmes, a gondos férj és a lelkiismeretes családapa mintaképének teszi meg egyes modern költőkkel szemben. Mint illyent, konfrontálja Petőfi egészséges természetét a kor beteg vagy magukat idegbeteggé tevő zsenijeivel szemben. A századforduló szecessziós költőtípusát Petőfivel szemben mint emberi ide-

ált háttérbe szorítja: „Petőfi forradalmiságában semmi sincs a dekadensek forradalmiságából; sőt annak éppen ellentéte... szét kell tehát rombolnunk azok ábrándjait, akik Petőfiben a mai forradalmár költők rokonát akarnák látni: ilyesmiről szó sem lehet olyan költőnél, aki maga a megtestesült egészség... A fődolog, hogy Petőfiben a két véglet: forradalmiság és nyárspolgáriság, korlátatlanság és korlátoltság, szorosan összefügg, mert egy töből fakadtak, szülőjük az egészség.” Babits Petőfi-tanulmányának két forrása van, az egyik magának Adynak Petőfiről részletesen kifejtett véleménye, a másik, a legújabb megállapítás szerint Gyulai Pál nevezetes Petőfi-tanulmánya.

Petőfi felnőttként is megőrzött gyermeki természetét Ady hangsúlyozza ki és részletezi. A következőket írja: „E darabos, e vad, e mennyeien nagyságos suhanc aranyos, csúnya, diákos magyar Apolló, szilaj, nagy gyermek... ez a gyűlölködő, okvetetlenkedő, nyugtalan, rossz fiú... Fialat volt, irgalmas és igazságtalan... Petőfi Petőfisége és végzete pedig az, hogy ő nem volt megfontolt, komoly ember, ő egy izgága gyermek volt... Petőfire hiába keresnek az összes nagy szótárú nyelvekben több, és nagyobb jelzőt: gyermek. Viszont nincs is e joggal megbíráható teremtnak, világnak, életnek külön, istenibb produktuma, mint a gyermek. A gyermek az elevenesség, az öröm, a jövőbe ható ígélet, a bilincsbe nem vert ember, az igazán igaz isten... Csak a gyermek becsületes... Még az is gyermekké segítette Petőfi Sándort, hogy alacsony sorból nemrégén befogadott családból jött. Csupa gyermekesség a legférfiasabb dolga is... A gyermek nem tudja, mi a láng, s Petőfi Sándor sohase tudta, hogy az élet lángjába csupasz kézzel markolászni veszedelmes. Ily jó, ilyen gyermek volt ő, Petőfi... A gyermek szent, dicső, szép, de a gyermeknek az a hivatása, kötelessége, hogy önző és rossz is legyen, Jókai is gyermek volt mindig, csak kisebb és jóval hosszabb életű. Azt a csúnya, vad, szeszélyes s önmagának legkevésbé érthető gyermek-embert ma már szabad értenünk. Ez a csúnya, nagy fantáziájú, bolond, kedvetlen, kedves fiú csúnya legényke, könnyelmű, okatlanul bajkereső gyermek.” Király István Ady-monográfiájában bőségesen idéz Ady kifejezéseiből Petőfi általa is gyermek-természetnek minősített jelleméről: „szilaj nagy gyermek”, „egy izgága gyermek”, „22 éves kamasz”, „suhanc”, „iskolásfiúcska”, „bolond kedvetlen kisfiú”, „csupa gyermekességgel élő örökös gyermek”, „egy csodagyermek nemzetnek csodagyermek”, „csúnya fiú szeszélyes, s önmagát legkevésbé érthető gyermekember”.

Legújabban Szalai Anna Babits tanulmányának egy újabb forrására irányítja a figyelmet. Ez pedig Gyulai Pál Petőfi Sándor és lírai költészetünk c. tanulmánya. „Babits és Gyulai tanulmányának koncepciója között meglepő hasonlóság van” – írja. „Babits elméletének sarkpontjait... Gyulainál »megdöbbenő módon« majdnem szó szerint olvashatjuk. ... Egy sajátos eszmerendszer, egy egyéni költészeti elv, személyes indulatokkal fűtött megfogalmazásához Babits a Gyulai-féle koncepció téziseit élesztette fel, vette kölcsön.” Babits is mellőzi a forradalmi költészetet, Petőfi lírájának tetőfokát a családi idillben látja és leíró versei emelkednek a magyar költészet legmagasabb szintjére.⁷

A két legkompetensebb marxista Petőfi-kutató, Révai József és Király István Ady Petőfi-tanulmányának köztudattól eltérő értékelését adja. Révai a következőket írja: „Az egész tanulmányon végigvonul a gondolat: Petőfi forradalmi hite illúzió volt... Petőfi délibábokat hajszolt a 48-as forradalom plebejus balszárnyán... A tanulmány végén nem tudja az olvasó, Adyval együtt miért lelkesedjen: Petőfi politikáért-e, vagy csak

⁷ SZALAI Anna: Koszorúcsata. A Petőfi-centenárium történetéhez. Bp., 1973. 175–194.

azért a szépségért, amit Petőfi szerepe, épp politikai irrerealitása következtében, áraszt magából? Követni kell-e vagy nem kell-e követni Petőfit? Program-e Petőfi meg nem alkuvása, vagy elriasztó példa? Ady tanulmányából az derül ki, hogy ez is, az is! Hiba volna Ady kritikájában Petőfi idealizmusa fölött holmi filiszter-szemponthozatokat felfedezni: Petőfi programja megvalósíthatatlan volt, tehát haszontalan és értelmetlen... Ady kiábrándulása is, lelkesedése is, magára a programra vonatkozott... Csodálta is – szinte irigyelte, – Petőfi forradalmi idealizmusát, de meg is mondta róla, hogy történelmi illúzióknak tartja.⁸

Király István monumentális Ady-monográfiájában egy ívnyi fejezetben foglalkozik a Petőfi nem alkuszik c. Ady-tanulmány keletkezésével és jellegével. Ady véleménye Petőfiről, hogy „a nemzeti génusz... legnagyobb nagysága”. Ez a kezdeti erős Petőfi-élménye azonban a századvég Petőfit meghamisító irodalmi és társadalmi mozgalmának a reakciójaként elhalványult, ehhez még hozzájárult a szecesszió arisztokratikus művészeszményének érzelmi forradalmisága. Mindenesetre pályája kezdetén nagy magyar költő-elődei közül Csokonait és Vajdát emlegette: „a legnagyobbat kihagyta a sorból... a modernség és a Petőfi-féle hangsúlyozott plebejus népiség nem illett össze.” Király szerint ez a tanulmány, melyben Ady azt írja: „Petőfi nemcsak Magyarországnak, de egész korszakának szociális lelkiismerete volt... Ady forradalmiságának egyik legszebb dokumentuma... de ugyanakkor jelezte ez az írás ennek a forradalmiságnak minden belső tisztázatlanságát is.”⁹

*

Petőfi nyárspolgári beállítása ellen élénk tiltakozás keletkezett. Szabó Dezsőnek ez az első támadása a nagyrabecsülés és ellenségeskedés végletei között ingadozó nyilatkozatai sorában Babits ellen: „Egyes költő – korok és kritikusok szerint – más-más képre formáltatik. Ide tartozik az a jelenség is, mely a *Petőfi és Arany* összevetésénél kiélezi a költő és a művész közötti különbséget... Azok a sorok, melyekben utóbb ez a különbség oly csábítólag és finoman levezettetett, egy elvonult, finom l’art pour l’art-os lélek természetzerű lírája voltak. De a következőknél... ez a megkülönböztetés igen veszélyes és bizzar eredményekre vezethet. Megvallom – bármely veszélynek is tegyem ki intelligenciám megítélését: – szerintem Petőfit burzsoának keresztelni, Aranynál pedig a l’art pour l’art-ot csak fel is említeni, e két költő valóságával legkiáltóbban ellenkező dolog.”¹⁰

A nagy nyugatosok érdemleges hozzászólásukat akkor közzölték, amikor a tanulmánykötetben újra megjelent 1917-ben. Fenyő Miksa a következőket írta: „A legértékesebb, s nyilván írójuk lelkéhez a legközelebb álló Vörösmarty és Arany és Petőfiről írott két tanulmánya... Ha pszichológiájában nem is oly mély, megírásában nem oly Vörösmartyan nagyszerű, nem kevésbé érdekes s koncepciójában tán még egységesebb, szilárdabb ez a tanulmánya, amelyet Babits »*Petőfi és Arany*«-ról írt. Petőfi nem valami jól

⁸ RÉVAI József: Ady. Bp., 1945. 31–32.

⁹ KIRÁLY István: Ady Endre. Bp., 1972. II. 668–682.

¹⁰ Petőfi művészi fejlődése. Nyugat 1912. II. 510–521. Újra: Egyenes úton. Bp., 1920. 33, 38. Ignótus azt remélte, Babits válaszolni fog Szabó Dezsőnek: „Kedves Barátom, a Szabó Dezső Petőfi-tanulmányának kétszeresen örültem – magában is, meg azt is remélve, hogy téged Disputára inspirál. Ha igen: úgy küldd meg a feleletet mielőbb. S ha ezt nem, úgy egyebet – sokféle apróságot. Viszontlátásig ölel Ignótus.” OSZK Kézirattár Babits-hagyaték, Fond III/610/35.

jár ebben a tanulmányban... Babits Petőfi művének megítélése, újraértékelése számára kétségtelenül új és érdekes szempontokat talál, s megállapításainak bővületéből nehezen vonhatjuk ki magunkat, s ehhez képest, szempontjainak gazdagságához, ítéletének logikus felépítéséhez képest, végső konklúziója nem is nagyon fontos... maguk e fejtegetések, melyek során Babits Mihály idáig eljut, betekintése Petőfinek és Aranynak műhelye és szíve rejtekeibe, természetüknek és termelési módjuknak biztos kézzel való megfogása, az egésznek művészi erővel való megjelenítése, mindez Babits tanulmányát páratlan értékűvé teszi.¹¹

Király György elsőnek hangsúlyozza a Babits-cikk önvallomás-jellegét: „Szinte önvallomás, melyben lírája legbensőbb titkait, s vele a modern líra legégetőbb kérdését igazolja. A költészetnek – Petőfinek kissé rovására.”¹²

Schöpflin Aladár véleménye a következő: „A dolog lényegében szerintünk is Babitsnak van igaza, a lelki struktúrát és idegrendszeri diszpozíciót tekintve csakugyan Petőfi az egészséges, egyszerű vonalú, skrupulustalan normális lény... Ebben a tanulmányban különösen az a biztos érzék a figyelemre méltó, mellyel Babits a két költőt különválasztja egymástól, mint két különálló egyéniséget csaknem ellentétes két pólusát a magyar irodalmi szellemnek.”¹³

Hatvany későbbi Babits-ellenes magatartásának egyik eredője éppen ez az írása: „Babits tarthatatlan, feje tetejére állított Petőfi – Arany párhuzamai... A lírájában oly szemérmes és önmagába zárkózó Babits *Arany és Petőfi* című esszéjében a magára öltött Arany-álarc ellenére is, mint ugyancsak gátlás nélküli lírikus tárja ki szubjektíve oly jogos sérelmét, hogy a sors a lekicsinyített és leegyszerűsített Petőfiben megszemélyesített Ady mellé állította.”¹⁴

A Nyugat fiatalabb munkatársait is évtizedek múlva izgatta a *Petőfi és Arany*. Komlós Aladár így vélekedik: „Ez az izgalmasan eredeti és elgondolkoztató esszé... Ellenszenvvel és lenézően rajzolja meg Petőfi alakját, mint átlátszó, egyszerű, naiv költőt. Utóbb rájön Petőfi nagyságára is – úgy látszik, mintha párhuzamosan, vagy legalább egyidejűleg Ady zsenije egyre tisztább felismerésével.”¹⁵

Tolnai Gábor Babits halálakor méltatja jelentőségét: „»*Petőfi és Arany*« c. remek párhuzamos arcképében, melyet még művészetének első korszakában, 1910-ben írt, elsőként választja el egymástól ezt a két hatalmas szobrot, amelyet nemzeti műveltségünk története, a weimari Goethe–Schiller-émlék mintájára közös talapzatra helyezett... Nincs terünk rá, hogy alapos elemzés tárgyává tegyük esszéjét, amely a művészi fogantatású önarcképek legmagasabb rendű műfajából való. Az Arany-tanulmány önarckép és a vele párhuzamba állított Petőfi – ez is kitűnő tanulmány, ha kissé elrajzolt is, születésének lírai gyökerei folytán – a maga irodalomtörténeti helyzetének tárgyilagos hangba burkolt lírai ábrázolása, saját helyének kijelölése, a görögtűzzel körülvett nagy kortárs, Ady mellett. Midőn a párhuzamos arckép megjelent, sokan támadták miatta Babitsot, aki keményen védte igazát; esze ágában sem volt Petőfi kisebbiteni, s hogy alapjában

¹¹ Nyugat 1917. II. 841–44.

¹² Irodalomtörténeti Közlemények 1918., 110.

¹³ Vasárnapi Újság 1918., 601.

¹⁴ Újra: Öt évtized. Bp., 1962. 255.

¹⁵ KOMLÓS Aladár: Gyulaitól a marxista kritikáig. (A magyar irodalmi kritika két évtizede.) Bp., 1966. 173–174.

milyen közel állt hozzá Petőfi, bizonyítja hozzá írott verse és a versek, amelyek a költő Petőfi-élményét árulják el. Petőfi nagyra tartotta, mint ahogy senki sem becsülte meg nálánál jobban és senki sem elemezte mélyebb szeretettel Ady lángelméjét. Az esszé tárgyilagos hangján csupán a különbséget hangsúlyozta Arany és Petőfi között, s a tárgyilagosan rejtőzködő lírájával a Babits és Ady közöttit. A Petőfi–Arany, Ady–Babits kontroverziát így ő vetette fel, de ha nem így történik, akkor is felvetődött volna, annyira kézenfekvő.¹⁶

A konzervatív oldal vezető szelleme, Horváth János nem csekély elkeseredettséggel száll síkra Petőfi oldalán Babits ellenében: „Újdonság inkább csak egy régi közkeletű Arany–Petőfi párhuzamos paradox megfordítása. Az a közfelfogás, melyet itt némi kötekedéssel tetőtől talpig átvillant, nem volt igaz, éppúgy mint nem igaz most a Babitsé. Azelőtt a vidéki kaszinókban inkább Petőfit tartották a rendkívüli zseninek, a csendes, polgárilag egyszerű Arannyal szemben. Ő most fordít egyet s azt mondja: Petőfi a nyárspolgár, Arany a zseni. S tulajdonképpen ez is csak fitogtató túlzással kifejezett formula, cégér, melyre nem adok semmit sem, minthogy maga a fejtegetés, mellyel idáig jut, tele van a legigazabb megfigyelésekkel. Mindenesetre sajnálatos, hogy aki oly erős érzékkel bír a jellegzetes iránt, nem gyakorol elég ellenőrzést saját megfogalmazásán. Petőfit nyárspolgárnak mondani nemcsak káros könnyelműség, mely a nem-gondolkodók ezreit a jelzők pregnáns hatásával befolyásolhatja, hanem határtalan szimplicitás is, mely sehogyszem illik Babits komolyságához. Nagyon jól tudja, hogy túllőtt a célon, de azt is, hogy pregnánsul fejezett ki egy ellentétet, s ezért nem is változtat rajta. Valóban eredete nem sablonos, de nem is igaz. Ugyanaz a konok, s merem mondani önhitt tudatosság ez, mint versei gyötrő szójátékai.” Horváth János másutt is visszatér a problémára. „Bármennyire is leszállítja Petőfi genie-jét a nyárspolgáriság színvonalán, az egész annyira csak szélsőyes ötlet, hogy cáfolgatása annál is inkább fölösleges, mert hisz Petőfi lelkének lyraiságát folytonos zengésben tartó alapeleme: szinte páratlan művészi izgékonysága, a fogékonyságnak rendkívüli mértéke éppen nem nyárspolgári adomány. Az igazság az, hogy Babitsnak nem eléggé komplikált lélek.”¹⁷

Földessy Gyula egyenesen világirodalmi párhuzamokat hoz föl példának nagy írók tévedéseire és balfogásaira: „Nagy költőkről formált esztétikai ítélezések igen sokszor azért siklanak földre, mert minden kritikus, minden esztétikus magát akarja igazolni vagy körülbástyázni, amikor értékeli... A legnagyobb költőknél is igen gyakori a kritikai igazságtalanság vagy legalábbis értetlenség, ha idegenek nekik a megbírált költők: idézzük emlékezetünkbe a mániákussá vált Tolsztoj Shakespeare-t ócsároló kritikáját (ennek pedantja a Beethoven elleni támadása), Hugo V. és Petőfi Goethe-fítmálását, Goethe igazságtalanságait Kleisttal vagy E. Th. A. Hoffmannal szemben, Vajda János heves ellenszenvét Arany János iránt és így tovább.”¹⁸

A marxista kritikusok egyik fő vádja Babits ellen ez a kis Petőfi-cikke. Rögtön megjelenése után Pogány József üti meg a hangot, amely hosszú ideig iránymutató maradt: „Mesteri (igaz, hogy csak iskolamesteri) ügyességgel keveri Babits Mihály fogarasi ta-

¹⁶ A hagyományörző. Babits emlékkönyv. Bp., 1942. 101–102.

¹⁷ Irodalomtörténet 1918., 185.; Budapesti Szemle 1918. ápr. 496. sz., 158–159.

¹⁸ FÖLDESSY Gyula: Ady értékelése az Új Versek megjelenésétől máig. Kosztolányi és Babits szerepe az Ady-problémában. Bp., 1939. 120.; Uő: Határhúzások Ady és Babits között. Ady, az ember és a költő. Bp., 1943. 110–153.

nár a Nyugat utolsó számában az egyetemi esztétika kártyáit úgy, hogy egyre Arany Jánost játssza ki Petőfi ellen... Így, ilyen hangon Petőfiről nem írtak a negyvenes évek óta... Mindenképpen az iskola katedrája lázong ebben a cikkben az élet költője ellen... Jezsuita ügyességgel rúg egyet-egyet Petőfin... Azt hisszük, hogy a nagy Arany kontra Petőfi perben szomorú harmadikul csak Babits a vesztes.”¹⁹

A felszabadulás után Király István a modern magyar írók Petőfire vonatkozó nézeteit vízvázlasztónak tekinti a haladás és a szocializmus iránt: „A tanulmány élesen szembeállította egymással a két nagy költőt. Végsőkéig kiélezte azt a hazug ellentétet, amelyet Gyulaiék még csak sejtetni mertek. Babits már gátlástalanul ment tovább a Gyulaitól vágott csapáson... Felállította hírhedt tételét, amelyet engedelmesen csaholtak utána több mint két évtizeden át a burzsoá irodalomkritika mopszlijai.”²⁰

*

A századforduló iskolai értesítőit lapozgatva a magyar nyelv és irodalom oktatásának dokumentumai között időben és terjedelemben Arany János művei messze kiemelkednek. Arany a kötelező olvasmányok és az írásbeli dolgozatok főhőse, tantervi utasítás és tanrend írta elő a Toldi és a Toldi estéje egy-egy tanéven át való tanulmányozását, de a balladák és a kisebb Arany-versek anyaga is az egész gimnáziumi tanrenden végigvonult. Babits már mint kisdiák megtanulta Aranyt csodálni, bár Petőfiért is korán rajongott. A szecesszió évei Aranyban a nyugati szimbolizmus és dekadencia magyar párját sugalmazták neki. Petőfi-képe viszont a szecesszió közép-európai változatának számos jellemző jegyét fejezi ki. A fiatalság kultusza a szecesszió Ver Sacrumát idézi, a tündéri-népmesei elemek, sőt a társadalmi elkötelezettség a bécsi, prágai és budapesti változat jellemző jegyeit. A népi nyelv és a magas erudíció egyeztetése a század első éveiben a legnagyobb öt izgató probléma, amint azt a Babits–Kosztolányi–Juhász-levelezés élénken dokumentálja. Visszatérő problémája ez a Balázs Bélával és Lukács Györggyel 1910 és 1913 között, majd a Schöpfung Aladárral 1917-ben folyó vitában. Balázs misztériumát, A kékszakállú herceg várát a népi nyelv hiánya, a beprogramozott székelly népballada-stílus elmaradása és az ehelyett érvényesülő maeterlincki hatás miatt bírálja. Babits a szecesszió angol változatának, éspedig mind az irodalminak, mind a művészetinek, Ruskinnak, Morrisnak és Crane-nek, Swinburne-nek és a prerafaelitáknak csodálója maradt mindvégig.

Babits mint diák és tanár akarva-akaratlanul is kénytelen volt Petőfivel állandóan foglalkozni. „Én gyermekkoromban, írja, Petőfiből, Aranyból jöttem rá először, hogy mi a költészet.” Kedvenc Petőfi-verseiről szóló vallomásai szinte leleplezések a költő hozzá közelálló alkotásairól. Valahányszor gyermekkorában a Téli estétet olvasta, sírva fakadt;

¹⁹ POGÁNY József: Polémia. Renaissance 1910. II. 445–447.; Uő.: Arany kontra Petőfi. Uo. 514–522. Újra: Harcok emberei. Bp., 1911. 5–15.

²⁰ Petőfi mint vízvázlasztó. Irodalomtörténet 1949. 169–183.; A gazdag marxista irodalomból: KARDOS Pál: Babits Mihály. Bp., 1972. 16, 69, 74–78, 187, 201, 361.; KISS Ferenc: A beérkezés küszöbén. Babits, Juhász és Kosztolányi ifjúkori barátsága. Bp., 1962. 50–53, 104.; PÁNDI Pál: Petőfi pályaképe. Petőfi Sándor Összes művei. Magyar Klasszikusok. 1955. Bevezető. XCV.; PÁNDI Pál–PÁLMAI Kálmán: Petőfi Sándor. Bp., 1973. 176.; PÓK Lajos: Babits Mihály alkotásai és vallomásai tükrében. Bp., 1967. 106.; Uő.: A szecesszió. Bp., 1972.; VARGA József: Ady Endre. Pályakép-vázlat. Bp., 1966.; LUKÁCS György: Bartók. Nagyvilág 1970. 1286–7.

Népi írók véleményei: FÉJA Géza: Nagy vállalkozások kora. A magyar irodalom története 1867-től napjainkig. Bp., 1943. 294.; JUHÁSZ Géza: Babits Mihály. Bp., 1928.; KERESZTURY Dezső: Babits Mihály Válogatott művei. Bp., 1959. II. 403.

még 1923-ban is ezt írja róla: „A Téli esték mindenesetre a legszebb magyar versekhez tartozik.” Másik ilyen gyermekkori élménye A puszta télen; erről ezt írja: „Valóban nem értem, hogy akadjon valaki, akit meg ne kapjon ez a csodálatos hangulat, mely ebből a költeményből kiárad, aki ne bámulja a leírás csodálatos képzelgető erejét és a folyton fokozódó hangulat szigorú felépítését.” Az Alföldről szóló verseiről így vélekedik: „Ahogy műveiben a magyar sztyeppe megjelenik, az a költői megjelenítő művészet legmagasabb foka, annál monumentálisabb, mert szinte öntudatlan.” Leíró költeményeinek értékére többször is rámutat: „Leíró költeményei a magyar költészet legmagasabb szintjén állanak.” „Leíró költeményei a világirodalom páratlan remekei. Tiszta élességük, torzítás nélküli realizmusuk egyedül áll... Ami legmélyebb és legérdekesebb Petőfi leírásában, az a képek bámulatos leírása, élessége, mely onnan származik, hogy a tükör színben, világításban igen keveset ad hozzá a képekhez.” Elbeszélő költeményei közül kedvence a Bolond Istók: „A Bolond Istók csodálatos! Az optimizmus egyik legfőbbesége a világirodalomban.” A János vitézben a tökéletes népmese és az igaz valóság keveredését csodálja fantáziájában. Az Apostolban szerinte megpróbál sőt képet is adni a világ folyásáról. Igazi nagyságát azonban tájrajzain kívül családi életképeiben véli megtalálni. Gragger Róbert magyar antológiájáról írt bírálatában, amelyben egy általa összeállítandó magyar lírai antológia ellenképét vázolja fel, a következő verseket hiányolja: Szép napkeletnek... Hideg, hideg van ott kinn; Az év végén; Még alig volt reggel; Itt van az ősz; Homér és Osszián; Véres napokról álmodom. Itt írja le ezt a mondatot: „Petőfi költészetének aranyéve a házasságát követő esztendő.”

Figyelemre méltó, amit tanítványai jegyeztek föl Petőfi hangsúlyozott tanításáról. Szegedi, fogarasi és újpesti iskoláinak egykorú értesítőit lapozgatva konkrét adatokat szedhetünk össze arról, milyen Petőfi-verseket elemzett óráin és milyen írásbeli dolgozatokat íratott Petőfiről. A kötelező olvasmányok közé tartoztak nála a következő Petőfi-versek: Az Alföld; A Tisza; Pató Pál úr; A magyar nemes; Az erdei lak; A temetőben; Egy gondolat bánt engemet. Írásbeli dolgozatokként a következő témákat adta: Szegeden: „Szemelvények Petőfiből”; „Szatírák kivált Petőfitől”; „Életképek és leírások Petőfiből”; „Petőfi János vitéze és Arany Toldija, összehasonlító fejtegetés”. Fogarason: „Petőfi életfelfogása hogyan tükröződik dalaiban?”; „Petőfi második levele Aranyhoz és válasza”; „Petőfi leíró költeményei és dalai”. Újpesten: „Egy gondolat bánt engemet”; „Petőfi szabadságköltészete”; „Petőfi egyénisége műveiben”. Tanítványai így emlékeznek Petőfiről szóló iskolai előadásaira: „Dicsőíti Vörösmartyt, de különösen Petőfi Sándort, és jól tudta, hogy a fiatalokra a nagy forradalmi költő hat. Petőfi nagyszerű nevelési lehetőséget nyújt a hősiességre, a zsarnoksággal szembenálló forradalmi érzés átplántálására, a szülők tiszteletére és a szép szeretetére. Újpesten Babits óráin leginkább Vörösmartyt, Petőfit és Aranyt kedveltette meg tanítványaival. A politikai tudnivalókat főként Petőfi versei alapján tanította. A Felhők-ciklus és az azt követő versek elemzésével azt illusztrálta, mennyire nem volt modoros Petőfi; illetőleg azt, hogyan olvastotta be költészetébe, vagy hogyan vetkőzte le a byroni hatást.²¹ Mindezt akkor, amikor éppen azzal vádolták, hogy Petőfit lebecsüli és lekicsinyli.

*

²¹ KERTÉSZ Ödön: Babits mint pedagógus. Magyar Pedagógia 1966., 433.; ÉDER Zoltán: Babits a katedrán. Bp., 1966. 122–123.

Babits Petőfi-képének alakulását, változását történelmi jelenségként kell fölfogni, amit a társadalmi viszonyok, a művelődéstörténeti körülmények, saját foglalkozásai, írói szerepváltásai változtattak, formáltak, élesítettek, hogy úgy mondjam, korai akvarellképét expresszionista arcképpé gazdagították. Az őt ért szigorú bírálat, a forradalmi események, az ellenforradalmi hamisítások, a Nyugat politikai súlyának növekedése, mind hozzásegítették Petőfi-képének revideálásához, átgondolásához, restaurálásához. Könnyelműség lenne 27 éves korában írt, könyvismertetés formájában odavetett Petőfi-vázlatát egész élete és pályája Petőfi-képének minősíteni. Petőfiről többször is írt, hosszabban-rövidebben, prózában és versben, felfogásának eredeti alapvonásait megtartva, de egy-egy tulajdonságát, jellemvonását aláhúzva, hangsúlyozva, kiemelve. A nagy magyar klasszikus költők közül Vörösmarty, Petőfi, Arany és Ady foglalkoztatta egész életén át, négyükről írt legtöbbször. De egyáltalán nem tartotta kizárólagosnak korai kliséit róluk, ahogy Aranyt sem merítette ki az arisztokrata, Vörösmartyt sem az örült, Adyt sem a dekadens fogalmával, ugyanúgy sokat hozzáadott Petőfi kezdeti gyermek- és nyárspolgár elnevezéséhez. Petőfiről szóló nyilatkozatai, értékelései, dicsőítései sajnos, nem Petőfi nevét magukban foglaló címek alatt jelentek meg, hanem olyan folyóirat-tanulmányokban, hírlapi cikkekben, egyetemi és múzeumi évkönyvekben kerültek közlésre, amelyeket nemhogy az olvasók, de még az irodalomtörténészek sem vettek észre vagy vontak figyelmükbe. Komlós Aladár irodalmi értékítéleteinek változásait egyenesen szellemi frissességének és ruganyosságának tulajdonítja: „Irodalmi értékrendszer általában bizonyos állandóságok mellett változásokat mutat az évek folyamán, jelétül mindvégig megőrzött friss lelki és szellemi befogadókészségének és rugalmasságának. Lassan és szervesen fejlődött.”

1900 és 1906 között írt, több mint száz kiadatlan versében túlnyomórészt Petőfi- és Heine-hatásokat és -műfajokat lehet azonosítani. Egy ilyen 19 éves korában írt verse egyenesen Petőfihez van adresszálva:

Jó Petőfi, előveszlek,
Nem beszéltem veled régen,
Pedig aki téged is el-
Feled, nagyon feledékeny.

Idegen dal időtöltést
Adhat percre a magyarnak,
De igenis mulatni csak
Egynek tud: a magyar dalnak.

Idegen dal idegessé
Teheti tán, izgathatja,
De csak magyar bánat lehet,
Mely a szívét áthatja.

Jó Petőfi, előveszlek,
Nem beszéltem veled régen,
Pedig hogy elfeledjelek
Nem vagyok oly feledékeny.

Nem csoda, ha az ezeket a kéziratokat ismerő Kosztolányi 1906 őszén így szólítja: „Petőfi unokája”. A *Halálfa*iban az öt megszemélyesítő főhős véleménye, hogy a század első éveiben Petőfi-típusú költőre nem volt szükség. A nemzeti jelleg az irodalomban, ami annyira izgatta kezdő író korában, még évtizedekig foglalkoztatta; ennek első kiértékelése 1916-ban írt tanulmánya a magyar irodalom világirodalmi helyéről.

Több mint három évtizeden keresztül volt, nem utolsósorban személyi okok miatt, Babits elszánt ellensége az Ady-filológia érdemes tudósa, Földessy Gyula, aki több könyvében foglalkozott Babitsnak Petőfihez és Adyhoz való viszonyával. Erre a Petőfi- és Arany-tanulmányra könyvnyi védelemmel sietett saját Petőfi-képének bemutatására. Babits a Nyugatban ismertette ezt:

„... Mintha védelmezni akarnák ellenem Petőfit – amit igazán feleslegesnek találok... Petőfiben voltaképp nem a költőt, hanem a prófétát mutatja be, a vatest, vagy hogy a saját kitűnően megtalált szavával éljek: az ösköltőt, alapjában egyetértünk. Petőfi valóban ilyen ösköltő. Az ösköltő kezdetlegességével, banalitásával és gyermekességével; olyan, amilyennek egy gyermek vagy egyszerű nyárspolgár képzelheti a költőt; olyan, amilyennek maga képzelte el a költő típusát. Petőfi ebben a világításban is gondtalan gyermek és naiv nyárspolgár – amivel semmi rosszat sem akarok mondani... Az, hogy a naiv Petőfi tisztában látta az egész politikai helyzetet az akkori politikusoknál, nem egészen helyes így kimondva. Így mondanám: egyszerűbben látta, éppen naivságánál fogva. Petőfi szeme mindent egyszerűsített. Komplikációk meglátására nem volt alkalmas, s az egyszerűbb kép gyakran tisztább.²²”

Már 1911-ben kételyeket támaszt diák- és ifjúkora olajnyomatú Petőfi-képe iránt és ezzel szemben hangsúlyozza kedvenc Petőfi-költeményének, az Apostolnak nagyságát, mint „a szabadság és vértanúság himnuszát”. „Az-e Petőfi... akinek mindannyian alighanem láttuk őt valaha, ifjúságunk boldog, diákos hangulatai közt? A zseni, a kócos lángszellem, a bohém üstökös, a művészet fékét s tanulmányok terhét megvető szabad költő, a kicsapott diák, a tomboló, szabályokhoz s a nyárspolgári élet rendes érzéseire magát törni képtelen örök vad lázongás: kezében lant, kard és borospohár. Az Apostol: fenséges lírai vallomás, a szabadság és vértanúság himnusza.”²³

A magyar irodalom nemzeti jellegéről és a világban elfoglalható helyéről a Társadalomtudományi Társaság rendezésében a Galilei-kör Anker-közi helyiségében, 1916. február 24-én tartott előadást. Ebben Petőfiről polgári radikális álláspontjára valló nézeteit bátran hangoztatja:

„A magyar líra tipikus alakja Petőfi, impresszionizmusával, könnyedségével, bizonyos egészséges vidám objektivitással, s edzett kedélyével, mellyel a hirtelen és bőven és pompásan fölszított benyomásokon oly könnyen ismét túlteszi magát. A magyar költő lelkét nem nagyon viselik meg apró semmiségek, mint sok halványabb, de mélyebb idegen lírikust. A tragédia testvére a szatíra... A nagy magyar szatírák majdnem mind vagy a konzervatív tetthiányt, vagy a gravámenek ellen felbuzduló hirtelen szalmatüzet osto-

²² Nyugat 1910. I. 473.

²³ Nyugat 1911. II. 863–864.

rozzák. Az előbbire a Falu jegyzőjében és Petőfi satíráiban, az utóbbira Széchenyi számos helyén találhatunk példát.

Bizonyítsuk-e még, hogy Petőfi is a nagy európai közösség költője, hogy a világszabadság lantosa, valóban híven fejezi ki korának európai eszméit, a múlt század negyvenes éveinek demokráciáját? Az európai közvélemény maga felismerte.

A legnagyobb világirodalmi értékű írók... nálunk is a legnagyobbak, mint Vörösmarty, Petőfi, Arany.

Petőfi az, kinek útja kifelé legkönnyebb, s hisszük, már-már egészen meg is nyílt. Ma még talán ferdén értékelik, de már vannak lehetőségek megismerésére bármely európai művelt ember számára, s e lehetőségek a helyes értékelés felé is utat adnak.²⁴

Az Amicus Könyvkiadó a Szilaj Pistát és a Salgót adta ki 1920-ban Márffy Ödön körajzaival és Babits bevezetésével. Ez a kis példányszámú, bibliofil kiadvány nem jutott be az irodalomtörténeti nyilvántartásba, pedig szövege Babits Petőfi-értékelése szempontjából igen jelentős; – itt nevezi először homéroszinak:

„A primitív költészet: csupa látás. Az egészséges gyermek: néz, bámul; minden érdekli; örül a világnak. Az egészséges ember: nyíltszemű. Nem foglalkozik az folyton önmagával, nem a maga jaján-baján rágódik örökké. Igen: tud búsulni, csakúgy mint örülni, nagyon, sőt vadul is; tud ujjongani és kétségbeesni; de örömeinek, bánatának egyformán: oka van. Ép lelkek, tiszta tükrök: fény a fény bennük és homály a homály: egyenes az egyenes és görbe a görbe. Örömük-bánatuk a világ szépségéről vagy szomorúságáról beszél; és mint a gyermek, csak akkor sírnak, ha megütik magukat.

Még a lírájuk is epikus. Ez a Petőfi primitívsége a modern líra többi nagyjai közt. Azok maguk alkotnak világot maguknak; a külső világ számára nincs szemük. Petőfi minden érzése a külső világnak szól; dühe, lelkesedése, könnye és mosolya mind csak ezt illeti, ezt a képekkel és történetekkel teli tarka mindenséget. Tiszta rezonancia ő: nem a titkosan hullámozó tengerszem, hanem az alföldi tó, melynek minden mozgása nyíltan és csalhatatlan követi az időjárást. Milyen jóízűt kacag azon, ami nevetséges! Mily őszintén nekibúsul minden, ami szomorú!

Ó, feledhetetlen április! Tiszta párátlan ég, melyen oly élesen rajzolódik a táj! A költő szeme friss, tiszta, megvesztegethetetlen, mint a gyermeké: a legkisebb részlet sem kerül ki figyelmét; csupa realizmus. De ez nem a készakart modern realizmus, hanem természetes, öntudatlan, mint a Homéroszé. Ebben a lírában van valami homéroszi, valami ősi, ami epikus...

A professzorok szeretnek osztályozni és Petőfinek a lírát osztották ki. De az ő zsenije nem fér ebbe a skatulyába. Akinek a szeme ily gyermeken mohó és tiszta világszem, az lehetetlen hogy ne szeresse a mesét, s ne tudjon mesélni. A gyermek is szereti a mesét, szereti mesélni, amit látott (s amit hozzá képzelt). A gyermek is epikus.

Petőfi dalol és mesél. A dal messze hangzik; a mesét csak az hallja, aki megül a mesélő mellett és figyel rá. S a Petőfi meséje könnyű és tiszta és édes, mint az otthon levegője...”

²⁴ *Irodalmi problémák*. 2. kiad. Bp., 1924. 28, 67, 82.

Ady „gyermek Petőfi”-je és Babits saját homéroszi Petőfije után vállalta és értelemmel látta el a forradalmár Petőfi fogalmát is. Egy ifjúsági ünnepélyen kellett beszédet mondania 1923-ban, és itt rögtön bevezetőben megtámadta az akkor folyó hivatalos ünnepeket. A *Petőfi koszorúi* c. vers beszédének egyes passzusaival csaknem egyező szövege méltó párja a Hunok Párisban első fejezetében leírt, Illyés által rendezett párizsi támadásnak:

„A magyar versnek erről a csodájáról kell beszélnem Önöknek, aki Petőfi volt... Az-e tán Petőfi, akivé a hivatalos Magyarország szentesítette: az ortodox hazafias költő, a konvencionális, szinte konzervatív nacionalista; – és teljességgel megérdemli-e, hogy éppen a mai konzervatív Magyarország ünnepelje? Nem volnánk hívek az ő szelleméhez, ha nem felelnénk erre a kérdésre nyíltan, sőt hangosan nemmel, Petőfi világnézete teljesen ellentétes minden hivatalos világnézettel; ő forradalmár! s nézetei nagyjából olyanok, hogy manapság alig szabadna kimondani olyan nézeteket.

Hol a szem, szemével farkasszemet nézni?
Ki meri meglátni, ki meri idézni
az igazi arcát?
Ünnepe vak ünnep, s e máj napoknak
szűk folyosóin a szavak úgy lobognak,
mint az olcsó gyertyák.

Ki ünnepli ŐT *ma*, mikor a vágy, a gond
messze az Övétől, mint sástól a vakond
avagy gyáván bujik,
s a bilincses ajak rab szavakat hadar?
Csak a vak Megszokás, a süket Hivatal
hozza koszorúit,”

– mondja az Illyés által idézett szöveg.

Petőfit mint az egészséges ifjúság megtestesülését és eszményét ábrázolja:

„A forradalmár, a lázadó költő karakterisztikuma külföldön és nálunk is pl. Adyban – a visszhatás a polgári erkölcs ellen, új erkölcs vágya, szabadulás mindentől, ami ősi és megszokott. Ezzel szemben Petőfit legmélyebb hajlmai és nézetei az ősihez és a rendeshez vonzzák. Petőfi forradalmiságában semmi sincs a dekadensek forradalmiságából, sőt annak éppen ellentéte, Petőfi maga a megtestesült egészség.

Az ő egyénisége minden században időszerű marad... A Petőfi primitívsége a modern líra többi nagyjai közt... A mi kincsünkben van valami ősi, a mi költőnkben valami egyszerű, szinte homéroszi, aminek hiába keressük párját az egész modern irodalomban. A tiszta tükröz látása ez; nem a modern és raffinált líra... A költő szeme friss, tiszta, megvesztegethetetlen, mint egy gyermeké; a legkisebb részlet sem kerüli ki figyelmét; csupa realizmus. De ez nem a készakart modern realizmus, hanem természetes, öntudatlan, mint a Homéroszé. Természetes, realisztikus fantázia, primitív mint a gyermeké; s azért Petőfi az egyetlen is a modern lírikusok között, akit a gyermek is teljes-séggel megért, követ, szeret. Mindannyiunk gyermekkori költője ő.

Petőfi költészete a világ, ez a magyar világ, éppúgy mint Homéroszé a görög. Kellett neki a világ, mint a tükörnek az elébe álló arc, hogy képet adjon; ; semmi sem volt benne a nagy magányosok lelkéből.

Mint egészséges kedély élni és hatni akart, benyomásokat kapni és továbbadni; s költészetének tiszta és ősi tükörsége mélyen összefügg őszinteségével... Petőfi őszinte és kíméletlen az ősember őszinteségével és kíméletlenségével. S itt érthetjük meg azt, hogy ez a lélek, aki a család és otthon számára látszik predesztinálva, szinte kilép, forradalmi hős tud lenni, népszónok, bátorságban mindenkit fölülmuló, a nagy idők egyik legexponáltabb szereplője.

A mi homéroszi Petőfink nemcsak a szavak, hanem a tettek Homérosza volt. Egy homéroszi ősiségű forradalmár... Petőfi világnézetét nem szabad az Idők, a politika szemüvegén nézni: mert ősi az és innen van a múlttal terhelt időn. Az ősi Igazság szava, mely tán egy korban sem lesz teljesen időszerű, s mégsem szabad elnémitani soha; meg kell hallgatni mindig, mert mértéke az Időnek; hozzá kell mérni a Kort.

Mondják ma már, hogy Petőfi kezébe inkább könyvet kell képzelni, mint borospoharat; bizonyos csakugyan, hogy a művészet törvényeit és tanulmányos munkáját egyáltalában nem vetette meg; még bizonyosabb, hogy élete és érzései az emberi élet és érzések rendes és ősi medrében folytak le, hogy el se lehet képzelni nála egyszerűbb, egészségesebb, majdhogyan azt mondtam, szabályosabb és polgárabb lelket. Talán nem lehet megmutatni a hírnév félreértéseit, mint ha Petőfi és Arany hírnevét állítjuk egymással szembe. A töprengő, túlérzékeny és művészi finnyasság, Aranyban kétségkívül ezerszer több és különös és beteges »zszeni« mint Petőfiben, s mégis a közvélemény szerint, mely bizonyos mértékig bizonynyal változhatatlan és örök érvényű, Petőfi a tipikus »zszeni«, s Arany szinte egyszerű »nyárspolgár«.

Kereken fölteszi a kérdést, hogy merészeli az ellenforradalmi Magyarország Petőfit, a forradalmárt ünnepelni. És hozzáteszi, ha csak frázisokkal óhajtják ünnepelni, és nem gondolatait hajlandók megvalósítani, akkor inkább ne is ünnepeljék: „Az-e tán Petőfi, akivé a hivatalos Magyarország szentesítette: az orthodox hazafias költő, a konvencionális, szinte konzervatív nacionalista; és teljességgel megérdemli-e, hogy éppen a mai, konzervatív Magyarország ünnepelje? Nem volnánk hívek az ő szelleméhez, ha nem felelnénk erre a kérdésre nyíltan, sőt hangosan nemmel: Petőfi világnézete teljesen ellentétes minden hivatalos világnézettel; ő *forradalmár*! s nézetei nagyobbbrészt olyanok, hogy manapság alig szabadna kimondani olyan nézeteket.” „Ezt üzenem: elég a frázisból! Ne csináljatok Petőfiből is frázist! Ha nem ismeritek, vagy nem akarjátok ismerni az igazi arcát: inkább ne is beszéljete róla! És főleg: ne gondoljátok, hogy Petőfi úgy gondolkozott, mint ti! Vagy ha azt hiszitek, hogy az ő világnézete ma már nem igaz vagy nem aktuális; ne ünnepeljétek.”

Egész költészete demokratikusabb és közérthetőbb (mint Aranyé): talán a legkönnyebben olvasható nagy költője a világirodalomnak. A költő tiszta tükör, lát, néz és mint egészséges lélek, nem befelé néz, önmagát kínosan vizsgálva, hanem kifelé, benyomásokat várva. Voltaképp nem szubjektív költő: a legobjektívabb homéroszi.

Francia megkeresésre a magyar irodalom fejlődéstörténetét és kiemelkedő nagyságait próbálja Babits 1926-ban megmagyarázni. Ezeket a kitűnő íróportrékat csak azért hagyhattuk eddig figyelmen kívül, mert címében és így a bibliográfiákban sincs Petőfi neve

megemlítve. Első merész kísérlete ez a Petőfivel rokon nagy romantikusok vele való összehasonlításának úgy, hogy ez a magyar költőre előnyös:

„Petőfinél egyszerűbb költő alig van a világirodalomban. A költő a demokrácia gyermeke és harcosa, mint maga a forradalom, melynek hőségé és vértanújává lett. De nem kell gondolni, hogy Petőfi korlátolt és műveletlen népköltő, vagy csupán egy aktuális forradalomnak politikai költője lett volna... A népi költészet... kultusza nemcsak hogy nem jelentett valami nemzeti vagy regionális elzárkózást, hanem inkább kitágulást és gazdagodást, mely a nyugati kultúra egyidejű kitágulásának és gazdagodásának irányába esett... Petőfi, a nemzeti forradalom dalnoka, ideális szocialista és anarchista: s nincs a világirodalomban költő, kinek lelke előtt az Emberiség álmait vezető tűzoszlopok oly tiszta és egyszerű fénnel ragyognának, el nem fődve a Valóság ködétől, vagy a lehetőségek korlátjaitól. A naiv és isteni fiatalság látnokian konkrét idealizmusa ez, melyhez képest Shelley határozatlan ábrándozó, Heine hitetlen cinikus, Hugo színészi pozór. Petőfi idealizmusa a magyarság nagyszerű józanságával párosul... Petőfi az eszmék költője, melyekért az életét adta, de egyszersmind a legegészségesebb szerelmi dalok s a legszűzebb realizmusú leírások költője is.”²⁵

Ady halála után Babits a Petőfi-féle népiességhez való visszatérést jósolja be, s akárcsak Szabó Dezső, ő is szívesen fogadja mint első fecskét, Erdélyi Józsefet, később pedig még inkább Illyés Gyulát és Tamási Áront. Az 1932-ben általa szerkesztett *Új Antológia* bevezetőjében, elsősorban nyilvánvalóan Illyés poétikai újításai és az ezzel szorosan összefüggő forradalmi világnézete nyomán, így üdvözlí az új költőket:

„Amint ezeket a népi költőket olvasom, mély és primitív magyarság levegője csap meg; de ez a magyarság kifejezetten nem nemzeti, hanem népi, olyan értelemben, mint ahogy a Petőfi költészet is a maga korában nem nemzetinek, hanem népnek látszott... ez forradalom, mint ahogy új tömegek betörése és befogadása mindig forradalom, s mint ahogy ennek az »új népiesség«-nek legigazabb képviselői valóságos forradalmárok a Petőfi-féle típusból, hívó és szabad lelkek a világitélet álmával szívükben, s apokaliptikus csillagokkal a látóhatárunkon. A Petőfi versét, a magyar nép otthonos ritmusát, amelyet Ady kortársai úgyszólván csak stilizálva és pastiche módjára mertek vagy tudtak használni, e fiatal költők tették ismét a költészet eleven hordozójává.”

Már 1929-ben Erdélyi Józsefnek a Baumgarten-díjra való ajánlásakor azt így indokolja meg: „Erdélyi József kétségkívül a fiatalabb magyar lírikus nemzedék legkiemelkedőbb egyénisége, és aki a gyökeres magyar népi verselés feltámasztásával és megújításával, szinte azt mondhatni rehabilitálásával, máris olyan irodalmi cselekedetet művel, melynek jelentőségét az irodalomtörténet alig fogja tagadhatni.” 1930-ban pedig már Petőfire hivatkozva hangsúlyozza a népi költők jelentőségét: „legnagyobb rokonszenvem kíséri azokat az írókat, akik mint pár újabb lírikusunk, népi kultúránk mélyeiből merítnek frissülést, ahonnan már egyszer (az Arany és Petőfi korában) megüdült költészetünk...

²⁵ *Tanulmány a magyar irodalomról*. Nyugat 1926. 437.

A népi származású költők lelkében új indulatok és álmok lobogtatják azt a lángot, mely már Petőfiben is égett.”

Illyés Petőfi-életrajzát a Nyugat Kiadó adta ki.²⁶ Nemcsak Illyés túlnyomórészt a Nyugatban közölt művei, hanem Petőfije is nagy hatással voltak Babitsra. Az ősi tizenkettős fölújítása, a rím föllazítása, az élőszo-próza, a helyi, szülőföldi, sőt közös tematika, de az elbeszélő költemények látásmódja, hangja, nyelvi vívmánya Babitsnak a magyar történet-, sőt társadalom- és irodalomszemléletét is Petőfi és Illyés szellemében újította meg. A *Versenyt az esztendőekkel!* családi és természetleíró darabjai Petőfi és Illyés lírájának hatását tükrözi, a *Jónás könyve*, bármily bizarr állítás ez, a Bolond Istók szabadon folyó dikciójától és föllazított formájától kapott ösztönzést.

Babits kéziratban rejlő fiatalkori Petőfi-korszaka után a harmincas években keletkezett líráját Keszi Imre egyenesen Petőfi hatásának tulajdonítja: „A *Versenyt az esztendőekkel* kötetből kezdve az alexandrin versek száma váratlanul megszaporodik... Babits régebbi virtuóz, Arany János elvű, a formát a tartalommal szántszándékkal egyeztető költői elve – a polgári formaelv – fokozatosan helyet ad a természetesen folyó Petőfi-elvű, a formát a tartalomba immanensen beolvasztó gyakorlatnak, a népi költészet gyakorlatának... A népi költészethez Babits akkor tért vissza, amikor a 19-es forradalom bukása és a feudalizmus fokozottabb politikai restaurációja nyomában, csalódva a városi polgári kultúra erejében Magyarországon és csalódván egy a tömegek felé vallott szektás szimpatizáns érzés költői lehetőségeiben, elvileg is kezdte felfedezni eddigi szemlélete tévedéseit... Bizonyos, hogy Babits Illyés útján sem vált, nem is válhatott népies költővé. De aligha tekinthető véletlennek az, hogy Babits utolsó éveinek költői alkotására a legjellemzőbb és egymást fedő két jelenség: a forma és a nyelv fokozódó népies jellegű kötetlensége és a költő feladatának újjáértékelése, olyan értelemben, mint ezt Babits a Jónás könyvében végrehajtja. Babits felfedezi, hogy a költőnek konkrét feladatai vannak népével szemben... Nem véletlen, hogy Petőfi verselési elvének felfedezése Babitsnak ugyanarra a költői korszakára esik, amelyben felismeri, hogy: »vétkesek közt cinkos, aki néma«.”²⁷

Petőfi magyar eredetiségét és európai párhuzamait legrészletesebben *Az európai irodalom története* II. kötetében fejti ki. Már 1923-i tanulmányában is fölhívta a figyelmet Petőfi Poeta doctus jellegére:

„Mondják ma már, hogy Petőfi kezében inkább könyvet kell képzelni, mint boros poharat; bizonyos csakugyan, hogy a művészet törvényeit és tanulmányos munkáját egyáltalában nem vetette meg.” Az európai irodalom két nagy áramlatának, a romantikának és a realizmusnak a koordináta-rendszerébe illeszti bele: „Petőfit valóban a tökéletes realizmus költőjének kell mondani. A probléma, a realizmus és magas költészet összeférhetetlensége, az ő számára már nem is létezett. Elődeinek romantikus színhagyományaitól hamar megszabadult, s azontúl csak a saját életét és környezetét énekelte oly őszinteséggel és közvetlen egyszerűséggel, amilyenre még alig volt példa. Semmi se volt benne

²⁶ Illyés szerint amikor az Athenaeum vonakodott kiadni Petőfi-életrajzát, Babits és Gellért kijelentette, hogy ki fogja adni a Nyugat, ha más kiadó nem meri. Vallomástörödékek Petőfiről. Kritika 1972. 11., 8.

²⁷ KESZI Imre: Babits Mihály és az alexandrin. (Kísérlet egy marxista verstan módszertanához.) Magyarok 1948. 744–754.; ILLYÉS „A betöltött Petőfi” c. cikkén kívül (Nyugat 1937. I. 238.) Hevesi András és Cs. Szabó László Petőfiről szóló írásai az ekkori kiemelkedő alkotások.

a Musset-k byroni vagy kesergő pózából... Igazi egészséges lélek volt... Az ilyen lélekben nem gyül föl a múlt mint teher vagy fájdalom. Mindig nyitva áll az új benyomásoknak, s mindig fogékony rájuk. Impresszionista: ami a realizmus lírája. Ez magyarázza rendkívüli termékenységet és könnyűségét. Dala egyszerű és fájdalom nélküli, ami nem oly gyakori dolog a nagy költészetben. Hazafisága nem holmi ossiani vagy walter-scotti múltba nézés, hanem a jelen környezet közvetlen szeretete, a szülőföldé, a családé...” Ismerik forradalmi költészetét is, amikor a világszabadság és az emberiség költőjeként lép fel... Burns realiztikus népi idillje mint a Szombatest a kunyhóban „sokkal különb magyar verseknek tudott mintája lenni, A Téli estéknek s a Családi körnek.” Bérangert „miért szerette úgy? aligha nyárspolgári libertinizmusáért, még kevésbé költői zsenijéért, mely sokkal kisebb volt, mint az övé. Hanem mert a szabadság eszméjét zengte.” Shelley „fölhördül a zsarnokság cselekedetein, akárcsak Petőfi. Petőfinek ezek a hangok tették kedves költőjévé.” „Heine szabad politikája is vonzotta...” Shakespeare hatott az ő költészetére is: „mély és gazdagító hatással. Avval hatott, ami sajátja: a nyelvével, látásával, költőiségével.” Ha Babits fiatalkorában a forradalmár Petőfit nem értette, de ezért nemzetközi fórum előtt nyújtott neki elégtételt, arra bizonyos ez a pár sora: „Petőfi forradalmársága nem platonizmus, nem dacos hátat fordítás a valóságnak, mint a Shelley-é, ellenkezőleg, csupa praktikus tettvágy s maga a valóság, melynek áldozata lett.”²⁸

Az európai irodalom történetének svájci kiadása nemcsak német olvasók kezébe jutott el; németül olvasó nagy nyugati írók, mint T. S. Eliot, ebből tanulták megismerni a magyar klasszikusok, köztük a Babits által legtöbbször emlegetett Petőfi nevét.

Babits élete végén a nemzeti karakterológia divatja idején az irodalmunkból kikövetkeztethető nemzeti jellem bizonyos immanens vonásait írja le Petőfiben:

„Nem véletlen maga a színek és látás művészetének oly hirtelen és gazdag kivirágzása hazánkban, mihelyt csak mód volt rá, hogy kivirágozzék. De legyenek koronatanúim most is a költők. Nálunk még a líra is csupa realizmus és leírás. Petőfi és Arany egyformán realisták... A világirodalom legtisztább rajzú s legtárgyilagosabb tájfestő verseit a tüzes lírikus Petőfi írta. Itt minden gazdag és éles és konkrét... A tükörlélkű, kifogyhatatlan Petőfi. A magyar líra jellegzetes műformája az ún. dal, könnyed csapongásával, mely minden benyomást röptében megragad, s már el is ejt megint. Ez a gazdagság és röpkesség jellemzi a magyar kedélyt legegészségesebb állapotában. A magyar költő típusa ebből a szempontból Petőfi, akinek verseiben úgy kergetik egymást az élet különböző benyomásai, mint az áprilisi mezőn a felhők árnya a napfényt. Ebben az egészséges impresszionizmusban, ebben a könnyen gyógyuló és túlröpülő edzettségben, ebben a vidám tárgyilagosságban a magyar lélek önmagára ismert... Petőfi legalább olyan, mint a tükör, amelyben nem hagy nyomot a legfeketébb kép sem... A látás realizmusa ez...”²⁹

*

Összegezve Babits Petőfi-dicsőítéseit, idézzük vissza még egyszer a legfontosabb megállapításokat: „a tökéletes realizmus költője”. „Leíró költeményei a magyar költészet leg-

²⁸ *Az európai irodalom története.* Bp., 1936. 55–65, 245, 357, 438–439, 465–466, 474, 487, 558, 569.

²⁹ A magyar jellemről. Mi a magyar? Szerk. SZEKFÜ Gyula. Bp., 1939. 60–62.

magasabb szintjén állanak.” „A mi homéroszi Petőfink.” „Petőfinél egyszerűbb költő alig van a világirodalomban.” „A legkönnyebben olvasható nagy költője a világirodalomnak.” Világirodalmi rokonai Burns, Heine, Shelley, Hugo, Bakunin és Tolsztoj. „Petőfi a nagy európai közösség költője, a világszabadság lantosa.”

U. i.:

Tanulmányom tördelt levonatával egyidejűleg jelent meg a Kortárs 1974. májusi számában Simon István beszélgetése Illyés Gyulával. (786–799.) Ebben Illyés Babits Petőfiről szóló véleményét és a népi írók Babitsra gyakorolt hatását, illetve a magyar irodalom Zrínyiig visszanyúló népi hagyományát az eddigieknél is nagyobb összefüggésbe helyezi. Nyilatkozata nagy távlatot ad összes eddigi állításának Babits Petőfi-képéről, úgyhogy idézzük belőle a következőket:

„... A népies iskolára nem a népiesség jelző alkalmazható... Erre a nemzedékre az jellemző, hogy a magyarság sorsproblémáival foglalkozott, a magyarság nagy áramlatait akarta folytatni. Az alapérzése Zrínyi Miklós érzése volt, hogy elvész magyar, ne bántsd a magyart. És ugyanez volt maga Babits is... Babitsban megvolt a hajlam az igazi népiességet megtalálni. A második ének című népies színdarabját a tízes évek táján írta. Amikor még híre-hamva sem volt a mi népiességünknek. Nem igaz, hogy ő nem becsülte Petőfit. Azért, mert huszonhat vagy huszonnyolc éves korában írt egy csillogó esszét, amiben összehasonlította Aranyt és Petőfit és megjátszotta azt a truvájt, hogy Petőfi a burzsoá, a kispolgár és Arany a dekadens és a mindenben disztिंगvált... Mélységesen szerette és becsülte Petőfit, irigyelte szinte, ezt kell mondanom, az egyszerűségéért. Szóval, ami a két nemzedéket egyesítette, magától értetődő volt. Babits fölszabadultan, örömmel üdvözölte. Nem mervén mondani, hogy a népiesség nem hatott rá. Hatott. Pontosan kimutatható, hogy attól kezdve, hogy ezekkel a magyar sorsproblémákkal jelentkező írók írtak és a népies hangot hallatták. De azért, mert megvolt benne ez az igény... Tulajdonképpen nem hatott rá, hanem fölszabadította. A versei attól kezdve olyan egyszerűek. A *Jónás könyvét* soha nem írja meg, hogyha nincs ez a magyar néppel vagy Arany János, Petőfi hangjával ismét találkozó nemzedék.”

(Filológiai Közlöny 1973. 19. évf. 3–4. sz. 404–422.)

A radikális Babits arcképéhez

Babits Mihály özvegye, írói nevén Török Sophie, 1945-ben ezt írta: „Babits Mihály levezése, kéziratai és fényképei nagyrészt elpusztultak, könyvtára, bútorai s emléktárgyai elégték, ... minden, ami földi életének kerete volt, eltűnt a földről.” [*Babits Mihály Összes művei*. Utószó és jegyzetek, Bp., é. n. (1948.) 1128. l.]. Ezek az állítások szerencsére tévesnek bizonyultak. Mindaz, amit a költő özvegye felsorolt, előkerült és köztulajdonba jutott. De még több is, olyan kéziratok, írói alkotások és levelek, amelyekről a költő özvegye sem tudott.

Török Sophie és Illyés Gyula már közvetlenül Babits halála után két olyan kiadványt tett közzé, amely lényegesen hozzájárult a költő életében kötetekben meg nem jelent művei számának növekedéséhez. Az egyik a Nyugat Kiadó és Irodalmi RT. kiadásában 1942-ben megjelent *Babits Mihály Hátrahagyott versei*; a sajtó alá rendezését végző Illyés Gyula három csoportba osztotta a fennmaradt anyagot: 1. A nyomtatásban megjelent, de kötetbe föl nem vett versek, 2. hiányos, emlékezetben elkészített, de később mégis elfelejtett költemények, 3. az utolsó, beteg éveiben írt, be nem fejezett kéziratok csoportjába. Illyés ebből olyan következtetéseket von le, amelyeknek a most megtalált gyűjtések anyaga élenként ellentmond. „A másnak annyi gyöttrődést okozó megírás nála jóformán pusztá másolás volt; az alkotásban a kéznek csak egy-két percnyi dolga ha akadt. Az ilyen költő nemigen hagy töredéket maga után.” Ugyanakkor viszont azt állítja Illyés: az általa közölt versek „be-nem-fejezettsége, tökéletes be-nem-zártsága okozza, hogy a költőt sehol nem érezzük oly közvetlenül, oly megrázóan emberinek, mint épp ezekben.”

A másik és terjedelemre mindeddig legnagyobb Babits-versgyűjtemény a Franklin Társulat által 1948-ban megkezdett *Babits Mihály Összes műveinek* a tervezett négy-öt kötetből egyetlen megjelent első kötete; sajtó alá rendezte (névleg) Török Sophie. Ebben az 528 lapos kötetben az Athenaeum 1937/38-ban megjelent *Babits Mihály Összes műveinek* összes versei anyagán kívül az Illyés-kiadvány egy része is megjelent, azonkívül a költő hagyatékában talált gyűjtemény, *Kihagyott versek 1903–1938* címmel, az egykorú folyóiratokban megjelent művek, és az *Egyéb gyűjteménybe fel nem vett versek 1903–1932* címmel kiadott költemények. Viszont sem Török Sophie, sem Illyés Gyula nem adta ki azt a vaskos kéziratkötetet, amelyről Illyés ezt írja: „... Babits egyszer kiadatlan ifjúkori verseinek tömbjét mutatta. Nagy kéziratkötet volt ez, szemre vaskosabb összegyűjtött verseinek köteténél is. De épp csak kezembe vehettem; a kötetet feleségének ajándékozta és senki másnak nem engedett belepillantást. Ahogy más költő sorokkal, ő egész versekkel kísérletezett, egész verseket dobott el, vagy tett félre, mint töredéket.” Ez az ún. *Angyalos könyv* Babits sajátkezü másolatainak felesége által egybekötött gyűjteménye, nevét Crivelli Zenélő angyal című festményének a kötet címlapjára ragasztott reprodukciójáról kapta. Ez valóban legkorábbi verseit, zsengéit is tartalmazza, de ezenkívül számos későbbi alkotását is. Darabszámra, megállapításom szerint, 180-nál is több

verset, bár közöttük sok a ciklusba foglalt rövidebb vers. Első felükre Heine és Petőfi nyomja rá bélyegét, de még Ábrányi Emil is hatott rá. Vannak benne olyan versek is, amelyek szemmel láthatóan egy-egy ciklus darabjainak készültek. Ilyen például a *Széchenyi*ről szóló szonett, a *Zrínyi Velencében* párdarabja, de még meglepőbb, hogy az Arany Jánoshoz intézett szonettnek még van két további szonett társa.

A Török Sophie nevével jegyzett bibliapapírosú Franklin-kiadvány, ha nem is racionális elrendezésben, tudományos módszer szerint, de mégiscsak közölte az általa helyesnek vélt költői termést. A most már negyedik kiadásban közkézen forgó Magyar Helikon-féle kötet ehhez képest visszalépést jelent, és az olvasóközönséget megfosztja sok értékes Babits-vers ismeretétől. A Babits-hagyaték jogi szakértőjének, Basch Lórántnak az volt a téves fölfogása, hogy Babits ún. *Összes műveinek* Athenaeum-féle kiadása a goethei értelemben vett „Ausgabe letzter Hand” megvalósítása. Babitsnak magának azonban ironikus megjegyzései maradtak fenn a költői életmű ilyenféle szankciójáról. Vajon miért tette volna el és miért őrizte volna meg minden egyes leírt sorát, ha nem tartotta volna az életművéhez tartozónak? Műveinek kiadástörténete egyébként sincs megírva; azok kiadása a kapitalizmus körülményeinek kitett intellektuális költő cégérként, reklámként való kiaknázásának minden jegyét magán hordja. Művei javának kiadása Mikes Lajosnak, az Athenaeum és az Est-lapok húszas évek-beli irodalmi diktátorának iránta érzett csodálata és barátsága révén történt. Az Est-lapok olvasói előtt a modern magyar irodalom nagy neveit kellett megcsillogtatni, a szerzők méltó anyagi ellenszolgáltatása nélkül. Emlékezetes az is, hogy Mikes halála után az Athenaeum urai fillérekért dobták piacra nagy íróik addig sem túlságosan kolportált műveit.

Babits kedvenc tanítványának, Sárközi Györgynek köszönheti, hogy nagy betegségében anyagilag őt támogatni akarván, sikerült keresztülvinnie az 1930 körül Mikes Lajos javaslatára egyszer már megindult, de akkor abbamaradt *Összegyűjtött művek* kiadását. A 30-as évek végén piros bőrkötésben és kék vászon-, majd fekete műanyagkötésben, mindössze ezer példányban megjelent nagy alakú tízkötetes sorozat egy sebtében végzett szerkesztői munka eredménye. Babitsnak súlyos betegségében csak arra volt ideje, hogy Dantéját átsimítsa, huzamos kórházi tartózkodásai miatt azonban szó sem lehetett az általa gondosan megőrzött lapkivágatok vagy kiadatlan kéziratok beillesztéséről életművébe. A barátai és tanítványai megőrzésére bízott kéziratainak a keletkezési idő szerinti, odaillő helyre való besorolására nem gondolhatott. Az általam itt tárgyalt kéziratanyag, és ezt különböző bizonyítékok és érvek igazolják, a *Nyugtalanság völgye* kötetét legalább felével növelné meg. (Ennek a kötetének sebtében való összeállítására jellemző, hogy megjelenése után a kiadóval külön hibajegyzéket nyomtatott ki, több mint húsz értelemzavaró hibát igazítva helyre.) A Nyugat nagy költőinek egyébként sem állt rendelkezésére versesköteteik kiadására olyan anyagi támasz és biztosíték, mint Adynak Hatvány. De még Ady háborús versei sem kerültek kiadásra életében, halála után pedig a Hatvány által pénzelt kötetek is tetemes mennyiségben álltak a kiadónál, illetve nyomdában. Más nagy Nyugat-költők pedig, mint pl. Juhász Gyula, saját költségükön adták ki versesfüzeteiket. Az a föltételezés tehát, hogy Babits nagyszámú kiadatlan versét soha nem szánta kiadásra, nehezen bizonyítható állítás. Műveinek hozzáférhetőségét részint a kiadási körülmények mostohasága, részint irodalompolitikai szempontok határozták meg.

Föllépése idején Ady egyénisége és költészete már felöltötte végleges formáját. A korai Heine–Petőfi hatás után Baudelaire és az angol viktoriánusok egy mindenesetre Arany

Jánosnál modernebb és idegesebb költő-típust rajzoltak eléje eszményként. De még náluk is radikálisabb volt Babits, hiszen egyetemi évei alatt Zolához írt ódát, Tolsztojt csodálta és Carduccit fedezte föl magának. A Nyugat szerkesztőinek azonban a Vér és Arany költőjéből egy is elég volt, viszont Babits sokféle verséből, amelyek skáláját a Holnap két kötete revelálta, egy filozopter, egy intellektuális költő hajlandóságait is kiszámították. Babits kénytelen-kelletlen vállalta ezt a szerepet, de a történelmi földrengések már az első világháború előtt börtönként éreztették vele a klasszicista költő modelljét, a klasszikus álmok poétáját. Éppen a Nyugat akkori betűivel, kb. 1912-ből – kiszedve maradt fenn önvallomása, döbbenetes leszámolóása rákényszerített pózokkal. Máig is rejtély, miért nem jelent meg a Nyugatban a betördelt szedés. Babitsot azonban nem akadályozta a nyilvánosság elzárása sorsfordulójától, részben a *Recitativ*-ban, részben pedig a *Nyugtalan*ság völgyében megvalósította új hitvallása gyakorlatát, de még inkább lerögzítette eddig teljes ismeretlenségben rejtett és most először közölt kézírataiban. Ez az egész anyag nemcsak tematikájában, hangnemében, hanem a fennmaradt kéziratok grafológiai ismérvei alapján is egy összetartozó időszak, valószínűleg négy-öt év termése.

Ez a kéziratanyag javarészt Szabó Lőrinc most földolgozott hagyatékából került elő, de találtam idevágó kéziratokat Komjáthy Aladár iratai, továbbá Hatvany Lajos szerkesztőségi kéziratai között, sőt Babits volt tanártársainak fogalmazópapírként fölhasznált levelén. Szervesen kiegészíti ezt az Országos Széchényi Könyvtár Babits-hagyatékában „A *Nyugtalan*ság völgye kéziratai és korrektúrái” félrevezető cím alatt katalogizált anyag. Ez a kötet egyes verseinek nyersfogalmazványait, variánsait vagy ki nem dolgozott töredékeit foglalja magában.

Szabó Lőrinc életében sem barátainak, mint Illyés Gyulának, sem családjának, de még feleségének sem tett említést a kiadatlan Babits-kéziratoknak erről a tömegéről, vagy egyáltalán létezéséről. Mint köztudomású, Szabó Lőrinc 1919 tavaszán Babits egyetemi tanársegéde volt, ő válogatta ki az Ady-szeminárium száz résztvevőjét a legjobb hallgatók közül, és 1919 őszén Babits lakására költözött. Itt két évig albérlője, titkárfélője, sőt munkatársa volt Babitsnak. A Tanácsköztársaság alatt viselt tisztségeitől, többek között egyetemi tanári állásától való megfosztása után Babits teljesen jövedelem nélkül maradt. Az ellenforradalom első hónapjaiban megtagadta a Szabó Dezső vezetésével szervezkedő ellenforradalmi írószövetségbe való belépést és ezzel megindult ellene a támadások sorozata. A nehezen szervezkedő könyvkiadóknak végzett munkájából kellett megélnie. Először kötetbe össze nem gyűjtött írásműveit sietett eladni, utána pedig új fordításokat vállalt (*Erato*). Szabó Lőrinc nemcsak kézíratainak közvetítője és honoráriumainak behajtója volt, hanem több fordítói vállalkozásnak munkatársa is. A Baudelaire-fordításon kívül részt vett az *Erato* elkészítésében.

Szabó Lőrinc, mint hagyatékának egy része bizonyítja, Babitsnál laktában minden papírdarabot eltett, nemcsak házigazdájának hozzá intézett leveleit és üzeneteit, vagy a vendégek közléseit, hanem számos olyan kéziratot, amelyet Babits akkoriban vagy nem tudott elhelyezni, vagy talán nem is akart kiadni. A szemtanú hitelességével jegyezte föl Babits munkamódszerét: „Apró ceruzavégeket tartott a mellényzsebében, azokat kaparta elő az ujjával, s velük kanyarította korrektúrák hátára, papírdarabokra, levélborítékokra, ami épp akadt, akármire, a verssorait, nyugtalan, elrángatott betűkkel.” Rejtélyes, mi volt a terve Szabó Lőrincnek a Babits-kéziratokkal, ha már sem a szerzőnek, tisztelt mesterének, sem a nagy halott özvegyének, sőt még a vele 1948-ban Babits-tanulmánykötet-

ről tárgyaló Basch Lórántnak sem árulta el a kéziratok létezését. Tóth Árpád nála őrzött kéziratának javát folyóiratokban, majd Tóth Árpád Összes verseiben nagy lelkiismeretességgel rendezte sajtó alá. Babitsnak voltak Szabó Lőrincnél tartósabb és intimebb barátságai az utána következő nemzedék kiemelkedő alakjaival, Sárközivel és Illyéssel különösen, de ilyen hosszú ideig senki sem lakott vele egy földél alatt, és különösen senki sem látott ennyire bele életvitelének és műhelyének titkaiba. Nem vitás, hogy Szabó Lőrinc lett volna hivatva, hogy ennek a kéziratostörőnek keletkezését, hátterét és összefüggéseit megírja. Mintha egyik tanulmányában erre az anyagra is célozna, vagy legalábbis ezeknek a kéziratoknak az ismeretét nem rekesztené ki abból a jellemzésből, amit egyik tanulmányában mesteréről ad: „Az élet külső harmóniájával együtt lelki harmóniáját is a háború ölte meg, e kettős fájdalom átnő viharra csöndes bánatú hangja, mikor a legnagyobb Rombolóval, a Háborúval száll szembe. E ponton éri el művésze azt a nagy emberi magasságot, mely a költészetet próféciává emeli... A *Nyugtalanság völgye* értékének java része egész újszerű, végtelenül édes, szomorú vagy kétségbeesett költeményekből áll... Egy új ember lépett föl velük az irodalomban, egy egész külön jelenség... Az élettől elidegenültségnek, a hidegségnek és a közvetlenség hiánynak vádjai... el kell, hogy szakadjanak Babits értékelésétől. E költeményekben nem klasszikus szemlélődés, hűvös ragyogás káprázat el bennünket, hanem emberi fájdalmak véreznek előttünk... Rengeteg verstörödéke volt és még több maradhatott; sokszor fel is dolgozta őket. Időnkint pedig undort kapott a saját tudásától, s nemcsak darócba bújtatta légies és bársony- vagy márványsima verseit, hanem egyenesen parodizálta a formát és stílust, s oly hangokat kezdett fogni a hegedűn, – jóval előbb, mint gondolnák – amelyek valahogy a csikorgást harmonizálják. Ide tartozik a groteszkség kedvelése; elfogadhatóvá tenni tréfákat, különös szóösszefüggéseket, értelmetlenségeket: a tennysoni puhaság és éberség, és a Swinburne-i dallam mesterét, a maga módján nemcsak az egyszerűség és a népi formák vonzották, de még az is, amit sokszor oly rosszul és üresen csináltak későbbi modernizmusok... Ugyan ki érezte jobban valamely zsúfoltan vérző vagy ordítva lángoló stílusnak az élettelenységét és ürességét, mint éppen ő, a legnagyobb ész és a legnagyobb érzékiség? Éppen ezekben az években roppantotta le magáról klasszikus burkait... hogy az egyre közvetlenebb, egyenesebb élményt tudja tetten érni... Még fordításain is érzik az ugrásszerű fejlődés: a Pokol és a Purgatórium stílári és zenei klasszikája, a szavak rajzoló ereje, tisztasága és melegsége közt általában óriási a különbség.”

Az 1916 és 1921 közötti időszak Babits életének, és nemcsak művészetének, legnagyobb válságos, átmeneti korszaka volt. A háború kellős közepére három híres pacifista versének (*Játszottam a kezével, Húsvét előtt, Fortissimo*) következményeként a teljes létbizonytalanság, az állandó fenyegetettség és az emberi és magyar kilátástalanság kellős közepébe sodródott. Szerencsére ugyanebben az időben talált olyan barátokra és mentorokra, akik két régebbi baráti körén, a nagy Nyugat-írók (Ady, Móricz, Schöpfung) és két fiatal filozófus barátja (Dienes Pál és Szilasi Vilmos) társaságán kívül élete, munkássága és hivatása új értelmét szabják meg. A legnagyobb hatással, és lehet állítani: Adyn kívül, a legdöntőbb befolyással, új barátja: Szabó Ervin volt rá. Nemcsak a világgazdaság, az emberi társadalom és a magyar történelem szerves és haladó szellemű megmagyarozásával rántotta ki Babitsot a tanári láthatár szűk köréből, hanem szülőföldjére és családjára visszavezethető Habsburg-ellenes, szabadságharcos szemléletének is időszzerű értelmezést adott. Hatvány Lajos ajánlására Szabó Ervin már Fogarásról meghívta a Fő-

városi Könyvtárba Babitsot, akit Ady mellett már akkor kedvenc költőjének tartott. Őszszabarátkozásuk és harcos együttműködésük a pacifista versek megjelenésekor már társadalmi hatóerővé lett. Szabó Ervin Ter Meulen világbéke-antológiáját adta neki kölcsön, a zimmerwaldiak folyóiratát, a Demaint olvastatta vele és megbízta Kant Örök békéjének fordításával. Jászi mint a Huszadik Század főszerkesztője már 1908-ban közölte Lukács György értékelését Babitsról, aki a Holnapról írva Ady mellé állította. 1912-ben a Társadalomtudományi Társaság ankétján szólaltatta meg az irodalom és társadalom viszonyáról, előadást tartatott vele a magyar irodalom európai helyéről és fölkerlte a Galilei-körben való szereplésre, a Világ megindulása után pedig munkatársának, Leibniz világbéke tervéről szóló tanulmányára indítva. Jászival való közös gondolkodásuknak és terveiknek egy érdekes, kettőjük közös kézírásában fennmaradt dokumentuma a Romain Rolland nemzetközi írószervezetének hatása alatt keletkezett tervük, a magyar szellemi elit radikális vezető személyiségeinek nemzetközi együttműködését szorgalmazó elképzelés, egy szervezet tervének szövege. Mindezek érthetővé teszik Babits hatékony részvételét a két forradalomban, *Éljen a Köztársaság!* című röpiratát és a Nyugat 1918. november 16-i számába írt forradalmat köszöntő vezércikkét. Ebben egy további radikális forradalom bekövetkezését jósolja meg. Babits egyetemi tanári kinevezése és a Tanácsköztársaság csaknem valamennyi kulturális vezető szervében való irányító részvétele 1919 augusztusára megindította ellene az élete végéig folyó támadások sorozatát. A *Fortissimo* és a *Húsvét előtt* szomszédságában, azok hangulatában több jelentős verse íródott. Az *Annyit szenvedtünk...* kezdetű hatalmas poéma azok rangját meg is üti, bár optimista kicsengése van. „Szabadság! Szeretet! Emberség! Béke!” – ezek a jelszavak és fogalmak lesznek úrrá a nyomorékká fajult emberiség örök háborúba merült látomásának hangváltásán, hogy a végén a békés alkotó munka freskóját fesse az olvasó elé. Ebben az optimista szellemben keletkezett 1919 tavaszán, valószínűleg Lenin bátorító, biztató üzenetének hatására az a verse, amelyből ezeket a sorokat idézzük: Két nép vagyunk ma, / muszka és magyar / ki többé szegyenben / élni nem akar / és inkább szenved / inkább belehal, / de ember lesz / és újra fiatal! / Magyarok! A kor nagy dologra hí, / mi vagyunk az idők póstásai, / mi küldjük szét a vörös levelet, / melynek pecsétjei vérző szívek.” 1919. december 14-én Orgoványban kivégzik az akkor már egy hónapja fogságban tartott Buday Dezső professzort, a nemzetközi nevű szociológust és jogfilozófust, Kecskemét város népbiztosát, Babits unokabátyját. A diákkorában eszményének tartott enciklopédista tudású rokon tragédiája a költő üldözöttségi komplexusát még fokozza, és ehhez hozzájárul elvbarátainak, mint a hozzá oly közelálló Dienes Pálnak, Jászi Oskárnak és másoknak kényszerű távozása külföldre. Vörösmarty utolsó verseire emlékeztető keserűséggel és kétségbeeséssel írja ekkor: „Romjain romos életemnek / könnybe lábadtan állok én... / Jaj engem is bekentek sárral, / hogy fajtám undorodva lát s / Viselem, mint zsidók viselték, / a sárga foltos csúf ruhát. / Itt állok. Koldussors a részem. / Rúgás és maró szájalom. / ... Barátaim elhagytak engem, / egy árva hívem nem maradt. / Nincs senki nálam üldözöttebb / magyar a magyar ég alatt.” *Költészet és valóság* című írása tökéletesen tükrözi Babits gyötrődését az ellenforradalom kezdeti ideje alatt: „A rettenetes világ elöntötte lelkem.. Torkig voltam az egész világgal. Semmit sem akartam volna már, csak hogy békét hagyjanak; ne kelljen szólnom semmit, csak amit már ezerszer megszoktam; rendes agglegény életet, kávéházakat, csak egypár embert körülöttem, akik már bútorok: halált az életben... Nekem nem élet kellett. Sok mindent

megértem én s keserű ízét éreztem sok minden irigyelt dolognak; – és megvetettem a dicsőséget, nem érte tettem már, hanem ellene; későn jött; – és megvetettem a szerelmet, mert későn jött az is... Fáradt voltam akkor, iszonyú fáradt és mindenén túl már.”

A húszas években a forradalom leverésének mozzanatait vetíti természetleírásaiban is, és nem tud szabadulni az első világháború következményeként egyre fenyegetőbb fasiszta terrortól és egy új világháború sötét víziójától.

Babits korai tájékozódása a háború alatt lényegesen kitágult. Már 1910-ben írt a futurizmusról. A Tett és a Ma megbeszélése és kritikája, *Ma, holnap és irodalom* című tanulmánya hű tükre beható érdeklődésének az új irodalmi mozgalmak iránt. Nem véletlen, hogy Apollinaire-t idézi ebben és újraértékeli fiatalkora egyik kedvencét, Walt Whitmant. De a szimultanizmuson túl a szürrealizmus és az új képzőművészeti irányok ismerete is kinyomozható műveiben, ez nemcsak a központozás elhagyásában és a szabálytalan hosszú sorok kedvelésében nyilvánul meg. Ha Szabó Dezső azzal kérkedett, hogy nyelv-reformeri érdeme a főnév igésítése, úgy Babits azzal dicsekedhetne, hogy a főnevet ő jelzősítette. De a szigorú nyelvtani formák lazulásaként a szekszárdi szőejtés és tájszólás egyre gyakrabban feltűnik verseiben, hogy később prózájában állandó használatúvá váljék.

Babitsnak ezek az eddig lappangó versei nemcsak saját életének egy fontos korszakára, akkori lelkivilágára, életfelfogására és új kifejezési kísérleteire vetnek fényt, hanem saját emberségünket és magyarságunkat is segíthetik jobban megismerni. Dante-fordításából vett szavaival köszönhetjük meg jelentős segítségét és hozzájárulását élet- és emberismeretünkhöz:

Úgy tettél mint kik sötét éjben mennek
s fáklyát visznek, de nem látják a fényét,
csak az utánuk jövő örül ennek

(Irodalmi Szemle 1974. [máj.], 17. évf. 5. sz. 398–402.)

Babits Adyról

Előszó

A világirodalom és a nemzeti irodalmak rajongói ellentétpárokban szeretik tisztelni nagyjukat. Dante és Petrarca, Shakespeare és Ben Jonson, Rousseau és Voltaire, Goethe és Schiller, Rilke és George valóban különböző őstípusok, az emberi természet polarizációjának megtestesítői. Egyfelől az élet, a természet, az emberi változatok sokhúru ábrázolói és kifejezői, másfelől pedig az értelem által szabályozott, elvont fogalomrendszerre váltott szenvedélyek hordozói. A magyar irodalomban Csokonai és Kazinczy, Berzsenyi és Kölcsey, Petőfi és Arany, Ady és Babits váltak az irodalmi köztudatban megváltatlan és halhatatlan ellentétpárokká. A két különböző költőtípusért más-más természetű és ízlésű olvasók rajonganak és lelkesednek, holott mindkettő az általános emberi és a sajátosan nemzeti jegyek együttes képviselője, kifejezője. A Vér és arany költőjét szeretik szembeállítani Babitscal, a tudós költővel, a Poeta doctusszal. A magyar irodalomtörténet meg is találta a megközelítően precíz kifejezést a két költőtermészetre, az „ihletett költő” és az „intellektuális költő” címkéjével.

Babits és Ady esetében valódi eltérések és vélt ellentétek gondos fenntartása, ápolása nemzedékeken át rangot és tekintélyt adott mindkét költő táborának. Mint fantomok túlélése esetében általában, itt is nagyban hozzájárul a fordított legendához, a két nagy el-lenségeskedésének és rivalizálásának meséjéhez a tények és adatok, a hiteles szövegek ismeretének és tudomásulvételének hiánya.

Ady és Babits ismeretségének, barátságának és együttműködésének története a magyar irodalom nagy világnézeti barátságai közül az egyik legjelentősebb. Babitsnak a század első évtizedében írt kéziratai közelebb állnak Ady akkori költészetéhez, mint eddig feltételezték, 1912 és 1919 között pedig a rohamosan rosszabbodó világhelyzet és a forradalom felé törő hazai változások, majd a haladó szellemet üldözött vadként célba vevő és végsőkéig hajszoló országos hadjárat Babitsot a kezdeti rokonszenvnél is közelebb hozta Adyhoz. Ady halála után Babitsot irodalmi szerepe új föladatakra kényszerítette. A két forradalom idején az írói elkötelezettség példátlan vállalásával saját életművének kivételesen fontos társadalmi értékű dokumentumait fogalmazta meg. Ady halálával viszont a tudós tanár, a képzett irodalomtörténész lépett elő Ady életének és életművének megörökítésére tett javaslatával. Az Ady körül még évtizedig zajló vita lehetetlenné tette, hogy a magyar irodalmi közgondolkodás higgadtan vesse mérlegre Ady életművét. A húszas évek elejétől a legkülönbözőbb politikai áramlatok nem veszik tudomásul Babits és a Nyugat érdemeit Ady kultuszának fenntartásában és megteremtésében.

Babits már 1907-ben a Szeged és Vidékében megjelent Juhász Gyula-kritikában Adyval állítja párhuzamba Juhászt, de már Kosztolányit is bevonja az összehasonlításba. „A külső világ hatásait jobban felfogja, több oldalról megérzi Ady Endrénél; de

hangulatában inkább fölolvastja s tompítja, mint Kosztolányi Dezső. S ha tán az egyiknél kevésbé eredeti és a másikinál színtelenebb: viszont az elsőnél gazdagabb s az utóbbinál közvetlenebb.”*

1923-ban a szegedi Juhász Gyula-ünnepélyen tartott beszédében Babits kitér részvételenek történetére A Holnapban. Juhász a könyve elkészülte után Adyval küldetett neki üdvözlőt: „Mikor nagyon zaklattalak a levélért – mondta Babits –, akkor egy másik aláírást küldtél a magadé helyett, egy nevet, mely szimbolikus névvé vált azóta, melyet a halál is megszentelt azóta, s melyet kimondani még ma is tüntetés: az Ady Endréét.” Révész Béla írja le Ady-trilógiájában, hogy amikor 1908 áprilisában Ady Váradra utazott, hogy A Holnap alakulásában részt vegyen, ő maga választotta Babitsot is résztvevőnek: „Ady Endre maga választotta meg az embereket, hogy kikkel alakuljon az új irodalmi társaság, hét fiatal költő nevét fogták egymás mellé... Tüntető sorakozás volt ez, mert köztük olyan nevek is szerepeltek, akiket még alig ismert a közönség, de Ady Endre tudta, kiket akar, kikkel társul. Mennyire biztos volt a látó ítélete, elég, ha Babits Mihályt említjük...”¹

A mesterségesen konstruált és máig gondosan fenntartott Ady–Babits kontroverzia összeforrását Babits *Petőfi és Arany* tanulmányában vélik megtalálni. 1910-ben Ady a Renaissance-ban folytatásokban közölte Petőfi nem alkuszik című tanulmányát. Ezzel hozzák összefüggésbe Babits első, szecessziós-dekadens, polgárpukkasztó írását Petőfiről. Ez egy Gyulai–Riedl-tanítvány Petőfi-könyvének bírálata volt. A könyv eszméi kerültek a köztudatba – Babits felfogásaként. Tulajdonképpen a könyvet idézi Babits, amikor Petőfit a tökéletes nyárspolgárnak írja le, és forradalmiságán is nyárspolgári színezetet vél észlelni. 1910 és 1938 között tucatnyi megnyilatkozása van Petőfiről, ezek java azonban vagy kéziratban maradt, mint előszóban elhangzott előadás, vagy hozzáférhetetlen, kis példányszámú kiadványokban jelent meg. Újabb és újabb fogalmazásai, amelyek változó és gazdagodó szemléletét tükrözték, nem tudták megváltoztatni az irodalomtörténeti közhiedelmet. Babits kommentárjában hangsúlyozta: „Az örök kontroverzia Petőfi vagy Arany elsőbbségéről... jóformán az egyetlen esztétikai probléma, mely a magyar közönség legszélesebb rétegeibe beszivárgott... A két költő összehasonlításánál nem annyira költészetük, mint emberi egyéniségük a mértékadó. E két nagy egyéniség oly hatalmas és végletes két szembenálló típusa a magyar léleknek, hogy valamelyikét mindegyikünk közelállónak érzi a maga kedélyéhez, s e rokonságérzet adja meg irodalmi ítélkéseink öntudatlan alapját.” A tanulmány egyik, a korra és a Nyugatmozgalomra utaló célzása fölbőszítette a korabeli rajongókat: „Ady iskolája, melynek igen romantikus ideálja van a zseniről, mint Balassában és Csokonaiban, úgy Petőfiben is ennek az ideálnak a megtestesülését szeretné látni; ők Petőfi regényes életéből, idealisztikus forradalmi politikájából s némely fiatalos és affektált rakoncátlankodásából akarják megalkotni Petőfi képét.”² Babitsnak ezt a tanulmányát megtehető még némely verse, köztük Arany Jánoshoz írt szonettje, melyben saját költői elveinek kifejtését és egyúttal Ady-ellenes állásfoglalását vélték fölfedezni.

* A számjelzés nélkül álló idézetek a kötetben szereplő dokumentumokból valók.

¹ RÉVÉSZ Béla Ady trilógiája. Bp., 1935. 204.

² A Petőfi és Arany tanulmány legkönnyebben hozzáférhető kiadása a Magyar Klasszikusok sorozatában: Babits Mihály válogatott művei. Vál. KERESZTURY Dezső. Bp., 1959. II. köt. 183–199. Idézetek: 183. és 185.

Már A Holnap megjelenésekor megállapította Lukács György és Hatvany Lajos, hogy a kor két vezető költője Ady és Babits. Balázs Béla naplójában 1911 szeptemberében a következőket írja: „Az Ady–Móricz–Babits kultúra kész, a maga nemében tökéletes, keményen álló, hozzáférhetetlen... Ők hárman egy roppant egységes területet alkotnak.” Hatvany Osváttal való híres vitájában hármójuk írásainak és kultuszának óhajtotta szentelni a Nyugatot, egyre újabb és egyre fiatalabb tehetségek fölfedezése helyett: „Ady, Babits és Móricz, valami gyanús modernség karámjában voltak így évekig bezárva, melyhez tulajdonképpen semmi közük sincs. Támadásokat kellett kiállniuk e folyóirat hasábjain megjelent kísérletezők gyöngé alkotásaiért.”³

Hatvany volt az, aki Adyt és Babitsot összehozta. Ezt így írja le: „A Nyugatnak valami pedagógiai számát akartam összeállítani, azaz hogy olyan számot, melyben a tankönyveket bírálják. A munkatársaknak meghívókat küldtem szét, hogy szíveskedjenek meglátogatni, hányjuk-vessük meg a dolgot. Babits, még akkor vidéken tanárkodó poéta, Pesten vakációzott s meglátogatott. Beszélgetünk, nyílik az ajtó, belép Ady:

– Ismeritek egymást? – mondom én, s folyik tovább a diskurzus. A két úr kezét nyújt egymásnak, talán a nevüket is morogták. De Babits nem tudta, hogy Adyval ül szemben. Ady se tudta Babitsról. Végül kipattant a dolog. Kissé zavart konverzáció fejlődött, zavart, elfogult nevetés a qui pro qui fölött.”⁴

Kortársak jegyezték föl Ady két nagyra becsülő gesztusának történetét. 1913 októberében a Galilei-kör ülése után, ahogy Székely Artúr megírta, a Magyar Királyban vacsora közben a Világ szerkesztőségéből küldönc érkezett Adyhoz vasárnapi verséért. „Ady Babits felé elismerő és baráti gesztusként (tudniillik az akkor megjelent Dante-fordításért) dantei stílusban és dantei versformában, terzinában kívánta megírni a verset. Ki tudná megmondani, kérdezte, hogy a terzinák melyik sorai rímelnek egymással? Ady erre papírt és ceruzát vett elő, és ott az asztalon... néhány perc alatt megszületett a vers: Nagy lopások bűne.”⁵ Ady Lajos írta meg, hogy ugyanez idő tájt Octavian Goga Pesten járt, s Ady a Városmajor Szanatóriumában vacsorát adott a román költő tiszteletére. Erre az estére Babitsot, Fenyőt, Ignotust, Móriczot, Papp Viktort és Schöpflint hívta meg.⁶

Bölöni György számol be Az igazi Ady-ban arról, hogy Ady párizsi éjjeliszekrényén ott találta Babits első verseskönyvét.⁷ Az 1912. év nagy fordulópontja után, amikor Babits leszámolt a klasszikus álmokkal, az antikizáló költészet pózával, a valóságot, az igazságot kutató korszaka következett. Erről írja Király István: „1912 után, főleg a háború éveiben nemcsak Adyhoz való viszonya, de alapmagatartása is megváltozott Babitsnak: az igazság lett a fontos, nem a védettségvágy.”⁸ Amikor 1915 őszén Rákosi Jenő Ady-ellenes cikkei során Babitsot is megtámadta, a „szittya Hét vezérek” között Ignotus, Jászi, Kunfi, Móricz mellé Babitsot is felsorolta. Babits ellen így ír: „... a fiatalság, melyet csak órák választanak el úgyszólván attól, hogy meglöbögassák előtte a nemzeti zászlót, s hívják a király szolgálatában küzdeni, s esetleg meghalni a hazáért: a fiatalság

³ HATVANY Lajos: Ady. Cikkek, emlékezések, levelek. Bp., 1959. I. köt. 149.

⁴ Uo. I. köt. 146.

⁵ SZÉKELY Artúr: Ady Endre és az ifjúság. Haladás. 1949. ápr. 14., 5.

⁶ ADY Lajos: Ady Endre. Bp., 1923. 162–163.

⁷ BÖLÖNI György: Az igazi Ady. Paris, 1934. 79.

⁸ KIRÁLY István: Eltérő törekvések a századelő haladó irodalmában. Magyar Nemzet. 1971. márc. 12. 4.

szívében meghasonolva néz a lobogóra... Itt az ifjúság megrontásáról van szó.”⁹ A Babits mellett síkraszálló Ady Lajos védelmére Ady maga nem kapott nyilvánosságot.¹⁰ A közös üldözöttség összehozta őket – Ady a *Recitativ* megjelenésekor írta Babits könyvéről, de inkább költői fejlődéséről és emberi tisztességéről azt a versét, amelyhez foghatót a Nyugat-nemzedékből csak Móricz Zsigmondhoz intézett.

Babits Mihály könyve

Kritika helyett vers

Öntött szavak, kik egyre olvadóbbak,
Barátom és én lelkem szavai,
Be jó lenni és rejtve lenni jónak
S nem gyilkos ágyut hízlaló vad ércnek,
De a sümpölygő aljak fölött: bércnek.

Ily bércnek lenni: ez a szent magyarság,
Táplálkozott a tájak mindivel,
S ha persze sokszor rátámad a balság
S ha letről bárkik rá rút fertőt kennek:
Megmarad fölső, magyar szerelemnek.

Ez a kis fajta, még nem biztos lélek:
Ez a magyar, azért oly bizonyos,
Hogy van joga élni, forni és élni:
Mert érc s bérc iszajja fölött
Érc s bérc állnak odakötte.

Szép könyv, talán ha csak a keveseknek
Tetszenél ma: dicsőséged s bajod,
De sorsot ennél mégse hiszek szebbet:
Öntött szavak, kik egyre olvadóbbak,
Szálljatok szét jóságokként a jóknak.

A háború második felében Pesten letelepedő Ady-házaspárnak Babits gyakori látogatója lett, Dénes Zsófia írja visszaemlékezéseiben, mennyire örült Csinszka, hogy „annyi jó név jár hozzájuk”: Babits, Rippl-Rónai, Hatvany, Schöpflin, Móricz.¹¹ Ady Lajos bővebb névsort ad: Schöpflinék, Móriczék, Fenyőék, Dénes Zsófia, Hatvanyék, Osvát, Babits kerül említésre az állandó látogatók között.¹² Fenyő Miksa is hangsúlyozza Ady és Babits

⁹ RÉVÉSZ Béla: id. m. 184., 188.

¹⁰ ÉDER Zoltán: Babits a katedrán. Bp., 1966. 201–202., 234–240.

¹¹ DÉNES Zsófia: Élet helyett órák. Bp., 1938. 256.

¹² ADY Lajos: id. m. 220.

összebarátkozását a háború alatt: „Babits Mihály, akit nagyra tartott, akinek barátságát Ady kereste, és nem hiába... (Ady) élete utolsó éveiben, pompás judíciumra valló megértéssel, megbecsüléssel és őszinte szeretettel közeledett Babits Mihályhoz.”¹³

Schöpflin Aladár emlékezete szerint „Babitsnak legbizalmasabb beszélgetéseiben sem volt más szava Adyról, mint tisztelet és elismerés.”¹⁴ A világháború utolsó két évében Szabó Ervinnel és Jászi körével kialakult barátsága révén azelőtti érzelmi töltésű antimilitarizmusa, pacifizmusa és humanizmusa konkrét formát öltött, elsősorban Szabó Ervin elméleti és történeti felvilágosításainak hatására. Ady költészetét is ilyen szempontból tartotta egyre nagyobbra. A Károlyi-forradalom emlékkönyvében, A diadalmas forradalom című gyűjteményben¹⁵ a polgári forradalom előkészítői között, Ady és Móricz mellett ő is szerepel. Jászival együtt készített tervezete az *Európa lovagjai* nevű, a nemzetközi együttműködést intézményesen elősegítő szervezet megalakítására, majd a Huszadik Század és a Nyugat csaknem valamennyi jelentős személyiségével aláírt, de általa fogalmazott 1918. november 2-i kiáltványa a népek testvériségéről nem egyéb, mint Ady politikai lírájának történetfilozófiai megfogalmazása.¹⁶

Ady állandóan várt, de bekövetkezték a súlyos megrendülést okozó halála ébresztette Babitsot a Nyugat-nemzedék és saját szerepének fontosságára.

Szabó Ervin, Török Gyula és Kaffka Margit hirtelen halála 1918 őszén fölkeszítette Babitsot a nemzedék nagyjainak váratlan távozására. Ady halála mégis a szokottnál mélyebben rendítette meg. Károlyi Ignost Svájcba küldte diplomáciai megbízatással, Osvát az Írószövetséget szervezte, így egyedül Babitsra hárult a Nyugat gondja és képvisellete. Jelképes, hogy Hatvany Ady halála napján Csinszka után azonnal Babitsot és Móriczot vitte a szanatóriumba. Ady halálhírét Babits maga közölte Móriczcal. Ady utolsó tisztetségének megszervezése rájuk hárult. Hatvany, akivel Ady szerződést kötött temetésére, Babitsot és Móriczot kérte föl a sírhely kiválasztására és a méltó ravatalozás ellenőrzésére. Erről egyedülálló forrásértékű följegyzést hagyott hátra Hatvany Lajos:

„A halál napjának délutánján a Pesti Napló szerkesztői szobájában egybegyültek: Jászi Oszkár, Babits Mihály, Móricz Zsigmond és a kultuszminisztérium kiküldöttje: Czakó osztálytanácsos... A temetési vállalkozó figyelmeztet rá, hogy akit a múzeumban több napra fölravalatoznak, annak ércoporsó kell. Majd a beszédek sorrendjét állapítjuk meg, s egyszersmind azt is, hogy a díszsírhely helyének fölkeresésére Babitscsal, Móriczcal kimegyek másnap a temetőbe. Közben egy-egy sóhaj: Szegény Bandi, ami a hivatalos gyászulást egyszerre bús baráti gyásznak hangulatába ejti.

Kedden délben a Jókai sírjától jobbra, a temető fő alléjában állunk hárman, s mintha összebeszéltünk volna, kijelölünk egy kis fácskákkal beültetett szabad helyet. Ez az Ady

¹³ FENYŐ Miksa: Följegyzések a „Nyugat” folyóiratról és környékéről. 1960. 473., 548.

¹⁴ SCHÖPFLIN Aladár: Babits Mihály és a Nyugat. Babits emlékkönyv. Bp., 1941. 226.

¹⁵ A diadalmas forradalom. Szerk. GELLÉRT Oszkár. Bp., 1918. A Károlyi-forradalomban részt vett magyar írók, újságírók, művészek és tudósok élménybeszámoló a forradalmi napokról. A forradalom eszmei előkészítői között a következők arcképeit mutatja be: Babits, Jászi, Móricz és Szabó Ervin. Itt jelent meg először Babits *Fortissimo* c. költeménye.

¹⁶ Babits a világbékéért. Bartóktól Radnótiig c. könyvemben. Bp., 1973. 139–173. A 156. és 159. lapon Szabó Ervinnek tulajdonított kézirat Litván György megállapítása szerint Jászi Oszkár kézírása, tehát a tervezet Jászi és Babits közös műve.

sírja. Azonban mikor a temető igazgatóságának bejelentjük óhajunkat, ott azzal fogadnak, hogy Ady számára nem díszsírhelyet jelöltek, hanem csak ingyenhelyet ajándékozott a főváros... Tehát el kell mennünk a városházára.

Itt Folkusházy polgármester és Wildner tanácsnok fogadnak, kiknek Móricz Zsigmond előadja, hogy a fiatal irodalom meg akarja jelölni a legnagyobb halottjának sírját és díszsírhelyet kér... Most jön a főmérnök nagy mappával. A kiépítendő temető terve. Sugárutak és körutak... Valahogy megtaláljuk mégis azt a sírhelyet, mely az Adyé. Baj van! Ezt Blaháné számára jelölték... Fölmegyünk a városháza temetői irodájába, s ott hosszas beszélgetés folyik az igazgatósággal, melyből Babits meg én ilyeneket hallunk:

- Igen, az a telek a kocsmáros mauzóleuma mellett: igen, igen az!
- Szóval szabad, mi?
- Nagyszerű!
- Szüret!

Babitscsal egymásra nézünk: szüret! Mennyire Adyhoz illő szó ez...

Újra kimegyek a temetőbe. Végigmérjük a sír hosszát, szélét, és kérjük, hogy a fácskákat lehetőleg ne bántsák. Most már Beck Fülöp, a szobrász is velünk van...

A temetőből elmegyünk a múzeumba. Ott már építik a ravatalt. A középső teremben ácsok ácsolnak valami rendkívüli magaszt. Érezzük, hogy Bandi, aki barát volt, testiségében egyre távolodik tőlünk, már kezdődik bennünk a fölmagasztosulás, az Ady-legenda.¹⁷

Babits írta a gyászjelentést és a vezércikket a Nyugat 1919. február 1-i számába. Ugyancsak ő tartotta a Nyugat nevében a gyászbeszédet a ravatalnál, a Nemzeti Múzeumban. Kunfi Zsigmond a kormány, Jászi a Társadalomtudományi Társaság, Kernstok Károly a Radikális Párt, Vincze Sándor a Szociáldemokrata Párt, Schöpflin a Martinovics-páholy, Móricz a Vörösmarty Akadémia, Beregi Oszkár a Nemzeti Színház, Bíró Lajos az Újságíró Egyesület nevében búcsúztatták.¹⁸ Babits gyászbeszéde az egykori sajtóban csak pár sorba tömörítve jelent meg. Ebben többek között így aposztrofálta: „Ó, megdöbbenve, félve nézzük fenséges színeváltozását, mint a tanítványok hajdan Krisztusét; hogy aki előbb még közöttünk jártál és vezérkedtél, drága barátunk, legnagyobb büszkeségünk, most egyszerre fölkerültél, elérhetetlen magasságba valamennyiunktől... és ott fogsz ezentúl járni, és ragyogni földi szemeinkbe; a halottak élén!... most az igazi fenyések táborában vezérkedsz örökre...” A temetés után azonnal megindult Babits Ady-kultuszt szervező tevékenysége. Mint a Nyugat főszerkesztője, ő állította össze a Nyugat második, 1919. február 16–március 1-i dátummal megjelent Ady-számát. Ady halálakor írt ódáját óhajtotta itt közölni, valamint a kötet létrejöttét elmondó zárszavát. Ez a két műve azonban kéziratban maradt. Az utóbbiban írja a következőket: „Mit mondhatnék még Adyról, újat és enyémet? Ami önkénytelen kifakadt belőlem az első fájdalomra s a megdicsőülés első ragyogása láttán, azt elmondtam – magam és a Nyugat nevében – ott a ravatalnál... A legnagyobbak közül valónak vallom őt. A leggazdagabbak közül valónak, és nemcsak magyar mérték szerint.” Még 1919 februárjában és márciusában részt vesz az Ady-szobor bizottság megszervezésében, és sürgeti Ady életrajzának megírását. Ő maga egyetemi előadásain a modern irodalomtudomány elméletét adta

¹⁷ HATVANY Lajos id. m. I. köt. 168–170.

¹⁸ Pesti Napló 1919. jan. 30. 2–3.; Érdekes Újság. 1919. febr. 6.

elő, de azonkívül ötszáz hallgatójából kiválasztott száz legjobb tanítványának Ady-szemináriumot tartott. Ennek jegyzetei 1919. június 15-én megjelentek a Vasárnapi Újságban, s alapjában véve az 1920. februári Nyugatban közölt nagy Ady-tanulmánya itt bontható ki teljes egészében.

A modern irodalomelmélet tudósa, a magyar irodalomtörténész fogalmazza meg pontosan a legsürgősebb és legfontosabb teendőket Ady életrajzával és életművével kapcsolatban (1921):

„Nincs semmi jelentéktelen ebben az életben, s minden kis mozzanat, mint a Szibillák könyvében minden lap, sorsokat rejt. Ady barátai összeszedik emlékeiket és közkinccsé teszik. Könyveket adnak ki, Adyra vonatkozó adatoknak tárát; föl kutatnak mindent, a Jövendő irodalomtörténete, és a magyar Szív hűséges ereklyetartója számára... Az apró események, egy-egy vers születésének körülményei, Ady beszélgetései, elejtett szavai, elfelejtett vagy kéziratban maradt művek, alkalmi apróságok, töredékek és levelei, minden egyes sora – semmi sem oly kicsi, hogy ne érdekelne minket. Mi... felhívunk minden magyart, aki barátja, hogy segítsen nekünk... Akinek a legapróbb adat van birtokában: gondoljon mireánk... A természet kötelességét vállaltuk magunkra; s e szegény, tépett nemzet nem vetheti meg leggazdagabb fiának örökségét.”

Kardos Pál, Babits monográfusa, a nagy életrajzot előkészítő egyik munkájában ezt írja Babits húszas évekbeli Ady-kultuszáról: „Babits hivatásának érzi Ady emlékét védeni. Ehhez a védelemhez nemcsak bátorság, nemcsak igazságszeretet kellett, hanem rendkívüli okosság, ízlés, tapintat is... Babits hű volt Ady emlékéhez, igazán az utolsó lehetéig... Az Adyt teljes nagyságában méltató nyilatkozatok minden szónokiasságukban is a babitsi próza legművészebb lapjai közé tartoznak... Babits 1919-től fogva számtalanszor vallotta Adyt lángeszű költőnek, vatesnek, forradalmárnak.”¹⁹ A Nyugat 1923-ban rendezett Ady-ünnepélyére betegágyából küldött üzenetében írja: „Minden magyar dobogó szívét szeretném megekhóztatni az ő nevével! Hol vannak a visszhangos szívek? Visszhangtalan ma a magyarság, mint az irtott erdő.” Valóságos büntudattal írja a Nyugat-nemzedék nevében: „Nemcsak jobban hallatni: jobban értetni sem tudtuk Ady szavait...”, de kénytelen megállapítani, hogy „igazi megértéséhez még az előmunkálatok is hiányoznak, azon a kevésen kívül, amit a Nyugat gyűjtött össze két Ady-számában”. Éber figyelemmel és nagy elmélyüléssel vizsgálja a lassan mégiscsak meginduló Ady-irodalmat. Éveken keresztül vitatkozik Földessy Gyulával, egész módszerével és Ady verseléséről alkotott felfogásával. Többre értékeli Révész Béla könyvét.

A hazai Ady-irodalom tüzetes bírálata után elkezdí Ady külföldi népszerűsítését. Először a franciáknak írt magyar irodalomtörténeti vázlatában méltatja, ez a tanulmánya holland és német nyelven is megjelent, és szövege alapját képezte 1929-ben a berlini egyetemen tartott előadásának.

1920 elején közölt legnagyobb Ady-tanulmányában fogalmazza meg először addig csak sejtett látomását Ady világirodalmi nagyságáról, a visszatérő és egyre tömörebben megállapított meghatározást Ady Dantéval való párhuzamáról. Ebben a többi között a következőket írja:

¹⁹ KARDOS Pál: Ady és Babits viszonya 1919 után. Debrecen, 1963. 3. 123–139.

„Nincs a világirodalomban költő, aki következetesebben, mélyebben, lényegesebben szimbolista volna. Talán az egy Dantét kivéve. Azért mondom, meggondoltan, Dantét, mert Adynál is, mint Dantében, az egész világ szimbólumok óriási láncolata, szimbólumoké, melyek szigorú egymásba-illeszkedésükkel szinte a valósággal egyértékű szövetet alkotnak. Hogy Ady éppen úgy benn él ezekben a szimbólumaiban, mint Dante az övéiben, azt legjobban mutatja, hogy nem ejti el őket, vissza-visszatér hozzájuk, nő, gazdagodik, de ugyanaz marad benne ez a szimbólumvilág, elfelejtettnek hitt szimbólumok merülnek föl évek után újra: úgy, hogy (amint Földessy mondja) »egész Ady-konkordancia-kötetet lehetne összeállítani« – és kellene –, egy Ady-kulcsot, Ady-lexikont.”

Újra és újra visszatér az Ady-mű szimbólumrendszerének egységére. Franciáknak írt ismertetésében is Dantéra utal: „Ő a tipikus szimbolista költő... ahogyan a keleti misztikusok vagy például Dante az... lírájában egy egységes világlátomás szimbólumrendszerét rejtette el, keményebbet és komplikáltabbat, mint akárhány látnok és filozóf.” 1929-ben Dante-kalauzának előszavában Adyt Dante „igazi méltó testvéré”-nek nevezi.

Közben egy évtizedig tartó polémiaát kezd az Akadémia és a hivatalos társaságok Ady-értékelésével. A húszas évek közepén, a bethleni konszolidációnak nevezett évek kezdetén Babitsnak az a nézete alakult ki, hogy a forradalmak itthon maradt vezető egyéniségeinek nincs más élet- és munkalehetőségük, mint megkísérelni a kompromisszumot. „Martinuzziak kora jött újra, összeszorított fogak, erdélyi ravaszság” – írja egyik versében. A *Sziget és tenger* számos verse ecseteli a kor borzalmait, pedig a kötetben kinyomtatott szövegek több politikailag súlyosabb versszak nélkül jelentek meg. *Az istenek halnak, az ember él* című kötet anyagából pedig ki is maradtak olyan versek, amelyek éppen ennek a József Attila által támadott kötetnek merőben más politikai összképet kölcsönöztek volna. Az ellenforradalom kulturális vezető egyéniségei, mint például Tormay Cécile, a nyíltan a Nyugat ellen alapított „keresztény-nemzeti” folyóiratnak, a Napkeletnek a főszerkesztője, nyilván magasabb helyről jött sugallattal kísértette meg Babitsot, egyetemi katedrát és folyóirat főszerkesztőségét ajánlva neki, ha szakít a Nyugattal. 1919 augusztusának második fele óta nemcsak csábítással és fenyegetéssel, de anyagi javakkal is megpróbálták elválasztani a Nyugat tősgyökeresen magyar származásának nevezett íróit az internacionalista, „hazafiatlan”, radikális stb. céger alá sorolt, pénzzel rendelkező szerkesztő és szervező, zsidó származású szárnytól. Rákosi Jenő, Milotay István és a többi „keresztény nemzeti” sajtófejedelem Ady és Babits elleni háborúja újult föl Tormay Cécile-nek abban a levelében is, amelyben rosszállását és fölháborodását fejezi ki Babitsnak vele való tárgyalása után, hogy 1918 februárjában a Szózatról írt nézeteit még 1924-ben is hajlandó fenntartani. A napi sajtó irányítóihoz csatlakoztak a tudományos élet hangadói is. Elsőnek Négyesy Lászlót tartották alkalmasnak, hogy a Nyugat-nemzedék túlélő, nemzetietlennek deklarált stílusát elítélje. Négyesy a század első éveiben éppen a Nyugat legnagyobb lírikusainak adott elsőnek nyilvánosságot egyetemi szemináriumában. Nálánál is súlyosabb volt Berzeviczy Albertnek, a Magyar Tudományos Akadémia elnökének támadása, aki a húszas évek közepén újrászervezkedő, új életre támadó, megerősödő Nyugat ellen összegezte a két évtizedes vádakát. Ezek közül a legsúlyosabb és állandóan visszatérő szólam volt, hogy a Nyugat egyik előkészítője volt a két forradalomnak és különösen a Tanácsköztársaságnak. Babits a Nyugat-nemzedék minden egyes tagjának önálló egyéniségére, szabad önrendelkezésére és mélységes hagyománytudatára hivatkozott. Ugyanakkor először fogalmazta meg, hogy a magyar történelemnek és a magyar

irodalomnak kétféle hagyománya van, és a kettő nem is olyan idegen egymástól: az egyik a forradalmi megújító, a másik a hagyományörző, a Nyugat-nemzedék esetében azonban a forradalmárok is a legősibb magyar hagyományokba nyúltak vissza.

Az Ady-hagyomány megtagadása felőli vád akkoriban és azután érte Babitsot, hogy az Ignótus és Osvát nélküli Nyugatban állítólag megszűnt Ady szükséges kultusza. Statistikailag kimutatható, hogy egyetlen harmincas évekbeli magyar folyóirat sem foglalkozott annyit Adyval, mint a Nyugat, de különösen nem áll ez magára Babitsra, aki előtt nemcsak a Nyugat hasábjai, de Az Est-lapok is nyitva álltak Ady-cikkei számára, s nem egy haladó irodalmi egyesülés – mint például Vajda János Társaság – pedig rendszeresen várta megnyilatkozásait Adyról. Jellemző, hogy még néhány hónappal halála előtt is neki kellett védelmébe vennie nagy kortársát az ifjabb esszéíró- és költő-nemzedék tagjaival szemben. „Az ember és a költő nagyságát bizonyítja – írja Nagy Péter –, hogy 1920 után – bár sosem tagadta azt, ami elválasztotta Adytól – Babits nem volt hajlandó részt venni semmiféle Ady-ellenes kampányban, sőt egyike volt azoknak, akik Ady jelentőségét és vezéri szerepét mindig hangoztatták.”²⁰

Kosztolányi 1929-ben kezdeményezett újjáértékelési kísérlete során, abban a vitában, amely diákkorukig visszanyúló barátságuk elhidegülését eredményezte, saját tévedését és mulasztását is belátva, szemére hányja nagy költőbarátjának, hogy csak részleteket, egyes verseket, egyes szavakat hajlandó látni Ady életművéből, pedig: „Adyt csak egészében lehet látni, csak egészében igazán megítélni... Adynak mint költőnek tragikus sorsa éppen az volt, hogy részletektől és külsőségektől elvakulva alig láttuk meg ezt a monumentális egészet. Magam is sokáig henyének s értéktelennek éreztem az Ady-versek egy nagy tömegét, csak később jöttem rá, mily lényeges részei ezek is ennek a hatalmas oeuvre-nek.”

Babits egyetlen Adyt elítélő, meg nem értő, korai költészetét föl nem fogó véleménye a Babits–Juhász–Kosztolányi-levelezésben, mindhármuk halála után megjelent. Irodalomtörténészeknek szánt forráskiadványban található. Ebben középnevesi származása, katolikus vallásos neveltetése, Aranyért való lelkesedése és a modern líra akkor még gyér ismerete nyomán ítélkezik értetlenül Ady szerelmes és hazafias verseiről. De már egy év múlva, mint idéztük, Juhász Gyulának bevallja, Ady két fejjel kimagaslik közülünk. 1909-ben a Nyugat első Ady-számába írt nagy tanulmányában pedig még a régebben hibáknak tartott sajátságokat is erényeknek minősíti.

Babits 1927. november 27-én, Ady ötvenkettedik születésnapján Debrecenben hatalmas emlékbeszédet tartott. Az ellenforradalom első éveinek nyomasztó légkörében idézi Ady nagyságát és igazát. „Ady más volt – mondta –, mint mi, máshogy érzett, máshogy vélekedett, mint a mi szegény, háborúktól, forradalmaktól megnyomorodott lelkünk érezni tud vagy mer vagy akar... Ne tegyük szomorú, bátortalan lelkünk sötét üvegét az ő fénye elé: mert ő nem megfogyatkozott nap, hogy sötét üvegen át nézzük. Ő a szabad nap...”

Ady halálakor a Nyugat gyászjelentésében írta Babits: „Szellemi vezére volt ő munkáságunknak a Nyugat bölcsőkorától a szelleme vezérünk marad a jövőben is!” Ez a szöveggyűjtemény hozzájárulás szeretne lenni ahhoz a most folyó kutatómunkához, amely a Nyugat történetét és nagyjainak egymáshoz való viszonyát igyekszik földeríteni.

(Babits Adyról. Dokumentumgyűjtemény. Bp., 1975. 5–25.)

²⁰ NAGY Péter: Babits Mihály válogatott művei. Irodalomtörténeti Közlemények. 1960. 5., 614.

Babits Mihály 1919-es egyetemi előadásai

1918. november 23-án jelent meg A diadalmas forradalom könyve. Ennek egyik oldala öt arcképet tartalmaz a következő felirattal: Költők és írók, akik a forradalom előkészítésében részt vettek. Ezek Ady, Babits, Bíró Lajos, Móricz és Pikler Gyula. Babits 1918–19-ben számos tisztséget és állást töltött be, a két forradalom kulturális szervezeteinek vezető pozíciói közül nem egyet. Így egyik vezetője volt az Írók Direktóriumának, alelnöke a Vörösmarty Akadémiának és az Írók Szakszervezetének, egyik vezetője a Nyelvtudományi és Irodalomtörténeti Kutatók Szövetségének, a Szocialista Irodalmi és Művészeti Tudományos Társaság Irodalmi Szakosztályának, tagja a Közoktatásügyi Szaktanács Irodalmi és Művészeti Szakbizottságának és a Középiskolák Kulturális Egyesületének, egyik tanára a Középiskolai Tanárképző Főiskolának, főlként szerkesztője a Forradalmi Népiskolai Olvasókönyvnek, Ady halála után szerkesztője a Nyugatnak, és ami a legnagyobb lekötöttséget jelentette, három egyetemi tanszéknek professzora. 1919. január 25-én közölte a sajtó kinevezését a pesti Egyetem Bölcsészeti Karának esztétika tanszékére, Kunfi Zsigmond aláírásával, majd 1919. május 5-én a modern magyar irodalom és a világirodalom tanszékére, Lukács György aláírásával. Valamennyi forradalom alatti elfoglaltsága közül vitán fölül egyetemi tanári ténykedésének volt legszélesebb körű tömeghatása.

Babits három előadássorozatot tartott 1919-ben. Még a Károlyi-kormány alatt kezdte meg továbbképző előadásait válogatott középiskolai tanároknak. Április 4-én *Az irodalom elmélete* című nagy előadását kezdte meg, ugyanakkor kiválasztott egyetemi hallgatóknak Ady-szemináriumot tartott. Ezek közül a legterjedelmesebb *Az irodalom elmélete* volt. 1920-ban Király György az Ethika Könyvtár sorozatában hirdette könyv formában ezt az előadássorozatot. Könyvszerződésére vonatkozóan az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára Fond III/728/3 szám alatt őrzi Király György levelét. Ennek szövege a következő: „Kedves Barátom, elintéztam az Ethikával való szerződés ügyét. Ha holnap de. 10 óra előtt fölkeresed Schubert Mátyás igazgatót (Lónyai utca 18/A. 4. em. 1. sz.) s aláírtad a szerződést, mindjárt átveheted a 250 kor. előlegről szóló csekket is.”

Ez a könyv azonban nem jelent meg, kézirata mindmáig lappang. Fennmaradt több hosszabb-rövidebb vázlata, több tanítványa följegyzésében. A Múzeum körüti épület híres XI-es tantermében ötszáznál több hallgató szorongott állandóan. Kardos Pál, Babits monográfiusa így emlékszik erre: „Az egyetemi ifjúság rajongó lelkesedéssel fogadta. Erről már tanúként beszélhetek, hiszen első éves bölcsészethallgatóként magam is ott ültem a Múzeum körüti egyetemi épület szorongásig zsúfolt nagytermében. Az ifjúságot elsősorban a XX. század írói forradalma érdekelte, a Nyugaté, amely körül alig ült még el a legehevesebb csaták zaja. Ennek a művészi forradalomnak egyik vezére állott előttünk Babits Mihály személyében, és magától értetődőnek tartottuk, hogy a másik, a politikai és társadalmi forradalom őt küldte hozzánk mesterül... A Babits-órákon még az ablakpár-

kányon, sőt a dobogó szélén is ültek, a szó szoros értelmében a Mester lábainál. Az érdeklődés a további órákon sem csökkent, mert Babits, az előadó kielégítette, ha ugyan fölül nem múlta a költő iránti várakozást. Lelkesen, szinte állandó izgalommal beszélt, újszerű, addig nem hallott tételeket fejtegetett.” (Babits Mihály, 1972. 240. l.)

„A terem olyan hatalmas volt a hatalmas nyárban kínlódó és fulladó és vergődő város közepén, mint egy sziget. A kis filozoptrínák, akik kontyba fésülik, vagy rövidre vágják a hajukat, s karton blúzt hordanak, amin rajta van a mosószappan és a lúg friss szaga, akik reggel üres teát ittak és kenyeret haraptak hozzá és délben köménymagos levest esznek majd a menzán és fekete kenyeret, savanyú káposztával, akik éhesek és fiatalok és szomjasak, s az élet viharzó ezer nyomorán át is dacosan élni akarnak, és a fiúk, akik itt összejöttek, akik közül minden első verset, és minden második legalább novellát szorongat a hóna alatt, ez a furcsa és sápadt szekta tágra nyitott szemmel és üres gyomorral s kopott ruhában nézett farkasszemet Babitscsal.” – Márai Sándor örökölte meg így a 19-es fiatalság rajongását a katedrára került nagy író iránt. (Vágóhíd, 1919. június 10.) Babits előadásainak eredeti kézírata nem is került még elő, szerencsére fennmaradt több tanítványnak olyan jellegű és méretű följegyzése, hogy azokból fogalmat lehet alkotni eszmemenetéről. Az első előkerült jegyzetet, Borotvás Nagy Sándor akkori harmadéves Eötvös-kollégistáét Barta János ismertette, (Irodalomtörténet, 1961. 42–58. o.) Szabó Lőrinc hagyatékában Kabdebó Lóránt találta meg Babits akkori tanársegédének egy töredékes jegyzetét. (Napjaink, 1966. okt.) A két forradalom publicisztikáját átfogó hatalmas kiadvány 4. kötetében közölte József Farkas Fábry Zoltán rendkívül terjedelmes, valószínűleg a szó szerinti szöveghez rendkívül közelálló jegyzetét. („Mindenki újakra készül...” 1967/834–906). A Szabó Lőrinc-hagyatékban rejtett egy gyorsírásos részlet is Babits előadásainak lejegyzett szövegéből. (Ezt közölte a Tiszatáj, 1975. 3. száma.) Az itt közölt szöveg Fábry Zoltán valamennyi között legterjedelmesebb jegyzete. Nagy kár, hogy a jeles marxista kritikus nem tette közzé a két háború között rendkívüli értékű iratanyagát. És még nagyobb kár, hogy az Ady-szeminárium anyagát nem jegyezte le, hiszen azon is részt vett. (L. Ady igaza, Bratislava 1977. 8. sz. 30.)

Barta János részletesen kivonatolja és elemzi Babits előadásait, Nagy Sándor jegyzetei alapján. Különösen fontosak megállapításai Babits egyetemi előadásainak történelmi helyéről. „Ez az irodalomelméleti vázlat a Magyar Tanácsköztársaság kulturális életének egyik dokumentuma... A marxista irodalomelméletnek és esztétikának ma... már vannak nagy eredményei, de mint rendszer, ma is még alakulóban van. Amikor Babitsot új hivatása az elé a feladat elé állította, hogy rendszeresen irodalomelméletet dolgozzon ki, ha talán nem is tudatosan és programszerűen, s nem is teljesen harmonikus összefüggésben, de mégiscsak azt viszi véghez, hogy szintetizálja az irodalomelmélet terén ezeket az addig is megvolt, modern, lázadó irányzatokat. Erre a szerepre is különösen alkalmas volt az ő egyénisége. Kultúrák, művek és eszmék iránti mohó érdeklődése és fogékonysága, amellet individualitásának, különbözni akarásának csaknem a különködésbe hajló mértéke – eleve ellenségévé teszik minden merevségnek és dogmatizmusnak, s képesítik arra, hogy egy ilyen rugalmas szintézist megalkotva, harci eszközül felhasználjon mindent, amit modernnek és radikálisnak érez... Babits irodalomelméleti jegyzete nemcsak a Tanácsköztársaság korának, hanem alkotója személyiségének is dokumentuma.” Elemzése végén Barta János Babits egyetemi működésének kivételes fontosságát hangsúlyozza: „Az egyetemi tanárság nagy időszak volt Babits életében... ő tette meg az

első s máig egyetlen kísérletet a (Nyugat-)mozgalom tagjai közül az irodalomelmélet kérdéseinek rendszeres összefoglalására. Szintézise még így, vázlatos formában is megbecsülésre tarthat számot, még az ő gazdag életművében is... Keletkezésének idejébe beállítva úgy hat ránk, mintha alkotója egy magaslatról tekintené át a hazai és az európai irodalmat és irodalomtudományt. A Tanácsköztársaság adott rá Babitsnak módot, hogy erre a magaslatra felléphessen.”

Babits előadásainak eszmerendszerét kutatva Barta János jól megérzi a 19-es előadások elvi rokonságát. Akkoriban még nem volt ismeretes Babits elragadtatott véleménye Lukács Györgynek az Alexander emlékkönyvben közölt Megjegyzések az irodalomtörténet elméletéhez c. tanulmányáról. „Minden egyoldalúságom és korlátozottságom mellett azt hiszem, az Ön gondolatainak mélységét és szubtilitását kevés ember élvezhette úgy, mint én... S nem kisebb élvezetet szerzett az Alexander emlékkönyvben megjelent értekezés... Ha Önnek jólesik arra gondolni, hogy van valaki, aki minden sorát mohón és élvezettel olvassa, akkor gondoljon őszinte hívére, Babits Mihályra.” (Irodalomtörténet 1974. 610–611. l.) Lukács mellett azonban számításba kell venni 19-es kartársaival való ismeretségét, azok közleményeit vagy velük folytatott beszélgetéseit (Benedek Marcell, Fülep Lajos, Király György, Laczkó Géza, Turóczy-Trostler József), akikkel együtt 1919-ben írhatta a Feladataink az irodalomtörténeti kutatások terén című programfüzetét. (Szerk. Király György, Bp. 1920.)

Babits egyetemi előadásainak számos gondolata egyetemi hallgató kora óta izgatta és élete végéig elkísérte. Egyik korai kéziratában maradt kiadatlan tanulmánya a *L'art pour l'art* kritikája. A vidéki elzártságból a fővárosba költöző fiatal tanárt Szabó Ervin azonnal bevonja a Társadalomtudományi Társaság egyik nagy ankétjára. A fölkérő levélbe foglalt kérések konkrét állásfoglalásra szorítják Babitsot:

„Minő hatása van az irodalomnak a társadalmi átalakulásokra és a társadalmi életnek az irodalomra? – Hat-e, és ha igen, hogyan a társadalmi élet az irodalmi tárgyak, az írói problémák megoldására, továbbá az írói kifejezőmódjára, szóval az esztétikai formákra? – Az irodalom fejlődését belső okokból történő változások, vagy a társadalmi élet alakulásai idézik elő? – ... Valamely irodalmi mű értéke függő-e a benne kifejezésre jutó társadalmi ideáltól? – Ha vannak az esztétikai értékmérésnek szociális vonatkozásai, melyek azok s minő viszonyban vannak ezek a szorosabb értelemben vett esztétikai szempontokkal?” Ez az időpont egyébként is nagy válságot, szinte új korszak kezdetét jelentette Babits munkásságában. „Körülbelül *A gólyakalifa* megjelenése után meggyőződéssé vált bennem, hogy a *l'art pour l'art* elve tarthatatlan a művészetben. Mégis csak az a fontos, amit mondunk, és nem az, hogy hogyan mondjuk. (Élet, 1918. 1105–1106. l.)”

Az 1910-es években a Társadalomtudományi Társaságban és a Galilei-körben több előadásban tisztázott olyan részletkérdéseket, amelyek később kiforrottabb formában kerültek bele a 19-es előadásaiba. Igaza lehet Komlós Aladárnak, aki az *Irodalmi problémák* kötetében megjelent *Magyar irodalom* című tanulmányát régebbi keletűnek, 1908-as szegedi fogalmazványnak tulajdonítja. Fülep Lajos kritikájában Taine idejétmúlt hatását véli felfedezni ebben, de mint Babits előadásai mutatják, bírálatának egyik célpontja éppen ez volt.

Bármennyire úttörő is Barta János tanulmánya a 19-es előadások rendkívül kiterjedt forrásvidékére vonatkozóan, az itt közölt sokkal terjedelmesebb Fábry-féle jegyzet és

a közben előkerült Babits–Lukács levelezés bizonyára hozzá fog járulni Babits irodalomtudományi fölkészültségének részletesebb tisztázásához. Bármennyire sajnálni lehet, hogy Babits előadásai nem jelentek meg a tervezett sorozatban, hatásuk vitán fölül meglehetett annak az óriási létszámú hallgatóságnak kiemelkedő és később fontos állásokba került tanítványaira. De meglehet, hogy még ma is átgondolásra kényszeríthet nemcsak irodalomtörténetírásunk egyik tudománytörténeti állomásaként, hanem ma is levonható a tanulság módszertani fölhasználhatóságára vonatkozóan. Babits, ahogy a jegyzetekből is kiderül, a Gyulai Pál- és Beöthy Zsolt-féle irodalomfelfogás megsemmisítésével egy teljesen új nemzeti és világirodalmi felfogást alapozott meg. Érdemes lesz összehasonlítani *Szellemtörténet* című nagy tanulmányával és Thienemann Tivadar Irodalomtörténeti alapfogalmak c. könyvének bírálatával. Helyes az a megállapítás, hogy 1919-ben kifejtett nézetei *Az európai irodalom történetében* kerülnek felhasználásra.

Babits 1919-es egyetemi előadásaira is érvényes Mátrai László megállapítása: „Babits Mihály a magyar költészet ama kevesei közé tartozik, akiket intellektuális nagyigénységük (mint Kölcseyt, Kemény Zsigmondot vagy Eötvös Józsefet) a filozófia elvont ormai felé terel: akiknek nemcsak filozófiájuk van, hanem akik maguk is filozófusok. A nagy filozófus és a nagy költő találkoznak.”

(Babits Mihály: Az irodalom elmélete. Babits Mihály egyetemi előadásai 1919-ben Fábry Zoltán lejegyzésében. Bp., 1978. 5–15.)

Az európai irodalom olvasókönyvének terve – és ami megmaradt belőle

Előszó

Babits Mihály legnagyobb sikere *Az európai irodalom története* volt. Ez a legnagyobb terjedelmű magyar esszé már pusztá bejelentésére nyolcezer előjegyzőre talált. Hogy ez az akkori kiadói viszonyok között mit jelentett, arra legjobb párhuzam Németh László esszé-folyóiratának, a Tanúnak ötszázas példányszáma. Ez pedig még csak az első kötetre vonatkozott. Írás közben a terjedelem a tervezett duplájára ugrott, az 1760–1925-ig terjedő részt a következő évben, 1935-ben tette közzé. Még ugyanabban az évben a két kötet átdolgozott és bővített végleges kiadásban is megjelent. A következő másfél évtizedben a világirodalom számos nagyságához és a vezető európai kiadókhöz eljutott a Babits-mű az 1948-ban megjelent ausztriai–svájci közös kiadás révén.

Az európai irodalom története után kiegészítésül és függelékül össze akarta állítani *Az európai irodalom olvasókönyvét*. Ez sem lett volna szokványos antológia, Babits a kiválasztott nagy művek tartalmát a maga szavaival mondta volna el, a fordításokból a leg szebb részeket vette volna be illusztrálásul, és a művek későbbi európai és magyar hatására összehasonlításokkal és idézetekkel szintén kitért volna. Babitsot nagy műve megvalósításában rohamosan kibontakozó betegsége megakadályozta. Csaknem elkészült a görög rész, bár erről is csak fölkért munkatársa, Halász Gábor tudott. Ez csak egy töredék az antik irodalomról, de a jelek szerint többnek is el kellett készülnie. Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárába nemrégiben bekerült Basch-hagyatékából azonosítani lehetett a java görög részt, a töredék gépelt kéziratának másolatát. Az eredeti holléte vagy megléte felől semmi nyom. Sajnos nem sok remény van rá, hogy valaha is előkerüljön, mert a Basch-hagyaték Baumgarten Alapítvány anyaga is hiányos. Dr. Basch Lóránt, aki hosszú ideig egyedül kezelhette a Babits-hagyatékot, más kéziratokkal együtt ezt is magához vette. Külföldön történt hirtelen halála és a lakásában maradt kéziratok hosszú ideig gazdátlan mivolta ma már lehetetlenné teszi annak a megállapítását, mi került Babits halála után Dr. Basch kezébe. Az előkerült száz-egynéhány oldal gépelt szöveg így is értékes és hiteles, mert címdala magának Babitsnak sajátkezű írása, és a szövegben is előfordulnak saját javításai vagy betoldásai.

Az európai irodalom történetének befejezése után Babits azonnal elhatározhatta az *Olvasókönyv* összeállítását. Egy vaskos, pepita fődélű iskolafüzetbe saját maga írta bele nemzetek, szerzők és művek szerint az *Olvasókönyv* vázlatát. Ezt Halász Gábornak adta át azzal, hogy segítsen kiválogatni az addigi fordításokból a jókat és hasznavehetőket, állapítsa meg a hiányokat, hogy aztán saját fordításaiából és a számításba jöhető műfordító költők segítségével elkészíthesse az antológiát. Természetes volt, hogy az Országos Széchényi Könyvtárban mint a kötelezpéldányt gyűjtő nemzeti könyvtárban lehetett legjobban megtalálni a régi magyar könyveket. Halász Gábor Babitshoz intézett hat levélben számolt be gyűjtéséről és vizsgálódásáról. Kiderült, hogy nagyon sok nagy írónak

még sohasem készült magyar fordítása, sőt egész korszakokat, mint például a barokk lírát általában, a francia klasszicizmust és a német romantikát tömegében is elhanyagolták a magyar fordítók; azonkívül igen sok a használhatatlan fordítás, Halász Gábor ezekre ilyen leértékelő jelzőket használ: élvezhetetlen, nehézkes, közömbös, körülményes, mesterkélt, iparkodó, elavult, csapnivaló. Épp azért új fordítások elkészíttetését sürgette. Halász Gábor hat leveléből kiderül, hogy Babits tartalomjegyzékéhez fűzött kiértékelései az addigi magyar műfordítói irodalom minőségileg ellenőrzött teljes kataszterét adják.

1942-ben, amikor doktori disszertációmát írtam Babits és az angol irodalom tárgyköréről, Halász Gábor nemcsak megmutatta nekem Babits sajátkezü tervezetét, hanem engedélyt adott, hogy munkámban az angol összeállítást idézzem. Tudtommal az ehhez fűzött megjegyzéseim az első nyomtatott híradás *Az európai irodalom olvasókönyvének* tervéről és készületeiről. (Gál István: Babits és az angol irodalom. Debrecen, 1942. 113–119. l.) Halász Gábor disszertációm megjelenése után, annak ürügyén, a Magyar Csillag 1942. karácsonyi számában háromoldalas tanulmányban „Babits, az olvasó” címmel egyik legszebb Babits-esszéjét írta. Ebben részletesen kifejti *Az európai irodalom olvasókönyvének* tervét és saját segédkezését körülötte: „Gál István ismerteti Babits *európai olvasókönyv*-tervét, közölve a birtokomban levő füzetből a javasolt angol írókat, és mindjárt fel is szólít az egésznek a publikálására. Amíg erre és még inkább a görögség irodalmából már el is készült szöveg közzétételére sor kerülhet, röviden vázolom a történeteket. *Európai irodalomtörténetét* csak úgy érezte teljesnek a költő, ha megfelelő példatár is ábrázolja jellemzéseit; egy iskolai füzetben, könyvének menetéhez alkalmazkodóan összeállította a bemutatandó írókat, a felhasználható fordításokat, és érdekes ötlettel, az illető alkotóra vagy műre vonatkozó nevezetes tanulmány címét is, amelyből szintén idézni akart. Engem boldoggá tett azzal, hogy az érdekes részletek, alkalmas fordítások összeállításában, a hiányzók megjelölésében segítségemet kérte; ő éppen Esztergomban nyaralván, nem juthatott oly könnyen a magyar átlüktetésekhez, mint én könyvtári foglalatosságomban. Munkám eredményét magam is az átadott füzetbe jegyeztem, és vele külön levelekben közöltem; őt mindenekfelett a fordítások értéke izgatta, amely mindjárt az antik művekre vonatkozóan nagyon vegyes volt. Különösen a görög tragédia és líra egyenértékű átköltését hiányolta. »Inkább hagyjunk el valamit, semmint rossz fordítást vegyünk föl!« – írta válaszában. Terve az volt, hogy a meglevő, valamennyire jó fordításokat felfrissíti, a fiatal műfordító-gárdát foglalkoztatja, és egy csomó részletet maga újrafordít, így pl. a Szümpozion barlangjelenetét is, mert a legnagyobb platóni dialógust már nem Péterfy hagyta ránk. A modern anyagban több és gazdagabb volt az igazi költői tolmácsolás.

Hónapok teltek el, mikor egy látogatásom alkalmával megmutatta a Homéroszig elkészült munkát. Teljesen egyéni módszert választott, a költői stílus fejlődését elemezte végig a maga értő módján, s az összefüggő szövegbe csak illusztrációképpen illesztette be a kisebb-nagyobb, néha csak pár soros fordításrészleteket; az antológia egyben pompás poétika lett volna. Kissé csalódottan vallom meg, hogy ezek között alig találtam általam javasoltakra; ízlése nem ismert befolyásolást. Az antikhoz a stílusrokonság jogán hozzávette az antikizáló modern költőt is, így Homéroszhoz Hérédiát. A fordításban szigorú mértékkel mért; Homéroszt inkább prózában adta, hogy

legalább a szöveg tartalmi hűségét mentse, ha már a költői szépsége – érzése szerint – nem közelítette meg a hexameteres magyar átültetést. Baksay magyaros kísérletéből mindenesetre ízelítőt adott.

Ide iktatom füzetéből azokat a részleteket, amelyeket Homérosznál még megjelölt, s amelyekhez egyébként a kidolgozásban éppoly kevésbé ragaszkodott, mint az én ötleteimhez.

»Homérosz: Ilias (Baksay?) 17. Arany Homéroszról.

19. A trójai öregek nézik Helenát. (IV.)

19–20. Olthatatlan kacagás.

20. A folyók harca. – Xanthos? – Priamos?

21. Achilles pajzsa. – Egy nagy hasonlat.

Odysseia.

23. Evező és szórólapát? – Nausikaa?

24. Kirke? – Szirének. – Kyklops?

25. Pásztor és kutya. – Butler Authoress of Odyssey.«

Így válogatott, változtatott ingyenc szakértőként a kínálkozó részleteken, s ha a sors közbe nem szól, egy olvasmányos élet emlékeit, egy alkotó élet stílusélményeit felvonultathatta volna a maga gyönyörűségére és a mi okulásunkra. Nagyszabású terv volt, talán ebben a stíluselemző formában túlméretezett is, hiszen új irodalomtörténetté nőtt volna fejtegetése. De ő mindig a legnagyobbra vállalkozott, a feladaton mérte erejét, a vállalkozás szédületén lendületét. S a remekművek bizonyára készséggel tárták volna fel néki titkaikat, ahogy szobájában is otthonosan köréje telepedtek, hűséges olvasójuk köré.” (Újra közölve: Halász Gábor Válogatott írásai. Magvető, Bp., 1959. 659–664. l.)

Babits vázlatfüzete Halász Gábornál maradhatott, hiszen 1942-ben ő adta nekem kölcsön az angol fejezet közléséhez. Saját munkájából betű szerint ez az angol fejezet jelent meg Babits és az angol irodalom című munkámban. Halász Gábor kézirati hagyatéka szétszóródott vagy megsemmisült. Babitshoz intézett hat levele azonban szerencsére fennmaradt, ha nem is a Babits-hagyatékban. A közös munka ismeretében azonban azonosítani tudtam a leveleket munkatársi hozzájárulásaként. *Az európai irodalom olvasókönyve* Babits súlyos betegsége és halála miatt már nem is kerülhetett eredeti formájában megvalósításra, a magyar műfordítás és a világirodalmi tájékozódás terén mégis fölmérhetetlen hatása és eredménye volt. Az Athenaeum a második világháború idején megindította a nagy európai irodalmak kincsháza sorozatát. Ebből megjelent az angol, a francia, a német, az olasz és az orosz irodalom kincsháza. Halász Gábor az általa szerkesztett *Az angol irodalom kincsháza* bevezetésében hálásan nyugtázta Babits kezdeményezését: „Babits Mihály irodalomtörténete és elkezdett világirodalmi olvasókönyve adott bátorítást és mesteri példaképet. Természetesen nála másról volt szó, mint ami itt feladatunk lett. Ő szinte második irodalomtörténetben, nagy művének párjaként akart stílusélményéről beszámolni, egységes előadásban, amelyben az idézetek csak illusztrációk. A művész beszélt volna műhelytitkairól, a régi alkotótársak örökúj eszközeiről.” Ilyés Gyula ugyancsak hivatkozik a nagy ösztönzőre: „Vállalkozásunk elsősorban Babits Mihály emlékének tartozik köszönettel. Az ő fejében fogamzott meg először *Az európai*

olvasókönyv terve. Okulással, meghatottan forgattam jegyzeteinek a francia irodalomra vonatkozó részét.”

Az utolsó három évtized magyar műfordítás-irodalma csaknem teljes egészében pótolta *Az európai irodalom olvasókönyvének* megtervezésekor még nagyban meglevő hiányokat. Ezt nem utolsósorban tették lehetővé a Nyugat második és harmadik nemzedékének azok a költői és műfordítói, akik közül számosan Babits ösztönzésére tanultak nyelveket, és láttak neki ismeretlen korszakok és művek lefordításához.

(Babits Mihály: *Az európai irodalom olvasókönyve*.
Töredék és vázlat. Bp., 1978. 5–[11].)

Babits és Amerika

Nagy magyar író, sem klasszikus, sem modern, nem foglalkozott annyit Amerikával és az amerikai irodalommal, mint Babits. Babits Mihály mindenekfölött az angol és amerikai irodalom nagyságának ismerője és fontosságának hirdetője. Mint az eddig legnagyobb hatású magyar folyóiratnak, a Nyugatnak vezető munkatársa, szerkesztője, illetve főszerkesztője, két utána következő nemzedékre volt döntő hatással az angol nyelvű irodalmak ismertetésével és propagálásával. Az, hogy a XX. század első felében Magyarországon a nyugati irodalmak közül az angolnak és amerikainak volt a legnagyobb hatása, legtöbb fordítója és szakértője, Babitsnak, az ő tanulmányainak, *európai irodalomtörténetének*, műfordításainak köszönhető. Az ő munkásságán kézzelfoghatóan tükröződik a modern magyar Amerika-szemlélet átalakulása a közép-európai közhelyekből az európaihoz leginkább hasonló New England humanizmusának fölismerése és megértése iránt.

Gyermek- és ifjúkori romantika

Gyermekkorában őt is foglalkoztatta az indián romantika. Tom Sawyer és kalandjai még ma is sok magyar gyermek képzeletét táplálják, mint már a XIX. század végén, amikor még Babits is gyerek volt. Egy kiadatlan ifjúkori versében így emlékszik vissza ironikusan gyermekkori hősködésére:

Primitív

Gyermekkorunkban, édesem,
mikor kicsinyek voltunk
az új világban,
Amerikában
kedvünkre kóboroltunk.

Az őserdőket bújtuk át
örülve sűrű sátron
Sok kis majmokkal
és cerkófokkal
te játszadoztál bátran.

És a kis majmok huncutok
túltettek néha rajtam,
szoknyádnak fodrait,
hajadnak copfját
meg-megcibálták halkan.

De én komoly harcra lévén
játékkal nem törődtem:
az indiánok
és skalpvadászok
haj, kaptak leckét tőlem.

De én lemészárolva mind
Hozzád vivém a skalpot
te borzadoztál
és sikitoztál
látván a véres kardot.

De én szedtem kókuszdiót
s egy héjből ittuk szépen,
testvériesen,
mindig felessen,
mint Mary és Tom éppen.

Aztán a kardra térve ki
felültünk a hajónkra
(én ilyen hajót
ily pompás yachtot,
nem láttam még azóta!)

S te rendezéd, mit künn szedél
az áloé virágot
Én könyörültem,
vértől törültem
a dupla tomahawkot.

(*Angyalos* könyv, 46–47. l. 1906. jan.)

Az indiánromantikán kívül egy másik izgató témája volt a magyar diákságnak, a mormonok állama és fővárosa. Ennek forrása egy világ körüli utazás során Utahba is eljutott magyar története; Könyves Tóth Kálmán: *A világlátók* című könyve. A szerző sokáig népszerű ifjúsági regényében nagy fejezetet szentel Salt Lake City városának, a lakóinak és azok szokásainak. Ennek a diákkori olvasmánynak az emléke tükröződik sokat vitatott regényében, *A gólyakalifában*, a személyiséghasadás és személyiség-megkettőzés modern lélektani földolgozásában. Az úrifü és iparostanonc kettős életű figurájának egyik borzadálya a mormonok köréből a vidéki magyar kisvárosba hazatért amerikai magyar alakja.

A szabadság szobra címet viselő kéziratának forrása egy amerikai szobor képe lehetett egy képeslapban:

A szabadság szobra

Tavaszi szél
Domb tetején valahol
Messze gyönyörű kanca
Vad szabadon
Amerikában
áll, nekidőlve, inas
lábaival, fejét
égnek szegi, bűzli vékony
cimpával ideges orra
mit hoz a messze szél
illatokat
ellenség
hátra röpíti sörényét
drótegyenesen
domb tetején
zöld fő borzong alatta
Előtte az ég
kék
mögötte is ég!
Megállja kemény rohamát dagadó
térdde, szügye mozdulatokat remegő seregét
Altatja magában – mennyi
puskaporos
nyugalomba töltött mozgás
Így merevül röpülő
Dróttá barna sörénye
s lába feszül.

(OSzK Fond III/1969/3)

A századfordulón, amikor a kivándorlás a magyar társadalom súlyos vérvesztését jelentette, minden elégedetlen fiatal magyar nosztalgiával gondolt a tengerentúlra, a „korlátlan” lehetőségek hazájára, a boldog szigetre.

Hullik az ablak

Messze hazába,
Amerikába
szállnék én,
tengeri hantra,
vízi kalandra
járnék én:
metszve a szárnyam,

ajtóm zárván,
tömlöcös árnyam
tengem árván,
tengeri hantra
nem szállok,
vízi kalandra
nem járok.

(1906. március)

Költői föllépését is Amerika fölfedezéséhez hasonlítja:

Felfedezem Amerikát
Büszkén mondom mindenkinek:
megyek a magam útján,
futok az éjszakába,
amerre még senki se járt,
felfedezem Amerikát,
találok új világot.

(*Angyalos könyv*, f. 36.)

A rosszul fizetett, elszegényedett családból származó fiatal tanárnak tengerentúli utazásra nem tellett. A nyugati szórakoztatóipar első vívmányai azonban Magyarországon is megjelentek. Szegedi tanár korában nyílt meg ott az első mozi, amit „amerikai világ-bioscop” néven hirdettek. (A mozi elnevezés Heltai Jenőnek egy későbbi szóalkotása.) Babits élete végéig nagy rajongója volt a filmnek. A *gólyakalifából* 1917-ben Karinthy Frigyes segítségével készült filmjét a budapesti Uránia mozi be is mutatta. Ady is ott volt Csinszkával. Amerikai filmgyárak még a 30-as évek elején is szerettek volna tőle szöveggönyvet kapni. Egyik korai, talán legkorábbi amerikai filmélményét dolgozta föl *Mozgófénykép* című híres és közismert versében:

Ah! Amerikába! csak ott túl a tengeren, ott van az élet!
Ah! Amerikába miért nem utazhatom én soha véled...
Ott van az élet, a pénz, az öröm, s a kaland tere, küzdeni tér:
tengve a drága kenyéren unalmasan itt nyavalyogni mit ér?

Kosztolányi: „Te leszel a mi Poe Edgarunk”

Legnagyobb élménye az amerikai költők közül Poe volt. Már pesti diák korában hozzájutott, sőt, első föllépése a pesti bölcsészeti kar Négyesy-szemináriumában Poe-val van kapcsolatban. A Harangok fordítása a magyar nyelv zenei hangleyhetőségeinek minden képzeletet fölülmuló, pompás kihasználása. „Te leszel a mi magyar Poe Edgarunk” – írta neki akkoriban barátja és nagy pályatársa, Kosztolányi Dezső. Pesti rajongását Poe iránt

még csak fokozta az a kis könyvtár, amelyet tanárelődjének özvegyétől Szegeden vásárolt, és amely olcsó, Tauchnitz-féle kiadásokban az amerikai klasszikusokat ismertette meg vele. Ahogy a Szeged és Vidéke hasábjain megjelent korai közlései mutatják, ekkoriban Whitmant és Bryantot fordította, – Longfellow-val sosem barátkozott meg. Poe-fordításainak java ekkoriban, 1906 és 1908 között készült, még ha azok egy részét évekkal, sőt évtizedekkel később tette is közzé, mint éppen a Hollót. Poe egész életében olyan kísérő társa volt, mint Baudelaire, sőt talán még az utóbbinál is nagyobb hatással volt rá, bár a magyar irodalomtörténeti kutatás a francia szimbolizmus hatását látja döntőnek egész életművére. Ő maga Swinburne-t is kihangsúlyozta. De hisz a modern nyugati irodalomtudomány éppen hármuk összetartozandóságát fogalmazta meg. Igaz, hogy Babits élete különböző korszakaiban más és más inspirációt merített Poe verses és prózai műveiből. Fiatalkorában elsősorban a formák mestere volt rá elbűvölő hatással, bár már akkor is izgatta a modern városi ember titkos érzéseit kifejező képzeletvilága. Még amikor Coleridge-ot megismerte, akkor is az angol Poe-nak vélte, és ezért szerette meg.

„Poe költészete generációnkra nagy hatással volt, éppúgy talán, mint a szimbolista franciákra, Baudelaire-re vagy Mallarmé-ra” – vallotta egyszer. Poe írói elveivel való közeli rokonságát fejezi ki a következőkben: „Nem tartozik-e a képzelet is a valósághoz? Igen, az ember számára a saját fantáziája, lelki élete a legközvetlenebb valóság. És ez rémekkel van tele. Maga az emberi logika is rémekhez vezet: a lehetséges borzalmak rémeihez.” A közös tematikán túl is van, ami az amerikai költőben megragadja, ez pedig a tiszta zenévé fejlesztett költészet: „Poe felfedezte, hogy a vers tiszta zene is lehet, ahol az értelem teljesen mellékes szerepet játszik.”

1942-ben írt disszertációmban összeállítottam egy jegyzéket azokról a Babits-versekről, amelyeken Poe-hatást észleltem. Az újabb kutatások megállapításaimat átvették és legfőljebb tovább konkretizálták. A *Levelek Irisz koszorújából* című kötetben a *Sírvers*, a *Régi szálloda*, a *Városvég*, a *Vérivő leányok*, a *Feketeország*, a *Halál automobilon*, a *Templom röpi* és a *Világosság udvara*, a *Herceg*, hátha megjön a tél is című kötetben a *Költő szól*, az *Ima*, a *Haláltánc*, a *Két nővér*, a *Danaidák* és az *Éji dal* első két strófája, a *Recitatív*ben a *Naiv ballada* és a *Vakok a hídon*, a *Nyugtalanság völgyében* a *Detektív história* és az *Isten fogai közt*, a *Sziget és tengerben* a *Vén kötéláncos*, a *Hússzigetek a kőtengerben*, *Az istenek halnak*, *az ember él* kötetben a *Három angyal* és a *Verssor az utcazajban*, a *Versenyt az esztendőkkal* címűben *Az álom kivetett*, *Álmok kusza kertjeiből*, *A vetkőző lelkek*, *A jó hír* és *Az isten és az ördög* című költemények párhuzamos vagy rokonlelki hangulatok, élmények, fantáziálgatások kifejezései. De saját maga által életében köteteibe be nem vett versei között is akadnak Poe tartós hatását mutató művek. Ilyenek a Török Sophie által sajtó alá rendezett legterjedelmesebb lírai Babits-kötetben *Az elveszett kincs*, *Az ékszerláda*, a *Nervus urbis*, *Az ezüst róza alatt*, *A visszafelé szálló madarak*, *Az örült vasak* és a *Sötét vizek gyermeke*. Figyelemreméltó egyik sokat vitatott versének, a *Feketeországnak* forráslehetősége. Ezt Poe-ra való ráismerésem után Rába György Poe tengerész-regényében véli megtalálni.

Poe novelláinak ösztönző hatása szintén rendkívül jelentős. Nemhiába fordított Babits egy kötetre való Poe-novellát, a korai olvasmányemlék hatása talán még a verseknél is mélyebb nyomokat hagyott.

Akárcsak a költészetben, a prózában is a valóságból logikusan kinövesztett fantasztikum az, ami megragadja és egyre újabb kísérletekre ösztönzi. Novelláinak egész sora mu-

tatja a közvetlen indítékot, bár Babits nem annyira a borzalomra, mint a különös közbejátszására alapítja elbeszéléseit. *A tornyok árnyéka*, a *György a favágó*, a *Nagy Sándor öregkora*, a *Költészet és valóság*, *A röpködő falu* azok a novellák, amelyek leginkább emlékeztetnek rájuk.

Poe iránti csodálatát így összegzi:

„Poe is a megszállottak közül való. Őt a képzelet lehetséges poklaiba leszállni hajtja rögeszméje. Nem tartozik-e a képzelet is a valósághoz? Igen, az ember számára a saját fantáziája, lelki élete a legközvetlenebb valóság. És ez rémekkel van tele. Maga az emberi logika is rémekhez vezet: a lehetséges borzalmak rémeihez. Poe-t ellenállhatatlan kényszer hajtotta minden rémséget elgondolni. Elsősorban a legnagyobb emberi borzalmat, a halált. Módszere csöppet sem romantikus... A kérlelhetetlen logika dolgozik itt... Swift józansága és De Quincey víziós zeneisége egyesül itt. Utazási regénye mellett megszegyenül a Robinsonok optimizmusa. Az ő fantáziáját a logika viszi az emberévésig, sőt, azon túl. Még a halál sem fejez be mindent. Rosszabb, ami utána jön: a rothadás, talán a tetszhalál, talán valami rettenetes túlvilági. Ki biztosít róla, hogy nem léteznek borzalmak, amikről tudományunk még nem is álmodik? S mennyi új terület nyílik meg az előtt, aki minden borzalmat végigjár képzeletével! A testi borzalom még semmi a lelkiekhez képest. Az inkvizíció emberei, a bosszúállás művészei tudták ezt... Aztán ki nem ismeri a borzalmat, amit egy hely, egy miliő hangulata szuggerálhat, látszólag ok nélkül is. Az író ambíciója ezt a hangulatot teljes levegőjével szinte beszívható valóságban adni. A legfantasztikusabb novellák is nagyon is reális műfajoknak lesznek előképeivé: a lélekelemző novellának és a naturalista miliőfestésnek... Logikája a megszállottság logikája, mely titkok közt és titokba vezet... A szépség úgy jelenik meg ebben a borzalmas és groteszk világban, mint valami abnormitás, valóságos betegség, mely a pusztulás csíráit rejtí... A melankóliához is borzalom járul, a haldokláshoz maga a halál. A gyönyörűségből gyötrődés lesz. (*Az európai irodalom története*, 535–536. l.)”

Babits kétféle Amerikája

A gyermek- és ifjúkori romantika Amerika-képe az első világháború után a technicizálódo emberiség elborzasztó látványát nyitja meg előtte:

„Minekünk csak New York jut eszünkbe, esetlen Chicago. Ennyedik meg ennyedik avenue. Felhőkarcolók: romantikus elnevezés, és csöppet sem romantikus dolog. A felhőből csak a szürkesség érződik. A felhőkből köd lesz, ha belehatolunk, így testtel és anyaggal. Ennyedik meg ennyedik emelet. Egy-egy skatulya a sok között, maradék nélkül kihasznált térvizonyok, praktikus felszerelés. Egy gomb a szoba falából kiugratja a konyhát. Lift viszi le a mosogatnivaló edényeket. Egyforma és praktikus bútorok. Olcsó Ford-autó. Prűderia és szeszcsempészlet. Puritán egyház, üzleti alapon, Hollywood és sex-appeal. Milliárdosok és demokrácia. Gépek és lenivellált ízlés. Heppy-end-irodalom, magas példányszámban.

Ez Amerika! nekünk legalább, akik innen Európa felől nézzük. A Duhamel gépországa, egy naiv nagyüzem, egy grandiózusan sivár jövőendő előrevetett árnyéka, rettentő ki-

áltás, az állatember praktikus életének végképp megszervezett formája, a demokrácia végső konklúziója. Magasabb kultúra, szellemi élet, nem illenék a keretbe, nem volna praktikus.” (*A másik Amerika*. Pesti Napló, 1932. máj. 29.)”

Ezt a látomást *Ablaktalan ház*, *Verses riport* c. versében már előbb is kifejezte. De hát nincs-e egy másik Amerika is? S vajon igazán kimeríti-e ennek a hatalmas földrésznek pszichéjét az a távoli pillantás, amit egy óceánon át vetünk feléje? Az utas nem ítélhet ebből az első benyomásból, amit hajója fedélzetéről kap, mikor a láthatáron feltűnnek a Szabadság-szobor, s az első toronyházak kolosszusai... Ez Amerika? Csupa kolosszus és fellegrkarcoló? Vagy csak éppen hogy a kolosszus és fellegrkarcoló látszik meg legelőször és legmesszebről? Nincsenek-e ezen az óriási területen kedélyes kisvárosok és végtelen puszták? Kedves és intim zugok, virágos erdőségek és csendes tanulószobák? S a fellegrkarcolók kultúrája mellett nincs-e elég hely itt, hogy elférjen egy másik kultúra is, nem olyan hangos és messzelátzó, éppen azért, mert mélyebb és lelkibb, tudomány a tudományért és művészet a művészetért? Hisz még ilyesmire is több pénz és erő juthat itt, mint másutt...

Magas kultúra és szellemi élet mindenütt csak sziget, Amerikában is. Bizonyos, hogy a kitűnő amerikai regényírók, akik gyanakvó elővéleményüket a skyscraperek országáról megerősítik, igaz és őszinte képet festenek. Ők maguk is megvetik és megbélyegzik Amerikát. És mégis: ők maguk is Amerika. Belőlük is Amerika lelke szól, s ebben a lélekben sok vágy van magasabb szellemi élet felé, sok utálat önmaga iránt, sok lázadozás és szomj.

De talán több is, mint önutálat és unalom és szomj. Ebben a lélekben alig sejtett szárnyalások vannak... Amerika tele van a legmagasabb és legönzettelenebb kultúra váraival és telepeivel, egyetemekkel és tudományos intézetekkel, melyek a sznobizmusnak – magánemberek sznobizmusának – köszönik létüket. De talán éppoly termékeny lehet a nemzetek és társadalmi osztályok sznobizmusa. Amerika grandiózus sznobizmusa!

Nemzet a nemzetben és sznobizmus a sznobizmusban: megmozdulnak a négerrek is, és a mai Amerika egyik legtöbbet vitatott kulturális és irodalmi problémája a néger renaissance. A néger írók regényei egyelőre arról szólnak, hogy a néger is tud éppen oly új lenni, mint a fehér.

A XX. század amerikai lírája miniatűrökben

Amikor Móricz Zsigmonddal együtt átvette a Nyugat szerkesztését, a húszas években némileg elmaradt világirodalmi tájékozódást megpróbálja behozni. A francia és a szovjet irodalom új alakjai és művei mellett legtöbb hely az addig többnyire csak név szerint ismert amerikaiknak jut. Közöttük legfontosabbak a következők: Sherwood Anderson, Nathan Asch, S. Pearl Buck, James Cabell, Willa Cather, John Dos Passos, Theodore Dreiser, William Faulkner, Ernest Hemingway, Joseph Hergesheimer, Edgar Lee Masters, Sinclair Lewis, Vachel Lindsay, Amy Lowell, Herman Melville, Margaret Mitchell, Eugen O'Neill, Elmer Rice, John Steinbeck, Thornton Wilder.

Ő maga is hozzájárul a huszadik századi amerikai irodalom megismertetéséhez. 1930-ban jelent meg Conrad Aiken antológiája, a Modern amerikai költők. Ez alkalmat

adott neki arra, hogy pár sorban remek miniatűrökben ábrázolja őket és kiválassza a legnagyobbakat. Babits példátlan érzékére jellemző, hogy már akkor, első kötete után megállapította, hogy a modern amerikai líra legnagyobb alakja Archibald MacLeish. Magyar fordítása csak pár éve, jó négy évtizedes késéssel jelent meg. De mindmáig azok a nagy és jó modern amerikai költők, akiket ő már akkor ebből az antológiából kiemelt. Emily Dickinsonról ezt írja: „különös, zord lélek, s apró versei annyira megkapóak, hogy noha Elisabeth Browningot jól ismerjük, nem érezzük képtelennek Aiken ítéletét, aki szerint Emily Dickinson a legnagyobb angol nyelvű nő-poéta.” Steven Wallace „ultra-modern különösségeiben már a szavak értelme egészen kipárlódott a tiszta magasságban, minden szó tökéletesen más jelentést kap, olyant, amit prózában ki sem lehetne fejezni.” Robert Frost sötét és kemény költő, „paraszt életképeket ad, modora és verse tennysoni, de száraz pesszimizmusa egészen modern: amerikai.” „Vachel Lindsay, az új romantikus, s a bizarrságot úgy viseli, mint egy tarka, könnyű romantikus köpenyt.” William Carlos Williams „nagy amerikai himnusz mintha a Walt Whitman himnuszait folytatná, a régi áradó bőséggel, vad amerikai folyók monoton dagadásával.” Amy Lowell „könnyebb modernségű és artistikus érzelmességű Poetesse verslibrista.” Külön tanulmányban ismerteti az amerikai humanizmus, New England íróit: T. S. Eliot-ot, Paul Elmer Moore-t és George Santayanát. Felesége följegyzése, hogy bár akkor már beteg volt, nagy érdeklődéssel nézte végig O'Neill Amerikai Elektráját.

A világbéke harcosa

Babits már 1910-ben, fogarasi tanár korában bekapcsolódott a békemozgalomba. Az akkori kultuszminiszter, Apponyi Albert, a volt amerikai elnök, Theodore Rooseveltt jó barátja, a magyar iskolákban is elrendelte a nemzetközi békenap megünneplését. A hágai békeszervezet tagjaként magyar szervezet 1895-ben jött létre, de eredete visszanyúlik a Philadelphiában 1816-ban alapított American Peace Society-ig. 1909-ben Csehszlovákia alapítója és első elnöke, T. G. Masaryk professzor javasolta a bécsi Reichsratban a békenap bevezetését a monarchia területén. Babits a fővárosba kerülve részt vett a polgári radikális mozgalomban, a Társadalomtudományi Társaságban és a Galilei-körben előadásokat tartott és dolgozott a Huszadik Századba. Az első világháború kitörésétől fogva háborúellenes verseket és cikkeket írt. Ezek megnyerték számára Szabó Ervin, a legnagyobb magyar szocialista gondolkodó barátságát. 1918 nyaráról fennmaradt egy Jászival közösen fogalmazott tervezetük az Európai Egyesült Államok magyar baráti társaságának megalakításáról.

Babits az amerikai politikai gondolkodás valóságos Bibliáját, a reformkori magyarok által frissiben magyarra fordított Tocqueville-t még diákkorában, apja példányából olvasta. Unokabátyja, Buday Dezső professzor, aki mint nemzetközi jogi tanácsadó, Károlyi Mihályt 1917-ben elkísérte svájci tárgyalásaira Wilson megbízottaival, éppoly nagy hatással volt rá, mint Szabó Ervin, aki Ter Meulen világbéke-antológiáját adta kezébe. Ebből ismerte meg Babits William Penn elméletét. A világbékére és az államszövetségre vonatkozó elveket Szent Ágoston, Penn, Leibniz, Kant és Wilson eszmevilágából merítette.

1918. november 4-én Bartók Bélával és a magyar irodalmi, művészeti és tudományos világ más nagyságaival együtt kiáltványt tett közzé a nemzetek testvériségéről és különö-

sen a magyarság és a szomszéd népek békés együttélésének szükségességéről. A wilsoni idealizmus magyar kérdésekben való meghíúsulása tartózkodó álláspontra kényszeríti Amerikával szemben. A weimari Berlinben jártában nincs elragadtatva az amerikanizálódás tüneteitől. 1928-ban egy nyilatkozatában az emberiség jövőjéről szigorú szavakat használ Európa és Amerika kölcsönhatásairól. Eltekintve ettől azonban haláláig megmaradt a békeeszmé hirdetőjének. Amikor 1933-ban Németországban a militarizmus és kultúraellenesség kerekedik fölül, az elsők között emel szót a könyvégetés és következményei ellen. Bár ugyanekkor kezdődik halálos kimenetelű betegeskedése, minden nemzetközi és hazai alkalmat megragad, hogy az első világháborúnál iszonyúbb világégés megismétlésére figyelmeztessen. Hagyatékában kiadatlanok 1938. február 10. és 1941. augusztus 3. között írt, 1200 oldalon fennmaradt följegyzései. Ezekben röviddel halála előtt, már a német támadás után a Szovjetunió ellen, bizakodik Amerika beavatkozásában.

Magyar irodalom, magyar író Amerikában

Babits, mint a Baumgarten Alapítvány kurátora előfizettetett az írók számára nyitva álló Baumgarten-könyvtár részére a vezető amerikai irodalmi folyóiratokra. Ezeket maga is szorgosan olvasgatta, ha pedig érdekesebb tanulmányt vagy közleményt talált bennük, kiadta fiatal munkatársainak ismertetésre. De ő maga is végzett ilyen munkát. Így például, amikor New Yorkban megjelent a Meltzer–Vajda-féle Madách-fordítás, fölfigyelt a chicagói Poetry című folyóirat egyik cikkére. Jessica Nelson North kritikáját Az ember tragédiája amerikai kiadásáról részletesen ismertette. Csodálkozik a szerinte jól ismert költőnő meglepetésén, hogy egy ilyen modern szellemű alkotásnak milyen elavult stílusa lehet. Egyébként figyelemreméltónak tartja fölismeréseit: „Jessica North egyébként Madáchban költőnél többet lát, krónikást és jóst, múltak és jövők prófétáját, akinek minden sötét próféciaja valóra vált – szinte már csak a »jéggé halás« szörnyű végzete van hátra... A bírálónő nem győz csodálkozni a nagy költemény dátumán, mely oly csodálatosan korai az izgatón aktuális témákhoz és gondolatokhoz képest, melyek tárgyát és tartalmát adják. Ő úgy érzi, hogy a Tragédia súlypontja a falanszterjelenetre esik: ez veti értelmét hátra és előre. Ekként nézve Madách az individualizmus és kollektívizmus eszmei küzdelmének nagy költője gyanánt tűnik fel. Ez teszi mai aktualitását. De ez biztosítja halhatatlanságát is, mindaddig, míg az emberi társadalom és problémái léteznek. Vagy, ahogy Jessica North mondja, míg a megjövendőlt jégkorszak el nem jön és hallgatósága ki nem hal.”

A magyar irodalom amerikai fogadtatásán kívül izgatta, hogy az amerikai magyarság soraiból támad-e az amerikai szellemi életet megértő és az amerikai magyarság életét ábrázoló magyar író. Az amerikai magyar írók közül Reményi Józsefet tartotta legtöbbször. Reményi, aki mint volt osztrák–magyar konzul, a háború után először a baloldali magyar folyóiratokban, mint a Magyar Írásban lépett színre, a Nyugat legszorgalmasabb Amerikát ismertető munkatársa lett. Babits mint regényíró és költő is sokra tartotta.

(Dunatáj 1978. aug., 1. évf. 2. sz. 39–48.)

Babits és az orosz irodalom

Babitsról az irodalmi köztudatban öröklődik az a téves nézet, hogy csak a görög, a latin, az angol, a francia, és kisebb mértékben az olasz és a német irodalom iránt érdeklődött. A magyar–orosz irodalmi kapcsolatok kutatói egyáltalán nem, vagy csak alig foglalkoznak az orosz klasszikusokról alkotott nézeteivel. Kivétel Lengyel Béla, aki a kor legnagyobb magyar polgári írójaként fontosnak tartja véleményeit.

Pedig Babits számos elejtett megjegyzése orosz írók felől való ismereteiről, azok rá gyakorolt hatásáról, magyar párhuzamaikról eredeti és maradandó szövegekben maradt fenn, van néhány kitűnő orosz íróportréja, maradt fenn kéziratban is előadása róluk, sőt *Európai irodalomtörténete* is méltóan idézi az orosz klasszikusokat, igaz, hogy többnyire mozaikokra tördelve. Célzás sem történik azonban arra, hogy mint a Nyugat szerkesztője, mennyit tett ő az orosz irodalom és általában a modern orosz szellemiség ismertetéséért. 1916 és 1918 között Adyval együtt, 1919-ben egyedül, 1920-tól 25-ig Osváttal együtt volt a Nyugat aktív szerkesztője, 1929-től haláláig pedig ő volt felelős az esszé-részlegért és a kritikai rovatért – s ezalatt tömérdek értekezés, ismertetés, bírálat, folyóiratszemle foglalkozott az orosz forradalmi változások szellemi hátterével, az orosz irodalom régi és új áramlataival és szovjet írókkal. Kéziratban maradt egy-egy remek esszéje Puskinról és Dosztojevszkijről. (Adat van rá, hogy Tolsztojról is, de ennek szövege még nem került elő.)

Németh László, a Rádió kulturális szerkesztője korábban Száz könyv sorozatot indított a világirodalom nagy könyveiről. Babits itt összegezte nézeteit kedvenc orosz klasszikusairól.

Arcképek a nagy orosz realistákról

Első orosz olvasmányai még diákkorába nyúlnak vissza. „Óriási hatással volt akkor rám a Raszkolnyikov” – írja. Shakespeare utáni olvasmánya még 18 éves kora előtt Turgenyev és Tolsztoj. Dosztojevszkij egész életében izgatta, a nyugati lélektani regény új alkotásait hozzá méregette. Állandó problémája azonban Tolsztoj volt. „A legnagyobb modern pacifista” – írta róla.

Egyetemi hallgató korában Bodnár Zsigmond szemináriumában tanulmányt olvasott föl az orosz irodalomról. Egyetemista korának egyik nagyhatású, iskolán kívüli nevelője volt Schmitt Jenő, az anarchista próféta, Nietzsche és Tolsztoj követője. Szegeden Hegedűs Pál utóda lett, aki Tolsztoj *Mi a művészet* című munkáját fordította. Kedvelt olvasmánya Goncsarov *Oblomovja*: „valóban minden ízében magyar regénynek illenék be.” Egyik tanulmányában a magyar különcök figuráiban orosz regényalakokat fedez fel: „Emberképek egész sokasága rajzolódik lassan lelkem elé, nagyrészt ácsorgó, hibás körben forgó, célvesztett magyar életek, pazarolt erők... Mit találna itt egy magyar Turgenyev.”

1937-ben a Puskin-emlékünnepeken tartott beszédében mondta:

„Mi magyarok abban a kivételes helyzetben vagyunk, hogy Puskin egyik legnagyobb és valósággal mézédés költeményét az Anyegint, tökéletes illúziót keltő fordításban olvashatjuk. Mi nemcsak egy nevet ünnepelünk Puskin ünnepén. Nem csupán egy idegen nemzet költőjét ünnepeljük, akinek nagyságáról legfeljebb közvetett sejtelmünk lehet; ünnepünk nemcsak az irodalomtörténeti tudat és a nemzetközi udvariasság ünnepe. Mi úgy ünnepelhetjük Puskit, mintha a magunk költője volna. Költészete lelkünknek egy részévé lett, akár valamelyik nagy magyar költőé. Ifjúságunk költője: akire emlékezni annyi, mint az ifjúságra, a tavaszra emlékezni... Ilyen nekünk Puskin költészete. Mi nem az irodalomtörténet avult romantikusát látjuk a nagy orosz dalnokban, nem a byroni pesszimizmus képviselőjét. Számunkra otthonos ő és derűs.”

Az orosz irodalom magyarországi fogadtatásának krónikása, Lengyel Béla helyesen állapítja meg: „A korszak vezető polgári írójáról lévén szó, különös érdeklődésre tarthatnak számot Babits Mihály megnyilatkozásai az orosz irodalomról.” Ugyancsak ő írja: „Megragadó képeket találunk az orosz klasszikusok mély humanizmusáról, páratlan ábrázolóerejéről. Az örök emberi vonások, a lelki mélységek és költői szépségek hangoztatása mellett azonban szinte elsikkad a művek politikai tartalma, az orosz írók társadalmi felelősségtudata, az önkényuralom ellen, a haladásért vívott harca... Az orosz regény realizmusát nemcsak nagy eredménynek tartja, hanem olyan tendenciát is lát benne, amely a formák felbomlása felé vezet.” Babitsnak azonban a XX. századi irodalom iránt kevésbé volt meg az érdeklődése és rokonszenve, nemcsak az orosz irodalom esetében, hanem a nyugatiak iránt is. A világirodalom régi óriásai, Szophoklész, Dante, Shakespeare, Goethe, akiknek magyar tolmácsa volt, a XIX. század, a romantika és a realizmus nagyjaival együtt álltak szívéhez legközelebb. Lengyel Béla helyesen hangsúlyozza, hogy Babits már az első világháború idején szembefordult az irracionálizmussal. A náci könyvégetése és Thomas Mann náci üldöztetése ellen a spanyol polgárháború idején a demokrácia oldalán foglalt állást, a második világháború első éveiben, élete végén, nyilván Tolsztoj Háború és békéjének régi emlékeképpen is, Napóleon biztos végzetét jósolta Hitlernek.

Babitsot mindig izgatta a nemzeti realizmus problémája: Gogol így került közel hozzá: „Ukrán novellái első pillantásra úgy tűnhetnek föl, mint a nyugati romanticizmus édes gyermekei, a couleur locale iskolapédái... A nagyon is éles és erős helyszín... megadta egy nemzeti realizmus lehetőségét. A Bulyba Tárász valóságos eposz, romantikus eposz, kozák eposz, ritmusos prózában, ősi népi ritmusok emléke zeng benne. Élessége és színessége a reálításé. Gogol épp ilyen éles és színes, mikor közvetlen, modern, egész közeli reálitást rajzol. S épp ilyen egzotikus. A Holt lelkek egy hatalmas regény. A felfedezett valóság misztikuma ez, a realizmus új misztikuma, amely hovatovább diadalmasan futja végig az emberi világ ösmeretlen megvetett s irodalmi öntudatra még nem jutott területeit. A modern bürokrácia világa, a kishivatalnoké, igazában nem kevésbé egzotikus, és nem is kevésbé rettenetes világ, mint a vad kozákoké! Gogol ereje az, hogy ezt a világot, mikor feléje „fordítja a tükröt”, éppoly egzotikus „helyi” színekben tudja megrajzolni, mint azt a másikat, a „hősit”. Az oblomovizmust egyenesen magyar nemzeti betegségek tartotta, Goncsarovról ezt írja: „Ő már a mesétől is megszabadította az egyént... Az orosz lélek tragikumát írta, melynek az »oblomovizmus« szállóigéje lett. De az ember mindenütt egy, s Oblomovban a Pató Pálok nemzete is magára ismer. Még jobban magára ismer az oblomovkai nagy és nagyszerű ivás-evésekben... A részletekben Gon-

csarov tökéletes művész; s minden látszat ellenére az egészben is. Igazi hatást érni a kompozíció hiányával: még rafináltabb komponálást jelent. És tudatosabb művészetet... Goncsarov aggodalmas művész, pepecselő, akár Flaubert.”

Szülőföldjén diákkorában kezében Turgyev könyveivel szeretett bolyongani, bár ő egyáltalán nem volt vadász, mint rokonai. A Vadász iratai mégis egyik kedvenc könyve maradt. Igazában tiszta művész volt ő, s a Vadász iratai sem iránymű.

„Halovány, méla tájrajzok, s éppoly finom és méla tájrajzai a lélek tájainak: ez az ő birodalma. A valóság melankóliája. »Pasztellképek«, ahogy később mondták. Prózában talán ő az első, akit a »hangulat« írójának lehet nevezni. Még novelláinak kompozíciója is bágyadt, látszólag hanyag, a szálakat nem köti el, a mű szinte befejezetlen, mint maga az élet, vagy egy rögtönzött rajz. Ebben a befejezetlenségben mégis nagy és titkos művészet van.”

Legmegrázóbb olvasmánya életében, ezt még halálos ágyán is emlegette, a Bűn és bűnhődés volt. Dosztojevszkij emberismerete és alakformálása mintakép maradt számára, még a 30-as évek új nyugati lélektani regényeit is hozzá mérte. 1936-ban a budapesti rádióban előadást tartott róla, ebből idézzük az alábbi részleteket:

„Dosztojevszkij első regénye, a Szegény emberek, abban a korban jelent meg, amikor az európai írók először kezdtek rájönni, hogy a romantika meghalt. Oroszországban talán előbb meghalt, mint akárhol másutt. Az orosz irodalom már szinte a realizmus jegyében született, s kevesebb költői hagyománnyal terhelve, elfogulatlanabban átadhatta magát a valóság szigorú megfigyelésének s cicomátlan ábrázolásának, mint a többi európai literatúra. Fölfedezte a szenvedést! És fölfedezte az orosz nép lelkét, magát a mély, egyszerű, tiszta ős emberi lelket, a fegyenceknek és »gonosztevőknek« lelkében, akiket a rabságban megismert. Úgy érezte, hogy gyökerében senki sem gonosztevő. Csak a viszonyok tesznek azzá, a kultúra romboló hatalma. De a szenvedés megtisztítja az embert, megmutatja eredendő jóságát. S talán a megszenvedett bűnösök fogják megváltani a világot! Talán maga a szenvedő orosz nép, a legmélyebb s kultúrától még szűz egyszerűség hordozója. Dosztojevszkijnek messiási álmai voltak, magát az orosz népet látta Messiásnak.”

„Másik regénye, mely egy év múlva követte ezt, a Félkegyelmű, sokkal kevésbé kitűnő alkotás. Első fele drámaian szerkesztett, a második viszont nyújtott és széteső. Messiánizmusa a hős alakjában megtestesülve, túlságosan kimondott és toladó.

De micsoda alakok itt is! Mily sötét mélységei a léleknek, a jóság és szadizmus végleteiben! Micsoda különös, izgatott levegője az elbeszélésnek! Ez valóban az író beteges egyéniségéből látszik eredni: de éppen ez az, ami a Nyugat irodalmára olyan rendkívül szuggesztív hatást tett. Magyarország legintelligensebb olvasói között sem volt népszerűbb író Dosztojevszkijnél. Azóta sok minden megváltozott, s a Dosztojevszkij Oroszországa is a múlté már. De a művészet, mely független tértől és időtől, s az a minden emberi szenvedéssel együtt szenvedő mélységesen keresztényi érzés, mely e művészetben kifejezést talált, aligha lesz valaha a múlté, míg az emberi kultúra élni fog.”

A legnagyobb orosz írónak, de írónál is többnek, valóságos prófétának Tolsztojt tartotta. Élete nagy válságain hozzá tért vissza, őt idézte, őt csodálta. Ennek is megvan a maga

fejlődéstörténete. Ifjúkori jellemeszménye Zola volt, akihez 20 éves korában ódát írt. Zola halálakor Jászi Oszkár, a polgári radikálisok vezére a Társadalomtudományi Társaságban nagy emlékbeszédet mondott, ebben a XIX. század három legnagyobb koponyájának nevezi Ruskint, Zolát és Tolsztojt. Ezek Babitsnak is példaképeivé váltak. Tolsztojra hivatkozott az író etikai kötelességeiről szóló „*Örökkék ég a felhők mögött*” című önvallomásában, *Sziget és tenger* című verseskötönyve előszavában. Tolsztojnak ajánlta 1929-ben az *Írástudók árulásáról* szóló nagy tanulmányát a Julien Benda könyve nyomán támadt nemzetközi vitában, melyet Szilasi Vilmos Heideggernek is lefordított. *Európai irodalomtörténetében* Tolsztojról több fejezete is van, a legnagyobb elragadtatás hangján ír róla:

„A Háború és béke nagy könyv, a kornak legnagyobb, s talán legremekebb írói alkotása, mely szerzőjének szándéka szerint alázatosságra akarta inteni a gőgös Európát: Nincs ott nagyság, ahol nincs egyszerűség, jóság és igazság... Alighanem a legjobb regény a világirodalomban; noha nem a legtökéletesebb... A Háború és béke olyan valami, amit Shakespeare már műfajánál fogva is sohasem csinálhatott. Ti. átfogó, epikai szélességű világkép, azt mondhatnám, a modern kor eposza. De akkor hősnélküli eposz, mert a hősök gyatrán festenek benne, kezdve a hősök-hősetől, Napóleontól... Mondják, a háború realisztikus ábrázolására a Chartreuse de Parme adta meg Tolsztojnak a felszabadító lökést. Ez egész tendenciájával egyezett: megmutatni, hogy háború és hősök mily ártalmas, de kicsiny helyet foglalnak el az emberiség életében. Ahogy a regényben is. Ez a történeti regény voltaképpen történelem-elleni regény, az élet regénye, szalonoké, falusi udvarházaké, s a »szenvedő és hallgató« népé. Ami mind él és áramlik nagy időmedrében, minden történelem dacára is. Az olvasó az első laptól kezdve vele él ezzel az élettel, vele és benne, lenyűgözve és sohse feledve élményét. Ez az apostolkodó író ott legnagyobb, ahol teljesen l’art pour l’art képeket ad, intim családi rajzokat, tájleírásokat, gyengéd leányportrékat, vagy a háború szférájába sodort egyszerű emberek sorsának és lelkiállapotának elemzését. S mindez tökéletes, s amellet szinte láthatatlan kompozíció keretében.”

„A Karenina Anna – írja – éppen csak egy fokkal áll alacsonyabban, mint a Háború és béke... Ebből is egy nagy világkép lesz és egy nagy kritika a modern társadalom ellen. Ami azzal jár, hogy nem oly egységes és művészi, mint a Bovaryné. De a lélekrajz finomságában s a valóságfestés erejében semmivel sem marad mögötte. Csakhogy ő nem pusztán fest és dokumentál. A nyugodt társadalmi életnek látszólag objektív rajza mögött érezteti ennek az egész életnek örvényes semmiségét és hiúságát! Ahogyan Tolsztoj egy derűs és polgári képben, például egy vendéglői jelenet leírásában, egy előkelő és jószándékú tisztviselő jellemrajzában valami szörnyű úrt és sivárságot tud megmutatni anélkül, hogy csak egyetlen szóval is ítéletet mondana vagy elárulná intencióit: az a modern művészet egyik legnagyobb bravúrja. Tolsztoj a 80-as évek végén még legremekebb műveinek néhányát írta. Paraszt-drámája a Sötétség hatalma, s novellája az Iljics Iván halála, a sötét naturalista világlátás csodálatos dokumentumai. Az Iljics Iván halála egy mindennapos betegség lefolyásának páratlanul realisztikus rajza a kínokon át a halálig.”

A Nyugat szerkesztőjeként

Eddig még nem Babits nevéhez fűzték a Nyugatban megjelent orosz írói arcképek és könyvismertetések nagy számát. Pedig amikor ő szerkesztette a Nyugatot, tehát egy negyed századon át, tömérdek orosz és szovjet vonatkozású cikk vagy az ő ösztönzésére készült, az ő jóváhagyásával jelent meg, vagy legalábbis az ő kezén ment át. Hagyatékában a modern orosz költészet iránti érdeklődésének egy érdekes dokumentuma van, ez Lányi Sarolta saját kézírásában fennmaradt fordítása Alekszander Blok Tizenkettő című eposzából. De 1918-ban és különösen 1919-ben a Nyugat sűrűn közöl olyan szemle-cikkeket, amelyek az orosz események, az orosz irodalom és az új orosz írók megismertetéséhez hozzájárultak.

Kardos László emlékezik meg róla, hogy a 30-as években Majakovszkijról küldött be tanulmányt Babitsnak, aki azonban nem közölte. Nem kétes, hogy Babitshoz nem állt közel a nagy októberi forradalomnak ez a költője. Más kérdés azonban, hogy ha a sztálini korszakban elhallgattatott vagy nem említett korai nagy szovjet költőkről kapott volna ismertetést, a vele nem egyszer rokon hangú költőket hogyan fogadta volna?

Nagy gégeműtétje után írt följegyzéseiben van egy érdekes mondat feleségéhez: „Gorkijt nagyon szerettem volna, de te nem engedted.” „Furcsa – írja –, hogy a színpadokon azoknak a műveknek volt legnagyobb és legirodalmibb sikerük, amelyek legjobban hasonlítottak a modern regényhez. Mint például Gorkijnak, az orosz naturalista regényírónak Éjjeli menedékhelye... Gorkij, emlékében az első »szocialista« író: az első munkás-író. Az első, aki nem »megérkezett« a szocializmusba, hanem onnan indult... Az első proletár, aki a polgári literatúrába nemcsak bejutott, de ott nagy karriert is csinált.”

Babits segédszerkesztője, az akkor még naturalista kezdő regényíró Földi Mihály írta 1918–19-ben a legtöbb külföldi folyóiratszemlét. Egy „Dosztojevszkij és az orosz forradalom” című folyóiratszemlében a következőket írja: „Dosztojevszkij ízekre szedi az orosz intellektuelt és az orosz forradalmárt. Ez a kettő kb. egyet jelent, hisz az orosz intelligencia már egy évszázad óta egy radikális átalakulás forradalmi eszméjéből él. Ezekre a forradalmi eszmékre jellemző, hogy sohasem egy politikai rendszer eltörlését követelték, hanem mindig arra törekedtek, hogy az egész emberiséget szédítő ugrással, egyszerre ragadják át a sötétség országából a ragyogó világosság országába.” „Az orosz forradalmárok nem a Romanov-ház megdöntésében látták hivatásukat, egy teljesen új épület alapját akarták megalkotni, egy épületét, mely nemcsak Oroszországot, hanem egész Európát magába fogadja.” Jelentek meg ebben az évfolyamban tanulmányok Dosztojevszkijről, Gorkijról, Lunacsarszkijról. De egyes magyar szerzők helyzetelemzései is hozzájárultak az olvasók gyors felvilágosításához.

A 20-as években Babits egyik újpesti tanítványa, később a pesti egyetemen az általános nyelvtudomány professzora, Laziczius Gyula írt több tanulmányt az orosz irodalomról, egy másik ugyancsak újpesti diákja, Hevesy Iván pedig az új orosz filmről írt.

Az orosz klasszikusokról és az új szovjet írókról egész sereg jelentékeny esszéíró és kritikus írt tanulmányokat és ismertetéseket abban az időben, amikor Babits felelős a világirodalom újdonságainak vagy újjáértékeléseinek bemutatásáért. Bálint György, Füst Milán, Görög Imre, Halász Gábor, Kassák Lajos, Kárpáti Aurél, Király György, Kosztolányi Dezső, Laziczius Gyula, Lesznai Anna, Nagy Lajos, Németh László, Sárközi György, Szabó Endre, Szini Gyula és mások közlik értesüléseiket a nagy oroszok újraértékeléséről vagy

az újonnan fölbukkant szovjet írók újabb műveiről. Ehrenburg, Gladkov, Ilf és Petrov, Katajev, Pilnják, Szmeljov, Solohov, Szejfullina, Taraszov-Rodionov kerül így bemutatásra.

Illyés Gyula megjelenésével állandó orosz, illetve szovjet szakértő jelenik meg a Nyugat hasábjain. Éveken keresztül támadja a hazai és külföldi ellenforradalmi hangvételű könyveket a Szovjetunióról, 1934-i oroszországi utazásáról készült naplójából közöl részleteket, majd később Puskinról és Lermontovról klasszikus tanulmányt. A szerkesztőset adminisztráló Gellért Hugó a Nyugat Könyvkiadó orosz kiadványait fordította, Illyés az ő segítségével vállalkozhatott a Mai orosz dekameron szerkesztésére. Babits orosz rovat bevezetését is tervezte a 30-as évek elején.

Schöpflin Aladár írta meg egy visszaemlékezésében a második világháború után Babits korai érdeklődését az orosz forradalom iránt. Szabó Ervin volt az, aki mindkettőjüket beavatta értesüléseibe az orosz forradalmi események felől: „Mi, akik írók voltunk, nem tudtuk azonnal meglátni ennek az eseménynek (az orosz forradalom kitörésének) történelmi jelentőségét, hiányosak voltak értesüléseink, a lapokban ellentmondó híreket olvashattunk róluk, nem tudtuk a forradalom előzményeit, azokat az okokat, amelyek előidézték, nem ismertük azt a mély belső forrongást, amelyet a háború hatásaképp az orosz társadalom átélt és amelynek következménye a cári uralom megdőlése volt. Szabó Ervin volt a dologról legjobban tájékozva, ő ha szintén nem tudhatta is pontosan akkor még, mi történik Oroszországban, de sokkal jobban ismerte, mint mi az előzményeket, az oroszországi társadalmi állapotokat. Ő már akkor várta a forradalom kitörését, mikor nekünk még sejtelmünk sem lehetett róla. A vele folytatott beszélgetésekből ismertük meg pontosan a japán háború utáni orosz forradalmi mozgalmakat, az 1905-i orosz forradalom lefolyását és eredményét. Ő már tudta, hogy a háború eredménye Oroszországban nem lehet más, mint általános elégedetlenség forradalmi kitörése. Nem merném állítani, hogy már akkor bolsevik volt, de mindenesetre a szocialista mozgalom legmélyebben meggyőződött emberei közé tartozott. Az Oroszországból egyre sűrűbben érkező hírek, melyekben már napról napra jobban kiemelkedett Lenin neve, rövidesen megértették benne az orosz forradalomban való hitet. Minket, Babitsot és engem, ő ismertetett meg az orosz forradalmárok tanításaival, mert csak ő ismerte a kérdésnek irodalmát.”

Babitsnak az új orosz élet és irodalom iránti érdeklődését szépen kifejezi Illyés hazatérésekor írt jegyzete: „Én is mohón olvastam Illyés Gyula Oroszországját. Kit ne érdekelne Oroszország? Az orosz szfinx, ahogy nemrégiben mondtuk. Mi már az emberi társadalom kísérleti laboratóriumáról beszélünk. Ez a kísérlet nem kisebb kérdést vet föl, mint a szfinxé. A híres Kapun túl mintha a jövők és álmok birodalma kezdődne. Minden hír izgat, ami onnan jön. És bizonyos izgalommal veszem kezembe a legközömbösebb oroszból fordított könyvet is.”

A moszkvai magyar emigráció érdeklődésére a Nyugat iránt egy értékes dokumentum található Babits iratai között. Ezt a levelet a Sarló és Kalapács szerkesztősége a Nyugat szerkesztőségének címezte. Érdekessége, hogy Babits személyi levelezésében megőrizte. A moszkvai magyar irodalmi folyóirat szerkesztősége valószínűen más magyar vezető folyóiratokkal is csereviszonyba óhajtott lépni, de eddig még nem került elő a Moszkvából hozzájuk intézett levél szerkesztőségi irataik közül. A Babits-hagyatékban a Sarló és Kalapács utódának, az Új Hangnak példánya is fennmaradt. Gellért Oszkár is följegyezte, hogy az Új Hang megérkezett a szerkesztőségbe, sőt Babits egy alkalommal a Nyugatban vissza is tért az Új Hang egyik cikkére.

(Forrás 1978. okt., 10. évf. 10. sz. 73–78.)

A Sarló Babits-képe

A két világháború közötti magyar haladó intellektuális mozgalmak legtöbbje az Ady–Móricz–Szabó Dezső triáoszt tartotta a modern magyar szellem szentháromságának. Három olyan nyíltan színvalló csoport létezett, amely Babitsot Bartók és Kodály mellett tisztelt nagyjai között tartotta számon: a Sarló, a Szegedi Fiatalok és az Apollo. Míg a két utóbbi közösség tagjai sajnálatos módon csak Babits halála után ápolták kultuszát, a Sarló vezető tagjai még a nagy költő-filozófus életében fölsímték fontosságát, és ha bírálva is, de még életében írásban és tettben nyilatkoztak mellette. Ennek a tiszteletnek hőfoka és szövege különböző volt, de szövegeik kitennének egy kis kötetet. Közülük a ma is élők csak mostanában tudatosították sokféle szerepük mellett ezt is.

A legfrissebb megnyilatkozások éppen Babits Adyról című dokumentumgyűjteményem nyomán keletkeztek. Ezek Babits tisztuló képéhez éppúgy hozzátartoznak, mint saját eszme- és eszményrendszerük megállapításához.

Különösen becses Balogh Edgár önvallomása hozzám intézett levelében:

„A kellő időben érkezett köteted, a Babits Adyról, most az Ady centenárium küszöbén visszaadta nekem Babits Mihályt. Volt itt egy görcsöm, előítéletté vadult, még ifjúkorom szenvedélyességével vitakoztam a két költőről régi közös barátunkkal, a kamasz Peéry Rezsővel, s mert minden mozgalmi odaadásom emberség és magyarság egyeztetése a nemzedék törekvéseiben (s nem elvontan, hanem valóságosan) Adyn át találta meg a maga jelkép- és jelszórendszerét, Babits az én és társaim érdeklődési szférájában – a kötelező és természetes irodalmi tiszteleten innen és túl – bizony lemaradt. A te kiadványodnak, előszavadnak s legfőképpen a Tanulmány Adyról gyönyörű okfejtésének (és Babits adó-vallomásának) köszönhettem, hogy korrigálhatom magam. Friss és fontos volt most mindenképpen ez a Babits–Ady párosítás, mindkettő emelkedett vele, belenyúlva a mai sorsproblémák forrásába.¹”

Levél Babits Mihálynak

Pozsony, 1928. XII. 24.

Mélyen tisztelt Uram!

A csehszlovákiai magyar egyetemi és főiskolai hallgatók „Pozsonyi Sarló” szervezete, valamint a prágai Szent György Köre nevében arra kérem, szíveskedjék Szlovénzkőn 1929 első felében, esetleg már február–március havában előadásokat tartani a diákság rendezésében. Szó volna Érsekújvár, Komárom, Pozsony, Losonc, Rimaszombat és Kassa

¹ Levele hozzám, Kolozsvár, 1976. május 2.

városokról,² ahol úgy a magyar, mint a zsidó művelt közönség osztatlan érdeklődésére számíthatunk.

Első vendégünk MórícZ Zsigmond volt 1927 tavaszán. Azóta Kosztolányi Dezső turnéjára került volna sor, de a minisztérium a turnét letiltotta. Nagyon hálásak volnánk, de nemcsak mi, hanem egész Szlovenszko magyarsága is, ha a jövő esztendőben mélyen tisztelt Uram nézne el hozzánk és elhozná közénk művészetét.

Most tulajdonképpen csak a beleegyezését kérnök, hogy megszerezhessük kívánt előadásai számára a hatósági engedélyt. Amíg ez kezünkben nincs, nem zavarnók többet, nem akarván újból felesleges gondokat okozni, mint legnagyobb sajnálatunkra tavaly Kosztolányiéknek. Bár Kosztolányi Dezsővel szemben hivatalos körökben a felfogás még ma is elutasító, reméljük, hogy mélyen tisztelt Urammal szemben hatóságaink nem találhatnak majd kifogást.

Szlovenszko magyarsága el van vágva a magyar írókkal való közvetlen érintkezéstől, s ahhoz, hogy könyveket, folyóiratokat olvasson, túl kényelmes. Nagyon áldásos szerepet tölt itt be az írók személyes megjelenése, ezt MórícZ Zsigmond turnéja különösen bebizonyította, amikor utána és könyvei iránt mindenféle elementáris erővel indult meg vagy fokozódott az érdeklődés. Mindnyájunk számára egy újabb erős szlovenszko magyar kultúrhullámot jelentene megjelenése, és szűkebb diákkörben talán megnyugtatót. Az Írástudók árulása kérdésében, mert őszintén szólva, nagy hatást tett ránk Nádass József erdélyi cikke is.

Meghívásunk elfogadása esetén kérném, méltóztassék közölni feltételeit is. A bevétel ránk eső részét diákkulturális célokra és magyar falusi tanulmányutakra szánjuk.

Mély tisztelettel a „Szent György Kör” és „Pozsonyi Sarló” egyetemi körök nevében
Balogh Edgár
egyet. hallg.

Bratislava–Pozsony, Duna utca 51.

Babits neves háborús naplójában írja, hogy pozsonyi előadása után a Sarló tagjai fölke-resték a Carlton Hotelben és elbeszélgettek vele. Ez az előadás 1932. október 18-án történt a pozsonyi Primáspalota tükörtermében az Uránia Tudományos Egyesület rendezésében. Köztudomású, hogy az Uránia a csehszlovákiai magyarság vezető szabadkőműves páholyának, a Testvériségnek volt közművelődési fóruma. A Sarlónak, mint Balogh Edgár megírja emlékirataiban,³ anyagi háttérét előadók meghívására és az előadások helyiségének bérére a magyar szabadkőművesek biztosították. Joggal föltehető tehát, hogy még a Sarló kezdeményezésére nyúlt vissza Babits végül is sikerült megnyerése pozsonyi előadás tartására. Az 1932–33-as évadot az ő előadásával akarták megnyitni. Babits tőle szokatlanul rövid határidőre vállalta ezt. Ideje azonban már nem lehetett új előadás írására, vagy az európai helyzetet olyan szorongatónak látta, hogy egy világháborús tanulmányát, *A veszedelmes világnézetet* olvasta fel intő szózatként egy a prágai gyorsan írt bevezetővel az új irracionalizmusok ellen.⁴

² A „Babits-turné”-ról. Irodalmi Szemle. 1978. jún., 554.

³ Hét próba. Egy nemzedék elindul. Bp., 1969. 163–164.

⁴ GÁL István: Babits antifasiszta előadása Pozsonyban 1934-ben. Irodalmi Szemle 1971. 7. [okt.], 656–659.

Babits pozsonyi előadásának messzemenő következményei voltak. Magyarországi közéleti befolyását tételezték föl a szlovák kulturális szervezetek vezetői, akik hozzá fordultak egy közös memorandummal, hogy támogatásával a magyar belügyminisztérium változtassa meg azt a döntését, hogy a szlovák nemzetiségű tiszántúli városokban szlovákiai művészek szereplését tiltsák be. A szlovák hatóságok a magyar kormány intézkedésére válaszolva 1932. december 1-i hatállyal leállították a magyar szellemi emberek csehszlovákiai szereplését.⁵ Nyilván ez az intézkedés vette elejét annak, hogy Babits további előadásait csehszlovákiai magyar városokban megtarthassa.

A Sarló mozgalmi tevékenysége kezdetén már határozott elképzelésekkel lépett föl a magyar–cseh–szlovák kulturális kapcsolatok konkrét kivitelezésére. Kézenfekvő volt, hogy a magyar irodalomról lehetőleg jelentős magyar írók tollából igyekezzenek tájékoztatást adni számottevő cseh és szlovák folyóiratoknak. Az egyik első ilyen értékes dokumentum a Sarló irodalmárának, Peéry Rezsőnek Babitshoz intézett alábbi levele:

Pozsony, 1929. január 23.

Mélyen tisztelt Uram!

A csehszlovákiai haladó szellemű magyar főiskolás diákság Pozsonyi Sarló csoportja nevében írom e sorokat.

Ez a csoport legutóbbi munkája folyamán progresszív gondolkodású, előkelő cseh körökkel talált kapcsolatot, azzal, mely a cseh tudományos és irodalmi világban nagyrabecsült Zahradnyk dr. prágai egyetemi tanár és Nejedly pozsonyi pénzügyigazgató vezetésével meg akarja alakítani az „Oroszország cseh barátai”-nak mintájára a magyar kultúra barátainak a körét. Főleg szociológiai beállítottságú folyóiratuk: a „Var” most hozza egyik fiatal esztétikusunknak Adyról írt tanulmányát. Most arra kérnek bennünket, hogy azokban az irodalmi folyóiratokban, melyekkel összeköttetést tartanak (Tvorba, Naše Doba), helyezzünk el a budapesti szakemberektől magyar literatúráról szóló cikkeket, tanulmányokat.

Ezért a Pozsonyi Sarló nevében most arra kérem mélyen tisztelt uramat, hogy szíveskedjék rendelkezésünkre bocsátani, illetve a fordítás jogát megadni annakidején a Nouvelle Revue Française-ban megjelent és a Nyugatban is leközölt, összefoglaló tanulmányának, mely a külföld számára megírt története a magyar irodalomnak. Mi gondoskodnánk arról, hogy hivatott, mindkét nyelvet tökéletesen bíró és irodalmi tájékozottságú szakember végezze a magyarról csehre való fordítást.

Azt hiszem nem kell itt kihangsúlyoznom, hogy a mi szempontunkból és a cseh–magyar kultúrközeledés szempontjából is milyen nagy jelentőségű volna a tanulmány leközlése. Azok a cseh intellektuális emberek, akikkel érintkezünk, nagy becsülői az egyetemes magyar kultúrának, különösképp az új magyar irodalomnak, bár a nyelvi gátlás miatt csak részlegesen vagy hiányosan ismerik azt. Úgyhogy eljön nemsokára az az idő, amikor ők ugyanúgy fogják szeretni és ismerni az új magyar kultúra nagyjait, mint mi Jaroslav Hašeket, a Čapek testvéreket vagy Jiří Wolkert.

⁵ GÁL István: Szlovák kulturális szervezetek petíciója Babitshoz 1933-ban. Irodalmi Szemle. 1973. 4. [jún.], 356–357.

Az itteni hivatalos magyar körök merev elzárkózottsága és tisztán politikai attitűdjé miatt érthető, hogy mi csehszlovákiai magyar fiatalság tesszük magunkévá ezt az ügyet.

Kérésemet megismételve és becses válaszát várva vagyok mélyen tisztelt uramnak

híve és tisztelője:

Peéry Rezső

Fábry Zoltán 1930 körüli szélsőséges, élete végén megbánt hiperkritikus álláspontja a Nyugat polgári íróival szemben tükröződik a kiváló marxista felkészültségű Peéry Rezső⁶ 1930-ból származó kritikáján a *Halálfiak*ról. „A szociális kérdés a magyar regényirodalomban” című tanulmányának legnagyobb hibája a méretek eltévesztése. Barta Lajos, Gergely Sándor, Kassák Lajos és Szucsich Mária művei dicsőülnek meg, mint az osztályharcos irodalom remekei, közöttük Kassáknak nem éppen legjobb regénye, a *Napok*, a mi napjaink.

„A polgári regény megtermi az úgynevezett múltregényt Babits Mihály *Halálfi*aiban. Ha Babits Mihály megvalósítja azt a programját, mely programot e regénynek tulajdonítottak: vagyis megírja a magyar kispolgárság halálba rokadását, életképtelenségét, elítéltségét, a magyar társadalom-történeti epikának fontos szolgálatot hoz. De leleplez-e egy osztályt ez a regény, megrajzol-e egy vonalat, melyen egy társadalmi réteg pusztulása konzekvensen a halálba fut? Ez a regény lírai félvallomása egy író életének s száz oldalas néha magával ragadóan bájos és ötletes kesergés egy olyan látszatosztály elmarasztalásán, amiért semmiféle szempontból nem kár. A regény középpontjában egyén áll, s a regény mozgatói nem azok a világerők és törvények, melyek a társadalmakat igazítják és mozgatják, hanem valami furcsa predesztináltság, titkos metafizikai erőkomponensek, amelyek egy huszadik századbeli írásműbe sehogyan sem illenek bele. Az író nem kritikus és nem könyörtelen azokkal szemben, akiken ítéletét akarja végrehajtani. Ellenkezőleg, a legrafináltabb védekezéseket eszeli ki számára: mindenkinek igazolást talál részvéte és sajnálata. Habár 1930-ban nem érünk rá arra, hogy egy kispolgári osztály vegetáló fejlődését és halálraítéltségét sirassuk – nem is tehetjük ezt, mert nem látjuk a halálfiat, nem látjuk egy társadalmi réteg életképtelenségének igazolását – csupán egy magyar intellektualizálódásnak individuális skálázatát. A *Halálfi*ait csak az új történelemalkotó osztályok: a parasztság és munkásság szerepében és jövőjében hívó írástudó erősen, szegyetlenül leleplező keze írhatja meg, nem pedig az, aki ennek a pusztulásnak az okát, törvényszerűségét és világérvényességét nem tudva megmutatni, elénk szomorkodja a szerinte sajnálatos pusztulást.”⁷

„Az európai irodalom történeté”-nek valószínűleg mindmáig legnagyobb szabású marxista elemzése ugyancsak Peéry Rezső terjedelmes tanulmánya 1934-ből. Az akkori magyar irodalmi kritika valóságos mesterműve. Babits egész életművének háttérébe állítja a nagy mű első kötetének példátlanul részletes elemzése és beható kritikája. (Babitsnak talán egyetlen művéről sem jelent meg annyi jelentős elemzés és méltatás.) A külföldi és magyar irodalomtudomány mérlegére téve a mű nagy erényeit éppúgy sorra veszi, mint esetleges balítéleteit.

⁶ E. Fehér Pál nekrológja Peéry Rezsőről. Kritika. 1978. ápr., 13.

⁷ Magyar Diákszemle (Pozsony) 1930. febr.–márc., 6.

„Összefoglalás, ami elsősorban az összefoglalót jellemzi és mutatja meg” – ez Peéry Rezső hatalmas tanulmányának summája. – (Jórészt saját szavaival kivonatolom.) Az irodalomtudomány módszertani szempontból gyermekkorát éli. „Egyelőre csak biztosan átlátható és uralható, egzaktan lemérhető feladatokon próbálhatja ki erejét. Mikor lesz érettsége ama fokán, hogy háromszáz oldalon számot adjon az európai irodalomról, mint Babits ragyogó tanulmányában. Hiszen Lukács György egyetlen tömör szintézisében, A regény elmélete c. németül megjelent munkájában is inkább a hegeli ideamozgást és szemléleti dialektikát használja! Lehet, hogy így ezt a feladatot csak költő oldhatja meg... A szempontok problematikussá válásának idején lehet-e tudományos módszerrel olyan merészen és átfogóan problémához nyúlni, mint azt Babits teszi?... Az irodalomtörténetírás még mindig problematikus műfaj. Az alkotó irodalom a történetírás és filozófia találkozásából nőtt meg és a tudományosság felé tart. Útja, amit az egzaktaság és objektivitásig megtesz, igen nehéz. A szubjektív szempontok, az intuíció, az alkotó irodalom módszerei sokáig továbbélnek benne. ... Babits könyve mezsgyekönyve az irodalomnak és tudománynak, de elsősorban irodalom. ... Kinek van több joga erről beszélni, mint a tudós költőnek, aki egy életmunkával hozta közelebb a magyar világhoz az európai irodalom élményét. ... Könyve a legműveltebb magyar költőé. A könyv abban a keserű atmoszférában fogant, amiben az utolsó Babits-regény, a horizonton az új Apokalipszis lovasaival, háborúval, erőszakkal, pusztulással. A pompeji katona attitűdje ez. Babits vallomása őrhely az európai kultúra lenézett értékei mellett. A babitsi pesszimizmus persze ott túloz, s abban feneketlen, amennyiben a kor valamennyi tömegmozgalmát kultúraellenesnek tünteti fel. Önkényes arisztokratizmus a divatos reakciót demokráciaként jellemezni, amikor homlokegyenest ellenkezője annak! Nagyon egyéni könyv ez, de ugyanakkor nemcsak Babits könyve. Egy kissé kései és értékes vallomása a könyvekben élt nemzedéknek, akiknek a tükrözés élesebb képet adott az eredetinel, akik számára az irodalom kevesek féltett ügye volt... Azoké, akik szobai magányosságban végigvizionáltak és megéreztek az emberiség történetének, életének, szenvedéseinek, harcainak víziókban megjelenő képét...

A könyvön végigvonuló személet az, ami az író küldőit, élet- és történelmi gyökereit, társadalmi légkörét veszi szinte néha alig létezőnek. Mintha – példaképpen – ama magyar lázadás, aminek sokszor Babits is fáklyája volt, nem a föld felett és föld alatt élő nagy emberi és társadalmi törekvéstől: a magyar haladó polgárság és értelmiség harcától kapott volna hevet, ösztönzést, indítékot, mintha nem ez az új magyar élettudat idegesítő szele lett volna a »gyönyörűket írni« törekvés mögött, ami nélkül a magányosok bizonyosan alkottak volna, de milyen más hangsúlyú és jelentőségű szavakkal!

De kinek van ma a magyar viszonylatokban ekvivalens műveltsége, elmélyülő kultúrája, a feladatvállalást megbíró tudása ahhoz, hogy megláttassa: az irodalom mennyiben az emberiség tudatra ébredése... Számadása ott a leglenyűgözőbb, ahol rokon lelkekről beszélhet. A nagy kifejezések hangjának és belső fűtöttségének a felérzékeltetésében utolérhetetlen ez a megszállott, önkényes magyarázó. A filozófiában is elsősorban a gondolati elem kiformálta érzelmi és hangulati magatartás izgatja. Stílusjellemzései páratlanul rövidek és találók;... Gyűlöli az irodalmi autarchia gondolatát, a nemzeti, faji irodalmi divat terjeszkedését, mítoszait, az irodalmi nacionalizmust. A nemzetközi irodalmi megtermékenyülés folyamataira büszke... Babits a perspektíva, az összefüggések megmutatásának művésze, – az irodalom körein belül.”

Peéry ellene mond Babitsnak a világirodalom arisztokratikus fogalomként való értelmezésében, azaz, hogy az egészen nagyok irodalma, akik korokon és országokon át felelnek egymásnak. A világirodalmat mint szociális fogalmat hangsúlyozza, mögötte az emberiség élete és szenvedése van. Az ő modern irodalomelmélete az irodalomban is szociális jelenséget lát. Tolsztoj, Petőfi, Ady művészete igen sokszor, sőt Babits pindaroszi *Húsvét előttje* is korérzést fejez ki. Irodalom és társadalmi tudat kölcsönös hatásának háttérbe szorulása a humanizmus, a reformáció és a kezdeti felvilágosodás esetében a legföltűnőbb. Peéry szerint Babits *Európai irodalomtörténete* addig megjelent első kötetének első harmada felejtethetetlen élmény, amiben benne van nemcsak az átélés hevénének érzékeltetése, hanem az emberi tartalmaké is. Jól megérezte, hogy a XIX. századdal foglalkozó kötet a nagy egyedüllevők megértésében, a differenciált irodalom közvetítésében biztosan nagyszerű lesz.⁸

A Sarló vezető alakjai közül Jócsik Lajos került legközelebb Babitshoz. Semmi sem mutatja jobban Babits mélységes érdeklődését a csehszlovákiai magyarság és haladó mozgalmá iránt, minthogy Jócsik „Iskola a magyarságra. Egy nemzedék élete húszéves kisebbségben” című könyvét Babits elragadtatott véleménye után maga a Nyugat adta ki. Jócsik nagy veszteségnek tartja, hogy a mozgalmi időkben elismert nagyok mellett nem méltányolták eléggé Babits nagyságát, mint tanítómesterét.

„Az anyaországban a fiatalok Babits Mihályt tekinthették mesterüknek. Mesterüknek, de nemcsak a formatökély, hanem – és főleg – a tudat ébrentartásának tekintetében. Ó, ha hozzánk is szólott volna valaki, úgy mint Babits Mihály »Tömeg és nemzet« című tanulmányában, s ha a mi figyelmünket is felhívta volna valaki a mai Vörösmartyra... Az általános helyzet az lett, hogy míg Babits Mihály például a háború után a magyarság irodalmi tudatát szinte ekumenikus szélességekbe fejlesztette ki, addig mi szűk, herderi faji tudatunk ösvényein tapogatózunk minden pillanatban védekezésre kényszerülve.”⁹

„A kisebbségi élet végén nekünk roppant élményünk volt Babits egy tanulmánya, a »Tömeg és nemzet«. A kisebbségi helyzetben is érezhető volt a koreszme hatása, mely eltömegesítette az életet, a mennyiséget helyezte a minőség fölé, s így tört előre a hatalom irányába. Most már azt is meg lehet mondani, hogy a kisebbségi magyarság is koreszmésen, tehát eltömegesedve, vagyis csak mennyiségileg és nem minőségileg vett részt a hazatérésben is. Ebben a korban úgy kívántuk a mennyiséggel szemben a nemzeti lényeg minőségi tartalmait, mint a pusztában kódorgó zsidók a mannát, az égi kenyeret. Ezért volt ránk akkora hatással Babits tanulmánya, a mennyiség orgiáján a minőség isztentiszteletére figyelmeztetett. Mi sem volt hát természetesebb, hogy a hazatérés után le-rójuk köszönetünket ezért a figyelmeztetésért.”¹⁰

Vass László érdeme, hogy sikerült Babitsot legutolsó nagy helyzetelemzésére rábírn. Ez „*Lélek s szabad nép...*” című jeremiási siralma, megjelent a Magyarország 1939 karcsonyi számában. Vass László több cikket írt Babits műveiről. A *Jónás könyvét* még a költő életében méltatta: „Babits Mihály hatalmas költeményét sokféleképp lehet magyarázni. E sorok írója a mű eszméjét zordnak és igaztalannak érzi, amelyet csak tetéz a megrázó személyes vallomás. A Vén Cigány kétségbeesésében végső szavaival még

⁸ Magyar Figyelő 1934., 173–179.

⁹ Iskola a magyarságra... 1940. 128.

¹⁰ Hazatérés – tájékoztató. Pécs, 1942. 23.

bízni és remélni tanított. A mai magyar költő már csak azért fohászkodik, hogy az „égi és ninivei” hatalmak legalább szólni és élni engedjék.”¹¹

Szalatnai Rezső számos alkalommal foglalkozott Babitscsal. Születésének 70. évfordulóján terjedelmes méltatásban törte meg az életművét akkor még körülvevő csöndet. „Nagy költő, a magyar szellem egyik legnagyobb kifejezője... Helyét Arany János mellett kell keresnünk. Összetett ember, s összetett költő: modern és romantikus, misztikus és racionalista egyszerre, hazafias és világpolgár a szó tiszta értelmében. Olyan nagy szín- és formaanyagot olvaszt magába, amit másutt, németeknél, angoloknál, franciáknál a költők egész sora képes csak elvégezni. Érzékenyen megrezdül az impresszionizmus hangjaira, de még érzékenyebben a magyar népi költészetre. Egyre egyszerűbb, egyre tisztább lesz mondanivalója. A magyar élet válságai és fordulatai mélyen megrendítik. Éles, prófétikus biztonsággal ír mindenről, ami nemzetét és Európáját eléri majd. Jeremiással, majd Jónással azonosítja magát, kristály-kemény jelképeket talál, könnyedén álcázva bibliai képekben korára vágó szavait. Fuldokolva s lázban vergődve megírja az emberi szenvedés legnagyobb verseit. 1929-től haláláig a magyar irodalmi élet vezére, egy új írónemzedék nevelője. Megrázóan tudott emlékeztetni egy-egy írásművében magyar voltunk lényegére.” Szalatnai hibájának tartja József Attila mellőzését, és hogy a húszas években, szerinte, korántsem volt olyan bátor és ellenálló, amilyennek lennie kellett volna. „Mindez azonban nem feledteti velünk, hogy azonosítsuk magunkat rendkívüli értékeivel.”¹² Ebben foglalható össze a Sarló alakuló-változó Babits-képe.

(Tiszatáj 1978. nov., 32. évf. 11. sz. 52–58.)

¹¹ Vass László cikkei: Magyarország. Reggeli sz. 1940. 3., uo. 1942. 141., Független Magyarország, 1946. 6.

¹² Evangélikus Élet 1953. dec. 20., 2.

Babits legtevékenyebb korszaka

Babits a 133 nap alatt. Tények és adatok

„A kor nagy dologra hí”

Az Antikrisztust kelni láttuk őt
és vizek fölött a parázna nőt
a királyokkal szajhálkodni, míg
lent fulladoztak hajszolt népeik.

Szívünkben most egy vádló hang süvölt:
Mi fontuk a korbácsot mely gyötört,
mi öntöttük az ágyút mely megölt –
Silány rabszolgák! Mért túrt meg a föld?

Két nép vagyunk ma, muszka és magyar,
ki több székenben élni nem akar
és inkább szenved, inkább belehal,
de ember lesz és újra fiatal!

Magyarok! A kor nagy dologra hí,
mi vagyunk az idő postásai,
mi küldjük szét a vörös levelet,
melynek pecsétjei vérző szivek.

S sokan remegnek, ha a pósta jön,
de még többeknek lesz ez szent öröm,
hogy nem volt annyi vér és annyi könny
hiába, mert már a nagy óra jön.

Babitsnak ez a verse kéziratban maradt 1956-ig, amikor is Tolnai Gábor közölte először a Szabad Népből.¹ 1949-ben a Babits-hagyaték első rendezése alkalmával került kezembe, és más hasonlóan radikális megnyilatkozásai miatt Illyés Gyulának és Bóka Lászlónak is tudomására adtam. Révai József azonban azzal hárította el a hasonló anyag közlését, hogy „nem jött még el Babits rehabilitációjának az ideje”. Fölmerül a kérdés, miért nem publikálta a költő maga megírása idején ezt a Magyar Tanácsköztársaság első nap-

¹ Szabad Nép 1956. aug. 5., 4.

jaiban írt fontos művét. Egyetlen indoka lehetett, tudniillik, hogy a témát Tóth Árpád egyidejűleg szintén megírta híres ódájában, Az új istenben. A vers maga összegezi Babits nézeteit az első világháborúban való magyar részvétel miatt, de ugyanakkor kifejezi optimizmusát, sőt a magyarságnak nemzetközi missziót tulajdonít azáltal, hogy az orosz után a Magyar Tanácsköztársaság is létrejött. Közérthető, nagy tömegekhez szóló, egyszerű stílusa is Babits akkoriban induló új stílusirányát tükrözi.

Az egykorú sajtóban tallózva bőségesen akad hasonló eszméket kifejező megnyilatkozás. Bíró Lajos, az akkori idők valószínűleg legjobb publicistája a hatalomátvétel másnapján ezt írta: „Budapest ma a világtörténelemnek egy új fejezetét nyitotta meg.” Három nappal később pedig konkretizálja is nézetét: „A Magyar Tanácsköztársaság csodálatos eredményességgel tölti be azt a világtörténelmi szerepet, amelyet nagy orosz testvére mellett Európában és a világon elsőként vállalt.” Molnár Ferenc április 1-jén így ír: „Aból a földrajzi különbségből, ami az Oroszország és Franciaország nagy távolsága, Németország és Magyarország kis távolsága közt van, megszülethetik a lenini koncepciónak egy nyugat felé fordított olyan képe... amely a maga csodálatos tisztaságában, világtörténelmi jóhiszeműségében és annyi emberi nyomorúság tapasztalatait felhasználóan boldogító ragyogással világít a nyugatra.”

Lenin ismert üzenete mellett Gorkij üdvözlete is a magyarság új misszióját hangsúlyozza: „Új élet virradt ránk, példátokat rövidesen az egész világ követni fogja.” Juhász Gyula ezt a megjegyzést fűzte ezekhez a szavakhoz: „Gorkij lelkesítő, örömdetes üzenete a magyar szellemi munkásoknak új erőt ad a további küzdelemre a proletariátus végső diadaláért.” Révai József így összegzi állásfoglalását: „A forradalom, a proletárforradalom világmegváltó forradalom. A proletariátus legyen büszke erre a történelmi szerepére. Büszke és felemelő hivatás az, hogy az emberiséget megajándékozza az igazi szabadsággal. Az orosz, magyar, bajor proletariátus forradalmait ez a világmegváltó öntudat vezeti.” Mintha csak versben fogalmazná meg a költő a Közoktatásügyi Népbiztosság szózatát: „Fáklyavivői lehetünk az egész világnak.”²

Alekszandr Gerskovics, a modern magyar irodalom szovjet történésze tíz évvel ezelőtt egy Lukácsal készült interjújában megkérdezte, mit tudtak ők 1919-ben Szovjet-Oroszországról. Lukács így válaszolt: „Nagyon keveset! Nagyon keveset! Nézze, orosz lap ide nem jött. Amit tudunk, az bizonyos nyugati lapokból szívárgott ide. De itt azt kell figyelembe vennie, és ez a magyar forradalomnak e korszakát jellemzi – de egész biztosan voltak ilyen hangulatok az orosz forradalomban is –, tudniillik azt az illúziót, hogy az orosz forradalommal beindult a világforradalom, egy-két éven belül Európa szocialista lesz, és ez az átalakulás hallatlan gyors tempóban fog történni. Hogy ez illúzió volt, arról most nem érdemes beszélni, de ebben az illúzióban éltünk valamennyien. És ezzel az illúzióval összefügg az is, hogy mindazt, ami a kapitalista maradványok átalakítását és felszámolását illeti, mi mind átugrottuk gondolatban. Ebben a tekintetben nem én voltam az egyetlen; valahogy azt hittük, hogy a forradalom után egy-két évvel már a kommunizmusban is bent leszünk.”³

² „Mindenki újakra készül...” Az 1918/19-es forradalmak irodalma. Szerk. JÓZSEF Farkas. Több ezer lapnyi négy kötet a forradalmi publicisztika roppant kincsesháza.; Csak kis számban használja föl az eddigi leg részletesebb monográfia: SIPOS Lajos: Babits Mihály és a forradalmak kora. Bp., 1976.

³ LUKÁCS György: Ezt adta nekem 1917. Népszabadság 1978. dec. 24., 17.

Szabó Ervin és Jászi Oszkár hatása

Babits versei és cikkei az imperialista háború ellen mind Szabó Ervint, mind Jászi Oskárt arra bátorították, hogy háborúellenes tevékenységükbe és háború utáni terveikbe őt is bevonják. Szabó Ervin világpolitikai és ideológiai magyarázatain kívül, amelyekről Schöpflin Aladár emlékezett meg részletesen, Babits rendelkezésére bocsátotta a békeirodalom legjavát. Elég az általa éppen Szabó Ervin ösztönzésére lefordított Kant-féle Örök béke bibliográfiájára utalni. Szerepel ebben még a zimmerwaldisták folyóirata, a Demain is, és a békeelméletek világirodalmának addigi legjobb földolgozása, Jacob Ter Meulen hatalmas munkája: A nemzetközi szervezet gondolatának fejlődése 1300–1800-ig. Ebben Dubois, Podjebrád György, Erasmus, Crucé, Grotius, Penn, Saint-Pierre, Bentham és Kant államszövetségi terveit ismerteti. Kantról szóló fejezetében kiemeli a köztársaság, a népszövetség és a világpolgárság eszméjét, Platon mintájára a filozófusokat ajánlva az államférfiaknak tanácsadókul.⁴

De Szabó Ervin csak egyik inspirátora volt a baráti körnek. Jászi Oszkár „A monarchia bukása. A Dunai Egyesült Államok” című könyvének számos gondolata egyezett Babits nézeteivel. Jászi döntő érvelése a következő: „A dunai és a balkáni népeknek a nemzeti-ségi szabadságot kell biztosítaniuk, hogy végleg szabad legyen az út az Európai Egyesült Államok felé... Egy ilyen szabad, demokratikus népszövetség megalkotásával és kiterjesztésével mindazon népekre, melyek a kelet és nyugat határállomásain csak együttes erő kifejtéssel képesek nemzeti egyéniségeiket zavartalanul kifejleszteni... a jövő fejlődésére nézve nagyobb és reményteljesebb példát nyújtanak, mint akár a helvét szövetség, akár a német Bund, akár az Egyesült Államok.

Háború vagy Szövetséges Állam! Így van beírva a sors könyvébe... Csak a gazdasági élet vérkeringésének az a teljes szabadsága,... mely a szövetséges állam típusát jellemzi, létesíthet tartós, maradandó, minden emberi valószínűség szerint örök békét egy adott területen.”⁵

A „nemzetek testvérisége” visszatérő jelszava annak az 1918. november 2-án kelt kiáltványnak, amellyel a világ nemzeteihez és elsősorban a szomszéd népekhez fordult a magyar szellemi élet vagy száz számottevő radikális nagyja. A magyar történelemben ritka világos fölismerése az adott helyzetnek ez a páratlan történelmi dokumentum, amelynek szövege Babits és Bartók akkori és később használt nézeteit és fogalmazásait tükrözi:

„A régi Magyarország összeomlott. A magyarság nem hever többé egy régi történelmi állam Prokruszesz-ágyában. Egyedül maradt, minden más nemzettől külön válva. A maga ura, maga rendelkezik önmagával. A világháború gyümölcse ránk nézve megérett. Céljaink nem ellenkeznek többé senki céljaival. Nem vagyunk ellensége senkinek. A háborút ezzel befejeztük. Többé harcban részt venni nem akarunk. Testvérmemzeteinkkel szemben semmiféle igényünk nincs már. Mi is megújult nemzetnek tekintjük magunkat, most felszabaduló erőnek, mint azok a testvérek, akik boldogan kelnek friss életre a mo-

⁴ GÁL István: Babits és Szabó Ervin barátsága. In: Bartóktól Radnótiig. Bp., 1973. 94–105.; Uő: Szabó Ervin, mint Babits irányítója a béke-irodalomban. Babits béke-írásai. Irodalomtörténeti Közlemények, 1976., 526–527.

⁵ GÁL István: Jászi Oszkár köre. Magyar Nemzet, 1975. márc. 20. 8.

narchia romjaiból. Megkönnyebbülve ébredünk arra a tudatra, hogy nem vagyunk többé kénytelenek az elnyomás támaszai lenni: Nemzettársaink szabadsága záloga a miénknak. Élünk egymás mellett békén, mint szabad nemzetek, szabad nemzetekkel.

Nem fogjuk egymást fenyegetni. És szabadon alakuljon a szabad szövetség. Népakarat és önrendelkezési jog wilsoni elvei alakítsák. Történeti határok ne legyenek gátjai az önrendelkezésnek. Éppoly kevésbé a nyelvhatárok: egyforma nyelvű állam több is lehet. És vitás esetekben népszavazást kívánunk: független és elfogulatlan (nemzetközi) ellenőrzés alatt. A csehszlovák, lengyel, erdélyi román, délszláv, osztrák, osztrák-német és ukrán nemzeteket, melyek a régi Osztrák–Magyar Monarchia területén élnek: önmagukkal teljesen szabadon rendelkezőnek tekintjük és egyenjogúnak a magyarral. Szövetségünk-höz ők és mások, akaratuk szerint csatlakoznak vagy nem csatlakoznak. És a szövetzés az egyes államok teljes függetlenségének alapján történjék.⁶

Résztvétele a kulturális szervezetekben

Babits már az októberi forradalom különböző kulturális szerveiben jelentős szerephez jutott. Így a Nemzeti Tanács Közoktatásügyi Szaktanácsának, a Hírlapírók Szindikátusának, az Alkotó Művészek és Tudományos Kutatók Szövetségének, a Középiskolák Kulturális Egyesületének tagja lett, a Petőfi Társaságnak alelnökévé jelölték, de éppen az ő javaslatára alapították meg a Nyugat-nemzedék irodalmi szervezetét, a Vörösmarty Akadémiát, ennek Móriczsal együtt lett alelnöke. A Külügyminisztérium Tudományos Bizottsága a külföldi magyar kultúrpropaganda munkatársának, az Országos Propaganda Bizottság pedig a széles néptömegek fölvilágosítására való népkönyv megírásában való részvételre kérte föl. De számítottak rá az új középiskolai tanterv és az új tankönyvek létrehozásában is. Az Írói Direktórium mint az irodalom irányításának csúcsszerve jött létre. Lukács György elnökletével egy tíztagú bizottság vett részt benne. Ennek tagjai voltak: Babits, Balázs Béla, Barta Lajos, Bíró Lajos, Kassák, Komját Aladár, Móricz, Osvát, Révész Béla és Szini Gyula. Az Írók Szakszervezetének alakuló ülésén vagy ötszázan vettek részt. Elnökké Bíró Lajost, alelnökké Babitsot, Osvátot és Révész Bélát választották. Babits itt a fiatal írók kiválasztásával foglalkozott.⁷ Barta Lajos ezt írja róla: „Külön bizottság foglalkozott azoknak az íróknak az igazolásával, akiknek még nyomtatásban nem jelent meg munkája. A bizottság elnöke, Babits Mihály nagy buzgalommal végezte ezt a feladatot.”⁸ 957 törzslap érkezett be és ebből 550 írot vettek fel a szakszervezetbe. Ez havi átalányt jelentett és konkrét munkákra előleget.

⁶ GÁL István: Babits a világbékéért. In: Bartóktól Radnótiig. Bp., 1973. 139–173.; Az európai államszövetség magyar barátainak szervezetére vonatkozó tervezetet itt Babits és Szabó Ervin közös munkájának tulajdonítottam. Grafológiai vizsgálatok segítségével Litván György megállapította, hogy a társszerző Jászi Oszkár. Babits béke-írásaiból. Irodalomtörténeti Közlemények, 1976. 528–533. Első, téves nézetemet átvette SIPOS Lajos: Babits Mihály és a forradalmak kora. Bp., 1976. 19–21. és BELIA György: Babits Mihály: *Esszék, tanulmányok*. Bp., 1978. 1. köt. 825.

⁷ A két forradalom alatti tisztségeiről az okmányok és beszámolók JÓZSEF Farkas id. művében.

⁸ BARTA Lajos: Írók, költők a forradalom szolgálatában. In: Tanúságtevők. Visszaemlékezések a magyarországi 1918/1919-es forradalmak résztvevőire. Bp., 1978. 448.

Hallgatósága a bölcsészeten

Babits 1919-es sokféle közéleti pozíciója és elfoglaltsága között a legállandóbb, legjelentősebb és ma már megállapíthatjuk: legmaradandóbb tevékenysége volt egyetemi tanári munkája. Bár 1908-ban az akkori vallás és közoktatásügyi minisztertől kért párizsi ösztöndíját tudományos kutatásokra visszaosztották, pedagógusi hajlamát ez egyáltalán nem lohasztotta le. Vállalta a vidéki tanároskodást is akár a végeken, csakhogy tanár maradhasson. Amikor jelentős kultúrpolitikusok a fővárosba akarták fölhozni múzeumba vagy könyvtárba, szerencsétlen módon ezt is elutasította. Kiterjedt magyar irodalomtörténeti és összehasonlító irodalomtörténeti munkásságának természetes következménye volt, hogy a demokratikus forradalom után azonnal egyetemi katedrát követeltek neki. Kunfi Zsigmond már 1919. január 25-én kinevezte a pesti bölcsészeti kar esztétikai tanszékére. A közbejött egyetemi zűrök és az Ady halálával járó föladatok azonban úgy látszik elhalasztatták előadásainak megkezdését. A Tanácsköztársaság első napjaiban azonban már megkezdte előadásait a világirodalom és a magyar irodalom tanszékén. Gönczi Jenő, Kunfi államtitkára emlékszik vissza rá, hogy ő tárgyalta le a Centrál Kávéházban Babitscsal professzori feladatait.⁹ Lukács György kinevezése május 6-án került kezébe. Akkor azonban már három tárgykörben folytatta előadásait. Egyik előadássorozata „*Az irodalom elmélete*” címmel a nyugati irodalomtudomány legújabb nézeteit összegezte. Ugyanakkor előadássorozatot tartott a magyar szakos középiskolai tanároknak. És végül Ady-szemináriumot vezetett válogatott hallgatóság részére. Ennek summája a *Tanulmány Adyról* a Nyugatban, 1920-ban.

Babits tanítványai között számos neves író, irodalomtörténész, sőt más szakember is akad, közülük többen még napjainkban is munkálkodnak. Hallgatói közül többen készítettek hosszabb-rövidebb jegyzeteket. Ezek közül a legteljesebb Fábry Zoltáné, aki azonban csak 1969-ben adta át közlésre.¹⁰ Babits egyetemi előadásait Király György az általa szerkesztett Ethika Könyvtárban hirdette 1920-ra; Babits föl is vette a honoráriumot. A könyv azonban sohasem jelent meg. Mi lehetett ennek az oka? Lehet, hogy éppen az előadások időpontja. Akkoriban indult meg ellene a hivatalos hajsza. Előadásai pedig éppen a konzervatív irodalomszemlélet képviselői ellen irányultak, akik közül nem egy az ellenforradalommal visszakерült katedrájára.

Irodalomelméleti előadásait a Múzeum körút 6–8. híres XI. termében tartotta, állandóan mintegy ötszáz hallgató előtt. Baránszky-Jób László visszaemlékezése szerint hetenként kétszer, szerdán és szombaton két-két órában fejtette ki nézeteit az irodalom művoltáról. Fábry Zoltán, a nagy marxista kritikus följegyzése szerint: „Babits hallgatósága volt egész Budapest irodalmi értelmisége. A XI. tanteremben és az ablakdeszkákon, az ajtóban és kint a folyosón százan és százan ültek, álltak, szorongtak, hallgattak és jegyezték.”¹¹ Kardos Pál, Babits későbbi monográfusa így emlékszik vissza megjelenésére: „Az egyetemi ifjúság rajongó lelkesedéssel fogadta. Erről már tanúként beszélhetek, hi-

⁹ Tanúságtevők... 258.

¹⁰ Első közlése: Mindenki újakra készül... Szerk. JÓZSEF Farkas. IV. köt. 834–904. A vaskos és drága kiadvány nem került a köztudatba. Újabb kiadásai: BABITS Mihály: *Az irodalom elmélete*. Bev. GÁL István. Szerk. TÉGLÁS János. Bp., 1978. és BABITS Mihály: *Esszék, tanulmányok*. Összegyűjt. Belia György. Bp., 1978. 553–646.

¹¹ FÁBRY Zoltán: Tanú és tanúság voltam. Vál. Sándor László. Bratislava, 1977. 25.

szen elsőéves bölcsészhallgatóként magam is ott ültem a Múzeum körúti egyetemi épület szorongásig zsúfolt nagytermében. Az ifjúságot elsősorban a XX. század írói forradalma érdekelte, a Nyugaté, amely körül alig ült még el a leghevesebb csaták zaja. Ennek a művészi forradalomnak egyik vezére állott előttünk Babits Mihály személyében és magától értetődőnek tartottuk, hogy a másik, a politikai és társadalmi forradalom őt küldte hozzánk mesterül... A Babits-órákon még az ablakpárkányon, sőt a dobogó szélén is ültek, a szó szoros értelmében a mester lábainál. Az érdeklődés a további órákon sem csökkent, mert Babits, az előadó, kielégítette, ha ugyan fölül nem múlta a költő iránti várakozást. Lelkesen, szinte állandó izgalommal beszélt, újszerű, addig nem hallott tételeket fejtegetett.”¹²

Márai Sándor egykorú riportja

A szegény származású, de élénk érdeklődésű hallgatók villanyos légkörét a nagypolgár Márai Sándor egyik legkorábbi, azóta is rejtve maradt írásában így örökíti meg:

„Babits Mihály az egyetemen. »Az író a nagy magányos« – mondta Babits és tenyerével megtámasztotta a homlokát. A Múzeum-kertre nyitva álltak az ablakok és a kert felől bejött a tavasz és a napsütés, meleg illatokkal és fénnyel s végigborzolta a nők haját, a dús szőke és fekete és barna kontyokat, s a fiúk gubancos és hátrafésült s égnek bodorított és homlokba hulló hajzatát. Babits a katedrán ült, s nézett el a terem fölött, a költők nézésével, akik a semmiben is a mindent látják. Babits szomorúan nézett: a költő idegenül ült a katedrán, ebben a teremben, mint egy vendég, egy művész, akit ide zavartak, hogy magyarázza el, ki ő...? Lehet ezt? És a padokban mindenütt fiatal embertestek ültek szemben vele, nők és férfiak, a fiatalság szomjúságával nézték az írórt.

A terem olyan volt a hatalmas nyárban kínlódó és fulladó és vergődő város közepén, mint egy sziget. A kis filozoptrinák, akik kontyba fésülik vagy rövidre vágják a hajukat s kartonblúzt hordanak, amin rajta van a mosószappan és a lúg friss szaga, akik reggel üres teát ittak és kenyeret haraptak hozzá és délben köménymagos levest esznek majd a menzán és fekete kenyeret savanyú káposztával, akik éhesek és fiatalok és szomjasak, s az élet viharzó ezer nyomorán át is dacosan élni akarnak – és a fiúk, akik itt összejöttek, akik közül minden első verset, s minden második legalább novellát szorongat a hóna alatt, ez a furcsa és sápadt szekta tágra nyitott szemmel és üres gyomorral s kopott ruhában nézett farkasszemet Babitscsal. Valami fájdalmasan groteszk elvonatkozás volt ebben minden földi dologtól, ami itt történik körülöttünk.

– Az író a nagy magányos... – mondta Babits, és a hangja szomorú volt, mint egy vessor. Babits komoly, fekete ember, angol bajusza van és választott, sűrű, tömött fekete haja. És ugye, – Babits, a Nyugat, az írói kulturáltság, tudás, ész, hideg és előkelő ötvöstehetség, nagyszerű birkózás a nyelvvel és formával, sok kötet és írói magyar nimbusz együttvéve a katedrán, s a szemek felcsillannak feléje. Kik ott ülnek, valamennyinek van valami köze ahhoz a méreghez, amely az írás. Egy kicsit fertőzöttek mind, még a legszentimentálisabb, a legversikélőbb is közöttük. Valamennyi szeretkezett már egy-

¹² KARDOS Pál: Babits Mihály. Bp., 1972. 240.

szer a gyámoltalan tollal és hideglelős dadogó óráik voltak már az írni próbálás előtt. Milyen furcsák így együtt. Mert mi közük ahhoz, amit Babits mond – el lehet-e ezt mondani, megmagyarázni, amiről beszél, meg lehet-e ezt érteni?

Babits magyarázza, hogy mi az: írni? A terem pedig figyel. Valami nagy tehetetlenség van abban is, aki magyaráz, és azokban is, akik hallgatják. Mintha ezt közel vihetné egy lélek a másik lélekhez, egy író egy nem íróhoz, mintha ezt magyarázni, szétszedni, megmutatni lehetne, mint azt, hogy-mint csinálunk egy zongorát. Milyen szomorú ez, ha hallanák.

– Az író mindig egyedül van, mondja Babits – nem áll a Társ viszonylatában a világgal. Az író egyedül van és benne van a világ. Ami kívül van, a tárgyak, dolgok, emberek, események nem tartoznak hozzá, nincs is mélyebb közük egymáshoz... – A szavak koppannak a meleg csöndben a teremben. Egy kövér pápaszemes, szőke lány gyorsan hajol egy füzet fölé, s szép szabályos betűkkel rendesen leírja: Az író a nagy magányos... Mi ez? Mi haszna lehet neki ebből? Hiszen ha író, egy élet minden szenvedése és elvetélése és lemondása kell hozzá, hogy megismerje azt a kint, ami az író magánya, ezt megérteni úgy se lehet, csak átélni, megtanulni nem, csak szenvedni benne. Ha meg nem író, – hát istenem, mit érvelek?

A levegő nyugtalan, forró és izgatott. A fiatal fiú- és leányfejek ide-oda mozdulnak, összehajolnak. Az órának vége van, csöngetnek. A fiúk fölsegítik a lányokra a kabátot. A pápaszemes, kövér, szőke lány még ír. Féloldalt hajtja a fejét, a tollát egy kicsit megrágja, elgondolkodik, aztán beírja még a füzetbe: »... mert az író mindig egyedül van...«

Aztán becsukja a füzetet és feláll. A teremből tolonganak kifelé. Babits egyedül áll a katedrán, összefonja a karját és szomorúan néz. Csakugyan: egyedül van...¹³

Babits irodalomelméleti előadásainak jelentősége

Babits irodalomelméleti előadásait eddig csak Barta János méltatta érdemei szerint. „Ez az irodalomelméleti vázlat a Magyar Tanácsköztársaság kulturális életének egyik dokumentuma – írja. – A marxista irodalomelméletnek és esztétikának ma már vannak nagy eredményei, de mint rendszer, ma is még alakulóban van... A Tanácsköztársaság néhány hónapja egészében kevés volt arra, hogy vezető tudósaink a tudományos szocializmus elméletébe és alkalmazásának részleteibe belemélyedjenek. Így volt ez másnál is, nemcsak Babitsnál. A filozófia és a társadalomtudományok terén a megelőző évek magyar átlagszintjéhez képest meg a közel egykorú, sőt századvégi nyugati polgári irányzatok és eszmék is merészen forradalmiaknak hatottak.” Barta János még úgy vélte, hogy Lukács György irodalomelmélete nem sok nyomot hagyott Babits nézetein, ha egyáltalán ismerte az Alexander emlékkönyvbe írt cikkét. Különös módon azonban kettőjük szövegének összehasonlításával arra az eredményre jut, hogy Lukács felfogása emlékeztet Babits rendszerére, mert Lukács az irodalmi jelenségek tisztán szociológiai szemlélete ellen emel szót és az esztétikai értékelés jogait követeli. Módszertanilag szintézist akar a kettő között és mindketten hangsúlyozzák a forma és a világnézet döntő

¹³ MÁRAI Sándor: Babits Mihály az egyetemen. Vágóhid 1919. jún. 10., 8–9.

szerepét.¹⁴ Barta tanulmánya óta megjelent Babitsnak Lukács Györgyhez épp erről a tanulmányról írt levele: „Minden egyoldalúságom és korlátozottságom mellett azt hiszem, az Ön gondolatainak mélységét és szubtilitását kevés ember élvezhette úgy, mint én... S nem kisebb élvezetet szerzett az Alexander emlékkönyvben megjelent értekezés... Ha Önnek jólesik arra gondolni, hogy van valaki, aki minden sorát mohón és élvezettel olvassa, akkor gondoljon őszinte hívére, Babits Mihályra.”¹⁵ Lukács mellett azonban számításba kell venni 19-es tanártársainak (Benedek Marcell, Fogarasi Béla, Király György, Laczkó Géza és Turóczi-Trostler József) értekezéseit és könyvismertetéseit az Athenaeumban és az Egyetemes Philologiai Közlönyben. De gondolni lehet a szellem-történet két olyan később kimagasló irodalomtörténészére, akikkel Babits már fiatalokorukban jó barátságban volt: Thienemann Tivadarra és Zolnai Bélára. Barta szerint „Amikor Babitsot új hivatása az elé a feladat elé állítja, hogy rendszeres irodalomelméletet dolgozzon ki, ha talán nem is tudatosan és programszerűen, s nem is teljesen harmonikus összefüggésben, de mégiscsak azt viszi véghez, hogy szintetizálja az irodalomelmélet terén ezeket az addig is megvolt modern, lázadó iránzatokat. Kultúrák, művek és eszmék iránti mohó érdeklődése és fogékonysága, amellelt individualizmusának, különbözőn akarásának csaknem a különcködésbe hajló mértéke – eleve ellenségévé teszik minden merevségnek és dogmatizmusnak, s képesítik arra, hogy egy ilyen rugalmas szintézist megalkotva, harci eszközül felhasználjon mindent, amit modernnek és radikálisnak érez.” Mint már az előző években is, ekkor és ezután is állandóan foglalkoztatja nemzetinek és nemzetközinek viszonya az irodalomban. „Babits irodalomelméleti jegyzete nemcsak a Tanácsköztársaság korának, hanem alkotója személyiségének is dokumentuma. Babits nem önvallomást tenni állt az egyetemi katedrára, hanem átérezve az egyetemi képzés követelményeit – a leendő középiskolai tanároknak rendszeres szaktudományt akart kidolgozni. Vajon Babits nem a Nyugat-mozgalom esztétikáját kodifikálta-e egyetemi előadásaiban. Az egyetemi tanárság nagy időszak volt Babits életében... Ő tette meg az első, s máig egyetlen kísérletet a Nyugat-mozgalom tagjai közül az irodalomelmélet kérdéseinek rendszeres összefoglalására. Szintézise még így, vázlatos formában is megbecsülésre tart számot még az ő gazdag életművében is... Keletkezésének idejébe beállítva úgy hat ránk, mintha alkotója egy magaslatról tekintené át a hazai és az európai irodalmat és irodalomtudományt. A Tanácsköztársaság adott rá Babitsnak módot, hogy erre a magaslatra felléphessen.”

Szabó Lőrinc jegyzetei között maradt fenn Babits híres megnyitó szavainak eredeti szövege is. Ezt azért is érdemes idézni, mert Babits Mihály műveinek *„Esszék, tanulmányok”* című legújabb kiadása éppen ezt elhagyja. A híres Babits-megnyitó hiteles szövege a következő:

„Mielőtt ezeknek az elmélkedéseknek a sorozatát megkezdeném, úgy érzem, hogy nem szabad elmulasztani, hogy mi, akik az emberi szellem alkotásairól szóló tudományt akarjuk ezeken az órákon körvonalazni, meg ne hajtsuk a tudomány komoly zászlóját az új szellem vörös lobogója előtt. Bizonyára minden tudománynak, az egész tudományos

¹⁴ BARTA János: Babits Mihály egyetemi előadásai. Irodalomtörténeti Közlemények 1961., 42–58.

¹⁵ GÁL István: Lukács György levelei Babitshoz. Irodalomtörténet 1974., 595–601.; Levelek Lukács Györgyhez. Közli FEKETE Éva. Uo. 612–613.

gondolkodásnak megvan az oka rá, hogy a forradalom fiatal szellemében felszabadítóját üdvözlje. Felszabadítóját, mert hiszen a régi világ minden féltett és őrzött berendezkedése, minden, az egyház, a trón, a szent tulajdon és minden ebből következő intézmények és konvenciók a maguk államilag védett vitathatatlanságukban csak bilincsei és kerékkötői lehettek az igazság elfogulatlan kutatásában, – és testvérét, mert hiszen az igazság elfogulatlan kutatása maga is forradalom már, testvére és heroldja a forradalomnak, s a szellemi tudományok munkása a forradalomnak. Bátor és számonkérő logikára nevelvén az agyat, tisztánlátásra a szemeket, meg nem alkuvo igazságszeretetre a szívet; de kétszeresen közel érezzük magunkat a forradalom szelleméhez, mikor vizsgálódásunk tárgya ma az emberiség alkotó szelleme. És e szellemnek azok az alkotásai, melyeket együttvéve irodalomnak nevezünk. Az emberiség érzéseinek és átértett gondolatainak felgyülemelő thesaurusa. Érzések, amelyeket az összes emberiség évezredek át tartó szenvedései gyűjtöttek fel a lelkekből, és gondolatok, melyek ezekből az érzésekből születtek.¹⁶

Babits előadásai a középiskolai tanárok továbbképzésén

Harmadik előadássorozata a tanárképzés kiegészítésére irányult, válogatott középiskolai tanszemélyzet részére. Babits tanítványai Zrinyiről, Csokonairól, Vörösmartyról és Adyról szóló előadásaira emlékeznek vissza, közöttük Hidas Antal például Csokonairól szóló előadását emlegette még pár éve is.¹⁷ Ezek a magyar íróarcképek lehettek alapjai az 1926-ban francia folyóirat részére készült magyar irodalomtörténeti arcképsorozatnak, amely aztán más nyelveken, például németül is kiadásra került, összességükben pedig *Az európai irodalom történetében* több mint két tucatnyi magyar író portréjának megfogalmazását teheték emlékezetessé.

Összehasonlító irodalomtörténeti feladatok és lefordítandó világirodalmi alkotások

A budapesti egyetem bölcsészeti kara klasszika-filológiai és modern filológiai tanszékeinek új professzorai 19 tavaszán közös munkatervben állapították meg az irodalomtörténetírás terén elvégzendő feladatokat, és jegyzékbe foglalták a világirodalom magyarra még nem, vagy rosszul fordított műveit. Ez a tervezet az egyik akadémiai folyóirat részére volt kiszedve 19 nyarára, de a politikai változások miatt ott már nem jelenhetett meg. Az egész mozgalom szervezője, Király György azonban külön füzetben saját költségén 1920-ban kiadta Tudományos feladataink az irodalomtörténeti kutatások terén címmel. Ebben Babits az angol, Benedek Marcell a francia, Bonkáló Sándor az orosz, Czebe Gyula a görög, Honti Rezső az olasz, Király György a magyar, Révay József a latin és Turóczi-Trostler József a német filológia és irodalom feladatait állította össze.

Babits két munkakörét az alábbiakban szóról szóra idézem.

¹⁶ KABDEBÓ Lóránt: Napjaink 1966. okt. 1., 9.

¹⁷ HIDAS Antal: Filmkockák Kun Béláról. Magyar Nemzet 1976. febr. 20., 4–5.

Anglisztikai feladatok:

1. Az angol irodalom magyar vonatkozásai (régi folyóiratok, levéltári anyag felkutatása alapján).
2. Shakespeare hatása irodalmunkra (levéltári, könyvtári kutatások, régi sűgőkőnyvek alapján), szigorúan különválasztva a közvetlen angol hatást a német közvetítéstől.
3. A Shakespeare korabeli irodalom tudományos vizsgálata.
4. Az angol irodalom története a művelt nagyközönség számára, különösen a XIX. század lírájára.

Fordítandók az angol és amerikai irodalomból:

Chaucer, válogatva. *Shakespeare* (magyar kiadását revideálni kell oly értelemben, hogy néhány klasszikussá vált fordítás kivételével a többi újakkal pótoljuk. Nagy költői feladat, de feltétlenül szükséges a szonettek és az elbeszélő költemények új fordítása: a meglevők teljesen használhatatlanok). *Spenser* legalább szemelvényekben. *Ben Jonson*. Volpone. Antológia Shakespeare kortársainak műveiből, kiválasztott drámák teljes fordításával. *Milton* (Az Elveszett Paradicsom értéke nem tartalmi, s így csak oly fordítás elégíthet ki, mely a vers nagy zenéjét tudja utánozni. Még nagyobb zenei művészetet kíván a kisebb költemények fordítása: mindazonáltal ez is már-már nélkülözhetetlen szükséglet. Mindezeknél, s általában a régi művek fordításánál különösebben óhajtjuk hangsúlyozni, hogy a megbízás nem adandó filológusnak, hanem költőnek. A munka filológiai része megtanulható: a költői – mely sokkal fontosabb – megtanulhatatlan). Az újabb irodalomból: *Byron*, *Wordsworth*, válogatva, *Coleridge* főművei. *Keats*, *Shelley* lírai versei. *Tennyson* kisebb költeményei. *Fitzgerald* Omar Khájjámja. Válogatott gyűjtemény a prerafaeliták (*Rossetti*, *Morris*, *E. B. Browning* stb.) műveiből. *Robert Browning*, válogatva. *Swinburne*, válogatva: kisebb költemények és *Atalanta*. Az amerikaiak közül *Poe* és *Longfellow* meglevő fordításaiból összeállított antológia, s egy kötet *Walt Whitman*.

Bacon, essayi. *Bunyan*: *Pilgrim's Progress*. *Sterne*: *Tristram Shandy* és *Sentimental Journey*. *Swift* főművei, mentül teljesebben. (Karinthy, egy filológus segítségével?) *Dickens* (melevő fordításait revideálni kell, s egységes kiadásban közrebocsátani). *Thackeray*, *George Eliot* regényeinek melevő fordításai (Olsó Könyvtár) átnézendők és újból kiadandók. *Macaulay* és *Carlyle* műveiből, részben melevő fordításokból, egységes és hozzáférhető kiadást kell adni. *Carlyle* kisebb tanulmányai teljesen hiányoznak. *Landor* (*Imaginary Conversations*), *De Quincey* (*Opium-Eater*) és *Lamb* (*Essays of Elia*). *Ruskin* műveiből gyűjteményes kiadás, a melevő fordítások felhasználásával. *Meredith* legfőbb regényei (*Egoist*, *Richard Feverel*) és *Essay on Comedy*. *Hardy* és *R. L. Stevenson* főművei (a melevő fordítások felhasználásával). *Matthew Arnold* essayiból válogatott gyűjtemény. *Walter Pater*: *Imaginary Portraits*; egyéb műveinek melevő fordításai – főleg a Renaissance-é – szintén újakkal pótlándók. Az amerikai irodalomból: *Franklin* önéletrajza. *Emerson* (essayiból). *Hawthorne*: *Scarlet Letter*. *Poe* novelláinak a maiaknál jobb és szebb fordítása, a short story fejlődésének antológiája.¹⁸

¹⁸ GÁL István: Babits és az angol irodalom. Debrecen, 1942. 114–115.

Írói tevékenysége

Babits egyetemi előadásain kívül mint író sem volt tétlen. Legnagyobb alkotása *Timár Virgil fia* című kisregénye. *Indiszkreció az irodalomban* című tanulmányában állítja a következőket: „E sorok írója éppen ama *Timár Virgil fiát* – mely még a kommun alatt készült – két évig rejtette fiókjában.”¹⁹ A regény körül folyó vitában eddig senki sem figyelt föl erre a fontos közlésre. A legenda szerint Babits ezt a 120 oldalas művét egy étteremben írta, ebéd után kezdve a munkát és estig befejezve. A regény első fogalmazványa mindenesetre éttermi számológécdulákra van írva. Fölvetődik a kérdés: Babitsnak ez a regénye vajon nem épp úgy a személyiségkettőzés remeke, mint *A gólyakalifa*? Az író talán sajátmagának, saját természetének két lehetséges megvalósulását rögzítette hőseiben. Az egyik a magába vonuló, cellájában élő, a világtól elzárkózó, csak könyvei között élő szerzetes, akivé többször stilizálta önmagát, például éppen Adyhoz írt ódájában, a másik pedig az a nosztalgikus újságíró-típus, aki a dolgok könnyebb végét fogva meg időről időre, remek útinaplókat, riportokat, interjúkat, vitacikkeket írt, sőt kézirati hagyatékában éppen aforizmák is maradtak szép számmal kezdő író korából. Az első a jellem kigúnyolásának, ellenségei csúfolódásának céltáblája volt évtizedeken át, a másodikra viszont Hatvany Lajos és más sajtófejedelmek biztatták.

De elkészült addig írt novelláinak gyűjteménye is. Ez 1920-ban *Karácsonyi Madonna* címmel jelent meg, német kiadása azonban *Mythologie* címmel, a kötet első helyén álló novelláról. Egy ilyen című kötetért vett föl 1500 korona honoráriumot június 2-án. Van egy más honorárium kiutalása is, 800 korona, négy, közelebbről meg nem nevezett cikért.²⁰ Ezek talán a Magyar Olvasókönyv egyelőre lappangó fejezetei.

Nagy számmal készülhettek fordításai is. A Nyugat április 15-i számában Goethe Római elégiáiból, a június 16-i számban Baudelaire-, Rossetti- és Verlaine-fordításaiból közöl. De az *Erato* egyes darabjai is ekkor készülhettek. Keresztury Dezső az *Erato* újabb kiadásához írt bevezetőjében hivatkozik Csinszka intelmére, hogy ne folytassa az erotikus versek fordítását, nem méltók hozzá.

A Nyugat szerkesztője

Babits 1912-től szerepelt a Nyugat főmunkatársi listáján, 1916. június 16-tól pedig Ady mellett a Nyugat szerkesztőjeként. Osvát 1918 végével visszavonult a szerkesztőségéből. Az 1919. január 1-i számban Schöpfunglín búcsúztatja és bejelenti, hogy „Osvát üresen maradt helyét arra mindenkéül leginkább hivatott társunk, Babits Mihály foglalja el.” Ady halálával Babits lett és maradt az év végéig a lap egyedüli szerkesztője. Főszerkesztő a Svájcbba kiküldött Ignotus, főmunkatárs: Ambrus Zoltán, Elek Artúr, Gellért Oszkár, Laczkó Géza, Móricz Zsigmond és Schöpfunglín Aladár.

Babits első szerkesztői munkája a február 15-i – március 1-i dátummal megjelent Ady-emlékszám volt. Munkatársai: Bartók Béla, Bálint Aladár, Boross László, Déry Tibor, Dóczy Jenő, Földi Mihály, Ignotus, Kodály Zoltán, Kosztolányi Dezső, Krúdy Gyula,

¹⁹ BABITS Mihály: *Esszék, tanulmányok*, 2. köt. 169.

²⁰ JÓZSEF Farkas id. m. IV. köt. 768.

Mariay Ödön, Móricz Zsigmond, Nagy Endre, Papp Viktor, Pintér Jenő, Rédey Tivadar, Szabó Dezső, Szép Ernő, Szini Gyula, Tóth Árpád. Az 1919-i évfolyam június 15-ig megjelent számainak munkatársai voltak: Balázs Béla, Barta Lajos, Dávid Lajos, Déry Tibor, Fenyő Miksa, Földi Mihály, Fülep Lajos, Füst Milán, Karinthy Frigyes, Kassák Lajos, Kosztolányi Dezső, Lányi Sarolta, Lengyel Menyhért, Márai Sándor, Móricz Zsigmond, Pásztor Árpád, Schöpflin Aladár, Szabó Dezső, Tóth Árpád. Mint 1930 utáni szerkesztősége idején, itt is különös gondot fordított a világirodalom klasszikusainak új értékelésére, kortársainak ismertetésére és az új szellemi áramlatok bemutatására. Mint a 30-as években, a Figyelő rovatban itt is a körülményekhez képest rendkívül friss külföldi folyóiratszemlét gondozott. Külön jelentősége az új Csehszlovákia köztársasági elnökének, Masaryknak, mint filozófusnak a magyar olvasóközönség előtt tudtommal elsőnek való méltatása. Az orosz irodalom nagyjai közül Dosztojevszkij, Csehov, Tolsztoj, Gorkij és Lunacsarszkij, az újabb francia szellemi mozgalmak több alakja és Burckhardt is szerepel. A Szellemi Termékek Országos Tanácsa a Közoktatásügyi Népbiztoság döntése alapján a Nyugatot és a Ma-t jelölte ki hivatalos szépirodalmi folyóiratnak. Júniusban azonban Pogány József került Lukács György helyére. Pogány Napóleon-drámáját Fenyő Miksa éppen szigorúan megbírálta a folyóiratban; lehet, hogy ez volt az oka a Nyugat fönnakadásának.

*

Babits és kortársai hagyatékában akad még számos, eddig időbelileg nem rögzített kézirat.

(Tiszatáj 1979. márc., 33. évf. 3. sz. 73–82.)

Babits és a Kelet

Babits *Az európai irodalomtörténet bevezetésében* hangsúlyozza, hogy számára a világ-irodalom az európai irodalom, illetve ami a más földrészen irodalom, az az európai irodalom kisugárzása. „A keleti egzotikus kultúrák – írja – statikus, konzervatív szelleműek. Emlékeik kollektív, gyakran névtelen alkotások, s nagy alakjai nem a lázadók, hanem a megtestesítők és képviselők. Amit képviselnek, az egy zárt kollektivitás külön lelke.” Nagy művében nem hagyja figyelmen kívül az európai írónagyságok Kelet iránti érdeklődését. Chateaubriand, Flaubert, Goethe, Kipling, Montesquieu, Platen, Shelley, Southey Európán kívüli tematikáját természetesen a kornak és műnek megfelelően méltatja. Személy szerint egyetlen modern ázsiai költő, Rabindranath Tagore érdekli, és ő is csak abból az alkalomból, hogy Nobel-díjat kapott. Igaz, ekkor 1913-ban Assisi Szent Ferenc új magyar fordítása alkalmából vele együtt ünnepli. Dicsőítése azonban kétértelmű. Ugyanakkor, amikor a maga hazájának nagy gondolkodójaként és írójaként dicséri, hangsúlyozza, hogy ez az irodalom nemcsak a bengálinak kifejezése, hanem a modern angol kultúra rokona is. „Az egyetlen európai szent – mondja –, akivel össze lehet hasonlítani – Szent Ferenc... Hazájában szentként is tisztelik és ez bizonyos fokig igaz is.” „Ugyanazzal a gyermeki szívvel jár és néz és örül és énekel az indus réteken, az elhagyott patak partján, a nagy füvek között, mint a Poverello járhatott hajdan Umbria virágos mezőin... Naiv ez a szent, mint egy XIII. századi olasz szent – és ki tudja, talán egy XIII. században él... Ez az ázsiai középkor a modern angol kultúrával kacérkodik és a mi szent és naiv költőnk talán Browningot, Swinburne-t olvassa, talán Walt Whitmant és maga fordítja verseit dallamos szép angol prózára. Nem az assisi kereskedő egyszerű gyermeke áll többé előttünk..., hanem a gazdag indus, az őcsalád sarja... Kétségkívül ma már nem születhet egy új Szent Ferenc még Indiában sem... Tagore versei minden látszó naivságuk mellett is öntudatos kutatásai a léleknek.”

1918-ban, amikor Vikár Béla fordításában megjelenik a grúzok 67 énekes eposza, Babits szigorú bírálatot mond róla. A világirodalom számos jelentős műve nincs magyarra fordítva, sőt a nagy ázsiai, a perzsa és indus eposzokból is alig van néhány gyöngye szemelvényünk, s ugyanakkor az Európában már jól ismert keleti költészetek is mindenestől hiányzanak. Hogy a „Tariel, a párdücbőrös lovag” megjelenhetett, azt az akkori romantikus turáni mozgalomnak tulajdonítja. „Ez a grúz eposz a legalkalmasabb arra, hogy a turáni irodalom haszontalanságáról meggyőzzön. Aki egy ily turáni költeményt, még ha jobb fordításban is, tudományos vagy politikai elméletektől megfertőzve, olvasgat, lehetetlen, hogy vissza ne térjen a régi érzéshez, hogy a magyar lélek immár nem turáni, hanem európai.”

Érdekes, hogy amikor a fiatal Szabó Lőrinc nála lakott és javában dúlt-fúlt a turáni mozgalom, egyikük érdeklődése sem fordult e felé. Szabó Lőrinc azonban német fordítások révén hamarosan a nagy közel-keleti irodalmak igézete alá került. Az ő egyre szapo-

rodó keleti tárgyú versei azonban nem győzték meg mesterét ezeknek az irodalmaknak nagyságáról. Ha vitatkozva is, de Weöres Sándort, látva hosszas érdeklődését, ő maga buzdította az angol nyelv elsajátítására, nemcsak hogy az angol lírát megismerje, hanem hogy a szerinte a keleti irodalmakat leghívebben tolmácsoló angol fordításokhoz hozzáférjen. Weöres már 1931-ben célzást tesz arra, hogy Konstantinápolyba vagy Kairóba készülne. 1931. december 28-án már óegyiptomi töredékek alapján készült fordításokat küld neki, lelkes kísérő sorokkal: „Nem tudom, hogy kiérzik-e a rímek fátyla alól a Kemt-beli költők nyers monumentalitása, akik nyilvánvalólag nem ismertek esztétikát, nem ismertek külön-külön szépet és csúnyát, és éppen ezért tudtak szüzi-szépet alkotni, irodalmiasság nélkül örökkévaló irodalmat: ők ösztönszerűen adtak mindent úgy, ahogy van, nem tudatos elhatározással alapítva „naturalista-iskolát”, aminek programjai, kontúrjai és irányelvei vannak. Nem tudom, nem vandalizmus-e ezeket a rímtelen, szüzi dolgokat jambusba (bár önkéntelen jambusba) és rímbe helyezni, nem olyan-e valahogyan, mint-ha valaki Bach prelúdiumaiból dzsesszketet csinálna, vagy utcai plakátnak használná föl Rafael valamelyik Madonnájának a motívumait. Jó csomó egyiptomi, káldeus, héber, asz-szír írás fordítása került a kezembe és úgy éreztem, hogy soha nem múltó irodalmi abszolút értéket rejtenek és bámultam, hogy ezekre az értékekre, tudtommal, a világ fület se billent.”

1935 nyár végén arról értesíti Babitsot, hogy falujukban nyaral Weber Gyula régész, akitől meg tudja szerezni a Gilgames eposz német nyelvű nyersfordításait. „Hatalmas művet lehetne összemodernizálni belőle.” Várkonyi Nándor magának tulajdonítja, hogy Weöres Sándor figyelmét fölhívta a Gilgamesre. Valószínűleg Várkonyi értékelése hozzájárulhatott Weöres kezdő érdeklődésének növekedéséhez. De a döntő elhatározás talán mégis a Baumgarten-díjából lehetővé vált nagy keleti utazása volt, amikor Indiába, a Fülöp-szigetekre és Kínába is eljutott. Erről az útról Babitsnak talán legérdekesebb levelében számol be. Sajnos anélkül, hogy a levél végén tett ígéretét, hogy tudniillik útirajzokat fog írni élményeiről, beváltotta volna.

Még az 1937-es év június 20-án nekilát a Gilgames német fordításának. Ekkor kelt levelében ezt írja: „Pompás és gyönyörű matéria egy átköltés számára, csak erőm és türelmem legyen hozzá.” Július 17-én, augusztus 17-én, szeptember 16-án és november 21-én kelt leveleiben részletesen beszámol a nehézségekről. Nappal és éjjel dolgozik és mégis csigalassúsággal halad. Szeptember 16-án a 12 tábla közül a legnehezebbnél, de a leg-hatalmasabbnál már boldogan jelenti: „Kedves Mester, hálásan köszönöm, hogy Gilgamesem első táblája megjelenhetett. Ez biztatást jelent számomra arra nézve, hogy tovább folytathatom a legmodernebb lírától való szabadulási kísérleteimet. Egyre jobban irtózom a hangulatlira tetszetős és tartalmatlan cirádáitól; szeretnék ebből a szobafüledtségből az epika és dráma emberibb tájaira kikecmeregni; és a drámaian szenvedélyes Gilgames eposznál aligha találhatnék jobb kalauzt ez irányban.” Babits tehát jól ismert szerkesztői ösztönzéséhez híven, fölismerve Weöres költészetének új korszakát, ha ő maga nem is foglalkozott az ókori keleti költészettel, kedvelt tanítványának lehetőséget adott, hogy a Nyugatban bemutassa a számára új világot jelentő keleti fordításait.

Már nagy betegsége idején beszélgetett egyszer hosszasan Weöressel a keleti irodalmak iránti érdeklődéséről. Ha Weöres állításai nem is kerültek lejegyzésre, Babits válaszaiból ki lehet nyomozni, hogy akkoriban már nemcsak Várkonyi Nándor, hanem Hamvas Béla is hatott rá a keleti filozófia és irodalom iránti érdeklődésében. Babits Firduszira,

a perzsa klasszikusra már a Tariel fordításának kritikájában hivatkozott, mint amit ahe-lyett kellett volna megcsinálni. Weöres dicséretére Kálidászára ezt mondja: „Nem rossz versek, mégsem teszik rám... a szükségesség benyomását. Én Kálidászáról csak a Sakuntalát olvastam, magyarul.” A hindu költészetre fordulhatott a szó, mert az angol nyelv megtanulását ajánlja neki a keletiek kedvéért is: „Meg kellene tanulnod angolul, már csak a keleti dolgok kedvéért is... A keletieket is leginkább angolul olvashatod. Akkor se nélkülözheted az angol segédkönyveket.” Voltak indiai könyvei – jogtanácsosának rokonai éltek Indiában. Oda is fordul Weöreshez (1939–40 fordulóján történhetett ez a beszélgetés, már a lakásán): „Mutatok egy szép ind könyvet... Indus művészek illusztrálták... Tagore fivére is illusztrál. Nagyon rossz költő. (Ez Tagorera vonatkozhat, akiről pedig 1913-ban jobb véleménye volt.) Ez is emlékeztet sok indus dologra. A tartás. Ilyet reneszánsz festő nem csinált. Ez reneszánsz értelemben nem nemes tartás. Ott a primitívség rovására írható. De hát persze csupa Angliában tanult indus ez. Hát ez a dilettantizmus benne van az egész indus kultúrában.” Weöres ekkor a hindu filozófiát vehette védelmébe, nyilván, hogy milyen mély. Mire Babits: „Igen, igen. Még túl mély is. Mikor olyan idős voltam, mint te, divatban volt itt a Bhagavad-Gita... Szörnyű unalom és smonca. De úgy rajongtunk érte, mintha a világ titka benne volna. Schopenhauerén át. De micsoda műfaj Schopenhauer egyetlen mondta az egész Bhagavad-Gítához képest! Mennyivel több van benne!” Aztán tovább vallatja Weörest, aki az egyiptomi irodalom iránti új érdeklődéséről beszél: „És most mit olvasol? Milyen korból való? Szóval még görög világ előtti? Nem függ ez össze valami vallási szokással (gyónásféle)? Pedig azt mondják, hogy az egész egyiptomi irodalom kizárólag vallásos. Eszerint ez nem igaz? Engem ezek nem nagyon érdekelnek... Van egy könyvem, egyiptomi levélgyűjtemény, a hellenisztikus korból (sírokban talált papiruszok görögül). Bizonyra érdekelhet egy archeológust nagyon. De nekem nem mond sokat... Engem csak a görög nyelvük érdekelt. De ebben a görög időben nem voltak azért balkáni állapotok, sőt, igen viruló civilizált világ, rend, műveltség stb.”

Babits élete elég szűk színtéren folyt le. Közép-Európán kívül Olasz- és Franciaország volt az, amit látott, francia földön mindössze tíz napot töltött, Itáliában azonban gyakrabban megfordult. Felesége szerint Görögországba és Angliába szeretett volna eljutni, öccse szerint éppen a világháború kitörésének nyarán készült Angliába. Egy kevésbé ismert tanulmánya a Szentföldről szól, ennek lírai hangneméből nyilvánvaló, hogy oda is szeretett volna eljutni. Zádor István „Karcok a Szentföldről” című albuma nyújtott alkalmat arra, hogy zarándok vágyát ékes szavakkal kifejezze: „Az Ember és a Hely, ahol él, különös viszonyba jutnak egymással: amit csak a XIX. század kezdett a művészet számára igazán fölfedezni. A rómaiak vallása ismerte a genius locit, s ősnépek hiedelme mindig sejtette, hogy a helynek ez a titokzatos génusza talán nem egyéb, mint az ősök szelleme, mely nem hal meg, hanem ott lengedezik tovább, ahol valaha eleven alakjuk élt és járt... A modern irodalom egyik legjellemzőbb törekvése a csodálatos összefüggés fölfedezése az ember és lakóhelye között... A házak, a tájak, hol emberek laktak, lélekkel vannak tele, még ezer évek múltán is, hogy lakói eltűntek; a zarándokok nemcsak üres hagyománynak engedelmessékednek, mikor rég elhunyt szentjeik, prófétáik vagy költőik lakóhelyét fölkeresik. A zarándokok érzik, hogy a régi lelkek darabjai úsznak a szent tájak levegőjében, s ebben a lélekben akarnak megfürödni... Hellas a Szellem hona, mondják, de Palesztina a Léleké magáé: a Léleké, melyből a Vallás fakadt; s keresztények

és zsidók keresik e lélek itt maradt darabjait, sőt hívők és hitetlenek, egyforma vágyakozással a szenvedély vagy a nélkülözés mohóságával. Ó-Szövetség és Új-Szövetség tragédiái zajlottak le itt; próféták lelkei égtek, viharzottak és elasztak...” „Micsoda lelket őrizhet még ez a sivár puszta? Szentföldi utazók gyakran mondják és állítják, hogy Palesztina ma is egészen olyan, mint Krisztus korában volt: nem változott semmi. De ez nem lehet egészen igaz... Krisztus még virágzó tartományban járt, a mezők liliomai közt, melyeket Atyja oly pazarul fölruházott; a Libanon cédrusai sűrű lándzsákkal álltak őrt e tartomány fölött. Hol vannak a cédrusok és a liliomok? Mi maradt eleven ebben az országban?... Hol van Salamon ősi temploma, a régi zsinagógák és Dávid tornyai? Semmi a régi nagyság és szentség emlékeiből... Hol bújhatik el e tájképben a lélek? Én, aki sohasem jártam a Szentföldön, úgy bolygom végig tekintetemmel Zádor István nosztalgikus albumát, mintha magam is vele utaznék; s az a lélek, ami e lapokból megcsap, elsősorban nem is a tájnak a lelke, hanem az utazóé: az utazó szomjúsága, emlékhajszolása, kegyelele... Az „imádkozó megrebiták” arca ószövetségi arcokat idéz s a „panaszfal” mellett a magas és durva kövekből összerakott falnak fordulva siránkozó zsidók valósággal dantei zordságú kép, a Pokol valamelyik körébe illenék, de nem volna idegen egy illusztrált bibliában sem, amilyent például Doré csinált. Ezek a lapok, noha alig mutatnak tájképet, talán valamennyi közt leginkább tetten érik és megjelenítik a genius locit.”

(Alföld 1979. máj., 30. évf. 5. sz. 75–77.)

Babits és Csinszka

Török Sophie, Babits Mihály özvegye élete alkonyán kórházi ágyán utolsó barátnőjének intimitásokról és szenvedélyességtől nem mentes adatokat közölt férjéről:

„Mihály életéből Ilonka csak Csinszkát tartja meg emlékezetében. Ha Mihály nem babonás, tehát nem fél attól a két sortól, amelyikben a volt férj megátkozza azt, aki helyébe lép, elveszi Csinszkát. Egy erdélyi lapban meg is jelent házasságuk híre. – A nő tette bele, hogy ezzel kényszerítse őt. Csinszka tehetségtelen trampli volt – sziszegte Ilona –, csak el akarta vetetni magát Mihállyal. Meghalt a király, éljen a király!

Fiatal házások, amikor a Zeneakadémiába mennek hangversenyre és ahogy a ruhatárnál várakoznak, mellettük egy hölgy bundáját a pultra dobja és indul befelé. Mihály bővölten megy utána, otthagyni fiatal feleségét és a kifizetetlen kabátokat. Csinszka az.

Amikor hazaérnek, Ilonka jelenetet rendez. Mihály akkor az egész Csinszka-féle levélkegyet kettéhasítva a lába elé dobja. Micsoda szörnyű indulat kellett ahhoz, hogy azt a vastag papírcsomót egyetlen mozdulattal el bírja szakítani!”

A huszadik század egyik legnagyobb magyar írójának és személyiségének efféle titkait szellőztető könyvnek érthető sikere volt a történelem és irodalomtörténet nagyjait ilyen oldalról megközelíteni vágyó közönség soraiban. Ez a pár mondat valójában Babits Mihály életének egy úgyszólván ismeretlen epizódjára vetett halvány fényt. A kortársak emlékeiben és a két érdekelt fél írott hagyatékában azonban nemcsak irodalmilag, de emberileg is értékes dokumentumok világítják meg a megtörtént eseményeket.

Babits ismeretsége és barátsága Csinszkával egy mindkettőjük számára válságos és magányos időszakban folyt és zárult le. Babits nőismerőseivel eddig elég szerencsétlenül járt. Első nagy szerelme egy Róth Mici nevű szépséges szász cukrászlány volt fogarasi tanár korában. A ma teltkarcsúnak nevezett jelzővel illelhető vidéki szépség a fiatal tanárt kezdő költő korának több gyönyörű szerelmes versére ihlette (*O lyric love, Örök dolgok közé legyen híred beszótt, Vonaton, Belovéd, ó Belovéd, Szerenád*). Az imádott ifjú hölgy máról holnapra nyomtalanul eltűnt Fogarásról és a költő életéből. Második szerelme egy földije, Angyalka nővére későbbi férjének, Kiss Istvánnak húga, Kiss Erzsébet volt, akit a háború elején csaknem meg is kért, és csak édesanyja ellenkezésére állt el a házasságtól, versekben hagyva meg emlékét (*Július, Augusztus, Miként szélcsendben a hajó*). Debreceni barátai, Dienesék révén ismerkedett meg a kivételes kun szépségű Révész Ilussal, akinek sokoldalú művészi tehetsége görög témájú verseinek saját kompozíciójú táncával is elkápráztatta. Nősülését ebben az esetben azonban a lány kitartása francia hadifogságban lévő vőlegénye, Dienes Barna mellett, hiúsította meg. (Verse róla: *Játszottam a kezével*.)

Babits háborús lírájából és háborúellenes, békebarát megnyilatkozásaiból, előadásaiból, tanulmányaiból, Szabó Ervinnel és Jászi Oszkárral való barátságának dokumentumaiból

köztudomású, mennyire megrázta egész idegrendszerét az első világháború szörnyősége. Ennek híres verseiben kifejezett következményei egzisztenciáját is megrendítették. A háború utolsó előtti hónapjában még egy súlyos spanyolnátha is elővette fizikailag, úgy-hogy akkori legjobb barátjának, Szabó Ervinnek temetésén sem tudott részt venni, mert éppen otthon, szülővárosában gyógyították. A polgári forradalom első napjaiban fölszabadultan és szinte lángolva száguldott a körúton, szónokolt az Opera előtt, terjesztette köztársaságpárti röpiratát és jósolta meg egy bekövetkező radikális forradalom kilátásait. Az új társadalmi és szellemi szervezetek vezető alakjai közé választották, a Vörösmarty Akadémia alelnöke lett, majd Ady halálakor a végtisztesség helyének, szertartásának, ünnepségének előkészítője, 1919 folyamán a Nyugat szerkesztője, s mint ilyen, az Adyszám összegyűjtője, s még Károlyi elnöksége és Kunfi Zsigmond minisztersége idején a pesti egyetem bölcsészeti karának professzora. A krónika följegyzi, hogy 1918 decemberében Lukács György és Mannheim Károly a kommunista párt nevében fölkeresték, bejelentve, hogy számítanak támogatására. A Tanácsköztársaság létrejötté legalizálta egyetemi tanári kinevezését a magyar és világirodalom tanszékére. Még előadásainak megkezdése előtt, már március 23-án az egyik budapesti színházban szónokolt, március 30-án az Otthon Körben az írók Ady-ünnepségének ünnepi előadója volt. Az egyetemen öthatszázas tömeg előtt tartotta irodalomelméleti előadásait és mintegy száz válogatott hallgatónak Ady-szemináriumát. A Nyugat szerkesztésén és egyetemi elfoglaltságán kívül úgyszólván minden országos irodalmi és tudományos szervezet vezetőségében irányító szerepet vitt, így például az Írók Direktóriumának vezetőségében is.

Nemcsak az Ady temetése körül rendezett ünnepségeken, de az Ady-kultusz állandósításában játszott szerepe is magára hívhatta Csinszka figyelmét. Ő egyébként már 1910-ben a modern magyar irodalom újdonságai közül Ady és Babits egy-egy könyvének megszerzését kérte svájci internátusába barátnőjétől, Márkössy Erzsébettől. (Ez a Babits-kötet a *Herceg, hátha megjön a tél is* volt.) De magyar irodalmi események iránt érdeklődve, amikor egyszer a Nyugat megszűnésének híre jutott Svájcba, aggódva kérdezte egyik levelében, mi lesz akkor Adyval és Babitscsal? Házasságuk csucsa első idejében Ady maga Babits akkori *Recitativ* kötetét forgatta, akkoriban írta hozzá erről a könyvről szóló versét és küldte el neki dedikált fényképét. Amikor pedig Pestre költöztek, ott voltak Adyék az egyik első magyar film, Babits *A gólyakalifájának* bemutatóján. Veres Pálné utcai lakásukban gyakran megfordult Babits is. Fenyő Miksa írja: „Babits Mihály, akit nagyra tartott, akinek barátságát Ady kereste, és nem hiába... Ady élete utolsó éveiben pompás judiciumra valló megértéssel, megbecsüléssel és őszinte szeretettel közeledett Babits Mihályhoz.” Ady Lajos is felsorolja az állandó látogatók között, Schöpfliné, Móriczék, Fenyőék, Hatvanyék, Dénes Zsófia és Osvát mellett. Dénes Zsófia írja, mennyire örült Csinszka, hogy annyi jó név jár hozzájuk, Babits, Rippl-Rónai, Hatvany, Schöpflin, Móricz. Szemtanuk följegyezték, mennyire nem tudott a halálos beteg Ady néha már uralkodni magán és nemcsak vendégségben, de otthonában is tehetetlenségében és mégis élnivágásában milyen gondot okozott a szerencsétlen fiatalasszonynak.

Önfeláldozó életét Babits is megörökitette egy megrendítő versében. Csinszka maga mint Károlyi Mihályhoz 1919. január elején írt kérvényében kifejezte, nem számított a súlyos állapot dacára sem Ady túl korai elmúlására, és arra gondolt, hogy Svájcban nyugodt körülmények között még megerősödhetne. Fölnevelő nagyanyjára és csucsa paraszt-

lány mindenesükre, Vojnyicára maradt a háborús viszonyok között elszegényedett ott-honi háztartás fönntartása. Ady Lajosék Erdélyben, Ady legszorosabb barátai külföldi kiküldetésekből, Ady özvegyének figyelmét az országos Ady-kultusz megindulása és kiterjedése kötötte le. Ady halálával Babits szerepe gyorsan nőtt. Babits egykori tanítványai élénken emlékeznek rá, hogy Adyról szóló előadásaira Csinszka is elkísérte. A fiatal tanári éveit Erdélyben töltő és Erdély iránt ifjúkora óta rajongással viseltető Babitsnak a francia irodalmon nevelkedett, dzsentrí származású, rendkívül eredeti egyéniség Csinszkával nyilván volt közös témája.

Özvegy Muth Mihályné, a hajdani Vojnyica, Adyék kis szobalánya volt legmegértőbb szemtanúja az elárvult Csinszkanak. Visszaemlékezésében mondja: „Szegény asszonynak nem volt Ady mellett könnyű élete, végig csupa áldozat. Nem csoda, ha Ady halála után nem akart egyedül maradni... Babits járt oda azelőtt is Adyékhoz, most is többször feljött, sétáltak is Csinszkával, de a házasság elmaradt. A nagymama 1920 tavaszán meghalt, így aztán Csinszka augusztusban férjhez ment Márffy Ödönhöz.”

Közben zajlott le mindaz az esemény, amelynek eddig össze nem hordott dokumentuma Babits három különböző műfajú írásnyalábja: *Költészet és valóság* című „élettörédéke”, ahogy ő nevezte; az a csaknem tucatnyi vers, amely nemcsak stílusán és grafológiaiailag, de tematikusan is összetartozik és végül az a valóságos lélektani regénnyel fölérő levélsorozat, amely két nagy és érzékeny lélek drámáját vetíti elénk. Bár sem a versek, sem a levelek nincsenek datálva, részben a hőseiket tükröztető emberábrázolás, részben az egykorú történelmi események behatárolják időbelileg. Nézetem szerint 1919 áprilisától számítva egy éven keresztül jöhettek létre. Babitsnak úgy a Tanácsköztársaság munkás és zaklatott hetei-hónapjai során, mint az ellenforradalom első hónapjaiban rendkívül nagy szellemi erőfeszítéseket és lelki megrendüléseket kellett kifejeznie és átélnie. Bár úgy a versek, mint a levelek híven tükrözik örökké habozó, döntésre nehezen kapható lelkiállapotát, valószínűnek látszik a szövegekből, hogy az ő életében legnagyobb lekötöttséget és elfoglaltságot jelentő tömérdek munka mellett Csinszkával való ismeretsége a megkönnyebbülés és üdülés óráit jelentették számára. Kortársaik közül többen egyenesen kívánták volna házasságukat, de ismerve, legalább a leírásból és fényképről előző szerelmeit, érthető, hogy ő a hozzá közeledő fiatal özvegyben inkább a magára hagyott fiatal lényt látta, mint lehető élet társat. Van is erről egy szinte búcsúnak ható verse (*Olyan volt, mint egy drága kisfiú*).

A rá vonatkozó nagy irodalomból kiderül, hogy Csinszka kivételes egyéniség volt, a szecesszió jegyeivel cifrázott tösgyökeres erdélyi stílusa, magyar- és világirodalmi tájékozottsága, gyermekes, sőt bohém természete számos jelentős kortársában hagyott jó emléket. Ezek a visszaemlékezések, egy-egy jellemvonásukban egyeznek a Babits–Csinszka levelekből és Babits írásából kilágló lélekrajzzal. Bölöni György ezt írja róla: „Akaratos, makacs, de játékos vágyakkal teli és élni akaró gyermek volt, akinek csipkelődő szelleme és csúfondáros hajlandósága... Csakhamar jól összehangolódott Ady ostorvágósan suhogó, maró, epés emberszólásával... Tetszett a kislány, a különös, kedves, szeleburdi teremtés, akinek lényében nincsenek konvenciók, aki nem ismeri a gátakat, épp ezért nem is retten meg előt tük, és akiben a gyerekes külső s a pajzán modor ritka nagy emberségeket takar.”

Léda nővére, Fehér Dezsőné így emlékszik vissza rá: „Törékeny, fejletlen, kistermetű gyermekleánynak látom, kék szemének nézése kissé üvegszeműen merev, puha, szőke haja homlokán frufurba vágott... Amint megindult közöttünk a beszélgetés, kitetszett

belőle, hogy okos, megnyerően eleven és szellemes. Lénye simulékony, és fesztelensége, biztonsága társasági lényre és még inkább önbizalomra vall.”

Földessy Gyula, aki pedig nem kedvelte, így értékelte: „Csinszka alapján véve, vagy hogy is mondjam, lénye szerint nagy intellektusú és melegszívű individuum, akinek köze van ahhoz, ami jó és igaz és szép... Teli van ő is szenvedéllyel, indulattal, vadsággal.”

Passuth László írja róla: „Egyetlen szavával – felejthetetlen kacagásával – fellendült csodaszéppé. A mosoly elborítja arcát, a szeme, mely üres perceiben kissé rövidlátóan nézett a semmibe – ragyogni kezd, ujja is élt és játszott, minden idege belefeszült a mesemondásba, mely Csinszkának egyik művészete volt. Mert mindenben rejtett csipetnyi artisztikum, amihez hozzáért, színeiben és hangulatában – versek, grafika, emberszólás.”

Szabó Lőrinc, aki Babitscsal való barátságának első hónapjait ún. Kisnaplójában örökítette meg, közeli tanúja volt Babits és Csinszka változó hőfokú barátságának. Rosszmájú megjegyzései azért is hitelesek, mert Csinszka nem szerette és nem bízott meg benne:

„1920. jan. 20. Mihály Adynével már kibékült. Roppant ellenszenves és roppant vonzó nő.

Jan. 28. Babits... ő csaknem egyetlen és legjobb barátom. És ő is szeret engem. A múltkor Adyné azt kívánta tőle kibékülésük fejében (egy levélben írta ezt), hogy „kapcsold le azt a csúnya, fekete, pápaszemes fiút a társságodból.” – Persze mondanom se kell, hogy Mihály ebbe nem ment bele; sőt nekem is elmondta a dolgot. Adyné is megnyugodott, látva a változhatatlant. Ma Móricznétól egy jó adag kifakadást hallottam Csinszka ellen. Schöpfliné se nézik jó szemmel a Babits–Adyné viszonyt. Természetes ezek a jó burzsoák nem értik meg, hogy hogy lehet így élni. Igaz, hogy az Adyné is egy örült hisztérika.

Febr. 6. Este Mihály izgatottan szalad el. Csinszka úgy hallok már nem utál annyira.

Febr. 14. Igazán el kellene mondanom a véleményemet. Csinszka–Babits vonatkozásokról. Legközelebb, mert nagyon hideg van! És meglehetősen éhes is vagyok. Babits Adynénál.

Márc. 6. Mihálynak találkája volt Csinszkával. Mindig meglátom rajta, hogy ha ezzel a kis nővel van dolga. Biztosan szerelmes.

Márc. 12. Adynével tegnap csúnyán és jó időre összekaptak. Adyné mással állt össze és Mihály így féltékeny.”

Ez valószínűleg Márfy Ödönnel való viszony kezdete és Babits búcsúlevelének alapja.

Az erdélyi sajtóban elterjedt házasságuk híre. Ez lehetett az oka, hogy Babits az akkor vezető erdélyi irodalmi folyóiratnak, a Zord Időnek is elküldte a Nyugatban is közlésre szánt visszaemlékezését és vallomását, a Költészet és valóság című szép írását. Mintha azonban ebben saját magát okolná, amiért akkori fáradtsága, az emberiségből való kiábrándultsága és magánya barlangjába való visszahúzódása lett volna az oka az aktívabb érdeklődésnek. „A késett szemű ember”-nek nevezi önmagát, akinek egész életében, mint most is, nem jutnak idejében eszébe a teendők, és így saját élete lehető szerencsés fordulatairól és végzetes mulasztásairól kénytelen utólag értesülni.

Török Sophie állítása ellenére sem szakadt meg köztük az alkalmankénti érintkezés. Csinszka férje, Márfy Ödön 1927-ben a Szinyei Társaság Rippl-Rónai emlékűnnepélyére Babitstól kért ünnepi verset. Ekkor készült a valóban gyönyörűen sikerült verse, *A festő halála*.

(Babits és Csinszka. Bp., 1979., 7–40.)

Babits és Szilasi barátsága

A Babits-hagyaték hatalmas méretű levélanyagában mennyiségre és minőségre is kimagasló helyet foglal el Babits és Szilasi Vilmos több mint harminc éven át tartó levélváltása. Érdekessége, hogy Szilasi és Babits barátságán túl a két feleség, illetve a két házaspár között kialakult baráti viszonyt is dokumentálja. Így mintegy két szinten rajzolódik ki kapcsolatuk, egyrészt nyomon követhetjük Babits és Szilasi kölcsönösen aktív szellemi egymásra hatását, másrészt – a mindennapok szintjén – a két házaspár életének legszemélyesebb eseményeit is. A Babits-hagyaték körülbelül nyolcezer leveléből ez a mintegy száznegyven az egyik legszerveesebb egység, azonkívül filozófiai és irodalomtörténeti szempontból is igen magas rangú.

Szilasi a költővel való levelezését még életében az Országos Széchényi Könyvtár Babits hagyatékában helyezte el és így a teljes levelezés megmaradt.

Szilasi Vilmos életrajzi adatai

Szilasi Vilmos neve itthon alig ismert írók és tudósok szűk körén kívül.¹ Ő is, mint nemzedékének annyi tagja itthon magyar nyelven éppen csak hogy elkezdte tudományos publikációit: külföldre kényszerült és ott idegen nyelvű könyvei, tudományos munkássága és egyetemi oktatói tevékenysége révén vált európai hírűvé. Azoknak, a két forradalom idején szakmai körökben már tekintéllyel rendelkező fiatal magyar tudósoknak a sorába tartozott, akik a két világháború között vagy azután szereztek nemzetközi hírnevet. Antal Frigyes, Dienes Pál, Hauser Arnold, Jászi Oszkár, Mannheim Károly, Polányi Károly, Révész Géza, Sas Andor és Tolnay Károly közé sorolható ő is.

Szilasi Vilmos (1889. január 18.–1966. november 1.) filozófus, Husserl és Heidegger után ő vette át a freiburgi egyetem filozófiai tanszékének vezetését.² Babits Mihálynak több mint három évtizeden át egyik legkitartóbb barátja.

Édesapja, Szilasi Móric (1854–1905) az összehasonlító nyelvtudomány kiváló művelője, a klasszika-filológiának és a finnugor nyelvészetnek tekintélyes kutatója. Munkái között akad vogul szójegyzék, cseremiszi szótár, fordításai között Plutarkhosz, Thuküdidész, Cornelius Nepos kiadása, az antikvitásra vonatkozó alapvető művek közül pedig az ő fordításában vált ismertté magyarul Curtius A görögök története és Church A római élet Cicero korában című műve. A Zerge utcai gimnázium latin tanára, 1902-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, 1903-tól a kolozsvári egyetem tanszékvezető pro-

¹ Egyetlen nekrológ jelent meg itthon róla: RÓNAI Mihály András: Toboz és mestermű. Élet és Irodalom 1967. április 1.

² Magyar életrajzi lexikon. 2. k. 1969. 779–780.

fesszora. 51 éves korában, munkássága teljében hunyt el. Baráti köréhez tartozott Angyal Dávid, a történész és Riedl Frigyes.³ Szilasiéknál hetenként vacsoravendég volt Péterfy Jenő is, aki a legidősebb fiúval, Szilasi Vilmossal, annak 5–10 éves koráig foglalkozott, és későbbi pályaválasztására is igen nagy hatással volt.⁴

Szilasi Vilmos az 1898–1899-es tanévtől kezdve négy éven keresztül a Trefort utcai gimnáziumba járt, utána három évet Kolozsvárott végzett, majd apja halála után, nyolcadikos gimnazista korában, visszatért a Trefortba és ott érettségizett. Itt olyan kiváló tudósok voltak tanárai, mint Badics Ferenc és Négyesy László magyarból, Geréb László és Négyesy László latinból, Mika Sándor földrajzból, Waldapfel János filozófiai propeudeutikából. 1907-ben a pesti izraelita hitközség elöljárósága Brüll Ármin-féle alapítványának ösztöndíját ő kapta. Nyolcadikos korában pedig az önképzőkör filozófiai értekezésre kitűzött pályadíját nyerte el Szókratészről írott tanulmányával.⁵ 1907-től kezdve az Eötvös-kollégium tagja. Itt Horváth János volt kedvenc tanára. Kollégiumi társai: Czebe Gyula, Eckhardt Sándor, Eckhardt Ferenc, Huszti József, Németh Gyula, Pais Dezső, Trócsányi Zoltán, Zolnai Béla. Egyetemi kollégái rajtuk kívül Thienemann Tivadar és Turóczi-Trostler József.⁶ 1910–11-ben a párizsi és berlini egyetemen képezte tovább magát.⁷ Tanári gyakorló évét diákévei színterén, a mintagimnáziumban végezte. 1910 és 1914 között két nyári szemeszter alkalmából Heidelbergben tartózkodott.

Szilasi Vilmos első tanulmánya, a Görög derű a Nyugat első évfolyamában jelent meg, melyben a görög klasszikusok tragikus életérzésének koncepcióját fejti ki. A következő évfolyamban visszaemlékezéseit közli Péterfy halálának tizedik évfordulójára. 21 éves korában az Olcsó Könyvtárban jelent meg Platón-monográfiája, a platonizmus addigi irodalmának magas színvonalú feldolgozása.

Szilasi Alexander Bernát tanársegéde lett, az ő tiszteletére írta A kritika elmélete című tanulmányát az Alexander emlékkönyvbe. Fülep Lajossal, Lukács Györggyel együtt filozófiai folyóiratot terveztek, ez végül A Szellem címmel Fülep szerkesztésében jelent meg. Itt jelent meg egy Plotinus fordítása. Lukács mellett Balázs Bélával is tartotta a kapcsolatot, a Pedagógiai Szemináriumban általa rendezett filozófiai előadásokon rendszeresen megjelent.⁸

Szilasi Heidelbergben főként logikával foglalkozott és a neokantianizmus akkori legkiválóbb képviselőjével, Emil Laskkal barátkozott össze. Gundolffal is megismerkedett itt, de a George-körrel nem került közelebbi kapcsolatba.

Babits Budapestre költözésével létrejött Szilasival a személyes ismeretség, s ez Babits életének egyik legnagyobb barátságává alakult. Szilasi a Mester utcai gimnáziumban ta-

³ Uo. 779.

⁴ ZIMÁNDI P. István: Péterfy Jenő élete és kora (1860–1899). Bp., 1972. 384–386.

⁵ Lásd a vonatkozó iskolai értesítőket.

⁶ Szilasi Vilmos levele Bernáth Aurélhoz 1947. május 5.

⁷ Szilasi Lili számos életrajzi adatot közölt velem szóban és hozzám intézett leveleiben.

⁸ Még a Vasárnapi Kör létrejötté előtt létezett a szellemtudományok fiatal képviselőinek egy társas centruma. Ennek vezetője Zalai Béla volt, Babits, Juhász és Kosztolányi diákkori filozófusbarátja. Tagjai között a következőket tartják számon: Dienes Pál, Fogarasi Béla, Király György, Lukács György, Mannheim Károly, Szilasi Vilmos és Varjas Sándor. L. BEÖTHY Ottó: Zalai Béla emlékezete. Világosság, 1975. 83.; Hauser Arnold szóbeli közlése szerint a Vasárnapi Körnek Balázs Béla, Fülep Lajos, Lukács György és Lesznai Anna mellett rajta kívül fiatalabb tagjai voltak: Antal Frigyes, Fogarasi Béla, Mannheim Károly, Szilasi Vilmos és Tolnay Károly. L. LEE, Congdon: Journal of European Studies. 1977., 7.

nített, a Röck Szilárd utcai (ma Somogyi Béla utcai) otthonába térve könnyen útba ejtette az 1916 óta Reviczky u. 5. alatt lakó barátját. Babits gyakran volt vendége a Szilasi családnak. Szilasi Vilmos visszaemlékezésében megírja, hogy a háborús fejlemények költő-barátja idegzetét erősen próbára tették és ilyenkor gyakran kért tőle találkozót. Szilasi Lili kérdésesre elmondta, hogy az akkori Babits-levelezést anyósa 19-ben, amikor külföldre távoztak, megsemmisítette. Az életerős, társasági ember Szilasi a magába zárkózó és keserű Babitsot igyekezett magányából kiragadni. Rokonlányok és barátnők társaságában a Margitszigetre ki-kirándultak a Dienes családdal, Szabó Ervinnel és Jászi Oskárral az akkor még nagy vállalkozásnak számító úttalan Dobogókőre kapaszkodtak föl, sőt egyszer Szilasival a Balatonra is lementek négy napra, ahol vidám fürdéssel és csónakázással telt az idő. Egyik házassági tanúja is Babits volt, amikor Szilasi egy nagykapitalista családból származó tanítványát feleségül vette. Szilasi Lili germanisztikával foglalkozott, és nőhallgatóktól akkor még ritka bölcsészdoktori disszertációjában a szepességi német nyelvű iskoladramát dolgozta föl.

Szilasi a forradalmak alatt az Eötvös-kollégium filozófiaprofesszora lett. 1919 őszén úgy látta, hogy származása és baloldali magatartása miatt itthoni elhelyezkedése kilátástalanná válik. Freiburgba költözött, ahová Husserl meghívta az újonnan alapított Filozófiai Intézetbe. Szilasiné unokatestvére, Déry Tibor erre így emlékszik vissza: „Husserl, a freiburgi bölcsészeti tanszék európai híru fenomenológusa habilitálni akarta volna az egyetemen, de Hermann nagybátyám az anyag nevében ellenállt: egy fillért sem ad vejének, közölte Husserlrel egy hosszú beszélgetés során, filozofálásból nem lehet megélni, Szilasi tanuljon vegytant, s akkor alkalmazni fogja vállalatában, a Nasici tannin-gyárnál.”⁹

Freiburgban Szilasi elvégezte a vegytant, közben kis drogériaüzemet nyitott, fogpasztát és púdert gyártott, míg felesége az irodai munkát végezte. Mint vegyészmérnök, új gépi berendezést konstruált a fa kilúgozására, bebizonyítva, hogy a drága tölgyfa helyett a bükkfából is ki lehet vonni a tannint. Ezzel a tönkremenetel előtt álló céget talpra állította és a csőd szélére került apósának vagyonát megmentette.

1922-ben Freiburg in Breisgau után Feldafingba, a Starnbergi tó partjára, München közelébe költöztek. A Nasici favállalat kitermelése és favegyészeti üzeme Jugoszlávia erdeire volt alapítva. Gyurgyenovac Susinec mellett a vállalat központjában időről időre meg kellett jelennie Szilasinak, hogy ellenőrizze a vállalat működését. Ezen a jugoszláviai fatelepen hónapokat, többször negyedéveket, sőt egy alkalommal egy egész esztendőt volt kénytelen eltölteni. Vegyipari tevékenységével a vállalatot annyira föllendítette, hogy a részesedésből 1933-ban Svájc egyik legszebb pontján az olasz határtól 20 percnnyire, az Ascona szomszédságában fekvő Brissagoban nagyobb méretű villát vásároltak.¹⁰ Délszaki fákkal és virágokkal tele kertjüket, értékes könyveket és festményekkel zsúfolt vilájukat egészében vagy részleteiben olyan író- és művészvendégeik és barátaik örökölték meg, mint Babits, Bernáth Aurél, Déry Tibor, Cs. Szabó László.¹¹ De járt náluk Füst Milán, Illyés Gyula és Lukács György is. Jugoszláviai munkahelyéről bejárta a Balkán országait. A telet olyan nyugati nagypolgári üdülőhelyeken töltötték, mint Agrigento, Arosa,

⁹ DÉRY Tibor: Ítélet nincs. Bp., 1969., 488.

¹⁰ Szilasi Lili levele hozzám. 1972. március 4.

¹¹ A Szilasi otthon, a Villa Leoncavallo intellektuális légköréről, a házigazda Babitshoz és Heideggerhez fűződő barátságáról Cs. SZABÓ László: Hunok Nyugaton. München, 1968. 25–50.; és levele hozzám.

Cortina, Engadin, Garmisch, Interlaken, Salzkammergut, Wolfgang stb. Babitsékát is szívesen látták volna útítársaiknak, igyekeztek rábeszélni őket közös dalmáciai, franciaországi, itáliai körútra. Ezekre azonban, főként Babits tartós betegeskedése miatt nem került sor. Jugoszlávia német megszállása megakadályozta a horvátországi fakitermelő további működését, a háború utáni évekig spórolt pénzükből kellett élniük, utána pedig az új Jugoszláv Köztársaság államosította a külföldi cégeket. Szilasi a háború éveit alatt egy Svájcban alakuló magyar emigráns antifasiszta mozgalom, a Svájci Magyar Nemzeti Függetlenségi Front bizottságának tagja lett, s annak munkájában aktívan részt vett.¹² 1947-től két évtizeden át egészen haláláig a freiburgi egyetemen Husserl és Heidegger tanszékének professzora lett.

A magyarországi demokratikus változások és a szellemi életben bekövetkezett átalakulások nyomán lehetségesnek látszott hazatérése is a megújuló budapesti egyetemre. 1947. május 5-én írja Basch Lórántnak: „Akárhogy is megy a sorunk, mégiscsak idegenben vagyunk, s vágyódunk barátaink meghitt környezetére, s arra, ami azelőtt egészen természetes volt, hogy együtt élhessük a bajokat s örömeiket, a generációk fölnövekedését s az élet teljességét, amit csak az a közösség adhat, amelybe az ember beletartozik.” Ugyanez a gond gyötri Déry Tiborhoz intézett vallomásában: „Az ember nem tudja elszakítani gyökereit. Kultúrája, hajlamai és főképp belső lehetőségei révén szinte egy szerves egészhez tartozik, amelybe beleszületett, melynek nyelvéhez, gondolatvilágához és szükségleteihez kötve van, s amelyen kívül nincsenek konkrét feladatai. Magamra nézve is rendkívüli szerencsétlenségnek tartom korai kivándorlásomat. Még akkor is az, ha a megmaradás nyugtalansággal, üldöztetéssel, sokféle nyomorúsággal jár. Az élet ma semmilyen körülmények között nem gyönyörűség az alkotó ember számára. De ha beletartozik valamilyen közösségbe, bármily reménytelen és kilátástalan is ez, érdemes együtt élni vele és tűrni, amit tűrni kell. Együtt tűrni, együtt várni, egymásért dolgozni, átvirasztani ezt a sötét éjszakát, s közben lehetőleg dudorászni – ez az emberi méltóság... A magam és sok kortársam számára könnyű volt a folytonos helyesre – fájdalom, könnyű, nem maradtunk gyökereinknél, s nem tudtunk nőni az ellenállásban. Ha nem volna oly kilátástalan, még ma is hazatérnék.”¹³

Amikor a felszabadulás után a magyar kulturális politika számba vette belső és külső erőit, többek részéről felmerült – miniszteri minőségben Keresztury Dezső kezdeményezte –, hogy a forradalmak után külföldre kényszerült és nemzetközi rangot és hírnevet elért magyar tudósokat hazahívják. Pesti barátai és jóakarói buzdítására beadta pályázatát a budapesti egyetem bölcsészeti karának filozófia tanszékére. Bernáth Aurél, Déry Tibor, Illyés Gyula, Basch Lóránt, a szakreferensek részéről pedig Mátrai László, Prohászka Lajos és Szalai Sándor mindent elkövettek, hogy a katedrát elnyerje. Lukács György Svájcban tett látogatásának hatására Szilasi azonban belátta, hogy a budapesti egyetemen most a marxista–leninista filozófiának kell szóhoz jutnia, nem pedig az általa képviselt áramlatoknak: „Én kandidációmot csak barátaim ultimatív kívánságára jelentettem be, és azért, hogy kifejezésre juttassam, miszerint elsősorban a hazai munkának akarom följárni

¹² MARKOVITS Györgyi: A Svájci Magyar Nemzeti Függetlenségi Front Közleményeiről. Irodalomtörténeti Közlemények, 1972. 2. 460–476.

¹³ DÉRY Tibor i. m. 490.

kéességeimet” – írja Basch Lóránthoz 1947. augusztus 4-én.¹⁴ Déry Tibor írja: „Anyanyelve vonzására – hisz ötven évi külföldi tartózkodás után is még hibásan beszélt németül, s gyönyörűen magyarul – szívesen hazajött volna a horthysta nyomás alól felszabadult egyetemre, ha ennek bejáratát most meg a Rákosi rendszer türelmetlensége nem zárja le a kinyújtott kéz elől.”

Miközben a pesti pályázat döntése elhúzódott, meghívást kapott a freiburgi és berlini egyetem filozófia tanszékére, és vendégtanári meghívást a párizsi egyetemre. Némi keserűséggel vette azért a magyar tudománytól való elzárását, de tisztában volt a freiburgi egyetem nemzetközi jelentőségével. „A freiburgi egyetem egyhangúan, a legkülönb nevek mellőzésével (pl. Nicolai Hartmann is nagyon szeretett volna Husserl és Heidegger utódja lenni), nekem ajánlotta föl a filozófiai tanszéket. El fogom fogadni bizonyos föltételek mellett... Tartozom ezzel annak a bizalomnak, amellyel az egész filozófiai közvélemény – a francia is – engem tekint két elődöm természetes utódjának.” (Bernáth Aurélhoz, 1947. július 30.) „Súlyos feladat Husserl és Heidegger örökét betöltenem, főleg miután a hagyományok tisztelői az egész világból jönnek ide abban a hitben, hogy itt hallhatják meg az autentikus tanokat az ortodox fenomenológiából és egzisztenciális filozófiából.” (Basch Lóránthoz, 1947. november 8.)

1947 őszén így a freiburgi Albert Ludwig egyetem filozófiai tanszékén Heidegger utóda, 1956-ban nyilvános rendes tanára, 1959-ben pedig az egyetem filozófiai szemináriumának igazgatója lett. Az Internationale Vereinigung für Rechts- und Sozialphilosophie, a jogfilozófusok nemzetközi egyesületének második elnökeként halt meg 1966-ban. Husserl és Heidegger elméletét továbbfejlesztette, tudományos munkásságában a filozófia és a természettudományok egységének hirdetője volt. Hatását, népszerűségét a tiszteletére kiadott emlékkönyv mutatja leginkább.¹⁵

Kettős arckép

Babits és Szilasi barátságáról, kettejük ellenkező és épp ezért egymást kiegészítő természetéről Déry Tibor ad jó jellemzést: „Kettejük együttlétének egyszer voltam tanúja, ha jól emlékszem Feldafingban... A két férfi együtteséről azt hiszem, megbízható emlékem maradt. Mozgófénykép alakjában tapadt meg tisztelettudó emlékezetemben; mindketten idősebbek voltak nálam, sokkalta műveltebbek, gondolkodásban edzettebbek, jártasabbak is abban, hogy megközelítő pontossággal szavakra fordítsák le azt, ami bennük gondolkodásban végbemegy. Két jelentős fej nézett szembe egymással, arcvonásaik játékaival is megismételve gondolataikat. Ritka látvány: két elme működésének ily kifejező, szemmel követhető ütközése.”¹⁶

¹⁴ A budapesti bölcsészeti kar 2. sz. filozófiai katedrájára való pályázatáról Basch Lóránthoz 1947. május 31., július 29., augusztus 4., szeptember 18-i levelei és Bernáth Aurélhoz 1947. július 30., szeptember 17., november 17., 30., december 14., 17-én kelt levelei tartalmaznak fontos adatokat és DÉRY i. m. 487.

¹⁵ Szilasi 70. születésnapjára 19 kollegája és tanítványa sokágú professzori működésének hatását bizonyító emlékkönyv jelent meg Beiträge zur Philosophie und Wissenschaft Wilhelm Szilasi zum 70. Geburtstag. München, 1962, Francke Verl. a német szövetségi kormány támogatásával. 335.

¹⁶ DÉRY Tibor i. m. 494.

Déry meggyőzően eleveníti meg Szilasit, akivel élete során oly sokat volt együtt, nemcsak mint rokonával, de mint általa igen nagyra becsült szellemi emberrel is: „Termetre is a legmagasabb közülük (testvérei közül ti.) nem filozói testalkat, öregkorára is hosszú léptű, erélyes, kisportolt mozgású, de hatalmas homlokkal kék szeme fölött; fejformájával, kicsiny, de hajlott orrával, keskeny ajkaival az öreg Adenauer közismert képeire emlékeztet.”¹⁷ „Ritka gesztusú ember, a gondolkodást arcának egy hatalmas szoborszerű pózával fejezte ki, hitelesebben, mint Rodin „Gondolkodó” szobra: állat jobb kezének ujjával átkulcsolva tenyerébe támasztotta, s merőn maga elé nézett: kék szemének párás sugárzása – különös bandzsítás! – kifelé fénylett, de befelé irányult. Oly rendkívüli elvont erővel tekintett agysejtjeibe, mintha szemmel követhetné vajúdásukat, s gondolataiknak sorozatos születését. Összeszorított keskeny ajkainak csöndje, mely világ-rajövetelüket kísérte, a metamorfózis izgalma: a gondolat testté: nyelvvé váltása. Mert fogalmakban gondolkodott, nem szavakban.”¹⁸ „Mesterségem sok olyan ember közé vezetett, kik világosságot árasztani voltak hivatottak, de kevesen akadtak köztük, akiknek fénye oly meggyőző és útbaigazító, oly nyugtalanító és egyben megnyugtató, tiszta és tisztító, egy szóban összefoglalva oly rendteremtő s továbbsugárzásra ösztönző lett volna, mint elhalt barátom meg nem szűnő fényforrásai.”¹⁹

Szilasi Vilmos hosszú ideig készült, hogy Babitsról való látomását egy nagyobb tanulmányban rögzítse. Több levele, mint költőt, elbeszélőt, esszéíró, sőt mint filozófust méltatja. Amikor Babits leveleinek hazaküldését és nemzeti tulajdonba adását elhatározta, egy, a tervezettnél rövidebb, de épp összeszorítottságában plasztikusabb arcképet rajzolt róla, Rövid emlékezés Babits Mihályra címmel, melyet a kötetben közlünk.

Szilasi Vilmost Babits akkor ismerte meg, amikor ő maga is a görög irodalom és filozófia felé fordult érdeklődéssel. A 21 éves fiatal Szilasinak Platónról jelent meg könyve 1910-ben. Ez a könyv keltette föl az akkoriban Fogarason tanárkodó Babits figyelmét, aki egyik első könyvismertetését írta róla a Nyugatban, fölhívta a figyelmet a fiatal filozófus gondolkodói merészségére. Szilasi meghatott szavakkal köszönte meg az ismertetést és egyúttal csodálatát fejezte ki Babitsnak klasszikus témájú költői drámája, a *Laodameia* iránt. Ezzel indult meg barátságuk.

Déry Tibor a családi legendából így tudja: „Egy Fogarásról írt versét elolvasta, levelet írt neki, Babits válaszolt; így indult évtizedes barátságuk, mely a szokásos crescendo-kkal és diminuendókkal Babits haláláig tartott.”²⁰ Babits, mint köztudomású, nehezen szánta rá magát, hogy állami tanári állását, még ha vidéki is az, elhagyja a fölkinált fővárosi állásért. Déry téves értesülésével ellentétben ugyanis Babits Pestre hozatalában Hatvany Lajosnak volt kezdeményező szerepe és ez minden jel szerint Süllő Géza segítségével történt. Háborúellenes és radikális tevékenysége miatti kellemetlenségeit elkerülhette volna, ha akár Szabó Ervin meghívását fogadta volna el a Fővárosi Könyvtárba, akár pedig Petrovics Elekét a Szépművészeti Múzeumba könyvtárosnak.

A tízes években Dienes Pál és Dienes Valéria mellett Szilasi Vilmos volt Babits legközelebbi barátja, mindhármmal szinte naponta összejött. Majd a háború derekán Szabó

¹⁷ DÉRY Tibor i. m. 483.

¹⁸ DÉRY Tibor i. m. 495.

¹⁹ DÉRY Tibor i. m. 486.

²⁰ DÉRY Tibor i. m. 453.

Ervinnel is egyre intenzívebb kapcsolatot alakított ki. De az utóbbi hirtelen halála közvetlenül az októberi forradalom előtt, majd a Tanácsköztársaság bukása után a Dienes és Szilasi házaspár külföldre távozása megfosztotta Babitsot évtizedes mindennapi barátaiktól.

Szilasi másfél éves hallgatás után, amikor anyagi helyzete valamennyire rendeződött, újra felvette vele a barátság fonalát és ezt élete végéig nem ejtette el. A Babits házaspár négyszer látogatta meg Szilasiékat: 1922-ben, 1925-ben, 1934-ben és 1940-ben. A húszas évek közepétől Szilasiék is egyre sűrűbben jártak (járhattak) haza, és ők is visszaadták a látogatást Babitséknak az esztergomi nyaralóban. De az állandó kapcsolatot a levelezés biztosította számukra. Babitsnak valóságos erőforrást jelentettek Szilasi levelei. Az iránta megnyilvánuló föltétel nélküli csodálat és nagyrabecsülés az itthoni üldöztetések és mellőzések idején visszaadták önbizalmát.

Akkoriban még nem merült föl a Nyugat és a Huszadik Század körének „második magyar reformnemzedék” elnevezése, de Szilasi külföldről pontosan látta, hogy ez a nemzedék milyen jelentős történelmi tettet hajtott végre. Külföldről Babits jelentőségét is jobban látta, mint hazai kortársai: „Egy nagy generációnak, az enyémnek, mely bizony jobb, mint amelyik most Magyarországon uralkodik –, te vagy és maradsz mindig szellemi vezére, s rég túlnőttél már azokon a határokon, amelyeken belül normális emberi mértékek alkalmazhatók.” (1924. július 7.)

Az emigráció okozta szellemi távolságtartás és felfokozott figyelem is közrehat abban, hogy Szilasi leveleiben számos találó észrevételt tesz Babits formátumáról és műveinek értékéről. Számára a magyar irodalmat, sőt Magyarországot Babits műveinek mindennapi állandó olvasása és elemzése jelentette. Újra meg újra visszatért értő méltatásukra, amelyek a könnyen csüggedő költő önértetének növelésére és biztatására – jól tudta – szükségesek voltak: „Minden, ami téled megjelenik, eseménye a világirodalomnak, nagy ünnepe az egész magyar szellemi életnek. De nekem személyesen, egyszerű életemben mindig egy fordulópont.” (1930. február 18.)

Babits a forradalmak utáni igazoltatások nyomán szerény középiskolai tanári nyugdíját sem kapta. Szilasi méltóképpen tudta becsülni Baumgarten Ferenc hozzáértő és nagy-lelkű gesztusát, amikor alapítványának kurátori tisztségével Babitsnak biztos létalapot teremtett: „Mondanom sem kell, mennyire örülök, hogy Baumgarten téged választott ki végrendelete végrehajtójának. Végre egy látható jele annak a hálának, mellyel neked az egész magyar nemzet tartozik.” (1927. február 3.) Az itthoni közöny, sőt ellenszenv megnyilvánulásai alkalmával a hozzáértő tisztelő vigaszával vette körül a költőt: „Mikor fog-nak már veled úgy foglalkozni, ahogy egyedül méltó hozzád? S mikor tanulják már meg a kicsinyek a tiszteletnek és szellemi distanciának azt a hangját, mely személyedet megilleti?” (1930. február 18.)

Szilasi Vilmos Babitshoz írt leveleinek fontossága nemcsak abban áll, hogy hosszú külföldi tartózkodása során kitágult szemhatárával fölismerte Babits kimagasló szerepét magyar és nemzetközi viszonylatokban, hanem abban is, hogy új meg új munkáinak gondos és szakavatott elemzésével az itthoni kritikánál a legtöbb esetben alaposabban vizsgálta azokat. Az évek folyamán rendre sorra kerültek a legkülönbözőbb Babits-művek műfajaik szerint. Legtöbbször világirodalmi párhuzamok és összefüggések rendszerébe illesztve itt a művek a maguk méltó helyére kerülnek. Ezek közül messze kiemelkedő és a vonatkozó hazai irodalmat is beleszámítva a legjobb tanulmány a *Halálfiáról* szóló – mind

filozófiai szempontból, mind a regénytechnikai fogások elemzését tekintve. (1927. május 20-i levél és 1927. november 26.)

Babits Szilasi számára filozófus, költő, sőt, „a legfilozófusabb költő a világirodalomban.” Nem tesz különbséget a költő és a prózaíró Babits között, számára: „Alig van különbség Mihály prózai munkái és költeményei között. A különbség inkább csak az, hogy emezekben a kutatás izgatottabb, a fölfelelés gyorsabb, módszeresebb, tehát lassúbb, de épp így felvillanásaiban produktív. Nagy föladat volna, s már régen esedékes ennek a csodálatos szellemi teremtésnek karakterét meghatározni és alapvonalait megrajzolni. Remélem, egyszer lesz hozzá erőm elég.”

Babits mint modern német filozófusok és írók ismerőse

Lask, Husserl, Heidegger

Két életműsorozat kiadásában, Lukács Györgyében és Babits Mihályében nemrég egyszerre került a köztudat elé egy nagy német filozófus, Emil Lask neve. Lukács György azt írta róla német nyelven 1918-ban, magyarul azonban csak most jelent meg nekrológjában: „Lask minden munkája egy mély, igazi, tartalmas filozófia lényegi jegyeit (mutatja): egységességet, koherenciát és következetességet – és minden tiszta lezárttság mellett a filozófia, a német idealizmus jövőbeli fejlődése felé való nyitottságot. Azok a problémák, amelyek összefutásánál Lask műve félbeszakadt, ma a filozófia legfontosabb, leg-sorsszerűbb döntéseinek állnak a középpontjában. Művének felelevenítése ma a lehető legaktuálisabb feladat... Csorbitatlanul eleven marad a tisztelet szakmai odaadásban eltelt élete iránt és a hála, amelyet rettenthetetlenül következetes és gyümölcsöző, gazdag műve iránt érzünk.”²¹

Babits *Összegyűjtött verseinek* kötete közli *Egy filozófus halálára* című elégiáját. Ez eredetileg az első világháború alatt jelent meg Szilasi Vilmosnak ajánlva a következő címmel: *Carmen novum lyrico-philosophicum in memoriam Aemilii Lask*. Babitsra éppen Szilasi közvetítésével lett nagy hatással Lask személyisége. A családi hagyomány szerint Babits Prágából ment Heidelbergbe, hogy meglátogassa Szilasit és megismerkedjen Laskkal. Heidelberg tájképe, a filozófus otthona és környezete a személyes élmény erejével ható ábrázolásban elevenedik meg ebben a hatalmas poémában:

Így bolyongtál, bölcselem, a heidelbergai halmok alján,
s ültél mély tanárszobádban; s minden messze volt és halvány,
halmok és szobák és emberek arca; és ha néha, mondják,
nagy Igazság-otthonodban apró tények ritka szomszárját
mint az édes víz szomszárját a tenger útasa, mint alantabb
sűrűbb lég szomszárját a légnek útasa, – érezvén ha lankadt
kézzel este kinyitottál valamely könyvet, hol apróbb
tények és nevek nyüzsgöttek, Baedekert, újságot, naplót,
elszédültél, mintha a pallér állványáról az útra néz le –

²¹ LUKÁCS György: Ifjúkori művek (1902–1918). Szerk. TÍMÁR Árpád. Bp., 1977. 725–745.

formatelt szemével az apró foltos formátlan nyüzsgésre...

... Miért nem inkább vitted a drága heidelbergai dombokat?

Ó, ha minden vad zavar ellen, durva szín és durva szó
kínos uralma mögött, mint bűvös talizmán vagy olvasó,
marsok örök monotóniáján túl és túl a poros polyák
földek unalmán, túl a rémes záporok árján, sárkapolyák
rothasztó vizein túl, tisztán élne benned a régi táj,
élne nyugodt tanárszobád, amelyre rágondolni fáj,
elképzelni édes volna – élne talán egy drága szem,
vagy talán csak a kis vendéglő heidelbergai kis hegyen,
ahol oly jó volt csevegni, este, mikor lement a nap,
Kantról és Aristotelesről...!

A Babits–Szilasi levelezés becses adatokat tartalmaz Husserlnek és Heideggernek Babitscal való kapcsolatáról, sőt iránta kifejezett nagybecsüléséről.

„Megint a heidelbergi várhegyről írok neked, mint annyi évvel ezelőtt, az akkori boldog időkben” – írja Szilasi 1921. május 14-én, majd ugyanebben az évben: „Vannak jó barátaim is, elsősorban Husserl, akihez mély barátság fűz – s mások, fiatalok is.” 1922-ben meghívja magukhoz Babitsékát: „Megismerkedtek néhány barátunkkal. Fönn Todtneubergben szomszédunk lesz itteni legjobb barátom, Husserl asszisztense Heidegger privát docens, aki már nagyon örül jövetelednek, s akiben neked is nagy örömd lesz. Elsőrangú graecista.” (1922. június 12.)

A nyár folyamán megtörténik a németországi utazás, Babits Szilasiéknál megismerkedik Heideggerrel. A következő években Szilasi tájékoztatja Babitsot német filozófus barátja előmeneteléről, Freiburgból írja neki: „Most egész szeptemberben itt van Heidegger barátom fiaival. Ő rendes tanár lett Marburgban. Natorp utóda.” (1923. október 5.) Szilasi ismételtlen föl hívja Babits figyelmét barátja tekintélyes tudományos pozícióhoz való jutására: „A téli szemeszterből néhány hónapot Marburgban töltöttünk, ahol Heidegger rendes tanár lett.” (1924. május 12.)

Szilasiné egyik leveléből Husserlékkal való családi jó viszonyukra derül fény: „Örülünk, amikor három nap múlva mehettünk Husserlékhez a hallstadti tóra... Husserléknál nagyon jó volt, csak nagyon rövid. Ellynek aranyos kisleánya van, szöke és kékszemű, nevetségesen hasonlít apjára... Rémesen sokáig kellett lent maradnunk, csak október végén jöttünk haza, nagyon boldogan, hogy kezdődik a nyugalmas időnk. Egy napja voltunk itthon, jött egy levél Heideggeréktől, az asszony súlyos beteg, nincs cselédjük, nincs aki a gyerekeket ellássa, nagyon kérnek, jöjjenek és segítsenek nekik... A fiúk nagyot nőttek egy év alatt, olyan drágák mind a ketten. Majdnem úgy szeretem őket, mintha az én gyermekeim volnának...” (1925. október 6.)

Amikor Heidegger fő műve megjelenik, Szilasi sürgősen értesíti Babitsot az eseményről, melynek felismeri jelentőségét: „A napokban jelent meg Heidegger barátunk, akit te is ismersz, könyve a *Sein u. Zeit*, – metafizikai dolgozat egész hasonló irányban és tendenciával, mint az én logikai vizsgálataim. A könyv véleményem szerint remekmű. Jelentőségében, formai szépségében és abban, hogy egy nemzedék problémáit és lelki szerkezetét

kifejezi, azt hiszem méltó társa másik nagy barátomnak, Babits Mihálynak, regényével. Engedd meg, hogy e könyvet én ajándékozzam neked, mint a kapocs, amely ezt a két nagy eseményt összeköti kifejezésül a nagy örömmek, melyet nagy regényed szerez nekem.” (1927. augusztus 26.) Az eddigi adatok szerint Babits volt az első magyar író és gondolkodó, akihez Heidegger fő műve rögtön megjelenése után eljutott. Szilasi bízik benne, hogy a mű fölkelti a magyar költő érdeklődését: „Remélem sok örömed lesz benne, ha lesz időd rendszeresen tanulmányozni.” (1927. november 26.)

Babits a könyvajándékról így számolt be Szilasinak: „Rám férne egypár kiszakadt, gondtalan nap – amilyeneket Feldafingban töltöttünk együtt, – ha másért nem, legalább, hogy elolvashassam azt a gyönyörűnek ígérkező könyvet, a Heidegger művét, amit olyan kedvesen elküldöttél. Eddig csak ízelítőül lapozhattam át, s a tartalmából úgy látom, hogy valóságos élmény lehet számomra, ha egyszer eljön az idő, amikor egészen át tudom adni magamat a gondolatok e világának. Kedves és váratlan ajándék. Igaz! tulajdonképpen nem is köszöntem meg a gyönyörű ajándékokat. Milyen sikere van Heidegger könyvének a filozófusok között? Üdvözzölj őt is nevemben, ha még emlékszik rám.” (1927. december vége.)

Babits megújuló értesüléseket kap a két nagy német filozófus munkásságáról. Arról hall, hogy Heidegger lesz Husserl utóda: „Valószínűleg Husserl 70. születésnapjára, Heideggerrel együtt kiadjuk logikai dolgozatainak egy részét, mint emlékkönyvet. – Husserl az idén nyugalomba vonul, s Heideggert nevezték ki utódjául.” (1928. március 13.)

„Most végre megírtam a Husserlről szóló tanulmányomat, s a napokban elküldöm Mihálynak – írja Szilasi Török Sophie-nak. – Azt hiszem, sikerült úgy megírnom, hogy megjelenhetik a Nyugatban. Végre, ha filozófiáról szól is, bizton érdekli a nagyobb közönséget. Mihályt bizton fogja érdekelni, s ez örööm. Én is, Husserl is bizton örülne, ha megjelenne a Nyugatban... Heidegger mindig érdeklődik utánatok, s nagyon szeretné Mihályt viszontlátni. Nagyon jól megy dolga, abszolút boldog és megelégedett és rendkívül nagy sikerei vannak. A napokban ad ki megint egy könyvet Kantról. Igen élénken részt vett az írástudó eszmecserében. Lefordítottam neki Miska cikkét, s a magamét is... Lili a Heidegger fiúkat zongorázni tanítja.” (1929. június 29.)

Szilasi Vilmos, felesége közlése szerint, 1923–1933-ig Freiburgban és Marburgban vezetett szemináriumot. 1933-ban Heidegger a freiburgi egyetem rektora lett. Szilasi ekkor visszavonult németországi kapcsolataitól, Heideggerrel is megszakította az érintkezést.²²

Babits a neokantianizmus, a fenomenológia és az egzisztencializmus három német filozófusát Szilasi révén ismerte meg. Rendszerük közül azonban tulajdonképpen csak Laskét közvetítette a magyar közönségnek és ezt is a neki szentelt elégiában.

Thomas Mann és mások

A Szilasi révén megismert német filozófusok ugyanakkor csak egyik láncszemét jelentik kapcsolatrendszerének. Az arányos kép érdekében arra is kell utalnunk, hogy a modern német irodalom nagyjai közül többen voltak személyes ismerősei Babitsnak, akadt, aki írt

²² Szilasiék jóban voltak Péter Bredával, aki Husserl feleségét és kéziratait kimentette Németországból 1938-ban, és akinek a Louvainben levő Husserl Archív és az ott megjelent összkiadás köszönhető. Szilasi Lili levele hozzám, 1972. május 3.

is németül megjelent műveiről. Közülük Thomas Mann volt legnagyobb hatással Babitsra. Nagy családrégénye, a Buddenbrooks kétségtelenül a *Halálfi* egyik ihletője és mintája volt.²³ Amikor Lukács György édesapja a forradalmak után gellérthegy villájában vendégül látta, Babits is megismerkedett a nagy német íróval. Thomas Mann komoly támogatást nyújtott a nemzetközi nyilvánosság előtt a Baumgarten örökösökkel folytatott pörben. A tárgyalás napján jelent meg a német fővárosi lapokban Thomas Mann nyilatkozata a magyar írók részére biztosítandó alapítvány védelmében. Ezt rajta kívül Heinrich Mann, Jacob Wassermann, Ernst Robert Curtius, Rudolf Kassner és még többen Baumgarten Ferenc német íróbarátai közül is aláírták. A magyar írók köszönőlevelet írtak Thomas Mann címére német író társaikhoz, ennek szövegét Babits fogalmazta és a Magyar Pen Club küldte el.²⁴

A húszas években Babitsnak addigi két regénye és novella-válogatása jelent meg radikális német kiadónál, az ismertetők között Kasimir Edschmid és Joseph Roth is szerepelt. A modern magyar líra Horvát Henrik által fordított antológiájában Babits szerepelt a legtöbb, 15 verssel.²⁵ Paul Ernsttel is találkozott Lukács György apjának villájában. Amikor 1929-ben a berlini egyetemen előadást tartott a magyar irodalomról, vendéglátó írók és tudósok élén megjelent a porosz akadémia elnöke, Walter von Molo és H. F. Becker kultuszminiszter. Thomas Mann bonni díszdoktorságától való megfosztásakor bátor cikkben fejtette ki nézetét mellette.

Szilasi Babits-relikviáinak hazakerülése

Az európai irodalom történetének tervbe vett német nyelvű svájci vagy ausztriai kiadásával kapcsolatban lépett Basch Lóránt érintkezésbe Szilasisival. A fordítás igényes színvonalára vonatkozóan és reprezentatív kiadó keresése végett kérte segítségét. Mindketten úgy vélték, hogy a második világháború után a fölélnkült nemzetközi kulturális együttműködés kedvező légkörében ideje Babitsot valamelyik jelentős művével a külföld számára hozzáférhetővé tenni. Az akkori utazási nehézségek és postai akadályok meglassították az erre vonatkozó tárgyalásokat. Szilasit közben kinevezték a freiburgi egyetemre, sürgős volt a Babits-mű első idegen nyelven való megjelentetése, így a bevezetést Szilasi helyett Illyés Gyula vállalta.

A háború után Basch Lóránt még Schöpflin Aladárral együtt a Baumgarten-alapítvány kurátora volt. Akkor az volt Basch terve, hogy a háború során megsérült esztergomi Babits-házat helyreállítva, abból Babits-múzeumot csináltat. Ennek berendezésére kéziratosokat, leveleket és fényképeket kezdett gyűjteni. Így került szóba a három évtizedes barátság nyomán Szilasiéknál összegyűlt Babits-relikviák hazakerése. Szilasi örömmel vállalkozott a levelek, kéziratosok, fényképek, sőt a bejegyzésekkel ellátott Babits-kötetek hazaküldésére. Egyik svájci tartózkodása alkalmával Babits házigazdája kérésére első három verses könyvének első kiadásába bejegyezte az egyes versek keletkezési helyét

²³ GÁL István: Thomas Mann hatása Babitsra. Magyar Nemzet 1975. 135. jún. 11., 4.

²⁴ BASCH Lóránt: A Baumgarten Alapítvány a végrendelettől az életbe lépésig. Irodalomtörténeti Közlemények, 1966. 5–6., 654–655.

²⁵ SALYÁMOSI Miklós: Magyar irodalom Németországban 1913–1933. Bp., 1973. 33–35., 111, 112.

és idejét. Török Sophie ezekből a kötetekből készített rövidebb jegyzeteket. Az ő beírásainak szövege legtöbbször szóról szóra egyezik ezeknek a köteteknek eredetileg Szilasi részére íródott adataival.

Több okból csaknem egy évtizedig kellett várni, amíg Szilasi időt tudott szakítani a Babits-levelek kiválasztására. Minthogy *Az európai irodalom történetének* fordításához tervezett előszavát nem ért rá megírni, állandóan foglalkozott a gondolattal, hogy Babitsról szóló emlékeit egy nagyobb tanulmányban összegezze. 1948. szeptember 2-án írja Baschnak: „Régen érzem a kötelezettségét egyszer méltó formában megírni, ami mondanivalóm van halhatatlan barátom művéről és szellemi alakjának tökéletességéről.”

Csaknem egy évtized telt el, mígnem Szilasi elindította adományainak sorozatos hazaküldését. 1958. január 16-án kelt levelében már a többi kincs összegyűjtését és Budapestre juttatását is jelzi. Egyúttal, mint úgyszólván minden Basch-hoz írt levelében, értékes életrajzi adatokat is közöl Babitshoz való viszonyáról. „Természetesen megőriztem Mihály minden levelét. Miután 1913–19-ig városban éltünk és majdnem naponta láttuk egymást, – ez időből valószínűleg nincs sok levelem. A későbbi időből több. Minden írásom azonban brissagoi házamban van, s oda csak az itteni téli félév befejeztével, március elején térek vissza. – Azonban, ha sikerül, Bernáth Aurél jön ki hozzánk március folyamán, s vele haza küldöm címedre az összes levelet, ami birtokomban van, – azt hiszem eredetiben. Otthon a könyvtárban nagyobb biztonságban van, mint nálam, aki nem tudja, meddig él még. Azonkívül birtokomban van Mihály egy ajándéka, – a lírai versek első három kötetének első kiadása Mihály sajátkezű bejegyzéseivel a versek keletkezési adatairól s majdnem pontos datálással. – Ilyesmi ily rendkívüli költőtől, mint Mihály, majdnem egyedülálló dokumentum, Mihály mindegyik művének minden kiadásával és nagy sorozat fényképpel hozzájárulhatok. Ha egyetértesz, Bernáth Aurél mindent magával vihet... Emlékezéseimet Mihályról 1910-től kezdődően legalább a fontos háborús évekről megírom...”

Jó egy esztendő múlva, Szilasi levéltárának lassú válogatását azzal mentegeti, hogy a régi emlékek nagy izgalmat jelentenek számára. 1960. november 29-én írja: „Nagyon rossz a lelkiismeretem, nemcsak Veled, hanem Mihály emlékével szemben is... Mindenünk be van raktározva, – nem férhetek még kézirataimhoz se. – Persze az itteni ládákat átkutathattam volna, – de nem tudom egyfolytában csinálni, – nemcsak időhiány miatt, hanem mert a régi levelezések... teljes rendetlenségben vannak egy nagy ládában.”

1959. július 19-én már a korai versek keletkezésének adatait tartalmazó kötetek Pestre érkezéséről szóló hírt nyugtázza. Így érthető, hogy oly sok vázlat, töredék és variáns található a Babits hagyatékban, amelyről Illyés Gyula sem tudott Babits életében vagy közvetlenül halála után, amikor hátrahagyott verseit rendezte sajtó alá. „Igen örülök, hogy Mihály adatai kötetét szerencsésen eljutott hozzád. Már régen gondodba töltött el, hogy ily unikum értéket magamnál tartok. – Nem emlékszem pontosan, milyen alkalommal adta Mihály a versek keletkezésének adatait. – Bizonytalán az összes versek kiadás megjelenése előtt, mert kb. abba a kötetbe vezette volna be adatait. – Valószínűleg annak következtében történt ez, hogy beszélgettünk a versek időrendjéről s keletkezésük motívumairól. Hiszen 1912–13 óta minden írásának keletkezésénél tanú voltam, s az összes szövegváltozatokat megbeszéltem Veled. Még lesz Brissagoban eredeti gépirat is a változásokkal és átdolgozásokkal. Ezeket, valamint Miska levelét a követség útján fogom elküldeni

Neked, – csak legyen időm papírjaimban rendet csinálni... Akkor megírom emlékezőseimet is.”

1959. október 27-én kelt értesítés az 1910 és 1919 közötti levelek megkerüléséről ad hírt. Ezekről a következőket írja: „Előkerestem Mihály régebbi leveleit, 1910-től kezdve 1919-ig. Ezek a levelek nem különösen érdekesek; többnyire ezek rövid cédulák, melyekkel találkozókra hív. Jellemzik azt az ideges állapotot, amelyben a háború alatt volt, s az izgalmakat, melyeket állása elvesztése és rövid vendégszereplése a főigazgatóságon okoztak. – Mindenesetre elküldöm ezeket, amint lemásoltam, Neked, dönts el, hogy van-e értelme publikálásuknak. Muzeális megőrzésük mindenesetre fontos. Találtam azonkívül verskéziratokat is, saját kezű bejegyzésekkel, – ezeket is küldöm... Előszedek mindent, ami Mihály kezétől származik. Sok levelem nem lesz, mert attól kezdve, hogy Újpesten voltam, mindennap láttuk egymást. Remélem maradtak azokból a cédulákból egyesek, melyeket fölküldött hozzánk egy-egy fiúval, hogy jöjjenek azonnal le, mert valami miatt izgalomban van...” „Az írások közt van Mihály első levele hozzám, melyben Fogarásról megköszöni az Olcsó Könyvtárban megjelent Platón-dolgozatomat. A túlzott dicsérő hang és a teljes túlméretezett elismerés fogarasi elszigeteltségére vezethető vissza. A legtöbb írás a háború idejéből való, s inkább rettenetes idegességére és önkínzására jellemző, melyeket a háború okozott, mint hogy érdekesek lennének. Lehet, hogy én voltam az egyetlen, aki kissé meg tudtam nyugtatni, ha rövid pár órára is. Látható, hogy senki a világon nem szenvedett oly rettenetesen azon, hogy háború van, mint éppen ő. De hát nincs jogom kézírásait magamnál tartani, a Babits-levéltárban, ha egyáltalán letétbe akarod helyezni, – jól el lehet dugni. – Ha nem akarod e rövid kézjegyeket megtartani, küldd kérlek vissza őket Brissagoba...” – írja 1960. február 11-én Basch Lóránthnak. Szilasi maga nem tulajdonított nekik irodalomtörténeti értéket, holott éppen az ő leírása szerint ezek ismeretségük első éveire, és Babits első világháború előtti ideges magatartására nagyon jellemzőek.

A levelek késedelmes összegyűjtése miatt Basch Lóránthnak az az ötlete támadt, hogy elküldi Szilasiéknak a Babits-hagyatékban található Szilasiéknak írt levelek másolatait, hogy az ügy országos fontosságára felhívja a házaspár figyelmét: „Az én Mihályhoz intézett leveleim másolatát megkaptam. – Köszönetem a Széchényi Könyvtárnak is ezért késett oly szégyenletesen sokáig, mert röstelltem írni anélkül, hogy egyben én is küldöm Mihály leveleit. – Légy meggyőződve, hogy folyton szemem előtt, – lelkiismeretem előtt tartom ezen legmélyebb kötelességemet.”

A levelezés hazakerülésének végső stádiumát rögzíti Szilasi Vilmos következő levele:

1960. november 29.

Széchényi Nemzeti Könyvtár

Muzeális Osztály

Budapest

Babits Mihályhoz intézett leveleim másolatait is megkaptam s fáradságukért megindultan mondok köszönetet.

Ez a köszönet azért késett szégyenletesen sokáig, mert reméltem, hogy elküldhetem Babits hozzám intézett leveleinek teljes gyűjteményét. Fájdalom, még most se jutottam hozzá, hogy irataimnak régebbi ládáit rendezzem. Noha már eneritálva vagyok, még mindig el kell látnom, utód híján, tanszékemet. Ezáltal mindig csak rövid időket tölthetek

itthon, május óta összesen két hónapot, s ezek az idők is túlterheltek mindenféle sürgős tennivalóval, – eltekintve attól, hogy meglehetősen idegpróba a régi levelezésekkel foglalkozni.

... Amint valaki segítséget kapok, összegyűjtöm, Babitsén kívül is, – mindazt a levelezést, amely érdekelheti a Könyvtárt. Most csak ezt a két apróságot mellékelhetem, melyek Mihályék utolsó látogatását Brissagoban előzték meg, abban az évben, melyben Mihály az olasz-nagydíjat Dante-fordításáért kapta. Szíves és meleg üdvözlésekkel vagyok igaz kész hívük

Szilasi Vilmos

A Babits-relikviák végül is hazakerültek, Szilasi hagyatékának egyéb anyaga, így több más magyar vonatkozású irata azonban a freiburgi egyetem tulajdonába jutott.

A Széchényi Könyvtárban található levelezés sorsáról, kiadási jogáról Szilasi halála után felesége levélben rendelkezett. (A levél Gál István tulajdona.):

Meghatalmazás

Alulírott, mint Dr. Szilasi Vilmos jogörököse meghatalmazom Dr. Gál Istvánt (lakik: Budapest, V. Városház u. 16.), hogy az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának Babits-hagyatékában letétbe helyezett Szilasi Vilmos kéziratanyagot (Babits Mihályhoz és nejéhez, Ilonkához, költői nevén Török Sophie-hoz intézett leveleit és Babitsról szóló életrajzi feljegyzéseit), valamint Babits és Babitsné férjemhez írt válaszleveleit, amelyeket férjem helyezett el az OSzK-nál, egy Babits–Szilasi levelezés-kötet részére földolgozza és kiadja. Ugyancsak hozzájárulok ahhoz is, hogy a könyvformában való kiadás előtt egyes leveleket és azokból vett idézeteket Babits és Szilasi barátságát ismertető cikkek formájában előbb is közzé tegyen.

Brissago, 1972. október 17.

Szilasi Vilmosné

Így e kötet létrejöttével a kör bezárul: a több évtizeden keresztül folyó és távolságokat átívelő dialógus két része egymás mellé kerülve dokumentálja egy barátság, egy szellemi egymásra hatás történetét.

Függelék

Szilasi Vilmos művei:

1. Görög derű. – Nyugat 1908. I. 128–135.
2. Péterfy Jenő. – Nyugat 1909. I. 378–384., 418–480.
3. Platón. Tartalom és forma párhuzamossága dialógusaiban. 1910. Olcsó Könyvtár 248–250. sz.
4. A kritika elmélete. – Alexander emlékkönyv, 1912.
5. A tudati rendszerezés elméletéről. A Magyar Filozófiai Társaság könyvtára, 1919.
6. Az írástudók árulása. – Nyugat 1929. I. 474–484.
7. Edmund Husserl. – Nyugat 1930. I. 521–532.

8. Macht und Ohnmacht des Geistes. Interpretation zu Platon: Philebos und Staat. VI. Aristoteles' Nikomachischer Ethik. Metaphysik IX und XII. Über die Seele. III. 1. kiadás. 1942, 2. kiadás Bern, 1946.
9. Wissenschaft als Philosophie. Zürich–New York, 1945. (Spanyolul is.)
10. Einführung in die transzendente Phänomenologie Edmund Husserls. Tübingen, 1959.
11. Philosophie und Naturwissenschaft. Erkenntnis–Wissen–Bildung. München, 1961.
12. Phantasie und Erkenntnis. München, 1969.

(Babits–Szilasi levelezés. Dokumentumok. Bp., 1979. 3–20.)

Babits és Itália

A Nyugat-nemzedékek Itália-honvágya

Nem volt még egy nemzedék a magyar irodalomban, amelynek annyi kapcsolata lett volna Itáliával, mint a Nyugaténak. Ami a régi magyar klasszikusoknak csak néha-néha sikerült, a Nyugat nagyjai nemcsak eljutottak, hanem több ízben hosszabban is tartózkodtak Olaszországban. Ady, Babits, Kosztolányi, Móricz, Szabó Dezső, Fülepi Lajos, Elek Artúr, Fenyő Miksa nemcsak utaztak és éltek itt, hanem számos halhatatlan műben örökítették meg vonzalmukat és ragaszkodásukat Itália népéhez, városaihoz, kultúrájához. A Nyugat második nemzedékére nemes örökségként hagyták Itália-honvágyukat; Illés Endre, Márai Sándor, Németh László, Cs. Szabó László és Szerb Antal méltó utódok a nagy ősök nyomában. Szép könyv kerekednék a Nyugat olasz kapcsolataiból, ha valaki nekiszánná magát.

Babits Mihály is Itáliát szerette a legjobban, külföldön ott járt legtöbbször, több mint három évtizeden át számos alkalommal, nem is egyszer huzamos ideig. Itália városi élete; művészeti kincseskamrái, és a latin és olasz irodalom iránti rajongásának számos emléke van versben és prózában. Az első világháború előtt főként Észak-Olaszországban járt. Velence, Verona és Milánó szép sorokat kap *A gólyakalifában* és Velence újra a *Halálfiában*. De számos verse, az *Itália*, a *Zrínyi Velencében*, a *Pictor Ignotus*, a *Recanati*, stb. valódi vagy virtuálisan átélt olasz élmények megörökítése fiatal korából.

Délre is eljutott, Szicíliában, Taorminában is megfordult. Különös, hogy Rómával sosem foglalkozott bővebben („Rómát fiús tisztelettel jártam” – írja a *Hazám!*-ban), Móricz Zsigmond a Nyugat Babits-emlékszámban mint verzátus szellemi idegenvezetőt ábrázolja. A Babits emlékkönyv csak Dante-fordítását méltatja, de sokágú olasz összeköttetéseire nem tér ki. Cs. Szabó László fölhívta a figyelmet Babits előszeretetére azok iránt az angol költők iránt, akik Itáliáért lelkesedtek. Valóban vizsgálódásra érdemes probléma: az olaszbarát angol költők szeretették meg vele Olaszországot, vagy Olaszország légköre segítette-e angol kedvenceit kiválasztani? A szabadságért harcoló Italia nagy viktoriánus íróbarátai, Browning, Swinburne, Rossetti, Meredith, majd a romantikusok közül Keats, Shelley, Landor, a modernek közül pedig Wilde és Huxley valamilyen Babits szívügyei. A prerafaeliták, különösen Ruskin és Walter Crane, valamint a Stúdió művészetszeméletét döntően befolyásolták. Ruskin talán még Velence iránti különleges szeretetét is növelhette.¹

¹ CS. SZABÓ László: Laodameia Fogarason. Babits angoljai. Magyar Műhely 1966. nov., 77–94.

„Itália! tudom városaid csodálni”

Babits életében Olaszországban fordult meg legtöbbször. Családi körében állandó beszéd tárgya lehetett őseinek és rokonainak itáliai tartózkodása és nemegyszer kalandokkal teli élete. Édesanyjának dédnagybátyja volt az általa versben is megénekelt Kelemen József kanonok, később nagyprépost. Tudott olaszul és bevándorolta Itáliát. Az ő unokaöccse, Babits édesanyjának nagybátyja, Kelemen László hét évig Rómában tanult és szintén kanonok lett. Babits nagyapja Perczel Mór hadsegéde volt, a szabadságharc leverése után büntetésből besorozták az osztrák hadseregbe és Lombardiába vitték, ahonnan csak évek múlva került haza. Nagyanyjának testvére, Kelemen Gyula mérnök fiatal korában szintén járt Észak-Olaszországban.² Szülei, ahogy ez már a kiegyezés utáni évtizedekben a magyar lateiner családokban szokásos volt, ha valahova, hát legalább Velencébe jártak külföldre.

Ő maga is első útját külföldre Itáliába vette. Amikor Szegedről a határszéli Fogarasra neveztek ki, elkeseredésében minden pénzét egy velencei útra költötte: „Első nagyobacska megtakarított pénzemen Itáliába szöktem ki – írta. – Azonnal otthon éreztem magamat, az antik Itália után a modern is barátommá vált! Nemcsak a latin szók csöngtek ismerősen a fülemben. Ismerősek voltak az enyhe hajlású édes dombok is, az ég kéksége, a felhők fénye, s a levegő íze. Úgy éreztem, hogy a csodálatos itáliai táj, amerre akkor jártam, rejtelmes módon rokon az én pannon hazám tájaival.”³

Akkori legjobb barátjához, Juhász Gyulához írt levelében lelkendezve számol be a számára a nagy Életet jelentő olaszországi utazás élményéről. Akkor még csak Velencét látta, de ez az ő-élmény meghatározó benyomást gyakorolt rá egész életében:

„Megjártam egy kis karajt a szép Itáliából – írja – és úgy érzem, hogy megnöttem egy fejjel. A nagy halottak vonzottak Veneziába: de figyelmem nagy részét elvonták a kis élők. Talán, mert a kis élők összege a nagy Élet. (Ama bizonyos Élet.) Láttam egy nemzetközi tömeget, beszéltem és gondolkoztam idegen nyelveken, éltem idegen helyeken. Konstatáltam, hogy a mi szép dunántúli egünk éppoly kék, dombjaink éppoly zöldék és enyhén gömbölyűek, mint az olasz ég és az olasz dombok: de honfitársaink mogorvábbak, utcáink csöndesebbek, mint a kedves olaszok és az olasz utcák.

A legfeledhetetlenebb benyomásokat az architektúrától kaptam. Az olasz architektúra már Fiumében kezdődik, s innen kezdve e középkori városok igazán a mesék varázsával hatnak. Meg kell jegyeznem, hogy a legfeltűnőbb hangulat egyáltalán nem reneszánsz jellegű. E szűk, félhomályos, regényes tömkelegben a tiszta klasszikus reneszánsz palota inkább az ellentét erejével hat.”⁴

Első regénye, *A gólyakalifa* élénk színekkel idézi Velence történelmi és művészeti emlékeit. Igaz, akkor már negyedik itáliai útja után volt és első futó benyomásainak versekben való megörökítése után *A gólyakalifa* prózai ábrázolása valósággal útikalauz-szerűen használható.

² BUDAY László: Babits Mihály öseiről. Magyar Csillag 1942. II. 331–337.

³ *Itália és Pannónia*. Arcképek és tanulmányok. Vál.: GÁL István. Bp., 1977. 206.

⁴ Babits–Juhász–Kosztolányi levelezése. Bp., 1959. 173.

„Ez a csönd városa: az egyetlen város a világon, ahol nem hallani kocsizörgést. (1908!) Én nagyon szeretem a csöndet... A néma simaságos nagy márványkockák a galambok között, a galambos tér, hol tarkán és aranyosan van égre festve a hihetetlen, a mesés San Marco. Este a Mercerián sétáltunk, kékesfehér fényfolyó áradt simán a szűk utca medrében, a boltok tükrei és óriás üvegei vakítottak, csodálatosan elegáns öltözetű idegen hölgyek pompáztak a csodálatos városban, hol soha egyetlenegy cipő sem lett sáros, sem ruha poros. És gondoltunk a Canale Grandén, hol az ős palazzók nagy aranymennyezetű szalonjaiban villanycsillár égett, és künn, künn lassú hab nyaldosta sötéten a márványlépcsőket, nyaldosta korhadni a piros-fehér csíkos faoszlopot...

... Múzeumokon mentek át, rengeteg termeken... a falakon múlt idők képei, festett arcok, melyek elevenebbnek látszottak az eleveneknél, melyek benyomódtak az ember fantáziájába és kísértették álmait; a mennyezeten gazdag és súlyos aranykacsakaringók, stukatúr dísz, arany levelek és arany voluták, amilyeneket királyi paloták képein látott eddig...

Boldogan mutogattam a sok szép és tarka alakot, a várakozó követeket, gyönyörű hullámos hajukkal, elevenes színű ruhájukban, az aggodalmas királyt, a lobogós cédrus árbocokat, a népes erkélyű márványházakat, a hidakat, hajókat, kikötőket, a menyegyzeteket, az aranyhajú királyfit, a pápát, a bíborosok menetét, a tizenegyezer szüzet, a szentek aranykarikáit, a kegyetlen nyilas pogányokat.

Gyalog kószáltunk az utcákon, néztük a kirakatokat, a gyöngyöket, tükröket, üvegeket, a szobrocskákat, a fotográfiákat, az ékszereket, mozaikokat. És néztük a házakat, a gyönyörű ablakokat, a finom romantikus erkélyeket. Elkalandoztunk a szűk utcákba, ... ahol a nyílt üzletekből gyümölcs- és olajszag áradt ki, ahol olyan a házak arca, mint a hervadozó unt szépségeké, nemes piszok földi a köveket, zengő latin szavak bágyadt ruganyossággal szökdösnek, mint a régi labdák, a lebecsátkozó rokkant falak között... Régi ércek fényelegtek, áttört poros üvegek szürkültek az antikváriusok ablakaiban. Csúspasz falú sikátorok között egy enyhe boltív hajolt át. Leányok jöttek, magas, karcsú munkásleányok, aranybarna fürttel, fekete szemekkel, nagy rojtos fekete keszkenőben, mely csodálatosan nemessé tette alakjukat.⁵”

Móricz Zsigmond Velencében futott össze vele egyszer.

„Egyszer Velencében, sok évvel később, de a Tűz előtt, még Velencében kettesben bolyongtunk párommal; a világ szalonjában, a Szent Márk téren, forró napon lankadtunk... Egyszerre csak Babits állt előttünk kedvesen és tanárosan... Úgy benne van alakja életem Velencéjének kövei közt.”⁶”

Velence után leggyakrabban Firenzében járt. Ha Velencében a nagyvilág nyüzsgését élvezte, Firenzében éppen az ellenkezőjét: az állandóságot, a megmerevedett történelmet. Amikor az első világháború után nászútjára is Firenzébe vitte ifjú feleségét, még akkor is az lepte meg, hogy ott semmi sem változott. „A vörös lilium városa egy nagy középkori látványosság... Az idegen nem a forrongást érzi, hanem az állandóságot; ezt a pa-

⁵ *A gólyakalifa*. 2. k. 1920. 120–121, 125.; *Halálfiat*. 1935. 156, 166.

⁶ Babits emlékkönyv. Szerk.: ILLYÉS Gyula. 1941. 140.

norámát látta hajdan Dante, látta Fra Angelico; hatszáz év nem hagyott nyomot itt.”⁷ Számára Firenze Dante városa, még akkor is, ha őt magát száműzték életében. Firenze világtörténelmi jelentőségét azonban még a második világháború elején írt egyik utolsó vitairatában is pontosan körülírja: „Firenze nem volt kis ország, vagy ha igen, csak oly értelemben, mint Anglia.”⁸ Hogy mennyire szívügye volt Firenze, Fenyő Miksa örökitette meg róla szóló nekrológjában: „Gyalogosan együtt mentünk fel Fiesolébe, együtt néztük meg a dómot, az ásatásokat, Szent Ferenc templomát az etruszk akropoliszon, s aztán a kolostort és a kolostorban a ferencrendi szerzetesek áhítatos gyűjteményét, Szent Bernát celláját, s mintha minden templom, kolostor, cella Babits szellemével telítődött volna.”⁹

Ha kevés nyoma is van más olasz városok iránti hasonló hőfokú érdeklődésének, mások emlékei támpontot adnak más olasz városok és tájak iránti szeretetére. Móricz Zsigmonddal együtt járták be Veronát, Páduát és az észak-olasz tavak vidékét. *Recanati* című verse nem személyes emléke, hanem Radó Antal Leopardi-könyvének olvastán keletkezett. Mély tájélmény megörökítése *A Campagna éneke*.

Különös, hogy Rómáról úgyszólván alig ejtett szót. Emlékezetes *Hazám!* című versének egy sora: „Rómát fiús tisztelettel jártam,” de érthetetlen, hogy nem rögzítette bővebben ottani emlékeit. (Vajon Ady Nyárdélután hold Rómában és Kosztolányi Marcus Aurelius ódája riasztotta-e el, hogy hasonló rangú versben keljen versenyre velük?)

Szicíliai útjáról is mindössze a sirokkó kínzó hatásának leírása maradt meg versben.

Dante – az emberi egység költője

Babits legnagyobb műfordítói, sőt valószínűleg legnagyobb irodalmi vállalkozása is Dante *Isteni Színjátékának* teljes fordítása volt.

Az eddigi nézetek a nagy munka eredetét Szegedhez és Fogarashoz fűzték. A Szabó Lőrincnek diktált önéletrajzi vázlatban azonban ott van egy nagyon korai élmény hatása. Már pécsi kisdíák korában kezébe került egy képes Dante. Erről írja: „Ciglányi Béla táblabírónak megvolt (mert tudott olaszul) a *Divina Commedia* a Doré illusztrációkkal. A képeket gyakran átnéztem és borzasztó hatással voltak a fantáziámra. Így, szóval, predesztinálva voltam Dante fordítására.”¹⁰

Dante teljes magyar fordításának elhatározására és a megvalósítás kezdeteire két nyilatkozatban Babits visszatért: „Még diákkoromban kezdtem meg a fordítás munkáját, inkább csak gyakorlatból, magamnak kezdtem lefordítani egyes részeket. Körülbelül 15 év munkája a teljes fordítás. Ezalatt beutaztam Olaszországot, felkerestem azokat a helyeket, ahol Dante élt és járt. A vasúton is a tercinákat alakígtattam magamban. Teljesen lekötött és elfoglalt a munka, amelyet fiatalos lelkesedéssel kezdtem diákéveimben. Annak idején, mondanom se kell, a modern olasz nyelv még szinte idegen volt számomra. Én

⁷ *Babits velencei és firenzei útjegyzei 1921-ből*. Jelenkor 1969. 975–979.

⁸ *Egy kis Dante-vita* (Cs. Szabóval). Nyugat 1940. 434–436.

⁹ Babits emlékkönyv. 134.

¹⁰ Babits gyermekkori emlékei. SZABÓ Lőrinc: Napló, levelek, cikkek. Vál.: KABDEBŐ Lóránt. Bp., 1974. 41.

„dantéul” tanultam, az Isteni Színháték költőjének nyelvét, régies fordulataival és szóhasznáataival.”¹¹

„Nem is az olasz irodalom volt az, amivel foglalkozni kezdtem. Dante volt az. Igen, mindjárt és egyenesen Dante. Vidéki diák voltam, mikor először elem került fordításban. Mintha ködön át láttam volna valami gyönyörűt. Úgy éreztem, nem bírom ki, hogy eredetiben meg ne ismerjem. Megszereztem a könyvet, s kommentár nélkül, nyelvtudás nélkül, egy rossz szótárral próbáltam kihámozni a csodálatos sorok értelmét. Nemsokára fordítgatni kezdtem, itt is ott is, csak úgy magamnak. Szinte azért, hogy a magam számára közelebb hozzam. Szinte csak azért, hogy jobban megértsem. Boldog örömmel éreztem egyre jobban és jobban, hogy édes hazai nyelvem megbírja a Dante hatalmas szárnyalását, visszhangozni tudja zenéjét. De hosszú esztendőök teltek még el, míg megfogott a vakmerő gondolat a fölszaporodott töredékeket teljes magyar Dantévá egészíteni ki. Ez a gondolat több mint egy évtizedre rabbá tett. S ez az évtized, mintha nem is munkában, hanem lobogásban telt volna. Danténak még fordítása is az alkotás hatalmas élményét adja.”¹²

Első itáliai útjáról hazatérve írja akkori legjobb barátjának, Juhász Gyulának: „Nagy kedvvel, lelkesedéssel olvasom, fordítom, tanulmányozom a világnak kétségtelenül legnagyobb költőjét, Dantét. Ilyen óriási költőzseni csak oly költői levegőjű korban születethetett, mint a középkor, melyet Velencében tanultam meg igazán bámulni... Dante egy világot átfoglaló zseni, azonkívül a nyelv, verselés, hangulat rendkívüli művésze... Legfőbb a Dante naturális egyszerűsége... A szent költemény eleje azért hat oly borzasztóan, mert borzasztóan egyszerű, mint egy népmese. Mindezekben bár igazoltam egy új Dante-fordítás szükségét: egyáltalán nem igazoltam saját jogosultságomat e feladatra. Ezt, félek, nem is tudnám igazolni: egy mentségem, hogy magamnak, teljes lelkemmel csinálom.”¹³

A következő húsvétot is Fogarason tölti a nagy munkával: „Itt töltöm az ünnepeket... Dantét fordítva még mindig. Most Dante szikláiból várat építek lelkem köré... Dante nagy százharú hárfájához nyúltam. És a hárfának volt húrja hangomra rezonálni... Dantét csak költő fordíthatja. Hogy a költő méltó-e, rokon-e Dantéhoz? Nem tudom, de ha nem hinném, egy tercinát sem írtam volna le.”¹⁴

Babitsot Dante-fordításával kapcsolatban a legkülönbözőbb vádak, gyanúsítgatások és rágalmak illették. Az egyik odáig ment, hogy még olasz tudását is kétségbevonta azon az alapon, hogy a hagyatékában megmaradt olasz nyelvgyakorló füzet a mindennapi élet primitív kifejezéseit sorolja föl. Eltekintve attól, hogy elég gyakori a magyar irodalomban, hogy nagy fordító költők a mindennapi köznyelvben a megszólalásig félénkek vagy ügyefogyottak (pl. Szabó Lőrinc), holott ugyanakkor a legnehezebb szövegeket is pompásan értik és értelmezik, az sincs tisztázva, hogy ezek a beszédgyakorlatok nem felesége részére készültek-e. Eddig még nem merült föl a szakértő segéderők igénybevétele

¹¹ Esti Újság 1940. febr. 27. 7.

¹² CS. SZABÓ László: Beszélgetés Babits Mihállyal, a San Remó-i díj nyertesével. Irodalomtörténet, 1969. I. 163–164.

¹³ Babits–Juhász–Kosztolányi levelezése. 174.

¹⁴ Uo. 191, 318.

Dante nehéz szövegeihez. Fogarason Babits egyik legjobb barátja, sőt éppen itáliai és franciaországi útítársa volt a nyelvzseni Ambrózy Pál. Újpesten kollégája volt az olasz–magyar történelmi kapcsolatok kiváló kutatója, Hendel Ödön. Pestre költözésekor hamar összeismerkedett az eddig legnagyobb magyar Dante-szakértővel, Kaposy Józseffel. Erről nekrológjában ezt írta: „Engem Dante vitt föl először József körüti lakásába könyvért és tanácsért. Egészen fiatal ember voltam akkor. Mi bírta rá, hogy az ifjút és tudatlant, a kiáltott modernet s nyugatost úgy fogadja, ahogyan fogadott... Sohasem felejttem el örömet, meglepetését, mikor munkámból először mutattam neki részleteket: ahogy fölugrott ülőhelyéből, a lelkes szavakat, az atyai csókot, mely olyan volt, mint a szent Kazinczy csókjai fiatal istenfiak arcán. Attól fogva az én munkám az ő ügye is lett. Talán sohasem izgatták őt a maga könyvei úgy, mint az enyém, mely nélküle lehet, hogy célhoz sem ért volna. Csüggedéseimben ő biztatott, tudatlanságomban ő gyámolított a filológia útvesztői között.”¹⁵

Már többen megfigyelték, mennyire szókimondó Babits Dante-fordításában, különösen a Pokolban. Merem állítani, hogy a magyar irodalom klasszikus fordítói közül e tekintetben csak Arany János Arisztophánészre fogható hozzá. Többször elhangzott, különösen újabban, az a lekicsinylőnek szánt nézet, hogy a szecesszió jegyei bélyegzik meg stílusát, s még jó, ha valaki hozzátette, hogy a szecesszióknak népies vonásai is voltak. Itt azonban tovább is léphetünk... Babits éppen kedvenc olvasmányainak történetéről írva sorolja föl, hogy a Dante fölfedezését megelőző időben a régi nagy magyar klasszikusokkal foglalkozott: Balassi, Zrínyi, Berzsenyi volt kedvenc olvasmánya.¹⁶ Ekkoriban, ahogy erről másutt megemlékezik, az erdélyi balladák és emlékiratok hozzá való köz-elállásáról ír. De archaikus kifejezésein kívül sok az újabban leírt szekszárdi tájnyelv sajátos szókincse és ejtése is. Mindezeknek az egész fordítás-trilógián végigvitt vizsgálata még a jövő feladata. Fölmerült már a Pokol, vagyis az első rész fordításában is a szöveg-hűség kérdése. Kihagyások, összevonások, betoldások nyomait találták egyesek. A Nyugat műfordítói esztétikájának elveit próbálták itt is föllelni. Mindez azonban semmit sem von le a mű értékéből. Történetek kísérletek kiváló élő költők Dante-fordításaira. Nem kisebb mester, mint Weöres Sándor gyürkőzött neki Kardos Tibor szóról szóra való tolmácsolásával három ének lefordításának. Dacára nagyszámú műfordítóinknak költőink seregében, bizvást állíthatjuk, hogy belátható időn belül nem akad vállalkozó ilyen méretű munka elvégzésére. Nem egy irodalom, mint például a német egy időben nemzedékről nemzedékre új meg új fordításokban prezentálja a világirodalom remekeit. Ma már azonban ott sincs ez divatban. Babits Dantéja valószínűleg olyan egyedülálló remekmű marad a maga nemében, a magyar nyelvnek önmagában is egy olyan sajátosság remeke, mint a Károli Biblia, Bérczy Anyeginje, Arany Hamletje vagy Arisztophánészé.

Annak, hogy Dantét választotta, indítóoka elsősorban műfajokat egyesítő gazdagsága. Erről ezt írta:

„A Divina Commedia a világirodalom legnagyobb költeménye... Ez a hatalmas líra egyszersmind hatalmas epika is... Ez a legteljesebb emberi színjáték, a pokoli bűnök és szennyek naturalizmusától az emberi lélek csodálatos fölemelkedéseinek paradicsomi

¹⁵ Kaposy Józsefről. Arcképek és tanulmányok... 336–341.

¹⁶ Könyvek könyve. Szerk. KÖHALMI Béla. Bp., 1918. 86.

zenéjéig ívelve, rendkívül sűrítettségében szinte beláthatatlan gazdagságú és tarkaságú életanyagot ölelve föl, alakok, események végeérhetetlen sokaságát, amelyek együtt egyetlen nagy élet vallomásává, egyetlen szimbolikus és rendelteteses élet tartalmává szövődnek... Dante élete nem véletlen és egyéni érdekű, hanem jelentéses élet, mint a költőink közt például Adyé... Ő alkalmazza először a modern irodalomban a nagy fantasztikus íróknak azt a módszerét, amely a nem ismert tartományokról a szemtanú és tudós pozitív egzakttságával tud beszélni... Műve az egész emberiség eposza.¹⁷

Tömör jellemzését adja az ő Dantéjának:

„A legnagyobb olasz költő, a világirodalom egyik fő alakja... Dante a modern európai irodalom első nagy szelleme... A középkor egész szellemi és érzékbeli kincsének összefoglalója s egyszersmind az első modern reneszánsz ember. Pontos, szinte matematikai konstrukció, mély, komplikált és többrétű szimbólumok, enciklopédikus tömörség, gazdag és mégis egyszerű, s precíz nyelv; mindig festői és plasztikus fantázia, s szárnyaló vagy árnyalatos zene; a legmagasabb extázis, s biztos érzék a realitás iránt; végtelen szín- és hangulat-skála, mely a légies álmok és zene birodalmától egészen a durva népi drasztikumokig, a politikai pamflettől a szerelmi líráig, vad szenvedélyek rajzától bájos és könnyű játékokig terjed; zsúfolt gazdagság emberi alakokban és történetekben; monumentális nagyság az egészben, s kimeríthetetlen bőség a részletekben, ezek Dante művének a jellemzői. Világnézete szigorúan katolikus, s az egység, rend, igazság, béke és szimmetria elvein épül fel.¹⁸

Az eddigi Babits-kutatásokban nem merült föl az a háttér, amely Fogarason tárult eléje az iskolában is elrendelt világbéke-mozgalom ottani hirdetőjeként. Jókai Mór volt 1895-ben a magyar írók közül első résztvevője az akkor induló világbéke-mozgalomnak, amely az első világháború idejére Magyarországon is, legalábbis a fővárosban széles keretekben bontakozott ki. A Szabó Ervin és Jászi Oszkár kezdeményezésére és irányításával egyre komolyabb szervezeti formákat öltő magyar békemozgalom egyik kimagasló harcosa éppen Babits volt.¹⁹ A harmincas évek közepén életében utoljára összegezett Dante-képben nyomatékosan hangsúlyozza Dante úttörő szerepét a világbéke-gondolat történetében: „Számunkra, kik ma az európai egység gondolatával küzdünk, különösen érdekes nyomon követni ennek az egység-gondolatnak fokról fokra való hódítását e nagy középkori lélekben. A De Monarchia hatalmas lépése a költőnek (és az emberi léleknek) a Béke és Egység szent gondolata felé. Ma is mai, s valóban avulhatatlan politikai utópia, örök álom a világ egybeolvadásáról, az ember testvériségéről... Az örök békét elérni az ember célja és kötelessége.”²⁰

Babits Dantéjának kiterjedt irodalmából két italianista filológus méltatása tett közzé jelentős megállapításokat. Révay József, a kortárs tudós sajnos csak Babits halála után írta meg nagyrabecsúló méltatását. Ebben többek között ezeket írja: „Babits Mihályt ka-

¹⁷ *Az európai irodalom története*. 1936. 182–187. 17.

¹⁸ Új lexikon II. 1936. 829–830.

¹⁹ Babits a világbékéért. GÁL István: Bartóktól Radnótiig. 1973. 139–173.

²⁰ *Az európai irodalom története* 179.

tolikus lelkisége és költői tehetsége egyaránt kijelölte erre a hatalmas feladatra: utolérhetetlen művésze volt az új magyar költői nyelvnek és tudatos megújítója a magyar verselésnek is. Babits Dante-fordításának valóban a zengzetes szó a legnagyobb büszkesége: a nyelv és ritmus tökéletes ölelkezése. ... Tartalom és szó, hang és stílus, ritmus és rím, valóban összhangba olvad a színesen ömlő sorokban. Tartalmi hűség, hangzás, verselés és költőiség tekintetében a magyar szöveg méltó mása az eredetinek, s jellegzetes példája Babits fordítóművészetének.²¹

Rába György többször is foglalkozott Babits Dantéjával, és pedig Dante Babitsra gyakorolt hatásával is. Szerinte a magyar költő visszaadja Dante naturalista népiességét, képszerűségét, epigrammatikus fordulatait, lírai szárnyalását, de sok túlszínezést és hozzá-költést vél benne találni. Van egy éles szemű megfigyelése, hogy tudniillik az Isteni Színjátéknak és stílusának hatása nélkül nem jött volna létre a *Jónás könyve*: „Jónás történetének parabolaserű értelmezése lényegében a nagy dante–babitsi trópusok további megnövelése egyetlen hatalmas poémává.”²²

„Az olasz irodalom folytonossága”

Babits pár hónappal halála előtt Cs. Szabó László kérdésére így összegezte az olasz irodalomról való véleményét:

Kik érdekeltek az újabb olasz irodalomból?

„Természetesen elsősorban a költők, a Leopardik, a Pascolik, akiknek már neve is és említése is jelképezi az olasz és latin kultúra egységét és töretlenségét. De érdekel maga az egész olasz irodalom, gyönyörű folytonosságában, maga az olasz nyelv ősi és örök fiatal zengésében, a latin szavak zengésében, melyet szinte éppoly otthonosnak érzek, mint a magam nyelvének zengését.”²³

Fiatalkorában első velencei útján Carduccit vette meg magának. Juhász Gyulának írja ekkor: „Carduccit is Velencében megvettem s nagy szeretettel olvasom, bár még nem találtam magam bele annyira a stíljába, hogy folyékonyan érteném. Az osztrákok ellen írt verseit, melyben sokat és lelkesedéssel emleget bennünket... A gyönyörű idillek csupa olasz ragyogás és klasszikus derű.”²⁴

Később Leopardi is megragadta, furcsa módon Radó Antal életrajza nyomán. Legközelebb azonban Pascoli állt hozzá. 1912-ben írta róla: „Az olasz Arany János még mindig a legmodernebb olasz költő... Retorikája rokonszenvesebb, mint Victor Hugoé, szinte mint egy poéta Kossuthé.”²⁵

Európai irodalomtörténetében, ha Dantét kivéve nem is ír oly részletesen az olasz klasszikusokról, eleven miniatűröket rajzol róluk. Pár mondat is megjeleníti őket az olvasó előtt. Csak néhány sor azokról, akiket szeretett:

²¹ RÉVAY József: A magyar Dante. Babits emlékkönyv... 32–38.

²² RÁBA György: Babits versfordító műhelyében. Nagyvilág, 1961. 1738.; Uo.: Két költő, Dante és Babits. Dante a középkor és renaissance között. Szerk.: KARDOS Tibor. Bp., 1966. 575–635.

²³ CS. SZABÓ László. Beszélgetés... Irodalomtörténet 1969. I. 163–164.

²⁴ Babits–Juhász–Kosztolányi levelezése. 174.

²⁵ *Futurizmus*. Nyugat 1910. I. 457–458.

„Assisi Szent Ferencren az emberi lélek visszatál a természet egyszerű szépségeinek áhítatához, a természettel és minden teremtménnyel való testvériség érzéséhez. A szeráfi szent maga is költő volt, alázatos együgyű poéta, köznyelven, sőt prózában. Ő dalolta a híres Naphimnusz, amely inkább a Teremtmények Éneke.

Ariosto: »A középkor egész nagy meseörökségét átítatta a reneszánsz könnyű lelkével. S mintegy birtokba vette az új kor nevében... Igazi ragyogó reneszánsz szellemjének (az eposza), tele invencióval s félig gúnyos túlzásokkal, pazar leírásokban, s tökéletesen zengő olasz stancákban.«

Goldoni: »Minden idők egyik legnagyobb vígjátékírója.«

Tasso: »Bámulatos művészettel olvasztja zenévé a banalitást és a semmiséget.«

Giordano Bruno: »Íróknak és költőnek se kicsi. Nem a dekoratív virtuozitás embere. A barokk túlérlettség pompája nála másképp tör ki: filozófiai képzeletének nagyon is vad szárnyalásában, vagy épp harcias iróniájában.«

Michelangelo: »A barokk művészet apja a művészetben is... Lelke nem könnyű, hanem súlyos, mint a márvány, amelyet farag, amelyről énekel is.«

Leopardi: »Csak egyféle vigaszt ismert: a kultúra és erkölcs vigasztát, az ember értékének öntudatát, a nemes és nagy érzelmeket. S elsősorban magát a költészetet.«

Manzoni: »Ki írt mélyebb és igazabb vallási rigmusokat régi hívő korok leáldozta óta? De a történelem felfogásában, amely gondolatait állandóan foglalkoztatta... Nem hitte, hogy a béke és testvériség emberek között lehetséges. A történelem szemlélete valósággal kétségbe ejtette. Talán ez a kétségbeesés vitte a valláshoz is.«

Pirandello: »Már magának a drámai formának paradoxonait leplezi le, a színpad és élet viszonyában rejlő különös ellentmondásokat. A mai dráma legérdekesebb művelésében önmagával foglalkozik és önmagát destruálja.«²⁶

Babits az olasz nemzeti jellemet egyetlen nagyobb tanulmányában elemezte, 1915-ben, amikor beléptek a háborúba. „Éreztük az első pillanattól és nem akartuk hinni az utolsóig, – írta. Micsoda csalódás volt az olasz háború. Sokat ismerek Budapesten – sok olaszbarát volt nálunk, – mint hajdan Angliában. Nem a népet szerették: mit ismerték a népet? hanem a tájat, az utat, az ideált, a művészetet és az irodalmat. A szép eget, a szép házakat, a régi képeket, a régi szép latin szavakat. Mint Shelley szerették Itáliát, mint Keats, mint Byron, nem mint Browning... Az olaszbarátok megkímélhették volna magukat a nagy csalódástól, – hisz ismerik az olasz történetet.” Babits elkeseredésében a romlott Róma gyermekének nevezi ezt a nemzetet, a méregkeverő pápák, a férjgyilkos királynők, a megfizetett condottierék hazájának. Szerinte az olasz–magyar barátság létalapja a közös osztrákellenesség volt. Az olaszok nagyon is ismeretlenül szeretgettek minket, de „az olasz számára valóban nagy csalódás lehetett: a magyar nép a német táborban.”

Bármilyen fájdalmas is volt Babits számára az olasz–magyar barátság elhidegülése az első világháború idején, a háború végére ő is rájött, hogy Itáliának volt igaza. „Hogya vége lesz a háborúnak, kedvesünkkel elmegyünk majd Párizsba, Velencébe...” – írta már a háború idején. Mihelyt lehetett, robgott kedves olaszai közé. S ezt hacsak tehette,

²⁶ Az európai irodalom története. 114, 115, 171–172, 175, 214–215, 227–228, 295, 423–424, 276, 517–632, 666–668.

megismételte, utoljára akkor, amikor az olasz kormány Dante fordításáért a San Remó-i díjjal tüntette ki. Itália iránti rajongását semmivel sem lehetne jobban visszaidézni, mint azzal a korai versével, amelyben először vallott második hazájáról:

Itália

Itália! tudom városaid csodálni,
hol bús sikátoron vidám nép bizsereg.
Lázás az ily szűk út, mint testben kék erek,
s nemes, habár hanyag, szennyében is királyi.

Vonzanak íveid s tűnt fényed palotái,
árkádod, oszlopod, a sugaras terek,
hol elszédülnek az ideges emberek;
vonzanak a sötét toronylépcsők csigái.

De nem kékebb eged és a dombod se zöldebb,
mint honni dombjaink s a dunántúli ég,
e gömbölyű, szelíd, színjátszó kék vidék.

S olasz szív nem lehet emléektől gyötörtebb
a vén boltok alatt, az ősök piacán,
mint én, ha földeden bolyongok, bús hazám!

(Vigilia 1980. febr., 45. évf. 2. sz. 96–103.)

Babits Mihály: Halálfiái

Utószó

Babits 1922 elején egy Szekszárdra küldött levelében így vallott saját életéről és írói munkájáról: „Kedves Anyám! Ne haragudj, hogy oly soká nem írtam; de a regényem nagyon lefoglalt, mindennap meg kellett írnom a folytatást, s ez az egész napot igénybe vette, este pedig olyan fáradt voltam, hogy nem tudtam részálni magamat még tovább is írni, ha csak egy levelet is. Nekünk íróknak, úgy látszik, sokkal nehezebb az írás, mint más embernek.” – A mindennapos írói munkára a *Halálfiái* című regénye kényszerítette őt, amelynek utolsó, 66. folytatását 1922. január 17-én közölte a Pesti Napló.

A mű témájával föltehetőleg már 1920-ban kezdett foglalkozni a költő. Az Országos Széchényi Könyvtár Babits-hagyatékában a regénynek két vázlata is megellelhető. Az első alapján egy lélektani regényt lehet elképzelni, amelynek központjában Madarné (Nelli elődje) házasságtörése áll. A második a megírt mű vázlata, amely már a házasságtörés regényéből nemzedékek történetévé szélesül ki.

A *Halálfiái* megírásához 1921 tavaszán kezdett hozzá olaszországi nászútján, a Firenze melletti „Fiesole csodálatos dombján, a világ legszebb látványa előtt”, majd ez év nyarán folytatta a „szekszárdi prэшázban” Cenci néni öreg karszékében. A mű további részei folytatásban készültek a lap részére Budapesten.

Babits 1921 nyarán már részletesen írt Mikes Lajosnak készülő munkájáról. Szekszárdról küldött levelében többek között ez olvasható: „A regényem címe ez: *Halálfiái*. Úgy tűnik föl, hogy ez a legalkalmasabb cím. *Halálfiái*: ez vonatkozik a háború előtti kor gyermekeire, az egész háború előtti Magyarországra, de vonatkozhatnak általában az emberekre is: mert nem vagyunk-e mindannyian a halál fiai? Minden regénynek ez lehetne a címe. Az én regényem a 90-es években kezdődik és Nagy-Magyarország utolsó évtizedéről szól. Egy halálra ítélt világ rajza. Inkább családok, mint egyének története: s e családok látszólagos ereje s hirtelen széthullása párhuzamos az ország sorsával...”

Mikes Lajos elfogadta a regénytervet, s 1921. augusztus 24-i levelében azt válaszolta: „... semmi akadálya nincsen, hogy a *Halálfiái*t október elején, lehetőleg a legelején kezdje közölni a Pesti Napló. Úgy tervezem, hogy szeptember közepe táján kezdjük majd el hirdetni a regényt.” S valóban, a lap hét ízben is hírt adott a közönségnek Babits készülő művéről, és 1921. október 2-án megjelent az első rész.

A Pesti Naplóban folytatásokban közölt regény sohasem jelent meg könyv alakban, bár Babits 1922-ben szeretne volna – némi kiegészítés és átdolgozás után – kiadni. Még 1923-ban is abban reménykedik, hogy a *Halálfiái* és a *Kártyavár* „valószínűleg már hűsvétra a publikum kezébe adódnak”. A következő esztendőben a Szini Gyulának Esztergomban adott nyilatkozatában már időpont megjelölése nélkül tervezett: „... ez a téma kiszélesedett, megnőtt bennem, folytatni akarom és nagy regénnyé kiépíteni.” A tervek valóra váltásához nagy segítséget adott egy németországi utazás. 1925 augusztusában fele-

ségével együtt meglátogatta Feldafingban Szilasi Vilmos filozófust, s itt, a Starnbergi-tó partján hosszabb részletet írt meg művéből. Aztán folytatta „az esztergomi dombon, mely valami magyar Fiesolét idéz...”, és Tátrafüred hóvilága fölött” fejezte be 1927 elején. A Nyugatban 1926 decemberében *Regénytöredék* címen bemutatott egy új részletet a készülő műből. Aztán végre, 1927 húsvétján, megjelent a teljes regény is az Athenaeum kiadásában.

Az író egy áprilisi interjúbán a Pesti Napló hasábjain már a jövőről is nyilatkozik: „... úgy érzem, még ezen a hétszáz oldalon sem írtam meg mindent, hogy még egyszer hétszáz oldal kellene, s talán meg fogom ezt is valaha írni...” A későbbi években is gondolt a könyv átdolgozására és folytatására, de ebbe – mint 1933-ban Bálint Györgynek mondta – „ma még nem is merek belefogni.” A regény mellékalakjai és egyik helyszíne, Gádoros, felvillan majd 1937-ben a *Hatholdas rózsakert* novelláiban, de a *Halálfiái* tervezett második része nem készült el sohasem.

A *Halálfiái* első fogalmazása Babits regényei sorában időrendben a negyedik. A Nyugat 1913-i évfolyamában egyetlen számban jelent meg *A gólyakalifa*, 1915-ben a *Kártyavár* túlnyomó része és ugyanott 1921 őszén az 1919 elején írott *Timár Virgil fia*.

A teljes regény Babits életében háromszor jelent meg. Az 1935-ös könyvnapon az akkori könyvkiadói viszonyokhoz képest hatalmas példányszámban, propaganda kiadásban. Számos európai nyelvre való fordításáról is folytak tárgyalások, de eddig csak olasz (1943) és szerb (1965) nyelven jelent meg.

*

A *Halálfiái* élményanyagának gyökereit elsősorban Babits életében, valóságglátásában és a dunántúli táj kimeríthetetlen szépségében kell keresnünk. „Bizonyos fokig – vallja az író készülő könyvéről 1926-ban – önéletrajz is. Magamat, gyermekkoromat is megírom. Illetve benne van a regényben gyermekkorom levegője, a magyar dunántúli borvárosok levegője.” A mű motívumai több versében (pl. *Vile Potabis, Szekszárd, 1915 nyarán, A régi kert* stb.) is fölfedezhetők, de a benne ábrázolt világ képe – az egyéni élet már egy társadalmi réteg sorsával, hanyatlásával is összekapcsolva – az 1912-ben megjelent *Örökségem* című költeményében komorlik fel először. A családi otthontól kapott szegényes szellemi juss a *Halálfiái* légkörét idézi: „A könyvespolcon is újat sohase kaptál / kutatva mint gyerek; idei csak a naptár / annak is régi vers zöld hátán zongorál, / vers fölött régi kép, erős Komárom, áll. / Van Honvédalbum is, grammaire és úti napló, ...”. Itt is föl villan a múlt csillogó ködéből az ősök alakja: „A tömpe asztalon album ezüst virággal, / fekete alapon, ó fotográfiákkal: / apák és nagyapák – az őseim! minő / sok régi délceg úr, finom szép régi nő. / Egy Jókai-regény hősei! sok gavallér, / nálam külön legény!...” De a kód hamar eloszlik, s a koldussá lett, csak „sok lelki nyavalyát” öröklő unoka megátkozza az ősöket és az életet is. A pusztulás érzése kegyetlenebbül, kínzóbban jelenik itt meg, mint „a magyar Pokol nagy eposzá”-ban (Juhász Géza nevezte így találóan Babits regényét). A megátkozott ősökkel azonban mégis vállalja a közösséget ugyanúgy, ahogy később a könyv halálra ítelt szereplőivel. Ezt Ignótus Pálnak így fogalmazta meg Babits: „Szomorú élet, amelyet őszintén próbáltam megírni, de éppen nem szeretet nélkül. Alakjaim fájnak nekem, de ugyanannyira tetszenek is.”

A költő gyermek- és ifjúkoráról szóló önéletrajzában légköre, figurái, viszonylatai is belekerültek a *Halálfiái* első szövegébe. Ezeket az emlékeit 1920-ban több részletben

diktálta le fiatal barátjának, Szabó Lőrincnek. Az önéletrajz, a tárgyi rokonság mellett, a meseszöveg szerkesztésében is hasonlóságot mutat a regénnyel. Itt sem a nagy eseményekre figyelt, hanem apró emlékeket idézett fel, s a történet folyamatosságát a háttér elemzésével meg-megszakította. Ennek az önéletrajznak sincs tulajdonképpeni főhőse, ahogy a *Halálfiainak* sincs: inkább a család, mint az egyén áll a középpontban.

A regény alakjainak modelljei is valóságos személyek, Babits rokonai, közvetlen vagy közvetett ismerősei. Csányi László sorra azonosítja a szereplőket. Így pl. a regényhős Rácz családja a családfán szereplő egyik ág eredeti neve. Cenci néniben a költő anyai nagynyjára, Kelemen Józsefnére, Döme bácsiban meg nagybátyjára, Kelemen Mihályra lehet ráismerni. Hintáss Gyula Geiger Gyulával, a könnyelmű szekszárdi ügyvéddel és újságíróval azonos, lánya Geiger Valéria – aki Dienes Valéria néven lett ismert filozófus – pedig Hintáss Gitta modellje volt.

A költő azonban tiltakozott az ellen, „mintha bármely alakjában vagy történetében az esetleges valóságot akarta volna ábrázolni.” Szerinte a *Halálfiainak* „Társadalmi regény, a lateiner osztály rétege, abból az időből, amikor ez az osztály virágkorát élte. A belső elernyedés okait akarom feltárni, ami a középosztály könnyű letörésére vezetett.”

A regény gyökereit kutatva meg kell említeni, hogy Babits magyar történelem- és társadalomszemléletére mély hatással volt Szekfü Gyula 1920-ban megjelent *Három nemzedéke*. Nemcsak a reformkor és a szabadságharc utáni három magyar nemzedék azonos értékelése utal erre, hanem a költőnek Szekfüéhez hasonlóan közismert, bár csak jóval később megjelentetett Széchenyi-portréja is.

A *Halálfiainak*, világirodalmi műfaját tekintve, részben a goethei Bildungsroman, részben a 20. század eleji családregények (Romain Rolland, Thomas Mann stb. művei) ma már klasszikus alkotásai közé sorolható.

*

A Pesti Naplóban folytatásokban megjelent *Halálfiainak*ról a korabeli kritika nem vett tudomást. A két regény közötti egyezések és különbségek felvázolásával Sipos Lajos foglalkozott a közelmúltban megjelent két tanulmányában.

Babits annak a „középosztálynak” a regényét akarta megírni, amelyet a kiegyezés után, a Tisza Kálmán rezsimben „leszoktattak az önállóságról, azáltal – vallotta az író 1926-ban –, hogy az állami és bürokratikus szervezetekben helyezték el.” Azután egy év múlva még azt is hozzátette ehhez, hogy az „én alakjaim kiszegényedtek már a megyéből és állami emberekké civilizálódtak. Polgárok lettek, bár a polgári élet realitásait, tülekedését, üzletességét nem tudták megszokni s lelkük mélyén tudomásul venni sem.” Ennek a küzdelemtől elszokott, akaratgyengeségben szenvedő, letargiában élő osztálynak a sorsát mutatja be.

Három nemzedék jelenik meg előttünk a regény lapjain. Döme és Cenci, az első nemzedék képviselői, megőrzői annak, amit a múltból értékesnek tartanak. Cenci szívós harcot folytat a gádorosi szőlőért, minden válság után újrakezdi a heroikus küzdelmet. Vigyáz a családra, de közben megöli lányai önállóságát. Döme a negyvennyolcas szellemet ápolja és a puritán élet híve. Az ő esetükben azonban az „örzés gesztusa mögött – Poszler György megállapítása szerint – elillan az őrzött tartalom, és ezzel magát az őrzést is groteszkké, és ha nem is komikussá, de biztosan anakronisztikussá alakította.” A második nemzedékhez tartozik Miska és Gyula. Két ellentétes jellem, más az életük, a házas-

ságuk, a gondolatviláguk. A cselekvőképesség hiánya vagy a céltalan tettek miatt sorsuk a boldogtalanság, a magány vagy a züllés lesz. Imre – a harmadik nemzedék tagja – még a gyermekekórát éli, a családi emlékeket raktározza el, de a regény utolsó lapjain érezzük azt, hogy az ő sorsa is meg van pecsételve: anyja tragédiája az ő jövőjét is előrevetíti.

A regény alapgondolatát a második változatban egy karácsonyi együttlét alkalmával Sátorczy Imre fogalmazza meg. Családjának sivár élete láttán tört fel belőle az elkeseredés: „Nem kell-e elpusztulni annak a társadalmi osztálynak vagy fajnak, amely így él?... *Halálfa*i vagytok mindannyian: ha nem is sejtitek!” Az első változat utolsó fejezetében Nelli képzeletében merült fel a regény című választott szó. Gyula céltalan, züllött élete, saját „Sötét Szobába” zárt magánya és szégyene, a gyermekeiért való aggódása miatt „rémllett föl ösztönében” kétszer is a „*Halálfa*i vagyunk mindannyian!” gondolata. Ezt a tompa veszélyérzetet nem veszi tudomásul a család, Cenci néni lefoglalja életeleme, a munka. Az utolsó mondat békés képe csak még komorabbá teszi a fejezet hangulatát. Itt nincs reménye a jövőnek, a Cenci-féle tevékenység sem talál követőkre: a család és a társadalmi osztály hanyatlását, pusztulását az Állam sem tudja meggátolni.

A két regény között az azonosságok mellett jelentős különbségek is vannak. A legtapinthatóbb a mennyiségi változás. Ha az 1927-es kiadás szövege alapján közöltük volna a regény első részét, kötetünk 136 oldallal lett volna vastagabb.

A két mű közötti különbségeket könyvünk tipográfiájával is érzékeltetni akartuk. Azokat a szavakat, mondatokat, oldalakat, amelyek különböznek a két kiadásban (tehát az 1927-es közlésben Babits másképpen fogalmazta meg vagy kihagyta belőle) dőlt betűvel szedtük. Ugyanígy jelöltük azokat a részeket is, melyeket később az átdolgozás során máshova helyeztünk. Azokra a részekre, amelyek hiányoznak az első változathoz [...] -lel hívtuk fel a figyelmet. De ez a jel szerepel azokon a helyeken is, ahova később a regény más helyéről hozott át egy-egy részletet a szerző. Az újságban levő dőlt betűs szavakat álló betűkből ritkán szedtük.

A regény első másfél fejezetének (1–68. l.) szövegén alig változtatott Babits, néhány apró finomításnak csak stiláris szempontból van jelentősége. Az elkövetkezendő részekben már itt-ott lényegi különbségek is vannak: árnyaltabb lesz, sőt változik is a szereplők jelleme, a kompozíció, a cselekménybonyolítás formája is módosul, az eseménygazdagság sem egyforma a két regényben.

Az első fogalmazásban (68–73. l.) Dömét gazdagabban jellemzi, mint a későbbi változatban. Negyvennyolcassága és emlékei Perczelről és Kossuthról még erőt adnak neki – a zsörtölődés mellett – a kritikára is. („Nincs ebben a nemzedékben szabadságszeretet!”) A haza még nem törpült egészen frázissá ezeken az oldalakon. Cenci néni egyébként is impozáns alakja szintén plasztikusabb és dinamikusabb, sokoldalúbban jellemzett az 1921-es regényben. Kovács Laci viszont szürkébb figura ebben a műben, pénzvágát (115–116. l.) erősebben hangsúlyozza a később betoldott sorokkal. Nellit passzívan rajzolja először Babits, az 1927-es Sátorczy né már jobban vágyik az eseményre, a kalandra, a szerelemre, a lelkiismereti drámája, vívódása is nagyobb nyomatékot kap. A mellékszereplők egy része életszerűbb a későbbi változatban. A névtelen sóti ismerőst (203. l.) majd Csontváry doktornak nevezi, és Schapringer bankár is elevenebb alakot ölt.

A regény szerkezetén is sokat változtatott Babits. A második fejezet nyolcadik részének eseményét, a csörge-tói kirándulás szervezését gyorsítja azzal, hogy eredetileg nem itt (97. l.) szerepelteti Gyula eszmefuttatását és saját meditációit a pénzről meg az ál-

lamról. (Később a 108–110. lapon található dőlt betűs részt előrehozza ide, ezzel lefékezve az eseményeket.) Ilyen újraserkesztésre van több példa is (pl. a 126–127. l. dőlt betűs részét később a 125. l. eseményeihez csatolta). Az első változatban Döme nem teszi meg azt a baljós megjegyzést (156. l.), mely a csörge-tói kirándulás eseményeire már előre utal. A vihar csak később tör ki (172. l.), s a természeti jelenséget rögtön követi a családi és érzelmi vihar is.

A negyedik fejezet végétől megszűnik az események részletezése, nagyobb időközökre figyel csak a költő, s ezekről mozaikszerű képet ad. A későbbi regényből itt még hiányzik a nászútra indulás (207. l.), és színtelenebb Velence bemutatása (208. l.), a magányos Nelli hétköznapijainak rajza (210. l.) stb. Ennek a fejezetnek egy hét oldalas (213–220. l.) tömör részét, apró utalásait 72 oldallal egészítette ki a későbbi regényben, bővítve és új eseményekkel megtoldva a történetet. A Pesti Napló hasábjain még nem esett szó Hintáss sóti látogatásáról, Kováts Laci gyilkosának sorsáról, s éppen csak felvillant pl. a válóper, Erzsébet élete, Imrus serdülése stb.

Az ötödik és a hatodik fejezetből – mint Sipos Lajos írja – még három fontos rész-mozzanat hiányzik: „Sátordyné elhatározása, hogy otthagyja Hintáss és anyjához költözik (erre a Schapingerrel való találkozás után kerül sor), Döme távirata (melyben Hintáss sóti látogatása után mintegy utasítja erre a menekülésre unokahúgát), továbbá Nelli terhessege (ezt az 1927-es regényben a bankárral való találkozás előtt veszi észre az asszony).”

Babits érezte, hogy regényének világát, a családok sorsát szélesebb háttérrel és nagyobb távlatban kell bemutatnia. Ezért mondta már 1922-ben azt, hogy az „átírást az teszi szükségessé, hogy egész más követelményei vannak egy napilap hasábjain és egy könyv alakban megjelenő regénynek. Nem kihagyni, vagy csak nagyon keveset, hanem hozzátenni, kidolgozni fogok olyan részeket, melyek – a fent említett okok miatt – kimaradtak...”

*

A regény kötetben való megjelenésekor két ellenséges hangú bírálat jelent meg, Szabó Dezső és Németh Lászlóé. Szabó Dezső új füzetsorozatát indította meg ezzel, némi szenzációhajhászással Filozopter az irodalomban főcímet adva támadásának. Ebben első-sorban a 19. századi angol regény stílárú utánzását rója föl a szerzőnek. A szeccszíós stílusornamentika jegyein kívül, a műben egyébként ironikusan alkalmazott antik párhuzamokkal, a vidéki magyar élet mégiscsak egyetemesen emberi mindennapjait akarta ábrázolni. Németh László Protestáns Szemle-beli tanulmányában azonban már ideológiai–szociológiai kifogásokat támaszt, ezeknek lényege, hogy a letűnt dzsentri és a Németh szerint itt fölmagasztalt zsidó intellektuel réteg helyett a parasztságból jövő értelmiségnek, ill. középparaszt csoportjának kellene a magyar középosztály örökébe lépni.

A *Halálfi*ai szakszerűbb értékelésére Babits halála után, a Babits emlékkönyv három tanulmányában került sor. Halász Gábor A regényíró című tanulmányában rendkívül elmélyült elemzésben vizsgálja a nagy regényt. „Kicsit maga is bíró, a formák engedelmes tisztelője és biztos ura, műalkotásban is ítélkező, jog és törvény és igazság fanatikusa.” – jellemzi az író. Babits teljes addigi munkásságának bevonásával igyekszik megtalálni a regény irodalomtörténeti és szociológiai jelentőségét. Kissé túlságosan hangsúlyozza a szerző ún. „úrifiú” mivoltát, bár elismeri lázadó természetét. Akkoriban még nem

volt köztudott Babits személyes ismeretsége a polgári radikalizmus nagyjaival, és különösen Szabó Ervinnek rá gyakorolt hatása, akivel éppen a Társadalmi pártharcok az 1848–49-i magyar szabadságharcban c. művének írása idején került mindennapi jó barátságba. Egy másik itt megjelent kitűnő tanulmány Kádár Erzsébet Cenci, Erzsí, Elza meg a többiek. Ebben a szép jellemrajzban az első fogalmazványban is már szereplő hét nőfigura jellemét vizsgálja. Ő is a szerző nagyanyjának, Cenci néniének kivételesen monumentálisra sikerült alakját méltatja. A harmadik tanulmány Kolozsvári Grandpierre Emilé Babits prózájáról. Úttörő megállapítása, hogy a mondatszerkezet megújítása Babits nagy érdeme. „Esszéinek nyelvét a költő, a szépíró kifejezéstartára gazdagítja, esszéprózája viszont átáramlik szépprózájába, verseibe.”

Illyés Gyulát is megragadta a *Halálfaí* című regény légköre, a dunántúli táj és a benne mozgó ismerős emberek sorsa. Babits jellemábrázoló művészetéről 1935-ben így vallott: „Alakjainak jellemzése költői jellemzés. A tüzetes naturalista leírás helyett az író költő fantáziájának varázsvizében fürösztli meg őket.”

Gál István–Téglás János

(Babits Mihály: *Halálfaí*. Bp., 1981. 257–271.)

SZÖVEGKÖZLÉSEK

BABITS-SZÖVEGEK

Babits velencei és firenzei útijegyzetei 1921-ből

Nem volt még egy nemzedék a magyar irodalomban, amelynek annyi kapcsolata lett volna Itáliával, mint a Nyugaténak. Ami a régi magyar klasszikusoknak csak néha-néha sikerült, a Nyugat nagyjai nemcsak eljutottak, hanem több ízben hosszasan is tartózkodtak Olaszországban. Ady, Babits, Kosztolányi, Móricz, Szabó Dezső, Fülepi Lajos, Elek Artúr, Fenyő Miksa nemcsak utaztak és éltek itt, hanem számos halhatatlan műben örökítették meg vonzalmukat és ragaszkodásukat Itália népéhez, városaihoz, kultúrájához. A Nyugat második nemzedékére nemes örökségként hagyták Itália-vágyukat; Illés Endre, Márai Sándor, Németh László, Cs. Szabó László és Szerb Antal méltó utódok a nagy ősök nyomában. Szép könyv kerekednék a Nyugat olasz kapcsolataiból, ha valaki neki-szánná magát.

Babits Mihály is Itáliát szerette a legjobban, külföldön ott járt legtöbbször, több mint három évtizeden át több alkalommal nem is egyszer huzamos ideig. Itália városi élete, művészeti kincseskamrái és latin irodalma iránti rajongásának számos emléke van versben és prózában. Az első világháború előtt főként Észak-Olaszországban járt. Velence, Verona és Milánó szép sorokat kap *A gólyakalifában* és Velence újra a *Halálfaiban*. De számos verse, az *Itália*, a *Zrínyi Velencében*, a *Pictor Ignatus*, a *Recanati* valódi vagy virtuálisan átélt olasz élmények megörökítése fiatal korából. A világháború után délre is eljutott, Szicíliában, Taorminában is megfordult. Különös, hogy Rómával sosem foglalkozott bővebben („Rómát fiús tisztelettel jártam” – írja a *Hazám!*-ban), Móricz Zsigmond a Nyugat Babits-emlékszámban mint verzátus szellemi idegenvezetőt ábrázolja. A Babits emlékkönyv csak Dante-fordítását méltatja, de sokágú olasz összeköttetéseire nem tér ki. Cs. Szabó László nemrégiben a Magyar Műhelyben fölhívta a figyelmet Babits előszeretetére azok iránt az angol költők iránt, akik Itáliáért lelkesedtek. Valóban vizsgálódásra érdemes probléma: az olasz-barát angol költők szerettették meg vele Olaszországot, vagy Olaszország légköre segített-e angol kedvenceit kiválasztani? A szabadsággért harcoló Itália nagy viktoriánus íróbarátai, Browning, Swinburne, Rossetti, Meredith, majd a romantikusok közül Keats, Shelley, Landor, a modernek közül pedig Wilde és Huxley valamennyien Babits szívügyei. A prerafaeliták, különösen Ruskin és Walter Crane, valamint a Stúdió, művészetszeméletét döntően befolyásolták. Ruskin talán még Velence iránti különleges szeretetét is növelhette.

Babits útiélményeit nemcsak verseiben és regényeiben örököltette meg. Egyik tankönyvbe kívánczoló remekműve *Útinapló* c. „magyarországi képeskönyve” – Szekszárd, Fogyas, Kolozsvár, Szeged, Pécs lelkes ábrázolása. Tájfestő ereje, városok lelkét meglevénítő képessége, a történelmi látnivalókat átélő izgalma egyenesen predesztinálta az útikönyvre és útinaplóra. Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában őrzött hagyatékban fennmaradtak olaszországi útijegyzetei 1921-ből. Ekkor szabadult ki először az ellenforradalmi Magyarországról külföldre. Ezúttal nem tanárkollégáival, író társaival vagy kedvenc

tanítványával utazott, hanem feleségével, Török Sophie-val. 1921 januárjában tartották esküvőjüket, pár nappal utána Szekszárdra utaztak, március vége felé pedig Olaszországba. Ahogy szülőföldjét, úgy akarta kedvenc olasz városait is bemutatni fiatal feleségének. Olaszországi élményei mélyen megrendítették. Hazájából nagy nehézségekkel sikerült kiutaznia, útítársai a vonaton, nem tudva személyi jelentőségét, mint magyar állampolgártól húzódoznak tőle. A fasiszta hatalomátvétel még távol van, a városok utcáin azonban folyik a jelszóharc a szocialisták, kommunisták, anarchisták tábora és a keresztény jobboldal és a fasizmus között. Az olaszok a volt német és osztrák ellenségre, valamint csatlósaikra gyűlölettel néznek, bombáik nyomára emléktáblával hívják fel a figyelmet. Magyarország meg- és elítélése szintén megrendíti.

Jegyzetei Babits 1921. márciusról keltezi, útjuk azonban a nagyhét és Dante május 18-iki születésnapja közé kellett, hogy essék. Lehet, hogy a Dante-ünnepségekre kiadott utazási kedvezményekkel tették meg útjukat Babitsék. Mindezek megállapítása a további kutatás feladata. Szokása szerint ekkor is a kezébe akadó papírdarabkákra írta föl élményeit és gondolatait. Néha csak egy-egy emlékeztető szót, egy beszélgetés foszlányait vagy friss élményeit; közben aztán ráérő idejében összefüggő szöveggé oldotta föl jegyzeteit. Jegyzeteinek javát, különösen az összefüggő részeket logikai sorrendbe igyekeztem állítani, elhagyva a néha egy-két további változatban újrafogalmazott, de többnyire csak egy-két mondatból bővített ismétlődő szövegeket. A négy fejezet címét én adtam, de a szövegben előforduló szavak kiemelésével.

Babits Mihály: Itália, 1921

A sötét és csöndes Velence

Alig tudom elhinni, hogy megint itt vagyok... Évek óta már csak álmokban volt ily csönd körülöttem. De nem álom. Van még gondola is; s abban ringok és ez a palazzo-sor nem színpadi díszlet, noha annak látszik. Szinte borzadás fog el: mintha kísértet volna ez az egész város, a kísértetek némaságában, s derengő fényében, kikelve a vízből.

Úgy kelt ki bennem, ennek a szörnyű hat évnek mindent elborító tengeréből, a régi szépségek kísértete. Ma Velence, minden pesti sznobság és nászút közhelye, nem közhely többé, hanem paradoxon.

Délután még katonák kutattak zsebeimben, vámostak, és a vonat várt, bizonytalan idejű indulással, míg tart a nyugós, háborús útlevel-vizsgálat. Órák hosszát. Oroszok ültek szemben velünk, vagy rigai lettek, akik a szocializmusról, az Ember kötelességéről és a Társadalom lehető boldogságáról vitatkoztak.

– Vigyázat – mondta mellettük, ránk mutatva, egy német – ezek magyarok: följelentik Önöket mint bolsevistákat.

– Magyarok: gavallérok – felelte az orosz, s tovább beszélt. Egy jugoszláv diák, gazdag, művelt fiú, megszólalt magyarul. Azelőtt Pesten tanult; most a Sorbonne-ra ment: idők változása.

– Nemzetközi ember – mutatta be magát, gyermeces dicsekvéssel. A tépő és daraboló béke lehetetlenül összekuszálta az ő nemzetiségi és illetőségi viszonyait is. Nevetve beszélt, hogy szinte maga sem tudja olykor, hová tartozik?

– De hát érzelmileg? Érzelmileg bizonynal tartozik valahová?
 – Érzelmileg: zsidó vagyok! – tört ki, nyilvánvaló daccal hangjában. Csupa ellenséges szemek, nemzeti, faji, elvi ellenszenv, gyanakvás, vámvizsgálat; s az áldott Vasút is, mely oly simán kapcsolt országot országhoz, lassú és megreked, bizonytalan órájú indulással.

Nekünk ma szinte csodának tetszik ennek a világnak az állandósága: mintha vissza-csöppentünk volna a háború előttbe. Velence olyan volt – mikor újra láttam hat év után – mint valami megvalósult képe önmagának.

Bámultam rajta, hogy még van gondola; és a palazzok szinte meghökkentettek, mint a sírjukból megjelent halottak. Velence nem közhely többé, hanem paradoxon.

Velence sötétebb és csöndesebb, mint a háború előtt. Egy kísértet – Velence, sötétebb és csöndesebb, mint régen; de egyúttal szüzebb: ott még távolról sincs annyi idegen. (Persze: szegény magyarok jártak inkább oda, nem dús britek, mint Firenzébe.) Velence ma szinte az olaszoké. Olaszokat látni térképpel az utcán: vidékiek; mintha sietnének használni az időt, míg el nem lepnek mindent a hangos *tedescok*. Olasz nevek a hotelem listáján – s csodálatos! egyetlen magyar szó sem csendül a San Marcon, sem a Lidón, mely egykor Budapest strandja volt.

Velence most ébred; szinte tapsolva fogadják az idegent, mint az első pillangókat. Amily nehéz ma ide kijutni: kiviteli engedélyeken és bizonytalan határvonatokon – olyan versengve iparkodnak itt megkönnyíteni mindent számunkra, ha már egyszer kijutottunk; maguk mennek útleveink, vízumaink után, s ezerféleképpen kedveskednek: nevetnek ránk, mintha a tavaszt hoztuk volna. Velencében ezer nyoma van a télnek; s ahogy ott ma prémes bundákban járnak és csak mi találtuk melegnek az időt, mi hittük el az olcsó ibolyának, hogy tavasz van, mi néztük nyitott ablakból a Rivát – míg az ottaniak megbámulták a magyar nőt szalmakalapjáért s fehér cipőjéért – úgy éreztem, hogy ez szimbolikus. Mi a tavaszba menekültünk ide, és nekünk tavasz ez, béke ez – minden amit itt találunk: a friss Daily Mail az asztalunkon, a csörgő nikkelpénz a zsebünkben, a trafikban korlátlanul vásárolt jó szivar, a bőséges étlap, és a hamisan kicsiny számok a számlákon – de az ottaniak még telet éreznek, háborús világot. S hiába tudtam magamat oly távol bús, bomlott hazámtól, mint soha azelőtt ebben a városban (ahol ma még egy magyar újságot sem kapni) – a bús, bomlott idők érzése lassan utánam lopózott.

Velence ma még háborús Velence. A műkincsek nagy részét nem lehet megnézni: az Accademia képeit „átrendezik”; a Doge-palota óriástermét, a Sala del Maggior Consiglio-t „renoválják”. S a bombák! A Zanipolo portáléja mellett kőbe vésett írás: *Chiesa colpita dalla bomba Austriaco-Tedesca: Német-osztrák bombától ért templom.* 916! A Szent-Márk téren is van egy márványlap evvel az évszámmal, s a sztereotip szóval: *Bomba Austriaca.* (Szerencse, hogy a földre esett!) Az emberek is romlottak. A régi elegancia kissé lecsúszott. A hölgyek távolról sem oly sikkesek, mint Pesten. A feleségem biztat, hogy vigasztaljam meg a pestieket: a Teatro Melibran publikuma mellett a mi háborús operaközönségünk mintaképe az előkelőségnek. (Igaz, hogy az olasz színházi közönség sohse volt valami diszkrét s előkelő. Itt bezzeg nem zárják le az ajtót az előadás megkezdődésével.) Aztán mintha a kisvárosiasba süllyedt volna minden: jobban megnézik az idegent, mint Pesten. Az itt lakók elevenen érzik a drágaságot is, mely lírákban kifejezve távolról sem oly arányú, mint nálunk, s csak a koronákban számoló embernek horribilis – mindazáltal elég keserves a szegény embereknek itt is.

Firenze: a régi fényes kép

De Firenze most igazán nagyvárosi, s tele idegennel, mint akármikor (mert persze ide nem németek jártak, hanem angolok s franciák) – és Firenzében igazán nyoma sincs a háborúnak. Képtárakban, templomban, színházban, hotelok halljában, mindenütt a régi fényes kép, és sétaterek, s leggyönyörűbb tavasz; és kedves, csacska olaszok, és gőgös angol, és pénzes francia, és már a tanulni vágyó német is, a régi gondtalanság testvériségében, a művészileg faragott márványok és a buja flórájú tájak közt... Itt mintha nem is éreznék a drágaságot. Az élelem nem különbözik a régitől; minden van és minden kitűnő; és ez egész Itáliára áll.

– Béke! Béke! – ujjong a selyemharisnya, a francia parfüm; ujjong a mozaik, a filigrán, ujjonganak a piros Bäckerek, ujjong a napsugár, a Giotto tornya, mely pompás színeiben vidáman szövik föl, mint egy óriás kővirág..., ujjonganak a színházi plakátok a falon, a Dante-konferenciák plakátjai...

– Jól eszik, aki jól fizet: ez ma Itália – mondta az első olasz, akivel a vonaton beszéltem. A drágulás, lírában kifejezve (pláne dollárban, fontban) távolról sem oly arányú, mint nálunk: koronában persze sokkal nagyobb. Magyar erszény számára úgy van itt, hogy némely fényüzési cikk – selyemharisnya vagy francia parfüm – olcsóbb, mint Budapesten: de az élelem megfizethetetlen. Ha visszaszámítom az ebédem árát: megrémülök. Az én hibám: mért számítom vissza?

Csak a *grafittik* kiáltanak közbe egy kissé más hangon; a plakátok mellett: azok a szénrel rótt nagy betűk a falon, rövid fölírások, amikkel az olasz suhancok telefirkálják itt a falakat.

– Éljen a *Fascio* – kiáltja az egyik *grafitto* – Halál a szocialistákra.

– Éljen Lenin! Éljen az anarchia! – feleli a másik.

S aztán a többi, egymásután.

– Éljen d'Annunzio!

– Éljen a köztársaság! Halál a királyra!

– Éljen Trieszt! Éljen az annexió!

– Éljen Itália!

– Éljen Lenin! Le d'Annunzióval!

Itt minden szó a háború és a bolsevizmus körül forog.

Károlyi Mihályról is sok szó esik, akit mostanában utasítottak ki Firenzéből... A magyarok egyébként nem érdeklik az olaszt. Budapestről sokan vélik most is, hogy Ausztriában van, vagy Ausztriának valami most lekapcsolt nemzetiségi fészke, s nem akarják hinni, hogy nagyobb Velencénél. Azon éppen fennakadnak, hogy Magyarországon még több nagy város is van. Pedig ezek sokszor maguk is tudnak néhány szót magyarul.

Felnézek a hegyre, Fiesole regényes képére, ahol a villa áll, mely Károlyi lakása volt. S lenézek a nagyszerű tárt panorámára alattam... Ezt a panorámát látta hajdan Dante, látta Fra Angelico; hatszáz év nem hagyott nyomot itt: csak nem hagy nyomot hat év! Az élet is a régi. Most díszítik Nagyszombatra a Carro Santot.

– Nuovo! Nuovo! – kiabálja mellettem a rikkancs. Veszek egy újságot. D'Annunzio levele az első oldalon: Üzenet Firenzének. Il poeta – ahogy mindenki hívja őt ma. Kitarásra buzdítja népét az olasz eszmék mellett, üdvözlötet küld Itáliának mint egy száműzött király; és egy Dante-szobrot ajándékba Dante városának...

Dante a végnélküli utcán

Minden mögött a Dante városa, egy nagy középkori látványosság! Dante ünneplésére készül a Dante városa, engesztelni a nagy Száműzöttet, mint minden száz évben. D'Annunzio tartja az ünnepi beszédet: Dantes Adriaticus. Mind e mögött a vörös lilium városa; mint valami megvalósult képe önmagának. Mint az apostolok pünkösdjén, legszűkebb szektánk gyülekezetében; noha talán szívesebben megjelenik ő a magányos mágusnak, ki egy könyvvel kezében idézi; minden olvasó ilyen mágus lehet, s nemde a pünkösdi apostolok is csak azért idézték Krisztust a nép elé, hogy aztán mindenki idézhesse magában, imakönyvével, hogy jelen van akkor is, ha egyedül elvonulva szobánkban fölnyitjuk a könyvét, mint egy szellemidéző varázskönyvet, mintahogy jelen van az áhitott szent, ha ájtatos kéz nyitja föl imakönyvét vagy bibliájával. De még könyv se kell hozzá, hogy ő velünk legyen! Ma reggel, ebben a gyönyörű tavaszban, ott jártam én az Alföld közepén, egy rengeteg mezőn, ahol gólyák sétáltak előttem, s resten csavargott a Tisza, mint egy nagy szőke lány, lusta és álmatag, pongyola és buja, aki künn aludt a réten, s még szalmaszálak és friss vadvirágok vannak bozontos hajában. Az égről az Isten nap-arca vakított, a láthatáron kűtgépek nyújtották nyakukat, a sarjadó földön báránycák bégettek. Sehol sem lehetett látni egy emberi lelket a pásztoron kívül – és mégis éreztem misztikus módon, hogy ott van velem a költő, akire gondoltam, akinek szavait morzsolgatta és tépte ajakam, mint kezem a rétről szakított virágot, akiről magam is új szavakat próbáltam keresni és tépni magamnak ég s föld mezejéből, hogy majd most estére legyen mit idehoznom, mint egy csokrot. Olyan erősen éreztem a jelenlétét, hogy önkénytelenül körülnéztem, hol pillantom őt meg? de fölöttem csak a napot, égen és földön, előttem csak a sétáló gólyákat, mellettem csak a nyájt és pásztort láttam; ezt a három dimenziót rég elhagyta ő már. S ekkor én ösztönösen a negyedik dimenzióba tekintettem, melyet ő úgy nevezett, hogy az „egyutcájú idő” – és íme, ezen az utcán, s épp ott, ahol az magyar ugarunkat szelte, – e végnélküli utcán mint egy diadalúton megpillantottam az ő alakját; s fényes volt mint a nap, s méltóságos léptű, mint a tavaszhozó gólyák, és pásztorabb a pásztornál, úgyhogy éreztem akkor, hogy mind őutána megyünk, akárhogy lázadozunk is ellene, megyünk, megyünk, azon az apátlan és misztikus úton, mely csak előre, mindig előre visz, s amelyen nem lehet megfordulni soha.

Középkori térképek

Néha megdöbbenek: milyen vigasztalan kettévált a világ. Velence, mint egy Isten háta mögötti kis város, érdeklődve hallgatja és nézi a mi szomorú középeurópai dolgainkat, mint régi korokban messze utazóinak meséit. A középkori térképek jutnak eszembe a Palazzo Ducale falán: ahol Londont Szibéria mellé rajzolták, és Perzsiát Franciaországhoz: nem kevésbé naiv és elrajzolt térkép van a mi viszonyainkról egy mai olasznak agyában. És néznek bennünket, szinte kisvárosi érdeklődéssel, kíváncsian: hat év alatt meglehetősen elszoktak az idegenektől; utánabámulnak minden feltűnőbb jelenségnek. Én Istenem! ma vagyunk csak igazán idegenek, egyik ember a másikhoz! Mintha máris ezer esztendő ment volna vissza a kultúra: messzebb vagyunk egymáshoz, mint ezer esztendeje. Borzasztó messzeség! útlevelekkel, lassú és bizonytalan vonatokon látogatunk el egymáshoz, ellenséges vagy kíváncsi szemmel nézegetjük egymást, meseként hallgatjuk egymás beszédeit – és íme: útítárcát írunk arról, amit láttunk, mint hajdan apáink.

(Jelenkor 1969. nov., 12. évf. 11. sz. 975–979.)

Babits Mihály antifasiszta előadása Pozsonyban 1934-ben

Babits Mihályt, a Nyugat főszerkesztőjét, az ismert költőt, gondolkodót és kritikust a pozsonyi Uránia tudományos egyesület 1934-ben előadásra hívta meg. Az Uránia a csehszlovákiai magyarság vezető szabadkőműves-páholyának, a Testvériségnek volt a nemzetközi fóruma. Babits maga ugyan nem volt szabadkőműves, eddig legalább erre vonatkozóan semmiféle bizonyíték nem merült föl, de az I. világháború óta tevékeny részt vett a háborúellenes, antifasiszta és világbéke-mozgalmakban. Szalatnai Rezső közlése szerint Jankó Zoltán, Károlyi Mihály volt pozsonyi főispánja hívta meg Babitsot. Az Urániának Jankó Zoltán volt az elnöke, alelnöke pedig Limbacher Rezső, Peéry Rezső édesapja.

Az Országos Széchényi Könyvtár Babits-hagyatéka őrzi az utolsó pillanatban, a prágai gyorsvonaton, Pozsony felé haladtában írt sorainak kéziratát. Ezeket a Babits-hagyaték kurátora, Keresztury Dezső engedélyével közöljük. A hol hatalmas, hol eltörpülő, de mindenképpen ákombákom betűkkel írt, a vonat rángatózásait tükröző kézirat egyenesen a pozsonyi előadás bevezetőjének készült. Az előadás további kétharmad része Babitsnak egy, 1917-ben a Világban közzétett tanulmánya, *A veszedelmes világnézet*; ez tanulmányköteteiben ugyan újra megjelent, de eléggé ismeretlen a Babits-olvasók előtt még ma is. Ebben az I. világháború előtt és alatt egyre szélesebb méreteket öltő antiracionalista és antiintellektuális szellemi mozgalmak, egyszóval az irracionizmus egyre veszélyesebb erjedését ecseteli, s az ellene fölhozható lehetőségeket fejtegeti. „Nincs-e benne mai kultúránkban a racionalizmus is, egy szerencsés hangsúlyváltás – és a racionalizmus győzni fog.”

Babitsnak ez a tanulmánya első nagy kiállása volt humanista megnyilatkozásai sorában. Ez a külön Pozsony részére készült bevezetés azokhoz a nemzetközi visszhangot kiváltott nyilatkozataihoz fogható csak, amelyeknek egyike Romain Rolland-t köszöntő írása, két másik a Familiának és az Apollonak adott vallomása, illetve a Nyugatba írt hadba szólítása a náciizmus ellen.

Az akkori magyar publicisztikában „európai irodalom” alatt, hogy csak Aradi Zsolt könyvcímét idézzük, a szélsőjobboldali diktatúrákat értették. Babits is rájuk céloz ebben a kéziratában.

*

Igen tisztelt hallgatóim,
mindenekelőtt elnézést kell kérnem, hogy előadásom nem arról a témáról fog szólni, amelyet olyan kedves bizalommal jelöltek ki számomra. A dolog úgy áll, hogy minden látszat ellenére is a mai magyar irodalomról beszélni én a legkevésbé tekinthetem magamat illetékesnek. Ezt beláttam, mikor némi lelkiismeret-vizsgálat tartva megpróbáltam elgondolni és összeírni, amit erről Önöknek mondhatnék. Egy-egy könyvkritikán kívül sohasem írtam a mai magyar irodalomról, s igen nehezemre is esnék arról valamelyes

összefoglaló képet formálni, amelyben óhatatlanul ítélet is foglaltatnék. Magam is gyakorló író vagyok, része és tagja annak a mai magyar irodalomnak, amelyről önök ítéletet és áttekintés kérnek tőlem. Ne haragudjanak, ha inkább másról beszélek. Nem szeretném megcsalni szíves várakozásukat, s ezért oly témát választottam ki, mely azt hiszem, író és olvasót egyformán érdekelhet, mely minden mai irodalmi gondolatnak szinte szükséges prolegomenája, s amellyel szemben nem lehet közömbös ma egyetlen fiatal ember sem, aki szellemi pályára készül és szellemi életet akar élni. Ez a téma a szellemi kultúra válsága, melyről manapság annyi szó esik, de melyet ritkán világítanak meg teljes összefüggésében az igazi objektivitással.

Miközben a vonat Budapesttől idáig röpített, egyszerre földöbbsen bennem ez a kérdés: tulajdonképpen mit is várhatnak Önök tőlem hallani, az előadásom címe után? Késő aggályok fogtak el... Valami olyan érzésem volt, mint a készületlen jelöltnek, aki vizsgára utazik. Azt fogják hinni – mondtam magamnak –, hogy valami különös szakismeretted van arról, amiről beszélni akarsz. A most érkezett és jól értesült hírnököt fogják bennem látni, akitől – ha már szellemi kultúránk válságáról van szó – talán pontos adatokat remélnek kaphatni. Ennek a válságnak tüneteiről és méreteiről – talán magyarországi kultúrképet – talán statisztikát, például a könyvkiadás krízisére vonatkozólag – talán praktikus javaslatokat a válság orvoslása érdekében. Pedig mindezen kérdések közt én csakugyan teljesen készületlen állok, s aztán igazat szólva nem is tudom, hogyan ütné ki egy ily válság statisztika. Helyi és aktuális bajok bizonynyal vannak mindenütt, kivált a magyar globuson, s kivált gazdasági válságok idején (ami mégiscsak hatással van a szellemi életre is) – de egészbe véve kétségtelen, hogy Európában ma sokkal több könyv jelenik meg, mint a háború előtt, az olvasók száma megszorodott, a közműveltség óriási lépésekkel haladt előre, mozi és rádió elvitték a kultúrát a világ legrejtettebb zugaiba is. Hol van itt a válság?

És mégis mindannyian, akik szellemi dolgokkal foglalkozunk, válságérzésekkel vagyunk tele. Mind érzünk valami törést, valami hontalanságot, valami talajvesztettséget s mentül magasabb rétegeiben voltunk otthonosak a szellemnek, annál erősebb bennünk ez az érzés. Hogyan tudjam megfogni ezt a láthatatlan és megnevezhetetlen válságot? – tűnődtem és elhatároztam, hogy úgy járok el, mint a logikus, aki a fogalmak elemzésével kezdi.

Mi is az a szellemi kultúra? Egy bizonyos, semmi esetre sem anyagi érdekeink kultúrája. Szellemi kultúrának aligha lehet egyebet nevezni, mint az olyan kultúrát, amely anyagi érdekeinktől független értékeket is ismer és elismer, sőt azoknak bizonyos kultuszt is szentel. Ezek az értékek lehetnek logikai, morális vagy esztétikai természetűek: amiket hajdan a szép, jó és igaz gyűjtőnevei alá volt szokás foglalni. Elég kimondanunk ezeket a szavakat, s már érezzük, hogy ma valami baj van körülöttünk, frázisszerűen hatnak és hitelüket veszítették. S talán nem tévedünk, ha kissé egyszerűsítve a dolgokat, itt fogjuk meg lényegét és gyökerét annak, amiről mint „szellemi kultúránk válságáról” szoktunk beszélni; az emberi kultúra régebbi századain át e három szó tekintélye változatlan fényben ragyogott; a tudós az igazságra hivatkozott, a politikus az erkölcsre, a művész a szépségre, ha szándékait és alkotásait önmaga vagy mások előtt igazolni akarta. Szó sincs róla, hogy ez ma is így volna. Ma a tudós nem az igazságra hivatkozik többé, mert mi az igazság? hanem megállapításainak hasznosságára vagy termékenységére; – a politikus nem az erkölcsre, hanem valamely ország javára vagy valamely népréteg érdekére; – s jól

tudjuk, milyen távol áll a művész vagy író attól a l'art pour l'art világnézettől, hogy a szépségben lássa művészetének egyetlen vagy legfőbb igazolását. Itt kell valami mélyreható változásnak lenni, mely korunk kultúráját minden eddigőtől megkülönbözteti, s a szellemiségét válságba hozza. Azt szokták mondani, hogy a szellemi kultúra válságát a világháború okozta. A háború volt az, ami megrendítette a világ hitét az erkölcsben, az igazságban, a kultúra értékében s oly állapotokat teremtett, melyek az ember minden figyelmét közvetlen anyagi érdekeire kényszerítik. Én nem hiszem, hogy kulturális válság ilyen külső okok eredménye lehet. A világtörténet elég példát mutat, amikor a kultúra inség között és katasztrófák után csak annál szellemibb fényben lobogott föl. Én úgy látom, hogy a mai válságnak csírái megvoltak már a háború előtt, s a XIX. század hatalmas és nagyon szellemi kultúrájában már benne lappangtak és érlelődtek mint titkos baktériumok. Sőt bizonyos értelemben azt lehetne mondani, hogy nemcsak hogy nem a háború okozta a szellemi válságot, hanem ellenkezőleg, ez a szellemi válság, ha nem is okozta, de bizonyára segített lehetségessé tenni a háborút. Segített abban, hogy a világ olyan könnyen belenyugodjon és eltűrje, ahogy láttuk. A világháború alig képzelhető egy olyan korban, mikor az ész és erkölcs tekintélye megingatlanul áll; hanem csak akkor, mikor az emberek legfeljebb azt mondják rá: „Ez mindig így volt és mindig így is lesz. Gaz és csúnya és esztelen dolog ez – de a világot nem az ész és nem a morál vagy szépség kormányozza.”

Rá kell gondolni az irodalomra, melyben ez a világnézet átvivődik, mint Egyiptom földjében a Nílus vize; arra az irodalomra, mely a XIX. századéból a XX.-éba érkezett.

Egyik oldalon szkeptikus nihilizmus, mély érzése a tények hatalmának, a világfolyás értelmetlenségének, az ész és erkölcs gyengeségének – vak naturalizmus, melynek számára a buta és állati lény az egyetlen leírni érdemes dolog a világon, – mély és értelmetlen lírizmus, mely előtt az élmény, a lelki kaland, az ösztönös, ellenőrizhetetlen, akarat- és tudatmögötti élet lesz a fő-fő kincs, anyag és cél, és önmagának igazolása. Másfelől – a mi új századunk partján – s mintegy reakciókép az aktivizmus, a cselekvésért való művészet – küzdelem és hit és erő és agitáció és forradalom, és a közösség harcában való föloldódás – mind, mind távol attól, hogy az ész és szellem ősi és venerábilis ítélőszékei alá vesse magát – mert a Cselekedet maga most százszor értékesebbnek tűnik föl, mint ész és szellem és ilyesmi! A Cselekedet, amely tény és élmény és hatalom és élettendület!

De aki az ész fölé teszi a Cselekedetet, az előtt a Cselekedet következtéseinek fontossága is elhalványul...

(Irodalmi Szemle 1971. [okt.], 14. évf. 7. sz. 656–659.)

Babits a Galilei Körben

Az utóbbi években egyre több dokumentum került elő Babits polgári radikális irányú érdeklődéséről. Elsőnek 1918–19-es magatartása, közéleti szereplése, szerkesztői működése, tanári pályája kapott új megvilágítást.¹ Mint azonban sejthető volt, 18–19-ben játszott nagy szerepe nem hirtelen elhatározás eredménye: eredete az előző évek élményeibe és magyar eszméibe nyúlik vissza. Humanista, pacifista, békeharcos írásainak új értelmezésére nyílt mód,² Szabó Ervinnel való tartós barátsága pedig 1916–18 között írt több tanulmányának és Kant-fordításának közvetlen okaira is rávilágított.³ Szabó Ervin mellett jelentős hatással lehetett rá 1919 őszén Orgoványban kivégzett nagybátyja, Buday Dezső kecskeméti jogakadémiai professzor, az ottani direktórium elnöke.⁴ A Galilei-kör történésze már utalt arra, hogy Babits is megjelent Karinthy és Tóth Árpád mellett a műsoros tea-esteken; Bíró Lajos egyik ott tartott előadásában valósággal biztosította, hogy „A költő részére közönséget és kritikát terem”; egy előadássorozat résztvevői között pedig 1913-ban Karinthy mellett kerül említésre.⁵ Előadásának szövege nem maradt fenn hagyatékában, a korabeli sajtó azonban beszámolt róla. Az előadásról szóló cikket, még ha az kritikai hangnemet is üt meg, azért is érdekesnek kell tartani, mert az egyetlen eddig ismert írásbeli nyoma részvételének a Galilei-kör munkájában.⁶ Érdekes adatot közöl Ady, Babits és a Galilei-kör összefüggéséről egy följegyzésében Székely Artúr.⁷ A Pesti Napló 1913. február 9-i számának 13. oldalán a következő beszámolót közli Babits előadásáról:

„A Galilei-körben ma este nagy és figyelmes hallgatóság előtt Babits Mihály »*Az anyag metafizikája*«-ról tartott előadást. Hosszú idő óta ez volt az első eset, hogy Budapesten

¹ TOLNAI Gábor: Babits Mihály ismeretlen verse a Tanácsköztársaság utolsó napjaiból. Szabad Nép 1956. aug. 5. 4.; UNGVÁRI Tamás: Adalékok Babits pályaképéhez (1918–1919). Irodalomtörténeti Közlemények 1959. 235–44.; ÉDER Zoltán: Ismeretlen adatok Babits 1919-es magatartásának következményeihez A Petőfi Irodalmi Múzeum évkönyve 1959. 70–77.

² GÁL István: Babits a világbékéért. Filológiai Közöny 1967. 355–73.

³ Uő: Babits és Szabó Ervin barátsága. Jelenkor 1968. 1008–13.

⁴ Uő: Buday Dezső, Babits nagybátyja. Uo. 1969. 265–69.

⁵ TÖMÖRY Márta: Új vizeken járok. A Galilei Kör története. Bp., 1960. 60., 98., 203.

⁶ A Galilei-kör tudományos előadásait a következők tartották: Benedek Marcell, Balázs Béla, Czóbel Ernő, Ferenczi Sándor, Fülöp Zsigmond, Kernstok Károly, Köhalmi Béla, Polányi Károly, Pikler J. Gyula, Rudas Zoltán, Szende Pál, Varga Jenő. (Vö.: Tömöry 279.)

⁷ SZÉKELY Artúr: Ady Endre és az ifjúság. Haladás 1949. április 14. 5.: „A Galilei-kör ülése után a Magyar Királyban vacsora után (1913. okt.). Beszélgetés közben küldönc érkezett a Világ szerkesztőségéből. Szombat este volt – a vasárnapi versért. Akkor jelent meg Babits Dante-fordításának első része, a Pokol. Ady Babits felé elismerő és baráti gesztusként dantei stílusban és dantei versformában tercínában kívánta megírni a verset. Ki tudná megmondani – kérdezte –, hogy a tercínák melyik sorai rimlenek egymással. (Ábá báb) Ady erre papírt és ceruzát vett elő és ott az asztalon, miközben arra kért bennünket, hogy beszélgetésünkben ne zavartassuk magunkat, néhány perc alatt megszületett a vers: Nagy lopások bűne (Désy–Lukács per).”

filozófiai témáról nyilvános és – látogatott előadást tartottak. Mindenesetre igen érdekes, hogy ma már nagy és érdeklődő közönséget tud vonzani az elvontan hangzó előadáscím is mint: *Az anyag metafizikája*. Nem mondjuk, hogy ez az egy mai este a zsúfolt padok, feszült érdeklődés és az előadás befejezőjeként jelentkező intenzív taps egy új szellemi reneszánszt jelentenek. De mindenesetre nagy elégtétellel lehet megállapítani azt, hogy ebben a városban már nemcsak a primadonnáknak és a politikai szónokoknak van közönsége, de akad türelmes és hálás publikum az olyan előadó számára is, aki őt az emberi gondolkodásnak minden gyakorlati cél nélkül való, öncélú, de annál nemesebb, a kiválasztottak számára annál gyönyörűbb kóborlásában kalauzolta végig.

Nehéz itt teljesen és híven reprodukálni Babits előadásának még csak a gondolatmenetét is. Babits az anyag metafizikájáról szólván, a filozófia ez egy fogalmának egész történelmét adta elő a legrégebbi Püthagorasz kora előtti bölcsészettől egészen a mai napig, Henri Bergsonnak a koráig. Babits mindenekelőtt úgy definiálta az anyagot, hogy az a lelki élet folyamán kívül áll és az anyagnak a metafizikája éppen attól a viszonylattól függ, amelybe azt az ember saját szellemi életéhez helyezi. Az anyag körülbelül akkor kezd élni, amikor a lelki élet ellenállásaként jelentkezik és az ember abban a pillanatban veszi tudomásul az anyagot, amikor tudomásul veszi saját magát, saját esztét, a saját lelki világát is. De ebben a percben, amikor az ember saját magát felfedezi és amikor magával szembehelyezi az anyagot, az anyag számára a világot fogja jelenteni. Az anyag a világ alkatrésze és a legkisebb ellenállású, a legfinomabb anyag (a levegő) lesz minden anyag keletkezésének a kiindulópontja. Babits ezután igen érzékeltetően előadta, hogy az idők folyamán hogyan változott az anyag definiálása. Egy időben a mozgás, majd a lét, a puszta egzisztencia, végül a szám jelképezte az anyagot. Még később a lelkierőt tételtezték fel az anyag mozgató erejében, így a gyűlöletet, a szeretetet stb., stb., végül magát az észet. Ez igen kaotikus fogalmakhoz vezetett. Amikor föltételezték, hogy az ész adja meg az anyag mozgató erejét, akkor mindenki eszével kellett számolni és az eredeti dualizmus (anyag és szellem) így kaotikus plurizmussá változott. Platón ekkor dönti meg azt a tételt, hogy az anyag a szellemi világnak ellentáll. A nagy görög bölcs szerint nincs itt ellentállás, minden ellentállás csak látszat. Az idők folyamán ez a felfogás többször változott, végre is Kant az anyag meghatározhatatlanságát a »Ding an sich« kitétel mögé rejti. Ez a felfogás nem végleges. Bergson, a legújabb filozófiai irány feje, az anyagot újra szembehelyezi az ember lelki világával és a két ellentétes világnak két ellentétes mozgásával igyekszik az anyag metafizikáját magyarázni. Bergson definíciója alapján véve a test és lélek egymáshoz való viszonyáról való dualisztikus felfogás újabb diadalmas fellobbanása.”

Körülbelül ez volt a Babits előadásának vezérfonala. Amint látható, Babits bergsonista, tehát a filozófiának azt az újabb romantikus irányát vallja, amely a gyakorlati szellemi életre alkalmazva a vallási hithez és a politikai konzervativizmushoz kell hogy vezessen. Ezek a végső konzekvenciák szöges ellentétben állanak a materialista és radikális világnézetű Galilei-kör programjával. Hogy a kör ez elvi ellentétek dacára teret és alkalmat nyújtott Babitsnak arra, hogy gyönyörű elmélyedésekkel, az értelem legszebb költészetével telt filozófiai rendszerét kifejtse, csak bizonyítéka annak a szabadelvű tiszteletnek, amellyel ez a kör a gondolat szabadság iránt viseltetik és ez a külső körülmény is sok érdekességet és értéket adott a mai estének.

(Irodalomtörténet 1972. 4. évf. 1. sz. 188–190.)

Babits véleménye Vajda Jánosról

Az OSzK Kézirattárában őrzött Babits-hagyaték 1927-es dátummal a költő egy sajátkezű följegyzését őrzi Vajda Jánosról. Ennek szövege a következő:

„Gondolom, Vajda is megénekli a magyar költők annyit emlegetett bús próféta-sorsát. A próféta életében föl nem ismerve vagy félreismerve nyomorog, s halála után csúfos dicsőség éri utol; neve ha nem is a szívekben, de az ajkakon otthont talál s jubileumainak és évfordulóinak hangossága paradox ellentét a mostoha csönddel, mely eleven alakját körülvette. Vajda sorsa nem ez; legalább eddig nem. Őt a dicsőség még halálában sem érte el, s a hallgatás még sírja körül is szinte tökéletes. Pedig Vajda nemcsak a legszebb magyar versek egynéhányát írta meg: ő maga is, emberi alakja, nagyszerű kincs és emlék a magyar lélek egy keserű, de fenséges attitűdjében. A költő nemcsak szép művek alkotója, hanem a lelkek példája és típusa is, szellemibb koroknak valóságos hőse. A mi korunknak, sajnos egészen másfajta hősei vannak.”

Babits nézete azért jelentős, mert az irodalmi tudatban úgy él ő, mint aki az Arany és Ady közötti költők közül Komjáthy Jenőt és Kiss Józsefet tartotta legtöbbre. Nemcsak ez a kézirat, hanem szerkesztői tevékenysége is bizonyítja Vajda iránti nagyrabecsülését. Érdeklődése találkozhatott Schöpfunglinével, aki 1912-ben a Nyugat-ban nagy tanulmányt írt róla.¹ Schöpfunglinénél jelentősebb volt Ady állásfoglalása Vajda mellett. Schöpfunglin tanulmányában részletesen leírja találkozását Vajda Jánossal a Vasárnapi Újság szerkesztőségében, de emberi alakját mint az életben csetlő-botló, balsorssal megvert, mindig rossz lóra tevő szerencsétlen flótást mutatja be, költészetét pedig eléggé epigonszerűnek tartja. Babits a 30-as évek elején, amikor ő rendelkezett a tanulmányrovat fölött, két terjedelmes folytatásban közölte H. A. [Hevesi András] ismertetésében Vajda János feleségének naplóját,² továbbá Palágyi Lajos Arany János és Vajda János³ című cikkét és teret adott a könyvpiacra megjelenő, Vajdával foglalkozó könyvek ismertetésének.⁴

(Irodalomtörténet 1972. 4. évf. 3. sz. 721–722.)

¹ SCHÖPFLIN A.: Magyar lírikusok. Vajda János. Nyugat 1912. I. 22–39. és Disputa: Ad vocem: Vajda János. Uo. 1912. I. 378–79.

² H. A.: Vajda János nőlegénysége és mézeshetei. Nyugat 1933. I. 289–94.; Vajda János házassága. Uo. 1933. I. 337–47.

³ PALÁGYI L.: Arany János és Vajda János. Nyugat 1932. II. 515–20. és RUBINYI Mózes: Az Arany–Vajda problémához. Uo. 1932. II. 644–45.

⁴ Schöpfunglin ismertetése RIEDL Frigyes: Vajda, Reviczky, Komjáthy című könyvéről. Uo. 1933. I. 137–38.

Babits ifjúkori verse Zoláról

Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának Babits-hagyatékában a fiatal Babits radikalizmusáról egy nagy értékű költői dokumentum rejlik. Ez Zoláról írt költeménye. Bár ez az ifjúkori zsengek között található, Keresztury Dezső, a hagyaték kurátora az ügy fontosságára való tekintettel engedélyt adott a meglepő és sokat megmagyarázó szöveg közlésételére.

A vers Zola méltatása és védelme – válaszul azoknak a sovinszta-antiszemita-klerikális köröknek, amelyek a nagy francia regényíró és gondolkodó személyét és művészetét erkölcstelennek, hazafiatlannak és filozofitának kicsinyelték, gúnyolták, sőt pocskondiázták. Babits műve Zola mély megértéséről tanúskodik, sőt munkásságának alapos ismerőjeként tünteti föl.

Babits költeménye 1903 márciusából van keltezve. Korai versei között ez terjedelemre a leghosszabb, de gondolati gazdagságára a leghatalmasabb is. Arany Széchényi emlékezete lebegett előtte, de stílusára Vajda János és Ábrányi Emil lírája is hatott. A számára megrendítő élmény és a vers megírása között eltelt öt hónapban bőven volt alkalma Zola életének és műveinek tanulmányozására.

Zola

Közös polgári végzet sírba dönté
Az igazságnak tollas bajnokát.
Szava lehelletével lángra többé
Nem szítja fojtott tűz zsarátnokát.
A rendületlen szív utolsót dobant
S a fáradt munkás pihenésre dől:
Pihenhet már. A szikra lángra lobbant.
És lángja nemsokára éget, öl.

Ez volt a férfi! aki ilyen tüzet
Akart és mert és bírt élesztetni!
Egükből egy szavára leszédültek
A régi kor kifáradt isteni.
De hát a földi istenek! Királyok,
Kéjhölgyek, pénzeszacskók és papok:
Ő kezdte a trónt gyújtogatni rájuk,
S már minden deszka lángol, ing, ropog.

A kéjelgő nő testéről letépte
Merész keze a bűnfedő bibort,
S látók, a szépet mint mocskolja vétke.
Ki bájoló lábával ránktiport.
A kék edénye mélyén rejlő mérget,
Mely megrontá a tegnapot s a mát,
A fényes trónon rágó undok férget,
Ő megmutatta minekünk: Nanát.

S föltárta rajtunk mind az izzó szennyet,
Mit eltitkoltunk önmagunk előtt,
Sebünket, mely oly rég idülve gennyedt,
S a balgán bűnre tékozolt erőt.
Kimondta, hogy ma minden eszmény porban
S bár az igazság fejét törje be,
Ő volt az egyik legromlottabb korban
Az emberiség lelkmérete.

Ha Páris a modern világ Rómája,
Ő e Rómának Tacitusa volt.
Az igazat mindég kimondta szája,
S tölgyként, a szélnek sohasem hajolt
S midőn egy ország vétkeért egy embert
Ítélték nála bűnösebb bírák:
Az igazságért ő fogott csak fegyvert,
Mit látni sem mert a hideg világ.

Egész világgal szállt ki egymagában,
S szaván a korhadt állam reszketett.
S a toll a kardot – megtámadta bátran
Az ősi átkot, a hadsereget.
Egész világgal egymagában szállt ki,
S egy országnak kiáltá: „Vádolom...” –
És győzött – bármily sok csapást, gúnyt állt ki –
Ez volt a harc! Ez a diadalom!

Óh drága volt ez igazság; és büszke,
Merész szerzője sokat szenvedett,
Kővel dobá a nép, amelyért küzde,
Börtönt izlelt, s száműzött életet.
De belé a mártírijog erőt öntött:
Most írt új evangéliumot nekünk.
Bálványt emelt, ki annyi bálványt döntött,
Mert bálvány nélkül meg nem élhetünk.

Termékenység és Munka és Igazság!
 Titeket jelölt meg szövétnekül.
 S bár a hatalmasok dühvel hallgassák,
 Ez evangéljom mégis teljesül.
 Vagy Isten –, vagy magunkcsinálta sors van,
 De mindenképpen *fölfelé* törő:
 Ki megmutatta milyen rossz a „mostan”,
 Mondá meg: milyen légyen a jövő.

S egész világ megrendült ilyen jóstól,
 Kinek szájában tett lön az ige.
 A költő most is *vates*: pap s apostol.
 S ő volt a legnagyobbak egyike.
 Álszent átkozza: ám ha Krisztus élne.
 Ő volna most legfőbb apostola.
 Hiába fedte el a halál éje:
 Az élet napját gyujtá meg Zola.

Babits Zola-kultusza, bár sem az ő francia összeköttetéseit tárgyaló dolgozatokban, sem a magyar–francia irodalmi kapcsolatokban nem kerül említésre, diákkorától élete végéig tartott.

Már otthon, édesapja könyvtárában találkozott Zola műveivel. A *Halálfi*ai figyelemre méltó beszélgetést közöl apjával Zoláról: „– Api, mi volt az a Dreyfus-ügy? – kérdezte például csalthatlan ösztönnel tapintva meg Miska centrális problémáját: mert az ártatlan kapitány az Ördögzigeten valóságos szimbóluma volt az emberi ítélet gyarlóságainak, mely ezerféle körülménytől függhet, holott az igazság csak egy és független. Miska, helyesen, az Igazság himnuszát hangolta gyermeke fülébe... – De ha kivégezték volna Dreyfust mint árulót...? ugratta tovább a témát Imrus, nem egész találomra; mert jól ismerte apját, mint egy hangszert: tudta a húrokat, melyek hangot adnak... Miska és Imrus, vagyis apa és fia élvezte, hogy Dreyfus »milyen szent és nagy ember lehet, szentebb a római pápánál...« Miska tisztelte Zola bátor, férfias fellépését s szívesen beszélt Imruskának, aki már francia szavakat is böngészett, a J'accuse-cikk kissé naivul leegyszerűsített történetét... Miska maga is aggályosnak találta e könyvek korlátlan szókimondását; – de tiszteletre méltó őszinteséget és bátorságot érzett a szókimondásban, melyet számára a J'accuse póza interpretált...”

Babits a vers írásakor másodéves bölcsészhallgató volt, akkor a magyar mellett második szakja még a francia volt. Egyetemi indexe szerint ezekben az években a XIX. századi francia regényről is hallgatott előadásokat. A Zola hirtelen és váratlan halála utáni hetekben is tovább tomboló vita személye körül tartósan fokozta Babits érdeklődését iránta. A magyar folyóiratirodalomban illusztris szerzők méltatták emberi és írói nagyságát, így a Huszadik Században Jászi Oszkár, Wildner Ödön, a Hétben Lovik Károly, a Magyar Génuszban Szász Zoltán, a Vasárnapi Újságban Schöpflin Aladár. Ezek a polgári radikálisok benne a haladó szellem hű kifejezőjét dicsőítették, aki élő, vérbő alakokat hozott be az irodalomba, fanatikus hittel szállt síkra az igazságért, a társadalom szükséges reformjainak melegsívű úttörője, a militarizmus túlkapásainak leleplezője és a pacifizmus előharcosa volt.

Különösen kiemelkedő megnyilatkozás Jászi Oszkár szárnyaló stílusú esszéje. Az emberszeretet, mondja, soha írásban nem lángolt nagyobb melegséggel. Egész életét millió és millió ember igazságos ügyének szentelte. Az ő poézise olykor a szociológiai világnézet és a tiszta esztétikum összefogása. Az, aki ma az emberi szabadságért és boldogságért küzd, nemcsak nemzete, de az egész emberiség ügyét szolgálja. Zola prófétalélek. Az európai civilizációnak a XIX. század második felében három ilyen nagy prófétája volt: Ruskin, Tolsztoj és Zola; közülük Zola a legbátrabb, a legmodernebb és a legtudományosabb gondolkodó, egyes gondolatai Babits költeményében is visszatérnek.

Zola hatása nemcsak a következő évek verstermésén látszik meg. (Az egyetemista Babits addigi versei teljesen Petőfi és Heine hatása alatt, az ő műfajaikban és stílusukban, sőt tematikájukban készültek.) A későbbi évtizedek egyes prózai alkotásain, sőt utolsó éveinek verista-naturalista líráján is. Nagyvárosi versei lehet, hogy Baudelaire párizsi tablójának mintájára készültek, hangvételük inkább Zola párizsi regényeire emlékeztet. De talán még nagyobb hatással volt Babitsra, egész magatartására, közéleti eszményképére Zola bátor kiállása, a fölismert igazsághoz való könyörtelen ragaszkodása, még ha az ellene is irányul. Zola hatását Babits egyik legkorábbi és legtartósabb inspirációjaként kell nyilvántartani.

Európai irodalomtörténetében a francia írók között is kimagasló, gyakori említésekben szétszórt összképet ad Zoláról. Versének egyes mondatai visszatérnek jellemzésében: „Kritikáiban és programcikkeiben mint egy új irodalom papja és apostola lépett fel. Zola sohasem volt igazi naturalista. Valójában Hugo utóda volt: látnok. Különös, hogy a látnokok mily törvényszerűen válnak prófétákká. A Germinal még igazi naturalista látomás, a bányáé, és egy parasztregegy a Földé. De a látomás egy kicsit ítélet is, igazságszolgáltatás a társadalom osztályai között. S paradicsomok ködlenek, átkok hullanak... Innen már csak egy lépés, hogy a paradicsom határozott körvonalat nyerjen s a próféta testi személyében is megjelenjen a színen. Ez megtörtént, amikor megkomponálta a Három Város és Négy Evangélium ciklusait, s a Dreyfus-pörben közzétette híres vádiratát: J'accuse. Azontúl ő a klerikálisok és nacionalisták üldözöttje, s a szocialisták és haladók bálványá” – írja Babits Zoláról 1936-ban.

(Kritika 1973. okt., 10. sz. 18.)

BABITS MIHÁLY

Kiadatlan versek és verstöredékek

Szabó Lőrinc hagyatékából

Eddig teljesen ismeretlen és barátok által sem tudott anyag került elő a Szabó Lőrinc-hagyatékából. Mint köztudomású, Szabó Lőrinc 1919 tavaszán Babits egyetemi tanársegéde volt, majd ugyanez év őszén hozzá költözött és két évig lakója, munkatársa és titkárféltéje lett. Babits a Tanácsköztársaság alatt viselt tisztségeitől, többek között egyetemi tanári állásától való megfosztása után teljesen jövedelem nélkül maradt. A kiadóknak és a sajtónak végzett munkájából kellett megélnie.

Szabó Lőrinc Babitsnál laktában minden papírdarabot eltett, nemcsak házigazdájának hozzá intézett leveleit és üzeneteit, vagy öt kereső vendégek közléseit, hanem számos olyan kéziratot, amelyet Babits akkoriban vagy nem akart kiadni, vagy ritka publikálási lehetőségei miatt nem tudott volna elhelyezni. Így került a Szabó Lőrinc-hagyatékba számos Babits-vers és verstöredék.

Egy-két 1910–12 körül keletkezett, de jelentős versein kívül Babits kézírása és tematikája az 1916 és 1920 közötti évekre mutat. Gondolatviláguk, stílusuk, versformáik a *Nyugtalanság völgye* korszakát egészítik ki. A nagy háborús versek és békeszózatok közvetlen szomszédságában keletkeztek egyesek, és ha nincsenek is befejezve, Babitsnak ebben az időben írt verses és prózai háborúellenes és pacifista műveinek kiegészítő darabjai. De a kezdeti ellenforradalom alatti üldözésének és megfélemlítésének visszhangjai is kifejezésre kerülnek. Vannak továbbá későbbi népi stílusát megelőző egyszerű szerelmes versei.

Hálás feladat lenne az egyes versek motívumait összehasonlítani publikált és befejezettnek minősített egyes költemények rokon hangvételével. Mindenesetre a Szabó Lőrinc által megmentett kéziratokból itt közlésre kerülő mutatványok hozzájárulnak az 1920 előtti Babits költői képének árnyalásához, gazdagításához.

Künn kacag...

Künn kacag enyhe, tarka nyár
de belül szigorú tél nyög
agyamban vés és kalapál
szigorral egy iszonyu mérnök
ő rettenetes ez a tél
vonalakkal egyszínű tábla
ő zsarnok és rab aki mér
iszonyú a sivatag ábra

Különös, belső mérnök ez
esze van, de mégis gép csak
vakon kalapál és szögez
és minden ötlete jégcsap
Én vagyok mégis idegen,
lélek, noha lelke nincsen
s bár puszta eszközöm nekem
ő tart iszonyú bilincsben

A Holdvilág ma...

A holdvilág ma nyájas és kövér
lefolyt, amelyben született, a vér
s mint egykor Hannibálnak s Scipiónak,
szelid arcát mutatja millióknak,
a Holdvilág! kiről annyit daloltak!
Különös ám hogy ugyanazt a holdat
látja mindenki, az is, aki távol,
s aki ellenség, messze Afrikából.

Én így megállva, sokszor eltűnődöm:
Milyen útvesztő minden itt a földön,
pedig ha este a kis dombra felhágysz
minden irányt milyen egyszerre meglátsz.
Mintha eltévedsz – nagy erdőbe, vélnéd,
s aztán egyszerre eléred a szélét,
s látod, hogy nevetséges kis bozót volt:
ilyeneket mond nekem ez a jó hold.

Ó erdő széle! szabad út az égig!
honnán a végtelent belátni végig,
hol a hold nyílik, a nyílt messze rétet –
be jó mögöttünk tudni a sötétet!
Ó Élet! Kis bozót, te, tréfa-dzsungel!
Ó Szerelem! látod hogy így halunk el
lassan és válni nem is oly nehéz
annak, aki a végtelenbe néz.

Ó, hát így szenved...

Ó, hát így szenved minden ember
és ilyen semmi és nyavalygó módon
kínlódik mint titkon én kinlódom?
Ily hazug minden mosoly?
s milliónyi titkos láng az álarcos pokol?

Ne röpjölj szét gondolat mint égő
nádasból száz madarak ezerré
maradj hősen, jajnak a jaj mellé
ezerből egy óriás
megváltó jaj, kínomat kimondani glóriás

Most tűzaknává...

Most tűzaknává izzad az enyhe víz
süllyedt vasakkal tellnek a tengerek
a nagy hidak kötérde rogygan

Éretlen vigadozás hát versem? Csitt sima ének!
a hadidők kereke völgyes eposzt dübörög
Felszedték a jövő síneit, vad ütemtelen őrzöngő
nagy teherautóként úttalan utakon át
felszedték a jövő síneit; ezer és ezer útjuk
egyetlenje helyett annyi meg annyi halál.
Nyílnak a házakon a vörös és a sárga plakátok
lelkes döbbenetű nép a plakátok előtt
mint csupa ablak előtt (ah mily közel egyszer a messze!)
melyeken az idegen drága halálba tekintek
fáj most párnafalak közt elkéjült puha...
ölni gyenge szívek

Jó volna most is...

Jó volna most is kívül állni
De ezt meg kellett próbálni

Ha sohasem szeretnél volna
Az ajkam egy panaszt se szólna

Ha sohse csókoltalak volna
a szívem most is nyugodt volna

Jó volna tőled elmaradni
Jó volna innen elutazni

Jó volna rád nevetve nézni
A legjobb volna rád se nézni

Jó volna lenni illedelmes
Jó volna nem lenni szerelmes

Jó volna erről nem beszélni
A legjobb volna nem is élni

(Jelenkor 1973. nov., 16. évf. 11. sz. 1004–1006.)

BABITS MIHÁLY

Önéletrajz a gyermek- és ifjúkor éveiről

– Szabó Lőrinc lejegyzésében –

Babits „*Keresztül-kasul az életemen*” c. kötetén kívül nem írt kifejezetten önéletrajzot vagy emlékiratot. Van persze több, kötetben nem, csak egykorú lapokban megjelent kisebb cikke élete egy-egy korszakáról vagy színteréről, pl. a Reviczky utcáról, külföldi utazásairól, valamint német- és olaszországi útjairól, élete egy-egy válságos fordulataráról. Művei azonban telis-teli vannak önéletrajzi motívumokkal. Szabó Dezső vádaskodása, hogy Babits „a filozopter” nem sokat élt át, csak annyiban igaz, hogy amit viszont átélt, azt mind megörökítette műveiben.

Szabó Lőrinc megkérte, diktálja le neki életrajzi adatait, legalábbis Pestre jöveteléig. Ezt 1919 május–júniusában és 1920 októberében több részletben meg is cselekedte. Őseiről, családjáról, rokonságáról, elemista és gimnazista éveiről számos nagy művét megvilágító adatot, tényt és motívumot mondott el. Szabó Lőrinc gyorsírási jegyzeteit 1944 novemberében gépbe diktálta feleségének. A két és fél évtizeddel korábbi gyorsírásos főljegyzések így hiteles átírásban maradtak fenn.

Babits önvallomása verseinek, prózai műveinek és különösen a *Halálfiainak* számos motívumát rögzíti konkrét tényekhez, megtörtént eseményekhez és valóságos személyekhez. A roppant szétágazó családfa még Buday László Magyar Csillag-beli tanulmánya után is új ágakat kap. Egészen új például Babits közlése anyai ágának felvidéki származásáról, rokonságának szegedi háttere, tanítóinak, tanárainak, diáktársainak jellemzése, első olvasmányainak fősorolása, kezdő írói és szerkesztői próbálkozása, anyjától való félelme, apja iránti határtalan nagyrabecsülése, számos rokonának az irodalmi élettel való sokféle kapcsolata (könyvtárgyújtás, írók pártfogása stb.), a Buday családdal való életszakasza, és különösen a neki már diákkorában oly sokat jelentő, az ellenforradalomban Orgoványban kivégzett Buday Dezső iránti rajongása. De később írói és szerkesztői magatartásának számos elemét is itt fogja csírájában fölfedezni az irodalompszichológia.

... Apám, mikor születtem törvényszéki bíró volt Szekszárdon. Már akkor szegény volt mind apai mind anyai ágról a család. Valamikor volt vagyon, kivált anyai ágról, amit azonban a nagyapám, aki igen vendégszerető főszolgabíró volt, elvendégeskedett. Mikor az öreg, anyám apja, meghalt, meglehetősen rossz anyagi helyzetben maradt az öreganyám, gyermekeivel, akik félig-meddig felneveletlen gyermekek voltak. Maradt egy szőlő meg egy ház.

Öreganyám rendkívül érdekes asszony volt, nagy akaraterejű. Először is kölcsönöket vett fel, hogy a szőlőt művelhesse, és abból valahogy megélhessen. A nyugdíj, amit kapott, úgyszólván semmi se volt, mert nagyapámnak roppant csekély szolgálati ideje volt a vármegyénél. [...]

Élénken áll előttem az alakja: öreg, töpörödött asszony volt, nem járt úri ruhában, hanem mint az öreg parasztasszonyok szoktak. Mindig a szőlőmunkásokkal érintkezett, s így egészen a földnek a gyermeke volt; ős-asszonyszerű módon járt ki, botra támaszkodva. Cenci néninek hívták. Hidvégi Rác Innocencia volt a neve. Apja régi nemesi családból származott, de csak tótul tudott, nagyon keveset magyarul, mert a Felvidéken eltótosodott. Én még ismertem: a dédapám volt. Valami véletlenség hozta Szekszárdra. [...]

Az apám családjáról legrégebb adat a dédapám, akit szintén Babits Mihálynak hívtak. Az ő korában hozták át a Babitsok nemességét Somogyból Tolnába. Ezt az adatot a szekszárdi levéltárból tudom; nyilvánvaló, hogy a család Somogyból ment át. Dédapám Tolna vármegye főfizikusa volt, ami annyit jelentett, hogy főorvos. Rendkívül kemény ember hírében állt. Arcképe a falamon lóg. Ő volt megalapítója a szekszárdi kórháznak. Az az anekdota van róla, hogy mikor egyszer valami szabálytalanságot fedezett fel, a patikai összes edényeit kihordatta a piacra és ott összetörette és az utcán folyt végig a sok orvosság. Deákos műveltségű ember lehetett. Rám maradtak mindkét ágról könyvek, melyek nagy részben latinok. A nagyapám, az orvosnak a fia, főpénztáros volt a megyénél. Ő még fiával, apámmal, latinul levelezett, meg is vannak a levelek. Így kezdődtek: „Dilecte mi fili Michael...” Apám is kitűnő latinista volt, tanított engem latinul, mielőtt gimnáziumba jártam volna. Apám tulajdonképpen ügyvédnek készült, végzett ügyvéd volt, de nem praktizált soha. Először a megyénél volt, később az államhoz ment át. Ő volt az első állami tisztviselő. Ez nyilvánvalóan a vagyon megszűnésével függött össze.

Mikor én megszülettem, ő törvényszéki bíró volt. Aztán áthelyezték Pestre, a táblához; akkor csak egy tábla volt az országban, Pesten. Akkor én hat éves voltam, éppen elemibe mentem. Kilenc éves voltam, mikor a királyi táblát decentralizálták, az egyetlen pesti tábla helyett sok vidéki táblát létesítettek. Az egyes bírák elmehettek új helyre és apám Pécsre ment, mert ott sok rokonunk volt.

Apámat rendkívül szerettem és tiszteltem. Ma is úgy áll előttem, hogy nagyon kíváló embernek kell lennie. [...] Mindenki úgy beszél ma is róla, mint a becsületes, nyílt magyar ember mintaképéről; rendkívül megnyerő, becsületes arca volt és egész világnézetéről csak úgy dült a hamisítatlan nyíltság. De intelligencia tekintetében is kitűnő kellett, hogy legyen, azt mondják, hogy kitűnő ember volt, és tudom, hogy rendkívül sokat foglalkozott a jogi dolgok legújabb kutatásaival, büntetőjogi dolgokkal. Pl. utolsó éveiben folyton Lombroso könyveit olvasta, ami akkor nagy újdonság volt. Én is borzasztó érdeklődéssel nézegettem a nagy német könyveket, mert az öreg németül olvasta azt. Sok szó esett nálunk a halálbüntetésről. Apám ugyanis, mint bíró, Pécssett ítéletet hozott egy pincér ügyében, aki a gazdáját előre eltökélt szándékkal megölte, és a pincért fel is kötötték, emlékszem a nevére is, azt hiszem, Bindernek hívták. Az apámat ez a dolog rendkívül megrendítette. Valósággal idegessé tette. Olyan rendkívül jó ember volt, hogy az a gondolat, hogy valakit – akárhogy megérdemelte – az ő ítéletére felkötötték, ez oly idegessé tette, hogy valósággal mániája lett később a halálbüntetés elleni beszéd. Egy egész csomó könyvet szerzett, amiket én láttam nála, amik a halálbüntetés jogosságáról szóltak. Szegény öreg sokat tépelődhetett. Különben majd megmutatom az apám naplóját, amit joghallgató korában írt Pesten. Rendkívül érdekes kortörténeti szempontból is. Apám a kiegyezés idejében volt itt. Volt egy jóbarátja, akivel egészen olyan módon voltak jóbarátságban, ahogy ma már nem is divat. Ez nem egyéb volt, mint Horváth Károly (Jászai Horváth Elemér apja), együtt laktak. Ez később orosházi közjegyző lett. Abban

a naplóban van levelezés köztük, ti. összeharagudtak és a naplóban írták egymásnak az üzenetet. A naplóba a barát beírta a dolgait és az apám felelt neki, úgy látszik, hogy nem beszéltek egymással. Van egy pár verse is, pécsi önképzőkör... Vörösmarty-féle patetikus versek. Nagyon jó tanuló volt, csak egy jobb tanuló volt az osztályban, azt úgy hívták, hogy Grünhút Náthán (később Tolnai Antal), aki szintén táblabíró volt Pécsen.

Van egy verse – „Hegedűmhöz” – rendkívül rajong benne a zenéért. Kitűnően hegedült, azt mondják, hogy valóban művésziileg. Biztatták, hogy lépjen fel koncerten, de ő nem tette, mert lámpaláza volt. Félénk ember volt. Pécsen azonban lelke volt a filharmonikus társaságnak, amely előadta Haydn Teremtés-ét, Verdi Manzoni-ját, amit Magyarországon ők csináltak először. Akkor Pécs nagy zeneváros volt.

Én sokat beszéltem apámmal sok mindenről. Nagyon okosan nevelt volna, ha életben maradt volna. Sokat beszéltem pl. Zoláról. Akkor volt ugyanis a Dreyfus-ügy. Az apám fő-főliberális ember volt. Egészen az öreg Tisza-féle liberális gondolkörben élt. Pécsen akkor kezdték a katolikus mozgalmakat. Ő nemcsak hogy nem vett részt bennük, hanem őt mindig egy kicsit ellenségnek tartották, holott bírótársai nagyon részt vettek benne. Zoláért nagyon rajongott és imponált neki Zola erkölcsi bátorsága a Dreyfus-ügyben.

Fő jellemvonása, azt hiszem, a becsületesség volt. Belém is úgy belém nevelte, hogy én is olyan nehezen tudok hazudni, megcsalni valakit, vagy akár egy villamosjegyet nem váltani... Előfordul, hogy nem fizetek kávéházban, de hanyagságból. Tudatosan ezt csinálni képtelen volnék. Szinte természetemmé nevelte ezt. A rend embere volt. Én csak az erkölcsi rendet értem, a társadalmi rendet... Hogy én másfajta vagyok, az anyám káros befolyásának tulajdonítható. Mert amilyen rokonszenves volt az apám, annyira nem tudtam kijönni az anyámmal. Ma sem igen tudok. Talán nincs igazam.

Anyám rendkívül ideges asszony. Hisztériás, azt mondhatnám. Mindig is az volt, mindig betegeskedett, amikor ismertem. Koronkint vannak hónapjai, hogy ma is – öreg kora dacára – majd kicsattan az egészségtől és úgy néz ki, hogyha teljesen fehér haját elfödte, azt lehetett hinni, hogy fiatal lány. Piros arca van és nagyon szép lány lehetett. Auróra a neve. Ez is öregapám klasszikus műveltségének a nyoma; egy latin istennő nevére akarta keresztelni, de a pap nem akarta megkeresztelni, de végre találtak egy ilyen szentet. Hajnalkának, vagy Oror-nak – Aurore – hívják a testvérei ma is.

Ennyit a leszármazásról. Száz évre biztosan vissza lehet menni a családban. Van tudomásunk egy szentiványi Babits családról. A tolnai feljegyzések szintén emlegetik ezt, de nem lehet bizonyítani, hogy a szentiványiak velünk rokonok; de én azt hiszem, hogy Tolnában más is lett volna. Apám ezt nem így tartotta. Ő azt mondta, hogy mi úgynevezett armális nemesek vagyunk, előnév nélkül. Ezt az előnevet nem tudom biztosan bizonyítani. Unokaöcsém használja. Címerünk megvolt, egy kéz, amely kardot tart; egy régi pecsétnyomója is volt az apámnak, amelyen ez rajta volt. Volt egy régi armális kép is, ami nemeseknél szokott lenni, címerrel, a család nevével.

Az anyám famíliája: szerepi Kelemen. De ezt se használják. Hogy nemesek voltak mindkét ágról, onnan is bizonyos, hogy negyvennyolc előtt vármegyei tisztséget viseltek, amikor még arról szó sem lehetett volna másként. Ugyanis a Babits családról van írás, hogy Somogyból Tolnába áthelyezik a nemességüket.

Apámat egyszer láttam sírni, mikor sürgöny jött, hogy Orosházán meghalt Jászai Horváth. El is ment a temetésére. Pedig akkor már milyen régóta elszakadtak.

Születtem 1883. november 26-án... „Novemberi ember...” „Hajnalka volt az édes-
anyám...” „*Anyám nagybátyja régi pap...*” Ez a püspök anyámnak is nagy-nagybátyja.
Anyámnak két pap nagybátyja is volt. Úgy hívták, hogy Kelemen József. A nagybácsi, –
így szokták anyámék emlegetni. Én nem ismertem. Címzetes pécsi püspök volt, tehát nagy
úr. Persze nagyon régen. Nagyon nagy mecénása volt az irodalomnak, úgy látszik, gazdag
ember. Ő taníttatta ki Vas Gerebent. Ő adta ki Baksaynak, a későbbi református püspök-
nek első munkáját, Lucanus Pharsaliáját, fordításban, az ő pénzén. Tehát liberális pap
lehetett, mert reformátusokat is pártfogolt.

Anyámnak még egy nagybátyja volt; a nagyapám testvére. Ez a másik: Rómában volt
kispap. Piros ruhában ábrázolja egy kép. Versemben a két pap össze van keverve. „Laci
bácsinak” hívták. Gyomorbaja lévén, a pápától felmentést kapott a bűjtölés alól és pap
létére nem is bűjtölt soha. Kurdon volt plébános, később pécsi kanonok. Gyermekkorom-
ban Kurdon töltöttem egy vakációt, falun, Baranyában. Még elemista lehettem, de lehet,
hogy már gimnázista. Az első este – akkor voltam távol a szülői háztól először... Egész
nap nagyszerűen éreztem magamat; nagy kert volt, a kert végében folydogált a Kapos,
ahol fürödni lehetett. Hanem este elkezdtem bögni és követeltem, hogy az anyámat ad-
ják elő rögtön. Az öreg pap borzasztóan meg volt zavarodva, hogy hogyan elégítsen ki.
Gyakran eszembe jut, hogy milyen elhagyatottság vett rajtam erőt.

Később kanonok lett Pécsen és gyakran meglátogattam. Nagy könyvtára volt, olasz
könyvek és teológiai munkák. Könyvtárát, úgy látszik, a káptalan vette el. A rokonság pö-
rölni is akart, de mégis elsimult a dolog és a könyvtár ott veszett. Az öreg rákban halt
meg. Én egyetemi hallgató voltam Pesten, és mikor feljött magát operáltatni, én voltam
vele, én vidítottam utolsó napjait. Nagyon derék ember volt a Laci bácsi.

Egész rokonságom rendkívül kiterjedt. Az rémes. Többnyire nem is tartom fenn velük
az érintkezést, vagy csak nagyon hidegen.

Első hat esztendőmről roppant kevés emlékem van. Ami van, nem tudom, hogy én em-
lékszem-e rá, vagy anyámék mesélték. Az apám egyszer lejött velem az emeleti lépcsőn
és elesett és én is megütöttem magamat és ő is. Ez valami nagy tragédia lehetett, mert jól
emlékszem rá. Emlékszem egy kertre, ami nekem a paradicsomnak tűnt fel; nagyon kö-
zel hozzánk. Csak egyszer voltam benne, de mindig néztem a kapuját, és úgy éreztem,
mintha valami titkos nagy kert lenne mögötte. Nagybátyám ügyvéd volt és háza a főtéren
állt. Gyakran jártam hozzájuk, felesége volt a „tantika”. Érdekes família. A tantika min-
dig egy almát a kályhára tett és megsütötte. Azt mondta, hogy attól okos leszek. Hát az
is lettem. Sokat sétáltunk a ház előtt. Ez az Imre bácsi – így hívták az ügyvédet – negy-
vennyolcban kapitány volt és Perczel Mórinc tábornok hadsegéde. Később a Bach-kor-
szak alatt besorozták és katona volt Olaszországban, közönséges baka. Büntetésül vették
be. Az olasz háborúban is részt vett. Ott összebarátkozott egy olasz hadifogollyal. Ez va-
lóságos mintája volt a magyar szónok-embernek, Kossuth hatása alatt állt. A házát kisa-
játították és hozzánk költöztek és jól ismertek. Szoktam is neki felolvasni. Egész életében
egy fő gondolat töltötte be: a független magyar haza. Az osztrákokat gyűlölte és mindig
ebben a gondolatkörben mozgott. Tőle kaptam mindig ilyen könyveket: Aradi vértanúk
albuma, Forradalom negyvennyolcban stb. Anyai nagyapám is részt vett a szabadság-
harcban, meg is volt a nagy díszkardja, jelenleg kölcsönadtuk egyetemi tanár nagybá-
tyámnak, aki rektor volt és kellett neki a díszmagyarhoz a díszkard. „Őseimnek véres
kardja...” A neve az öregnek Újfaluassy Imre volt. Érdekes romantikus szerelmet élt a fele-

ségével. Valami húsz évig vártak egymásra a katonaság miatt. Hosszú szerelem. Szerencsétlen életük volt aztán, nagyon szerették egymást és mindig veszekedtek. Volt egy fiúk, aki tüdővészben halt meg, egy szerencsétlen agyonlumpolt ember. Mikor Magyaróváron gazdászatot tanult, külön fogatot tartott és bejárt Bécsbe rajta, és az öregnek minden pénzét elverte... Végig tekintélyes ember volt Imre bácsi. Nagyon öreg volt, mikor meghalt.

A testvére nyomdász volt, Újfalussy Lajos bácsi. Egy keresztény magyar úri családból – nyomdász! Ennek magyarázata, hogy nem tanult. Nem tudta az iskoláit elvégezni, lusta volt vagy mi, és nyomdász lett. Ő alapította az első nyomdát Szekszárdon. Mindig magyar ruhában járt, csizmában. Élete végén eladta nyomdáját Molnár Mórnak, aki az üzletet rögtön felvirágoztatta és Spanyolországba exportált. Ennek unokája volt első szerelmeim egyike.

Egyéb emlékek az öt első évből:

Fontos emlék a Zsón – Jaune – nevű kutyánk. Egy másik is volt: Lord. Én ki akartam pödürni a bajuszát, erre úgy megharapta a fejemet, hogy beteg lettem és ma sincs haj ott. Lehet, hogy költői tehetségem onnan származik, hogy furcsa nyomást gyakorolt az agyamra és így megzavarodtam...

Szekszárdról még: – A flóber puska nagy korszak az életemben. Nagyon szerettem célba löni verebekre. Nagy élvezet volt indián főnökek lenni. Kilopkodtam nagybátyámtól vadászszerszámokat, övet, vadászszéket, kürtöt, ivópoharat és ezekkel felszerelve – alig bírtam el – és a flóberrel a vállamon: így jártam a napraforgók közt, iszonyú büszkén, hogy én vagyok az indián vezér.

Másik kedves játékunk, melyet Angyalka húgommal játszottunk, az volt, hogy kihordtunk először mindenféle gyerekasztalkát, székeket és hajót építettünk és a hajó fedélzetén álltam iszonyú méltóságosan, mint kapitány, vagy felküldtem a húgomat az árbockosárba...

Aztán az „élesztő”: A kertben eső után a föld helyenként porhanyós lett és én azt hittem, hogy ez nagyon drága és ritka valami, és ezt a homokot összeszedtem és skatulyába gyűjtöttem.

A „kefebenke”! Nagyon mulatságos dolog. Voltak nálunk régi történelmi metszetek, pl. Széchy Dezső hősi önfeláldozása a királyért, ez lógott az ágyam felett és este mindig arra gondoltam, hogy hogyan fogom majd én feláldozni magamat a királyért. Borzasztó rémképeket láttam. Máskor én voltam a király és értem ölte meg más magát.

Az egyik ilyen képen volt egy sisakos, páncélos vitéz, aki tényleg olyan volt, mint ahogy Arany írja a Pázmány-ban, hogy olyan, mint egy kéményseprő. Prémek, sisak, kacagány, tollak. És én ezeket keféknek néztem és az egész olyan szörnyű hatással volt rám, hogy elneveztem Kefe Benkének és elhittem magammal, hogy ez él és nálunk lakik a kaminban. A kamin kívül-fűtős kályháknak a folyosóról nyíló ajtó mögötti helyisége. Gyermekkoromban azzal rémítettek, hogy bedugnak a kaminba. Később más képzeitem is kapcsolódott hozzá. Amerre a szőlőbe mentünk, ott vannak úgynevezett barlanglakások. Ti. pincék vannak sorban, az agyagba beásva, a hegyoldalba. Némely ilyen régi pincékben laktak is, más rész lakatlan volt, félig beomlott, üres. Kígyók is voltak ott, szóval gyerekeknek rémes helyek voltak. Azt gondoltam, hogy a Kefebenke is ilyen helyeket kedvel.

Nagy emlék számomra a rókák vonítása. Mert szüretkor a szőlőben aludtunk és mesziről hallatszott a rókák tutulása. Iszonyú rémes hang. Nagyon féltem.

A kutyáktól is félttem, mióta Zson megharapott. Sokáig alig mertem a kutya mellett elmenni.

A húgomat nagyon szerettem, de sokat veszekedtünk. Verekedtünk is, én erősebb voltam, hiszen négy évvel idősebb voltam.

Mindezek nem bizonyos, hogy első hat évemből valók, de mind szekszárdiak.

Az apámat, mondtam, hogy áthelyezték Pestre és két-három évig itt éltünk. Az első három elemi – normál – iskolát itt végeztem. Az első héten – vagy kettőn – még Szekszárdon jártam. Mikor először mentem iskolába, akkor az apám kényszerített, mert nem akartam menni. Az apám az egész utcán végig vert és én bőgtem. Nagyon keserves volt. Pesten havonként könyvecskéket kaptunk bizonyítvánnyal. Az első bizonyítványt, amikor haza vittem, élénken emlékszem, hogy – (sánta tanító néni volt és az egyik lábán ezüstszínű vagy ércmasina volt, nagyon szerettem ezt a nénit) – iszonyú büszkén vittem haza, hogy a legtöbb fiú csak 1-est, 2-est kapott és én 5-öst. Nagyon szomorú volt, mikor megmagyarázták. De év végére nagyon jó tanuló lettem.

A második évben új tanító jött, Körmendi, utáltam. Emlékszem egy pajtásomra is, Batori Pista nevére, akivel el-elkísérgettük egymást. Laktunk a Baross utca 40. szám alatt, akkor az még Stáció utca volt. Ugyanott lakott Szilágyi Dezső, a nagy államférfi is. Agglegény volt, iszonyú mogorva. Az iskolám pedig a Mária utcán volt, szóval ugyanazon a környéken jártam, amelyiken most.

Emlékszem a Kálvin téri szökőkútra, a Haris-bazárra és a Múzeum-kertre. Abban az időben még lóvasút járt Pesten, túlkölt vagy trombitált, erre is emlékszem. Az első villamos vasút éppen a Stáció utcán ment végig, épp akkor csinálták. Az ti. kivezetett a Keletre, amelyik valamikor a Baross utca végén volt. Később átköltöztünk egy újonnan épült nagy palotába, amely a József körút és a Pál utca sarkán volt, és én így mondhatom, hogy Pál utcai fiú voltam. Emlékszem a „grundra”, amit Molnár Ferenc megénekel. Félttem este az üres telken menni, mert nagyon sok denevér volt ott.

Nagyon élénken emlékszem Pestről a Nemzeti Múzeum képtárára. Nagyon szerettem nézni. Különösen egy kép volt, amire emlékszem ebből a kora gyermekkoromból, ez a „Néro felgyújtotta Rómát”. Ez rám nagy hatással volt.

Még egyetlen emlékem van Pestről: Az Én Újságom. Az apám járatta nekem. Az első regény volt életemben: „Mari és Tamás”. És a „Majomkirály”, amelyet iszonyúan szerettem. Indián történetek voltak ezek. Jól ismertem Az Én Újságom íróit, Pósa bácsit és Gaál Mózsit, akivel később oly szoros érintkezésünk lett. Az öreg Gaál az, akit te is ismeresz... Emlékszem egy mesedélutánra, melyen Mikszáth és Pósa is szerepeltek. Nem jól értettem, amit mondtak, mert a Vigadóban voltam és nem hallottam.

Roppant érzelmi dolgokat keltett fel bennem minden novella-féle. A verseket unalmasnak találtam. Emlékszem valami Kiss Lajos rajzoló rajzaira. Egyszer elmaradt a lap, nem jött meg pénteken. Akkor vígasztalhatatlan voltam és mondtam a Vivi dadának, hogy menjen a Singer és Wolfnerhez és hozza el rögtön Az Én Újságomat. Szegénynek el kellett mennie és nem kapta meg. Milyen öröm volt, mikor másnap megjött!

A Vivi dada. Első dadám egy bölcskei magyar parasztság volt. Rá nem emlékszem. Később egy öregasszony volt a dadám. Azért hívták így, mert Witmann asszony volt, valószínűleg német és én nem tudtam kimondani a nevét. Ez azelőtt a Károlyi grófnéknál volt, akik kivitték Ostendébe és mesélt a tengerről. Szerettem a meséit hallgatni és imponált nekem. Nagyon hatott rám. Az osztrigákról is beszélt.

Az első eleminek első hetét még Szekszárdon jártam. Emlékszem a tanítómra is, az öreg Kálmán tanító úrra, iszonyú sok gyereke volt. Ellenben Pesten egy tanító néni tanított, aki arról volt nevezetes – első elemi –, hogy egyik lábának valami hibája volt és gép volt a lábán és ezüst csillogások látszottak ki a szoknya alól és nekem nagyon imponált. Felsőbb lény, akinek ilyen gép-lába van!

A harmadikban apámat Pécsre helyezték át. Ott fejeztem be az elemi és tulajdonképpen emlékeim a gimnáziummal kezdődnek.

A ciszterciek gimnáziumában jártam Pécsen mind a nyolc osztályt. Ez a nyolc év káosz előttem. Az apám ötödik gimnazista koromban halt meg. Elsőben én voltam a legjobb tanuló, megkaptam az osztályaranyat. Olyan nagy tekintélyem volt a pajtásaim között, hogy iskola után a gyerekek – ugyanis apám kiköltözött a nagykertű, jó levegőjű helyre a város szélén (eper volt ott, igazi paradicsom) – szóval a gyerekek végig kísérték egész hazáig, sokszor csak azért, hogy hallgassák, amit beszélek, olyan bölcs beszédek voltak.

A másodikban elhanyagoltam magamat és a harmadikban egészen rossz tanuló lettem, hármasként lettem. Negyedikben beláttam, hogy ez nem megy tovább így, mert megbukom, és elkezdtem örülni tanulni és ötödikben megnyertem az osztályaranyat, ami nagyon nagy dolog volt, hogy valaki még egyszer felküzdje magát, ha már egyszer elhanyagolt.

Akkor meghalt az apám. Ismét rossz tanuló lettem és nem lettem jeles, csak jó érett.

Az első gimnáziumban: nagyon jól emlékszem a ciszterciekre, akiket szarkáknak hívtak, mert fehér reverendát és fekete kötényt hordtak. Nagyon imponáltak a tanárok. Ijedős gyermek voltam. Csokonai Zsigmond volt az osztályfőnököm. Egyszer az történt, hogy mikor a legnagyobb komolysággal magyarázott, elkacagtam magamat, de nem őrajta, hanem valami eszembe jutott és azon. Általában nagyon figyelmetlen diák voltam, mindig máson járt az eszem. Persze nagyon jó eszem volt, és mindig jól kijöttem. Mondom, elkacagtam magam és a tanár felhívott és kérdezte, hogy mit nevetek. Én ebben a pillanatban iszonyatosan megijedtem és elfelejtettem az egészet. Ő borzasztó dühbe gurult és azt mondta, hogy erkölcsstelen, aljas fráter vagyok, mert olyanon nevetek, amit nem lehet megmondani. Az előadás után felhívott a szobájába. Otthon volt, de nem eresztett be és egy óráig hagyott ott állni a folyosón. Mindig vártam, hogy beereszt és majd jön a büntetés. Mi lesz az? Akkor behívott és megszigorított. Rettenetes tortúra volt.

Egyszer egy hittan-tanár magyarázott és persze nem figyeltem. Egyszer azt mondta, hogy: „Ez csak kismiska ahhoz képest...”, és ekkor felugrottam. Én voltam majdnem a legkisebb az osztályban. Erre borzasztó kacaj tört ki, hogy felálltam.

Emlékszem a Majomkirály című könyvre, ami kedves könyvem volt. Egyszer csináltam egy gúnykönyvet, ugyanezzel a címmel. Az osztályban nagy sikert arattak a színes illusztrációim és négyeseket kaptam.

Másodikban határozott irodalmi hajlamaim voltak, mert lapot szerkesztettem. Egyik barátom bátyjának volt sokszorosítója, ő vállalta a folyóirat kiadását, én meg a szerkesztést. Ragaszkodtam, hogy ez legyen a címe, hogy: Szekszárdi Szépirodalmi Lapok. Ezt lokálpatriotizmusból tettem. A pécsiek nagyon haragudtak, de nagy tekintélyem ezt keresztül vitte. Rajzok is voltak benne, nagyon ügyesek, egy hatodikos csinálta őket. Buday Dezső is írt bele, szegény, aki a kommunizmus után a fehérterror áldozata lett. Verset írt. Én meg egy regényt. Verne Gyula mintájára, akiért rajongtam és bolondultam. Vernét olvastam. Regényem címe volt: Egy hering története. Sose fejeztem be. Az első fejezetekben le volt írva a hollandiai partokon a heringhalászat, amit földrajzkönyvekből szed-

tem össze. Volt egy óriás hering, egy gép-hering, amit valaki csinált; erről szólt a dolog. Körülbelül ez volt a legrégibb művem.

Élénken emlékszem, hogy elmentem az iskolába és iszonyú öröm fogadott, mert várakozáson felül szünet volt és haza küldtek. Azután meg készen volt az első szám, amit barátom bátyja hektografált. Ujjongva szaladtam haza és úgy kiáltottam édesapámnak: – Szünet és újság!

Volt pénzünk, kasszánk, mert sokan előfizettek. Az első számban volt egy cikk, valami nagyobb diák írta, arról szólt, hogy a diákok nagyon jól élnek: bor, kártya, cigányok, lányok... Persze ez marhaság volt, de ezt írta valaki valami Jókai diákhistória után. A tanárok is megkapták az első számot, nagy inkvizíció volt és a pénzt elkobozták. Két szám jelent csak meg. A bűn az első számban volt.

Nagyon szép fiú voltam és nagyon tiszta, és rendesen öltözködtem, nem úgy, mint most. Nagyon sokat adtam a toalettre. Nagyon pedáns voltam e tekintetben.

Gyerekkoromban csodagyerek voltam. Otthon apámat bámulatba ejtettem nagy eszem és olvasottságom által és emlékszem, hogy apám vendégei, táblabírák, mind elcsodálkoztak rajtam, és voltak öreg barátaim. Ciglányi Károly volt ilyen, táblabíró; valaha kalandos ember volt, operaénekes, de elvesztette a hangját és mivel jogot végzett, bíró lett. Művelt ember volt a pécsi viszonyokhoz képest. Volt egy kislánya Petronella, akivel jó barátságban voltunk; tudtommal nem voltam bele szerelmes.

Gyenge gyerek voltam, tornából mindig elégséges. A tornatanár engem nagyon megvetett, és én inkább kihúztam magamat. Otthon mindig olvastam, szidtak érte stb.

Ciglányinak megvolt (mert tudott olaszul) a Divina Commedia a Doré-illusztrációkkal. A képeket gyakran átnéztem és borzasztó hatással voltak a fantáziámra. Így, szóval, predesztinálva voltam Dante fordítására. Ciglányi el is mondta nagyjából, hogy miről szól. [...]

Nagyon magányos gyerek voltam. Pajtásaim nem voltak, vagy ha voltak, tekintélyt igyekeztem tartani. Mindig meg voltam győződve, hogy mindenki más buta, csak én nem. De tényleg, ha visszagondolok, rettenetesen buták voltak. Én nem voltam olvasott különösebben, de egész érzelmi életem borzasztóan felette állt a többiekének.

Álmaimra most is nagyon emlékszem. Félttem elaludni, olyan rossz álmaim voltak. Megtettem, hogy tűt vittem az ágyba és szurkáltam magamat, hogy el ne aludjam. Persze hiába.

Egyszer cirkuszban voltam és ott produkálta magát egy fiú és egy lány. Én beleszerettem mind a kettőbe. Formális szerelem volt, mert éjjeleken át elképzeltem, hogy mi lenne, ha én is beállnék közéjük, és elképzeltem a combjuk hajlását és hogy alusznak, jó volna meglesni, és ilyeneket, ahogy az szokott lenni. Nagyon hamar felébredett bennem a szerelmi vágyakozás. Nagyon szépek voltak, olyan idős gyerekek, mint én. Mondtam már, hogy a szépség nagyon hatott rám.

– Az Én Újságomat nagyon szerettem. Voltak benne történeti regények Gaál Mózes-től, illusztrációk. Kiss Lajos volt az illusztrátor. Ezek régi vitézeket ábrázoltak testhez álló vitézi ruhában. Nekem nagyon tetszett. Persze, nem tudtam, hogy ez erotika. Nagy hazafi voltam. Rettenetes nagy.

Később kaptam karácsonyra egy mythológiát, melyben meztelen szobrok voltak. Férfi-istenek többnyire, de istennők is. Nekem borzasztóan tetszett, és óráig néztem őket, ellenben nem tudtam, hogy ez nemi vonatkozású dolog, csak borzasztóan gyönyörköd-

tem bennük. Úgy fedeztem ezt fel, hogy magamat néztem. Ilyesmi... a folyó-uszodában történt. Száritkozás közben láttam, hogy én is olyan formájú vagyok, mint a görög istenek. Minden nemi cselekedet nélkül. Kuplerájáról nem is volt sejtelmem. Mikor először voltam nőnél, az már Pesten történt, egyetemi hallgató koromban.

Én egy mintagyerek voltam, annak éreztem magamat. Hogy nekem a legkiválóbb és legnagyobb embernek kellennem, abban egy percig sem kételkedtem. Nem is tudom az eredetét ennek az érzésnek, hogy én egészen más ember vagyok, aki felülről nézek a többiekre.

Szóval, mint mintagyerek, imponáltak a szentek. Mert úgy éreztem, hogy nekem is szentnek kellennem. Mikor második gimnáziumba kerültem, kezdtem kételkedni. Sokkal okosabb voltam, semhogy ne láttam volna, hogy apám nem hisz Istenben és ilyen dolgokban, és hogy mint szabadelvű ember, direkt csúfolja a papokat. Az apámat pedig szörnyen csodáltam. A tanárai is iszonyú tekintélyek voltak és ez így iszonyú diszharmóniát képezett. Én imádkoztam az apámért minden este, hogy ne jusson pokolra, lassan elkezdtem gondolkodni, hogy hátha az apámnak van igaza, hiszen okos ember, ő jobban tudja. Akkor az jutott eszembe, hogy én hitetlen vagyok, és meg kell térnem, mert hátha most rögtön meghalnék. És akkor csináltam ezt a Pascal-féle gondolatot, hogy ha nem is biztos a túlvilág, hinni kell, mert legalább biztosít és megnyugtat. Rengeteg álmatlan éjt okoztak ezek.

(Komolyan, Lőrinc, nagyon becsületesen mondok mindent, minden olyan szóról szóra igaz, minden restelkedés nélkül.)

Iszonyú nagy izgalmam volt a gyónás. Egyszer megtörtént, hogy éjjel felébredtem, és vizet ittam, mert szomjas voltam. Reggel eszembe jutott, és nem voltam benne biztos, hogy éjjel előtt vagy éjjel után. Ha utána iszom s azután áldozom, halálos bűn, mert az Úr testét csak éhomra szabad magamhoz venni. Elmentem a hittanárhoz és elmondtam neki. Ő azt mondta, hogy mivel jóhiszemű dolog, nem bűn. Szóval ennyire vallásos voltam. – Nagyon bántott, hogy apám nem volt vallásos.

Harmadikos koromban volt az ezeréves kiállítás. Apám felhozott Pestre. Itt találkoztam Kazár Emillel, aki apám ismerőse volt, és együtt vacsoráztunk. Nekem nagyon imponált az öreg Kazár... (Ma a legöregebb magyar író; tehetséges író volt, aki első követője nálunk a naturalizmusnak, Tolnai és Kazár hozták be Zola irányát...) Egyszer beszélünk Jókairól. Mert én Verne után Vas Gerebent, utána Jókait olvastam, rajongva. Vas Gerebent is iszonyúan szerettem. Akkortájt olvastam a Rab Rábyt és mondtam Kazárnak, hogy most olvastam. Azt felelte, hogy végtelen vigasztalan könyv és sivár. Én bizonygattam, hogy megvan benne a költői igazságszolgáltatás stb. Ez volt a legrégebbi irodalmi beszélgetésem.

Verne előtt Schmidt Kristófot és Hoffmann Ferencet olvastam, német ifjúsági írókat. Az volt az első irodalmi megkülönböztetésem, hogy konstatáltam, hogy Hoffmann a jobb a kettő közül.

A legrégebbi idegen nyelvem a francia. Megelőzőleg németül akartak tanítani és fogadtak egy német kisasszonyt mellém, azonban én a bonnet egy hét alatt elkergettem és az asztalra felállva kiabáltam, hogy: – Dejcsez Ézel! – A kisasszony sírva fakadt és vissza kellett küldeni Svájcba vagy Németországba, ahonnan hozattuk. Franciául több sikerrel tanultam. Apám előfizetett egy pesti francia újságra, a címe az volt, hogy: Le Progrès, amelyben alul magyar szavak voltak, s ezzel tanultam és kurzíve olvastam hamarosan. Ez tehát egészen otthonos, a francia.

A negyedik osztályba jártam, mikor először öntudatos nemi érzéseim voltak. Akkor jöttem rá, hogy valami ilyen dolog is van és borzasztóan meg voltam rémülve. Szégyelltem magamat önmagam előtt és nagy szellemi tragédia volt, főleg mert nem mentem meggyónni, restelltem a paptól. Azt hittem, hogy csak nálam van így; egészen felvilágosítatlan fiú voltam. Ez nagy szerencsétlenség kezdete volt, amely pár évig tartott, aztán felvilágosodtam.

Tudtam, hogy van úgynevezett szerelem, de nem tudtam, hogy ez egy aktusban végződik és a szerelmesek összekelnek és gyerekük lesz. Én is elképzeltem, hogy szerelmes vagyok egy lányba. Apám egy kollégájának, Lukács Adolf későbbi kolozsvári egyetemi tanárnak a lánya, Edit volt az első szerelmem. De ezt csak úgy elképzeltem 12–13 éves koromban. Ez független volt a nemi érzésektől. Írtam egy eposzt, talán második gimnazista koromban az apám kék aktapapírosaira, a Toldi szerelme hatása alatt, ugyanabban a versformában... A hősök István és Viola voltak. Szerelmesek. Nem emlékszem rá.

Aztán negyedik koromban jött a Dreyfus-ügy és apámat nagyon érdekelte, mert ő szenvedélyes liberális volt. Az öreg Tisza rajongó híve és így liberális világnézetű. Azt tanította, hogy minden ember egyenlő, a Dreyfus-ügyben a Zola pártján állt. Zolát olvasta, de nekem nem engedte olvasni, de sokaknak a tartalmát elmondta, ami rám nagyon hatott. Apám különben is mindig sok érdekeseget mondott. A Zola-regények tartalma annyira hatott rám, hogy az elképzelhetetlen. Már a címek is, rövidek, hogy: Pénz, A föld stb., – és én is akartam írni egy zolai naturalista regényt és bele is kezdtem és az volt a címe, hogy: Az örültek. Nagyon ideálista mű volt alapjában. Arról szólt, hogy a világ örülteknek tartja mindazokat, akik egy ideális célért küzdenek, én azonban azoknak fogtam a pártját. Ekkor ötödikes voltam.

Ekkor történt apám halála. Ez volt gyermekkorom legnagyobb eseménye.

Nem beszéltem a testvéreimről. Húgomat nagyon szerettem és játszottunk. Az öcsém, a Pisti, oly kicsi volt, hogy még nem is számított, ellenben volt egy másik húgom, Olgica, aki meghalt másfél éves korában, és abból az időből maradt bennem első hazugságom emléke, amire most is emlékszem, és gondolom, hogy borzasztóan égette a lelkemet. Ti. olyan élénk fantáziám volt és annyira romantikus voltam, hogy elképzeltem, hogy én ezt megálmodtam előre, jós álmot láttam, és elmondtam mindenkinek, ami azonban nem volt igaz. Úgy látszik, hogy nagyon szégyellhettem magamat magam előtt, mert most is kellemetlen érzéssel gondolok rá.

Apámat borzasztóan szerettem, mikor beteg volt... nagyon kevés ideig volt beteg, mert tüdőgyulladásban pár nap alatt halt meg, bár erős, testes ember volt... Hogy az a pár nap nagyon kínos volt, emlékszem és hogy nagyon féltem. Alig éltem. De mikor meghalt, én éppen nem voltam otthon, délután tudtam meg, és akkor egyszerre sajnásos nyugalom szállt meg és nem tudtam sírni, és nagyon restelltem magamat. Megtörtént, hogy amikor összegyűlt a család, én minden ok nélkül elnevettem magam, és ez nyilván idegességem miatt lehetett.

Apám halála után elköltöztünk Pécsről Szekszárdra, de engem ott hagytak Pécsen, mert Szekszárdon nem volt gimnázium. Egy nagybátyámhoz adtak szállásba, tulajdonképpen anyám nagybátyja volt, az öreg Kelemen Mihály, Miska bácsi. Nyugalmozott fő-törzssorvos volt, gazdag ember és agglegény. A Hunyadi utca 25. szám alatt. Itt volt a lakásom, de a szomszédban kosztoltam, rokonaimnál, Budayéknál. Egymás melletti házban laktunk.

Miska bácsi, aki egy éve halt meg, nagyon érdekes ember volt sok tekintetben. Igazi katonára. Pozsonyban töltötte fiatal korát, egyik lába sánta, mert a térdét nem tudta hajlítani, és ha vizitbe ment valahova, mindig egy székre tette fel a lábát. Kisgyerek koromban azt hittem, hogy csatában sántult meg, s nagyon tiszteltem ezért. Pedig nem. Az öreg külön agglegény volt és könyveket gyűjtött. Csak magyar könyveket. De mindent megvett, ami magyarul megjelent. Óriási könyvtára volt, de legnagyobbrészt szemét. Azt mind beköttette félbőrbe. Arra gyűjtötte, hogy a városra fogja hagyni kölcsönkönyvtárnak. Büszke volt, hogy a teljes Jókai és Jósika első kiadásban megvolt neki... Külön könyvtárszobája volt, köröskörül könyvek, közepén egy kör alakú plüss kerevet, közepén egy plümoval. Külön egy asztalon a könyvek jegyzéke roppant elegánsan. Azonkívül a mellékszobában is voltak könyvek.

Az öreg nagy szerepet játszott Pécs életében. Előzőleg Pozsonyban is. Volt ott egy irodalmi társaság, amely a várost magyarosította. Ott is főember volt, de maga nem volt író. Nem tudott aludni, és egész éjjel fent volt és olvasott. Minden könyvét elolvasta. Reggel négy órakor fát vágott. Volt neki egy félig föld alatti pincehelyisége és abban madarakat tartott, a legfurcsábbakat. Egy kis erdő volt berendezve karácsonyfákból. Ti. az egész rokonság karácsonyfáit használat után elküldték neki és ő elültette, és szabadon szállongtak a verebek, kanárik és papagájok stb.

Ennél az embernél laktam. Volt egy kis kertje is, leghátul egy kis házikóval, amelyben csak egy szoba volt, itt laktam én. Borzasztó sűrű volt a kert, kissé egzotikus növényekkel. Ebben a hátsó lakásban laktam, unokabátyámmal, Buday Dezsővel, aki az orgovánnyal erdőben lelte halálát. Budayék is a szomszédban laktak, kilenc gyerek volt, úgyhogy az öreg orvos szállást adott az egyik Buday fiúnak is.

Ott történt a zsemlye-affér is. Minden reggel kaptam egy kávé; az öreg maga hozta be a reggelit, hét órakor, Dezsőnek meg nekem. És az öregnek borzasztó tekintélye volt. Jellemző, hogy borzasztóan szerettem olvasni és neki sok könyve volt, mégse mertem tőle könyvet kérni, és ő sohse adott nekem könyvet, csak egyszer, mikor húsvétkor nagyon jó bizonyítványt vittem haza, adott egy pár napra egy Jókai-könyvet. Iszonyú kitüntetés volt... Hozott reggel kávé és zsemlyét. Én a zsemlyét nem szerettem, és ezért bedugtam a ruhaszekrénybe, ahová ő sose nézett be. Egyszer valahogy mégis megnézte és irtózatossá lett. Dühbe gurult és ennek következtében el kellett költöznöm.

Buday Dezső nagyon kitűnő fiú volt, a Buday-fiúk mind nagyon zseniálisak voltak. Pécsen szinte hagyomány volt, hogy mindig egy Buday gyerek volt a legjobb tanuló. Volt anyámnak egy nagybátyja, pécsi címzetes püspök, csinált egy alapítványt, hogy a családnak egy derék és szorgalmas tanulója mindig részesítsék. Ezt élvezték az összes Buday fiúk és élveztem én is. Még egyetemi hallgató koromban is... Innen származtak: Buday László nyug. államtitkár, a statisztikai hivatal igazgatója, jelenleg egyetemi tanár. Ez ifjúkorában kitűnően tanult és az Ország-Világ helyettes szerkesztője volt. Írt egy verskötetet és egy regényt. Nem is volt ebben tehetségtelen. Azután Buday Béla, jelenleg valami miniszteri tanácsos, mérnök. Buday Kálmán orvosprofesszor az egyetemen. Nagyon kitűnő ember. Buday Dezső jogtanár lett és kommunista volt és megölték a fehérek. Jogtudományi műveket írt és egy regényt: a Szenvedő embert, Hungaricus álneven. Futurista regény... Apjuk káptalani mérnök volt, azelőtt pap; egyike azoknak a cisztercitáknak, akik kiléptek a rendből, hogy részt vehessenek a forradalomban. Jókai megírta ezt az Enyém, Tiéd, Övé-ben...

(Jelenkor 1973. nov., 16. évf. 11. sz. 1007–1018.)

Babits Mihály emlékbeszéde Puskinról és rádióelőadása Dosztojevszkijről

A magyar–orosz irodalmi kapcsolatok eddigi kutatói alig foglalkoztak Babitsnak az orosz irodalom iránti érdeklődésével. Pedig számos nyilatkozata van orosz olvasmányairól, orosz klasszikusokról, közöttük legkedvesebb világirodalmi szívügyeiről. Első orosz olvasmányai még diákkorából származnak. „Óriási hatással volt akkor rám Raszkolnyikov” – írja. Shakespeare utáni kedvenc olvasmánya még 18 éves kora előtt Turgenyev és Tolsztoj. „A legnagyobb modern pacifista” – írta az utóbbiról. Egyetemi hallgató korában Bodnár Zsigmondnál tanulmányt olvasott föl az orosz irodalomról. Nyugat-szerkesztő korában az orosz írókról, az orosz irodalmi életéről, a Szovjetunió kulturális vívmányairól gyakran íratott. *Európai irodalomtörténetébe* egész kis orosz irodalomtörténetet dolgozott bele. Az orosz irodalom magyarországi fogadtatásának krónikása, Lengyel Béla, helyesen állapítja meg: „A korszak vezető polgári írójáról lévén szó, különös érdeklődésre tarthatnak számot Babits Mihály megnyilatkozásai az orosz irodalomról... Megragadó képeket találunk nála az orosz klasszikusok mély humanizmusáról, páratlan ábrázoló erejéről.”

Babitsról általában az él a köztudatban, hogy a görög, a római, az ókeresztény, az olasz és az angol irodalomnak volt csodálója és nagyrabecsülője. A valóság azonban az, hogy a régi orosz klasszikusokról, a romantikusok közül Puskinról, a nagy realisták közül pedig Gogolról, Goncsarovról, Turgenyevről, Dosztojevszkijről és Tolsztojról igen elismerő véleménye volt.

A nagy magyar klasszikusok közül Arany és Ady mellett az ő véleményei a legjelentősebbek a XIX. századi nagy orosz írók magyar dicsőítése terén. Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában őrzött Babits hagyatékban van két kiadatlan kézírata: Puskinról és Dosztojevszkijről való részletes elemzése. Puskinról a világirodalmi kapcsolatokat általánosságban is ápoló La Fontaine Irodalmi Társaság matinéján 1937. március 21-én ő tartotta az ünnepi emlékbeszédet. 1936-ban pedig a budapesti rádióban tartott előadást Dosztojevszkijről. Az elsőnek eredeti kézírati példánya, a másodiknak pedig gépiratos másolata maradt meg és itt kerül először közlésre.

Babits Puskinról

Hölgyeim és Uraim,

mi magyarok abban a kivételes helyzetben vagyunk, hogy Puskin egyik legnagyobb és valósággal mézédés költeményét, az *Anyéigint*, tökéletes illúziót keltő fordításban olvashatjuk. Mi nemcsak egy nevet ünnepelünk Puskin ünnepén. Nem csupán egy idegen nemzet költőjét ünnepeljük, akinek nagyságáról legfeljebb közvetett sejtelmünk lehet; ünnepünk nemcsak az irodalomtörténeti tudat és a nemzetközi udvariasság ünnepe. Mi úgy ünnepelhetjük Puskit, mintha a magunk költője volna. Költészete lelkünknek egy részévé lett, akár valamelyik nagy magyar költőé. Ifjúságunk költője: akire emlékezni annyi, mint az

ifjúságra, a tavaszra emlékezni. Tavasz, te szerelem idénye, jöttöd mily bánatos nekem! Akármilyen bánatos a tavasz, mégis csak tavasz az; csupa édes-vidám szín és frissmeleg valóság. Ilyen nekünk Puskin költészete. Mi nem az irodalomtörténet avult romantikusát látjuk a nagy orosz dalnokban, nem a byroni pesszimizmus képviselőjét. Számunkra ott-honos ő és derűs. Az orosz otthonok illata árad belőle. Virágos mezők lehellete! Ebben a levegőben a pózok elvesztik hitelüket, a byroni hős realisztikusan s némi öngúnnnyal ábrázolt világfívá válik, de a hősnő, a kedves Tatjana mintha rokonunk volna... A miliő mindennél fontosabb lesz, a döntő szerepet a részletek veszik át – üdén ömlő, könnyű gazdagsága a részleteknek! Frissek, élesek és mégis levegősek: itt érzem először azt a bűbajos „orosz ízt” az irodalomban, amely a nagy regényírók munkáiból oly jó ismerősöm. Az *Anyégin* számomra az első orosz regény – noha amellet megmarad igazi lírának, édesbús, tündéries poézisnek.

De jól tudom, hogy az *Anyégin* még nem az egész Puskin. Sőt talán nem is a legmagasabb csúcsa a puskinsi hegyláncnak. Ködökön és messzeségeken át tökéletlen fordításokból és prózai kivonatokból próbálok fogalmat alkotni a többi csúcsokról. Regények, drámák és a nagyhírű lírai életmű, amelyről azt mondják, akik eredetiben ismerhetik, hogy nincsen zeneibb az egész világirodalomban. Lehet, hogy igazságtalanság Puskit az *Anyéginon* keresztül látni. Milyen más lehet például az a költemény, amelynek címe: *Cigányok* – milyen más és milyen hatalmas! A kedélyes udvarházak eleven és bizalmas levegője után a vad Kaukázus bérceinek szabadon süvöltő szelei! A nomád és morálnélküli cigányság élete, a zordon természet szűzfenségű szcenáriájában. S micsoda emberi tragédiát helyez el Puskin ebbe a miliőbe. Szociális regény lehetne ez vagy görög dráma!

A primitív erkölcs összetűközése a kultúra „moráljával” – a különböző kultúrfokok világnézetek összeférhetetlensége – az örök és biztos csődje a kultúrlélek új, regényes nosztalgiájának a primitív élet felé: nem egy modern regény elemezte ezeket azóta! De Puskin nem eleméz, ő sorsot idéz, és sziklából farag. Egy darabból farag, mint Szophoklész. Műve forró és kemény, mint a primitív lélek! Dráma ez, a szabadság szomjának drámája, amely ebben a négvérű, ifjú költőben égett. Ő is a szabadság költője volt, mint Petőfi... Csakhogy ő nem élt meg szabadságharcot soha, a cárok udvarának nehéz légkörében fulladozott halálig. S a halál nem a forradalom csataterén érte utol, hanem nyomorult párbajban, melyet az udvari intrika kényszerített reá. Alakja sohasem tűnhetett föl időszerűbbnek és tragikusabbnak, mint napjainkban. Ez a mélységes, kiirthatatlan és reménytelen vágya a szabadságnak különös hangsúlyt kap a modern diktatúrák árnyékában. A cárok nem uralkodnak többé, s olykor minket is el-elfog a vágy, mint a Puskin hőst, kitörni innen, itthagyni ezt a zsarnoki rideg és pusztító civilizációt, s visszamene-külni valami naiv és primitív világba, ősi indulatok, bűjdoso cigányok és vad hegyek közé... Igen, Puskin, a tavasz költője –, egyúttal a szabadságé is, s ünnepét stílszerűen tartjuk ebben a márciusban, szinte közvetlen a Petőfié mellett. Mi, akik Petőfi népének valljuk magunkat, Puskit sem érezhetjük egészen idegennek. Minden időbeli és nyelvi távolság ellenére hozzánk is szól ő, mikor egyik utolsó versében mintegy költői végrendelet gyanánt büszkén énekl, amit előre lát:

a nép sokáig még szeret, emleget
mert a szabadság szent jogait s a Jót
daloltam én e durva korban.

Babits Dosztojevszkijről

„Dosztojevszkij első regénye, a Szegény emberek, abban a korban jelent meg, mikor az európai írók először kezdtek rájönni, hogy a romantika meghalt. Oroszországban talán előbb meghalt, mint akárhol másutt. Az orosz irodalom már szinte a realizmus jegyében született, s kevesebb költői hagyománnyal terhelve, elfogulatlanabban átadhatta magát a valóság szigorú megfigyelésének s cicomátlan ábrázolásának, mint a többi európai irodalom. De Dosztojevszkij fellépésének idején a regény már egész Európában a szigorú realizmus igényeivel lépett föl. Divatba jött, s úgyszólván kötelező jelszavá vált a mindennapi élet polgári színeihez való lelkiismeretes ragaszkodás. Ez azonban, a romantika csillogásai után, senkit sem elégitett ki teljesen. Elsősorban magukat az írókat nem. A tökéletes realizmus lemondást kívánt minden líráról, minden szimbolikus értelmezésről, minden magasabb kilengésről, amely a mű alakjainak lelkivilágán túlesik. Egyszerűen mindarról, „ami a költőt magát legjobban érdekelné”. A realizmus szembenézést jelentett a világ minden közönségességével és kilátástalan sivárságával: nem lírai, hanem nyugodt, indulatmentes szembenézést, ami szinte túl van az emberi erőkön. Talán nem véletlen, hogy az első tökéletes realisták kielégületlen, meghasonlott emberek voltak, mint pl. Gogol, akin visszahatásként a miszticizmus és vallási örület jelentkezett. A kész mű hatását viszont a közönség találta szinte elviselhetetlenül nyomasztónak és sivárnak.

A népszerűbb hajlamú írók nem is mentek a realizmus ily aszkézisébe. Dickens például, akit ez időben kezdtek emlegetni a legünnepeltebb írók sorában, a tendencia pátozásával s az emberi együttérzés szentimentalizmusával édesítette és emelte írásait. Elég hasonló úton jár a fiatal Dosztojevszkij is. Bizonyos, hogy az első Dosztojevszkij-regények éppen nem nélkülözik az érzelgősséget, s talán ennek köszönhetik sikerüket is, amely a fiatal pétervári íróat sima és akadálytalan pályán indította neki a jövőnek.

Ez a szépen indult pálya azonban hirtelen és ifjan egy különös törést szenvedett, abban az esztendőben, amely egész Európára nézve sorsdöntő esztendő volt, forradalmak éve, s nemcsak a nemzetek sorsát döntötte el, hanem a nemzetek költőinek és íróinak sorsát is. Hugó Viktor ebben az évben fordult a politika felé, mely az emigrációba vitte, s Petőfi ekkor vonult a harcba, mely halála lett. A cár birodalmában is különös zavarok forrongtak, kusza rajongások és titkos mozgalmak hányták-vetették a szellem embereinek lelkét és életét. Gogol most bujdosott Jeruzsálembe, félig elborult aggyal, hogy bűnéért vezekeljen, amit a szent Oroszország ellen elkövetett, mikor tollat fogott, hogy földjét és embereit igazi valóságukban megrajzolja. S ebben az évben ítélték halálra Dosztojevszkijt! Valami összeesküvésbe keveredett, s már ott állott az akasztófa alatt, mikor megérkezett a kegyelem, mely az ítéletet szibériai kényszermunkára változtatta. Így indult el a Holtak Házából, ahogy ő nevezte börtönét, mely életét kettészakította s lelkét is kicserélte.

Négy évet töltött a Holtak Házában s még egy idő eltelt, míg írni tudott róla. Az írást mégis újrakezdte, már a megélhetés kényszeréből is. Régi stílját próbálta folytatni. Írt még egy érzelmes „dickensi” regényt; közben humorral kísérletezett. De lassan megérett benne a súlyos emlék: a fegyházból igazában meggazdagodva s erősebb életérzéssel tért vissza. Felfedezte a szenvedést! És felfedezte az orosz nép lelkét, magát a mély, egyszerű, tiszta, ős emberi lelkét, a fegyenceknek és „gonosztevőknek” lelkében, akiket a rabágban megismert. Úgy érezte, hogy gyökerében senki sem gonosztevő. Csak a viszonyok

tesznek azzá, a kultúra romboló hatalma. De a szenvedés megtisztítja az embert, megmutatja eredendő jóságát. S talán a megszenvedett bűnösök fogják megváltani a világot! Talán maga a szenvedő orosz nép, a legmélyebb s kultúrától még szűz egyszerűség hordozója.

Dosztojevszkijnek messiási álmai voltak, magát az orosz népet látta Messiásnak. Egy szlavofil lapot indított meg, s közben kiadta a Holtak Házát. Ez látszólag sötétebb könyv volt, mint a nyugati regények, és mégis kevésbé pesszimista, mert a megváltás hangulatát hozta. A Nyugatnak megváltás kellett, egészséges vagy beteg. De még inkább beteg. Dosztojevszkij távol volt például a Meredithék túlduzzadó egészségétől. Többek közt epileptikus volt, amit nem is a Holtak Házában szerzett, hanem még előbb, mikor meghallotta, hogy apját megölték a parasztjai, akiken kegyetlenkedett. Az apa kegyetlensége és a fiú jóság-rajongása, közben a fegyházzal: micsoda idegszínjátékok!

Dosztojevszkij idegbeteg volt, élete is zilált, s folyton anyagi zavarokkal küszködött, mint Balzac. Műveit erejének minden megfeszítésével írta, gyakran hajszolva a pénzkeresés kényszerétől. A későbbi regényeken nyomait is érezni ennek. A Játékos Naplója például a játékszenvedély izgalmas elemzése, amelynek a szerző maga is rabja volt. Nagy művét, a Raszkolnyikovot viszont szenzációs detektívregénynek szánta az író: és valóban az is. De egyúttal olyan hű és aprólékos rajza a gyilkos lelkiállapotainak, a tett elhatározásától kezdve a büntetés megkezdéséig, amilyen nincs több a világirodalomban. A szerző nyílt kártyával játszik. A bűnös kilétét nemcsak tudjuk, de vele reszketünk és szenvedünk az első pillanattól. Útközben a lélek különös titkaira bukkanunk. Dosztojevszkij nem rettent vissza attól, hogy lelkiismeretünket folytonos ellentmondásaival, összefüggéstelenségeivel és paradoxáival együtt ábrázolja. Zavarosságában az író beteges agymunkáját látták, vagy valami szenzációhajhász különbséget. Ma már tudjuk, hogy a lélek folyama valóban nem sima és logikus folyam... S kivált egy gyilkosnál!

Ez azonban nem akármilyen gyilkos! S a lélektanin túl a regénynek egy mélyebb, prófétai értelme is van. Raszkolnyikov nem önérdékből gyilkol, hanem magasabb cél érdekében szabadítja fel magát a közönséges erkölcs alól. A romantikusok régi témája a „napóleoni probléma” itt modern alakot ölt. Raszkolnyikov nem a saját hasznának, hanem az emberi észnek, igazságnak nevében cselekszik. A lélek mégis vétőt kiált s a regény határozott feleletet ad a problémára az evangéliumi szellemben: „Ne ítélj!” és „Ne ölj!” Raszkolnyikov nem emelheti magát nyugodt szívvel bírónak s hóhérre. S a tanulság szól a világ ambíciózusainak s a társadalom hatalmasainak is. A muzsik ígéje zeng itt ismét felénk, mint Tolsztojnál: Egyszerűség! Jóság! Noha Dosztojevszkij éppen nem a muzsik rajzolója, hanem nagyon is városi, pétervári író. Műveiben talán egyetlen falusi vagy természeti kép sincs. A városi szentimentalizmus dickensi hangját sohasem vesztette el egészen. De talán a francia realizmus merészségeinek hatása alatt a Raszkolnyikovban a „megalázottak és megbántottak” típusát választja, a prostituáltat. Ez a híres zokogással és evangéliumi idézetekkel zengő epizód talán egyetlen pontja a regénynek, ahol az érzelő idealizálás kedvéért letér a valóság pontos ábrázolásának ösvényéről.

Másik regénye, mely egy év múlva követte ezt, a Félkegyelmű, sokkal kevésbé kitűnő alkotás. Első fele romantikus, s nagyon is drámaian szerkesztett, a második viszont nyújtott és széteső. Messziánizmusa a hős alakjában megtestesülve, túlságosan kimondott és tolakodó. De micsoda alakok itt is! Milyen sötét mélységei a léleknek, s jóság és szadizmus végleteiben! Micsoda különös, izgatott levegője az elbeszélésnek! Ez valóban az

író beteges egyéniségéből látszik eredni: de éppen ez az, ami a Nyugat irodalmára olyan rendkívül szuggesztív hatást tett...

Dosztojevszkij utolsó könyve a Karamazov. Hatalmas alkotás, pedig írója még nem is tekintette befejezettnek. Egész Oroszországot akarta megírni, mint Gogol. De a Holt Lelkek is abbamaradt... A Karamazov, így ahogy előttünk van, egy nagy detektívregény, mint a Raszkolnyikov. Milyen nagy dolog egy detektívregény, ha jó: milyen mély emberi és erkölcsi problémákat vet föl! Dosztojevszkijnél többek közt a hit és vallás kérdéseit is. Ebben a könyvben van a Nagyinkvizítor című híres betét. Lehet-e megváltani az embert? És kell-e az embernek megváltás? A Karamazovból egy Krisztus arc néz ránk, noha kicsit nagyon is oroszosan fészülve. A galilai nem hangsúlyozta ennyire nemzeti jellegét. Dosztojevszkij ez időben mondta híres beszédét a Puskin-ünnepélyen. Ez orosz nemzeti esemény lett: Oroszország világmegváltói hivatásának bejelentése. Mondják, hogy az emberek sírva fakadtak, idegenek szóba álltak, egymás kezét szorongatták, megrohanták az emelvényt, volt aki elájult. Dosztojevszkij nemsokára ágynak esett és meghalt.

A külföldön hírneve csak halála után érte el tetőfokát. Az izgatott, megváltásra szomjas Európa mohón szívta a messiási regények ígéit; a háború előtti években Magyarország legintelligensebb olvasói között sem volt népszerűbb író Dosztojevszkijnél. Azóta sok minden megváltozott, s a Dosztojevszkij Oroszországa a múlté már. De a művészet, mely független tértől és időtől, s az a minden emberi szenvedéssel együttsszenvedő mélységesen keresztényi érzés, mely e művészetben kifejezést talált, aligha lesz valaha a múlté, míg az emberi kultúra élni fog.

(Kortárs 1973. nov., 17. évf. 11. sz. 1819–1822.)

Babits-dokumentumok

Babits kiadatlan verseiből és verstöredékeiből

Nincs a modern magyar költészetnek még egy nagysága, akinek több verse vagy verstöredéke maradt volna kéziratban, mint Babitsnak. Életében köteteiben közreadott költeményei csak mintegy felét teszik ki nyomtatásban megjelent költői műveinek. Folyóiratokban, heti- és napilapokban szétszórta verseiből terjedelmes függelékkel állított össze özvegye, Török Sophie a Franklin Társulatnál megjelent ún. *Összes versekben*, pedig ebbe már belevette az Illyés Gyula által Babits halála után közölt töredékeket is. Ez az impozáns anyag már sejtetni engedte, hogy a klasszikusnak álcázott, filológus-költő álarc mögött a véres valóság, az Ady-féle önkínzás, a T. S. Eliot-féle önelemző lelkiismeretvizsgálat poétája rejlik. A Nyugat kiadóinak az Ady-típusú költőből elég volt egy is – kellett egy intellektuális, egy filológus-költő, s ez lett Babits, első könyvei alapján.

Az utóbbi években, sőt a legutolsó hónapokban, egyelőre legalább számomra, aki *Babits Összes műveinek* kritikai kiadására tettem hivatalos fölkérésre javaslatot, olyan gazdag kézirat-tömeg került elő több barát és kortárs hagyatékából, amely a nagy költő-gondolkodó eddigi vonásait lényegesen módosítja, illetve kiegészíti. A Babits özvegye által házasságuk alatt gondosan gyűjtött kéziratokon kívül három gyűjteményből kerültek elő Babits-versek saját kezű fogalmazványai, amelyekről a költő özvegye sem tudhatott életében. Ezek: Basch Lóránt, Komjáthy Aladár és Szabó Lőrinc hagyatékai. Basch Lóránt-ról köztudomású, hogy mint a Baumgarten Alapítvány kurátora, milyen közvetlen kapcsolatban állt a költővel, és mennyire befolyásolta özvegyét annak idején. Komjáthy Aladár az 1910-es években volt kedvenc tanítványa és titkárféléje, Szabó Lőrinc pedig 1919 őszétől 1921 végéig nála lakott, mint volt tanársegéde és albérlője. Babits teljes költői termésének közreadását hosszú ideje egy megalapozatlan téveszme akadályozza. A végzetes betegsége idején Sárközi György által sürgetett és megvalósított tíz nagykötetes *Összegyűjtött művek* kiválogatását és sajtó alá rendezését még maga a költő végezte, betegágyán. Állandó kórházi tartózkodása és a kéziratok rendezetlensége lehetetlenné tette technikailag is az *Összes művek* megszerkesztését. Ő maga azonban ironikusan utalt a goethei „Auszgabe letzter Hand” kifejezésre. De az a tény, hogy minden leírt sorát összegyűjtötte vagy összegyűjtötte bizalmas barátaival, éppen az ellenkezőre utal, tudniillik, hogy nemcsak a nyomtatásban, még kevésbé a kötetekben megjelent művei lennének csak általa vállalt alkotásai. Hogy mennyire tudatában volt írásba foglalt vallomásai jelentőségének, arra jellemző, hogy még olyan, a maga idejében politikai tartalmuk miatt közzé nem tehető írásait is eltette, amelyek miatt egy esetleges házkutatás során az ellenforradalom első éveiben ellene akár vádat is emelhettek volna.

Babits összes kiadatlan verseit igyekszem összegyűjteni és minél előbb sajtó alá előkészíteni. Itt közölt kiadatlan kéziratok a fenti gyűjtemények mindegyikéből hoznak mu-

tatványokat, a legtöbbet Szabó Lőrinc nemrég rendezett, értékes gyűjtéséből. Az első, a *Széchenyi* című, a legnagyobb magyar iránti, egész életén át hangoztatott nagyrabecsülésének első megfogalmazása. A Szép Szó „*Mai magyarok régi magyarokról*” című tanulmánykötetében megjelent Széchenyi-arcképéről úgy vélték, hogy az Szekfű Széchenyi-kultuszának hatására keletkezett. Ez a vers azonban jóval korábbi, 1906–8-ból való, amikor Szekfű még a 17. századdal foglalkozott. Széchenyi-tiszteletét azonban nem Kossuth iránti föltételezett tartózkodása növelte. Élete utolsó évében egy látogatójának, aki Széchenyi és Kossuth szembeállításával próbált hízelegni neki, és Kossuthot az akkori két nagy demagóghoz hasonlította, ezt a választ adta írásban: „Kossuth egy Mussolinihez vagy Hitlerhez képest óriási szellemi magasság. Nagy műveltségű, művészi képességgel áldott, tudós ember!... Nagy valaminek kellett lennie, ha az angolok, amerikaiak így rajongtak érte.” Egy 1917–18 telén Adyval tett téli szánkóútja boldog emléke a háború kínzó tudatával keveredve az „*Ady Endre szánján*” című, csaknem befejezett verse. 1919-es magatartása miatt üldöztetésének és megaláztatásának keserves, Jób-szerű fájdalmas jajgatása megrendítő hangú kezdetű rapszódiaja. A filozófer-költő klasszicitásának börtönéből szabadulni vágyó ember keserű sóhaja a „*Házak éles csúcsai...*” kezdetű versének utolsó négy sora:

Mit ér a vézna holdvilágos ének
 Ó csak már egyszer kettétörhetnék!
 Hogy régi hangom buggyanjon ki fájón.
 Mi vagy te? Csupán börtön vagy a szájon.

Van itt két érdekes variáns is, az egyik gyönyörű verse egy szekszárdi tavaszi látogatásról, de a *Nyugtalanság völgyében* közölt szövegnél borúlátóbb, baljóslatúbb, igazmondóbb. Az *Esti megérkezésnél* használta föl *Új rigmusok a télre* című verse utolsó strófáját. „*A veranda hűvös már*” kezdetű vers nyomós cáfolata annak a vélekedésnek, hogy az egyszerű, népdalszerű hang nála is, akárcsak Tóth Árpádnál, Erdélyi József-hatás. Ez a verse is, mint nem egy régebbi kötetében publikált szöveg, az Erdélyi föllépése előtti időből való, és visszamutat a kezdő költő első korszakára, amely Heine és Petőfi hatása alatt állt.

Széchenyi

Szegény bérelt lelkek, hova csúszunk?
 Csak lefelé csúszunk, föl már sohse kúszunk,
 új idők árjával tehetetlen úszunk
 régi partjainktól aggódva búcsúzunk.

Régi nagy újtónk, más újtó voltál,
 harcod áldozat volt és nagyságod oltár,
 evezöd víz ellen, ajakodon zsoltár
 tártál új csatornát, hogy folyjon a holt ár.

Hogy ne legyen posvány Magyarország földje
 munkával viruljon mezeinek zöldje
 boldog legyen népe, áldott hegye völgye.

Nem lenne-e jobb még a Pruth és Szeret közt
Mint sárba evezni tél és kikelet közt
tehetetlen korcs nép Nyugot és Kelet közt?

Ady Endre szánján

A szíves ház elmaradt
Szoba melegsége
gazda szava elmaradt
gazda szívessége.
Tejes a köd, gyér a fény
csillog a hó gyönyörén
morzsa dér az út kövén
csupa gyémántbánya
hó fölött és hold alatt
mivelünk vígan szaladt
Ady Bandi szánja.

Szerte tél a villasort
pántlikázta hóval
fenn az égen olvadt hold
csúszik a szánkóval
Nincsenek most kerekék
Jó ma itt kinn, gyerekek,
Vesszenek a melegék.
Emlékszel-e régen?
Emlegettünk múltakat
régi szánkás utakat
falusi vidéken

Hej, ma ez a széles út
Baranya meg Tolna
Felejtjük a háborút
ama... nem izgulnak
(Pedig van ma háború
és a világ szomorú
és az Isten iszonyú
fenn a fagyos égben
Ó jaj hány van akinek
jobb lenne – mert nem lehet
szoba-melegségben.)

Ó jaj hány van aki vész
iszonyú az éjben

De a holdfény mintha méz
olvadozna téjben
És az utca nyílt Szezám
Béke-simán száll a szán
Béke van itt igazán
E havas viharban
Hó fölött és hold alatt
két poéta így szaladt
Ady Bandi szánján.

[Cím nélkül]

Jaj engem is bekentek sárral
hogy fajtám undorodva lát
S viselem mint zsidók viselték
a sárga foltos csúf ruhát.

Itt állok. Koldussors a részem,
rúgás és maró szájalom,
És zörög még, zörög kényetlen
a nagy lakat a szájamon.

Barátaim elhagytak engem
egy árva hívem nem maradt
Nincs senki nálam üldözöttebb
magyar a magyar ég alatt.

(1920)

Új rigmusok a télre

Ó itt van a tél
és itt van az éjjel
ó itt van a tél
az északi széllel
és éjszaka széllyel
sötét a határ
és itt van a farsang
és itt van a bál.

És itt vannak a lányok
a drága ruhákban,
a hölgyek a drága

prémú boákban.
Máskor az éjszaka
csöndje halálos:
most villan a villany
és villog a város. –

Idelelni a város
villanya villog;
de fenn a nagy égnek
csillaga csillog:
a villany a földi,
a csillag az égi;
a villany az új,
a csillag a régi.

[Cím nélkül]

Házak éles csúcsai mint a sziklák
az ég sima tengerét szétszakítják
s felkúszik a hold, mint egy görbe csónak,
így úszhatott egére Scipiónak,
vagy Afrikában hajdan Karthágónak

a holdvilág, miről annyit daloltak –
különös ám hogy ugyanezt a holdat
látja mindenki, az is aki távol,
s aki ellenség, messze Afrikából.

Jaj hallgass sípom gyenge hangot adtál
Mint fájós torok szűkre bedagadtál
Mit ér a vézna holdvilágos ének
ó csak már egyszer kettétörhetnék!
hogyan régi hangom buggyanjon ki fájón:
mi vagy te? csupán börtön vagy a szájon

[Cím nélkül]

A bús kert orgonát csinál a pusztulásnak és néniát zenél:
száz tarló ágon át verebek sípolásznak, s fut s rí a gyáva szél.
Mily olcsó hangtál karcos! mint durva karcos! mámortalan zene!
borzongó gyáva dal! borzongó gyáva harcos vérenek üteme!
Ó lelkem, be ne szállj e gyáva néniába, te is tán harcba mégy!
Állj ha kell, vígan állj a svadronyléniába: katona lelke légy!

[Cím nélkül]

I

(A költőn tavaszi izgalom vesz erőt)

A vad tavasz zuhanyát érzed-e, érzed-e zúdulni, kedves?
Gyere ki a szöllőbe – virágos fákkal habzik a hegy
Gyík surran a szurdékban, amerre az ember megy
A rög szinte él, a nap szinte nedves –

Most könnyű vagyok, ugye könnyű? lásd, tudom a babonát:
Szentgyörgy előtt piros pillangót fogni jó! –
Érzed hogy árad a szél mint egy tavaszi nagy folyó
jó, jó, meleg, párnás, sűrű – Gyerünk a napon át!

Nézd eleven mappa a táj a napba, minden útja tiszta rajz!
Még föl nem vette a nyári zöldet, csíraváró meztelen.
Hallod a zenét a mandolafán, mint kivirágzott hangszeren?
Zsong, zsong, zsong, zsong – mézillat, érzed? – pille száll és méhe rajz

Létrán egy bácsi hernyózza a fát – mint naptárakban régi kép
a hónapok előtt, olyan – mellette gyerek és kutya víg.
Karókat a földön suhancok sorban guggolva hegyezik.
Iszalaggal a vincellér kötözi a venyigét –
(így ülni a napban)
Jó, jó jó így szétnézni a szabadon! – Gyere ülünk le a tanya előtt
ahonnan látni a vonatot hogy cammog a róna felett
s a várost, s a széles utcán mászni az apró embereket,
s vidám munka hálójában hegyoldalt és tetőt –

II

(A költő szívét nagy megnyugvás tölti be)

Lásd, nem szomorú a tavasz; nem látsz itt csüggedőt!

III

(De a megnyugvás nyomán melankolikus gondolatok fakadnak)

Mégis a bánatnak készíti a bort e munka szaporája
Minden fürge frisseségből lankadt mámort, lásd,
víg vesződség gyümölcséből szűrnék édes búsulást
Mire dolgozik a vidám tavasz? az ős bús mámorára!

De az én őszömnek micsoda, micsoda bora lesz, kedves?
És ki fog nékem nyújtani akkor szelíd poharat?
És merre fogok bolygani akkor a gonosz ég alatt?
és visszasírni a te zuhanyos tavaszodba, kedves,

bortalan őszömből, mely könnytől lesz csak, és esőtől nedves?

[Cím nélkül]

Néha egy-egy nagyobb völgykatlanból valami falunak a tornya csuccsan ki;
olyan se hegy, se sík vidék ez
hol van már az a szerelmes? Melyik messze harcterén?
Harcterén! De mily kicsinység minden harctér most és álom, mint
aki az utcasarkon befordul és eltűnik
eltűnik a langy esőben
még utána nézünk tán és márcsak a szomszéd vendéglőt látjuk a pincérfiút
amint nézi, esik-e?
Sápadt, nyurguló kamaszka, mintha nőne az esőben,
aztán ő is eltűnik eltűnik és jönnek mások, siető járókelők
Én nem félek az esőtől, hadd csurogjon a hajamra, leveszem a kalapot
messze már a híd előttem látszik és a nagy folyó
milyen sárgás furcsa fény ez, mely a víznek ólomhátán megfickándik mint
a hal ezer apró túsúrárs, szürke hálós borzongás
borzong a víz ólomhátán,
sárgásszürke a világ!
Milyen ős közömbös isten szövi ezt a szürke hálót? Szerelem, harctér és
tűnő életek... jaj mindent, mindent sárgásszürke köpenyébe becsavart
ma Pluvius

[Cím nélkül]

Ó líra, líra, úgy ömlesz elő megint lelkemből mint a vér
ömlik a sebből ha a sebesült egyedül marad
éjjel az árokban, nincs ki bekösse, s mind jobban alél
és gondolat nélkül csak nézi a szép piros vérsugarat.

Egy pók ül a lelkem mélyén és fonja, fonja,
fonja a dalt, mint egy hálót, nem törődik semmivel
kábitó, vesztő fonadék – s a lelkem mind belevonja
hogy megmozdulni se tud már – én csak nézem, mit mível.

S csak érzem szövödni e verseket, – nem én szövöm őket – hogy születnek
ki szavaimból? nem tudom – mily dallamra? nem tudom
Borzadva látom, hogy fekete lelkemből tarka szók erednek,
és hálójukban zsibbadtan fekszik bánatom.

Bocsáss meg kedves bánatom, ha elfelejtelek mint sebét
a sebesült aki elalélt, s nem érez semmit, csak nézi a vért:
nem vas, hanem friss vér, csörgedez, nem koporsója a sebnek ez
nem gyógyulás az ily feledés, azé, aki kínba alélt.

Csak folyj folyj édes vérem folyj, amíg te folysz addig élek
míg csorganak ezek a versek e vérfakó dalok
Ha egyszer vérem és kínom megalszik mint Acheron,
tudja meg akkor a világ, hogy a lelkem halott.

Pihenés

Odakinn halkan hull a hó...
Pihenj, pihenj, szívem, bohó!
Mért kergeted
az életed?
Mohó!
Mohó!

Hohó!
Hohó!
Minden kell és semmise jó?
Száz cél után
Setén-sután
Hányódva céltalan hajó!

És vággyal fűtött rossz kohó
Hohó!
Hohó!
Hol van a gépész, a mohó?
Pihenj, szegény!
A vágy s a szén
kifogy már, lankad a kohó.

Odakinn halkan hull a hó
Még szén a vágyam
parázs
parázs.
S elfogja lágyan
a téli varázs
és sistereg
mint havon a parázs.

[Cím nélkül]

A veranda hűvös már
vadszöllőlomb vörös már.

Vörös bor az asztalon
Lelkünkben az unalom.

Megtörött a bor színe
Mint a haldokló szeme

Iszunk apró kortyokat
Hallgatunk rá nagyokat

Nézzük a vén telkeket
a vetkőző kerteket

Ami maradt bús levél,
fázik mind, és fáj és fél.

Fázik mind és fél és fáj,
valami rossz vándort vár

Jön a vándor mogorván
Köpenyegét vonszolván

Köponyege föllege
betakarja az eget.

Lehellete csúnya szél
akit ér az meg nem él

Jaj levelek, hol bújjunk?
Mit csináljunk, lehullunk.

Babits két szegedi levele édesanyjához

Babits szegedi élete aránytalanul ismeretlenebb, mint bajai, fogarasi, újpesti és tisztviselőtelepi tartózkodása. Ennek hiánya elsősorban ottani ismerőseinek gyéren rögzített emlékanyaga. Juhász Gyula első rövid megemlékezése és Tolnai Gábor korai tanulmánya az alapja a szegedi évekről való vélekedéseknek. Legjobb szegedi barátja, Kún József, túl korán és túl hirtelen halt meg ahhoz, hogy följegyzéseket készíthetett volna rokon lelkű, csodált barátjáról, de az ő levelei, a Babits–Juhász–Kosztolányi-levelezés függelékében, így is a legértékesebb közlések szegedi életéről, majd a Fogarásból való visszavágyakozásából.

Mint az édesanyjához írt itteni levelek mutatják, Babitsnak, a fiatal tanárnak beilleszkedése egy valójában nem neki teremtettséget pedagógiai környezetbe nehezen ment. A bajai szerzetes-tanári környezetből a mindennapi gyakorlati, sőt üzleti élet előnyeit sem megvető kollégák közé csöppent bele, és hónapokig fizetés nélkül kellett élnie; ehhez még hozzájárult az első őszi hónapokban a szekszárdi szüret ráeső jövedelemrészének késedelme is. Közben az akkori középosztályi életmód és szokásrend, a polgári ruházkodás, lakás, kaszinóélet előírásait nem tudta betartani, a legszükségesebb anyagiak hiánya miatt. Új szolgálati helyén azonnal főigazgatói megrovásban részesült épp amiatt, amiért tanítványai annyira szerették; nem használta a tanári noteszt. Az irodalmártisztelő kisvárosi, bajai előző környezet után az első hónapokban kirekesztettnek, üldözöttnek, tehetetlennek érezte magát. Anyagi helyzetének kezdő tanárhoz méltó rendezése után bekapcsolódott a Kassban ebédelő kollégák társaságába, de egész addigi életmódját fölforgatta, hogy a realban, ahol tanított, délutáni beosztása volt. Így délelőttje is elveszett, és csak ezzel magyarázható a Szakolcáról hazalátogató Juhász Gyula följegyzése, hogy néha az egész éjjelt átolvasta-átolgozta, és hajnalban villanyfénynél nyitott rá. A tél folyamán, valószínűleg a Hegedűs Pál halálával támadt ür pótlására és talán Kún József ajánlására, a Szegedi Napló munkatársa lett, és itt minden műfajt elvállalt, még a nála ritka színikritikát is. Tavasz felé azonban már nagyobb terveket forgat fejében; föltehetően a magyar irodalomban megnyilvánuló nemzeti karakterológia előkészítéséhez vagy megírásához akart fogni. Első hosszú szegedi levelében leföstyött arcképsorozata kollégáiról az öt szekszárdi környezetből élénk figyelemmel, később rosszallással és elégedetlenséggel kísért családi érdeklődésre készült, és mint ilyen, egyedülállóan részletes beszámoló másfajta emberi környezetről, egyúttal becses adaléka az egykorú szegedi pedagógiai és kulturális életnek.

I.

Kedves Anyám!

Éppen írni akartam Neked, mikor a leveledet kaptam; és sietek válaszolni. Semmi nevezetes sem történt az elmúlt héten; az iskolai előadások folytak, kedden már meglesz az októberi konferencia. A kollégáimat végig viziteltam, meg a gimnáziumi igazgatót is; a viziteket már részben vissza is kaptam; de csak az igazgatóm Homor talált otthon, aki tegnap a fiával volt nálam. Restelltem, hogy még cigarettával sem tudtam őket megkínálni; és fűtetlen volt a szobám, pedig most nagyon hideg idő jár, jelenleg is kegyetlenül fázik a kezem, amint ezt írom; meg a lábam. Bizony itt nem becsülnek meg annyira, mint Baján, és én nem is valami kellemesen érzem magamat közöttük. Most előveszem az Értesítőben levő névsort és kívánságod szerint sorra lefestem a kollégáimat, akikről még nem beszéltem. *Homorról* már mondtam hogy igen kedvelt úriember; a fia aki gimn. tanár, most lett rendes tanár, szintén kedves fiú, pertu vagyok vele, az Ötvös [!] Kollégiumban volt, ismeri Holub Jozsót (akivel Pesten átutaztomban találkoztam.) Homornak van még két lánya, kik közül az egyik érettségit tett, s akiket nem ismerek. Homor igen egyszerű, kedves asszony. A család, mint mondják, visszavonultan él. A realiskolában van lakásuk. Homor matematikus. Most, hogy Platz főigazgató nyugalmába vonul, azt beszélik, hogy ő lesz a főigazgató; ő a legöregebb igazgató a kerületben, 60-on felül van.

Blau Ármin, alacsony, széke, igen intelligens (...), matematikus, s mint mondják a legjobb matematikus Szegeden, azonkívül irodalmi műveltsége is van. Nőtlen, a 40 felé járhat.

Csonka Ferenc, vegyész, és pedig „paprika-vegyész”, kizárólag paprikafajok vegyelemzésével foglalkozik s ebben egész Európában specialista. Szeged város tisztí vegyész. Saját házában lakik, az iskolával szemben, ahol senkit sem találtunk otthon, mikor kerestük.

Hegedűs Pál most beteg, szabadságon van de azért meglátogattuk őt is. Magyar irodalmár s irodalmi működését már ismertem, mielőtt Szegedre jöttem. Igen művelt ember, sok nyelvet tud, sokat fordít idegenből, (Tolsztoj művészeti könyveit ő fordította – de oroszul nem tudván, franciából); az ifjúsági irodalmat is sok fordítással gazdagította. A Gyulai Pál írói gárdájába tartozik, a Budapesti Szemle munkatársa; Az Én Újságomba s más gyermeklapokba is ír. Nyugalomba akar, mint nekem mondta, vonulni s tisztán irodalmi működésének élni. – Azonban iszákos volt és ez tönkretette egészségét – mondják. A felesége igen kedves és szép asszony.

Dr. *Kálnai Adolf*, az idősebbek közt, (...), a németet, és filozófiát tanítja; érdekes hogy vasutas és már állomásfőnök volt, mikor tanárrá lett és igen sokáig volt helyettes tanár; Klamarik ugyanis, ki akkor mindenható volt, nem szerette a zsidókat. Eleinte Pécssett volt. Szegeden már háza van; és gázgyártással akar foglalkozni, s ha ez sikerülne, felhagyna a tanársággal. Most azonban – mert öreg, s beteges – szabadságot kért három hónapra s meg is kapta okt. 23-án augusztus, szeptember és október havakra! Ilyen vicclapba illően lusták a minisztériumiak az ügyek elintézésében. Az egész város nevetett ezen. Kálnai újra szabadságot kér, s akkor valószínűleg sok helyettesítés lesz. – Kálnai neje csúnya (...) asszony, fiai a gimnáziumba járnak.

Kátai Lajos a rajztanár. Igen kedélyes, élénk bácsi. A piaristáknál is ő tanít rajzot. A felesége gazdag.

Kis Lajos, nekem legrokonszenvesebb az egész karban, öreg már, a szekszárdi Wigandnak hajdani jóbarátja, történelemtanár s alapos tudós és író, a fiát tanítom a latin nyelvre s egyik legjobb diákom. Kis a tanári könyvtár öre is. Wiganddal együtt ők szerkesztették Pancsován az első magyar lapot Végvidék címmel.

*Kratochwill Péter*ről beszéltem már. Igen kedélyes, rokonszenves német, hajdan egy konviktus igazgatója (Szegeden nagyon sok a konviktus) – amiből házat és vagyont szerzett; egy igen helyes kislánya van.

Simits Ferenc (német francia) a Kristóf-lány férje, akiről beszéltem. Azt mondják, hogy tüdőbajos; szenvedélyes vadász és fotográfus, még fiatalember. Mindig a minisztériumot szidja, elégedetlen, hogy sok az órája. Sokat járt külföldön.

Szabó Imre szintén fiatal, nőtlen, jelenleg tanulmányútra küldték Görögországba, államköltségen. Természetrájtanár. Igen vallásos és visszavonult ember, egy környéki felekezeti tanító fia. Sok adomát mondanak róla, hogy milyen bigott.

Szemerjai Károly, agglegény, 50-en felül, aki most egyszerre avval lepte meg a világot, hogy megnősül, Pécsről.

Zerdahelyi (de Nitra-Zerdahely) úrról, a legöregebbéről, a volt amerikai börtönfelügyelőről már beszéltem sokat. Mikor náluk voltunk, láttunk: 2 óriási szt Bernáthegyi kutyát, angoramacskát, zongorát, két csúnya leányt, 1 öregasszonyt és 1 üveg jó meszlényi bort – ez utóbbit mi csak láttuk, de az öreg úr itta folyton, észrevétlen, úgy látszik, csak akkor jut hozzá, ha vendég van.

Végre Dr. *Veszprémi* Vilmos, magyar irodalmár, (...) igen derék s kedvelt ember, a felesége is igen kedves s még mindig szép asszony, s van egy nagyon helyes tíz éves babájuk, Didi, akit igen kényeztetnek, s aki az apa állandó beszéd tárgyát képezi. Veszprémi azonban szerencsétlen kolerikus kedély, mindig elégedetlen s mindjárt dühbe jön s elvörösödik fülig. A múltkor a tanári szobában kapott össze az öreg Zerdahelyivel egy csekélység miatt. Az öregnek egy fia, hetedik osztályú diák, Veszprémi órája előtt, engedelem nélkül hazament. Veszprémi dühös volt és az apához fordult (aki mint tudod nem áll éppen köztiszteletben a kollégái előtt, akiknek többnyire adósa). Az öreg azt mondta, hogy a fiának biztosan a feje fájt. – Nem hiszek én sem magának se fiának, vágott vissza Veszprémi, rákvörösen. – Ez alávalóság, felelte az öregúr, egész testében remegve. Alig tudták őket összebékíteni.

Bérci Ede, a tornatanár, egy félbemaradt zseni, alapvizsgálója van matematikából és tanít is számtant, de irtózik vizsgáit letenni. Egyébként szeretik itt és megbocsátják bogarait. Ő csinálja a tanrendet, értesítőt s minden ily mellékes ügyet. Ő tartja, mondják, a szüleit is, akik szegény emberek. Bogara, hogy hajadonfőtt szeret járni az utcán, iszonyú gyaloglásokat tesz, szabad ég alatt alszik stb.

Dr *Gräf* Gusztáv, aki velem együtt jött Erdélyből, Segesvárról, szász és feltűnően rosszul beszél magyarul, bár magyar tanár! (Kolozsvárt végzett.) Járt külföldön, Jénában, Grácban. Félszeg, valódi filozopter, de fontoskodó és minden lében kanál akarna lenni. Cilinderben jár.

Az intézethez tartozók közül ismerek még egy hittanárt, egy énektanárt (a helybeli kántort), egy katonaoorvost, aki az egészségtant tanítja, s két iskolaszolgát, egyik lustább, mint a másik.

Schmidtékhez azért mehetek csak holnap, mert eddig Gräf úrral a hivatalos viziteket kellett szabadidőnkben elintézni. – Holnap egyébként nagy felfordulás lesz a városban, Rákóczi, holtan, átutazik, szünet lesz, iskolai ünnep; éjjel 10-től 12-ig az állomáson lesz a fejedelem koporsója, ahova nekem névre szóló jegyem van, mint tanárnak.

Ami a pénzt illeti, elsején szükségem lesz 12 frtra a lakásért és 8-án még 26 frtra a kosztért, azonkívül már novemberben valószínűleg fűtenem is kell, fát venni; és mosatnom. A pénzemről még semmi hír. Kérlek küldj annyit, amennyiből gondold, hogy kijövök számítva, hogy most semmim sincs. – De hogy elsején már itt legyen legalább 12 frt, mert restellem, ha nem fizethetek pontosan. Napjaim beosztása elég rossz, mert óráim többnyire d. u. vannak, 3-tól 6-ig, amikor leglustább az ember. – Pistinek majd írok.

Kezeidet csókolja
és mindenkit üdvözlöl
Misi

1906. okt. 26.

2.

Kedves Anyikám!

Csak most írhatok, miután a főigazgatói látogatás is lezajlott és megvolt a főigazgatói konferencia. A főigazgató a tanításom eredményével (a latinban) egyáltalán nem volt megelégedve – de azért a konferencián hála Isten nem említett.

A hordót haza fogom küldeni a napokban – igazán nem volt semmi időm ebben intézkedni – de baja nem lehetett, mert pincében volt.

Kérlek szépen, mondd meg Angyusnak hogy nem hiszem, hogy a Tarnay-fiúnak ne sikerüljön a vizsgálja, mert nálunk az ilyen mindig sikerülni szokott, hacsak egyáltalán *valamit* tud a fiú. Valamit pedig csak fog tudni.

Az utóbbi időkben annyira el voltam foglalva, hogy a színházi kritikusságot is ott hagytam és most egyáltalában nem dolgozom újságba. Nem érek rá.

Nagyon szeretnék egy pályamunkát készíteni bizonyos témáról – de ezt csak akkor tudnám végrehajtani (minthogy most minden percem le van kötve) ha a húsvéti szünidők alatt dolgozhatnék. Otthon az lehetetlen; éppen ezért azt gondoltam ki, hogy a húsvéti szünidők alatt esetleg itt maradnék. Szeretnék ugyan hazamenni. De hisz nem olyan régen voltam otthon s aztán most már nincs is olyan messze az év vége. Spórolnék is vele alapjában – s erre is szükségem van. Gondoljátok meg kérlek ezt a dolgot és írjátok róla.

Holnapután itt megint tanári multság lesz a Kass-vigadóban és úgy látszik muszáj elmennem.

Fekete ruháról gondoskodtam volna, ha ráértem volna – de egyáltalán nem volt időm.

Nagyanyja és Nenne hogyan érzik magukat? Van-e már tavasz Szekszárdon?

Pistinek kívánom, hogy legközelebb még a figyelemből se legyen megintve. Nálunk szombaton volt a konferencia, ugyanakkor a főigazgatói konferencia és a Szegeden tartandó igazgatói konferencia előkészítő értekezlete – úgyhogy egész nap konferenciáztunk.

Kérlek add át mindenkinek kézcsókomat és üdvözetemet – Angyust, Pistit csókolom. Maradok szerető fiad

Misi

[1907. márc.–ápr.?]

(Tiszatáj 1973. nov., 27. évf. 11. sz. 67–77.)

Babits Pascalról

Babits és Bartók 1930-ban együtt és egyszerre kapta meg a francia becsületrend lovagrendjét, a francia nemzet legnagyobb kitüntetését irodalmuk és művészetük külföldi szakértőinek vagy szellemi rokonainak. Babitsot a francia kulturális hatóságok francia irodalmi tanulmányaiért, fordításaiért és nem utolsósorban művészetének latinos, franciás jellegéért tüntették ki. A francia kultúrába Babits még gyermekkorában kóstolt bele. A prózai írásából jól ismert nagynéni, a legendás Nenne tanította franciára még mint kisdítkot. A pesti bölcsészeti karon a magyar és a latin mellett a francia szakra járt, diákkorában Kosztolányihoz francia nyelvű levelet is írt, mint diák a Dreyfus-ügyben magát exponáló Zolához intézett ódát, mint fiatal íróra Bergson volt rá nagy hatással (rőla írt esszéjét Bergson saját elmélete legjobb összefoglalásának tartotta), Itálián kívül fiatal tanárkorában csak Franciaországba igyekezett eljutni („és Avignon nevetett mint Tolna”), az első világháború alatt Romain Rolland pacifista magatartása bátorította, fordította Baudelaire-t és utolsó nagy francia élménye volt Julien Benda két nagy műve: „Az írástudók árulása” és a „Beszéd az európai nemzethez”. Francia író-, tudós- és diplomatabarátok éppúgy elősegítették a kortárs francia szellemi életben való tájékozódását, mint annak kitűnő magyar szakértői, Benedek Marcell, Gyergyai Albert, Halász Gábor, Kuncz Aladár. Az első világháború előtt futólag járt ugyan Párizsban, de tervezett hosszabb útjára azután már sohasem sikerült eljutnia. Egész sereg kisebb francia fordítása és ismertetése ellenére, amelyek egy része kéziratban maradt főnn hagyatékában, még olyan kitűnő Babits-tanítványnak, mint Gyergyai Albertnek, éppen az ő francia kapcsolatairól szőló tanulmánya sem őleli fől mindazt, amit a francia irodalom iránti érdeklődése írásbeli dokumentumokban megőrzött.

Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának Babits-archívumában található a mostani, 90. születésnapja alkalmából itt közzétett előadása, amely a magyar rádió Száz Könyv sorozatában hangzott el 1935. december 21-én. Pascal, akárcsak Montaigne, élete utolsó éveiben volt nagy vigasza, bár Pascal iránti érdeklődésének fiatalkori eredetét is fől lehet fődni. Az egyetemen hallgatta Medveczky Frigyes magántanári előadásait a francia filozófiáról és az ő Pascal-könyvét ismertette is a Nyugatban. Saját lelki vívódásainak, lelki válságainak, egész életén át tartó lelkiismeret-vizsgálatainak hű tükre ez a győnyörű esszé. Jelzi Babits viaskodását az egyházzal, a hittel és a szabadgondolkodással. Kesserű utalások fordulnak elő benne a „jézsuitizmus”-ról; nyilván saját személyes üldőztetésének visszhangjaként az 1910-es évekből. Dante és az Amor Sanctus fordítóját csak élete utolsó évtizedében becsülte meg a magyarországi katolikus világ. A Vigilia már indulásakor megtisztelve érezte magát, ha Babits egy-egy fontos új megnyilatkozását átengedte neki. Fiatal kora vitáiért a katolikus egyház véleményeit pozíciójukból hivatlan prókátorokként kifejező civilek sértegetéseiert érezhetett elégtételt Brisits Frigyes, Sík Sándor és az új írónemzedék iránta megnyilvánult tisztelete nyomán. Az első világháború

szörnyűségeinek okait nyomozva, mindenféle irracionalista gondolat ellen hadjáratot indított, a húszas évek közepe felé azonban a hit nélkülözhetetlen fontosságát hangsúlyozta. Pascal-tanulmánya bonyolult lelki alkatának és vívódásokkal teljes gondolatrendszerének klasszikus megfogalmazása. Illyés Gyula Babits temetésén elmondott gyászbeszédében a két világháború közötti Európa legnagyobb gondolkodójának nevezte a nagy magyar költőt és filozófust. Babits Pascal-esszéje ennek egyik legszebb bizonyítéka.

A következő oldalon (bekezdésben) Babits Mihály kis tanulmányát a költő eredeti kézírata nyomán közöljük és még a központosítást is változtatlanul hagyjuk.

BABITS MIHÁLY

Pascal gondolatai

Különös dolog hogy a tizenhetedik századnak melyet a francia hagyomány az irodalom „nagy századának” nevez, igazában nem volt költészete. Legalábbis nem volt lírája mely az emberi lélek legmélyebb küzdelmeit az érzelmi vallomás formájában öntötte volna szóba és ritmusba. Annál ragyogóbb alkotásokat hozott létre az ész tűnődéseinek irodalmában. Lehet mondani, ez volt a lírája. A lélek legegényibb vívódásait általános emberi problémákká avatta ez az okoskodó műfaj, melynek művelőit „morálistáknak” szokták nevezni. Alkotásai mégis távol vannak attól a hidegségtől mely az ilyen általános elmélkedéseket rendesen jellemzi. Kérdései és témái az emberi lélek érzékeny helyeit érintik, akár a lírai költészet kérdései és témái.

A morálisták műfaja nem halt meg, máig is él a francia irodalomban. Az erkölcsi dilemmáival küzdő és szocializmusba menekvő André Gide, s a másik oldalon a vallási érzések különös magaslatait ostromló „újkatolikus” írók egyformán sokat örököltek e műfaj irányából és hagyományaiból. Pár rövid szóval alig lehetne jellemezni azt a mély és kiterjedt hatást amit a „nagy század” francia morálistái az egész utánukjövő világirodalomra gyakoroltak. Elég csak arra gondolni hogy közéjük sorakozik például Szalézi Szent Ferenc is, akihez az egész modern vallásos és hitvédő literatúrát oly szoros szálak fűzik, s nemkevésbé hozzájuk tartozik például La Rochefoucauld, akinek öröksége viszont egy cinikus és paradox-kergető aforizmairodalom. Eléggé távoleső végletek. S e végletek szinte érintkeznek a Pascal alakjában és hatásában! Pascal bizonynyal a hit harcosa, s valósággal tragikus hőse; s mégis szigorúan vallási munkái a szkeptikus és egyházellenes Voltairt csábították jegyzetek és kommentárok írására. S valóban e nagy hívő különös lelkiarcai nem lényegtelen helyet foglalnak el a voltairei felvilágosodás lélektani előzményei közt.

A morálisták ezer és ezer tárgyról írtak, a legkülönbözőbb szellemi irányzatokkal. De az a központi élmény, az emberi szellemnek az a nagy belső kalandja, amelynek egész műfajuk eredetileg és lényegileg kifejezője volt, éppen a kétely és a hit viaskodása! A kétely ott állt már e műfaj bölcséjénél; nem véletlen, hogy az első morálista Montaigne, a modern szkepszis ősapja, az Anatole France-ok előképe. Montaigne nem tűnt el nyomtalanul; ez a derűs filozófus a kétely mérgét s a tűnődés szenvedélyét hagyta örökségbe. S Montaigne fő-fő olvasója a „nagy századnak” az a legnagyobb „morálistája” aki éppen Pascal.

De őt nemcsak Montaigne indíthatta el a kételkedés irányába. Elindíthatta a tudomány is, a matematika, amely előtt nincs tekintély, nincs érzelmi engedmény. Pascal a bizonyosság szerelmese és szenvedélyes kergetője volt. Mohó esze már kora gyermekségében rávetette magát az egyetlen és legfőbb bizonyosságra, amit az emberi ész elérhet: a matematikai bizonyosságra. Valóságos matematikai csodagyermek volt; mert a matematika, az értelem zenéje, abban is érintkezik a zenével, hogy csodagyermeket produkál. Boldog, absztrakt világ, ahol még egy gyermek is kitűnhet! Ahol nincs szükség életismeretre, mert még nem léptek föl az élet megfoghatatlan komplikáltságai. Amint megkezdődik a „moralizálás” s az élet felé vetül a gondolat, már nem tűnnek föl a dolgok olyan egyszerűnek. Könnyű belátni Eukleides axiomáit. De mily nehéz el nem bukni a világ kísértései közt! És hinni mindabban, amiben hinnünk kell, hogy el ne kárhozzunk! Teljesíteni az Egyház parancsolatait! Igazán az Isten külön kegyelme kell ehhez, amiről Szent Ágoston beszélt.

Pascal azonban azt látta, hogy az emberek sokkal könnyebben fogják föl a dolgot, s még az Isten szolgálói is megalkusznak. A jezsuiták, akik oly ésszerűen tudnak eligazodni az élet csataterén, az emberi gyengeségekhez is alkalmazkodnak az ésszerű életcélok érdekében. Kazuisztikájuk mindenre tud ha kell, megoldást s kibúvót. Általában fenséges és bölcs alkalmazkodás volt ez, az élet tökéletes ismeretéből folyó önzetlen engedékenység, egy nagy és szent harc időleges taktikája. De Pascal nem tudott megalkudni és alkalmazkodni. Az ész rideg és kemény heroizmusa dolgozott benne. S már egész fiatalon azoknak a hatása alá került, akik hadat üzentek a jezsuitizmusnak, egy szigorúbb, ágostoni doktrína s puritánabb erkölcs nevében. Ezek a *janzenisták*, Jansenius püspök követői. Mentsvárak a Port-Royal apátság, melynek oly nagy szerepe volt a francia irodalom történetében, hogy Saint-Beuve, a nagy kritikus hét kötetes könyvet írt róla.

Ide vonult el Pascal is a világ elől. Itt írta a *Vidéki leveleket*. Maró szatíra ez, a jezsuiták ellen, kazuisztikájuk bírálata, egész életmagatartásuk kegyetlen arcképe. A megalkuvás nélküli fanatikus csodálatos megfigyelőnek és eleven emberrajzolónak bizonyul. Amit kigúnyol, ma már nincs, vagy nem aktuális. De a *Levelek* élnek még, örök példái a művészet és stílus konzerváló hatalmának. Pascal mesterségesen tette könnyűvé stílusát. Megszabadult a hosszú mondatoktól, a nehézkes cafrangoktól, a skolasztika minden hagyományától. Súlyos kérdésekről egyszerű és mindenki által érthető nyelven írt. Talán a matematikus is dolgozott benne, lehántva a fölöslegest, s kivilágítva a gondolatot, a „szükséges és elégséges” szavakkal. A szent felháborodástól hajtva, s a vallási cél érdekében, Pascal megalkotta a modern irodalom stíljét. A „könnyed” francia stílt.

Hatása csakugyan óriási volt. A jezsuiták és janzenisták harca végigvonul a „nagy század” irodalmán. Egyik oldalon a hajthatatlan igazságkeresés és fanatikus szigor, másikon az élethez való alkalmazkodás és „kényelmes” kazuisztika. Középen állt Meaux püspöke, vagy ahogy mondani szokták „Meaux sassa”, a nagy Bossuet. Ő egyetértett a janzenisták erkölcsi szigorával, de nem helyeselte teológiai elveiket, melyeket az egyház tekintélye nem támogatott. Boldog Bossuet! Ő optimista szemmel nézte a világot, az egész világtörténetet, amelyről könyvet írt. Ő úgy látta, hogy a gondviselés már eleve az egyház diadala érdekében rendezte be az eseményeket, és semmi baj sem történhetik.

Pascalt azonban gyöttrő kételyek emésztették. Úgy érezte, hogy „egy mélység szélén áll, amely együtt jár vele”. Senki jobban ki nem fejezte a gondolat első megdőbbenését a hit és hitetlenség szörnyű válaszútján, mint ő azokban a jegyzetekben, melyeket halála

után *Gondolatok* címen gyűjtöttek össze s melyekből egy nagy hitvédő iratot, a keresztény vallás hatalmas apológiáját akarta összeállítani.

Igazat tanít-e a keresztény vallás? Micsoda észérv vagy matematika győzhet meg erről? Minden emberi dolog bizonytalan, a hitek délkörök szerint változnak, az erkölcs a klíma függvénye. Mily kicsi pont az ember, a csillagos mindenség végtelen csöndjében! Csupán a matematika bizonyos, egyebekben az igazságot csak halálunk után tudjuk meg.

De mi nem várhatunk addig! Cselekednünk kell, élnünk, a vallás parancsai szerint, vagy ellenük. Mit tegyünk? Ha szerintük élünk, mennyi visszahozhatatlan örömtől fosztjuk meg magunkat, mennyi édes szabadságtól gondolatban és cselekedetben! És esetleg hiába, haszon nélkül rontjuk el egész életünket! De ha ellenük élünk, kiteszük magunkat az örök kárhozatnak. A legkisebb hanyagság, egy pillanatnyi megfélekedezés, véget nem érő kínokra ítélhet. Az Isten parancsa bizonyos nem kevésbé szigorú, mint a matematika törvényei: nincs középút, választani kell. Pascal előtt kisebb kockázatnak tűnt föl a vallást választani: ez az ő híres *pari*-elmélete. Logikus lelke a teljes bizonyosságot és biztonságot szomjazta: a vallást választani számára a végletes aszkézist, minden világi öröm és dicsőség megtagadását jelentette.

És mégis – tőlünk függ-e a választás? A legvégletesebb aszkézis, a legteltesebb lemondás, a legvallásosabb élet is, egymagában, biztosíthatja-e üdvösségünket? Bizonyos nem; ahhoz elsősorban a benső érzés kell, a hit, amely végső fokon nem függ tőlünk. Nem függ akaratunktól, és nem függ eszünktől sem, amely a hit igazságait sohasem lesz képes bebizonyítani. Az ész nem vezet el Istenhez. Itt rászorulunk „különös” kegyelmére, „ingyen” kegyelmére az érthetetlen Istennel, aki nem is akarja hogy őt mindenki megismerje. S ezen a ponton lesz a logikus és matematikus Pascal az ész tagadója, a világ érthetlenségének hirdetője, a modern antiintellektuáлизmus egyik első prófétája.

(Vigilia 1973. nov., 38. évf. 11. sz. 722–724.)

Babits verstöredékeiből és rímjátékaiból

A Nyugat-nemzedékre

Rombolva tűnik s száll,
Mint bőszi vihar, setét szél, lázas álom
A Nemzedék dörögve égve tűnik el
Dübörögve száguld, ég, lobog...

Fa vagyok

Fa vagyok, porban a lábom,
ne vess meg ezért, barátom...

Gazdagon jöttem

Gazdagon jöttem, mindig sokat adtam.
Halni se könnyű gazdagabban,
mint ahogyan születtem én.

Bölcs tejet...

Valamikor nyugodtabb voltál,
jött ami jött, de nem siattél!
Mi lenne, ha kávé helyett
Bölcs tejet innál, s lefeküdnél.

Mint jóbarát

Mint jóbarát, aki közellakik,
meglátogat gyakorta a halál.

Vonaton

Vasból épült síneken
Vígan lüktet vonatom,
mennyi nép és mennyi táj,
mennyi kép és mennyi báj.

Kész lesz

Most már emelkedik a kalapács,
Megedzette már vasát a kovács,
és nemsokára ácsol már az ács,
s kész lesz az új köntössel a takács.

Nem pihenek soha

Oly irigy a sors, csak
annak a szép jövő,
aki nem vár gondtalanul rá.
Így nem elégedem én is, nem pihenek én is.

Álmok találgatója...

Álmok találgatója mind a költő
és összefűző széthullt jeleket
vagy felhőmagyarázó, ólomöntő
vagy aki titkos írást fejteget
vagy a leölt áldozatok belében
hódoló világrészeket ki lát
Nílusokat a csorgó vér jelében
s egy zúzott velőrészben Afrikát,

Így én is ha mit véletlenül láttam
Ezüst felhőn vagy önködött helyen
Vagy zöld csillámmal mázos pocsolában
Mérnöki ésszel összeképelem
Tojást ha nem is válogatva raktam
Okossan legszebbet kotolom
S mit, önkénytelen ihletből faragtam,
eggyé számolt kapcsokkal ácsolom.

(Magyar Hírlap 1973. nov. 25., 8. évf. 325. sz. 8.)

Patriotizmus és internacionalizmus egy kiadatlan Babits-kézirat tükrében

Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának Babits-hagyatékában Fond III/1885/29. szám alatt őrzik *Hazám!* című, héttételes verses szimfóniájának eredeti kéziratát. Ennek első két tétele („A ház”, és „A város”) szülőházának és szülővárosának megdicőítése. Ebben írja többek között: „...*nagyapám háza bizton áll még, s éveimből, e fojtó romokból, hogy révébe meneküljek, vár még.*” Szekszárdról, magáról pedig: „*az egész kis város, mint egy archipelágus vár nyájas völgye közt a tenger akácfának.*” Megírása óta kedvenc költeménye ez a magyar szavalóművészet mestereinek. Szülőházából kiindulva szülővárosán, hazáján, Európán keresztül a földgömbig szárnyal képzelete, hogy a végén megtegye vallomását sokrétű, emberi, európai és magyar hazájának számára központja: szülőföldje iránt. Eddig nem volt köztudomású, hogy ennek a hatalmas költeménynek nem az a teljes szövege, amely Babits műveiben és az antológiákban megjelenik, hanem eredeti kézírata, ha nincs is annyira kicsiszolva, mint a nyomtatásban megjelent szöveg, három versszakkal hosszabb.

Babits kiadatlan verseinek sajtó alá rendezésén dolgozva a nagy magyar géniusz 90. születésnapjára szülővárosának napilapjában közöljük először ezeket az eddig ismeretlen versszakokat. Egyes sorai csak változatai a megjelent szövegnek, főként az itt közölt első versszak, bár ez is kifejezőbb, mint az eddig ismert; a másik két versszak pedig teljesen új, de mindenképpen érdekes és értékes önvallomás. A három versszak szövege a következő:

Röpülj, lelkem, röpdül túl hazámat!
Hogy röpdültem egykor! Tengert úsztam,
várost jártam és Montblancra kúsztam,
tornyot hágtam, tornyok szálltak,
kóbor szelek habokat ziláltak.
Földet-népet láttam akárhányat
mindenütt megtaláltam hazámat.
Rómát fiús tisztelettel jártam,
mintha őseim várossa volna
és Avignon nevetett, mint Tolna,
egy nap alatt egyazon sugárban
és egy lélek áradt néptől népig
vonva az egész tarka földrészt eleven hálóba.

Vigyázz, lelkem, el ne hagyd hazámat!
Oly mohó vagy, sugarakat álmodsz,
S száz antennád, mint megannyi árboc
nyúl partján a hideg Óceánnak,

Lelkem el nem hagyhatod hazámat!
Itt a glóbus, a meleg szigetke
Amely fölnevelte plazma-ösöd,
itt a lélek, régi ismerősöd,
lelked ágya, Európa lelke,
mely mag-ősid hajdan megfoganta
míg önmagát trágyázva a szent fa
lombja, kinőtt Európa lelke.

Napsugár, mosolyogj
Igazság, formáld éppé
Okosság nyugtasd meg
Szeretet világítsd meg
Isten, forgasd simán,
melyben a kicsi nemzet gyötrődik,

melyen a kicsi földrész fényeskedik.

(Tolna megyei Népújság 1973. nov. 25., 23. évf. 276. sz. 9.)

Kiadatlan Babits-versek

Az utóbbi években egy emberibb, humánusabb, radikálisabb Babits képe kezd kirajzolódni. A fantomból, a filozopterből, az intellektuális költőből élénk lép a társaslény, a magyar társadalmi mozgalmakban részt vevő és azokba beleszóló filozófus költő. Saját óriási hagyatéka kortársainak, tanítványainak és barátainak kéziratai, emlékiratai és levélgyűjteményei a század első harmadának egyik legradikálisabb magyar költőjét revelálják. A tizenkilenc éves korában Zolához ódát író fiatal tanárjelölt viharos egyetemi évein keresztül eljut a Társadalomtudományi Társaság körébe, részt vesz ennek vitáin, előadók ennek Szabad Iskolájában és ifjúsági szervezetében, a Galilei-körben. Matematikus barátja, Dienes Pál révén ismerkedik meg és barátkozik össze az öt már előzően is nagyra-becsülő Jászi Oszkárrel és Szabó Ervinnel. Az ő baráti körük formálja ki belőle az első világháború derekán azt az antimilitarista, pacifista és internacionalista költőt és gondolkodót, aki Európában is párját ritkítja ezekben az években. Ők buzdítják Leibnizről és Kantról szóló tanulmányai megírására, és Kant „Az örök béke” című művének lefordítására. Szabó Ervin Ter Meulen világbéke-antológiáját adja kezébe, és a zimmerwaldiak folyóiratát. Családi örökségét, a királyság intézményének és különösen a Habsburgoknak gyűlöletét ők növelik annyira, hogy tizennyolc november elején megfogalmazza „Éljen a Köztársaság!” című röpiratát.

A Szabó Lőrinc-hagyatékából itt közölt versek és verstörédek a *Nyugtalan-ság völgye* anyagába illeszkednek bele, a Fortissimo és az *Új mythológia* közötti periódus legnagyobb verseinek párdarabjai. Babits irtózáttal és kétségbeeséssel vegyes érzelmeit éppúgy tükrözik, mint elhatározását és szent szándékát a háború befejezése utáni vigasztalásra és önbizalomnövelésre. A többnyire ceruzairással fennmaradt fogalmazványok némely sora vagy kifejezése már alig olvasható. Ércszerű, egyöntetű lávaömlésük azonban így is lenyűgöző, a kilencven éve született Babits monumentális lírai termékei közé tartoznak.

Egy verseskönyv epilógusa

1.

Pfuj, megutáltam magamat
magamat és a verseket;
tengeri betegséget kaptam
a sok ringó ütemektől.

Még egy csokor verset küldök nektek
szép verseket, szép mértékben, rímben

klasszikus verseket
klasszikus álmokat.

És lesz akinek nem fog tetszeni
mert még nem ért, mert későbben jár
mint én jártam.
És lesz akinek tetszeni fog,

tetszeni fog, mert későbben járt
mint én járok,
mert én messze járok
túl minden mértéken, mértéktelen.

Lelkiismeretvizsgálást tartok,
elégetem magamat, mint a fönix,
Új leszek, szabadabb,
szabadon dalolom a nagy pfuj-nótát.

2.

Pfuj, megutáltam magamat,
magamat és a verseket,
tengeri betegséget kaptam
a sok ringó ütemektől.

Pfuj, utálok mindent ami klasszikus,
ami klasszikus és ami szép
ki kell köpnöm a sok szépség után
mert minden szépség hazugság.

Pfuj, sok hazugság szárad a lelkemen
sok hazugság és sok szépség,
szépségek teremtése,
bünnél rosszabb erények.

Pfuj, minden erény hazugság
hazugság és bor
és buta ópium
és klasszicizmus.

Ezentúl így fogok énekelni, mérték nélkül,
mérték és rím nélkül
és énekelni fogok
az utcai lóról.

És mindenről ami csúnya
vén banyákról és sárról
olvadt hóléról
és részeg nótáriusokról.

Utálok minden szépet, a szép nőket is
már csak a csúnyákat szeretem
a csúnyákat, akik tudják, hogy csúnyák
és a szemük őszinte, szomorú és mély.

3.

Ezentúl így fogok csak énekelni
mérték nélkül és rím nélkül
és a legprózaibb kifejezésekkel
minél prózaiban: ez a költői célom.

Fűzér a szép vers, nem gyöngyből (tengerből)
csak szóból, cifra szóból
és minden szó üveg, cifra szó cifra üveg
cifra üveg nem lehet átlátszó.

Más ha szidja a szépséget
nemtelen barbárság, nem tudja mit beszél
de én ha szidom a szépséget, a formát,
az a legszentebb káromkodás.

(Mert szent a káromkodás
szent szenzáció és nagy érzés
szent minden érzett, váratlan szentségtörés
szentebb az únott szentségeknél.)

Minden léleknek megvan az istene
(bár nem minden istent neveznek istennek)
és ez a legszentebb káromkodás
ha a saját lelked istenét tudod káromolni.

4.

Ím, még egy csokor verset küldök nektek
szép verseket, szép mértékben, rímben,
klasszikus verseket,
klasszikus álmokat.

Ti mögöttem, nektek tetszeni fog,
mert később jártok, mint én járok
mert én már messze járok
túl minden mértéken, mértéktelen.

»Borzasztó a háború...«

„Borzasztó a háború” – mondja a gazdasszony, és egy konyhakertről álmodozik,
hol gyenge spárga kel, drága borsó, kel, paraj, paszuly virágozik
„Az én fiam is aligha ott nem hagyja a fogát” – mond a paraszt
S jó mélyen a ládafiába megköpködve ledugja a dupla garast.

„Borzasztó a háború” – mond a kalmár – „de én a pénzemet, Istenem,
becsülettel szereztem, törvény szerint és ki szólhat ellenem?
Borzasztó a háború – de az üzlet lefoglal: s mit is érne azon tépelődni untalan
S ha mégis, eszembe jutna, felejttem selymes szeretőmnek karjaiban.”

„Borzasztó a háború” – mond a diplomata – „de győzelem nélkül a béke mit ér?
S csak nem vallhatjuk meg e világnak, hogy hiába omlott annyi vér?”
S tovább foly a vér; és gyenge ifjak nedves árkok mélyein rémesen
rothadnak és pusztulnak mint a kutya – de velük nem törődik senkisé.

1916

»Annyit szenvedtünk, hogy...«

Annyit szenvedtünk, hogy hinni se tudunk testvéreim,
én is még nemrégén azt mondtam magamban: örökké tart
a Poklok uralma a földön, és szomorú dalt
pengettem a szörnyű jövőről melyben minden év
új termést hoz a halálnak és minden tavasz
új nemzedéket az ágyúk elé, és csak az
aki nyápic és gyáva, érhet teljes kort
sebezhetetlen, a nyápic és gyáva uralkodik
anyák a bölcsőben nyomorítják el kisdedeik
és volna egy szó amit senki se mondana ki
bár mindenki lelkében égne és iszonyu
némaság ülne a földre, s a háború
cikázna rajta keresztben, mint egy seb
mint egy örök és gyógyíthatatlan hasadás
és nem volna érdem és nem volna cél és nem volna más
élet se kultúra mint ölni és halni de addig is
nem törődni csak inni az ingyen pillanatok
borát, s fölvenni mind ami véletlent
ad az élet minden szolgájának egy pillantás gyönyört

egy ölelést és hosszú vágyra kurta gyönyört
s új hosszú vágyat, hogy édes buba fojtsa a gyönyört
lelkünkbe azt a szót, ami nélkül néma a föld
bár millió ágyú szólna rajta azt a szót
mely addig ült születetlen a milliók
nyelvén, míg elbénulva a feledés sötét
vánkosai közt, mint tompa kín maradna csupán
kínos akarat, vak mozdulat valami után
amit nem tudunk, kinnal a kínhoz, melytől szívünk
holttá zsibbadt mert szegény testvéreivel
tépett haja és lába és feje kering
bús levegőnkben, s vakká ég szemünk a meleg
vérpárában, s ahová nyúlunk, csúnya vér
tapad kezünkhöz és az újult ég s föld nem ígér
újat és jobbat, se tavasz, se nyár, és a század jár
és azt hisszük már, természetes ez és rendeltetés,
örökké ölni – mert ráborult a nagy feledés
arra a szóra – és már kimondani bűn
elgondolni nevetséges és rettenetes!
nem! nem! mondjuk ki! gondoljunk szüntelen
csak erre: béke! béke! mily kincsverem
nyíl e szezámra! Szabadság! Szeretet!
Emberség! Béke! ízleljük ezt a szót,
és borzongassa ajkunkat mint egy csók
a drága balzsam! Magyarok! Emberek!
Emberek végre! – ne hagyjuk ezután
elvenni tőlünk ezt a szót! hegy csúcsán,
a legmagasabb hegy csúcsára építsünk templomot
ennek a szónak, hogy mindenki lássa meg messziről
és ne maradjon senki kit elkerül
a nagy tanulság: szégyen vagy fájdalom
de mindig szemben, és mégis szelíden
a Múlt emléke legyen, de ne legyen
rajta semmi a Múltból: a holtakat
feledjük el ma; feledd ma el dalom
kikre gondolni is forradalom
feledd el emlék a szegény hősöket
s ami elveszett az arany és vas
kincseket, és minden kincseket, és mutogass
szelíd, de mégis hatalmas képeket
Életet, termést, és mind a négy oldalad
boldog emberekkel égjen a nap alatt
Egyik mutassa a földet és ekét s madarak seregét
mögötte szállni, s asszony és kisgyerek
várja ebédrel – a másik oldalon

szőlőhegy álljon, szüret és vigalom
 tavalyi borral – mámor szülessen
 tánc és művészet – harmadik kerülőn
 torony épüljön, fellegeket szelő,
 munkások hordják köveit és tudós
 mérnökök mérjék égfelé, Babylon
 vakmerőségével, negyedik falon
 két szerelmes legyen, gerlepár, csók
 és a leánynak kezébe virág
 és a fiúnak gyümölcsös ág!

1918

»Ki hallana...«

Ki hallana gyöngye verseket
 mikor az Idő kerekai zakatolják
 nagy eposzukat?

Felszedték a jövő sineit
 s a nagy szekér bizonytalan útján
 ütemtelen őrzöng
 Felszedték a jövő sineit: ezer
 meg ezer út nyíl az egy helyett, ezer
 meg ezer veszély

Ezer meg ezer meg ezer vörös meg sárga plakát
 nyíl a házakon, vörös meg sárga
 ablakok

Tömeg előttük, ezer meg ezer
 ember a vörös meg sárga ablakokon
 átnéz az idegen halál felé –

1914

Kisiklani...

Könnyemmel olvastottam a vonatkablaakán a téli éj ködét
 hiába: mert a köd sötét volt és a sík sötét volt és szívem sötét
 sötét
 hiába, hiába, hiába.

Csak sírni, sírni, sírni a vonatzaj ütemére sírni, sírni,
 robogni és robogni száz határon át s robogva sírni, sírni
 sírni
 hiába, hiába, hiába.

Csak menni, menni: vége nincsen, mindig új út, mindig új nyomor jön:
egy reccsenés, egy hosszú percnyi reccsenés, egy reccsenés mikor jön?
mikor jön
az áldott végű kisiklás?

A sínen, a sínen, a sínen, örökre a sínen, a sínen, a sínen eluntam,
kisiklani ha jobbra nem, hát bal felé! Már a szemem behunytam
behunytam
ha jobbra, ha balra, ha balra!

Roppanjon a tengely, törjön a gép; halálra ijedve sikoltson a gyáva, a gyáva!
Pottyanjon a podgyász, ami nehéz; pottyanjon a gyáva nyakába, a lusta nyakába!
a gyávák
a rosszak, a restek, a rosszak.

Már nem sírok.

(Új Írás 1973. dec., 13. évf. 12. sz. 13–18.)

Babits Mihály kiadatlan verse gyermekkori telekről

Babits 90. születésnapját a vezető budapesti napilapok, irodalmi folyóirataink méltatásokkal, újraértékelésekkel és ismeretlen művei közlésével ünnepelték. Az utóbbi hónapokban számos, eddig kéziratban rejtve maradt, jelentős verse és prózája került napvilágra. Tanítványának és volt titkárának, Szabó Lőrincnek hagyatékából három tucatnyi vers-kéziratra bukkantam, ennek nyomán más nagy kortársak, mint Hatvany Lajos, Komjáth Aladár stb. hagyatékait is átnéztem és végül a sokáig zárt letétként tartott Széchényi könyvtári Babits-hagyaték eddig senki által nem bolygatott iratainak alapos átnézése közben új meg új meglepetésekre akadtam. Babits életében a köztudattal ellentétben többnyire több vázlatban és változatban írta meg műveit, a hirtelen ihlet hatására mindenféle keze ügyébe akadó papírfélére róva az éppen kéznél lévő ceruzával, főként verseit. A világháborús és az utána következő években a hozzá beérkező napi posta darabjait használta föl művei megörökítésére. A sokszor rossz és töredező papírra írt ceruzaszöveg rohamosan kopik és gyöngül. Az utolsó pillanatban sikerült a legújabb könyvtár-fényképezési eljárással, a xeroxszal megörökíteni eddig ismeretlen és publikálatlan kézíratait. Mintegy 60 befejezett, tökéletes verset válogattunk össze abból a 150 darabra rúgó gyűjteményből, amit a legkülönbözőbb helyekről másoltam le. Két külön kötetben fognak megjelenni az eddig ismeretlen versek. Ezekből magyarázatokkal ellátott szemelvényeket már közöltem. A feldolgozás alatt álló versekből vagy töredékekből ezentúl is közlünk a lap hasábjain, lehetőleg szekszárdi, Tolna megyei vagy dunántúli vonatkozású kéziratokat. Ezek még akkor is különös értéket jelentenek, ha mindössze egy-egy versszakkal vagy pár sorral különböznek az eddig ismert szövegtől, hiszen Babits lokálpatrióta öntudatának új meg új megfogalmazásait jelentik. Az itt közölt versnek is kétféle változata van, ezekből a kerekesebbnek látszót közöljük. Ennek a versnek motívumait más versekben is fölhasználta a nagy költő, az egyiket 1931. évi bajai látogatásakor írt visszaemlékező versében, a másikat pedig a gyerekkori telekről szólóban. Az első világháború szörnyű élménye élete végéig foglalkoztatta és a nagy műtete után rövidesen kitört második világháború még jobban megrázta. Ennek a versnek utolsó versszaka is a boldog és gondtalan gyerekkor mögött fölsötétlő világháború szörnyű látomása: „Ott túl a csöndben száz ágyú szögezve. De még az évek elfödik azt. Az évek bélelt sáncai alján. Iszonyú robbanások alszanak.”

Hópelyhek csengetnek szembe; szánkók
szaladnak évek pusztáján át
felém; az utcán Muci jön, máslis
taknyos, lobogóhajú lány.
Rázzák, rázzák a fák a virágot,
nem baj, hogy hóból van a virág.
Hóból a virág, hóból a pillangó.

Szánkók szaladnak az éveken át
Micsoda fészerből jöttél te, csengős
szán, micsoda éveken át röpítsz?
Micsoda álom ez, micsoda vicc?
Micsoda fogasról való ez a bunda,
mely havas illattal tapad a nyakunkba.

Illanok a gyémánt-tél mosolyában
Évek, évek és róna táj...
Vágja a szán szele fülem és orrom...
Micsoda nagy madár ül ott a fán?

Alszik a falu, a téli Szeremle
Hejhó! jár-e a szekcsői komp?
Túlcsenget a csend az egész világon
Vatták vattáznak mindent körül.

Ott túl a csöndben száz ágyú szögezve
De még az évek elfödik azt
Az évek bélelt sáncai alján
Iszonyú robbanások alszanak.

(Tolna megyei Népújság 1973. dec. 24., 23. évf. 301. sz. 8.)

Babits gyászbeszéde Ady ravatalánál

A Nyugat íróinak nevében búcsúzom tőled. Ady Endre! Búcsúzom tőled mindazok nevében, akik hozzád a magyar irodalmi életben legközelebb álltunk: a hadsereg tiszteleg az elesett vezér ravatala előtt! Neveddel indultunk és neveddel vívtuk meg tizenkét esztendő nehéz küzdelmünket: a neved szabadságot és bátorságot jelentett nekünk, új célokat és új horizontokat jelentett a te neved, az aranytermő ország biztos ígérését. A te pályád úgy mutatott utat előttünk, mint a biztos, kincses ér a bányász előtt messze idegen tárnákba, s oly bizalommal néztünk az arcodra, mint a Kolumbus hajósai Kolumbus arcára: te merész kapitány! Átadtunk most az örök tengernek, addig, amíg mint te jövendölted:

Megindulunk mi is mind teutánad
Magyar harcokat más csillagon keverni.

Ó, megdöbbenve, félve nézzük fenséges színedváltozását, mint a tanítványok hajdan Krisztusét; hogy aki előbb még közöttünk jártál és vezérkedtél, drága barátunk, legnagyobb büszkeségünk, most egyszerre fölkerültél, elérhetetlen magasságba valamennyiunktől, a nagy magyar Olympusra, ahol Petőfid, Csokonaid, Vörösmartyd fogad és üdvözl, és ott fogsz ezentúl járni és ragyogni földi szemeinkbe; a halottak élén! Mert nem úgy van, ahogy te írtad magadról, szerény jós, halálokat érezve és mondva:

Most az igazi halaványak
Táborában vezérkedem

Nem: most az igazi fényesek táborában vezérkedsz örökre, és nem vagy többé senkinek alázatos, ki voltál itt lenni is

Kevély szabad magyar, királyi gögő,
De fajod, néped és a fényes álmok
Hódoló, harcos, hős alázatossa!

Most az igazi fényesek táborában vezérkedsz, és végképp elhagytad a mi szegény táborunkat! De mi ragaszkodunk nevedhez örökre, és fájdalmas büszkeséggel kiáltjuk a világnak, hogy a magyarság nagy gyászában minékünk külön gyászhoz van jogunk: mert ide-lenni mi voltunk méltók rá, hogy köztünk vezérkedj! És hiába, nem hagyhattál el bennünket egészen: mert, ki magad mondtad hogy „életed millió gyökerű”, végképp meggyökereztél életeddel bennünk.

Vezér! nézz bennünket: a tiéd vagyunk, egy részed él bennünk és csírázik, a te halhatatlanságod mibennünk indul el hosszú útjára. Földi maradványaidtól búcsúzunk ma, Mester, de lelkedtől sohasem akarunk elbúcsúzni!

[Közli: Gál István]

(Tiszatáj 1974. jan., 28. évf. 1. sz. Utószó a dokumentum[ok]hoz. Részlet)

Utószó a dokumentumokhoz

...Ady temetése pedig a forradalmak korának legnagyobb irodalmi demonstrációja volt. Ez azonban már átvezet Babits – itt először közölt – gyászbeszédéhez. Készülő könyvben Ady és Babits viszonyának és kölcsönhatásainak történetéről vagy hatvan olyan dokumentumot közlök, amely Babits egyre növekvő megértéséről, mélységes nagyrabecsüléséről és újra meg újra hangsúlyozott értéktudatáról Ady iránt élénk biznyságot tesz. Az Ady-irodalom egyhangúan elismeri, hogy a világháborús években, nem utolsósorban a közös üldözés nyomán rendkívül közel került egymáshoz a két költő. Babitsnak Adyhoz intézett köszönőlevele a neki dedikált fényképért, Székely Aladár kettőjükéről együtt készített öt gyönyörű fényképfelvétele, Babits Adyval való téli szánútjáról írt verse (Tiszatáj, 1973/11.), gyakori látogatásai a Veres Pálné utcában a legszűkebb baráti kör tagjai között valóságos dokumentumsorozata jóbarátságuknak. Ady halála Babitsot súlyosan megrendíti. 1919. január 1-től Osvát Ernő helyett ő lesz a Nyugat szerkesztője, miután 1917 újév óta Adyval együtt jegyezték már a lapot mint szerkesztők. Ady halálakor ő írja a Nyugat gyászjelentését, őtőle származik a Nyugat vezércikke, és végül őrá hárult a Nyugat második Ady-számának megszerkesztése. A Nemzeti Múzeumban Ady ravatalánál Bíró Lajos, Jászi Oszkár, Kernstok Károly, Kunfi Zsigmond, Móricz Zsigmond, Schöpflin Aladár mellett Babits mondott gyászbeszédet, ő a Nyugat nevében. A korabeli napi sajtó természetesen elsősorban a kormány tagjainak beszédeit közölte, Babits viszont sem a gyászbeszédet, sem ideszánt ódáját nem vette be az általa szerkesztett Ady-számba, pedig ahhoz még egy utószót is fogalmazott. Beszédének szövege élete végéig többször megismételt véleményét hangsúlyozta Ady vezéri szerepéről és biztos halhatatlanságáról. Hatvany Ady halotti maszkját megküldte neki, ezt, valamint a halottas ágyon készült fényképet, Ady neki dedikált fényképét és közös képüket lakásában élete végéig megőrizte.¹

(Tiszatáj 1974., 28. évf. 1. sz. 61.)

¹ GÁL István: Csinszka Adyról (Tiszatáj 28.1.1974. 41–61.) c. közleményének részlete.

Babits ódái Adyhoz és Móriczhoz

Balázs Béla 1911 szeptemberében a Nyugat – szerinte már akkor – három vezető egyéniségéről a következőket írja naplójában: „Az Ady–Móricz–Babits-kultúra kész, a maga nemében tökéletes, keményen álló, hozzáférhetetlen... Ők hárman egy roppant egységes felületet alkotnak.” A Nyugat-nemzedék három legnagyobb alakjának ilyen korai együttes értékelése szokatlan éleslátásra vall. Az 1910-es évek folyamán az irodalmi

köztudat elfogadta Balázs Béla megállapítását. Hatvany Lajos jelképes gesztusa volt, hogy Ady halálának hírére Ady özvegye, Csinszka után azonnal Babitsot és Móriczot vitte a szanatóriumba. Babits a Nyugat gyászjelentését és vezércikkét fogalmazta, Móricz pedig segédkezett a halott Ady fölöltöztetésén, és ő választotta ki tölgyfakoporsóját. A politikusokon kívül két jelentős író beszélt a ravatálnál a Nemzeti Múzeumban: Babits és Móricz.

*

A diákkori Babits–Juhász–Kosztolányi-levelezés egy korai elítélő hangú véleménye az akkor még otthoni hagyományokhoz ragaszkodó konzervatív úrifíú meghökkenése a Vör és Arany szókimondó szövegeitől. Az élete folyamán közreadott vagy írásba foglalt 58 megnyilatkozása közül ez az egyetlen negatív – voltaképpen a középnemesi származású, egyházi iskolába járt, századvégi költői hagyományokon fölnőtt filozopter rádöbbenése, hogy a magyar líra új, merőben más korszaka kezdődik. Hatvany Lajos még konzervatívabb körből, Gyulai Pál és barátai közül, a Budapesti Szemle szerkesztőségi asztala mellől csatlakozik Ady táborához. Babits is megírhatta volna Hatvany cikkét, az Egy megértés története c. vallomását. Ő is villámcsapásszerűen tért meg a magyar Messiáshoz, Saulusból Paulussá változva. 1908-ban a Nyugat első Ady-számába írt első tanulmányától fogva halálos ágyáig a tudós elemzések és elragadtatott dicshimnuszok sorozatát írta Adyról. Ezekhez fogható szöveggyűjteményt a Nyugat-nemzedék egyetlen nagy tagja sem hagyott hátra. Révész Béla többször újraírt Ady-életrajzát, minden későbbi Ady-kutatás alapját, valamint Kosztolányi, Krúdy, Lukács, Móricz, Schöppflin és Szabó Dezső hosszabb-rövidebb tanulmányait, sőt könyveit, bár közöttük az összehasonlító irodalomtörténetírás, az esztétikai műelemzés és a filozófiai értéktétel szebbnél-szebb remekműveit találjuk, Babits változatos szövegei műfajaikra és terjedelmükre vonatkozóan is egyedülállóak. Jól tudta Ady is Babits rávonatkozó nagy véleményét – már a Duk-duk-afférban magabiztosan utasítja nemzedéktársait, kérdezzék meg Babitsot az ő értéke felől. Bölöni írja Az igazi Ady-ban, hogy Babits első verseskötetét Ady már párizsi hoteleszobájában is olvassatta. Ady Babits iránti megbecsülésének más jeleit is adta. Ismeretes, hogy *Recitativ* c. kötetéről milyen megleghangú verset írt: „Öntött szavak, kik egyre olvadóbbak, Barátom és én lelkem szavai...” Az első világháború derekán meginvitálta Székely Aladár műtermébe, itt féltucatnyi különböző beállítású közös fényképet csináltatott; ezek egy része ma sem került a köztudatba. Csinszkával Pesten való letelepedésük után Ady otthonának kevés állandó látogatója között sorolják föl Babitsot a visszaemlékezők, mint pl. Ady Lajos, Bölöni György, Dénes Zsófia, Schöppflin Aladár. 1917. január 1-től ők ketten jegyzik a Nyugatot mint szerkesztők. Szabó Ervin, Török Gyula és Kaffka Margit hirtelen halála után Ady váratlanul gyors távozása mélyen megrendítette. Ráhárult a Nyugat gondja egyedül. Az 1919. február 15–március 1-i második Ady-különszámot Babits szerkesztette. Ő maga sem saját gyászbeszédét, sem akkor készült ódáját nem közölte a számban, nehogy másoktól vegye el a kevés teret. Az 1919 február első napjaiban megindult mozgalomnak Ady síremléke és szobra felállítására, valamint életrajza megírására ő volt egyik szervezője. Amikor a Tanácsköztársaság első heteiben megkezdte egyetemi előadásait, az általános irodalomelméleti kollégiuma mellett száz válogatott hallgatójának Ady-szemináriumot tartott. Nagy Ady-tanulmánya valószínűleg azonos itt előadott szövegével, bár ennek írásbeli bizonyítéka eddig még nem került elő.

A Nyugat Ady halála utáni első számának vezércikkében a következőket írja:

„A legnagyobb magyar költő meghalt. A mi legszemélyesebb gyászunk ez, a Nyugat gyásza, azé az egész irodalomé, amit a Nyugat jelentett, s aminek kiinduló pontján és csúcspontján az Ő neve állott... Ő volt a mi legmélyebből jöttébb hangunk... Ady Endre lelkünk hangja volt, mélységes és visszafojthatatlan... Elnémult volna ez a hang örökre?... Él, él Ady Endre! Halálát alig tudjuk már halálnak látni... Halála csak egy fenséges színváltozás, mely életét a millió magyar életében végképp elosztotta.”

Már itt föltűnik az a látomása, amelyet prózában részletesen kifejtett abban a ma is kéziratban lévő írásban, amellyel a Nyugat Ady-számát akarta lezárni:

„Mit mondhatnék még Adyról, újat és enyémet? Ami önkénytelen kifakadt belőlem, az első fájdalomra, s a megdicsőülés első ragyogása láttán, azt elmondtam – magam és a Nyugat nevében – ott a ravatalnál. Dicsérni még Adyt? Óh Istenem, ha az ő szavaival dicsérhetném – mint ahogy hegyek, mezők és tengerek dicsérik a Napot, azzal a fényvel, amit maga a Nap adott nekik! Csak így lehetne dicsérni igazán... A legnagyobbak közül valónak vallom őt. A leggazdagabbak közül valónak, és nemcsak magyar mérték szerint.”

A Tiszatáj 1974. 1. számában közöltem Babits gyászbeszédét Ady ravatalánál. Itt fogalmazta meg először az alábbi versben kifejtett látomását:

„Óh, megdöbbenve, félve nézzük fenséges színéd változását, mint a tanítványok hajdan Krisztusét; hogy aki előbb még közöttünk jártál és vezérkedtél, drága barátunk, legnagyobb büszkeségünk, most egyszerre fölkerültél, elérhetetlen magasságba valamennyi-
ünkötől... és ott fogsz ezentúl járni és ragyogni földi szemeinkbe; a halottak élén!... Most az igazi fényesek táborában vezérkedsz örökre.”

Itt közölt verse közvetlen Ady halála után írt megrendítő hangú ódája. Ennek a költeménynek nyolc négysoros versszakából, vagyis összesen harminckét sorából az Irodalomtörténet 1973. 2. száma három versszakot és másfél sort, vagyis összesen tizenhárom és fél sort közölt, föltehetően a később befejezett versnek egy félbemaradt fogalmazványát. A teljes szöveg itt jelenik meg először Babits eredeti kézírásának hasonmásával.

Te elindulsz a fényes hómezőkön –
én visszabújtam a klastromba, nézd!
Ó könyves klastrom, s bús bor az oltáron –
S a szerzetes köszönti a vitézt.

A szerzetesek tudnak ám temetni, –
de tégedet magunkba temetünk,
és könyveinkbe, s oltárunk borába,
hogy légy erős és örök bor nekünk.

Neked jogod volt meghalni, ki éltél
s van: élni, ki meghaltál – ó de *mi*:
te élsz mibennünk, *mi* haltunk tebenned
s magunkat fognánk elfelejteni,

ha tégedet felednénk. Ó mit ér a
szerzetes, ha nincs könyve s nincs bora?!
De lelked vére a kelyhünkbe csurrant
mielőtt lelke lelkednek tova

surrant volna a fényes hómezőkön
mint holt vitéz fekete paripán –
Oltár elől mi, fölemelt kehellyel,
válhatatlan nézünk a Tünt után!

Mint gyászoljalak, hogyan dicsérjelek
ha kölcsön nem veszem a te szavadat?
Hogyan dicsérheti a napot rét, berek,
erdők, sőt ormok, puszták és tengerek
ha nem avval a sugárral, amelyet
a Nap ad nekik, maga a Nap?
Úgy nyugodtál le fényesen mint a Nap
s reád gondoltat minden holdvilág
kialudnánk ha nem adnál sugarat

s ha eltűntél volna a hómezők alatt
s nem égnél titkon mint éjjel a Nap
„ifjú szívekben, s mindig tovább”,
(ó szavak lelke! adj nekem szavakat)
„még sírni se tudnánk”...
Sugarak lelke! te adtál sugarat
hogyan megmozogtak a sötét ugarak

és fölfénylett a hab a mély tengeren.

Babits röviddel halál előtt Adyról vitatkozva fiatal írókkal a sok nagy Ady-vers között az Illés szekérén-t messze kiemelte. Kedvenc Ady-versei közé tartozott ez mindvégig. A harmincas évek elején az Ady halálakor írt ódáját és prózai jegyzeteit újította föl, most már nemcsak a Nyugat-nemzedék, hanem az egész magyarság felelősségre vonó Prófétájának állítva őt be. Ezt a látomását egy tavaszi alföldi utazása alkalmával magyar tájélményévé örökíti, és ebben Dantéra hivatkozva, nem rejtett célzással nagy Ady-tanulmánya befejezésére, melyben csak Dantéhoz foghatóan tartja őt, halhatatlanságát az örökkévalóságba vetíti.

„Mit ér idézni a Prófeta gyalró és földi alakját, s utánanézni a tüzes szekérnek, melynek helyén csak elomló, színes foltokat látunk már? Sokat néztünk e színes foltokba, s ráve-

szett szemünk a tűnő alakra, akit korán beteg, elégye láttunk távozni egy végzetes esztendőben, lázainak tüzes fogatán... S ha mesemondó lennénk, most példázatba ölthetném szavamat, elmondva az Illés-tanítványok történetét, kik hipnotizált nyáj gyanánt meredtek az elszállt tüzszekér üres helye felé; – mert lám, előttük is, mint mielőttünk, a színes foltok úsztak és változtak, egyre cserélték színeiket, s ellentmondottak egymásnak; a kép körvonalai szétmosódtak, majd végképp elfoszlan látszottak; a fény emléke ingott és bizonytalanná vált, s ők is bizonytalanná váltak hiteikben... Íme – mondták ekkor ők egymásnak –, hol a mi prófétánk? – És egymásra néztek gyanakvó szemekkel, s egymás szemében keresték a hitet s a próféta képét. De csak a színes foltokat láthatták, halvány árnyait annak, ami Illésből a legmulandóbb volt – a bizonytalan sokszínű árnyakat... Illés azonban, az igazi Illés, a maradandó Illés, nem foszlott el a színes foltokban, hanem ott volt, elevenebben, mint valaha, ahol senki sem gondolta, titkon és láthatóan – mindenki láthatta, akinek eszébe jutott, hogy nézze, mert ott állt mindannyiuk között, mindannyiuk mellett, s az emelkedőt elkísérte barlangjába, s a vitatkozót a gyülekezetbe. S így kísér – hogy már a példázatot visszafordítsam –, így kísér bennünket is a mi Illésünk, akár tudjuk, akár nem, akár akarjuk, akár nem, egy lépést sem tehetünk többé nélküle, mi új ezredévünk magyarjai, s hiába iparkodunk szabadulni tőle, hiába akarjuk elhessegetni a napfény-hagya színes foltokat szemünkből: ő biztos helyen van, nem szemünkben, hanem szíveinkben és szavainkban. S ha összejövünk ketten az Ő nevével, ott van Ő velünk harmadiknak, mint ahogy az ő kedves bibliája mondja Valakiről, aki minden prófétánál nagyobb. Így érzem őt most is itt közöttünk, mint az apostolok pünkösdjén, legszűkebb szektánk missziós gyülekezetében – noha tán még szívesebben megjelenik ő a magányos mágusnak, ki egy könyvvel kezében idézi. Minden olvasó ilyen mágus lehet, s nemde a pünkössti apostolok is csak azért idézték Krisztust a nép elé, hogy aztán mindenki idézze magában, imakönyvével vagy bibliájával? De még könyv se kell hozzá, hogy ő velünk legyen! Ma reggel, ebben a gyönyörű tavaszban, ott jártam én az Alföld közepén, egy regeteg mezőn, ahol gólyák sétáltak előttem, s resten csavargott a Tisza, mint egy nagy szőke lány, álmos és álmatag, pongyola és paraszt, aki künn aludt a réten, s még szalmaszálak és friss vadvirágok ringnak bozontos hajában. Az égről az Isten nap-arca vakított, a láthatáron kútgépek nyújtották nyakukat, a sarjadó földön báránycsordák bégettek. Sehol sem lehetett látni egy emberi lelket a pásztoron kívül – és mégis úgy éreztem misztikus módon, hogy ott van velem a Költő, akire gondoltam, akinek szavait morzsolgatta és tépte ajkam, mint kezem a rétről szakított virágot, akire magam is új szavakat próbáltam keresni és tépni magamnak, ég s föld mezejéről, hogy majd most estére legyen mit idehoznom, mint egy csokrot. Olyan erősen éreztem a jelenlétét, hogy önkéntelenül körülnéztem égen és földön, hol pillantom őt meg? de fölöttem csak a Napot, előttem csak a nyájt és pásztort láttam; ezt a három dimenziót rég elhagyta Ő már! S ekkor én ösztönösen a negyedik dimenzióba tekintettem, melyet Ő úgy nevezett, hogy: az „egy-utcájú Idő” – és íme, ezen az utcán, s épp ott, ahol az magyar ugarunkat szelte, – e végnélküli utcán, mint egy diadalúton, megpillantottam az Ő alakját, s fényes volt, mint a Nap, s méltóságos léptű, mint a tavaszhozó gólyák, és pásztorabb a pásztornál, úgyhogy éreztem akkor, hogy mind őtána megyünk, akárhogy lázadoznánk is ellene, megyünk, megyünk, azon az egyetlen és misztikus utcán, amely csak előre, mindig előre visz, s amelyen nem lehet megfordulni soha. (Példázatok Adyról. Nyugat 1930. I. 730–731. l.)”

Az irodalmi köztudat a harmincas évek elején közös Nyugat-szerkesztő korukból eredő ellentéteit idézgeti vissza, nem utolsósorban olyan érdekelt felek, mint Móricz Virág és Gellért Oszkár emlékezései nyomán. Pedig három évtizedes ismeretségük, együttműködésük és dialógusuk egymáshoz való viszonyukra vonatkozó számos szép dokumentumot is őriz. Babits az elsők között foglalta írásba Móricz Zsigmond irodalomtörténeti jelentőségéről való meggyőződését. Ebben többek között ezeket írja:

„...mert a nemzetnek, mint mindennek a világon, mennél nagyobb önérvényesítés és elkülönülés a törekvése, mindig érhető az oly írók hatása, akik kizárólag (mintegy tisztán és szűzen) a saját néptük formái (ritmus-, nyelv- és mesebeli) kincsével élnek. A mai magyar írók közül kétségkívül a leginkább ilyen Móricz Zsigmond. Nála a magyar nép szellemi munkájának lassú évszázadok alatt összegyűjtött kincse oly természetes és mélyről jövő kiömlést talált, mint a múltban is igazán csak keveseknél. Móriczban valóban mindig láttam ezt: a régi kincsek új birtokosát: a régi magyar irodalom jellemző durvasága, a magyar népköltészet plasztikus világossága élnek túl műveiben. (Nyugat, 1912. I. 555–556. l.)”

Első kiadásában *A gólyakalifa* függeléke a Móricz Zsigmondhoz intézett levél, ebben első regényét neki ajánlja. Az első világháború ellen egyre több műben megnyilvánuló antiimperialista állásfoglalásuk, akárcsak Adyval, Móriczcal is közelebb hozta őket egymáshoz. Ignótus, akit Károlyi Mihály különleges megbízatással küldött Svájcba, 1919. március 3-án Bernből írt levelében fölkéri Babitsot, vállalja a Nyugat szerkesztését és vegye maga mellé társszerkesztőnek Móriczot. Móricz Zsigmond maga az 1919–20 telén intézményessé vált üldözések során mélységes együttérzéssel és részvétellel fordul Babits felé, és Dante Purgatórium-fordításának megjelenését használja föl arra, hogy szeretetének és nagyrabecsülésének írásban is emlékét hagyja: „Áhítattal köszöntöm őt, ki Misztikus Másom s felé tárogatom a szeretet hangját Próféta Párom után, közös utunk esendő perceiben.” (Dante vize fölött. Nyugat, 1920., id.: Irodalmi tanulmányok, 146. l.)

Amikor 1924-ben a Nyugat Móricz-különszámot készült kiadni, természetesen Babits is az ünneplők közé áll. Ekkor írja *A gyémántsóró asszony* c. versét, ez a Nyugatban (1924. I. 225. l.) és későbbi köteteiben „Móricz Zsigmondnak” címzett ajánlásával jelent meg. Eredetileg Móriczhoz intézett ódának készült megszólító formában egyenes beszédként. A Babits-hagyatékban mind a három fogalmazvány megmaradt. A versesköteteibe bekerült végleges fogalmazás ezeknek a változatoknak egy szinte elszemélytelenedett, csaknem absztrakt szövege, voltaképpeni értelme az itt először közölt eredeti fogalmazások alapján fogható föl csak igazán. Mint más Babits-versek esetében is, túlságosan is fülünkbe ragadt a nyomtatott formában újra és újra megjelenő versek alakja, pedig a végső forma hátterét és magyarázatát még leghíresebb versei esetében is csak ritkán sikerült megnyugtatóan megfejteni.

Itt egész kivételes bepillantást nyerhetünk a nagy költő műhelyébe, műhelytitkaiba. Még írók között is eléggé el van terjedve, hogy Babits fejben költötte meg verseit és csak a már végleg kialakult szöveget vetette papírra. A Babits-hagyaték számos kézírata, de főképp a világháború derekától a húszas évek közepéig írt műveinek többnyire ceruzaírásban fennmaradt vázlatai éppen az ellenkezőjét bizonyítják. Ennek a híres versének igazi értelme, hogy úgy mondjam, szószerinti magyarázata teljesen megvilágosodik a készülő változatok és az egyre jobban kikerekedő fogalmazások nyomát követve.

A

Ragyogj aki fény vagy
Bizony, Móricz Zsigmond, szükség van a fényre
vetni amaz örült asszony útjai elébe,
tántorgóvá tette nem vélte, nem várt vesztesége

azt se tudja már, hogy lába merre lép
jobbra is, balra is árok, meredék
s minden lépten szórja vesztű kincsét erejét.

Gyémántja és gyöngye gurul szerteszéjjel:
ő csináltvirággal, üvegyöngyfűzérrel
ékesíti magát: míg a csillagtalan éjjel

A vad Idők útján, a Történet Éjén
Egy örült asszony fut a meredék szélén
(Kell a fény, kell a fény)

Óh mennyit aggódtunk, testvér, miatta
s néztük hogy fut szörnyű partokon eszelősen
S ki gyémántokat hagyott el, csináltvirág-
s üveggömbfűzért aggat magára

melyek gátolják lábait. Kialudt
lámpása. – Mégis valami ragyog még útja elé.
Nem a csináltvirág- s üveggömb ragyog,
hanem az a gyémánt amit elhagyott.

Ragyogj, gyémánt ragyogj! Szükség van a ragyogásra!
Kincsek a parton, kincsek az útfélen, ragyogjatok mind mind.
Míg diadalút lesz a kálváriából
És sebei rózsáknak tetszenek a fényben.

B

Minden vers egy csoda. Ilyen csodának
fényét vetem vak utaid elé,
mert tántorgóvá tett a kín, a bánat
hogy azt se tudod már lába merre lép
jobbra vagy balra? szakadékba? sárba?
És minden lépten szórod kincsedet
s míg gyémántokat vesztegetsz dobálva
magadat dörén ékesítgeted

üveggyöngy- és csináltvirág-füzérrel,
amely láncként gáncsolja lépteid

Ki lámpás vagy, ragyogj! Szükség van a fényre,
vetni amaz örült asszony útjai elébe
mivel tántorgóvá verte vakító vesztesége.

Óh hány fiat veszített! mennyi vagyonát
dúlták fel a durva idegen katonák
idegenné zárták fele legjobb otthonát.

S azt se tudja már hogy lába merre lép
jobbra is, balra is árok, meredék,
jár és örült módra szórja maradt kincsét erejét
s minden lépten...

S míg gyémántját gyöngyét így dobálja széjjel
ékeskedik csináltvirág- és üveggömb-füzérrel
mely gáncsot vet lábának, ahogy küzd a széllel

Lámpása a szélben, hagyta, kialudt;
sötétben, vad partok szélén iszonyú az út

C

Ez az Idők útja s a Történet éje!
Egy örült asszony fut a meredék szélén.
Nincs nála vesztesebb.
A húsát rugdalták, talpasan, süketen
s a teste csupa seb,
s a lelke oly zavart! Nem tudja merre lép
És jobbra és balra árok meredék
Meredék

Az irodalom, Testvér, nem egyéb talán
mint szerénység! A kavicsé mely a parton
hever és szép! Ragyog! Kidobta a folyó!
De szükség van ragyogásra! Ragyogni jó!

Lásd, a folyó megörült! Úttalan utakra téved!
Nem csoda! Idegen gátakat vetettek elébe!
Kizárták rendes medréből! Buktatták! Ötfelé
szaggatták árját! S zúgók és mélységek lesik.

Lásd, a folyó megőrült! Örült asszony az.
Talpas, süket erőszak rugdalta idáig.
Most fut és kincseit hagyja jobbra balra
S zúgók és mélységek lesik jobbra balra.

Oh titokzatos fény! nem várt glória!
Diadalút lesz így a kálvária
Minden sebnek ilyen fényben rózsává kell válnia
Még a sebnek rózsává kell világosodnia.

A végleges szöveg:

A gyémántsóró asszony

Móricz Zsigmondnak

Éjszaka ez, testvér!... Szükség van a fényre,
vetni amaz örült asszony útja elébe:
kit tántorgóvá vakított szörnyű vesztesége.

Óh, hány fiat vesztett! mennyi vagyonát
taposták szét talpas, süket katonák!
idegenné zárták tőle legjobb otthonát.

S azt se tudja már, hogy lába merre lép:
jobbra is, balra is árok, meredék
s minden lépten szórja, vesztí kincsét, erejét.

S míg gyémántját, gyöngyét így hullatja széllyel,
ékeskedik csináltvirág- s üveggömbfüzérrel
mely gáncsot vet lábainak, ahogy küzd a szélllel.

Lámpása a szélben, – hagyta – kialudt:
vak tántorgó mélység szélén fut és egyre fut –
mégis fény ragyogja be, s nem sötét az út.

Nem a csináltvirág s üveggömb ragyog,
hanem az a gyémánt, amit elhagyott:
még az árokba is utána ragyog!

Ragyogj, gyémánt, ragyogj, szükség van a fényre,
szegény örült asszony útjai elébe;
mert anyánk ő s a miénk minden vesztesége.

Külön figyelemre méltó a vers elhelyezése a *Sziget és tenger* című kötetben. Előtte két rendkívül fontos vers: „*A jobbak elmaradnak*” és a „*Petőfi koszorúi*”. Mind a kettő az ellenforradalmi terror teljes helyzetképe és kritikája.

Az elsőben ezeket írja:

Csak mint a fuldoklóét ujja csücske,
áldozat bárányáét szalagok,
csak mint hegedhetetlen sebnyílások,
minket lekötve tart egy furcsa léthez
magus Szokás vagy szoptatós Remény:
álmodunk és vergődünk álmainkban.

Húsunkba tépünk, mint az elvarázsolt;
némák vagyunk és süketek; a vér
betölti szánkat, vér kavarg fülünkben.

A Petőfi koszorúi-ban pedig az ismert sorok:

Szabadság csillaga volt hajdan a magyar,
de ma már maga sem tudja, hogy mit akar:
talány zaja, csöndje
és úgy támoilyog az idők sikátorán,
mint átvezetett rab a fogház udvarán
börtönből börtönbe.

A gyémántszóró asszony után pedig a Vers, apostolokról következik.
Ebben így zokog:

Az Antikrisztusok megsokasodtak...

A Szentléleknek gőze megapadt ma
tartányaink' betömte az aludt vér,
tudásunk megfogy, házaink omolnak
és gépeink, mint szíveink, kihűlnek.

Babits költeményének első változata félreérthetetlenül él az óda klasszikus szabályaival,
mindenekelőtt a személyes megszólítással a bevezetésben:

Ragyogj aki fény vagy
Bizony, Móricz Zsigmond, szükség van a fényre

Ez a vers alapgondolata. A fény: a gyémánt, maga Móricz Zsigmond. Ezt a fénytadó gyémántot szórja el az őrült asszony, aki nem más, mint Hungária. Hungária: „Anyánk ő s a mienk minden vesztesége.” Az ellenforradalom éveit „a Történet éjjé”-nek, „a vad Idők útjá”-nak nevezi. A történelem sodra az első változatban folyam, ennek partján hevernek a kavicsok, az írók; „folyó megőrült! úttalan utakra téved” stb., a következő versszak azonban már így kezdődik: „Lásd, a folyó megőrült! őrült asszony az”. Akárcsak James Joyce Anna Livia Plurabellé-ben, ahol a főhős folyóvá váló asszony. A többi változatban azonban a magyar nemzet, a magyar állam közhelyszerű megszemélyesítője Hungária asszony, aki otthonát veszítve összerugdalva, csupa seb testtel, zavart lélekkel rohan a meredék szélén, igazgyöngyeit, gyémántjait elszórva, megelégedve a csináltvirág- és üveggömb-füzérekkel. Szent Margit legendája képzik meg a költő előtt, akinek sebei rózsákká váltak.

A végső változat metaforái lényegesen racionálisabbak, mint az előző változatokéi, viszont sokat veszítettek a valóságelemekből, különösen azáltal, hogy a Móricz Zsigmondhoz intézett egyenes beszéd ódai hangjából mindössze egy a cím alá írt dedikáció maradt.

(Forrás 1974. márc., 6. évf. 3. sz. 3–12.)

Babits kézirataiból, „új” könyveiből

Babits 90-ik születésnapja (1973. november 26.) az egész magyar sajtóban, a folyóiratokban éppúgy, mint napilapokban, az egyöntetű hódolat és dicséret szavait szóltattatta meg. 1945 után az irodalomtörténet, sőt az irodalompolitika egyes vezetői Babits volt ellenfeleiből kerültek ki, akik fiatal író vagy tudós korukban az ő részéről szigorú kritikában vagy visszautasításban részesültek. Ilyen személyi motívumok döntően befolyásolták egy leszűkített, hamis, valósággal torzkép kialakítását és megőrzését. Hozzájárult ehhez az is, hogy kéziratos hagyatéka, írói munkásságának csaknem a fele, a legutóbbi időkig szinte teljes egészében hozzáférhetetlen volt. Idővel meg lehet majd állapítani, ki felelős azért, hogy Babitsnak éppen humanista és radikális beállítottságáról szóló írásai nem kerülhettek a nyilvánosság elé. Roppant levelezése, melyben Kazinczyval ellentétben, nem az általa írt, hanem a hozzá intézett levelek vannak túlsúlyban, jelentős nemzetközi és radikális hazai vezető személyiségekkel való állandó és tartós összeköttetéseit bizonyítja. De költői művei között is számos olyan kiadatlan alkotás van, amelyet az első világháború derekán őt ért üldözések vagy az akkoriban és az ellenforradalom első éveiben határozó durva cenzúra vagy az ettől főlő öncenzúra már eleve kéziratban való megőrzésre kárhoztatott.

Évek lassú munkájával sikerült összeszedni mintegy 60 olyan kész verset, amely 1914 és 1925 között keletkezhetett, és amely lényegesen hozzájárul emberi ábrázatának pontosabb megrajzolásához. Még ennél is több variáns, „torzó” és töredék maradt fenn. De vannak odavetett mondatai, valóságos sorozata az aforizmáknak, amelyek életében szintén nem jelentek meg. Igaza van annak a felfogásnak, hogy minden leírt sora, minden egyes mondata megőrzendő és kinyomandó, mert valamennyi stiláris remekmű.

A következő évben kéziratban maradt versei és verstöredékei két kötetben, kiadatlan vagy kötetben meg nem jelent tanulmányai egy vaskos gyűjteményben látnak napvilágot a két legnagyobb magyar könyvkiadó kiadásában, ezeken kívül készül Adyról írt összes megnyilatkozásainak szöveggyűjteménye, és remélhetően sor kerülhet élete utolsó három néma évében tett írásbeli följegyzéseinek válogatott bemutatására. Az alábbiakban ezekből a készülő kötetekből mutatunk be Nyugat-Dunántúl olvasóinak szemelvényeket. Különös módon Magyarországnak éppen erre a vidékére, a hozzá talán legközelebb álló magyar kultúrtájra sosem jutott el. Pedig első nagy tanítványa, akire oly büszke volt és akinek nagy jövőt jósolt, a 22 éves korában elesett költő, esszéíró és történettudós Békássy Ferenc Vas megyei volt, zsennyi illetőségű. Édesanyja fia halála után is tartotta az összeköttetést Babitscsal, akinek angliai utazásairól és a kor nagy angol íróival és tudósaival való találkozásairól sok-sok levélben beszámolt. Békássy Istvánné a húszas években újra meg újra meghívta Babitsot Zsennyére, de erre a látogatásra sosem került sor. 1919 februárjában pedig Sopron városa kérte föl Babitsot az Ady halála utáni emlékünnepegy szónokának. Akkori sokoldalú kötelezettségei ezt sem tették lehetővé. Győr, Sop-

ron, Kőszeg és Szombathely, de még Veszprém és Tapolca is kiesett Babits magyar földrajzi ismereteiből. A tolna–baranyai történelmi táj sokkal szegényesebb emlékei az Északnyugat-Dunántúl zsúfolt európai kincstárának légköréről és szelleméről azonban tiszta képet sugalltak Babitsnak, ahogy ezt élete végén írt egyik legszebb és legtömörebb esszéjében, az itt közölt „*Itália és Pannónia*” c. gyönyörű írásában kifejtette. A magyar történelem eseményei és alakjai itt egy Zrínyi-versben elevenednek meg. Valóságos stigmaszerűen élte át a magyar történelem viszontagságait és a magyar nemzet szenvedéseit. A töredékek a dunántúli tárgyú verseinek nyers fogalmazványai, de így is, epigramma formájú mivoltukban fogalmat adnak rajongásáról tágabb szülőhazája iránt.

Én vagyok a Zrínyi Miklós

Fenn az árboc
 Leng a zászló
 kész a hajó
 kész a vár
 Nincsen oly erős varázsló
 aki azt lerontsa már.
 Őre is van háromszáz jó
 Felvonóhíd, árokgázló
 Istállóban nyerít száz ló
 Fala kemény alabástrom
 Be nem veszi semmi ostrom
 Én vagyok a kapitány
 Váram Sziget, Váram Siklós
 én vagyok a Zrínyi Miklós
 és hogyha jön a török
 Én a várból kitörök
 Háromszáz jön szóm után

Verstöredékek

Mikor hazamentem az este az éj sűrű volt
 és meg sem tudnám már mondani, hogy milyen színű volt
 se szürke se kék és a völgy oly nyomott, teknőszerű volt
 és se mécsest, se lámpát nem tartott se csillag se hold

szekér zörgött s a bokrok bús tücske dalolt
 s leértem egyszerre. Az útja szurdikba hajolt
 pislogtak oldalt a pincék mert szűrték a bort
 nagy fekete vincellér hordót kalapácsolt.

Elindultunk kánikulában a bús város vége lassankint elmaradt
A nádas házak: a gólya komolyan nézett a magos
kéményről a rét fölé; a nap, az ezüstköntösű alakos
böles kék palástot vett föl; mi mentünk a kazlak
alatt, nagy szénaszag áradt

*

Zeng, zeng a világ most is, és te hallgatsz,
lelkem! A Duna vizei, vizei
duzzadva jönnek, veri a langyos szél
szinte olvad és él
tavasz-magvakkal viszket ez a tél

S te hallgatsz, hallgatsz; Már zuhanj le felhő,
szívd el tavaszi, tavaszi, tavaszi szél

*

Tavasszal a krétai almafák
ha öntözik őket a szent folyók
vizeivel a szűzek kertjeinek
gaztalan rétein, és a szőlő
virágai dús venyigének a hóna alatt
kihajtanak

Mirtuszok, ibolya, sárga futók
almafa, rózsafa, gyenge borostyán

BABITS MIHÁLY

Itália és Pannonia

A Termini szerkesztői pontos terv szerint állították össze a magyar szám tartalmát. Ebben a tervben nekem gyönyörű feladat jutott. Itália és Pannonia: alig lehetne találni tárgyat, mely közelebb állana szívemhez. Az én hazám Pannonia, a második hazám – ha szabad a régi szólással mondani – Itália.

Pannonia régi római föld, mely máig is őrzi a római kultúra nyomait. Nem egyszer esett meg, hogy anyám szőlőjében római pénzeket kapált ki a szőlőmunkás a hegyből. Az én szülővárosom, az ő, római Alisca, büszkén mutatja múzeumában a környéken talált római leletek sokaságát. Én magam a római kultúra iránti lelkesedésben nőttem fel. Apám klasszikus műveltségű ember volt, s az én koromban a magyar iskolák még híven ápolták a klasszikus nevelés hagyományait. A kitűnő szerzetes-tanárok a latin szó tiszteletét és szeretetét oltották belém. Első nagybacska, megtakarított pénzemen Itáliába szöktem ki. Azonnal otthon éreztem magamat, az antik Itália után a modern is barátom-

má vált! Nemcsak a latin szók csöngtek ismerősen fülembe. Ismerősek voltak az enyhé-hajlású édes dombok is, az ég kéksége, a felhők fénye s a levegő íze. Úgy éreztem, hogy a csodálatos itáliai táj, amerre akkor jártam, rejtelmes módon rokon az én pannon hazám tájaival.

Ennyi mindössze az igényem és illetőségem, hogy e tárgyról írjak. Egy tudósnek sokkal több igénye lehetne, s ha tudós volnék, komolyabbat és érdemlegesebbet írhatnék. Beszélhetnék Pannoniáról, a római provinciáról, városairól és utairól, Mithras-szobraitól és amphitheatrumairól, barbár és áhítatos kultúrájáról. Beszélhetnék a római légiókról, melyek itt táboroztak, Trajanus és Marcus Aurelius légióiról, s magáról Marcus Aureliusról, a filozófus császárról is, kinek szelíd és nemes bölcsességét mintha a pannon naplementék sugalmazták volna. Beszélhetnék a népvándorlás kori Pannónia legrégebb, nomád magyarjairól, kiket akkor is már valami vad és gyermektegy vágyakozás hajtott Itália felé, vakmerő portyázásaikra. Később olasz papoktól tanulták meg az imádkozást és a betűvetést. Beszélhetnék az olasz építőművelekről, akik első királyaink templomait és várait fölrakni segítettek, festőkről, szobrászokról, és eruditusokról, akik quattrocentónk fejedelmi és főúri udvarait díszítették híres nevükkel, s termeiket és könyvtáraikat finom munkáikkal. Beszélhetnék Janus Pannoniusról, a nagy humanistáról, aki Pannonia gyermeke volt, s Itália koszorúsa és szerelmese.

S így folytathatnám a hitújítás és „vérzivatarok” korán át is. A középkori magyar ragyogás széttörött, Pannonia messze zuhant Itáliától, de Itália hangja idehallatszott minden ágyúszón keresztül. Legnagyobb hadvezérünk, Pannoniát védő végvárában, a török bombák robbanásai közt Livius és Macchiavellit tanulmányozta, s Tassot olvasgatta szórakozásul. Pannonia katolikus maradt, itt több latin szó zengett, mint Magyarország egyéb részein. Aminthogy később is, irodalmunk fölújulásának idején, itt virágzott ki a „diákos iskola”. Itt élt Berzsenyi, a „magyar Horatius”. A dunántúli lugasok és méhesek padjain Vergilius és Lucretius könyvei heverték. Említhetném azt a fiatal költőt is, aki a napóleoni viharokból Petrarcát hozta haza tarsolyában a balatoni szőlőhegyek közé. Beszélhetnék kultúrhatásokról és történeti érintkezésekről. Összegyűjthetném a pannon ifjak nevét, kiket a magyar szabadságharc bukása után egyetlen vágy éltetett még tovább: Itália szabadságáért küzdeni. Én magam is ismertem még ilyent, öregúr korában. S fölso-rokhatnám a pannon kutatókat, irodalmárokat és műfordítókat, kik életük javát az olasz szellem apostoli tolmácsolásának szentelték.

Mindehhez azonban tudósabb tanulmány kellene. Amire itt terem sem volna elég. S mindez még mindig nem oldaná meg a feladatot. Elvégre magyar rajongói s lekötellezettjei Itáliának bőven voltak Pannonián kívül is. A mai Pannonia csupán egy táj. Nem lakja külön egységes népfaj, s nincs politikai különállása. Mi jogosít föl mégis, egységet látni benne? Mi bátoríthatja föl a vakmerő és köztöszót, hogy nevét összekösse az Itália varázsos nevével? A tények sokasága itt nem jelent semmit. Aki azonban maga is pannoniai és Itália szerelmese, annak számára a kérdés felesleges, szinte érttetetlen. Lelki dolgokról van szó, s a tájaknak is van lelkük. Ha létezik az emberek között Wahlverwandschaft, miért ne lehetne ilyesmi a tájak között is? A latin és pannon lélek igazi viszonyát talán nem is a hatások és tényleges kapcsolatok mutatják. Pannonia legnagyobb költőjét, Vörösmarty Mihályt alig érte közvetlen itáliai hatás. Szelleme mégis sokkalta latinabb, mint más tájakról való nagyjainké. S zenéje s színeje

olykor Vergiliust, olykor Dantét juttatják eszünkbe. A pannoniai táj titkos és mély latinsága zenél benne.

Miben áll ez a latinság, mi a titka és lényege, ki tudná szavakkal meghatározni? Ruskin egyszer megpróbálta osztályozni a tájakat, színeikkel jellemezve, s Itáliát „kék táj”-nak nevezte. Én is kéknek neveztem Pannoniát ifjonti versemben. „Gömbölyű, szelíd, színjátészó, kék vidék”... Igazában azonban egyik vidék sem kék, mind a kettő tarka és változatos színű. Tarkaságuk enyhe és kulturált tarkaság, mely foglalkoztatja, megtölti, bebútorozza a képzeletet, s mégsem teszi azt sötétté s nehezzé. Szelíd, latin, zenélő tarkaság. Ilyen tájakat szánt az Isten az emberi szellem édes otthonául.

(Életünk 1974. márc.–ápr., 2. sz. 115–119.)

Babits ismeretlen versei és versfogalmazványai

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárának Szabó Lőrinc-hagyatékából és az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának Babits-hagyatékából az alábbiakban néhány eddig kéziratban rejlő alkotását, illetve két költeményének végleges megállapított szövegét mutatjuk be. A *Már a tavaszi istenek...* kezdetű verset, az 1917-i orosz polgári forradalom hatásának jegyeit tükröző alkotást a Népszabadság 1973. nov. 25-i számában közöltem először. Itt azonban a Babits-kézirat félreérthetően elhelyezett sorrendje miatt az egyik versszakot fölcseréltem. Ez most logikailag is megállapított hiteles szöveg. Az *Annyit szenvedtünk...* kezdetű hatalmas poéma rossz papíron, egyre fakuló betűkkel írva maradt fenn és csak többek együttes erőfeszítése révén volt ebben a végleges formájában megállapítható. Az Új Írás 1973. decemberi számában közölt szövegem egyes téves olvasatait itt korrigálom. Köszönetemet fejezem ki Fehér Erzsébetnek, a József Attila kéziratok kitűnő ismerőjének, aki a fenti két vers eredeti szövegéről készült xerox-másolatot összevetette az Irodalmi Szemle szerkesztőségének küldött gépírással. A másik három hosszabb vers itt jelenik meg először az eredeti kéziratból. A *Szobámban egy nagy madár...* kezdetű vers fényképmásolatát is közöljük. Ez a kézirat Babits egy különös szokását tükrözi. Versírás közben ugyanis pihenésül gyakran váltott át magasabb matematikai képletek levezetésére, és azok leírása után folytatta vagy fejezte be az elkezdett alkotást. A *Szomorú dolog szomorúan élni...* kezdetű vers az első világháború vége felé fölcillanó optimizmusát tükrözi. A *De te mégis szereted ezt a kort...* első prózai változata a hasonló címmel megjelent költeményének. Szokása szerint egy-egy nagyobb jelentőségű filozófiai költeményét többször fogalmazta meg gondolatritmikus prózában, és csak ezután tömörítette versformába, néha kihagyva egy-egy logikai láncszemet és így absztrahálva a vers értelmét. Ezek az első fogalmazványok általában közérthetőbben fejezik ki mondanivalóját, nevén nevezve a vers tárgyát. Az *Epigrammák* cím alatt közölt apróbb versei nagy számmal maradtak fenn, mint gondolatszikrák vagy eszmetöredékek, de rövideységük és tömörségük ellenére is stiláris remekművek.

de te mégis szereted azt a kort

Bűgőcsiga

...De én mégis szeretem ezt a kort, szeretem „vágató iramát”, s bátor táncát, akárhová visz is, s úgy látom néha a Földet, gyermekmódra, mint egy óriás bűgőcsigát,

amit valami felnőtt isten húzott föl nekünk,

s annál szebben és vadabban ing és leng, és bűg és dülöng és csillog, mennél közelebb a végső Bukáshoz – (s ez nem ok hogy táncában ne gyönyörködjünk) –

Rózsa

és úgy látom az Emberiséget, ahogy a rózsa is „hervadva hinti” legvadabb páráját, mely minden orrnak leggyönyörűségeseb:

azt a Rózsát és Fényrózsát, amelyről Dante szól, s melynek minden szirma egy-egy lélek, és ma már egy-egy zsugorodó lélek,

hervadó és kunkorodó szirmok, melyek illata leghangosabban zeng, és selymük legnagyobbanyugtalanabban vonaglik; fényrózsa mely fonnyadva legtöbb fényt szór

Villódzások

mert most megint a Városban vagyok, és villódzások játszanak előttem, tarka fények siklanak s forognak

az Ember surran és túlköl, a nők meztelenebbek mint valaha, minden szabad annak aki bírja

és szívesen megnézem a néger táncokat is amint Seneca megnézhetette hajdan

soha ennyi fényt és hullámot nem küldtünk a csillagok felé

és hála a Rádióknak előzőnli a világűrt a Jazz.

Szférák zenéje

Óh Mars-lakó, vagy még messzebb, más naprendszerek csillagainak lakója
erősítsétek rádióitokat, hogy meghallhassátok a Zenét,
amit a Föld ajándékoz a Szféráknak!

Macska

Szeretnék most lenni fiatal: vakmerő kis egér, aki vígan cincog és szaladgál,
noha jól tudja hogy a Macska bármely pillanatban ugorhat. A háború
kitörhet bármely évben. Titkos laboratóriumok mélyén
Kémek és kémikusok különös álarcokkal
Készítik a sárga gázokat.

(2. befejezés)

Titkos laboratóriumok mélyén készül a sárga Gáz

A Macska talpa puha, szeme halk

Kémeket látok és kémikusokat, különös álarcokkal.)

[Annyit szenvedtünk...]

Annyit szenvedtünk, hogy hinni se tudunk testvéreim
én is még nem régen azt mondtam magamban; örökké tart
a Poklok uralma a földön, és szomorú dalt
pedzettem a szörnyű jövőről melyben minden év
új termést hoz a halálnak és minden tavasz
új nemzedéket az ágyúk elé, és csak az
aki nyápic és gyáva, érhet teljes kort
sebezhetetlen, a nyápic és gyáva uralkodik,
anyák a bölcsőben nyomorítják el kisdedeik
és volna egy szó, amit senki se mondana ki
bár mindenki lelkében égne és iszonyu
némaság ülne a földre, s a háboru
cikázna rajta keresztben, mint egy seb
mint egy örök és gyógyíthatatlan hasadás
és nem volna érdem és nem volna cél és nem volna más
élet se kultúra, mint ölni és halni de addig is
nem törődni csak színi az ingyen pillanatok
borát, s fölvenni mind ami véletlen kamatot
ad az élet minden szolgájának egy pillantást
egy ölelést és hosszú vágyra kurta gyönyört
s új hosszú vágyat, hogy édes kínba fojtja gyötört
lelkünkben azt a szót, ami nélkül néma a föld
bár millió ágyú szólana rajta, azt a szót,
mely addig ült születetlen a milliók
nyelvén, míg elbénulva a feledés sötét
vánkossai közt, mint tompa vágy maradna csupán
kínos akarat, – vak mozdulat, valami után
amit nem tudunk, – kinnal a kínhoz, melytől szívünk
holtta zsibbadt már mert szegény testvéreinek
tépett karja és lába és feje kering
bús levegőnkben s vakká ég szemünk a meleg
vérpárában, s ahová nyúlunk, csupa vér
tapad kezünkre és az újuló ég s föld nem ígér
újat és jobbat, se tavasz se nyár, és a század jár
és azt hisszük már, természetes ez és rendeltetés
örökké élni – mert ráborult a nagy feledés
arra a szóra – és már kimondani bűn
elgondolni nevetséges, ó rettenetes!
nem! nem! mondjuk ki! gondoljunk szüntelen
csak erre: béke! béke! mily kincsverem
nyíl e Szezámra! Szabadság! Szeretet!
Emberség! Béke! Ízleljük ezt a szót
s borzongassa ajkunkat mint egy csók

a drága balzsam! Magyarok! Emberek!
Emberek végre! – Ne hagyjuk ezután
elvenni tőlünk ezt a szót! Hegy csúcsán,
a legmagasabb hegy csúcsán építsünk templomot
ennek a szónak, hogy mindenki lássa meg meszirül
és ne maradjon senki kit elkerül
a nagy Tanulság: szégyen vagy fájdalom
de mindig szemben, és mégis szeliden
a múlt emléke legyen, de ne legyen
rajta semmi a múltból: a holtakat
feledjük el ma; feledd ma el dalom
kikre gondolni is forradalom
feledd el emlék a szegény hősöket
s ami elveszett az arany és vas
kincseket, és minden kincseket, és mutogass
szelíd de mégis hatalmas képeket
Életet, termést, s mind a négy oldalad
boldog szobrokkal égjen a nap alatt
Egyik mutassa a földet és ekét
és a parasztot s madarak seregét
mögötte szállni s asszony és kisgyerek
várja ebéddel – a másik oldalon
szőlőhegy álljon, szüret és vigalom
tavalyi borral – mámor szülessen
tánc és művészet – harmadik kerülőn
torony épüljön, fellegeket szelő
munkások hordják köveit, és tudós
mérnökök mérjék ég felé, Babylon
vakmerőségével, negyedik falon
két szerelmes legyen, gerlepár, csók
és a leánynak kezébe' virág
és a fiúnak gyümölcsös ág!

[Már a tavaszi istenek...]

Már a tavaszi istenek
a nap fényhegyü tüit
a hó fehér és süppeteg
vánkosaiba tűzik
S úgy felesel a néma kék
a harangok szavával,
mint nyugodt pogány evoék
hangos allelujával.

Ó istenek tűk evoék hangzuhany
Mi vagyok én ma itt már
mint istenek hálóiban
egy lázszerző szorítás
és világszövő szálaik
egy átszurdalt csomója
akibe úgy tűz a világ
mint napsugár hóra?

Szembe jön velem egy diák
Gyermekkorom vidékin
Fejében naiv ideák
hóna alatt Anyégin
Anyégin, Tolsztoj, Turgenyev –
s így kiált jó diákom:
„nézz körül: most itt vagy velem
a muszka pusztaságon!”

S csakugyan mi cseng? mi üget?
Nagy aranyhasú hagymák
bizánci, szentes csücsüket
kántálva mártogatják
messziről és keresztesen
a vad-vad égbe, kékbe!
és ének száll és trojka cseng
a muszka messzeségbe.

Énekkel cseng a muzsik
és zeng és leng a templom
lángok zászlói lengetik
Odafenn vár a szent hon!
Odafenn vár a biztonság
Ideleln csak a börtön
A föld az Antikrisztusé
Nem maradunk a földön.

S én aki voltam azelőtt
mint hideg, külön kristály
most hogy elomlok a mezőn
hogy szétvisz ez a friss táj!
Lelkem ezer évvel dobog
az éjben és a sárban
mint testben szív, s elolvadok
mint hó a napsugárban.

[Szomoru dolog...]

Szomoru dolog szomoruan élni:
jobb vígan.
Ki bolond nap-kölykeit elvetélni
naptalan?
Úgyis háromszázhatvanöt s háromszáz-
hatvanöt
vágott bárány már, hadak nyütte roncs váz
s visszanyög
maradék nap-testvéreit kísértve
máig is...
Sem a körülvalók gyönyörűsége,
sem a friss
rügy, a fák hónalj-pelyhe, sem a földnek
tavaszi
porhanyó finomsága – csupa zöld meg
barnaszín –
az egész Mostan a holnapba fúló
büszke Ma
s benn méla tegnapok maradva múltó
dallama,
csókok és versek, s a gyógyult betegség
lángsovár
szomja nem elég, hogy hangosra fessék
e sivár
tegnapelőttök csendjét, mely fagyott hab
csöndje volt:
néma a víz, csak a jegek ropogtak...
Ágyú szólt...

S az ágyus csöndnek vége, s már az élet
habzaja
hallhatóan zeng újra, zeng a lélek
madara,
mint illatával zeng a láthatatlan
ibolya:
S szívem sisterg mint hablocsolta katlan:
mi baja?
Szomoru szomoruan sisteregni,
jobb vígan.
Ki bolond, nap-kölykeit eltemetni
naptalan?

Mert halni nem tud, ami hajdan élni
nem tudott,
ne öld meg azt is, ami tudna élni
ha hagyod.

[Szobámban egy nagy madár...]

Szobámban egy nagy madár
röpköd, és
a falakba vérzi szárnyát.
Olykor-olykor láthatatlan
meleg kéz
puha kéz
fogja le az arcomat
Fulladok.
Hagyjatok!
Kiáltást hallok kívülről:
fenyeget, fullad, veszékel
milyen tenger árad itt?
Óriás
Budapest.
(Zúg. És süllyed Magyarország
egy csöndes ország süllyed)*
lärmáz s túl egy ország süllyed
Én itt fekszem zátonyon
szédülök
zord szoba a zátonyom
fojtó kéz az arcomon
szobámban egy nagy madár
Ottkünn nyögnek és epednek
Ki kellene menni már
menni már
tenni már
Szobámban egy nagy madár
nekiröpül a lámpának
és a lámpa imbolyog
fény forog
ott künn ezer éhes részeg
tántorog
Hol vannak a doktorok?
Jönnek tán majd óriás
doktorok

* Babits az eredeti kéziratban kihúzta ezt a két sort.

epigrammák

Nekünk itt hol nincs aki lásson
s senkisémet jő hozzánk közel
hogy halljon és továbbkiáltson:
ragyogni, gyujtogatni kell.

*

Szedj ki magadból mindent ami benned
örök, és dobd a többi földi tűzbe

*

Akinek szárnya van
örökké nyugtalan

*

Nekem a tenger városok
kupola-bugyborékaikkal
csak látomások, szemtelen
torony-hullámaik hiába
feccsentik égnek

*

Az Eiffel torony is felszedte kurta lábát
és mint egy óriás hegy ballagott tovább

*

Néha az ember önön lelkét megfogni akarja
S mint cica a farkát kergeti gondolatát

*

Fejemen elszáradt a koszorú
mely hajdan úgy piroslott, úgy piroslott,
hogy azt hitték, ha látták messziről,
hogy lánggal égek, mint egy gyanta-oszlop.

Mit ad az Élet már nekem? Fakó
virágot, lanyha kéjét ősi bűnnek
sebgöngyöket... – Jöjj fáklyáddal Halál –

És gyújtsd lángra száraz koszorúmat!

(Irodalmi Szemle 1974. [máj.], 17. évf. 5. sz. 404–409.)

Babits: Psychoanalysis Christiana

Összöveg, töredékek, háttér

Babits Mihály *Psychoanalysis Christiana* című verse első ízben a Pesti Napló 1925 karácsonyi számában jelent meg. Kötetben az „Istenek halnak, az ember él” címűben, 1928-ban. Egyik legjelentősebb műveként tartják számon. Ennek a verskötetnek két kiemelkedő korabeli ismertetője akadt: Illyés Gyula és Németh László. Mindketten nagy tanulmányban foglalkoztak Babits lírájának keresztény elemeivel. A mű a pszichoanalízis és a keresztény büntudat virtuális összefüggéseinek megfogalmazási kísérlete.

Babits a húszas évek közepén nagy átalakuláson ment át. Egy évtizeden át folyó válásorozatának végső állomásához érkezett. Apja ha nem is ateista, de mindenesetre indifferens, antiklerikális, liberális felfogású jogász volt, aki a Dreyfus-ügyben az igazság pártjára kelő Zola oldalán állt. Babits nemrégiben előkerült gyermek- és diákkori önéletrajzában először fogalmazta meg nagy viadalát apja liberális felfogásával, ahogy az pécsi ciszter-diák korában az akkori szigorú vallásos neveléssel összeütközött. Egyetemi éve alatt a középkor és Pascal iránt érdeklődött. Először egy katolikus folyóirat, a *Magyar Szemle* közölte tömegesen reprezentatív verseit. Görög és ezzel összefüggő viktoriánus angol tanulmányai, ahogy *Hiszekegy* című versében összegezte, az antik sokistenhívőség követőjévé tették. A nagy katolikus írók és gondolkodók iránti rokonszenvének első megnyilatkozása a kötetben nem, csak a Nyugatban vezércikként megjelent tanulmánya Assisi Szent Ferencről (Kaposy József fordítása alkalmából), majd a többször is kiadott és vitán felül egyik legragyogóbb tanulmánya, a *Szent Ágoston* (Vass József fordításához kapcsolódva). Háborúellenes meggyőződése a *Fortissimo* szövegével istenkáromlási pörbe sodorta, kéziratban lévő védőbeszéde a világirodalom nagyjainak egy-egy keserű pillanatokban megfogalmazott szövegeit gyűjtötte össze. A *Zsoltár gyermekhangra* című versének kéziratot fogalmazványa ennek a védőbeszédnek versben kifejezett folytatása. A *Zsoltár férfihangra* már szélesebb élménysor végkövetkeztetése. Az Aurora 1922. évfolyamában megjelent *Filozófia és irodalom* című tanulmánya fordul először a hit szükségességének igénye felé; a *Zsoltár férfihangra* ennek a tanulmánynak betetőzése és befejezése.

Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának Babits-hagyatékában egy különös kézirat található (Fond III. 1651. 16. sz.). Vázlat, fogalmazvány, inkább prózavers, önmagában is tökéletes alkotás. Babits húszas években írt nagy verseinek variánsait vizsgálva többször bukkanunk ilyen prózai, prózaversszerű vagy gondolatritmusos első fogalmazványokra. Ezekben többnyire bővebben, részletesebben kifejtve, szoros logikai rendben vázolja föl egy-egy nagy költeménye gondolatait. Itt először közölt hatalmas költeménye egyik legérdekesebb dokumentuma műhelytitkainak. Benne a földi ember esendőségét, kiforratlanságát, kirakati jelenség mivoltát az antik szobrok tökéletességével hasonlítja össze. Ebből az alapeszméből lép tovább *Hiszekegy* című versének irodalmias hangvételű sokistenhívőségéből a modern keresztény ember lelkivilágának és külső megjelenésének ellentmondásosságához. Az érdekes töredékek nyomán egyre inkább kibontakozik

a végső, nyomtatásban megjelent fogalmazás. A végleges szövegben az antik istenszobrok tökéletességére való célzást már el is hagyja, – marad a katolikus templomok szobraihoz való hasonlítás: a külső, a látható, az impozáns elülső szoborrész hátában a fargatlan, durva eredeti kő tátong.

Az összöveg kísértetiesen claudeli, akár Paul Claudel legnagyobb versei közé is beilleszthető volna. A Nyugat akkoriban még nem mutatta be Claudelt a magyar közönségnek annyira, hogy líráját is ismerték volna, drámáiból is csak jóval később fordított Gyergyai Albert. Érdekes, hogy az egyre jobban tömörített és végül is ősi tizenkettesben megírt végleges versszöveg a törökkori magyar fohászkodással végződik: „Krisztus urunk, segíts meg”. Annál meglepőbb, hogy *Az európai irodalom történetében* Claudelt három helyütt is messze kiemeli. Rimbaud-nál megemlíti, hogy Claudel őt a legnagyobb költőnek tartja, aki valaha élt. (Érdemes itt megjegyezni, hogy Lukács György, az első jelentős Babits-méltatás szerzője, 1909-ben Babitsban Rimbaud-szerű költőt vélt fölfedezni.) Egy helyütt Claudelt költészetének nagyon is alapos ismerőjeként méltatja: „Egy francia költő, Claudel, a legmodernebb, rafináltan kiművelt szabadverset tette a legkonzervatívabb, östekintélyek szárnya alá kívánczozó, vallásos és királyhű eszmék és nosztalgiaik hordozójává. Nehéz és méltóságos sorai szubtilisen áradnak s dagadnak, a Danteéhoz hasonló, új, magas misztikus és univerzális költészetet akarva szuggerálni.” (675. l.) Visszatér a modern drámánál Claudel szerinte kivételes érdemeire: „A katolicizmus előnye az irodalomban, hogy nem tagad sem egyént, sem hagyományt. Az egyetlen élő és nemzetközi közösség, mely a régi és örök erkölcs alapján átfogja még a világot. S amelynek szelleméből még dráma is tudott születni, új kísérlet valódi dráma alkotására, igaz hogy nem színpadra alkalmas, a Paul Claudelé”. (698. l.)

„*Az istenek halnak...*” méltatói a végleges szövegből nem következtethettek vissza claudeli ihletésre. Illyés Gyula azonban a Nyugatban írt első nagy tanulmányában (mely későbbi köteteiben sajnos sosem jelent meg) rendkívül érdekes megállapításokat tesz Babits sajátos katolikus mivoltáról: „Katolikus, de nem misztikus! Tehát Szent Tamás, aki félig görög, Pascal, akiben benne van már Descartes. Nem a valóságtól menekülő, hanem épp a valóságot fürkésző, a valóságban isteni törvényt kutató. Merőben ellentétje tehát a napjainkban keresztelkedő új hívőknek, akik mániáikkal szentséget törnek. Igazi keresztény: földön hívő és nem égben ember.” „Az ő vallásossága nem a türelmetlen szerzetesé, hanem a megbékélt bölcsé, aki tudja, hogy minden dolog önmagán túl, valami Isten felé mutat. S arról a derűs, nyugodt távolba-fordulásról láthatjuk, hogy nem lehet rossz az az Isten, amely felé az embert kivéve, minden élő olyan bizalommal néz. Ez Babits vallásossága.” (Nyugat, 1928. II. 703–709.)

Érdekes, hogy az akkor föllépő írónemzedék másik nagy alakja, Németh László mennyire közel került Babits – lírájából kikövetkeztethető – vallásosságának megértéséhez: „Van valami a Babits-lírában a Dosztojevszkij-hősök kételemű összefontságából. Ahogy ezeknek a tudatára a tudatalatti, úgy indázódik a Babits-lírából létrehozott szándékokra az erősebb és izgatottabb szándékaltalan. A Dosztojevszkij-hősök Istenhez rántják magukat és végzetükbe hullanak: így húzódik el és hajol vissza a Babits-líra delejes pólusától. Ne gondoljunk itt rejtett freudi lélektályogokra, andrégide-i elnyomás-jelenségekre. Az én eszmeszólamának és a szervezet kaotikus dallamának az egymásba csapása ez. Az én megszédül az élete mélyén zúgó folyamat fölött s a part erős gyökereibe kapaszkodik.” Nehezen dönthető el, dicséretnek vagy elítélésnek szánja-e ezt a mondatát: „Lappangó, inkább

idegrendszeri, mint hitbeli katolicizmus”. Végül is az a véleménye: „Idő kell hozzá, hogy e versek emberi, sőt evangéliumi magasztosságára ráeszméljunk”. (Uo.)

Németh László kísérlete a kereszténység és a freudizmus összeegyeztetésére, az Emberi színjáték módszerbeli újdonsága, ide, Babitsnak erre a versére vezethető vissza. B. Nagy László meggyőzően elemzi ezt az alapeszmét, de ennek forrására, Babits versének sugalmára nem mutat rá, mert eszébe sem jut. (Mítosz és önnüdvözülés. Németh László indulása és az Emberi színjáték. Literatura 1974. 89–91. l.)

A *Psychoanalysis Christiana* című Babits-vers itt közölt összövegével és különböző töredékeivel együtt, szociológiai, teológiai és pszichológiai szempontból is részletesebb vizsgálatot érdemelne.

A Psychoanalysis Christiana összövege

Mily tisztának-épnek kell lenni, ki világ elé mer
állni – csodálja őt!
világ elé áll meztelen lélekkel! Micsoda vizekben
fürödhetik az! micsoda szabad, gyönyörű vizekben!
Micsoda szelek a törölközői!
b... vagy kacéran hordja a szennyet mint márványistenek a sarat
mely a földből rájuk tapad
s csak vendég sima tagjaik keményén. Könnyű az isteneknek
törött karjaikat mutatni, s más gögös, tiszta, végzetes hibákat, mikkel mű-
vészüik verte vagy az évek.
De más a mi meztelenségünk. Zúgjak, víz és szél!
De mik vagyunk mi, testvéreim? és megtagadhatjuk-e a sarat?
Vagy mutathatjuk közömbösen, vagy akár nevetve vagy sírva: „íme ez
vagyok én, ilyen piszkos! Kire az Isten képe van felírva!”
Léha beszéd ez, kedveseim! Illene egy kis szégyen hozzá
Mikor magunk vagyunk a sár, s nem kívülről tapadoz ránk.
S ahogy testünk sárból való s belül tele büzzel és sárral,
úgy van a lelkünk is tele szennyel és borzadállyal.
Jobb volna föld alá bújni, mint a piacra kiállni,
tengerbe vagy tisztító-tűzbe ázni, égni, leszállni!
Jőjj, csodáld, boldog aki könnyeden áll ki, nevetve
vagy szabadon sírva
„nézzétek, ilyen sáros az, kire az Isten képe írva!”
De minket szörnyű szégyen kerül, nem rajtunk a sár,
hanem bennünk.
S ahogy testünk belseje sárral, lelkünk tele szennyel és gennyel
Jobb volna föld alá bújni, tengerbe vagy tisztító-
tűzbe. Megnémulni, oszlani, ázni, égni, leszállani.
De nézzétek ez a Test is akárhogy a Sárból épült,
Hős, lassú évezreken át Isten-formává szépült.
Belül még csupa sár, de kívül a csillagoknak
csillagokat dobál vissza magából.

*Babits kézirat töredékeinek másolatai**

Csak darabos szikla s durva törés tátog
 Úgy a mi lelkünk is, fülkénk...
 Krisztus urunk, segíts meg.
 Hallottunk ájtatos, régi faragókat
 Kik mindent nagy, szent, egy türelemmel róttak:
 azok nem bánták hogy mi látszik és mi nem
 tudták, hogy mindent lát gazdájuk, az Isten
 van aki mindent lát
 mert ő az aki lát mindenki szemével
úgy is csak ő
 (s ő néz) belőled ha magadba nézel
 belőled is ő néz ha magadba nézel
 Jaj fogd föl a lámpát, s a kegyetlen vésőt
 vágd, faragd a sötét lelket míg nem késő
 Krisztus urunk segíts meg.
 s ha tulajdon sötét szégyenedbe nézel
 Óh jaj hova bújhatsz, te magadnak-réme,
 amikor magad vagy az Ítéző kéme?
 Be ne hunyd a szemed, annál rosszabb néked
 Ha nem látna benned mást, csak sötétséget,
 Vagy akár kívánod hogy ha eljön a halál
 törten, faragatlan kerülj a föld alá?
 Ne várd hogy mint félig-érten tiprott kalász
 még el se készülve kerülj a föld alá
 menj, fogd föl a lámpát s a kegyetlen vésőt
 s csapd, vágjad a sötét lelket míg nem késő
 Bár ilyenek lennének mi!
 (*olvashatatlan sor*)
 de jaj fele lelkünk a világnak bókol
 a többi sötéten néz egy vak ablakból
 int
 (*olvashatatlan áthúzott sor*)
 Hogy lelkünk ne csak a világnak bókolna
 És önnön magának félelme ne volna
s önnön maga legfőbb

Változat:

De míg egyik részünk bókol a világnak
 Másikon a szem csak sötétséget láthat
 amelybe magunk is félünk belenézni.
 Ilyen szentek vagyunk mi –

* A vesszorok alá dőlt betűkkel szedett szövegrészek Babits változtatásai.

micsoda ős szirtből vágják ki lelkünket
hogy bús darabjai még érdesen csüngnek,
érdesen, szennyesen, félig születetlen,
hova nem süt a nap, hova nem fér a szem?

(Az első két sor nem olvasható)

De mi csak egy hazug bók vagyunk...
és boldogok akik magukba nem látnak.
Szenvedni annyi mint diadalt aratni:
óh hány éles vasnak kell rajtunk faragni,
míg méltókká leszünk hogy az Ég királya
beállítson majdan szobros csarnokába.

A végleges, nyomtatásban megjelent szöveg

Mint a bókös szentek állnak a fülkében
kivülről a szemnek kifaragva szépen,
de befelé, hol a falnak fordul hátok,
csak darabos szikla s durva törés tátog:

ilyen szentek vagyunk mi!

Micsoda ős szirtből vágják ki lelkünket,
hogy bús darabjai még érdesen csüngnek,
érdesen, szennyesen s félig születetlen,
hova nem süt a nap, hova nem fér a szem?

Krisztus urunk, segíts meg!

Hallottunk ájtatos, régi faragókat,
kik mindent egyforma türelemmel róttak,
nem törődve, ki mit lát belőle s mit nem:
tudva, hogy mindent lát gazdájuk, az Isten.

Bár ilyenek lennénk mi!

Úgyis csak az Úr lát mindenki szemével,
s hamis temagadból szégyenkezve nézel,
tudd meg, lelkem, s borzadj, mert szemedén által
az Isten is nézi, az Isten is látja!

Krisztus urunk, segíts meg!

Óh jaj, hova bújhatsz, te magadnak-réme,
amikor magad vagy az Ítéző kéme?!

Strucc-mód für a percek vak fővénye alá
balga fejünk, – s így ér a félig-kész Halál,
s akkor mivé leszünk mi?

Gyónatlan és vakon, az évek szennyével
löknek egy szemétre a hibás cseréppel,
melynek nincs csörgője, s íze mindörökre
elrontva, mosatlan hull vissza a rögbe.

Krisztus urunk, segíts meg!

Ki farag valaha bennünket egészre,
ha nincs kemény vésőnk, hogy magunkat vésne,
ha nincs kalapácsunk, szüntelenül dúló,
legfájóbb mélyünkbe belefúró fúró?

Szenvedésre lettünk mi.

Szenvedni annyi, mint diadalt aratni:
Óh hány éles vasnak kell rajtunk faragni,
míg méltók nem leszünk, hogy az Ég királya
beállítson majdan szobros csarnokába.

Krisztus urunk, segíts meg!

(Vigilia 1974. máj., 39. évf. 5. sz. 316–319.)

Babits Janus Pannoniusról

A nagy Nyugat-nemzedék szemlélete a régi magyar irodalomról a XIX. század elveit követte, szem előtt a magyarnyelvűség kritériumát tartotta, a latin nyelvű magyar irodalmat kirekesztette tudatából.¹ Babits, aki hivatása szerint magyar–latin szakos tanár volt, csak lassanként fődőzte föl és értékelte a magyar humanizmus legnagyobb költőjének, Janus Pannoniusnak a jelentőségét.

Kisdiák korában Robur álneven „A Hunyadi-ház” címmel regényt kezdett írni. Ebből hagyatékában négy irkalapra való megmaradt. A történet a rigómezei csata után játszódik, szereplői Brankovics, Giskra, Garay, Czillei és Újlaki. A századvégi magyar középiskolában a Hunyadiak a magyar irodalom és történelem oktatásában központi helyet foglaltak el. A pécsi kisdiák nemcsak a kötelező olvasmányok között találkozott Hunyadi Jánossal és Mátyás királlyal, hanem a havi írásbeli dolgozatok között is meg kellett oldania a róluk szóló feladatot. A tankönyvek Heltai Gáspár, Szalay László és Salamon Ferenc róluk szóló szövegeit vagy azok kivonatát közölték a diákokkal. Az 1894–95-ös tanévben két olvasmánya is volt a két Hunyadi-ról: az egyik: *Hunyadi halála*, a másik: *Mátyás a szántó*.

Egyetemi hallgató korában jelent meg a Mátyás emlékkönyv, iniciáléját az általa annyira kedvelt Walter Crane rajzolta. Fogarasi tanár korában az V. osztálynak adott egyik írásbeli dolgozata: „Hunyadi János jellemzése a történelmi olvasmányok alapján.” Újpesti iskolájában is adott róla írásbeli dolgozatot: „Hunyadi János diadala és halála, Heltai és Szalay szerint”. Itt kötelező olvasmány volt nála a nándorfehérvári győzelem, azaz az észrevétellel, hogy „összehasonlítandó a nándorfehérvári győzelem a Heltai-féle kritikai és Salamon-féle oknyomozó elbeszélése”.² Érdekes egyébként, hogy az újpesti gimnázium önképzőköre Mátyás király nevét viselte.

Babits a magyar irodalomról szóló összefoglalásaiban a magyar reneszánszot értékelve elismerte a magyar reneszánsz-kultúra magasrendűségét, de ennek ellenére is az első nagy magyar költőnek Balassi Bálintot tartja.

„Minden nemzet mint irodalomalkotó erő kétféle hatással lehet a többire. Vagy egyenesen hat, vagy már a kész irodalmon át... Az első eset, mikor egy faj a világirodalom számára szül, vagy egy ország a világirodalom számára nevel – színeivel, hangulataival táplálva – egy író, aki nem lesz az illető fajnak vagy országnak írója, de az illető faj erőit, az illető ország színeit viszi bele a világirodalomba. Így szült erőkben nem szegény fajunk egy Temesvári Pelbártot, egy Janus Pannoniust a nemzetközi irodalom számára...”³ „Az

¹ Híres tanulmányában (Ismeretlen Corvin-kódex margójára) minden Mátyás-dicsőítése ellenére sem említi Janus Pannoniust Ady. Költészet és forradalom. Összeáll.: VARGA József, Bp., 1969., 92–102.

² ÉDER Zoltán: Babits a katedrán. Bp., 1962., 66, 130.

³ BABITS: *Magyar irodalom*. Irodalmi problémák, II. kiadás, Bp., 1924., 89.

európai magyar kultúra gyümölcsei csak akkor hajthattak ki, mikor maga a nyugati lélek is visszatér a természet csillogó és édes forrásaihoz, azaz a reneszánsz idejében... A reneszánsz-kori magyar fejedelmek művészekről és humanistákról nyüzsgő udvarának efemér ragyogását... oly hamar kioltotta a török hódítás. De semmiféle vihar sem oltotta ki a lángot, mely végre megfogant a magyar lélekben, s a magyar reneszánsz igazi reprezentatív man-je, egyúttal a legrégibb nagy magyar költő, már a sötét harcok idején élt s a barbárság elleni küzdelemben esett el.⁴

Pécs város kezdeményezése, hogy nagy költője tiszteletére irodalmi társaságot szervez, Babitsot a nagy humanista szerepének újragondolására ösztönözte. Előzőleg értesítették, hogy az 1931. június 10-én a Pécsi Nemzeti Kaszinó dísztermében tartandó alakuló közgyűlésen tiszteleti taggá szeretnék választani; rajta kívül Bárd Miklóst, Surányi Miklóst, Thienemann Tivadart és Tolnai Vilmost választották még tiszteletbeli taggá. Babits személyesen megjelent és a közgyűlésen verseket olvasott föl. (Rajta kívül a szervező Fischer Béla, Klebelsberg Kunó, Kocsis László, Tolnai Vilmos és Surányi Miklós szerepelt.) Az ünnepi beszédet Tolnai Vilmos tartotta Janus Pannoniusról. Babits a Kisfaludy Társaság nevében köszöntötte az új alakulatot. Ebben a Nyugat nagyjai közül egyedülállóan pozitív módon értékelte Janus Pannoniust:

„A Kisfaludy Társaság nevében üdvözlöm a Janus Pannoniusról elnevezett pécsi irodalmi társaságot. A nagy humanista ugyanazt a harcot harcolta, amit mi harcolunk mind, akik a Szellem nevében gyűltünk és tartunk össze ebben a tépett és ostromolt országban vad korban, ebben a nyers és legkevésbé sem szellemi erőnek kezdetől fogva annyira kiszolgáltatott országban. Nem tudni nevet, mely jobban kifejezné az övénel azt, amire ma is szükségünk van: hív és büszke megállásra a régi szent európai kultúra kincses szigetén, minden vad és nyers és új erők között és ellenükre: mert ez a reneszánsz. Üdvözlét az alakuló társaságnak, mely új tűzhelyet épít számkiüzötten bolyongó árva fia számára, akiről Vörösmarty dalolt.⁵”

Végső nézetben hozzájárult Turóczi-Trostler József kritikája a Huszti József Janus Pannonius monográfiájáról: „Janus Pannonius költészetének alig van magyar determináló eleme, s így több köze van az egykorú Európa szellemi életéhez, mint a magyar irodalomhoz.”⁶ *Az európai irodalom történetében* ezt írja Babits Janus Pannoniusról:

„Janus Pannonius... világhírű költő... Temesvári Pelbárt, a ferences prédikátor mellett az első magyar világhír az irodalomban. Büszkélkedjünk vele? Alakja ma is jelentős számunkra, a nyugati kultúra tragikus szerelmét képviselve, mely azóta is ég legjobbjainkban. De versei már nem jelentősek. Ez a puffogó elokvencia a panegiriszek latinságával, ez a szellemeskedő pornográfia martialisi disztikhonokban: tökéletes példája annak a fajta műveltségnek és fölvilágosodásnak, amit az »újászületés« a költészettel szemben jelentett.”

(Filológiai Közlöny 1974. jan.–jún., 20. évf. 1–2. sz. 205–206.)

⁴ *Anthológia*. (Gragger Róbert művének bírálata.) Élet és irodalom, Bp., 1929. 95.

⁵ OSZK Kézirattár Babits hagyaték, Fond III/1939.

⁶ Nyugat 1932. I. 338.

Babits kritikai folyóirat-terve, a *Magyar Gondolat*

Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának Babits-hagyatékában Fond III/1883 sz. alatt található egy szerződéstervezet egy kritikai orgánium megindításáról. Szövege (Babits sajátkezű javításai a lap alján) a következő:

Budapest, 1923. nov. 2.-án

Nagyságos

Babits Mihály úrnak,

Budapest.

Ezennel szerződtetem Önt a kiadásomban megjelenendő „Magyar Gondolat” című folyóirat szerkesztői állására a következő feltételek mellett:

1. A folyóirat e címen 1924. január 1-től fog megjelenni, azonban az első számot lehetőleg már f. évi karácsonyra kiadjuk. Ezen túl a folyóirat havonta fog megjeleni, július és augusztus hónapok kivételével, tehát egy évben 10 számot fog kiadni.

2. A folyóirat kritikai cikkeket és értekezéseket fog tartalmazni éspedig úgy a szépirodalom, mint a tudományos irodalom köréből. Legfőbb célja, hogy a *magyar nyelven megjelenő könyveket és az idegen nyelvű könyvek közül azokat*,¹ melyek a magyar kultúrára különös jelentőséggel bírnak, vagy bírhatnak, kritikailag ismertesse és e tekintetben lehető teljességre törekedjék. Egyébként *a lap tartalmának, irányának és jellegének megállapítása*² a jelen szerződés egész tartalma alatt kizárólag az Ön joga, a szellemi vezetés teljes hatalommal az Ön kezében lesz és e tekintetben se korlátozva nincs, se senkinek beleszólást engedni nem tartozik. Ehhez képest a munkatársakat és az egyes megjelenendő cikkeket Ön teljesen szabadon választhatja ki, a lapban semmi meg nem jelenhet az Ön beleegyezése (imprimatúrája) nélkül, viszont a lap minden olyan cikket közölni tartozik, melyet Ön e célra kijelöl. A szerkesztés adminisztratív részének ellátására a segéd-szerkesztőt Ön választja ki és az egyedül az Ön utasításait tartozik követni. A folyóiraton és különösen annak borítékán mint szerkesztő egyedül Ön fog szerepelni, más szerkesztő se főlé- se mellérendeltségi viszonyban semmi címen nem alkalmazható. Az én nevem a boríték hátsó lapján, mint „felelős szerkesztő és kiadó” fog szerepelni, ami azonban csak annyit jelent, hogy a hatóságokkal szemben a közvetlen felelősséget elsősorban én vállalom, ez nem változtat azonban Önnek a jelen pontban körülírt hatáskörén. Amennyiben szerkesztői teendőinek ellátásában betegség miatt, vagy más okból időlegesen akadályozva volna, helyettesét Ön fogja megnevezni és Ön fogja megállapítani hatáskörét.

¹ ...a magyar nyelven megjelenő könyveket és az idegennyelvű könyvek közül azokat... helyett: ...a magyar szellemi élet jelenségeit és a külföldi szellemi életének jelenségei közül azokat...

² *aláhúzva*: a lap tartalmának, irányának és jellegének megállapítása...

3. *A folyóirat nagy quart alakban,*³ számonként a borítékon kívül legalább 28 oldal terjedelemben fog megjelenni. Az alak vagy terjedelem az Ön előzetes beleegyezése nélkül meg nem változtatható. Hirdetések csak a boríték két túlsó oldalán, vagy a lap szövege után hátul befűzött külön lapokon tehetők közzé. A hirdetések és a lap terjesztését célzó reklámok, mint kiadói teendők, nem tartoznak ugyan az Ön hatáskörébe, joga van azonban Önnek egyes hirdetések közlése ellen általában, vagy annak formája, vagy szövege ellen, vagy a reklámok formája és módja ellen tiltakozni, mely esetben azt mellőzni tartozunk.

4. Tartozom Önnek a szerkesztőség céljaira megfelelő, *telefonnal felszerelt helyiséget rendelkezésére bocsátani,*⁴ annak szükséges berendezéséről, fűtéséről és világításáról gondoskodni, úgyszintén a szükséghez képest megfelelő segédszemélyzetet (gépíró, szolga, küldönc) alkalmazni. *Az utóbbiak szintén Önnek lesznek alárendelve és kívánságára azt, aki ellen Önnek valami kifogása van, tartozom elbocsátani és helyette mást alkalmazni.*⁵

5. *Ön munkabeosztását*⁶ maga határozza meg, munkáját a szerkesztőség helyiségén kívül is végezheti, az se helyhez, se időhöz kötve nincs.

6. Ön a jelen szerződési viszony tartama alatt is megtarthatja a „Nyugat” című folyóirat szerkesztői állását és az általam kiadandó fenti folyóirat jellegétől eltérő más időszaki sajtótermék szerkesztését ezen túl is elvállalhatja, valamint minden korlátozás nélkül joga van egyes cikkeket, vagy más munkákat más lapokban és folyóiratokban közzétenni.

7. A munkatársak és egyes cikkek tiszteletdíját Ön állapítja meg. E célra minden egyes számról legalább 400.000. – azaz: Négyszázezer korona fog rendelkezésére állani éspe-dig 100.000 – korona mindig előre oly célból, hogy egyes cikkeket a kézirat átvétele alkalmával is honorálhasson, míg az illető számról rendelkezésére álló további 300.000. – korona az illető szám megjelenésének napján lesz esedékes.

8. Szerkesztői fizetés címén Önnek havonta előre *minden naptári hónap elsején esedékes 600.000.– koronát tartozom fizetni, ebből az összegből azonban Ön tartozik díjazni az Ön által kiválasztott segédszerkesztőt is.*⁷

E javadalmazása után járó mindennemű *állami és községi adók és pótdadók,*⁸ valamint nyugtabélyegek és egyéb illetékek kizárólag engem terhelnek, fenti javadalmazás *tehát az Ön kezéhez levonás nélkül fizetendő ki.*⁹ Ez a javadalmazás kizárólag a szerkesztéssel járó munka ellenértéke. A lapban közölt cikkei után külön honorárium illeti meg Önt a 7. pontban írt általánýsszeg terhére *e címen azonban*¹⁰ nem számolhat el a maga részére többet, mint amennyit ugyanoly terjedelmű cikkért a legjobban fizetett munkatársnak fizet.

³ A folyóirat nagy quart alakban *helyett:* A folyóirat közösen megállapítandó, lehetőleg nagy quart alakban...

⁴ ...telefonnal felszerelt helyiséget rendelkezésére bocsátani... *helyett:* ... telefonnal felszerelt helyiséget hetenként legalább egy délutánra rendelkezésre bocsátani...

⁵ *Kihúzva az egész mondat.*

⁶ Ön munkabeosztását maga határozza meg... *helyett:* Ön munkabeosztását természetesen maga...

⁷ ...minden naptári hónap elsején esedékes 600.000.– koronát tartozom fizetni, ebből az összegből azonban Ön tartozik díjazni az Ön által kiválasztott segédszerkesztőt is... *helyett:* minden naptári hónap elsején esedékes 600.000.–, azaz Hatszázezer koronát; viszont a 2. pont szerint Ön által kiválasztott segédszerkesztőnek ugyanazon feltételekkel esedékes 200.000.– azaz Kettőszázezer koronát tartozom fizetni.

⁸ *aláhúzva:* állami és községi adók és pótdadók...

⁹ ...tehát az Ön kezéhez levonás nélkül fizetendő ki... *helyett:* ...tehát az Ön, valamint a segédszerkesztő kezéhez levonás nélkül...

¹⁰ ...e címen azonban nem számolhat el... *helyett:* ...e címen azonban saját kívánsága szerint nem számolhat...

9. *Ön állását*¹¹ 1923. december 1-jén foglalja el, első havi fizetése ekkor esedékes. A jelen szerződésben szabályozott jogviszony (a következő 10. pontban szabályozott eseten kívül) mindaddig tart, amíg azt valamelyik fél felmondás útján meg nem szünteti. Felmondási idő egy év. Ha a folyóirat (a 10. pontban írt eseten kívül) bármi okból megszűnne, akkor is joga van Önnek egy évi javadalmazásához, mely azonnal egy összegben esedékes. *Ön felmondás nélkül csak akkor bocsátható el*,¹² ha súlyos kötelességszegést követ el, vagy ezen szerződés valamely lényeges pontját megsérti, vagy végül ha nyereségvágyból elkövetett bűntett vagy vétség miatt jogerősen elítéltetik.¹³ Ha a jelen szerződést én szegném meg, különösen oly módon, mely az Ön szerkesztői hatáskörét és függetlenségét sérti, vagy ha vállalt kötelezettségeimnek nem tennék eleget, joga lesz Önnek működését minden felmondás nélkül beszüntetni, és *egy évi javadalmazásának azonnal egy összegben leendő kifizetését követelni*.¹⁴

10. Minthogy én egyelőre egy évre kívánok kötelezettséget vállalni a folyóirat kiadására, jogom van legkésőbb 1924. október 1-ig Önnel közölni, hogy a lapot 1924. decemberén túl nem jelentetem meg. Ez a közlés érvényesen csak írásban tehető. Ez esetben az előző, 9. pont akként módosul, hogy szerkesztői állása 1924. december 31-én megszűnik, Önnek tehát mindazon esetekben, melyekben az előző pont szerint egy évi felmondási időre járó javadalmazásához volna joga, csak az 1924. december 31-ig terjedő javadalmazásához lesz joga. Ha azonban ily közlést a mondott határidőig nem tennék, akkor a jogviszony bizonytalan ideig tart és a 9. pont tartalma korlátlanul érvényesül.

11. A jelen szerződésben írt összegek kivétel nélkül valorizálva értendők és pedig a magyar korona belföldi vásárlóerejéhez mérten, amennyiben tehát a magyar korona belföldi értéke változna, az e szerződésben írt összegek helyébe olyan összeg lép, melynek belföldi vásárló ereje egyenlő az e szerződésben írt összeg mai vásárló erejével. A korona belföldi vásárló ereje, függetlenül annak belföldi vagy külföldi tőzsdei jegyzésétől, a főbb életszükségleti cikkek árának változása alapján állapítandó meg (index-szám) és amennyiben az új összeg tekintetében egymás közt megegyezni nem tudnánk, az szakértő útján lesz megállapítandó.

12. Ez a levél mint kereskedelmi levél illetékmentes, ha illetékköteles volna, vagy azzá válnék, az illetéke egyedül engem terhel.

13. A jelen szerződésből eredő perek esetére alávetjük magunkat Ön is, én is a budapesti Központi kir. Járásbíróság hatáskörének és illetékességének.¹⁵

Kiváló tisztelettel:
Lőrincz [?] Ernő

¹¹ *Ön állását... helyett: Ön szerkesztői állását...*

¹² *Ön felmondás nélkül csak akkor bocsátható el... helyett: Ön felmondás nélkül csak a sajtótörvényben meghatározott esetekben, 914. XIV. 59. § bocsátható el...*

¹³ *Kijavítás után betoldással együtt kihúzva: „Ön felmondás nélkül...” kezdetű mondat... „jogerősen elítéltetik” szavakig.*

¹⁴ *aláhúzva: ... egy évi javadalmazásának azonnal egy összegben leendő kifizetését követelni.*

¹⁵ Kiegészítés és befejezés:

14. A lap tulajdonjogát más kiadóra csak oly feltétellel ruházhatom át, hogy az új kiadóval kötendő megállapodás Önre vonatkozó részében csak az Ön hozzájárulásával léphet érvénybe.

A fenti levél engem illető részét magamra nézve is kötelezőnek ismerem el.

A szerződés szövegéhez két ívoldalon tudományágak szerint névsort csatolt Babits sajátkezű írásában, illetve azt kiegészítve Török Sophie kézírásával, de nyilván Babits által diktálva.

Több tételnél Gyergyai Albert, Sárközi György, Szerb Antal és Tóth Aladár neve van megjelölve, mint akik a kiszemelt rovatvezetőkkel vagy munkatársakkal letárgyalják a teendőket. Őket vagy közülük esetleg többet szánhatott Babits a szerződésben említett segédszerkesztőnek vagy segédszerkesztőknek. Az egyes tudományágakhoz fűzött nevek a következők:

Politika: BRAUN RÓBERT, FELEKY GÉZA, GIESSWEIN SÁNDOR

Társadalomtudomány: KECSKEMÉTI PÁL

Jog: KÓRODI (?)

Büntetőjog: VÁMBÉRY RUSZTEM, KÁRMÁN ELEMÉR

Földrajz: HALÁSZ GYULA

Történelem: FÖGLER [bizonyára FÖGEL] JÓZSEF

Orvostudomány: ?

Folklor: KODÁLY ZOLTÁN

Zene: JEMNITZ SÁNDOR, LÁNYI VIKTOR, TÓTH ALADÁR

Vallás: *egyetemes*: JUHÁSZ VILMOS; *katolikus*: MIHELICS VID; *protestáns*: ?; *zsidó*: SZABOLCSI BENCE

Filozófia: DIENES VALÉRIA

Esztétika: KECSKEMÉTI PÁL

Művészettörténet: FÜLEP LAJOS, WILDNER ÖDÖN

Irodalomtörténet: GYERGYAI ALBERT, KARDOS LÁSZLÓ, KARDOS PÁL, RÉDEYNÉ HOFFMANN MÁRIA, SZERB ANTAL

Magyar filológia: BALASSA JÓZSEF

Keleti irodalom: SÁRKÖZI GYÖRGY, NAGY ZOLTÁN, SZABÓ LÓRINC

Orosz irodalom: LAZICZIUS GYULA

Klasszikus irodalmak: RÉVAY JÓZSEF

Északi irodalmak: HAJDU HENRIK

Német irodalom: TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF, SZABÓ LÓRINC

Spanyol irodalom: KOSZTOLÁNYI DEZSŐ

Bécs: ?

Erdély: KUNCZ ALADÁR

Felvidék: MÁRAI SÁNDOR

Balkán irodalom: ALEXICS GYÖRGY

Dráma: LAZICZIUS GYULA, KÜRTI PÁL

Tánc: DIENES VALÉRIA, TÓTH ALADÁR

Regény: TÓTH ALADÁR, SCHÖPFLIN ALADÁR

Operett és kabaré: LACZKÓ GÉZA, LÁNYI VIKTOR, SCHÖPFLIN ALADÁR, ZSOLT BÉLA

Vers és műfordítás: SZABÓ LÓRINC

Babits különös előszeretettel válogatta össze az 1918–19-es forradalmakban intézmények és szervezetek élén álló vagy azokban jelentős szerepet játszó volt kartársait; ezek közül elég felsorolni a következőket: Balassa József, Braun Róbert, Czebe Gyula, Feleky Géza, Fülep Lajos, Laczkó Géza, Lyka Károly, Petrovics Elek, Pogány Kázmér, Révay József, Turóczi-Trostler József, Vámbéry Rusztem.

Fennmaradt Babits sajtókezű jegyzete, melyben legfontosabb elvi kikötéseit körvonalazta a szerződést megfogalmazó jogásznak:

„Ön lesz a folyóirat szerkesztője és szellemi vezére. Ehhez képest a munkatársakat és egyes megjelenendő cikkeket Ön teljesen szabadon választhatja ki; a lapban semmi meg nem jelenhet az Ön beleegyezése (imprimatúrája) nélkül, viszont a lap minden oly cikket változtatás és halasztás nélkül közölni tartozik, melyet Ön e célra kijelöl. Kivételt csupán a politikai tartalmú cikkek képeznek az esetben, ha politikai vélemény tendenciózus terjesztését szolgálják: ez esetben az illető cikk közlése ellen vétőt emelhetek.”

*

A Magyar Gondolat Babits folyóirat-szerkesztési terveiben az egyik, de talán legerede-tibb ötlet volt. Már kisdíák korában lapot szerkesztett a pécsi cisztercita gimnáziumban, diákkori eszményképével, a 19 telén Orgoványban kivégzett jogfilozófus nagybátyjával, Buday Dezsővel.¹⁶ A *Halálfi* Imruskájának gyötrő szenvedélye és tragédiája lesz az új nemzedék tervbe vett orgánuma, a „Viharágú”. A század első évtizedét valójában alkotásra fordította. A Babits–Juhász–Kosztolányi-levelezés nyomát sem mutatja, hogy bármelyikük szerkesztői ambíciót táplált volna. Juhász Gyulának köszönheti a Holnaphoz való csatlakozását, Kosztolányi pedig számos diákkori versét helyezte el különböző folyóiratokban és napilapokban. A Nyugathoz való csatlakozása legendájának Osvát levele az alapja. („Tisztelt Uram! Küldje el nekem az összes műveit.” [1908. november 19.]) Ennél figyelemreméltóbb Balázs Béla 1910. november 26-án hozzá intézett levele. Ebben, nyilván a Babitsot a Huszadik Században Ady mellé állító Lukács György sugalmazására, a Nyugatnál elméletibb, filozófiai jellegű folyóirat vezető munkatársának kéri föl:

„Értesíteni akarom valamiről és kérni valamire. A Renaissance című revue szellemi irányítását és szerkesztését Lukács György és én vettük át... Lukács és én a lapot egészen reformáltuk. Új programot, új stílust és új írógárdát állítottunk össze. Nem tudom, hogy Önnek Lukács neve és az enyém megvilágítja-e már az új programot és szellemet... Komoly, előkelő és nagy formákban mozgó revue-t akarunk, melynek nem az írásmód kellemessége, hanem a mondanivaló lesz első szempontja. Egy modern és ideális akadémikus revue-t akarunk... Mélyebb és utolsó kérdések szerint igazodót, mely a világnézetek szükségességét vallja... Lesz egy filozófia rovata. Nyílt zászlóbontás. Odakint is érzik majd, hogy materializmus, technika és szociológia egymás tetejébe állítva se ad kultúrát és jön az új metafizika és világáhitat ideje... Rovatainknak (irodalom, filozófia, képzőművészet, színház, zene, közgazdaság) rovatvezetői vannak, akiknek kötelességük a külföldi folyóiratokat és kiadványokat (hazaiakat természetesen, ha vannak) figyelemmel kísérni és általános tájékoztatót adni és munkatársainkat informálni... Itt két világnézet két orgánusról van szó, melynek léteznie kell egymás mellett, mert van és mely két egész különböző emberrétegnek szól... nem hiszem, hogy a Nyugatnak jussa volna bármily címen is Önt egészen lekötöni és evvel kényszeríteni arra, hogy kéziratának java fiókban heverjen, mert hiszen nem közölhet annyit, amennyit Ön ír... Önnek bizonyára sok a kézírata és hosszabb, nehezebb dolgai lesznek, melyeket a Nyugat úgy-

¹⁶ BABITS M.: *Önéletrajz a gyermek- és ifjúkor éveiről*, Szabó Lőrinc lejegyzésében. Jelenkor 1973. 11., 1014.

sem közölne szívesen... Maga Fogarason sokat dolgozhatik, bizonyára három revue-t is el tudna látni. Kérem még egyszer, mint olyat, aki ennek az új és régi szellemi lovagrendnek tagja, lélek szerint úgy is (ugye Babits Mihály?)...¹⁷

Az első világháború derekán merült föl egy a Magyar Gondolathoz közelálló folyóirat elképzelése. A Fővárosi Könyvtár a nyugati könyvkereskedelemhez fűződő kapcsolatai révén még a háborús években is hozzá tudott jutni az angol és francia kurrens bibliográfiákhoz. A Könyvtári Szemlében Kóhalmi Béla a külföldi könyvújdonságokról, Schöpflin Aladár pedig a hazai könyvtermés körében végzett szemlét. Szabó Ervin 1915 végén azt javasolta Lantos Adolfnak, a Könyvtári Szemle kiadójának, hogy Irodalmi Őr címen „Könyvtári és kritikai szemle” formájában, a Könyvkereskedők Egyesülete és a Statisztikai Hivatal információs anyagát feldolgozva adjanak ki tájékoztatót a szellemi élet újdonságairól.¹⁸

Babits, akit fogarasi jelentkezése óta a Nyugat tervszerűen dolgoztatott, mint egyik vezető kritikusát, a fővárosba költözése után kerül a Nyugat főmunkatársai sorába; 1916. június 16-ától kezdve Adyval együtt szerkesztőként jegyzi a Nyugatot. A Károlyi-fordalom alatt Osvát megvált a szerkesztéstől, Ignótus svájci kiküldetése miatt nem tud részt venni benne, Ady halálával pedig egyedül Babitsra hárul a folyóirat folyamatos fenn tartásának gondja. Ő szerkeszti a Nyugat 1919. február 15–március 1-i kettős, második Ady-számát. Ignótus 1919. március 3-án Bernből kelt levelében igyekszik Babitsot biztatni–erősíteni a szerkesztés munkájának végzésében, és javasolja a társszerkesztőségre Móricz Zsigmondot:

„Látom és el is tudom gondolni, mennyi kelletlen fáradsággal is jár a gondja, [ti. a Nyugaté] mégis ezt tartom: nem kárba veszett munka, sem általában, sem még külön a Te számodra sem. Módod van benne, hogy a magad képére formáld, s nem csak érdemes, de kötelesség megtartani, amíg van rá lehetőség: a múltak és – ismerjük el magunk is, ilyen dicső múlt után. Sőt rajta kell lennünk, hogy akik eredendő gárdájából még élünk: jobban és szorosabban össze és belekapcsolódjunk. Kivált a Te dolgoznak tartanám, hogy nem zavarva őt egyéb munkájában és életében, Móricz Zsigmondot jobban hozzáfűzzük szemlénkhez. A mód adva van: szegény Bandink szerkesztői helye üres, a Zsiga neve most ott dísz és tekintély volna, és ha Te is így tartod, én már eleve hozzájárulnék, ha megtennéd magad mellé szerkesztőnek. Már mint így névszerint szerkesztői munkádon aligha könnyítene, viszont nem is zavarna benne. Kettőtök, mondjuk: hármunk nevével a Nyugat a mai állapotok közepett azt az érettséget, felelősségtudást, s a speciálisan magyar ügyön való függést jelentené, ami ma a magyar irodalomnak külön történelmi hivatása. E hivatásra s e küldetésünkre gondolva merem természetesnek találni, hogy Téged a szerkesztéssel terhelünk...¹⁹

¹⁷ OSzK Kézirattár Babits-hagyaték, Fond III/190.

¹⁸ KÓHALMI B.: Szabó Ervin egy tanítványának emlékeiből. Szabó Ervin 1877–1918. Szerk.: REMETE LÁSZLÓ. Bp., 1968. 284–85.

¹⁹ OSzK Kézirattár Babits-hagyaték, Fond III/610.

Babits az 1920. június 1-től 1921. december végéig terjedő másfél év alatt nem szerepelt szerkesztőként, de 1922-től kezdve haláláig irányító szerepe volt a folyóiratban. Az ezalatti hónapokban Osvát kísérleti telepének bizonyult Nyugat színvonala, mint az Szabó Lőrinc kisnaplójából is kiolvasható, Babitsnak és baráti körének az elégedetlenségét váltotta ki. Szinte szóról szóra megismétlődtek Hatvany kifogásai és vádjai Osvát ellen, aki új meg új fiatal tehetségeket igyekezett fölhaltatni, miközben a már azoknak elismert ifjú költőket, mint pl. Szabó Lőrincet, háttérbe szorította. Ezek a kifogások és kritikai hangok könnyen jutottak az ellenforradalom vezető orgánumaként alapított Napkelet szerkesztőinek füléhez. Tormay Cécile éveken keresztül kísérletezett, hogy Babitsot megnyerje lapjának. Amikor azonban 1923 tavaszán végre találkozott, Babits olyan kijelentéseket tett előtte, amely kemény hangú levele írására készítette. Ez a levél 1923. április 9-én kelt és a következőképpen hangzik:

„Kedves Babits,

Legutóbbi beszélgetésünk rokonszenves impresszióitól a napok múlásával mindinkább elkülönül két kijelentése, melyre belső nyugtalanságom kényszerít, hogy visszatérjek.

Az egyik – bizonyosan emlékszik rá – szomorúsággal vegyes megdöbbenést, a mások súlyos aggodalmat váltott ki belőlem.

A Károlyi-forradalom utolsó napjaiban megjelent »Szózat« cikkére tértünk volt át, mikor a kérdéssel kapcsolatban megjegyezte, hogy ma ugyanazt írná meg, de nem ugyanúgy.

Szomorúságomat ez a kijelentése okozta és ez váltotta ki megdöbbenésemet és azt a felkiáltásomat: ne mondja ezt, ne mondja! – Aggodalmamat az a megjegyzése idézte fel, hogy Hatvany Lajos cikkének helyet akar adni folyóiratában.

Sokat tépelődtem azóta, talán nem jól értelmezem szavait, talán másként gondolta mindezt? Igen kérem, írja meg nekem, milyen okok késztetik arra, hogy az idő adta távlat, a nemzettragédia minden kínja, a rettentő országomlás dacára, melyet elsősorban éppen az idézett ránk, hogy a destruált magyarság hazája földjét sem szeretni, sem megvédeni nem tudta – még mindig fenntartja akkori véleményét? Hatvany cikkének közlési szándékával kapcsolatos aggodalmamat illetőleg pedig, írja meg kérem, el lehet-e vonatkoztatni az írást az írótól, ha az író, aki a maga irodalmát propagatorikus célokra használja fel, részese a nemzettragédia felidézésének, hontalanná tett, földönfutó magyar nemzedékek szerencsétlenségének és végeredményben egy ezeréves ország szörnyű megcsónkításának?

Kérem nyugtasson meg felfogását illetőleg, amennyiben az módjában áll.

Szíves választát igen várja
Tormay Cécile.²⁰»

Babits érintkezése a Napkelet körével ezután csak Rédey Tivadar személyén keresztül történt, aki mint a kritikai rovat szerkesztője egy-egy nagyobb Babits-mű megjelenésekor vagy saját maga írt barátja új munkájáról, vagy Németh László cikkeit közölte. Hatvany Lajos nyilván nem ismerhette a fenti Tormay Cécile-levél rá vonatkozó szövegét, hiszen Babitscsal folytatott levelezésében még a harmincas évek elején is tanulmányt ajánl föl az ő szerkesztésében megjelenő Nyugatnak, pl. a később könyvformában kia-

²⁰ OSzK Kézirattár Babits-hagyaték, Fond III/1309.

dott ragyogó Bölöni Farkas Sándor-tanulmányt. Amikor viszont Fenyő Miksa döntése nyomán megtörtént a Bécsben már évtizede élő Ignotus kizárása a Nyugatból, Móricz Zsigmond nemzeti koncentrációt hirdető vezércikkének támadói között Hatvany is fölépített a többi baloldali szószóló között. Gaál Gábor 1929. december 26-án Hatvanyinak írt leveléből kikövetkeztethető a támadás iránya és jellege: „A Korunk is azon az állásponton van, hogy ki kell alakítani a legélesebb és leghatározottabb frontot a mai Nyugat ellen, illetve bele kell kényszeríteni Babitsékat Tormay Cécile-ék vizeibe.”²¹ Babits és Móricz új Nyugatjának szerepét értette félre Bíró Lajos is, aki ugyanilyen hírekről írt a hozzá cikk-kéréssel forduló Móricz Zsigmondnak. Móricz 1929. december közepén így válaszol a régi Nyugat-munkatárs Bírónak Berlinbe: „Micsoda örült volt az, aki légből kapott hírből világgá trombitálta, hogy Tormay Cécillel házasodtunk össze. Ugyanolyan távol van tőlünk ma, mint tegnap, minden efféle... Mondok valamit: még Tormay Cécile-t is hajlandó vagyok közölni, ha Emberek a kövek között-et tudna még egyszer írni és ideadná. De hát erről szó sincs, csak példaképpen mondom.”²²

Ignotus Pál az Irodalomtörténet 1973/2. számában fölidézte egy Babits lakásán rendezett teadélután emlékét, amikor is állítólag a Nyugatból való kiválás és új folyóirat indításának gondolata foglalkoztatta volna Babitsot. A Babits-hagyatékban azonban – mint láttuk – éppen az ellenkezőjére van írásbeli adat. De ellene mond a kiválás gondolatának az a tény is, hogy a Nyugat második nemzedékét, az ún. esszéíró gárdát éppen 1930 körül bontakoztatta ki Babits, létrehozva ezzel a Nyugat kritikai tevékenységének legjobb korszakát. Nem lehet kétséges, hogy e fellendülés megvalósulásában döntő szerepe volt a pár évvel korábban tervezett – és már részleteiben is kimunkált – kritikai folyóiratnak, a Magyar Gondolatnak.

(Irodalomtörténet 1974. 6. évf. 2. sz. 435–446.)

²¹ Levelek Hatvany Lajoshoz. Szerk.: HATVANY Lajosné. Bp., 1967., 420.

²² MÓRICZ Virág: Móricz Zsigmond szerkesztő úr. Bp., 1967., 152–53.

Babits zsidószemlélete

„Engem már sokszor és sokféleképpen támadtak s főleg sokféle okért; támadtak cikkben, könyvben és folyóiratban; támadtak jobbról és balról; mert modern vagyok, és mert konzervatív; támadtak mint szociálistát és mint – fajvédőt; mint filoszemitát és antiszemitát; mint pártembert és mint csapodár árulót (holott én mindig egy voltam és mindig én voltam); támadtak ellenségeim és barátaim”. – Babits egy kiadatlan jegyzetében írta ezeket a keserű sorokat önmagáról. Nemegyszer még ma is vitatéma Babits véleménye, állásfoglalása, fölfogása a zsidókról és szerepükről a magyar életben. Általában csak Ignotusszal való nézeteltérésére hivatkoznak, részben sértődöttségére azért, hogy a Timár Virgil fiában állítólag őt tette meg a regény egyik figurájának, másrészt amiatt, hogy 1929–30-ban egy évtizedes bécsi tartózkodása után nevét Móriczsal együtt levették a Nyugatról. De még egy újabb emlékirat, Fodor József önéletrajza is fölrója neki, hogy nem írta alá elsőnek, amikor erre fölkérték, az úgynevezett zsidótörvény elleni tiltakozást, hanem meg akarta várni, amíg Móricz és Szent-Györgyi is aláírja.

Még nyomtatásban megjelent műveit sem vették szemügyre, hogy összegyűjtsék a szövegeket, amelyeket az őt egész életében izgató kérdésről nemcsak papírra vetett, hanem ki is nyomtatott; az utóbbi időben megnyílt Babits-hagyaték pedig további kéziratokat hozott felszínre, amelyek fontos időben lejegyzett jelentős véleményeit tükrözik. Reichard Piroska kitűnő tanulmánya¹ sajnálatos módon csak lírai alkotásaira korlátozza a vizsgálódást, de így is roppant kiterjedt, hatalmas és súlyos dokumentumanyagot hoz össze Babits rendkívül alapos ismeretéről a Bibliát illetően. Jelen sorok szerzője már több publikációban utalt Babits humanizmusára és radikalizmusára, amely az ellenforradalom első éveitől haláláig, sőt diákkorától utolsó följegyzéseiiig számos dokumentumot tartalmaz antifasiszta állásfoglalásáról.² Amennyiben igaz az a mondás, hogy fasiszta az, aki antiszemita, úgy Babits ennek ellenkezőjére bőségesen szolgáltat példát. E cikk tömör áttekintése óhajt lenni a kötetre rúgó anyagnak, amely nemzetközi háttérrel, világtörténelmi események sodrában és a magyar társadalom válságai közepette keletkezett, és amelyből itt csak a legkiemeltebb szövegeket, vagy ha nagyobb művekről van szó, szövegrészeket idézzük.

Babits, mint köztudomású, Szekszárdon született, és ha nem is ott végezte középiskoláit, nyarait és vakációit még egyetemi hallgató, sőt fiatal tanár korában is ott töltötte. Bár a pécsi cisztercita iskola hozzájárult a kisdíák nézeteinek kialakulásához, az ellenséges környezet mégis Tolna megye székhelye volt, a reformkorban és a szabadságharcban

¹ REICHARD Piroska: A Szentírás Babits Mihály költeményeiben. Izraelita Magyar Irodalmi Társulat Évkönyve, 1942. 273–299.

² GÁL István: Bartóktól Radnótiig. Bp., 1973. 64–173.; Ua.: A radikális Babits arcképéhez. Irodalmi Szemle (Bratislava) 1974. 5., 398–403.

a leghaladóbb és legradikálisabb egyéniségek, egy Bezerédy István, Perczel Mór és Miklós, Csapó Dániel stb. szülőhona.³ A század végére azonban az anyagiakban megszorult dzsentri birtokát már zsidók vásárolták meg, s a dzsentrik „antiszemiták lettek, miután birtokaikat zsidóknak adták el” – írja a *Halálfiái* című regényében. – A város hangadó tőkése, alias Schapringer, „a Zsidó, az öreg... megvette, úgyszólván pénz nélkül az elöntött, használatlan holdakat s hektárokat; mérnököket hozott megrendszabályozni a féktelen vizet.” A család, mint bortermelő, termését a „borkupec zsidó”-nak adta el. A kisdíák Babits nagyanyját, „Cencit a köszvény gyötörte, s egy borkupec zsidót kellett fölkalauzolni a pincébe... Nelli ragaszkodott hozzá, hogy ő legyen ez a valaki, s a ködben szinte két lépésre se látva botorkált föl a megfagyott úton a kurtabekecses, vörös zsidó előtt. A zsidó végigkóstolta a hordókat, gondosan töltve a hébérből ujján át a pohárba; a bort megöblögette a szájában, kortyonként kiköpte, s diplomatikus hallgatásba merült. Miután fél óráig bizonygatta Cenci előtt a bor értéktelenségét, megvette az egész termést azon az áron, melyre Cenci hagyta; aki kemény volt és tudott várni.” Egy alkalommal a helyi Fischer cég hatósági intézkedésre kénytelen kifolyatni a hamisított bort pincéiből: „A magyar bor világhitele megingott... Fischernek egész utcája van Sótón, amely bizonynal el nem vétetik tőle, még ha ülni fog is; míg hitsorsosai potom áron vásárolják össze a tönkre jutott gazdák telkeit”. A szélhámos vidéki szerkesztő, a későbbi ún. keresztény nemzeti újságíró előképe így vigasztalja az elcsábított fiatalasszonyt: „Nem isten rendelte-e a szeretők útjaiba a Péntzt, a Zsidó zsebében, aki mindig nyitva tartja erszényét jövő és menő aranyak számára. Zsidók és izmaeliták! már régi királyaink hozzájuk fordultak pénzszüke esetén, s az ősmagyar hagyományt fogjuk követni mi is, Nellike”. A regény kis hőse a padlás könyveit lapozgatva mereng el: „Hosszabban időzött a Fényes-féle Magyarország statisztikájánál, amelyben föllapozta Sótót, csodálva a változásokat, melyek a könyv dátuma óta estek a városban: például Fényes még csak két izraelita családot ismert Sótón.” Ő két nemzedék eltérő érdeklődését csodálja: a család alapítója, a „szolid, hazafias és nemzeti alapon dolgozó zsidósághoz tartozónak érezte magát”. Fia viszont már a világjáró, külfölddel kereskedő, külföldi divatokat és eszméket hazahozó nemzedék képviselője. A kamasz főhősnek van egy derék nevelője, a liberális édesapa, bíró maga is, akinek állásfoglalása a Dreyfus-ügyben – úgy látszik – Babits egész életére döntő hatással volt. Érdemes ezt a részletet, apa és fiú vitáját idézni:

„– Api, mi volt az a Dreyfus-ügy? – kérdezte például, csalhatatlan ösztönrel tapintva meg Miska centrális problémáját: mert az ártatlan kapitány az Ördögsgízenen valóságos szimbóluma volt az emberi ítélet gyarlóságainak, mely ezerféle körülménytől függhet, holott az Igazság csak egy és független. Miska, helyesen, az Igazság himnuszát hangolta gyermeke fülebe; Themisnek nem szabad visszahőkölnie Justitia elől, mert Justitia mindig diadalmas: a nap kisút s az ártatlanság előbb-utóbb kivilágosodik.

– De ha kivégezték volna Dreyfust, mint árulót...? – ugratta tovább a témát Imrus, nem egész találomra; mert jól ismerte apját, mint egy hangszert: tudta a húrokat, melyek hangot adnak. A hivatalos gyilkosság iszonya eleven komplexum maradt Miskában; s ha

³ A *Halálfiái*, Babits Bildungsromanja, bőséges élményanyagot tartalmaz gyermek- és diákkori megfigyeléseiből.

idáig az obligát Justitia szócsöve volt ő csak, e ponton meggyengült s túlzásokba lendült: ez a pont volt az, hol ama bizonyos »fantasztikus vonások« jelentkeztek...

– Igaz, hogy Dreyfus zsidó? – csendült a közelebbi s valóban frivol kérdés, ravaszul, mert Imrus előre tudta a feleletet, s élvezte mint egy paradoxont: e feleletben miniszterek és generálisok húzták a rövidebbet a zsidóval szemben, ami csakugyan kalandosan hangzott; mert nem gúnyolni és szánni való-e a zsidó? Imrus szomjazta e kalandos tanítást apja tekintélyes s komoly ajkairól; Imrusban volt valami, – ő s arisztokratizmus gyermeki csökevénye...

... s aki különös idegenkedést érzett, ha nagyanyja vincellérjével kezét kellett fognia, abban kéjelegni, hogy a szurtos zsidó fia mily szent és nagy ember lehet, szentebb a római pápánál: sőt maga Krisztus is zsidó volt, mint Miska nem átalotta megjegyezni, már túlozva a hatásokat, sikertől ittas hisztrió módjára, noha ez egyébként annyira távol állt jellemétől.

– De Zola nem volt zsidó? – kérdezte megint Imrus, izgatva tovább a perverz demontól, hogy tekintélyes apai ajkáról jót halljon a tilos, kikiáltott, erkölcstelen író felől, kinek könyveit olvasni is meggyónnivaló halálos bűn volt. Miska tisztelte Zola bátor, férfias fellépését, s szívesen beszélt el Imruskának – aki már francia szavakat is böngészett – a J'accuse-cikk kissé naívvul leegyszerűsített történetét. A démon azonban nem volt kielégítve, s a kis provocateur újra megszólalt:

– A Szádi tanár úr azt mondotta Zoláról, hogy aljas és erkölcstelen író.

... nehéz volt, hogy egy-egy árnyalattal túl ne menjen a határon, mikor a papi elfogultságot kellett magyaráznia.

E diadalban a gaudens tertius Zola volt: Miska koncedálta, hogy könyvei nem valók gyermeki kezekbe, sőt megígértette Imrussal, – korán tanítván őt férfiak szótartására, – hogy nem cseni ki azokat idő előtt a Lombrosok mögül, hol néhányat rejtegetett; Miska maga is aggályosnak találta e könyvek korlátlan szókimondását; – de tiszteletreméltó őszinteséget és bátorságot érzett a szókimondásban, melyet számára a J'accuse póza interpretált, s ilyen értelemben beszélt róla Imruskának: mert a világ gonoszságai és piszkosságai előtt nem szabad behunyni szemünket, hanem férfiasan szembe kell nézni velük! ebben a világban fogunk élni, s a mi hivatásunk tisztábbá, szebbé tenni majd!”

Pesti egyetemi hallgató korában, húszévesen, 1903 márciusában írja eddigi leghoszsabb költeményét, egy ódát Zolához. Ebben többek között így szól hozzá:

Ez volt a férfi! aki ilyen tüzet
Akart és mert és bírt élesztetni!
Egükből egy szavára leszédültek
A régi kor kifáradt isteni...

Kimondta, hogy ma minden eszmény porban
S bár az igazság fejét törje be,
Ő volt az egyik legromlottabb korban
Az emberiség lelkiismérete.⁴

⁴ GÁL István: Babits ifjúkori verse Zoláról. Kritika 1973. 10. okt., 18.

A kisváros lakói zsidó honfitársaikra két esetben tudnak mentséget: a liberális korszak szellemét kifejező újságíró véleménye: „a zsidó is csak olyan ember, mint más, és gyakran még derekabb s szorgalmasabb”. A 48-as kvietált honvédtiszt nagybácsi részéről: „Heinénak mindenesetre más tisztelet dukál, még ha zsidó volt is... Nem lehetett kifogása Heine ellen. Heine a népszabadság költője, akárcsak Petőfi, s német létére barátja a magyar függetlenségnek; Döme kalapot emelt előtte”. A fiatal Babits, azaz a *Halálfi*ai főhőse egyetemi éveiben két barát testesíti meg a magyarrá váló új zsidó nemzedéket. Az egyik szülővárosa anyagiakban gazdag és kulturálisan is vezető családjának fiatalabb tagja, aki „kiváló tankember s maga is melegen érdeklődik minden intelligens dolog iránt”. (Ez a regényben Schapringer néven szereplő család föltehetően azonos a Leopold-családdal, Leopold Kornél a szekszárdi izraelita hitközség elnöke, a helyi bank igazgatója, a helyi lap főszerkesztője és számos kultúrintézmény vezetője volt, Leopold Lajos pedig, az ismert szociológus, a Huszadik Század munkatársa.)

Pesti vendéglátásukról írja a szerző: „Imrust itt távolról sem nyűgözte le a zavarnek és megilletődött unalomnak az a különös keveréke, mely rokoni ebédeken, s általában nagyobb társaságokban rendesen elfogta. A beszélgetés főleg irodalom s művészet körül forgott, s e témák mézfényű csöppentek a zord bocs nyelvére. Imrus beszédes lett. Schapringerék művelt s európai látókörű emberek voltak.” Zsidó barátja az egyetemen, bizonyos Rosenberg (valószínűleg Mohácsi Jenő⁵) „Messiásváró optimizmussal lengette meg füzeteit, mintha azokkal intene a jövő felé...: kolléga úr modern és művelt ember, akit semmi esetre sem nélkülözhetünk. Nem vagyunk olyan sokan, hogy össze ne tartanánk. Engedje meg, hogy bemutassam magam... S a két ősi, keleti fajta ivadéka, a zsidó és a magyar, lelkesedve s csillogó szemekkel fogott kezét, a jövő és a kultúra nevében.” Róla a következő jellemzést adja: „Imrus eddigi barátai a könyvek voltak, s egy ember barátsága mindig több, mint egy könyvé, akárki legyen is. Rosenberg azonban nem is volt akárki: valóban eszes és derék fiú volt, tele fájának nyugtalan idealizmussal, erős ösztönrel a kultúra iránt, s azzal a gondolkozásbeli szabadsággal, melyet keresztény ember nálunk ritkán ér el. Imrus a fiatal kor túlzásával szinte megvetette ez időben a keresztényeket: hisz csak össze kellett hasonlítani a Schapringer műveltségét valamely keresztény ismerőseivel. Nem csoda, ha a zsidók között talált barátokat.” Barátja révén belekerül a századelő szellemi áramlatainak különböző pesti közösségeibe, s ezekből a kezdetben csak az irodalom iránt érdeklődő tanárjelölt olyan világképet formál magának, amely már családi hagyományaival teljesen ellentétes: „Imrus kikelt a címkórság, a társadalmi igazságtalanságok, és végül a militarizmus ellen, mely elvonja a nemzet energiáit a kultúrától. Imrus Államában tökéletes egyenlőség volt: se zsidó, se keresztény, se úr, se paraszt, se gróf, se katona! – Akkor ki védi meg az országot? – De hát ki ellen kell megvédeni? Csak nem gondolod, hogy a huszadik században még háború lehet? Ez ma már igazán nevetséges lenne. A modern kultúra egyesítette Európát; a régimódi hazafiasság kiment a divatból, s a nemzetek közötti ellentéteket senki sem veszi komolyan.”⁶

⁵ Babits emlékkönyv. Bp., 1941. 160–162.

⁶ A *Halálfi*ából vett idézetek (az első kiadás olcsó lenyomata): 307, 309, 399, 433, 435, 476, 502, 503, 597.

Egyik kedves tanára volt a pesti bölcsészeten Alexander Bernát, Spinoza nagy szakértője, egy róla szóló könyv szerzője. Lehet, hogy az ő előadásai ihlették a versre, bár Babits Justh Zsigmond párizsi orosz szobrászbarátjának, Antokolszkinak szobrát is ismerte.

A Spinoza szobor előtt

Jól esik látni, nagy zsidó, remek
képmásod, íróasztalom fölött:
jól esik nézni terhes fejedet,
amely nyakadnál szinte megtörött.

És látni, hogy a kinba' vajudó
gondolat szent gyötrelmét élvezed,
amit a művész benned, nagy zsidó,
századaidon át kiérezett.

Te boldog vagy, már csak kőmásod töpreng;
az én agyamban még küzd a velő,
én még itt bolygok lenn e földi ködben.

és fáradok csiholni fényt elő –
nagy rokonom! én is gondolkodom, ládd,
és szenvedek s méltó vagyok te hozzád.

Szülőföldi és családi emlékei még szegedi tanár korában is distinkciót tételnek vele különböző vallású kollégái között. Egy anyjához írt levél alapján még így kategorizálja az embereket.⁷ Szegeden aztán élete egyik legbensőségeesebb és legőszintébb barátjára lel Kun József személyében.⁸ A francia irodalom kitűnő fordítójának, a finom lelkű, korán elhalt költőnek, aki mellesleg vasúti mérnök volt, családi kapcsolata (Milkó Izidor) révén is jó barátja Kiss József. Élete egyik első tanulmányát a Szeged és Vidékébe 1907. december 15-én róla írta. Akkoriban még nem ismeri Adyt annyira, hogy közel kerülne hozzá. Kiss Józsefben véli megtestesülni az Arany és a virtuális modern magyar líra közötti népi háttérű városi magyar költőt: „Mindaz, amit ma modern magyar költészetnek nevezhetünk, Kiss Józsefet vallja vezetőjének és központjának” – összegezi véleményét, s ezt részletesen ki is fejt: „Kiss József költészete zenéjét magával hozta a világra, képeit a környezetből leste, nyelvét a legnagyobb mesterektől tanulta, a magyar néptől és Arany Jánostól... S amint Arany Kiss fiatal poézisének legelső megértői és méltánylói közé tartozott: úgy Kiss egyike Arany legnagyobb megértőinek és átérzőinek... S nem lehet hagyománytalan és ágról szakadt oly költészeti, melynek Kiss az apja, s Arany a nagyapja.” Babits központi problémája később is, Balázs Bélával és Lukács

⁷ Babits két szegedi levele édesanyjához. Tiszatáj 1973. nov., 74–77.

⁸ Cikkei róla a Nyugatban: 1909. I. 453.; 1912. II. 66.

Györggyel pár év múlva folytatott vitájában⁹ a nyelv jelentősége mint az új irodalom kifejezőeszköze: „A modern költészet kérdése voltaképpen a modern költői nyelv kérdése: a magyar nyelv kemény tüzkövéből kellett az újszínű szikrákat kicsiholni, a magyar nyelv fényképlemezét kellett érzékennyé tenni az új színek iránt. S itt van Kiss József nagysága... Nála járnak inaséveiket a nyelv jövőendő mesterei. Valóban a modern magyar költői nyelv legtöbbet köszönhet Kiss Józsefnek.”

Fogarasi és újpesti éveiben Babits a görög, az olasz és az angol irodalom felé fordult. Dante az, aki a Bibliához, az Ó- és Újtestamentum szerzőihez vezetheti, vagy legalább egyes nagyjainak alakját egész életére szóló élménnyé teszi. *Az európai irodalom történetében* meglepő módon azt vallja, hogy az Ótestamentum idegen számára. Ezt az 1934-ben kifejtett nézetét pár hónappal halála előtt jegyzeteiben megismételte. Minthogy nemcsak Jónás próféta, hanem Jeremiás is megidéztet alakja, sőt, Dávid, Dániel és Jób is témái, annál furcsább ez a kijelentése, amit itt teljes szövegében idézünk:

„Bizonyos, hogy az Evangélium szerzői többé-kevésbé telítve voltak egy másik irodalommal, amely kívül áll a görög-római »világirodalom« áramkörén. Egy zsidó nemzeti szellemű irodalommal, melynek főművei az Ótestamentumban maradtak ránk. Mégis ha az Ó- és Újszövetséget olvasom, egészen különböző érzésem van: a kettőt nem tudom közös nevezőre hozni. Az Ószövetség idegen számomra. A Mózes barbár regéiben, a család és üzlet patriarkális kapcsolataiban, a szerelmi könyvek sűrű érzékiségében, a Jób embertelen türelmében, a próféták dühkitöréseiben, az Istennel való nemzeti viszonyban, a Prédikátor cinikus szkepticizmusában egy magába vonult fajnak zárt és fülledt levegőjét érzem. Persze ez a faj nagy kincset őrzött az emberiség számára (s talán azért vonult úgy magába). Literatúrájában is hatalmas értékek és erők szunnyadtak. De a világirodalomhoz csak az Újszövetségen keresztül van köze: ahogyan hatott rá. Sőt, igazi hatása csak a protestantizmussal kezdődik.¹⁰”

Helyes észrevétele Cs. Szabó Lászlónak: „Ady és Babits közös ősei a próféták”.¹¹ Babits elsőnek 1917-ben hivatkozik az Ótestamentumra, abban a kiadatlan kéziratában, amelyet úgynevezett istenkáromlási pörében tartandó védőbeszédként fogalmazott. Ebben részben Jeremiás prófétára, részben pedig Dávid 22. zsoltárára hivatkozik:¹²

„A világháború halmozott és véget érni nem akaró szörnyűségei éppen a hívő lélekben okoznak nagy megrendülést; az ateista, kinek számára a Gondviselés semmit sem jelent, nem érezheti annyira lehetetlennek, borzasztónak a dolgot, nem annyira egész világképét rombadólnak vagy megingottnak, mint a hívő. Éppen a hívő az, akinek szeme és keze önkénytelen az ég felé emelkedik: Hát nincs Isten? vagy süket? vagy alszik? Az Istenhez szól a léleknek e felkiáltása; és ha a lélek nem hinne Istenben, nem fordulna így hozzá, nem kiáltana így. A szerencsétlen lélek tusakodása ez az Istennel, mint a Jákobé, aki Istennel vitázott, mintegy kényszeríteni akarva, hogy áldja meg őt:

⁹ Vö. Lukács György levelei Babitshoz. Irodalomtörténet 1974. 3. 595–601.; Balázs Béla Babitshoz írt összes leveleit 1974. őszén közlöm a Tiszatájban.

¹⁰ Az Ótestamentumról: *Az európai irodalom története*. Bp., 1936. 114–115.

¹¹ Idézi KARDOS Pál: Babits Mihály. Bp., 1972. 494.

¹² A kézirat lelőhelye: OSzK Kézirattár Babits-hagyaték, Fond III/1580.

Nem bocsátlak el téged, míg meg nem áldasz engemet!

Nagy szerencsétlenségek idején éppen a legszentebb lelkek jutottak gyakran ilyen hangulatba, és a Bibliából sok példát idézhetnénk annak ellenében, aki azt mondaná, hogy vallássértő dolog az Isten jóságán kétségbeesni, és az Úrnak mintegy szemrehányást tenni. Evvel a hangulattal fejeződnek be pl. Jeremiás siralmai:

Miért feledkezel meg örökké rólunk? elhagysz-e minket sok ideig? Térj meg Uram hozzánk és mi is megtérünk, újítsd meg a mi napjainkat mint vala a régi időben! De mindenestől megvetettél minket, felette igen megharagudtál ránk.

Ezek a próféta utolsó szavai, s ily utolsó szavak az egész könyvre rávetik árnyékukat. Az én inkriminált passzusom elgondolásánál is bibliai hangulat lebegett lelkem hátterében, és idézhetek Jeremiásból egy másik, háború és éhség idején írott helyet, melynek egész menete megegyezik az én versem menetével:

Kelj fel, kiálts éjjel első álomkor, öntsd ki szívedet mint a vizet az Úr előtt, emeld föl kezeidet Hozzá a te kisdedeidnek lelkükért, kik elfogyatkoztak az éhség miatt minden utcáknak elein. Lásd meg Uram és tekintsd meg kívül cselekedtél így? avagy illik-e megölettetni az Úr szent helyében a Papnak és a Prófétának? Az utcákon a földön heverték a gyermek és a vén ember, és az én ifjaim fegyver miatt elhullottanak.

Idézнем lehetne a 22. zsoltárt is az elkeseredett hangulat példájául –, azt a zsoltárt, amelyet Krisztus is idézett keresztyén:

Én erős Istenem, én erős Istenem, mért hagyták el engemet? Én Istenem, kiáltok nap-estig, de te nem hallgatsz meg; éjjel is nincsen nékem veszteglésem. Mindenek kik engemet látnak, megcsúfolnak engemet, azt mondván: Bízott az Úrban: szabadítsa meg őtet! mentse meg őtet, mivelhogy néki jóakarója!”

Még érdekesebb, hogy amikor az ellenforradalom első éveiben üldözésnek van kitéve, saját magát az üldözött zsidókkal állítja egy sorba. Három rövid, de érdekes jegyzete maradt, akkori ideges kézírására jellemző betűkkel. Mind a három versformában.

Az első:

Jaj, engem is bekentek sárral
 hogy fajtám undorodva lát
 s viselem mint zsidók viselték
 a sárga foltos csúf ruhát.¹³

A másik:

Mint egy alkalmazkodó
 Rugáshoz szokott zsidó¹⁴

¹³ MTA Könyvtára Kézirattár Szabó Lőrinc-hagyaték, Ms. 4699/22.

A harmadik a Mózes V. könyve 6. fejezetének 4. mondata:

Halljad Izrael
az örökkévaló
a te Istened
az örökkévaló
Egyetlenegy!¹⁵

Ennek háttere, hogy a két forradalom alatt vállalt magas tisztségei és akkor közzétett cikkei miatt úgy kellett volna Canossát járnia, hogy az 1919. augusztus második felében alapított ellenforradalmi Magyar Írószövetségnek alelnöki tisztét elvállalja. Szabó Dezsővel való fennmaradt levélváltásából azonban kiderül, hogy Szabó Dezső antiszemita izgatásai és beszédei miatt hátrította el magától ezt a tisztséget.¹⁶ Szabó Dezső ekkoriban magáévá tette Rákosi Jenő, Milotay István és az ellenforradalomban hatalomhoz jutott más újságírók nézeteit és programját, hogy a Nyugat nemzedék keresztény íróit le kell választani a szervezőknek és adminisztrátoroknak minősített zsidó társaiktól. Babits, aki írói elismertetését a Nyugat és a Huszadik Század szerkesztőinek és kritikusaiknak, Fenyő Miksának, Hatvany Lajosnak, Ignotusnak, Lukács Györgynek és Osvátnak köszönhetette, az ellenforradalom irodalmi szószólóinak, például Tormay Cécile-nek későbbi csábítására¹⁷ sem volt hajlandó megtagadni nemzedék- és pályatársait. A húszas évek elejéről származó Nyugat-korrekktúra hátán maradt fenn kézirati hagyatékában egy hozzá intézett kérdésre adott válasza. Jászi Oszkár már 1913-ban fölkerlte a Társadalomtudományi Társaság „A zsidókérdés Magyarországon” című ankétján való hozzászólásra, de akkor nem nyilatkozott.

Ez az interjú a Zsidó Szemlének készült: „Minden fajnak vannak jó és rossz tulajdonságai, de a zsidónak kiáltóan jó és kiáltóan rossz tulajdonságai vannak. Én azt hiszem, az antiszemitizmust inkább a jó, mint a rossz tulajdonságai okozták. Azt hiszem, akik a faji kérdésekről beszélnek, szeretik elfelejteni, hogy a faj egyesekből áll; a faj nem valami mitológiai lény, ezerfejú és egylelkű szörnyeteg: hanem emberek összessége, akik közt nagyon-nagyon különböző karakterek vannak. Az élet nem fajok küzdelme, hanem egyének küzdelme. S ha a faji kérdés fölmerül az életben, annak az okát is többnyire az egyének viszonyaiban lehet megtalálni. A zsidóra sem a faj haragszik; hanem egyének haragusznak. S mindenki haragszik egy kicsit arra, akire rászorul.

Bizonyos, hogy ezek a tulajdonságok sok tekintetben egészítették ki a felelősségtől és a szabadversenyből mindjobban irtózó magyar intelligenciát; szükség volt rájuk és szükség van még ma is.

A magyar a kiegyezés óta visszaesett ősi apátiájába, melyből hajdan Széchenyi fölverte; ha rákerül megint egyszer lerázni ezt az apátiát, a zsidóra kevesebb szükség lesz; s mégis kevesebb lesz az antiszemitizmus.

¹⁴ OSzK Kézirattár Babits-hagyaték, Fond III/1949/16.

¹⁵ OSzK Kézirattár Babits-hagyaték, Fond III/1968. A szöveg azonosítását Scheiber professzornak köszönöm.

¹⁶ MTA Könyvtára Kézirattár Szabó Lőrinc-hagyaték, Ms. 4699/93–94.; NAGY Péter: Szabó Dezső. Bp., 1964., 251–252.

¹⁷ Ld. Irodalomtörténet 1974. 2., 444–445.

De hát hogy dönthetnék én – aki még csak nem is vagyok zsidó – zsidó emberek lelkiismeret-kérdéseiben? Az élet komplikált, s nem lehet ráerőszakolni a teória merevségét. Két út van: de senkitől sem követelhetjük, hogy ezt azonnal megértse és válasszon. Bízunk a dolgot a fejlődésre: a történelemre.”¹⁸

A Biblia színterének húszas évekbeli állapotáról jelent meg a magyar grafikusművész, Zádor István albuma, a „Karcok a Szentföldről”, 1927-ben. Erről Babits írt egy önvalomással fölrő ismertetést. Kiderül belőle, hogy volt nosztalgiája, hogy eljusson a Szentföldre. Hosszú tanulmányából a következő sorokat érdemes idézni:

„Az Ember és a Hely, ahol él, különös viszonyba jutnak egymással: amit csak a XIX. század kezdett a művészet számára igazán fölfedezni. A rómaiak vallása ismerte a *genius loci*t, s ősnépek hiedelme mindig sejtette, hogy a helynek ez a titokzatos génusza talán nem egyéb, mint az ősök szelleme, mely nem hal meg, hanem ott lengedezik tovább, ahol valaha eleven alakjuk élt és járt... A modern irodalom egyik legjellemzőbb törekvése a csodálatos összefüggés fölfedezése az ember és lakóhelye között... A házak, a tájak hol emberek laktak, lélekkel vannak tele, még ezer évek múltán is, hogy lakói eltűntek; a zarándokok nemcsak üres hagyománynak engedelmeskednek, mikor rég elhunyt szentjeik, prófétáik vagy költőik lakóhelyét fölkeresik. A zarándokok érzik, hogy a régi lelkek darabjai úsznak a szent tájak levegőjében, s ebben a lélekben akarnak megfürödni.

...Hellas a Szellem hona, mondják, de Palesztina a Léleké magáé: a Léleké, melyből a Vallás fakadt; s keresztények és zsidók keresik e lélek ittmaradt darabjait, sőt hívők és hitetlenek, egyforma vágyakozással, a szenvedély vagy a nélkülözés mohóságával. Ó-Szövetség és Új-Szövetség tragédiái zajlottak le itt; próféták lelkei égtek, viharzottak és elasztak...

...Hol van Salamon ősi temploma, a régi zsinagógák és Dávid tornyai? Semmi a régi nagyság és szentség emlékeiből... Hol bújhatik el a tájképben a lélek? Én, aki sohasem jártam a Szentföldön, úgy bolygom végig tekintetemmel Zádor István nosztalgikus albumát, mintha magam is vele utaznék... Emberi ábrázolás csak kettő vagy három van e sorozatban, s ezek mind olyan típusokat tárnak elénk, melyeknek szakasztott másai élhettek kétezer évvel ezelőtt is. Az „imádkozó megrebiták” arca ószövetségi arcokat idéz, s a „panaszfal” mellett a magas és durva kövekből összerakott falnak fordulva siránczó zsidók valósággal dantei zordságú kép, a Pokol valamely körébe illenék, de nem volna idegen egy illusztrált Bibliában sem, amilyent például Doré csinált. Ezek a lapok, noha alig mutatnak tájképet, talán valamennyi közt leginkább tetten érik és megjelenítik a *genius loci*t.”¹⁹

Az első világháború utolsó évében Babits Schöppflin révén megismerkedett Szabó Ervinnel és Dienes Pál és Valéria révén közelebbi kapcsolatba került Jászi Oszkárral. Szabó Ervin háborúellenes propagandája szorosan összefüggött Jászi háború utáni tervezéseivel. A nemzetek testvériségéről szóló, 1918. november 2-án kelt nyilatkozat Babits és Bartók szellemének és stílusának jegyeit viseli magán. De fennmaradt egy közös kézírata Jászinak és Babitsnak, ebben 1918 őszén az Európai Egyesült Államok, illet-

¹⁸ OSzK Kézirattár Babits-hagyaték, Fond III/1635.

¹⁹ Magyar Művészet 1927., 570–571.

ve Babits javításával: az Európai Államszövetség barátainak szervezetét óhajtották létrehozni a világbéke szervezeti és mozgalmi biztosítékainak meghirdetésével.²⁰ A húszas években a nemzetközi együttműködést, a nemzetek összefogását és az országok közötti kulturális cserét elősegítő antimilitarista és pacifista szervezetek számtalan kiáltványa, meghívója és interjúkérése érkezett Babitshoz. Semmi nem rázhatta volna meg jobban a világbéke szükségességébe vetett hitét, mint Hitler megjelenése az európai színen. Az elsők között szállt síkra ellene. Különös módon már 1922-ben megérezte, hogy készül valami német földön. Szilasi Vilmosnak, régi barátjának, a freiburgi egyetemen később Heidegger utódjának volt a vendége München közelében. 1922. szeptember 10-én a Pesti Naplóban megjelent riportjában írja a következő kísérteties jóslatot:

„A német világban, helyzetében, karakterében van ma valami izgató, fontos, talányszerű. A háború előtt ezt nem vettük számon. Valami naiv törtetést éreztünk akkor a németben, kultúrájában, militarizmusában és industrializmusában egyformán: naiv, nehézkes és lelkiismeretes törtetést; mosolyogtunk rajta, bár némi tisztelettel. A háború a tiszteletet a félelemig növesztette; s ma, amikor német földre lépek, szinte úgy tűnik fel, hogy egy különös érzésben osztozom, aminek nincs párja a világtörténetben.

Valami idegen, babonás erővé nőtte ki magát a német psziché, a nem-német népek fantáziájában. Mit fog csinálni lesújtottságában az óriás, micsoda érzések, szándékok, remények és titkos gondolatok hánykódnak a fejét vesztett és vergődő testben? Lábak, amelyek a sárkány nyakára léptek, remegnek és idegesen topognak a bizonytalanságtól. Az az izgalom, az az elfogódás, amivel például franciák beszélnek és írnak a németről, határos a megszállottsággal, a természetfölöttiben való hittel. Fölényes szellemek elvesztik minden fölényüket, remeg a toll az író kezében és valószínűtlenségig, démoni arányokba túloz minden vonást.²¹”

Amikor Göbbels megrendezi Berlinben a könyvégetést, vezércikket ír a Nyugatba: „Barbár szelek fújnak, s Omár Kalifa korszaka látszik visszajönni... A könyvégetők a végső következtetéseket is levonták. „A könyv hatalom”: mondja egy régi közmondás. Ez kifejezi a barbár nézőpontot, mely napjainkban ismét kezd uralkodni. A barbár lélek hatalmat lát a betűben... Még jó, ha nem varázshatalmat, mint az ősbárbarok. Az az érzés legalább, amivel a „horogkeresztes” máglyára viszi a nem-német irodalmat, alig különbözhet lényegesen attól, amivel hajdan a boszorkánymesterek könyveit elégették. A naiv és félművelt antiszemita szemében a „zsidó” irodalom valami rejtelmes varázslóhoz hasonlít, mely a szellemeket befonja és megbabonázza. A könyv tehát hatalom, szellemi fegyver vagy varázserő, amit lehetőleg ki kell venni az ellenfél kezéből, monopolizálni vagy máglyába gyűjteni és elégetni.”²²

1933 őszén vezércikkben szólott hozzá Illyés Gyula híres cikkéhez a dunántúli magyarság pusztulásáról. A korabeli hivatalos német állameszme „a faji érdeket minden jognak és erkölcsnek fölébe emeli. Mi nem vagyunk ezeknek az eszméknek hívei. Fajunk sorsa a gyötrődésig izgat és retteg: de nem óhajtanék egy lépést sem érdekében, mely

²⁰ GÁL István: Bartóktól Radnótiig. Bp., 1973., 156–159.

²¹ GÁL István: Bartóktól Radnótiig. Bp., 1973., 160–164.

²² Nyugat 1933. I., 563.

másnak jogaiba nyúlna... Van-e nagyobb veszély s ősebb átok a magyar számára, mint a német?...²³

Élénk figyelemmel kíséri Thomas Mann minden lépését és szavát. „A kulturális emberség azonosul a morális emberséggel” – írja ebben az időben.²⁴ De van egy eddig csak néhány író által ismert jegyzetanyaga élete utolsó éveiből, amikor gégerák operációja után gondolatait papírra vetve volt kénytelen közölni látogatóival. Nissen professzor, akit a hitlerizmus üldözött ki Németországból, vállalta Babits súlyos műtétjét 1938. február 10-én²⁵ és amikor a géget helyettesítő ezüstcsövet a magyar szakorvosok nem tudták megfelelően elhelyezni, Ankarából visszatért, hogy a második operációt is elvégezze. 1938. március végi följegyzései között az egyikben kereken kijelenti Babits, hogy őt az mentette meg, hogy Nissen visszatért, holott mindössze félórát műtöttől volt szó. Babits első műtétje öt héttel az Anschluss előtt történt, halála pedig hat héttel Hitler támadása után a Szovjetunió ellen. Ebből az időből olyan fontos kijelentései maradtak fenn Babits fölfigyéléséről a nemzetközi helyzetet, a győzelem kilátásait, a nemzeti szocialista politika ember-telenségeit és Magyarország jövőjét illetően, mint sehol másutt. Ezek látogatóihoz intézett közlések vagy válaszok. Ahelyett, hogy témánként csoportosítanánk az anyagot, legmeg-győzőbbnek látszik spontánul sorjában közölni a szövegeket.

„1938. márc. elején. Mi hír az osztrákok körül? Nagyon aggasztó, nem? Mit szólnak új-ságjaink? A mi németjeink nagyra lesznek? Hisz előbb-utóbb mégis összeroppan. Ez megint Napóleon-eset. Napóleon is sokáig tartotta dermedtségben Európát, mozdulni se mertek, a helyzet véglegesnek látszott. De csak egy kis roppanás kell – és vége!

Ausztria? Borzasztó!... Mi lesz belőle? De hát Ausztriában is volt ijesztgetni. Finis Hungariae.

Vajon innen nem egyenesen a fogolytáborba megyek-e? Antihitlerista.

1938 márc. Csak attól félek, hogy teljesen megalázkodunk és behódolunk. Sohasem voltam valami nagy nacionalista vagy irredenta, sőt mindig pacifista.

Napóleon eset... De azért neki is a szerencse. De azért össze fog omlani mint Napóleon.

Kétségbe vagyok esve az ausztriai események miatt! Nem tudsz valamit, milyen nálunk a hangulat? Oly közel jutott hozzánk! Megeszik Magyarországot. De mi nem tudunk és nem is akarunk ellenállni. De a magyar kormányzat asszimilálódni fog a hitlerizmus szelleméhez.

Mi újság Ausztriában? Milyen tüntetések? Ki ellen? Schuschnigot valósággal sajnálta az ember. A katolikusok nem félnek? Azt hallottam, hogy azt mondják: »Unser Christus ist Hitler.« Mint a római császárok apoteózisa. De hogy egy ilyen senki, mint Hitler. Napóleon legalább intelligens ember volt. Ez nem fegyelem. Ez zsarnokság. A Szentlélek nem árja, nem tartozik emberi fajhoz. Szörnyű szerencséje van (Hitlernek)! Úgy hallom, most feltámadt a magyar érzés, hogy nem akarunk németek lenni.

Mi újság? Igaz, hogy Freudot letartóztatták?

Nem gondolod, hogy nálunk is ilyesmi lehetséges. Eltűnünk, elpusztulunk a nagy német árnyékban. De micsoda Budapest zsidók nélkül?

²³ Nyugat 1933. II., 269–272.

²⁴ Id.: Babits emlékkönyv..., 25.

²⁵ SCHEIBER Sándor: Babits Mihály műtete Nissen professzor emlékirataiban. Élet és Irodalom 1972. ápr. 15., 6.

Mit hallani a háborúról? Anglia győz. Sztálin Németországban győz. Churchillt hallgatták? Beígérte tavaszra Anglia invázióját... Hitlert gengszternek. El fogjuk intézni azt a gengsztert és azt a nagyévtvágyú óvatos kis embert...

Közel jön a háború. A németek mennek Románián át. Én csak a nyilasok uralomra jutásától félek. Rám nézve személyileg borzalmasak. A görög és török az angolok szövetségesei. De az angol is fog majd jönni Törökország felől. Ott van egy angol hadsereg.

Szekfü szerint minden tiszt hitlerista... a magyar intelligencia 98%-a rajong a németekért.

Hitler m'a dit. Azt hiszem, igaz. De nem lehet tartós. Napóleon eset. Napóleon 20 évig tartott. 1 van hátra.

Addig bírják, míg az olaj tart.

Európa térképére Lengyelo. helyére felírta: Nincs még veszve Lengyelo. Nagy ügy lett belőle.

Kisgyerek koromban ez a szó: ellenség, annyit jelentett számomra: német.

1941 májusában vége a háborúnak. Az angol győz, minden megváltozik.

De a telet se bírják. A londoni roham blöff és kicsiség ahhoz képest, amit a német városok szenvednek. Se tüzelő, se étel, se ablaküveg... Én azt hiszem, Amerika is oly erővel fog jönni, hogy hadilag sem bírják majd a németek.

És a világpolitikáról nem hallottál semmit? Van ilyen veszély? Amerika változatlanul keménynek látszik.

Én azt hallottam, hogy a németek már nyíltan beszélnek otthon, hogy »elvesztettük a háborút« Nem győznek!...

Hát mi lesz a háborúval?... Igen, de mi lesz velünk, ha a német elbukik? Németország bolsevista lesz. Azért Hitler is mihelyt megverik, nyomtalanul eltűnik.

Valakiről írtam, hogy »ember és magyar« – kitörölték az embert.

Anglia német inváziója?

Szekfü szerint Németország biztosan kommunista lesz. Mikorra ígérte Churchill az inváziót?

A háború után Németországban biztosan kommunizmus lesz.

Abban legérdekesebbek voltak számomra a Hitler vallásellenes kijelentései. Végcélja a kereszténység kiirtása. Közvetve. Rám inkább az örült, mint cinikus benyomását teszi. Örült = logikus. A rögeszme = logika. Hitler mindent egy rögeszme szolgálatába hajt. De az örült gyakran tud szuggerálni.

Szekfü múltkor nagyon helyesen mondta, hogy egy néppel szemben már levetettek minden szemérmét: a zsidóval.

Hát itt most nem szeretik a németet...

S hátha még belezuhanunk Németországba.

1941 jún. és Napóleon megindult Moszkva felé.”

*

Babits tevékenységéről zsidó írók érdekében, mint a Nyugat főszerkesztője és a Baumgarten Alapítvány kurátora, külön tanulmányt kellene írni. Ugyanígy érdemes lenne kiértékelni a világirodalom zsidó íróiról szóló méltatásait, nagy nemzedéktársairól írt könyvismertetőit és tanítványai pártfogását a Nyugat második és harmadik nemzedékének soraiból.

(Magyar Izraeliták Országos Képviselőe.
Évkönyv 1973/1974., 110–129.)

Babits Jókairól

Babits Mihályról, a regényíróról az van elterjedve, hogy ahány regénye van, az mind valamely nagy európai regénytípusnak magyar megvalósítása. Még Németh László is Gide-re, Meredith-re és más modern európai regénymintákra hivatkozik. Nem is beszélve Szabó Dezsőről, aki „Filozopter az irodalomban” című hírhedt röpiratában a *Halálfi* megjelenése után a XIX. századi, viktoriánus angol regény összes hibáit fölfedezni vélte abban. Pedig, mint Babits lírájában és esszéiben is, úgy regényeiben is több a magyar ösztönzés és ihlet, mint azt ma még sejteni lehetne. Legjobb támpontot azonban éppen az ő vallomásai fogják nyújtani kedvenc magyar íróiról. Persze, véleményeit a magyar klasszikusokról csak ritkán fejt ki az ő nevüket viselő tanulmányai alatt, mint például Vörösmarty, Petőfi, Arany, Ady esetében. De magyar irodalomtörténeti összegezéseiben vagy a külföldnek írt, magyar klasszikusokat bemutató portrészorozataiban annál értékesebb szövegeket találunk, ha keresünk. Egyik kedvenc nagy magyar írója éppen Jókai volt. Jókai-rajongása összefüggött családjának szabadságharcos hagyományaival. Két nagybátyja is részt vett honvédtisztként az 1848–49-es szabadságharcban, az egyik Perczel Mór, a másik Klapka György közelében és oldalán. Volt hát mit mesélni a kisdíák Babitsnak Szekszárdon.

„Otthon – írja –, ha otthon vagyok, abban a házban, ahol születtem, ahol a nagyapám élt: otthon csak Jókait szerettem olvasni. Ó gyönyörűsége a könyvben-utazásnak: de édes vagy otthon! De hol az az édesség, amelyet gyermekkorunkban éreztünk egy Jókai-könyv felett? Jókai még most is gyermekké tesz, könnyelmű, szabad Robinzonná. Mit tett hajdan a gyermekből! Egy vidám kis mindenhatót, egy vidám kis istent!” *Az európai irodalom történetébe* egyetlen mondatot sző be Jókairól, de az annál többetmondó: „Jókai még alig 20 éves. De már indult ő is, kifogyhatatlan mesélő kedvével, mindenre képes hőseivel, s még boszorkányosabb stílusával, mely éppoly gazdag és színes, akár Hugoé.” Jókai és a magyarság, Jókai és a világirodalom viszonyára többször visszatér az évtizedek során. 1912-ben olcsó Jókai-kiadásokat követelve ezzel indokolja kérését: „Olvastam a világ legnagyobbinak ismert mesélői közül egypárat: egy sem olyan, mint Jókai. Egyiknél sem olyan legbensőbb líra a mesélés. Egyiknek sem villog úgy a szeme minden új csodára, egyiknek sem hevül úgy át a hangja önnön csodáin. Pompás világ! mesevilág! mesevirága Kelet népének, hogyan kihajtottál Nyugaton!” 1913-ban a magyar irodalom világirodalmi helyét keresve Jókait és Mikszáthot emeli ki az elbeszélők sorából: „A magyar regény egész a legújabb időkig inkább az invenció és cselekvés gazdagságával, a színek élénkségével, az alakok változatosságával és élethűségével tündökölt, mint az érzelmi ábrázolások mélységével vagy éppen szubtilitásával... Evvel függ össze a magyar regény nagy könnyűsége és technikai kitűnősége is, hogy annyira olvastatja magát: aminek Jókaiában és Mikszáthban klasszikus példái vannak.”

A Nyugat 1927-ben tette közzé Babitsnak azt a nagy tanulmányát, amelyet a magyar irodalom nagyjairól francia kérésre írt, de amely aztán német és holland nyelven is megjelent. Jókai nemzetközi rangjának és különleges magyar értékeinek kitűnő jellemzése ez a miniatűr portré: „A kor vezető írói, Jókai és Mikszáth, mindkettő ismeretes a külföldön is: ők tették a magyar elbeszélés stíljét szinte boszorkányos könnyűvé, hogy emellett néha még a legmulattatóbb idegen író is nehéznek, lassúnak tűnhetik föl. Jókai a keleti mesélők egyenes utóda, aki minden súlyt kidob hajójából: s a hajó csodálatos simasággal szökken a leggazdagabb és legfantasztikusabb álompartok felé, melyek jönnek és tűnnek. Talán sokszor közönséges kalandregénynek hat ez a fordításban, hiányozván a magyar szó fogyhatatlanul gazdag varázsfolyása, s röpítő ereje. Talán irreálitásba látszik fozlani e regények világa, hol a valóság korlátai szétomlanak, s a hős, mint a mesék királyfia, óvatlan könnyűséggel surran át a Lehetetlenbe. De ebben az irreálitásban mélyebb realitás rejlik: a keleti nép lelkének reálitása, mely nem tűri e modern, szürke, megalkuvó élet béklyóit; valami népmesei gyökeresség, melyet méghozzá mint gyökeret a fanedv, életteljessé itat az a józan humor is, ami a magyar népmesék sajátja. Jókai túltermékeny és egyetlen író, ki a pillanat ihletére bízta a tollát: de ahol ez az ihlet vele van, jóformán mindent tud, s mindenütt otthon van, a vaskos valóságban éppúgy, mint az Idő és Tér Utópiáiban. Több ő egy magyar Dumas père-nél; s kivált rövidebb novellái között, úgy a fantasztikus, mint a humoros zsánerben, olyanok vannak, melyek a legkomolyabb európai írók műveivel is kiállják a versenyt.”

Jókai születésének centenáriumára Babits hatalmas ódát írt, amely nála szokatlan szentimentalizmussal fejezi ki ragaszkodását és csodálatát ifjúkori kedvenc magyar elbeszélőjéhez. Ez a több tételes, hosszú verse nincsen meg összes versei különböző kiadásában sem, sőt csak két versgyűjteményében hozzáférhető. Ezért ezt mellékeltem közlöm, hogy legalább szülőföldjén legyen köztudottá a mostani Jókai-ünnepségek idejére.

Babits ódája Jókaihoz, 1925.

A szépszemű öreg tovább mesél...

I.

Te vagy a táj, hová szívem
folyton epedve hazarándul:
te kék, finom, fantasztikus
Dunántúl!

Ha otthon kell, ha mese kell,
feléd futok. Te vagy a dajka,
kinek tej-édes szavakat
ad ajka.

Mert együtt otthon és mese,
mint tarka fény és enyhe árnyék,
bús varrólány és álmodott
királynék....

II.

Tépve a fák, kidőlt a fal,
szennyes iszap zuhant a kertre:
kedvünk lepkéjét a vihar
leverte.

De ím a szépszemű öreg
benn, egy erős öreg szobában,
tovább mesél... Tünt viharok
szavában

kelnek és múlnak, és ború
derűre, szürke égre rózsás:
hullám és hullám... Oh dicső
hajózás!

III.

Bár néznénk minden bajra úgy,
ahogy a hajós néz a hullám
völgyére: szemünknek gyönyör
a villám:

fülünknek gyönyör a zúgás:
és gyönyör az élet szívünknek,
mint dús hajózás, bérci út,
vad ünnep,

hazard nagy játék, játszani
gondtalan gonddal, könnyű bájjal,
vigyázva, – gyilkos és bolond
szabállyal.

IV.

Röpíts hát pelyhül, szárnyas ajk!
hogy legyünk könnyűek a bajban,
könnyű hajósok e gonosz
viharban!

könnyű játékosok e vad
játékban, otthon a veszélyben,
otthon és bátrak e hazard
mesében!

S te, együtt otthon és mese,
hova bús szívünk hazardul,
ihless még, leghívebb hazánk,
Dunántúl!

(Tolna megyei Népújság 1975. febr. 16., 25. évf. 40. sz. 9.)

Babits egyetemi irodalomtudományi előadásai Szabó Lőrinc lejegyzésében

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárába került Szabó Lőrinc-hagyaték egyik legértékesebb egysége kiadatlan Babits-művek gyűjteménye. Ezek részben Babits sajátkezű kéziratai, részben Szabó Lőrinc által gyorsírásban megörökített egyes alkotásai. Ezekből a kiadatlan verseiből 1973–74 folyamán több folyóiratban és napilapban közöltem szemelvényeket (Forrás, Irodalmi Szemle, Jelenkor, Magyar Hírlap, Magyar Nemzet, Népszabadság, Tiszatáj, Új Írás stb.). A Babits által végleges fogalmazásba át nem írt, csak előszóban lediktált dokumentumok így is fontos hozzájárulások önéletrajzához és műhelyitkaihoz. Három ilyen nagyobb terjedelmű alkotása maradt itt fenn: 1. Önéletrajza – megállapításom szerint a *Halálffai* első ötlete és vázlata, közöltem a Jelenkor 1973. novemberi számában; 2. mintegy háromtucatnyi korai versének keletkezéstörténete, ez megjelenik az Irodalomtörténet 1975-ös évfolyamában és 3. az alább közlendő följegyzések 1919 tavaszán tartott budapesti egyetemi előadásairól a modern irodalomtudomány elméletéről.

Babits 1919-es egyetemi előadásai valóságos legenda hírében állnak. Szellemi életünkben ma is számos jelentős tényező akad akkor diákjai közül. Ezek részben szóban, részben írásban elragadtatással nyilatkoztak professzori és előadói képességeiről. A régi bölcsészeti kar híres XI-es termében tartotta előadásait, mintegy ötszáz állandó hallgató előtt, olyan zsúfolt tömeg jelenlétében, hogy még a katedra szélén is ültek. Előadásai társadalmi eseményszámba mentek, azokon nemcsak beiratkozott diákjai jelentek meg hetenként kétszer két-két órára, hanem a szellemi élet neves személyiségei is kivonultak. Így például az első előadáson az előadó oldalán Ady özvegye, Csinszka is ott volt. Szabó Lőrinc Babits asszisztenseként tartotta fenn a rendet. Az ő föladata volt, hogy Babits másik előadásorozatát, az Ady-szemináriumot szűkebb körű hallgatóság részére korlátozza, hogy a kiválasztott száz hallgató folyamatos munkája biztosítva legyen. Sejtethően számos hallgató készített jegyzetet, az utókor szerencséjére, mert Babits, úgy látszik, nem írta le, nem fogalmazta meg előadásait. A Tanácsköztársaság rá kiszabott nagyszámú kulturális feladatai teljesítése közben erre nyilván nem is volt lehetősége. Furcsa mindenestre, hogy még a rendkívüli logikával valóságos rendszerré kiépített szemeszterre terjedő előadásokhoz készített esetleges jegyzetei sem kerültek elő mindmáig. 1918–19-es egyes előadásaihoz is legalább vázlatot készített, ezek kéziratai a hagyatékban ma is megtalálhatók. Eddig előadásainak két egykorú följegyzése került közlésre. Az első Nagy Sándor Kálmán jegyzete, akinek példánya Barta Jánosnak, a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem bölcsészeti kara nemrégiben nyugdíjba vonult magyar irodalom professzorának gondos földolgozása és kiértékelése nyomán vált az irodalomtörténészek közkincsévé (Babits Mihály egyetemi előadásai. Irodalomtörténet 1961. 1. szám 42–58. l.). Ennél sokkal terjedelmesebb a nagy marxista kritikus, Fábry Zoltán egykorú lejegyzése. Fábry visszaemlékezése szerint Babits hallgatósága volt „egész Budapest irodalmi ér-

telmisége. A nagy XI-es tanteremben és az ablakdeszkákon, az ajtóban és kint a folyosón százan és százan ültek, álltak, szorongtak, hallgattak és jegyeztek.” Fábry Zoltán példánya Garamvölgyi József tulajdonába került. Ebből közölte a Tanácsköztársaság szellemi életének nagy dokumentumgyűjteményében József Farkas. (*Az irodalom elmélete*. Babits Mihály egyetemi előadásai. „Mindenki újakra készül...” Az 1918/19-es forradalmak irodalma. Szöveggyűjtemény. IV. kötet. A Tanácsköztársaság publicisztikája és irodalmi élete. Budapest, 1967. 834–906. l.)

Az Irodalomtörténet közleménye csak szűkebb szakkörökben vált ismeretessé, a Tanácsköztársaság antológiájának fontos Fábry-féle közlése pedig, valószínűleg a sorozat borsos ára miatt még írók és kutatók tudatába sem jutott el. Pedig kitűnő kísérő jegyzeteiben már Barta János rámutatott arra, mennyire fontos megnyilatkozása Babitsnak ez a szerencsére legalább mások megörökítésében fennmaradt hatalmas tudományos önvalomása. A nagy Nyugat-nemzedék teoretikusai közül senki sem összegezte rendszerbe foglalva irodalomelméleti elveit. Babitsnak 1919-es egyetemi tanári kinevezése reprezentatív lehetőséget adott ennek kifejtésére.

Szabó Lőrinc följegyzése az eddig nyilvánosságra került három szövegközlés közül vitán fölül szellemileg a legmagasabb rendű. A kitűnő költő-tanítvány életében ennek létéről nem esett szó, Szabó Lőrinc maga sem jutott hozzá, hogy gyorsírási jegyzeteit áttegye. A Radnai-féle gyorsírási rendszer előtti gyorsírási módszerrel, az úgynevezett Gabelsberger-félevel készült jelek nem voltak már mindig elolvashatók, de így is hálára vagyunk kötelezve dr. Gergely Pálnak, a Magyar Tudományos Akadémia titkársága nyugalmazott vezetőjének, hogy hetekig tartó munkával és türelemmel föloldotta az egyre jobban fakuló írásjeleket. A közölt szövegben a zárójelbe tett három pont ma már kiolvashatatlan szavakra utal. Ezek hiánya azonban nem rontja le a fontos szöveg összefüggő értelmét, amely mégiscsak a Babitshoz abban az időben legközelebb álló, legkedvesebb tanítvány dokumentációja.

Az itt közölt kézirat lelőhelye: MTA Könyvtárának Kézirattára, Szabó Lőrinc kéziratok hagyatéka, Ms 4699/77.

BABITS MIHÁLY

Az irodalomtudomány elmélete

Az 1919-es egyetemi előadásokból

1919. május 19.

(Kedves hallgatóim, többen azt kérdezték, hogy bizonyos gondolataikat s kételyeiket szeretnék nekem előadni és megkérdeznék véleményemet a homályosan maradt pontokban. Hiszem, hogy alkalmas volna, ha ezeket egy bizonyos időpontra korlátoznánk, vagyis hetenként egyszer fél órát vagy esti órát szentelnénk ilyenfajta megbeszélésnek.)

Most rátérnénk arra a különösen fontos pontjára a fejtegetéseinknek, amiket jelezünk múlt óra végén. Talán engedjék meg, hogy Carlyle mondásával kezdjem, hogy a „történelem igazi szerencséje a nagyember születése”. Hogyha ezt a mondást le akarjuk fordítani a Carlyle költői nyelvről a tudomány rendes prózájára, akkor talán annyit jelenthet

előttünk ez a gondolat, hogy amint mindenben van valami végső, visszavezethetetlen tény, valami, amit tovább alkalmazni már nem lehet, ilyen mint a grammatikában az axiómák, amit tovább bizonyítani, még egyszerűbb tényekre visszavezetni lehetetlen, akkor a történelmi eseményekben az emberi egyéniségnek, egyéni különbségeknek megjelenése, ez visszavezethetetlen tény, amire mindent visszavezetni lehet, de aminél véget ér minden. Kezdődik az elénk adott (...) a történetnek. Ilyen értelemben lehet mondani, hogy a történelem igazi szerencséje a nagyember születése. Persze a történelmi munkák kritikai művelője sok megjegyzést tehetne erre a mondásra, elsősorban azt, hogy a történelemben valóban (...) egyéniség vezető szerepet játszik, inkább úgy tűnhet fel, mint eszköze nagyobb szociális erőknél, amik őt vezetik, ez igaz lehet a politikai történetben és (...) Nem akarok erről most érvelni. Ritka, hogy látszólag nagy ember voltaképp csak helyzeténél fogva, helyzeti energiájánál fogva nagy ember, mert azon a magas ponton van, ahová őt a véletlen beállította. Ha azonban kritizálni lehet Carlyle hős-téziseit: – az irodalomtudományban kétségkívül nagy igazsága van a carlyle-i mondásnak. Megdönthetetlenül láttuk azt, hogy minden utunk az egyéniség felé vezet, ha azt kutatjuk: mi az irodalmi hajtóereje, és ha látjuk, hogy ez kétségkívül valami ilyen erő kell, hogy legyen, ami a világnézet változásaival függ össze, ha a világnézet maga nem az irodalomtól, hanem amint a világnézet változásait nyomon követik az irodalom változásai, úgy viszont az irodalom maga alakítja folyton és változtatja a világnézetet, tehát ha a két tulajdonság egymásra ható dolog, akkor azt az erőt, ami alakítja mind a kettőt, nem lehet másutt keresni, mint a lelkekben, és itt vissza kell emlékeznünk arra, hogy minden irodalmi jelenség voltaképpen nem egyéb, mint valami új expresszió, egy új lelki jelenségnek a kifejezése, akkor a végső gyökere a változásnak kétségkívül csak az új lélekben lehet = az egyéniségben.

Hiszen erre az, aki tisztán esztétista, azt mondhatná, hogy az irodalomban csak a művet kell vizsgálni (hiszen itt mi is elismertük, hogy az irodalom elsődleges, mivel a mű valami formai jelenség); tehát nem fontos az egyéniség, mely a mű mögött van. Erre azonban azt kell hogy feleljük, hogy a mű, mint formai jelenség valami tartalmi jelenségnek a függvénye kell, hogy legyen. Mik a formai szabályok, az esztétikai elvek, nem mondhatók ki anélkül, hogy ne ismernők a tartalmat, amit kifejez az irodalmi mű. Valahogy a kettő egymásnak a függvénye, úgyhogy nem külözhető a léleknek magának tekintetbevétele. Ez a 2 egymástól függő dolog: a lélek és a kifejezés egymásra vetnek kölcsönösen világot, és mindeniket csak akkor ismerhetjük igazán, hogyha a másikat is ismerjük. A hiba az volt, a pszichológiai irodalomkutatás hibája, hogy tulajdonképp nem a lelket vizsgálták a művekben, hanem a lelket csak élményekben; nem a lelket magát, hanem a külső életet, nem azt, ami a lélekben új, mély, önmagában kifejlődött és mélyről hozatott, hanem az író életrajzát, eseményeit és ez valóban csak külsődleges szempontokat adhat.

Simmelnek teljesen igaza van: hogy semmit se tudunk meg egy irodalmi alkotás lényegéről, hogyha meg nem tudjuk mutatni a modellt, melyről az író mintázik, de viszont igaza van Stoke-nak is, aki Goethe Helenájáról írt értekezésében (Faust II. 3.) azt mondja, hogy lehetetlen ezt a művet (aminthogy lehetetlen bármi irodalmi művet) az író személyének tekintetbevétele nélkül nézni, mert pl. a Helena (Goethének ez az alkotása), ha úgy állana előttünk, hogy nem tudjuk: ki írta, mint egy ismeretlen írónak a műve, akkor egészen más benyomást tenne reánk, mint most, amikor úgy áll előttünk, mint ennek

az embernek a műve, akinek még ezen és ezen műveit ismerjük, akiről tudjuk, sohase írt le semmit még értelem nélkül.

Tehát nem tekinthetjük ezt az alkotást sem úgy, mint valami farsangi játékokat, amely mögött mélyebb szimbólumok nincsenek, hanem egész más szemekkel [sic!] kell nézni. Nem az író életét kell vizsgálni, az egyéniség olyan oldalait, melyek a művekben nincsenek, hanem az íróat kell tekintetbe venni a művek megítélésében, azt az íróat, aki kifejezésre kerül más műveiben is.

Éppen ezért a legfontosabb kérdés: ki írta? mit írt még? Az írók egyes művei nem különálló dolgok, valahogy egy sorozatba illeszthetők be és ami maga egy szerves egység, nem a mű külön egység, vagy csak egy kisebb egység – a nagy egység maga az író. Mint mondtam, tehát a pszichológusok hibája ott kezdődik, ahol nem azt az íróat nézik, aki a művekben kifejezést nyert, hanem olyan lényegtelen dolgokat, amik nyilván lényegtelenek az írónak mint írónak szempontjából, mert hiszen nem fejezte őket ki. Vagyis valóban hibáztatni kell azt az irodalmi kutatást, mely az írók élete epizódjait keresi, akár van nyoma a művekben, akár nincs – ami az íróat, mint lélektani objektumot kutatja; az ilyen kutatás csak pszichológiai értékkel bír, de meg kell követelnünk az író egyéni van, ami belőlük kiolvasha ségének megértését az irodalmi munkából, azt az egyéniséget, ami a művekben benne tó. Így tehát minden út az egyéniséghez vezet, ez valóban a végső irodalmi ténynek látszik és első pillanatra úgy tűnhet fel, hogy elérkeztünk a végső csatánához, a szkémához, melyet tovább kutatni, érvel bizonyítani nem lehet.

Az író ilyen, ezt az ilyenséget kifejezi a műveiben. Hogy mért ilyen? ezt tovább kérdezni nem lehet, ez tény. Azonban nem mondhatunk le arról, hogy mégis bizonyos irányban tovább ne folytassuk kutatásainkat, akkor is, amikor az írói egyéniség rejtelve áll előttünk. Az első kérdésünk ez volt: vajon mi az oka annak, hogy egyik ember képes az expresszióra, egyik lélek ki tud fejeződni, és mutatni tudja a világnak azt, ami benne egészen új, most hozott dolog, a másik pedig képtelen. Micsoda emberi tulajdonságok azok, amiknek itt a háttérben kell állniok? Nyilvánvaló, hogy az élménysikerei sem képesítik arra, hogy az irodalmi expressziót tudná neki tálalni. Nagyon jól tudjuk, hogy gyenge írók mennyiszor iparkodnak hatást kelteni élményeik érdekességével. Vannak írók, akik tisztán mondanivalójuk érdekességével akarnak hatni, de ez a hatás sohasem lesz irodalmi hatás. Aki irodalmi szemekkel olvassa ezeket a műveket, mindig úgy érzi, hogy valami egészen külsődlegest kapott, hogy az író lelkének mélyébe nem pillantott bele, vagy ott semmi sincs; amit kapott, azt megkaphatta volna bármely más leírásban, sőt jobban megkaphatta volna egy különös pontosságú megállapításában a tényeknek. A riporteri munkának és az irodalomnak óriási különbsége itt döntő szerepű. Tehát az élmény, maga a mondanivaló, a külső mondanivaló csak eszköze lehet az irodalomnak, de nem tesz senkit íróvá!

Mi az tehát, ami az író személyét alkotja? Talán gondolat, értelmi, elmei képességek? Tudjuk, hogy nem. Értelmi képességek szempontjából az írónak nem kell magasan kortársai felett állnia, sok példa van rá. Vajon valami szerzésbeli különösségek azok, nagyobb gazdagságok, amik valakit íróvá tesznek? A legnyugodtabb, szegényebb érzelmi élet még mindig mutat oly gazdagságra, minden ember egyénisége olyan új fordulatokra mással szemben, hogyha kifejezésre tud találni, akkor irodalmi alkotássá fog válni. A nagy írók közt találunk olyanokat, akiket érzelmileg semmiképpen sem tekinthetünk gazdagabbnak száz más embernél, akik érzelmi életüket gazdagon élték ki, de soha azt kife-

jezni nem tudták. Tehát semmi elméleti, sem érzelmi képességet nem találunk. Itt meg kell valamit figyelni félreértés elkerülése végett. A nagy irodalmi alkotás alkotója nem okvetlenül zseni, nem okvetlenül az írói zsenik egy külön-emberi csoportjába tartozik. Ez egészen világos abból a sokaságból, amivel a homo unius libri-ként előtűntünk megjelenik. Nagyon sok író egész életében közepszerű alkotásokat ad, de egy alkotása kétségtelenül az irodalom legmagasabb színvonalára emelkedik. Eklatáns példa a francia abbé Prévost, a Manon Lescaut szerzője, kinek rengeteg regényei között csak ez emelkedik irodalmi szintre, a többi az átlagon alul marad. Ez azonban a legelső sorban áll és egészen világos tehát, hogy egy közönséges szellemnek zseniális megnyilatkozása, csak egy villáma egy léleknek, életében, mely zseniális művét fogja alkotni, az tehát, amit zseninek nevezünk, lehet egy futó tünet, és nem okvetlenül egy maradandó tulajdonsága az embernek.

Mármint miben áll ez? Mi az, ami képessé teszi az expresszív (...) -ra? A legtöbb irodalmi kutató arra az egy jelenségre mutat rá, egy lélektani jelenségre, ami kétségtelenül más a zseniális irodalmi mű alkotóiban, mint a közönséges szellemi életben = ez a fantázia. Ez ha egészen normális, képtelen arra, hogy nagy irodalmi alkotást hozzon létre. Hiszen a normális fantázia tulajdonképp nem egyéb, mint az eszmetársítás, ami a közismert pszichológiai törvényeken alapul, s ezek nyilván a praktikus élet szükségleteiként fejlődtek ki. Az eszmetársítás tehát arra képesíti az embert, hogy a gondolatait a praktikus élet szükségletei szerint összekapcsolhassa, vagyis tulajdonképp, hogy figurákban fejezhessen ki, ami egészen ellentétben áll az expresszióval. Az eszmetársítás törvényei főleg azon alapulnak, hogy azok a képzeletek kapcsolódnak egymással, melyek gyakran követték egymást és így megszokták már egymást. Így egyik a másikat mindig felidézi. Azonban nyilvánvaló, hogy ez ellentéte az írói fantáziának, amelyben olyan képzeletek társulnak egymással, amelyek rendesen nem szoktak együtt járni, amelyeknek kapcsolása tehát egészen új jelenség. A költői fantázia tehát az eszjokáció egyik betegsége, egy abnormis eszjokáció. Egészen világos, hogy ez az abnormitás szükséges ahhoz, hogy irodalmi alkotás létrejöhessen. Tehát igaza van Diltheynek és azoknak az irodalomtudósoknak, akik a költői alkotásnak leglényegesebb vonását a fantázia szinképében látják. De nyilvánvaló az is, hogy a fantázia csak eszköz, hogy ez teszi ugyan képessé a szellemet az expresszióra, mert hiszen új képzelet senkinek sincsen, az új tehát, amivel a léleknek új hangulatait kifejezhetem, az az új jel nem maga a képzelet, hanem a képzeleteknek csak bekapcsolódása lehet, s így fantáziában, valamely (...) új fantáziában kell a kifejezés eszközt keresni, de ez még mindig csak eszköz! A legnagyobb fantázia is még egy semmi, nem mozgatja meg az írói zsenit. Nyilvánvaló, hogy a gyermekek fantáziája sokban rokon a költői fantáziával. Nyilvánvaló az is, hogy mégsem költői fantázia.

Mi tehát az, ami a fantáziát eszközül megteremti vagy legalább felhasználja? Az első köztük, amit a modern irodalomtudomány erre adni szokott, az amit a (...) ad, ti. a kifejezés (...), annak kell, hogy megszülessék és képességében is bizonyosan azokban áll elő, akik környezetükhöz nincsenek egészen adaptálva; a zsenik az úgynevezett inadaptált emberek, leginkább dezadaptáció az irodalmi zsenik szülője. Ez nem nélkülöz minden alapot, nyilvánvaló, hogy ha keressük: hogy én új expressziót adjak, azt a valamit, ami bennem egészen új, a soha nem hallott-látott előzményt ki tudjam fejezni, ahhoz két dolog kell: először az kell, hogy én ráismerjek erre az élményre, tudatára jussak

annak, hogy amit átélek, azt senki soha éppen úgy át nem élte. Hogy én érezzem annak említésre méltó voltát, hogy a világnak átadhassam, mert olyat adok át, amelyet a világ máshonnan nem kaphat. Tehát lelkünkben megérezni az újat, ez a ráismerés az első feltétele az írói egyéniségnek.

A másik feltétele az, hogy ki is tudjam fejezni. Most már ahhoz, hogy ráismerjek élményeimben az egészen újra, ahhoz mi szükséges? Ehhez talán nem szükséges, de mindenestre kitűnő segítő lehet az, hogyha a világ maga érezteti velem, hogy az én véleményem különbözik másokétól. Hogyha én minduntalan akadályokban ütközöm, amely akadályok éreztetik velem, hogy én más vagyok mint a többi, minthogy én nem tudok adaptálódni a viszonyokhoz, tehát nyilvánvaló, hogy valamiben különbözöm a világtól, ez a ráismerés egy ok, egy mozgatóerő lehet ahhoz, hogy ezt a bennem levő valamit felfedezzem és kifejezzem. Nyilvánvaló tehát az, hogy ha egy író, mint a világban nem adaptált alak mozog, mint valaki, aki nem egészen illik bele környezetébe, ki szemmel láthatólag különbözik az emberektől, akkor ennek az írónak egy erős instrukciója, ösztönzése van arra, hogy ami benne új, ki is fejezze. Ez az oka annak, hogy valóban igen sok az írók közt ilyen inadaptált. Milyen alakban jelentkezhet ez? Pl. mi lehet ennek oka? Pl. ha az író egészen más fajból származott, mint a környezete s ez az idegen-fajúsága, a más-vére, temperamentuma szembeállítja környezetével, nagyon kiütözteti ebből; ezért találunk az irodalomtörténetben oly sok nagy író, aki idegen fajból származott. Sőt alig van nagy alak, akiről ezt be nem próbálták bizonyítani, hogy származásában idegen elemek vannak. Eklatáns képünk Petőfi.

Ez lehet egyik oka az adaptáltság hiányainak. Másik oka pl. a betegség. Egészen nyilvánvaló, hogy a zseniális írók között aránylag rendkívül sok az, aki nem volt normális ember, akiben nemcsak a fantasztikus asszociáció betegsége volt meg, amit fantáziának nevezhetünk, hanem ezen kívül más betegségei az idegrendszerében, amik őt környezetében idegenné és nem-adaptálttá tették. Hiszen gondoljunk a modern irodalomban Edgar Poe-ra, gondolhatunk az alkoholizmus nagy percentjeire az írók között – nálunk Csokonait úgy láthatjuk, hogy valóban nem egészen adaptált. És hogy okoskodtak azok, akik Lombrosóval az irodalmi zseni egyik csíráját az örületben keresték, és ezt megerősíti az a tény, amit orvosok tényei alapján kimutathatunk, hogy elmebetegek írásában gyakran észlelhetjük az irodalmi tehetségnek egy-egy megvillanását. Széchenyi, Nietzsche, Hölderlin, Vörösmarty, akik meghibbant idegrendszerűek voltak, és még rengeteg példa van.

Itt csak arról lehet szó, hogy az a körülmény, mely az író élményeit ily rendkívül különbözőkké teszi környezetének az élményeitől, ráeszmélteti az író az ő élményeire és így segítőerőt ad az irodalmi megnyilvánulás elérésére, de nem jelenti, hogy okvetlenül feltétele lenne. Mert hiszen az idegbeteg írókkal szemben számos oly író tudunk mutatni, aki teljesen egészséges volt. Tehát abnormitás vagy a fajok közti különbség voltára túloz, aki a zsenik életrajzát a beteges abnormitásokban keresi, ez csak akkor lehet jogosult, hogyha már mindenki a közönségestől különböző tünetényt betegségnek nyilvánította, mint ahogy az orvosok arra rendkívül hajlandók, vagyis az asszociációnak azt a rendellenességét is, mely okvetlenül hozzátartozik a fantáziához, betegségnek nyilvánítjuk.

Ismét 3. oka lehet az inadaptáltságnak az, amit egy, élettanból kölcsönzött szóval Baldensberger nutációnak nevez, ami annyit jelent, hogy más a (...) az írónak, mint a környezetének. Más forrásokból táplálta szellemét. Carlyle például, aki a modern angol iro-

dalomban fordulópontot alkotó jelenség, már a nyelvi megújítása által (mint Kazinczy nálunk), egészen különös gondolkodású és egyéni író, s nem angol műveltségű ember, hanem német műveltségű. Taine írja róla, hogy Germánia mocsaraiban megtalálható birtoka. Vaskos tehetségében tényleg volt valami, ami e szavakat indokoltá teszi. Baldensberger kiemeli még ezeken az inadaptáltságokon kívül a szerepét egy másik ösztönzőnek, ami lehetséges ösztönzője az intim kifejezésnek. Ez ti. bizonyos lelki szemérmetlenség, valami exhibicionizmus, ami önmagának feltárására ösztönzi a lelket, megint valami rendellenesség a szellemi életben, amely folyton az önmaga lelki mélységeiben való vájkálásra s önmagának a világ elé való kiszórására kergeti az író. A Vallomások Rousseau-ja ennek tipikus példája. Biztos, hogy ezt a rendellenességet a léleknek szintén az inadaptáltságok kategóriájába sorozza. Meg kell még jegyezni, hogy a nutáció nincs feltárva, mint Carlyle a német forrásokban, hanem idővel (...) lehetséges, pl. azáltal, hogy az írók visszanyúlnak a nemzeti irodalom egy régebbi korára s onnan veszik forrásukat, mint hogyha a közbeeső korok egészen elmaradtak volna.

Ilyen irodalmi megújulást csináltak a francia romantikusok, mikor a francia klasszikus irodalomra tekintet nélkül a Pléiade-hoz nyúltak vissza. Vagy ilyet csinál (...) az angol író, mint Swinburne, aki Shakespeare-hez és az Erzsébet-korabeli irodalomhoz nyúl vissza, nem vevén tekintetbe az azóta következett irodalmat. Ezek az inadaptáltságok, melyekkel B. kimerítettnek véli az okát az írói egyéniség megjelenésének, egymagukban mégsem alkalmazhatók erre. Csak sejti, hogy az író ráismer az ő idegenségére, de nem emlékezik arra, hogy azokat kifejezni is akarta és tudja, ami nem olyan egyszerű dolog, mert hiszen először is hány ember van, aki nem adaptált és ennek dacára nem tudja a kifejezést elérni, és nem is akarja. Mert a kifejezés munkája egészen önzetlen munka, semmi praktikus célja nincsen, hiszen éppen az teszi az író íróvá, hogy nincsenek szándékai, mert azokat a formulákkal, a rendes asszociációk igénybevételével jobban elérheti, s akkor szónok, hírlapíró; az író az önzetlenség teszi, amivel nem akarja csak kifejezni magát, ez az akarat teszi íróvá, úgyhogy végeredményben nem lehet pszichológiai, hanem morális sajátság, az akarat valami sajátsága, ami erre az önzetlen erőfeszítésre képesíti.

Úgyhogy az irodalmi zsenik lényegében helyesen járnak, s sokban helyeselhetjük Weiningert, aki az akaratban kereste valahol.

1919. május 20.

A homo unius librre azt mondtam, ahogy a XVI. században élt, az 1690-es években született Mikessel és ha már újra előkerül a neve, őt használhatjuk fel kiindulópontul ahhoz, amit ezen túl mondani akarok.

Ti. az író, akit a korábbi francia irodalmi szalonokban, Mme Du Defondék irod. szalonjaiban úgy tekintettek – és joggal – mint egy alacsony rangú rémregényíró és ez az író, aki ma mint a francia irodalomnak egyik előkelősége áll előttünk, egy olyan művéért, melyet tulajdonképp ő csak függelékül és nem sok gonddal adott hozzá a *Mémoire de Hombro* c. nagy regényéhez, ez az író sajátosan igazolja azt a tételt, amit a múlt alkalommal felállítottunk, hogy ti. az irodalmi zseni nem lehet valami pszichológiai sajátsága az egyénnek, mert ha az volna, akár az értelmi, akár az érzelmi életnek egy sajátsága volna, akkor ez hasonlítható volna a tudományos képességhez vagy valami ügyességhez, akkor nem történhetne meg, hogy egy ember életében egyszer emelkedik irodalmi zseni

magaslatára és máskor teljesen alacsony nívón áll. Hiszen pl. egy ostoba ember egész életében az marad s nem történhetik meg, hogy egy rövid időre zseniális tudós legyen, s megint utána az a gyenge értelmi képességű ember, aki azelőtt volt. Márpedig a Ma-non Lescaut írójával valami analóg történt. Első regénye teljesen alacsony dolog, a második ez a remekmű, szintén a legképtelenebb rémmesék halmaza és azután oly könnyűséggel produkált, hogy írás közben párbeszédei fordított művek, regények nagy halmaza, mind igen alacsony nívón állanak.

Ha tehát lehetséges az, hogy valaki az irodalmi zseni fokára életének csak rövid ide-jére emelkedjék, ez kétségkívül arra vall, hogy az irodalmi zseni inkább a morális tulaj-donságokhoz hasonlítható, mert amint az nem történhet meg, hogy egy tehetségtelen em-ber életében egyszer, egy időre tehetséges legyen, de az megtörténhet, hogy a legönzőbb ember valami szerencsés helyzet által kiemelve, ki tud emelkedni az önzés gondjainak karmai közül, s fel tud emelkedni egy önzetlenebb állásfoglalásra, amint tényleg tudjuk, hogy a legönzőbb embernek is vannak gyenge pillanatai és elfelejti a praktikus élet lán-cainak örökös rabságát.

Ezt a morális vonását az irodalmi karakternek nem én veszem észre először, ez olyan dolog, amelynek gondolata az egész irodalmi gondolkodásban a legrégebb időkől fogva kísért. Az, hogy a kétségtelenül nagy író nem mindig szellemileg kiváló embernek lát-szik, ez eléggé közismert tény, és itt Horace Walpole mondása jut eszembe, aki Oliver Goldsmithről mondta azt, hogy társalgásban a legostobább ember benyomását tette és egé-szen lapos és ostoba dolgokat mondott. A magyar irodalomtörténetben ennek az analó-giája Berzsenyi Dániel, aki költeményeiben nemcsak a művész-zseni benyomását teszi, hanem a rendkívül fölényes intelligenciájú embert is, és aki valahányszor megjelent Pesten az írók között, mindig úgy hatott, mint egy egészen műveletlen falusi ember, aki a társaságban teljesen depressziós volt. Tehát közismert tény, hogy az irodalmi zseni nem mindig teszi az okos, művelt ember benyomását. Ha ezt régen észrevették már, akkor közel volt mindig az a gondolat, hogy nem értelmi képességekben, egyáltalán nem is szellemi képességekben keressék az írói zseni lényegét.

Mi kell ahhoz, hogy valaki irodalmi művet tudjon alkotni? Az kell hozzá, hogy kife-jezze magát, hogy át tudja adni a világnak azt, ami benne teljesen új, minden mástól különbözik. Ez a minden mástól különböző valami, nem egy felületes dolog az emberben, ez az emberben a legmélyebb. Hiszen tudjuk azt, hogy a felületes dolgok az élmények, melyek olyanok – amilyenek, mindig ismétlődnek, s az irodalmi mesék maguk mennyi-re nem változnak és mennyire kevés lehetősége van a történésnek az életben. Ezt tudjuk abból, hogy az irodalmi mesekincs majdnem mindig ugyanaz, ismétlődik, vándorol; az írók nem képesek új és új dolgokat kitalálni a mesékben, mert a lehetséges élmények száma bizony elég korlátolt és a külső események nem végtelen számúak. Az tehát, ami végtelen variánsokat tud adni az emberi életben, az nem élmény, a külső, ráakódott ré-tegek, hanem maga az ember legmélye. Ahhoz, hogy folyton új meg új dolgok jöjjenek létre, ahhoz a múltnak egy rendkívül mély és tartós felrakódása szükséges; Bergson gon-dolataira utalok itt, az szükséges itt, hogy az élet, amely nem felejt el a pillanatokat, mint az anyagnak folyton ismétlődő mozgását, hanem felraktározza az emlékezetben, vagy a faj emlékezetében: az átöröklésben, felraktározza az emlékezetben a múltat s így minden pillanatban egy pillanattal többet adván még hozzá ahhoz, ami pedig megvolt, mindig újat teremt, mert még annyi pillanat nem folyt le, majdhogy egy kis idővel folyt le, az élet

gazdagabb és más is lett. Ilyenformán az ember és minden élőlény s aki a múltat leggazdagabban tudja magában felraktározni, az ember az, aki mindig teljesen újat jelent a természetben, mert minden emberben nemcsak az a pillanat van, hanem minden ember, minden pillanatban magában hordja egész múltját, őseit, őseinek történetét, egész életét, nemcsak a mostani élményét, hanem összes emlékeit, minden testi és szellemi hajlandóságait.

Így tehát aki az embert, mint egészen a társaitól különbözőt akarja kifejezni teljes egyéniségében, az okvetlenül mélyre kell hogy ásson az ember azon mélységeibe, amiket valami titkos és mély múltból hozott magával; nem lehet megelégednie a külső rétegekkel, melyeket az élmények rakhattak esetleg reá. Most már ahhoz, hogy valaki ezt a legmélyebb embert, aki egyetlen igazán nagy mondanivaló, amit mi embertársainkról elmondhatunk, az egyetlen igazán új, amit mondhatunk és azokat kifejezni és elmondani az egyetlen lehetőség: irodalmi lehetőség, az a majdnem metafizikai lehetőség, amit az irodalmi művészet eszközével adhatunk; aki ezt ki akarja fejezni, annak először is fel kell ismernie önmagában, éreznie kell önmagában ezt a legmélyebb embert, éreznie kell a különbséget a többi emberekkel szemben és bevájni az ő saját mélységeibe azért, hogy onnan kiássa azt, ami ennek a különbségnek lényege, gyakran föl kell ismernie önmagát, egyéniségét, vagy önmagának legalább a mélyben elkülönült és így mélységekből kisarjadt jelenségeit, élményeit. De ez nem elég; az a felismerés, melyet megkönnyíthet az ember azon adaptáltsága környezetében, amint Baldensberger szerint el kell ismerni, hogy így van, különböző környezettel szemben levő nagy különbségein megkönnyíthetik elismerését annak, hogy valóban más vagyok, valami abnormitásom, idegenségem a környezettel szemben, struktúrában valami mássága megkönnyítheti, de önmagában még csak megkönnyítheti a felismerést, de nem ad nekem sem akaratot, sem eszközt arra, hogy önmagamot ki is tudjam fejezni. Ez az akarat önmagam kifejezésére, ez már több, ez már nem egy frazeológiai és nem pszichológiai tény, hanem ez már valami morális tény.

Az kell, hogy nemcsak felismerjem önmagam múltját; nemcsak múltját, önmagamot belül amint itt vagyok, mert nem vagyok csak mint saját és őseim múltjának összegyűlt eredője, tehát amint így megismerem magamat, ez szükséges ahhoz, hogy ki is akarjam magam fejezni, a világ elé akarjam tárni, megmutassam azt, amit én jelentek. Az is kell, hogy én mintegy igeneljem magamat, akarjam magamat. Hogy én ne szégyelljem azt, ami bennem van, ne iparkodjam megváltoztatni, hű maradjak magamhoz. Én én legyek és önmagamot a világ elé büszkén és bátran odakiáltsam. Ez az, ami összefügg (...) a szemérmelenségével az írói zsenik némelyikének, amihez hozzátartozik valami szellemi mazohizmus, a szenvedésnek igénylése, mert hiszen minden egyéniség szenvedő lény is és az kell, hogy én magamat akarjam és igeneljem, s hű vagyok magamhoz, hogy a szenvedéseimtől sem féljek, azokat is kívájjam, azokat is meg akarjam mutatni – mondom tehát, valami szellemi mazohizmus is kell hozzá, valami, amit így szeretnék nevezni: elődi emlékezet, az önmagunk régmúltjához való ragaszkodás, a múlt megőrzése s így emlékezés, de nem lélektani értelemben vett emlékezet, hanem morális emlékezet. Ezt a tulajdonságát a zseninek Weininger Gedächtnissnek nevezi, én elődi emlékezetnek szeretném nevezni. Ő ebben látja a zseni lényegét, ő elsősorban az irodalmi zsenire gondol.

Most már ilyenformán egészen világosan áll előttünk, hogy igaza van Goethének, amikor azt mondja, hogy (...) nem a tehetség alkotja az irodalmi jelentőséget, hanem maga az író legmélyebb karaktere, az élmények jellege, amit önmagából ki tud ásní. Az akarat

formája nyilatkozik meg az irodalomban, hogy schopenhaueri műszóval éljek, amit Dilthey már észrevett, mint az irodalom fő mozgató erejét; én kibővítem ezt, mikor azt mondom, hogy az akarat formája az, ami minden irodalmi alkotás leglényegében nyilatkozik. Ha ilyenformán látjuk a külső tehetség, az ügyesség szerepét és megcsökkenni a karakter, a morális karakter szerepe mellett, az önmagunkhoz való hűség szerepe mellett, éppúgy megcsökkenni kell, hogy lássuk az élmény szerepét. Az élmény külsőség, éppen úgy csak eszköze az írónak, a fantáziájának gazdagító eszköze, ami a fantáziájának anyagot és kifejezési eszközt szolgáltat, de nem változtató tényezője magának, annak, ami az irodalomban lényeg, mert ez egy olyan valami, ami nem egyéb, mint az ember legmélyebb elődi karaktere, tehát olyan valami, mely rengeteg hosszú fejlődés eredménye, amit az ember magával hoz öseitől, ami nem érik azzá, amivé lett; ehhez való hűség az elődi emlékezet, amely az író voltaképp íróvá teszi és ez annyit jelent, hogy az élmény nemcsak hogy fontosabb szerepet nem játszik, mint más embernél, hanem ellenkezőleg, az élmény tulajdonképpen távolabb szerepel az író életében. Mert hiszen a nagy író nyelve az: hűség önmagához, ez azt jelenti, hogy egy új élménynél nem engedi magát megtörni, eltörni karakterében, hanem új élményét asszimilálni törekszik, minden átélés tulajdonképp küzdelem az én között és a között a külső esemény között, amely reám hat.

Ebben a küzdelemben nagyon gyakran a közönséges embernél az Én marad a választó fél, a külsőségek elborítják, megtörnek, a külső események elfeledtetik vele önmagát, a nagy író azonban ezzel ellenkező. Az élmény nem képes megtörni, a küzdelemben az Én lesz a győztes az élmény felett, az Én asszimilálni lesz képes élményeit és éppen így a nagy író az azokban az élményekben, amelyeket pl. olvasmányaiából kap, az jellemzi a gyenge íróval szemben, hogy azokat asszimilálja, míg a gyenge írónál az olvasmány hatása marad a győztes és eltakarja előlünk az író lényegét, éppen így nemcsak az olvasmányokból nyert élményeknél, hanem a külső világból kapott bármilyen élménynél a nagy író képes az élményeit asszimilálni, saját lelkéhez olvasztani, míg a gyenge íróban az élmény elborítja az egyéniséget, s az író a maga külső nyersségében fog megjelenni és nem asszimilálódva. A nagy írók gyakran egészen tudatosak voltak ebben. Goethe valósággal életcélját látta egész életének ilyen egységes valamivé való kialakításában.

Witkop, Dilthey tanítványa írja Hölderlinről: észreveszi azt, hogy életének sok és nagy élménye mennyire nem volt képes az ő egyéniségének valóságához önmagából sarjadni és egyvonalú fejlődését megtörni. Művei egymásból érthetők meg, a léleknek lassú önmagában való fejlődéséből; az élmények maguk nem voltak képesek ezt a fejlődést más irányba téríteni vagy megakasztani. Maga Hölderlin is érezte ezt, amikor a *Der Rhein* c. művében beszél arról, hogy minden igazi lényeges tulajdonsága az embernek mennyire *ursprünglich*, velünk született valami, a forrásból jött (ebben a könyvében az életet a folyóhoz hasonlítva), csak a naivság gondolhatja azt, hogy egy írónak a fejlődését össze lehet állítani a személyes élmények sorozatából, s azokból le lehet származtatni.

Ellenkezőleg, minél nagyobb valamely író, annál kevésbé képesek az élmények legyőzni azt, ami ő. Azonban ha összehasonlítjuk most már a praktikus embert az íróval, azt fogjuk látni, hogy van egy értelem, amelyben az írónál mégis fontosabbak az élmények, mint a praktikus embernél. Ez úgyis egészen bent él a mai élményekben. Az író pedig egészen benne él a múltjában. Az író benne él az ő egyéniségében, úgy-ahogy kialakult. Minden új élményt ehhez asszimilál, ez az asszimilálás hozza létre, hogy minden élmény benne marad, gazdagítja múltját és egyéniségét, minden régi élményéhez az író hű

marad, megőrzi azt, asszimilálva a saját egyéniségéhez és azáltal önmagát gazdagítja és továbbfejleszti.

A praktikus ember siet elfelejteni élményeit, mert a múlt, amennyire nemcsak létszüksége, az az emlék csak akadályozná az élet küzdelmeiben; az a nagy író, akinek morális jellemvonása éppen az, hogy nem-praktikus, hogy nem a külső élet praktikus tevékenységei a döntők életében. Ő nem elfelejteni törekszik élményeit, hanem épp megőrizni azokat és önmagát azokkal meggazdagítani. A költő hű marad önmagához. Erre a „magadhoziniszról” a magyar irodalom legnagyobb alakjai is nagy példákat adhatnak, elsősorban Arany Jánosra kell gondolnunk, akinek egész élete leglényegében ez az önmagához való hűség, aki nemcsak tehetségének volt hű sáfára, mint ahogy nevezték, hanem önmagának hű sáfárja, minden élményének emlékeit és emléki-életének folytonos gazdagodását műveiben, mint egy állandó folyamatot lehet szemlélni, amit semmiféle külső élmény meg nem törhetett, más irányba nem vihetett. Arany a forradalom utáni költészete ott folytatja a költői fejlődését, ahol az a Murány ostromával abbamaradt. Azok a forradalmi kilengések, amelyeket az ő művei közt egynehányszor készakarva és megrendelésre írt, forradalom népdalosítva. Ezek mintha nem is tartoznának bele életművéhez, mintha csak epizódot alkotnának. A fejlődés egyenlőségét a forradalom nem változtatta meg. Folytatódott tovább, ott, ahol abban maradt. Tehát a múlthoz való hűséget látjuk abban is, ahogy a nagy költők műveiket nem hagyják abba, hanem egész életükben folytatják. Minden töredék egy szemrehányás az írónak, valami, ami még folytatásra vár, valami továbbkövetendő dolog, s így lassan tovább-tovább érik a költő lelkében, nem marad el, nem (...) le róla. Arany Toldijára gondolok, mely egész életén át kísérte belső növekedésével, éppen úgy, mint Goethe egész életén átvonul a Faust megalkotása. Vörösmartyról is megfigyelték, hogy a töredékben maradt vagy nem-sikerült műveihez folyton-folyton vissza-visszatért, nem ejti el azokat, azok folyton tovább érnek benne. Az új élmények nem olyan hatalmasak, hogy új témára csábíthatnák azzal szemben, ami egy régi élményből sarjadt, de ami megőrzésre, folytatásra várt lelkében, mert már mélyebben a lelkében volt, mint az új élmény, amely vele szemben egészen gyenge.

1919. május 21.

Kedves hallgatóim! azok után, amiket tegnap mondtunk, egészen új beállításban állhat előttünk az a régi közmondás „poeta nascitur”, költővé nem lesz az ember, költővé születik. E mondás mély értelme abban van, hogy a költőt nem az teszi költővé, amit tanul, amivé nevelődik, hanem költővé teszi az a mély egyéniség, amit magával hoz és az írói zseni lényege éppen az az önmagához való hűség, mely egész életén át nem egyéb, mint az egyéniség logikus kifejeztése; élményei csak táplálják ezt az egyéniséget, de nem törik vagy nem változtatják meg.

Az élmény ilyenformán csak másodrendű szereplővé válik a költő által magával hozott egyéniséggel szemközt. Erre idéztük példának a Hölderlin-analógiát, azt a német költőt, akinek logikus önmagából való fejlődését sem franciaországi kalandjai, sem kezdődő betegsége nem tudták megváltoztatni; költészetének korszakai egymásból logikusan következnek és nem élmények által, mintegy háttérszerűen hoztattak létre. Valami analógia ez, s mikor azt mondtuk, hogy a milieu-változások nem hozzák létre az irodalom változásait; éppen úgy az élményváltozások nem hozzák létre a költő egyéniségének változásait, az magából bontakozik ki és fejlődik. Ugyanezt mondhatjuk Adyról, ki szín-

tén önmagából fejleszti ki egész költészetét és ennek logikus fejlődését le tudnánk írni életének ismerete nélkül, tisztán abból a logikából, amit egyéniségének magától értetődő fejlődése ad elénk. Nem az élmény, a nevelés, a külső körülmények által reá erőszakolt dolog teszi a költő költészetét azzá, ami, hanem az a valami, amit magával hozott, ami mozgatja, mely eleven szervezet, „növény”, mely egész életében nő. A viszonyok mostohasága elnyomja, gátolhatja a növény fejlődését, de nem teheti lényegesen mássá, mint amivé fejlesztik saját szervezetének törvényei.

Már céloztunk Hölderlinnek ama versére, mely azt mondta: akármennyit tehet a nevelés és szükségszerűség, legtöbbet a születés tesz és az a fénysugár, amit az újszülött kapott. Mármost ez ellen a gondolatmenetünk ellen, mely kifejtése annak az egy szónak, mellyel a zsenit Weininger nyomán jellemeztük (...) az elődi emlékezetnek, ezen gondolatmenetünk ellen több ellenvetést lehetne felhozni.

Az első az, hogy gondolatmenetünk talán csak a lírikusokra illik, akik többé-kevésbé a saját egyéniségük kifejlesztését tűzték költészetük céljául, nem illik tehát ez az eposz-költőkre, akik a külvilágot ábrázolják, a dráma- és regényírókra; az ő fejlődésüket bizonyára az az anyag határozza meg, melyet a külvilágból kapnak, vagyis az élmények. A dolog mélyebben nem így van. Csak egy nagyon eklatáns példát hozok fel: Ibsent, a modern drámairodalom vezéralakját. Összes élettrajzírói kiemelik azt a belső logikát, amely egyik színművét a másikhoz fűzi. Minden színműve logikus folytatása egy olyan érzés- és gondolatáradatnak, mely csirájában az előbbi színművében benne rejtett. Tehát csak kifejlése az új színmű azoknak a tendenciáknak, amelyeket a régi létrehozott. Egyik mű folytatja a másikat. Nem külsődlegesen, mint hogyha a mesében a folytatása lenne egyik a másiknak, hanem belülről, annak a szellemi tendenciának folytatása, továbbfejlése, amit az előbbi színművében láthatunk. Nemcsak Ibsennél van ez így, ugyanezt találhatjuk másoknál is. Így tehát megint az élmény szerepe mellékesnek fog feltűnni, csak anyag, eszköz, amit aszerint választ ki a költő, amint a belső logikus fejlődésnek szüksége van anyagra, hogy ki tudja magát fejteni. A fejlődés belső logikával történik, mint a növény növekedése, és minden mű folytatódása az előzőknek.

A másik ellenvetés: nem minden költőben egyforma az élmény szerepe. Ady vagy Hölderlin példáiban azt mondhatná valaki, hogy ezek nagyon jó példák, az talán véletlenül így van, hogy az élmény mellékes és magukból fejlesztik a költészetüket (itt történetesen nem arra akarok célozni, mintha Adynál a külső élmény éppoly mellékes lenne, mint Hölderlinnél, hanem arra, hogy Adynál ez éppúgy eszköz, csak szimbólum a belső kifejezésére, mely benne magában érik), mondom: ezek talán nagyon jó példáknak tűnhetnek fel, de ebben úgy látszik fokozatok vannak. Ezek némely költőnél nagyon fontosaknak látszanak, Hölderlinnél nagyon mellékesek. Valóban így van. Ha megnézzük a fiatal költők műveit, azt fogjuk látni, hogy náluk az élményeik még sokkal fontosabb, konstitutív elemei költészetüknek, mint későbbi műveikben. Az ifjú költőt gyakran szokták úgy jellemezni, hogy még hatások alatt áll, az olvasmányai nagyon hatnak rá. Nem önmagát fejezi ki, hanem amit kapott. Ugyanez áll az élményekre is. Eleinte ez az élmény elborítja a költő egyéniségét, éppúgy mint a növény fejlődésének első szakában még el van borítva a talaj által és csak később sikerül kitörnie az alól. Lassanként felérik az ifjú költő arra a fokra, ahol az élményeit már asszimilálni tudja olyan értelemben, hogy a költő egyéniségével felitatódnak, de még mindig megmarad az élménynek nyers élményszerűsége. Még mindig valami külső a költővel szemben.

Nagy fiatal költőknél gyakran ezen a pontján állásnak, az élmény asszimilálódásának (...). Petőfi költészetét ezért kell látni mintegy legifjabbnak, jobban a külső élményeket kifejező költészetnek, úgy a leíró költészetében, mely a külső világ képeit szórja elénk, legtisztább tükörben, szinte egészen olyféle módon, mint a lírai költészetében is, ahol a költő szinte nyersen, szinte azon mód adja élményeit. Ez a fok a fiatal költőknél, sőt a nagy fiatal költőknél igen gyakori. Most már hát hogyan fejlődik tovább a költő egyénisége, hogyan tudja mindig jobban és jobban felidézni az élményeit, mindig önmagának tisztán eszközévé tartani, hogyan lesz lassanként a költő győztes ebben a küzdelemben, amiben állandóan küzd a költő és az élmény, a külvilág között, hogy marad a költő a nagy szellemi küzdelemben fölül, és ha igaza van Witkopnak, hogy minden művészi fejlődés a külső világnak való átadás és az önmagunkhoz való visszatérésnek változó ritmusa, akkor hogyan lesz ez a ritmus mindig jobban az önmagunkhoz való visszatérés javára, hogyan lesznek azok a hullámok, melyek önmagunkba való visszatérést jelentenek, mindig nagyobbak; ez a költők életrajzának egy állandó része lehet. Én Goethe példáját veszem, mert az ő fejlődését az ő saját vallomásaiból úgy ismerjük, mint Flaubert-t kivéve talán senkiét, s másodszer azért, mert Goethében oly alak áll előttünk, aki az egészséges költő típusa, tehát a kifejezésre nem környezetével szembeni inadaptáltsága ösztönzé, hanem saját felesleges ereje. Mert hiszen ha elfogadtuk Baldensberger azon gondolatát, hogy ezen inadaptáltság segítő lehet arra, hogy a költő észrevegye környezetével szemben való másságát és iparkodjék azt kifejezni, nem fogadhatjuk el azt a túlzott következtetést, hogy ez az inadaptáltság szükséges.

Amit (...) híres mondását, hogy egy csupa becsületes emberekből álló állam nem tudna egzisztálni, ő azt mondta, hogy csupa egészséges emberekből álló népnek nem volna irodalma: itt nem fogadható el.

A költőt a mély egyénisége éppúgy ösztönzi, mint az inadaptáltság. Tehát ha tisztán akarjuk a dolog fejlődését látni, akkor az egészséges embertípust kell megkeresni, azt, akinek ilyen segítője arra nem volt, hogy ő más mint a környezete.

Tehát Goethe a legszívesebben választható példa. Neki valóban csak eszköz az élmény. Látszólag lírai költő, kinek élete teli van a legváltozatosabb élményekkel, s ezeknek rendkívül szenvedéllyel átadja magát. Minden költeménye alkalmi költemény, valami élmény közvetlen hatása alatt születik meg. És mégis minden élmény közben egészen tisztán látjuk azt, hogyan hagyta el az élményeit, mint ahogy elhagyta Friderikát, hogyan emelkedik túl az élményein, hogy küzd benne állandóan az élmény és a költő, hogy küzd (ahogy Witkop megállapítja) a fiatal ember a költővel; az egyik az élet kalandjai után hívja, a benyomásokat keresi, a másik a költő, önmagába visszahívni igyekszik a lelkét, s ez a nemes küzdelem mindig a költő győzelmével végződik. A zseni individualizmusát semmi sem mutatja jobban, mint Goethe példája, az rendkívül ellentétesnek látszik azzal, amit minden irodalmi zseni egyik fő céljául emeltünk ki, ami szerint semmi nagyobb célja nincs, mint kifejezni önmagát és élményeit.

Most már szeretném pontosan megállapítani, hogy mit jelent a zseni önzése és mit jelent önzetlensége. Egyik oldalról nézve önzetlenségnek tűnik fel, mert így tünteti fel a költő, aki a külső világon túlemelkedik, azokat csak anyagnak tekinti a saját élete számára, azokat csak a belső feldolgozásban tudja értékelni, tehát a mindennapi életben nagyon könnyen rossz embernek, barátának tűnhet föl, mint aki túlemelkedik a környezetén és a környezet nem számít neki olyan mértékben, mint a rendes, jó embernek. Ez a költő

önzése. Megszoktam, hogy mindig csak a saját ösztönzéseim szerint cselekedjem, mondja a költő, itt az önzést sokszor látjuk kifejezni költeményei tendenciájában, mint a Wanderers Sturmleben-ben az az önbizalom nyer kifejezést, amellyel a világ összes csapásaival szemben dacosan néz szembe.

A Prometheus c. drámatörredékében ez ugyanaz az öntelt érzés a világgal szemben; már most – mondom – mit jelent az, hogy azt állítom, ez nincs ellentétben, mikor a költő-irodalmi zsenit önzetlennek mondom. Azért, mert hiszen a praktikus ember az önző ember, ez nem önmagát tekinti egyedülvalónak, hanem ellenkezőleg, nagyon iparkodik a világhoz alkalmazkodni, az élményekbe belesimulni, ezeknek átengedni magát, minden cselekedete arra szolgál, hogy a külső világgal valami kapcsolatba jusson, semmi-féle öncélja nincs: ez az önző ember; vele szemben a zseni, kinek semmi más célja nincs, mint kifejezni önmagát s a világ csak anyag neki a kifejezésre. Az idegen emberek létezése a legjobb tükör, ahonnan a magunkét megismerjük – mondta egy helyen Goethe. Megint látjuk azt, aki a külső világot, még az embereket is benne, csak anyagnak tekinti önmaga megalkotására, megismerésére, azt, aki folyton emberek között, egy lázas életben él és ez az élet mégis mellékes, mert a fő cél mindig önmaga. (...) Terminusaim legben-sejében magamhoz mindig hű maradtam titkos módon – mondta Goethe. És az én társadalompolitikai és költői életemet megint egy rejtett csomóba eggyé kötöm össze szálaival. A külső élet sokasága, ami rám támad, mindannyiszor anyaggá lesz az író kezében, amiből egy egységes valamit, az ő saját lelkét építi fel, fejezi ki, tükrözi vissza. Az a diadalkiáltás, amivel Goethe az ő művészi teljességbe kifejllettségét hirdeti, így hangzik: végre megtanultam a világot felhasználni. Így, mondom, Goethe egész művészi fejlődése nem egyéb, mint egy folytonos küzdelem a világgal, azért hogy élményeit önmagában feldolgozza, átolvassza és ha a költő fejlődését ebből a szempontból nézzük, azt fogjuk látni, hogy folytonos haladás van éppen ilyen értelemben. A fiatalkori dalok az élményt teljes nyerségeiben adják, mint Petőfi dalai. Lassanként mind jobban eszmei lesz. Mit jelent ez? Azt, hogy az élmények mind jobban és jobban háttérbe szorulnak, csak jelek lesznek számára, amelyekkel a maga belső és önmagától kifejlődött mondanivalóit mondja el, mindig szimbolikusabbá lesz ez a költészet, míg végre maga írja Frau von Steinhöz: „jól tudja, hogy az én egész lényem mennyire szimbolizmus”.

Mondom, Goethe fejlődése tipikus példája ennek a gondolatnak, melyre Önöket figyelmeztetni akartam, ennek a küzdelemnek, amelyben az író világi élményeit önmagába olvasztja és anyagként használja fel.

De nemcsak Goethe fejlődését hozhattam volna fel, hanem bármely íróink fejlődését, hogyha jól ismernők, úgy mint a Goetheét ismerjük belülről is, saját vallomásaiból; a mi irodalmunk nagy alakjait is, Arany fejlődését, ami valóban a Tolditól kezdve s valószínűleg még régebből, az eltűnt költeményeitől kezdve, de mondom: főleg a Tolditól kezdve, ahol a külső világ a maga frissességében jelenik meg és olvasmányok hatását is tükrözi, Petőfi János vitézének hatását, amelyben még a környezet hatása is az Alföld képeiben való élés, innen kezdve egész a késő kornak költészetéig példák a Buda halálán keresztül, ahol már csak az ő régi, egész írói lényéből szervesen kifejtett tervek érnek műalkotásokká, egy egész idegen városban a hun legenda érik ki, mely az ő régi irodalmi fejlődéséből kisarjadt, csaknem fajából és őseiből kisarjadt, magával hozott kincs. Az a fejlődés, amely Aranyt mindjobban telíti a lírai elemekkel, amely a környezet megjelenését költeményeiben, ami a Toldiban oly tiszta volt, később pl. az Ószikékben

is, hogy szintén megjelentek a környezet, mondjuk a margitszigeti környezet, annyira az író hangulatával szaturáltta teszi, ez a fejlődés éppoly eklatáns példája azoknak, amiket mondtam, mint bármely más írói fejlődés.

Ha Vörösmarty korábbi fejlődését keressük, feltűnik egész fiatal korában a rendkívüli küzdelem, amit élményeivel folytat. Reá rendkívül hatottak az élmények. Tárgylató ember volt, aki a világ ezer és ezer képét vette magába, és ezek a képek az első fiatalkori műveit szinte elborítják, szinte meg sem hagyják látni a költőt a világrengeteg képei. A Zalán futásának őserdőszerű, túltömött, fantasztikusan gazdag képei ebben a küzdelemben még Vörösmartyt mutatják talán gyengébb félnek. Költői fejlődésében mindig jobban és jobban sikerül ezeket az élményeket megszaboláznia. Az epigrammákban, a Csongor és Tündében ez a klasszikus pontra ér. Itt a költő a képeket, melyek éppoly intenzívek, mint a fiatalkori, a művészetének szoros fékével kapcsolja össze és rendezi tömör és befejezett képekké, annak a művének, amely már ő. Ez az epigrammák elérésének eredménye a Csongor és Tündében más fokon marad: legyőzi élményeit az életfilozófiájával, amely ezeket egy nagy életegységben látja, a világnézete kiegészül, ami szintén az ő egyéniségéből szükségszerűen nőtt ki. A késői művei Vörösmartynek már az élményeit szinte eltüntetik. Azok a versek, melyek legnagyobb dicsőségéhez tartoznak, mint az Emberek, Előszó, vagy a Vén cigány, már egészen a költő lelkéből lelkezettek. A külső élmény teljesen elváltozik, háttérben marad, a költő „lázas beteg”, úgy mint az önmagában és mélyről kiérett egy lázas embernél; ez szól ezekből a költeményekből.

Így tehát minden példa meggyőzhet bennünket arról a végső konklúziókról, hogy az írói zseninek egyik lényege az a mélyről, önmagából való kérés, az a magával hozott, született tendencia, ami magától érik ki a művekben és fejlődik, és az élmények evvel szemben csak anyagot képeznek, mint a táplálék, amelyet a növény kap az égből, légből, földből, de ami a növény milyenségét nem determinálja, mert azt csak a saját törvényei determinálják.

Május 22.

Elmélkedésünk eredménye az volt, hogy az irodalmi zseni lényege nem valami pszichológiai tulajdonság, mint amilyenre példa a tudományos tehetség lényege, a tudóskiválóság az a lényeg, aminek pszichológiai tulajdonságokban kell alapulni, a felfogóképesség vagy emlékezet bizonyos sajátsága, és mint ahogy az írói tehetséget is szeretnék visszavezetni egy pszichológiai sajátságra azok a kutatók, akik tudományos alapon szeretnének állni, akik pl. az írói egyéniségeknek orvos-kutatói, vizsgálói, mint amilyen pl. a német módszer, nem is valami mulékony lelkiállapot.

A szó pszichológiai értelmét véve, mint ahogy egy más, orvoskutatók által írt könyv akarja megállapítani, Rémond és Voivenel orvosok könyve („Le génie littéraire”), ahol az írózseni szinte lélektani jelenség, de nem állandó, hanem csak pillanatnyi lelkiállapotnak fogják fel a szerzők. Nem lehet az írói tehetség sem állandó lélektani tulajdonság, sem lelkiállapot, hanem az írói tehetség valami morális állapot, erőfeszítés, az akaratnak egy erőfeszítése arra, hogy élményeit az író önmagába olvassza és kifejezze. Egy morális erőfeszítés, ez annyit jelent, hogy önmagát teljesen meg tudja fogni mintegy és így megfogva, legyőzve a világot elé adni.

Ez az önmagunk megfogása lehet egy állandó lelki tendencia, mint a nagy írói zseniknél, amely folyton arra és arra hajtja az erőt, hogy mindazt, amit átélt s amit örökölt,

s mindent ami benne van, időnként mintegy megfogja, összegyűjtse, letisztulva ki tudja adni magából. Ez az írói erőfeszítés lehet egy állandó tendencia a nagy zseniknél, lehet az is, hogy valaki csak egyszer életében képes erre a nagy erőfeszítésre; a nagy zsenik egész életét le lehet írni, mint állandó törekvést afelé, de azért nem lehet állandó a zseniális lelkiállapot; a morális erőfeszítés csak bizonyos időkben jelentkezik, és amint Goethe mondja, csak olykor és szinte véletlenül és akarata ellenére érzi az író mélyen azt az erőt, amellyel képes önmagát utolérni, önmagát önmaga előtt és a világ előtt megrögzíteni.

Ha már most az írói képességet úgy fogjuk fel, mint valamilyen önmagunkba való visszaszállást, valamilyen hűséget önmagunkhoz, amellyel önmagunkat képesek vagyunk és minden élményünket oly konkrétságban, ahogy egészen egyik vagyunk, mindabban, amit valaha átéltünk, mindannak teljes egyéni konkrétségében, s ha így képesek vagyunk önmagunkat megfogni, és ha ennek az állandó tendenciája az, ami az írói zseni lényegét adja, az a folytonos törekvés, ami nem egyéb, mint az önmagunkhoz való ragaszkodás, akkor érthető lesz a nagy íróknak az az (...), az az impresszibilitása is, ami annyira meglep bennünket, sokszor a legnagyobb irodalmi jelenségekben, és amit egyes íróknak az irodalomban zászlóvivői jelszóként is használnak.

Ez ellenkezőnek látszik az irodalmi zseni lírai jellegével, de érthetővé válik, ha elgondoljuk, hogy éppen a lírai jelleg, az önmagához való hűség, az impresszibilitás válik világossá, mert hiszen az élmények számára nem jelentik a világot, a világ ő maga, az élmények legfőbb eszközök számára. Nem magán kívül él, hanem önmagában, a világot legfeljebb beéli önmagába s ilyen formán nem a külső világ a fontos neki, hanem csak az ő maga belső fejlődése, az élményekkel ő hidegen áll szemközt, mint egy anyaggal, melyet felhasznál. Az egész világ költői témává válik előtte, mely alatt nem valami külső dolgot kell érteni, hanem hogy az egész világ nem jelent többet, mint a saját élményét, melyből felépíti azt a nyelvet, amelyen önmagát kifejezheti. Így lesz az író a nagy magányos. Mert hiszen az ilyen ember a világgal szemben nem a társ-viszonyban áll, nem egyenrangú előtte önmagával mindaz, ami maga körül van, hanem mindez csak eszköz neki önmaga számára, és ilyenformán az íróban a világ közönséges érzése s praktikus élet szükséges érzése és tevékenysége, mint a társas élet érzése, állandóan küzdenek mintegy azzal a másik ösztönrel, amely az önmagának, egyéniségének kiépítésére hajtja; minden író, mint Balzac mondja, egy szörnyet hord szívében, mely érzéseit lassanként elfojtja. Ha a költő nem gigász, nem valószínűs herculesi ereje van, akkor abban a veszélyben forog, hogy vagy a szíve, vagy az írói tehetsége vész el, ez a kettő folyton küzd egymással. Az érzések, a társadalmi ember küzd benne a magányossal, az egyéniséggel, az íróval. Ez a nagy magányosság nem a lírikusok sajátsága, éppen így érezhető a nagy epikusoknál; elsősorban gondolok Flaubert alakjára mint tipikus példára, akinek híres mondása: nem kívánok egyebet mint 5–6 órai zavartalan nyugalmat naponta a szobámban, télen jó tüzet szobámban, és este 2 gyertyát az asztalra. Az életanyag csak már nem is szükséges, önmaga az, aki maga számára szükséges. Az egész világot képes szobájában, gyertyája mellett papirosra felépíteni, mert az egész világ tulajdonképpen önmaga. Pedig Flaubert nem lírikus, pedig ő a legösszetettebb, legimpresszibilisabb író, akit elképzelhetünk. Most ahhoz, hogy az író felépítse a világot önmagában, ahhoz van csak szüksége az élményekre, mintegy eszközök az élményei, nem az a konstitutív erő, mely a művészi alkotásban megjelenik, hanem csak eszköz, amelyből az írói alkotás készül. Az a tehetség, amellyel az író megalkotja magának az ő épületét, amellyel az élményeket idézza fel,

ahonnan önmagát kifejezhesse, az a képesség a fantázia. A fantázia, amelyről azt mondtuk, hogy az az egyetlen pszichológiai jellemvonás, amely az írónál különböző szokott lenni a közönséges embertől. Az, hogy az író, mint a nagy magányost festettük le, hogy az élmény fontosságát mintegy leszállítottuk, s azt mondtuk, az élmény másodrendű szerepet játszik, ez nem jelenti azt, hogy az írónak nincs szüksége élményre. Az, ami tulajdonképpen az író legmélyebben, amit tehát ki akar fejezni, az nem élményszerű valami, az maga az író, az ember maga, valami ősi, amihez való visszaszállás, hűség éppen az író lényege, de ez az erő csak üres erő maradnak, ha nem volna anyag, amit az író feldolgozzon. Ezek az anyagok az élmény, amelyből gazdag életet alkothat magának, de élményre igenis szüksége van. Goethe mondta: „A legnagyobb zseni sem jutna sokra, ha mindent csak magából kellene megalkotnia.” Az anyag fontos, de nem mint kormányzója az írói produkciónak, az író fejlődésének, nem oly erő, amely az író más irányba hajthatja.

Két tápláló ereje van az írónak. Az író az élményből csak azt választja ki, amire lelkének szüksége van, amerre lelke logikus fejlődése vezeti. Ez a kiválasztódás tehát lelkének belső szempontjai szerint történik és nem azon szempontok szerint, hogy melyik élményünk fontosabb vagy kevésbé fontos az aktuális életben; egészen más a költőileg fontos élmény, mint ami a praktikus életben fontos volna. Sokszor meglepődünk azon, ha az írók életrajzát nézzük, hogy mily csekély élmény vált nagy alkotások csírájává. Máskor a legnagyobb élmények, életdöntő fordulatok, melyek az író praktikus életét érintik, nem voltak képesek hatni az ő irodalmi fejlődésének megvonalazására. A fontos élmény tehát nem ugyanaz az irodalomban, mint az életben. Az író aszerint választja ki a fontos élményeket, amint az ő lelki erőinek jelentős az, nem pedig aszerint, mint a praktikus életben fontos vagy jelentős az illető élmény.

De igenis szüksége van az írónak az élményre, és azt az élményt, amit fontosnak érez, amit az ő önmagához való hűsége önmagával való rokonának érez, ha mégoly csekély is, ösztönszerűleg beidegzi, ha még annyira nincs is szüksége rá a praktikus életben, nem fogja elfelejteni; egész memóriája tehát egész másképpen állítódik be, mint a praktikus emberé, ki csak az életben fontos élményeket jegyzi meg. Így elemezhető az írók sajátos memóriája, hogy fontos dolgaikat minduntalan elfelejtik, az élet nagy ügyeiben szórakozottságokra és feledékenységekre képesek, s olyan egyéniségek, kik regényeikben az emberi lélek nagy ismerőinek látszanak, mint pl. szegény Kaffka Margit, az életben az emberismeretnek csekély fokát mutatják. Azonban az, ami fontos, jelentős az írónak a saját lelke szempontjai szerint, végtelen precízióval dolgozódik be az író memóriájába, mert hisz erre az anyagának szüksége van. Goethe említi azt, amit talán nagyon sok író megfigyelt önmagán, hogy milyen rendkívüli élességgel képes a fantáziaképeit látni, de nem azokat a képeket, melyeket akar. Goethe mondta, hogyha behunyta szeméit, ha abszolút sötétségben volt, maga előtt a legváltozatosabb alakokat rendkívül élességgel látta lerajzolva, de nem tudott beleszólni, hogy melyik képet lássa. Ezt talán minden író megfigyelhette önmagán. Az a rendkívüli élesség, amellyel ezek az alakok megjelennek, mutatja, hogy némely képet rendkívül precízen tudott a memória megrögzíteni, de maga sem tudja sokszor, hogy mért éppen ezeket, oly jelentékteleneknek látszanak, míg viszont fontos dolgokat, melyekre életének és társadalmi érintkezéseinek nagy köze volna, ilyen fontos emlékképeket nem tud maga elé idézni ugyanavval a precízióval. Ez a világosság, mellyel a képek a költők lelki szemei előtt állnak, ez sokszor tévedésbe ejti őket

ihletségük mivolta felől. Goethe írja ismét, hogy a felfogásnak ez a világossága arra vezette őt, hogy sokszor éppen festőnek gondolta magát. Tudjuk azt, hogy mily rendkívül sok író készült festőnek, Keller Gottfried, nálunk Kisfaludy Károly; tudjuk azt is, hogy milyen rendkívül sok az írók közül festőnek vagy valamely képzőművésznek a gyermeke, vagy oly családból származott, amelyben ezek is vannak. A szemnek tehát valamely nevelése képes segíteni erre a precízióra, valamely öröklött képesség is lehet az, ami bizonyonnyal nem döntő faktora az írói tehetségnek, de nagy segítője. Azért nem döntő, mert akiben ez a képesség megvan, nem okvetlenül író. A látásnak ez a precíziója csak eszköz, amellyel képes bizonyos képeket megrögzíteni magában, anélkül hogy ez eldöntené az ő hivatottságát. Hiszen azt csak lelke dönti el, amely ezeket a képeket fel is tudja használni. Fontos a képek kiválogatódása. Az író nem azokat a képeket rögzíti meg, amelyek praktikusak, vagy amelyeket akar, biztosan nem is azokat, amiket a festő. Egészen más az ő szempontja. Aki a jelentéktelen (...) színvonalú dolgokat jegyzi meg, amelyek valahogyan az ő lelkének kiépítésére szükségesek, lelke logikus fejlődése hozza az útjába. A képek kiválogatása válik fontossá. A költőnek így más lelkivilága alakul ki. A közönséges ember helyett (élesen szembeállítva, mintha két emberfaj volna) kényszerül magából más képeket kiadni, és azokkal bútorozni be egész lelkivilágát, amelyek gyökeresen az ő lelkivilágába illenek, s azok a kifejezéseihez szolgálhatnak. Úgy, hogy kiejt esetleg a praktikus életben fontos dolgokat, jelentékteleneket vesz föl, s ilyenformán a memóriájára másként van bútorozva, mint más emberé, azt lehet mondani, hogy külön világban él. Mert hiszen senki sem él a valóságos világban, ennek csak igen jelentéktelen része van egyszerre bennünk jelen. Ezen jelentéktelen része az, ami a mi világunkat alkotja. Ezt a jelentéktelen részt magunk, a mi életünk választotta ki önmagának, praktikus szempontok szerint. A költő más szempontok szerint választja ki a világból a neki szükséges részt, ilyenformán más világot alkot magának, azt a disztraháló (...), amiről Dilthey beszél a költői fantáziáról írt értekezésében. A fantáziában látja a költő leggyökeresebb sajátosságát. Ez a D. W. megvan még mellette, mondja Dilthey, még mielőtt valamely koncepciója a művének támadna, még mielőtt az első sort leírta volna; a költői világ tehát magában a költő lelkében előre létezik, más világban él, mint a közönséges ember. Ezért tűnik fel sokszor a költő „megszállottnak”, ez a (...) hajtója a költői egyéniségnek, az ami az idegen ember előtt leggyakrabban feltűnik. Mármint: ha pedig a múlt órák kiemeltük a költőnek és elemeztük az alkotónak önzését, azt az önző attitűdöt, amit a világgal szemben elfoglal, talán ide köthetjük egy élesebb hangsúlyozását a másik attitűdnek, mely nem ellentétes, hanem tulajdonképp ugyanaz, hogy mennyiben lehet a költő attitűdjét a világgal szemben önzetlenségnek mondani.

Ha a praktikus ember ebben a világban él, amely az emberekkel való érintkezést fenntarthatja, a költő valahogy más világban él, az ő világa nem ilyen praktikus szempontból épül fel, nem praktikus szempontból válogatta ki az élményeit, hanem teljesen önzetlenül, praktikus szempontok nélkül. A költő ránéz valamire, az fontos lehet előtte, jelentős lehet ránézve, akkor is, ha semmi előnyt vagy hátrányt nem várhat belőle, ha érzelmeinek semmi köze hozzá, teljesen önzetlenül. A jelentőset keresi a költő az élményekben, de ez valahogy nem az érdekekre nézve jelentős dolog, és éppen az a költő, aki a világot képes így a nem-érdekeltség szemüvegén keresztül, hanem így önzetlenül nézni és kiválasztani maga számára; ez az, ami a költőt a művésszel hozza rokonságba, mert hisz a szépek, a művészek meghatározásában majdnem minden széptani elmélet észreve-

szi ezt a vonását az önzetlenségnek. Ismerjük Kant mondását: Szép az, ami érdek nélkül tetszik. Ismerjük magát a platóni filozófiát, amely szerint a művész az eszmék világában él, neki nem az egyes jelenségek jelentősek, hanem az eszmék, az egyes dolgok eszméi, a típusai jelentősek. A szépség tulajdonképpen maga az eszme, maga a típus Platón szemében, és a művész, mikor például egy minél szebb emberi alakot akar alkotni, nem tesz mást, mint az Embernek benne élő típusát akarja a szem számára megvalósítani és mindig csak megközelíti az eszmét, az isteni eszmét.

Ha ez a fantasztikus filozófia távol is áll tőlünk, közös velünk is annyiban, hogy a művész valóban egy más világban él, valahogy önzetlenebb szemmel nézi az eseményeket. Még Schopenhauer gondolatára figyeljünk, ki szintén a platóni eszmében keresi a művészi látás titkát és úgy illeszti ezt a maga gondolatai körébe, hogy a művész az az ember, aki az akarat, az érdek rettenetes rabszolgasága alól, mely a világot leigázza, képes felszabadulni egy-egy pillanatra és képes (azáltal, hogy kifejezi az ő művészi látását) felszabadítani más embereket is, mert hisz amíg egy szép dolgot nézünk, addig nem vagyunk az akarat rabjai, nem akarunk semmit, érdekünk, célunk nincs, hanem teljesen önzetlenül gyönyörködünk.

Mindez csak hasonlattal akar szolgálni, mert az irodalmat nem tartom egészében azonosíthatónak egy művészettel sem. Azt kell mondani, hogy az irodalomnak más és több feladata is van, mint éppen a szépet előállítani, de bármi a feladata, rokon a művészetével abban, hogy szintén valami önzetlen, valami, ami egy oly törekvést jelent az írói egyéniségben, ami nem a mindennapi élet praktikus törekvése, hanem önmagának kifejezése, kifejezése tulajdonképp az egész világnak, amit ő átél.

(Tiszatáj 1975. márc., 29. évf. 3. sz. 52–68.)

Babits egyes verseinek keletkezéséről

Szabó Lőrinc hagyatékában Babits számos saját írása vagy tőle származó és rá vonatkozó irat maradt fenn. Negyvenkét kiadatlan versén és nyolc verstörredékén kívül, gyermek- és ifjúkori önéletrajza mellett, legérdekesebb számos verséről fiatal költőtanítványának gyorsírásba diktált följegyzés-sorozata. A versek keletkezési helyének és idejének, a benne előforduló történeti, társadalmi és személyi háttérnek, valamint lélektani motívumaiknak fölbecsülhetetlen forrásai ezek a szövegek. Szabó Lőrinc 1919 őszétől 1921 nyaráig a Gabelsberger–Markovits–Vikár-féle gyorsírási rendszerrel 12 oldalon örökítette meg Babits élőszóban közölt felvilágosításait. Ez a M. Tud. Akadémia Könyvtárának Kézirattárában az Ms 4699/83–85 jelzetű tétel. Ebből saját gyorsírásából folyó írásba öt vers magyarázata van áttéve (jelzetük: Ms 4699/78–82), ezek közül az egyik, a *Naiv ballada* szövege később gyorsírásban még egyszer előfordul. A jegyzeteket az idő és az elhelyezés viszontagságaitól megviselt kéziratokból Gergely Pál, a M. Tud. Akadémia titkárságának ny. vezetője volt szíves áttenni. Akárcsak 1919-es egyetemi előadásainak még jobb állapotban levő szövegét.¹

Az OSzK-ban levő Babits-hagyatékban még két hasonló műfajú gyűjtemény található. Az egyik Babits legrégibb és legkitartóbb barátjának, Szilasi Vilmos professzornak jegyzetanyaga költőbarátja három első kötetének verseihez. Szilasi Vilmos a híres klasszika-filológus és finnugor nyelvész, Szilasi Móric fia. Ő maga az antik görög irodalommal kezdett foglalkozni, első könyve 1910-ben Platónról jelent meg. Babits felfigyelt a fiatal filozófus könyvére, kedvezően írt róla a Nyugatban, s ezzel egy életre szóló barátság indult meg közöttük. Szilasi az első világháború előtt ugyanabban az időben élt Heidelbergben, mint Lukács György. A neokantiánus Emil Lask volt a mestere. Az ő elbeszélése és jellemrajza nyomán írta Babits *Egy filozófus halálára* című költeményét. Az első világháború után egy ideig München mellett élt, majd Svájcba költözött és a Lago Maggiore egyik legszebb pontján, Brissagoban telepedett le. Babits többször volt itt vendége, több műve datálódik innen. Itt ismerkedett meg Heideggerrel. Szilasi Husserl fenomenológiáját ismertette a Nyugatban, Szilasi pedig Babits egyes tanulmányait tolmácsolta Heideggernek. Egyik svájci nyaralásuk alkalmával Szilasi megkérte Babitsot,

¹ Az MTA Könyvtárának Kézirattára, Szabó Lőrinc-hagyaték, Ms 4699/78–85.; F. CSANAK Dóra: Szabó Lőrinc kéziratos hagyatéka. Az MTA Könyvtára Kézirattárának katalógusa. Bp., 1973.; GÁL István: Fontos Babits-dokumentumok Szabó Lőrinc hagyatékában. Tolna megyei Népújság 1973. szept. 23. 9.; Uő.: Szabó Lőrinc gyorsírásából megjelent Babits vallomásait. Uo. 1974. ápr. 14. 9.; Babits és Szabó Lőrinc viszonyáról BASCH Lóránt: Mester és tanítvány. Kortárs 1966. 293–304. és KABDEBŐ Lóránt: Tanítvány és mestere. Jelenkor 1966. 1143–51.; A Szabó Lőrinc-hagyaték Babits-anyagából közöltem: *Babits kiadatlan verseiből és verstörredékeiből*. Tiszatáj 1973. nov. 67–73.; BABITS Mihály: *Kiadatlan versek és verstörredékek Szabó Lőrinc hagyatékából*. Jelenkor 1973. 1004–6.; BABITS Mihály: *Önéletrajz a gyermek- és ifjúkor éveiről Szabó Lőrinc lejegyzésében*. Uo. 1973. 1007–18.; *Kiadatlan Babits-versek*. Új Írás 1973. dec. 13–18.

diktálja le neki, hogyan, mikor és milyen hatások alatt keletkeztek korai versei. Első három kötetében a legszükségesebb utalásokkal fennmaradtak adatai. Ezt a három egybekötött első Babits verseskötet, valamint Babitsról szóló életrajzi jegyzeteit és teljes levelezésüket az Országos Széchényi Könyvtárnak adományozta. 1910 és 1941 között keletkezett 120 levél, kb. 420 gépelt oldal terjedelemben maradt így fenn.²

Szilasi jegyzeteivel csaknem megegyezők a költő feleségének, Török Sophie-nak a harmincas évek végén megjelent tízkötetes sorozatból az Összes versek kötetébe írt jegyzetei. Ezek Szilasi jegyzeteinek másolataiként hatnak; föltehetően abban az időben történt átmásolásuk, amikor még nem volt szó a Szilasi-tulajdonban levő verseskötetek hazai elhelyezéséről. A költő feleségétől ugyan szétszórva találhatók még utalások későbbi versek keletkezési körülményeire vonatkozóan, de az a legenda, hogy naptárt vezetett volna házasságuk kezdetétől fogva Babits alkotásainak körülményeiről, írásbeli dokumentumokkal mindeddig nem volt alátámasztható.³

Babits példátlan részletességű vallomás-sorozata számos nagy versének keletkezéstörténetét tisztázza, sőt költészete egy összefüggő, nagy korszakának műhelytitkaiba is bepillantást enged. Összehasonlítás végett minden egyes versnél, amelyről Szilasi Vilmos vagy Török Sophie Babits-köteteiben följegyzés maradt, szó szerint idézzük az ő tudomásukat. Az egyes versek itt-ott mindössze vezérszóval ellátott címét kiegészítettük a kötetekben található végleges címre. A Szilasi-idézeteket a jegyzetanyagban Sz., Babitsné adatait pedig TS jellel rövidítettük. A szövegben előforduló utalásokat egy-egy versszak változataira vagy a hagyatékban fellelhető kézirat más adataira az illető versnél jegyzetben föltüntettük.

Ligeti részlet⁴

Mikor ezt írtam, akkoriban jöttem Újpestre; ott laktam az Aréna úton a nagybátyámnál s az újpesti villamos felé sétálva menetközben csináltam. A megálló a Lehel utcában van, tehát messze kellett menni. Hogy csavargók voltak-e, nem emlékszem. De szoktak ott ácsorogni elegenden! Kocsik azonban tényleg voltak ott.

Merceria⁵

Velencében írtam. Ott van egy utca, olyan díszes, elegáns és szűk, kirakatos utca, mint nálunk a Váci utca; ott szoktam sétálni. Merceria! Mikor legutóbb voltam Velencében, Aladár is ott volt... akkor készült. Leírni csak hazatérve, Szekszárdon írtam le, de teljesen kész volt már. Egyszerűen a kirakatban láttam egy forgóbabát.

² Az egybekötött első három Babits-verseskötet: OSzK Kézirattár Babits-hagyaték, Fond III/2357.; SZILASI V.: Rövid emlékezés Babits Mihályra (1961. júl. 14.) Uo. Fond III/2156. Idézet belőle ÉDER Zoltán: Babits a katedrán. Bp., 1966. 150–52.; SZILASI Vilmos és felesége levelei Babits Mihályhoz és feleségéhez 1910–1941. Uo. Fond III/2295.; Szilasiékról I. cikkeimet: Babits és Heidegger barátsága. Vigilia 1972. 697–98. és Meghalt Szilasi Vilmosné, Babits legrégibb barátjának a felesége. Tolna megyei Népújság 1973. szept. 16. 9.

³ TÖRÖK Sophie *Összes versek* példánya az OSzK Kézirattár Babits-hagyatékában.

⁴ Az *Illusztrációk mindenféle könyvekhez* 6. darabja. Sz.: „1911. Budapest.”

⁵ Sz.: „Szekszárd, 1913. ősz.”; A szövegben említett Aladár Komjáthy Aladár, az ő visszaemlékezése Babitsról a Nyugat 1924-i Babits-emlékszámban, ennek kézírata: Babits tanár úr. OSzK Kézirattár Babits-hagyaték, Fond III/2100.; A velencei út dátuma: 1913 nyara.

*Mozipark*⁶

Dienesékkal (Pali) voltam moziban, a Rákóczi úti Uránia-épületben és azért mentem el, mert azt mondták, hogy egy bizonyos „Egy test, két lélek” c. darabot adnak, – Wegener játszotta a főszerepet – amelyik tartalmilag hasonlít a *Gólyakalifához*. Ez a mozifilm talán Stevenson regényéből van csinálva és az van benne, hogy valaki, aki nappal előkelő úr, éjjel csavargó lesz, betöréseket követ el, gyilkol. A versben is az a jelenet van, ahogy kilép az ablakon.

*Naiv ballada*⁷

Semmit se tudok mondani. Éreztem, hogy nehezen érthető, azért tettem elébe magyarázatot. Nehéz, mint Dante; ekkortájt olvastam a Vita Nuovát. Ez talán hatással is volt rá; de nem is biztos. Általában: a mozzanatok tónusa összevág a Vita Nuova szellemével és hangjával.

*Nyugalmas téli kép*⁸

Tisztviselőtelepen készült. Háznak fekete vaskapuja volt, de nem rácsos, hanem olyan nagy kerti ajtó – Szabóky utca 54. szám. A kertben galambok voltak, minden pontosan úgy, ahogy ott le van írva. A kislány tényleg ott lakott, a nagy kutyával; talán még mindig ott van. Még megjegyzem, hogy ezt a két sort: „Ha a várost tengernek mondjátok, ez egy békés, árnyas kis sziget”... kissé petőfiesnek találtam. („Ha a föld isten kalapja, Úgy hazánk bokréta rajta.”)

*Haza a telepre*⁹

Villanyos út. Este a Bándlinál a Körúton vacsoráztam, a Baross utcán mentem a 16-oson. Az Örömvölgy utca undok utca. Tényleg olyan macskazajok hallhatók, bár nem biztos, hogy éppen akkor költöttem. Sokszor mentem én ott gyalog haza. Tényleg egy iszonyú fordulatot csinál a villamos. Általában pontos író vagyok. A kocsí most már nem megy az Örömvölgy utcán keresztül, hanem az Orczy úton. A Kálvária dombok szoktak lenni, de ez lapos; ezek olyan Krisztus kisenvedését ábrázoló 12 kép.

⁶ Sz: „1912–13. Budapest.” Végleges címe: Detektívregény, az *Illusztrációk mindenféle könyvekhez* 2. része. Első kiadásában címe: *Egy kép csak egy pillanatra*; Dienes Pálék vele való barátságáról DIENES Valéria: Ilyennek láttam. Magvető Almanach I. 1966. 243–50. (Vezér Erzsébet bevezetőjével.); *A gólyakalifa* Stevenson-ihletéséről V. D. BARKER: The watcher in the tower. Hungarian Quarterly, 1938. 170.; A regényből Babits Karinthyval együtt írt filmet, ennek bemutatója az Urániában 1917. október 23-án volt.

⁷ Sz: „1911. jan.”; Fülep szerint a Vita Nuovát kellett volna fordítania, neki való lett volna. GÁL István: Bartóktól Radnótiig, Bp., 1973. 50.; HEGEDÜS Géza: Miért szép? Századunk magyar lírája verselemzésekben. Összeállította: Albert Zsuzsa és Vargha Kálmán. 2. kiadás. Bp., 1967. 143–50.; Vö.: 32. jegyzet. KOMLÓS Aladár: Miért szép Babits Mihály *Naiv balladája*? Irodalomtörténet 1969. 125–28.

⁸ Sz: „Tisztviselőtelep, 1912.” Az *Illusztrációk mindenféle könyvekhez* 5. darabja.

⁹ Sz. „1914. VI. Bpest–Szekszárd.” – TS: „1914. Bpest–Szekszárd.”; A Bandl étterem a József körút és a Baross utca sarkán volt, szemben a Baross kávéházzal. Babits később mint Reviczky utcai lakos is gyakran járt ide, különösen Kaposy Józseffel és Szilasi Vilmosmal.

*Csengettyűsfű*¹⁰

Szép derűs reggelek emléke, amikor mentem a Tisztviselőtelepen az iskolába. A nyugalmas téli kép emóciója is, ez reggel, az délután. Régibb feldolgozása is van. Ez nagyon mulatságos, majd fogsz röhögni,... ilyen valami. Nagykomoly bötük: „Iskolába, iskolába, akár mint a Miska lába.” Népszerű vers volt a Csöngettyűs fiúról, aki a saját nevében beszélt és utána eltűnt. Mikor megjelent, volt aki (a Nyugat emberei közül Laczkó Géza is) azt mondta, hogy hát kétfajta költő van, van aki a csöngettyűs fiút kereskedelmi problémának írja le és olyan, aki... Szóval nem helyeselte, hogy szépet lássunk benne. Mikor írtam, akkor jött hozzám (délután írtam le a reggeli témát), éppen akkor jött hozzám az öreg Gaál Mózes. Meg is mutattam, tetszett neki.

*Fájó, fázó ének*¹¹

Első egy pár strófa, „Szönyeg-puhába betegen”: – a szobámban otthon, este készült. Aztán a többi, míg az orvostól jöttem haza, az alatt. Akkor még nem volt gondunk az ágyúra, én Gábor Áronra gondoltam, s Gaál Mózes iskolájában tanítván, a székely hősi emléke nem volt távol, de nem tudom pontosan: miért jutott eszembe éppen akkor. Végét pedig a következő nap délután iskolánkból kijövet írtam. Szép napos idő volt és a Nép-ligetben sétáltam, onnan származik az emlék, hogy a ház előtt üldögélnek az öregek. Nem ültek ugyan előttünk, de olyan békés, nyugalmas életnek látszott minden.

*Immortale jecur*¹²

Nagyon régi vers, egyetemi hallgató voltam; azt hiszem, szakvizsgára készültem. Szakvizsga-dolgozatomban, melyben Arany Jánosról van szó, ez is benne van Aranyról; úgy emlékszem, hogy aznap felnyitottam valami Kisfaludytól való verseket is, s ott ragadott meg ez a szó (a képnek semmi köze hozzá): „sós víz”, de lehet, hogy nem ez, hanem az olaj, vagy valamelyik kép onnan jött bele. Nem a vizsgai kínládásokról szól, az nekem jó volt, beleéltem a rosszkedvet. Fiatal, fejlődő korban gyakori depriáltság volt rajtam.

*Oly szomorú, hogy...*¹³

Kettő van; nem akarom elmondani. Szegény voltam, tanár és robotnak éreztem a dolgot. Szekszárdon írtam, de csak két napig voltam ott és nem a szekszárdi viszonyokra vonatkozik. A magát eladó múzsa jut eszembe a második versnél = „múzsám így kiáll”. Baudelaire-nek van ilyen verse, a La Muse vénale. „Gyáros fejemet” Fenyő gyászosan igazította ki a Vasárnapi Újságban. De jókor visszaigazítottam.

¹⁰ Sz.: „1914. május, Budapest.”; Teljes címe: *A csengettyűsfű*.

¹¹ Sz.: „1914. húsvét, Budapest.”; Gaál Mózesrel való barátságukról TÖRÖK S.: Gaál Mózes halálára. Nyugat, 1936. II. 142–44. OSzK Kézirattár Babits-hagyaték, Fond III/2201.

¹² Sz.: „1904–5. Szekszárd.”; Az egyetemi szakdolgozat: *Arany mint arisztokrata*. Jegyzetek Arany Jánosról. Kiadatlan kézirat az OSzK Kézirattár Babits-hagyatékában, Fond III/1334.

¹³ Sz.: „1912. karácsony, Szekszárd.”; Teljes címe: *Oly szomorú, hogy oly nehéz megélni*.

*Augusztus*¹⁴

Életem egyik fontos és nehéz helyzetében írtam (házassági terv is volt!), a *Júliust* is akkor írtam, egy hónapon belül. Gondolom, Nagydorog volt a környéken egy állomás Tolna (vagy Fehér) megyében, amit ott láttam. Nem Nagydorog mégse... A zene hozzá volt képzelve. Ez a vers csonkán maradt évekig, két évig. Az utolsó két strófát később írtam. Borzasztó volt megírni, legalább öt-hatféleképpen csináltam meg. Az „elmóricázásnál” gondoltam Móricz Zsigmondra, a szó létezik, úgy is mondják, hogy mórrikáz. Mondtam is neki, hogy írok egy verset, amiben benne lesz a neved! Akkor még nem jelent meg, de megvolt. (A kedvesem meghalt lény, létező volt, de három év múlva meghalt.)

*Július*¹⁵

Ugyanakkor íródott. Ugyanaz a nő. Nem mondhatom el. Ua. helyzet, csak később íródott. Ugyanazon hónapban még egy csomó verset írtam, ugyanazon kézről..., de nagyon rossz. Jelentéktelen szerelmes versek. Ebből csak egy pár sort írtam meg és évek múlva, mikor az a nő egészen közönyös volt, fejeztem be ezt a verset. Ugyanakkor, mikor az *Augusztust*.

*Játszottam a kezével*¹⁶

Először megvoltam a következő sorokkal, majd az egész strófával: „Hát a körme... s hogy gyenge erejét.” Az ujjá két sor, gondolata megvolt az első megfogantatásban „Minden e világon... ütközik.” Háborús vonatkozás: háború volt és így írtam be készkarva, háború elleni célzattal. Nem gondoltam, hogy botrány lesz, csak hogy dühöngeni fognak, a hazafiak. Csak egy hónap múlva tört ki a baj. Ennek két versvariánsa is van = Lobogó vért. Ezért kétféleképpen idézem mindig.

¹⁴ Sz.: „1911. aug., 4–6. versszak, befejezve Budapest, 1915 tavasz.”

¹⁵ A vers rokonához, Kiss Böskéhez szól, akit akkoriban el akart venni. Rá céloz *A gólyakalifa* Böszökeje, 2. kiadás, 114–5. Története feldolgozva ÉDER Z.: Babits a katedrán. Bp., 1966. 165–75. A másik menyasszonyjelölt Révész Ilus, később Dienes Barnáné. Vö.: SCHÖPFLIN Aladár: A magyar irodalom a XX. században. 1937. 138–39.; A RÁKOSI Jenő által irányított úgynevezett Dunántúli affér közepette szervezett Babits melletti tüntetésről l. cikkemet: Illés Béla és a Márciusi Kör. Népszabadság 1974. márc. 17. Mell. 6–7.

¹⁶ Sz.: „1911. júl.”

*Gretna Green*¹⁷

Szép vers Szekszárdról. Az udvar hátsó részében s a lakásunkban fel s alá járva csináltam. Nagy udvarunk volt. Ez egy London melletti falu: ott a falu kovácsának az a joga volt, hogy azonnal összeadja a párokat. Azért írtam a mezalliansz párokat, ott esküdtek meg. Ezt Thackeray egyik regényében olvastam. Sorsom-borsom, kutya-butya, farkas-barkas. „Édes ellenségem” – tulajdonképpen ellentétem. Bizonyos értelemben ellenség is, mint minden ellentét. Hátul szoktam sétálni, mert ott egy nagy hely van kocsik számára, hogy megfordulhassanak. Istálló is van benne, ló ugyan nincsen, de nagyságosnagy épületek voltak. „*A régi kert*”-ben le van írva pontosan az egész ház.

*Édes az otthon*¹⁸

Pesten írtam, hazagondolva. Az első három strófa volt meg így, ahogy itt van. A negyedik helyett volt egy, amelyik a hazavágyódást fejezte ki. Később Fogarason kihúztam, így a lírikus versből [...] vers lett. Az egy kicsit nagyon naiv volt. Minden dolog ugyanígy

¹⁷ Sz.: „1905–6. Szekszárd.”; Az *Angyalos könyvben* (OSzK Kézirattár Babits-hagyaték, Quart. Hung. 3094) az eredeti kéziratához Babits a következő megjegyzést fűzte: „Talán megbocsátható egy főleg pittoresque hatására törekvő költeményben az a poetica licentia, hogy Gretna Greenből, az angol regények e kedvelt lányszöktető helyéből: monostort csináltam.”

Gretna Green

The lovmatch people are the most
notorieous of all for quarrelling
afterwards; and the girl, who
runs a day with Jack to Gretna
Green, constantly runs away
with Tom to Switzerland afterwards.

THACKERAY: Pendennis LIX.

Ach, wie die Sonne köstlich schien,
wir fuhren schnell nach Gretna Green,
ich und die kleine Komtesse.

DETLEV v. LILIENCRON: Nach dem Balle.

A vers eredeti kéziratán ott van a Thackeray-regény és a Liliencron-vers idézete.

¹⁸ Sz.: „1904–5. Budapest.”; Az eredeti 4. versszak szövege:

S mikor a kályha tüze csattog [sic!] –
de most tavasz van, most tavasz,
mostan a fának rügye pattog,
a szép idő! hajh most van az!
Mít tél nekem? Vasútra táskám!
Bizisten, én megyek haza!
Ma este várjatok, anyácskám:
édes az otthon, igaz a’:
édes az otthon.

van: a berkenye a szőlő között van, gyermekkoromban nagyon szerettem. Egy része kétértelmű: régi auktorok azt írták, hogy a vér kibuggyan; mikor leírtam, észrevettem, hogy a „bugy” főnév ragozott alakjának veszik. És így hagytam, hogy legyen kétértelmű... „keresztútnál”. Ez, a keresztút. A szőlőbe gyakran vittek ki ebédet, mert otthon főztek, ezt sokat láttam. A fiúk pesti hangulat. A „Lord” is ilyen. Jégcsapot olvaszt a gyerek: ezt egy pesti költő nem is tudná megírni soha, ha addig élne se. Hasonló metaforás vers-refrént tudok, ami erre is hatott: Liliencron = kurz ist die...

*Babona, varázs*¹⁹

Fogarason íródott. Kedves versem, éppúgy mint az *Édes az otthon*. A *Gretna Greent* is szeretem [...] és az már a *Július* volt. Vallásos célzat nincs az elején. A menny üressége gyakran foglalkoztatott régi versekben. „Elborult az élet” = sötétedett. Fogarason írtam, szerte sétálva a „kertek” alatt, ott így hívják a város végét, közel laktam oda. Színt ad neki az „égő gyümölcs” stb. „Elnyomja a későt” = az éj keze; aki fennmarad, elálmosodik és azt elnyomja. (Ezt a fogarasi cukrászkisasszonyra írtam, de nem mondtam meg neki, nem értette volna.) „Amerikáról” = épp az imént Amerikában volt (a hold). Valami hangulati dolog: a Fogaras városkörnyéki síkságon, csupa közelieknek látszó havasok között, az egész környéken valami baljós van és furcsaság. Azért van ez így.

*Szerenád*²⁰

Ez a kitétel: „igen keserű”, Balassa és a régi magyar költészet hangja. Körülbelül ez is a cukrászkisasszony idejéből, de nem vonatkozik senkire. Tó nem is volt. Képzelet. Ez a vers teljesen játékosnak készült. Nem egészen Fogarason írtam meg, közben Szekszárdon is voltam, szóval hosszabb ideig készült, toldozott-foldozott vers. Őszikének a tücsököt hívják. Az őszi tücsöknek ez a címe: Őszikéhez, de meggondoltam, hogy nem értenék meg.

*Téli dal*²¹

Hosszú évekre terjed, nem valami jó vers. Első gondolatát még Baján kaptam a templomban vagy templomba-menet. Diákmisén, a cisztereknek tanítottunk. Megvolt leg hamarabb ez a sora: „S talán a víz temet bennünket el”. Tudtam, hogy bányászokról van szó, de nem tudtam, hogy a költőket fogom hozzájuk hasonlítani. Fogarason fejeztem be néhány év múlva. „A kályha szíve halkán dobbanó” = a *Tüzek*ben van hasonló.

¹⁹ Sz: „Fogarasz, 1911. tavasz.”; A cukrászkisasszonyra l. BISZTRAY Gyula: Babits Fogarason. Irodalomtörténeti Közlemények 1956. 444–46.

²⁰ Sz: „1911. (910 telén Szekszárdon íródott.)”; Az itt említett *Az őszi tücsökhöz* című vers adata: Sz: „Szekszárd, éjjel, álmatlan ágyban.”

²¹ Sz: „Negyedik versszak: Baja, 1905–1911. január, Szeged, Fogarasz.”

*Spleen*²²

A versnek mindig utólag adok címet, nem tudtam jobbat. Baudelaire-hez nincs semmi köze. A Fogarasról Galac felé vezető úton írtam. Van egy domb, ahová fel szoktam mászni. „Tetőket” = hegytetőket. Baudelaire-hez lehetne köze a felhőknel.

*Cigánydal*²³

Fogarason írtam. Akkor valami módon a pisztráng-halászatot néztem. Ott volt egy ismerősömnek egy nagy pisztráng halásztelepe, Betlenben. Délután volt. A cigány-motívumot Fogaras melletti más helyen, a cigánytelep adta. Útközben eszembe jutott. Ez a vers szegény Kaffka Margitnak tetszett nagyon. Ő kitűnő írónk, letagadhatatlanul. Szép vers ez azért, nagyon. „Csipőn kötve” – ezt én Szekszárdon láttam, Szekszárdon. Egy balladafordításom refrénje ez: „Jár a szél és zörg az ág.”

*Levél Tomiból*²⁴

Mint Tizifoné Orkus falain = ez Vergiliusból vett kép. Mikor ezt a verset írtam, tanítottam. Három rabló felöltözött török basának, csak most vette észre, hogy... Mayláthot úgy fogták el, hogy Fogarasba mentek e törökök, lehívták őt beszélgetni. Nem ment, csak hogyha a három török basát elfogják helyébe, akik oláh parasztok voltak, csak török ruhában. Apafi = ő ivott–evett és írta alá a halálos ítéleteket, Bánfi Dénesét is. Fogaras volt a főhadiszállás. A vár áll teljes épségben. A felmentő követ hozott egy díszes szemfedőt is. Béldi Pál ott volt becsukva. Ezt leírja Cserei Mihály. Sok bivaly van erre és tí-fuszjárvány volt akkortájt: ezért van „tífusszal mérgezi a kutakat”. A pontok ütemet jeleznek másrészt közönséges zokogást.

*Óda új könyvekre*²⁵

Ezt akkor írtam, mikor Balázs Béla „A vándor énekel” c. kötetét megkaptam Fogarason. Hasonlít a kép nagyjából a Völgy alvói c. versre. De azt még nem ismertem, csak később, Pesten.

²² Sz: „1911. tavasz.”; „A versnek mindig utólag adok címet” – Babits állítását számos húszas–harmincas évekbeli kézirat igazolja ezeken a kész szöveg fölé Török Sophie írta, nyilván diktálásra, a címet.

²³ Sz: „1911. tavasz.”; A Bethlen utca egyik mellékutcájában lakott Fogarason. Ezt és a Teleki utca felső végét a cigánysor (Cigánia, Cigónia) kötötte össze: „A felvég nyüzsgő cigánytelepe”, „Egy darab puskinai vadregényesség” – emlékezett vissza később a *Halálfiában*. IGNÁCZ Rózsa: Babits száműzetése. Új Idők 1947. 364–65.; Bisztray i. m. és i. h. 305.

²⁴ Sz: „1911. január, Fogaras.”

²⁵ Sz: „1910. dec. Fogaras.”; Végleges címe: *Új könyvekre*.

*Bolyai*²⁶

Nem szeretem, de nagyon sokaknak tetszik. Fogarasi. „Boldogolván” = Ponori Thewrewk Emil: „Tücsökember, be’ boldogollak!” fordítása ez, nem gondoltam, hogy én csináltam. A „villámölyv” szót később szőttem bele, nem tudom mi helyett. Bolyai fedezte föl, hogy Euklidész geometriáján kívül is lehet mást feltételezni. Ezután szabadon vette a tapasztalatot, tehát a rab törvény helyén volt, nem tudott a szemléletén túl látni. Nagy matematikai képzelet kell hozzá.

*Egy szomorú vers*²⁷

Fogarason egy este írtam szobámban, egyfolytában. Nagy feltűnést keltett a Nyugatban. Nem sajnálom, hogy így írtam. Nem bizonyos, hogy egy strófát nem később szúrtam bele. Karinthy a viccét már erre írta.

*Egy dal, sanzon*²⁸

Már talán Szegeden. Talán ez az a vers, amire igaza van X-nek, de amire inkább igaza lehet Szabó Dezsőnek = ebben az időben olvastam Richepint. Ez a kuplészzerű refrén egyetlen versemben, talán hatásosnak mondható. Nagybátyámnál voltam kosztban, aki ezredorvos volt és gazdag volt, privilégizálva. És könyveket gyűjtött, most halt meg szegény. Óriási könyvtára volt, melyet a városra hagyott Pécsett. Csupa gyermekkori emlék = híres cégek, utazások...

*Danaé*²⁹

A vár körül Fogarason, a város sétányán, ott írtam, talán a cukrászakisasszonyról, de inkább egy képzelt alakról. Sok medencés: csonka kút, amelyben egyik medencéből a másikba folyik le a víz. Nagyon sok görögöt olvastam. Ez ugyan a korábbi korszak végén volt, amikor már a „*Herceg, hátha megjön a tél*” verset írtam. De ez nem sokkal az után való versem.

²⁶ Sz: „1911. febr.–márc.”; Kitűnő elemzése BATA Imre: Az ismeretlen Babits. A modern magyar líra történetéhez. Tiszatáj 1973. nov. 78–80.

²⁷ Sz: „1911. jan.”; Babits itt valószínűleg Karinthy alliterációs gúnyverseire utal: Így írtok ti. Sajtó alá rendezte Szász Imre. Bp., 1963. I. 18–21. (Önéletrajz, Antik szerelem és Dana Idák.)

²⁸ Sz: „1911. jan. (Szegeden íródott.)”; Teljes címe: *Egy dal, amelyet a franciák chansonnak neveznek*; Szabó Dezső gúnyolta, hogy jobb Richepin-verset írt, mint maga Richepin. Ez is bizonyítéka annak, hogy Babits olvasta, amit róla Szabó D. írt. (Vö.: Babits és Szabó Dezső. Könyvemben: Bartóktól Radnótiig. Bp., 1973. 117–38.); Nagybátyja, akinél lakott: Kelemen Mihály, róla BABITS M.: *Önéletrajz*... Jelenkor 1973. 1017. és BUDAY László Babits Mihály öseiről. Magyar Csillag 1942. II. 336–37.

²⁹ Sz: „1911. tavasz.”; Teljes címe: *Aranyfürdő, aranyeső, Danaé.; Herceg, hátha megjön a tél is* című verse nincs, ez egy sora a *Ballada Irisz fátyoláról* című versének, amely a fenti című kötet bevezetője.

*Hiszekegy*³⁰

Egyik sora célozza. De nem az a tiszta klasszikum, mint a másik költeményemé. Nagyon sok szennyes modernsége van. Példám nem volt. Ebben az időben szoktam mondogatni, hogy a görög vallás híve vagyok, Zeust hiszem. Ezt mindenkinek mondtam. Sokistenség híve vagyok. Móricz Zsigmondnak tetszett.

*Dal, régimódi*³¹

Játékvers, semmi különös. Cukrászkisasszonyra talán? Nem nagyon komoly. Mellékközlő: várakozás, a magányosság kínja. „Kofa” – tavasz = tarka ruhák.

*Vágyak és soha*³²

Fogaras. Mindaz, amit el lehetne mondani, benne van, benne a versben. Én nem szeretem, nem rossz vers pedig.

*Naiv ballada*³³

Semmit se tudok róla mondani. Éreztem, hogy nehéz, azért tettem a cím alá a magyarázatot. Nehéz, mint Dante, hatással is lehetett reá a Vita Nuova. De ez nem biztos. Általában a mozzanatok egybevágóak a Vita Nuovával.

*Bakhánslárma és Hegeso*³⁴

Szekszárdon írtam, a szőlőhegy tetején, a tanyánkban a déli órákban. Olvastam a következőket ebben az időben, mindenik hatással volt erre a versre = Catullus „Atthys könyvét”, amelyben valaki meghérélte magát és ez is bacchász környezetben történt. Továbbá Michelet egyik könyvét, vallásos történeteit, melyben a Bacchánsról sok szó van. És akkor volt nálam Reinach művészeti kis tükre, éppen akkor. És ugyanazon délben még egy másikat is írtam, a *Hegeso sírját*. Ugyanakkor írtam, iszonyúan sütött a nap és a lugasban sétáltam fel és alá és egy nagy fotelben ültem le, hogy leírjam. Nagyon Nietzsche hatása alatt álltam akkor. A görög és keresztény világeszme körében mozog ez is. Az askézis és a kicsapongás viszonya.

³⁰ Sz: „1911. tavasz.”

³¹ Sz: „Fogaras, 1911. tavasz.”

³² Sz: „1911. tavasz.”

³³ Vö.: 7. számú jegyzet.

³⁴ Sz: „Írtam Szekszárdon, szőlőben. Catullus Atthysa, Reinach Művészet kistükre könyveket olvastam.”; A Hegeso-vers teljes címe: *Hegeso sírja*.

*Csipkerózsa és társai*³⁵

Fogarason írtam egy este, szobámban, akkor amikor felolvasást kellett tartanom a Nyugat-estén, s ez volt az első felolvasásom. Azok számára csináltam a *Danaidákat*, a *Két nővért*, ezt a *Csipkerózsát* és *A sorshoz* címűt és a *Klasszikus álmokat*, a *Danaidákat* direkt erre, az első nap, s ugyanakkor a *Két nővért* is. *Csipkerózsát* egy pár nap múlva, nem éppen direkt, de éreztem, hogy jött még egy vers, erre az az egy kép hatott rá: Beardsley arcképe. A *Csipkerózsa*-téma már egyszer szerepelt nálam, s meg is mutatom neked Tennyson versét is, aminek ehhez semmi köze sincs, azonban hathatott rám. A „Nappali álom” címűt fordítottam. De mondom: semmi köze sincs hozzá. Ez még egy pár évvel ezelőtt megvolt, aztán elveszett. Egyik legjobb fordításom, Kosztolányinak adtam. (Szabó Lőrinc megjegyzése: Fernand Gregh hasonló versét nem ismeri.)

*Esti dal*³⁶

Játék, tisztán játék. Azt hiszem, hogy Szegeden írtam, semmi pozitívet nem tudok róla mondani.

*Éji dal*³⁷

Fogarason írtam, a szobámban. Nietzsche Zarathustráját olvastam akkoriban, akkor olvastam újra, aznap du. vagy biztosan este olvastam, nem tudom: hatott-e rá? Alkonyatkor, mikor nem gyújtottam lámpát, akkor gondoltam ki a verset. Nagyon szép kilátás volt ablakomból a havasokra, az *Alkonyi prológus*ban van.

*Alkonyi prológus*³⁸

Szintén alkonyatkor írtam, ugyanott. Akkor, mikor az első kötetet gondoztam. Először töredéknek maradt. Napok múlva vettem észre, hogy tulajdonképpen befejezett vers. Nagyon rövid időn belül írtam a következő verseket: *Vasárnap* és *Esti kérdés*.

³⁵ Az itt felsorolt versekhez egyenként a következő jegyzetek fűződnek:

Csipkerózsa. Sz.: „Fogarás, szobában.”; Rába György tévesen tulajdonítja CH. SIMS reprodukciója hatásának. (*A szép hűtlenek*. Bp., 1969. 86.) Babits szerint Beardsley képe hatott rá, ezt be is vette *Az európai irodalom története* vonatkozó fejezetébe. Millais metszete az 1936-i kiadás 534. oldalán.

Két nővér. Sz.: „Fogarás, 1909. szobában (Swinburne-hatás).”

A sorshoz. Sz.: „1909. Szekszárd, Fogarás. Tragédiát akartam írni Messalináról. Tacitust olvastam Szekszárdon reggelente a szőlőhegyen.”

Danaidák. Sz.: „Fogarás, 1909. márc. Szobában, a Nyugat matiné-számába. Ugyanaznap a *Két nővér*.”

Klasszikus álmok. Sz.: „Fogarás, szobában.”

A Nyugat első budapesti matinéjára írt három verssel jelent meg Babits először az írók között is a nyilvánosság előtt. SCHÖPFLIN A magyar irodalom története a XX. században. Bp., 1937. 139.

³⁶ Sz.: „Szeged, 1906–7. Utcán sétálva.”

³⁷ Sz.: „Fogarás, szobában, Nietzsche olvasása után.”

³⁸ *Alkonyi prológus*. Sz.: „Fogarás, szobában (az ablakból látszottak a havasok alkonyfényben).”

Vasárnap. Sz.: „Fogarás. Elejét Szegeden, vasárnap az utcán.”

Esti kérdés. Sz.: „Fogarás, szobában.”

*Esti kérdés*³⁹

Ugyanilyen esti hangulatban, de már lámpagyújtás után. Az első sorai, azt hiszem, régebbiek, mint az egész. Ezek sokáig álltak... Mikor az első sorait írtam, sejtelmem sem volt, hogy mi jön ki belőle. Velencei reminiscenciák, amik benne vannak, ezek akkoriban nagyon sokat háborgattak. Azonkívül vannak ott dolgok, amikre még emlékszem „bar-na, bús szoba” az én szobám. „Napfényű gáz”, kávéház = ez a szegedi Tisza-kávéház emléke, ahol én sokat ültem szegény Kun Józseffel. „Domb oldalán ebekkel...” Itt a hangulat bajai időkhöz nyúlik vissza, mikor sokat utaztam kocsin. Ekkor gondoltam ki és az eb csak későbbi hozzáköltés. Vadász-benyomásaim csak gyermekkoromban voltak. Egy nagybátyám vadász volt és én sokat jártam vele, úgy, hogy nálam volt egy flóber-puska és együtt sétálgattunk. A „bűvös lámpa” gyerekkoromból maradt emlék, mert akkor a *laterna magica* egyik legkedvesebb játékom volt. Rendkívül sok élményem van ebben a versben, ezért szeretem. Nagyon a lelkemhez nőtt! Rendkívül gyorsan írtam. Egészen gyerekkori ez a kép is: „az utcalángok kettős vonalát”. Két évig laktam elemista koromban Pesten és így iszonyú éles benyomásom maradt az esti hosszú utcasorokról, az Andrássy útról. (Szabó Lőrinc megjegyzése: Egyik kérdésem, hogy „hát az utcalányok”.)

*Őszi tücsök*⁴⁰

Szekszárd; egész éjjel nem aludtam. (Így írtam, ugyanitt egy ilyen éjjeli álmatlanság alatt a *Minét* verset.) A tücsök zenéje nagyon szépen behallatszott. Olyan szobában laktam, ahol egyetlen ajtón az udvarba lépett az ember. Még lépcsőm sem volt. Az ablak is az udvarra nyílt. A vers gondolatában van valami, ami rokon a *Sunt lacrimae rerum*-mal. Mint az anyag és itt az élet lelke. Nincs a két vers között nagy időkülönbség.

*Névjegy*⁴¹

Baján írtam, délután, óriási szobámban. Akkor kezdtem először filozofálgatni, s ez meg is látszik. Az idealista filozófia alapgondolata van benne. Rokon „*A lírikus epilógja*”-val. „Ég s föld között valókkal”, ez Shakespeare Hamletjének a mondása, amit Horatióknak mond.

³⁹ Sz: „Fogaras, szobában.”; Kun József, a költő és műfordító Babits legjobb szegedi barátja, l. róla BABITS cikkeit: *Kék hegyek, Kun József versei*. Nyugat 1909. I. 453. és *Kun József* (nekrológ). Uo. 1912. II. 66.; *A Herceg, hátha megjön a tél* is első kiadásának szövegébe utcalángok helyett utcalányok kerültek, erre céloz SZABÓ Lőrinc ugratása.

⁴⁰ Sz: „Szekszárd, éjjel, álmatlan ágyban.”; Teljes címe: *Az őszi tücsökhöz*; A *Minét* tulajdonképpen a *Gálans ünnepség* című versre való utalás.

⁴¹ Sz: „1905–6. telén, Baja. Szobában. (Nagyon nagy szoba, egész táncterem, régi bútorok, vadászkeszlet.)”; Teljes címe: *Névjegyemre*.

*Mindenek szerelme*⁴²

Fogarason írtam a mezőn, a Papírmalom nevű liget mellett kóborolva. A két első strófa régebben megvolt már. Kéjelgő vers, de nem egy határozott tárgyra irányuló vágyakkal.

*Ima*⁴³

Nagyon régi, gyerekkori vers. Szekszárdon írtam este, (Majd' hogy minden versnél emlékszem a napszakra.) Már nyitott ablak mellett a sok szobán keresztül járva. A serdülőkor ábrándjaival van asszociálva egy kicsit. Az utolsó két sor másként hangzott. Eredetileg így volt: „Mert mi nékem elég lenne, Azt megteremteni erőd, tudásod gyenge.” Ez rossz volt nagyon. Így is nagyon rossz, egyike a legrosszabb verseimnek. Nekem azonban akkor nagyon tetszett a következő ok miatt: úgy éreztem, hogy fellebb mentem, mint mindig. Ezért tetszett akkor. Mikor felolvastam egy nagynénémnek, aki első irodalmi megíttém volt, azt mondta, hogy majdnem olyan, mint egy istenkáromlás.

*Örök dolgok*⁴⁴

Fogaras. A tárgy, akire vonatkozik, sokkal jelentéktelenebb, mint a vers látszik jelezni. Ez is a fogarasi cukrászkiasszony. Nem volt nehéz célt érni nála. Már tanár voltam, szép lány volt, német.

*Vonaton*⁴⁵

Fogaras, este, lámpa mellett, sétálva a szobámban írtam, egészen friss úti benyomásból, ami pontosan le van írva. Egy távoli emlék még mindig a cukrászkiasszonyra célzott.

⁴² Sz: „Fogaras, Papírmalom nevű ligetben.”

⁴³ Sz: „1903. jún. Szekszárd. Emeleti szobában, nyitott ablakon kilátás a patakra.”; A nagynéni: Nenne, Kelemen Ilona: szép portrét rajzol róla *A gólyakalifában*. Róla TÖRÖK S.: Babits első tanítója, emlékezés Kelemen Ilonára. 1943. OSzK Kézirattár Babits-hagyaték, Fond III/2178.

⁴⁴ Sz: „Fogaras, szobában.”; Teljes címe: *Örök dolgok közé legyen híred beszótt.*; A fogarasi szerelmes versek hősnője a Chyba-féle cukrászda dolgozója volt, róla Babits Török Sophie-nak mesélt, l. Bisztray i. m., i. h. 444–46.

⁴⁵ Sz: „Fogaras, szobában.”

*Új leoninusok*⁴⁶

Szekszárd, este, épp vihar előtti hangulatban, a szőlőhegyen. Elképzelt szerelem. Mikor elejét írtam, nem tudtam, hogy mi lesz a vége. De a hangulat nagyon belőlem nőtt és szeretem ezt a verset. Leoninusokat tényleg készakarva akartam megpróbálni. Tennyson is írt és egy kicsit tán hatással is volt rám. Az iskolában tanáraink azt mondták, hogy rímes hexameterem olyanok, mint a festett szobor és én talán dachból is meg akartam próbálni. Akkor kicsit játékosnak éreztem és mégse az. Az ég színárnyalatai roppant meghatottak akkor, mikor írtam. Jártam ott az úton. Széles kilátás van.

(Irodalomtörténet 1975. 7. évf. 2. sz. 443–462.)

⁴⁶ Sz: „Szekszárd, szőlőhegyen, este.”

Babits Mihály kiadatlan verse

Térítőők

Kiket a jó vetést a vad világban
szétszórni vitt a jámbor indulat
Amerikába sötét Afrikába
hol nyomotokban új szellem gyuladt

Ti fogtatok minden nyelvet igába
hogy minden nyelv dicsérje az Urat
arcát a föld előttetek kitárta
tiportatok nem sejtett új utat.

Volna csak bennem is hit oly erős
mint bennetek, erősítő varázsként,
lehetnék én is nagy miként ti hős.

Kit a kétség hitétől messze vitt el
nem kaphat új célt? S nem lelhetni másként
új földeket, csupán a régi hittel?

(1903–1905)

(Vigilia 1975. máj., 40. évf. 5. sz. 327.)

BABITS MIHÁLY

Filozófia és irodalom*

Annak, aki a lefolyt század eszmeáramlatairól akar beszélni, nem kell filozófiai fejtegetéssel untatni az olvasóját.

Ha egy régi század eszmeáramlatairól lenne szó, bizonyosan fellapoznánk a filozófusok könyveit is, sőt talán legelőször azokat: meg volnánk győződve – s igazunk is volna –, hogy ezekben a könyvekben találjuk meg a kor eszméinek legmélységesebb és legvilágosabb tükrét, hogy itt mindjárt a lényeghez érünk, a legegyszerűbb, minden esetlegességtől megtisztított Eszmét kapjuk – nem eszméket, hanem az Eszmét, nagy E-vel.

A XIX. század filozófiájával valahogy nincs ez így. A filozófia szaktudomány lett, ezer részletbe vezett; elvontságainak emeleiteit a felhőkig építette; érdeklődésével gyakran elszakadt a kortól, máskor támadta azt, sokféleségével megzavarta az Eszme tiszta képét. A század haladtával mindig kevesebb az olyan filozófus, akinél nyíltan és tisztán jelennék meg a század hangulata, s aki akad ilyen, az már kissé távolabb áll a céhtől s a céhbeliek, olykor joggal, szeretik az irodalomba átutalni. Így semmi ok arra, hogy elmélkedésünk a szakfilozófia rengetegeibe merüljön; de arra nincsen semmi kedvünk, hogy más oldalról fogva meg a kérdést, *Filozófia és Irodalom* címen a filozófiai irodalomról, filozofikus költészetéről beszéljünk. Ha a filozófia egy komplikált szaktudomány – logika, pszichológia, metafizika, ismeretelmélet s hasonló diszciplínák szövődéke –, akkor filozófiai költészet voltaképp nincsen is; – mint ahogy nincs matematikai vagy fizikai, földrajzi vagy csillagászati költészet. Persze lehet szó egy költeményben csillagászati dolgokról, adhat egy regény geográfikus útleírásokat: az igazi tárgy mégsem ez a tudományos ismerethalmaz, hanem annak az emberi lélekre tett hatása – a lélek! Így van ez a filozófiával is. El tudok képzelni mély megindulásokat metafizikai vagy ismeretelméleti igazságok előtt, melyek költői kifejezést nyernek. De ez azért nem metafizikai vagy ismeretelméleti költészet lesz – hanem lírai. S még a pszichológiai költészet is csak költészet, s nem pszichológia: – a költő kifejezi a lelket, a pszichológus legfeljebb leírja.

A filozófiához hát, mint tudományhoz, semmi köze a költészetnek – és nem is erről lesz itt most szó, hanem arról a meghatározhatatlan valamiről, ami a filozófia mögött is áll, s amit a filozófia mögött is inkább érezni és sejteni lehet, mint látni és megnevezni; arról a titokzatos fluidumról, amit a „század lelkének” mondhatunk, s ami láthatatlan pórusokon szívárog be a kultúra minden zugaiba, filozófiába úgy, mint költészetbe. Hogyan lássuk meg ezt a láthatatlan valamit, hogyan fogjuk el az eloszlót, a megfoghatatlant, hogyan nevezzük meg a névtelent?

* Babits Mihálynak ez a csak nagyon kevesek által ismert tanulmánya 1923-ban jelent meg az *Aurora* című folyóiratban, melyet aztán rövidesen Szabó Dezső vásárolt meg. A korábbi számok vagy a rossz propaganda miatt nem váltak ismertekké, vagy – a maga irodalompolitikai okaiból – éppen Szabó Dezső zúzatta be őket. A szöveget az első megjelenés alapján Gál István közli.

Talán nem látszik csodálatosnak ma, ebből a szomorú XX. századból visszanezve, ha a XIX-ediket mindenestül egy oly eseményen keresztül látjuk, mely nem is a XIX-ikben történt, hanem már ebben a XX-ikben: a XIX. század az a század, mely a világháborút megelőzte s minden dicsőségére, minden fényére ráveti árnyékát az a rettenetesség, ami valahogyan mégiscsak ennek a dicső kornak a gyümölcse. A XIX. század az átmenet a francia forradalom és a világháború közt, vagyis átmenet az emberiségnek egy oly korából, mely vérmes reményekkel eltelve a végső Testvériségről álmodott abba a másikba, mely minden célját az öldöklésben lelte. Amikor a XIX. század eszméjét keressük, önkénytelenül úgy érezzük, hogy ennek az eszmének olyannak kell lennie, amely ezt az eseményt megmagyarázza vagy legalább lehetségessé teszi. Vajon ez csak szubjektív érzés volna? A háború nem múlt el, s érthető, ha nem tűnt el belőlünk egészen az se, amit a háború monomániájának lehetne nevezni. A nagy változást, mely egész életünkben esett, még mindig nem tudjuk megszokni. Az átélt szörnyűségek még mindig visszajárnak belénk. Minden jelentéktelen esemény, minden szó, minden arc, minden kis atoma az egész szörnyűséget tükrözi vissza. Minden kis életatom fertőzve van még az egész szörnyűséggel.

És hiába próbáljuk kicsukni az életet. Hiába menekülünk könyvekbe, eszmékbe, kultúrákba, ama letűnt XIX. század kultúrájába, mely mégiscsak a kultúrának egy nagy százada volt. Egyszerre csak azon kapjuk magunkat, hogy könyvekben, eszmékben, kultúrában is a háború csírait keressük: s aki keres, talál. Ő, legkedvesebb könyveink is meg vannak már fertőzve! Minden gondolat, amit a háború előtt leírtak bölcseink, költőink, jelentőssé válik: mintha mindenikből oly lelkiállapot, világnézet leselegne elő, mely a háború mélységes okainak kifejezése. Azoknak az okoknak, melyek nem az eseményekben, nem a politikusok civódásaiban, hanem a kornak titkos lelkében rejlenek.

Utólag minden megmagyarázható. A legszeszélyesebb arabeszkekbe – ha egy kicsit távolodunk tőlük – szabályos figurákat, emberi arcokat, állati alakokat vagyunk hajlandók belelátni.

Így van ez az eseményekkel is.

Mennél fontosabb valamely esemény, annál kevésbé tudunk belenyugodni, hogy a világ vak folyása hozta volna létre: a tények ostoba gördülése, mely bár okoktól szorosan meghatározott, előttünk valahogy mégis mindig véletlennek fog feltűnni. Mélyebb okokat, morális szükségességeket, a történelem logikáját fogjuk keresni mindig: s aki keres talál.

Ez is a magunk vigasztalásának egy módja. Mert előbb vigasztalódunk azzal szemben, amit mélységesen szükségesnek s világnézeti fontosságúnak gondolunk. De a jelentéktelen, a kicsinyes és külsőleges okok hatalma iszonyú! Pedig ezek kormányozzák a világot.

Én meg vagyok győződve, hogy a történelem logikátlan, s úgynevezett mélyebb okai a világháborúnak sincsenek. A világháború a történelem legmonstruózusabb véletlensége: amennyiben véletlenség minden, ami nem messzebbre látó szándék és terv szerint, hanem apró okoknak időben találkozásából és egymásra hatásából származik. Ilyen volt a háború. Emberek csinálták, kétségkívül s köztük néhányan teljes és bűnös szándékosságból is. De az ő szándékosságuk véletlenség a történelemben. Véletlenség azon hatalmas embertömegek egészére nézve, melyeknek életébe oly mélyen és átkosan belenyúlt. Kívülök álló valami, semmi szükségszerű gyökere nem volt az ő lelkükben. E nagy embertömegek életéből, gondolkodásának és érzésének mai stádiumából folyó szükségességet a háborúnak, aki látja, bizonyosan úgy látja csak, mint aki emberi formákat lát a felhőkben, arcokat arabeszkek szeszélyeiben.

Azonban, ha nem is világnézeti ok idézte elő a háborút, kellett lenni valaminek a kor világnézetében, ami lehetségessé tette.

Elsősorban arra gondolok, ami lehetségessé tette, hogy az emberek eltűrjék.

Mert ez a világháború legnagyobb csodája. Az, hogy egy ilyen értelmileg nagyon felvilágosodott s a szabad szó és gondolat minden eszközeivel ellátott korban – száz évvel a francia forradalom diadala után – lehetséges legyen ez az értelmetlen iszonyat, minden szabadságnak és emberi jognak ez a tökéletes elnyomása, aminek példája még nem volt a földön. Tűrhetők voltak a régi háborúk. Tűrhetők a vadság ökölharcai, míg a lelkek nemesebb és szabadabb horizontokat nem ismertek. Tűrhetők a fejedelmek zsoldoshadai, míg a nemesebb egyén viszonylagos szabadsággal vonhatta ki magát durvaságaikból. Tűrhetők a nemzeti küzdelmek, a vallásháborúk és szabadságharcok, míg valamely eszme vagy jelszó a célnak és értelemnek legalább látszatát megadta. De hogyan tűrhető a céltalanság és rabság háborúja a mai szellemi horizontok mellett? Tűrtük, mert „muszáj” volt? De a történelem eléggé megmutatta, hogy az emberek a muszájt sem tűrik, ha az minden gondolatukkal és érzésükkel – az uralkodó világnézettel – ellentétben van: inkább belepusztulnak s kemény falakban zúzzák fejüket.

S mikor volt meg ez az ellentét – „muszáj” és világnézetek között – jobban, mint a háború alatt?

Magában a világnézetben kell itt valami oknak rejlenie, ebben az egész mai hangulatban valami erőnek vagy gyengeségnek, ami lehetővé vagy kényszerűvé tette a mai világnak a minden borzasztóságokba való szótlan belenyugvást. Mégis beszélhetünk hát a „háború világnézeti alapjairól”. Mert bizonyos, hogy nem minden világnézet mellett képzelhető e mai türelem. S ki merte volna végre is föloldani a fűriák láncait – átadni a világot a véletlen érdekek és hatalmak prédájául – ha a levegőn maga körül, az egész világ hangulatán, a világ intelligenciájának hangulatán nem érezte volna lehetőségét, bizonyosságát e világ türelmének és mindenbe belenyugvásának? Annak, hogy legfőljebb azt mondják:

– Ez mindig így volt és mindig így lesz. Gaz és esztelen dolog ez – de a világot nem az ész kormányozza.

Nem valami háborús világnézetben kell tehát keresni a háború „világnézeti alapjait”. Nem valami hazafias vagy militarista meggyőződésben; hisz ez nem is nemzeti háború volt. Különbösen is, nem meggyőződés csinálja a háborút. Ha minden ember jobb meggyőződése szerint cselekedne: nem volna háború. Sohasem fordult még elő a történelemben, hogy oly óriási többsége az embereknek meggyőződése ellenére cselekedett fontos dolgokat, oly teljesen meggyőződése ellenére élt és halt volna, mint manapság. Nemcsak gonoszságból, nemcsak gyengeségből. Hanem valóságos világnézetből.

Nem háborús világnézet lehet ez, hanem valami fatalisztikus cinizmus, valami rezignált „minden-mindegy” filozófia. Ez a világnézet, amelyet én már a háború alatt veszedelmes világnézetnek hirdettem, ellenségnek, ami ellen küzdeni kell. Mai szempontunkból óhatatlan, hogy ezt az attitűdöt ne lássuk a legfontosabbnak, a legvégtetesebbnek a XIX. század egész szellemi életében. Megrajzolni az ellenség arcképét? Ezt most csak futólag tehetem, néhány ceruzavonással, hogy karikatúrához lesz talán hasonló. De annál jobban megérthetem, miért rossz, mi az üldözendő benne?

Az ellenség neve: antiintellektualizmus.

Vagy: antiracionalizmus. Csakis ez lehet. Az értelmetlen iszonyokba való belenyugvás csak oly korban képzelhető, mely elvesztette hitét az Ész, a Ráció erejében, mely gyó-

gyíthatatlanul vannak és értelmetlennek látja a világot. Mikor az emberek hinni, kívánni nem merik már az ész szerint való életet.

Ilyen a mi korunk: a XVIII. század nagy reakciója. Az ésből való kiábrándulás kora ez. Ilyen már a filozófia is. Megdöbrentő, de szóról szóra igaz: az egész mai filozófia egy évszázad óta az ész és értelem tekintélyének aláásásán működött. Kant már megkezdte azt azzal, hogy szigorúan kiszabta az ész korlátait. Kivonta hatásköréből a Ding an sich-et, a világ lényegét. Ez a lényeg nemcsak megismerhetetlen, hanem alapjában ésszerűtlen valami. Az ésszerűséget, tér, idő és ok törvényszerűségeit mi látjuk csak bele. Értelmünk kénytelen minden ismeretét saját formái szerint elgondolni. De ezek csak értelmünk formái: nem a világé, nem a lényegé. A lényeg nem szükségképp értelmes s érthető.

Hogy milyen jelentősége lehet az emberi életre az ily gondolkozásnak, azonnal kitűnt a Kant erkölcsanában. A morál legszorosabb összefüggésben van a lényeggel. Ha a lényeg ésszerűtlen valami, miért lennének a morális parancsok megokoltak avagy logikusak? A kategorikus imperativus nem tűri a miért-et. A ne kérdezd miért, a vak fegyelem morálja, az igazi porosz morál, militarista morál ekként filozófiai alátámasztást nyert.

A veszedelmes világnézet nem állt meg e ponton. A gondolkodás félelmes gyorsasággal fejlődött egy teljes antiintellektualizmus felé. Az ész, a dialektika megélesedett fegyverei mintha csak arra szolgálnának, hogy velük magát az észt, az értelem presztízsét támadjuk meg s piederstálra emeljük az észellenest. Hegel polgárjogot szerzett a logikában az ellentmondásnak. Schopenhauernél az ész már csak egy kis lámpás, melyet a vak Akarat gyújt magának – jó későn – a létért való küzdelemben. Szolgája és eszköze a teljesen logikátlan valaminek, mely őt semmiben maga ellen érvényesíteni nem hagyja.

Amint a logikumok tekintélye csökkent, a tényeké viszont emelkedett. S a tények filozófiája fatalisztikus. A világ nem ésszerű valami: tényeibe bele kell nyugodnunk, bárminők legyenek. Ez a kor közös filozófiája: a legnagyobb ellenfelek, Schopenhauer és Hegel, e pontban ismét találkoznak. Ez a schopenhaueri pesszimizmus gyökere. De ez a gyökere a történeti fölfogásnak is, mely Hegelből indul, s az egész XIX. századot jellemzi. A történetet nem szabad ésszerűség, nem célszerűség szerint kritizálnunk. A történet örök küzdelme, a vak erőké. Az események logikájának semmi köze az ész logikájához. E fölfogásokból diadalmasan kellett kibontakozni a tényjognak, az erősebb jogának. Megszületett az önzés és erő, a Wille zu Macht filozófiája, a Stirner–Nietzsche filozófia.

E nagy filozófok maguk is érezték tanaik veszedelmességét. Nietzsche kifejezetten tiltakozik a műveiből levonható militarista és allddeutsch következtetések ellen. „Ezért még arra is gondoltam, hogy franciául írom meg könyvemet” – mondja valahol. Még sem akadályozhatta meg, hogy tanítása háborús uszítók cégérévé ne legyen – és joggal.

A modern gondolkodás pedig fejlődött tovább – a nyílt antiintellektualizmus felé. A vak tény joga köztudatba ment át, közhellyé vált. Minden filozófia, amely csak valamelyest hatott a századvég hangulatára, egyetlen gondolatban egyezik meg: az ész sohasem képes megérteni, annál kevésbé kormányozni a világot, a cselekedet csak a fontos, az intenció, az életlendület!

A pragmatisták ehhez képest átalakították az igazság fogalmát. A gondolatok igazságának egyetlen kritériuma cselekedeteinkre való lehetséges hatásuk. Tehát nem logikai, hanem életbeli kritérium. Az ész ezzel leszállt ítélőszékéről. Az egyetlen és örök uralkodó a tény s ezzel az ostoba, a logikátlan Múltnak a hatalma. Mert a tény megszületve azonnal múlttá vál. A múlt fölglyülemlik, mint leküzdhetetlen erő, az életben: s hiába mond

ellene a jelen belátás. Az egész élet nem egyéb, mint a folyton gyülemelő, megállíthatatlan és megölhetetlen múlt. Mi magunk ez vagyunk. Ebben áll Bergson filozófiája.

S az ily filozófiák minden konzervativizmusnak, a fennálló és hatalmas rosszba való minden belenyugvásnak új ajtót nyitnak, új jogot biztosítanak.

Megnyugvás a rosszban és bátorság a rosszra! Az ész tehetetlen a cselekvés irányítására. A cselekvés viszont független az észről és észszerű moráltól. Ez a két sarkpontja e világnézetnek, mely fatalista és mégis imádja a Cselekedetet.

Mind a kettő ugyanazon hangulatból ered s ugyanazon hangulatot szüli.

Mert hangulatokról van itt szó és nem nézetekről. Nem gondolatokról, melyek filozófusok szobáiban születtek. Hanem hangulatról, mely korunk egész érzésvilágát átítatta. Mint a Nílus Egyiptom földjét tavasszal: hogy bármi távol a folyótól, mégis minden kis növény az ő nedveiből táplálkozik. Így az utolsó évtizedek szellemének minden kis gyümölcse – az irodalomnak csakúgy, mint a filozófiának minden alkotása – ezt a keserű és mérgezett talajízt érezte.

Csakhogy, ami a filozófiában kifejezett gondolat, az az irodalomban mély és tompa érzés.

Mély érzése elsősorban a világfolyás értelmezetlenségének, az ész gyöngeségének, az események szörnyű vakságának. E szkeptikus, nihilisztikus irodalom típusa a francia: Renan öröksége. Különös! Az az irodalom, melynél soha ésszel, szellemmel telibb irodalom nem volt, Voltaire gyermekei! Itt is az ész saját fegyvereivel veri önmagát, a XVIII. század szelleme önmagának érik kegyetlen reakciójává. Anatole France egy-egy műve az ész pamfletje az ész ellen, a fölvilágosodás önleplezése. Megmutatja, hogy az ész oly gyenge, hogy szinte veszedelmes, mint a rossz puska. Minden jóakarata és lelkesedése, kiirtani a világ értelmetlen borzasztóságait, csak újabb borzasztóságokat fog szülni. Mint a francia forradalom eszméje, mely békét és testvériséget akart, csak újabb és rettenetesebb öldökléseket hozott.

A világon nem lehet segíteni. Hagyni kell a maga vak, ostoba, szörnyű vágányában.

Ez a pesszimiztikus színezése a csüggedés e világnézetének. A modern angol irodalomban azonban ugyanez a gondolat valami heroikus optimizmusra fejlődött. S ez talán még borzasztóbb a háború tudatával nézve! Browning, Meredith az emberi sors és élet oly elemzését nyújtják, hol ész és babona, igazság és hazugság, jószág és önzés végképp összezavarodik. A leplezett médiumot a prófétától, a hitetlen püspököt az apostoltól, a jótékony-ságáért tisztelt főurat az önző zsarnoktól semmi lényegi különbség sem választja el. Csak külsőségek és véletlenségek. A véletlenségek elcsüggesztő hatalmát mutatja meg Wells is – éspedig nemcsak fantasztikumaiban, hanem a társadalmi élet rajzában – a lehetőségek ijesztő sokaságát, a külsőséges és triviális rugókat, melyek a sorsot viszik.

E zavart világban, mely minden esztelenségnek és rettenetességnek tárt kaput nyit, már élni tudni maga hősiesség, mely öntudatával magát jutalmazza. A férfias küzdelem gyönyöre, s a gazdag élmény élvezete lesz így az egyetlen érték a világon. E heroikus világnézetből könnyű látni az utakat, egy nyíltan háborús világnézet felé. Az angol irodalom Kiplingben el is jutott odáig.

E háborút-igazoló érzésmódnak két különböző hangsúlya lehet. Az angolok a férfias küzdelem értékét hangsúlyozzák. A kontinens lírája viszont az élmény dicsőségét zengi. E lírikus világértékelést legkimondottabban Barrèsnél találjuk. A barrèsi *culte du moi* tulajdonképpen az élmény kultusza, a múlt kultusza. Mert ez az én, a *moi*, nem egyéb, mint élményeink összege, múltunk foglalata. Éspedig nemcsak a magunk múltjáé, hanem fa-

junk, nemzetünk múltjának átöröklött eredője bennünk. Ezt a vak múltat, amit mindannyian iszonyú „tehetetlenségi nyomatékként” magunkban hordozunk, piedesztálra állítani és kultuszban részesíteni annyi, mint minden ésszerű alakításáról és javításáról az életnek örökre lemondani. Ahol az egyetlen megmaradt és lehetséges cél csak e múltból felnőtt *moi* művészi kiképzése, ott már előre elfogadtunk minden értelmetlen iszonyúságot, amit e múlt iszonyatos és makacs hatalma rejt.

S ez végső konzekvenciája ennek az egész érzelmi bergsonizmusnak, ami nem egyéb, mint a mai lírizmus. Igen: a mai líra ezer énekben éneklí ugyanazt, amit a mai filozófia is bizonygat: hogy minden igazság és minden dicsőség az élményé, a mély, ösztönös, értelmileg meg nem érthető és ki nem fejezhető élményé. Az ösztön, az élmény, az értelmetlen lélekmélység, a rejtelmes tudatalatti világ! A mai líra világnézete ez. A Verlaine, a Swinburne világnézete.

Az élmény...! A lélek babusgatja élményeit, ringatózik bennünk... Még a fájdalom-sak is élvezet forrásai, kegyelet tárgyai lesznek számára. Lassankint feltámad kalandvágya az élmény irányában. Új, mesterséges, komplikált élményeket keres. Valami szellemi perverzítésba dől. Jó és rossz, értelmes és értelmetlen nem léteznek többé számára! Az élmény önmagának igazolása lesz. Ezt a szellemi kalandvágyat érezzük az egész mai német irodalomban. Ez a hódító dilettantizmus, mely minden műfajt megpróbál, mindenbe beleéli magát, mindent lefordít, dekadens lesz csupa alaposabból és klasszikus dekadenciából: az élet nyelvére lefordítva, kapzsi és hódító élményvágyat jelent, háborús filozófiát. S ugyanezt a szellemi kalandvágyat érezzük d’Annunzio és a futuristák világnézetében, akik a háborúban ennek minden konzekvenciáját levonták.

A vak élménynek ez a tisztelete, sőt vágya – amely amellet nem ismeri el az ész bíráskodási jogát az élmények fölött –, mi készíthette volna jobban elő a világ intelligenciáját egy borzasztó és óriás élmény rezignált, ellenkezés nélküli, sőt, lelkes elfogadására? Ez a „veszedelmes világnézet!” Ez az ellenség!

De hát harcoljunk-e ellene, meg tudják-e tagadni? Nincs-e igaza? Nincs-e igazuk a nagy gondolkodóknak kritikájukban, melyet az ésszel szemben gyakoroltak, tapasztalatunkban, mely az élmény hatalmát igazolta? Nincs-e igazuk a nagy költőknek, hogy az élmény a mélye a világnak, az a mélység, ahonnan kihajt művészet és élet? Észművészetet csináljunk? Visszahozzuk a XVIII. század lapos racionalizmusát a filozófiába?

Nem, a modern tudást és érzést nem lehet megtagadni és egy előbbeni stádiumba visszatérni. A modern racionalizmus nem lehet ugyanaz, ami a XVIII. századé volt. Amit azóta szereztünk, el nem veszíthetjük. De hát e mai világnézet elveszítette-e a XVIII. századot? Nem éppen e racionális század eszméiből fejlesztette-e ki ugyanannak a reakcióját? Nincs-e benne mai kultúránkban a racionalizmus is? Ha ez így van, csak hangsúly kérdése az egész. Egy szerencsés hangsúlyváltozás – és a racionalizmus győzni fog, áldott győzelemmel, mely a legyőzött világnézet értékeit nem semmisíti meg, mint barbár hadvezér, hanem elsajátítja, fejleszti és meggazdagszik velük. Mint Róma a meghódított Graecia kincseivel.

Mi hozhatja meg ezt a szerencsés fordulatot, mi billentheti el ily áldott módon a lélek hangsúlyát? Bizonytal nem az ész, amely gyenge harcolni a saját okaival, gyenge harcolni a tények és a tények nyomán felbizsergő érzelmek keserű és fojtó tengerével. Érzelemmel csak érzelm harcolhat és itt egy olyan érzelmre van szükség, amely az észbe vetett bizalmunkat visszaadja, noha nem belőle származik; amely az ész jogait és mo-

rálját, az ész kormányának hatalmát mintegy külső segítséggel megerősíti; amely megnyugtat bennünket, hogy a világ látszólag oly értelmetlen és ésszerűtlen ténszövedékben valahogy mégis minden jól történik, annyira jól, hogy a mi eszünk is csak azért nem tudja ráadni helyeslését, mert kicsi látni és gyöngé belátni magasabb érveit, amelyek mintegy az Isten érvei; szóval valahogyan mégis ész szerint való a világ, csak hogy nem a mi gyenge eszünk szerint; vagy talán nem jól mondom: nem is ész szerint való, mert azt a nagyobb és autentikusabb törvényhozót nem is lehet észnek nevezni, annyira nem azonos a mi földi eszünkkel; de mégis kell, hogy jobban megnyugodjunk benne, mint magában az Észben. Ennek a hitnek, ennek az érzésnek meg kell jönni, mert e nélkül alig volna képzelhető az élet ebben a világban, s éppen a legnemesebb lelkek élete legkevésbé. Ennek az érzésnek nem vethet gátat az Ész szkepszise, mert ez az érzés nem áll az emberi ész alapján s nem fogadja el azt véglegesen döntő bírónak – s az Ész ígényeit mégis nem gyengíti, sőt megerősíti, mert fölbüvöli az erős bizalmat, hogy – ha nem is lát végtelenig – mégis, mint a mi gyenge, földi szemünk is, ameddig lát, addig vezetni hivatott; – s ami túl van látkörén, az Ismeretlen, melynek ő is csak kicsi és igazán nyomorult teremtménye, nem teremtette hiába és nem teremtette azért, hogy ellenkezzék vele.

Ez az érzés, ez a hit, ez a bizalom mindenesetre vallásos érzés és vallásos hit, éppen mert az Ismeretlenre támaszkodik és abból kell kapnia erejét is, a titkos Forrásból, melyből az egész világnak minden ereje fakad. Mondom, vallásos bizalom és tulajdonképpen valami gondviselésben való hit, valami eleve elrendeltetésben, valami meggyőződés az Egész rendjéről, melyben az egyesek minden szabadsága bele van számítva, s amelynek megítélésére az a mi fogalmunk, amelyet úgy mondunk, hogy „jó” éppen oly kicsi talán mint az, amit úgy mondunk, hogy „rossz”!

A Gondviselés nagy problémája az egyén kicsinyes, emberi önzésének problémája: minden ember a saját külön gondviselését keresi a Gondviselésben, mindent magához mér, természetes ős jogának tartja, hogy ökörlötte forogjon az egész mindenség; amíg ez az önzés meg nem nyugszik, addig a Gondviselés igazi vallásos érzése föl nem kelhet; ez az önzés pedig nem tud megnyugodni soha, mert ezt az önzést az egyén egyén-volta legmélyében hordja. De ez az önzés, bármilyen kicsinyes, emberi is megjelenésében, a világ egységének és végtelenségének igen mély és nagyon igaz érzésén és elkerülhetetlen posztulátumán alapul; azon a hiten, melyet az anyagi világra nézve a fizikai gondolkodás már rég elfogadott, s amelyet a matematikus talán így fejezne ki: „a végtelenben minden pont középpont”; a fizikus pedig így: „minden pont hat minden más pontra s minden erőközpont az összes többi erőközpontok eredője”. Ennek a fizikai igazságnak az analogonja megvan az erkölcsi világban is, s minden igazán vallásos lélek úgy érzi, mint ha az Isten az egész világot egyenesen ökörlöle forgatná, az Ő erkölcsi lényének kiteljesedését célozva intézné – valami misztikus érzés ez, amit a szentek is éreztek.

Bűn, büntetés, igazságtalanság, szenvedés, nyomor, háború, halál, mind nem rendítheti meg ezt a hitet, amely túl van az éssen, s amely az egyént kibékítve az egészszel, kibékíti mintegy belülről a világot önmagával, a lelket megerősíti a Sors ellen, s e földi élet minden lehetséges szörnye, zavara, rettenetessége, rendtelensége, zajgása, omlása, sodra, örvénye, fürgetege fölé a nagy Rend gyönyörű, harmonikus szivárványát feszíti a lelkekben: mennyei szivárvány, amely békét ígér. Engedjessék meg most a szegény költőnek, aki a Sorssal és e rettenetes végű század eszméivel szemben való gondolatainak legmélyére ért ezzel s mint egy jámbor Noé, veti szemeit e belső Szivárványra, hogy egy

verssel fejezze be ezt az elmélkedést; mert, hiába, nem tudós ő, s legmélyebb gondolatait csak versben tudja elmondani. Mivel pedig minden vers önmagunkhoz szól, így szólítja meg önmagát:

Tudod, hogy érted történnek mindenenk – mit búsulsz?
A csillagok örök forgása néked forog
és hozzád szól, rád tartozik, érted van minden dolog:
a te bűnös lelkedért.

Ó, hidd el nékem, benned a Cél és nálad a Kulcs.
Madárka tolla se hull ki, – ég se zeng, – föld se remeg,
hogyan az Isten rád ne gondolna. Az Istent sem értheti meg,
aki téged meg nem ért.

Mert kedvedért alkotott mennyet és földet és tengereket,
hogyan benned teljesedjenek; – s korok történetét
szerezte meséskönyvedül, – s napba mártotta ecsetét,
hogyan kifesse lelkedet.

Kinek színezte a hajnalt, az alkonyt, az emberek arcát? Mind teneked!
És kinek kevert sorsokat és örömet és bánatot,
hogyan gazdag legyen a lelked? És kinek adott
annyi bús szerelmeket,

szerelmek bűnét és gyászát? s hogyan bűn és gyász egysúlyú legyen,
eleve elosztott számodra szépen derűt és borút,
sorsot és véletlent, világ nyomorát, inséget, háborút,
mindent a lelkedre mért

öltöny gyanánt: – úgy van! eónok zúgtak, tengerek száradtak, hogy
a lelked: legyen
császárok vétkeztek, seregek törtek, hogy megkapd azt a bút,
amit meg kellett kapnod, és világok vihara fűtt
a te bűnös lelkedért!

Mert ne gondold, hogy annyi vagy, amennyi látszol magadnak,
mert mint látásodból kinőtt szemed és homlokod, úgy nagyobb
részed énedből, s nem ismered meg sorsod és csillagod
tükörében magadat,

és nem sejtéd, hogy véletleneid belőled fakadnak,
és nem tudod, hogy messze Napokban tennen erőd
ráng, és a planéták félrehajlítják pályád előtt
az adamant rudakat.

(Vigilia 1975. szept., 40. évf. 9. sz. 586–592.)

Romain Rolland hatása Babitsra

Az első világháború idején még a nagy nemzetek nagy íróinak egy részét is elragadta a nacionalizmus, sőt a sovinizmus. Még Anatole France és Thomas Mann is a maguk nemzete önző igazát hirdették. A magyar irodalom örök dicsősége, hogy alig egy-két jelentősebb író tévesztett meg a háborús uszítás, nagyjainak túlnyomó része Adyval és Babitscsal az élükön az imperialista háború szörnyűségeit leplezték le. Ma már számos történelmi és irodalomtörténeti tanulmány foglalkozik a Szabó Ervin által irányított antimilitarista-pacifista mozgalommal. Ennek egyik vezető alakja volt Babits Mihály. Az évek óta tartó csoportos szervezkedés 1918 nyarán öltött olyan formát, hogy annak már nemzetközi visszhangja is lett. Fennmaradt két különböző kéziratban Babits egyedül írt és Jászival együtt fogalmazott egy-egy olyan tervezete, amely párhuzamos Romain Rolland és a vezető nyugati írók akkori kiáltványával. A nagy francia gondolkodó „A szellem internacionáléja”-nak nevezte tervezetét, Babits és Jászi pedig, valószínűleg amerikai munkásmozgalmi mintára használva a ma már avatagnak hangzó „lovag” szót, az „Európa Lovagjai” nevet akarta adni szervezkedésüknek. A két szöveg között félreismerhetetlen rokonság van. Jászi 1917–18 telén fölkereste Romain Rolland-t svájci száműzetésében és erről akkori baráti körének számot is adott. Babits pedig Schöpfung Aladárval, Benedek Marcellal, Laczkó Gézával és másokkal együtt izgalommal olvasta Romain Rolland háborús naplóját. Babits Szabó Ervintől még a Lenin által irányított, úgynevezett zimmerwaldi mozgalom folyóiratát, a Demain-t (Holnap) is kölcsönkapta. Jászi kérésére írta Babits Leibniz-tanulmányát és Szabó Ervin megbízásából fordította le Kant Örök békéjét. Érdekes, hogy Romain Rolland 1923-ban Europe címmel indított folyóiratot, Babits és Jászi pedig 1918-ban a Review of Europe-ot akarta megindítani. Török Sophie írta meg, hogy amikor esküvőjük után egy héttel először utaztak Szekszárdra, Babits a vonaton Romain Rolland Liluli című aristophanesi tragikomédiáját olvasgatta.

Amikor 1926-ban Gorkij, Duhamel és Stefan Zweig Romain Rolland 60. születésnapjára emlékkönyvet adott ki, Babitsot is fölkerették, fejtse ki véleményét az akkor már „Európa lelkiismeretét”-nek nevezett nagy francia íróról. Európa, Ázsia és Amerika akkori vezető írói, filozófusai, történészei és szociológusai működtek közre a Zürichben megjelent pazar kötetben. Babits franciául megjelent tanulmánya azonban még a világ-irodalom akkori nagy neveinek hozzájárulásai között is messze kiemelkedik. Szövegét egyetlen kötetbe se vette be és minthogy ez akkor egy budapesti napilap hasábjain jelent meg, amely ma már még könyvtárban is hozzáférhetetlen, itt közöljük teljes terjedelmében.

Kis nemzet koszorúja Romain Rollandnak

Micsoda koszorút vihet egy kis nemzet Romain Rollandnak?

Emlékszem, mikor az első cikk róla magyarul megjelent. Egy francia nyelvű magyarországi folyóiratban jelent meg a háború alatt, egy vértől csepegő, franciagyalázó, úgynevezett „háborús” vezércikk szomszédságában. A szerző borítékba tette a füzetet, s elküldte a nagy francia írónak. A válasz meglepő volt. Romain Rolland, akit hazájában sokan hazafiatlansággal vádoltak, egy rövid levélben megvetette és visszautasította a dicséretet, melyet az az orgánum halmozott rá, mely nemzetét gyalázta, s mely az ő nemes pacifizmusát egy idegen nacionalizmus fegyverévé látszott avatni.

Az igazi hazafi gesztusa így esik össze a nemzetek fölött álló – au-dessus de la mêlée – s minden nacionalista politikát megtagadó igaz pacifista gesztusával.

Illenék-e, hogy nemzetiszín szalaggal kössük át a babért, melyet ily szellemnek viszünk ünnepére? Az igazságosság, melyet egy tépett és tiprott kis nemzet a Béke szellemétől remélhet, bizonyosan nagy ajándék; de ez a férfiú, aki ez Igazságosság útját elkészíteni segít, nem a nemzetektől vár hálát és jutalmat. Harca az Ember harca, nem a nemzeteké: s noha az Ember érdeke a nemzeteké is, a nemzetek azt még meg nem értetik. A Nemzet a Falkából született és félig falka még: azt egészen emberivé tenni: épp ez a harc célja. S ha majd elérve a cél: akkor ünnepelhetik a nemzetek az Igazság utasait; addig minden ilyen ünneplés fáklyavivője Liluli, az illúzió volna.

Addig csak ember jön az Ember harcosát köszönteni; s az emberek sorában a magyar, nem kisebb és nem rosszabb ember, mint a többi. Testvér köszönti a testvért: mert magyarok közt is harcolt az ember s a költő ugyanazon falka-átok ellen; s ez az átok a kis nemzetnél talán még erősebb, mint a nagynál. Mondják, a költő nemzetének gyümölcse és kincse: mert művészetének anyaga, a nyelv, a legnemzetibb. De művészet és nyelv nemcsak színes ablakok-e, melyeken át túl a nemzeteken az Emberig látunk? Melyik művészet csiszolta ezt az üveget valaha simábbra, kristálytisztábbra és átlátszóbbra, mint a francia? Melyik avatta jobban céljává és hagyományává, hogy az Emberiség szószólója legyen? Ennek a hagyománynak örököse Romain Rolland: mennél kevésbé hűtlen az Emberiség eszméihez, annál hívebb nemzete hagyományaihoz.

Ez a művészet, mint mondani szokták „egyszerűségében nagy”, mert úgy van talán a Stílussal is, mint az Asszonyi Hírnév tisztaságával: hogy annál makulátlanabb, mennél kevesebbet kell beszélni róla. S alig van a költői prózának mestere, akinek művészetéről nehezebb lenne tanulmányt írni, mint Romain Rollandéról – hacsak nem oly tanulmányt, mint ő írt az Emberi Szellem némely nagyjairól: s mely a Művészen keresztül folyton az Emberre csüggeszti tekintetét, Romain Rolland stílje átlátszó, mint a jó emberek arca; nyelve egyszerű eszköze egy emberi misszióknak.

S amily egyszerű a nyelv, olyan egyszerű tulajdonképpen a misszió is: egyszerű, logikus és magától értetődő: amit talán éppen azért nem akar megérteni a logikátlan világ. De a Logika hatalma nagy: utat törve az emberi szellem mélyeiből, mint valami titkos Harmónia a Káoszból. A Logikának és a Muzsikának titokzatos összefüggése nyilatkozik meg a Jean Christophe költőjének szellemében is, mely nála egyszersmind a német és francia szellem szintézise; mert a Logika felé feszül a francia, s a Muzsika felé feszül a német. Senki úgy meg nem érezhette az emberi szellem fényének nagy egységét a nemzetek szellemeinek szívárványszíneiben, mint Romain Rolland: mert a maga szellemé-

ben érezhette ezt a színekre bomló egységet. Ennek az emberi egységnek nevében kell köszöntenie öt minden nemzetből, mindenkinek, aki minden nemzetek és minden művészetek és minden missziók testvérségére és emberi voltára ráébredt.

Babits mindvégig nagy figyelemmel kísérte Romain Rolland pályáját. Ennek döntő fordulata, a fasizmus és militarizmus elleni első, amszterdami világkongresszus 1932-ben, Barbusse és Rolland kezdeményezése, közvetlen indítéka Babits háborúellenes ankétjának, amelyet 1934-ben a Nyugat hasábjain szervezett; *„Mit tegyen az író a háborúval szemben?”* Dobossy László, Romain Rolland legnagyobb magyar szakértője, joggal állapítja meg: „Babits ankétja kétségtől része annak a nagy szellemi mozgásnak, amelyet Rolland és Barbusse kezdeményezése kiváltott”. A francia írónak az első világháború folyamán meghirdetett „pánhumanizmusa” most újraéledt és szinte szó szerint egyezett Thomas Mann „harcos humanizmus” követelésével. Babits rögtön Hitler hatalomátvétele után vezércikket írt a Nyugatba Göbbelsék könyvégetése ellen, később élete egyik legbátrabb cikkében állt ki Thomas Mann mellett, amikor bonni díszdoktorságától megfosztották. Romain Rolland Gorkij meghívására 1935-ben tanulmányutat tett a Szovjetunióban. Babits kevésbé szabad társadalomban élt és 1918–19-es közéleti posztjai miatt állandó gyanúperrel kísérték működését. „Babits, az orosz forradalom és az orosz írók” című orosz nyelvű tanulmányomban bőséges adattárat állítottam össze őszinte érdeklődéséről a Szovjetunió és az orosz irodalom iránt. Külön tanulmányt érdemelne (dolgozom is rajta), mennyire befolyásolta Illyés Gyula forradalmár magatartása Babits szerkesztői működését, sőt költői-esszéírói alkotásait is Illyéssel való mindennapi érintkezése és élete legszorosabb barátsága.

Idén nyáron alkalmam volt meglátogatni Romain Rolland szülővárosát, Clamecyt, és élete végének színterét, Vézelayt. Amit eddig tudtam Babits és Rolland párhuzamáról és lélekrokonságáról, az ott a helyszínen egész plasztikusan formálódott ki agyamban. Nem véletlen, hogy 1918-tól haláláig Babitsot is meginvitálták azokba a nemzetközi békemozgalmakba, amelyekben Romain Rolland vezető szerepet játszott.

Romain Rolland-nak távolról sem csak egy szűk írói körre volt hatása, a húszas években tömegek olvasták nagy kortörténeti regényét, a felszabadulás óta pedig éppen idén jelent meg harmadik kiadásban, 31 ezer példányban „Az elvarázsolt lélek”, burgundiai Hány-regénye, a Colas Breugnon pedig százezres példányszámban több kiadásban forog közkézen. Ideje tehát, hogy Babits és Rolland világirodalmi jelentőségét és párhuzamosságát részleteiben tisztázzuk.

(Tolna megyei Népjátság 1975. okt. 19., 25. évf. 246. sz. 8.)

Babits szegedi színkritikái

Babits Mihály bajai, fogarasi, úpesti és tisztviselőtelepi tanárévei és akkori alkotásai már alapos földolgozásban részesültek az utóbbi években. Szegedi két évéről jelent meg tulajdonképpen az első vizsgálódás, Tolnai Gábor tanulmánya az Erdélyi Helikon 1936-i évfolyamában. Az úttörő anyaggyűjtés azóta bőségesen fölszaporodott, még ha a tények és adatok eddig nem is jelentek meg összefoglalóan. Az akkori tanulmány címe és tartalma: „A magabazárkózott költő” azonban lényegesen módosulni fog. Küzdelmes pécsi diákévei, szegényes pesti egyetemista kora és kisvárosias bajai gyakorló tanári éve után Szeged a maga széles körútjaival, hatalmas főterével, romantikus Tisza-partjával és ropant nyílt egével, minden siralmas anyagi körülménye ellenére is a boldog látókörtágulás, szívbeli barátok és az urbánus életforma környezetét jelentette számára. Vele egyenrangú egyetemi barátai, Juhász Gyula és Kosztolányi Dezső, bármilyen messzire fordult is el életük útja, csak-csak meglátogatták őt Szegeden, és itt is az odavalósi tanárok, írók és újságírók között új barátokra, sőt már tisztelőkre és pártfogókra is akadt. Az eddig csak fiókjának irdogáló sokoldalú író, akiben a kor egyik nagy magyar költőjét látták már akkor méltó kortársai, Juhász Gyula példátlan eréllyel és kitartással portálta és igyekezett a nyilvánosság elé állítani. A gyakorlati és gazdasági életben is jól forgoló tanártársak közül kivált egy rendkívüli kollégája, az oly fiatalon elhunyt Kun József, aki egyszerre volt vasúti mérnök, reáliskolai tanár, költő és a francia és angol századforduló költőinek kitűnő ismerője és úttörő tolmácsa.

A szerencsétlen tanári beosztással délutánjait tanításra fordítani kénytelen Babits délen kollégáival együtt ebédelt először a Tisza Szállóban, majd privát helyen, utána rohant az iskolába, ahol latin- és franciaóráin túl még a könyvtárakat is megreformálta, este a Tisza-parton sétált kollégáival vitatkozva, vagy a kávéházban üldögélve, hogy aztán éjszakáit fordítsa további művelődésére. Így érthető Juhász Gyula visszaemlékezése, hogy amikor egyszer távoli észak-magyarországi tanintézetéből hazalátogatott, Babitsot kora reggel otthonában fölkeresve, az, a kinti napsütést észre nem véve, még az éjjeli villanyfénynél folytatta akkor megszerzett angol szerzőinek olvasását. Babits szegedi ismerettségének és olvasmányainak az eddiginél sokkal nagyobb fontosságot kell tulajdonítani. Elődjének, az általa alig pár hétig ismert kitűnő Hegedűs Pálnak könyvtárát hármasban megvásárolták, neki a viktoriánus angol írók és történészek jutottak. De vett egy Dantét is. Szeged akkoriban pezsgő társadalmi és szellemi életet élt. Meg sem lehetett minden mozgalommal és jelentős személyiséggel ismerkedni a röpke két év alatt. Nemcsak Tömörkény élt ott (akiről Ortutay Gyulának egyszer nagyon is elismerően nyilatkozott Babits), hanem Jásziék szegedi függvénye is megalakult, sőt még a turáni mozgalom is ott indult. (A Turáni induló nemcsak francia indíték, hanem valószínűleg idevalósi paródia is.) A Szeged és Vidéke agilis és ambiciózus főszerkesztője, Balassa Armin, nem utolsósorban Juhász Gyula sugalmazására és segítségével a fejüket itt-ott felütő új és fiatal írókat

is igyekezett bevonni lapjába. Babitstól közölt esszét, novellát, verset, műfordítást angolból, franciából és amerikaiból, sőt egyszer rákerült a mindennapi színikritika feladata is. Csak el kell gondolni, hogy az estig tartó délutáni iskolai tanításból egyenesen a színházba kellett rohanni a fiatal tanárnak, aki bizony a klasszikus görög és angol drámát tartotta mércének a vidéki színtársulat elé, de szerencséjére a Thália is lerándult Pestről két előadásra. Érdemes sorra venni a napról napra írt hosszabb-rövidebb kritikákat. Több személyes és baráti följegyzés maradt arról, mért is hagyta abba Babits a színikritikát.

Babits 1908. február 9. és 27. között hét színikritikát írt a Szeged és Vidékebe. Ezek közül a rövidebbek szemmel láthatóan még az előadás utáni este íródtak, van azonban olyan is, amelyen látszik a hosszabb idő nyugalmas munkája. Ebbe a lapba Juhász révén már Szegedre érkezése előtt is írt verseket. Szegedre való kinevezése és helyének elfoglalása után először három tanulmánya jelent meg, október 20-án Juhász Gyuláról az első cikke, ebben Ady és Kosztolányi mellé állítja. Következő cikke nekrológ elhunyt elődjéről, a polihisztor Hegedüs Pálról november 17-én. December 15-én pedig a Szegedre érkező Kiss Józsefet ünnepli, mint az Arany utáni korszak első nagy és modern költőjét; ez azért érdekes, mert Reviczky Gyuláról sosem volt nagy véleménye, Komjáthy Jenőt egyetemista korában emelte ki, Vajda Jánost pedig csak a 20-as években tartotta nagyobbra. Színikritikáit elég hirtelen hagyta abba. Édesanyjának azt írta: „Az utóbbi időkben annyira el voltam foglalva, hogy a színházi kritikusságot is otthagytam és most egyáltalán nem dolgozom újságba. Nem érek rá.” Az egyik tanárkollégája, Borosnyai Károly viszont arra emlékszik: „Babits egy ideig még a Szeged és Vidéke színházi riportere maradt, de szigorú kritikái miatt a megbízást rövidesen más kapta. Hogy is kívánhatott valaki klasszikus előadást olyan vidéki társulattól, melynek jóformán naponta más és más darabra kellett készülnie?!” Valóban március 3-án még megjelent ránézve sorsdöntő tanulmánya, az „*Erkölc és iskola*”, de utána már csak a következő tanévben közöl különböző műfajú írásokat. A fáma szerint ez a modern pedagógiai elveket valló írása volt az oka száműzetésének a végekre. A Szeged és Vidéke, amelynek szorgalmas munkatársa volt, föltehetően Juhász Gyula tollából a következő magasztaló sorokban vesz búcsút tőle a város nevében: „A hivatalos lap ma közli Babits Mihály szegedi főreáliskolai tanár kinevezését Fogarasra. Ez a kinevezés nagy veszteséget jelent Szeged kulturális életében. Babits Mihály nem csupán mintaszerű, a szürke átlagon magasán felülemelkedő tanár és nem csupán végtelenül szerény, kiváló emberi egyéniség, akinek szuggesztív hatását tanítványai és barátai egyaránt érezték és maradandóan érezni fogják, de mindezen felül a modern magyar irodalomnak egyik, bár még széles körben nem ismert, de az irodalmi decemvirek által annál inkább csodált és szeretett alakja. Ady Endre, a legnagyobb élő poétánk és mások, elsőrendű magyar írók a legerősebb egyéniségek egyikét látják ebben a rengeteg szorgalmú és páratlan sokoldalú íróművészen. A közeljövőben lát napvilágot az új magyar líra szenzációja, a Holnap című antológia, amelyben Ady Endre mellett Babits Mihály a legegényibb, legtöbbet jelentő költő. Szerényen, szó nélkül, roppant írói munkát végzett már Babits Mihály. Többek között lefordította Oscar Wilde legszebb verseit és most a nemzeti stílusról szóló nagy értekezésén dolgozik. Az ilyen kiváló európai stílu egyéniségnek kulturális levegő, a központ közelsége kellene, azonfelül annak lehetősége, hogy munkáihoz a kellő forrásokat megszerezheti. És most, mégis, szomorúsággal kell hírül adnunk, hogy Babits Mihályt a távoli Fogarasra he-

lyezte át a magas kormány. Pedig Babits Mihály, mint tanár és ember mindenben megfelelt és ő maga nagyon szeretett volna tovább is Szegeden működni. Elhelyezték.”

Babits szegedi színikritikái a színház és színház iránti egész életére szóló érdeklődésének kezdetét jelentik. Ebben az időben két drámán is dolgozott, az egyik Tacitus olvasása nyomán, *Messalina tragédiáját* dolgozta föl – ezt elveszettek vagy rejlőnek kell minősítenünk. De elkészült és máig kéziratban van *A Simóné háza* című drámája. Fogarason írta a neki nagy tekintélyt szerzett *Laodameiát*. Sajnos *A Második éneknek* is csak egy része jelent meg életében. Utolsó kísérlete a Kazinczy fogságából történt hazatérését ábrázoló *A literátorja*. Ahány dráma, annyiféle, akárcsak regényei. Föl kell vetni a kérdést, hogy világirodalmi klasszikus drámafordításai nem aktuálpolitikai ihletésűek-e és így nem saját meg nem írt drámáinak kiélései-e? Shakespeare Viharjának első világháború alatti fordítása általa is bevallottan az akkori szörnyű idők ellenszere. De Goethe Iphigéniajáról írt elragadtatott sorai *Az európai irodalom történetében* szintén önvallo-másként hatnak. Ugyanez vonatkozhat a két Szophoklész-fordítására is. Shakespeare-re egyébként élete folyamán többször is visszatért: 1909-ben, 1910-ben, 1916-ban, 1924-ben és 1936-ban hosszabb tanulmányokat és rövidebb, de fontos elvi cikkeket írt dramaturgiájáról és magyar fordításának irányelveiről. A magyar dráma problémája Balázs Béla misztériumainak megjelenésekor a magyar drámaírás múltjának és lehetőségeinek széleskörű megvitatására adott alkalmat.

„Minden magyar drámaírónak – mondja Babits –, aki elsőrangú művet követel magától, egy leküzdhetetlennek látszó nehézséggel kell birkóznia: nincsen magyar drámai hagyomány, vagy ami van, az nem nagyon értékes. Legnemesebb drámai alkotásaink külföldi hagyományokra támaszkodnak, modern drámai formák asszimilálására eddig még sem idő, sem igazi nagy költő nem akadt. Legjobb társadalmi drámáinknak formájuk is a mi szellemünkől szükséges hogy nőtt legyen.”

A klasszikus magyar drámaírók közül Katona Józsefről 1909-ben tartott előadást, és Madáchról 1923-ban írta a Madách-irodalom egyik legjelentősebb tanulmányát. Emlékezetes 1934-ben Molnár Ferencet bíráló cikke; viszont van nyilatkozata nagyrabecsüléséről Szomory Dezső iránt, és Lengyel Menyhérttel együttműködött az antimilitarista-pacifista mozgalomban az első világháború idején. A naturalizmust okolta a drámairodalom modern elsilányításáért és az ennek reakciójául tekintett szimbolizmust mesterséges leegyszerűsítésnek és láthatatlan dolgok erőltetett megszemeletetésének tartotta.

A szegedi származású Hont Ferenc 1937-ben Független Színpad című folyóiratában ankétot rendezett neves írókkal, arra a kérdésre várva tőlük választ: „Miért nem járok színházba?” Babits erre a következő feleletet adta:

„Régebben sokat és nagyon szívesen jártam színházba. Hogy ma igen keveset járok, annak okát elsősorban életkörülményeimben kell keresni. De kétségkívül oka az öncélú és irodalomtól elfordult színház is. Szívesebben járok még olyan színházba, mely teljes irodalomtól mentes, vagy moziba, cirkuszba. Ez közömbös szórakozás. De az irodalmi jelszavú színházakban legtöbbször az a kellemetlen érzés fogott el, hogy az irodalmat megmásítják, elferdítik, megrontják. Márpedig előttem az igazi író alkotása valami szent és sérthetetlen. Az ilyen előadás úgy hatott rám, mintha egy Rembrandt-képből divatos

kosztümöt csinálnának. Magamnak is voltak drámai formába kívánczó mondanivalóim, de félttem az óhatatlan megmásítástól. Furcsa lenne egy olyan műalkotás apjaként szerepelni, ami nem is az enyém. Ezen a téren a görög színház az ideálom, ahol az író rendezője, betanítója és diktátora volt a színjátéknak. Így az előadás az író elképzelésének beteljesülése lehetett. A színházművészetnek, amely engem kielégít, meg kell találnia annak a paradoxonnak megoldását, hogy a színjáték kollektív, az irodalom individualis művészet, és a kettő az igazi magasrendű színelőadásban szükségképpen egy... És meg kell találnia a kellő formát az irodalmi alkotások hamisítatlan, igaz színpadi tolmácsolására.”

A színház nagy magyar teremtménye egyéniségeivel és nagy színikritikusokkal bensőséges barátságban állt. Elég az első csoportból Jászai Marira, Ódry Árpádra, Paulay Erzsire és Péchy Blankára utalni, a másiktól pedig Hevesi Andrássra, Illés Endrére, Kárpáti Auréllra és Rédey Tivadarra. Babits egyik első gyermekkori fényképe, mint betlehemest játszó kislányt ábrázolja, és följegyezték, hogy nagy gégerákműtétje előtti este elment megnézni Szentimrei Jenő Kalotaszegi népi együttesét. Utolsó nagy színházélménye O'Neill Amerikai Elektrája volt. Illyés maga írta meg, hogy szinte már halálos ágyán vette át Babbitól második Oedipusának hasábkorrektúráját. Ez akár jelképnek is fölfogható, hiszen a magyar dráma új nagy korszakának szerzői közül többen is (Illés Endre, Illyés Gyula, Németh László, Tamási Áron) Babits tanítványai és barátai közül kerültek ki.

Babits Mihály színikritikái a Szeged és Vidékében

Az aranyember

Egyáltalán nem keresünk irodalomtörténeti szempontokat az ifjúsági előadásokban: a színház nem a tanítás segédeszköze, az ifjúsági előadásokkal az ifjúság ízlését és nem a tanárokat kell szolgálnia. Ha segít is az iskolának: nevel és nem tanít. Ezért jobb Az aranyember, ha jó, mint sok jobb és nagyobb darab, mely nem gyerekeknek íródott. Az aranyembert ma már csak a gyermekek élvezik – de azok élvezik. Élvezték még a szerdai gyenge előadásban is, melyben sugó és színészek vetélkedtek, hogy ki beszél hangosabban. Ami kedély és magyar zamat Jókai dikciójában: az elveszett, de megmaradt a hamis pátosz és kitűnt a gyenge motiválás. Dicséretes kivétel Almássy (Krisztyán), aki ezt az alapjában kedves svihákot majdnem érthetővé tette. Fodor Ella (Timéa) játékát egyszerűsége tünnetette ki a nagyhangú együttesből. Egyébiránt, ha kevés mozzanat volt is a színpadon, amit mi felnőttek is élvezettel láthattunk, annál nagyobb élvezetünk telt a kis közönség mulatóságában. (1908. február 13. B. M.)

Tália

Hebbel és Courteline német dráma (de mennyire német!) és francia bohózat (de mennyire francia!) egy este, és mindez a Táliától, a forradalmi magyar (de mennyire magyar?) színészettel! Hebbel – s talán minden német drámaíró, a sors metafizikusa, a sötét sorsé: nála nem bűneink teremtik sorsunkat, hanem sorsunk hozza létre bűneinket. A hebbeli drá-

ma, mint Mária Magdaléna is, nem világkép, hanem gondolatok tükre: párbeszédeiben nem az fontos, amit elmondanak; a szavak mögött a gondolatok páros viaskodását érezzük. Ennek appercipialására idő kell a nézőnek: s kétségtelen, nem is valószínű, hogy a szavak, amelyek mindegyike ezer gondolat eredője, gyors egymásutánban peregjenek. Forgács Rózsi (Klára) átértett és átértett játéka mindenképpen dominált: s magyar színpadon bizony ritkán látunk ily természetes, egyszerű hangokat. Antal mester, a darab sarkjelleme, Bánóczi Dezső alakításában részletekben is igen élethű, bár talán kevésbé egészséges és egy darabból való volt, mint a német költő elképzelte. A többiek is részletekben kitűnő játékot s kiszámított együtttest nyújtottak s verizmusuk még nem közeleg a modorosság felé. – A bohózat, a Rendőrfőnök jó fiú a tökéletes ellentét ingerével kitűnően hatott a dráma után, bár kétségtelenül nem annyira a dráma, mint a színészek hatásának érdekére. A játék gyors, könnyű pergése, mint a gyors kerék forgása eltünteti a küllőket, szinte elfeledtette velük, hogy történik valami: olyan gyorsan történt! Nem is említünk neveket: valamennyit említhetnők. Itt nem voltak szögek és srófok. A közönség, aki egy pár percig elfeledtette, hogy közönség, pompás hangulatban oszlott szét. (1908. február 14. B. M.)

A Remény. A Tália-társaság búcsújátéka

Szeretném megkérdezni a jövő század művelődéstörténet-íróját: mivel hat inkább a Tália a magyar színészet nivójára: játékával vagy a darabjaival? Mert a darabok, az új, szokatlan darabok, kényszerítik és emelik a színjátszást.

A Remény nálunk még e kényszerítő, emelő darabokhoz tartozik. Lehet, hogy nem soká. Forradalmi darab volt. Ami nagyon új, sorsa, hogy egykor nagyon régi legyen. Közönségünk azt mutatta, hogy ez a stádium még messze. S ki tudja, tán a Remény azon kivételes művekhez tartozik, melyek mindig újak. Legalább érthető ez a megengedés valakitől, aki a Tália lelkes, ifjú játékanak hatása alatt van.

Mert a játék lelkes volt és ifjú, a berliniekre erősen emlékeztető együttes kitűnő. Voltak ugyan, akiktől tegnapi, hebbeli alakításuknak folytatását kaptuk – de nem bántuk. Az egyéniség stílussá kezd válni – s tán a darabokban nem így van? Forgács Rózsi nem ilyen és Róza nem Klára. Csak ma, hogy alig ismertünk rá, bámultuk igazán. Szép az egyéniség, de nagyobb a művészet. Kitűntek még Vámos (Barend) erős színeivel, Kürthy (Károly), Bánóczy (hajóács) és Tihanyi (hajótulajdonos) egyöntetű, átgondolt képeikkel. A nők talán gyengébbek voltak. A közönség hőkkenve tűnődött: vajon szocialista darab ez a Remény? (1908. február 15. B. M.)

A Cifra Nyomorúság

Cifrának elég cifra volt, harsány bohózat, érzékeny dráma, vegyest, fölváltva, átmenettel. Ez nem a darabra szól, nemcsak a darabra. Az öreg Csiky „jókor jött” technikáját, éles körvonalú és árnyékolatlan rajzát enyhíteni, árnyékolni kell, a véglegeket közelíteni: kell? lehetne! Nem tették: ki tette volna? Klenovics, az örök Vasgyáros? Tán Tóvölgyi, nyilalló szemjátékával? Almássy sablón szerepben? vagy a másik végletben Szomori, Iványi, Kendi Boriska? Becsületes s diszkrét játékos volt Makó az öreg diurnista szerepében.

Igazán Csiky-alak, akit nem tagadott volna meg az író. S vajon nem ez a főalakja a Cifra nyomorúságnak, s nem ő-e az, aki maga egy forint ötven krajcár napidíjával megmenti és életben tartja (az irodalom és színpad számára) a regényes és unalmas Esztert és Bálnayt? – Eddig a kritikus véleménye; most a közönség szólal meg és azt fogja mondani: jól mulattunk, elemünkben éreztük magunkat, nevettünk és sírtunk, úgy éreztük, hogy a szerző és hősei közülünk valók, úgy gondolkoznak, mint mi, megértettük őket, megértettünk mindent és ez jólesett. Mai irodalmunk előresietett, a mi irodalmunk mindig előresiet, – de nekünk jólesik megállni azokkal, akik harminc évvel ezelőtt értek idáig, ahol most mi vagyunk. (1908. február 19. B. M.)

Gül Baba

Gül Baba játzsásához színész kell, – a mi operett-énekeseink között színész nincs. A színpadon dühöngött a sablon és a lelki szegénység. Ó, művészet, ó, dicső művészet! A csekély közönség türelmesen élvezte a görögtüzet. Mi Gül Baba előadásán mértük operett-társulatunk dekadenciáját: a tavalyi Gül Babából csak a függönyt, a régi, eltemetettnek hitt függönyt láttuk viszont – mely most fátyolfüggönyként szerepelt! És kaptunk meglepetést is: kék-vókot a Gül Babában – kék-vókot! Ez volt a fénypontja az előadásnak. (1908. február 21. B. M.)

Sámson. Henry Bernstein négyfőlvonásos színműve

Nekem... a hagyományos kritikai énnel kezdem... nekem, mikor a Sámson-t néztem, ugyanaz az érzésem volt, ami például akkor, amikor a Lectures pour tous széppapírosú, illusztrált füzeteit forgatom. Mennyi szenzáció! és milyen művészi minden külsőség! és mennyire megvan a művészet minden külsősége! Mindenkinek valami és milyen pompásan összekovácsolva! Wer vieles bringt, wird manchem etwas bringen.

Íme: először is házasságtörés – de ez ma már csak úgy dekadens, ha végül is a házastársak szeretnek össze! – ez nem mehet pszichológia nélkül – lesz pszichológia: ennyi a páholynak. De a karzat részét követeli: drámai ordításokat, véres bosszút: remek: a férj bosszút vesz a szeretőn, úgy ragadja bámulatra, szerelemre a nőt: a férjnek erős embernek kell lenni, rettenetesnek, a karzat nagy hőst kíván, Jókai-hőst, Sámson-t; a karzat rettegni akar: meglesz! Sámson-t – pompás ötlet! így még szebb: még rettenetesebb – Sámson magát is megbuktatja, hogy bosszúját kitöltse: minő tabló! A pszichológia meglyukad: vajon szerelmet akar-e még Sámson, vagy csak bosszút? nem tudjuk – mindegy már! Egy érdekel: Sámson fegyverei.

És most a földszint – a modern műveltségű, sőt szociológus földszint szól: nekem modernség kell és szociológia: pénzharcot lássak és modern szennyeket, tőzsdét és éjjeli mulatókat, Zolát, Upton Sinclairt. És beszéljenek a színpadon durván, verizmussal, modernül, ordítsanak. – Helyes – felel a karzat – ordítsanak és csengjen a telefon és kiabáljanak a rikkancsok a szín mögött. Tehát krachot fogunk látni – és milyen hatalmas fegyver ez Sámsonnak! Micsoda hatások!

Vajon modern ez a darab, verista? Vajon romantikus, szentimentális? Társalgó darab? Rémdarab, rémregény? Egyik se. Mind. Nézzék a Lectures pour tous képeit. Például a new

yorki krachillusztrációkat. Ezek a képek mind azt kiabálják: Mi nem vagyunk rémképek. Nem vagyunk ponyvaképek. Mi finom képek vagyunk. Minket nem a cselédek néznek a konyhában. Mi a művelt család asztalán foglalunk helyet.

De érdekes képek vagyunk. Szenzációsak. És modernek vagyunk. Fotográfia-utáztatok. Néha ugyan kijövünk a szerepünkből. Egy-egy vonás az ajkon nagyon is tragikus. Egy-egy kézmozdulat operai színpadokra emlékeztet. Egy-egy hősrünk (ah! most már nem a Lectures képei, hanem a Bernstein drámái beszélnek) – egy-egy hősrünk így kiált: – Ön előttem fekszik, mint egy széttört bálvány – ízzé-porrá zúzva – ez rémregény-tónus. De... wer vieles bringt...

Hogy kell ezt a darabot játszani? Ilyen tónusban. Regénytónusban. Hatással. Szenzációval. Nem szabad minden darabot jól játszani. Nem mindenütt igaz az az igazság. Minden darabnak külön törvénye van. (Sajnos, többnyire csak minden szerzőnek.) Minden darab más világ. Szívet cseréljen az, ki szerepet cserél. És: add meg a karzatnak, ami a karzaté. Ahol minden nézőért történik: játsszál a nézőnek. Kizárólag a nézőnek, ne valami nem létező belső igazságnak. Éppen azért írta a darabból Almássy verizmusa. Verizmusa, melyet őszintén szólva kezdünk megenni és félünk, hogy sablon lesz, sablon a gesztusokig. Almássynak voltaképp két gesztuscsaládja van: egyik a Molnár Ferenc Ördögéé, másik az ideges emberé. Itt éppen egy harmadik kellett volna. Itt az erős ember gesztusa kellett volna. A Sámsoné, aki félénk és ügyetlen a társaságban, mint egy parvenü, mint egy volt kikötői munkás: de otthon, irodájában érzi, hogy istenség, aki egy világot mozgat és telefonjának harsonájával a milliók hadseregeit vonultatja föl. Egy pillanata volt is Almássynak, amikor megpillantottuk a sok ideges gesztuson által is (Sámson és idegesség!) a tözsdekirályt és ez a pillanat – a III. felvonás végén – vastapsot hozott. Egyébiránt a közönség talán inkább az író tapsolta és a kritikus nem tapsolja a színészt.

Fodor Ella szépen beszélt – szépen beszélt és ezzel fölénye volt – nem volt éppen modern, nem is szavalt – nem akart jellemet csinálni, ahol jellem nincs – nem akart intelligenskedni – hatni akart és hatott. Gögös volt és királynői, mint egy regényhősnő és olyanak kellett lennie. Míg beszélt, hittünk neki. Csak mikor hallgatott – akkor mintha nem gondolkozott volna mindig a darabban.

Jerome, a szerető, Szomori Miklós játékában nem mutatta azt az úri embert, azt a kifogástalan élősdit, azt a sima gyengét a durva Sámsonnal szemben, akit az író mutatni akart. Jerome-nak nem szabad nagyon lealacsonyodnia előttünk – hisz Anne-Marie szerette őt!

Igen jó volt Szabados Gizi Grace szerepében: ezt a szentimentális sablon-alakot, a szerelmes s szerelemből árulkodó demi-monde alakját szentimentálisan, de nem teljesen sablonosan játszotta. Végre Pesti Kálmán az öreg márkí s Virághátiné a vallatott cseléd szerepében eleven és érdekes figurát mutattak.

Közönségünknek tetszett a darab: érdekes volt, itt-ott új is volt neki – hatott. Hisz: az ilyen darab arra való, hogy hasson. Ha még nem is hatna... (1908. február 22. B. M.)

A dolovai nábob leánya

A dolovai nábob ifjúsági előadásul! Bámulattal láttuk, hogy a régi Herczeg-darab mennyire régi Herczeg-darab s mennyire ifjúsági darab már. Nem mintha az ifjúsági darabnak régeinek kellene lennie, hanem mert ennek a kedves színműnek a gondolatmenete, színe-

zése, megoldása teljesen az ifjúság szája íze szerint való: olyan, amilyenek ma körülbelül egy gimnazista álmodja a világot. És Tarján Gida olyan huszártiszt, amilyeneknek egy felsőbb leány álmodja a huszártiszteket. Nos: a darab tetszett is; az előadás sikerült: Thuróczy, a vendég nem eredeti, de korrekt játékot nyújtott, ami Herczeg-darabban nagyon is helyénvaló dolog; s ugyanezt kell mondanunk Fodor Elláról, erről az igazán Herczeg-darabba illő hideg és korrekt játéku művésznőről. A milió-rajz, a darab legmaradandóbb eleme a túlzott komikumtól meghamisodott: de hisz ez kell az ifjúságnak. Iványi Biliczki szerepében a hagyományos jó volt: ebben a szerepben t. i. mindenki jó. Kis tenyerek tapsa, sima ajkak csengő nevetése honorálta az előadást. All's well, that ends well. – Egy dolgot azonban nem lehet szó nélkül hagyni. Ez pedig az, hogy Herczeg szép darabját mennyire megkurtították, ízléstelen, irodalomban tájékozatlan kézzel megrovidították, amikor éppen ifjúsági előadásul szolgált. Ha telt a színház, nem illik a világtítással takarékoskodni és végig kell játszani a darabot. Legalább olyan dolgot, hogy az ötödik fölvonást félig játsszák és azt is a negyedik fölvonás díszletével, csak Dombai Mihály nagybocskói színtársulata szokott megcselekedni. (1908. február 27. B. M.)

(Tiszatáj 1975. nov., 29. évf. 11. sz. 31–37.)

Babits Mihály Thomas Mann bonni leveléről

Thomas Mann, a harmincas években Magyarországon éppúgy „Európa lelkiismereté”-nek számított, mint Romain Rolland az első világháború idején. Csak Erasmus és Voltaire világtekintélyéhez fogható erkölcsi nagyságát esetről esetre emelte egy-egy nyilatkozata, előadása, cikke a fasizmus és náciizmus ellen. Az 1936. júniusi úgynevezett budapesti humanista kongresszuson tartott előadása, kiáltványa az emberiség öntudatához, fontos dokumentum, s Babits Mihály többször nyilatkozott róla, de ezek között is legszókimondóbb és legbátrabb az a cikke, amelyet a nagy német írónak a bonni egyetemi díszdoktorságától való megfosztása után keletkezett leveléről írt.

Babits Mihály a német klasszikusok közül Leibniz, Kant, Goethe, Heine és mások fordítója. Bár külföldön elsősorban Olaszországban és Svájcban tartózkodott többször hazamosabban, német nyelvterületen is megfordult, részben már mint ismert író, 1922-ben a berlini egyetemen tartott előadást és szerepelt a bécsi rádióban is. A húszas évek elején több regénye és novelláskötete jelent meg németül, később főként tanulmányai és versei, szétszórva német folyóiratokban. 1949-ben Zürichben és Wienben az Europa Verlag jelentette meg több mint 600 oldalas művét, a „*Geschichte der europäischen Literatur*”-t.

Babits Göbbelsék berlini könyvégetését „az európai könyv tragikus napjára”-nak nevezte. „Barbár szelek fújnak, s Omer kalifa korszaka látszik visszajönni...” a könyvégetők a végső következtetéseket is levonták. „A könyv hatalom”: mondja egy régi közmondás. Ez kifejezi a barbár nézőpontot, mely napjainkban ismét kezd uralkodni. A barbár lélek hatalmat lát a betűben. S azt lát benne, mindinkább csak azt, a mai lélek is: előnyt, propagandát, fegyvert, egyszerűen hatalmat. Még jó ha nem varázshatalmat, mint az ősbárárok. Az az érzés legalább, amivel a „horogkeresztes” máglyára viszi a „nem-német” irodalmat, alig különbözhet lényegesen attól, amivel hajdan a boszorkánymesterek könyveit elégették.

Babits a Nyugatban 1937-ben közölte „*Thomas Mann levele*” című írását, amely kötetiben már nem jelent meg és azóta sem került a folyóiratnál szélesebb nyilvánosság elé. Szövegét itt adjuk:

„Thomas Mann nyílt levelet intézett a bonni egyetemhez, mely megfosztotta díszdoktorságától.

Nem arról akarunk beszélni, ami ebben a levélben politika. Birodalmak és vezérek nem érdekelnek. A levél tartalmát vizsgálni nincsen szándékunkban.

Annál inkább izgat a szerző magatartása. A hang, ahogy megszólal, megkap és lenyűgöz. Egy nagy írástudó a huszadik században. Dante leveleire gondolunk, melyeket korának fejedelmeihez intézett, s eláll a lélegzetünk.

Soha egyenesebben nem nézett farkasszemet a szellem a hatalommal. Soha tisztábban nem fogalmazta mondanivalóját.

Íme az igazi, a klasszikus ellentét, iskolapélda. Íme az örök harc egy jelenete, mely az emberiség igazi harca, végig a történelmen. Mert hogy egyik sereg szembenáll a másik sereggel, az esetleges és nem nagyon fontos, az idők távlatában. A lényeges mindig és mindenütt az volt, ahogy a sereg szembenáll a seregtelennel, a magányossal, a fegyvertelennel. Aki mégis egy csöppet se gyöngébb önála. Akivel kezdettől fogva harcol, akit máig sem tudott legyőzni. Ámbár talán sohasem volt oly közel a győzelemhez, mint ma.

Remegve, elfogódottan figyeljük a harci párbeszédet, időleges és bizonytalan sáncaink mögül. Mitológiai jelenetnek vagyunk tanúi, homéri szócsatának. Pedig csak egy modern író van előttünk, szemüveges, nyugodt és tárgyias beszédű, csak néha futja el a belső indulat. Szerény, polgári modor, távol a tragikus fenségtől. Mi láttuk Szókratészt a méregpohárral, Senecát a fürdőkádban, Dantét a kolduslépcsőn...

Ha hazámban maradtam, vagy oda visszatértem volna, valószínűleg már nem volnék életben.

Mi teszi harcossá ezt a tiszta művészt, aki mindig csak szemlélő volt és nem cselekvő? Mi az, ami ily tragikusan és mindig újra csatába vonja a szellemet, melynek természete pedig épp az, hogy ne csatározzon? Hogy kívülről és felülről nézze a csatát! Mi teszi a pártnélküliséget pártállássá? a magányost önmagában is haddá és seregek kényszerű ellenfelévé?

Thomas Mann maga beszél, a maga nevében. Fénylő, tanáros szemüvege alól a legfinomabb szellemek egyike néz a hatalom farkasszemeibe. Aki szembenáll vele, nem érti őt. Örök, legyőzhetetlen, mitikus ellenség; neve, mint a bibliai ördögé: légió."

Thomas Mann még a húszas évek közepén adott nyilatkozatában felsorolta, kiket ismer és becsül a magyar írók közül.

Közöttük szerepel Ady, Babits, Kosztolányi és Móricz. Amikor a háború után Thomas Mann, az ENSZ kulturális világszemléjének főszerkesztője volt, Babits európai irodalomtörténetének német kiadásáról elismerő méltatás jelent meg ott. Kár, hogy Thomas Mann nem tudhatott Babits fenti bátor állásfoglalásáról ömellelte.

(Tolna megyei Népújság 1975. nov. 7., 25. évf. 262. sz. 8.)

Babits és Jugoszlávia

A dunai népek irodalmának megismerése, szomszéd népekkel való együttműködés törekvése a köztudatban Németh László és az Apollo nevéhez fűződik. Emlegetjük ugyan Adyt, Szabó Dezsőt, hivatkozunk Bartók példamutató teljesítményére, de nincsenek még föltárva és bemutatva annak a roppant szellemi mozgalomnak eredői és összetevői, amelyek a XX. század magyar külföldi kulturális orientációjának egyik fő áramlatát jelentik. Egyedülálló, úttörő érdeme van Jászi Oszkárnak és a Huszadik Századnak, de alig van a Nyugat nagy generációja közül bárki is, akinek ne lett volna meg a maga egyéni érdeklődése, személyi összeköttetése a szomszéd népekkel vagy azok egy-egy kimagasló írójával.

Nagyon is sokféle szál fűzte a szomszédokhoz, különösen pedig Jugoszláviához. Babitsnak a délszláv származása egész életében vissza-visszatérő problémája volt. Hozzá való változó viszonyai nyomán le lehet mérni nacionalista és internacionalista felfogását, a faji kérdésben és a humanizmus körül való álláspontját, sokkal inkább, mint akár Széchenyiről kifejezett nézetei alapján. A magyar társadalom és irodalom szerb származású nagyjait idézte nemegyszer, hol mint Damjanich, szabadulni igyekeztén a nem magyar származás gyanújától, hol Zrinyire és Petőfire utalva, hivatkozva ezzel maga is. Legelső itáliai útján kiszállt Zágrábban és a tengerparton, majd újra meglátogatta a horvát fővárost az első világháború előtti útján, ez alkalommal éppen Móríc Zsigmond társaságában. A szerbek és horvátok azonban jelen voltak egész életében, a legkülönbözőbb társadalmi viszonylatokban. Műveiből is természetesen lépnek előnk, nem mint idegenek, hanem mint a magyar társadalom szerves tagjai. Valósággal freudi elszólás a *Halálfi* egyik hősének, köztudomásúan az író nagyanyját megtestesítő Cenci néninek Rác családnéve. Egy, a szekszárdi kadarka történetével foglalkozó esszéjében a szekszárdi bikavér balkáni, szerbiai eredetét hangsúlyozza. De gyerek- és ifjúkorában, sőt, első tanári éveiben is a délszláv elemekkel bőven tarkított kisvárosokban telt élete. De nemcsak Szekszárdon és Pécsen, Baján és Szegeden, még Újpesten is találkozott szerbekkel.

Nagy kortársai a „délszláv Babits”-ról

Első írott nyoma a vádnak, hogy Babits „délszláv”, Szabó Dezső tollából csúszott ki, amikor még élénken élt benne Babits visszaütő gesztusa az 1919. augusztus végi Magyar Írószövetség alelnöki tisztségéről:

„Ez új nemzedék írói a magyar nyelvet a magyar nyelvből vett elemekkel és eszközökkel, a magyar nyelv élettörvényei szerint rágazdagították minden humán kifejezésre... Olvasd végig Ady, Móríc, Tóth Árpád, Juhász Gyula, Kosztolányi, Babics műveit – az egy Kaffkát kivéve –, ezer színű és ezer hangú szeplőtlen magyar nyelvet találsz,

szeplőtlenebbet s talán többhangút, mint Vörösmarty vagy Arany műveiben. Ennek az irodalomnak minden számottevő tehetsége, az egy délszláv Babicsot kivéve, vér és hús szerint magyar volt. (Panasz Bp., 1923. 35–37. l.)”

Egy évre rá, a Nyugat Babits-számában, ünnepi cikkében Móricz Zsigmond magasztalásnak szánta ezt a jellemzést:

„Fekete ember. Hosszas feje, jelentékeny orra, egyenes sima, magas homloka, rettentően fekete, buja bajusza, haja, szikrázó fekete szeme, olajbarna bőre, jó fogai: igazi délszláv típus. Mikor Zágrábon átjöttünk, kiszállottunk egy-két napra, nagyon megszerettük ezt a szép, mezőszéli úri várost, amit az a gesammt-monarchia ízlés hozott létre, ami Szegedet a víz után. A szénásszekér ment át a városon, otthonosan. S minden sarkon egy-egy Babić-cégtábla. De mikor erre célzást tettem, Babits szinte megrettent: Kérlek, mondta, az én őseim előkelő magyar nemes család.

Az valami csudálatos szép volt benne, ahogy meg tudott zavarodni. Gyermeteg lett, egész férfias szerkezete megbillent s imbolygott, mint ingó víztükörön a szikla képe.

Ez is valami délszláv: a vasból kalapált keménység és a misztikusan izzásba jövő érzékenység. (Móricz Zsigmond: Válogatott irodalmi tanulmányok. 1952.)”

Gellért Oszkár közli egy följegyzésében Osvát nézetét, aki a következőket fejtette ki neki egyszer Babits faji képletéről:

„... Ha fajtáról – és nem fajról – van szó, akkor Ady és Móricz elmondhatják, hogy az ő fajtájuk tiszta magyar fajta. Nem úgy, mint az övé (Babitsé tudniillik). Utazz csak el a délvidékre: mennyi Babitsot fogsz ott találni. Ha nem is ts-sel, hanem c-vel, ékezzettel a cé fölött. (Kortársaim 1954. 219. l.)”

Illyés Gyula „Babits horvát koponyáját” sorolja be irodalmunk annyira különböző megjelenésű nagyjainak jellegzetességei közé, de ő már mint a magyar nemzet mindent átgúró, áthasonító erejének igazolását „A faj védői” című versében. Teljes egészében idézem, mert Eurázsia valamennyi népe megjelenik Illyés idézésében:

Ady dúlt örmény-arca, Babits és Zrínyi horvát
koponyája, Petőfi szlovákos fekete
s Péterfy és Tömörkény németes kék szeme
s a bulyba-tárász Móricz s a Cyrano nagy orrát

hordó Vitéz Mihály (s Mátyás király) s a hajdú
vagyis – hajjaj! – balkáni Arany János, Veres
Péter s a Don Quijote Krudy, a lengyeles
Lőrinc, a mongol Áron s Gyuri, a hindú ajkú;

s a janicsár Szabó Pál, a szép-finn Kosztolányi
(a szép-olasz Széchenyi és a szép-kurd királyfi:
nagy Rákóczi Ferenc!) s a fél-kún, fél-román

Attila (meg Erdélyi) s én, a fél-besenyő –
 – Belül épp ettől oly más s pompás a gyúromány,
 mit kelt örök kovászod, páratlan Tekenő!

„Szerb író vagyok-e?”

Nem csoda, ha Szabó Dezső, Móricz és Osvát véleményét a királyi Jugoszlávia nem mindig magyarbarát sajtója is visszhangozta. Babits maga is szükségét érezte, hogyha már nagy magyar kortársai karakterológiai amatőrködéseire nem válaszol, a szerb visszhangra kifejtse saját nézetét. Jó alkalomnak kínálkozott erre az új határokon túli magyar irodalom legmagasabb rangú orgánuma, az Erdélyi Helikon, amelyet egyébként is nemzedéktársa és közeli barátja, Kuncz Aladár szerkesztett. Az Erdélyi Helikon 1928. évfolyamának 89–90. oldalán és egyidejűleg a budapesti Az Est 1928. június 10-i számában jelent meg az alábbi, *Szerb író vagyok-e?* című önvallomása. Ez tanulmányköteteibe nem került bele, az Erdélyi Helikon ritkasága miatt pedig megérdemli az újraközlést:

„Ezt hallom:

Szerb lapok és folyóiratok hasábjain föl-fölbukkan a nevem. Az író az egész világé: örülnie kell, ha nevét olvassa, akár latin, akár cirill betűkkel. Alig is van író, aki meg nem felel a posztulátumnak. S igazán megtisztelő, ha a szomszéd nemzet orgánuma saját irodalmuk becsült nevei közt az idegenét is leírják olykor...

Csakhogy, ami feltűnő – s amiért a dolgot értésemre hozták – az én szegény nevem nem is idegenként szerepel a szerb nevek közt, hanem mintha maga is szerb név volna: legalább is egy szerb származású író neve, akit nem a magyar kultúra iránti érdeklődés, hanem a szerb nemzeti önérzet idéz és vindikál...

Nagyon hízelgő, de mégis egy kissé...

Előre kell bocsátanom: az értesülést nem ellenőrizhetem. A lappéldányokból egyik sincs kezemnél, de ha itt volna is! Szerbül, sajnos, se más szláv nyelven, árva szót sem értek, s a cirill betűkben talán a magam nevét is bajjal ismerném föl. Eszerint csak feltételesen beszélhetek az ügyről s mintegy matematikai általánossággal; mégis beszélni unszol a téma, melynél alig van ma érzékenyebb. Viszonyod a nemzethez és a nemzetekhez – magadéhoz s az idegenekhez – nem lehet közömbös, író és ember, ha világ elé állsz! Engem már sokszor gyanúsítottak »délszláv« eredettel, nem igen jóakarátúlag. Amíg kicsinylés volt, nem tiltakoztam. Most, hogy hízelgő is lehet: ideje fölemelnem szavamat.

Ismétlem: hízelgő. Én minden nemzetet tisztelek s mindenképp kitüntető érzés számomra, hogy egy szomszéd nemzet kultúrája bármily mértékben vagy értelemben magáénak szeretne vallani. De ki kell térnem a kitüntetés elől, egyszerűen azért, mert téves premisszákon alapul. Én nem vagyok szerb, sem egyáltalán szláv s nem is tudok róla, hogy valaha is valamelyik ősöm az lett volna. Ha úgy volna, nem tagadnám, sőt talán büszke is lennék rá. Elvégre méltó büszkeség volna egy írónak, abból a fajtából származtatni magát, mely Tolsztojt hozta e világra, amely a nagyszerű orosz irodalmat teremtette. Magyarságomon sem esne evvel csorba. Szláv vér Petőfi ereiben is folyt s magyar lelket táplált!

S elvégre, senki sem tudhatja, milyen vér folyik ereiben. Nemzetek vannak, de ki látott tiszta fajt? Korunkban a lélek alkot népeket s nem a vér: ki állhat jól, hogy nincs benne szláv vagy német vér, vagy más? (...) Damjanichnak nem volt igaza, mikor önmagát is a gyűlölt néphez számította – noha ő talán valóban ennek a népnek véréből származott. Nálam más az eset. Its és ich és ics és ic talán mindegy lehet: vannak szerb Babicsok, sőt, ha jól tudom, egy szerb író is Babics-Gyalszkinak hívtak. Ezekhez nekem semmi közöm. A név még nem vérség s még ha a név csakugyan szláv származású lenne is, micsoda elhanyagolhatóan minimális szláv vért jelentene ez például az én esetemben! Egyszerű matematikai problémáról van szó, s a Genealógia hiú ördöge, aki, mondják, minden magyar nemesben ott szunnyad, már súgja is a tételeket s kínálja a krétát ehhez a családi matematikához. Az én „szlávhangzású” nevem valóban régi magyar nemesi név; a szent-istváni Babitsok nemességét a múlt század első éveiben írták át Somogyból Tolnába. Itt függ a szobámban a dédapám képe, Tolna vármegye főfizikusáé; a kép, mint latin fölírása mutatja, 1814-ből való. Ez a régi Babits Mihály különös göggel veti hátra fejét a csipkés kravátlí redői közt: nemcsak a tudós orvos gögje ez, hanem a magyar úré is. Mit szólna ő hozzá, ha hallaná, hogy szláv származással gyanúsítják! A Babitsok bizonynyal az ő emlékezete szerint is, mint az enyém szerint, mindig csupa jó magyar familiából házasodtak. Legfeljebb svábnevű akadt közöttük, de az is magyar-nemes. Tessék alkalmazni a családi matematikát, csak az ő korától: már e pártagú haladványban oly csekély törtszám marad a szláv vér számára, hogy bizton mondhatom: legtöbb hazámfiában mérhetetlenül több a szláv, mint bennem!

Íme, milyen kedvtelve írom, amit a Genealógia hiú ördöge diktál: mintha büszke volnék a származásomra! Holott ki tudhatja jobban, mennyire nem érdemes a származás, mint az író, ki szokva van az emberi értékeket csupaszra vetkőztetni? Nem születnek-e különb emberek – és különb írók is – szláv, vagy proletár, vagy mondjuk, zsidó vérből, mint a legkékebb spanyoléból? És ha talán proletár vér folya bennem, bizonynyal arra volnék éppoly büszke! De hát így van ez, s tán így is kell lenni! Mindenki arra büszke, aki ő – ahonnan ő jött, amit ő hozott: mi mást tud adni az Emberiségnek? Minden faj tele ajándékokkal – minden nemzet és minden osztály tele – de mindenki csak a magáét adhatja. Mindenki gazdag lehet a magáéval, de csak a magáéval. Milyen értelmetlen kérdés: ki szeretnél lenni, ha nem te volnál? Mit érne bármi kincs teneked akkor? nem te volnál gazdag! Egyetlen kincsed magad vagy, akit örököltél: nemzetedből kinőtt egyéniségeid értékeit. Ezekből adhatsz valami újat a világnak: idegenből csupán kapnod lehet.

Ezért tiltakozik valami ösztönösen az íróban nemzetiségének meghamisítása ellen: missziójának meghamisítása az. Az író missziója a nemzete öröklött lelkének mélyeiből hozott vagy abból benne kitermelődött színekkel, kincsekkel gazdagítani az emberiséget. Ez nem valami nacionális elzárkózás, hanem ellenkezőleg: aktív részvétel az emberiség lelki életének sokhúrúvá szerelésében. Nem is megvetése az idegennek, hanem inkább az igazi tisztelet és megbecsülés álláspontja minden becsületen nemzeti kultúrával szemben, akár már kifejlett, magas értékek termelője az, akár, mint gondolom a szerb is, inkább ifjú erő, mint kész értékek letéteményese. Tisztelet és becsülés mindaddig, míg valóban autochton nemzeti kultúra s nem akar lenni hódító és ragadozó nacionalizmus. Mert az – erőszakos vagy álnok – hódítás éppoly kevéssé tiszteletreméltó a kultúrában, mint a – politikában.”

Amikor a harmincas évek végén az okmánybeszerzés kötelező és a családfa-összeállítás ajánlatos volt, Babitsot is több szervezet fölszólította származási okmányainak benyújtására. (Például az Újságíró Kamara.) Babits „*Nevek, ősök, címerek*” című szép tanulmányában foglalkozott a kor divatjával és kényszerével, de felesége rábeszélésére nem tette közzé írását. Török Sophie csak a Magyar Csillag 1942. évfolyamának újévi számában közölte az 1939–40. telén írt, önmagával szemben is kegyetlen vallomást, amely a faji kérdésben szigorúan körülhatárolja álláspontját. Ebben írja a következőket:

„... Eszem ágában sem volt, hogy az embereket vérük vagy kitenyészetttségük alapján ítéljem, mint a kutyákat vagy a lovakat. Ha élt bennem valami »családi kegyelet«, az csak olyan volt, mint ahogy a hazát szeretjük, noha ismerjük kicsiségét, s megrójuk hibáit.

Így ragaszkodtam a nevemhez is; nem mintha szépségében és előkelőségében tetszelegtem volna. (...) A magyar ember viszonya nevéhez nem mindig olyan egyszerű, mint más nemzet fiáé. Nem váltam meg nevemtől; de titokban sokszor keserített, hogy a gyűlölt vércsöppre emlékeztet. S nemrég is még, bevallom, bohó örömet éreztem, mikor egy kedves barátom figyelmeztetett, hogy a babics szó honi magyar szóként is élt a régiségben és a tájnyelvben. Mintha egy kedves családi tárgyat valaki megszabadítana a rátapadt szennytől! Magyar szó, és varázslót, vajákost jelent: sőt ősmitológiai eredetű! Ipolyi Arnold Magyar mitológiájában is szerepel a babicsolás, »varázslás« értelemben. Íme mily alkalmas, költőhöz és magyar költőhöz illő név! De sietek hozzátenni, hogy talán a hiúság délibábja ez az egész; és különben az is régen volt már, hogy én a vércsöppekre haragudtam. Zrínyi is horvát volt, és Petőfi Petrovics! Ezek az idegen vércsöppek teszik talán olyan gazdaggá és színessé a magyar vért. Ezek az ics-vicsek joggal mutatják a magyarság erejét, mint a duplaékezetes ypszilonok. Mi célja a vért és nevet elemezni? Az én nevem egy híres horvát író nevével egyezik. De én magyar vagyok.”

Súlyos operációja után, nem sokkal halála előtt újra visszatért származására. Jegyzetei között találhatók a következő, idevonatkozó sorok:

„...Bebizonyult, hogy Babits ősmagyar szó. Ipolyi Magyar mitológiájában is benne van a babicsolás. Babics varázslót jelentett az ősmagyar nyelvben. De hát ha idegen lettem volna is, oly régóta magyar nemes a család, hogy már nem tekinthető idegennék. Egy dédapám tót volt (de igaz magyar szívvel), egy dédanyám sváb. (*Beszélgető füzetek*, 9. f. 30. l.)”

Horvátországi útijegyzet és verstöredék

1908 augusztusában, Szegedről Fogarasra történt áthelyezése előtt indult a fiatal költő-tanár első itáliai útjára. Velencébe vezetett ez, Juhász Gyulához írt elragadtatott levelén kívül köztudomású, hogy ennek az útjának a hatása alatt keletkezett három nagy verse: a *Zrínyi Velencében*, a *San Giorgio Maggiore* és az *Egy régi szerelmes Velencében*. Hogy Fiumét is megnézte, arról egyetlen mondata tanúskodott eddig Juhászhoz írt levelében:

„Az olasz architektúra már Fiumében kezdődik, s innen kezdve a középkori városok igazán a mesék varázsával hatnak.”

Az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött Babits-hagyatékban jegyzetei között azonban egy érdekes útinapló töredékre akadtam, Velencébe Horvátországon és a tengerparton át vezető útjának állomásain készített följegyzéseire. Babits éles megfigyelőképessége, realista látásmódja és tömör jellemzőkészsége nyilvánul meg ezekben az epigrammatikusan zsúfolt sorokban.

„Hegyek Zágráb körül. Nem a mi kedves, gömbölyű hegyeink. Hanem szeszélyes, ellenőrizhetetlen, meg-megtörő görbék.

A hegy itt csakugyan olyan, mint a felhő; színe is, alakja is.

Szürke kő, vörösbarna föld, zöld fák.

Fehér kövek sötétkéék ég.

Úton Abbáziába. Minden halványkék, tenger, ég, hegyek. Finom, lágy, fátyolos. Ha a part felé nézek, más a tenger: sötétkéék, ellentétben a fiumei dombok sötétzöldjével.

Mintha kék tinta hullámanéz enyhén.

Fiume. Nem tudnak magyarul, de öröklődnek tudni. Kedvesek, közlékenyek.

A láthatáron, mintha léniával csinálták volna, egy élesen fekete vízszintes csík ég és tenger közt.

Abbázia. Zsidóasszonyok fehér villák és délszaki növények közt. Korcs hatás. – Sé-tányon nem szabad uszályt hordani, a por miatt. – Német–magyar szó.

Abban is pesties, hogy villanyos jár. – Boltban igen szépen megköszönték, mikor 3xos lapot vettem.

Egy bakfis a szomszéd padon elpanaszodik az apjának, hogy egy idegen (horvát) asszony a fürdőben – megverte. Azt mondta neki németül: »Meglátszik, hogy magyar!«

A másik padon egy olasz asszony, aki képeslapokat árul, németül tanítja a kisfiát.

Könyvboltokban szláv és angol könyvek; főhercegek arcképei képeslapokon. (...) szobron meglátszik, hogy bécsi szobrász műve! Kicsinyesen szép, ízléstelen, osztrák szépséggel.

Abbáziában már látni fehér oszlopokon át kék tengert. De az oszlopok fölött ízléstelen vörös vázákban sablonos kaktuszok unatkoznak.

A tenger vize a part mellett bámulatosan tiszta és átlátszó. Csodálatos szép zöld színű mohák vannak a fenekén. A barna, sötét föld is kilátszik, sőt kibukkan nedvesen s igen szép színharmóniát alkot.

Felgyűrt karú, széles sárga kalapú lányok élénken, nagyon is fesztelen mozdulatokkal diskurálnak és újságot hordanak a kezükben.

Közvetlen a part mellett, a part felé hajóról nézve (a fiumei zöld partok mellett) sötétzöld a tenger. –

Nem barbárság a tengerbe köpni?

Inkább hasonlít néha a szürke Dunához, soha a sárga Tiszához

Nem felséges, hanem bájos

A nagy hajófüst barna árnya a vízen

Most az egész hegység finom fátyolos szürkéjét finoman fátyolosan bearnázta a húzódo hajófüst – gyönyörű!

Felírás egy (fiumei) templomban: per rispetto del luogo santo si prega di non imputare

Itt olyan ázsiai állapotok vannak, hogy közvetlen a parkom mellett van a közönségnek egy szalmával és rongyokkal fedett kunyhója kémény nélkül, ahol (...)

A villám... kurjongattak.
 Pár ezer ember... piszkot hagytak... esztétika...
 Gorove Jakabné panasza a Tengerpart épp aznapi (III) 4. számában.
 Hajón Veneziába.
 Kora reggel a víz kelet felé közel fekete, távol fehér; a másik oldalon csupa tejszürke
 A bácsi, aki a székkal meg volt akadva, a nap fölkelését átaludta s véres zsebkendője volt
 A hullám, ahol a hajó felhasítja, halványzöld; messzebb azúr szín, világos, nagyon világos!

Az ember olyan, mint a gyermek, aki csak egy-egy szót ért a felnőttek beszédjéből, akit támogatnak, akire mosolyognak. (Venezia)”

Nyomtatásban megjelent versei között mindössze két sor utal arra, hogy az Adriai-tengerben gyönyörködött:

Láttam a delfineket cicázni
 láttam az édes Adriát
 (*Arany kísértetek*)

Verstörédei között azonban nagy örömmel bukkantam erre a pár sorra, nyilván egy megkezdett vers hangütésére.

Kék Quarneronak
 vizén
 az én
 lelkem hajónak
 beillenék
 hogy semmi korlát
 ne volna,
 hajómra
 vörös vitorlát
 feszítenék

Ismeretség Jovan Dučić-tyal budapesti követ korában

A Nyugatnak a budapesti Pen kongresszus alkalmából kiadott különszámába Babits három verset fordított a nagy szerb szimbolista költőtől, aki akkoriban Jugoszlávia budapesti követe is volt.

A szomszéd népek irodalmából Babits nem is fordított mást, mint három Dučić-verset. A Nyugat 1932-ben ünnepelte fennállása 25. évfordulóját és a Pen Club ugyanakkor rendezte Budapesten világkongresszusát. Babits, mint a folyóirat költője és kritikai rovatának szerkesztője, Kosztolányival, mint a Pen Club elnökével együtt közös levélben fordult a világirodalom nagyjaihoz. Ebben közölték, hogy a kongresszus idejére a Nyugatnak egy jubileumi kettős számát készítik elő és a címzett egy újabb, lehetőleg kiadatlan írását szeretnék közölni, fényképével együtt. Jovan Dučićhoz, a modern szerb líra kiemelkedő nagyságához, aki akkoriban Jugoszlávia budapesti követe volt, Kosztolányi Dezső fordult. Ő nyilván már régebről is ismerte, hiszen a Modern költőkben már 1913-ban

fordított tőle. Válaszát a szerb költő valószínűleg a Nyugat szerkesztőségébe címezte, mert annak eredetije a Babits-hagyatékban maradt fenn:

„Kedves uram!

Ide csatolva van szerencsém megküldeni Önnek három versemet franciára fordítva, szabadvers formájában. Ön volt olyan kedves és nagyra becsült folyóiratának jubileumi számába való közlés céljára kérte ezeket.

Megköszönve kedves figyelmét, mellyel a Nyugat vendégszeretetét följánlotta számomra, kérem, tolmácsolja tiszteletemet Babits úrnak, Ön pedig, kedves uram, fogadja megkülönböztetett tiszteletemet

J. Dučić”

A Nyugat 1932 májusi „Jubileumi kettős szám”-ában négy oldal műmellékleten szerepelnek „A Nyugat vendégei”. Közülük Dučić a legelső. A számot Babits vezércikke nyitja meg, java részét a külföldi íróvendégek művei töltik meg. Dučić három verse két számban jelent meg. A májusi dupla számban Éjszaka című verse „A Nyugat ünnepére” dedikálással, de Babits fordításának fennmaradt kéziratából látható, hogy ez a dedikáció Gellért Oszkár betűivel került oda. A június elsejei számban két verse is van: a Teremtés, újra „A Nyugat jubileumára” dedikációval és a Refrén. Az 584. oldal felsorolja a fordítókat, itt ennyi áll: „A jugoszláv Jovan Dučić három verse B. M. fordítása franciából.” Babits három Dučić-fordítását a Jugoszláv költők antológiája újra közölte 1963-ban. (Erről elfeledkezve Réz Pál mint Babits ismeretlen fordításait adta ki újra a Nagyvilágban 1966-ban, az 1563–64. oldalon.)

„Válasz egy jugoszláv folyóiratnak”

Kázmér Ernő 1938. szeptember 8-án a Nyugat szerkesztőségéhez, Gellért Oszkárnak címezve a következő levelet írta:

„A XX. Vek (Huszadik Század) című folyóirat jár a Nyugatnak cserepéldányként. Ez a mai állami vezetés köré csoportosult íróknak, tudósoknak, szellemi kutatóknak revüje. Ebbe a folyóiratba, – melybe én is több tanulmányt írtam – »Beszélgetés Európával«, »Európa kiválasztottjai« címen érdekes ankétot nyitottunk, melyet Guglielmo Ferreroval kezdtünk.

A lap főszerkesztője dr. Mladenovics, aki egyébként a belgrádi Nemzeti Színház igazgatója is, megbízott azzal, hogy egy, a mai magyar szellemi életet reprezentáló egyéniséggel csináljak egy ilyen ankétot. Természetesen nem is gondolhattam másra, mint Babits Mihályra. Mivel jelenlegi címét nem tudom, tisztelettel kérem, küldje meg neki a csatolt kérdőívet és kérje a folyóirat nevében is, hogy a feltett kérdésekre lehetőleg részletesen válaszoljon.

A XX. Vek szerkesztője felkérésére Babits úrnak megkülönböztetett tiszteletünket és hálás köszönetünket tolmácsolom.

Kérek egy Babits portré-rajzot, skizzet és egy autogramot!”

Kázmér ugyanaz év november 1-jén kelt leveléből arra lehet következtetni, hogy beleegyező válasz érkezett Babits részéről, mert erre megküldték a kérdéseket:

„Mélyen tisztelt Szerkesztő Úr!

Csatolom az ankét másolatát, s tisztelettel kérem Babits úr válaszait. Csak arra válszjon, amire okvetlenül akar, s ha kedve lenne hozzá, változtathatja a kérdéseket, sőt, új kérdéseket is adhatna fel önmagának, de azért tessék velem közölni. Szeretettel kérem, ha lehet, mindezt a hó 8–10-éig elküldeni.

Hálás tisztelettel évtizedes régi hívük.”

Babits különös gondossággal fogalmazta feleleteit. Szerencsére megmaradt a hasábkorrektúra saját javításaival és betoldásaival.

„A kérdéseket érdemesnek tartom a magyar olvasóval is megismertetni – fűzte hozzá –, mert nagyon jellemzőek szomszédaink kulturális érdeklődésére és problémáikra. Hozzá csatolom a válaszokat, melyekben, persze, kissé sommásan, de őszintén, próbáltam számot vetni mai gondolkodásommal ezekről az izgató problémákról.

Kérdések:

1. Mit jelent Önnek ez a szó, hogy Európa?
2. Mit jelentett a magyar szellem számára Európa?
3. Mit jelent a mai Európa a mai magyar szellemnek?
4. Miben látja Ön az európai erkölcsi, szellemi válságnak és az egyetemes irodalmi válságnak szoros összefüggését?
5. Mi az európai író feladata ebben a válságban?
6. Érti-e a magyar szellem és a magyar író különösebben ezt a válságot?
7. Mi lenne az európai és a magyar irodalom feladata, hogy a szellem válságát csökkentse és az élet értékére, az életkedv fokozására és az Ember felelősségére mutasson?
8. Mit tehetne és tesz az európai és a magyar irodalom is az új tiszta emberért és a neo-barbarizmus elleni harcbszállásért?
- 8.a. Látja-e már Ön, és ha igen, miben, a szellem válságának tisztulását?
9. Van-e a mai Európának uralkodó szellemi iránya és filozófiája?
10. Merre tart a mai magyar szellem?
11. Van-e külön magyar filozófia?
12. Géporkszakunk és tömegéletünk hogyan formálja át az európai és magyar irodalmat? (Film, rádió, repülés.)
13. A mai magyar szellemi, művészi és irodalmi élet irányait mily hatások, eszmék, források táplálják?
14. Van-e mélyebb kontinuitás a múlt század közepi nagy magyar lírikusok, az adyi líra és a mai magyar líra között?
15. Hogyan és miben látja Ön a magyar irodalom szerepét és helyét a világirodalomban?
16. Melyik az a tíz magyar irodalmi mű, amelyet minden nemzet intelligens olvasójának ismernie kellene?
17. Mit tud Ön a szerbek, horvátok, szlovének irodalmáról?
18. Volt-e és van-e a szláv szellemnek észrevehető hatása a magyar szellemre?

19. Hogyan képzei el a jugoszláv–magyar szellemi együttműködést és mit tudna Ön a szerkesztése alatt megjelenő harmincéves „Nyugat” és a mi „XX Vek”-ünk (XX. század) ennek a hovatovább elengedhetetlenül szükséges feladatnak érdekében tenni?
20. Az Ön neve szláv eredetre mutat. A jugoszláv szellemi életet, túl a sablonos kíváncsiságon, érdekelné az Ön nagy szellemének és a mai magyar irodalom számára utat mutató egyéniségének mély tiszteletében az is, ha felfedezhetné Önben a rokont, aki éppen ezért a két szomszédos nép szellemi együttműködésének útmutatójává válhatna?

Válaszok:

- 1–3. „Európa” számomra, ahogy egyszer versben írtam, „nagyobbik hazámat” jelenti. Hogy mit jelent általában a magyar szellem számára Európa, mit jelent a mai Európa a mai magyar szellemnek? De hisz a magyar szellem már régóta maga is Európa, csak belülről nézheti Európát, nem állhat szemben vele, mint valami külső és idegen szellemmel...
- 4–6. Éppen ezért az európai szellem betegségét és válságát a magyar szellem is érzi. Talán fokozottabban érzi, mint ahogy a kicsi és gyenge mindig jobban érzi a betegséget, mint az erős és óriási. Ami egyébként ennek a szellemi és irodalmi válságnak az erkölcsi válsággal való összefüggését illeti: arról egyszer nagy tanulmányt írtam. Nem tehetnék mást, mint hogy ismétljem magamat, amit sohasem szívesen teszek.
- 7–8. Az irodalom feladata az alkotás. Az alkotás egyszersmind már magában is gát és töltés a válság hullámaival szemben, s bástya a barbarizmus ellen.
8. a (Ezt a kérdést válasz nélkül hagytam.)
9. Ezt majd csak egy más kor láthatja meg, amely már kívülről nézheti.
10. Erre csak egész tanulmány felelhetne.
11. Éppoly kevésbé, mint ahogy külön magyar matematika sincs.
- 12–13. A felelet megint külön tanulmányokat kívánná.
14. A líra – mint maga a lélek, melyet kifejez – mindig összefügg önnön múltjával s gyökeresen nő ki abból, ez lényege. A magyar lírának még forradalmi is hagyományszerűek, s pl. az Ady forradalmában félreismerhetetlen a Petőfi forradalmának hatása és tradíciója.
15. Erre a kérdésre megfelelttem egy régi nagy tanulmányomban, mely eléggé ismeretes. E tanulmányt a külföld számára is megfogalmaztam. Az ott írtakhoz ma sincs hozzátenni valóm.
16. Rangsorokat szabni a numerus clausust állítani irodalmi művek között nagyon nehéz. Azonkívül a magyar irodalom fő értéke éppen a lírában van. Idegen nemzet olvasója pedig ezt élvezheti legkevésbé.
- 17–18. A délszláv irodalmakról bevallom, nagyon keveset tudok. A nyelveket nem értem, s igazán művészi fordítást, amin át az eredeti lelkét megsejttem volna, még nem sokat láttam. A szláv szellem hatását azonban én is éreztem, mint az egész újabbkori magyar irodalom; s hálás vagyok ennek a hatásnak. S nemcsak a nagy orosz irodalom döntő hatására gondolok. Hanem például szláv szomszédaink

- népköltészetének hatására is, amely a magyar irodalomban már Vitkovicsnál, Bajzánál megjelenik, s a magyar népköltésben bizonyos már sokkal régebben.
19. A szellemi együttműködés alapja két nép irodalma között semmiesetre sem lehet politikai alap. Nem arról van tehát szó, hogy egymás szellemi termékeit udvariasan vagy valamely barátkozási politikának megfelelően portáljuk vagy dicsérvük. Inkább arról, hogy egymásban ne az idegent lássuk, hanem egyazon nagy európai kultúrának testvéri részeit s eszerint figyeljük, ismerjük és ítéljük meg egymást, ugyanavval a tárgyilagos szeretettel és szigorúsággal, mint magunkat. Az első lépés persze: figyelni egymásra: s mi még ezt az első lépést sem igen tettük meg.
20. A nevem csakugyan szláv eredetre látszik vallani. Persze az ilyesmi sohse biztos. A babics szó megvan az ősmagyar nyelvkincsben is; Ipolyi Arnold is említi a babicsolást, ami varázslást jelent. Őseim Somogyból származtak Tolnába, s magyar nemesek voltak. A szláv eredetről tehát semmi pozitívumot nem tudok. A rokonságot szívesen és büszkén vállalnám. Ha van bennem szláv vér, avval több és gazdagabb vagyok. A kevert fajok adják a legnemesebb emberpéldányokat. Szláv vér folyt Zrínyiben és Petőfiben. A magyar, történetének századai folytán, sok más néppel keveredett, s ez a keveredés a magyar szellemet nagy mértékben gazdagította és mélyítette. S talán nem utolsósorban éppen a szláv keveredés.”

(A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei 1975., 7. évf. 25. sz. 131–142.)

Babits Mihály karácsonyi verse 1924-ből

Ti gazdagok! Karácsony
s újév közt
jól aludjatok!
A karácsonyfa éjjel
magától kigyullad és ragyog.
Különös sápadt gyermekek
játszanak
a halk gyertyák alatt.
A csengő cseng, a gyertyák
lobognak,
az ágak inganak,
mintha szél volna a szobában

Reggelre
az asztal zöld füvel teli
s a gögös gazdag gyermek
játékját
felnyitva s rendetlen leli.
De kinek nincsen gyermeke
s nincs játék
bús karácsonyfája alatt:
az felébredhet éjjel,
nem lát mást
csak az ismerős ágakat.
Szekrény és ajtó és fogas
a sötét fán
minden dísz aludt fényű kincs.
Önmaga ül a fa alatt
bús gyermek
s keresi a játékot ami nincs.

Babits Mihálynak az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárába került hagyatékában évek óta tartó kutatásaim során mintegy kétszáz kiadatlan versét és verstöredékét találtam meg. Ezek között számos kiérlelt, befejezett alkotás is van. A kutatás főadata kideríteni, miért nem adta ki, vagy miért nem jelenhettek meg életében legalább teljesen kész versei. Két vezető könyvkiadónk megbízott azzal, hogy a kötetekben eddig meg nem jelent Babits-írások közül több könyvre valót állítsak össze. Ezek közül a „Babits Adyról” című

tanulmánykötet hamarosan kikerül a nyomdából, két további, kb. 400 oldalas esszé-, arckép- és kritikátartalmú kötet pedig a következő egy-másfél évre van betervezve. Azután vagy háborús naplója, vagy kiadatlan versei következnek.

Kiadatlan költeményei közül a legszebbek egyike, valóságos gyöngyszeme lírájának, a fent közölt szomorú hangú karácsonyi vers. A karácsony neki gyermekkorra óta nagy élménye volt. Fönn is maradt úgy hatéves korából egy képe, ahol a betlehemesek között ő a három királyok egyike. De élete végéig többször tért vissza a karácsony témájára, a harmincas években ijesztő helyzetképét adva az akkori főváros nagy társadalmi ellentéteinek, a karácsonyt ünnepelni képes tehetősök és az utcán rongyokban didergő, éhező szegényeknek.

Ezt a verset első súlyos és tartós betegsége idején írta. Az úgynevezett Bálint-klinikán volt, az első számú egyetemi belklinikán, 1924. november 18-tól 1925. január 24-ig. Ahogy a Babits-hagyaték Fond III/1830/1. szám alatt fennmaradt kórházi zárójelentésből megtudtuk, polyarthrititis chronica volt a „kórisme”. Az ide vonatkozó és későbbi betegségei leírását tartalmazó orvosi iratokat az Orvostörténeti Archívum évkönyvében óhajtják közölni. Az akkor 41 éves költő 1919 óta keresztülment súlyos lelki és fizikai megrázkódtatásainak csúcspontja volt ez a betegsége, amely szívét erősen megviselte. Természetesen itt sem tagadta meg született költő mivoltát. Itt írt verseiből a *Sziget és tenger* című könyvébe csak egyet vett be, címe: *Csövek, erek, terek*. Felesége, Török Sophie az általa saját alá rendezett háború utáni első gyűjteményes verseskötetben, a bibliapapíron megjelent *Babits Mihály Összes művei* első (és utolsó) kötetébe négy további verset vett be az itteni termésből. Ezek a következők: *A legfőbb szemérem, Úgy mentem a harcba...*, *Utálom a szememet, Tudom, hogy csúszom*. Egyik pesszimistább, mint a másik, tele halálfélelemmel és végső leszámolással. „Én nem fogok már harcolni többé, Kimerülten s elfeledve heverek” – írja. „Ki restelli a halált?... Van-e szemérmetlenebb, mezítlenebb, létünknek piszkos mélyét jobban felfedő szó, mint ezek: halál, sír, hulla, temető?”

Mint fenti versében kifejezi, rendkívül fáj neki, hogy nincsen gyermeke. Akkoriban még nem volt meg későbbi fogadott kislánya, Ildikó.

(Tolna megyei Népújság 1975. dec. 25., 25. évf. 302. sz. [9.]

Babits gyászbeszéde Tóth Árpád fölött

Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának Babits-hagyatékában Fond III/1462 szám alatt egy kiadatlan, Debrecennek különösen nagy értékű kézirat található. Ez Babits ceruzával írt kétoldalas búcsúbeszéde Tóth Árpád temetésén, a Farkasréten. Szövege a következő:

„Barátaimnak, a Nyugat munkatársainak koszorúját hoztam sírodra, Tóth Árpád! Költőnk, barátunk, testvérünk, Isten veled! Családod kis körén túl a mi fájdalomunk a legnagyobb éretted, mert mi tudtuk legjobban, hogy ki vagy. Régente a költők halála egész nemzeteket sújtott, s a magyart is gyászba kellene borítani annak a két lehetetlen szónak, hogy Tóth Árpád meghalt. Mert költő voltál, a ritkák és nagyok közül való, a Berzsényiek és Kőlcseyek magyar fajtájából. Szentje az Éneknek; tiszta, nemes és gáncstalan, mindvégig hű a költő igaz hivatásához, amely a szépségek teremtése, s amelyhez mind többé-kevésbé hűtlenek lettünk e »káromkodó és nyersdalú« korban. Költőnk, barátunk, testvérünk, Isten veled! Fegyvertársunknak nem merünk nevezni; mert hogyan mondhatjuk fegyvernek a te szelíd tollad? A fájdalom vesszőjéhez hasonlított inkább és a megbékülés galambtollához. Te magad vándorbotnak festetted le, mely egy fáradt vándort vezet havas pusztákön át. De a Te kezeden kivirágzott a bot. Úgy futottál át e szomorú kor hideg pusztaságán, mint ősi mondáink csodagíme, amelyet megdaloltál, s amely vért hullatva és a halállal küzdve menekül, de vérezve, fájva is, önkéntelen szebb tájakra vezet a magyart. Költőnk, barátunk, testvérünk, Isten veled! Senki sem volt jobb testvér tenálad, sem gyengédebb barát és kedvesebb ember. Mikor feledhetjük el okos szemedet, s élénk szavaid varázsát? Vidám és meleg tudtál lenni a fagyos halál árnyékában, de szomorú életed mindig a fényes oldalát mutatta társaid felé, mint egy különös csillag, vagy szent jóságú hold. Csak fénylettel nekünk, de szerényen éltél köztünk; utas voltál mint hold és csillagok; s fölénnyel vitted tiszta életed terhét betegség és nehézség éjén át, s a magányosság kietlen üreiben. Micsoda tengerbe hullott ez a teher, ahol megenyhült végre súlya, mint a kőé, melyet »kegyes kéz a mély vízbe dobott?« Óh, jaj, a súly, életed súlya, ide esett a mi szíveinkre, milyen nehéz szívvel megyünk mi el innen. A te terhedet is vinnünk kell ezentúl, életed terhét, mely oly sokat érdemelt s oly keveset kapott, mely oly szótalan túrt és olyan rövid volt, s melyet nem tudtunk szebbé, derűsebbé tenni. Isten Veleld!”

A Nyugat Tóth Árpád-émlékszáma az 1928. november 16-i volt. Cikkírói: Babits, Kosztolányi, Ignotus, Tersánszky, Peterdi István, Elek Artúr, Schöpflin, Füst, Török Sophie, Móricz, Gellért. Schöpflin magáról a temetésről írt. „A Svábhegy felé felkúszó, széles kilátást nyújtó temetőben, a langyos őszi délután már alkonyba kezd fordulni, a nap már a hegy mögött, a sírokon a nemrég múlt halottak napjának fehér őszirózsái herva-

doznak, a fák alján friss sárga levélréteg, a párás meleg levegőben már érik a közeledő tél ígérete, férfiak, nők jönnek, sokan, mindenféle emberek, mégis egyfélék, szinte társadalmi különbség nélkül, mintha egy-ugyanazon felekezet tagjai volnának, mind meghatva a könnyek szélén vagy kitörő könnyek közt, semmi póz, semmi temetői frázis, még a pap is mérsékli kálvinista páthosát, annyira bensőséges szomorúság, a jelenlevők között valami különös intimitás, igazán mind olyanok, akik ezt a friss halottat szerették és megértették. Tóth Árpád kis szektája volt ez, azok, akiknek szíve befogadta magába ennek a tiszta embernek tiszta költészetét. Semmi konvenció, még az is jó volt, hogy hiányoztak a közélet jelesei, a hatóságok, akadémiák, az előkelőségek, tehát hiányzott a reprezentálás képmutatása. Szerény temetési menet, a szerény embert kísérte, őszinte gyász az őszinte költőért. Tóth Árpád ilyennek álmodhatta a saját temetését.”

Bármilyen furcsán is hangzik, ma már tárgyilagosan meg lehet állapítani, hogy bár fiatalkorában Babits Kosztolányiban és Juhász Gyulában látta, persze Ady után, a modern magyar líra nagyjait, de az évtizedek folyamán Ady után Tóth Árpádot tartotta legtöbbször. Kardos László monográfiája nyomán elterjedt ugyan irodalmi körökben, hogy Babits 1917 tavaszán róla írt bírálata rosszul esett neki; van erre saját írásos bizonyítéka is, Hatvany Lajoshoz 1917. április 16-án írt levele. Ez a kérdéses tanulmány Babitsnak az akkori magyar líra három fő irányát jellemző terjedelmes esszéje, amelyben Tóth Árpádról, Balázs Béláról és Kassák Lajosról és köréről ír bővebben. Tóth Árpádról a régi nagy Nyugat tükörben százötvenkét sort írt és ebből mindössze huszonhat sor a kritizáló. Szövegét ő maga is annyira jelentősnek tartotta, hogy az *Írók két háború közt* című tanulmánykötetében a függelékbe bevette. (48–60. old. a Nyugat emlékszámba írt vezércikke, többi megnyilatkozása: 249–259.) Tüzetesen vizsgálva első nagy tanulmányát Tóth Árpádról, föltűnő az egyébként mindig szigorú kritikus Babits elismeréseinek jelentős szövege és nagy száma: „A jövő magyar költészet leghelyesebb és legbiztosabb útjának” látszik Tóth Árpád lírája.

„Minden lapján érezzük a valóságos, póz és divat nélkül való költészet fuvallatát... Valóságos kert ez, nem különböző virágok gyűjteménye: saját földjük van, földjüknek ereje van... Alapjában erősen eredeti s egyéni... Tóth Árpád egyik jelentősége, hogy könyvében a magyar irodalom ősi és mindig új sodra folyik tovább... Nemes és ízléses költő ő... Semmi divatszerű nincs ezekben a versekben: sub specie aeternitatis íródtak.”

Érdekes mindenestre idézni a Babits-hagyaték másik kéziratát (Fond III/1571), ebben saját kedvenc Tóth Árpád-verseinek jegyzékét állította össze. Ezek a következők: Este a temetőn, Rimes furcsa játék, Lámpafény, Éjféle eső, Elégia egy rekettveborkorhoz, Aquincumi kocsmában, Láng, Isten oltókése, Fénylő búzaföldek között, Körüti hajnal, Ripacs, Jó éjszakát.

Ha Tóth Árpád Babits egy-két kifejezéséért, melyben saját verseinek rá gyakorolt hatására tesz célzást, el is keseredhetett, végül is ez a tanulmány, az első nagyobb terjedelmű és jelentősebb írói származó elismerés alapozta meg barátságukat. Növelte ezt az is, hogy Babits mellett Tóth Árpád volt az angol líra legjelesebb magyar ismerője és ragyogó fordítója. (Fülep Lajos szerint Milton L'Allegro és Il Penserosójának Tóth Árpád-féle fordítása a két legjobb magyar műfordítás.) Én még kezemben tarthattam és

forgathattam Tóth Árpád könyvtárának angol klasszikus kiadványait a Budapest ostromakor elégett Baumgarten-könyvtárban; örök kár, hogy akkoriban még sem mikrofilm, sem xerox nem létezett, hogy szöveg közé írt fordítás-ötleteit megörökíthettük volna.

Tóth Árpád Babits iránti szeretetének, nagyrabecsülésének és elismerésének több cikkben is kifejezést adott. Ezek közül legmesszebbmenő az Aurora 1923. évfolyamába (48–49. l.) írt esszéje: „Mindnyájunk tudatában élő igazság, hogy ő ennek a mi korunknak legnagyobb élő magyar lírikusa... Úgy fonjuk nevét közös koszorúba Adyéval, mint Aranyét a Petőfiével, mint Goethét a Schillerével... A nagy költő a sors embere, isteni küldött, a kor lelkének kifejezője... A nagy költő maradéktalan tökéletességgel fejez ki mindent, s ez a kifejezés megváltás, bibliai ige. Pályájának minden mozzanata fölszabadító szó, gyógyító vigasz és öntudatra riasztó megváltás... Babits nagy költő.” A Nyugat 1924. évi Babits-számába írt „A formák virtuóza” című cikkében valósággal az egekig dicséri: „Babits négy verskötete lépésről lépésre mutatja a költő belső értékeinek egyre döntőbb, hatalmasabb kibontakozását, az óriás növekedését, aki egymás után rázza le minden megkötöttség láncait.”

Mindezek a szövegek a két nagy költő őszinte barátságának élő dokumentumai. Ahogy Babitsnak Csokonairól szóló elragadtatott nézeteit sem idézték a legutóbbi évfordulón, ugyanúgy Tóth Árpádról szóló kivételes hangú dicséretei sem kerülnek gyakran szóba, mint következetes és jellemző kijelentései. De rajta kívül még a részben szintén debreceni Szabó Lőrinnel való hármas együttműködésük a Baudelaire-fordításban és akkori gyakori együttlétük szintén Debrecenhez fűződő szálait erősítette. Kíváncsú mindezenre Babits és Tóth Árpád egymáshoz való viszonyának és költészetük kölcsönhatásának részletesebb és alaposabb vizsgálata.

(Alföld 1976. [ápr.], 27. évf. 4. sz. 62–64.)

Babits Mihály Kósa Laodameia-megzenésítéséről

A Laodameia-kantáta félórás időtartamú, mezzoszólóra, vegyeskarra, vonószenekarra, angolkürtre, klarinéra és fagottra írt mű. 1924-ben készült, azóta többször előadták, így 1924-ben, 1927-ben, 1960-ban és 1961-ben is. Babits, akiről tévesen terjedt el, hogy nem zeneértő (s aki közeli ismeretségben állt Bartókkal), írásban is rögzítette véleményét a Laodameia-kantáta bemutatójáról. Hagyatékában, az Országos Széchényi Könyvtár Kézirat-tárában Fond III/1709. szám alatt maradt fenn következő írása:

„Október 24-ikén lesz »szerzői estem« a Zeneakadémián. Mondjak valamit róla? Mit mondjak? Bizonytalán nagyon szép lesz. Ezt szerénységgel nélkül mondhatom, mert hiszen nem magamról beszélek, hanem azokról a nagyszerű művészekről, akik hangot adnak néma szavaimnak... Mint aki bekiáltott az ormok közé, s most ámul a visszhang zenéjén... De hát nem is erről van szó. Ön Kósáról kérdez és az ő Laodameiájáról, mely ezt az irodalmi estét egyúttal zenei eseménnyé is avatja. Magam is azt hiszem, hogy zenei esemény lesz, ámbár némi merészség nekem ilyen véleményt kimondani: mert én a zenének legfeljebb áhítatos publikuma lehetek, semmiképp a megítélője. Goethe, mondják, »botfűlű« volt, s talán nem kell szégyellnem nekem sem, hogy ilyen tiszteletteljes hozzáemértéssel állok a muzsikával szemközt.

De meghallgattam a Laodameiát, s olyan mély, különös, megborzosgató, szinte fizikai hatással volt rám, hogy lehetetlen nem hinnem: épp ilyen, vagy még nagyobb, még ezerszer nagyobb hatást fog kiváltani abból, aki a zenét lelke anyanyelvének nevezheti...

Hogy milyen viszonyban áll a *Laodameia* zenéje a szöveghez? Nem az egész szöveget használta föl, de amit igen, azt kísérteties megértéssel, simulással a mű minden intenciójához, a hangulat és szavak minden árnyalatához. Úgy beszélhetek erről, mintha egy idegen, régi költő szövegéről volna szó: mert az a Babits Mihály, aki a *Laodameiát* írta, még a háború előtt élt, nagyon fiatal volt és oly szépségekről álmodott, amilyenekről ma már talán nem is lehet, nem is szabad... Kósa tisztelte ennek a költőnek minden szavát, nem hamisította meg egyetlen intonációját... A *Laodameia* már a szövegben is félig-meddig zenei mű volt: amennyire ez szavakkal lehet. De a szavak és sorok komplikált zenéjén túl Kósa kihozza az antik és modern érzések, a görög fátum és modern borzongás rejtett, de szándékolt vegyítését, ami, gondolom, a szöveg ízét adja.

Annyira megragadott Kósa műve, hogy azt csináltam vele, amit Ön most velem: meginterjúvoltam. Megkérdeztem tőle, mi vitte őt a *Laodameiához*? Mikortól kezdve s mennyi ideig foglalkozott vele? S voltak-e nehézségei, küzdelmei a szöveggel? Nehezen beszél: úgy látszik, ő is azok közé tartozik, akiknek egyetlen otthonos nyelvük a zene. Mégis kielégítette kíváncsiságomat s elmondta, mi kapta őt meg a költeményben.

– Egyik oldalon a görög alvilág: az abszolút mozdulatlanság, érzéketlenség; másikon a lehetetlennel dacoló szenvedély, a Szerelem, mely a Halálnál is erősebb... Éveken át

tűnődtem rajta, hogyan lehetne ezeket a verseket úgy szedni kottára, hogy zeném ne csorbítsa a versek muzsikáját, de kifejezze mindazt, amit a szavak mögött érzek. 1924 őszétől egy évig dolgoztam rajta, úgy csináltam, cantate formájában, alt szólóra és vegyes kórusra.

Kósa nagyon meg van elégedve az előadókkal is.

– L. Ádám Teréz és a Madrigál-kórus Hammerschlag mester vezetésével a legnagyobb gonddal és lelkesedéssel készülnek az előadásra – mondta nekem.”

Kósa György maga a *Laodameia* megzenésítésének történetéről és a mű bizonyos fokú átalakításáról a következőképpen nyilatkozott:

„– Babits Mihály a Zeneakadémián szerzői estet tervezett. Valaki – talán Ascher Oszkár, aki akkoriban gyakori volt házi koncertjeimen és erősen készült az előadóművészi pályára – említette neki, hogy én megzenésítettem a *Laodameiát*. Babits vállalta azt, hogy az én művem is műsorra kerüljön szerzői estje keretében. Üzent, hogy szívesen megismerkednék velem is, művemmel is.

Mesélték, hogy Babits a színvaksághoz hasonló mértékben képtelen volt hangmagasságokat megkülönböztetni. (Ő maga mondta, hogy a „Kutya-kutya-tarkát” vagy a Himnusz, ha szöveg nélkül játsszák, nem tudja felismerni.)

Én Babits *Laodameiájának* megzenésítésében a költemény négyötöd részét kihagytam, a megmaradtnak (mely azonban sűrítve tartalmazta a lényeget) kevésbé fatalista tendenciát adtam, és amikor a mű Babits előtt bemutatásra került a magam zongorakíséretével, kénytelen voltam csöppet sem előnyös éneklésemmel mimelni az énekszólamokat. Utána ügyetlenül dadogva próbáltam mentegetőzni, mire ő kedvesen mosolyogva, szempontjaimat tökéletesen megértve, úgy kommentálta őket, ahogy én sohasem lettem volna képes, mert a legszebb bókot mondta, amit poéta muzsikusként mondhat: hogy mindazt, amit ő a szavak mögött érzett, azt az én muzsikám kifejezi. A legjobb barátok lettünk, nagyon szerette, ha muzsikáltam neki, mert ha a hangmagasságok iránt érzéketlen volt is, a muzsika misztikus lényegét csodálatosan megérezte.”

(Muzsika 1976. ápr., 19. évf. 4. sz. 42–43.)

Babits béke-írásaiból

Fogarasi beszédei a békéről

Babits Szekszárdon és Pécsen, diákkorában a szabadságharc emlékeinek légkörében nevelkedett. Két nagybátyja vett részt benne, az egyik mint Perczel Mór hadsegéde, a másik Klapka oldalán. Az 1900-as évek elején a közvéleményt éveken át országos kérdés-ként izgató közös hadsereg problémái természetesen az ő figyelmét sem kerülhették el. A kor nagysikerű darabja volt Földes Imre *A császár katonái* című színműve. Ezt az ifjúságnak fogarasi első tanévében mutatták be. Ő tartotta előtte a bevezető beszédet. Nyílt lázítás az osztrák szoldateszka ellen. Már itt is a gondolat fegyverét ajánlja az ifjúság figyelmébe.¹

Az osztrák parlamentben 1908-ban Masaryk cseh képviselő fölszólt, hogy az 1899-i hágai békekonferencia megnyitásának napját, május 18-át, mint már több nagy államban szokás, rendeljék el a tanulóifjúság számára békenapnak és ismertessék előttük a világbéke jelentőségét. Ennek előzménye az Interparlamentáris Unió 1889-ben megalapított nemzetközi szervezete. Ennek VI. brüsszeli konferenciáján 1899-ben Jókai Mór is részt vett, mint a magyar országgyűlés küldöttje. Magyarországon 1909-ben rendelte el Apponyi Albert a világbéke-nap bevezetését.² Babits Mihály a Dreyfus-ügy óta tanúsított érdeklődést a háború és béke problémái és okai iránt. Ő vállalta rögtön az első tanévben az ünnepi beszéd megtartását.

A császár katonái

Kedves tanulóifjúság!

Az a tragédia, melyet ma fogunk látni, nem klasszikus mű.

Földes Imre nevét hiába keresnők irodalmi kézikönyveinkben.

Földes Imre új író. Nem került még az irodalom történetébe, s lehet, hogy nem is kerül oda soha. Sokkal inkább a koré, ezé a koré, hogysem diadalmasan vitorlázhasson át jövőendő korokba. Drámája érdekes korjellemző adat lehet a jövőendő tudósok számára, de a közönséget kevésbé érdeklik a múlt kérdései, s remélünk kell, hogy azok a kérdések, melyeken ez a dráma megfordul, valaha a múlt kérdései lesznek. Remélünk kell, hogy ez a dráma valaha hatását fogja veszteni. Mert hatását tárgyának köszöni. Jellemképei közt egy sincs, amely lelkünkbe nyomulna; ezek a katonák inkább csak a közismert típusok egyéni vonások nélkül; a darabban eszmék harcolnak és nem emberek.

¹ GÁL István: Babits a világbékéért. Bartóktól Radnótiig c. kötetemben. Bp., 1973. 139–146.

² KEMÉNY Ferenc: A világbéke. Bp., 1910. 58 l.

Aki a Bánk bánt elolvassa, a nemes bán, a haragos Petur, a szegény Tiborc örökre régi ismerősei. Ilyen kedves ismerősökkel A császár katonáiban nem találkozunk, inkább egyoldalú gúnyképekkel vagy színtelen alakokkal, kiknek szájával az író beszél. A darab nyelve szintén nem eredeti, nem is drámai. Kifakadásait, sőt élceit is az újságokból ismerjük. Gondolatai mindannyiunk gondolatai. Aktuális és hazafias darab: az aktuális és hazafias darabok eredendő hibáival. De igen, ami a legfőbb hibája, abban van a legfőbb ereje.

És az, amit mondtam, a tárgya. A legjobb darabok nem az aktuálisak, de az aktuális darabok gyakran a legnagyobb sikert érik el korunkban. Miért? Éppen azért, mert bennük az író nem hőseinek küzdelmét hozza színpadra, hanem közönségének küzdelmét. Éppen azért, mert a szereplők szájából az író lelke beszél, s az író lelkéből a közönség lelke. Az író nem mint idegen áll szemben közönségével, hanem egy közüle, kinek más törekvése sincs, mint közönségének érzelmeit kifejezni. S ebből a szempontból A császár katonái a tösgyökeres aktuális dráma. Tárgya igazi drámai tárgy, igazi küzdelem. Társadalmunk és politikánk legnagyobb, legégőbb, legkiegyenlíthetlenebb ellentéteit hozza a színpadra. A katonaság és polgárság ellentéte másutt is megvan, de sehol sem oly keserű, mint nálunk. Más nemzeteknek is vannak politikai válságai, de mik ezek a mieinkhez képest? Még mindnyájan emlékszünk az esztendőre, melyben e darab született. A gyermekek is emlékeznek; de tudják-e hogy mire emlékeznek? Más nemzet lelkének is vannak betegségei – a mienknek szervi baja van, amely időnként meg-megújul. Minden, ami egy drámát naggyá tehet: a tragikum, a vas végzet, megoldhatatlan fájdalmas ellentét, reménytelen, kényszerű küzdelem: minden megvolt, csak a hős hiányzott. És mégis hány magyar lélek érezhette magát tragikai hősnek; volt joga rá. És ki inkább mint a katona, a magyar katona.

Magyar katona: abban az évben majdnem ellentmondásnak hangzott. A császár katonáinak abban a példányában, amelyet a színház igazgatósága szíves volt pár napra rendelkezésemre bocsátani, egy kis bekezdést, csak egyetlen bekezdést az egész darabban a színházi cenzor átkékcseruzázott. Nem tudom, el fogják-e mondani e bekezdést a következő előadásban; de talán akkor sem lesz felesleges, ha ezt a darab alapeszméjébe mélyen belevágó pár mondatot kétszer is meghalljuk. Íme, mint mond Iváz főhadnagy, egy magyar katona:

Iváz: Tudtára ébredtem rabszolgaságomnak. Nehány év előtt... amikor... egyszerre megmozdult az ország levegője és szél kerekedett... Egyik napról a másikra itt lógtak a levegőben az ún. katonai kérdések és én egyik napról a másikra gazembernek éreztem magam. Némelyik évszázadnak megmozdul a lelkiismerete egyszerre... hirtelen. Akkor én is így néztem magam elé, mint magácska és én is azt kérdeztem: „Különös... Eddig szó sem volt erről és most egyszerre...” „Tudja Erzsike, a nagy kérdések mindig a kis embereket vágják fejbe legelőszőr.”

Vajon azóta minden jól van, vajon mindennek vége, vajon nem jön-e új szél? ki tudná? A keserűség nem szűnt meg, s amit a felnőttek éreznek, a gyermekek sejtik. Melyik gyermek életében ne volna egy kor, amikor katona akar lenni? Kit ne lelkesítene egy Hunyadi, egy Zrínyi dicsősége, a fényes kard, villogó bátorság? Ki akarna gyáva lenni, ki nem kívánná hazáját védeni? Ki nem sóhajtott el sohasem Toldival:

Hej, ha én is, én is köztetek mehetnék
Szép magyar vitézek, aranyos levették!

De amint növekedünk, már hogy kezdünk el gondolkozni. Megérezzük, hogy a magyar ember katona akkor is, ha nem katona, és gyakran éppen azért nem lehet katona, mert katona. Eljön az idő, amikor a szép aranyos egyenruha bántani fogja a szemünket és a portopé nem a bátorságnak, hanem az engedelmességnek, talán rabszolgaságnak szimbólumául fog feltűnni. Az Isten örök harcot rendelt e világban, de a fegyverek változnak. S a ma nagy szellemei azért küzdenek, hogy az új kor fegyvere ne a golyószóró és hadilégihajó legyen, hanem valami, ami még hatalmasabb, és mégis keresztényibb fegyver: a gondolat. A hadsereg azonban, mint egy beteg szerv, mely valaha hasznára volt a testnek, de ma magában túlfejlődve, s elvesztve régi célját, a test erőin élösködik, nő és a testet, melynek régi szerve, csak fogyasztja: a hadsereg él és nő naponkint, eszi a milliokat és milliók életét, célját veszítve önnön céljává vált, áldozatot kíván önmagát túlélve, mint egy régi isten, akiben már senki sem hisz, s akitől mégis mindenki fél. Így van ez más boldogabb hazákban; kétszeresen így van ez minálunk, ahol a katona nem mindig a nemzet katonája.

S most már megérthetjük, miért jöttünk ide, A császár katonáit látni. Ez a darab nem irodalmi remek, és mi nem is irodalmat tanulni jöttünk ide. Az életről akarunk hallani ma, arról az életről, amely felé megyünk, a mai magyar életről. Iskola, színpad és irodalom mind testvérek abban, hogy az életre tanítsanak. És aztán, fiúk, gondolkoznunk kell arról, amit az író mond. Gondolkozzon az is, sőt az leginkább, aki katona akar lenni. Talán hamarabb avul el az író drámája, ha már a gyermekek és az ifjak is nemcsak a mesét fogják benne látni. És ez az író nem kívánhat szebb sikert, minthogy a drámája minél hamarabb elavuljon.³

Békenapon

De semmi: aki katona, katona, aki katona, tűrjön el mindent: csak a haza legyen boldog! De melyik háború tesz boldoggá egy hazát? „Éltedet, ha kell, csekélybe, vedd, de a hazát könnyelműen kockára ki ne tedd” – mondja Vörösmarty, Deák Ferenc barátja. De nem oly játék-e a háború, melyen nemzetek vannak a kockán, s melyen nyereség lehetetlen? Győztünk! ég és föld tele dicsőségünkkel; tönkretettük az ellenséget; de városainkban özvegyek és árvák várnak, sírnak, kétségbeesett tönkrement családok koldulnak; itt egy féllábú, amott egy félkezű; földjeink vetetlenek, aratatlanok, ki arat, ahol a halál kaszál? hisz a kaszából kard lett, karddal szántottunk, vérrel boronáltunk, most emberhúst ehettünk, embervért ihatunk; jön az éhínség; nincs más. Győztünk: de országunk pusztá és hol a munkás, aki termővé varázsolhatná? ki tudja hol! homokban, fűben hever, ki tudja hol? Győztünk, de megfogytunk; hol a régi nyugalom, munka, erkölcs?

Majd beáll a béke, kihevertük a harc borzalmait; de ifjúságunk legszebb idejét áldásos munka helyett hadi robottal tölti, áll a nagy hadsereg, henyél, haladás nélkül, rabszolgaságban, cifra nyomorúságban; és mi fizetjük, mindenki fizeti, a segények garasából szerzik a drága ágyúkat, mennek a nagy milliók; a legszentebb, legszükségesebb dolgokra nincs pénz: a katonaságra mindig kell lennie.

Szükség van a békéhez a háborúra? Lehetetlenség háború nélkül élni, amíg emberek lesznek, emberi szenvedélyek, emberi harag, önzés, kapzsiság? Amíg erősek lesznek és

³ Fogaras és Vidéke. 1909. 52., 1910. 1.

gyengék és az erők el akarják nyomni a gyengéket? Egyszer már erről is beszéltem, fiúk. Igaz bizony, amit a regés görög filozófus, a homályos Hérakleitosz már megértett, és amit a mi korunkban hatalmasan bebizonyított Darwin: az élet örök harc, harc a létért, vagy inkább a haladásért; a derekabb, az erősebb győz, él és mindig a derekabb, az erősebb győz és él és így lesz a világ mindig derekabb és erősebb. A legkezdetlegesebb állatkák már küzdenek és a küzdésben erősödnek és felülmúlják önmagukat, s eljön az idő, amikor már nem oly kezdetleges állatkák többé. Ez a fejlődés; és az ember istenekhez hasonló eszével e fejlődés csúcán áll, mint minden állatok közt a legderekabb a legerősebb; vajon itt megálljon és nem kell-e továbbvinnie ezt a fejlődést? Fejlődni csak küzdelemmel lehet. De a küzdelem fegyverei nem egyformák. Mért lett az ember a legerősebb minden állatok közt? Mert a leghatalmasabb fegyvere van: ez a leghatalmasabb fegyver az ész. És ez a leghatalmasabb fegyver lehet egyúttal a legszelídebb fegyver is. És éppen ebben áll a fejlődés: hogy a fegyverek hatalmasodva szelídülnek. A harc örök; de akik hajdan erővel harcoltak, szükséges, hogy majdan ésszel harcoljanak. És ha harcot jelent az üstökös, remélnünk és munkálnunk kell, hogy csak a szellem harcát jelenthesse.

Kedves ifjak, ez az üstökös a tudósok szerint éppen az a betlehemi csillag, amely hajdan a születését jelentette Annak, aki a béke erkölcsét, azt az erkölcsöt, melyet mi vallunk, hozta a világra. A keresztény erkölcs a szelíd fegyverek erkölce, s minden igazi keresztény ellensége a durva háborúnak. Akadtak bölcsek, olyanok, mint a Platón Kalliklése, akik azt állították, hogy ez a mi erkölcsünk ellenkezik a természet örök törvényével, az örök harccal, melyet a természetben látunk, ellenkezik az erők győzelmével, mely egyedül biztosítja a haladást. Azt állították, hogy ezt az erkölcsöt a gyengék gondolták ki, védelmezni magukat az erők ellen, akiknek természet szerint győzniük kell; azért tiltja meg ez az erkölcs a gyengék elnyomását. De be kell látnunk, hogy ezt az erkölcsöt maga a természet állapította meg öröktől fogva, a természet, amely a fegyverek szelídülésére törekszik, hogy nagy céljait, a nagy fejlődést minél kevesebb pazarlással valósíthassa meg. Amint a fizikában, úgy az életben is minél kevesebb erőpazarlásra tör a természet: minél kevesebb pazarlás, minél kevesebb halál: ez a természet és ez az erkölcs, amely egy a természettel. Az erőnek győzni kell; de nem a testben van az erő, mert akkor az állatoknak kellett volna győzniök, hanem az emberi szellemben.

De ha nem lesz háború, hova lesz a hősiesség, az önfeláldozás? S vajon csak a háborúban van-e hősiesség és önfeláldozó hazaszeretet? Tán nem oly hatásos a béke munkája, de hasznosabb, nagyobb, szebb és – nehezebb, hősiebb is. Felhevülni, halálba rohanni, tán gyűlöletes életet legszebb halhatatlansággal elcserélni – mint Széchenyi mondja – mi nagy mesterség ez? Melyik magyar ifjú ne volna képes erre? De nálunk ma több és nemesebb hazafiság kell, a munka hazafisága, a szellemi munkáé, amely a legdicsőbb és leghősiebb dolog a világon. Nem órákig harcolni: esztendőig dolgozni: ehhez kell férfú.

A békés harc, a békés munka, ez az fiúk, amiért nekünk lelkesednünk kell, és Széchenyiért, nem Kinizsi Pálért. Hősök legyünk, de a béke hősei, a munka hősei, hősök vérontás nélkül, meghaljunk, ha kell, de elsősorban mindenképpen éljünk a hazáért! Éljük és dolgozzunk; munkánk harc, szavunk kard legyen, pihenésünk győzelem! S ha mind megtesszük kötelességünket, akkor magától eljön a béke ideje, amelyért „buzgó imádság epedez százezrek ajkán”, az az idő, melyről Arany énekelt 1850-ben egy nagy háború után:

Nagy gondolat képzelni is
Dicső, fenséges eszme:
Az embernem, mint egy család
Szeretettől övezve...

Hogy vér a vért ne ontaná
Hiú bálványi végett
Bosszulni sértett áljogot
Vagy nemzet-büszkeséget,
Hogy fajra-fajt ne költene
Az ápolt népgyűlölség.
S nemzet ne kísérné tapssal
Más nemzet sírbadöltét.

Hogy a virág és a gyümölcs
Mit a jó föld hoz ingyen,
Soha ne lenne had miatt
Feldúlva téreinken:
S a vérvonalt, hol lengtenek
Hazug hírnév zászlói
Ne kísérné az éhhalál
Sötét szárnyú hollói.

Hogy ne siratná az anya
Élő fiát halottul
Ne retteghetne a jegyes
A mátkai napoktól,
Ne venné fel a kora gyászt
Kicsiny árvákkal árván
A nő ki nem virraszta még
Férje halálos ágyán.

Hogy az utódok sírjait
Ne számlálná meg a vén,
Hazája vagy idegen föld
Vidékeit nevezvén
S ne nézne könnyező szemmel
A kéklő messzeségbe,
Keresve, kérdve hasztalan:
Ki fogja már szemét be?

Hogy a késő emlékezet
Miképp gyermekkorára
Álom gyanánt eszmélne csak
A rég letűnt csatákra

És lenne béke, oly örök,
Mint Isten szellemében,
Megkezdve itt – állandóul,
Folytatva majd az égben.⁴

Babits védőbeszéde a Fortissimo ügyében

Babits *Fortissimo* című háborúellenes verse először megjelent: Nyugat 1917. márc. 1. I. 494–495. (Három első fogalmazvány-töredékét különböző tételek alatt találtam meg, rövidesen közölni fogom őket.) A Nyugatnak ezt a számát emiatt elkobozták, Margalics vizsgálóbíró rendelte el lefoglalását. A költőt aznap reggel sorozták. Az Üllői úti kaszárnyába menet a szembenlevő Valéria Kávéházba ment be reggelizni. Az újságba bepilantva olvassa, hogy a Nyugatot az ő verse miatt elkobozták. „Megrémülök: mi lesz, ha ezt a sorozó orvos is olvassa. Odaállok az orvos elé, az rám se néz, mondja: Babits Mihály, alkalmatlan. Azután hozzám fordul: Igaz, hogy a Nyugatot elkobozták?” Nyilvános tárgyalásra március 6-án tizenegy órára rendelték a Markóba. Április 10-én a vizsgálat befejezését nyilvánító végzést küldte meg neki ügyvédje, Győri Ákos, fölkészítve őt arra, hogy várhatják a vádiratot. Ezt megelőzően március 10-én felettes hatóságával, a VKM-mel közölték, hogy bűnügyben eljárás indult ellene. Szerencsére tárgyalásra nem került sor, mert annak kimenetele kiszámíthatatlan lett volna, hiszen Váry Albert sajtóügyi ügyész, a népbiztos-perek hírhedt ügyésze lett volna a vádbiztos. Az igazságügyminiszter, Vázsonyi Vilmos törölte az eljárást, amiben része lehetett annak, hogy fia, Vázsonyi János Babits tanítványa volt.⁵

Istenkáromlás

Istenkáromlásról vádolnak – az ügyészség a Nyugat múlt számában *Fortissimo* címen megjelent versemet elkobozta: s bűnvádi eljárást indított ellenem, ezzel kompromittált a közönség előtt is és megfosztott egyúttal a legjobb védelemtől –, mert a legjobb védelem volna idenyomatni az inkriminált verset: ez tisztává tenne egyszerűben minden intelligens ember szemében. Abban rejlik éppen az ily eljárás kegyetlensége, hogy homályban hagyja a művet, melyet meggyanúsít – így a legszentebbek is vádolhatók, s a vallásos közvélemény szemében feketék maradnak: mert az utólagos fölmentés pszichológiai hatása a közönségre sokkal kevesebb, mint az elkobzás momentumáé.

Aki a verset ismeri, tudja, hogy a legtávolabbról sem gondolhattam arra, hogy akár a legaggodalmasabb ügyész is megbotráncokozhasson benne: s az előtt védekeznem sem kellene: – megpróbálom azonban a közönség tájékoztatására – amely a verset nem ismerheti – fölhozni azon érvek főbbjeit, melyekkel a bíróság előtt védekezem: mert a közönségnek is bírói fennhatósága van írói fölött, s joga, elítélni némaságukat ítélőszéke előtt.

⁴ Fogaras és Vidéke. 1910. 23.

⁵ A *Fortissimo*-ügy. Kézirata és iratai: OSzK Kézirattár Babits-hagyaték, Fond III/1580–1581.; ÉDER Zoltán: Babits a katedrán. Bp., 1966. 256–269.

Legkülönösebben hatott rám az ellenem felhozott vád azért, mert ismerem már e vádnak az ellenkezőjét is. Évekkel ezelőtt akadtak lapok, melyek azért támadtak, mert írásaimban kifejezésre jutott világnézetemet klerikálisnak és szabadgondolattal ellentétben állónak találták. Azóta vallási meggyőződéseim semmiben sem változtak – s ma vallássértéssel vádol az ügyészség. Már ez a körülmény is gondolkodóba ejthetne, hogy mindkét vád valószínűleg tévedés, mely műveim figyelmetlen olvasásából vagy helytelen értelmezéséből származik.

Nézzünk tehát szemébe a vádnak. Először is első tekintetre világos a versből, hogy itt nem egy valamely vallási szisztéma vagy felekezet elleni sértésről lehet szó, hanem csupán magának a vallási eszmének, sőt hogy úgy mondjam, magának az Istennek megtámadásáról. De hát mit jelent ez? Az Isten tagadását veti talán szememre a vád? Ezt először is nem tiltja a törvény: de különben sem hiszem, hogy versemről szólva erről lehetne beszélni. Szabadelvű és felvilágosodott embernek tartom magamat, de – azt hiszem sokadmagammal együtt – sohasem éreztem annyira az Isten és Gondviselés gondolatának szükségességét, mint az utolsó években. S az inkriminált vers is olyan, hogy aki némi megértéssel olvassa, lehetetlen meg nem éreznie benne éppen ennek a hangulatnak a kifejezését.

Rettenetes idöket élünk át, s alig hiszem, hogy valakinek közülünk – de akár a bírák és ügyészek közül is eszébe ne jutottak volna hasonló gondolatok, mint amilyenek ebben a szerencsétlen költeményben önkénytelen kifakadtak. A világháború halmozott és véget érni nem akaró szörnyűségei éppen a hívő lélekben okoznak nagy megrendülést; az atheista, kinek számára a Gondviselés semmit sem jelent, nem érezheti annyira lehetetlennek, borzasztónak a dolgot, nem annyira egész világképét rombadölnék vagy megingottnak, mint a hívő. Éppen a hívő az, akinek szeme és keze önkénytelen az ég felé emelkedik: Hát nincs Isten? vagy süket? vagy alszik? Az Istenhez szól a léleknek e felkiáltása; és ha a lélek sem hinne Istenben, nem fordulna így hozzá, nem kiáltana így. A szerencsétlen lélek tusakodása ez az Istennel, mint a Jákobé, aki Istennel vitázott, mintegy kényszeríteni akarva, hogy áldja meg őt:

Nem bocsátlak el téged, míg nem áldasz engemet!

Nagy szerencsétlenségek idején éppen a legszentebb lelkek jutottak gyakran ilyen hangulatba, és a Bibliából sok példát idézhetnénk annak ellenében, aki azt mondaná, hogy vallássértő dolog az Isten jóságán kétségbeesni és az Úrnak mintegy szemrehányást tenni. Evvel a hangulattal fejeződnek be pl. Jeremiás siralmai:

Miért feledkezel meg örökké rólunk? elhagysz-e minket sok ideig? Térj meg Uram mihozzánk és mi is megtérünk, újítsd meg a mi napjainkat, mint vala a régi időben! De mindenestül megvetettél minket, felette igen megharagudtál ránk!

Ezek a próféta utolsó szavai, s ily utolsó szavak az egész könyvre rávetik árnyékukat. Az én inkriminált passzusom elgondolásánál is bibliai hangulat lebegett lelkem hátterében és idézhetek Jeremiásból egy másik, háború és éhség idején írott helyet, melynek egész menete megegyezik az én versem menetével:

Kelj fel, kiálts éjjel első álomkor, öntsd ki szívedet mint a vizet az Úr előtt, emeld föl kezeidet Hozzá a te kisdedeidnek lelkükért, kik elfogyatkoztak az éhség miatt minden utcáknak elein. Lásd meg Uram és tekintsd meg, kivel cselekedtél így? avagy illik-e megölettetni az Úr szent helyében a Papnak és a Prófétának? Az utcákon a földön heverték a gyermek és a vén ember és az én ifjaim fegyver miatt elhullottanak.

Idéznem lehetne a 22. zsoltárt is ez elkeseredett hangulat példájául – azt a zsoltárt, amelyet Krisztus is idézett keresztyén:

Én erős Istenem, én erős Istenem, mért hagytál el engemet? Én Istenem, kiáltok napestig, de te nem hallgatsz meg: éjjel is nincsen nekem veszteglésem. Mindenek, kik engemet látnak, megcsúfolnak engemet, azt mondván: Bízott az Úrban: szabadítsa meg őtet! mentse meg őtet, mivelhogy néki jóakarója!

Ha Krisztus elhagyatva érezhette magát Atyjától, és kifakadhatott szenvedései között: mennyivel természetesebb ez egy gyarló embernél! És mikor volt olyan természetes, mint manapság?

De mondhatná valaki, hogy a szent írók, bármily erős, szinte szemrehányó hangon beszélnek is kétségbeesésükben a nép szerencsétlenségeiről az Isten előtt, annak tagadásáig és megtagadásáig mégsem mentek. Addig azonban én sem mentem. Az én egyik legerősebb sorom: „Tagadjuk őt, talán fölébred!” – nemcsak azt implicálja, hogy nem vesztettem el hitemet egészen a Gondviselésben: hanem azt is, hogy még mindig várom Tőle a rettenetes állapotba sodort emberiség megmentését. S vajon aljas, s e Gondviseléssel szemben ellenséges és gyalázó-e a költemény gondolata, s az a hang, amelyet használtam? Aki értelemmel ítél, nem mondhatja ezt. A gyermekek, ha észreveszik, hogy a ház ég fölöttük, és apjuk mély álomba merült, cibálni, verni kezdik őt, nem szeretethiányból, nem tiszteletlenségből, hanem hogy fölébredjen és segítsen rajtuk: éppen azért, mert csak Őtőle várnak segítséget. Ez volt az én versem alapötlete, s ez van kifejezve az égő házban horkoló gazda hasonlatában, melynek, úgy érzem, egészen bibliai íze van. Nagyon csodálkoztam, mikor ezt a helyet is az inkriminált passzusok között olvastam: ezt csak olyan ember írhatta oda, aki a bibliában nem nagyon olvasott.

Még egy támpont marad fenn a vád számára; a süket jelző az Isten kicsinylésére látszik vallani, s valóban ez az, ami a versben leginkább káromlásszerű. De csak annak, aki nem olvassa el a költemény végét is illő figyelemmel. Mert a végső strófából világos, hogy itt nem valami kicsiny emberi süketiségről van szó, hanem a nagy Természet fenséges nyugalmanak süketiségéről, arról az isteni süketiségről, melynek a mi apró bajaink törpe semmiségek. Világos, hogy a süketiség nem lekicsinylés itt, hanem éppen a fenség kifejezése, s az ember, aki kiszakadt a süket Istenből, szenvedni s pusztulni: az a kicsi, az a fereg, a nagy istenség süket fenségéhez képest. Igaz, hogy ennek a gondolatnak panteista íze van. De ha a panteizmus vádjá ellen is védekezni kellene, akkor igazán a középkorban érezném magamat. (De különben az egész ügy nem középkori-e?) A panteizmust ma már egy századdal Goethe kora után, igazán nem lehetne eltüntetni a költészetből, s a magyar poézisben is régi polgárjogot nyert: hisz Madách, sőt Arany is, sok helyütt fejeztek ki panteista gondolatokat.

Ami végre a botrányokozás vádját illeti, arra megjegyezhetem a következőket: a költészet perspektívája és hatása egészen más, mint a prózáé. Ami prózában talán sértően erős

kifejezés lenne, versben gyakran fenségesen széppé válhatik, mint egy-egy külön talán durva hang a Wagner orkeszterében. Az én versem megítélésénél is költői példák és szempontok után kell menni; akkor lenne botrány okozására alkalmas, ha nagy költők hagyományossá vált gyakorlatával ellenkeznék, s a költészet fenségeseknek és ártatlanoknak elfogadott hangulataiból botrányosan kiütne. Hogy mennyire nem így van, azt mindenki jól érzi, aki a világirodalomban csak egy kevéssé is járatos. Kétségtől több joggal volna lefoglalható istenkáromlás vétsége miatt Petőfinek az a költeménye, amelyben ilyeneket olvashatunk:

Milyen kegyetlen az az Isten
S a balga ember térdet hajt előtte
Atyjának hívja és imádja őt...
Zsarnok vagy Isten és én
Átkozlak tégedet!
Ott ülsz az égi trónuson hideg
Méltóságodban érzéketlenül
Csak úgy mint itt a földi zsarnokok
S uralkodol kevélyen és naponként
Hajnalsugárral s megrepedt szíveknek
Vérével újra s újra fested
Királyi széked kopott bíborát!
Légy átkozott, zsarnoknál zsarnokabb!

Tudjuk, milyen rettenetes kifakadásokban tört ki Vörösmarty kétségbeesése; s valóban ő szinte nyílt vallomást tesz az istenkáromlás mellett, mikor így szól:

Setét eszmék borítják eszemet
Szívemben istenkáromlás lakik:
Kívánságom: vesszen ki a világ...

Ha nyugtalanító és kétségbeesett kifakadásról szól a vád, akkor ez bizonyosan még nagyobb mértékben inkriminálható. Vagy – hogy a világirodalom klasszikusaiból is idézzek – ideírom a Goethe Prometheusának egy helyét, azt, amelyet a költő külön lírai költeményként is kiadott, s melyet így kétségtől a saját hangulatának kifejezésül kell tekintenünk:

Wer half mir?
Wer rettete mich?
Hast du nicht alles selbst vollendet
Heilig glühend Herz,
Und glühtest jung und gut,
Betrogen, Rettungsdank
Dem Schlafenden da droben?
.....
Ich dich ehren? Wofür?
Hast du die Schmerzen gelindert?
Hast du die Thränen gestillet?

Mindenesetre ezek is jóval erősebbek az én szavaimnál. Ami pedig a kétségbeesett és nyugtalanító hangulatot illeti, ha ez is hiba volna, akkor nagyon sokat éppen a világirodalom legfelségesebb és méltán legtöbbre tartott műveiből kellene elítélni. A magyar költészetből pl. nem állhatna meg Kölcsey sok verse (a Vanitatum Vanitas vagy az Igazság), Vörösmarty legremekebb darabjai (mint az Emberek vagy az Előszó), Arany némely verse (mint a Kertben) vagy Madách. A szelíd Arany maga káromlásszerű képekkel festi ezt a hangulatot:

És engem akkor oly érzés fogott el...
 A szőlősgazda is, az egyszeri,
 Magánkívül s őrzöngve kacagott fel
 Látván hogy szöllejét a jég veri,
 Dorongot ő is hirtelen kapott fel
 Paskolni kezdé, hullván könnyei:
 „No hát no!” – így kiált – „én uram isten!
 Csak rajta! hadd lám, mire megyünk ketten!”

Így én, a szent romon, emelve vádat
 Magamra, a világra, ellened...

És prózában is, hivatalos irodalmi fórumról, nem habozik kijelenteni (Madách bevezetésekor a Kisfaludy Társaságban): „Óhajtható ugyan, hogy a költői lélek teljes harmóniában legyen a világgal; de ha nincs, ki tehet róla. A művészet harmóniája nem mindig az optimizmusé is egyszerismind.” – És ha valamikor érthető és megbocsátható volt a költőnél az isteni gondviselésben való kétségbeesés: mikor volt annyira az, mint napjainkban?

Összegezve tehát a felhozottakat, versem nem okozhat botrányt, mert a költészetnek ismert és örök motívumait alkalmazza oly korban, mely azok alkalmazását különösen indokolja, s mert belül marad oly határon, melyen irodalmunk s a világirodalom elismert nagyjai botrány nélkül sokszorosan és merészen túlmentek. De nem okozhat botrányt azért sem, mert nem alacsony stílusú: mindent el lehet mondani róla, csak azt nem, hogy a tömeg szájaíze szerint volna hangolt. Letompított, szinte filozófus befejezése kizárja az izgatás célzatát. Végre oly folyóiratban jelent meg, melynek közönsége egyedül irodalmi szempontokat keres.

Nem hiszem tehát, hogy káromlásban vétkecs vagyok, legfeljebb oly módon, mint a Vörösmarty Szent Embere, aki azt imádkozta egyre: „Legyen átkozott az Isten!” – mert egyebet nem tudott, de az Úr hőbb és igazabb imának fogadta az átkozó szavakat, mint az álszentek langyos könyörgését.

Szabó Ervin mint Babits irányítója a béke-irodalomban

Schöpfung Aladár, Babits és Szabó Ervin barátságának krónikása tanúskodik a két nagy szellem egymás iránti rokonszenvéről és egymás tudásának kölcsönös hasznáról:

Sűrűn, néha hetekig, szinte minden nap találkoztak. Meglepetve láttam, hogy bár a szellemi élet oly különböző területein élnek és dolgoznak, mennyi érintkezési pontot tudnak

találni, s milyen hamar beleelegyedtek a beszélgetésbe. Kiderült, hogy Szabó Ervin jól van tájékozva irodalmi dolgokban is. Babits és Szabó Ervin között meleg barátság fejlődött ki, beszélgetésük közben kiderült, hogy a szociológia Babitsnak mégsem olyan teljesen idegen terület, érdeklődött, kérdéseket intézett barátjához, egy-egy kérdésben megmondta véleményét, sőt kérdezősködött arról is, hogy milyen könyvekből szerezhetne behatóbb tájékozottságot.

Szabó Ervin 1918 nyarán új kiadványát, az Új Magyarország könyvsorozata keretében Madzsar József, Jászi Oszkár és a saját könyvein kívül Babitscal lefordította Kant *Az örök béke*-jét. Ez azóta sem jelent meg újra Magyarországon. 1975 végén a bukaresti Kriterion Téka sorozatában kiadta, de sajnálatos módon éppen a világbéke irodalmának azt a fontos bibliográfiáját hagyva ki belőle, amelyet maga Babits állított össze.⁶ Ezt hozzáférhetlensége miatt itt közöljük újra:

Az örök béke irodalma

A békemozgalomnak ma már nagy irodalma van, melyet legteljesebben a norvég Institut Nobel katalógusának megjelent kötete mutat. Magyarul tájékoztatót adhatnak a budapesti Városi könyvtár kiadásában *A világháború irodalma* címen megjelent füzetkék, melyek a békeirodalmat is felölelik. A mozgalmak történetére nézve: Ter Meulen: *Der Gedanke der internationalen Organisation in seiner Entwicklung*. Hága, 1917.

A békeirodalom régibb képviselői (csak a legnagyobb neveket említjük):

Dante (1265–1321): *De Monarchia*.

Erasmus Rotterdamus (1467–1536): *Antipolemus*.

Campanella: *Monarchia Messiae*. 1633.

Vico: *De universi juris uno principio et fine uno*. 1720.

Grotius: *De jure belli ac pacis*. 1625.

Sully, duc de: *Mémoires des sages Oeconomies d'état de Henry le Grand*. 1638. – Műnysztere által IV. Henrik francia királynak tulajdonított világbéketervezés.

Penn (Pennsylvania alapítója): *An essay towards the present and future peace of Europe*. 1690.

Saint Pierre, abbé de: *Mémoire pour rendre la paix perpetuelle en Europe*. 1712.

Leibniz: *Tractatus de jure suprematus*. 1677.

Rousseau: *Extrait du projet de paix perpetuelle de M. l'abbé de Saint-Pierre*. 1761.

La Harpe: *Des malheurs de la guerre et des avantages de la paix*. 1767.

Mably: *Entretiens de Phocion sur le rapport de la morale avec la politique*. 1767.

Bentham (1748–1832): *A plan for an universal and perpetual peace*.

Herder: *Briefe zur Beförderung der Humanität*. 1793–1797.

Kant: *Über den Gemeinspruch: Das Mag in der Theorie richtig sein, taugt aber nicht für die Praxis*. 1793.

⁶ Tovább. 1947. május 30.; GÁL István: Babits és Szabó Ervin barátsága. Id. könyvem 94–105.; GÁL István: Új adatok Szabó Ervin utolsó napjairól. Népszabadság 1974. febr. 17.; KANT: *Az örök béke*. Ford. stb. Babits. Bp., 1918. 99–100.

Látnivaló, hogy a békegondolat megalapítói az emberiség legnagyobb szellemeinek sorából kerültek ki. Az újabb gondolkodás nagy alakjai sem vélekednek másként e kérdésekben: de az utópisztikus magabízást pesszimisztikusabb hangulat váltotta fel. A nép elfordult bölcseinek tanításaitól, s egy új türelmetlen istennek karjaiba dobta magát, a nemzetiség istenének, ki minden bálvány között a legtöbb emberáldozatot követelte. Bár a legnagyobb szellemek sohasem hajoltak meg e véres isten előtt: a közepszerű irodalom és átlagkultúra szaturálódott annak imádásával. Ez áramlat árnyékában a militarisztikus hatalmak lavinaszerűen szervezkedtek, s a szörnyű szervezettel szemben a békeeszmének is mozgalommá kellett válnia. A praktikus kérdések kerültek előtérbe, filozófia helyett szaktudomány. Az eszme filozofikus és erkölcsi oldalát elhanyagolták, a népek lelkét szinte átengedték a nacionalista világnézetnek; mígnem a világháború hatalmas erőre lobbanott ismét a békemozgalom érzelmi karakterét.

A szakszerű békeirodalom főleg a békekonferenciák évkönyveiben (Das Werk von Haag) és a folyóiratokban (Demain, Friedenswarte, Holländische Nachrichten, Internationale Rundschau, War and Peace stb. és a magyar Nemzetközi Élet) található. A könyvek közül csak néhányat (kivált a magyarul olvashatókat) említjük:

Angell, Norman: Rossz üzlet a háború (The great illusion).

Giesswein Sándor: Kereszténység és békemozgalom.

Richet, Charles: A háború múltja és a béke jövője (Le passé de la guerre et l'avenir de la paix).

Szabó Ervin: Imperializmus és tartós béke.

Azonkívül Forel és Fried művei.

A háború szépirodalma végre mély és nagy műveket mutathat fel, melyek az érzelmi békemozgalomnak hatalmas hordozói:

Barbusse, Henri: Tűz (Le feu).

Karinthy Frigyes: Krisztus vagy Barabás.

Latzko, Andreas: Menschen im Krieg.

Lengyel Menyhért: Egyszerű gondolatok.

Musset, René: A szökött katona (Pierre Dumet, le refractaire).

Rolland, Romain: Au dessus de la mêlée.

Suttner, Berta: Die Waffen nieder!

Tolsztoj, Leó: Háború és béke; – azonkívül röpiratai, például Kiáltvány az emberiséghez; az orosz–japán háborúról írt könyve és hátrahagyott munkái között a Gyermekek bölcsessége.

Ugyanezeket az érzelmeket találjuk nagy festőknél is, Callottól (Misères de la guerre) Verescaginig és Zichy Mihályig. Nincs az emberi kultúrának ága, ahova ez az érzéskomplexum már be ne szivárgott volna.

Megemlítjük még a Magyar Szent Korona Országainak Békeegyletét, mely Giesswein Sándor elnöklete alatt működik, s hivatalos lapja a Nemzetközi Élet.

Európa Lovagjai és a Gondolat Internacionáléja

A háború derekán több terv is született az értelmiség előkészítéséről a háború utáni változásokra. Balázs Béla már 1915-ben fölvetette Jászi Oszkárnak, nem kellene-e 40–50 ki-magasló értelmiségit beszervezni, akik a háború utáni változásokra fölkészüljenek. Jászi

ezt akkor még fölöslegesnek tartotta. Lukács György jegyezte föl, hogy 1916 telén Szabó Ervin hívott össze néhány magyar író, rajta kívül Babitsot, Balázst, Gábor Andort, s arról tanácskoztak, mit tehetnének a magyar írók a háború ellen. Schöppflin többszöri gyakori összejövetelekről tud Babits lakásán. Részt vett ezen Jászi, Bíró Lajos, Karinthy, Lengyel Menyhért. Más alkalommal Lengyel Menyhért hívta meg az írókat lakására. Ő mondta el nem sokkal halála előtt, hogy Babits és Szabó Ervin fölkereste azzal, hogy indítsanak folyóiratot a béke érdekében. „Hónapokig tanakodtunk, emlékszik vissza Schöppflin, de bizony nem tudtunk semmi komoly eredményre jutni. Akiket fölcsólitottunk csatlakozásra, azoknak legnagyobb része emlékezve arra a visszahatásra, melyet Babits Húsvét előtt című verse támasztott hivatalos részről, nem mert vagy nem akart közénk állni.” Időnként Jászi Szabó Ervinnel, Dienes Pállal és Valériával, Babitscsal nemcsak Jászi pasaréti villájában találkozott vagy a budai hegyekben tett kirándulást, hanem még a Dobogókőre is fölment egész napra. Bárhogy is vonakodtak, ki-kimaradoztak vagy csatlakoztak az írók, végül is kialakult egy nagyszámú író, művész, tudós társaság, elsősorban a Nyugat és a Huszadik Század munkatársai köréből, de a velük szimpatizálók seregéből is, amely főképp az 1917. februári, majd a nagy októberi forradalom után egyre jobban aktivizálódott. Hozzájárult ehhez Károlyi és Jászi 1917. decemberi svájci útja, részvételük a berni békekonferencián és nem utolsósorban a fővárosba érkező antimilitarista, pacifista könyvek és folyóiratok átszívargó példányai. Különösen Romain Rolland írásainak és magatartásának volt nagy bátorító és ösztönző hatása. Jászi 1917. december 6-án kereste föl önkéntes svájci száműzetésében a nagy békeharcost, aki háborús naplójában részletesen följegyezte magyar vendégéről nyert benyomásait és vele való huzamos eszmecseréjét. Romain Rolland szerint Jászi így mutatkozott be neki: „Meggyőződhetik, kéréssemnek (egy rövid látogatás ügyében) oka nem hiú kíváncsiság, hanem morális szükséglet: meg kell ismernem személyesen azt az embert, aki úgyszólván jelképes szintézisévé vált minden nemes törekvésnek, amely vérral borított és eldurvult Európánk igazi és mély megújódását célozza.” Mindkettőjükre nagyban hatott ekkoriban még Wilson ideológiája, ugyanakkor azonban sokat vártak a megújuló Oroszországtól is: „Jászi osztja elragadtatásomat az új Oroszország iránt... Úgy látja, hogy az új élet lehetőségei, a jövő új szociális életformái csak ott valósulhatnak meg. Mindkettőnk szemében főbenjáró fontosságú az orosz forradalom győzelme Európa jövője szempontjából.”⁷

Jászi hazatérése után írta nagy művét a közelgő háború végi kilátásokról és a békekorszak kívánatos berendezkedéséről. Ennek elején ő is megfogalmazza az orosz forradalom világtörténelmi sorsforduló szerepét: „... jött az orosz forradalom s végső logikai konzekvenciáig vitte a népek leszerelésének és önrendelkezési jogának gondolatát azzal a gyönyörű, vakmerő racionalizmussal, mint amellyel egykor a francia forradalom az emberi jogokat proklamálta... Az orosz cárizmussal megbukott az imperialista pánszlávizmus, s a centralista, militarista Oroszország átalakulóban van egy demokratikus konföderáció irányában, mely meg fogja oldani a rengeteg birodalom államalakulási és nemzetiségi problémáit, s a hűbéri nagybirtok végleges felosztásával a hódító politika gyökerét fogja kirántani.” Nem merülhetünk itt a könyv részletes ismertetésébe, csak

⁷ GÁL István: Babits és Szabó Ervin barátsága. Id. kötetemben 95–98.; Romain Rolland Jászi látogatásáról: Napló a háborús évekből 1914–1918. Vál. BENEDEK Marcell. Bev. DOBOSSY László. Bp., 1960. 230–233.

Babits közvetlenül forradalom előtti és forradalom alatti kiáltványainak és cikkeinek Jásziéval egyező, részben talán tőle ihletett, majd azokon túlnövő, párhuzamos gondolatait idézzük. A létesítendő Nemzetek Szövetségének a Dunai Konföderáció tervét támogatniuk kell. Ebben „olyan óriási fejlődési lehetőségek tárulnának fel, melyek csakis az Egyesült Államokéi mellé állíthatók. A dunai és balkáni népeknek a nemzeti szabadságot kell biztosítaniuk, hogy végleg szabad legyen az út az Európai Egyesült Államok felé... A jövő fejlődésére nézve nagyobb és reményteljesebb példát nyújtanak, mint akár a helvét szövetség, akár a német Bund, akár az Egyesült Államok. ... Háború vagy Szövetséges Állam! Ez a jövő nagy sorsdöntő kérdése... Az államalakulás új formája a nemzet fölötti állam, szabad egyenrangú államok szövetsége, a leglényegesebb fejlődési lépése a nemzeti államok kialakulása óta... az egész földkerekségre kiterjedő szövetséges állam, az a Civitas Dei, mely úgy a legmélyebb vallásos, mint a legátfogóbb filozófiai intuíció szerint földi pályánk tulajdonképpeni értelme és logosa.”⁸

Jászi könyve mellett Babitsra legjobban hatott Szabó Ervin fontos műve, az Imperializmus és tartós béke. Ennek mottója Goethe és Jefferson mellett Babits *Húsvét előtt*-je. Ennek alapeszméje, hogy a nemzetek békéjét legjobban a szabadkereskedelem biztosítja, azonkívül azonban „elsősorban emberek kellene, más, jobb, tökéletesebb emberek. A szellem a fontos! Nyissák meg lelküket az emberiség régi ideáljainak: a humanizmus, a szabadság, a méltányosság eszméinek, zárják ki egyéni életükből is az erőszak, a kiváltságok, a türelmetlenség szellemét, és meglássák, megtaláljuk az utat, amely az igazságé, amely elvezet a békés és erős, a szellemünket szabadjára eresztő élethez.”⁹

Babitsnak Szabó Ervinnel és Jászi Oszkárral való ismeretsége, együttműködése, sőt barátsága két értékes dokumentumban is maradt az utókorra. Bár a szervezet 1918 őszi találkozásain Szabó Ervin már nem vehetett részt, de a tisztikar Babits kézírásával fennmaradt szövegében még ő van elnöknek jelölve. Mindkét dokumentum a *Knights of Europe* romantikus nevet viseli. Az elnevezés forrására még nem sikerült rábukkanni, de nyilván angolszász mintára választották ezt (Amerikában Knights of Labour néven létezett egy szervezet, Angliában különböző „orderek”, rendek vannak). Az OSZK Babits-hagyatékában levő kézirati példány Jászi Oszkár írása Babits javításaival és rövidítéseivel. Itt a leglényegesebb eltérés kettőjük szövegezése között, hogy Jászi az Európai Egyesült Államokról beszél, Babits pedig Európai Államszövetségre javította ki. Jászi kézírását első közlésemkor Szabó Ervinénak tulajdonítottam. Nem kétes, hogy az egész eszmerendszerben Szabó Ervin nézetei is érvényesültek. Az MTA Szabó Lőrinc hagyatékában található Babits első fogalmazványa, egy terjedelmesebb és költőibb szöveg. Összehasonlítás végett az alábbiakban közlöm mindkét szöveget.

A kiáltványnak készült szöveg kiegészítése és folytatása annak a mintegy száz radikális író, művész és tudós által aláírt nyilatkozatnak vagy kiáltványnak, amelynek eszméi a nemzetek testvériségéről Bartók Béla többször használt kifejezésére emlékeztetnek, egyes mondatai pedig egyeznek Babits 1918. november és 1919. február között írt, valószínűleg valaha is leírt legradikálisabb hangú cikkeivel (*Az első pillanatban, Éljen a Köztársaság!, Az igazi haza*).

⁸ JÁSZI Oszkár: A monarchia jövője. A dualizmus bukása és a Dunai Egyesült Államok. Bp., 1918. 18., 75., 81., 82., 96., 97., 98.

⁹ SZABÓ Ervin: Imperializmus és tartós béke. Bp., 1917. 50–51.

A kiáltvány ötlete és szövege föltűnő rokonságot mutat azzal az eddig itthoni kutatásunkban föl nem merült kiáltvánnyal, amelyet Romain Rolland szövegezett, és amelynek aláíróit Barbusse szervezte meg. Ez hazai sajtótermékeinkben még nem került elő, de valószínűnek kell tartani, hogy pesti orgánumból kerülhetett az egyik első erdélyi folyóiratba.

The Knights of Europe

I. A szövetség tagjait Európa szellemi munkásai (utóbbi két szó áthúzva, Babits írásával helyette: elfogulatlan szellemeinek – G. I.) javából válogatja ki, kiket szellemi önállóság és teljes erkölcsi függetlenség jellemez. A szövetség inkább kevesebb taggal beéri, de feltétlenül elvárja minden egyes tagjától, hogy a szövetség céljait egész egyénisége súlyával – mit se törődve opportunistá szempontokkal, sőt veszélyeket kockáztatva – helytálljon.

II. A szövetség célja az Európai Egyesült Államok megalkotása. (Az Európai Egyesült Államok áthúzva, Babits betűivel följé írva: „jobb: Európai Államszövetség” – G. I.) E cél elérése a szövetség tagjai (beleírva: tettel – G. I.) szóval és tollal támogatnak minden törekvést

a) ami a sovinizmus és a lokálpatriotizmus (utóbbi áthúzva, helyébe írva: nacionalizmus – G. I.) minden formáját háttérbe szorítja és a nemzetközi érzületet erősíti;

b) ami az életképes állami egységek kialakulását elősegíti, s a nemzetiségi kisebbségek szabad nyelvét, kulturális és gazdasági fejlődését előmozdítja;

c) ami a demokratikus és szociális haladást előreviszi;

d) ami mind szélesebb körben tör utat a free trade gondolatának;

e) ami demokratikus milíciákká fejleszti át a mai dinamikus és arisztokratikus hadseregeket;

f) ami érvényt igyekszik szerezni a demokratikus konföderáció, a leszerelés és a nemzetközi döntőbírárság gondolatának, minél több állam és nemzet között;

g) ami felveszi a harcot az uszító iskolával, az uszító sajtóval és az uszító kultúregyesületi tevékenységgel szemben.

(A zárójelben következő szöveget Babits kihúzta: – G. I.)

(III. A szövetség elvárja tagjaitól, hogy ezekért a törekvésekért – ki-ki a maga társadalmi körében és működési területén – minden lehető alkalommal és oly módon szálljon síkra, hogy föllépése erkölcsi erejével és szellemi magaslatával serkentően, példaadóan, eszményt kitzúve lépjen fel a reakció gáncsvetéseivel szemben.

A szövetség ezáltal mintegy avantgárdja, taktikai generálistábjá, ha kell, első tűzvonalra akar lenni az Új Európáért, a népek demokratikus szövetségéért meginduló küzdelmeknek, melyekben együtt kíván harcolni mindezen tömegekkel és szervezetekkel, melyek ezt a célt nemcsak akarják, de kellő eszközökkel dolgoznak megvalósításért.)

IV. A szövetség nyílt egyesület, de tagjait legnagyobb gonddal válogatja meg, mert akár szellemileg, akár erkölcsileg inferioris elemek csatlakozása csak akadály lehetne céljai elérésének. Száz igazán jó európai olyan, aki legmélyebb szükségleteiben és értékétikájában tényleg az! – többet használhat nagy ügyünknek, mint a közömbösek ezrei vagy nem teljesen tisztánlátók százezrei.

V. Tagjainak folyton tartó egyéni munkája mellett a szövetség alkalmas időben és helyen kongresszusokat hív egybe, úgyszintén könyveket és brosúrákat ad ki, vagy idegen

elemekkel is vitákat rendez törekvései népszerűsítésére és az ellenáramlat diszkreditálására. Ha szükség lesz rá, társadalmi és politikai ligákat szervez az egyes részlettörekvések, például a nemzetiségi egyenjogósító, az uszítók elleni küzdelem, a szabad kereskedelem követeléseinek keresztülvitelére.

A szövetség törekedni fog egy nagy nemzetközi orgánumban, The Review of Europe megalkotására. (Az egyes cikkek fordításai idő nyelven is megjelennek.)¹⁰

The Knights of Europe

Mi, Európa Lovagjai, köszöntünk minden jó európaít. Ti, kik szenvedtetek és vágyakoztatok! Halljátok, kik vagyunk, halljátok, miért jövünk! Testvérek! Halljátok mind, ti, kiknek hite és lelkiismerete ébredszik!

Akaratunk

Európa szellemi nemességéből állítunk hadsereget.

Európa egyesülését akarjuk előkészíteni a lelkekben. Ellenségünk: minden előítélet, ami eszménknélk útjában áll. Harcunk szellemi harc. Hangulati: megnemesítő és felszabadító.

Lovagrend

Ily harc hadserege nem lehet „politikai párt”. Sem tudományos társaság; sem érdekszövetség. Csapán rajongók táborá lehet, keresztes vitézek serege: lovagrend.

Egylet, társaság közös munkát folytat, kollektív küzdelmet. A lovagrend egyéni munkát, egyéni harcot kíván tagjaitól.

Társaságokba érdekeik közössége hajtja az embereket. A lovagi fogadalom ellentétes lehet az egyén érdekével: áldozatokra is kötelezhet.

Politikai vagy érdekküzdelem alkalmazkodással, megalkuvással jár. A mi küzdelmünk eszmei volta, célunk magassága nem tűr ilyet.

Érzelmek ellen harcolunk, s új érzelmeket akarunk teremteni. Érzelmek ellen gyengék az ész fegyverei; az előítélet fanatizmusával csak az igazság fanatizmusa mérkőzhetik.

A Nemesek

A lovag nemesember. A szellem lovagja csak nemes szellem lehet.

A nemes szellem szabad. Kíméletlen lelkiismeretvizsgálással öli ki önmagából az előítéletek öröklött csíráit, amelyek ellen harcolni akar.

Nyílt és emelkedett. A magas célra tekint, nem törődve közelebbi, szűkebb szemponatokkal.

¹⁰ OSZK Kézirattár Babits-hagyaték, Fond III. Közölve Bartóktól Radnótiig c. kötetemben. 156–158.

Áldozatkész és idealista. Igazságérzete minden önzésen felül áll. Faj, nemzet vagy osztály önzésén is.

Mindezekről teljes erkölcsi függetlenségnek kell kezeskednie.

A nemes szellem végre hívő és szilárd. Semmi hátrány, gúny vagy kényelmetlenség meg nem ingatja.

Akiben ezekből is hiányoznék: annak a lelke nem lovagnak lelke. A nemesek társasága csupán keveseké.

A Kapocs

A lovagok Kapcsa – mely őket egymáshoz és a Célhoz fűzi – a becsületbeli fogadalom kapcsa; és a Hit ereje.

Egyszóval: hitvallás. A jelen emberi lét legmagasabb ügye, legszentebb feladata: melynek mindent alárendelni, melyért mindent feláldozni dicsőségünk és kötelességünk.

Hitben az erő

Hiszünk a jövőben. Hisszük az erkölcsi érzés fejlődését, túl az egyének viszonyain. Rendületlenül hisszük az európai egység megvalósulását, a háború kiküszöbölésének és az egész emberiség testvérisülésének első zálogaként. Valljuk, hogy az egyetlen, ami ezt késeltethetné: a hitetlenség volna. Hisszük, hogy meglegyen.

Megvetjük és üldözzük a restség és gyengeség kételyeit. Gúny mosolya, kiábrándultság fölénye nem hat ránk. Túrni fogunk, mint az első keresztények. Nyíltan valljuk hitünket, hogy mások is hinni merjék és vallani. Legyen mindenkié!

S hitünk szerint élünk

A cél egy, a kötelesség ezer. Szóval, tollal, tettel mindig kész szolgálai leszünk a nagy Cél-nak. Egyetlenegy alkalmat sem hagyunk elrepülni. Támogatunk mindent, ami azt közelebb hozza. Harcolunk minden ellen, ami útjában áll.

Különösen pedig:

támogatunk mindent, ami a nemzetközi érületet, az emberiség testvériségének gondolatát erősíti, vagy a nemzetek közötti politikai, érzésszerű vagy gazdasági válaszfalakat lerombolni alkalmas,

minden lehetséges eszközzel támogatjuk és terjesztjük a konföderáció, a leszerelés és a nemzetközi döntőbírárság gondolatát minél több állam és nemzet közt,

minthogy a mai nemzetiségi ellentétek csak úgy szüntethetők meg, ha minden nemzetiség, nemzet vagy nemzetrész szabad nyelvi, kulturális és gazdasági fejlődését biztosítjuk:

küzdeni fogunk minden olyan helyzet ellen, hol egyes embercsoportok egymást anyagi vagy erkölcsi elnyomásban tartják,

minden módon iparkodunk megakadályozni minden olyan törekvés, javaslat vagy intézmény érvényesülését, mely a nemzetek közötti ellentéteket fokozhatja, vagy jövőendő háborút készíthet elő,

kíméletlenül s melléktekintetek nélkül föl vesszük a harcot a sovinizmus és nacionalizmus minden formája: valamint az iskola, sajtó és kultúregyesületi tevékenység ellen, mely ezeknek szolgálatában áll.

Hazafiatlansággal fognak bennünket vádolni

Büszkén állunk meg a váddal szemben. Így vádolták a legnagyobb magyart, így mindenkit, ki valahol régi rosszak ellen támadni mert.

A nép javát senki sem kívánhatja forróbban minálunk. De vádlóink nem a nép javát értik a hazán. Politikai és hatalmi intrikák jelszava az náluk, háborúk cégére, minden régi rossznak foglalata.

Az ő hazájuk, amiről Vörösmarty beszél:

Neve: szolgálj és ne láss bért.

Neve: adj pénzt és ne tudd mért.

Neve: halj meg más javáért.

Neve szégyen, neve átok:

Ezzé lett magyar hazátok.

De ez nem a haza. Ez csak egy név.

Mi nem tiszteljük ezt a nevet. A mi hazánk nem név, nem fogalom. A mi hazánk: a nép maga. S a nép java egy az emberiség javával.

Az emberiség pedig nem lehet boldog morál nélkül. Morál nélkül, mely nemzetektől és osztályoktól ugyanazt az önfeláldozást követeli, amit a közérdek az egyesektől kíván. Az önzés sohasem szent: a nemzetek önzése még veszélyesebb az emberiségre, mint az egyesé. S az emberiség ügye mindennél előbbrevaló.

Mi, Európa Lovagjai, a nemzetközi morál érzését akarjuk bevinni a népek tudatába. E nemzetközi morál lovagjai leszünk. Serkentünk, példát adunk, eszményt tűzünk ki.

Így leszünk előőrse, vezérkara, első tűzvonal, ha kell, az új Európáért folyó küzdelemnek. De mindig a szellem magasságából harcolunk, s az erkölcs erejével.

Egész életünk, egész egyéniségünk az eszméé

De a folyton tartó egyéni munka mellett közös munkát is végezzünk. Egyesülésünk hatalmát használni fogjuk, s közös küzdelmünknek orgánumokat iparkodunk teremteni. Lovagi gyülekezések, lovagi írárok fogják hirdetni akaratunkat. Tornákat is tartunk mint régi lovagok, de szellemi tornák lesznek ezek.

Utunkat a Szentlélek fogja világosítani. A Szentlélek erejével bátran küzdünk a Babonák ellen, melyek az Emberiséget gyűlölködő csoportokba osztják, és tizedelik, ma úgy, mint a vallásháborúk korában. S a Szentlélek ereje győzni fog!¹¹

A világszellem békéje

Az európai szellem legkiválóbb reprezentánsai deklarációval fordulnak a világ intellektuelljeihez. A felhívás, amelyet Romain Rolland szövegezett, így hangzik:

Szellemi munkások, Testvérek, akik szétszórta éltek az egész világban és akiket öt éve választanak el egymástól a hadseregek, a cenzúra és hadban álló nemzetek gyűlölete: hozzátok fordulunk ebben az órában, amikor a bástyafalak leomlanak és újra megnyílnak a határok, hozzátok fordulunk azzal a felhívással, hogy alakítsuk újjá a mi testvéri szövetségünket, egy új, erősebb és biztosabb szövetséget, mint amilyen a régi volt.

A háború szétzilálta a mi sorainkat. Az intellektuellek túlnyomó része tudását, művészi termelőerejét és értelmét a kormányok szolgálatába állította. Nem akarunk vádat emelni senki ellen, senkit sem akarunk szemrehányással illetni. Ismerjük az individuális lélek gyengeségét és a nagy kollektív áramlatok elementáris erejét. Az utóbbiak elseperték az előbbieket egy pillanat alatt, mert senki sem volt felkészülve az ellenállásra. A jövőben azonban meg kell védenünk a szellem szuverenitását, felmérve a pusztítást, amelyhez az egész világ intelligenciájának tehetetlensége vezetett. A gondolkodók és a művészek is fonták szálait annak az ostornak, amely végigvágott Európa testén és szellemén a mérgezett gyűlölet embertelen erejével. Tudásukkal, a régi és az új szellem erejével, történelmi, tudományos, filozófiai és költői eszközökkel fokozták fel a gyűlöletet és arra törekedtek, hogy szétrombolják a szolidaritást és szeretetet az emberek között és mikor ezt tették, beszennyezték, megalázták, letaszították trónjáról a Gondolatot, amelynek reprezentánsai voltak. Szenvedélyek hangszerévé degradálták és lehet, hogy a tudat alatt, de egy politikai vagy szociális réteg, egy állam vagy osztály egoisztikus érdekeinek szolgálatába rendelték.

Ebből az elvadult kavargásból, amelybe a világ összes győztes és legyőzött nemzeti belesodródta, megtépve és leszegényedve kerültek ki a népek és szívük mélyén, ha nyíltan nem is ismerik be, szégyenkezniük kell. A kompromittált Gondolat a harctól bukottan került ki.

Társak, álljunk talpra, szabadítsuk ki a szellemet ebből a zűrzavarból, a megszegyenítő kapcsolatokból, lealázó szolgaságából. A szellem senkinek sem lehet szolgálja. Mi vagyunk a szellem szolgái. Nincs más mesterünk. Azért teremtődünk, hogy hordjuk és védelmezzük az ő fáklyáját, hogy ismét összegyűjtsük körülötte a megtévelyedett embereket. A mi szerepünk és kötelességünk, hogy adjunk egy fix pontot, hogy mutassunk egy sarkcsillagot a szenvedélyek anarchiájának közepette, az éjszakában. A gőgöt és a kölcsönös rombolás szenvedélyét elutasítjuk magunktól. Mi egyetlen igazságot tisztelünk, szabadon, határok nélkül, választófalak nélkül, fajok és osztályok előítélete nélkül. A humanizmus hevít bennünket mindenekfelett, érte dolgozunk széles e világon. Mi nem ismerünk népeket. Mi csak a Népet ismerjük. Az egyetlen, az egyetemes Népet, amely szenved,

¹¹ MTA Kézirattára, Szabó Lőrinc-hagyaték. Ms 4699/75.

amely küzd, amely elbukik és újra feltámad. És amelyik harcol, izzadságától és véréből megaláztatott durva utakon.

Ez a nép valamennyi ember népe és valamennyien a testvéreink. És ettől a testvériségtől dobban meg a szívünk, amelyet mi vad csaták fölé szívérványként ívelünk. E testvériség kapcsa a szabad, az egyetemes, a hatalmas, a folyton megújhódó és örök Szellem.

Jane Addams (Egyesült Államok), René Arcos (Franciaország), Henri Barbusse (Franciaország), Leon Bazalgette (Franciaország), Jean Richard Bloch (Franciaország), Robert Bracco (Itália), Dr. L. E. J. Brumer (Hollandia), A. de Chateaubriant (Franciaország), Georges Chennevière (Franciaország), Benedetto Croce (Itália), Albert Doyen (Franciaország), Georges Duhamel (Franciaország), Prof. A. Einstein (Németország), Dr. Frederik van Eeden (Hollandia), Georges Eckhond (Belgium), Prof. A. Forel (Schweiz), Verner von Heidenstam (Svédország), Herman Hesse (Németország), P. J. Jouve (Franciaország), J. C. Kapteyn (Hollandia), Ellen Key (Svédország), M. Lopez-Pico (Katalónia), Heinrich Mann (Németország), Marcel Martinet (Franciaország), Frans Masereel (Belgium), Emile Masson (Franciaország), Jacques Mesnil (Belgium), Sophus Michaelis (Dánia), Mathias Morhardt (Franciaország), Prof. Georg-Fr. Nicolai (Németország), Eugenio d'Ors (Katalónia), Prof. A. Prenant (Franciaország), Romain Rolland (Franciaország), Bertrand Russell (Anglia), Han Ryner (Franciaország), Paul Signac (Franciaország), Jules Romains (Franciaország), G. Thiesson (Franciaország), Henry van de Velde (Belgium), Charles Vildrac (Franciaország), Leon Werth (Franciaország), Israel Zangwill (Anglia), Stefan Zweig (Ausztria).¹²

(Irodalomtörténeti Közlemények 1976. 80. évf. 4. sz. 520–533.)

¹² Tavasz (Nagyvárad) 1919. júl.

Babits verse szekszárdi gyermekkori húsvétokról

Szép kötetre való verset lehetne összeállítani Szekszárd nagy szülöttjének szülővárosáról szóló vagy odavalósi motívumokból kiinduló költői alkotásaiból. Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának Babits-hagyatékában körülbelül kétszáz versét és verstörődékét állapítottam meg kiadatlanként. Két nagy irodalmi kiadónk, a Szépirodalmi és a Magvető megbízott sajtó alá rendezésükkel. Ebből az anyagból való a Pesti Napló 1932. március 22-i számában megjelent versének alábbi eredeti fogalmazványa. Érdekes lenne a két szöveget egymás mellé állítani. A végleges vers újra megjelent a *Versenyt az esztendőkkkel* c. kötetben. Babits számtalan esetben átírta verseit, némelyikből három–négy, sőt több változat is maradt. Érdekes, hogy majdnem minden variáns annyira különbözik néha egymástól, hogy a kéziratban maradt szöveg is kitűnő, érett alkotás, akárcsak ez is.

Ezekben az években Babitsra erős hatással volt Illyés Gyula, kedvence az utána következő generációból. Erre a versre Illyés második kötetének a Sarjúrendek-nek egyes versei hatottak. Babits örömmel látta jóslata beteljesedését Illyés föllépésében. Már az 1910-es években Balázs Béláról, Kassák Lajosról és Tóth Árpádról írt bírátaiban posztulálta egy ilyen típusú költő megjelenését. Sárközi György, Szabó Lőrinc, majd Erdélyi József mind ebben az irányban fejlődtek, de Illyés volt várakozásának betetőzése. A közérthető szöveg, a mindenkivel közös élmény, az élőszó ritmus és a bátor rímkezelés mind Illyés hatása.

Babits Mihály: Zöld, piros, sárga, barna... c. versének első fogalmazványa

Zöld fű, piros virág, kék, sárga...
Beleültem fübe, virágba
öreganyámnak udvarába
gyermekéveim szép korába.
Kerti lóher levele barna...
Be nagy volt kis szívem vígalma!
Ott ültem és homlokom nyalta
lihegő szelek nedves ajka.

Zöld könyv, piros könyv, sárga, barna...
Hova távolodtam a tarka
mezők mézeitől? a dajka
föld kötényétől? Messze csalta
lelkemet a lelkek világa,
beültem egy nagy könyvtárba

s úgy nyílt a könyv mint kaputábla
útnak e tarkább tarkaságba.

Zöld ruha, piros ruha, sárga...

Hova lett a könyvek varázsa?

A lélek a testnek ruhája:

mily dobogva nyúltam alája!

De kacagott a nyár vad torka,

Mit remélt a csókok izgalma?

Hát a test is csak ruha volna?

Kacagott az ősz lombja, gallya.

Zöld, piros, kék, zöld, sárga, barna...

Igy tűnt el a színek hatalma.

Most nincsen ősz, tavasz jön újra,

de én úgy ülök, mintha csalna,

mintha csak a tavasz virága

nem másért nyílna tarkaságra,

mint amiért az őszi fa ága

zöld, piros, kék, zöld, barna, sárga...

(Tolna megyei Népújság 1976. ápr. 18., 26. évf. 93. sz. 8.)

Babits Rippl-Rónai búcsúztatójának keletkezése

Rippl-Rónai író-arcképei között talán a legtöbbet reprodukált alkotás Babits portréja. Legutóbb a több tízezres példányszámú Olcsó Könyvtár sorozatban megjelent „*Húsvét előtt*” c. versantológiájának és Kardos Pál Babits monográfiájának címlapján került a közönség tulajdonába sokszín-nyomásban.

Ezt az arcképét 1923 nyarán és koraőszén főtötte, először 1923 októberében került kiállításra az Ernst Múzeumban. Fenyő Miksa azonnal megvásárolta a művésztől. Anyaga és mérete: papírlemez, pasztell, 54×43 cm. Ma a Magyar Nemzeti Galéria tulajdona. Egyike azoknak a nagy írókortársairól készített arcképeinek, amelyek sorában Fenyő Miksát, Karinthyt, Móriczot, Osvátot, Schöpflint és Szabó Lőrincet örököltette meg.

Ez a Babits-arckép a róla készített portrék között vitán felül a legjelentősebb művészi alkotás. Rippl-Rónai Kelenhegyi úti műtermében készítette arcképét a nagy költőről. Babits első súlyos betegsége után volt akkor, arca rendkívül sovány, hatalmas homloka és roppant szeme csak a halála előtti hónapokban vált ennyire római portrészerrév. Neje, Török Sophie, mint szenvedélyes fényképész, férjét minden fontos mozzanatnál igyekezett megörökíteni. A Babits emlékkönyv közli a felvételt, amelyen a festő és modellje együtt szerepel. De van egy eddig kiadatlan fénykép is, ezen egyedül Rippl-Rónai szerepel. Sajnos, a fénykép olyan sötét tónusú, hogy nyomdai reprodukciója nehézségekbe ütközik.

Rippl-Rónai író-arcképeiről Vayerné Zibolen Ágnes írt tanulmányt. (Rippl-Rónai író-portréi. A Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyve, 1961. 90. o.-tól.) Ebben a Babits arcképet így jellemzi: „Egy zsöllye mélyére húzódva, kezét tenyerébe támasztva sok-sok kép és hangulatos összevisszaság közepette ül – szemben vele egy festőállvány. Jóval kevesebbet tudunk Babits Mihály mellképének előzményeiről. A Móricznál plasztikusabban kialakított fej összeszedettsége, a kéz meditáló egyéniséget eláruló tartása – a portré karakterhűsége, a mester és a modell mély rokonszenven alapuló barátságát bizonyítja.”

Rippl-Rónai Babits-portréja először a Nyugat 1924-ben megjelent Babits különszámában került az olvasóközönség elé. Sárközi György egy 1926. január 22-én kelt levelében írja, hogy a Magyar Művészet fogja közölni az arcképet. Azóta többször megjelent, többek között e sorok írója is közölte 1942-ben „Babits és az angol irodalom” című disszertációjában.

Babits, mint általában az egész nagy Nyugat-nemzedék, nagy reverenciával viseltetett az általuk legnagyobbnak tartott magyar festőművész iránt. A Nyugat adta ki emlékezéseit is. Rippl-Rónai maga is sokra tartotta Babitsot, becsülte a művészetek és művészek iránti komoly érdeklődéséért. Fennmaradt egy levele, ezen az Ernst Múzeum igazgatósági papírján, de sajátkezű aláírásával meghívja az akkori vezető magyar művészek új szervezetének találkozójára:

„A Képzőművészek Új Társasága nevében abból az alkalomból, hogy a Társulat most mutatkozott be először egy együttes kiállításon e hó 12-én, hétfőn este 8 órakor a »Royal-

Gundel« fehér termében barátságos vacsorát rendez, melyre van szerencsém tisztelettel meghívni.

Rippl-Rónai József”

Rippl-Rónai halála után éppen a KÚT az, amelynek összejövételére maga a művész hívta meg Babitsot, fölkerlte a költő-barátot, hogy az emlékünnepeyre költeménnyel hódoljon a nagy halott emlékének. Ebből az alkalomból írta Babits „*A festő halála*” című elégiáját. Márfy Ödön kérte föl rá, akivel az Ady–Csinszka barátság óta állandó érintkezésben álltak. Többek között ő írta alá azt a köszönő levelet, amelyben a társaság tagjainak elragadtatását fejezi ki:

„Képzőművészek Új Társasága (KÚT)

Nagyságos

Babits Mihály Úrnak,

Budapest

A Képzőművészetek Új Társasága (KÚT) elnöksége mélységes megindulással és igaz hálával mond köszönetet azért a rendkívüli megtiszteltetésért, melyben Társaságunkat részesíteni méltóztatott, mikor Rippl-Rónai emlékünnepegyünkre írt alkalmi költeményét első betanulásra nekünk átengedni kegyeskedett.

Biztosítjuk Nagyságodat, hogy teljes súlyában értékeljük ezt a költői gesztust, és tisztában vagyunk vele, hogy ezáltal emlékünnepegyünk nemcsak művészi, de irodalmi jelentőséget is nyert. Művésztágjaink szívében – és bizonyára a nagyközönségében is – zengő visszhangot vertek vissza a csodálatos verssorok, melyeket egy kongeniális művészlélek ötvözött a mi elhunyt nagy Mesterünk emlékezetére s ezek a sorok most már mindörökké összeforrva maradnak bennünk s a magyar művészettörténet lapjain Rippl-Rónai halhatatlan művészetével.

Midőn tisztelettel kérjük, tartsa meg Nagyságod továbbra is Társaságunkat ránk oly megtisztelő és értékes rokonszenvében, vagyunk minden tiszteletünk és nagyrabecsülésünk őszinte nyilvánítása mellett Nagyságodnak mindig lekötelezett készséges hívei

Budapest, 1927. december 19.

Képzőművészek Új Társasága (KÚT)

elnöksége

Dr. Rózsa Miklós
igazgató

Báró Skerletz Iván
elnök

Márfy Ödön
művészelnök”

Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának Babits-hagyatékában fennmaradt a költő Rippl-Rónai halálára írt költeményének eredeti kézírata. Ez itt-ott eltér a nyomtatásban megjelent végleges szövegtől. Az első szövegezésben az áthúzott sorok Babits törlései, zárójelben mellettük vagy fölöttük a javított új szöveg.

A végleges szöveg

*A festő halála**Rippl-Rónai József emlékének*

Mikor lassan, mint hajnal a szürkület organtinjain
 oly lassan és oly izzón, mindjobban áttört rajzaidon a Szín;
 vagy mintha vászon és papír csak függöny volna lelked
 előtt,
 mint áttetsző függöny egy fényes és színes színpad
 előtt
 s nem krétád kenné, hanem életed vetné rá a képeket,
 s éreztük, a vászon mögött már csak maga a Lélek
 lehet –
 a Lélek s lakói: meghitt emlékek, otthoni táj,
 vén szoba és rokoni arcok, s hány puha asszonyi árny,
 Páris visszfénye, s magyar rétek – de nem ahogy így a
 szürke Rím
 nevezheti, hanem maga a dolgok névtelen lelke, a Szín,
 amit minden reggel rájuk csókol istenünk, a Nap –
 mikor így lassan és izzón áttörte vásznaidat,
 mint meleg lámpák dús fénye a fakó jégüveget:
 tudtuk, láttuk, hogy hajnal ez, s egy új világ született.
 Új világ, magyar és méla, s mégis csupa chic, s finom,
 mely mint kövér somogyi kertből egy kecses, halk lilium,
 szakadt ki bozót szemöldököd és paraszt pillád megül...
 Ím a Nap, a színek apja, az Élet, elmerül;
 de a virág tovább él s őrzi színét új napok számára;
 így időz még tovatűnt lelked világának ezer árnya
 kép-függönyödnön – óh varázs-függöny! – s amint
 messzebb száll el életed,
 mint ki messzebb lép a függönytől s a Fényhez közelebb,
 mind nagyobb lesz és nemhogy kisebb az árny, mit a
 függönyre dob:
 úgy nő előttünk árnyad, amint távozik kedves alakod;
 és ami szemeid kincses golyóiból kikölt,
 szabadon, mint a madár, ha tojása összetört,
 suhan az Időbe, s friss szemek elé viszi légi út –
 csodaszikrák, és tarkállanak még, mikor tűz-anyjuk kialudt.

(Somogy 1977. 5. évf. 1. sz. 38–42.)

Babits Mihály és Basch Lóránt a Baumgarten-alapítvány első tíz évéről

Zelk Zoltán Baumgarten-díja

A harmincas évek magyar szellemi életében új meg új izgalmat keltett, amikor olyan baloldali írók, mint Darvas József, Kassák Lajos, Vas István és Zelk Zoltán Baumgarten-díja ellen vétót emelt a felügyeleti hatóság, az akkori kultusz-kormányzat. Ez minden esetben a rendőrség politikai osztályának beavatkozása nyomán történt.

Zelk Zoltán 1938-ban ma elképzelhetetlenül siralmas körülmények között élő, de már befutott és általánosan elismert költő volt. Ennek ellenére a rendőrség mint magyar állampolgársággal nem rendelkező egyénnek hazai kitüntetése ellen tiltakozott. Darvas, Kassák és Vas ügyének iratai eddig nem kerültek elő. Zelk Zoltán érdekében a két kurátor, Babits Mihály és Basch Lóránt két változatban fennmaradt szöveget is fogalmazott. Megragadták az alapítvány tízéves működésének jubileumát és ilyen széles háttérbe állítva igyekeztek meggyőzni az illetékes hatóságokat, hogy az alapítvány írott betűinek szellemében jártak el és a magyar irodalom és tudomány számos kiválósága, illetve csupa kiválósága részesült az első évtizedben Baumgarten-díjban és -jutalomban. Babits édesapjától örökölt és Illyés által többször dicsért jogérzéke és Basch doktor országos hírű pörökben járatos ügyvédi rutinja eredményezte a most előkerült és itt olvasható magasröptű védőiratot. Ez így is pontos, precíz és konkrét. Mutatja azonban, milyen küzdelmet kellett folytatnia a Baumgarten Alapítvány fenntartóinak a szükségét szenvedő magyar írók és tudósok hosszabb-rövidebb időre való megsegítésének biztosítása végett. Tanulságos az is, hogy milyen utánjárást igényelt a rendőrség hamis tájékoztatása és az ellenőrző szerv félrevezető érvelése. A tíz éven át jutalmazottak névsora, amellyel az úgynevezett pártatlan és semleges szempont érvényesítését akarták bemutatni, nemcsak ma hathat kegyetlen tréfaként, hanem a jólértékelt akkori hatóságok is derülhetnek a nagyszámú baloldali beállítottságú vagy érdeklődésű, sőt kommunista múltú író és tudós neve láttán. Az, hogy 1919 után a húszas-harmincas évek irodalmi és tudományos folyóiratainak munkatársai lehettek, inkább még bajt okozhatott a szerkesztőségnek, mint amennyire javára válhatott a nagyon is jól ismert, hosszú éveken át baloldalinak elkönyvelt neveknek.

Még irodalmi köztudatunk sincs értesülve róla, amit viszont a rendőrség politikai osztálya nagyon is jól tudhatott annak idején, hogy maga az örökhagyó Baumgarten Ferenc is tevékeny résztvevője volt a háború utolsó éveiben az antimilitarista-pacifista liberális baloldalnak, majd irányítója 1922-ben annak az akciónak, amelynek eredményeképpen Thomas Mann és számos akkor vezető európai író az osztrák keresztényszocialista kancellárhoz beadott kérvényével elérte, hogy Lukács Györgyöt Ausztria nem adta ki a Horthy-féle ellenforradalmi „igazságszolgáltatásnak”. Baumgarten Ferenc életének és különösen Lukács Györggyel való barátságának jobb megismerése fényt fog vetni sok eddig

nem érthető hivatalos bizalmatlanságra és enyhén szólva ellenszenvre a Baumgarten-díj alapítója, jutalmazottjai és kurátora iránt.

Zelk Zoltán erélyes kizárása a jutalmazottak sorából, József Attila-díjának teljes összege helyett csak háromhavi részletre családjának való kiutalására is itt az írott dokumentum.

Az alábbi szöveg a végleges, a fölterjesztett példány, bár még ebben is vannak Babitsnak sajátkezü javításai. Lelőhelye: Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Fond III/2250.

1. Ami a Zelk Zoltán költő részére nyilvános közzététel mellett juttatni kívánt segélyt illeti: erre vonatkozó határozatunk fölülvizsgálatával kapcsolatban mindenekelőtt rá kell mutatnunk, hogy az alapítvány kuratóriuma a támogató írók munkásságát az alapító oklevél 4. §-ának utolsó bekezdése értelmében „rendszerint csak nyomtatásban megjelent műveik alapján bírálhatja el” s csak ezek alapján állapíthatja meg azt is, hogy fennforognak-e a kellékek, melyek a 4. §. 2. és 3. bekezdései szerint a döntésnél figyelembe veendőek. – Áll ez az írói jellem vizsgálatának kérdésére is, ahol különösen a végrendeletben megjelölt írói tulajdonságok: az „előítéletektől való mentesség” és „meg nem alkuvás” képezik a vizsgálat tárgyát.

A kuratórium a 4. § 3. bekezdésében meghatározott kizáró körülmények vizsgálatánál az egyes írók műveiből megállapítható tényeken kívül csak a sajtóban vagy egyébként nyilvánosságra juttatott tényekre szorítkozhatnak, és a hivatkozott rendelkezés szerint csak oly adatokat vehet figyelembe, amelyekből az író működésének a közrendre vagy közérkölsiségre veszélyes volta „kétségtelenül” megállapítható. – Még kevésbé állnak a kuratórium rendelkezésére oly eszközök, amelyek segítségével valamely író előéletét ki nyomozhatná. Ez nem is lehet feladata.

A Zelk Zoltán ellen tizenkét év előtt folyamatba tett rendőri közigazgatási eljárásról Nagyméltóságod leiratának vételéig csak sejtelmünk sem lehetett. –

A leiratban foglalt adatok közül tudomásunkkal ellentétben állt az, hogy az általunk jutalmazni kívánt költő 1935-ben tért vissza Magyarországra, és hogy nem lett volna bejelentett lakása. Ezen körülményeket tisztázandó, a főkapitányság bejelentő hivatalához fordultunk, ahol is megállapítottuk, hogy nevezett író 1933. óta állandóan és megszakítás nélkül lakik Budapest és abban az időpontban is, amidőn határozatunkat hoztuk, bejelentett főbérleti lakása volt. Megállapítottuk azt is, hogy Zelk Zoltán (kinek családi neve Zelkovics) sohasem volt külföldi, magyar állampolgárságát a trianoni szerződéssel nem veszítette el, a m. kir. belügyminisztérium 28983/936. III. B. szám alatt kiadott állampolgársági bizonyítványa, azon az alapon, hogy nevezett a trianoni szerződés hatálybaléptekor apja jogán belföldön (Miskolcson) bírt községi illetőséggel, – igazolt. A külföldiekre vonatkozó rendszeti szabályok tehát nem is lettek volna nevezettel szemben alkalmazhatók.

A fiatal költő versei tiszta lírai tartalmukkal mentesek minden politikai vonatkozástól. Költeményeit nemcsak pártállásra való tekintet nélkül hozzák a napilapok irodalmi rovatai, hanem a magyar középosztály legelterjedtebb folyóirata, melyet Herczeg Ferenc szerkeszt, mint *állandó* munkatárs írásait közli, ünnepi számokban is. Zelk Zoltán az elmúlt években a magyar rádió műsorában is bemutatkozott, és a m. kir. Egyetemi Nyomda által A Tanítás Problémái c. sorozatban a múlt év folyamán kiadott Új magyar költők c. antológia lapjain a legtöbb verssel képviselt új költők között szerepel. Eddig három verskötetet jelent meg. – Értesüléseink szerint súlyos anyagi gondokkal küzd.

Amidőn tehát Zelk Zoltánnak az alapítvány segélyét nyilvános kihirdetéssel óhajtott juttatni, nemcsak az irodalom szakértői által becsült, de már a közönség köreiben is ismert költőre esett választásunk. –

Alapító oklevelünk 28. §-ának 3. bekezdése csak az *évdíj* odaítélését tartalmazó határozatról rendelkezik. A rendkívüli segélyek (13. §) közzététele nem kötelező. Azt a gyakorlatot, hogy egyes segélyeket az évdíjakra vonatkozó határozat közzétételekor s azokkal együtt szintén nyilvánosságra hozzunk, az alábbiakban érintett okokból később vezettük be. Ha, mint a múltban megtörtént, hozzánk intézett előzetes kérdésre módunkban lett volna felvilágosítást adni és a tényállást tisztázni, határozatunk Zelk Zoltánra vonatkozó részének megsemmisítése elkerülhető lett volna.

2. A Nagyméltóságod leiratában foglalt általános észrevételekre vonatkozva legyen szabad az alapítvány kezelésének első tíz esztendejében alkalmazott elveinkről és eredményeinkről az alábbiakban beszámolnunk:

Az alapítványi jog általános szabálya és alapító oklevelünk kifejezett rendelkezése (1. §. ut. bek.) szerint is az alapítványi cél végrehajtásánál „mindenkor az alapítónak az alapítványi ügyletből kitűnő *akarat*” irányadó.

Alapítónk végrendeletében az alapítvány céljaként általában „szűkölködő magyar írók anyagi gondjainak enyhítését” jelölte meg, meghatározva azt az eszményi írótipust, melynek támogatása az alapítvány közelebbi feladatát képezi. – Az alapítvány, magasabb, *nemzeti* céljáról a végrendeletben kifejezetten nem esik szó. Az alapítvány nagyságából folyó jelentősége azonban magával hozza és nyilvánvalóvá teszi, hogy ennek az alapítványnak ilyen magasabb, nemzeti feladata is van.

Ezt a feladatot mi körvonalaztuk először, mint az alapító végrendeletének végrehajtói, hitelesen magyarázva a végrendelet intézkedését. Magyarázatunkat a végrendelet értelmében általunk megállapított alapító oklevél tartalmazza, s a nemzeti cél kitűzését magában foglalja már az oklevél első tervezete is, melyet még a m. kir. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban lefolytatott tárgyalásaink előtt készítettünk.

E nemzeti cél: a „magasabb eszményeket követő magyar irodalom színvonalának emelése”, a „magyar nemzet irodalmának fejlesztése”. Minthogy ezt a célt, az alapító általunk ismert szándékai szerint, saját akaratunkból és saját szavainkkal határoztuk meg: magunkhoz lennénk következtetlenség, ha nem akarnók ezt minden tehetségünk szerint a legeredményesebben szolgálni.

Természetesen ez nem könnyű feladat. Ha már annak megállapítása sem mindig egyszerű, hogy ki tekinthető „szűkölködő”, vagy „megalkuvás nélküli” s „előítéletektől mentes” írónak: mennyivel nehezebb még eldönteni, hogy a „nemzet irodalmának fejlesztése” mely író támogatása által mozdítható elő hatékonyan? Az írók nemzeti értékének megítélése koronként változik: s újabb irodalmunk története Kazinczytól Adyig a példák egész sorozatát nyújtja arra, hogy ugyanaz az író, akit kortársainak egy része idegen, sőt kártékony szelleműnek tekintett, a következő nemzedék szemében már vitathatatlan kinccsé s nemzeti irodalmunk nagy dicsőségévé válhat.

Hozzá kell tenni, hogy a kuratórium döntéseinél különböző szempontokat kényszerül összeegyeztetni. A nemzeti eszmények szempontjából legméltóbb írónak is csak akkor ítéltük oda az évdíjat, ha anyagiakban szükségét szenved: s viszont e legszegényebbet sem támogathatjuk evvel, ha nem várható tőle nemzetünk irodalmának színvonalat-emelő fejlesztése. Nem egyszer érte az alapítványt támadás, aszerint, amint egyik vagy

másik szempontot kizárólagos követelményként akarták elébe szögezni. A kuratórium döntései azonban esetenként az *összes szempontok* mérlegelése alapján alakultak ki. Ezért döntéseinket évről évre mint *egységet* lehet csak elbírálni, és nem egy-egy nevet kiragadva vonni következtetést az alapítvány vezetésének irányára, mint az egyes sajtóorgániumok, vagy a nagyközönség, a maguk szempontjai szerint tenni szokták. Az alapítvány működésének *általános* vizsgálata sem, hanem csak hosszabb korszakot áttekintve lehet működésünk fölött tárgyilagos bírálatot gyakorolni.

Ily áttekintésre alkalmat ad az elmúlt tíz esztendő. Ez alatt az első ciklus alatt, idei döntésünket is számbavéve, 68 évdíjat osztottunk ki, 9 költő, 11 szépprózaíró, 15 kritikus és 7 tudós között.

A régibb költő generációból az alapítvány támogatását élvezte Tóth Árpád (ki az első díj kiosztása előtt meghalt, de egy évdíjat megközelítő segéllyel még támogathattuk), Harsányi Kálmán (halálos betegen részesült az alapítvány első nyilvánosan közzétett nagyobb összegű segélyeinek egyikében), Juhász Gyula, Gellért Oszkár, Reményik Sándor (Végvári), Szép Ernő, Füst Milán. Az újabb lírikus-nemzedékből Szabó Lőrinc, Erdélyi József és Illyés Gyula, az új nemzeti-népi irány vezető egyéniségei. A fiatalok közül Weöres Sándor. Széppróza-íróink sorából az idősebbek közt Krúdy Gyula, Szini Gyula, Karinthy Frigyes, Révész Béla, Tersánszky J. Jenő, Nagy Lajos, s idei döntésünkkel Pap Károly. Az újabbakból Tamási Áron, Kodolányi János, Gelléri Andor Endre, s idei döntésünkkel Dallos Sándor.

Kritikusok támogatását alapítványunk az alapító kritikai tevékenységére való tekintettel kezdettől fogva különös feladatának tekintette. Alig akad jelesebb magyar kritikus, aki ne részesült volna legalább egy ízben az alapítvány évdíjában. Elég a névsorra utalnunk: Osvát Ernő, Schöpflin Aladár, Farkas Zoltán, Elek Artúr, Németh László, Tóth Aladár, Salgó Ernő, Halász Gábor, Gyergyai Albert, Cs. Szabó László, Illés Endre, Turóczi-Trostler József, Hevesi András, Joó Tibor. Ezek az írók kritikai tevékenységüket a legkülönbözőbb színezetű napilapokban és folyóiratokban fejtették ki: egy részük, mint tanár vagy könyvtáros, közszolgálatban áll.

A tudományos irodalom művelőinek kiválasztásánál különös figyelemmel voltunk a tudományok magyar nemzeti vonatkozásaira. Évdíjban részesítettük a magyar faj antropológiai kutatóját, Bartucz Lajost (aki akkor a budapesti egyetem magántanára volt), fiatalabb történetíróink közül Váczy Pétert (ki azóta ugyancsak a bpesti egyetem magántanára lett), a magyar művészet történetének egyik úttörőjét, Fülep Lajost (ki azóta a pécsi egyetem magántanára), a magyar irodalom történetének újabb művelői közül Szerb Antalt (azóta a szegedi egyetem magántanára), és idei döntésünkkel a magyar népmesék új kutatóját, Ortutay Gyulát, a magyar virágok és gyümölcsök történetének megíróját, Rapacs Raymundot és a magyar zene történetíróját és esztétikusát, Szabolcsi Bencét.

Ez *teljes* listája azoknak az íróknak, akiket az első tíz év alatt évdíjban részesítettünk. Különböző irányok képviselői, különböző árnyalatú lapok munkatársai, s írói eszközeik, műfajaik és törekvéseik, valamint termékenységük és jelentőségük tekintetében is természetesen különbözők. De egyről sem lehet elmondani, hogy a magyar nemzet irodalmának nem lenne kétségtelenül hasznos munkása, akinek tevékenysége hozzájárult az általános színvonal emeléséhez. Kiválasztásunkban az alapítvány tökéletes pártatlansága érvényesült, irodalmunk legkiválóbb szakértőinek tanácsai szerint: az irodalmi kurátor maga is nyugodtan hivatkozhat e tekintetben írói múltjára, mely hozzáértését igazolja.

Díjazottaink névsora ekként legjobb cáfolata azon gyakrabban elhangzott vádnak, mint-ha az alapítvány kedvezményeiben csak egy bizonyos irányt képviselő írókat, vagy éppen csak egy szűk csoportot részesítene. Ezt azok az írók szokták hangoztatni, akik sérelemnek érzik, hogy maguk nem kaptak évdíjat – ami pedig éppenséggel nem jelenti azt, hogy munkásságuk ne képezte volna a kuratórium és a tanácsadó testület részéről gondos mérlegelés tárgyát. De díjazásuktól visszatartott az a meggondolás, hogy – ha már a felsorolt lista sem tartalmaz teljesen egyértékű neveket – az alapítvány támogatásának még szélesebb körökre való kiterjesztése a színvonal leszállítására és az alapítvány magasabb céljának veszélyeztetésére vezetne. Ezért, az alapító intencióit követve, állandóan hangsúlyoztuk döntéseink közzétételénél, hogy ez az alapítvány főcélja szerint nem pusztán szegény írók segélyezési alapja.

Nagyméltóságod korábbi leirataiban arra méltóztatott figyelmünket felhívni, hogy lehetőleg kerüljük ugyanazon íróknak ismételt segélyezését, s évdíjasaink listájába a közvélemény óhajának megfelelően új és új neveket vonjunk be. Ennek is igyekeztünk eleget tenni, és míg régebben az alapító oklevélben intézményesített évdíjmeghosszabbítást sűrűn alkalmaztunk, hogy alapítóink kívánsága szerint az írókat „hathatós” támogatással tegyük függetlenebbé a kiadóktól és szerkesztőségektől: addig az utóbbi években az évdíjmeghosszabbítás gyakorlatát felfüggesztettük, s az évdíj újbóli kiadását is csak egyes indokolt esetekben alkalmaztuk, az évdíjak túlnyomó többségét eddig még nem jutalmazott íróknak juttatva.

A Nagyméltóságod által leirataiban hangoztatott szociális szempontoknak – hogy az írók szélesebb köréből is támogassuk a nyilvánosság előtt arra érdemesnek látszó személyeket – egyes nagyobb segélyek nyilvános közzétételével gondoltunk az alapítvány színvonalának és tekintélyének veszélyeztetése nélkül megfelelni. A nyilvános támogatásnak ily kettőszáza nemegyszer félreértésekre adott okot. E segélyezettek kiválasztásánál nem alkalmazhattunk ugyanoly mértéket, mint az évdíj-lista összeállításánál; s neveik már ezért sem jelenthetik az alapítvány igazi irányát és színvonalát. Ha mindazonáltal e nyilvános segélyezettek névsora az alapítványi tevékenység megítélésének szempontjából – még a főfelügyeleti hatóság előtt is – további félreértésekre vezethet, akkor az alapítványi cél érdekében, ezeket mellőzve, régebbi gyakorlatunkra kell visszatérnünk.

Összegezve a fentieket, minden törekvésünk az alapítvány kezelésének ezen első tíz évében az volt, hogy az alapító akaratának érvényesítése mellett a tanácsadó testületünkben kifejezésre jutó s számunkra elsősorban irányadó magasabb irodalmi közvéleménynek, valamint azoknak a szempontoknak, amelyekre főfelügyeleti hatóságunk időnként figyelmünket felhívta, lehetőleg mindenben megfeleljünk. Ezt az igen nagy körültekintést igénylő feladatot annak tudatában vállaltuk – az alapító emlékéért és azért a magas célért, amelyet az alapítvány szolgálni hivatva van –, hogy nemegyszer igazságtalan támadásban is lesz részünk. Azt azonban nem vártuk, hogy a főfelügyeleti hatóságunk részéről ér bennünket oly bírálat, mintha az alapító által reánk bízott feladatot nem híven és nem a legtisztább szándékkal teljesítettük volna. Ily bírálatra nem szolgáltattunk okot, és tájékoztatlanok vagyunk a tekintetben is, hogy mely döntéseink váltottak vagy válthattak volna ki akár az irodalom komoly szakértőiben, akár a pártatlan és érdekmentes olvasóközönségben visszatetszést vagy felháborodást?

A főfelügyeleti jog gyakorlása az alapítványi jog és az alapító oklevél intézkedéseinek keretében nehéz feladatunk teljesítésénél mindenkor a mi megnyugtatóságunkra is

szolgált, és mint a múltban is előfordult, a jövőben is igyekszünk azt, amennyiben alkalmunk nyílik, felvilágosításainkkal és a kevésbé ismert írók munkáira vonatkozó közléseinkkel megkönnyíteni. De mint az alapító végrendeletének végrehajtói, magunk is kötelesek vagyunk örködni az alapító akaratának teljes megvalósulása felett. Legjobb lelkiismerettel tettük ezt eddig, s fogjuk tenni ezután is, annál is inkább, mert magának az alapító szándéknak legteljesebb félreismerésére vallana s elhomályosulására, sőt megtagadására vezetne az, ha azoknak, akikre ő akaratának végrehajtását bízta, ezen lelkiismereti szabadsága korlátoztnék.

3. A Zelk Zoltán költőnek szánt segélyösszeget, amennyiben Nagyméltóságod a fentebb kifejtettek után elhatározását megváltoztatni nem kívánná, a folyó évre nem óhajtjuk nyilvános közzététel mellett kiadni, és azt segélyalapunkhoz csatolva alapító oklevelünk 13. §-ának rendelkezései szerint fogjuk felhasználni.

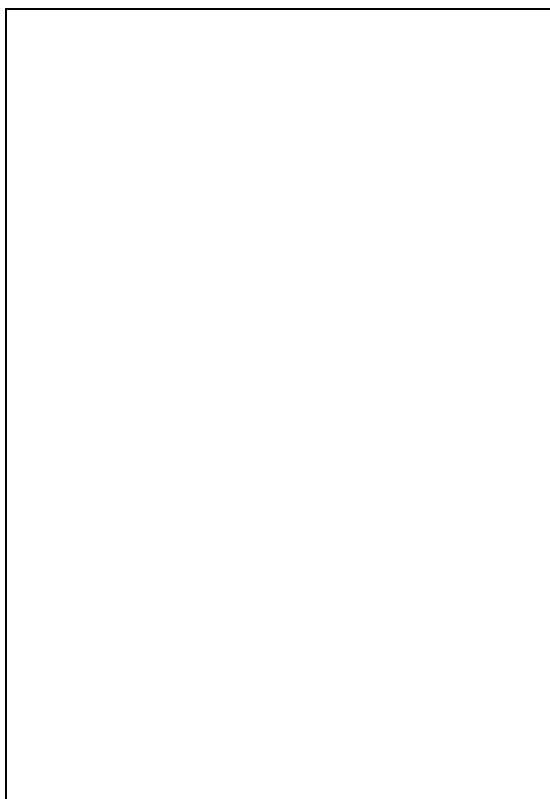
Ugyancsak nem kívánnók a József Attila költőnek szánt évdíjat a folyó évre kiadni, hanem – tanácsadó testületünk elnökével való megbeszélés értelmében – ezt az összeget is rendkívüli segélyek céljaira véljük leghasznosabban fordítani. Ezzel kapcsolatban, az elhunyt költő családja részéről hozzánk intézett kérelem folytán azt az előterjesztést tesszük Nagyméltóságodhoz, méltóztatssék kivételesen hozzájárulását adni, hogy ezen évdíj-összegeből három havi részletet az alapító oklevél 12. §-ának utolsó mondatában foglalt intézkedés analóg alkalmazásával az elhunyt családjának temetési hozzájárulásaként folyósíthassuk.

(Irodalomtörténeti Közlemények 1977. 81. évf. 2. sz. 258–261.)

Babits a háborúról és a békéről 1914–18 között

*Ki kell küldenem a galambokat,
hogy hozzanak már olajágakat*

(Kétsornyi töredék, kéziratból)

Köztudomású, hogy Ady hatalmas békeversei mellett Babits számos verse és több prózai írása volt az első világháború békeirodalmának nemzetközileg is legjelentősebb magyar teljesítménye. A két sokat idézett versen, a *Fortissimón* és a *Húsvét előtt* kívül még két kötetében, a *Revitativ*-ban és a *Nyugalanság völgyében* is találunk tucatnyi ilyen tárgyú alkotást. Bár a nemzetközi békemozgalomba már 1910-ben bekapcsolódott, csak az első világháború kitörése állította számára igazi megvilágításba a háború véres valóságát. Már a mozgósítás is látnoki szavakra ihlette, majd egyes tanítványainak és rokonai-

nak bevonulása és eleste fokozta tragikus léttudatát. Szabó Ervin a gazdasági és társadalmi erők mozgástörvényeivel ismertette meg, és kezébe adta a világbéke irodalmát. Hagyatékában számos vers és verstöredék ábrázolja megrendült világképét. Az itt közölt válogatás ebből a kéziratban rejlő anyagból inkább még a háború rettenetét tükrözi, és csak itt-ott merül föl a béke reménye, de meg volt győződve róla, hogy újra meg újra hozzá kell fogni a békéért való küzdelemhez, még akkor is, ha az emberiség visszaesik a háború örületébe. Jászi Oszkárral 1918 kora őszen írt tervezete a nemzetközi együttműködés biztosítására a helsinki határozatokhoz hasonló és sajnos azóta sem megvalósított pontokat tartalmaz. Az alábbi szemelvényeket Babits békéről szóló írásainak egy későbbi gyűjteményéből mutatjuk be.

*[Ó dehát így szenved minden ember?]**

Ó dehát így szenved minden ember?
s ilyen semmi és nyavalygó módon
kínlódik, mint titkon én kínlódom?
Ily hazug minden mosoly?
s milliónknyi titkos láng ez az álarcos pokol?

Ne röpjölj szét gondolat, mint égő
nádasból száz madarak, ezerré
maradj hősen, jajnak a jaj mellé
ezerből egy óriás
megváltó jaj, kínomat kimondani glóriás.

[Megzengted a gyűlölet énekét]

Megzengted a gyűlölet énekét
megzengem én most, halljad a szégyenét
Szégyen szégyen szégyen szégyen

Nem fordítjuk vissza a sorsot
mert gyávák vagyunk
és tesszük, amit szégyenlünk
s önmagunk előtt indokoljuk
léha okokkal – – –
– – – és arcodról nem ég le a bőr

* A vers első közlése: GÁL István: Babits Mihály: Kiadatlan versek és verstöredékek Szabó Lőrinc hagyatékából. Jelenkor 16. 11. 1973. 1004–1006.

[Most mikor ég a világ]

Mindent olyan pompásan értek –
mindennek titkait, összefüggéseit látom
– most mikor ég a világ – talán
éppen azért – a lángok megvilágítják
az égő palota oszlopfőit, párkányait,
melyek különben mindig árnyékban
vannak. –

[Árkokkal ásva a messze sík...]

Árkokkal ásva a messze sík
holtak szunnyadnak a telken

Ó jaj, ha barátom elesik
vak lesz félszemére a lelke

Piszok, mocskok, éhszomj, kolera
(Gyengéd fiú, úri lélek)

Magamért nem félnék én soha
S miattad mennyire félek.

[Rossz csillagok]

Rossz csillagok reszketnek fenn az égen
a sárga hold rejtelmes ködben ül
vad Mars vörössen izzik, mint a vér

tört fényű Venus fényes szép szeme
(a térben zeng baljóslatú zene)

Izzó a lég forró az éji szél
fehér párát izzad a nyári föld;
milyen kísértet rémít, mint álom.

Vállamra szállt egy nagy komor madár
s nem oltalmaz meg tőle semmi vár

Holdfény alatt ingnak óriási fák
rajzuk az égen finom, mint az árnyék
szavuk a légben tiszta mint a tó.

Úgy érzem, hogy nagyon korán halok
s nekem zúgnak az éjben gyászdalok.

[Majd ha vége lesz...]

Majd ha vége lesz a háborúnak
és ha, Isten adj, nem esünk el

elmegyünk Párisba kedvesünkkel
Velencébe
majd ha vége lesz a háborúnak

[Milliók közül egy]

Milliók közül egy! Mi vagy ember? mennyi
különb van
élni de halni ha kell, útnak a gyermekekért

Századok országútját szőnyegeznek be lehullott
testeitek katonák, várni a szent szekeret

A jövő szekerét, a békéét, hogy puhán, szőnyeg
békésen jöjjön majd a béke

Gyermekeinknek – és a szerelem, a szerelem
az utcán, a katonák szerelme
Az utolsó szerelem...

[Kék a hegy a város tarkasága felett...]

Kék a hegy a város tarkasága felett,
és a kék hegy felett oly piros az alkony:
jól látom a folyót... az apró házakat...
hol egy sötét alak sétálgat a parton,
Most megáll... elméláz... a véres égre néz:
talán mint rossz költő, háborúkat jósol,
és oly mozdulatlan akár ez a kőszent,
ki a templomtetőn a kereszttel pózol.

Hány év óta tartja már azt a keresztet?
És meddig fogja még tartani, hiába?
Talán vár valamit, és abba lett kővé:
megzsibbadt a keze, eldermedt a lába.
Mindegy! ő vár tovább. S múlnak a századok,
múlnak a háborúk, de nem jön a Béke.
A jós háborút jósol, aztán elmegy.
Ő áll, s a keresztet föltartja az égbe.

(Új Tükör 1977. jún. 12., 24. évf. 21.)

Babits utolsó világirodalmi följegyzései

Babitsot 1938. február 10-én, vagyis öt héttel az Anschluss előtt operálták gégerákkal. Még három és fél évig szenvedett, 1941. augusztus 4-én halt meg, hat héttel azután, hogy a náci Németország megtámadta a Szovjetuniót.

Felesége, Török Sophie a műtét után vaskos füzeteket vásárolt férjének, hogy megfigyeléseit, panaszait, mindennapi kívánságait azokba jegyezze föl. Ezeknek a tanárosan tiszta rajzú betűkkel írott szövegeknek egy nagy bajuk van: Babits csak ritkán írta oda, kihez intézi szavait, s ahogy hajdani látogatói, barátai, hívei, tanítványai távoznak az élők sorából, egyre nehezebb azonosítani a dialógus másik szereplőjét.

Szörnyű szenvedései közepette, már három–négy héttel a nagy műtét után olvasnivalót kért, nemcsak klasszikusokat, hanem új könyveket is. Illés Endre Széchenyi István naplóihoz foghatónak tartja Babits följegyzéseit. Akárcsak Széchenyi naplói, Babits úgynevezett *Beszélgető füzet*ei is tele vannak mondattörödékekkel, tömör észrevételekkel és értéktételekkel. Világirodalmi szempontból már csak azért is értékes minden egyes idevágó sora, mert *Az európai irodalom története* után tervezett ugyan egy Európai olvasókönyvet, de ez a vázlaton és tartalomjegyzéken nem jutott túl. Amellett az 1938 és 1941 közötti évek világirodalmi újdonságait, vagy világirodalmi remekek magyar fordításait is olvasgatta még, és legalább pár mondatban, egy-egy bekezdésben kifejtette nézeteit az új külföldi írókról, vagy azokról, akikről már sem *Az európai irodalom történetében*, sem a Nyugatban nem tudott írni.

Még betegágyán is dolgozott, részben anyagi kényszerből: Szophoklész második Oedipusát fordította. Világirodalmi nézeteit természetesen befolyásolta a katonai-politikai helyzet alakulása. Hitler és a fasizmus vereségét tiszta szívből kívánta, és miközben a világirodalom iránt érdeklődött, figyelmét elsősorban a napi események kötötték le, és minden reménye az európai egységben végződő békekorszak volt.

Az alábbiakban nemzetek, korszakok és íróegyéniségek szerint csoportosítva idézem Babits néha mondattörödéknyi, többször azonban bekezdésekre rúgó észrevételeit világirodalmi jelenségekről, nem mindig a teljes szöveget, néha csak a szóban forgó íróra vonatkozó legfontosabb mondatokat. A följegyzések mind halálos betegségének három és fél éves szakaszából, tehát életének legsúlyosabb korszakából származnak.

„Én Kalidásztól csak a Szakuntalát olvastam, magyarul.

Meg kellene tanulnod angolul – mondja Weöres Sándornak –, már csak a keleti dolgok kedvéért is, nem is beszélve az angol költészetéről, ami a legnagyobb a világon. A keleti-eket is leginkább angolul olvashatod. Akkor se nélkülözheted az angol segédkönyveket. Mutatok egy szép ind. könyvet (tulajdonképp népszerű angol kiadvány). Indus művészek illusztrálták. Indus művész... De sok ind. tradíció is. Tagore fivére is illusztrál.

Nagyon rossz költő. Ez is emlékeztet sok indus dologra. A tartás.

De hát persze csupa Angliában tanult indus ez.”

Babitsról azt tartják, hogy az európain kívül más földrész irodalma nem érdekelte. Holott minden érdekelte, ami európai nyelveken – elsősorban angolul – hozzáférhető volt. Így érdeklődött az egyiptomitól a perzsán és a hindun át a kínai irodalomig, ha csak másodkézből is. Ismerte természetesen ezek magyar fordításait is. Weöressel való vitája a keleti irodalmakról oda konkludált, hogy tanuljon meg jól angolul, mert e révén hozzáférhetővé válnának számára a keleti irodalmak.

Ilyés Gyula visszaemlékezéséből köztudomású, hogy legsúlyosabb betegségében is folytatta Szophoklész fordítását, az Oidipus Kolonosbant a kórházban fejezte be. A görög nevek magyar átírása és a Parthenon-kiadványok egységesítése körül több vitát is folytatott kiadóival. A Szophoklész-fordítás problémáira, a görög prozódiaira, és főképp a kontroll-szerkesztő Moravcsik Gyulával való vitáira olyan gyakran és annyiszor visszatért, hogy ide vonatkozó jegyzeteit érdemes lesz egy klasszika-filológusnak feldolgozni.

Ekkoriban már csak Horatius érdekli:

„Ha megtalálnád a Horatiusomat. Régi félbörkötéses vaskos kopott könyv, fakult lehet.”

Egy alkalommal szóba kerül a nagy humanisták helyzete saját korukban:

„Erasmus egy ember. Ma is van Thomas Mann.

De Morus Tamás egy nagy nyugalomú, civilizált államban élt életének legnagyobb részében. Akiket említesz különben, Erasmus, Morus, Luther, stb., mind nem olyan értelemben kultúra, mint Theokritosz vagy Kallimakhosz. Ezek politikusok, agitátorok, akik persze, hogy a zavarosban virágzanak.”

Legtöbbet az angol irodalom foglalkoztatja. Nemcsak a klasszikusok, hanem a legfrissebb jelenségek, korabeli írók és legújabb műveik is.

A Baumgarten-könyvtár részére a megnyitás (1932) óta előfizettetett a vezető angol és amerikai irodalmi folyóiratokra, olyanokra is, amelyekre a pesti közkönyvtárak nem költöttek – *Kriterion*, *London Mercury*, *Hound and Horn* stb. –, ezeket ő olvasta elsőnek. Új számaikat a kórházba is maga után vitette. Hamarosan visszatért legnagyobbinak tartott angol szerzőjéhez, Shakespeare-hez is. Műtete után már otthonról ment be egyszer a Nemzetibe, *Vihar*-fordításának bemutatójára. Hetekig visszatérő témája volt, lehet-e Shakespeare-t megváltoztatni, szövegéből kihagyni, beleírni és feldozgatni.

„Képzeld, tegnap színházban voltam.

Az előadás elég jó, Nemzeti Színházi viszonyokhoz képest. De persze a szöveggel elég kegyetlenül bántak. Nem mintha sokat kihagytak volna; hanem a verset egyáltalán nem tisztelik.

A legfurcsább, hogy nemcsak kihagytak (ez rendben volna), hanem be is írtak, sorokat, sőt több sornyi szöveget is. Tudod, a kihagyás miatt átmeneteket kellett csinálni. A legfurcsább, hogy egy epilógot egyszerűen hozzá csináltak, ami Shakespeare-ben nincs. – Összeállították néhány kihagyott részből; persze átmenetekkel összefoltozva. Csak nem hiszem, hogy Hevesi sorokat beleírt volna.

Hogy tetszett neked a Vihar-előadás? Lehotay? A legkülönb Sebastian és Antonio. Egy kis jelenetben ezek nagyszerűek voltak.

Hanem, kedves Ali! Mit szólsz te ehhez a problémához? Szabad a színháznak sorokat, sőt több egymás utáni sort beírni Shakespeare-be?

Az még nem baj, hogy kihagynak. De ezeket a szövegből kivett mondatokat csak úgy tudták összefoldozni, hogy beleírtak sorokat, amik sem Shakespeare-nél, sem nálam nincsenek.”

Spensert és Marlowe-t is emlegeti egyik vitájában. Az Erzsébet-kori írókról azt írja, hogy abszolút nyugalomban és biztonságban éltek.

Az angol romantikus költők diákkora óta rendkívül közel álltak szívéhez:

„Van valami rokonság, mert egy korban éltek, éppúgy mint lehet rokonnak érezni pl. Aranyt és Petőfit, mégis mások.

Csak azért, mert hasonló korhangulat van rajtuk. De ég és föld a különbség.

Shelley légies, Byron logikus.

Verselésében Shelley egyéni ritmus, Byron még XVIII. sz. Shelley romantikus a formában is. Byron, Byron pl. nagyszerű a Don Juan-ban. De lírában rém szokványos és unalmas.

Ahol viccelni kell, Childe Harold nagyon csillogó, mégis unalmas és semmi lényegileg egyéni nincs benne. Frázis költészet.

Keatsre sem. Wordsworthre sem.

Esetleg nem tetszik, de...

És ma az idegen (nem angol) olvasónak szürke, éppen azért, ami a szenzációs újítása volt: hogy a mindennap apróságait hozta a versebe.

Azóta annyian tették ugyanezt, sokkal hangsúlyozottabban, hogy ő már szürkének hat. De csak a külföldön. Az angolok ma is érzik a szenzációs újdonságot benne, mert rajta keresztül látják a fordulatot a klasszikus feszességből a modern közvetlenségbe.

Nem mondhatnám, Shelleyt, Keatsét a legnagyobbra tartják.”

Ifjúkori kedvencei közé tartozott Oscar Wilde. Egy Modern Könyvtár-kötetre valót fordított tőle. Későbbi műfordítás-köteteibe ezekből nagyon megrostálva vett föl néhányat:

„Korjelenségek és reklám-költők. A readingi fegyházat Angliában is becsülik a kritikusok. Sőt ma van egy kis renaissance-a Wilde-nak.

Affektál és nem eredeti. És a stílus is korstílus, nem egyéni. Túlzása a kor általános (szenzációs) tendenciájának. Wilde nagy plagizátor modorutánzó.

Tennyson nélkül nincs Wilde.”

A harmincas években fölfedezett, eredeti nagy költőt, aki a viktoriánusok között is magános volt, s akit nálunk csak Halász Gábor és Országh László ismertetett, nem szerette:

„Hopkins elviselhetetlenül unalmas költő számomra. És azt a ritmust nem vagyok képes megérezni.

Egy szép versét ismerem, egy karéneket.

A karének ritmusán alapul a legmodernebb angol verselés. Tőle vette Gerard Manley Hopkins a sprung ritmust (melyet én máig sem értek), s ez a legfiatalabbak mestere, elsősorban Elioton át.”

Egy alkalommal valamelyik látogatója a legújabb, az Auden-nemzedék védelmében írt könyvet talált nála. A költőcsoportról ezt mondja:

„Ez egy vitairat, az új irány (Spender, Auden, Day Lewis stb.) védelmére.

Pedig ezek kommunisták.

De mondják azt is, hogy »visszahozták a lírai édességet«.

Nem ő mondja, csak idézi.

Ők Eliot folytatóinak érzik magukat, mint őstre hivatkoznak Gerard Manley Hopkinsra és Eliotra.

Általában nagyon érdekesek, de különös nagyság nincs köztük. Forrongás sok.”

Rendkívül sokra tartotta Yeatset.

„Yeats is modern, öregkora dacára. Nagyon jó színműíró. Lírájában mindig tudott fejlődni és változni.

Nobel-díjas. Írország nagy költője, klasszikus. Nagyon öreg. A nemzeti mozgalom egyik szentje és vezére.”

Első kiváló tanítványának, Békássy Ferencnek édesanyja fedezte föl számára Edward Housmant. Valósággal lelkendezik érte:

„A Shropshire Lad – nem egy pásztorvers, hanem lírai verskötet. Még egy kötete van: Last Poems, melyet maga adott ki e címen: Utolsó versek.

A legnagyobb modern költők egyike, de ha ez kétséges volna, maga e verskötet a leg-szebb kötetek egyike.”

Izgatták a nonszensz versek is. Edward Leartól fordítani is akart:

„Ebben nagyszerű dolgok vannak. – Van egy Budáról. Az abc is kitűnő ... legbutább. Szándékos butaság remeke.

És van egy vers (azt szeretném lefordítani), amely egy olyan dologról szól, amiről nem tudhatni, micsoda. Egy értelmetlen szóról.

Így akartam fordítani: a muznali dár.

Igazi Karinthy.

Ő maga.

Tennyson írt verset a síremlékére. Mikor a szanatóriumban feküdtem, ezt fordítottam Szophoklész helyett. Nem fejeztem be egyet se. Nem az aprókat fordítottam... a hosszúak jobbak.”

A modern angol prózaírók közül legtöbbet forgatta Aldous Huxleyt. Tanítványai közül többen (Bálint György, Cs. Szabó László, Hevesi András, Ignóus Pál, Schöpflin Gyula, Szerb Antal) fordították, állandó beszédtema volt közöttük. De az elbeszélőt szerette benne, nem a prófétát:

„Olvastam. Nagyon. Nem mint Huxley-könyv, hanem mint gesztus és cselekedet.

Nem felületes, de komolykodó. De megvan a hitele. Az Eyeless in Ghaza. Nagyon jó! Nagy regény, igazi Huxley és mégis már benne van az Ends and Means. – Huxley különben is könnyű. Könnyű. De a régiek jók. S állítólag a legújabb megint.

Huxleyben van egy pont, amit én untam, a tolsztojánust. A jámbor pacifizmust. Az apostolságot. Már az elején is. Valószínűleg átlapoztad. De azért nagyon rokonszenves.

Gaza az a város, ahol a vak Sámson fogságban volt. Eyeless stb. idézet Milton Samson Agonistes c. híres drámájából, amelyből Schöpflin Gyuszi is novellája címét vette. Költői kifejezés. Versben van Miltonnál.

Szándékos ironia. Beszéltünk róla. (Huxley.)

Two or three Graces.”

A Nyugatban egy alkalommal közzétett egy hirdetést, hogy az Ulyssest az ő irányításával kiadják magyarul. Kortársai szerint azonban ez csak pillanatnyi ötlet volt, nem foglalkozott a tervvel komolyan. Igazolja ezt egy megjegyzése róla:

„Csak Joyce-nál (akit szintén nem szeretek) ez sokkal szándékosabb, mint Krúdynál.”

Bár Galsworthyval levelet is váltott, mint írótól nem volt elragadtatva tőle:

„Az angol Herczeg Ferenc (Galsworthy). De az jó angol méreteken.

Én csak a Forsyte Sagát olvastam. De remélem, az a főműve.”

„Hát azért olyan Thornton Wilder-kaliberű nagyság, azt hiszem, van több is. Angliában pedig sokkal különbek is vannak, és sokkal eredetibbek. De egészben véve mégis igazad van, minden már csak a hanyatlás egy-egy felvillanása.

Az is sokkal különb Th. W.-nél.”

Török Sophie-től tudjuk, hogy nem volt állandó színházlátogató, de Shakespeare-en kívül Shaw-t mindig megnézte. Neki mindent megengedett:

„Shaw átírja Shakespeare-t.

Új felvonást írt hozzá (Shaw Shakespeare-hoz).

Kitűnő. A legjobb dolgok. Shaw, Yeats, Wells. Kitűnő cikk Swinburne-ről.

A másik számban van egy nagyon szellemes polémia Shaw és Laurence Housman közt a Biblia nyelvről.

Egy előszóban megírja, hogy ő úgy emlékezett, hogy az eredeti nagyon rossz. Most újraolvasta, s kényszerül elismerni, hogy azért az se rossz. Az utolsó felvonás se rossz. De ő megcsinálta modernebb szájíz szerint. (Shaw Shakespeare-ről.)

Olvastam Shaw Cymbeline-pótlékát. Nagyon jó. Maga bevallja, hogy a Shakespeare-é is jó. Az folytatás. (A Pippa.)

De ez ugyanannak újrajrása.

Egy kicsit, shakespeare-i vers és stíl, de ahogy ő mondja, mintha Shakespeare post-Shaw volna.

Egyet olvastam, az is Shakespeare-paródia (The admirable) a nevet elfeledtem.”

Kórházi angol olvasmányai között van egy érdekesség. Shackleton déli-sarki útirajzát olvasta. Úgy látszik, már kórházba kerülése előtt belefogott. Mindenesetre ez a forrása két érdekes és szép kései versének, a *Sarkutazás* és az *Indulás az öregkorba* címűeknek, amelyeket 1938-ban és 40-ben publikált.

Angol írókon kívül, mint egész életében, a franciák izgatták most is leginkább. Diák-kori kedvencével, Pascallal többször is foglalkozott.

„Elhoznád Pascalt? Világosbarna félbőr, bordázott francia könyv, piros vignettával... Pensées de Pascal.

Ugyancsak Pascal Les Provinciales (vagy Lettres Provinciales).

Balázs. Pascalt Baláznak hívták.

Először is nagyon köszönöm küldeményedet. Eddig a Pascal könyvet olvastam, nagy élvezettel.”

A jelek szerint fiatal korában becsülte Maupassant-t:

„Maupassant illusztrációk: Vie Parisienne. Azok mindig rosszak voltak, nem méltók. Én akkor olvastam, mikor először megjelent. Már akkor szídtuk az illusztrációt.”

Bergson halála alkalmából valakinek elmondja, hogy katolizált.

„Bergson ugyanúgy tett, mint Pintér Jenő. Titokban vallást változtatott.

Katolikus lett. Temetésénél derült ki. Az érsek nyilatkozott, hogy B. kívánsága volt, hogy tartsák titokban, s ezt az egyház respektálta.

Félvér volt, de vallása zsidó.

Filozófiája azonban a katolicizmushoz áll közel. Ezért sokat térítették. Az érsek szerint azért kívánta a titoktartást, hogy a zsidóellenes... zsidótörvény korában ne lássék.”

Valéryt többször emlegeti:

„Valéry könyvét láttad a költészetről? Introduction à la poésie.

Én az asztalra tettem egy piros hátú vékony könyvet (Valéry verseit), te azt akkor az ablak mellé a könyvespolcra bedugtad, most nem találom sehol, nem tudsz róla? (Valéry: Charmes.)”

Gide-nek A Vatikán pincéi című könyve felől érdeklődik:

„Mi van a Gide-del? Aztán ha elolvastad, ne keverj ám mérget az ételembe. Nem épp mérget. De a hős nagyon kedvesen és rokonszenvesen lelők egy ártatlan és ismeretlen embert a vonat lépcsőjéről, hogy akaraterejét és bátorságát kipróbálja, és az élet örömeit és egyéniségének erejét jobban élvezze. Elolvastva nem lóság, elfogadtatja.”

Bendáról így beszél:

„Julien Benda azt írja, hogy ifjúkorában nagy zenész volt, 30 éves koráig naponta órákat muzsikált, aztán abbahagyta, mert belátta, hogy a zene akadályozza a szellemi tevékenységet. Inkább a zenéről mondott le, nehezen, mint valami ópiumról.”

Proust is állandóan foglalkoztatta betegágyn. A *Babits emlékkönyv*ben reprodukált feljegyzés utolsó napjaiból való. Mint felesége odajegyezte, valójában egyáltalán nem volt szó 20–25 kötetről. Sokkal kevesebb az:

„Nekem könyv csak Proust és Shakespeare fontos. Ez összesen valami 20–25 kötet, vaskos...”

Egyik kései, nagyra tartott francia könyve volt A Thibault család. Szerzőjéről ezt írja:

„Martin du Gardtól megvan neked a Jean Barois, nem tudom mi a magyar címe. De az sokkal gyengébb a Thibault-nál; érdekessége csak az, hogy a Dreyfus-ügyet dolgozza föl regényalakban.”

Annál kevésbé tetszett neki Julien Green:

„Nekem nem tetszik ez a Leviathan. Az Adrienne Mesurat sokkal jobb volt. Egyvonalúbb, meggyőzőbb.

És mért Leviathan? Giccs. Az Ószövetségben előforduló mesés vízi szörnyeteg.”

Fiatal tanár kora óta nagy detektívregény-olvasó volt. Simenon érthető módon tetszett neki:

„Simenon is új Balzac. Én olvastam tőle kitűnő detektívregényt. Ezt olvastam, ami magyarul megjelent. Jó ez is, de egy kicsit kalandregény ez is. Bár pszichológiai háttérrel. De Simenon egészen irodalmi dolgokat is ír.”

Az ostrom alatt elégett könyvtárában nagy gyűjteménye volt francia művészettörténeti kiadványokból. Ezeket legrégebb barátja, Szilasi Vilmos ajándékozta neki rendszeresen. Még a kórházban is eszébe jutottak:

„A legfontosabbat elfeledtem a könyvkötőnek adni: a francia műtörténeti könyveket.”

Még az irodalomtörténészek is úgy tudják, hogy az olasz irodalmat nagyon kedvelte. Itteni följegyzései az ellenkezőt bizonyítják. Dantét valóban mindenki fölé helyezte, és valószínűleg nemcsak az olasz, hanem a világirodalom legnagyobb alakjának tartotta. A Pokol első fordítása óta szerette volna, ha teljes Dantéja olyan kiadásban lát egyszer napvilágot, amelyben a jegyzetek a vonatkozó oldal alján találhatóak. Végül sikerült kivívnia, hogy Dantéját az Athenaeum kiengedte obligójából és így Illés Endre Révai-ja kiadhatta lapalji jegyzetekkel. Babitsnak azonban éppen ekkoriban fogyni kezdett a türelme:

„Dantét korrigálok. Unom. És nagyon siettetnek, sőt revíziót már nem akarnak adni, tele lesz hibával.”

Amikor súlyos betegsége, munkaképtelensége miatt anyagi helyzete egyre nehezebb, és ezért elfogadja a San Remó-i díjat, a jobboldali sajtó gunyoros támadásokat intéz ellene.

„Úgy látszik, épp most támadtak meg a jobboldali lapok a san remói díj miatt. Nem voltam rá méltó, destruktív vagyok stb. Nem tudom. A Magyar Nemzet hosszú cikkben véd (nagyon rossz cikk).”

A hitlerizmus módszerei Galileit juttatják eszébe:

„Nemcsak az erkölcsnek, hanem a logikának tekintélye is megingott. Ma nem győzne Galilei.

Ma véglegesebben meg lehetne ölni egy alkalmatlan Galileit.”

Benedetto Croceról így vélekedik:

„Egy híres olasz filozófus. Arról nevezetes, hogy az egyetlen ellensége Mussolininek és a fasizmusnak, akit megtűrték, s akinek szabad ma is írni és működni Olaszországban. Ő a dísz-ellenzéki.”

Az élő, nagy olasz írók közül eggyel került levelező viszonyba, róla ezt mondja:

„Most egy jó írójuk van, Borgese. De ő emigráns, Amerikában van, Kitűnő regényíró. Nem Borghese (ezek a hercegek), hanem Borgese.”

Az olasz irodalomról tömör összegezése:

„Üres. Minden olasz író üres. – Hát azóta is volt Leopardi, Manzoni. De már vagy 80 év óta semmi jó. Vagy igaz, elfelejttem Pascolit.”

A német irodalomból Thomas Mannra tért vissza nemegyszer. Az ő sorsa, kiállása, szerepe évek óta foglalkoztatja.

„Thomas Mann is beszélt az angol rádióban.

Nincs kizárva, hogy Th. Mann is ír még nagy dolgot Amerikában. Nagy remekmű. Már száműzetésben írta, nem tudom, hol. Most hallom, az angol rádióban szerepelt. Én nem hallottam. Védte a németeket, azok ellen, akik a német jellemben keresik a világhódoltság okát.

Ő egy emberben keresi.

Nem hallottátok Th. Mannt az angol rádióban?

Ő egyetlen emberben látja! Szörnyen beugrós nép.

Gömöri rettenetes Thomas Mann fordításai...

Már a cím rettenetes: A boldogság akarása. Az eredeti könyv: Der kleine Herr Friedemann. Az Akadémia nyelvművelő folyóirata támadta meg magyarság és érthetőség szempontjából.

Ez egy másik novella címe ugyanazon könyvben: Wille zum Glück.”

Az Anschluss után Freud sorsa érdekli:

„Mi újság? Igaz, hogy Freudot letartóztatták?”

Diákkori eszménye, maradandóbb Nietzschénél, Schopenhauer. Weöres Sándornak mondja:

„Schopenhauerén át. De micsoda mélység Schopenhauer egyetlen mondata az egész Bhagavad Gitához képest! Mennyivel több van benne.

Nem olvastad. Az egészet kell olvasni. Én Schopenhauert a világ egyik legnagyobb szellemének tartom ma is. Pedig ifjúkorom divata volt. De ez nem fakult, sőt! Most írt róla Thomas Mann (Schopenhaueréről) egy kis könyvet, nagyon szép. És éppoly nagyra tartja, mint én. – Bergson is nagy, de önála még tényleg nyitott lehet a jövő kérdése.

No azért Spencert (aki lapos szellem) nem lehet egy napon említeni vele. Nem tanult, csak folytatta azt és felelt arra, ami Spencer nyomán akkor az egész világon közhely volt. Minden filozófus folytatja és felel az előzőknek. Ez nem tanulást vagy hatást jelent.”

Adyról szólva egyszer Rilkét emlegeti:

„De Rilke sokkal »finomabb« és elvontabb! Ő élete végén lett nagy költővé...”

Érdekes egy följegyzése, hogy Gorkijt szerette volna olvasni, de felesége nem szerezte meg neki:

„Úgy érdekelt a Gorkij! Te nem engedted.”

(Nagyvilág 1977. aug., 22. évf. 8. sz. 1204–1211.)

Ki járt már, ki járt már?...

Babits Mihály kiadatlan népi elbeszélő költeményének bevezetése

Amikor 1932-ben Illyés Gyula Három öreg c. elbeszélő költeménye megjelent, Babits lelkes szavakkal üdvözölte a Nyugat hasábjain. Ez irodalmi körökben épp olyan meglepetést hozott, mint a fiatal költőnemzedéket bemutató Új antológiához írt előszava. Illyés Gyulát, mint a magyar költészet korszaknyitó új nagy egyéniségét köszöntötte. Már másfél évtizeddel előbb a magyar líra jövőjéről írva, a Nyugat forradalma után két lehetséges utat jelölt meg. Az egyik az avantgárd kibontakozása, a másik a Petőfi-féle népies irány modern megvalósítása. Babits Illyés Gyulában éppen ennek a két iránynak az egyesítőjét látta.

A modern magyar irodalomnak Ady mellett legnagyobb filozófus költője élete folyamán többször is hajlamot érzett a népi hangvételre. Az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött hagyatékának egyik jelentős darabja az ún. *Angyalos könyv* fiataalkori verseit tartalmazza. Ezeknek java Petőfi stílusában íródott. Huszonhárom éves korában írt első drámája, *A Simóné háza*, szintén népi tárgyú. Fiatal tanár korában írta *Második ének* c. népi mesedrááját. Ebből életében csak egy felvonást tett közzé, nézetem szerint azért, mert egyik jelenetében fölismerhetően modernkedő író kortársainak karikatúráit rajzolta meg.

A harmincas években Erdélyi József és Illyés Gyula hatására addigi bonyolult kifejezésrendszerét leegyszerűsítette, közérthetővé tette.

Itt először közlésre kerülő írása bevezetése egy tervezett, de eddigi tudomásunk szerint be nem fejezett népi elbeszélő költeménynek. Örök kár, hogy nem folytatta, ill. nem fejezte be.

Ki járt már, ki járt már Bergengóciába?
avagy a tengeren túl óperenciába?
Szegény magyar költő, dekadenciába,
hadd bujdosson egyszer Óperenciába.
Mesét mondok íme de nem lesz szófia:
Volt egy szegény ember, annak három fia.
S így szól a legnagyobb: „Hadd jöjjön akármi:
elmegyek én apám szerencsét próbálni.
Anyám süss pogácsát, töltsd meg a tarisznyát,
Kezembe a furkót, lábamra a csizmát.”
Felhúzta a csizmát, megfogta a botot,
estére sötétlő erdő közé jutott.
Ki volt útítársa az erdős vidéken?
A Hold ment utána a végtelen égen

egyik a lomb fölött, másik a lomb alatt
ez aranycsónakon, ő csak gyalog halad
előbb is elfáradt, lepihent a fűre,
éjjeli bogarak csapkodtak körül
szemeit az álom mégse kerülé ki
a messze szerencsét mutogatta néki
és hogy ne ébredjen új szomorúságra,
kis fülemüle ült fölötte az ágra.
„Kicsi fülemüle, szép hajnali álom
A messze szerencsét mondd merre találom?”
„Forrás vize zubban Keletre, Keletre,
az alatt fog nyílni sorsod kikeletre.”
Egy óra az aljban, két óra a lejtőn:
forrás vize zubban Keletre az erdőn
Barlang feketéllik hegynek közepéből
forrás vize zubban barlang üregéből
alacsony a barlang, hajolva kell járni:
a világosságot be nehéz kivárni.

(Tolna megyei Népújság 1977. dec. 25., 27. évf. 303. sz. 10.)

A fiatal házaspár Babits versei feleségéhez

Babits Mihály harmincnyolcadik évében volt, amikor 1921. január 13-án megnősült. Felesége a tizenkét évvel fiatalabb Tanner Ilonka, aki Török Sophie néven vált jelentős költővé és prózaíróvá. Babits ekkor életének két legelfoglaltabb és legválságosabb esztendője után volt. A két forradalomban magas posztokat viselt, 1918–1919. úgyszólván valamennyi országos jellegű kulturális szervezetében vezető szerepet töltött be, egyetemi tanár lett, a Nyugat főszerkesztője, az írói direktórium tagja, a Vörösmarty Akadémia alelnöke, stb. Mindezekért a funkciókért az ellenforradalmi sajtó pergőtűz alá vette, a hivatalos szervek állásától és fizetésétől megfosztották, – mindennek szülővárosában, Szekszárdon is hosszú évekig viselte következményeit. Teljesen írói és műfordítói munkásságából kellett megélnie. Kiadatlan vagy az utóbbi években általam közölt versei a kétségbeesés és kilátástalanság megrázó kifejezései. Ebből a letargiából ragadta ki házassága. Felesége, az egyszerű józsefvárosi hivatalnoklány versekkel állított be hozzá, hogy véleményét kérje. Babits a kétségtelen tehetséget eláruló fiatal költőnt beavatta a költészet mesterségének titkaiba. A tanár és tanítvány verstani leckéinek egy gyorsan elhatározott házasság lett a következménye. Kardos Pál, Babits monográfusa írja: „Babits számára az ellenforradalmi korszak rágalmai és fenyegetései között valóságos megváltás Tanner Ilonka odaadó és hűséges szerelme. Babitsnak bajok és csapások elviseléséhez erőt, támaszt ad ez a szerelemből fakadó lelki szövetség.” A költő maga életének új korszakát egy verssorában fejezi ki legtömörebben: „A bús élet a kettős csöndbe menekül.” A húszas évek folyamán megjelent két Babits-verseskötet, a *Sziget és tenger* meg *Az istenek halnak, az ember él*, a magyar szerelmi líra szebbnél szebb remekait tartalmazza. Az itt kiadásra kerülő négy Babits-vers eddig kéziratban rejtett a hagyatékban. Ezek előzményei azoknak a jól ismert és gyakran idézett Babits-verseknek, amelyeknek címei: *Borús nap, de kezd már kiderülni; Hússzigetek a kőtengerben; Keserédes; Szökevény, renitens idill; Ketten, messze, az ég alatt*. Az első itteni vers a világirodalom egyik ritka szép műfajának, az ún. nászéneknek modern magyar mesterműve. A második és harmadik a háború és az ellenforradalom nyomorúságaiból ocsúdó költőnek bizakodó helyzetjelentése, a negyedik pedig 1922. nyarán német földre tett utazásuk emlékeit idézi.

1.

Ma újra csillagos. Csillagai az égnek
– lásd mára mind kijött – lakodalomnak égne
és dobogó szíved drága zenéjű hangja
szegény ijedt szíved lakodalmunk harangja
s elfog a büszkeség, amíg dobogja: Bim bam!

hogy ilyen gyönyörűt tartok a karjaimban
S hallgatom ajkadat, a véreset, a pirost
s úgy gyűröm ujjaid, mint egy darab papirost
mint gyónócédulát, mint szerelmes levélkét
amelyre leírad szívednek első vétkét
s mikor tanácstalan melletted álltam árván
s láttam hogy mind nem ér semmit a sok szivárvány
melyet valami nap bágyadt egemre festett
hogy az egész világ szíve nekem a tested
láttad hogy életem belehull bús tüzembe:
e drága levelet csúszttatad a kezembe
És néha azt hiszem, hogy semmi, semmi, semmi
hogy egyek ne legyünk, már meg nem tudja tenni
és máskor azt hiszem, hogy minden, minden, minden
ellenem esküdött – de ha szemed tekintem
akkor nyugodt vagyok, szívembe száll a béke
mint aki tóba néz és a tóban az égre
s hallgatom szívedet, amint dobogja: Bim bam
s gyönyörrel, gyönyörűm! gyötörlek karjaimban

2.

Messze messze
magányosságba veszve
lelkem a kályha mellett
ül, szövöget
havakat, éveket
takarónak a tegnapokra,
mellyekből lábam alatt
vérszennyesen annyi rohad!
Óh a boldogság puha
vattájából mennyi kell,
hogy ennyi vért tömhessen el!
De így is ki ki üt
a puha szőnyeg alól:
boldogságunkba beledalol!
Nem bánom, dalolj csak, vér!
Dalold a sósízű dalt,
melytől az életkenyér
ízét megkapja!
Dalold komolyabbra,
félőkre, keserűre,
fájdalmasan telire
a boldogságot!

Ma hős, aki boldog
Kicsi szobánk melegágy.
Semmi vágy!
csak őrzött jószág!
Hogy kihajtsanak majd a rózsák
amiknek hajtani kell
a vérszennyos talajon.
Borom, olajom
s búzám és őrzöm a jövőnek
mikor majd jönnek, nőnek
és újra szőnek a holnapok.
Én tán már rothadok,
de valamit mégis hagyok.*

3.

Priccsek, paplanok, pamlagok, poklok,
világ különös vackai e télben!
Künn mérhetetlen pusztaság és fagy!
de ahol csak az utolsó cselédlány
gubbaszt is szennyos rongyain: az Élet
szent helye az, mint Krisztus istállója!
Vagy gondolj szegény vadak odvaira
künn a havas erdön! Köröskörül a holdig
ködben és űrben a csikorgó halál!
Oh kedvesem! mi királyok vagyunk
süppedő szőnyegen, kályha süti arcunkat
Messze az égben és lenn is a földön
a hideg semmi üreslik, a sűrű
semmi tömködi a teret – de itt
meleg skatulyákat rak egymás tetejére
a város, különös áramok ránganak
a falak zsinóraiban,...

4.

Új csodáim villanásaiban
villansz te is:
ölelő amulet, meleg paizs
mellemen, mert nem hül ki a szeretet
mely kezemre gyűrűzi gyűrűdet.

* A vers első közlése: GÁL István: Babits kiadatlan verse 1919–1920 teléről. Tolna megyei Népművelési közlöny 24. 301. 1974. dec. 25., 5.

I.

Ez a gyűrű, kedvesem ez a gyűrű
bezár és kizár:
Duna és Rajna és Szajna és Izaar
hajói mind csak gyűrűk és ürügyek,
s távol maradnak tőlünk az irigyek.

Oh, hajók vagyunk, Istenem és külön,
örökké külön! és
hajó hajót ha érint már veszély
és süllyedés. Ne nyújtsd ki kezedet,

II.

hogyan megsegíts, mert ez a mozdulat
lök tán a földre. Én már úgy bolygok e
roppant világban, mint egy cár veszélyes
birodalmában, elkerülve minden
érintést s boldogan ha nem kell látni most
mint körülöttem egy fasor
merev testőrhádát, s előttem
az eget, a mennyek csillagos
homlokzatát, a kivilágított
Potemkin-frontot mely mögött
még levegő sincs...

(Dunatáj 1978. [1. évf. 1. sz.] 6–10.)

Babits ismeretlen istenes versei

„Egy katolikus radikális” – ezt a találó meghatározást adja készülő Babits-könyvének egy amerikai magyar egyetemi professzor, Anton Nyerges. A mai európai szellemi helyzetnek nagyon is megfelelő és kifejező Babits két meghatározó viselkedésformájának ez a jellemzése. Babits vallásosságáról és istenhitéről szinte föllépése óta, vagyis csaknem háromnegyed százada folyik a vita. Életében az egyházi orgánusok sajnálatos módon nem röstelltek az ellene uszító kórusba beállni. Első tanulmánykötetének kiadását az Élet-könyvek szerkesztője, mint szabadgondolkodóét utasította vissza. Feltétel nélküli elismerése, mint katolikus költő voltaképpen a Vigilia indulásától számítható, és a Vigilia körül csoportosult idősebb és fiatalabb költők és irodalomtörténészek mozgalmának tulajdonítható.

Mindenesetre hozzá közel álló költőket is izgatott ez a probléma. Szabó Lőrinc ezt írta róla: „Babits misztikus, transzcendentális lélek volt... Verseinek és napjainak színeképebe a babona éppúgy behúzta egy-egy fekete vonalát, ahogy a magáét erősen, a katolicizmus... Szenvedélyesen, racionálisan, hívőn és hitetlenül, mindenféleképpen misztikus volt... A túlvilág, az ismeretlen világszellem hevesebben és racionálisabban megalapozott élménye volt, mint amilyen a költői pantheistáké szokott lenni... Százával idézhethetném összefoglaló, állandó miszticizmusa bizonyítékait.” *Örökké ég a felhők mögött* című tanulmányáról ezt írja Szabó Lőrinc: „Ez a legkülönösebb és legigazabb hitvallás”. Illyés Gyula meglepő világirodalmi párhuzamba állítja: „Hogy a megismerés azonosulás, e feladat szinte embertelen nagyságát s tragikusságát alig érzékelteti jobban más: egyszerre kétfelé kell azonosulni. Ki volt erre képes? Szent Tamás s ő is már csak milyen erőfeszítés árán.” Ugyancsak Illyés írja: „Ma sem tudom, mit jelentett számára a vallás. Van Isten?” – kérdeztem tőle egyszer. „Az már nem a mi gondunk!” – felelte. Akár a mű terve. „Hál’ Istennek” – tette hozzá mosolyogva.” Végül is Illyés ezt tartja Babitsra legjellemzőbbnek: „Úgy legkatolikusabb, hogy legáltalánosabb”. Bóka László ennyit mond: „Isten békességében halt meg, hitben élt”. Rónay György, Babits katolicizmusának többszörös vizsgálója, többek között fölveti: „A költő elindul s egész életén át, rejtelmesen, alig-alig tudva készül egy-egy nagy feladatra, műre, vallomásra. Keressük e nyomokat előlről? Címekben, utalásokban, idézetekben kövessük azt a „katolikus” Babitsot, aki végül elér a szent szeretethez s az Amor Sanctushoz? Fejtsük föl a bonyolult lélek szálaikat? Lepjük meg kötetéről kötetre, amint a honvágy pátosza higgadni kezd, hogy helyet adjon a fájdalomnak, s a fájdalom szemlélődéssé érik, s a szemlélődés őrtállássá és alázattá, hitté és a szó legtisztább értelmében katolikummá?”

Babits gyerek- és diákkori iskoláinak hatása mutatkozik az egyházi év eseményeinek tükröződésében egész sereg versében: *Adventi kód*, *A felnőtt karácsony*, *Karácsony elé*, *Inkának*, *Karácsonyi ének*, *Karácsonyi lábadozás*, *Balázsolás*, *Húsvét előtt*, *Ájtatos párbeszéd húsvétra*, *A lélek ünnepe*. De tucatnyi verse tartalmaz egyházi motívumokat: *Anyám*

nagybátyja, régi pap, Miatyánk, Zsoltár gyermekhangra, Zsoltár férfihangra, Három angyal, Intelem vezeklésre, Déli harangszó, stb. Nagy vihart keltett az úgynevezett katolikus költészet körüli vitájával az általa „egyházi” irodalomnak és „esztétizáló katolicizmusnak” nevezett jelenségekről.

De mind versei, mind esszéi átélte vívódások megörökítései. Híres háborúellenes verse, a *Fortissimo* nem is egyházi, hanem állami hatóságok részéről idézett fejére „istenkáromlási” pört. Ellenségei viszont még abba is belekötöttek, hogy a középkori himnuszfordításokat egyházi cenzúrának vetette alá. „Harc az angyallal” a címe egy nagy francia író könyvének. De Babits egyházi vagy vallásos vonatkozású verseit, ahogy a régi magyar költők ilyen jellegű műveit nevezték: istenes verseit is megilleti.

A Babits-hagyatékából (Országos Széchényi Könyvtár)

I.

Ó életem, sorsom, Boldogság, Isten, rendeltetés
Nappal is vezettél, mint a ködoszlop zsidókat a pusztán
De köd voltál, Ködisten: emberi szememmel nem láttalak tisztán
Most éjjel, tűzoszlop lettél.

II.

Nem! azt mondom amit a római mondott: Deus adest!
Isten van, szellem génusz e részeg nyugalomban
És mint a haragnak üteme leng a könnyű toronyban
e munkaütem a hegyen még jobban hirdeti ezt

És ártatlan örömed üteme hirdeti: Deus adest
a te gyermeki örömed és az én bús örömöm
Ó, hogy ne borítaná el a mindenséget ez az öröm
ha még szívembe is beszáll – amelyet annyi ijeszt
harca a harcok ellen
és háborúja a háborúnak

III.

A házak közé duzzadt zacskókban lóg be a köd
Óh köd! Kód! sivár fal ember és Isten között!
– de az éj fölissza a kételyt és a ködöt.

A sötétség magas bolt az égig az űrön át
Láthatatlan csillagok ragyognak. Ágyam előtt

a vibráló fekete levegőben megjelen
az Isten! a sötét Isten, a Félelmetes!

De én elszánt daccal túrom párnámba fejem
Ő alázatos imáimra korbáccsal felelt.
Én már nem akarok beszélni az Úrral! Úr!
Nem atyám! Nem együgyű szívek jó atyja! Úr!
Megsérti őt a bárdolatlan szeretet.
Olykor leereszkedő de akaratát sohasem értheted.
Én nem tudom a finom udvaronc szavakat
Ostoba emberi fájdalom őt untatta csak.
Ó! bárgyú jobbágy voltam, vinnyogó cseléd
most újból érzem alázatos vállamon dühét.
Nem akarok szólni, gondolkozni se, érezni se.
Minden moccnásom csak új olaj. S már félni se
tudok. Nincs bennem több alázat. Nincs semmise.

IV.

Szolgád én nem lehettem Uram:
Virágos rétek vártak magasan.
Havas fák fölött csillagsátorok,
új angyalok és ízesebb borok,
lángban úszó forró alkonyok,
nem foszló-fényű sápadt csillagok.

Szolgád én nem lehettem Uram:
jól tudod: magasan száll a hold – – –
jöttömre zsoltáros dalra gyúlt.

Szolgád Ó Uram, nem lehettem én...
Méz-ízű patakok kínálták habjukat,
bérces fenyvesek hűsítő karjukat,
ringó hajnalok pirosuló ajkukat.

Szolgád ó Uram, nem lehettem én...
– – Harmatos pólyák közt nyugszik fenn a hold – –
csorgó nektárral telt bűvös edény,
mit a hajnal csősze ma élémbe tolt,
hogy ne múljak el, mint szomjazó szegény – –
Szolgád ó Uram, nem lehettem én!!!!

(Vigilia 1978. febr., 43. évf. 2. sz. 95–97.)

Babits Mihály kiadatlan ifjúkori verse

Szeretnél élni néha hullám alatt
és hajókázni Némo kapitánnyal?
Mély tenger ismeretlen csábú mélyén
Szemlélni sok csodát: kövér halat
aranykígyót, fejlábú szörnyeket
rejtelmes formát, tajtékot, tarajt,
virágot, mely megnézve, mégis állat
sok nagy halat: sok néma kis hal átkát
tengeri pókot, polypot, tűnő
aranyzöld foszlányt, csillogó korált,
csillogó korál cifra palotáit?
Szeretnél járni kék hullám alatt?

Tengerben élünk, – mert mi más e lég,
melyet beszívok, mely köröttem árad,
– felnézek: látom; mozdulok; megérezem –
az ég – a szél – mi más e kék özön,
a légözön, (többször szelíd, de néha
orkáni vad, a hideg, s meleg) mi más
mint a titáni térnek óceánja?
melynek lakója s utazója, én
elemnek érzem, melyben élek és
melyben halok, s mely nélkül meghalok.
Ez óceánban nézz körül ha vágysz
szemlélni sok csodát: kövér halat,
aranykígyót, fejlábú szörnyeket
rejtelmes formát, tajtékot, tarajt
virágot, mely megnézve mégis állat
s sok nagy halat: sok néma kis hal átkát
tengeri pókot, polypot, tűnő
aranyzöld foszlányt csillogó korált
csillogó korál cifra palotáit.
Szeretsz-e élni kék hullám alatt?

(1906. aug.)

Az Országos Széchényi Könyvtár Babits-hagyatékából.

(Tolna megyei Népművelési és Könyvtári Bizottság 1979. ápr. 15., 29. évf. 88. sz. 10.)

Kéziratos Babits-versek a húszas évekből

Babits Mihály nagy kéziratos hagyatékának kincseiből két szép verset mutatunk be.

Az *Alagútban* című vers súlyos ítélet a húszas évek közállapotairól és az ő kényelmetlen helyzetéről. A vonat, a vasút fiatalok óta visszatérő motívuma költészetének. A vasútról szóló első versei tele vannak optimizmussal, mint a *Jövő* című: „*Jövő, Te szép jövő! Vasúton, az időn hadd robogok feléd, jövő, te szép jövő... Jövöm, te szép jövőm! Vágyá vált sín és törvény...*” (Csábitó alagút). Egy másik ilyen kis verse: „*Vasból épült síneken / vígan lüktet vonatom / mennyi nép és mennyi táj / mennyi kép és mennyi báj.*” De versekkel tűzdelt esszéjében, a *Útinaplóban* ugyanilyen lelkesen ír útnak indulásáról. Már megrendítőbb élmény az első világháború kitörésekor írt naplójegyzete a *Nyugatban*: „*Fölszedték a jövő síneit...*” Az *Éji út* pedig egyik legnagyobb háborús verse.

Az *Alagútban* a magyarság véget érni nem akaró, kilátástalan, sötét korszakát jeleníti meg. Ennek pár sora a húszas években őt ért üldözések nyomán a magyar körülményekre korlátozódik. „*Füst és korom, megtorlik a vád / Feje körül, aki fáklyával megy / ilyen fulladt, szűk pincéken át / Maró füst és keserű korom: / Óh de gonosz levegőt kell színom / Bújkáló bús magyar utamon.*”

Az „*Egy könyvet adtam*” kezdetű vers a megpróbáltatások és üldözések után önbizalmát visszanyerő költő vallomása. Valósággal írói öntudatának elemzése, és rögzítése saját vélt érdemeinek. A vers második fele másutt is vallott nézeteinek kifejezése.

Alagútban

Mikor lesz vége az alagútnak?
Még beveri a füstöt az ablak
dobogva állok mögötte lesbe
a csillámok játékára lesve
mintha magam is rohanó katlan..
bár bővölten és mozdulatlan.
Csak tudom zihál, csak szívem dolgozik
acélrudak lüktetnek torkomig.
Halálos vasak közt rémül a híg hús
csak míg kiérünk, ójon a Krisztus!
Kábultan dübörgők rángatózva,
most jön a sötétben a katasztrófa!
Előrehajolva kémlelem az éjet,
hogy meglássam a legelső fényjelt.
Szédülök, bódulok, ingadozom,

szemem és arcom csupa korom,
fejem fáj, gyomrom ég, agyvelőm füstöl
orrom és lelkem sűrű lett a bűztől,
bőröm a hideg üvegnek ütődik,
így várok, várok, időtlen időkig!

Egy könyvet adtam

Egy könyvet adtam, kulcsot egy világba,
egy régi, teljes, mindig új világba
azoknak akik, törpe életükkel
elégedetlen, poklotat kívánnak
és mennyeket, de teremteni gyengék.
Volt-é járásod eddig a világba?
Nem százszor álltál-é sötétbe nézve
mély régiség és széles idegenség
zord árkaik túl, lesni a titokba?
Csak egy híd volt előtted csonka, korhadt
deszkákból rakva: nyelved régi hídja
Szent híd talán, de haj ma járhatatlan.
Szent híd talán, de haj nem ér a partra
Szent híd talán, de az árokba hajlik
ahol homály vár s teng az érthetetlen
szavaknak kúsza, vagdosott bozótja. –
Én építettem kőhidat neked
mely nem megy széllyel – s gyújtottam világot
amellyel látsz már, – magad is bevallod.

(Magyar Nemzet 1979. dec. 24., 35. évf. 301. sz. 14.)

Babits-töredékek – válsága éveiből

Babits Mihály élete az írás jegyében telt. Hagyatéka igazolja a sokáig nála élő Szabó Lőrinc tanúskodását arról, hogy otthon, kávéházban, utcán, pihenés és járkálás közben folyton jegyezgetett. A napi posta borítékait és a kezébe akadt papírszeleteket egyaránt fölhasználta, hogy ceruzájával akár töredékeket, akár egyes mondatokat följegyezzen.

Rengeteg be nem fejezett műve, csak sebtében odavetett töredéke maradt. Ezekhez legközelebb állnak Weöres Sándor egysorosai. Babits minden mondata érdekes és értékes. Különösen nagy számmal maradtak ilyen torzói a világháborús és az ellenforradalmi évekből. Az emberiség és a magyarság súlyos megpróbáltatása tartós válságot idézett elő benne. Ezek a töredékek híven tükrözik mélységes megrendültségét életének és munkásságának legnagyobb fordulóin.

Hagyatéka egyike a legnagyobb magyar írói kéziratgyűjteményeknek. Több kötetben tettem közzé kézírataiból és szétszórt folyóiratcikkeiből könyv formában életében meg nem jelent írásait. Évek óta számos kiadatlan versét is közöltem folyóiratokban (Dunatáj, Forrás, Irodalmi Szemle, Jelenkor, Kortárs, Új Írás, Új Tükör). Összegyűjtött műveinek most megjelent első kötetének függelékébe időszaki sajtótermékekben megjelent több verse is bejutott, de van még bőven kiadatlan verse és verstöredéke.

Babits itt közölt írásai 1914 és 1924 közötti hangulatait, aggodalmait és reményeit fejezi ki.

Vörös bort vérből és könnyel vizezve
adjatok a királynak

*

Adj nékem Istenem szívet acélból
és öklöt kőből és szemet tükörből
adj, hüen nézni és mutatni:
vér folyt!

*

Véres a lábunk
fojtanak az indák
Óh szörnyű kábulat volt:
s hol ébredünk, barátom?
Idegen és szomorún járunk.
az új idők gazza közt
hol minden összefonódik
s lépni is alig tudunk

*

Dicsérje más a győztest, én a legyőzöttet dicsérem,
S aki először be meri vallani hogy le van győzve.

Mit ajándékoz a győztes a világnak?
Kényszert, igát, vér és hörgés van nyomán.
De a legyőzött ajándékozta a békét, s a béke gyermekeit
Kultúrát, szabadságot stb.

*

Mint vihar a szél előtt, még sokáig zajong a tenger
így lesz a háború után

*

Ó magyarok ha már
reánk égett a félvilág
és jó ellenség, rossz barát szemünkbe víni száll
– mi ugye nem akartuk?

*

Én nem tudom mi volna
mi volna jobb nekem?
Bujdosni kóborolva
keserves földeken?
Mocsárban elterülni,
fetrengeni csúnyán?
Vagy lemondón leülni
az otthon zátonyán?

*

Az óra
várja hogy boldogtalan legyek
Akkor megáll.

*

Néha félek magamtól: mi leszek még?
Mert egyre más vagyok
Mire meghalok

*

Tengerre raktam fészkeket
mint a jégmadár

*

Én már rég elhagytam a dalok nyílt és szabad birodalmát
melyek elcsavarognak az égben mint a madár vagy a felhő

felelőtlen ameddig a föld levegője ér,
és egészen ritka levegőben is megélnék olykor

Gondolatom mint a láthatárok tüze
lobban ég és föld között

*

Ha olykor
van újkor
levegőjét érzed –
Hogy is volt? –
oly ismert
ez az (...) nékem
Kométák
cikáztak
gyermekágyam éjén
oly sok nép
gyülekvék
partok meredékén

*

Tudós és költő e költő és tudós. Ez mindegy. A tudós költő
és a költő tudós. Ekközt a jövőben semmi különbségnek sem szabad lennie.

*

Óh költő! Tudod-e a Jövendő mondatát, melynek egy szava vagy?

*

Remeteségem csak egy pici kert
jólesik ott kószálva elvonulni
az országból amelynek vad s kevert
nyelvét nem vágyom többé megtanulni.

(Magyar Nemzet 1980. jan. 6., 36. évf. 4. sz. 11.)

Babits három Dante-miniatűrje

„A világnak kétségtelenül legnagyobb költője” – írta már első itáliai útjáról Juhász Gyulának. „Dante egy világot átfogó zseni, azonkívül a nyelv, verselés, hangulat rendkívüli művésze.” „A modern európai irodalom első nagy szelleme.” „A Divina Commedia a világirodalom legnagyobb költeménye.” „Műve az egész emberiség eposza” – Babits három évtizeden át nem győzte ifjúkora nagy felfedezését csodálni és magasztalni. Három évtizeden át állandó témája volt személye, műve, eszmerendszere. Hatalmas fordítói remekének készülése közben és befejezése után több tanulmányt, cikket, vitaírást írt róla. Halálos ágyán még egyszer átvitotta egész fordítását. *Az európai irodalom történetében* meghatározta és jellemezte világirodalmi helyét. Egy kis lexikonban 1936-ban ragyogó miniatűr írt róla. A harmincas években, akárcsak az első világháború idején, a világbéke és az európai egység kérdése izgatja. Dante ebben is sugalmazója: a világ egybeolvadásáról, az ember testvériségéről való örök álom prófétája.

Babitsnak, ha összegyűjtenénk, vastag kötetre való írása gyűlne össze Dantéről. Az alábbiakban három miniatűr írását tesszük közzé. Az egyik egy olasz költői est elé készült bevezető. Ebben Dante két énekét magyarázza. Eredeti kézírata az Országos Széchényi Könyvtár Babits-hagyatékában található. A másik valószínűleg a húszas évek elején, a teljes Dante-fordítás befejezése után íródott, Babits saját kezű címbetűivel ellátott gépelt kézírata ugyanott. (Fond III/1488.) A harmadik a Dante és a Pantheon könyvkiadók közös kiadásában megjelent Új lexikon részére készült (II. k. 829–830. l.). Ez a hatkötetes lexikon kis példányszámban jelent meg és ma már teljesen elérhetetlen.

1.

Hölgyeim és Uraim.

A műsor olasz költőkből vett műfordításokat ígér, de én csak egyetlenegy olasz költő versét hoztam ide és ez a költő Dante. Mit hozhattam volna szebbet és nagyobbat, és habozhattam-e ebben a választásban? Felolvasásom fél óráig fog tartani és két teljes Dante-éneket foglal magában. Hozhattam volna könnyebbet, s közelebbet – mert ezek a versek bizony több mint hatszáz éve zengtek föl először, s ebből a távolból visszhangozzuk őket, tűnődve és magyarázgatva, mint egy kódos orákulumot. Való-e nyilvános előadásra ily nehéz és bonyolult költemény, mely még az elmerülő, magányos olvasót is szinte soronként megállítja, s szüntelen újraolvasásra kényszeríti? Ezt lehetne talán kérdezni, de a valóság az, hogy Dante versei hatszáz év óta apadhatatlanul zengenek az előadótérnek dobogóin, noha igazán nem valószínű, hogy valaki így hallomás után, maradék nélkül megérthetné, vagy veszteség nélkül követhetné őket. De az orákulumnak nem csak értelme, hanem zenéje is van, s a zene tiszta ott is, ahol az értelem homályos. S ez a ne-

hézség és homályosság nem csorbítja a szent költemény szuggesztív hatását: inkább még nötteti, mint a köd a lámpások fényét az utcán. Ki gondolná, hogy Beethoven valamely nagy szimfóniáját első hallásra megérteni és követni bírja? De érzése támad nagyságáról és szépségéről, és ez elég. Azért nem is akarom Önöket fárasztani azzal, hogy a következő verssorokat betű szerint megkommentáljam. Dante nevét hallva rendesen pokol örvényei és lángjai merülnek föl a fantáziában. Az a jelenet, amit én akarok most bemutatni, egészen más színekből szövődik: mert ez a jelenet az, melyben a mennyei Beatrice először megjelenik, mintegy ég és föld határán, leszállva az üdvözültek magas otthonából, hogy a csillagos szférákba emelkedő költőt fogadja. Dante akkor már megjárta minden poklot és purgatóriumot, végiggyötrődve a földalatti tölcseken, s a Tiszulás hegyének fáradságos erkélyein: ez volt a nagy kerülő, melyen eltévelyedett lelke visszatálhatott az Istenhez. Eddig Vergilius vezette őt; de itt már a pogány Vergilius nem mehet tovább, mert az emberi tudomány és művészet tehetetlen egy bizonyos határon túl. Itt mennyei vezető kell, s az maga a szerelem, azaz Beatrice. A túlvilági vándor a Purgatórium-hegy tetején áll, ahol a Földi Paradicsom varázskertje virul, az a kert, ahonnan hajdan Éva anyánk száműzetett. Innen már csak egy út van: fölszállni a csillagok magasságaiba! S itt már csak egyetlen tennivaló: elfeledni a föld szennyét és sarát, s megszabadulni a bűnök rosszízű emlékeitől! Ezen a kerten a mesés Léthe vize foly keresztül, s a parti virágok közt ott ül már Mathilda, a titokzatos hölgy, aki majd a sokat gyötrődött lelket lemeríti és megitatja. De nem addig, amíg meg nem látja Beatricét, s teljes büntudattal nem néz szemébe annak, aki ellen véték minden, ami e földön igazán véték: a mennyei szerelemnek! Túl a folyón, a különös kert gypén egy apokaliptikus körmenet vonul... Elöl a hét szimbolikus gyertyatartó halad, egy túlvilági Göncöl, mely talán a Szentlélek hét ajándékait jelenti; de ki tudná itt a jelentések szövevényét simára oldani? A gyertyatartók után és a gyertyaláng hátrahúzódo fénycsíkjainak mennyezete alatt 24 éneklő vénember jön, az Ótestamentum szentírói; azután az evangélistákat jelképező négy hatszárnyas állat; s ezek mögött az Egyház szekere, melyet maga Krisztus von, egy Griff alakjában, mert madár lévén és oroszlán egyszerre, a Griff is „két természet egy személyben” mint maga a Megváltó. Ki száll ki ebből a misztikus diadalszekérből, mely körül Ó- és Újtestamentum ünnepel és szolgál? Nem nagyobb és nem kisebb valaki, mint Beatrice, a költő gyermekkori szerelme, mert a lélek legnagyobb és legmisztikusabb vágyódásai, a Vallás és Filozófia legmagasabb sejtelmei mögött válhatatlanul ott van a Szerelem, mely „mozgat napot és minden csillagot”. A szekér mellett az erények nimfái táncolnak négyes és hármas csoportokban, mennyezetére angyalok szórják a virágot; s köröskörül latin himnuszok zengenek, a Szent Bibliából vagy Vergilius énekeiből merített szavakkal; így dicséri Beatricét minden vallás és költészet, kereszténység és pogányság, ég és föld. És hirtelen a hét gyertyatartó megáll és nyomában a szekér, s az igazságot hirdető egész szimbolikus processzió, hogy a szekér utasa kiszállhasson; s ebben a várakozásban kezdődik a nagy költeménynek az az éneke, melyben, ahogy mondtam, megjelenik végre Beatrice, akinek dicséretére az egész költemény íratott – Beatrice a rég halott és mindig élő, a gyermekkori szerelem, az egyetlen és igaz, akihez minden más érzés csak hűtlenség!

2.

Dante és Magyarország

A középkor utolsó századaiban meglehetősen élénk volt a kapcsolat Magyarország és Itália közt. Dante több helyütt említi hazánkat, – némelyek hajlandók voltak hinni, hogy járt is itt, – s egy királyunk atyja előkelően ragyog a Paradicsom szerelmes fényei sorában. Nemes ifjaink, akik Bolognában szítták a tudományt, talán már egész korán hoztak haza egy-egy lemásolt Dante-éneket ládájukban, s könyvtáraink luxuskódexeket is őriznek Dante szövegével, melyek közül a „Mátyás király Dantéja” híressé vált. A többi a Serravalle-féle latin fordítást írja át, mely a nagy ének megértését azoknak is lehetségessé tette, akik nem tudtak olaszul. Tudomást szerezni a Szent Költeményről, olvasni, élvezni azt, már a „Fortuna di Dante” első korszakában is számos magyar embernek módja volt. S a magyar lélek nem állt idegenül a Dante világával szemben. A magyar fantázia józan és érzéki; de Dantéé is az, s ez a józanság és érzékiség sohasem volt akadály a nagy kiröpüléseknek. Túlvilági víziókkal a magyar középkor is szolgál, s a Tar Lőrinc pokoljárását nem sok idő választja el a Dantéétól. S a magyar pokoljáró fantazmagóriáit is az igazság vágya s a földi igazságtalanságokon való fölháborodás szülte. Baj és igazságtalanság volt elég, s mindig több lett. Magyarországra gonosz századok jöttek, török erőszak és osztrák ármány hálózta be „négy folyó és három hegy” közeit. Határaink becsukódtak, a szép illuminált kódexek elpusztultak vagy kikerültek az országból, s így haltak meg lassan az álmok is, víziók is: nincs-e több baj ezen a világon, hogysen a túlvilágra sok gondolat esne?

Új, nemzeti vallás foglalja el a szíveket, s Dante nevét sokáig alig említi valaki. De amint a magyar szellem újból fölébred, s mintegy újkori hivatására eszmélve néz körül megint Európában, tekintetét ellenállhatatlanul vonzani látszik a fény, melyet a firenzei lángoszlop ad. A csúcok nagysága az átellenes csúcsról látszik igazán, a nagy szellemet a nagy szellem érzi meg először, tér és idő távolságain át, mint egy titkos beállítású rádió. Dante lelke is akkor rezget meg rokonhúrokat a magyar lélekben, mikor a magyar szellem és költészet csúcsokra ér. Arany János, a legnagyobb magyar epikus, verset írt Dantéről, amely filozofikus mélységével és költői magasságával az egész Dante-irodalomban, de magának Aranyak oeuvre-jében is ritkítja párját. Műfordítóinknak régtől fogva álma, s legnagyobb erőpróbája a Dante-fordítás. S már majd félszázada, egy magyar ember oly esszét írt Dantéről, mely bizonyosan a legszebbek közt foglalhat helyet. Ma Dante, éppúgy mint Shakespeare, közkinccse a magyar irodalmi műveltségnek: szinte magyar költő. Boldog és büszke vagyok, hogy ehhez a foglaláshoz és annexióhoz én is hozzájárulhattam fordításommal. Oly hódítás ez, mely két nemzetre dicsőség: aki kap, s aki ad. Mi gazdagodunk, s Dante fényesedik. Mert ő is nagyobb avval, hogy a miénk is. A valódi szellemi kincs nem egy-egy nemzeté: a kincses szellem mindenütt otthon van a méltók között. Más a magyar és más az olasz: de Dante több mint olasz, s mi is többek vagyunk mint csupán magyarok. Emberek, európaiak, egyek a szellemben és a keresztény kultúrában, s miránk is ugyanaz a szellemi ég borul, melynek Dante egyik legfényesebb csillaga.

3.

Dante, Alighieri, a legnagyobb olasz költő, a világirodalom egyik főalakja. Szül. 1265. máj. 18. és 31. közt Firenzében, megh. 1321. Apja II. Alighieri (jogtudós?), anyja Bella. Dante (Durante: Szilárd) keresztnév. Az ifj. D. szellemi fejlődésére leginkább Brunetto Latini, kancellár a Livre du Trésor szerzője hat. D. részt vett a guelf Firenze harcaiban a gibelin Arezzo s Pisa ellen. 1290. jún. 19. megh. a 24 éves Beatrice (Folco Portinari leánya, Simone dei Bardi neje?), kit D. kilencéves korában ismert meg, s kinek alakjából élete nagy szimbolikus ideálját formálta. E haláleset benyomása alatt születik első műve, a Vita Nuova. 1293. a demokratikus újjászervezett Firenze 7 céhe közül abba iratkozik, amelybe a festők tartoznak. 1295. nőül veszi az előkelő Gemma Donatit. Házassága Boccaccio szerint szerencsétlen. 1296. tagja a Százak tanácsának, s a gibelinekhez közeledő fehérekhez csatlakozik. 1300. eléri a köztárs. legfőbb méltóságát: prior lesz. VIII. Bonifác pápa, a francia Valois Károlyt hívta segítségül a fehérek ellen, s 1301. fegyverrel helyezi kormányra a feketéket. D. elmenekül. 1302. in contumaciam bírságra és száműzésre, majd, minthogy a bírságot nem fizette ki, elevenen való elégetésre ítélték. D. sorra járja Itália városait. Mikor VII. Henrik 1308. római császár lesz, újjongva üdvözlí, tele lelkesedéssel a római hagyományok, s elkeseredéssel a pápa és a franciák iránt. D. reményei egymásután megsemmisülnek. Végül is Guido Novello da Polenta meghívására Ravennába érkezik, hol utolsó éveit nagy művének, a Divina Commediának szenteli. 1321. G. velencei követségéről visszatérve szept. 13. megh.

D. a modern európai irod. első nagy szelleme, s a középkori költészet nemzetköziségeivel szemben provanszál és szicíliai troubadourok csekély előzményei után az első igazi nagy nemzeti költő. A legelső modern irodalmi nyelvet, az olaszt, voltaképp ő teremti, s azonnal a legnagyobb magasságokba emeli. A középkor egész szellemi és érzésseli kincsének összefoglalója, s egyszersmind az első modern reneszánsz ember. Pontos, szinte matem.-i konstrukció, mély, komplikált és többrétű szimbólumok, enciklopédikus tömörttség, gazdag és mégis egyszerű, s precíz nyelv; mindig festői és plasztikus fantázia, s szárnyaló v. árnyaltos zene; a legmagasabb extázis, s biztos érzék a realitás iránt; végtelen szín- és hangulatskála, mely a légies álmok és zene birodalmától egészen a durva népi drasztikumokig, a pol.-i pamflettől a szerelmi líráig, vad szenvedélyek rajzától bájos és könnyű játékokig terjed; zsúfolt gazdagság emberi alakokban és történetekben; monumentális nagyság az egészben, s kimeríthetetlen bőség a részletekben: ezek D. művének jellemzői. Világnézete szigorúan kat. s az egység, rend, igazság, béke és szimmetria elvein épül fel. D. hőse ő maga, s világképét a saját életének és szerelmének keretébe foglalja, mely szimbolikus élet és szimbolikus szerelem.

Jelentősebb művei: I. Latinul: De Vulgari Eloquentia (A köznyelvi irod.-ról); De Monarchia (A monarchiáról; 1311. és 1316. közt.), pl.-i utópia.

Kéziratainak egyikét a Magyar Nemzeti Múzeum őrzi. II. Olaszul: Vita Nuova (Új élet). D. ifjúkori szerelmi verseit prózai keretbe foglalja. E könyv különös önéletrajz, D. szerelmének, s talán házasságának története, a világirod. első lírai regénye. Il Convivio (Vendégség 1306–08), énekek (canzonék) és kommentárjaik gyűjteménye. Canzoniere (Énekeskönyv). Kisebb versek, szonettek, canzonék stb., majd 100, nem mind hiteles. Divina Commedia (Isteni Színjáték; 1313. és 1321. közt; eredeti címe csak Commedia). 3 canticából áll: Pokol, Purgatórium és Paradicsom; az egész költemény egy bevezető

énekekkel éppen 100 énekre oszlik. Ríme a terza rima v. terzina (aba bcb cdc stb.). Hőse maga D.; tartalma a bűnös lélek megtisztulása, s Poklon és Purgatóriumon keresztül az Istenig való emelkedése. Kerete egy hatalmas vízió, melyet a költő az 1390-es jubileumi évre helyez. D. ekkor 35 éves: „az emberélet útjának felén” jár. Az élet erdejében a bűnök szörnyetegei állják útját. Az elhunyt Beatrice – az égi megvilágosodás, a Teológia, a mennyei szerelem – elküldi hozzá Vergiliust, a pogány, de már a kereszténységet megsejtő lat. költőt, ki a Filozófiának jelképe. Vergilius végigvezeti őt a Poklon és Purgatóriumon. A Pokol tölcseres üreg, a föld középpontjáig terjedve; szűk barlang visz ki innen a Föld túlsó oldalára, ahol az óceán közepén a Purgatórium hegye emelkedik. A hegy tetején van a Földi Paradicsom, ahol a vezetést maga Beatrice veszi át, felszállván D.-val a csillagok közé. A költeményt az istenlátás szimbolikus ábrázolása fejezi be. E túlvilági útján a régiségnek és saját korának elhunyt szereplőit látja viszont; alakjaik és történeteik a költeményt hatalmas világgéppé gazdagítják.

Császár Ferenc lefordította a Vita Nuova-t, s a Komédia pár énekét. Bálint Gyula az egész Komédiát rímes hexameterekben (1864.), Szász Károly alakhíven, Gárdonyi Géza és Zsigány Árpád a Poklot rímtelen versben, Babits Mihály az egész Komédiát alakhíven, Radó Antal és Kenedy Géza a Poklot rímtelenül fordították.

(Dunatáj 1980. febr., 3. évf. 1. sz. 10–14.)

Babits Mihály két kiadatlan olasz tárgyú verse

Palotáknak, templomoknak

Palotáknak, templomoknak
színjátszó márványai közt
jártam én is tünt koroknak
sok csodás bálványa közt
és míg némán mint egy lélek
csúszott köztük gondolám:
„Holtak vagytok, én meg élek
és szeretlek” – gondolám.

De a holtat nem kell kérni
Mert magától megjelent:
a Palazzo (Evetoro)
magában látszott hirtelen
és kihajlott (Desdemona?)
Ő volt, más volt, bárki volt
mintha élne – mintha szólna
nem mosolyg így aki holt.

Mintha szólna, mintha élne
mintha látna – gondolám
és zavarban mintha félne
lopva nézné gondolám.

Láttam egy kertet Tivoliban

Láttam egy kertet Tivoliban
az én szívem ma éppen olyan
gazda és vendég elkerüli
valami emlék keseríti

Évek, rossz évek, rossz madarak
minden rossz magvat behordanak
Vihar megtépi, fölveri gyom
észre sem veszem, nőni hagyom.

A régi illat az
mert régi illata ott marad

Ó jöjj hunyt szemű Szent akarat!
Ó gyáva lélek... elő
kegyetlen csákány, régi erő
Hess ki önzések akaratok
tudom hogy én vagyok s maradok

Az én szívem ma éppen olyan
mint ama nyütt kert Tivoliban
Vihar megtépte s rossz madarak
behordtak minden rossz magokat
Te hunyd be lélek a szemedet
S megint a régi kert a tied:
megérzed a régi illatot!
Tudom hogy én vagyok s maradok.

(Vigilia 1980. febr., 45. évf. 2. sz. 103.)

Babits Mihály két fiatalkori írása

A fiatalkori Babits úgyszólván teljesen ismeretlen ma is. A Babits–Juhász–Kosztolányi levelezés 1904-től, tehát Babits huszonegy éves korától kezdődik. A legendás híró Angyaloskönyv egyetemi hallgató és fiatal tanár korabeli verseit tartalmazza. Babits gondosan megőrizte ezeket, letisztázva és keltezésük dátumával látva el. Ezek túlnyomó része még ma sem jelent meg. Az itt közlésre kerülő költemény semmiféle bibliográfiában nem szerepel, külön ívlapokon maradt fenn, saját szép kézírásában. Keletkezése időpontjához legközelebb áll talán az az utalása a századforduló szilveszterének éjjelére, amely „*Líra, kalendárium, mese, vers, kabala*” című, versekkel tarkított korai Nyugat-esszéjében jelent meg először. Ebben többek között ezt írja:

„Azon az emlékezetes Szilveszter éjen... ami csak egyszer történt eddig és száz évig megint nem fog történni – egyszóval azon az éjjelen, mikor ez a század született. Én akkor gimnazista voltam és biztos benne, hogy nagy ember leszek és arról ábrándoztam, hogy megírom az új Carmen Saecularét, Horatius módjára, de modernül, egész mély, forró és friss filozófiát beleöntve egy hatalmas énekbe, mely egyszerre ismertté tegye csúf nevemet egész Magyarországon...”

Valóban elkészült-e ez a hatalmasnak tervezett költemény akkoriban, vagy még évekig magában hordozta és érlelte alapeszméjét, egyelőre nem állapítható meg, mert eddig sehol sem találtunk Babits írásaiban erről említést. Ihletforrásaira, sugalmazóira vonatkozóan sem lehet semmit sem megállapítani mindaddig, amíg diákkori olvasmányainak kinyomozása során fogódzóra nem akadunk. Mostani sejtésem szerint a pécsi gimnazista korában vele együtt lakó és rá sok ösztönző hatást gyakorló unokabátyjának, a tragikus sorsú Buday Dezsőnek iratai között bukkanunk esetleg nyomra. Formáját tekintve pedig fiatal korában kedves amerikai költőjére, Walt Whitmanre lehet gyanakodni.

A „*Dialektikai regény az emberiség üzelmeiről*” c. párbeszédes esszé első példánya azoknak a rugalmas szerkezetű tanulmányainak, amilyen a „*Mese a nagyvilágról*” (köteteiben *Játékfilozófia*) (1911), „*Nietzsche mint filológus*” (1911), „*Tudomány és művészet*” (1913). Ennek keletkezésére több támpontunk is van Kosztolányihoz intézett két levelében. 1904 májusában írja neki Szekszárdról:

„Ez a *Dialektikai Regény* régi terv... hálisten még mindig annyira töredékes, hogy csak én érthetem, pedig én nem vagyok Wilde Oscar elvtársa a homályosság ügyében. Azt éppen nem akarom, hogy mindenki megértse (Odi profanum vulgus), de azt sem szeretném, ha senki sem értené...”

1905. február 17-én ugyancsak neki írja: „Hónapok óta vajúdom néhány bolondos értekezésen; hányszor kezdtem beléjük, istenemre... mindent rossznak találok...”

Ebben az időben éppen kiábrándulóban volt Schopenhauerből, viszont szorgalmasan tanulmányozta Nietzschét. Ennek is, mint többi párbeszédesszerűségének, az általa sokra tartott Platón lehetett ösztönzője, szerkezetileg viszont inkább az általa annyira becsült angol költő-triász, Keats, Shelley, Landor közül az utóbbinak ún. „elképzelt beszélgetések” műfaja. Ennek a befejezetlen mivoltában is figyelemre méltó korai Babits-írásnak ötletgazdagsága vissza-visszatér későbbi írásaiban is.

Mindkét kézirat az Országos Széchényi Könyvtár Babits-hagyatékában található.

Dialektikai regény

(Drámai értekezések az emberiség szellemi üzelmeinek értékeléséről)

Első felvonás

(Fizikai rész – kiindulás a tényekből – Kíváncsiságunk eredete és irányai)

(a tanár):

– Én nem tudom már, mit csináljak.

(Barátja, – aki mindennel foglalkozik):

– Miért?

– Nem dolgozom többé. Egészségem van, doktor, időm, erőm, szellemem. Itt a csomagok az asztalon – töredékek; – hónapok óta – nem tudom rászánni magamat. Mondhatják: „Dolgozik, amíg viszi, viszi valamire. Aztán? Amit muszáj, mint a többiek.” Valaha – Istenem!

– De miért nem?

– Azt kérdelem magamtól: nem felesleges? nem csalás? mit ér? mire jó?

(az orvos):

– Hogy mire jó? – a munka? – a tudomány? –

– Megbotránkozol – boldog! – pedig! – a te munkád még – a te tudományod – talán – De a miénk – az érdektelen megismerés – haszontalan – Éva – bűn – Hol egy statisztikus! Hány könyvet írunk évente? Hány nyomdászgyerek fullad az ólom közt? – Mennyi is a fizetésem? Hány fiatalembernek rontom délelőttiét? – S mi haszna? Boldogabbak vagyunk? Boldogabbak vagytok? – Kitaratjuk magunkat – ingyen! És fontos arcot vágunk – és tisztelnék bennünket!

(egy úr):

– Van valami igazság benne – de túlságba megy.

(az orvos):

– Igazság? Betegség? Idegesség! Különcség! Fáradtság!

(a jóbarát, aki mindennel foglalkozik):

– Tolsztojság!

(a tanár):

– Nem. Keserű kijózanodás. Bár rajongás volna! Mi ér valamit? Még a művészet – az legalább élvezetet ad.

– A tudomány nem ad élvezetet?

– Ád. ád. ád. De csak nekem. Nekünk. S egy pár ember – perverz – élvezete miatt ezerek-milliók –

– Demokrataság! S tolsztojság!

(az orvos):

– Megállj csak! Most kezdek magamhoz térni. Mit beszélsz te? (Ha akarod, tárgyaljunk nyugodtan.) A tudomány nem boldogít. De felejtet, mennyit tett a megélhetésért, kényelemért, élvezetért – boldogságért?

(az az úr):

– Bizony. Most nem vasutaznánk, nem táviratoznánk, nem volna váltógazdaságunk – még kutunk sem –

(a tanár):

– S ez tesz boldoggá? De jól van. Rousseauskodni nem fogok. Ez még valahogyan hasznos dolog; s bizony azt mondom, többet érne egy mosógépet feltalálni, mint egész életét tölteni a tudományban. Mert (tárgyaljunk hát nyugodtan) – te jól tudod, doktor, hogy ez, amiről beszéltél, nem a tudomány. Ez egész más irányú törekvés – legfeljebb mellékterméke lehet a tudományos törekvésnek. Az igazi tudós – törődik is az a mosógéppel! – nála a megismerés öncél – ez az önzetlen kíváncsiság – s így közeledik valami felé, amiről tudja, hogy nem éri el soha.

(az orvos):

– Nem elég a haladás?

– Haladás vagy elérés – egyre megy. Én nem vallozom Brunetiére-rel a tudomány csődjét. Haladunk – miattam el is érhetjük a célt. Mit fog ez érni? S mit ér, ha mindent tudunk? Mit ér a megismerés egyáltalán?

(az az úr):

– Mégis – miért vannak szemeink? Ha már ide csöppentünk, körül akarunk nézni, meg akarjuk ismerni helyzetünket...

– Ha útba esik valami, nem mondom; ha meglátunk valamit, nézzük meg, s ha érdekünkben áll, keressük is. De áldozatokat hozni érte, érdek nélkül; pénzért detektíveket tartani, annak kikutatására, amihez semmi közünk: – a haszontalan kíváncsiság – a tudománynak eszköznek kellene lenni, célnak soha; pedig most cél.

(az orvos):

– Tudod-e, mit mond Spencer Herbert? A First Principles elején. Míg beszéltél, megkerestem. „Hogy a tudományellenes előítélet abszurdítását belássuk, elég megjegyezni, hogy a tudomány egyszerűen csak magasabb fejleménye a közkeletű ismereteknek; s ha a tudományt elvetjük, azzal együtt minden ismeretet is el kell vetnünk. Sehol sem mond-

ható meg, hol végződnek a közkeletű ismeretek, s hol kezdődnek a tudomány általánosításai.”

– Az én felosztásom, láttad, más. Nem közkeletű és tudományos, hanem célként és eszközként szereplő ismeret... Eszközként talán van értelme, attól függ, minek az eszköze, de célá tenni? Pusztá időtöltés és kíváncsiság.

– Nos, és ha pusztá kíváncsiság? Testünket is fönn tartjuk, mert belénk van oltva a vágy, hogy fönn tartsuk. Nem a hogyot, hanem a mertet kell itt nézni. Eszünk, mert étvágyunk van. Tudakozunk, mert tudvágyunk van. A kíváncsiság ösztöne, mint a szaporodásé és táplálkozásé, az ember ösztöne: Éva anyánktól örököltük.

– Éppen attól félek, hogy mindez nem így van. Most már egészen nyugodt vagyok; ha akarjátok, elmondok nektek a gondolataimat erről a dologról. Már rég szeretném elmondani; leírni nem akarom. Nem feltűnő nektek, hogy a szoros értelemben vett természettudomány – és minden tudomány, amennyiben szoros értelemben vett tudomány és természettudomány (mert minden sz. é. v. tudomány természettudomány) – oly későn keletkezett? Modern dolog ez, alig néhány százados, pedig az emberiség már isten tudja mióta él és gondolkodik. Nem különös ez, ha a tudásvágy olyan természetes ösztöne fajunknak? A görögök csak nem voltak szellemi termelésre képtelen nép? Sok tekintetben azt hiszem, magasabban állottak, mint a modern fajok bármelyike. Hogyan van az, hogy virágzó műveltségű századaikon át még csak hasonlót sem találunk modern természettudományhoz, merem általában mondani, modern tudományhoz? Voltak költőik, művészeik; – voltak praktikus embereik: feltalálók, mint Arkhimédész (aki felfedezett ugyan egy fizikai tételt is – véletlenül! –, de bizonynyal többet gondolt a szirakuzai ostromgépekkel), orvosaik, mint Galénosz, nemzetgazdáik, mint Xenophón; – voltak erkölcsi tanácsadók; ilyenek a történetírók, mint Thuküdidész, a filozófusok, Szókratész, Zénón, Epikur, a jogászok... De tudományuk, természettudományuk nem volt. Hisz ez közismert tény. Du Bois-Reymond, a nagy természettudós (tehát velem szemben elég részrehajlatlan tanú) ezt a tüneményt egy remek előadásában úgy iparkodik magyarázni, hogy a görögökben, s általában az ókori népekben nincsen érzék a természetvizsgálásra és türelem a kritikára, szemük egészen művészi, eszük egészen filozófiai. Boncoljuk ezt a magyarázatot. Hogy a görögöknek kevesebb türelmük lett volna, mint bármely más fajnak: ez furcsa és határozatlan állítás, de egyenesen tagadom is. Thuküdidész oknyomozó történelmi kritikát gyakorolt (amennyire eszközei engedték). Arisztotelésznek volt türelme a szillogizmusok fajainak leszármaztatására. Hogy csak művészi szemük lett volna, szintén tagadom: hisz még művészi szemük is gyakran természettudományi pontossággal lát (a szobroknál). Ami eltérés van e hűségűtől, annak eszközlője nem a látás bizonytalansága, hanem a fantázia. A farnesi Herkules, melynek felső teste és karjai oly aránytalanul nagyok, részleteinek kidolgozásában annyi pontosságot és türelmet mutat, hogy szerzőjétől nem lehet megtagadnunk az egészséges természettudományi látást, s el kell ismernünk, hogy a változtatást nem képtelensége, hanem önkénye okozta. Ennek a fantáziának csak eszköze volt; célja vagy oka (mert mi, antiteológusok, a célt mindig oknak értjük) a művészi élvezet öregbítésének akarata. (Így Héraklész lett ez a Héraklész. Egyéb ilyenfajta változtatásokról l. Beöthy Zsolt esztétikai jegyzeteit. Egész okos dolgokat beszél erről (...)) (Azért nem maradt pontos, mert nem akarta; mást akart. Nem az eszközök hiánya, hanem akarat hiánya okozta a görögöknél a tudomány mellőzését. Nekik ez nem volt céljuk; ők állandóan mást akartak. Nem tértek ki a megismerés elől,

ha az útjukban volt; sőt, iparkodtak is megismerni azt, aminek megismerése eszközül szolgálhatott valamely céljuk elérésére. De céllá tenni a (mindig mai értelemben vett) tudományt – nekik soha eszükbe sem jutott. Ez a (mostani é.v.) „tudományos ösztön” hiányzott belőlük. Szellemi életüket más rugók mozgatták; az más irányokban is haladt. Merre? Nekünk már szinte elképzelhetetlen szellemi élet tudományos törekvés nélkül. Pedig a görögökét három, egészen más irányú ösztön mozgatta, mint már az eddigiekből kitűnik. Az egyik erkölcsi: mit kell tennünk? A másik kettő szerint az erre adott feleletekből, részint általános életösztönökből, vagy – mit kutatom én honnan! fakadt. Hogyan tehetjük kényelmesebbé az életet? – a másik kérdésük ez volt. Erre iparkodtak orvosaik, nemzetgazdáik, mérnökeik felelni, a természettel való küzdelem, a bajok csökkentése stb. által. Nem kérdezem most, hasznosabb-e ez, túlságba vive (pl. a modern technikáig) v. hadicélokra felhasználva – engem most csak a magam mesterségének meddősége bánt. Mily gyakran bosszankodunk mi egy-egy görög–római tudományos könyvön, amiért örökösen a dolgok erkölcsi éle felé fordít. Hésziodosz bölcs mondásaitól kezdve, át Xenophón Kypádiáján, Platón Respublikáján, szofista ügyvédeken, sztoikus bölcseseken, cinikus kutyákon, Plutarkhoszig, Ciceróig, Marcus Aureliusig, ugyanaz a „de officiis” stílus, ugyanaz a csak-az-élettel-való-törődés, mert az erkölcs az élet vezetése. Hol itt az érdektelen megismerés? – Nekünk ez gyakran bosszantóan ostoba, meddő és unalmas dolognak tűnik fel; de alapjában véve nem józanabb, okosabb és hasznosabb dolog ez a mi egész híres tudományunknál? Hogyan élvezhetünk lehető legtöbbet? ez volt a harmadik kérdésük. A szellem is élvezni akar; erre valók a művészetek. Testi és szellemi élvezetekben ők egyaránt sokra vitték. Nem kérdem most erről sem, hasznos és okos dolog-e – engem most csak a magam mesterségének meddősége bánt. Mindenesetre e három közül az első kérdés az, amelyre megfelelni az embert legeredetibb és legtermészetesebb ösztöne hajtja; a többi mind legfeljebb másodlagos. A következő középkor a másik két kérdést egészen mellőzte is. Tudományos törekvésről azonban itt sem lehet szó. Ne mondjátok, hogy ennek a vallás az oka. Ez nagyon is csak külső ok lenne; azonkívül nem is elegendő, ha csak az ember amaz „ösztöne” itt nem aludt volna. Egy vallás egy ösztön ellen nem lehet győzelmes századokon át. S nézzétek az arabokat. Vallásuk csak elég türelmetlen és dogmatikus, mégis egyik legrégebb természettudományi élet náluk fejlődött ki. – A középkorban más nem érdekelt az embereket, csak ama fő kérdés, amely a pozitív valláshoz képest így formulázódott: „Mit kell tennünk, hogy istennek tessünk?” – Hasznos, okos volt-e ez? most ismét nem kérdem; – engem csak a magam mesterségének meddősége bánt.

Mennyire bánt! És ez nem tolsztojság. Tolsztoj bár egyes tudományágakat, kivált mai alakjukban haszontalanoknak tart (érdekesen mondja ezt el az irodalmi tanulmányokra vonatkozólag Hart Tolsztojról írt irodalmi (...)), magát a megismerést egyáltalában nem veti el. Schmitt Jenő („Lev Tolstoj”) – bár a természettudomány materialista irányát kártékonynak is tartja és a tudományos megismerést alsóbbrendűnek a gnosztikus megismerésnél, elismeri a részletmunka hasznát. Különben a gnosztikusok hogy is lehetnének megismerés-ellenesek? Hisz nagyrészt nekik is céljuk a megismerés, csak eszközeik mások. Tolsztoj nem a tudományt támadja, hanem a mai tudományt. S végre meg kell vallani, hogy egészen más értelme van a kérdésben az én ítéletemnek, aki mint Du Bois-Reymond, főleg a tudománnyal foglalkozván részrehajlatlan tanú vagyok – mint egy

olyan emberének, mint Tolsztoj, akit kora ifjúságától késő aggságáig mindig az az egy nagy kérdés izgatott, ami egyik munkájának is a címe: „Mit kell hát tennünk?”

S az én kételyemből ez az (erkölcsi) vonatkozás teljesen hiányzik. Tolsztoj szelleme és célja nem az enyém. Engem csak a mesterségemnek meddősége bánt.

És ez nem demokrataság. Hisz éppen az egész mai tudomány az, amin a demokrataság alapul. Vagy legalább belső összefüggés van a kettő között. Hogy lássuk, mennyire demokrata és a csőcseléké ez a mi tudományunk, gondoljunk csak a „tudományelőtti kor” nagy bölcsőire, gondoljunk Hérakleitoszra vagy a keleti bölcsőkre, akik félig mágusok voltak (ez a szó végelemzésben a bölcsesség arisztokrataságát fejezi ki) – Zaratrustrákra. Ez is bizonyítja, hogy a mai tudomány mennyire újkéletű. Azelőtt az emberiség, ha célnál nem is volt, de jó úton haladt; kérdése helyes volt, ha feleletei nem is mindig; most egyszerre zsákutcába jutottunk, amely nem vezet sehova... amely csábít... Scylla...

(az orvos):

– De hogyan lehet ez? Hogyan támadhatott egy ilyen új és cigányutcára vezető ösztön egyszerre az emberekben? és miért éppen ekkor? Miért csak ekkor?

– Éppen az a csodálatos, hogy erre még nem gondolt senki. Néztem fizikátörténeteket. Czóglér Alajos, aki különben még elég okos ember, az övében úgyszólván egész természetesnek találja, hogy a fizika történetét Galileivel kell kezdeni, és alig mond néhány külső okot, mint éppen a vallást, a tudomány oly sokáig való parlagon heverésére.

Mindezekből következik az, hogy a reneszánsz nem volt, amint mondani szokták, a tudományok és művészetek újjászületése; hisz nem volt tudomány, amely újjászülethetett volna. Ez csak a művészet újjászületése volt; a tudomány a filologizálásból és archeologizálásból állott, amely mint később a művészet szolgája volt, a (rég) művészet termékeinek feltalálására és megértésére szolgált. A filozófiából csak az Epikurosz–Lucretius-féle irány született újra és szintén mint a művészi élet támogatója; a Szókratész–Platón–Arisztotelész-félenek nem kellett újjászületnie, mert folyton élt; a többiek ismeretlenek maradtak v. nem keltettek nagyobb érdeklődést. Platónnak művészi oldalát ekkor kezdik méltányolni, eddig csak az erkölcsét látták. L. Burckhardt és másoknál.

Hogy mégis ez időben s e mozgalommal mintegy karöltve jelentkeznek a „tudományos ösztön” első jelei is, annak oka talán, hogy mind a ketten ugyanazon dolognak visszahatásaiként léptek fel: a keresztény katolikus vallási babonáknak. Ekkor ugyanis a fő kérdésre (mit kell hát tennünk?) – adott régi feleletet, az egyház feleletét, az önmegtagadó keresztény erkölcsant kezdtek megúnni, a régi görögség feleletéhez fordultak vissza. Igen, de ettől elbilincseltek őket az egyház pozitív tanai, a „babonák”, melyekből egészen más (a középkori önmegtagadó) felelet folyt. Le kellett tehát verni a babonát, a pozitív egyházat; erre pedig egyetlen eszköz volt, a megismerés a babona ellen, az igazság megtudása. Így lépett sorompóba, mint eszköz és harci szerszám, az, ami a mi tudományosságunkban céljá lett: a tiszta megismerés.

Fényesen illusztrálja ezeket a természettudomány egyik megalapítójának és legrégebb nagy alakjának, Leonardo da Vincinek példája, aki reneszánsz-ember volt, művész (az alapkérdés ókori feleletéhez fordult vissza) – és nem volt már keresztény, mint Séailles – Leonardo da Vinci, artiste et savant c. könyvében bebizonyítja, a mohamedán hitre tért át. – Tán még fényesebb példa az ébredő tudományos szellem másik nagy olasz alak-

jának, Giordano Brunonak példája, aki megírta az új irány könyvét, a Spacciot, a „diadalmas marha elűzését” (a „diadalmas marha” a babona) – és az egyház máglyáján végezte életét. – Hasonlóan jó példája a mondottaknak a Kopernikusz-rendszer egész fejlődése Galileiig.

(*az orvos*):

– Tehát te azt állítod, hogy a megismerés az embernek még mellékcélját sem képezte?

– Nemcsak ezt. Nemcsak az embernek nem kellene céljául választani a megismerést, de még a természet sem oltotta belé az erre szolgáló vezető ösztönt. Azért jó sokáig senki és később is legnagyobb szellemei nem törtek erre másként, mint eszközül, mely a jó (– többnyire – boldog) életre vezessen. Spinoza, akit pedig nagy tudósnek hisznek, még Taine is, és a más értelemben véve majdnem pozitív tudású (...) nem hiába adta könyvének az *Ethica* címet, és hogy nemcsak eredményei, de kiindulása is erkölcsi volt, arra nézve csak fiatalkori munkájának, az emberi értelem tökéletesítéséről szóló *Értekezésének* (az *Intellectus* pedig itt nem *Vernunft*, hanem *Verstand*, s az sem a filozófusok értelmében, mint az *Anschauung* alapja, hanem afféle józan ész, a gyakorlati élet vezetője) – elejére utalok, ahol ez igen világosan kitetszik, s ahol többi közt ezt is mondja: „Hogy ezt (t. i. a tökéletes emberi természetet) elérjük, annyit kell a természettől megértenünk, amennyi szükséges, hogy ilyen természetet sajátíthassunk el.” – Itt egészen előtérben van még a tudomány eszköz volta.

S mialatt a középszerű, parazita szellemnek egész tömege, kezdve a reneszánsz filológusainál, a XVII. sz. teológusain és a XVIII. metafizikusain át egész a XIX. materialistáiig és darwinistáiig, annyi Wagner lopva és észrevétlenül célá csempészte ezt az eszközt – folyton támadtak önállóbb és kevésbé elvakítható szellemek. Faustok, akik a laboratóriumból az életbe vágytak, s akik mondták a világnak is: *Grau, theurer Freund ist alle Theorie und grün des Lebens goldner Baum* (Hejh, szürke minden elmélet, barátom, de zöld az élet arany fája – Dóczy L.). Ilyen Rousseau, a *Discours sur l'influence des sciences et des arts*-tól egész Emile-ig; így mindazok, akiket Wagner-Külpe (*Die Philosophie der Gegenwart in Deutschland*) naturalisták nevével rágalmaz; így igenis a jelenkor nagy bölcsei, az antipódok: Tolsztoj (Tudomány és művészet) és Nietzsche, akinek gondolkodási iránya szintén mindig erkölcsi s nagy ellenfelével, Szókratésszel nemcsak mint Schmitt mondja, attikai sava közös, hanem az irány is, s csak mikor már félig bolond, ír metafizikai művet (*Wille zur Macht*); így Zola, aki előtt a tudomány csak praktikus célokra való; dicső, de postszocialisztikus dolog (l. Iordan alakját a *Travailban*); így talán Brunetière (nem olvastam az *Après un visite de Vatican-t*); s így félig-meddig még Spencer is, aki elhagyva tervrajzában a „Nyelvészeti-, értelmi-, erkölcsi-, esztétikai haladás” fejezeteit, siet „a sorozat betetőző munkáját”, az Erkölcstan alapelveit megírni, nehogy ez elmaradjon... „oly hiány, melynek valószínűségére magam (Spencer) nem szívesen gondolok.”

Ez azonban nem zárja ki, hogy éppen Spencer másrésről tipikus képviselője ne legyen a wagnerségnek és a megismerés hypotasiájának, aminthogy kiindulása minden, csak nem etikai (sem utilitarista). Hisz ő Darwin cinkosa, ama Darwiné, aki vén-beteg korában, még halála napján is megvizsgált egy növényt. Ennyire haladtunk! A csempészet sikerült: a hagyományok és megszokás hálába bogoztak mindannyiunkat, s még az em-

lített fajta önállóbb szellemek is rendesen megijedve hátráltak, kompromisszumot kötöttek; hogy is ne! hisz állásuk, foglalkozásuk, ambíciójuk, hírnevük, vagyonuk, önbecsülésük volt benn a játékban. Hiszen úgy volt már, mint ahogy a józan Kant mondja (a *Träume eines Geistersehers* előszavában) „war ein grosses Werk gekauft, und welches noch schlimmer ist, gelesen worden, und diese mühe sollte nicht verloren sein” – s ezért kellett írnia egy új s még haszontalanabb könyvet! Ilyen lehetett a mai tudományos háló bogozódása. Amibe ennyi szellemi és anyagi tőke van fektetve, azt nem szabad elveszteni; – s azért ha kidobjuk is, megsajnálva (mint Alexander Bernát mondaná) „valami hátsó kapun” behozzuk újra.

S most pedig? Kezdve a királyi trónbeszédeknél, s a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban, a tudományos társulatokon és könyvtárakon át meg a tanintézeteken, ahol

Sok görbe szám s ABRACADÁBRA
firkáitól hemzseg a tábla
(Arany: Hatvani)

egész le a népiskoláig, meg a bankettekig s vidéki szoborleplezéseikig, múzeumokig és felolvasásokig mindenütt csak azt halljuk és azt látjuk, hogy az emberi élet egyik legszebb és legmagasztosabb célja kódexeken bóbiskolni vagy kalapáccsal kopogtatni a köveket. S ebben, pártkülönbség nélkül mindenki egyetért, szabadgondolkozó és pap, kormányférfiú és Kubik Béla, Helmholtz Hermann és Wosinszky Mór, Hegedűs István és Hollós László, a gombász. S a legrosszabb tanuló is, tisztelettel mondja a tanáráról, hogy „nagyon sokat tud, azt meg kell adni”, s aki szidja a hiábavaló tudományt, az a káromkodás elégtételét érzi. Mennél ostobább valaki, annál nagyobb tisztelettel néz a tudásra, s esetleg annál többet tanul és tud maga is. De a zseniális emberek éppúgy nincsenek felszabadulva e babona alól. S hogy hova jutottunk, pompásan mutatja a legutóbbi nyelvészbotrány, Ballagi és Simonyi harca, a nyelvtörténeti szótár ügye, a sok pénz és munka, melyet e számárságra (Akadémia és magányosok) pazaroltak és pazarolni fognak. S valóban az ítéletet, melyet Szász Zoltán elég józanon és okosan mond róluk a jövődöben, ki lehetne terjeszteni az egész mai tudományra.

És mily nagy ez a mai Tudomány! Igaza van Carlyle égető szatírájának, a Sartor Resartus elején, s nem tehetek jobbat, mintha őt idézem: „In these times especially not only the Torch (of Science) still burns and perhaps more fiercely than ever, but innumerable Rushlights and Sulphur matches, kindled thereat, are also glancing in every direction, so that not the smallest cranny or doghole in. Nature of Art can remain unilluminated,... Our Theory of Gravitation is as good as perfect... of Geology and Geognomy we know enough,... Why mention our disquisitions on the Social Contract, on the Standard of Taste, on the Migrations of the Herring? Then, here we not a Doctrine of Rent, a Theory of Value; Philosophies of Languages, of History, of Pottery, of Apparitions, of Intoxicating Liquors? Manns whole Life and environment have been laid open and elucidated; ...és még tovább...” tessék ott olvasni... Igazán elmondhatjuk Fausttal:

Habe nun ach! Philosophie
luristerei und Medicin,
und leider! auch Theologie

durch aus studiert, mit heissem Bemühen.
– Da steh ich nun, ich armer Thor,
und bin so klug, als wie zuvor!

... Ha legalább csíziót tanultunk volna? De ennek... mi haszna? Mit sajnálhatunk jobban, mint amit elpazaroltunk?

Miért nem gondoltunk a boldogságra?

Századvégi költő éneke

1.

A kályha zeng, a szoba csöndes, enyhén süt a lámpa, hallgat a könyvsor, méláznak a képek... most... most...

Mostan van a szellemek órája, és a szellemek agyamban sorakoznak, néma hadsereg, némán verik a dobot, indulóra.

Mostan van az ihlet órája, a vár óra, a választott óra, a találkozás órája, az isteni légyott. Előre! Az ér ver, a szív dobog, a kék közeleg.

Itt a fogantatás perce. A perc, melyben elfér a világtörténet; s itt a szoba, melyben elfér a mindenség.

Népes magány, holt élet, álló idő, mozgó tér.

Vendégül látom a távot és közelet, a halottakat és meg nem születetteket.

S itt az ajándék perce, a végrendelet perce, a termés perce, a szó perce, a cselekedet perce.

Előre! A kályha zeng, a szoba zsibong, énekel a lámpa, ujjong a könyvsor, ugrálnak a képek, dobog a dob, indul a hadsereg.

2.

S vajjon mindig csak vegyek és sohase adjak, és legyek mint a tenger, melyben ömlenek minden folyamok és égő velőm mint a mély pokol, amelyből nincsen visszatérés?

Mint a kemence, mint a tömlő, mint az elásott kincs, töretlen dió, gyümölcstelen fa, meddő asszony?

Legyek mint a pártában maradt lány, mint a fukarok kincse, mint a felvágatlan könyv, mint a néma ember, vagy akit eltemettek elevenen?

Akit eltemettek elevenen, és hiába kiált és hiába döng és hiába rúg és hiába él és nem él?

És legyek mint más ember, mint az utolsó ember, mint aki ember és nem ember?

S vajjon nem vagyok-e milliók ura, és nem vagyok-e hadvezér, kit milliók követnek és nem enyém-e mind az a hadsereg, mellyel hajdanta győztek, s mind az a birodalom, melyet hajdanta meghódítottak?

Nem vagyok-e gazdag és nem lehetek-e bőkezű?

Előre! Dobogj szívem dobja, áradj erem ára, eredj elmém serege!

Lobbanjon a lámpa, szálljon (guruljon) be szobámba a nagy idők kereke.

3.

Tram... tram...

Előre barna óriások, kiket első buja kedvében fogant a földanya, gigászok és angyalok szeretői, tornyok és titánok, egetvívó zsványok, ismerlek benneteket, nekem nem vagytok idegenek.

Látom a sötét tagokat, a borzas szőröket; egy oroszlán egész bundáját öveteken, gyökeres szálfenyvet kezekben, földeket vállatokon, s rengeteg arcotokon fényes izzadság özönös csöppjeit.

Szolgáim vagytok: előre!

Rázzátok le a vízőzön utolsó csöppjeit barna bőrtökről, nyissátok fel nagy cyklopszemetek!

Lám, Daphnis és Chloé a füben játszanak, Doris és Amaryllis egymáshoz hajlanak; tiporjátok el őket; előre!

4.

Kelj ki gulyáidból, Egyiptom fia, balzsamos Fáraó, bontsd le a képlepelt, mely avult testedet borítja.

Fel, rabszolgák, barmok és zsidók; jósoljatok a háborúra, égnéző mágusok.

Fényes az ég, tisztult a rengeteg, árad a Nílus, árnyat vet a szfinksz.

Jer hajóiddal, fürge feníciai; görög róka, kerüld a Szcillákat.

Mind az enyéme vagyok.

Enyém vagy Xerxész, fodros szakálloddal, sok őrzött kincsoddal, tengernyi népeddel: verd a hidakat, nekem vered! Enyém vagy Miltiadész; Periklész nekem építész; Aspasia enyém! Pheidiasz nekem faragsz; Démoszthenész, kardnál élesebb nyelveddel nekem beszélsz. Arisztophanész tréfáit én élvezem, Aiszkhülosz kit emel, mint engem? Én aratom, amit Isten vetett.

5.

De csitt, messze nyugatról, Heszperiából komor férfiak jönnek; s kikelt a trójai mag. Pikelyes loricával szembesedik a meztelen térd és áttetsző köldök. S valahol, az oroszlántalpú városban, a Városban, a legmagasabb helyen, ahonnan Herkules oszlopáig látni: éhes tömeg ordít és királyok ülnek tanácsokat.

Jertek szónokok és hadvezérek, jertek rusztikusok és fajtalanok, szkurrák és paraziták, hadseregemből ki nem maradhattok. Előre, vexillumok, signumok és sasok, húzzatok braccát, kemény cisalpin legények, jertek északra hű fiai a farkasanyának, hagyjátok a romlott epigrammagyárost és a vánkosaiba fuldokló császárt.

6.

Szőke fiai a ködnek és messze hegyeknek, üdvözöllek. Legjobb katonáim vagytok, cson-tosarcú fickók és valóban sok hálával tartozom nektek. De tiszteljétek a züllött rajongókat, akiknek örökébe léptek, s ne feledkezzetek meg az utolsó istenről, aki karjára vette a nyomorultakat.

Eljön az idő, amikor ti is ilyen züllött rajongók lesztek, keresitek, kétségbeesve a régít és az újat, beszéltek latinul és volapükül. Eljön az idő, mikor ezer látcső, megannyi bábeli torony mered az égre; s jönnek vitézek keresztjele helyett a vakolókanál jelével is. Eljön az idő...

7.

Meguntam.

Ó de kicsi mindez; de kevés és kicsi az én hadseregem. És ki ellen menjek és van-e, akire érdemes harcba menni? És győzők-e vagy legalább bukóm-e?

És nem jobb-e aludni?

Kályha, szoba, lámpa, könyvek, képek alszanak. Boldog aki alszik.

Boldogok a lelki szegények, mert ők bírják az álmot.

Én is alszom már: vessétek meg az ágyat; én nem lehetek hadvezér, mert beteg vagyok és minden árt az idegeimnek.

Majd más... talán más...

(Új Írás 1980. márc., 20. évf. 3. sz. 3–12.)

Babits Csokonai nagyságáról

A magyar irodalmi tudat balhiedelmei közé tartozik, hogy Babits nem szerette Debrecen, és nem tartotta nagyra Csokonait. Mint minden szívós téveszmének, ennek is mendemonda az alapja – az írott nyomok az ellenkezőjét bizonyítják.

Debrecenről ezt a vallomást küldte a debreceni Független Újság Ady-számának (1927. nov. 29-én):

„Debrecen talán mindig ismertem: kora gyermekkoromtól fogva különös levegője ízét, amit a Csokonaiak ritmusával együtt szívtam magamba, mint ahogy szeretik mindannyian, mert ez a debreceni levegő elválaszthatatlan eleme és alkotórésze a szent magyar levegőnek. Különös élmény volt ezt a lelkemben élő, gazdag emlékezetű várost – a Múlt-nak (és ahogy Ady mondja, a Maradandóságnak) ezt a városát – mint friss, modern, fiatal és jövőbe induló metropoliszt látni meg testi szememmel; még különösebb: ebben a friss, modern, szinte amerikai lendületű metropoliszban is megérezni a magyar józan-ság városát, az ősi civis-levegőt, s különösen a Kollégium szent városát, a Magyar Szellem egyik kiröpítő fészket.”

Babits magyar író-arcképei között nem találunk olyan terjedelmes önálló tanulmányt Csokonairól, mint amilyent Balassiról, Kölcseyről, Vörösmartyról, Petőfiről, Aranyról és Adyról írt. Nem írta meg saját magyar irodalomtörténetét sem külön monográfiában. Viszont annak ellenére, hogy európai irodalomtörténetéről számos jelentős bírálat és esszé jelent meg, eddig nem vették észre, hogy hatalmas művében rejlik magyar irodalomtörténete – magyar írók olyan arcképcsarnoka, amely az európai áramlatokba és a nagy európai írók közé állítja be értékeléseit a magyar irodalom úgyszólván összes kiemelkedő alakjáról. Még ezek között is kivételesen meleg színekkel és nagy szeretettel ábrázolja Csokonai munkásságát.

„A debreceni diák nagy olvasó és tanuló volt. Lelkéből Hortobágy sóhajtott a kultúra felé... Csokonai, a debreceni diák és dunántúli vagabundus elég közlelő látta az élet primitív és vaskos realitásait... Mily európai költő Csokonai, még akkor is, és éppen abban is, ha a leglokálisabb színekben keni palettájára! Van egy vallási dogma: a »lelkek egyessége«. Amit a hit a szentekről tanít, azt az irodalom elmondhatja a nagy költőkről is. Akik titkon egyek s együtt vannak.”

Ezt a látszólagos kettősséget, valójában azonban szerves egységet tartja Babits a legnagyobb debreceni költő meghatározó jellegzetességének.

„Félreismerhetetlenül az új költőtípushoz tartozik ő is – folytatja. – A tizenkilencedik századi lírikus típusához; noha őt még a tizennyolcadiknak terhe és öröksége nyomja. Előversében Younggal hadakozik, az Éjszakák költőjével, akit »mord anglus«-nak nevez. Ő távol van minden mordságtól. Csupa gyönyörködés és gyönyörűség. Érzésekben, színekben, szavakban, s nem utolsósorban rímekben s ritmusokban. Itt minden tarka és édes és hangos. A fölszabadult líra kicsit úgy szabadult föl, mint egy gyerek- vagy kamaszcsoport, ahogy kitör az iskolából. Egyelőre játék volt ez. Néha elég vaskos kamaszjáték. De a Lillában már finom, kecses játék, csengő rímjáték, gáláns szerelmi játék. A rokokó játékhöz hasonló... És nem is független azoktól. Csokonainál senki élénkebben át nem élte a rokokó anakreóni hangulatait és watteau-i pásztorálmainat.”

Hangsúlyozza a méltatás: annak dacára, hogy főként a német és olasz rokokó irodalma és azok előzménye jutott hozzánk, ő maga nem a rokokó kor költője:

„Szavainak színe, íze és ereje minduntalan ellentmond a rokokó hideg kecsességének. S már maga ez a fölszabadult gyönyörködés, a költő naiv öröme, amellyel a saját játékait kíséri, megkülönbözteti ezeket a rokokó etikettes játékeitől. A Lilla egy pajkos és érzékeny suhanc lírája, csillogó, tűnő színek, édes incselgések és kéjes szomorúság. Ez a suhanc néha naivul fejezi ki magát, népi zamattal és egyszerűséggel. Majd végigpróbálja, játékból, a legrafináltabb formákat, a legpresziózebb jelzőket. Olykor rousseau-i ábrándokba merül. Máskor werther-i világfájdalomba látszik esni, mint a Tihanyi Ekhóhoz címzett híres poémában.”

Babits elragadtatott szavai nyomán egyes fiatalkori verseinek rokon hangütésében mint-ha Csokonainak ezek a rokokó bravúrai hangzanának föl. Neki, mint poeta doctusnak, mégis a valóságot megjelenítő művész varázsa tetszik:

„A Lilla-dalok mellé kezdtek már gyűlni az ódák is. Csak név szerint ódák. Igazában néha nagyon is realisztikus életképek, olykor megpárikázott csúfolódás, máskor mély melankóliájú ének a mulandóságról vagy himnusz a magányossághoz... A gyönyörű, csengő-bongó szerelmi versikék ritkulnak. Helyettük vaskosabb paraszténekek jelennek meg, realisztikus népi helyzetdalok, mint Burnsénál.”

Csokonai vígeposzában Babits egy világirodalmi téma örök motívumát látja, ebben is az éles és friss valóság képét. Bizonyítéka ez értékítéletének: „Nem is annak a kornak volt költője, amelyben élt. Ő maga a huszadik századot jelöli korának. Bizonyos, hogy előreszaladt, egy realisztikusabb ízlésű időbe.”

Burns, Rousseau, sőt Goethe sorába állítja Csokonait, mint filozófus költőt. Talán ezért írja a Lélek halhatatlanságáról: „Remekmű ez a búcsúztató... leszámolás élettel, halállal, hittel és túlvilággal... Csokonai verse mégis modern, éppen nem »hideg ész«. Inkább csupa romantikus vívódás.”

Babits Németh László Kisebbségben c. irodalomtörténeti revíziójára írt bírálatában összegezte és sarkította élményét és értékítéletét Csokonairól:

„Minden irodalomban vannak tehetségek, akiknek hatása nem rögtönös, de annál biztosabb és erősebb. Csokonai, mint Stendhal, jóval halála utáni időre jósolta csillagának feltűntét. De Csokonai azonnal is hatott, hisz Kazinczy és Kölcsey éppen hatása ellen érezték szükségesnek szót emelni. Szavuknak nem sok fogamatja lett az utókor előtt. A megrostált, túl-kritizált költők, Csokonai és Berzsenyi sokkal, de sokkal erősebben hatottak a következő évszázadra, mint szigorú kritikusaik. Erről a magam életére visszamenőleg én is tanú vagyok. Ifjonta minden kortársam lelkesedett Csokonaiért, a jobbak Berzsenyiért is; míg Kölcsey közömbös volt s Kazinczy szinte ellenszenves.”

Babits legnagyobb tanítványa, Szabó Lőrinc, nekrológiájában így összegezi jelentőségét a magyar irodalomban: „Filozófusi hajlama és szerzett tudása, ez az első kézből való óriási tudás, csak gazdagította és emelte a költészetét. E tekintetben csak a tudós Csokonai és a még tudósabb Arany az elődei idehaza.”

(Somogy 1980., 8. évf. 4. sz. 40–41.)

LEVELEK BABITSHOZ, BABITSRÓL

Babits és Szabó Ervin barátsága

Dokumentumok a Babits-hagyatékából

Babits az irodalmi köztudatban mint „polgári humanista” vagy „liberális” él. De még hiányos életrajzai és bibliográfiai is több olyan nyomra vezetnek, amelyek a magyar radikalizmus vezető alakjaihoz fűződő szoros kapcsolatát bizonyítják.

Már a Négyesy-szemináriumban olyan baloldaliakkal tartott ismeretséget és barátságot, persze Juhász Gyulán és Mohácsi Jenőn kívül, mint Bánóczy László, Czóbel Ernő, Pogány József, Sas Andor; diákkori olvasmányai között a nagy viktoriánus angolok, Darwin, Spencer, Ruskin, Morris, Crane szerepeltek; a Nyugatban Lukács György egyik első méltatója; a Huszadik Században 1912-ben részt vesz az „Irodalom és társadalom” vitájában; 1913. február 8-án a Galilei-körben „*Az anyag metafizikája*” címmel tart előadást; fennmaradtak a baloldali ifjúsági mozgalmak vezetőinek, Illés Bélának és Komját Aladárnak hozzá írt levelei; korán ír a Népszavába, gyakran a Világba, majd Hatvany Pesti Naplójába és Esztendőjébe; barátai az első világháború alatt Dienes Pál, Fülep Lajos, Mannheim Károly, Szilasi Vilmos és a 19-es egyetemi tanárok, Benedek Marcell, Király György, Révay József, Turóczi-Trostler József. 1918 decemberében Orgoványban kivégzik nagybátyját, Buday Dezső jogakadémiai tanárt, a kecskeméti direktórium elnökét.

A háború kitörésekor azokkal az írókkal épít ki kapcsolatot, akik a béke oldalán állnak. Őt magát a háború rettenete négy éven keresztül gyötri. De csak a háború kellős közepén, valósággal egy véletlen révén kerül össze Szabó Ervinnel, az antimilitarista mozgalom fő irányítójával, barátságuk azonban a háború végéig egyre erősödik és jelentékeny művekben manifesztálódik.

Szabó Ervin az utóbbi években kezdi elfoglalni a maga méltó helyét a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom történetében. Litván György, több mint kétezerre rúgó külföldi levelének kutatója, a következőket írja róla: „A magyar munkásmozgalom és szocializmus 1918-ig terjedő korszakának tulajdonképpen két nemzetközileg ismert és elismert embere volt: Frankel Leó és Szabó Ervin”. (Történelmi Szemle 1964. 26–63. o.) Hajdú Tibor, 1918 történésze, joggal állapítja meg róla: „Saját korában nem találunk senkit, aki kevesebb tévedéssel alkalmazta a marxizmust a magyarországi társadalomra... Marxista volt elméleti alapját tekintve, amennyiben azonnal felismerte az orosz forradalom igazságát és nemzetközi jelentőségét”. (A M. Tud. Akad. fil. és tört. tud. oszt. közl. 1968. 125–26.) Kunfi Zsigmond már régen megmondta róla: „Az antimilitarizmusnak és a tudományos pacifizmusnak vezető szelleme, egyetlen komoly és igazi teoretikusa volt Magyarországon.” Annál szomorúbb, hogy az első tudományos jellegű monográfia Szabó Ervinről nem magyar nyelven jelent meg, hanem délszláv kutatótól Jugoszláviában. Fedora Bikar műve ez: „Uloga Ervina Szabóa u radničkom pokretu Madara i nemadarskih naroda Ugarske od 1900 do 1918”. (Zagreb 1963.)

Szabó Ervin Babits feltűnése óta érdeklődött iránta. Ady mellett kedvenc költője volt. Amikor Hatvany Lajos akciót indított, hogy Fogarásról a fővárosba hozza fel a költőt, Szabó Ervin felajánlotta, hogy az általa igazgatott Fővárosi Könyvtárban szívesen biztosít neki állást. Babits azonban inkább az újpesti tanárságot választotta. Szabó Ervinnel nem is találkozott előbb, mint a háború derekán. Schöpflin Aladár mutatta be neki, régi ismerőse a Társadalomtudományi Társaságból. Schöpflin így írja le megismerkedésüket és összebarátkozásukat: „Egy nap estefelé együtt ültünk ketten Babitscsal a Central kávéházban. Egyszerre csak belépett a kávéházba egy közepesnél valamivel alacsonyabb termetű, kreolos arcszínű, bajuszos úri ember. Köszöntünk egymásnak, mire Babits hal- kan megkérdezte tőlem, ki ez? Megmondtam neki: Szabó Ervin, a kitűnő társadalomtu- dós. Babits érdeklődve nézett fel és azt mondta: Szeretnék vele megismerkedni. Én erre odamentem Szabó Ervinhez, beszéltem vele néhány szót és meghívtam, üljön aszta- lunkhoz. Szabó Ervin örömmel fogadta meghívásomat, mondta, hogy már rég szeretett volna a költővel megismerkedni. Így kerültek egymással ismeretségbe és egyúttal jó ba- rátságba a költő és a szociológus. Ettől kezdve sűrűn, néha hetekig mindennap talál- koztak. Meglepetve láttam, hogy bár a szellemi élet oly különböző területein élnek és dolgoznak, mennyi érintkezési pontot tudnak találni és milyen hamar beleelegyedtek a beszélgetésbe. Kiderült, hogy Szabó Ervin jól van tájékozódva irodalmi dolgokban is. Babits és Szabó Ervin között meleg barátság fejlődött ki, beszélgetéseik közben kide- rült, hogy a szociológia Babitsnak mégsem olyan teljesen idegen terület; érdeklődött, kérdéseket intézett barátjához, egy-egy kérdésben megmondta véleményét, sőt kérde- zősködött arról is, hogy milyen könyvekből szerezhetne behatóbb tájékozottságot.” (To- vább 1947. május 30.)

Szabó Ervin mint kitűnő szervező nagy szerepet játszott Budapest szellemi életében. Nemcsak mint a legmodernebb budapesti könyvtár, a Fővárosi Könyvtár igazgatója, ha- nem mint publikációs lehetőségek irányítója is. Szabó Ervinnek három lehetősége volt ekkoriban az írók műveinek közzétételére. Szerkesztője volt a polgári radikalizmus fo- lyóiratának, a Huszadik Száznak; kulturális rovatvezetője volt a radikális értelmiség napilapjának, a Világnak; és megszervezője volt az Új Magyarország könyvkiadóválla- latnak, a Népszava nyomdával és a Lantos könyvkereskedelemmel együttműködő új cégnek a háborúellenes könyvek kiadására. Babitsnak Szabó Ervin mind a négy tevékenységi területe rendelkezésre állt, és mint az alább közölt Babitshoz intézett levelekből látható, Babits hajlandóságát mind a négy területen érvényesítette is.

1916–17-ben Szabó Ervin úgy látta, eljött az idő az írók bevonására a háborúellenes mozgalomba. Lukács György a következőképpen emlékszik vissza az egyik ilyen talál- kozóra: „1916 telén találkoztunk először. Szabó Ervin hívott össze néhány magyar író (Babits Mihályt, Balázs Bélát, Gábor Andort és engem) beszélgetni arról: mit tehetné- nek a magyar írók a háború ellen? Még aki nem féltette magát, az sem látta az utat, nem ismert társakat, akikkel együtt szavának, tettének igazi hatása lehetett volna.” (Irodalmi Újság 1953. jan. 29. 3. o.) Schöpflin más írói találkozókról is tud: „Akkoriban néhány íróval együtt, akik mind türelmetlenül vártuk a háború befejezését, arról ábrándoztunk, hogy egy pacifista szövetséget hozunk össze írókból, tudósokból és a szellemi élet más, velünk együtt érző embereiből. Gyakori összejöveteleket rendeztünk Babits Reviczky utcai lakásán. Ebben a már előttem is naivnak tűnő szervezkedésben részt vettek Jászi Oszkár, Bíró Lajos, Lengyel Menyhért, Karinthy Frigyes és még néhányan, akiknek ne-

vére ma már nem tudok visszaemlékezni. Hónapokig tanakodtunk, de bizony nem tudtunk semmi komoly eredményre jutni. Akiiket fölszólítottunk csatlakozásra, azoknak legnagyobb része, emlékezve arra a visszahatásra, melyet Babits *Húsvét előtt* című verse támasztott hivatalos részről, nem mert, vagy nem akart közénk állni. Így tehát nem jutottunk semmi eredményre, csak beszélgettünk arról, hogy miképp lehetne nekünk is valamivel hozzájárulni a háború befejezéséhez, új magyar szellemi légkör megteremtéséhez.” Szabó Ervin egyik Babitshoz intézett levelében egy harmadik fajta összejövetelről is értesülünk, ez Lengyel Menyhért, az Egyszerű gondolatok című swifti keserűséggel és gúnnyal megírt pacifista könyv szerzőjének lakásán ment végbe. Ezeknek az összejöveteleknek volt az eredménye az Európa Lovagjai című szervezet létrejötte (1. tanulmányomat: Babits a világbékeért, *Filológiai Közöny* 1967.) és az a kiáltvány, amelyet 1918. november 2-án tett közzé a radikális magyar értelmiség. (Vö.: Gál István: Bartók Béla és a Kelet-Közép-Európa-kutatás kezdetei. Helikon 1966.)

A világháború harmadik-negyedik évének világraszóló szenzációja volt a két orosz forradalom, amelyben a legkiválóbb hazai koponyák sem tudtak tájékozódni. Schöpplin visszaemlékezésében híven leírja, mennyit köszönhetett az ő szűkebb baráti körük Szabó Ervin tájékozottságának és ítélőképességének: „Mi, akik írók voltunk, nem tudtuk azonnal meglátni ennek az eseménynek történelmi jelentőségét. Szabó Ervin volt a dolgról legjobban tájékozva, ő, ha szintén nem tudhatta is pontosan akkor még, mi történik Oroszországban, de sokkal jobban ismerte mint mi az előzményeket, az oroszországi társadalmi állapotokat. Ő már akkor várta a forradalom kitörését, amikor nekünk még sejtelmünk sem lehetett róla. Az Oroszországból egyre sűrűbben érkező hírek, melyekben már napról-napra jobban kiemelkedett Lenin neve, rövidesen megérlelték benne az orosz forradalomban való hitet. Minket, Babitsot és engem, ő ismertetett meg az orosz forradalmárok tanításaival, mert csak ő ismerte a kérdésnek irodalmát.”

Szabó Ervin 1918 nyarán súlyos beteg lett. Gyöngye tüdejéhez és túlfeszített munkájához valószínűleg a spanyol járvány járulhatott hozzá. Hűséges munkatársa, utolsó élő barátja, Kóhalmi Béla közölte velem, hogy betegeskedése idejére eltűnt a fővárosból és senki sem tudta, hol bujdokol. A Babitshoz intézett rövid levelek világosítanak fel arról, hogy egy kis Fejér megyei faluban, Sárszentágotán robotolt élete főművén, a „Társadalmi és pártharcok a 48–49-es forradalomban”-on, megindította a *Természet és Társadalom* c. új könyvsorozatot. Ebben tette közzé Babits Kant-fordítását, Az örök békét. De Babits bevezetője és a könyvhöz fűzött jegyzetek mutatják, milyen sokat foglalkozott Szabó Ervin még ekkor is Babits felvilágosításával. Tolsztoj egyik művének fordítására is rábeszélte Babitsot. Jászi Oszkár nővére, Madzsar Józsefné gondozta gellérthegy-i lakásában, amikor falusi rejtékhelyéről vissza-visszaszökött a fővárosba, hogy futó ügyeit elintézzze. Az egyik Babitshoz intézett levél, két héttel halála előtt, még arról tanúskodik, hogy tele volt tervekkel és reményekkel. A magyar sajtó azonban október 1-jén már elparentálta, nem felejtkezve meg arról, hogy az új szovjet akadémia az elsők között választotta be tagjai sorába.

Szabó Ervin alábbi levelei nemcsak azért érdekesek, mert saját életének ismeretlen utolsó szakaszára vetnek némi világosságot, hanem azért is, mert csaknem teljesen ismeretlen volt Babitscsal való bensőséges barátsága. A levelekhez, megértésük végett, néhány kiegészítő észrevételt fűzök. A 2. levélben említett Pali Dienes Pál, Babits legjobb barátja tisztviselőtelepi tanár korából; 1919 után a londoni egyetem matematika

professzora. A 3.-ban kért Kazinczy-tanulmányt Babits sajnos sohasem írta meg. Az 5.-ben említett Schöpflin 1908 és 1919 között radikálisabb volt íásaiban, mint később: ezt a korszakát érdemes lenne feldolgozni. A 6.-ban említett stájerországi közös nyaralás eddigi tudomásunk szerint nem valósult meg. A 7.-ben előforduló Leopold Lajos polgári szociológus, szekszárdi család sarja, Babits régi ismerőse. A 11.-ben említett Aladár Komjáthy Aladár, Babits kedvenc újpesti tanítványa, a későbbi költő és filozófus. A 12.-ben említett Oszkár Jászi Oszkár. A 13.-ban szereplő Kálmán valószínűleg Harányi Kálmán.

Szabó Ervin levelei Babits Mihályhoz

1.

Sárszentágota (Fehér m)
1916. július 24.

Kedves Tanár úr,
itt vagyok újra. Elszánta-e magát? Ha – amit remélek – igen: indulhatnánk hétfőn vagy kedden (a hajótól függ). Kérem, értesítsen ide, ahol a pusztai élet örömeit élvezem az utolsó napig.

Szíves üdvözzel, mit legyen szíves a kedves Társaság többi tagjának is közvetíteni.
Őszinte híve
Szabó Ervin

2.

Kedves Barátom,
Most értesít Pali az elhalasztásról. Én nekem muszáj ma mennem, tehát Pali is jön és jöjjön tehát biztosan. Indulunk 2.15 kor a Nyugatiról

Üdv. Szabó

3.

Huszadik Század

Budapest, 1916. nov. 26.
I. Ménesi út 19.

Kedves Barátom, megkaphatnám-e Kazinczydat a jan. számra (vagyis legkésőbb dec. 15-ig)?

S mikor láthatnálak?

Szívből üdvözl
Ervin

Hátlap, címzés dr. Babits Mihály úrnak, Reviczky u. 7. Bp. 8.

4.

Hétfő

Kedves Mihály,

Lengyel Menyhért arról értesít, hogy ma d. u. $\frac{1}{2}$ 5–5 között vár minket (lakása: Fővám tér 2). Javaslom, találkozzunk $\frac{1}{2}$ 5-kor a Dunaparton, a Ferenc József-híd és az Erzsébet híd között. Szépen odasüt a nap,

Ölel
Ervin

5.

Kedves Mihály, természetesen nagyon jó volna, ha Schöpflin is feljönne.

E.

6.

hétfő

Kedves Mihály, azért jöttem, hogy elcsábítsalak nyaralni Stiriába, gyönyörű helyen volna szoba is (a Gesäuseben). Ha érdekel az ügy: jer fel holnap a könyvtárba.

Sok szívélyes üdvözlettel
(Névjegy)

7.

febr. 7.

Kedves M.

elfelejtettem, hogy megkérdezzek mikor volna kedved Leopold Lajoshoz jönni. Holnap (pénteken) vagy szombaton? Délután $\frac{1}{2}$ 6–6-kor Bristol.

Ölel
Ervin

8.

I. Ménesi út 19. jún. 10.

Kedves Mihályom.

Aladárnak ma d. u. hozzám kellene jönnie; én azonban váratlan temetésre kell hogy menjek. Bejön-e ő előzőleg Hozzád? Ha igen, légy szíves, add át neki a mellékelt írást. Ha nem: add meg a hordárnak (ill. ird a borítékra) címét, hogy elvigye hozzá.

Mit csinál Kant?

Szívből üdvözl
Ervin

9.

Világ
(Gépirat)

Budapest, 1918. júl. 3.
I. Ménesi út 19.

Igen tisztelt Uram.

Van szerencsém a Világ tárcasorozata munkatársainak f. hó 8-án, hétfőn d. u. 6 órakor a Közp. Könyvtár (Egyet u. 1.) különhelyiségébe tart. összejöv-re meghívni.

Szabó Ervin s. k.

10.

Világ
tárcarovata

Sárszentágota, 1918. júl. 25.
Fehér megye

Kedves Mihályom,

remélem, lázad hamar kiizzadtad s egészen rendben vagy.

Mellékelve küldöm Neked a Kant

1) külső borítékjának,

2) címlapjának,

3) belső címlapjának levonatait.

Kérlek, javítsd ki s küldd a többivel a nyomdának vissza (Világosság-nyomda, VIII. Conti u. 4.)

Én még mindig oly gyöngé és bágyadt vagyok, mint még soha életemben. Egész nap fekszem vagy ülök, kabátokba és kendőkbe bugyolálva.

Aladárral együtt sokszor és szeretettel üdvözlöl és ölel
Ervin

11.

Sárszentágota, Fehér m.
1918. júl. 28.

Kedves Mihályom,

én hétfőn hazautazom (még mindig kissé nyavalyásan): arra kérlek, mondd meg Aladárnak, keressen föl kedden az összes írásokkal. De nem d. u. 5-ig, mert akkor az orvosnál leszek, hanem vagy d. e. vagy 5– $\frac{1}{2}$ 6 után.

Nem izgatta fel a szegény fiút nagyon az apja esete?

Aladárnak szintén írok, de hogy Újpestre mikor ér írásom, ki tudja.

Baráti szeretettel
Ervin

12.

(1918) Szept. 14.

Kedves Mihályom,
örömmel hallottam Oszkártól, hogy lázad elmúlt és útra készülsz. Bárcsak így volna.
Remélem, látlak előbb. Nagyon nélkülözlek.

Addig is kérlek: a mesesorozat terve konkrét formákat ölt; küldd el a Tolsztojt (ha lehet, az eredetivel) hogy véglegesen dönthessek. Illusztrálva lesz. Kis unokaöcsém elhozhatja. A viszontlátásra.

Baráti szeretettel
E.

13.

Kedves Mihályom,
én itt vagyok a könyvtárban. Ha 7 óra felé feljössz, addigra ide telefonálhatnám Kálmánt és megbeszélhetnők a dolgokat.

Az Előf. felhívást hozd kérlek magaddal

Ölel
E.

A levelek az Országos Széchényi Könyvtár Babits-hagyatékában vannak. Közlésükre a Jelenkorban Keresztury Dezső kurátor adott engedélyt.

(Jelenkor 1968. nov., 11. évf. 11. sz. 1008–1013.)

Pavel Ágoston levelei Babits Mihályhoz

Az Országos Széchényi Könyvtár Babits-hagyatékában két levél található Pavel Ágostontól. Az egyik irodalomszervező tevékenységére vonatkozik. Bár a Vasi Szemle szintén adott ki verseskönyvet, ő úgy látta, hogy Weöres Sándornak első könyve a Nyugatnál kell hogy megjelenjék. Pavel vidéki elzártságában nem volt informálva arról, hogy a Nyugat emblémájával megjelenő versesköteteket vagy a szerzők maguk adták ki, vagy pedig a Baumgarten Alapítvány járult hozzá a nyomdaköltségekhez. Weöres Sándor első kötete így nem a Nyugat kiadásában jelent meg, de méltó fogadtatásban részesült: Illyés Gyula írt róla tanulmányának beillő méltatást. Pavel levele után Weöres Sándor ismertette a Nyugatban „Vak völgy ölén így zsolozsmázok” című kötetét. (1934. I. 460.) Följegyzésre érdemes, hogy Pavel következő verseskötetét, a „Felgyújtott erdőt” Radnóti Miklós ismertette a Nyugatban (1937. II. 208.).

Pavel szlovénből készült fordítását, Ivan Cankar „Jernej szolgaleány” c. regényét ketten is bemutatták: Nagy Lajos és Nagypál István (azaz Schöpflin Gyula) (Nyugat, 1937. II. 458–460.). Ezt megelőzően jelent meg Pavel nagyobb tanulmánya a kiváló szlovén szerzőről (1937. II. 281–283.). A szlovén irodalom remekére Mohácsi Jenő már régebben felhívta a figyelmet (Nyugat, 1930. II. 726–727.). Visszatért rá Keresztury Dezső (1941. 183–185.). Pavel Ágostonnak terjedelmes méltatása jelent meg a Nyugatban Az ember tragédiája szlovén fordításáról (1940. 148–150.).

„Kedves Mester,

Weores (sic!) Sándor első kötetéről szeretnék (a) Nyugattal, mint kiadóvállalattal szót cserélni. Weorest sürgősen a Nyugatnak bemutatnom. Meg vagyok győződve, hogy nincs irodalmi fórum, mely jobban ismerné és értékelné az ő rendkívüli tehetségét és elhivatottságát, mint a Nyugat. Azért hát bátran és nyíltan szólhatok. Weores már közel egy éve keres kiadót első kötetéhez, mely bizonyára óriási feltűnést és sikert fog aratni. Eddig minden vállalat kitért ajánlatunk elől, mert egyoldalúan üzleti szempontból, de még így is vaksi szemekkel nézte a kérdést. Pedig meg vagyok győződve, hogy a Weores-kötet még üzletnek sem lesz utolsó, ha a propaganda is megteszi a magáét. Már most mély tisztelettel kérdelem: van-e valamelyes kilátás arra, hogy a Weores I. kötetét a Nyugat hamarosan kiadhassa?

Igen hálásak volnánk mindkettén, ha kedves Mester szíves volna bennünket a fenti kérdésre vonatkozólag pár őszinte sorral tájékoztatni.

Igaz nagyrabecsüléssel és hódolattal

Dr. Pavel Ágoston
múzeumi igazgatóh.”

Szombathely 1933. május 28.
Szent Imre u. 5.

Szombathely, 1939. évi január hó 8-án

„Mélyen tisztelt Főszerkesztő Uram,
mellékelve küldöm Weöres Sándornak megbízásából a Gazdag Erzsike „Üvegcsengő”
c. verseskötetéről – amely karácsonyra a Vasi Szemle kiadásában jelent meg – szóló kri-
tikáját a Nyugat számára. –

Volna-e lehetőség – és kb. mikorra – Cankar egy újabb regényfordításának kiadására??

Egyúttal boldogujesztendőt (sic!), bort, búzát, békességet és sok jó egészséget kíván-
va vagyok – mint mindig – nagyságos tisztelettel

Pavel Ágoston”

(Életünk 1972. júl.–aug., 4. sz. 348.)

Fülep Lajos levelei Babitshoz

Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának Babits-hagyatékában Fülep Lajos több levele található. Ezek zengővárkonyi életének közéleti és anyagi körülményeire vetnek fényt, de értékes adatokat tartalmaznak Babitshoz és a Nyugathoz való viszonyára vonatkozóan is.

Az 1. levél még 1919-ből való, amikor ő is Pesten lakott, az I. kerület Logodi utca 51. szám alatt. Értékes bizonyítéka ez annak a kevés dokumentumnak, amely Babits 1919-es szerkesztői tevékenységét igazolja. Irodalomtörténetírásunk általában keresztülpillant azon a tényen, hogy 19-ben Babits volt a Nyugat szerkesztője. Fülep Babitshoz fordul, hogy neki tartsa fenn Az elsodort falu kritikáját. A sebtiben írt levél 1919 májusában keletkezhetett, hiszen Az elsodort falu május 1-jén jelent meg.

A 2. levél Fülep első dunántúli lelkészi posztjáról íródott, a Tolna megyei Medináról. Éppen egyik haláláig legjobb barátja, Elek Artúr vendégeskedett ott, együtt készültek be Szekszárdra Babitshoz.

A 3., 4., 6. és 7. levél 1929 és 1931 közötti válságos korszakáról, politikai üldöztetéséről, anyagi romlásáról, majd tudományos rehabilitációjáról és helyzetének javulásáról szól. A 3. levélből kiderül, milyen konkrét veszély fenyegette 1929-ben. A pécsi ügyészség a faluba érkezett új tanító följelentésére a Horthy-korszak legveszélyesebb vádjával, nemzetgyalázással és kormányzósértéssel indított ellene nyomozást. A falu lakosságát is ellene izgatta, ahogy Fülep leírja, valóságos középkori tömegőrületet szervezett ellene. (Érdekes lenne a pécsi ügyészség aktái közül előkeresni a sötét ügy iratait, amely Fülepet az önmegsemmisítés határáig hajszolta.)

A 3. levél 1929. november 5-én kelt és e valószínűleg valaha is írt legszubjektívebb levélben Babitsot ugyan arra kéri, hogy levele tartalmát ne közölje senkivel, ma már azonban történeti forrásértéke miatt ettől eltekinthetünk. A társadalmi üldözés szélső határáig, a bebörtönzésig hajszál híján érkezett Fülepet Várkonyban, „Magyarország egyik legszebb helyén” nem várta anyagi paradicsom. Babits volt kénytelen fordulni, hogy Baumgarten-díjat kérjen magának. Babits a hamarosan bekövetkező második díjosztásnál meg is szerezte neki. 4000 pengős nagydíjat kapott. Abban az évben rajta kívül Elek Artúr, Juhász Gyula, Krúdy, Németh László, Tamási Áron, Tersánszky és Tóth Árpád kapott díjat. A 4. levél arról szól, hogy nem tud Pestre fölutazni helyi egyházi kötelezettsége miatt. Így sajnos elesett a díj átvételekor szokásos országos publicitás akkor számára annyira szükséges előnyétől is.

Az év végén újabb segélykéréssel fordult Babitshoz (a 6. levélben), de ahogy sejteni lehet, Babits egyelőre elő nem került leveléből, csupán évközi segélyre számíthatott a következő tavasszal.

A Baumgarten-díj bizonyos fokig aktivizálta Nyugat-munkatársi viszonyát. Érdemes visszapillantani azelőtti publikációira a Nyugatban. Már 1910-ben Lukács György méltó

tatja a folyóiratban Nietzsche-fordításának és -tanulmányának megjelenése alkalmából. (1910. II. 1014–15.) Föllépése a Nyugatban eléggé elhúzódott, de akkor annál nagyobb súllyal történt. Az 1918-i évfolyam később Magyar Művészet c. könyvének háromnegyed részét közli. (Európai művészet és magyar művészet. 1918. I. 484–99; Magyar építészet uo. 682–94; Magyar szobrászat uo. 807–21; a Magyar festészet majd csak az 1922-i évfolyamban jelenik meg: 229–43, 353–62, 383–98.) 1918-ban még Tihanyi Lajosról írt portréját is közli. (II. 692–96.) 1919-ben Az elsodort falu terjedelmes kritikája jelenik meg (1021–36). 1921-ben ő írja az ünnepi Dante-tanulmányt (II. 1369–82), 1923-ban Lesznai Annát méltatja (II. 282–90), 1924-ben Pethes Imrét dicsőíti (II. 722–27), 1928-ban Keleti Artúrt ismerteti (I. 311–13). 1930-ban egy új Dante-kommentárt bírál (II. 786.), erre vonatkozik a 6. levél bevezetése. A 7. levélben egy közelebbről meg nem nevezett könyvről küld recenziót, ez Mannheim Károly munkája, amelyet „A tudomány szociológiája” címmel ismertetett 1932-ben (I. 116–17). A 8. levél Gellért Oszkárhoz, mint technikai szerkesztőhöz van címezve, de Gellért annyira megfedkezett róla, hogy „Levelezésem kortársaimmal” c. művébe be sem vette, pedig róla és költészetéről rendkívül kedvezően nyilatkozik. Itt a Babits által kezdeményezett szellemtörténeti vitához kérték föl hozzászólásra, Fülep cikke meg is jelent (1931. II. 657–61). Úgyszólván valamennyi levélen végigvonul fő gondja, művészetfilozófiájának befejezése és publikálása. Ezt az évtizedek során újra és újfogalmazott és végül is kéziratban maradt fő művét fejezetenkint óhajtott először magyarul, majd teljes egészében németül publikálni (I. 6. levél.). A Nyugat táborának nagy véleményére róla jellemző, hogy a 25 éves jubileumra őt is elvárták. 9. levelében, amelyet ugyan a Nyugat szerkesztőségéhez intézett, de amely Babitshoz került mint meghívása valószínű kezdeményezőjéhez, ezt a pesti fölrándulást lemondja. Érdekes fölsorolni, kik jelentek meg végül is a nagy nemzedékből a Zeneakadémia pódiumán: Babits, Füst, Gellért, Karinthy, Kosztolányi, Laczkó, Móricz, Schöppflin és Szép Ernő.

1933-ban Fülep még részt vesz az ormánsági vitában a dunántúli magyarság pusztulásáról. (Mít mond a szemtanú. II. 281–87.) Erre vonatkozóan azonban nem maradt fenn levele. Föltételezhető, hogy vagy sajátmaga küldte be véleményét, vagy Illyés szólította föl ennek kifejtésére. Ezzel az ankétal és a nyomdában támadt nemzetközi irodalommal Fülep a népi írók mozgalmába került bele akarva-akaratlanul. Illyés után Kodolányi is leutazott hozzá Bajcsy-Zsilinszkyvel, majd Németh László emlegetései után (a Tanúban Ady mellé állítja) új ismerősök járnak le hozzá, pl. Kerényi Károly. A Válasz 1. számának terjedelmes vezér- és programcikkét ő írja és ezzel vége is közreműködésének, a folytatás sosem jelenik meg. Németh László még annakidején közölte velem, mi volt az oka szakításuknak. Az egyik tisztára technikai, ti. Fülep tanulmánya olyan terjedelmes volt, hogy kénytelen volt nonpareille-jal szedetni, amiért Fülep megsértődött, a másik már elvi volt, nem szerette az östehetség paraszttírókat, és akkor még Veres Pétert is ilyennek minősítette; ugyanakkor azonban Szentkuthy prózáját és Sötér novelláit sem kedvelte.

A levelek több passzusa Zengővárkony és Pécs iránti vonzódását is megmagyarázza. „Városról azért jöttem ide kis faluba, hogy még több nyugalmam s időm legyen nagyobb méretű tudományos munkáim folytatásához és befejezéséhez.” Tudományos munkája mellett társadalomjavító elképzelései is voltak: „Kezdtém remélni, szívós, odaadó munkával, szeretettel előre vihetem őket”. A Pécsre meghívott Babitsékát azzal invitálja

Várkonyba, hogy „ez a mai Magyarország egyik legszebb helye.” Érdekes Pécsről való jó véleménye, Pécs jellegének valósággal klasszikusan tömör megfogalmazása: „Pest után talán a legvárosabb városunk.” A pécsi egyetemi könyvtárról azonban annál szomorúbb képet fest. Ennek ellenére föllelkesülve készül magántanári és megbízott előadói szereplésére az egyetemen.

Az 1918–19-iki pesti egyetemi tanárok szomorú és sanyarú sorsáról a húszas években éppen eleget tudhattak mind a ketten. Király György túlmunkából eredő korai halála többi akkori kollégái nehéz küszködésére figyelmeztette őket. Benedek Marcell, Bonkáló Sándor, Czebe Gyula, Kallós Ede, Révay József és Turóczi-Trostler József középiskolai tanárként, kiadványállati lektorként vagy fordítóként tengette életét és tékozolta tehetségét. Fülep büszkélkedve és örömmel írja le Babitsnak saját egyetemi rehabilitációját abban a reményben, hogy mások fogják követni: „Bárcsak precedens lenne belőle és visszavinnék mindazokat, akik arra valók.” Ez a 6. levél egyúttal tisztázza fokozatos térnyerését a pécsi bölcsészkaron: Halasy-Nagy József művészettfilozófiából habilitálta, a kar ezután fölkerlte művészettörténeti kurzus tartására és ehhez hozzátehetjük, amikor Koltay-Kastner Jenőt a Római Magyar Akadémia igazgatójának nevezték ki, őt kérték föl az olasz tanszék vezetésére. Egyet. ny. r. tanári kinevezésére azonban csak 1946-ban, Keresztury Dezső minisztersége alatt került sor.

Fülep Lajos a M. Tud. Akadémiára került hagyatékában ezeknek a leveleknek egy-két válaszlevelére számíthatunk Babitstól vagy a Nyugat szerkesztőségétől. Ezek azonban csak szerény kiegészítései lehetnek azoknak a tényeknek, amelyekbe Fülep alábbi levelei mély bepillantást engednek.

1.

I. Logodi u. 51

Kedves Uram,

Szabó Dezső regényéről szeretnék írni a Nyugatnak, hosszabb cikket, különállót, nem a Figyelő rovatba. A regényt már elolvastam, igen rossz, de azért behatóbban kell vele foglalkozni. Kérem tehát, legyen szíves számomra fönntartani a dolgot, a cikket egy-két nap alatt megírom s elküldöm Önnek.

Ha mégis valami akadály volt, kérem, értesítsen azonnal, hogy hiába ne írjak.

Igaz híve
Fülep Lajos

2.

Medina 1921. aug. 29.

Kedves Barátom!

Szíves soraidnak igen megörültem, de oly rövid terminust szabtal a beruccanásra, – 3 napot! – amennyi alatt nehéz, csaknem lehetetlen aktuálni.

Körülbelül ugyanakkor, amikor te írtál ide, írt neked innen oda Elek Artúr (aki jelenleg itt van) ugyancsak találkozássra nézvést; a leveleitek keresztezték egymást; kérdés azonban, megkaptad-e, mert ő címül csak „Szekszárd”-ot írt. De akkor még ő is azt gondolta, hogy te tovább Szekszárdon maradsz.

Már most ami az én bemeneteletem – s velem az övét illeti, nemigen valószínű, hogy elseje előtt meg fog történni.

Ha mégis mód kerülne rá, akkor természetesen élni fogunk vele s meg fogunk keresni téged. Ha azonban valamelyest meghosszabbodnék szekszárdi tartózkodásod, akkor kbelül biztosra mondhatom, hogy rövidesen beruccanunk s megkeresünk a jövő hónap első napjainak valamelyikén. Ha tehát valamiképpen mégis tovább maradnál, mint lev. lapodon jelezted, kérlek, ne restellj róla értesíteni.

Szíves üdvözzlettel
Fülep Lajos

3.

Zengővárkony, up. Pécsvárad, 1929. XI. 5.

Kedves Barátom,

hosszas tépelődés és küszködés után írom e sorokat. Olyat kell elmondanom bennük, amit minden áron titkolni igyekszem s végül – kérem. De odajutottam, hogy kénytelen vagyok vele.

Ez az esztendő katasztrofális reám szellemi és anyagi tekintetben. Városról azért jöttem ide kis faluba, hogy még több nyugalmam s időm legyen nagyobb méretű tudományos munkáim folytatásához és befejezéséhez. Különösen a művészet-filozófiámmal reméltem itt mielőbb elkészülni. S olyan baleset szakadt reám, hogy csak áldozatául nem estem, s ha nem segítetek rajtam, nem is tudom, mi lesz velem. Baranyában vagyok, a vadnál rosszabbak, mert elfajultak között. Ezeket akartam megmenteni. Meg is voltam velük, úgyhogy kezdtem remélni, szívós, odaadó munkával, szeretettel előre vihetem őket. Februárban aztán új tanító került ide, fiatal ember, s azzal a céllal, hogy engem elpusztítson, ő maga maradjon itt. S megörjített és ellenem vadított itt csaknem mindenkit. Csak a középkorban lehet ilyen fokú, a szó teljes patológiai értelmében tömeg-örületnek mását találni. Az elvetemült gazember, akiről azóta kiderült, hogy Nagyváradon egy évet ült pénztár kirablása miatt, a legaljasabb eszközökkel próbált engem megölni; így pl. följelentett nemzetgyalázásért és kormányzósértésért, hamis tanúkat is állított, úgyhogy hónapokig a bebörtönöztetés veszélye volt rajtam. Szerencsére a pécsi ügyésznek volt annyi esze, hogy átlátta a gonoszságot s az eljárást végül is megszüntette.

De sok volna mindent elsorolni. Elég az hozzá, hogy február óta minden nap minden percében emésztődöm s csoda, hogy még vagyok. Idegeim a végső bomlásig jutottak, eszem csak ezeken a dolgokon jár, s ami még bonyolítja a csapást, anyagilag küszködöm az elmerüléssel. Helyzetem előbb se volt rózsásnak mondható, de megéltem; most azonban nyakig bele kellett másznom az adósságba s a magam erejével ki nem lábolok belőle.

Tudom, hogy tavaly az én nevem is előkerült a Baumgartennél. S tudom, mit mondta rá. Igazad volt. Ha megkaptam volna is, tavaly nem fogadtam volna el a díjat azzal, hogy adjátok olyannak, aki jobban rászorul. de most én vagyok az, aki talán legjobban rászorulok.

Az itteni gyalázatos állapotoknak talán csak vége lesz már, de akkor is fönmarad számomra a szörnyű anyagi gond, mely megbénít. S pár hétre el is kellene mennem valahova ebből a környezetből, hogy újra ember legyek. Ha legalább az anyagi gondtól

megszabadulok, akkor van reményem rá, hogy mindenképpen talpra tudok állni s újra dolgozhatok. Ehhez kérem a Te segítő kezéd. Ismétlem, normális viszonyaim közt soha se kértem, sőt el se fogadtam volna Baumgarten-díjat, most azonban kénytelen vagyok vele. Ez, úgy érzem, még meg tudna menteni – s talán mégis kár volna nyomorultul elpusztulnom most, amikor eddigi törődésem java eredményét adhatom.

Tudom, Tőled függ minden, azért egyenesen Hozzád fordulok és kérlek, tedd meg értem, amit megtehetsz.

S arra is kérlek, levelem tartalmát ne közöld senkivel. Az ember nem tehet róla, ha beleesik a ganéjba, de azért röstelli.

Igaz szeretettel köszönt
Fülep Lajos

4.

Zengővárkony, up. Pécsvárad, 1930. I. 16.

Kedves Barátom,

Hálás köszönettel vettem mind szíves értesítésed, mind pedig a rám nézve olyan fontos, életbevágó határozatot. Hogy milyen nagy jótétemény nekem, előző levelemből már tudod – nem is fogok róla megfedkezni soha egy percre se s erkölcsi kötelezettségemnek fogom érezni egész életemre, hogy kiérdemeljem bizalmatokat és jóságtokat.

Sajnos, az ünnepélyes alkalomra nem tudok fölmenni, mert november közepe óta egy régebbi, most kiújult betegséggel kínlódom, melytől alig hogy mindennapi dolgaim végezni tudom. Hozzá még másnap, 19-én itt egyházi közgyűlésem van, melyet már nem halaszthatok el s nélkülem nem tartható meg. Pedig szerettem volna személyesen is megköszönni a jótéteményt és valóságban is viszonzni a leveledben küldött „meleg kézszorítást”.

Eddig való hallgatásodnak okaival teljesen tisztában voltam és nem is vártam előbbre a választ, mint ahogy megjött. A Te helyzetedben nem is cselekedhetél másként.

Az Erdélyi Helikonban olvasom, hogy a Nyugat kritikai részét bővíteni szándékoztok. Az idén, ha egészségem megengedi, néhány nagyobb lélegzetű dologgal szándékozom kirukkolni, közülök egyik-másik csaknem egészen készen van – emellett azonban szívesen írnék kritikákat is. Ha tehát kezetek ügyébe akad olyan könyv, melyről azt véletek, hogy nekem való téma volna, szívesen állok rendelkezésetekre. Ezt egyébként mentőül megírom majd Gellértnek is.

Köszönetem megismételve szeretettel üdvözöllek

igaz híved és tisztelőd
Fülep Lajos

5.

Zengővárkony, up. Pécsvárad, 1930. V. 9.

Kedves Barátom,

úgy hallom, e hónapban Pécsre s irodalmi estére jöttek.

Itt lakom a szomszédban, vasúton 1 órányira, autón 15 percnire Pécestől. Arra kérlek, vegyétek programotokba Zengővárkonyt s randuljatok ki ide mindnyájan. Az estélyre,

ha valami meg nem akadályoz, magam is bemegyek s ott még beszélhetünk a dologról – most az a fő, hogy a tervetekben benne legyen. Talán úgy csinálhatnátok, hogy másnap nem mennétek vissza az első vonattal, hanem akár vasúton, akár autón kijönnétek előbb ide. Megbánni nem fogjátok: ez a mai Magyarország egyik legszebb helye.

Végtelenül örülnék, ha kijönnétek.

Szeretettel köszönt igaz tisztelőd
Fülep Lajos

6.

Zengővárkony, up. Pécsvárad, 1930. XI. 7.

Kedves Barátom,

szégyenletesen elkéstem ezzel a kis recenzióval, de nehéz volt leülnöm hozzá, minden jó szándéka mellett igen-igen gyengécske s nem akartam stroncálni, mert Részedről jóindulatot tételeztem föl iránta. Kérlek, ne haragudj a késedelemért; egyéb okom is volt rá, amin azonban most már túl vagyok s könnyebben és gyakrabban juthatok majd hozzá, Deo volente, hogy apróságokat is irkálhassak. Kívánságodhoz híven egyidejűleg megküldtem címedre Hirschler könyvét is.

Közlöm egyúttal, hogy amit tavaly ilyen tájban említettem, művészet-filozófiai munkám, nagyjában és egészében elkészült. Ezt az eredményt elsősorban a Te jóindulatodnak köszönhetem, mellyel segítségemre siettél. Életemnek talán legsúlyosabb időszakában fordultam Hozzád – nem is tudom, mi lett volna velem a Te segítséged nélkül. Ha Isten módot ad rá, hogy ne csak szóval, tettel is lerójam hálámat, boldogan fogom megtenni.

Most azzal foglalkozom, hogy említett munkám néhány fejezetét folyóiratban közlés céljára népszerűen átírom, ill. kivonatoljam. Hamarosan küldök belőle egyet, s aztán majd apránként a többit is, mert természetesen a Nyugatban gondolom közlésüket. Mentések lesznek minden céhbéli szak-modortól s azt hiszem, általános érdeklődésre tarthatnak számot. A tudományosabb igényű földolgozást németül tervezem kiadni, talán egyidejűleg a magyar, könnyebb szövegű kötettel.

Égészen bizalmasan – egyelőre, mert még nem befejezett dolog – közlöm Veled, hogy a pécsi egyetemen Nagy József filozófiaprofesszor kezdeményezésére (akit egyébként személyesen nem ismertem s így semmi részem a dologban) magántanári habilitációm van folyamatban művészet-filozófia tárgykörből. Az úgynevezett személyi szavazás már megtörtént. Mivel Nagy a kollokvium elengedését ajánlja a karnak, előreláthatóan csak próbaelőadást kell majd tartanom, ami már nemsokára esedékes is. Ha a formaszak idejében lebonyolódnak, még ez évben megkaphatom a megerősítést s a jövő félévben meg is kezdem előadásaimat. Ez is egyik oka volt elfoglaltságomnak, mert a karnak az az óhaja, hogy a művészet-filozófiai mellett művészettörténeti kurzust is tartsak, s így mindkét tárgyból nemcsak vázlatos programot kellett készítenem, hanem lehetőleg részletes anyagbeosztást is, hogy az előadásokat szükség esetén bármely pillanatban megkezdhessem. (Eredetileg t.i. korábban volt tervezve az eljárás elintézése.) Nos, nem nagy dolog ugyan ez a docentúra, s úgy gondolom, több lenne meg – de azért mégis fontosnak tartom, mert tudtommal ez az első eset, amikor az oly szerencsétlen

formában kinevezettek közül egyikünk valahogy mégis visszakerül az egyetemre. Bár csak precedens lenne belőle s visszavinnék mindazokat, akik arra valók.

Anyagilag persze – és sajnos – nem jelent semmit, mert bár Nagy prognózisa szerint minden hallgató be fog iratkozni hozzám, a lecke-pénz éppen hogy beutazási költségeimet fogja fedezni. De azért most már annyira mégis vagyok, hogy a Baumgartenből nyomasztó és megbénító adósságaim egy részét legalább ki tudtam fizetni, sőt tudtam a munkámhoz egy pár legszükségesebb könyvet beszerezni. Ez utóbbi téren persze rettenetes hátrányban vagyok, távol a nagy könyvtáraktól, Pécsen pedig jóformán semmi sincs meg. Az egyetem könyvdotációja is minimális, még a fontosabb folyóiratokra se futja.

Tavasszal írtad, hogy tervezett pécsi kirándulásotok az őszre maradt. Az ősz itt van, de a Ti jövedeletekről még nem hallok hírt. Nagyon örülnék pedig neki, ha nálam tiszteletlennek. De egyébként, a Nyugat szempontjából is, úgy vélem, jó volna Pécsre egy kicsit megmozgatni, hiszen Pest után talán a legvárosabb városunk. Ha valamiben szolgáltatatokra lehetek, kérlek, rendelkezetek velem.

Igaz tisztelettel és szeretettel üdvözöl
híved
Fülep Lajos

7.

Zengővárkony, up. Pécsvárad 1931. XI. 13.

Kedves Barátom,

küldök egy kis recenziót – ha megfelel Nektek. (Honorárium ilyen apróságért nem jár.)

Szorongva látom a Nyugat terjedelmének megszükkítését – szerettem volna már művészet-filozófiám valamelyik rövidebbre vont s népszerűbben átírt fejezetével bekopogtatni, de legrövidebbre fogva is rúgna, azt hiszem három folytatásra, s attól tartok, nincs most rá helyetek. Ha mégis volna rá mód, igen megörvendeztetnél róla, alkalmilag, egy sorral. Most épp az Erdélyi Helikonnak csinállok egyet-mást, amint elvégeztem vele nyomban elvégezném a Nektek tervezett munkán, amit még kell. Azért kellene már valamit publikálnom, hogy némi jogalappal várhassak valamelyes baumgarteni segítséget, melyre – kínos bevallanom – nagyon rá vagyok utalva. Helyzetem egyenesen katasztrofális. De hogy' kérjek – kiadatlan kéziratok alapján? Most a németül való publikálás is nagyon megnehezedett. S mégse akartam előbb ott kiadni, mint itt.

Tisztelettel és szeretettel köszönt
igaz híved
Fülep Lajos

8.

Zvárkony 1931. XI. 25.

Kedves Barátom,

itt küldöm a kívánt hozzászólást. Igyekeztem a rám szabott mérethez alkalmazkodni – ha netán nem sikerült, nem tehetek róla. Szellemtörténet mégse olyan kérdés, mint pl.

a reklám, amit néhány mondatban el lehet intézni. Ha túl léptem a méreteket, gratia fejmenek – csak úgy értem volna el benne, ha fejem levágom. De tán nem akkora a túllépés, hogy miatta baj legyen.

Egyszer ugyan már keservesen megjártam – amikor éppen Önről írtam. Úgy éreztem, legjobb essay-m készül, hallatlan kedvvel és örömmel csináltam, csak úgy repült – s akkor megjött Osvát vétője és ki kellett tekernem nyakát születés közben a gyermeknek. Azóta betegek vagyok, mint az abortált asszony, állandó tövis az oldalamban, még álomban is fölriadok rá. Jegyzetek, töredékek – mikor jön vissza rájuk az a konstelláció, az a svung? Várán-várom.

Ez a mostani csak apróság s ezért tán kegyelmet talál az istenek színe előtt.

Állandóan szeretettel gondol Önre

Igaz híve
Fülep Lajos

Apropos: A kis cikkért honorárium nem jár, legyen a Nyugat tp.-a fejében a nemrég küldöttel.

Éppen megjött a kefe – azt is mellékelem. A mostani cikk korrektúráját is szeretném magam csinálni, s küldöm rögtön vissza.

9.

„Nyugat” tek. szerkesztősége

Zengővárkony 1932. I. 6.

Kedves Barátom!

Köszönöm a megtisztelő szíves meghívást, sajnos, körülményeim nem engedik, hogy személyesen is megjelenjek, így csak lélekben lehetek Veletek a 25 év nagy ünnepén, melynek alkalmából mindnyájatokat szeretettel

és 25 éves barátsággal köszönt
Fülep Lajos

P. S. Genthon „Régi magy. festőművészet” c. könyvéről pár nap múlva recenziót küldök – talán nem előz meg más.

10.

Zengővárkony 1932. III. 20.

Kedves Barátom,

igen köszönöm szíves soraid s a bennük megnyilatkozó jóindulatot. Nem is volt okom kételkedni benne, hiszen már előbb is megtapasztaltam. S még mielőtt írtál, teljesen tisztában voltam azokkal a súlyos okokkal, melyek segítségi szándékom meghiúsították. S hidd el végtelenül restellem is, hogy amikor tudom, mások milyen nehéz helyzetben vannak, én is jelentkezni vagyok kénytelen. De nálam is a bajok olyan légioja köszöntött be, amilyennel nem tudok megbirkózni. Bizonyára értesültél feleségem operációjáról s a magam nyavalyás állapotáról – de ez még nem is minden. Bizalommal várom az áprilisi terminust, hogy majd könnyebbséget hoz.

Könyvem közlésre szánt említett fejezeteivel alig ha várnunk nem kell, míg a Ny. visszakapja régi terjedelmét vagy pedig másutt elhelyeznem belőlük – a legrövidebbnek terjedelme 25–30 o. körül mozog s ennyit ma csakugyan nem igényelhetek Nálatok. Rövidebb cikkeket azonban fogok küldeni, hamarosan egyet az Akadémia nyelvvédelmi folyóiratáról és akciójáról.

Igaz tisztelettel és barátsággal üdvözöl
Fülep Lajos

(Jelenkor 1972. júl.–aug., 15. évf. 7–8. sz. 731–737.)

Fábry Zoltán kérdései Babitshoz 1931-ben

Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának Babits hagyatékában a csehszlovákiai magyar írók levelei között Fábry Zoltántól a következő érdekes és értékes levelet találtam:

Fábry Zoltán Štós (via Košice)

Štós, 1931. ápr. 1.

Igen tisztelt Uram,

A szerkesztésben megjelenő „AZ ÚT” az alanti körkérdésre kéri szíves válaszát:

AZ ÚT körkérdése az utódállamok magyarságának kultúrorientációjáról

1. Képes-e az utódállamok magyarsága önálló kulturális fejlődésre erősebb kultúr-gócpontra felé való orientálódás nélkül?

2. Milyen orientálódás az egyedüli, mely megújíthatná és így méltó célt adhatna az utódállamokbeli magyarság kultúrájának? ÚJ HAZÁJUK? Budapest? vagy internacionalizmus (szocializmus)?

Lehet-e és van-e az új orosz eszmeáramlatoknak hatása az utódállamok magyar kultúrájára?

Tisztelő köszöntéssel

Fábry (s. k.)

Az Út hasábjain sem az 1931-es, sem az 1932-es évfolyamban nincs ilyen ankét. A levél szövege eddig más magyar író gyűjteményéből nem került elő. Ebből arra lehet következtetni, hogy Fábry Az Út kezdetén tervezett ilyen ankétot, de az eddig ismeretlen okokból nem valósult meg. Kihez intézett még ilyen körkérdéseket? Magyarokhoz vagy nagy külföldiekhez is? A fölített kérdések így is fényt vetnek Fábry Zoltánnak a csehszlovákiai magyarság kultúráját mindig nemzetközi összefüggéseiben látó és fölmérő gondolkodására.

Fábry 1919 tavaszán Babits tanítványa volt a pesti egyetemen. A Stósz délelőtti „A humán műfaja” című fejezetében emlékezik vissza erre:

„1919-ben, amikor a Magyar Tanácsköztársaság egyetemi katedrát biztosított Babits Mihálynak, a költő egy szemeszteren át *Az irodalom elmélete* címen tartotta meg előadásait. Hallgatója voltam. És nemcsak én, nemcsak mi, tanítványai, a magyar szakosok, de egész Budapest irodalmi értelmisége. A nagy XI-es tanteremben és az ablakdeszkákon, a lépcsőkön, az ajtóban és kint a folyosón százan és százan ültek, álltak, szorongtak, hallgattak és jegyeztek. Oly nagy volt a tolongás, hogy a végén már csak indexes igazolással lehetett bejutni.”

Hallgatói mivoltának egy rendkívül érdekes dokumentuma maradt fenn: Babits 19-es fő kollégiumának leterjedelmesebb jegyzete. 1918–19 magyar irodalmi szövegeinek egye-

dülálló, remek antológiája részére pár évvel halála előtt ajánlotta föl Fábry fél évszázadon át megőrzött jegyzetanyagát. Ez a következő kötetben jelent meg: Mindenki újakra készül... Az 1918/19-es forradalmak irodalma. Szöveggyűjtemény. IV. kötet (A Tanácsköztársaság publicisztikája és irodalmi élete. Szerkesztette József Farkas, Budapest 1967.) Babits Mihály egyetemi előadásai Fábry Zoltán lejegyzésében: *Az irodalom elmélete* (834–906. l.).

Ezzel a magyar irodalomtörténetet nagy hálára kötelezte Fábry, mert az övéen kívül mindeddig csak egyetlen egy jegyzetről van tudomásunk: Barta János debreceni tanár Fábryénál rövidebb följegyzéseiről az Irodalomtörténetben. (1961. 42–58. l.)*

19-es emlékein kívül Fábryt az is bátoríthatta, hogy Babitshoz forduljon, mert a húszas években számos nemzetközi, baloldali és világbéke-mozgalom kérte közreműködését vagy legalább véleménynyilvánítását. Ezek közül is kiemelkedik a Romain Rolland tiszteletére 1926-ban kiadott – Gorkij, Duhamel és Stefan Zweig által szerkesztett – emlékkönyv. (L. tanulmányomat ezekről: Babits a világbékéért. Filológiai Közlöny, 1967. 365–367.)

(Irodalmi Szemle 1973. [ápr.], 16. évf. 3. sz. 264–265.)

* Vö. GÁL István: Babits egyetemi irodalomtudományi előadásai Szabó Lőrinc lejegyzésében. Tiszatáj 29. 3. (1975. márc.), 52–68. (Szerk.)

Weöres Sándor levelei Babitshoz és Kosztolányihoz*

Weöres Sándor az első világháború körül született nemzedék legtovább vidéken élt nagy tagja. Élete és munkássága 1940-ig egyvégtében vidéken zajlott, a 40-es évek eleje-beli rövid budapesti intermezzo után újra vidéken, Pécssett és Székesfehérvárott jutott kulturális szerephez, mint az ottani városi könyvtárak megszervezője. Voltaképpen tehát túlnyomórészt a Dunántúl két nagy tájegységében élt: 1. Csönge, Szombathely, Kőszeg, Győr; 2. Pécs, Sásd, Székesfehérvár és Buda háromszögében. Dunántúli tartózkodási helyei eddig legendás ködökbe veszttek. Várkonyi Nándor megírta ugyan pécsi éveit a Magyar Műhely 7–8-ik kötetében (1964), de adataihoz az itt közlendő levelek sok kiegészítéssel járulnak hozzá.

Weöres kezdetben gyermekes hangú, de mindvégig diákos közvetlenségű leveleiből eleven társadalmi háttér és tájélmény tárul lírájának ismerői elé. Költészetében eddig túl sok fantáziabeli vagy virtuális elemet tételeztek föl. Most ezek a fiatalkori levelek sok ösélményének forrására utalnak. A Kosztolányi-hagyaték még jó ideig áttekinthetetlen lesz és végül is kétséges, mit sikerült megmenteni a Tábor utcai ház romjai alól. A panonhalmi pincéből szerencsére sértetlenül előkerült Babits-hagyaték legjelentősebb levelezése Weöresén kívül csak az életfogytiglani baráté, Szilasi Vilmosé, a nagy filozófusé, – Gellért Oszkár, Móricz Zsigmond, Schöpflin Aladár, Sárközi György és Szabó Lőrinc levelei inkább adminisztratív jellegűek. A Nyugat második és harmadik nemzedékének tagjai, az irodalomtörténetírás nagy szerencsétlenségére, Babitshoz eljárhattak otthoni fogadónapjaira, kávéházi és szerkesztőségi asztalához, fölkereshették esztergomi nyaralójában, vagy telefonon tárgyalhattak vele.

A magyar levél még nem eléggé méltatott műfaj, sem mint műalkotás, sem mint irodalomtörténeti forrás. Nálunk alig három–négy levélantológia létezik, ezek is korra vagy nemre korlátozódnak. Egy angol levélantológiának, az E. V. Lucas szerkesztésében megjelent műnek „The gentlest art” (A legnemesebb műfaj) a címe. A levél szerepe az angol életben és irodalomban példátlanul fontos. Érthető ez az egész földkerekségre szétszórt brit nemzet esetében. Egy kisiskolásoknak írt angol földrajzkönyv mindvégig levelek formájában írja le a gyerekeknek a Brit Államközösség szerkezetét és mindennapi életét. Ha ez magyar viszonylatban csak az utolsó negyedszázadban képzelhető is el (ahogy a nemzetközi postai jelentések szerint valóban a magyarság lett a világ egyik legtöbbet levelező nemzete), a levél funkciója régi irodalmunkban is kivételesen jelentős. A sokáig szellemi központ híjával létező magyar irodalom alkotói, szervezői és olvasói levelek formájában érintkeztek egymással. De a XVI. század óta szinte állandóan több államban élő magyarságnak bizony szüksége volt az eszmecserére. Külön áldás

* A Kosztolányi Dezsőhöz írt leveleket e helyen nem közöljük. (Szerk.)

a régebben és legújabban megint vidéken élő nagyszámú magyar írók tömege. A kávéház és a telefon szerepe is csökkent az utóbbi negyedszázadban.

Mindenesetre a magyar irodalom egyik legnagyobb műfaja a levél, a magyar klasszikusok sok ezer levele, Balassi, Rimay, Szenczi Molnár, Zrínyi, Mikes, Kazinczy, Széchényi, Wesselényi, Teleki László, Petőfi és Arany, Babits és Juhász és Kosztolányi, Ady, Móricz, Móra, Hatvany, Reményi József és még sok nagy halott és bizonyára sok nagy élő kortárs sok tízezer remekbe írt levele járul hozzá a magyar irodalom kincsestárának gyarapításához.

Ezentúl közéjük tartozik Weöres Sándor nagy levelezésének Babitshoz és Kosztolányihoz írt itt közölt teljes gyűjteménye is.

A Babitshoz írott leveleket az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának Babits-archívuma, a Kosztolányihoz címzetteket a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára őrzi. Az előbbi gyűjteményben Bata Imre, az utóbbiban Sáfrán Györgyi kötelezett köszönetem nyilvánítására a sajtó alá rendezéshez nyújtott segítségével.

Weöres Sándor családi környezete az első világháború után a Napóleon korabeli tönkrement magyar mezőgazdaság nivóját tükrözte. Ahogy Berzsenyi 1200 holdas birtoka nem jövedelmezett annyit, hogy Bécsbe járhatott volna, úgy a terménygazdálkodás XX. századba átcúszott késedelmével a forgalomból kieső Vas megye gazdája sem tudott annyit produkálni, hogy a család életét legalább a városi polgár színvonalán tartotta volna. A Levelek Hatvany Lajoshoz című kötet egyik Weöres-levele, amelyben a nagy mecénás támogatását kéri verseskötete kiadásához, hihetetlennek tűnt a Hatvany-levelezés megjelenésének idején. Pedig akkor már olvashatók voltak a költő önéletrajzi valóságot tükröző versei otthoni disznópásztor lekötöttségéről. Az meg már egyenesen anekdotába illő, amit Várkonyi Nándor jegyzett föl róla, hogy egyik kötetének nyomdaszámláját a családi gazdaságból egy hízóval egyenlítette ki. Sándor mint egyetlen fiú, anyja dédelgetett gyermeke volt. A birtokon dombon álló kis házban saját lakrésze, költői lakja volt, ahonnan a vidéket beláthatta. Az Alpeselek légkörét sugárzó gyönyörű táj, az osztrák és magyar flóra egyedülálló együttese csak mára vigasztalta meg. Reismann János pazar fényképalbuma, a Savaria, amely címével ellentétben nemcsak a költő szülővárosának, Szombathelynek műemlékeit örökíti meg, hanem Vas megye különleges építészeti és természeti csodáit is, pár éve arra ihlette a költőt, hogy megengesztelje az ifjúkorában annyit és ezekben a levelekben is sokat átkozott világvégi szülőföldet: ő írta a fényképekhez a verses magyarázatokat.

Négyéves korában folyékonyan olvasó csodagyerek és tízéves korában a világirodalom és a modern magyar irodalom nagyjait élvező rímkovács. Máig megőrizte a szép betűk írása, a kaligrafia iránti szeretetét. Santarcangeli „A betűk varázsa” című írástörténetéhez ő írta az ABC minden egyes betűjének verses jellemrajzát. A középbirtokos család annyi fényűzést megengedhetett magának, hogy a koraérett eszével tanárait állandóan ingerlő és kihívó diákokat legalább a felső osztályokban magánúton taníttatta. Szombathely, Kőszeg és Győr voltak iskolaéveinek állomásai. Leveleiben utálattal és gyűlölködve ír a számára időrablást jelentő, hivatali robotnak tűnő iskolai történelem ellen. Pedig nem is lehetett minden vidámság nélküli az a diákélet, hiszen az utolsó közösségben töltött osztályról, a VI.-ról még regényt is írt. Győrért két nagy modern magyar képzőművésszel, az absztrakt festő Illés Árpáddal és a nagy szobrász Borsos Miklóssal került máig tartó barátságba. Weöres négyéves kora óta valóságos tibeti imamalomként

forgatta a ritmusokat és rímeket magában, – nem egy gyerekkori mondókája vált országosan ismert, sőt klasszikus költeménnyé. Magyar irodalmi érdeklődése és világirodalmi kibontakozása mégis robbanásszerűen történt. Mind Petőfiről, mind Adyról az iskolai oktatás beléje sulykolt kényszerköltőiről emlékezett meg nemegyszer. Döntő élménye azonban Babits és Kosztolányi volt, később pedig Arany János. Vadászott a magyar irodalom ismeretlen halottaira, így fődözte föl magának többek között Ungvárnémeti Tóth Lászlót.

Budapesti kirándulásai után tartós hatással volt rá pécsi egyetemista kora. Itt új meseterek, új barátok kapcsolódtak önművelésébe. Várkonyi Nándor és különösen Fülep Lajos szerepe itt éppoly jelentős, ha másforma is, mint a 20-as évek végén Pável Ágostoné és Karácsony Sándoré. Érdeklődésének fő motívumai már egész kisdíák korában fölcsendülnek és később csak erősödnek. Bizonyos módosulást mégis jelent a Nyugat két nagy szépíró óriásához képest is a más európai háttérrel rendelkező Fülep. Bizonyos fokig ő készíti elő az utat az utolsó nagy mester, Hamvas Béla számára. A Füst-hagyaték zárolása miatt csak sejteni lehet a vele folytatott levelezés jellegét. Füst Milán határtalan képzeletének adhatott további indítékot. Korai fejlődését és szinte lépésről lépésre, fokról fokra való kibontakozását azonban a Babits–Kosztolányi-anyag ábrázolja. Lehetséges, hogy a többi mesterrel való levelezés szintén tartalmaz érdekes vallomásokat. Az annyira fontos 15. és 25. életév közötti időszakra azonban a Babits–Kosztolányi–Weöres levelezés lesz az irodalomtörténeti kutatás fő forrása.

Weöres Sándor levelei Babitshoz és Kosztolányihoz bőven tartalmaznak életrajzi adatokat, hazai és külföldi útibeszámolókat, élet- és munkatervi fejezeteket, olvasmányélményeket, műhelytitkokat és eszmetöredékeket. Szellemi kibontakozásán és irodalmi indulásán kívül a legjelentősebb itt világirodalmi érdeklődésének rohamos táguulása és az Európán kívüli emberiség iránti egyedülállóan korai figyelme. A magyar irodalomban addig példátlan nagy ázsiai utazása, ennek döntő lökései a keleti antik irodalmak iránt, kísérletezései az irodalmi életben való megjelenésre és helyfoglalásra, tapogatózásai a különböző akkori folyóiratoknál, „a másik ember”, pálya- és kortársak önzetlen segítése, kollektív, szociális hajlama, mások, ügyefogyottak, szerencsétlenek pártfogása, – mind bőséges dokumentációt találnak ebben a párhuzamos, de mégis összetartozó és egymást kiegészítő levelezésben. Külön értéke ennek az a sokféle beszámoló – tervezett, készülőfélben lévő vagy be is fejezett – műveiről, amelyeknek nemhogy létezéséről, hanem még címéről sem tudtunk eddig. Vizkelety András „A levél szépsége” című tanulmányában (Az OSzK évkönyve 1968) meggyőzően írja, hogy a levélíró társaslélektani természetére megvilágító fényt vetnek az illusztrálásul, kedveskedésül alkalmazott mellékletek, szöveg-hozzáadások. Ázsiai útjáról válogatott képeslapokkal és bélyegekkkel lepi meg Babits feleségét, Török Sophie-t. Bőséges anyagot ad költői kísérleteiből, stílusforgácsaiból, – ezek között az itteni levelekben is a bennhagyott költői alkotások között számos, eddig kiadatlan műve található.

Weöres itteni leveleinek legjelentősebb fejezetei az Oriens, a Kelet iránti érdeklődésnek korai indítékai. Babits *Berlini Napló* című elfelejtett cikkében (Pesti Napló, 1929. március 27. 37. l.) ezt írja: „Egy kínai kiállítás van most Berlinben, amelyhez hasonló teljességűt nem lehetett még látni Európában.” Andersennel kapcsolatban is azt írja Babits: „A kicsinynek szinte a japánokra emlékeztető szeretete...” De úgyszólván minden nagy Nyugat-író érdeklődött a keleti irodalmak vagy azok motívumai iránt. Még Babits

maga is. Kosztolányi kínai és japán fordításai közismertek, de ne feledkezzünk meg Ady, Balázs Béla, Füst Milán, Lengyel Menyhért és mások ázsiai témájú műveiről. Weöres már 16 éves korában, 1931. december 19-én ezt írja Kosztolányinak: „...Valami utazási tervemről írtam... Úgy emlékszem Konstantinápolyba készültem, vagy Kairóba.” Pár nap múlva, dec. 28-án a keleti irodalmak fölfedezéséről ír izgalommal: „Jó csomó egyiptomi, kháldeus, héber, asszír írás fordítása került a kezembe és úgy érzem, hogy soha-nem-múló irodalmi abszolút értéket rejtenek és bámultam, hogy ezekre az értékekre, tudtommal, a világ fület se billent.” Hatásuk alatt írott újabb munkáit küldi Kosztolányinak és lelkendezve fejti ki az ősrégi-újdonság esztétika vélt természetét: „Kettő (ti. saját írása) ó-egyiptomi töredékek alapján készült... Nem tudom, hogy kiérik-e a rímek fátyla alól a Kemt-beli költők nyers monumentalitása, akik nyilvánvalólag nem ismertek esztétikát, nem ismertek külön-külön szépet és csúnyát és éppen ezért tudtak szűziszépet alkotni, irodalmiasság nélkül, örökkévaló irodalmat.” Mahler Ede ókori világtörténetében olvasta az itt említett költészetek töredékeit. 1935 augusztusában Csöngén nyaralt Weber Gyula régész, aki megígérte neki a Gilgames-eposz megszerzését és a nyersfordítás elkészítését. „Hatalmas művet lehetne összemodernizálni belőle” – fantáziál már ekkor a Gilgames átültetéséről.

A közel- és távolkeleti irodalmak iránt érdeklődésének elhatározó lökést ad a Baumgarten-díjból fődözött utazása végig a Fülöp-szigetekig, amire a manilai eucharisztikus kongresszus nyújtott aránylag olcsó lehetőséget. Weöres Babitsnak 1937. március 17-én írott levelében számol be a magyar irodalomban egyedülálló ázsiai tapasztalatairól: „Még a színek is mások arrafelé, szinte bántóan élesek; a csillagok fényesebbek, a nap-pali ég zöldesbe-játszó. Beszéltem sok náció gazdagjaival–szegényeivel, voltam arab és maláj moséban, indiai brahman- és ceyloni és kínai buddhista-templomban. Láttam Manilában a kultúra-nélküli túlméretezett civilizációt; egészséges világ ez, a cselekvő embereké. Európában túlsúlyban van a gondolkozás, töprengés, filozófia, analízis... Azt hiszem, ma a Fülöp-szigeteken és Dél-Amerikában él a »legmodernebb« líra: értelmileg aránylag együgyű, forró és érzelmi költészet ez, a mai városi ember verse, ami semmi eddigihez nem nagyon hasonlít és a maga hazájában népszerű is, olvasott és énekelt. – Ceylon kikötőjéből, Colombo-ból autótutát tettem a sziget közepébe, Kandy-ba; félelmetesen dús natúra van itt, paradicsomi táj. Bombay zsúfolt és nyomorúságos, Singapore és Penang szintén. Voltam négy napig Sanghaiban, itt az egész emberiség tanulmányozható: amerikai felhőkarcolók, zsúfolt, pagodás, piszkos Chinese City, európai villák, gyarmatias boulevardok, nyugatiasodó kínaiak Hszin Sang Hai nevű reprezentatívnak szánt giccs-városrésze, stb. Itt vannak 20 dolláros hotelszobák óriáshotelekben és 5 centes kuli ebéd. Bennszülött-nyomor és fehéremberek acsarkodása a meg-gazdagodásért.”

A Távol-Keletről hazajövet azonnal nekifogott a Gilgames-eposz fordításának: „Pompás és gyönyörű matéria egy átköltés számára, csak erőm és türelmem legyen hozzá – írja Babitsnak. – Az eposz 12 kötétlén maradt fenn, Assurbanipal könyvtárában, meglehetősen hézagosan; ha kész leszek az első tábla földolgozásával, be fogom küldeni Mester szíves engedelmeivel.” Hónapokon keresztül számol be a nehéz munkáról: „A Gilgamesen sokat dolgozom és kevés eredménnyel”... Weöres poétikája valóságos földrengésen megy át. Babits azonnal közli az elkészült fordításokat: „Hálásan köszönöm, – írja neki Weöres – hogy Gilgamesem első táblája megjelenhetett. Ez biztatást jelent számomra

arra nézve, hogy tovább folytathatom a legmodernebb lírától való szabadulási kísérleteimet. Egyre jobban irtózom a hangulatlira tetszetős és tartalmatlan cirádáitól; szeretnék ebből a szoba-fülledtségből az epika és dráma emberibb tájaira kikecmeregni; és a drámaian-szenvedélyes Gilgames-eposznál aligha találhatnék jobb kalauzt ez irányban.” Babits gégeoperációja után másfél tucat vaskos füzetbe róttá mondandóját vendégeihez. Így az ő kérdései és válaszai saját kézírásában maradtak fenn, utolsó három évének példátlanul értékes dokumentációjaként. Ebben van egy fejezet költőnkkel való vitájáról a keleti irodalmak értékelése körül. Szövege a következő:

„Nem rossz versek – mondja Babits Weöresnek –, mégsem teszik rám (kivált a Kálidász) a szükségesség benyomását. Én Kálidászától csak a Sakuntalát olvastam, magyarul. Fiók...

– Meg kellene tanulnod angolul, már csak a keleti dolgok kedvéért is, nem is beszélve az angol költészetről, ami a legnagyobb a világon. A keletieket is leginkább angolul olvashatod. Akkor se nélkülözheted az angol segédkönyveket. Mutatok egy szép ind könyvet... Indus művészek illusztrálták. Indus művész... De sok ind tradíció is. Tagore fivére is illusztrál. Nagyon rossz költő. Ez is emlékeztet sok indus dologra. A tartás. Ilyet reneszánsz festő nem csinált. Ez reneszánsz értelemben nem nemes tartás. Ott a primitívség rovására írható. De hát persze csupa Angliában tanult indus ez. Hát ez a dilettantizmus benne van az egész indus kultúrában.

– Igen, igen, még túl-mély is. Mikor olyan idős voltam mint te, divatban volt itt a Bhagavad-Gita. Tudom. De szintén filozófiai mű. Szörnyű unalom és smonca. De úgy rajongtunk érte, mintha a világ titka benne volna. Schopenhauerén át. De micsoda műfaj Schopenhauer egyetlen mondata az egész Bhagavad-Gitához képest! Mennyivel több van benne!

– És most mit olvasol? Milyen korból való? Szóval, még görög-világ előtti? Nem függ ez össze valami vallási szokással (gyónásféle)? Pedig azt mondják, hogy az egész egyiptomi irodalom kizárólag vallásos. Eszerint ez nem igaz? Engem ezek nem nagyon érdekelnek. Sikkasztó elvégre ma is van, ezért nem kell Egyiptomba menni. Van egy könyvem, egyiptomi levélgyűjtemény a hellenisztikus korból (sírokban talált papiruszok görögül). Bizonytalán érdekelhet egy archeológust nagyon. De nekem nem mond sokat. Abban is ilyen üzleti és hivatalos dolgokról van szó. Valami sikkasztásféle ügy is van ott is, úgy látszik, még abban az időben is voltak homályos ügyek. Engem csak a görög nyelvük érdekelt. De ebben a görög időben nem voltak azért balkáni állapotok, sőt igen viruló civilizált világ, rend, műveltség stb.”

Weöres Sándor a keleti irodalmak értékeiről való felfogását Cs. Szabó Lászlónak fejtette ki londoni rádió-interjújában. (Megjelent: Magyar Műhely 7–8. köt. 1964.) „Mi hatott legerősebben (Rád): Babilon, India, Egyiptom költészete? Egyáltalában hatott-e Rád? – kérdezte a költőtől az interjúvoló. – Igen nehéz volna megtalálni a fokozati különbségeket – fejtette ki Weöres. – Az ókinai költészet, a Tsuóce gyűjtemény, vagy Lao-Ce Tao Te Kingje épp úgy hatott, mint a hindu Upanisadok, a Bhagavad Gita vagy a babiloni epika, különösen a Gilgames eposz és Istar pokolra szállásának története, az óegyiptomi himnuszok, aztán a polinéziai Rabie Hainu vele mítoszokról, a néger és amerikai mítoszok és nagyon sok minden.”

„A legköltőibb magyar költő” – jellemzi Cs. Szabó Weörest. Hozzátehetjük: a leg-szerűnyebb magyar ember. Annyifelé járt a világban, annyiféle különböző osztályú, műveltségű, mesterségű emberrel találkozott, és az ötszínű emberiség annyi nagy költőjét kutatta föl, ismertette és tolmácsolta magyarul, hogy méltán és bizvást lehet annak az új magyar embertípusnak a modellje ő, akit a most átalakulóban levő magyar társadalom elé lehet állítani. Ha Bartók modellről lehet szó, ő aztán az mindenestől. Ő is elmondhatná, amit Bartók Béla mondott nekem, amikor 1936-ban a budapesti népszöveg-ségi kongresszuson a humanizmus vitájáról faggattam: „Az a baj, hogy itt csak a fehér ember humanizmusáról beszélnek.”

Weöres Sándor üzenete ma már a nagy világnyelvek közül számos nemzetén megjelent. Mégis, ha van nemzeti sajátosság, az Weöres nyelv- és képvilága. Valószínűleg ő az első magyar költő, aki annyira egyetemes, éppen azért, mert nemcsak európai, hanem globális jellegű, hogy rajta át és vele fog a magyar költészet nagy betörése, érvényes és tartós megjelenése a világirodalomban megvalósulni. Ugyanakkor persze a nagy magyar géniuszok legnemesebb hagyományainak folytatója és betetőzője. Weöres Sándor, akár-csak Bartók és Kodály, éppen patriotizmusával válik az igazi internacionalizmus közért-hető nagy magyar példájává.

Weöres Sándor levelei Babits Mihályhoz

1.

Kedves Mester,
engedje meg, hogy a Kisfaludy Társaságba való bevétele alkalmával a Mestert üdvözlők sorába álljak. Nekünk, nagyszámú firkáló-fiataloknak a mai isteneit-vedlett korszakban Mesterünk a vallást jelenti és nagyon nagy elégtételnek éreztük, hogy az okvetlenkedő hivatalosság se zárkózhatott el már sehogyse továbbra a saját csapáson járóknak nehezen jutó elismeréstől és értékeléstől.

Nagyon kérem, fogadja Mester magam és barátaim jókívánságait, Nagyságos Asszony kezét csókolva, maradok nagy és őszinte tisztelettel, Mesterem hálás tanítványa

Weöres Sándor

Csönge, 1930. II. 8.

2.

Kedves Mester,
engedje meg, hogy a Goethe Társaság 24-iki ünnepélye alkalmából a Mestert üdvözlők sorába lépjek – mint minden bizonnyal elhomályosodott ismerős: én volnék az a félszeg versfirkáló diák, aki éppen a legrosszabbkor (dátum: folyó év pünkösöd) látogattam meg Mestert, amikor Esztergomba készült: ha Mester még visszaemlékeznék rá, ez alkalommal megajándékozott négy könyvével, egyiket dedikálta is – és emlékszem, mondta Mester, hogy majd írjak... azt hiszem, udvariasságból. És bocsáttassék meg nekem, hogy Mesternek erre a meghagyására emlékezve, élek is az alkalommal.

Engedje meg Mester, hogy ez alkalomból a magyar irodalomnak is azt kívánjam: legyen végre Goethe lírájának is egy igazi fordítója, átültetője. Sablon, hogy Goethénél mindent átfogóbb és horizontálisabb költője nincs a világnak, de a sablonok igazak szoktak lenni. Az igazságok válnak sablonokká – sajnos.

(Milyen sablon például: az alkalmi gratuláció...)

Nagyságos Asszony kezét csókolom, Mester örök lekötelezettje

Weöres Sándor

3.

Kedves Mesterem,

nagyon és igazán köszönöm a Mester szíves válaszát, gyerekesen nagy örömet, vagyis „jó” örömet okozott (szemben a „rossz” örömmel, és, úgy képzelem, az is jó lehet, amikor valaki „jó” örömet adni tud) és ez annál teljesebb volt, mert nem számítottam rá, hogy még választ is lehet kapni, és eszembe se jutott volna hogy – így.

Meglepetéssel olvastam, hogy megboldogult Osvát szerkesztő úrnak huszonkilenc elején, tizenöt évesen és ennek megfelelő hangulatban menesztett verseim még megvannak. – Köszönöm Mester szíves engedélyét, hogy újabb verseket küldhetek. A szíves felszólításra itt mellékelek kilenc darabot. Majdnem mind legújabbak: csak a „Veríték” c. lesz innen-onnan már két éves, a többi mind a múlt év második fele vagy a folyó év vetette partra. – Nyomtatásban közülük a „Veríték” jelent meg a „Napkelet”-ben, az „Asszonyok a padon” más cím alatt („Nyár, asszonyok”) a „Pesti Napló”-ban, a többi nem látott ólomport sehol. – Bocsánatot kérek, hogy az én skorpió-kézírással tudom csak őket küldeni, ugyanis Csönge egy elátalkodott szarkafészek és több más szükségessel és jóval együtt írógép sincs a hetedik határon innen. – Ami a versek mennyiségét illeti, ezért is Mester szíves elnézését kérem, de majdnem mind újabb alkotások és az ilyenekkel úgy van az ember valahogy, még nagyon szereti őket és dióhéj arányban sincs szeme hozzá, melyik angolkóros, melyik púpos, esetleg vízfejű, vagyis nem mutogatni való.

Nagyon kérem Mestert, hogy fogadja szívesen ezeket a rimes és rímtelen alkotmányokat, akármilyen véleménynel lenne is róluk.

Nagyságos Asszony kezét csókolom. Maradok Mester hálás híve

Weöres Sándor

Csőnge, 1930. febr. 22.

4.

Kedves Mester,

engedje meg, hogy boldog újévet kívánjak. Nagyságos Asszony kezét csókolom, maradok Mester igaz híve

Weöres Sándor

Csőnge, 1930. dec. 27.

5.

Kedves Mester,

nem hiszem, hogy Mester emlékezzék még rám, tehát újra bemutatkozom: én vagyok az a diák, akinek a Mester, mint írta egyszer, valahai Osvát Ernő hagyatékában pár versét megtalálta.

Ne vegye rossz néven Mester, hogy újra zavarom, azzal, hogy kritikát kérek erre az éppen-elég-hosszú versre (ami elbeszélő dolog és ilyennek még, aránylag, rövid) de júliustól-decemberig gyúrtam, dagasztottam, csiszoltam, és most súllyal nyom a kérdés, hogy értem-e vele valamit, érdemes volt-e (bár nem az akaratom szülte, hanem bizonyos belső vulkán-féle, ami nem kérdezte tőlem, érdemes-e). Nagyon kérném a Mestert, írja meg a véleményét erről a versről, hogy kezdjek-e vele valamit, félretegyem-e vagy kivégezzem: mind a hármát könnyű szívvel teszem. És nem külső kíváncsiság, hanem belső presszió kéri belőlem a Mester bírálatát.

Most Győrben vagyok hetedikes realista, ottani címem (7-étől, amikor letelik a karácsonyi vakáció): Győr, Kálvária-ucca 1. Pálffy Ferenc M.Á.V. főintézőnél.

Édesanyám (a pécsi Blaskovich egykori táblaelnök lánya) üdvözlétét küldi.

Nagyságos Asszony kezét csókolom. Maradok tisztelő híve

Weöres Sándor

Csönge, 1931. jan. 3.

6.

Kedves Mester,

engedje meg, hogy tinta híján csak így ceruzával, hálás tiszteletemet küldjem ausztriai utazgatásom alkalmából. Kellemes nyaralást kívánva, maradok Mester igaz híve

Weöres Sándor

Salzburg, 1931. júl. 24.

7.

Kedves Mester,

engedje meg, hogy itt-mellékelve elküldjem néhány újabb írásomat. Kettő közülük saját vers, három fordítás németből (Werfel költemények) és kettő ó-egiptomi töredékek alapján készült; szószerinti magyar prózai fordításból ültettem rímbe a két ókori dolgot, a szövegekhez, amennyire csak lehetett, hű maradva. Nem tudom, hogy kiérzik-e a rímek fátyla alól a Kemt-beli költők nyers monumentalitása, akik nyilvánvalólag nem ismertek esztétikát, nem ismertek külön-külön szépet és csúnyát és éppen ezért tudtak szüzi-szépet alkotni, irodalmiasság nélkül örökkévaló irodalmat: ők ösztönszerűen adtak mindent úgy, ahogy van, nem tudatos elhatározással alapítva „naturalista-iskolát”, aminek programjai, kontúrjai és irányelvei vannak. Nem tudom, nem vandalizmus-e ezeket a rímtelen, szüzi dolgokat jambusba (bár önkénytelen jambusba) és rímbe helyezni, nem olyan-e valahogyan, mintha valaki Bach prelúdiumaiból dzsesszszeket csinálna, vagy uccai plakátnak használná föl Rafael valamelyik Madonnájának a motívumait. Jó csomó egiptomi, kháldeus, héber, asszír írás fordítása került a kezembe és úgy éreztem, hogy

soha-nem-múló irodalmi abszolút értéket rejtenek és bámultam, hogy ezekre az értékekre, tudtommal, a világ fület se billent.

Bocsánatot kérek, hogy Mestert az írásaimmal zavarom, de Mester annakidején anynyi jóakarattal volt irántam, hogy gondoltam, talán érdekelni fogják az újabb dolgaim, ha ugyan egyáltalán számot tarthatnak az érdeklődésre: ugyanis ezt az illető versek fabrikátora maga, természetesen, meg nem ítélni. A kritikus és az olvasó *csak egyféle* megvilágításban látja a műveket, de a művek csinálója egyszerre kétféleképpen: az egyik pozitív, a másik negatív irányú elfogultság – így rászorul az Érdektelen Szemre, ha a csinálmányai érnek valamit, ha pedig nem érnek semmit, akkor nem szorul másra, minthogy az írás Múzsáinak három rekvizituma, a tinta, toll, és papír közül legalább az egyikhez ne juthasson hozzá semmiképp se.

Arra az esetre, ha ez esetleg érdekelné a Mestert, megírom, hogy a reáliskola nyolcadik osztályát végzem magánúton, Csöngén lakom, a szüleimnél és az érettségire készülök.

Boldog új esztendőt kívánok!

Kérem Mestert, tartsa meg számomra tovább is a jóindulatát. Minden jót kívánva maradok a Mester őszinte tisztelője és ragaszkodó tanítványa

Weöres Sándor

Csönge, 1931. dec. 28.

8.

Kedves Mester,

visszaérkeztem Szombathelyre pár nappal ezelőtt. Eleget téve Mester szíves megbízásának, itt küldök húsz versemet. Nagy részük újabb keletű. Kicsit viharos körülmények között másoltam ki őket a füzetemből – bocsánatot kérek, hogy ilyen lomposan küldöm el őket.

Nyomtatásban kettő jelent meg közülük: a „Macska” a „Névtelen jegyző”-ben és a „Sürgönydrótok” a székesfehérvári „Tulipán”-ban.

Legutolsó írásom a „Zümmögő-kórus”, ami tulajdonképpen nem is vers, hanem vázlat és lélektani dokumentum: reggel fölébredés-előtti félálomban bennem-kavargott sorok és képek sietős keretbe-foglalása, megrögzítése.

Meglehetős kábultan írom ezt a levelet: már két éjjel alig aludtam. Tegnapelőtt egy barátommal cserélgettem az eszméket egész hajnalig, tegnap pedig a Kispityeri-csárdában borozgattam a szombathelyi ifjú irodalmárokkal, szintén hajnalig.

Ha megint lesznek újabb irományaim, Mester szíves engedelmének megfelelőleg, be fogom küldeni őket.

Nagyságos Asszony kezét csókolva, Mindnyájuknak minden jót kívánva Mester további kedves pártfogását kéri hálás ragaszkodó tisztelettel

Weöres Sándor

Szombathely, 1932. okt. 13.

9.

Kedves Nagyságos Asszonyom,
őszinte részvétellel értesültem róla, hogy a Mester beteg. Így nem is akarom most az írásaimmal zavarni, ezért Nagyságos Asszonynak küldöm el őket. Nagyon kérem, tessék szíves lenni átadni a Mesternek hálás köszönetemet azért, hogy a „Nyugat”-ban lehozta a verseimet és tiszteletteljes ragaszkodásomat. Minél előbbi teljes gyógyulást kívánok. Nagyon köszönöm azt is, hogy el tetszettek küldeni részemre a „Nyugat” legutóbbi számát.

Remélhetőleg Mester már jobban van és ennélfogva joggal kívánhatok boldog karácsonyi ünnepeket. Nagyságos Asszony kezét csókolom, Mesteremnek még egyszer is teljes egészséget kívánok őszinte hálás tisztelettel

Weöres Sándor

Csönge, Vas m. 1932. dec. 20.

10.

Kedves Nagyságos Asszonyom,
abban a reményben kívánok boldog új esztendőt, hogy a Mester már jobban érzi magát.

Itt küldöm egy újabb versemet. Tegnap éjjel született, Karácsony-előtti napon, a Kis-jézus hozta.

Nagyon kérem Nagyságos Asszonyt, köszönje meg a Mesternek a nevemben, hogy félévig ingyen küldeti számomra a „Nyugat”-ot. Igazán, ez a legkedvesebb módja a honorálásnak: a pénz úgyis elmegy úgy, ahogyan jött és legtöbbször haszontalanságokra – míg a betű megmarad.

Nagyságos Asszony kezét csókolom, a Mesternek tiszteletemet és hálás ragaszkodásomat jelentem, Mesternek teljes fölépülést és Mindnyájuknak minden jót kívánok.

Weöres Sándor

Csönge, 1932. Karácsony napja

U. i. A Mesternek a dec. 16-i „Nyugat”-ban lévő cikkével kapcsolatban szeretnék valamit megemlíteni. Ma a „szakmabeliek”-en kívül, az a tapasztalatom, jobbára csak a „titkos írók” és „titkos költők” olvasnak komoly irodalmat – ezek azonban annyian vannak, hogy se-szeri se-száma. Amíg fűzfapoéták vannak a világon, addig nem lesz elhagyatott és korszerűtlen jelenség az irodalom... és ma sokan vannak. Kevesen vesznek könyvet, de egy-egy könyv- vagy folyóirat-példány rengeteg kézen megy keresztül.

Kézcsókkal
WS.

11.

Mélyen tisztelt Szerkesztőség,
igen köszönöm a szép könyveket.

Kérem, szíveskedjenek értesíteni itt-mellékelt bélyeges válaszborítékom fölhasználásával, hogy Pavel verseskötetéről írt kritikám közlésre kerül-e és ha igen, úgy melyik számban.

Hálásan köszönöm Illyés Gyula úrnak a Bognár Pista barátomnak írt kedves, tartalmas levelében számomra küldött üdvözlést és nagyon kérem, alkalomadtán jelentsék részére tiszteletemet. – Pap Károly úrnak melegen gratulálok a regényéhez, kiváltságosan értékes, maradandó műnek érzem.

Minden jót kíván a „Nyugat”-nak őszinte hálás tisztelettel

Weöres Sándor

Csönge, 1933. febr. 4.

12.

Kedves Mester,

itt küldöm újabb írásaimat. Egyrészt csak vázlat, de nincs kedvem jobban kidolgozni őket. Nagyrészt friss-sütésűek, egypár tavalyi is van köztük.

Pár nappal ezelőtt beküldtem a szerkesztőségbe Pavel Ágoston „Vak völgy ölen így zsolozsmázok” című könyvének bírálatát. Arra kérném Mestert, hogy az esetben, ha kritikám közlésre kerül, legyen szíves azzal együtt itt-mellékelt toldásomat is nyomdába adatni. Azt hiszem, nem okozna nehézséget, hogy három szót közbeszúrjanak (a vasi költők felsorolásánál véletlenül kihagytam egy tehetséges fiatalembert) és hogy a végéhez pár mondatot hozzátegyenek.

Mostanában kevés verset írok, de annál több vázlatot és mindenféle törmelék. Zenei műfajokat próbálok behozni a költészetbe, a „szvit”-et már meg is valósítottam gyakorlatilag, annyiban különbözik a ciklustól, hogy míg egyfelől minden része önálló vers, másfelől mégis mindegyik része az előtte lévőnek értelmi továbbfejlesztése. A „szimfónia” elméletével is kész vagyok: az első részben fölvetek egy téma- kép- és ritmus-csoportot és ezt még két vagy három részen keresztül variálom, mindig más és más hangulatba mártva az első szakasz anyagát. Ez igen nehéz lesz. „Prelúdium”-om nem párhuzamos a zenei prelúdiummal: úgy definiálom, hogy magasabb, elméleti, semmi esetre sem szubjektív témáról kell, hogy szóljon, a hangulat háttérben legyen benne, egyes szavak és fordulatok új meg új ismétlődése és állandó ellentétek adják gondolatritmusát, továbbá tömör tárgyilagosságával és fagyos keménységével előszóféle legyen, de azért befejezett egész is. A „fuga”, „invenció”, „szonáta”, stb. poétikai párhuzamát még nem találtam meg. Azonkívül egy „giccs” nevű műfajt akarok csinálni, amiben a sláger-romantikát és dzsessz-ritmust próbálom megnevesíteni, kicsit nagyképen uccasarat mímelni a templomtorony gombján és ily módon a sarat fölcsalogatni: mire fölé, már nem sár lesz, hanem föld. Egy ilyen giccs-töredékem: „Hol a dzsessz-muri lesz, – oda fut a dressz, meg a fez, – dominó, kimonó, meg a nyílt apacsing, – oda hol a dzsessz-zene lármáz, – oda csoda-sok boka csámpáz, – oda csoda-sok toka ring...” Másik: „Ó Mária! – Leggyönyörűbb ária! – Szívem lárija-fárija! – Ha anyád itt benn ránk tekint – táncoljunk bigint – odakint...” stb. – Néhány nagyobb tervem is van, az asszír Gilgames-eposz új földolgozása, meg egy regény a vidéki életből, ezeket egyelőre békében hagyom.

Úgy hallottam, hogy Mesterem folyógyult már. Nagyságos Asszony kezét csókolom, Mester további kedves pártfogását kérem.

Hálásan köszönöm a Nyugat-könyveket, nagy élvezettel olvasom őket, Pap Károly regénye nagyon megragadott (tán azért is, mert az én gondolatkörömben mozog) és

a vers- és novella-gyűjteményben is rengeteg szépséget talállok. Jó egészséget kívánok Mesternek őszinte hálás tisztelettel

Weöres Sándor

Csönge, 1933. febr. 8.

U. i. Van Csöngén egy poétatársam, Bognár Pista, huszonegy éves parasztleány. Versei kiforratlanok, de rendkívüli tehetségre mutatnak. Már elég széles körben föltűnést keltettek a művei. Illyés Gyula is nagyon érdekeseeknek találta őket. Legközelebb kérek tőle egy csomó kéziratot és tudva, hogy Mester szívesen fogadja, el fogom küldeni. Igaz tisztelettel WS.

13.

Kedves Mester,

bocsánatot kérek, hogy ilyen sűrűn küldök verseket. A száncsöngő-vers már két év óta alakul bennem, végre elkészült, most úgy örülök neki, mint a bolond a kalapjának és nem állhatom meg, hogy el ne küldjem. Pár perccel ezelőtt készült.

Jelenleg egy regénnyel vesződöm, nem túlságos kedvvel. Ha sikerül befejeznem, úgy hiszem, kicsit Amadeus Hoffmann-szerű lesz. Meséje és tárgya nem fantasztikus ugyan, csak lehetetlen és esetleg kicsit naiv. Címe: „Hétszűzek kocsisa”. A jelenkorban játszódik, főhősei a Szivárvány-lányok, kik élettársukat keresik. Heten vannak és énjük megfelel a szivárvány hét színének. Mindegyik megtalálja a „kocsis” segítségével élettársát és boldogságát: Piri a kispolgári anyagiasságban, Aranka az együgyű vallásosságban, Sári a nagyvilági életben, Maia a másoknak-élésben, Irisz a tudományban, Lili a művészetben – egyedül Ibolya, a legmagasabb rendű nem tud a párjával összekelni és a Kocsissal együtt (ki a szivárványon kívül álló fehér lélek) elpusztul. – Ezen kívül még sok minden lesz a regényben, meséje meglehetősen bonyolult és, azt hiszem, verses intermezzói is lesznek, mint az Albert Steffen-regényeknek. Úgy tervezem, hogy az őszre kész lesz.

Bognár Pista barátomnak szoltam, hogy küldjön Mesternek a verseiből, nem tudom, hogy már feladta-e a küldeményt. Azt hiszem, élvezetet fognak szerezni Mesternek Bognár versei: jóformán érintetlenül tükrözik a nép kedélyvilágát, különös ábrándosságot és világszemléletét. Bognár versein még alig hagyott nyomot valami, ami nem népi: legföljebb Bajza és Tompa, meg alig-észrevehetően a modernség. – Együtt jártunk elemibe és már akkor mindketten verseltünk. Azóta, mindmáig, szakadatlan hatással voltunk egymásra. Különben nagyon ellentétes lények vagyunk: ő mereven elzárkózik érintetlenönmagába minden kultúra elől, én meg tüzzel-vassal igyekszem szélesíteni a látókörömet, ő ábrándos természet, én meg igyekszem minél tárgyilagosabb lenni és így, bár sokat voltunk és vagyunk együtt, melegebb barátság mégse fejlődhetett köztünk. Ő kicsit megveti az én papírosokba-temetkező here-életemet, én pedig sajnálom Pistát, hogy nem akar az orra csúcsánál messzebb látni.

Nagyságos Asszony kezét csókolom. Jó egészséget és minden jót kívánva maradok Mester igaz tisztelő híve

Weöres Sándor

Csönge, 1933. febr. 22.

14.

Kedves Mester,

Sásdról írok, itt vagyok Blaskovich Iván nagybátyáméknál. Négy szép és velem körülbelül egyidős unokanővérem van itt, így a húsvéti ünnepek majd csak kellemesen telnek el a csöngői unt egyhangúság után. Van egypár újabb versem, még mind Csöngén készültek, nagyrészt szubjektív dolgok a magányról. Ezeket most nem küldöm el, mert májusban fölutazom innen Pestre, és ha Mesterem egészségi állapota megengedi, úgy személyesen fogom átadni őket. Kezdek önmagam epigonja lenni: legtöbb újabb versem nem más, mint régi elrontott dolgaim retusálása, vagy pedig rossz írásaim jobb részeit fűzöm össze új verssé. Mostanában sokszor vagyok úgy is, hogy van bennem egy hangulat, de nem találok hozzá se formát, se témát, se képeket, se szavakat. A múlt éjjelt is ilyen meddő izzásban töltöttem el: egész hangulat-tornyok emelkedtek bennem, de nem bírtam egy szót sem írni. Éjfél felé elkezdtem egy hirtelen komponált szvitet fűtyülni a mocsári békákról, nádzizegésről, vadrucáról és a mocsárba fulladt emberről. Azt hiszem, modern beethoveni zenemű volt, de már egy akkordra sem emlékszem belőle. Hajnal felé aludtam el teljesen kimerülten és tizenegykor ébredtem.

Alapjában véve jól érzem magam, de nemrég még Csöngén erős idegzavarokkal küzdöttem, erős féláljult szédülésekkel. Most már a környezetváltozás és a bróm helyre-zökentett, de félek, hogy csak ideiglenesen.

Ideírom néhány párszavas versemet, mik azt hiszem, közlésre úgyse valók: Jelenleg csak ilyeneket írok, nem tudok hosszabb lélegzetet venni egy vershez. Íme:

Tavaszi vetés: A dombon friss vetések – tarka csíkjai: – korbácsütések.

Koratavasz. A madár – elszáll, – a gally utána kiegyenesül.

Halott. Elszáll a pengéről a lehelet. – De a mosoly arcomra fagy, mert – mások sírják el a könnyeimet.

Osvát. Már meghalt. Sose láttam. – Telefonon beszéltem vele. – A hangját majd akkor temetik – amikor engem.

A bölcs. Amikor tükörbe nézett, – megszámolta hány feje van – és fölírta, hogy el ne felejtse.

A házasságközvetítő. Nagyot gondoltam: a senkit – feleségül adtam a semmihez. – Hogyan, hogy mégis egyedül vagyok?

Hitler. A dermedt Föld – figyelme – jégcsapként lóg a bajuszán.

Éjfél. Lámpaláng – falfehér. – Valaki áll a küszöbön.

Szomorújáték. A macskakölykök – elhullott anyjukat – bámulják nagy, kerek szemekkel.

Kellemes húsvétot kívánok. Nagyságos Asszony kezét csókolom, maradok igaz hívük

Weöres Sándor

Sásd, 1933. ápr. 12.

15.

Kedves Mester,

engedje meg, hogy gratuláljak a „*Versenyt az esztendőkkel!*” megjelenése alkalmából. Könyvalakban még nem olvastam ugyan (most fogom megkapni a szombathelyi könyv-

tárból), de a kötet egyes verseit majdnem mind ismerem. Nekem, ki a „*Recitativ*” zárt és fagyos muzsikáján nevelődtem lírikussá még alsósdíák-koromban, szinte fájdalmas élmények Mesterem újabb versei. Fáj a meztelen hús és vér jajgatása annak a költőnek a tollából, ki mint az érzéketlen magasságok közönye vált szinte sajátommá. De szeretem ezeket a költeményeket is: annak a szenvedésfajtának a világát ismerem meg belőlük, miben az én életem még sosem járt. Tudom, hogy Mester legigazibb és legnagyobb szavai ezek – mégis, remélem, hogy a jövőben az élet kevésbé kegyetlen nótákat fog hegedülni Mester talpa alá. Hiszem, hogy a régi tornyok mellé és emellé a vonaglóvá-elevenedett kupola mellé még egy acél-fellegvárat is föl fog építtetni Mesterrel az idő. Nem tudok még egy költőt, aki annyit változott volna az idők folyamán, mint Mesterem – mégis, mint gerinc-csigolyákban a velő, ugyanaz a lélek vonul végig valamennyi kötetben. És a tömörség, forma-, szó- és képgazdaság és az aranyműves-technika is az egykori.

Bocsánatot kérek, hogy kitaláltam ezeket a dolgokat, mik jobbra szubjektív érzések Mester új verseivel kapcsolatban.

Hálásan köszönöm, hogy Mester betegen is fogadta a látogatásomat. Remélem, hogy a gyógyulás útján tetszik lenni már.

A „Pesti Hírlap”-nál és a „Magyarság”-nál helyeztem el verseket. Azok közül, miket Mesteremnek beküldtem, csak a „Száncsengő” van a máshova beadottak közt.

Mester említette, hogy írjak a „Nyugat”-ba kritikákat. Sajnos, az újonnan-megjelent könyvek igen ritkán érkeznek meg falusi elszigeteltségembe, így azzal a kéréssel kell a „Nyugat”-hoz fordulnom, hogy a megbírálni-való műveket juttassák el hozzám, miket majd vissza fogok meneszteni.

Gyógyulást kívánok Mesternek. Nagyságos Asszony kezét csókolom. Hálás tisztelettel
Weöres Sándor

Csőnge, 1933. jún. 22. (Ma lettem húszéves.)

16.

Kedves Mester,

itt küldöm néhány újabb írásomat. Nagyon kérem Mestert, írja meg róluk való véleményét. Nem tudom, hogy egzotikusodásom nem túlságosan modoros-e már.

Még egy szívességre is szeretném megkérni Mestert. Nemrég azzal a kéréssel fordultam a celldömölki kerület képviselőjéhez, Jánossy Gáborhoz, hogy próbáljon valami állást szerezni nekem. Jánossy írt ügyemben Kozma Miklósnak, hogy helyezzen el a Távirati Iroda hírföldolgozó osztályán – továbbá azt a tanácsot adta, hogy lehetőleg piszkáljam meg Kozmát mások útján is. Ezért arra kérném Mestert, hogy ha nem túlságosan alkalmatlan a dolog: legyen szíves ügyemben írni neki, vagy beszélni vele. Fordultam még Keresztes-Fischer belügyminiszterhez és Ostffy Lajos vas megyei főispánhoz is: így majd csak menni fog valahogy talán az állásszerzés. Régente egy birodalmat meghódítani könnyebben lehetett.

A közelmúltban itt volt nálam Berda József. Naponta két–három liter bort elfogyasztottunk, néha még többet is. Ökör iszik magába: mióta elment, megint minden foglalkozás híján maradtam. Már halálosan unom a csöngei nyárspolgárokat, fürdő-, kugli-, ivó- és kártyapartnereimet; alig-alig megyek közéjük, inkább angolul tanulok, meg olvasgatok.

Októberben alighanem meg fog jelenni a verseskötetem. Apám megígérte, hogy fog pénzt adni a kiadására – csak azt nem tudom még, hogy nekem lesz-e kedvem a könyv megjelentetéséhez. Jelenleg annyi változást érzek lezajlani megint magamban, hogy most nem merném az írásaimat közrebocsátani. Azt hiszem az itt-mellékelt versek is eléggé mutatják belső bizonytalanságomat.

Nagyságos Asszony kezét csókolom.

Minden jót kíván Mester hálás híve
Weöres Sándor

Csönge, 1933. aug. 17.

17.

Kedves Mester!

Pécsről írok ezúttal. Egyetemista vagyok, történelem–földrajz szakos bölcsész. Felségesen érzem itt magamat – igaz, hogy még csak egy hete vagyok itt és ennyi idő alatt még én se tudok megunni egy várost. Legnagyobb meglepetésemre, professzoraim egy csöppet se salabakter-emberek; minden előadásuk érdekes és élvezetes. [...]

Itt-mellékeltlen küldök néhány verset. Talán meg fognak felelni. Szeretném, ha mostanában sorra kerülhetnék a „Nyugat”-ban, mert rövidesen ki szándékozom adni a verseskötetemet. Mint valami mázsás súly, úgy nehezedik rám mindaz, amit eddig összefirkáltam és úgy érzem, hogyha írásaim javát két könyvtábla közé rögzíthetném, nyomdafestékbe merevíthetném, akkor megszabadulnék a súlytól. Mesterem említette, hogy a „Nyugat” ki fogja adni a kötetemet. Nagyon kérném Mestert, szíveskedjék értesíttetni, hogy ez még az idén megtörténhetne-e.

Remélem, hogy Mesterem meggyógyult már. Minél előbbi teljes fölépülést kívánok.

Kérem Mestert, hogy tartson meg továbbra is jóindulatában. Nagyságos Asszony kezét csókolva és minden jót kívánva maradok Mesternek mindenkor őszinte híve és hálás ragaszkodó tanítványa

Weöres Sándor

Pécs, 1933. szept. 27.

Címem: Pécs, Bercsényi u. 3.

18.

Kedves Mester,

mély hálával köszönöm a bevezető-cikket úgy társaim, mint magam nevében. Nagy öröm és biztatás nekünk, hogy az „Ötöröny” Mesterünk bevezető-szavaival indulhat. Még idejében érkezett az „Üdvözlét”, ugyanis azt határozta a társaság, hogy az „Ötöröny” első számát 1934. január 1-i dátummal, karácsony előtt néhány nappal fogják megjelentetni. A baranyai írók mind készséggel csatlakoztak – csak egy aggályom van még: hogy a pécsi egyetemi ifjúságban nem fogom megtalálni azokat a szellemi erőket, amilyenekkel pl. a „Szegedi Fiatalok” társasága rendelkezik.

Az „Ötöröny” első száma anyagilag már biztosítva van. Azt hiszem, össze tudunk teremteni 500–600 előfizetőt és ezzel már elevickélünk valahogy tovább is.

Itt küldöm egyetlen újabb versemet. Most egy hosszabb lélegzetű művön dolgozom, címe: „Az üres szoba”, 30–50 stancából fog állni és félig-meddig bölcselkedő jellegű lesz. Iszonyú lassan haladok vele, egyre idegesebben és nehezkesebben csinálom a költeményeket.

Kérem Mestert, hogyha „Halálos” című, régebben-beküldött kis prózám nem fog megfelelni közlésre, akkor legyen szíves címemre visszaküldetni, mert a fogalmazvány elveszett és nekem egyetlen példány sincs meg belőle.

Nagyságos Asszony kezét csókolom. Mester levelét hálásan köszönve és minden jót kívánva, tiszteletemet és ragaszkodásomat jelentem

Weöres Sándor

Pécs, 1933. dec. 5.

Ágoston u. 5.

19.

Kedves Mester,

kiadtam Pécsen a verskötetemet, tegnapelőtt jelent meg. Levelemmel egyidejűleg küldök belőle tiszteletpéldányt. Nagyon kérem Mesteremet, fogadja szívesen és szeretettel.

Mellette küldök egy kritikai-példányt. Kérem Mestert, értesíttessen a szerkesztőség embereivel, hogy ki fogja bírálni és melyik számban.

Itt menesztem egyetlen újabb versemet. Karácsony óta ezt az egyet szültem, de ez legalább irgalmatlanul hosszú. Csak a minősége egyenes arányban lenne a terjedelmével.

Most nem írok többet, mert nagyon el vagyok foglalva a könyvem szétpostázásával. Engedje meg Mester, hogy Mindnyájuknak kellemes és boldog húsvéti ünnepeket kívánjak. Nagyságos Asszony kezét csókolom. Minden jót kívánok Mesteremnek igaz tisztelettel és ragaszkodással.

Weöres Sándor

Sásd, 1934. III. 23.

U. i. Most Sásdon töltöm a húsvéti szünetet Iván bátyámnál. Itt leszek kb. április 4-ig vagy 5-ig, azontúl a címem: Pécs, Lác u. 8. b.

20.

Kedves Mester,

újabb verseket küldök.

Nagyságos Asszony kezét csókolom. Minden jót kívánok hálás tisztelettel

Weöres Sándor

Csöngé, 1934. okt. 22.

21.

Kedves Mester,

boldog karácsonyt kíván

Weöres Sándor

Székely 1934. dec. 22.

22.

Kedves Mester,
 tisztelettel mellékelem tíz új versemet. – Sokat írok mostanában és a bő-terméssel erős felhígulás is jár: megint fölületes impresszionista lettem. Mostanában sokat foglalkozom Stefan George-val, Goethével és magyar régi költőkkel: azt hiszem, meglesz az elmélyítő és magyarító hatásuk, ha ez a túlságos termékenység elmúlik.

Nagyságos Asszony kezét csókolom. Igaz tisztelettel

Weöres Sándor

Csönge, 1935. jún. 11.

23.

Kedves Mester,
 Norvégiában utazom. Nincs itt külön nappal és külön éjszaka – csupa hegyóriás, meredély, sötétzöld erdő, moha és acélszürke kopárság. Dante Purgatóriumát képzelem ilyennek.

Tisztelettel
 Weöres

Martissen, 1936. júl. 16.

24.

Kedves Mester,
 norvégiai gyönyörű utam befejeződött, írtam róla két verset, ezeket itt küldöm hat más verssel együtt. Kétségtelenül eddig ez az út volt a legnagyobb élmény életemben; Dél-Norvégia olyanforma, mint az Alpések, csupa erdő és tószzerű fjord, ezerképpen változó tompa és sötét színek; Észak-Norvégia pedig kopár és egyhangú, de talán még szebb, óriási ott az égboltozat, többnyire hófehér a tenger és minden tele van éles és halvány fénnel, mintha állandóan hajnali derengés volna. Nagyon szép város Bergen, két szűk fjord és magas meredek hegyek közt épült, a természet által össze-vissza szabdalt terepen, mindig arrafelé terjeszkedve, amerre a körülmények engedik; az egész város csupa faház, alig van kőépülete; egyáltalán a kőház ritkaság arrafelé. Láttam Tromsöt és Hammerfestet, a sarkkörtől északra ezek a világ legnagyobb városai; a kettőnek együttvéve lehet tízezer lakosa. Szomorú városkák ezek, leri róluk a bennszülöttek unalma és elhagyatottsága. Láttam szízárványt a tenger fölött, éjfélikor, mikor sütött a Nap; láttam, szóval sok-mindent, amit nem lehet elfelejteni.

Most megint nekitenyereltem az írásnak. Ősszel szeretnék megint egy kötetet napvilágra-juttatni, szeptemberben nekilátok az anyagom rendezésének; első könyvem óta írtam kb. 80 verset, amiből talán 50-et lenne érdemes kiadni; ezek fele a „Nyugat”-ban jelent meg. Ha a „Nyugat” esetleg vállalná a könyv kiadását, szeptember elején elküldeném az összeválogatott anyagot és, esetleges igazítások végett, a kihagyott írásokat.

Most itt nyaral a falunkban Weber Gyula régész, akinek a révén alighanem meg tudom kapni a Gilgames-eposz nyersfordítását. Hatalmas művet lehetne összemodernizálni belőle.

Nagyságos Asszony kezét csókolom. Minden jót kíván igaz tisztelettel és hálás ragaszkodással

Weöres Sándor

Csönge, 1935. aug. 15.

25.

Kedves Mester,
a napokban küldtem be Mesternek egy csomó verset. Azóta írtam az itt-mellékelt kis ciklust az „Amor Sanctus” hatása alatt. Ez az első művem, amivel meg vagyok elégedve; talán Mesternek is tetszeni fog.

Nagyságos Asszony kezét csókolom és minden jót kívánok hálás ragaszkodó tisztelettel

Weöres Sándor

Csönge, 1935. aug. 18.

26.

Kedves Mester,
engedje meg, hogy kedves Mindnyájuknak szép húsvétot kívánjak.

Hát ami engem illet: állítólag gyógyulok. December óta [...] folyton gyógyulok; remélem, már nem sokáig. A Vajda Társaság lírai előadóestjére orvosi engedéllyel föl fogok utazni.

Sajnos, nem küldhetek most egyebet, mint ezt a két furcsa szonettet; kútjaim teljesen kiapadtak, ritkán buggyanik belőlük valami.

Nagyságos Asszony kezét csókolom. Minden jót kíván Mesterem hálás és ragaszkodó híve

Weöres Sándor

Pécs, 1936. ápr. 9.

27.

Kedves Mester,
a napokban levelet kaptam Zelk Zoltántól; 30 pengőt kért tőlem. Azt írta, hogy sürgősen Szlovénzkóba kéne utazni neki és nincs pénze az elutazásra; egy hiányzó iratát kéne elhozni onnan, amit ha nem tud megszerezni, akkor elveszíti a magyar állampolgárságát. Szeretnék Zelken segíteni, de orvosi költségem annyi mostanában, hogy semmi pénzem sincsen. Nagyon kérném Mestert, hogyha esetleg a Baumgarten Alapítvány adhat mostanában rendkívüli segélyeket, akkor legyen szíves Zelk Zoltánon segíteni; komolyan rá van szorulva a támogatásra.

Mellékelten küldöm három új versemet. Kísérletszerű dolgok: a jellemrajz és ballada felé próbálok utat találni. A modern lírából a tárgyilagos lélekrajz teljesen kipusztult (a Mester régebbi köteteiben még találok néhány példát, amik közül az „*Aliscum éjhajú leánya*” címűt érzem a legszebbnek, legemberibbnek.) Annál gyakoribb a mai költészetben az önelemzés, hangulatkép, leírás, kollektív panasz, filozoféma és elvont értel-

metlenség. Ha olyan témához nyúlok, mint a „Széchenyi”, nagyon érzem, hogy a modern költészet mennyire hozzászoktatott a puha anyagokkal való pepecseléshez, mennyire elkényelmesített. Nem bírok pl. egy jambikus verset megírni anélkül, hogy trochaeusokat ne keverjek bele; ezt Kazinczy aligha fogadta volna el versnek; és ma „formaművész”-nek számítok. A sapphicum Berzsenyinek még szinte házikabátja volt; és „Mocsári dal” című zötyögős, hibás lábakkal telt sapphicumom Fejtő Ferenc szerint „formajáték”. Szeretném elérni Arany fegyelmezettségét, komponálási készségét, Berzsenyinek a formák fölötti uralmát, Vörösmarty kifejezőképességének precizitását és sokoldalúságát.

– A mai idő rászabadította a művészetekre a disszonanciákat és ezáltal tízszeresére növelte a kifejezés lehetőségeit; talán erről a tarkabarka, sokféle, kényelmes kifejezési lehetőségről kéne lemondanom ahhoz, hogy anyag-gyúróból kőfaragóvá nőhessek; de nincs erőm ekkora aszkézishez...

Nagyságos Asszony kezét csókolom és minden jót kívánok. Hálás tisztelettel

Weöres Sándor

28.

Kedves Mester,

itt küldöm két új versemet. Néhány igénytelen dolgon és töredéken kívül ennyit írtam összesen a nyár alatt. Nem akaródzik az írás; ha egy verset akarok írni, kettő lesz belőle, ha meg kettőt akarok írni, abból egy se lesz; hosszabb lélegzetű munkákkal is próbálkozom, de mint mindig, most is szánalmasan félbemaradnak. Talán még soha nem kotlottam annyit az íróasztal mellett, mint mostanában és ennyire eredménytelenül se. Körülöttem a lankasztó falusi nyár; szeretnék előle kimenekülni valahová külföldre, de még nem tudtam megkapni az útlevelemet; a katonaság akadékoskodott. De úgy hiszem, hogy most már nemsokára meglesz és akkor nekivághatok a világnak. Egyfelől Nyugat-Európa vonz, másfelől Finnország; talán sikerül eljutnom ide is, oda is.

Kellemes nyarat kívánok és Nagyságos Asszonynak kézsókomat jelentem. Igaz ragaszkodó tisztelettel

Weöres Sándor

Csönge, 1936. júl. 9.

29.

Kedves Mester,

Tolnai Gáborral és Vas Istvánnal megbeszéltük, hogy pénteken délután meglátogatjuk Mestert Esztergomban. A vonat késői érkezése miatt csak 6 óra után volna lehetséges a látogatásunk. Ha az időpont Mesternek valamilyen ok miatt alkalmatlan, úgy értesítést kérnék erről Tolnai címére (Bp. Nemzeti Múzeum, Széchenyi Könyvtár). Nagyságos Asszony kezét csókolom. Igaz tisztelettel

Weöres Sándor
és Tolnai Gábor

1936. aug. 11.

30.

Kedves Mester,
sajnos nem mehettem el Esztergomba meglátogatni a Mesteréket, mert hajóm indulását egy nappal előbbre tették. Most Várnában vagyok, holnap utazom Konstantinápolyba.

Tisztelettel
Weöres Sándor

aug. 28.

31.

(Babits Mihálynénak)
Kézcsókját küldi

Weöres Sándor

Istanbul, 1936. szept. 1.

32.

Kedves Mester,
mellékelten küldöm új verseimet és egy Goethe-fordításomat.

Nagyságos Asszony kezét csókolom. Minden jót kívánok igaz tisztelettel

Weöres Sándor

Pécs, 1936. okt. 18.

33.

Babits Mihálynénak
Kézcsókját és tiszteletét küldi Ceylonból

Weöres Sándor

34.

Tiszteletét küldi Kínából

Weöres Sándor

1937. márc.

35.

Kedves Mester,
három napja érkeztem haza Csöngére keleti utamról. Tényleg nagyon nagy élmény volt. Még a színek is mások arrafelé, szinte bántóan élesek; a csillagok fényesebbek, a nap-pali ég zöldesbe-játszó. Beszéltem sok náció gazdagjaival–szegényeivel, voltam arab és maláj moséban, indiai brahman- és ceyloni és kínai buddhista-templomban. Láttam Manilában a kultúra-nélküli túlméretezett civilizációt; egészséges világ ez, a cselekvő embereké. Európában túlsúlyban van a gondolkozás, töprengés, filozófia, analízis (még egy

annyira kultúratipró mozgalom is mint a hitlerizmus, filozófusokra hivatkozik, Nietzsche és Gobineaural!); a Fülöp-szigeteknek pedig még a poétái is a cselekvés jegyében állanak. Szándékom, hogy fordítsak Rizaltól, Padilla-tól és más philippin költőktől; nehéz lesz ugyan, mert tagalog nyelven írnak, ez az ottani sok bennszülött nyelv közt a legelterjedtebb és a spanyol és angol nyelv mellett a harmadik uralkodó-nyelvük. Azt hiszem, ma a Fülöp-szigeteken és Dél-Amerikában él a „legmodernebb” líra: értelmileg aránylag együgyű, forró és érzelmi költészet ez, a mai városi ember verse, ami semmi eddigihez nem nagyon hasonlít és a maga hazájában népszerű is, olvasott és énekelt. – Ceylon kikötőjéből, Colombo-ból autótutat tettem a sziget közepébe, Kandy-ba; félelmetesen dús natúra van itt, paradicsomi táj. Bombay zsúfolt és nyomorúságos, Singapore és Penang szintén. Voltam négy napig Sanghaiban, itt az egész emberiség tanulmányozható: amerikai felhőkarcolók, zsúfolt, pagodás, piszkos Chinese City, európai villák, gyarmatias boulevardok, nyugatiasodó kínaiak Hszin Sang Hai nevű reprezentatívnak szánt giccs-városrésze, stb. Itt vannak 20 dolláros hotelszobák óriás-hotelekben és 5 centes kuli ebéd. Bennszülött-nyomor és fehéremberek acsarkodása a meggazdagodásért. – Szándéksom egy vagy több cikket írni erről az útról; egyelőre két régebbi versesmet küldöm, miket útközben smirgliztem. Remélem, hogy Mesterem és Nagyságos Asszony megkapták az útról írt lapjaimat. Kedves Mindnyájuknak minden jót kívánva igaz tisztelő hívük

Weöres Sándor

Csönge, 1937. márc. 17.

36.

Kedves Mester,
ázsiai élményeim földolgozásával még semennyire se vagyok. Itt küldök egy hosszú vitairat-versezetet.

Nagyságos Asszonynak kézcsókomat jelente, minden jót kívánok igaz tisztelettel

Weöres Sándor

Csönge, 1937. ápr. 6.

37.

Kedves Mester,
küldök egy bírálatot meg néhány verset. Keveset írok mostanában: egy nagy tervet kerülgetek, mint macska a forró kását. Ugyanis végre két évi hajsza után sikerült megszereznem a Gilgames-eposz Ungnad-féle németnyelvű nyersfordítását és most ezen rágódom. Pompás és gyönyörű matéria egy átköltés számára, csak erőm és türelmem legyen hozzá. – A német szöveg ilyen (a zárójeles részek kiegészítések, a kipontozott részek pedig elvesztek):

Der alles (?) sah, ... des Landes (?)
(der jegliches kennen lernte, alles verstand,
(durchschaute (?) allzumal...
(Verwahrtes sah er und Verdecktes (öffnete er),

brachte Kunde von (der Zeit) vor der Sintflut,
einen fernen Weg ging er, sich mühend und auch...
(schrieb) (?) dann auf eine Steintafel die ganze Mühsal.

A szöveget így költöttem át:

Aki mindent látott, a népek ura,
aki biztosat ismert, aki teljeset értett,
átlátott az eredet szövevényén,
a tudás tiltott forrás-helyein,
aki az állandót látta, aki a burkot kinyitotta,
hírt hozott a vihar és vízár idejéről
nagy útra kelt, vesződött és megrogyott,
meddő kínját kőtáblára íratta...

(további rész – itt már csak a magyar szöveget írom le:)

aki építette Uruk falait
a tiszta zárt-hely, a szent Enna körül,
alapot ágyazott, szilárdat, mint az érc,
védfalat rakott, hol támaszt leljen a férfi-erő:

Gilgames ő, az embernyi ember,
kétharmada isten, harmada állat,
testének képe fájdalmas öröm,
alakja mint a vaskos bikáé,
nincs hozzá-illő a szépek között,
nincs hozzá-méltó az erők között –

Karját rettegte Uruk sokasága:
Anu, a menny királya elé
jajveszékelt Uruk sokasága,
szólalt, szólalt nagy fennszóval:
„Nem engedi a fiút az apához,
nem engedi a szüzet a legényhez,
nem engedi a lányt a katonához,
nem engedi az asszonyt az urához –”

Ezen kívül még kb. 30 további sor van készen az átírásemból. Az eposz 12 kőtáblán maradt fenn Assurbanipal könyvtárában, meglehetősen hézagosan; ha kész leszek az első tábla földolgozásával, be fogom küldeni Mester szíves engedelmével. – Tervem ezenkívül, hogy majd lefordítom a Faustot; egyelőre csak 6 sor van meg, ez se végleges:

Tanultam filozófiát,
jogot és orvostudományt
és, sajnos! teológiát,
hajh, ennyit bújtam át meg át,
Így állok, én szegény buta,
annyit tudok, mint valaha.

Nagyon pongyola, álmos levél ez: hajnal felé jár és egész éjjel irkáltam.
Kézcsókomat jelentve Nagyságos Asszonynak és kellemes nyaralást kívánva maradok
Mester tisztelő hálás híve

Weöres Sándor

Csönge, 1937. jún. 20.
(22-ikén nagykorú leszek.)

38.

Kedves Mester,
itt küldök három verset. A Gilgamesen sokat dolgozom és kevés eredménnyel; az első
ének felénél tartok. Talán majd később gyorsabban megy. – Nagyságos Asszonynak
kézcsókomat küldve és kellemes nyarat kívánva, Maradok Mester tisztelő híve

Weöres Sándor

Csönge, 1937. júl. 17.

39.

Kedves Mester,
a Gilgames-eposzon „nappal és éjjel” dolgozom és csigalassúsággal haladok; a II. tábla
felénél tartok. Az első táblát egy csomó magyarázattal együtt mellékelten küldöm. Ha
közlésre kerülhet és a hozzátartozó jegyzet túl sokra sikerült volna, könnyen lehet belőle
kihagyni; a jegyzet bekezdései egymástól meglehetősen függetlenek.

Nagyságos Asszonynak kézcsókomat; minden jót kíván Mester hálás híve

Weöres Sándor

Csönge, 1937. aug. 17.

40.

Kedves Mester,
hálásan köszönöm, hogy Gilgamesem első táblája megjelenhetett. Ez biztatást jelent
számomra arra nézve, hogy tovább folytathatom a „legmodernebb lírá”-tól való szaba-
dulási kísérleteimet. Egyre jobban irtózom a hangulatlíra tetszetős és tartalmatlan cím-
dától; szeretnék ebből a szoba-fülledtségből az epika és dráma emberibb tájaira kikec-
meregni; és a drámaian-szenvedélyes Gilgames-eposznál aligha találhatnék jobb kalauzt
ez irányban.

Itt küldöm a második táblát. A 3-ikkal is tulajdonképpen kész vagyok, csak még itt-ott egyengetni akarok rajta: ez az eposz legrapszodikusabb, legnehezebb, leghatalmasabb része és éppen ezért könnyű elfuserálni.

A napokban megyek Pécsre vissza az egyetemre; onnan ha lehet, átrándulok Pestre és szeretném Mesternél tiszteletemet tenni, ha nem volna alkalmatlan látogatásom.

Nagyságos Asszonynak kézcsókomat küldöm, minden jót kívánok hálás tisztelettel

Weöres Sándor

Csönge, 1937. szept. 16.

41.

Kedves Mester,

két epigrammát küldök, meg egy áhítatos éneket. Ez az összes újabb vers-termékem; Gilgamesemből a harmadik tábla régóta készen áll, de azóta nem haladtam vele tovább.

Nagyságos Asszony kezét csókolom. Mindnyájuknak minden jót kíván igaz tisztelettel

Weöres Sándor

Pécs, 1937. nov. 21.

42.

Kedves Mester,

megint írok Mesternek (remélem, múltkori levelem, amit Takáts Gyulával küldtünk, megérkezett.) Három verset mellékelek.

Teljes gyógyulást, minden jót kívánok. Nagyságos Asszonynak kézcsókomat küldöm. Igaz tisztelettel

Weöres Sándor

Pécs, 1938. febr. 18.

43.

Kedves Mester,

itt küldöm két új versemet, a doktori disszertáció-írás borzalmai közt csak ennyi tellett tőlem.

Hallom, hogy Mester lakást változtatott, ezért leveletem most a szerkesztőség címére küldöm. – Nagyságos Asszonynak kézcsókomat jelentem. Minden jót, teljes gyógyulást, ép egészséget kíván Mesternek hűséges és hálás híve

Weöres Sándor

Csönge, 1938. márc. 22.

44.

Kedves Mester,

minthogy mostanában eredetét írni nem tudok, megpróbáltam fordítani. Küldök egy Goethe-fordítást.

Teljes gyógyulást, jó egészséget kívánok. Nagyságos Asszonynak kézcsók. Ragaszkodó tisztelettel

Weöres Sándor

Csönge, 1938. máj. 21.

45.

Kedves Mester,

régebb ideje szándéksom már írni a Mesternek – gratulálni akarok a „*Jónás könyvé*”-hez. Éppoly élményszerűen hatott rám, mint valaha gyermekkoromban a „*Nyugtalanság völgye*” és „*Recitativ*”. Sajnos, mennél jobban „érték” a versekhez, annál kevesebb képességem van a hedonisztikus vers-élvezésre (és tán mindenkinél így van ez többé-kevésbé); de a „*Jónás könyvé*”-t úgy tudtam élvezni mégis, mintha életemben először olvasnék költői munkát. Mennyi kor stílusa vegyül benne teljes összhanggal. Preklaszszikus lenyűgöző-erő; gótikus naiv realizmus; reneszánsz festőkre emlékeztető élénk-színű jelenetkék (pl. „a tenger sok nagy tornya”, „ingó és hulló kék hullámfalak”) magyaros humor (a vízbedobatas előtti tárgyalás); filmszerűség (a csatornákon át menekülő próféta); stb. És döbbenetesen találkozok benne a biblikus és modern emberség. Sokszólamú vers ez: ezerféle humánus árad és lüktet benne; és ezerféle proteuszi szépség; és végeredményben mégis mind szervesen-egy. – Remélem, Mesternek lesz még kedve és ihlete a verses epikához, epyllionhoz. Azt hiszem, példátlanul-szép művek lennének.

Itt küldök egy pindarosi ódát. Egyelőre bizony igen nehézkesen röptültem az újonnan-ragasztott viasz-szárnnyal. De talán a pindarosi metrum-gazdagságában megtaláltam a számomra leginkább testhezálló versformát; csak bele kell jönnöm, vele összeszoknom. Ez a végtelen-lehetőségű forma alighanem elvezet az igazi mondanivalóhoz.

A napokban megjelenik a harmadik verskötetem. Nemsokára megküldöm. – Címe: „A teremtés dicsérete”. Talán jobb lesz, mint az előző könyveim.

Nagyságos Asszonynak kézcsók. Kedves Mindnyájuknak minden jót kívánok.

Mester igaz tisztelő híve

Weöres Sándor

Csönge, 1938 dec. 8.

46.

Kedves Mester,

itt küldöm a bírálatot Vas István könyvéről.

Nagyságos Asszonynak kézcsók. Minden jót kíván hálás tisztelettel

Weöres Sándor

Csönge, 1939. jan. 15.

47.

Kedves Mester!

Remélem, a két beküldött kritikám (Vas Istvánról és Gazdag Erzsiről) megérkezett. Utánuk küldök itt egy epikus verset.

Nagyságos Asszonynak kézcsók. Minden jót kíván igaz tisztelettel és hálával

Weöres Sándor

Csönge, 1939. jan. 19.

48.

Kedves Mester!

Beküldöm új verseimet, melyek hosszabb próza-munkám készülése dacára is életre keltek. – Mellesleg azzal is foglalkozom, hogy verselésemet fölszabadítsam a készen adott gépies ritmus-sémák alól és verseim ütemét magam készítsem a görög tragédia-kórusok módján. Ez majdnem szűz terrén; Mester *Laodameiája* jóformán az egyetlen útjelzőm és bázisom. Körülbelül húszféle verslábát próbálgatok, hogy melyik milyen hangulatot hoz a magyar versbe. Pl. dactylus után paeon: lassú, ünnepélyes („áldd meg a hét vezért”); dactylus után tribrachy: gyors, táncos („lopd el a szívemet”); dactylus után molossus: bizarr, álmatag („mozdul a lomb-árnyék”). Gyorsaságot, frissességet ad a négy-rövid, a prokeleus matikus; itt pl. dactylus és négy-hosszú jön utána: „jegenyefa táncol a szél karjában”. Lassú, mélabús a bacchius („az álom feléd jött, a szívedre hullt”) és az antibacchius („mennétek és híven áldnátok őket”). – Egyelőre még csak vaktában kísérletezem; annyit már tapasztaltam, hogy így a hanghatások hihetetlenül kiélezhetők és letompíthatók. Nem tudom, ezt a sokszínű orgonát meg lehet-e még egy nyelven úgy szóltatni, mint magyarul. Mintha a ritmus összes ördögeit a magyar nyelvbe csukta volna az Isten. – Hosszabb lélegzetű dolgoknál az „újmodi” verselést következőképpen képzelem: föllép egy ritmikai téma, benne egy tartalmi téma; amint a tartalom kibontakozik, a ritmikai téma is változni kezd, a hosszú szótagok két-röviddé bontásával, vagy két-rövid egybevonásával, esetleg toldásokkal vagy csonkításokkal; így a ritmikai téma átfolyhatik más-alakúvá; vagy esetleg átmenet nélkül belevághat egy ellentéma, mindez a tartalomnak megfelelőleg. Lehetnek szimmetrikus és aszimmetrikus szerkezetek; stb. – Egyelőre mindez csak fantazmagória, minthogy nincs időm alaposan foglalkozni vele.

Nagyságos Asszony kezét csókolom. Minden jót kívánok igaz hálás tisztelettel,

Weöres Sándor

Csönge, 1939. márc. 17.

49.

Kedves Mester,

a kívánt három kritika közül kettőt itt küldök. Fenyő László szép verseiről hosszabb és alapos tanulmányt akarok írni; már megkezdtem, de sajnos a májusi szám megjelenési idejére nem tudom bevégezni. A Fenyő-tanulmány is, a készülő könyvem is (doktori értekezésem) egész embert kíván; és „róka fogta csuka, csuka fogta róka”, egyelőre egyik se megy, mert a két munka lerontja egymást. Két-három hét alatt bevégezem

a doktori disszertációmát; megbocsásson Mester, hogy a Fenyő-kötetről csak a júniusi számba írhatok.

A Mester tulajdonába tartozó két könyvet (Bartalis és Berczeli verseit) jelen levelllemmel egyidejűleg köszönettel visszaküldöm.

Kedves Mindnyájuknak minden jót kíván hálás tisztelettel

Weöres Sándor

Csönge, 1939. ápr. 16.

50.

Kedves Mester,

mindenekelőtt szívből gratulálok a San Remó-i díjhoz. Jólesik, hogy magyar kapta ezt a külföldi kitüntetést; és úgy hiszem, ma Mester az egyetlen magyar író, aki bármelyik nemzetközi jelentőségű irodalmi díjat megérdemli.

Kellemes húsvéti ünnepeket, kellemes riviérai üdülést kívánok. Nagyságos Asszony-nak és Ildikónak kézcsókomat küldöm.

Igaz hálás tisztelettel

Weöres Sándor

Csönge, 1940. márc. 20.

51.

(Babits Mihálynéhez írt levélből)

[...] Édesanyám üdvözteit és újévi jókívánságait jelentem és én is boldog újévet kívánok kedves Mindnyájuknak. A Mesternek hálás mély tiszteletemet küldöm.

Tiszteletteljes kézcsókkal

Weöres Sándor

Budapest, 1941. jan. 3.

(Életünk 1973. máj.–jún., 3. sz. 195–218.)

Szlovák kulturális szervezetek petíciója Babitshoz 1933-ban

Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának Babits-hagyatékából került elő a szlovák kulturális egyesületek hozzá küldött tiltakozása és segélykérése a magyarországi szlovák művelődési szervezetek szabad tevékenysége érdekében. Az eddig föl nem dolgozott akció szövege értékes dokumentuma a magyar–szlovák kulturális közeledés egy válságos korszakának. A petíció szerint a magyar belügyminisztérium az 1933. március 4–5-re Békéscsabán és Tótkomlóson tervezett szlovák művésztélyt betiltotta. Ez Csehszlovákia szlovák kulturális szervezeteinek közös tiltakozását hívta ki. Az alanti közlemény szövege szerint a szlovák hatóságok 1932. december 1-i dátummal reciprok intézkedéseket hoztak. A szöveg állítása szerint magyar írók, művészek, színészek, képzőművészek stb. 1929 és 1932 között sűrűn és állandóan, minden korlátozás nélkül szerepelhettek Csehszlovákiában, ill. Szlovenszkón. Az akkori magyar szellemi közvélemény előtt a magyar kormány szlovák kisebbség elleni intézkedései nem váltak ismertekké. A Babits Mihályhoz intézett közös szlovák memorandum valószínűleg azzal számolt, hogy Babits mint a magyar irodalmi élet vezető egyénisége, az ismert nemzetközi békeharcos, a Nyugat főszerkesztője, a fiatal írónemzedék vezére stb. közölni fogja barátaiival és munkatársaival a szlovák szellemi körök hozzá küldött tényleírását és a magyar belpolitikai lépés Csehszlovákiában várható következményeit. Babitsra azért is gondolhattak, mert a cseh és szlovák irodalmi élet újdonságairól, valamint a magyar irodalom cseh és szlovák fordításairól éppen a Nyugat hasábjain jelent meg Budapesten a legtöbb ismertetés. Mindenesetre a memorandumban jelzett intézkedés, ti. hogy a csehszlovák kormány rendelkezését kéri magyarországi művészek és írók csehszlovákiai szereplésének visszavonására, súlyos következményekkel járhatott volna, ha valóban megtörténik. A prágai és pozsonyi levéltárakból talán felderíthetők lennének az ügy előzményei és a memorandum esetleges következményei. Tény, hogy 1935-től újra megjelentek magyarországi írók, tudósok és művészek a két fővárosban, hogy előmozdítsák a magyar–csehszlovák kulturális közeledést.

A szlovák művész és kultúregyesületek tiltakozása

A szlovák művész- és kultúregyesületek, értesülve a Békéscsabán március 4-ére és Tótkomlóson március 5-ére tervezett művész estély betiltásáról, megbotránkozva tiltakoznak ezen intézkedés ellen, melyet a magyar belügyminisztérium követett el a szlovák kultúrán és művészen. A Csehszlovák Köztársaság fennállása óta állandóan járnak hozzánk hivatalos engedéllyel magyar művészek (írók, zenészek, színészek, képzőművészek és mások), de a Szlovák Nemzeti Színház, a Szlovák Tanítók Énekkara és egyesek három év óta hiába akarnak menni Magyarországra a magyarországi szlovák kisebb-

séghez ezen szlovákok kérésére. Ezért a mi hivatalaink 1932. december 1. óta viszonyosság alapján állanak.

Magyarországi szlovákoknak szent és természetes joguk az őshazájukban élő testvéreik iránt figyelemmel és szeretettel lenni. Miután a magyarországi szlovák kisebbségnek nincs megengedve kultúregyesületek alapítása, melyek a szlovákokat saját anyanyelvükön, kultúrájukban és művészetükben emelnék, kénytelenek hozzánk fordulni. A Szlovák Nemzeti Színház és a Szlovák Tanítók Énekkara igyekezett ezen kérésüket teljesíteni. A magyar kormány akkor, amikor fent említett kultúrestély megtartását nem engedélyezte, megsértette a csehszlovák művészetet. Tiltakozunk ezen szisztematikus és önkényes intézkedés ellen, melynek következtében a magyarországi szlovákságnak nincs megengedve, hogy élhesse saját lelki életét. Apellálunk magyar írókra és művészekre Magyarországon. Hisszük, hogy nem értenek egyet a magyar kormány ily intézkedésével, mely természetesen ellenintézkedésekre kényszeríti az itteni hatóságokat. Kérjük ezért a magyar művészeket és írókat mindkét kultúra érdekében, hogy lépjenek közbe a magyar kormánynál, hogy hasonló intézkedések a jövőben ne forduljanak elő. Apellálunk továbbá a csehszlovák kormányra is, hogy nagyobb figyelemmel kísérje a magyarországi szlovák kisebbség helyzetét, s hogy addig, amíg a magyar kormány a betiltó intézkedéseket nem vonja vissza, ne engedje meg magyarországi művészek és írók előadásait Csehszlovákiában.

Aláírások:

Szlovák Írók Egyesülete, Szlovák Művészek Egyesülete, Szlovák Művész Kaszinó, Szlovenszkói Pen Club, Szlovák Nemzeti Színház, Szlovák Tanítók Énekkara, Szlovák Filharmónia Egyesület, Szlovák Zenész Egyesület.

(Irodalmi Szemle 1973. [jún.], 16. évf. 4. sz. 356–357.)

Krúdy és Babits összeköttetései

Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának Babits-hagyatékában négy levél található Krúdy Gyulától Babitshoz és a Kézirattár egy másik gyűjteményében egy levél Babitstól Krúdyhoz. Értékes adalékokat nyújtanak ezek Krúdy Gyulának Babits Mihályhoz és a Nyugathoz való viszonyáról. Legújabban előkerültek a Baumgarten Alapítvány iratai is, ezek szintén becses adalékok Krúdy Babitshoz való viszonyára. Krúdyt a Nyugat nagy nemzedékéhez számították ők maguk, bár jóval előbb lépett föl, mint ennek legtöbb jelentős tagja. De úgyszólván kezdettől fogva a Nyugat egyik legtermékenyebb munkatársa volt, sőt a húszas évek második felében a főmunkatársak közé is bevették és ezt a címlapon is föltüntették.

1910-ben jelentek meg először a Nyugat hasábjain Krúdy novellái és cikkei. Itt közölte a húszas évek közepén „Ady Endre éjszakái” című visszaemlékezéseit és egyik legszebb budapesti témájú regényét, az Aranyidőt. De írt irodalomtörténeti méltatásokat is, így Kölcseyről, Arany Jánosról, sőt cikkeket is kortársairól: Móriczról, Révész Béláról és Szép Ernőről. Részt vett az ünnepi különszámokban is, így az Osvát- és Móricz-számban. Róla is sokat írtak, mindig dicsőítve. Ady kétszer is lelkendező cikket írt róla, de rajta kívül Kosztolányi, Révész Béla, Schöpflin, Szép Ernő, Tersánszky a nagy nemzedékből, – Bálint György, Cholnoky László, Kárpáti Aurél, Komlós Aladár, Kürti Pál és Zilahy Lajos is írt róla hosszabban-rövidebben.

Krúdy és Babits egymás mellett való kiállása 1915-ben kezdődött, amikor Babits híres pacifista verse, a *Játszottam a kezével* megjelent és Rákosi Jenő fölháborodva megtámadta. Babits ezt a versét voltaképpen az első világháború előtt írta, de csak a háború második évében publikálta. A vers kedvesének kezéről szól: részletes fiziológiai leírása egy szép női kéznek. Az utolsó versszak:

Csak egyszer lenne még enyém
s kedvemre csókkal önteném
szívesen halnék azután
nagyobb örömmel ontanám
kis ujjáért a csobogó vért,
mint száz királyért, lobogóért!

A költő ellen megindult hajszában Krúdy volt olyan bátor, hogy Babits védelmében szólalt meg: „Nem volt még soha Magyarországon annyi nagyszerű költő, mint manapság... Még 15 év előtt, mikor Ady Endre belecsapott különös hangszerének húrjaiba, fiatalágunkban, a Három Holló előtt könyökkel lökdösték meg egymást az emberek. – A bolondok, az új költők tanyája, – mondták... A Három Hollóból azóta nagy család lett. Az új magyar irodalom népesedett, kiszínesedett... Sűrűn született itt-ott egy gyerek, akit

álmban homlokán megjelölt a vándorló, aki a költőket számontartja. Szép Ernő és Babits Mihály – akinek tüneményes versei egy-két nap múlva a rajongások, hódolások, elbámulások tárgyai lesznek, az *Édes az otthon* címűt szavalják majd, mint Arany méléző költeményeit –, Kemény Simon és Kosztolányi: az új költők, s jöttek a színes, kincses szavak tarisznájával. Hoztak új, eddig nem ismert szavakat, amelyeket csodálkozva forgatunk, mint ékszereket... Éjszaka, míg a vonat messze visz, mint az emlékezet, a hajnali esőben a kocsi ablakára szállnak Babits sorai:

Még most is látom a kezét
 hogy ágazott az ujjá szét,
 oly szelíden, mint ágtól ág
 vagy halkan elvált öt barát,
 kik váltan is segítgetik
 egymást egy messze életig.

(Újra megjelent: Pest ezerkilencszáztizenötben. Budapest, 1916. 102–103. l.; újabb kiadása: Pest a világháborúban. A szöveget válogatta és gondozta Kozocsa Sándor. Officina Könyvtár 55–56. Budapest, 1943. 28–29. l.)

Amikor 1919 folyamán Babits egyedül szerkesztette a Nyugatot és így Ady halálakor rá hárult a híressé vált Ady-emlékszám szerkesztése, magától értetődő gesztussal fordult Krúdyhoz is. Erre vonatkozik az itt közölt első két levél. Ekkoriban, úgy látszik, személyesen még nem ismerték egymást:

1919. február 8.

Kedves Babits Úr! szívesen teszek eleget felszólításának. Az idő rövidsége miatt lemondok a korrektúráról; ellenben szépen megkérem, hogy alig olvasható írásom miatt, valakivel gondosan olvastassa a kefelevonatot.

Tisztelő igaz híve

1919. február 10.

Kedves Babits Úr, kérem szépen: Ady Endréről írott megemlékezésemből hagyjuk ki Szász Zoltán nevét; írjuk csak Sz. Z.

Üdvözli igaz híve

Krúdy Gyula

Krúdy „Az önmagával verekedő költőről” című méltatását írta ide. (Nyugat, 1919. I. k. 4. sz. 271. l.) A Nyugat második Ady-száma a XII. évfolyam 4–5. száma volt, ez az 1919. február 16–március 1-i kettős szám, oldalszáma 223–380. Krúdy egyoldalas cikke, amelyről a levelekben szó van, a 21-ik oldalon jelent meg, Ignotus, Schöpflin, Dóczy, Szabó Dezső, Laczkó, Balázs, Kabos, Elek, Nagy Endre, Kosztolányi, Lengyel Menyhért, Móricz és Szilágyi Géza cikkei után.

Fenyő Miksa Nyugatról szóló, Amerikában megjelent emlékirataiban azt írja, hogy ők nem tartották Krúdyt a Nyugat gárdájához tartozónak. Ennek ellentmond az a tény, hogy Krúdyt bevették a Nyugat reprezentatív főmunkatársai közé. A Babits-hagyaték-

ban találtam Gellért Oszkárnak 1925. január 19-én Babitshoz mint a három Nyugat-szerkesztő (Babits, Gellért, Osvát) között a döntő szót kimondóhoz, a következő levelet:

Kedves Mihályom,

kérlek, üzend meg, hogy nincs-e kifogásod Szép Ernő, Krúdy Gyula, Lengyel Menyhért és Révész Béla nevének a főmunkatársi névsorban való feltüntetése ellen.

Szeretettel ölel

Oszkár

A Nyugat főmunkatársi gárdája az 1925. január 1-i számon a következő neveket tartalmazza: Elek Artúr, Fenyő Miksa, Füst Milán, Karinthy Frigyes, Kosztolányi Dezső, Laczkó Géza, Móricz Zsigmond, Nagy Lajos, Nagy Zoltán, Schöppflin Aladár, Szini Gyula, Tersánszky J. Jenő, Tóth Árpád. Az 1925. január 16-i számon, amely nem vitás, némi késedelemmel jelent meg, már tartalmazza a Gellért levelében felsorolt írók nevét is, tehát Babits azonnal válaszolhatott a javaslatra. (A Nyugat következő, összevont február 1–15-i számában már meg is kezdődik Krúdy „Ady Endre éjszakái” című visszaemlékezésének közlése.) A Nyugat főmunkatársainak teljes névsora csaknem öt egész évfolyamon keresztül szerepel a folyóiraton. 1925. január 16-tól 1929. április 1-ig kívül a címlapon, 1929. október 1-ig pedig a belső oldalon, illetve a címlap belső felén; 1929. április 16-tól, Babits ideiglenes visszavonulásától csak Ignotus, Gellért és Osvát jegyzi a lapot, mígnem 1929. december 1-jén az átszervezett Nyugaton mint szerkesztő Móricz és Babits neve szerepel a címbetűk alatt, belül azonban Gellért Oszkár van feltüntetve mint felelős szerkesztő. 1925 szeptemberétől kezdve a Nyugat cégpapírján a főmunkatársak teljes névsora, Krúdyt is beleértve, állandóan ki van nyomtatva.

Ezek az évek Krúdy Nyugat-munkatársi viszonyának rendkívül termékeny esztendői. Díszes helyen jelennek meg novellái, főként azok a legjobb elbeszélései közé tartozó remekei, amelyeket „Az élet álom” c. kötetbe gyűjtött össze. (Isten veletek jó Vendelinek; Emeletes ház a Duna mentén; Utolsó szivar az Arabs Szürkénél; A hírlapíró és a halál.)

A 20-as évek vége felé Krúdyt súlyos betegsége és ebből folyó csökkent munkaképessége nehéz anyagi helyzetbe hozta. A Babits-hagyatékban egy különös hivatalos akta található, „Letiltási rendelvénny” 1927. június 15-éről. Az I–III. kerületi járásbírósg végzése folytán végre akarták hajtani, de semmit sem tudtak lefoglalni; az író a Baumgarten Alapítványhoz utalta a hatóságokat, mint amelytől állítólag évi 800 pengő „örökségi járulék”-ot kap. (A valóság az, hogy a Baumgarten Alapítvány felől ekkor még nem dőlt el, hogy az örökösök rendelkezéseinek megfelelően magyar íróknak jut-e, vagy a családé marad.) Dr. Basch Lóránt, a Baumgarten Alapítvány jogtanácsosa és kurátora írja: „Babits képzeletében kezdettől fogva úgy élt Krúdy Gyula írói alakja, mint akinek igénye lehet elsők között a Baumgarten-díjra.” (Babits és Krúdy. Krúdy világa, szerk. Tóbiás Áron. Budapest, 1965, 272–273. l.) A Baumgarten Alapítvány iratai alátámasztják ezt az állítást. Rendszerint egy teljes esztendőn keresztül elmélkedett-tanakodott Babits a következő év Baumgarten-díjasain. Jegyzetei között öt névsor maradt fenn saját kezű följegyzésében az 1930-as évdíjak jelöltjeire: 1. Szabó Lőrinc, Erdélyi, Sárközi, Tersánszky, Fodor, Juhász, Révész, Füst, Fülep, Németh, Illyés, Pap, Szini, Palágyi, Elek, Krúdy!! Tamási, Salgó, Terescsényi, Szerb, Schön, Szabó. 2. Első helyen: Krúdy, Pap,

Illyés, 3. Tersánszky, Tamási, Juhász, Elek, Füle, Krúdy, Tóth Aladár, Németh L. 4. N. L. Cholnoky L., Krúdy, 5. Idősebb szépírók: (4 csoportból) Krúdy, Révay.

A Baumgarten Alapítvány tanácsadó testülete a január 18-án, az adományozó halála napján kiosztandó évdíjakról és jutalmakról az előző év decemberében szokás szerint két ülésen tárgyalta meg a jelölteket és hozott határozatot. Az 1929. december 7-én tartott ülésen jelen voltak: Ambrus Zoltán, Mikes Lajos, Réti István, Rédey Tivadar, Schöpflin Aladár, Szekfü Gyula, Thienemann Tivadar, Voinovich Géza tanácsadó testületi tagok és természetesen a kurátorok: Babits és Basch Lóránt. A fennmaradt jegyzőkönyv szerint Mikes Lajos a következő javaslattal állt elő: „Segélyre ajánlom Krúdy Gyulát, aki hosszú, súlyos betegséggel küzd, de még betegágyán is állandóan dolgozik.” A december 17-i ülésen, amelyen a végleges döntést meghozták, jelen voltak: Ambrus Zoltán, Mikes Lajos, Réti István, Rédey Tivadar, Schöpflin Aladár, Szekfü Gyula és Thienemann Tivadar. Ezen már Babits mondta ki a véghatározatot: „A széppróza mesterei közül a kuratórium az ajánlott Krúdy Gyula és Révész Béla neveit fogja a döntésnél szem előtt tartani.” Basch Lóránt a Krúdy-émlékkönyvben közli Krúdy 1930. január 19-ről kelt köszönő levelét Babitshoz:

Margitsziget, 1930. január 19.

Igen tisztelt uram,
nem tudom, hogy mely napon lesz alkalmam Önnek személyesen megköszönni irántam érzett, felejtethetlenül jólesett rokonszenvét, – az egészségemmel még néha nem disponálhatok úgy, mint az érzéseimmel. Ha nem is jöhetnék Önhöz nagyon rövid idő alatt, mint ahogy szeretnék, arra kérem, hogy ha eszébe jutok, ne gondoljon nevetlen fráternek, csak egy izgatott ifjúnak, aki most nem találja a szavakat, hogy köszönetet mondjon azért az erkölcsi és anyagi kitüntetésért, amely az Ön akarata folytán a Baumgarten-örökségből ért.

Tiszteletteljes üdvözléssel, igaz híve
Krúdy Gyula

A következő évben szintén szóba jött Krúdy újabb megtisztelése évdíjjal. Az 1930. nov. 5-i ülésen Ambrus, Petrovics, Rédey, Réti, Schöpflin és Thienemann jelenlétében Babits mondja referátumában: „Elek Artúr, Juhász Gyula és Krúdy Gyula súlyos, hosszantartó betegségben sínylődtek, de írói tevékenységük még így sem szünetelt.”

A negyedik levél, szemmel láthatóan személyes megismerkedésük vagy őszinte baráti együttlétük következményeképpen tegezõ hangnemben szól Babitshoz, az újjászervezködő Nyugatba ajánlkozva munkatársnak:

Budapest, 1932. febr. 9.

A Nyugat szerkesztőségének.

Kedves Mihály, ha bármiben, a Nyugat ügyeiben szolgálatodra lehetnék, parancsolj velem, jó híved

Krúdy Gyula

III. Templom u. 15.

Babits nála szokatlan gyorsasággal, azonnal válaszolt. Levele azért is érdekes, mert saját szavaival fejezi ki nyomatékosan Krúdy iránt érzett nagyrabecsülését („Igaz híved és tisztelőd”).

1933. 2. 13.

Nagyságos Krúdy Gyula író úrnak
Budapest
Kedves Barátom!

Szíves soraid igen nagy örömet okoztak nekem és megerősítettek bizalmamban. Nagyon kérek, támogasd írásaiddal a Nyugatot, melyet igazán csak közös nagy erőfeszítés tehet azzá a mai áldatlan viszonyok közt, amivé lennie kell.

Sokszor üdvözlök igaz híved és tisztelőd

Babits Mihály

(A Nyugat levélpapírján, az egész levél gépelve, az aláírás sajátkezű.)

Babits számos fenti megnyilatkozása eleven tanúsága annak, mennyire becsülte ő Krúdyt.

(Szabolcs-Szatmári Szemle 1973. aug., 8. évf. 3. sz. 55–58.)

Sinkó Ervin négy levele a Babits-hagyatékban

A budapesti Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának Babits-hagyatéka a jugoszláviai magyar irodalom több ismert alakjától figyelemre méltó levélanyagot tartalmaz. Csáth Gézától két, Csuka Zoltántól három, Fekete Lajostól tizenegy, Sinkó Ervintől négy és Szirmai Károlytól hét levél található Babits Mihályhoz címezve.

Irodalomtörténeti dokumentumként a legértékesebbek Sinkó Ervin levelei. Ezek közül kettő Bécsben kelt, kettő pedig Prigr. Sv. Ivan-ból. Mindegyik Sinkónak a Nyugathoz fűződő összeköttetéseire tartalmaz pontos adatokat, az egyik pedig még Babits Sinkóhoz jutott jó véleményéről is említést tesz, amelyet első Nyugat-beli publikációjáról, az „Egidius útra kelése” című regényéről mondott. Sinkó 1922-ben és 1924-ben Bécsből küldött versei nem jelentek meg a Nyugatban. Babits ebben az időben nem egyedül szerkesztette a Nyugatot, ahogy arra Sinkó az 1919-es Nyugatból emlékezhetett, hanem ekkor már Osvát Ernővel együtt. Első súlyos betegségén is ekkor esett át és mind az alkotó, mind a szerkesztői munkából hosszú időre kikapcsolódott. Feltételezhető az is, hogy Sinkó versei nem találtak ajánlásra Babitsnál, hiszen ismeretes akkori ízlése: Sárközit, Szabó Lőrincet, Bányai Kornélt és Komjáthy Aladárt futtatta, mint a Nyugat második nemzedékének nagyreményű költőtagjait. (Szimpatizált Erdélyivel is, Illyés viszont még nem bukkant föl.) Verseinél annál inkább fölfigyelhetett prózájára. Sinkó valóban nagy feltűnést keltett, úgy is mint elbeszélő és mint tanulmányíró. A Nyugat 1927-es évfolyamában két olyan tanulmánya is van, amely Babitsnak nagyon is megtetszhetett. Az egyik Alekszandr Blokról szól, aki az új orosz költők közül nagyon izgatta. Hagyatékában az eredeti kéziratban megvan Lányi Saroltának az ő kérésére készített fordítása Blok „Tizenkettő”-jéből. Másik ekkori tanulmánya Sinkónak, a volt pedagógus Babitsnak szintén inyére lehetett: ez a Pestalozzi. 1928-ban „Téma és tartalom a költészetben” című tanulmánya jelent meg, – egy olyan téma, amely Babitsot fiatalkora óta, de különösen Lukács Györggyel folytatott vitái, és főként a Balázs Béla költészete és drámái felől való ellentétes értékítéletük körül folyt. Az 1927-i és 1929-i közötti évfolyamokban megjelent publikációi készíthették a Babits és Móricz szerkesztősége alá került Nyugatot Sinkó írásainak közlésére.

A Baumgarten Alapítvány iratai eddig csak részben kerültek nyilvánosságra a volt jogtanácsos, Dr. Basch Lóránt egyes közleményei nyomán. Sinkó kérése elintézésének eddig még nem lehetett utánanézni. Ő megfelelt ugyan az alapítvány előírásainak, hogy ti. független és liberális gondolkodású író kapja a támogatást, viszont vagy nem tudott róla, vagy nem lehetett Jugoszláviában értesülve, hogy az akkori magyar kormányzat illetékes felügyeleti szerve elsőnek a politikai rendőrség nyilvántartásában ellenőriztette a jelöltek 1919-es múltját. Amennyiben az akkori kuratórium, amelynek Babits csak egyik tagja volt, meg is szavazta Sinkónak a támogatást, az nyilvánosságra nem kerülhetett. (Az egyetlen publikált adat jugoszláviai magyar író részesedéséről a Baumgarten Alapítványból, a Fekete Lajosnak 1934-ben juttatott jutalom volt.)

Sinkó Ervin Babitshoz írt leveleinek bensőséges hangja nemcsak az író iránti nagyrabecsülésének szólhatott, – Babits unokabátyja, Buday Dezső, a nemzetközi hírlíró-jogászprofesszor volt Kecskemét háromtagú direktóriumának egyik tagja 1919-ben, amikor Sinkó ott katonai városparancsnok volt. Szinte kizártnak látszik, hogy Buday és Sinkó többhónapos együttműködésük alatt nem tértek volna ki a Babits-rokonság megbeszélésére. Buday a Tanácsköztársaság megszűnése után visszatért Kecskemétre, itt azonban 1918. november 20-a táján huszadmagával börtönbe vetették és december közepén Héjjas Iván különítményesei az orgoványi erdőben főlakasztották. A nemcsak jogfilozófusnak és szociológusnak, hanem regényírónak és költőnek is nagyra tartott közeli rokon szörnyű tragédiája az egyébként is üldözésnek kitett Babitsot súlyosan megrendítette, – emlékezetes siralmas önvallomásának ez lehetett egyik indítéka.

1.

Wien, 1922. január 22.

Igen tisztelt Babits úr!

Mellékelve küldöm két versemet a Nyugat számára. Abban az esetben, ha közlésüket a Nyugat nem vállalná, kérem szíveskedjék a kéziratokat nekem visszaküldeni. Mindegyre azonban kérem szíves értesítését.

Készséges tisztelője
Sinkó Ervin

Címem: Franz Spitzer – Wien XIX. – Studentenheim Barakke 43.

2.

Wien, 1924. szept. 8.

Igen tisztelt uram,

jó pár hónap előtt küldtem Önnek verseket, kérve, hogy legyen szíves azokat a Nyugatban elhelyezni. Ön akkor volt szíves válaszolni, hogy betegsége miatt a verseket Osváthnak [!] adta át – azóta én semmit a dologról nem hallottam.

Azóta megjelent keresztkötés alatt itt küldött verskötetem. Nagyon lekötelezne, ha fáradságot venne magának az elolvasásához és a Nyugat foglalkozna a könyvvel. Ha lehetséges volna, hogy újabb írásaim közül valami a Nyugatban megjelenjen, örömet küldenek és kérem is Önt, legyen szíves erre nézve ha csak pár sorban is, értesíteni engem.

Öszinte tisztelője
Sinkó Ervin

Címem: Franz Spitzer – Wien XIX. – Barakke 43.

3.

Mélyen tisztelt uram!

Kérem engedje meg, hogy értékes idejét rövid pár percre a magam ügyében igénybe vegyem. Ezt azért is merem, mert úgy értesültem, hogy Ön az annakidején a Nyugatban

megjelent „Egidius útra kelése” című kis regényemről szimpátiával nyilatkozott. Talán nem kerülte el az Ön figyelmét, hogy azóta is jelentek meg hosszabb és rövidebb elbeszéléseim s teoretikus írásaim a Nyugatban, s amint Móricz Zsigmond egy pár hét előtt hozzám intézett meleg levelében kilátásba helyezte, most karácsonyra remélhetem, hogy a Nyugat egy már régebben beküldött regényem hozni fogja. A Nyugatban megjelent írásaim csak kis részét teszik azoknak a kéziratoknak, melyek íróasztalom fiókjában hevernek, köztük egy dráma is. De ezúttal levelemnek nem az a célja, hogy ezeknek a kéziratoknak publikálásához kérjek segítséget, hanem egyszerűen a puszta élethez, ahhoz, hogy egyáltalán élnem lehessen. Mint a Baumgarten-díj kurátorához fordulok Ön-höz segítségért. Talán tudja Ön, hogy én annakidején a kommünben részes voltam – akkor 20 éves voltam, de a kommün bukása óta emigrációban politikával egyáltalán nem foglalkoztam, hanem kizárólag munkámnak éltem s kenyeremet hol mint pénzbeszedő, hol mint gyári segédmunkás kerestem meg mindaddig, míg feleségem nem szerezte meg az orvosi diplomát. Mikor feleségem orvos lett, lejöttünk ide egy sváb faluba Prigr. Sv. Ivan-ra, Jugoszláviába, abban a reményben, hogy az ő kenyérkereső munkája lehetségessé fogja tenni az én anyagilag kilátástalan munkámat. De most a hónapok óta tartó gazdasági krízis az ő keresetét is teljesen a minimum alá szorította le. Míg Bécsben mint egy napilap inkasszánsa kerestem kenyeremet, volt elég lelkerőm, hogy dolgozzam és előfizetéseket kolduljak össze egy verskötetre, sőt egy évig sikerült ilyen módon egy havi szemlét – Testvér volt a címe – is kiadnom, most azonban ebben a teljes izoláltságban és mindennemű pénzkereseti lehetőségtől elvágva – mert nem mehetek napszámba abban a faluban, ahol a feleségem orvos s mint ilyennek az úriság látszatát fenn kell tartania – képtelen vagyok minden munkára.

Arra kérem Önt, hogy mint a Baumgarten Alap kurátora, ha ösztöndíjjal nem lehetséges, segítsen rajtam egy egyszeri segéllyel, de amilyen gyorsan az csak lehetséges. Ennekem egyetlen vágyam, hogy pár hónapig megint levegőhöz jussak annyira, hogy ismét élhessek a munkámnak. Ha valaki, úgy én igazán megfelelnek a Baumgarten Alap azon feltételének, hogy pártoktól független tiszta irodalom a törekvésem. Ha nem így lett volna, ha csak némi kompromisszumra is hajlottam volna, nem kellene ma ezt a levelet írnom s lennék jól dotált pártköltő. Nekem az írás mindig szent dolog volt és inkább koldultam, de egy szót se írtam le, amit a lelkiismeretem előtt szégyellnem kellett volna.

Ha nem Ön a Baumgarten Alap kurátora, talán nem tudtam volna ezt a levelet megírni. De Babits Mihályhoz tán szabad ennyi bizalommal és ily őszintén fordulni. Mégegyszer kérem Uram segítsen nekem valami módon.

Mély tisztelettel
őszinte híve
Sinkó Ervin

Prigr. Sv. Ivan, 1930. XII. 13.

Címem: Spitzer Ferenc – Prigr. Sv. Ivan

Bačka – Jugoszlavia

4.

Pr. Sv. Ivan, 1931. ápr. 5.
Jugoslavia, Dunavska Banovina

Mélyen tisztelt Uram!

Köszönöm hálásan, hogy időt szakított magának s válaszolt levelemre. Meg vagyok győződve az Ön jóakarataról s ezért talán felesleges is megismételnem a kérést, hogy amint erre mód nyílik, szíveskedjék nekem az alapítványból bármily kis összeget is segélyként kiutalni.

Megtisztelő levelének megfelelően máris bátorkodom Önnek újból néhány versemet beküldeni azzal a kéréssel, hogy részesítse ezeket is nagybecsű figyelmébe, s kérem, amennyiben talál köztük a Nyugatnak megfelelőt, legyen kegyes közölni.

Kérem elnézését alkalmatlankodásomért s engedje meg, hogy újból előre is köszönetet mondjak már a reményért is, hogy az alapítványból valami segélyben részesülhetek.

Őszinte nagyrabecsüléssel maradok
mélyen tisztelő híve
Sinkó Ervin

(A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei 1973. 123–126., 5. évf. 14. sz. [2].)

Radnóti-dokumentumok a Babits-hagyatékban

A Babits-hagyatékban Radnóti Miklósnak a nagy költőhöz intézett több levele és más rá vonatkozó irat is található. Nem esztétikai-irodalomelméleti problémákról szólnak, de mégiscsak fontosak a két költő viszonyát, Radnótinak a Nyugathoz való csatlakozását illetően. Életrajzához és pályaképéhez némi adalékkal hozzájárulnak. Annál is inkább, mert Babitsnak egy Radnóti fiataalkori kötetéhez fűzött kritikai megjegyzése annak idején nagy port vert föl, és bizonyos fokig a József Attilához hasonló ellenséges állásfoglalást véltek benne fölfedezni. Radnótinak a Nyugatban való sűrű megjelenése, Baumgarten-díjjal való kitüntetése és a Babits emlékkönyvbe írt megrázó búcsúverse még növelte a két költő viszonyának tisztázatlan jellegét.

Nevének első előfordulása Bálint Györggyel a Tátrából közösen küldött levelezőlapjuk volt 1931. július 10-ről. Bálint György Babits kedvenc kritikusai közé tartozott, szavára sokat adott. A Nyugatban ő írt először Radnótiról, a Pogány köszöntőről többek közt ezt: „Igen tehetséges fiatal lírikus – abból az egyre ritkább fajtából, amelynek százszázalékra lírai mondanivalói vannak és amely sohasem lépi át az önmagunk demarkációs vonalait... Csupa líra ez és mégis annyira más.” (Nyugat, 1930. II. 880. l.) Nem sokkal utána, de még az első üdvözllet előtt Kardos László az Újmódi pásztorok énekéről ezt állította: „Ez a paraszti nyers dünnögéstől felszabadult, egészséges erotikájú, suhanc-nótákból és az idillekbe kerekedő optimizmus tiszta dallamaiból összeszűrt zene, amely egy tájszavakkal termékenyített, gazdag és erős nyelven tör át, már a Radnóti Miklós külön hangja.” (Nyugat, 1931. I. 698. l.)

Mindenesetre még az Újmódi pásztorok énekének megjelenése előtt verseket küldött Babitsnak, de véleményezésük és közlésük annyira elhúzódott, hogy közben megjelent új kötete, és így Babits visszaküldte a verseket. 1931. október 27-én újabb tíz verset küldött be, éspedig nemcsak a Nyugatnak, hanem a közben már készülő Új anthológiának. Ez azonban nem a fiatal költőnemzedék bemutatkozása lett, ahogy a Nyugat hirdette. Valójában az egész irodalmi világ számára kiábrándító kiadvány volt. Készülésének technikája kiszűrődött, és ennek alapján az egészet inkább Török Sophie társasjátékának tekintették, aki a Nyugatban abban az időben futtatott költőnő-ismerősei közül igyekezett minél többet megjelentetni. Harminchárom költő száz versét tartalmazza, teljesen szeszélyesen válogatva ki a résztvevőket és aránytalanul a versek számát. A Nyugat második nemzedékének, az akkor már 30 körül járó költőnemzedéknek együttes hivatalos elismerése volt ez, nem pedig a legfiatalabbak bemutatkozása. Maga Babits írta hozzá az előszót, ebben a nagy nemzedék kodifikációját adta Erdélyi, Illyés, Sárközi és Szabó Lőrinc elismeréséhez. Radnóti nemzedékére először csak az általa és Fejtő Ferenc által közösen szerkesztett, Kosmos-kiadású „Tizenkét költő” című antológiájában került sor.

Ez idő tájt járt Móricz Zsigmond Szegeden és fölhívta a Szegedi Fiatalokat, támogatásuk az újjászervezett Nyugatot. Buday György „szegedi fiatal” volt az első a Nyugatban.

Az 1931 novemberi számban jelent meg Joó Tibor ismertetése Buday Boldogasszony búcsúja című fametszet-gyűjteményéről és ugyanott a könyvből négy mutatóvány.

Radnóti Babitshoz írt második és harmadik levele a Nyugatban való első megjelenéséről szól. A beküldött három versből egy, az Estefelé megjelent az 1932. december 1-i szám 551. oldalán.

Ezután nagy meglepetés történt: Babits szigorú megrovása Radnóti Lábadozó szél című kötetének megjelenése alkalmából a Nyugat Könyvről-könyvre rovatában, az 1933. február 16-i számában a 239. oldalon. Babits maga ezt a cikkét a népiesség stílárius kielégései ellen írta és olyan fontosnak tartotta, hogy „*Írók két háború közt*” című kötetében újra kiadta (140–142. o.): „Egypár friss verseskönyv tanulságosan szemlélteti ennek az úgynevezett „újnépies iránynak” eredendő bűneit s veszélyeit. Költők talán nem tehetségtelenek.” Ezután Sértő Kálmán sok sujtással és cifrázással agyonterhelt és elrontott költészetét bírálja: „Bevallom, szörnyűnek találom olykor ezt az etno-pornografikus költészetet, mely körülbelül olyan viszonyban van például az Illyés Gyuláéval, ahogy Lisznai volt Arany Jánossal. A Lisznaiak és Vas Gerebenek nem haltak ki, sőt soha úgy el nem burjánzottak mint ma. Sértő Kálmánt olvasva nem vagyunk mindig messze a „szotyogó-szotty” és „rotyogó-rotyty” poézisétől. Sőt éppen egy másik fiatal költő is, akinek új könyve paplanomon hever, s akinek modern szabadvers-uniformisa alatt talán halkabb líra gyenge szíve dobog: ilyen virágéneket dalol:

Minden alszik itt, két virág is szotyogva
egymásra hajlik... s rotyogva nő...

Ahol a virágok is szotyognak és rotyognak, ott nem csoda, ha a napfény „hasrafekszik utakon és nagyokat mélézva vakarja farát”. Ebben a költészetben a Kraftausdruckok pótolják az erőt, a pongyolaság a spontánságot, paraszti születés a hivatottságot, s a fenyegető erekség a tehetséget. A költő „örvény és guta”, s osztályharcos hitvallásához híven azt ígéri magának, hogy: „nyelves tűz leszek majd én, urak fejbúbján!” Babits ugyan hozzáfűzi: „Ostorom nem személyt vág, s ahol személyt, ott ezt a személyt különösen becsülöm”. Az irodalmi korifeusok nem fogadták el Hatvany és Féja elragadtatott véleményét Sértőről mint költőről. Általában súlyos igazságtalanságnak tartotta mindenki Radnóti és Sértő egybefogását. Bálint György nem zavartatta magát Babits véleményétől, sőt talán éppen annak ellenséges hangjára ajánlotta föl azonnal ismertetését a megáramlott könyvről.

Ignotus a Magyar Hírlap 1933. március 25-i számában Babits ellenében védelmébe vette Radnóti: „Radnóti egészen a maga lábán jár s nem Ady-utánzó, ami azonban nem azt jelenti, hogy ne látszanék meg rajta, hogy Ady járt előtte. Nem utánozza, hanem tanult belőle – megtanulta tőle a megtanulhatatlant, azt, hogy a költő ott kezdődik, ahol saját nyelve van. »Ő tudja,« írja talán legszebb versében, melyet 1932. május 5. címén saját 23. születése napjára írt, »ő tudja« írja kedveséről, »mikor keveredtek réti szavaim közé A pesti dumák; mint a tölcseres Vihar, hogy hízott a nyelvem és Ropogott, s hogy vitte versekbe Szerte a lábadozó szél!« Ebben a pár szóban ez a gazdag ifjú maga mondja meg magáról, hogy miben áll gazdagsága és penetránsa »ő«, vagyis saját volta: egy réti szóból és pesti dumából összesűrült nyelvben, melyből úgy vágja és vágja ki a verset, mint a szobrász a szobrot a kőből, vagy a keményfából, erei és csomói szerint

formálva mondanivalóját. A faluból nőtt ki, s az aszfaltba nőtt le mint az akác-költő.” (Idézi: Ignótus válogatott írásai. Szerk. Komlós Aladár. Budapest 1969. 273–274. l.) Radnóti véleményét a Babits–Ignótus-vitában költészete körül nem tudjuk, nem maradt írásbeli nyoma. Ortutay Gyula följegyezte, hogy Radnóti nem vette zokon Babits szigorú bírálatát, nem fordult ellene, mint József Attila: „Radnóti Miklós, akinek első kötetét Babits Mihály az igazságosnál kegyetlenebbül ostorcsapás-szavával bírálta meg, nemcsak elzarándokolt ide (ti. Esztergomba) halálos ágyához, hanem mesterének tekintette Arany János mellett, akinek szava a mérték, akit úgy siratott, hogy „ki nézi most tollforogató kezünket?”” (Babits Mihály emlékezete. Magyar Nemzet, 1961. aug. 13. 7. l.)

Így némi szünet után 1934. január 23-án újabb három verset küldött a Nyugatnak. Ebből kettő, a Férffivers és az És kegyetlen (Az anyám meghalt kezdetű) megjelent a következő számban a 102. oldalon. (Ez a levél azért is érdekes, mert Babits saját kezűleg írta rá Radnóti akkori lakáscímét: V., Lipót krt. 5. II. 7.) Itt magam is jártam nála, dr. Kún Miklóssal, régi szegedi barátjával találkozva ez alkalommal.

Professzora, Sik Sándor az 1935. évi Baumgarten-díjra ajánlta. 1934. december 9-én kelt levelében hivatkozik rá, hogy Radnóti megfogadta Babits tanácsait és új kötete szép fejlődést mutat.

Következő postai küldeménye egy Balatonföldvárról írt képes levelezőlap, rajta kívül a költő nevének aláírásával. Ezt Esztergomba címezte és azért is érdekes, mert nászútjáról küldte, 1935. augusztus 17-i keltezéssel. Radnóti Miklósné közlése szerint a Badacsonyi-környéki Kővágóórsön fogadtak szállást, de ez annyira alkalmatlan volt, hogy sietve menekültek el onnan. A Balatonon átkelve Földváron töltöttek egy hetet és onnan gondoltak Babitsra.

1935 őszén Sik Sándor újabb, nyomatékos javaslatot terjesztett elő, előző évi javaslatának figyelmen kívül hagyására hivatkozva. Ekkor Radnóti valóban részesült a kiüntetésben.

Berzsenyi-tanulmánya Babitsnak annyira megtetszett, hogy az 1936. február 6-án föladott kézirat már meg is jelent a márciusi számban a Figyelő-rovat élén a 232–234. oldalon.

Tolnai Gábor 1936. november 12-én fölajánlta Babitsnak, hogy Radnóti új könyvéből ő írja. A Járkálj csak halálraítélt! a Nyugat emblémájával jelent meg, ehhez pedig Babits engedélye volt szükséges.

Radnóti életének ismeretlen mozzanata rejlik Sik Sándor egyik Babitshoz írt levelében. A Baumgarten-alapítvány könyvtárosi tisztségére való folyamodásáról van szó. 1933 óta Sárközi György, Illés Endre és Fenyő László töltötte be ezt a tisztséget. A visszavonuló Fenyő László helyébe Sik Sándor Radnótit ajánlta, Thienemann Tivadar professzorom engem javasolt; Radnóti igénybejelentéséről nem tudtunk. Egyikünk sem kapta meg az állást, Basch Lóránt döntése alapján Devecseri Gábornak jutott. Sik Sándor levele Radnóti hivatali főnöki minősítése miatt is érdekes.

A következő tétel képeslap. A Szépművészeti Múzeum képeslap-sorozatából Bronzino Krisztus születése című reprodukcióját küldte már az új lakásba, az Attila u. 65/b alá.

Az utolsó üdvözlét csak névjegy egy virágküldeményhez. A költő életéhez tartozó apró adat, hogy a Pozsonyi út 1. sz. házban, ahol lakott, volt az a virágszalon, ahonnan ezt a csokrot föladata. Radnótiné már nem emlékszik, milyen alkalomra történt ez. Valószínűleg nagy gégeoperációja után.

Radnóti Miklós a Nyugatnak és utódának, a Magyar Csillagnak valóban belső munkatársa lett, a harmadik nemzedék egyik legtöbbet dolgozó és szereplő képviselője, aki számos versét és nagyszámú kritikáját éppen a Nyugatban közölte. Ortutay és Tolnai Gábor mellett a Szegedi Fiatalok közül ő kötődött legjobban a Nyugathoz. Babitson kívül a Nyugat-nemzedékből csak Schöpflinnel volt ennyire bensőséges munkatársi viszonyban. A Nyugat maga is elismerte jelentőségét, a már említett Bálint Györgyön és Kardos Lászlón kívül Lesznai Anna, Cs. Szabó László, Tolnai Gábor és Vas István írt róla a folyóiratban.

Eljárt a Nyugat összejöveteleire. Babits gégeoperációja után gyakran járt Esztergomban, neve ott van a híres irodalomtörténeti falon a verandán. Nem sokkal a költő halála előtt ő volt az egyik legutolsó látogató, Ortutay és Vas István társaságában. A 30 kilóra lefogyott, csupa csontváz költő, akinek csak nagy, égő szeme világított, megrázó élményt jelentett számára, ahogy ezt a Babits emlékkönyvbe írt Csak csont és bőr és fájdalom című versében megörökítette:

Csak csont és bőr e test.

De most a nemzeté is
csak csont és bőr és fájdalom. Íme,
Balázs, kihez könyörgött, vedd karodba!
Ó, requiem aeternam dona ei... Domine!

Tudtuk már rég, minden hiába, rák
marcangol és szemedben ott ragyog
egy messzi és örök dolgokból font világ,
s hogy időtlen vagy te, mint a csillagok.

Ki nézi most tollat fogó kezünket,
ha betegen, fáradtan is, de mégis...
ki lesz az élő Mérték most nekünk?

Halott keze nem fogja már a tollat,
béhunyt szeme nem lát több éjszakát.
Örök világosság, kibomló égi láng
röppen felé a földi füstön át.

1.

Üdvözet a Tátrából Bálint Györggyel együtt

Tatranská Polianka 1931. júli 10.

Nagyon sok üdvözetet küld, a közeli viszontlátásig
Radnóti Miklós

Bálint György

2.

Radnóti Miklós első levele Babitshoz

Mélyen tisztelt Szerkesztő Uram;

Ön legutóbbi kézirataimat visszaküldte, hogy időközben kötetben megjelentek és kért, hogy újakat küldjek. Mindenekelőtt bocsánatát kérem Szerkesztő Uramnak, hogy a közben könyvben megjelent kéziratokat nem kértem vissza, ennek az a magyarázata, hogy a könyvet (Újmódi pásztorok éneke) rögtön, megjelenése után rádióközvetítéssel elkobozták s így csak néhány kritikai példány jutott olvasó elé.

Most küldök tíz újabb verset, melyek sehol sem jelentek meg még, természetesen.

És olvasom a Nyugatban, hogy Szerkesztő Uram fiatal lírikusokból antológiát állít össze. Szerkesztő Úrnak birtokában van eddig megjelent két verseskönyvem, a Pogány köszöntő 1930 és az Újmódi pásztorok éneke 1931. Nagyon kérem Szerkesztő Uram, hogyha személyemről az antológiával kapcsolatban szó lehet, ne feledkezzék meg rólam.

Várom Szerkesztő Úr választát és bocsánatát kérem zavarásomért.

Címem: Szeged, Egyetem,

Bölcsészeti Kar,

Szukováti tér

Tisztelettel üdvözli

igaz híve

Radnóti Miklós

Szeged, 1931. X. 27.

3.

Radnóti versei közlését kéri Babitstól

Szegedi Fiatalok

Művészeti Kollégiuma

Szeged, Tisza Lajos körút 37.

Mélyen tisztelt Szerkesztő Uram;

Könyvem december elején megjelenik és ezért nagyon kérem Szerkesztő Uram, – Ön meg is ígérte, mikor utoljára otthon jártam – hogy a Nyugat november 16.-i vagy elsejei számában hoz verset tőlem.

Tegnap láttam, hogy a 16.-i számból sajnos kimaradtam, így nagyon kérem Szerkesztő Uram, ha mód van rá, az elsejei számban jöjjön írásom.

Előre is hálásan köszönöm.

Tisztelő, igaz híve

Radnóti Miklós

Szeged, 1932. november 17.

4.

Versei közlését köszöni Babitsnak

Szegedi Fiatalok
Művészeti Kollégiuma
Szeged, Tisza Lajos körút 37.

Szeged, 1932. dec. 2.

Mélyen tisztelt Szerkesztő Uram,
nagyon köszönöm, hogy új könyvem megjelenése előtt hozta versem a Nyugatban. A könyvet két-három hét múlva szeretettel küldöm.

Tisztelettel üdvözli
igaz híve
Radnóti Miklós

5.

Bálint György sorai Babitshoz Radnótit védő kritikájáról

1933. II. 20.

Kedves Mihály Bátyám, mellékelten küldöm a Radnótiról szóló kis kritikát.

Sokszor üdvözöl
Bálint György

6.

Radnóti verseket küld a Nyugat számára

Mélyen tisztelt Szerkesztő Uram,
mellékelten küldök három verset a Nyugat számára. Elolvasásukat előre is hálásan köszönöm és kérem, ne haragudjék, hogy zavartam.
Budapest, 1934. jan. 23.

Tisztelettel üdvözli igaz híve
Radnóti Miklós
V. Lipót körút 5. II. 7.

7.

Sík Sándor levele Babitshoz Radnóti Baumgarten-díja ügyében

Szeged, 1934. dec. 9.

Kedves Barátom,
tegnap kaptam kezembe Radnóti Miklós új verseskönyvének kéziratát, mely január első napjaiban jelenik meg a Szegedi Fiatalok kiadásában. Mivel ezek a versek szépen mutatják tehetségének fejlődését és a kissé időtlen népieskedő kifejezésektől való megtisztulását (amit olyan méltán róttál meg nála!) – gondolom, elküldöm ezt is, hátha javára válik a döntésednél.

8.

Üdvözlét nászútjáról

Balatonföldvár, 1935 aug. 17.

Mély tisztelettel köszönti

igaz híve:
Radnóti Miklós
Radnóti Miklósné

9.

Sík Sándor levele Basch Lóránthoz Radnóti Baumgarten-díja ügyében

Szeged, 1935 nov. 28.

Kedves Barátom,
sajnos, lehetetlen felmennem a december 21. (hétfő) Baumgarten-ülésre. Engedd meg, hogy így írásban jelentsem be: újra, a tavalyinál nyomatékosabban szeretném ajánlani tavalyi jelöltemet: Ortutay Gyulát a tudományos, Horváth Bélát és Radnóti Miklóst a költői jutalomdíjra. Teszem ezt nemcsak Mihálynak tavalyi biztató kilátást nyitó szavaira való tekintettel, hanem azért, mert tavaly óta mindhárman igen szép munkásságot fejtettek ki és belső fejlődésről is tanúságot tettek. Gondolok itt elsősorban Ortutaynak Buday Györggyel együtt kiadott Balladás könyvére és most megjelent nyíri meséire, ... Radnótinak Újholdjára és azóta is – főleg a Nyugatban – megjelent verseire. Nagyon le volnék sújtva, ha a tavalyihoz hasonló teljes kudarcot szenvednék velük, mert természetesen felvetné a kérdést: van-e rám szükség a bizottságban.

Szívélyesen üdvözöl
tisztelő barátod
Sík Sándor

10.

Berzsenyi-cikkét küldi

1936. február 6, csütörtök

Mélyen tisztelt Szerkesztő Úr,
ne haragudják, hogy levéllel zavarom, de ma hiába kerestem személyesen, ezért választom ezt a megoldást.

Mellékelten küldök egy „Naplójegyzetet” Berzsenyi halálának 100 éves évfordulójára és kérem Szerkesztő Urat, hogyha megfelel, közölje a Nyugatban.

Nagyon kérem, ne haragudják kérésemért, de szeretném, hogyha Szerkesztő Úr a mellékelt levelezőlapon értesítene arról, hogy használhatja-e a cikket. Azért kérem ezt, mert hogyha a Nyugat nem közli, szeretném máshol értékesíteni, és a cikk most időszerű.

Még egyszer kérem Szerkesztő Urat, hogy ne haragudják zavarásomért és mély tisztelettel köszöntöm;

őszinte igaz híve
Radnóti Miklós

11.

Babits névsora az 1937. évi Baumgarten-díjasokra

Reményik Sándor, Szabó Lőrinc, Kodolányi, Illés Endre, Gyergyai, Hevesi András, József Attila, Molnár Antal, Rapaics, Balogh J., Bohuniczky, Radnóti.

12.

Sík Sándor leveléből Babits Mihályhoz Radnóti Baumgarten-könyvtárossága ügyében

Szeged, 1938. dec. 7.

Kedves Barátom,

(Szabó Zoltán ajánlása után:) Basch barátunk nyilván említette előtted, amiről beszélgettünk: Radnóti Miklósnak esetleges könyvtárosságáról. Ha nem határoztad még el magad más irányban, azt hiszem a könyvtár sokat nyerne vele: a szegedi Irodalomtörténeti Szemináriumnak három évig volt könyvtárnoka, tökéletes lelkiismeretességgel, szakértelemmel és szenvedélyes könyvszeretettel. Hogy számára valóságos megváltás volna, ha elnyerhetné ezt az állást, talán nem is kell mondanom.

13.

Radnóti karácsonyi üdvözlete 1939-ben

1939. karácsony

Mély tisztelettel és szeretettel köszönt Mindkettőtöket

Radnóti Miklós

14.

Szegedi üdvözlét Ortutay habilitációjáról

1940

Ortutay Gyula magántanárságát ünnepeljük a KAS-ban.

Üdvözlétet és kézcsókot küld tisztelettel:

Tolnai Gábor

Kedves Ilonka és Mihály!

Ez történt velem, mint Gábor ír. Kézcsókot küld és igaz szeretettel üdvözl

Ortutay Gyula

Tisztelettel, szeretettel és kézcsókkal

Radnóti Miklós

Baróti Dezső

Paku Imre

15.

Radnóti virágküldeménye a beteg Babitsnak

Iboly
Virágszalón
Budapest, Pozsonyi út 1.

Nagyságos
Babits Mihály író, szerkesztő úrnak
Attila u. 65.

(Vigilia 1974. jan., 39. évf. 1. sz. 29–34.)

Lukács György levelei Babitshoz

Babits és Lukács egymáshoz való viszonyára, elvi vitáik hátterére, kezdődő barátságukra, majd elidegenedésükre fontos dokumentum az az öt levél, amely 1910 és 1918 között íródott, és a Babits-hagyatékban fennmaradt.¹ Kiegészíti ezeket a Heidelbergből nemrég hazakerült két Babits-levél Lukácshoz. Egymásról és egymáshoz írt tanulmányaik és cikkeik, valamint Balázs Béla értékelése körüli vitáik jobban megérthetők ennek a hét levélnek hangneme és magánközlése nyomán. Balázs Béla Babitshoz írt levelei voltaképpen kiegészítik a Babits–Lukács-levelezést, terjedelmüknél fogva azonban ezeket másutt, külön közlöm.² Hármuk egymás iránti kezdeti rokonszenve a magyar irodalom egyik nagy írói barátságának indult, fontos elvi nézeteltérések következtében azonban évről évre, „könyvről könyvre” meghíúsult, hogy 1919-es közös rövid forradalmi együttműködésük után ellenérzéssé váljék, bizonyos fokig azonban elismeréssel Babits társadalom- és irodalomtörténeti jelentősége iránt.

A fiatal Babits jelentőségét a Holnap első kötetében megjelent versei nyomán Lukács György ismerte föl kivételes éleslátással és nála is szokatlan, föltétlen elismeréssel. A Huszadik Századba írt könyvismertetése két költő nevét emeli ki, de azokat rendkívüli módon: Adyét és Babitsét. „Ha egy pár vers meghamisíthatja is egy költő egyéniségéről alkotható képünket – írja –, ha talán máshol készíteni keressünk lényegének súlypontját, mint ahol igazán van és a legnagyobb meglepetések ezer lehetőségét hagyja nyitva előttünk, az erejét mégis lehet éreznünk, teljes biztonsággal, tévedés kizárásával. Babits Mihály ritmusában megszólal valami, amit nálunk még nem lehetett hallani, valami vad gazdagság, a látások izzó részegsége és az érzések mélysége, komplikált és mégis töretlen primitivitása. Egy ősi nagy, természetből fakadt, minden közösségtől független energia, nem „muszáj Herkules”-ség, mint az Ady Endréé. Valami, ami – anélkül, hogy a versek hasonlítanak az övére – a fiatal Rimbaud-ra emlékeztet.”³

Babits eredetiségének ilyen érzékletes ábrázolása méltán kelthette föl a fogarasi Tomi-jában magába vonult költő érdeklődését kritikusának többi írásai iránt. Így érthető Lukács első hozzá intézett levelének bevezető mondata. Ez a levél *A lélek és a formák* megjelenése után kelt:

Tisztelt Uram,

Ignotus mondta a minap, hogy érdeklik az írásaim Önt. Örömmel ragadom meg az alkalmat, hogy elküldjem őket Önnek. Bár a fontos mondanivalóink terjesztésében nem

¹ OSzK Kézirtattár Babits-hagyaték, Fond III/851.

² Tiszatáj 1976. 11. 46–53. (Szerk.)

³ Huszadik Század 1908. II. 431–33.

kellene, hogy szempont legyen a modor és a tolakodás látszatának kerülése: én mégis így vagyok egy kicsit ezzel. De – mondom – örülök, hogy van így alkalmam rá.

Egyúttal fel akarom használni az alkalmat, hogy nyári Bergson-cikkét⁴ megköszönjem Önnek. Azt hiszem, kevés magyar cikk végzett még eddig ilyen hasznos munkát.

Kitűnő tisztelettel maradok

őszinte híve
Lukács György

Babits Lukács könyvének java részét már ismerhette, hiszen hét tanulmányából öt (Kassner, Novalis, Beer-Hofmann, Kierkegaard és George) éppen a Nyugatban jelent meg. A Nyugat 1910. november 1-i számában Babits tanulmánynak beillő kritikában ismertette Lukács könyvét. „Ez a könyv határozottan értékes könyv – állapítja meg a kritikus – e gondolatok érdekesek, mélységesek, szubtilisek, sokszor igazak és rendkívül egységesek, világnézet-szerűek. Finom és előkelő lélek gondolatai, finom és előkelő lelkek számára.” Ugyanakkor azonban megállapítja, hogy „ezek a gondolatok a legteljesebb mértékben németek... Ragaszkodik ahhoz a modern, kissé affektált német terminológiához, amely iránt – mi bevalljuk – leküzdhetetlen ellenszenvvel vagyunk... Ez a műveltség tipikusan német, vagy inkább bécsi.” Stílusa ellen is az a kifogás, hogy „éppoly elvont, éppoly német, mint az egész könyv... Pedig néhol, egy-egy lapon, ahol eltűnik a homályosság s a finomság hangulattá válik: szép és folyékony, sőt költői is tud lenni.” Kiemeli a szerző találó megállapítását, hogy a kritika rokon az arcképművészetrel. Viszont rögtön el is ítéli a kitűnő elv nehézkes megvalósulását: „Lukács arcképei sokkal elmosódottabbak, sokkal absztraktabbak, légiesebbek, szubjektívebbek és mellékesebbek, hogysen a tudományos lelkiismeretet, és másodszor sokkal formátlanabbak, áradozóbbak, bonyodalmasabbak, homályosabbak, komponálatlanabbak és stílustalanabbak, hogysen az igazi művészetet láthatnók bennük.”⁵

Lukács György hamar reagált az ismertetésre:

Berlin W. Passauerstrasse 22. III.

Igen tisztelt uram,

bocsásson meg, hogy kedves és megtisztelő soraira csak most felelek. Azért történt, mert egy kis feleletet írtam, és ennek megjelenését akartam megvárni; a Nyugat azonban nem közölte. Nem azért írtam azt a feleletet, mintha az Ön bírálatával nem értenék egyet vagy nem elégítene ki; a legtöbb ponton teljesen az én ítéletemet fejezte ki az Ön írása – csak jobbindulatúan értékelve a könyvet nálamnál. Egy kis ténybeli tévedésre akartam csak ott az Ön figyelmét felhívni – megbocsát, hogy ezt most így vagyok kénytelen. Ön Bécsbe helyezett engem – pedig sem azok, akiket tárgyalok (Storm holsteini, Novalis szász, George rajnavidéki, Kierkegaardról és Sterne-ről nem is szólván) nem bécsiek, de még Kassner vagy Beer-Hofmann, akik Bécsben születtek, sem „divatosak” ma Bécsben, mint Ön írta (pl. Beer-Hofmann egyetlen drámáját egy bécsi színház sem adta elő; berlini színészek játszották ott egyszer vendéjátékképpen), sem munkamódotusom nem bécsi. Kassner az egyetlen bécsi származású író, akit élvezettel olvas-

⁴ Nyugat 1910. II. 945–61.

⁵ Nyugat 1910. II. 1563–65.

tam – és ő igazi lényegében szintén a közép- és északnémet klasszikus filozófia folyótója (ami bécsi benne, azt én nem tudom élvezni).

De amiről Önnel vitatkozni szerettem volna, nem ez, hanem a módszer kérdése, a német metafizikáé. Ettől az örömtől és megtiszteltetésétől sajnos a „Nyugat” megfosztott. Pedig úgy érzem: egy komoly ellenfél nagyobb érték az embernek, mint minden dicséret; és nálunk nagyon is csak személyes tetszések és nemtetszések alapján beszélnek (és így léhán) a könyvekről. Mondom, szerettem volna egyszer egy elvi kérdéssel kapcsolatban komoly emberrel komolyan vitatkozni. Ez azonban, úgy látszik a Nyugatban lehetetlen.

Hallom, hogy a Renaissance-ban (mellyel való kapcsolatam már végleg megszűnt) felelt valaki az Ön bírálatára. Még nem volt alkalmam elolvasni azt a cikket: félek azonban, hogy nem egy olyan vitatkozásról van szó, amilyenre én gondoltam: elvek összeütközéséről, ahol a személyes kérdés csak alkalom. Még egyszer fogadja őszinte köszönetemet megtisztelő soraiért, remélem lesz még alkalmunk a köztünk fennforgó nézeteltéréseket szóban vagy írásban tisztázni.

Őszinte híve
Lukács György

Lukács Babits kritikájára nem saját személyét és könyvét, hanem „ködös és sokszor magvatlan német metafiziká”-ját védve válaszolt: „A bevezetés megmondja, hogy miért rosszak, az én mértékemmel nézve, ezek az írások. Az Ön ítélete ennél megértőbb, kevésbé apodiktikus – kedvezőbb. Azt csak megköszönni lehet, vitázni itt nem szabad és nem is illik.” Lukács Babits vádját, hogy német a módszertana, szembefordítja és éppen az ő módszertani ellenvetését minősíti tipikusan németnek, sőt bécsinek: „Latinok és angolszászok ma azt mondogatják, hogy mellőzhetők a módszertani kérdések... A nem német ellenvetés könyvem ellen a formák metafizikai aprioritásának tagadása volna... Német hagyomány azonban, mielőtt egy kérdés érdemébe egyáltalában belemennénk, sőt egészen függetlenül tőle, a használt módszerek kérdésének döntő jelentőséget tulajdonítani.” Könyvének hőseit megvédi a bécsi jelleg gyanújától, majd rátér a „homályosság” kérdésére. „Nincsen filozófia, amely valahol homályos ne lenne – írja –; az a kérdés csak, hogy hol és hogy mennyiben, hogy miért és hogy kinek a számára... A népszerű, a világos, a könnyen érthető filozófia tehát hamisítás: mert a filozófia lényege sem bizonyos, pár mondatban összefoglalható eredmények összege, hanem a gondolkodásnak egy bizonyos életformája... Filozófiai gondolkodás csak fogalmi lehet... A magyar filozófiai kultúra hiányának nem utolsó sorban egy, a nagy filozófia szükséges erőfeszítésétől való irtózás az oka. Ez az oka annak, hogy a leglaposabb és lélektelenebb materialisták nálunk nagy filozófusokként hatottak, míg a legnagyobb gondolkodókat mint értelmetleneket kerülték.”⁶

Lukács bizonyos idő múlva tudhatta meg, hogy Babits kritikájára írt válasza a bírálónál van, aki felelni fog rá. Erről szól következő levele:

⁶ Nyugat 1910. II. 1749–52.

Berlin W. Passauerstrasse 22. III.

Igen tisztelt uram,
különböző félreértések következtében csak most tudtam meg, hogy cikkem Önnél van – és Ön felel rá. Ezzel természetesen majdnem minden, amit múlt levelemben írtam tárgytalanná vált. Válaszát természetesen a legnagyobb érdeklődéssel várom. Időközben kezembe jutott a Renaissance is – és most különösen örülök, hogy azt a választ megírtam, mert még inkább válasz a R. „védelmére” mint az Ön „támadására”. Csodálatos, hogy a legjobb indulattal olvasók sem látják meg – csak a legritkább esetekben –, hogy egy írásban miről van szó; az én nagyon bonyolult és nehezen megmagyarázható állásfoglalásomat a történelmi materializmushoz (amit Az irodalomtörténet elméletében próbáltam úgy-ahogy megvilágítani) a R. kritikája oda egyszerűsíti, hogy én a Marx követője vagyok! No de mindegy. Azt a pár sort csak azért írtam, mert úgy érzem, hogy – a tények rossz ismeretén alapuló – levelem Ön előtt teljesen érthetetlen kellett, hogy legyen.

Mély tisztelettel üdvözlí

őszinte híve
Lukács György

Babits Lukács önvédelméhez a következő megjegyzést fűzte:

„Ezt a szép és mély gondolatokkal teli választ az én igénytelen megjegyzéseim alig érdemelték. A dolog itt annyira elmélyült, annyira a legáltalánosabb kérdésekre ment vissza, hogy annak megvitatása egyáltalán nem tartozhatik pusztán irodalmi fórum elé. A kérdés az lesz: mi az igazi filozófia és mily filozófiát lehet az irodalmi jelenségekre termékenyen »alkalmazni«? Kétségtelen csak az, hogy én egészen más nemű »homályosságról« beszéltem, mint a válasz, s így a válasz, mint írója is mondja, az én megállapításaimat nem érinti. Két nagy diadalt ad azonban nekem az a válasz: az egyik, hogy írója itt is épp oly szellemirányt mutat, amilyent benne én jellemeztem, a másik, hogy szerény soraim ily szép gondolatok kifejezésére adhattak alkalmat.⁷”

Ezeknek az éveknek legnagyobb konzervatív kritikusa, Horváth János Lukács könyvéről még szigorúbban ítélkezik. „Az ilyen értelmű kritika – írja – intellektuális költemény, vagy még inkább metafizikai kirándulás műalkotások kapcsán.” Mint filozófust, mégis nagyra tartja: „mindezekben örömmel üdvözlünk egy komoly gondolkodót.” Annál kegyetlenebbül ítélkezik stílusáról: „Ez a legpongyolább, a legmagyartalanabb írásmű, mely mostanában kezembe került. (Magyartalanság szempontjából csak Szomory Dezső vetekedhetik vele.)” Végző összegezés pedig: „Lukács lehet művelt, s idővel tartalmas író, de magyarul nem

⁷ Nyugat 1910. II. 1752.

tudó, gyarló stilisztá.”⁸ (Ezt az ítéletet Lukácsról Osvát nevéhez fűzik, lehet hogy Horváth kritikája nyomán terjedt el, de az is lehet, hogy mindkettőjüknek ez volt a véleménye.⁹)

A következő, immár datált levél célzás lehet arra a szűkebb körű találkozóra, melyet Lengyel Menyhért szervezett Szabó Ervinnel, Gábor Andorral, Karinthy Frigyessel és Babitscsal, hogy közös antimilitarista-pacifista akcióprogramot dolgozzanak ki.¹⁰

Budapest I Gyopár utca 2
1918 V/15

Igen tisztelt uram,

az utolsó hetek folyamán reméltem, hogy egy megbeszélés alkalmából Jászi Oszkár barátunknál találkozni fogunk, amikor is előszóval és előre mondhattam volna meg Önnek, amit így írásban és a dologgal magával egyidejűleg vagyok kénytelen megtenni.

Mellékelve küldött könyvem előszava egy éles – bár a tárgyi ellentétén soha túl nem menő – támadást tartalmaz az Ön kritikai működésével szemben. Nem hiszem, hogy ez Önt meglephetné: sőt meg vagyok róla győződve, hogy – ismerve a kettőnk állásfoglalásának irodalmi jelenségekhez [!] és különösen a Balázs Béla költészetének diametriális ellentétét – ezt a dolog természetéből következőnek fogja találni. Értékeléseink (és ezzel szoros összefüggésben: világnézetünk) poláris ellentétessége állt itt szembe egymással – és azt hiszem, abban láthatná csak kritikai működése jelentőségének alábecsülését részemről, ha a támadás ez alkalommal *nem* következett volna be.

Talán felesleges is külön kiemelni, hogy ez az ellentét kizárólag az itt tárgyalt kérdésekre (és világnézeti háttérükre) vonatkozik. Hogy költészetéről hogyan gondolkodom, azt nemegyszer dokumentáltam a nyilvánosság előtt, – és azért is sajnálom, hogy nem volt módomban abban az ügyben Jászi Oszkárnál találkoznom Önnel: mert bebizonyult volna, hogy más tereken való szolidaritásunkat (legalább részemről) ezen – áthidalhatatlan – ellentét a legkevésbé sem befolyásolja. Fogadja igen tisztelt uram régi és változatlan nagyrabecsülésem kifejezését.

Tisztelő híve
Lukács György

1918. december 9-én Lukács már tegező hangon ír Babitsnak, közölve, hogy Mannheim Károllyal együtt föl akarja keresni. Eddig nem került elő semmiféle írásbeli dokumentum vagy más információ arról, mi volt kettőjük célja a látogatással. Mindenesetre a forradalmak korában nyilván a zajló, vagy készülő eseményekkel függött össze látogatásuk, hiszen ez időben együttműködésük – hogy ezt a szót használjam – intézményesedett.

⁸ Horváth János Lukácsról: Budapesti Szemle 1911. 409. sz. 306–11. az idézetek sorrendje: 310, 311, 307 és 309.

⁹ Komlós Aladár Lukács filozófiai idealizmusának a társadalmi haladás akarásával való összeegyeztetése után még ma is osztja Babits és Horváth véleményét: „Lukács gondolkodása nem a magyar kultúrából nőtt ki, s a gondolatra messziről kerülgetve célozgató, érezhetően csak a beavatottakhoz szóló stílusa fölöslegesen homályos.” (Gyulaitól a marxista kritikáig. A magyar irodalmi kritika hét évtizede. Bp., 1966. Lukácsról: 251–59, ez az idézet: 258.)

¹⁰ Részletesebben: Babits és Szabó Ervin barátsága. Bartóktól Radnótiig c. könyvemben. Bp. 1973., 94–105.

Budapest I Gyopár u. 2.
(Tel: J. 80–00)
dec. 9. 1918

Igen tisztelt barátom uram,
engedd meg, hogy szívességre kérjelek. Egy fontos dologban beszélnem kellene veled –
csak egy félórára fogom idődet igénybe venni. Ha megfelel (Mannheim Károllyal
együtt) szerdán d.u. 6 tájban keresünk fel; ha nem felel meg – kérem értesítéseted.

Szívességedet előre is köszöni
igaz híved
Lukács György

(Irodalomtörténet 1974., 6. évf. 3. sz. 595–601.)

Romain Rolland eddig ismeretlen üzenete Budapestre

Romain Rolland, a nagy francia regényíró, zenetörténész és békeharcos magyar kapcsolatairól számos könyv és tanulmány jelent már meg. Dobossy László nagy monográfiája és részlettanulmányai, Benedek Marcell esszéi után a legutolsó érdekes dokumentumanyag Romain Rolland Czeke Marianne-nal Beethoven-életrajz ügyében folytatott levelezése Sáfrán Györgyi kiadásában. Az évtizedek óta folyó kutatások után úgy látszott, teljesen föltérképezték Romain Rolland magyar összeköttetéseinek hálózátát.

Most a Babits-hagyatékából előkerült egy újabb értékes bizonyíték a magyar szellem nagyjai iránti érdeklődésére.

Babits az első világháború derekán kialakult baráti közössége révén ismerte meg Romain Rolland személyét és háborúellenes munkáját. Jászi Oszkár meglátogatta Rolland-t svájci száműzetésében, ahogy erről a francia író maga is megemlékezik naplójában. Schöpflin Aladár a Huszadik Században ismertette Romain Rolland híres pacifista könyvét. Ez egyébként erősen befolyásolta Babits és Jászi közösen írt tervezetét az európai államszövetségért és azt a kiáltványt, amelyet a vezető magyar radikális értelmiségiek tettek közzé 1918. november 3-án a nemzetek testvériségéről.

Így jutott Babits ahhoz a megtisztelő feladathoz, hogy ő köszöntse Magyarországot nevében a nagy európai gondolkodót abban az évkönyvben, amelyet Gorkij, Duhamel és Stefan Zweig adott ki Romain Rolland 60. születésnapjára. A francia és angol nyelven kiadott Liber Amicorum című díszes kötet munkatársai között az akkori India, Japán és Kína vezető szellemein kívül a következő nagy európai nevek szerepelnek: Amendola, Bahr, Bojer, Brandès, Curtius, Einstein, Freud, Heidenstam, Hesse, Istrati, Lagerlöf, Madariaga, Martin du Gard, Masaryk, Masereel, Salda, Schnitzler, Albert Schweitzer, Ernst Toller, Trevelyan, Unamuno, Wells.

Babits többek között így ír Romain Rolland-hoz:

Micsoda koszorút vihet egy kis nemzet Romain Rollandnak?... Illenék-e, hogy nemzeti-szin szalaggal kössük át a babért, melyet ily szellemnek viszünk ünnepére?... az a férfiú, aki az Igazságosság útját elkészíteni segít, nem a nemzetektől vár hálát és jutalmat. Harca az Ember harca, nem a nemzeteké: s noha az Ember érdeke a nemzeteké is, a nemzetek azt még meg nem érthetik... Addig csak ember jön az Ember harcosát köszönteni; s az emberek sorában a magyar, nem kisebb és nem rosszabb ember, mint a többi. Testvér köszönti a testvért: ...Senki úgy meg nem érezhette az emberi szellem fényének nagy egységét a nemzetek szellemeinek szírványaszíneiben, mint Romain Rolland: mert a maga szellemében érezhette ezt a színekre bomló egységet. Ennek az emberi egységnek nevében kell köszöntenie őt minden nemzetből, mindenkinek, aki minden nemzetek és minden művészetek és minden missziók testvériségére és emberi voltára ráébredt.

Eddig semmi nyoma sem volt, hogy az ünnepelt író tudomásul vette volna a magyarság szószólójának a nagy nevek galériájából is kiemelkedő szép szövegét. A Babits-hagyaték egyik mappájában bukkantam rá Romain Rolland üzenetére. A Feministák Egyesülete 1926. február 25-én Szirmai Oszkárné és Vámbéry Melánia aláírásával a következő levélbe foglalta Romain Rolland üzenetét:

„Mélyen tisztelt Mester, Egyesületünk választmánya nevében leghálásabb köszönetünknek adunk kifejezést azért a szíves engedélyért, hogy néhány gyönyörű költeményét Romain Rolland számára lefordíttassuk és neki evvel a legmegfelelőbb születésnap-i örömet okozzuk. Ennek a számunkra megbecsülhetetlenül értékes szívességnak némi viszonzása gyanánt legyen szabad átszámaztatnunk Romain Rolland köszönő levelének a költeményekre és az Ön személyére vonatkozó szavait:

Je suis heureux de lire et de relire ces poèmes brulants de douleur et d'amour. J'avais déjà une gratitude personnelle à Michael Babits, pour les lignes qu'il m'a consacrées dans le „Liber Amicorum”. Je vous prie de vouloir bien la lui exprimer, avec mon admiration pour cette gerbe de feu.

A szöveg fordítása:

Boldog vagyok, hogy olvashatom és egyre újból elolvashatom ezeket a fájdalomtól és szerelemtől égő költeményeket. Személyesen eddig is hálás voltam Babitsnak azokért a sorokért, amelyeket nekem szentelt a »Liber Amicorum«-ban. Kérem Önt, fejezze ki csodálatomat e lángnyaláb iránt.”

*

Tudtuk eddig, hogy Romain Rolland-nak milyen nagyrabecsülő véleménye volt Adyról és Bartókról, most hozzájuk csatlakoznak Babits Mihályról írott elismerő sorai.

(Népszabadság 1974. dec. 1., 32. évf. 281. sz. Vas. mell. 7.)

Halász Gábor vázlatterve Babits Európai Irodalmi Olvasókönyvéhez

Babits sokoldalú érdeklődése a különböző európai irodalmak iránt még diákkorára nyúlik vissza. Már pécsi gimnazista korában kiváló görögös és latinista volt, apja franciára taníttatta, ezt gyakorolhatta otthon is franciás műveltségű nagynénjével. Németből azonban nem volt meg a középiskolai alapvetése. Az egyetemen magyar–latin–francia szakot választott. Szegedi tartózkodása idején jutott először angol és amerikai könyvek birtokába. Itt, 1908-ban kérvényt adott be a kultuszminiszterhez egyévi párizsi ösztöndíjra. Ezt azonban elutasították. Saját költségén tett tanulmányutakat, Olaszországban többször is, de járt Bécsben, Svájcban és Franciaországban még 1914 előtt. Sőt eljutott az első világháború idején Csehországba. A húszas–harmincas években kedvenc Olaszországába többször is elment, járt kétszer Németországban, Svájcban gyakrabban. Görögországba és Angliába, ahová annyira vágyott, azonban sohasem jutott el. A nagyvilágot javarészt az irodalmon, az egyes nemzetek klasszikusain és kortársain át ismerte meg.

A Huszadik Század és a Társadalomtudományi Társaság vezetőivel, Szabó Ervinnel és Dienes Pállal való barátsága és Jászi Oszkárral való ismeretsége irányította figyelmét az európai összetartozás, az európai egység eszméire. Jászi kérte tőle Leibnizről szóló portréját, Szabó Ervin pedig Kant Örök békéjének fordításával bízta meg – így keletkezett tanulmánya a kanti világállamról. Fennmaradt nem is egy, hanem két fogalmazványa az európai államszövetség, ahogy Babits nevezte: az Európai Egyesült Államok, ahogy Jászi szerette volna hívni magyar barátainak egyesületéről. Az „Európa Lovagjai”-t valószínűleg Romain Rolland A Szellem Internacionáléja néven szervezkedő hasonló célú mozgalma nyomán óhajtották megalapítani, de az októberi forradalom túlhaladta. Hírhedt 1919 februári cikkében a Himnuszról az emberiséget, az Embert hangsúlyozza a nacionalizmusok háborús csődje nyomán. A húszas években már rendszerben építi föl szülőházától a kozmoszig az ember köreit. *Hazám!* című versének egyik szakasza az „Európa”:

Röpülj, lelkem, röpdül túl hazámat!
Hogy röpültem egykor! Tornyak szálltak,...
láttam népet, mordat és vidámat:
így találtam nagyobbik hazámat.
... egy lélek font be néptől-népig
messze földrészt eleven hálóba:
egy lélek, egy ország végtül-végig
magát-tépő hazám: Európa.

A Nyugat 1934. január 1-i számában Julien Benda „Beszéd az európai nemzethez” című könyvét ismerteti. „Az európai nemzet” szerinte sohasem állt oly távol a megvaló-

sulástól, mint akkoriban. Mit kell tenni, hinni és hirdetni, hogy megvalósulásának lelki akadályai eltűnjenek. Különbségek helyett közösségekben kell látni az értéket. Bármilyen paradox állítás is: Európa nagy, modern nemzeteinek születésnapja valóságos gyásznapija a történelemnek, ennek ellenére Babits szerint az európai kultúra nagy eseményei a nemzeti irodalmak ébredései. Ezeknek „a modern Európa legcsodálatosabb szellemi alkotásait köszönhetjük”. Bendával vitatkozva vonja le végkövetkeztetését: „Az európai nemzet... biztosan gazdagon fogja magában hordozni kincses teher és terhes kincs gyanánt az egyes nemzetek örökségét.”

Amikor Babits ezt a Bendával vitatkozó írását közrebocsátotta, már javában dolgozott *Az európai irodalom története* első kötetén. Létrejöttének ötletéhez több meg nem valósult kezdeményezés adhatott ösztönzést. 1918-ban Jászival Európai Szemle címmel akartak angol nyelvű folyóiratot indítani. A harmincas évek elején a hozzá legközelebb álló írói csoportosulás, az esszéírók ún. Hétfői Társasága Európa címmel akarta saját orgánumát létrehozni. Németh László a Tanu előtti és Tanu-beli tanulmányaiban egy európai irodalomtörténet egyes fejezeteit közölte, Babits művének megjelenése után azonban egy európai történelem egyes fejezeteinek írásába fogott. (Vázlata a „*Magyar-ság és Európa*”.) Ugyanakkor a humanizmus iránt érdeklődő fiatal tudósok „az európai öntudat filológiáját” hirdették meg.

Babits *Európai irodalomtörténete*nek a tudományos könyvkiadás terén addigi példátlan sikere a második kötet megírására készítette, közben máris fölmerült egy ehhez való kiegészítő szöveggyűjteménynek, *Az európai irodalom olvasókönyvének* megszerkesztése és kiadása.

Ennek a roppant tervnek, az eddig legterjedelmesebb magyar világirodalmi antológiának ötletéről tudtommal hárman voltak értesülve: Gellért Oszkár mint kiadó, Halász Gábor mint főmunkatárs és e sorok írója, akinek Halász Gábor nemcsak megmutatta Babits jegyzeteit hozzá, hanem halála után megengedte, hogy „Babits és az angol irodalom” című debreceni doktori disszertációmba az angol részleteket bevegyem. Első nyomtatott emléke, tudtommal, itt írt rövid ismertetésem. *Az európai irodalom története* megjelenése és nagy sikere után Babits tervbe vette egy kiegészítő antológia, *Az európai irodalom olvasókönyve* összeállítását. *Európai irodalomtörténete* tárgyalási sorrendjében egy iskolai füzetbe rovogatta a hatalmasra méretezett munka vázlatát, könyvének vonatkozó oldalszámaihoz rögtön odajegyezve a felhasználható fordításokat és a munkába állítható műfordítókat. Halász Gábor könyvem a Magyar Csillag 1942. karácsonyi számában három oldalon beszélte meg Babits, az olvasó címmel. Itt aztán részletesebb fölvilágosítást adott Babitscsal közös munkájukról, magát mint a segítőkész könyvtárost jellemezve az együttműködésben. Babits terveiről viszont jól értesült tájékoztatást tudott adni: „*Európai irodalomtörténetét* csak úgy érezte teljesnek a költő, ha megfelelő példatár is ábrázolja jellemzéseit; egy iskolai füzetben, könyvének menetéhez alkalmazkodóan összeállította a bemutatandó írókat, a felhasználható fordításokat, és érdekes ötlettel, az illető alkotóra vagy műre vonatkozó nevezetes tanulmány címét is, amelyből szintén idézni akart. Engem boldoggá tett azzal, hogy az érdekes részletek, alkalmas fordítások összeválogatásában, a hiányzók megjelölésében segítségemet kérte; ő éppen Esztergomban nyaralván, nem juthatott oly könnyen a magyar átültetésekhez, mint én könyvtári foglalatosságomban. Munkám eredményét magam is az átadott füzetbe jegyeztem és vele külön levelekben közöltem... Terve az volt, hogy a meglevő, vala-

mennyire jó fordításokat felfrissíti, a fiatal műfordító gárdát foglalkoztatja, és egy csomó részletet maga újrafordít... Ha a sors közbe nem szól, egy olvasmányos élet emlékeit, egy alkotó élet stílus-élményeit felvonultathatta volna a maga gyönyörűségére és a mi okulásunkra. Nagyszabású terv volt, talán ebben a stíluselemző formában túlméretezett is, hiszen új irodalomtörténetté nőtt volna fejtegetése. De ő mindig a legnagyobbra vállalkozott, a feladathoz mérte erejét, a vállalkozás szédületén lendületét.”

Én tehát annak idején Halász Gábornál Babits itt említett füzeteit láttam az ő töltöttes kézírásával. A könyvemhez fűzött tanulmányban említett levelek most kerültek elő. Babits *Európai olvasókönyvének* teljes görög és csaknem befejezett római fejezete részben Basch Lórántnak nemrégiben az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárába jutott hagyatékában, részben Halász Gábor ott található rendkívül kevés irata között került kezembe. Könnyű volt a hat Babitshoz intézett levél címzettjét és tartalmát azonosítani.

Halász Gábor Babitshoz való viszonya és barátsága külön tanulmányt érdemelne. A húszas–harmincas évek fordulóján már éveken át ismertette és dicsőítette csodált mesterét éppen a Nyugattal szembenálló folyóiratokban (Magyar Szemle és Napkelet). Németh László saját nemzedékét bemutató portrészorozatának elméletírójaként (Erdélyi József, Illyés Gyula, Szabó Lőrinc, Pap Károly és Tamási Áron után) Halász Gáborról írt nagy tanulmányt. Ettől kezdve Halász a Nyugat egyik legtöbbet dolgozó kritikusává lett és maradt. Babitsétól nemegyszer eltérő nézetei nehéz vitákra adtak alkalmat. Az egyik éppen Babits *Európai irodalomtörténetének* bírálata volt. De többször tapasztalt elvhűsége és gerincessége mellett éppen a talán csak hozzá fogható nagy világirodalmi készsége és széles látóköre miatt esett Babits választása rá, mint tervezett új művének főmunkatársára. Halász Gábor mint az Országos Széchényi Könyvtár egyik vezető tisztviselője, hatalmas könyvtári anyagismerettel is rendelkezett. Babits tervének megvalósítására nehezen lehetett volna nála alkalmasabb könyvtáros-írótalálni. A kéziratokba itt-ott beszúrások, kiegészítések vagy javítások akadnak Babits tollából. Ezeket csak Babits fent idézett füzeteinek előkerülésekor lesz érdemes egyeztetni az ottani bővebb szövegekkel. Mindenesetre ebből a jegyzékből is kiderül, hogy Babits, akárcsak az *Európai irodalomtörténetben*, Európai olvasókönyvében is a magyar irodalomnak és jelentős magyar íróknak a megillető helyet meg akarta adni.

Ha a tervezett, több ezer oldalas antológia nem is valósult meg az eredeti elképzelésben, töredékeiben mégis testet öltött. Az Athenaeum angol, francia, német, olasz és orosz irodalmi kincsházai bevallottan a Babits-féle álom részleges megtestesülései. Halász Gábor maga ezt írta az általa szerkesztett Az angol irodalom kincsháza bevezetőjében: „Babits Mihály elkezdett világirodalmi olvasókönyve adott bátorítást és mesteri példaképet.” De Babits Halászhoz mint munkatársához intézett fölkérése eredményének kell tulajdonítani a Franklin részére szerkesztett kétnyelvű klasszikus sorozatot is.

Halász Gábor vázlatterve önmagában is becses irodalomtörténeti dokumentum, egyrészt az ő ízlésének világirodalmi tükre, másrészt az addigi magyar műfordítás-irodalomról alkotott értékítélete.

1.

Budapest, 1936. júl. 26.

Kedves Mihály,

íme az első javaslatok:

Homérosz: Ilias

Az általam ajánltak a következő terjedelemben:

Trójai öregek és Heléna III. 120–179. (Kemenes)

Olthatatlan kacagás. I. 530–610. (Esetleg ezt a perpatvar-részt Baksay fordításában.

Igaz, hogy Kölcsey is fordította az I. éneket és abból is jó lenne adni; akkor Baksayt esetleg az Odysseiába.)

A folyók harca. XXI. 229–283. (Kemenes)

Achilles pajzsa. XVIII. 456–616. (")

Priamosra Hektor siratását XXII. 395–436. vagy (másodsorban) a kiváltást. XXIV. 631–72.

Hasonlatra a II. 455–83 hasonlathalmazást és Zeus bölintését (Kazinczy ford.-ban)

Ezekon kívül jöhetne még talán Hektor búcsúja VI. 440–93. (Esetleg ezt Baksaytól)

Odysseia

Nausikaa. VI. 71–147.

Kirke. X. 203–243.

Szirének. XII. 160–200.

Kyklops. IX. 360–412. (a megvakítás)

Pásztor és kutya. XVII. 290–327.

Odys. és az anyja találkozása az alvilágban? XI. 15–224.

Békaegérharc. Csokonai travesztálása? A békák harci készülete.

Hésziódosz: Munkák és napokból részlet Radó Antal gyöngye fordításában. (Görög antológia)

A lírikusoknál csaknem teljesen Csengery új antológiájára, „A görög líra gyöngyei” vagyunk utalva. Fábchich fordításai élvezhetetlenek. Elszórvva megjelenhettek görög és főleg latin versek Révaytól, Kardos Lászlótól, Rónai Páltól; tőlük be lehetne kérni.

Kallinosz: Harci riadó. (Csengery)*Türtaiosz*: Dicső halál (Csengery)*Arkhilokhosz*: Kardomban kenyérem... Nil admirari. Bene praeparatum pectus (Cs.)*Szolón*: Principiis obsta. Késő bánat v. Önigazolás (Cs.)*Alkman*: Nyugalom. Óhajítás. (Cs.)*Alkaios*: Horatius Carm. I. 14-t.

Viharban. Sapphohoz. A zsarnok halálakor (Cs.)

Szapphó: Kölcsey. Ady. Babits.

Alkaiosnak (Csengery)

Anakréon: Babits.

Csokonai anakreontikáiból?

A víg öreg. (Kazinczy)

- Mimnermosz*: Ifjúság, szerelem. (Csengery)
- Szimónidész*: Anakréon sírverse. (Ponori Thewrewk)
- Thermopylaei sírvers (Ponori Thewrewk v. Csengery)
- Pindaros*: 6. olympiai óda (Kazinczy)
7. isthmosi v. 10. nemeai óda (Csengery)
- Aiszkülosz*: (Csengery)
- Perzsák. Xerxes és a kar. 908–1076.
- Prometheus. Prom. és Hermes végig. 939–1127. (Zilahy Károly fordítása sajnos nehézkese.)
- Oresteia. Agamemnon.
- Az ör. 1–39.
- Aigisthos a gyilkosság után. 1577–1673.
- Síri áldozat
- Orestes és Elektra. 152–267. (v. a bosszú?)
- Eumenisek.
- Klytaimnestra és az alvó Erinnysek. 94–178.
- Aiszoposz*: A legutolsó fordítás Szabó Istváné a 40-es évekből gyengécske. Inkább a hatás és a népi íz érzékeltetésére Heltai Gáspár egy átköltését. A farkas és a bárány.
- Theognisz*: Madarat tolláról. – Szárnyakat adtam rád. – Vagy szeress vagy gyűlölj. (Csengery)
- Xenophanész*: Ki az érdekesebb? (Csengery) (Bölcselk. tőle és Hérakleitosztól egyelőre nincs.)
- Szophoklész*: (Csiky).
- Antigone.
- Ant. és Isméne I. jel. végig
- A. Kreonhoz a törvényről. O. K. 26–27. o.
- Kar a végzetről 35. o. v. az ember hatalmáról. 21–22. o. (Ez utóbbit Cseng. is adja az anthol.-ban)
- Záró szavak
- Oedipus (Babits)
- Oed. és Tiresias 15–17. o. v. Oed. és a pásztor 36–37. o.
- Kar Oed. szerencsétlenségéről 38–39. o.
- Oed. Ne mondd hogy nem legjobban tettem etc. 43. o.
- Utolsó sorok.
- Philoktetes.
- Ph. panasza 18–20. v. fájdalmas kitörése. 43. o.
- Bornemisza*: Elektrájából.
- I. 5. Elektra haragja.
- Hérodotosz*: Gyges I. 8–12. o. (Geréb.)
- Thuküdidész*: Perikles Athénról. II. 35–46. Zsoldos B.
- Euripidész*: (Csengery)
- Kyklops.
- A kyklops dicsekvése. Akadémiai kiadás II. 316–45.
- Hekabé.
- Hekabé megtudja fia halálát. II. 657–849.

- Trójai nők.
Andromeche fiát megölik. 707–79.
Bacchánsnők
A bacch. nők ébredése 677–768. (A Phaedra és Medea kötet nem volt még benn.)
Orestes.
Or. és Pylades párbeszéde. 725–806.
Arisztophanész (Arany)
Felhők.
Strepsiades Szókratésznél. 128–269.
Lysistrate.
Lys. izgatása 111–83.
Madarak.
A tanácsadás 524–605.
Békák.
A költői verseny. 790–meddig?
Platón
Symposion
Alkibiades érkezése XXX.
Szókratész dicsérete. XXXII.
A végső fejezet. XXXIX.
(A Symp. és Phaidros a Filoz. Írók Tárában nem Péterfy, hanem Dercsényi Móricz fordít.-ban van meg. P. ott a Gorgiaszt és Philebost fordította. Máshol megvan? Utánanézek.)
Phaidros.
A halhatatlan lélek. XXIV–XXVI.
Kifejtésrészlet a módszerre jellemzően. Mi az igazság? XLIV.
Politeia. (Simon József Sándor)
Barlang. VII. könyv. 1.
Arisztotelész (Geréb)
Ars poetica 13. fej. eleje. A tragédia tárgya vagy 22. fej. eleje: A költői nyelv.
Hérodász
A féltékeny asszony v. A meghitt barátnők (Csengery)
Kallimakhosz
Catullus: Berenice haja (Csengery)
Epigramma (Babits)
Apolloniosz
Eros és Medea III. 275–298. (Szabó István)
Theokritosz
Babits 2.
Szabó L. I. (Hol jelent meg?)
Plautus
Bögre II. 7. Az ellopott bögre. (Csiky)
Terentius
Herélt III. 5. (Kis Sándor)
Cicero

Filozófiai művekből.

A kötelességekről. III. 1–2. (Szalay László: kissé körülményes nyelv, de Szalay és egyben jellemző) v. Cato major de senectute 19. (Fábián Gábor)

(Esetleg Némethy Géza közömbös fordításából: A legfőbb jóról valamit?)

Szónoklat.

Catilina ellen 1–2 caput (Kazinczy)

(Ha ez iskolából nagyon ismert, Milo mellett 34–35. c.) (Kazinczy)

Levelek.

Atticushoz. II. 8., II. 20., II. 12. eleje. (Személyes részletek.)

Családjához a száműzetésből. III. 7. (Fábián Gábor)

Lucretius

I. 1–44. Invokáció Venushoz.

III. 35–93. A halálfélelem ellen v. V. 1160–1230.

Az Istenhit eredetéről.

Görög anthológia

Meleagrosz (Babits)

Philodémosz (Babits)

Catullus (Csengery. Megint ő; itt lennének jók a modern költők)

Attis

A veréb halálára

A testvér sírja mellett

Caeliushoz

Meghasonlás

Női szó

Szerelem és gyűlölet

Sallustius

Jugurtha-háború bevezetése 1–4. c. (Cserép J. vagy Kazinczy) (K. legmesterkétebb fordítása, de ízes) vagy Catilina-ból az erkölcsök hanyatlása. 10–13.

Vergilius

IV. ecloga (Vietorisz József?!)

Aeneis. (Baróti Szabó Dávid)

IV. ének. Dido halála.

(A Georgica-t egyelőre még nem láttam)

Aeneas az alvilágban: az utódok.

Horatius

Szatírák

IX. Barna Ignác?

Ódák

Arany II. 8., Vargha G. I. 9., Szabó L. III. 13.

Babits Ep. 14., Csokonai II. 18.

Epistolák

II. Lolliushoz v. X. Aristius Fuscushoz

Az ars poetica-ból: a természet és mesterségről 13 sor. (Virág B.)

Tibullus

Kazinczy

Propertius

Babits

Seneca

Egyelőre csak filozófia.

Erkölcsei levelek. XVII. 3. Óvakodjunk az emberektől (Barcza József)

Petronius

Trimalchio lakomája (Révay) Tr. elbeszélése a végén

Vers (Babits)

Ephesosi özvegy (Hol?)

Persius

IV. szatíra. A főurak gögjéről (Barna Ignác)

Tacitus (Csiky Kálmán)

Annales.

Seneca halála.

Idézet a keresztyénségről

Germania. 16–20. caputok. Erkölcsök.

Biblia

Evangélium.

Máté 23. A farizeusok ellen.

Pál levelei.

I. korinthusi levél 13. A szeretetről.

János jelenései

13. rész 1–10 versek. Az Antikrisztusról.

Plutarkhosz

Caesar meggyilkolása (Kacs Kovics Kálmán) LXII–LXVI.

Két beiktatható bölcselő:

Marcus Aurelius II. 1. és X. 1. (Husztai József)

Plótinosz: A bölcsesség dicsérete v. Mitikus részlet (Techert Margit)

Longosz Daphnis és Chloé (Fóti József. 46–53. o.)

Pervigilium Veneris (Rónai Pál) Pandora 5/6.

A többi antik részben még hátra van, részben nem találtam. A pótlást a középkorral és renaissance-szal fogom küldeni, amiből egyesek már szintén megvannak. Ha a javasoltak megfelelnek, akár el is lehetne kezdeni a gépelést. Könyvek részben enyéme, részben félretettem őket a Múzeumban.

Ilonka kezét csókolom, Téged szeretettel öllelek

Gábor

2.

1936. aug. 2.

Kedves Mihály,

péntekig, amikor a szabadságom letelik, keresztül akarok rohanni az anyag jórészén, mert azután kevesebb időm lesz a könyvek kikeresgélésére. Éppen ezért, most inkább

katalógust adok az egyáltalán meglevőről és stiláris szempontokra csak kevésbé ügyelek, hiszen erre bőven lesz alkalom, ha Te is átnézed az anyagot; sajnos a Simon József Sándorok többségben vannak. A gépelést persze csak az egész kétségtelenekre értettem, annál jobb lenne, ha egyáltalán el lehetne kerülni.

Íme a folytatás:

Xenophón IV. 8. 4–11. Sokrates utolsó elmélkedése. Összefoglalás (Némethy G.)

Vergilius

Catalectái a Kisfaludy Társaság Évlapjai 18. kötetében P. Thewrewk Emiltől (Hát csak, csak!)

Ovidius

Egyed Antal nehézkes, döcögős fordítása; feltétlenül új kellene.

Lukianosz

I. 1–30, 67–96 sorok (Baksay Sándor)

Persius

IV. szatíra. A főurak gögjéről. (Barna Ignác) (Juvenalis-t Barna és Kis János fordította; egyik sem volt benn a könyvtárban.)

Polübiosz, ifj. Plinius

Semmi sincs magyarul

Lukianosz

Szép leányok beszélg.-ből: Philinna és az anyja (A szeretővel való bánásmódról) (Révay J.)

Ampelis és Chorpis (A féltékenységről)

Igaz történetek

Bevezetés. A holdban (Révay) I–XXVII.

Hogyan kell történelmet írni?

39–45 c. A történetíró tulajd. (Márffy Oszkár)

Julianus

Nagyon gyöngé fordítás Kresznerics F. 1806.

Apuleius

Amor és Psyche (Révay) 4. fejezet

Tertullianus

Mihálcz István. A régiségről (1785)

XIV. rész A hit erejéről (L. m. Julianusnál)

Jeromos

Leveleiből semmi nincs meg. (Ugyanígy hiányzanak mindazok, akiket a következőkben kihagyok.)

Szt. Ágoston

Vallomások (Vass József)

I. 4–5. Isten magasztalása

II. 8–9. A lopás

VI. 11. Ingadozásai

VIII. 11–12. A megtérés

IX. 12. Anyját gyászolja

(A Civitas Dei-ből valahol eldugva jelent meg részlet, nem tudtam hozzáférni. Adjunk a Soliloquia-ból? pl. II. c. Az ember nyomorúságáról; persze a hang hasonlít a Vallomásokhoz.)

Boethius

Egy 19. sz. eleji és 18. sz. fordítás; élvezhetetlen.

Muszaiosz

Hero és Leander. (Márton Jenő) 235–285. A nász.

Hroswitha

A Nyelvemléktár II. kötetében Dulcitius-részlet. (Át kellene írni a helyesírást)

Barlam és Josephat

B. Jos. elé kerül Monumenta Lit.-ban 5–8. o.

Az unikornis példa Monumenta Lit.-ban 9. o.

Joseph. halála Monumenta Lit.-ban 17. o.

(A Monum. Lit.-t egyébként is erősen igénybe kell vennünk; nem baj?)

Már ti. kiadói szempontból.

Szent Elek

Halála. Ir. Ritkaságok 36–41. o. (Ez már a harmadik régi magyar szöveg lenne: azt hiszem, jobb elhagyni.)

Himnuszok

Babits

Roland-ének

Varga Bálint volt tanárom iparkodó fordításában.

IV. szakasz 153–162. Megfűjják a kürtöt

IV. szakasz 203–206. Búcsú a kardtól és halála

Bédier

A Tristan-átldolg. megjelent magyarul a „Híres szerelmesek” sorozatában; a könyvtárban hiányzik.

Aucassin et Nicolette (Tóth Árpád)

Auc. a börtönben

(Itt jegyzem meg, hogy Tóth Árpád „Örök virágok” kötete szintén hiányzott a könyvtárban és így az azokban levő darabokat nem tudtam belekombinálni a sorozatba.

Bár valószínűleg főleg későbbiek.)

Wolfram von Eschenbach

Sajnos, semmi.

Nibelung ének (Szász K.)

11. kaland. Hogyan veszekedtek a királynék.

Arme Heinrich

XXXIII. A feláldozás (Telekes Béla. Mon. Lit.)

Fabliau

Nincs

Walter von der Vogelweide

Babits. Elégia Vajthó vagy Balogh K.-tól

Dante

Vita Nuova II. fejj. Találkozás B.-val és álomlátás vagy XVIII. fejj. B. haláláról

De Monarchia I. könyv. 15. fejj. vége és 16. fejj. Béke. (Balanyi György)

Színjáték (Babits)

Pokol. A pokolkapu felirata

5. ének 25–142. A szerelem halottai

13. 1–45. Az eleven liget

32. 124–33 és 33. 1–87. Ugolino

34. 1–90. Lucifer a jégben

Purgatórium. 6. 58–151. Óda Itáliához

11. 73–117. Művészgőg

27. 55–123. Csillagos éjszaka.

28. 1–32. Földi Paradicsom

30. 22–145. Beatrice.

Paradicsom. 1. 1–36. Invocatio Apollóhoz

14. egészen: Fény és Kereszt

17. 31–90. A száműzött költő

33. 33–145. Az Istenlátás.

Cid-románcok

Elszörtan jelent meg belőlük; még nem fértem hozzájuk.

Fioretti

21. fejj. A gubbiói farkas. (Kaposy)

Petrarca

Szonettek. (Semmi más nincs)

Laura életében 37.

L. halála után 4. (Radó A.)

Boccaccio

Dante életrajz

Monum. Lit. 10, 14–15. o. Dante, az ember 16. o. Miért írta olaszul

Fiammetta

III. fejj.-ből. Lelkiállapota Panfiló távozása után (Cs. Papp József) O. K.

Dekameron

7. nap 3. Féreghajtás (Barátok ellen)

vagy 6. nap 10. Gábor angyal tolla (A csodák)

7. nap 4. A kút (Kizárt férj)

Chaucer

Semmi

Kempis

II. 1. A belső maga viseléséről. (Pázmány)

Villon

Tünt idők szép asszonyai

Levél a börtönből

Az akasztottak balladája

(Szabó Lőrinc. Esetleg egyet József A. fordításaiból is.)

Janus Pannonius

Búcsú Váradtól (Berczeli Anzelm K.)

Temesvári Pelbárt

V. 3. Szűz Mária szépségéről. (Brisits Magy. ir. régiségek.)

Erasmus

Bolondság dicsérete

Mod. Kt. 31. o. Balgaság és az ember

45. o. Államkormányzás

93–95. Teológusok. (Szabó András)

(Jó lenne valamit a régi magyar fordításokból is a hatás jellemzésére.)

Morus

Utópia.

Filoz. írók I. 46–47. A mezei telepések.

Macchiavelli

Fejedelem.

XVIII. A fejedelmi hűségéről (Orbán Dezső, O. K.)

Livius

Pados János. 1862?

Maszlag

II. 6. A tanácsadás. (Mon. Lit. Honti R.)

Cellini

I. 33. Verekedés Pantasiléaért. (Szana-Éber)

Vasari

Leonardo da Vinciből 168–75. o. (Honti R.)

Michelangelo

Érezve...

Bár késő vágy...

Törékeny bárkán...

(Radó! Rémlik, mintha lenne mástól is fordítás.)

Aretino

Van fordításrészlet, de a könyvtárunkban nem találtam.

Luther

Az asztali beszélgetésekből (Masznyik E.)

40, 45, 50 A világ

72, 74, 80 Asszonyok

89 Pilátus jámbor világfi volt

91 A fejedelmek bajai

122 Erasmusról

Aeneas Sylvius?

A magyar Eurialusból: Eur. Lucretiáról. (Dézsi. Balassa II. 441–46.)

Epistolae Obsc. Vir.

I. 48. (Nagyon érdekes levél a hum. és fanatizmusról.)

Salamon és Markalf

Rabelais

Komor Andrásé nem fordításrészlet, csak mese gyerekek részére. Egyéb semmi. Itt és egyebeknél is be lehetne fogni a fiatal fordítógárdát: Hevesi Bandi bizonyára jól adná vissza a hangot.

Ronsard, Du Bellay

Tóth Árpád. Az esszéből semmi sincs magyarul.

Montaigne

A meghalás tudománya. (Lehel I. Mon. Lit. 4–8. o.) Önmagáról. Nagy Tóth József, 1803. fordításából ízelítő.

M. és a könyvek. (Birkás G. M. pedag. tanulmányai 114–7.) Kicsit száraz.

Camões

IX. 51–74. A szerelem szigete. (Greguss Gyula)

Tasso

Aminta. II. 1. Satirus monológja a szerelemről (Csokonai)

Megsz. Jer.

1. ének. (Arany)

Giordano Bruno

A végtelenről stb. ajánlása. (Szemere Samu. Fil. I. 1. 129–70.)

Góngora

Szonett (Kőrösi A. Kath. Szemle 1926)

Bacon

Esszékből semmi.

Spenser

Semmi

Marlowe

Faustus és Helene 84–89. o.

vagy Faustus utolsó monológja 93–95.

Shakespeare

Venus és Adonis. Nincs.

Szonettek

Babits, Szabó L. (A Szabó L. kötethez nem jutottam hozzá.)

Drámák

Romeo (Kosztolányi)

I. 3. Dajkajelenet

III. 2. Erkélyjelenet

Szentivánéji álom

III. 1. (Puck érkezésétől) Zuboly és Titánia

IV. Henrik

I. 2. Falstaff és Henrik

v. III. 3. Kocsmajelenet.

Othello

V. 2. A gyilkosság

Macbeth

I. 3. A boszorkányok éneke

V. 1. Lady Macbeth éji vándorlása

Coriolanus

III. 1. Cor. és a néptribunok

v. V. 3. Cor. és az anyja

Lear

III. 2. Lear a viharban

Hamlet

I. 2, II. 2, III. 1. Hamlet 3 monológja

IV. 5. Ophelia örülése

János király

II. 2. Richard monológja

Végszavak Anglia nagyságáról

III. Richard

IV. 4. A két királyné

Julius Caesar?

III. 1. Caesar halála (Emlékeztetve Plutarkhoszra, hogy a vándorlást is feltüntette a kötet)

Ahogy tetszik

II. 7. Herceg és Jacques

Velencei kalmár (Készül Hevesi S. új fordítása)

IV. 1. Shylock a tanács előtt (Portia érkezésétől)

Vihar (Babits)

II. 2. Caliban

V. 1. Ariel és Prospero

Prospero epilógusa

Esetleg még florilegium képek, hasonlatokból, ahol Szabó L. Athéni Timonja és

Koszt. Téli regéje is sorra kerülhet.

Balassa

A Lucretia éneke módjára (Dézsi Balassa 46.)

Júliát hasonlítja a szerelemhez 83.

Coelia feredése 95.

(Az európai áramlatnak megfelelő darabok.)

Cervantes

I. k. 8. fejj. eleje. A szélmalomharc

21. fejj. eleje. A borbélysisak

25. fejj. 247–49. o. A vezeklés

IV. 45. fejj. 92–99. Sancho kormányzósága és ítéletei

IV. 332–37. Don Quichote halála

Ben Jonson

Volpone. Nem jelent meg nyomtatásban.

Donne

Egy szerelmes és egy istenes vers. Fordította Babits Mihály.

Ennek reményében szeretettel köszönt híved

H. Gábor

Ne haragudj kérlek a rossz írásért.

3.

Budapest, 1936. aug. 14.

Kedves Mihály,

a barokk századokkal még nehezebb a dolog. A fordítások vagy nagyon régiek és elavultak, vagy újak és rosszak; a dísz és szellem stílusát bajos lesz érzékelteni velük. Sok fontos teljesen hiányzik; az újrafordítókra megint nagy szükség lesz.

Pótlásul a múltkoriakhoz:

Pathelin mester 8. jel. A bíró előtt (Hevesi Sándor)

Hans Sachs farsangi komédiáiból. (Régiségek, ritkaságok sorozatban. A kötetet nem láttam.)

Shakespeare Venus Adonis fölött (Szász Károly. Kisebb műford. 3. kötet.)

Az új anyag:

Szal. Szt. Ferenc, Astrée, Opitz, Marini, Scarron, Sévigné, Mme de La Fayette, La Bruyère, Addison, Staël, Saint-Simon, Thomson, Boswell, Johnson, Chesterfield:

Semmi!

Calderón

Az élet álom (Győry Vilmos jambusos fordítását láttam. Harsányi Kálmáné nincs meg a könyvtárban; bizonyára formahű.)

II. 21. Zsigmond monológja

v. III. 3. Zsigmond és a harcosok.

Úrmő és komorna (Kosztolányi)

II. 1–2.

Lope de Vega

Állítólag Makai E., Hevesi S., Győry V. fordított részleteket belőle; egyikhez sem jutottam hozzá.

Corneille

Cid

I. 6. Rodrigue és apja. (Rövid jelenet; lehetne gr. Teleki Ádám első fordításában adni.)

III. 4. Rodrigue és Chimène (Radó Antal)

Cinna (Pajor István! Így állunk a francia klasszikusokkal!)

V. 1. Auguste, Cinna. A megbocsátás.

Milton

Areopagitica. Hiányzik.

Kisebb költemények (Tóth Árpád)

Elv. Paradicsom.

1. ének 51–282. A bukott angyalok. (Jánosi Gusztáv)

Zrínyi

Szigeti veszedelem.

Feszületjelenet II. 64–86 vsz.

v. A török fiú éneke III. 31–39.

Tityrus és Viola.

Áfium.

Elpuhultságunk.

Grácián

- I. 8. Indulatmentesség
- I. 37. Tréfát hasznára fordítani
- 77. Minden emberhez hozzáilleni
- II. 38. Amint mennek, hadd menjenek a dolgok
- III. 53. Ne ilyen értelmesen (Faludi Ferenc)

La Rochefoucauld

- Kb. 25 aforizma, választék a kedvenc témáiból (Benedek Marcell)

Pascal

- Lettres provinciales
- IX. levél. A megkönnyített bűnös. 106–111. o. (Rácz Lajos)
- Gondolatok
- Mint La Roch.-nál, világi és vallási részek. (Nagy József ford. Fil. Írók Tára) (A Sacy-részlet sajnos hiányzik; ugyanígy Mme Périer életrajza is.)

Molière (Azt hiszem, többet kell adni, mint két darabot.)

- Tartuffe (Ivánfi)
- IV. 5. Elmire és Tartuffe
- Mizantróp (Telekes B.)
- IV. 3. Célimène, Alceste
- Képzelt beteg (Váradi A.)
- III. 14. Toinette orvoslása
- Fösvény (Hevesi S.)
- IV. 7. Harpagon monológja (Plautus Bögréjéből is ezt a résztadtuk.)
- Botsinálta doktor
- I. 1–2. A veszekedés (A bohózat elem érzékeltetésére; a többi irodalmibb. Nagyon jó itt Kazinczy fordítása.) (Esetleg „A doctorandus”-t Csokonaitól?)

La Fontaine

- Mesék
- I. 20. A holló és a róka (Kosztolányi)
- II. 9. Az oroszlán és szúnyog (Vikár–Kozma)
- VI. 3. A világból visszavonult patkány
- VII. 9. A kocsis és a légy (Kosztolányi)
- XI. 7. A dunai paraszt.
- Contes (Babits)

Bunyan

- Hiúság vására (Szabadi B. ford. 101–6. o.)

Boileau

- Art poétique. Az ész az irodalomban I. énekből (Erdélyi János)

Racine

- Phaedra
- II. 5. Phaedra és Hippolyte jelenete (Ábrányi E. jambus!)
- Andromache
- III. 7–8. Pyrrhus és Andr.
- v. inkább V. 3–4. Orestes és Hermione (Benedek M.)

Athalie-t lefordította Kosztolányi, de könyvben nem jelent meg.

II. 7. Joas, Athalie stb.

Britannicus-ról egy csapnivaló fordítás.

Fénelon

Télémaque. Haller László ford. elavult. Lehetne valamit a kezdetéből.

Leánynevelés. Nincs meg.

Lesage

Gil Blas

II. könyv 3. feje. Orvosnál szolgál

v. III. 5. Szerencséje az asszonyokkal. (Kosáry János. Híres könyvek.)

Defoe

Robinson

A kenyérfőzés. 154–62. o. Fülöp Zsigmond ford. Jó részletező példa.

Moll Flanders.

Swift

Gulliver (Karinthy) (Szatirikus fejtegetéseket választottam; a jelenetek maguk részben ismertek, részben pedig embaras de richesse.)

Liliput. Beszélgetés az államtitkárról.

Brobdingnag. Üdv. ebéden beszélgetés Angliáról.

Laputa. A tudósok tulajdonságai.

Heuham. A jehuk tulajdonságai. (Semmi más nincs.)

Modest Proposal.

László B. ford. (Tevan-Kt.) 11–17, 23–27. o.

Pope

Criticism

I. 73–149 sorok. Természet és antik (Lukács Móríczy)

v. III. 1–84. A kritikusról

Fürtrablás nincs, ellenben Essay on Man Bessenyei átköltésében. 2. kidolg. 2. szakasz. Hogy az ember magára nézve micsoda.

Bessenyei „Póphoz” c. ajánló verse.

Marivaux

Darab nem volt benn; a regényéből is kellene valamit.

Manon Lescaut

M. szökése és ajánlata az osztzkodásra (Salgó E.)

Ewald Kleist

Tavaszi (Csokonai)

3. A major

Young

Éjszakáiból a Kazinczy által fordított részlet (Nemz. Kt. 2. kötet.)

Metastasio

A cyclops (Csokonai)

Goldoni

A hazug. III. 5. (Radó Antal 1882-ben. Ki fordította most újra a Nemzeti számára?)

Montesquieu

Perzsa levelekből. Régi, rossz ford. Feltétlenül újat. A desiderátákat majd a legvégén vesszük számba.

Elmélkedések a rómaiak nagys.-ról.

IX. A közt. bukását okozó két körülmény (Orlai Antal. O. K.)

Voltaire

Candide

1. fejt. v. a 25. Látogatás Pococurante-nál. (Langer I. O. K.)

Ingénu

3–4. f. A megtérítés és keresztelezés (Gyergyai A.)

Henriade Péczely József avult ford.

9. ének eleje. A szerelem temploma.

Zaïre

III. 4. Nerestan, Zaïre (Horváth Döme O. K.)

Boulain[villiers] gr. ebédje. (Megvan magyarul, de nem láttam.)

3. beszélgetés.

XII. Károly tört.

Hazalovaglás (Pruzsinszky Pál) vagy fordítandó az Essai sur les mœurs-ből a magyarokról szóló részlet.

Pucelle, vers – nincs.

Levelek. (Egyelőre egy meglevő fordításkötet [Takács Mária] alapján válogatva.)

(Föv. Könyvkiadó) Még egy válog. gyűjt. van magyarul a Documenta Humana sorozatban. Nem volt benn a könyvtárban. (Esetleg új fordítást.)

15. D'Argenteuil grófhöz. Ellenségeiről.

18. Nagy Frigyeshez. Hízelgés.

44. Mme Denishez. Első potsdami örömök.

47. U. ahhoz Kiábrándulás.

52. U. ahhoz Szakítás.

60. Rousseauhoz. A négykézláb járás.

70. Nagy Frigyeshez. Öregkori hangjuk.

137. de Rochefort grófhöz. Halála előtt a jezsuitákról.

Kellene még:

Dialogues phil.-ből. I. 10. Lucien, Erasme, Rabelais

Dante-ről Dict. phil. 3. bekezdés

Shakespeare-ről Lettr. angl.

Fielding

Tom Jones (Szűry Dénes)

A bev. elmélkedésekből. II. könyv. 1. Miféle történet ez?

IV. k. 5. fejt. Molly leleplezése.

Sterne

Sentimental Journey

A karakter. (Kazinczy ford.) Tristram Shandy nincs meg magyarul.

Gray

Elégia (Szász K. Kisebb műf. 3. kötet.)

Diderot

Rameau

Önleplezés. (Fil. Írók Tára 64–67. o. Alexander B.)

Szirén. U. o. 47–49. o.

Szalónok.

A genre festés védelme 173–76. o. (Alexander B.) vagy inkább A drámai költészetről

2. A komoly színmű 194–99. (Drámai újításáról.)

Apáca – nincs meg; ellenben

A drágalátos fecsegők.

Mangogul álma (Rexa Dezső)

Feltétlenül kell részlet a Jacques-ból és az Est-il bonból.

Rousseau

Contrat Soc.

I. 1, 6. Bevezetés és A szerződés. (König Ferenc)

A dijoni Discours-ból (Bogdánfy Ödön)

20–22. o. Képmutatás

59. Óda az erényhez.

Inégalité

II. rész kezdete. A tulajdon (Bogdánfy)

Emile

4. könyv vége. A majorsági idill. (Schöpflin)

Vallomások

Bevezetés. A nagy szándék (Bogdánfy ford. 5–6. o.)

Warensné. 199–200, 204–5.

Teréz. II. rész. 56–59. o.

Voltaire. 127–28.

Önmagáról. 147–48. o.

Istenhit és természet. 379. o.

Nouvelle Héloïse

23. levél Júliához. A hegyek. (Egyelőre csak egy nagyon rossz régi ford.-t láttam.)

Júlia utolsó levele

Magános sétáló (Rácz L.) Első séta kezdete 12–13. Botanizálás 125–26. o.

Beaumarchais

Figaró házassága

I. 7. Cherubin-jelenet

Fig. és a békebíró végső couplet-ja. (Paulay E. A versek gyengék.)

Bernardin de Saint Pierre

Pál és Virginia

A vihar. Virginia halála. (Ács Zsigmond)

Goldsmith

Wakefieldi lelkész

I. fej. A család (Ács Zsigmond)

Klopstock

Messiás

A frigyeskü. 2. ének. (Tárkányi B. Kisf. Társ. Évk. IV.)

Ódából.

A koránti sírok

v. Hermann és Thuznelda (Kazinczy)
Wieland
 Abderiták. Még nem jutottam hozzá.
 Oberon.
 6. ének 36–104. vsz. Serarmin elbeszélése (Tamedly Mihály)
 Ezeken kívül még ajánlanám:
Angelus Silesius 3 epigr. (Vajthó L.)
Andreas Gryphius. Múlандóság. (Vajthó L.)
 (A barokk líra érzékeltetésére. Jó lenne Fleminget és Hofmannswaldaut is fordíttatni)
Loyola Ignác
 I. hét. 2. gyakorlat. Elmélk. bűneinkről. (Vukov J.)
Szent Teréz
 Önéletrajz. II. 29. fej. vége. Élvezetes haldoklás és szívsebzés (Ernö atya)
 Lazarillo de Tormes (Gombocz Zoltán)
 2. fej. A fukar pap (Grimmelshausen Simpl.-ból feltétlen kell valami, fordítás nincs.)
Bossuet
 Gyászbeszédekből.
 Henriette d'Angleterre eleje. (Acsay Ferenc II. 453–55.)
 Egyéb beszédek.
 Az ördögökről. (I. 164–65.)
Casanova
 Nanette és Márta. (Révész Andor, Tevan Kt.)
Münchhausen
 Egy-két kaland.
 Esetleg *Choderlos de Laclos*. Megjelent magyarul.
 Sok szeretettel

Gábor

4 .

1936. aug. 26.

Kedves Mihály,
 küldöm a folytatást 1760-tól a byroni nemzedékig. Sokan hiányoznak itt is, különösen a német romantikusok, akiket a múltban sem és újabban sem fordítottak.
 Semmi sincs a következőktől:

Horace Walpole, Chatterton, Nagy Frigyes, Cowper, Herdertől próza, *Hölderlin* (egyetlen vers Vajthó anthológiájában). *Novalis, Jean Paul, Tieck, Schlegelek, Fichte, Mme de Staël, Platon, De Quincey*. A többiek is nagyon hiányosan.

Ossian

Kazinczy: Szulvalla

Fábián Gábor: Salmai dalok. Kulma éneke.

Arany. Petőfi Ossian versei.

Paródiát egyelőre nem találtam.

Lessing

Barnhelmi Minna

IV. 6. Tellheim, Minna, Franciska (Kazinczy)

Laokoon

XVI. fej. Végső elemzés. (Braun Zsigmond)

(Hamb. Dram. nincs lefordítva)

Goethe

Dalok

Hogyha szelíd

Élni jó (Kosztolányi)

Vándor éji dala I–II (Szabó L.)

Vadrózsa (Dóczi L.)

Egyéb költ. Prometheus (Szabó L. v. Kazinczy)

Ch. v. Steinhez (Szabó L. v. Kazinczy)

A kedves közelléte (Szabó L.)

Götz

Nem volt benn.

Werther

Búcsú Lotte-től. 2. könyv utolsó fej. (szept. 10.) (Szabó L.)

Bürger

Lenoré-jára egyelőre nem tudtam rátalálni.

Der Fischer (Dóczi)

Bölcs Náthán

II. 5. Náthán és a Templomos (Zichy Antal)

Erlkönig (Dóczi, Szász K., Kozma A.?)

Schiller

Haramiák.

I. 7. Moor Károly és a haramiák (Hevesi Sándor)

Kant

Az „Örök béké”-ből lehetne, de nem volt benn. (Ugyanígy hiányzott a könyvtárban a meglevő fordítások közül: *Schiller*: Ármány és szerelem, Prózai dolg. Wallenstein, *Kleist*: Kohlhaas, *Grillparzer*: Sappho, *Irving*: Rip van Winkle)

Blake

Babits

Az örömhöz (Dóczi)

Talán még „Az ideálok” (Dóczi)

és „Ifjú a pataknál” (Petőfi)

Burns

John Anderson (Lévay)

Kóbor Tamás. A finác (Arany)

Szombat este (Szász)

Családi kör

Egmont

II. 3. Egmont, Az Orániai (Salgó E.)

Iphigenia

III. 1. Iphig. és Orestes (Babits)

Római elégiák

Babits, Szabó Lőrinc (hol jelent meg), esetleg Dóczi

Sade

Hol jelent meg a Karinthy-ford?

Chénier

Babits (Erato) Egy ifjú panasza

A fogoly leányka (Szász K. v. Ábrányi E.)

Csokonai

Lilla

Az én poézisom természete; A rózsabimbóhoz; Az eleven rózsához; Az esküvés;
A napló.

Fanni hagyományai

Fanni B. L.-néhez 12. levél

Wilhelm Meister

Hamletről IV. 3. és IV. 13.

Mignon VIII. 3. (Az orvos Mignon-ról) (Benedek M.)

Goethe-balladák

Elűzött és visszatért gróf (Arany)

Büvészinás (Szabó L.) (Hol?)

Isten és Bajadér (Tóth Á.)

Schiller-ballada

Legalább egy (Dóczi)

Hermann és Dorottya

VIII. ének. Dorottya (Lehr A.)

Wordsworth

Szász K., Babits

Coleridge

Kubla Khan (Szabó L. Pandora)

Vén tengerész A Nyugat melyik évfolyamában?

Glocke

„Frissen szedi erdősátor”-tól végig. (Dóczi)

Chateaubriand

Atala

A menekülés O. K. 36–40. o.

Niagara zuhatag 97. o. v. hosszabb leírása „Mississippi” 3–6. o. (Csiky Kálmán)

A kereszténység szelleme

Nincs meg magyarul.

René

A magány. O. K. 17–24. o. (Bogdánfy Lajos)

Schiller

Messinai ara

II. 4. Don Manuel, Beatrice (Váradi A.)

Tell

IV. 3. Monológ a gyilk. előtt (Váradi A.)

Goethe

- Epilog a Haranghoz. Dóczi kötetében hiányzik.
 Schiller koponyája (Dóczi)
 Lélek halhatatlansága
 I. 1. Ember volta
 Tüdőgyulladásomról
Kleist
 Eltört kancsó
 7. jel. (Sebestyén József)
Wordsworth
 Szonett a szonetttről (Kosztolányi)
Shakespeare-mesék
 A vihar (Mihály József)
 Faust I.
 Dolgozószoba. Faust. Meph. szerződése
 Kertjelenet. Faust és Margit sétája
 Templomjel. v. Börtönjelenet (Dóczi)
 Wahlverwandschaften
 I. rész 12. feje. (Vende Margit)
 Kohlhaas
 Nem láttam. (A többi nincs meg magyarul, kivéve az Eltört korsót.)
Hölderlin-versek
 A végzet dala (Vajthó L.)
 Les Martyrs
 Az üldöztetés. XVIII. feje.-ből O. K. II. 148–52. o. (Rada István)
 Dichtung u. Wahrheit
 II. könyv 52–56. o. Háború és pártok (Turóczi-Trostler)
 Undine
 VIII. feje. Az esküvő utáni nap
 v. XVIII. feje. Huldbrand lovag (új) esküvője
 Childe Harold
 II. 85–93 vsz. A görög föld (Harsányi Zsolt)
Berzsenyi
 A Melancholia; Az első szerelem; Az ifjúság; A poéta. (Romantikus színezet. Míg a külföldieknél a híres pageokat adjuk, a magyaroknál lehet kevésbé ismerteket. Nincs értelme pl. A fohászkodást stb. itt újra adni.)
 Schlemihl
 Az elveszett árnyék. 11–16. o. (Tamás Viktor)
Hoffmann-mese
 Babaország. (A Diótörő és egérkirály-ban) (Sárközi György)
 Napoleon a költészetben
Byron: Óda I. Nap.-hoz (Ábrányi Emil ford. de nem tudom, hol jelent meg.)
Berzsenyi: Napoleonra.
Béranger: Nagyanyó.
Hoffmann
 Ördög Elixire

- Medardus a börtönben, II. 24–29. o. (Fónagy Béla)
Westöstlicher Divan
Határtalan; Elmerülve; Ezer alakba rejtőzhetsz; Részegen (Szabó L.)
Adolphe
VIII. fej.-ből A szerelem elomlása (Zolnai Béla) O. K. 113–26. o.
Chilloni fogoly
Szász Károly, Telekes B.?
Shelley
Az éjhez (Kosztolányi)
Manfred
III. fej. Manfred halála
Keats-szonettek
Tóth Á.
Grillparzer
Medea
IV. felv. vége. M. bosszúja (Ambrus Z.) (A Bánk-dráma elég csodálatos, de nincs meg magyarul; legalább a katalógusokban nem szerepel.)
Schopenhauer
„Az élet semmiségéről és gyötr.-ről” eleje. (Bánóczi József) F. I. T. 114–17. o.
Grimm-mese
Csipkerózsza (Mikes L.)
Lamartine
Méditations
Egyedüllét (Hegedüs I.)
Ivanhoe
A bajjívás. Kl. Rt. 85–94. o. (Gineverné Györy Ilona) (Van újabb ford. is az Athen. klasszikusaiban Salgó Ernőtől.)
Mazeppa
XI–XIX. A vágatás (Kosztolányi)
Káin
I. Káin és Lucifer (Mikes L.)
Don Juan
II. 11–103. vsz. A hajótörés
IX. 24–28. vsz. A zsarnokság ellen
XI. 21–31. London (Ábrányi E.)
XI. 55–60. Önmagáról és íróársairól v. I. 205–6.
Az új görög dalnok (VI. énekből) (Arany)
(Arany: Bolond Istók-jából jöhetne ide valami.)
Shelley
Pacsirta (Koszt.) Nyugati szél (Tóth Á.) Érző Plánta, Indián szerenád (Babits)
Keats-ódák
Tóth Á.
La belle dame sans merci (Babits)
Leopardi (Pol. vers)
Itáliához (Radó A.)

Amint látod, a versek is eléggé hiányosak, hacsak elszórtan a Hét, Jövendő vagy régebben a Vasárnapi Újságban nem jelent meg néhány hiányzó. De akkor is ki tudja milyenek!

A meglevő anyag különben eddig elég sok. A 18. sz. végéig kb. 300 darabból van szemelvény. Ha egyre 5 oldalt számítunk, az már 1500 oldal és hátra van még az egész tizenkilencedik század. Oszkár el is rémült a kilátásra. Az élőket valószínűleg teljesen el kell hagyni; nem nagyon sajnálnám őket. Az idézett ismertetéseket csak egészen röviden lehet adni, egy-egy bekezdést mottószerűen, esetleg kurzíválva. Az életrajzot pedig végképp kiküszöbölni; dátummal jelölni a munka megjelenését. Ezekkel a rövidítésekkel menteni lehetne a tulajdonképpeni szöveg terjedelmét. Sok kihagyás a panoráma rovására megy; maradjon az minél színesebb és változatosabb!

Szeretettel köszönt híved és barátod
Gábor

5. 1840 – jelenig

Pótlás

„Halhatatlan Szerelem” A Mikes-féle antológiát, bár magamnak is megvan, eddig érhetetlenül elfelejtettem felhasználni. A benne levő fontosabb verseket, elsősorban Szabó Lőrinc fordításait, a megfelelő helyekre feljegyeztem a füzetben; itt nem részletezem.

Puskin

Cigányok

Zefira és Elek beszélgetése (Szabó E. Négy orosz költő 61–65. o.)

Lermontov

Korunk hőse

Pecsinin önmagáról Kl. Rt. 48–50. o. (Szabó E.)

Versek

Egy kis gyermekhez (Telekes B.) Nem kívánom... (Szabó E.)

Poe

Holló (Babits)

A Hollóról

A műalkotás filozófiája 95–113. o. (Babits)

Nincs meg magyarul:

Baudelaire: Műkritika

Renan: Tudomány jövője

Wuthering Heights

Lundis (Csak a Portraits des Femmes-ből ford. Wohl Janka)

In Memoriam

Gobineau: Sur l'inégalité

Light Brigade

Mr. Sludge

Gyges gyűrűje

Anyá és gyermeke

Paradies artificiels

- Morris*
Baumgarten
Burckhardt: Renaissance
Vigny: Destinées
Newman: Apológia
Atalanta
Ring and the Book
Chants de Maldoror
Before Sunrise
Erewhon
Unzeit. Betracht.
Diaboliques
Martin Talender
Les noces Corinthiennes
Arnold esszé
Renan: Caliban
- Sand*
Consuelo
Avult fordítás.
Parasztregényeiből egy az Olcsó Kt.-ban; nem jutottam hozzá.
- E. Browning*
Portugál szonettek (Babits)
- Carmen
C. halála 55–60. o. (Kömlös A.)
- Pons bácsi
V. fejt. A tányérnyaló megaláztatása 39–44. o.
v. XXVIII. fejt. A halál a maga igazi színében 278–89. o. (Benedek M.)
- Betti néni
VI. fejt. eleje. Marneffe-ék lakása 52–58. o. (Salgó E.)
- Jane Eyre
Nem volt benn.
- Sznobok könyve
III. fejt. Az ariszt. és a sznobok 16–22.
v. XXI. fejt. A kontinensjáró sznobok 98–103. (Gál Andor)
- Hiúság vására
X. Sharp kisasszony térfoglalása 107–12. (Gineverné Györy Ilona)
- Petőfi*
Forrad. versek
A szabadsághoz; Feltámadott a tenger; A gyáva faj; A törpe lelkek; Forradalom
- Béranger*
Forr. vers.
Bér. legújabb dala (Petőfi)
- Toldi
IV. ének. Miklós és Bence a nádasban.
- Merengő, Gondolatok a könyvtárban, Országháza

Apostol

VII. Lopás és koldulás 236–39. o.

XIX. Szabadulás és merénylet. 266–68.

v. XV. Gyermeke halála 256–58.

Petőfi: Bolond Istók

A vacsorai beszélgetés egy része.

Európa csendes

Heine

1849. okt. (Kosztolányi)

Sainte-Beuve

Mme de Sévigné? (Wohl Janka) v. fordíttatni a Lundis-ből

Pendennis

Beszélgetés írókról és kiadókról I. 421–24. (Fáy I. Béla) v. Utószó II. 498–500.

Copperfield

Pegottyék háza I. 35–40. (Mikes Lajos)

Scarlet Letter

II. A piactér 67–72. (Bálint György)

Schopenhauer

Parerga

A szomorú „Jetztzeit” II. 273–74.

Heine

Romanzero

Azra, Apollo Isten v. Jehuda ben Halévy (Vargha Gy.)

Lazarus

An die Jungen; Lotusblume (Szabó L.)

Katalin

11. A menekülés

v. 2-ből Oroszlánkő leírása

Toldi estéje

I. énekből. T. a sírját ássa 1–33. vsz.

Bolond Istók

I. ének

„Túlérző fájvirág”

Letészem a lantot; Reményem; Hiú sóvárgás; Egy kis hypochondria; Balzsamcsepp

Királyidillek

L. később

Csaba

Előhang

Esmond

Addison és Esmond. O. K. II. 6–18. (Szász K.)

Vadász iratai

II. A lesben állás O. K. 22–23. o.

v. VIII. A tűznél 141. o.

VIII. A parasztfiúk beszélgetése 147–59. (Csöpey László)

Emaux et camées

- Tóth Árpád
Kaméliás hölgy (Szindarab)
III. 4. Duval, Margit (Szemere Attila)
Poèmes antiques
Homéri harc; Az ég lámpája (Kosztolányi)
- Châtiments
A császári palást (Lőrinczi Lehr Zs.) A száműzetésben (Szász K.) Dal? (Szalay Fruzsina)
Zöld Henrik
16. fej. Anna és Henrik idillje 285–88 (Ignotus)
Fésűsök
A három legény 184–93 (Schöpfung A.)
Romeo és Júlia
A mulatságtól végig (Elek A.)
Szevasztopol
Volodja tűzkeresztsége 107–11. (Bonkáló S.)
Mozart prágai utazása
Bécsi séta 104–8. (Gerend A.)
Vén cigány
Whitman
Egy elbukott európai forr.-hoz; Mannhattan v. Dal napnyugatkor; (Amerika)
Ó Hymen v. Ős őrtűz (Szerellem) (Pásztor Árpád)
Contemplations
Az álmodozó (Szász K.) ebből a kötetből van? Nem találtam az eredeti kötetet.
Hebbel
M. Magdolna
L. 550-nél (Az előző íven)
Négy György
77–81 Merry England (Szász B.)
Velece kövei
A lélek elsőbbsége a tudás felett III. kötet IV. fej. VIII, IX. szakasz 214–16. (Geöcze Sarolta) Avult ford.
Franciaország klasszikus filoz.
IV. Cousin mint író fej.-ből 78–80. (Péterfy Jenő)
Fleurs du Mal
Előszó
Az albatrosz, A táncos kígyó (Tóth Á.) A dög; Útrahívás; Kárhozott asszonyok (Szabó L.) Mit mondasz, ó...; Szökőkút; A vakok (Babits)
Mme Bovary
84. o. Homais úr beszél
171–2. Jutalomosztás az öreg cselédnek
286–89. Kocsizás Léonnal
v. 392–95. Emma halála.
Oblomov
I. 81–86. Oblomov álmodozása (Szabó L.)

Omar Kháyyám

22, 26, 29, 37, 45, 64, 67 (Szabó L.)

Andersen

I. A rettenthetetlen ólomkatona (Hevesi S.)

Adam Bede

I. 6. A majorház leírása 105–108. o. (Salamon F.)

Kemény Zsigmond

Zord idő

VI. Barnabás emésztődése I. 75–79. o.

Századok legendái

Az infánsnő rózsája (Szász K.)

Nyomorultak

Előszó

VIII. 3. Javert meg van elégedve I. 327–30. (Salgó E.)

Mistral

II. 44–67. Mirèio és Vince szerelmi vallomása

Poèmes Barbares

A fekete párdúc (Vargha Gy.), Bozót, A Nap halála (Kosztolányi)

Meredith-vers

Lucifer csillagfényénél (Babits)

Richard Feverel

XIV. fej. vége – XV. eleje. Richard és Lucy 153–65. o.

Holtak háza

Vesszőfutás 219–22. (Szabó E.)

Kozákok

III. Közeledés a Kaukázushoz 16–19. (Kincses István)

Apák és fiúk

Ark. és nagybátyja a nihilistákról 21–23. o.

v. A Puskint olvasó apa és Bazarov 45–47. o. (Ambrozovics Dezső)

Spencer

Végső alapelvek

Tudomány és vallás 20–22. o. (Jónás János)

Madách

12. szín. A falanszter

Salammbô

259–64. o. A barbárok a szorosban

v. 184–88. Sal. Math. sátrában (Salgó E.)

Királyidillek

Merlin és Vivien 331–39. vége

v. Lancelot elbeszélése a „Szent Grál”-ból 434–39. (Szász K.)

Buda halála

X. ének. Etele városa. 134–39. o.

K. F. Meyer

A szent

Becket T. Gratia koporsójánál 83–85. o.

v. Henrik és Tamás találkozója 153–60. (Péterfy Jenő)

Borgia Angela

Don Giulio megvakítása 271–3. (Voinovich Géza)

Vers

Halottak keze; Éji hangok (Kosztolányi); Egy halott nőhöz (Szabó L.)

Whitman

Harci dalok

Verjétek, verjétek, dobok! v. Emelkedjétek fel ó, napok! (Pásztor Á.)

Taine

Angol irod. bevezetéséből

Erkölc és mechanika 24–25. o. (Csiky Gergely)

Szegény emberek

Utolsó levél (Trócsányi Z.)

Ingdal

Szász K.

Babits

Tennyson: Arany év

Babits

Day-Dream

A falu jegyzője

II. 255–57 és 265–69. Börtönök

Petőfi

A puszta télen

v. A csárda romjai

Kiskunság

János vitéz

XX. Óriásország

XXVI. Tündérország

Magyar vagyok

Minek nevezzelek

Dumas

Három testőr

V. fej. A király testőrei és a bíborosok gárdistái (Lándor Tivadar)

Sue

Páris mélységei

A nyomor II. 52–71. (Forró Pál)

Jókai

Hétköznapiak

A fukar végpercei

(vagy a későbbi Fekete gyémántokból?)

6.
Pótlás

Schiller

Don Carlos III. 10. A király és Posa marquis.

De Quincey

Ópiumevő. Az álmok általában v. Keleti álmom 58–63., 67–71. o.

(M. Kt. Kiss Dezső)

Vigny

A farkas (Zempléni Árpád); Mózes (Váró Ferenc); Eloa (Hegedüs István)

Scott Walter

A költő halála (Szász K.)

Lamartine

Tó (Hegedüs István)

Sainte-Beuve

Óda a rímhez (Kosztolányi)

Manzoni

Cinque Maggio (Radó I.)

Leopardi (klassz.)

Brutus Minor (Radó)

Anyegin (Bérczy Károly)

Tatjana levele. O. K. 96. o.

Az évszakok 123–24. o.

Találkozás Tatjánával 217–18. o.

Cigányok

Nem találtam meg.

Carlyle

Schiller-életrajz nincs meg magyarul.

Macaulay

Milton

Dante és Milton. (Salgó E.)

(A többi hiányzó: *Landor*, Godunov Borisz, Clara Gazul, Verhängnisvolle Gabel, Cromwell, Les Chonant, Stello, Rolla, Ulla de Maupin, Serv. et. Grandeur Milit. Romantikus iskola, Com. Humaine előszava, Sketch-Book, *Desbordes-Valmore*, Mimi Pinson, Fehér rigó, Római balladák, Sordello, Bells and Pomegranates, Elle et lui, Livre d'Amour, Sójajok hídjá, *Arnold*, Modern festők.) (Fordítás van, de nem jutottam hozzá: Hernani, Contes drolatiques, Ille-i Venus, Korunk hőse)

Marienbadi elégia

Szabó L.

Disraeli

A Coningsby teljesen elavult fordításban van meg; Németh Andor újabban egy jelentéktelenebb, zsidótárgyú művét fordította.

Hauff-mese

A gólyakalifa (Kosáryné Réz Lola)

Jegyesek

- A pestis. II. 297–311. o.
Zalán
IV. ének. Bors és a csábító úrnő. Ö. M. 85–88. o.
V. ének. Áldozat Hadúrnak. 107–
Cserhalom
Árboc és Etelka beszélgetése 212–15. o.
Tündérvölgy
Kezdet, 2. vsz.
Csaba a völgyben 246–54. o.
Délsziget
Eleje, a felöltöztetés 263–66. o.
Cinq-Mars
II. fej. Az utca
v. A vége. Corneille és Milton beszélg. Cinq Mars kivégzése (Benedek Marcell)
Heine
Útiképek
Utazás a Harzban: Göttinga (Oláh Gábor)
Eichendorff
Búcsúzás (Csöndes Pál)
A pacsirták (Vargha Gyula)
Buch der Lieder
Én nem tudom mitől van...
Szívem olyan nehéz
Halkan zeng át lelkemen
A tenger holdfényben pihen (Vargha Gyula)
Áll egy fenyő
A régi bús dalokat
Hajóm fekete vitorlákkal
A gránátosok (Szász Károly)
Nagy fájdalommból kis dalok
Dal az aranyokról
Egy ifjú szeret egy lányt (Endrődi)
Petőfi-fordítás.
(Nehéz választani. A legismertebbeket szedtem össze, különböző fordítóktól. A versek válogatását általában csak felületesen, első tájékozódásra végeztem most, még alaposan utánanézendők.)
Északi tenger-ciklus
Vihar
v. Thalatta! (Endrődi)
Hood
Halottas ágy. (Szász K.) (Az Ingdalt l. később)
Les Orientales
A hold (Ábrányi K.) (Szász Károly)
Dzsinnek (Radó A.) (Kardos László)

(Sajnos nem minden kötethez sikerült szemelvényt találni; viszont néha nem tudom hozzátenni a fordítást, mert az eredeti ciklust nem láttam. Anthológiáink soha nem jelölik meg, melyik kötetből származik a vers.)

Musset

Contes d’Espagne

Lune (Tóth Á.)

Leopardi

Pásztor éji dala (Radó A. Tőle Homérosztól napjainkig nem lehet megszabadulni.)

Rouge et noir

VI. Julien bemutatkozása (Salgó E.)

Tennyson, Poe első verseiből

A Te fordításaid között vannak idetartozók?

Faust II.

I. felv. Baccalaureus és Mephisto.

III. felv. Euphorion

V. felv. Faust halála

A végső kórus az Una panitantiumtól (Kozma? Váradi?)

Csongor és Tünde

I. felv. Ördögfiak

V. felv. Éj

V. felv. Nemtők.

Indiana

Raymond és Moun találkozója O. K. 98–108. o. (Récsi Emil)

30 éves asszony

Napoleon díszszemléje Híres K. 23–24. (Szalai Emil)

Szamárbőr

A régiségbolt Fill. Kl. R. 26–33. o. (Harsányi K.)

Notre Dame

Csodák udvara I. 115–25.

v. A Notre Dame leírása I. 150–61. o. (Benedek Marcell)

Le roi s’amuse

II. 2. Trib. panasza. Bohócnak lenni. (Szász Béla)

v. V. 1–4. Blanche halála

Őszi lombok

Midőn a gyermek jő (Szász K.)

v. Ima mindenkiért (Jánosi Gusztáv)

Lenau

Nádi dalok

Babits

Ősz Vargha Gy. (Magyar vonatkozása: Miska a Tiszaparton?)

Mörike

Szeptemberi reggel (Kosztolányi)

Éjfélkor (Csöndes P.)

Gondold meg lelkem (Vajthó L.)

Puskin

A kapitány leánya

VI. Pugacsev dolgai (Ambrozovics Dezső)

Démon

10–11. szakasz Tamára és a démon (Telekes Béla)

Eugénie Grandet

Eug. aranyai. Kl. Rt. 396–403. o. (Hevesi S.)

Confessions

II. A Nap. utáni idők. Nagy Írók 4–20. o. (Kállay M.)

Éjszakák

Augusztusi éj

v. Októberi éj (Radó A.)

Lótuszzevők

Babits

Sartor Resartus

X. fejt. A dandyk osztálya. O. K. 333–49.

Lamennais

XX. f. Az igazi szabadság (Rázt Károly. Avult ford.)

Père Goriot

Vautrin-jelenet. Kl. Rt. 92–103. o. (ifj. Korányi Frigyes)

Jocelyn

Teljesen elavult ford. 1860-as évekből

Musset

Emlék (Hegedüs I.) A Tó mellé. (A francia anth. k. harmadik pièce de résistance-a, a Tristesse d'Olympio nincs meg magyarul.)

Pickwick

XII. fejt. P. és Bardellné. Kl. R. I. 174–89. o.

v. XIII. fejt.-ből. P. úr az adósok börtönében II. 214–23. (Hevesi Sándor)

Twist Olivér

II. fejt. Olivér az árvaházban (Gondol Dániel)

Droste-Hülshoff

Álmatlan éj (Kosztolányi)

Musset-novella

A hiányzó helyett esetleg a Tizian fiából? A vége.

M. Kt. 57–61. o. (Marquis Géza)

Musset-darab

Az ajtó tárva v. zárva legyen. Vége. (Hevesi S.)

Poe-novella

Ligeia (Babits)

Francia forradalom

I. k. Les grandes entrées (A csöcselék Versailles-ban)

v. Versailles-ból Párisba

v. II. k. A sarkantyúzás éjszakája (A varennes-i menekülés)

Macaulay

Indiai esszé

W. Hastings a parl. bíróság előtt. Világkt. 139–53. o. (Szász K., Salgó E.)

Hősökről

III. A hős, mint költő (Végh Arthur)

Chartreuse de Parme

III. fejr. A waterlooi ütközet (Benedek M.)

Hebbel

Judith

V. felv. Judith és Holof. (Ivánfi Jenő)

Karthausi

XVII. Páris

E. Browning

Nem állhat senki (Radó A.)

Darwin

Útirajz

II. 296–99. Rabszolgákról

v. I. 115–19. Indiánok elleni kegyetlenségek

R. Browning

Egy gondolában (Babits)

Éjjeli találkozó (Kosztolányi)

Tóth Árpád

Instans Tyrannus (Szabó L.)

Pippa

I. Ottima és szeretője Leballd (Reichard P.)

Colombe

XI. f. Orsó és a banditák (Komlós A.)

Girondisták tört.

55. könyv. 1–5. szakasz. (Jánosi Ferenc, avult.)

Atta Troll

III. Nyári éjszakánk álma

Mária Magdolna

II. 5. Titkár, Klára és 6. Klára egyedül v. III. 8. Klára, Károly (Hevesi S.)

Renan

Jézus élete

Jézus és az utópia. VI. fejr. 85–88. o. (Salgó E.)

Carducci

Sátánhimnusz (Zoltán V.)

Baudelaire

A sátán litániája (Babits)

Flaubert

Levelekből kellene, de nem jutottam hozzá. A Documenta Humana sorozatban megjelent egy vál. gyűjt.

Szezám és Liliomok

Az angol gyakorlatiasság bűnei 34–35. szakasz (Farkas Klára) 86–89. o.

Üdvözült Leány

- Szabó L.
Rossetti-szonettek
Radó A. Van mástól is?
Háború és béke
I. 367–70. o. Andrej a csata előtt
v. II. 581–85. o. Andrej megsebesülése a borodini ütközetben (Ambrozovics Dezső)
Petits poèmes en prose
A művész vallomása; Mindegy akárhol, csak ne a világon
v. A hajsátor; Részegedjetek le! (Szabó L.)
Swinburne
Ballada Álomhonról; Árny, csönd és a tenger; Tenger és alkonyég között (Babits)
Verlaine (Fiataalkoriak)
Szab. versek. Őszi dal v. Érzelmes séta (Szabó L.)
Gáláns ünnepek. Érzelmes párbeszéd (Szabó L.)
A Clymène
Cithère (Babits)
A jó dal
A táj az ablaknak keretében v. A hold a fák között (Szabó L.)
Romances
Óh lelkem, mennyi bánat ért! (Szabó L.)
Ave atque vale
Kosztolányi
Játékos
A babuska veszít 95–97. o. (Szabó E.)
v. A játékos nyer 127–29. o.
Raszkolnyikov
R. álma; az agyonvert ló 51–56. o. (Szabó E.)
Félkegyelmű
Myskin a kivégzésről I. 23–24. o. v. 69–71. v. 75–77. o.
A pénzlelgetés jelenete I. 197–200. (Szabó E.)
Brand
II. felv. vége Brand, Ágnes, Ejnar 64–68. o.
v. V. felv. Brand és a prépost 160–65. o. (Hajdú H.)
Peer Gynt
A gomböntő 359–64. o. (Patthy) (Vagy Sebestyén K?)
Education sentimentale
A vége; emlékezés a nyilvános házra 548–50. (Gyergyai A.)
Marx
Kapital
Az első kiadás előszavából. 30–31. o. (Nagy Gábor)
Année terrible
Halottaink; Páris falain megszálltakor v. A beteg gyermeknek (Szász K.)
Füst
Beszélgetés Oroszországról 238–40. o.
v. A „Füst” részlet 376–77. o. (Szabó E.)

Frères Zemgannô

Elavult fordítás.

Rimbaud

Tóth Árpád „Örök virágok” kötetét nem láttam.

Három csók (Szabó L.)

Pékműhely előtt

Magánhangzók (Kardos v. Tóth Á.)

Részeg hajó

Verlaine és Rimbaud

Charleroi v. Brüsszel; Streets II. (Szabó L.)

Rimbaud

Prózai költ. nincsenek magyarul.

Ördöngösök

I. 40. Az orosz „felsőbb liberalizmus”

v. I. 107–10. Karmazinov (Turgenyev) persziflázsa

Geburt der Tragödie

Álom és mámor 152–55. o. (Fülep Lajos)

Tentation

„Sába királynője”-ből 29–33. o.

v. A Sátán jelenetből 160–64. (Kállay Miklós)

Karenina Anna

I. rész VIII. Karenin figyelmeztetni készül Annát I. 185–89. o. (Ambrozovics Dezső)

Carducci

Barbár ódák (Babits)

Trois contes

Coeur simple. Félicité és a papagáj 43–49. o. (Hevesi A.)

Hérodias. Salome tánca 151–54. o. (Zolnai B.)

Őszikék

Dal fogytán; Tamburás öreg úr; Mindvégig

Toldi szerelme

V. 81–107 vsz. Tar Lőrinc, Miklós, Piroska

v. VI. 26–51. Miklós emésztődése

Assommoir

Gervaise és Virg. verekedése a mosóházban I. 33–40.

v. A külvárosi ház leírása I. 56–57. (Bresztovszky E.)

Nóra

V. felv. utolsó jelenet. Nóra elmegy. 267–73. o. (Puskás Endre)

Társadalom támaszai

I. felv. vége Hessel Lona megjelenik a társaságban 71–76. o. (Puskás E.)

vagy Kísértetek

III. felv. vége. Osvald és az anyja (Hajdu Henrik)

Vadkacsa

III. felv. Gregus és Hjelmár beszélget. 174–82. o. (Hajdu Henrik)

Karamazov

- Az inkv. jelenet vége III. 56–67. (Szabó E.)
- Egoist
Az önző szívében. II. 14. fej.-ből 206–8. o. (Tóth Á.)
- R. L. Stevenson*
A bűvös palack 16–22. o. (Király Gy.)
- Pater*
Renaissance. Nem volt benn.
- Wilde* versek (Mod. Kt.) szintén hiányoztak.
- Sagesse
Un grand sommeil noir; Le petit coin (Babits)
Drága kezek, enyémek egykor; Minden földi szeretet alján (Szabó L.)
- Nana
Nana halála 415–18. o.
v. N. palotája 274–76. o. (Vajthó László)
- Maupassant*-versek
Nagyapó; Rettegés; A vadludak (Kosztolányi)
- Maup[assant]* novella
Egy normandiai 86–94 (A szalonka meséiből, Tóth Á.)
- Egy élet
Jeanne öregsége (Honti Rezső)
- Bouvard et Pécuchet
A szociális reformerek. 199–201. o. (Tóth Á.)
- Nietzsche* aforiszt. műveiből
Vidám tudomány
135. A bűn eredete
362. Hitünk Európa megférőfiasodásában
377. Mi hontalanok
A Menschliches-ből fordíttatni.
- Zarathustra
Előljáró beszédből. 3. Az emberebb ember. (Wildner? Fényes S?)
Az ajándékozó erény 1. szakasz
A mámoros dal 10–11.

szept. 17.

(Filológiai Közlöny 1976. jan.–márc., 22. évf. 1. sz. 1–35.)

József Jolán két levele József Attila halála után

József Attila válogatott leveleinek most megjelent kötete időszerűvé teszi a költő és családja sorsát tükröző ismeretlen dokumentum közzétételét.

A Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárának Hatvany Lajos hagyatékában Ms 388/12. szám alatt található József Jolánnak, ahogy akkor aláírta magát, dr. Bányai Lászlóné József Lalának Hatvany Lajoshoz intézett levele. József Attila halála óta számtalanszor elhangzottak olyan nézetek, hogy pártfogója, Hatvany Lajos megvonta tőle havi támogatását és ez lényegesen hozzájárult nemcsak anyagi, hanem lelki romlásához is. A Szép Szó megindulása után ennek mecénása, Hatvany Bertalan juttatott a költőnek szerkesztői fizetés címén havi segélyt. Ugyanakkor azonban, ahogy Hatvany Lajosné értesít, ha nem is a régi szabályos havi összeget, de bizonyos támogatást továbbra is kiutalt neki Hatvany Lajos. József Jolán hozzá intézett levele röviddel testvére, József Attila halála után bizonyossága annak a hálának, amelyet a család és maga a költő érzett a csaknem évtizedes anyagi támogatásért:

Balatonszárszó, 1937. december 26.

Kedves jó Báró Úr,

ma három hete temettük el Attilánkat. Hogy milyen érzések tolnak fel bennem, amikor borzalmas halálára emlékezem, azt nehéz visszaöklözni magamba, nem tudom elfogadni a szörnyű vigaszt, hogy még borzalmasabb élet állott előtte, csak egyet tudok, hogy jóvátehetetlenül és visszahozhatatlanul nincs többé.

Jóbarátait, mindazokat, akik szerették, segítették, kiki a maga módja szerint, mellette álltak, most már helyette is és érette számon tartom a szívemben. Azok között is legelső sorban Báró urat, akit hosszú évekket ezelőtt kisfiús rajongással szeretett, bécsi leveleiben hosszú sorokban emlegetett. Engedje meg nekem, hogy együgyű, de szívből jövő szavakkal mondjak köszönetet mindenért, amit érte cselekedett. Szeretnék még rá való emlékezésül valamit felajánlani hátramaradt holmijai közül, amiket immár tehetetlen szeretettel rakosgattunk össze. Ceruzái, kéziratjai közül fogadjon el valamit tőlünk. Január hónapban Pesten leszek, és ha ezt a szót szabad most leírnom, örömmel juttatom el Báró úrhoz azt, amit szívesen megőrizne emlékül tőle.

Hálás szívvel üdvözlő híve:
dr. Bányay Lászlóné
József Lala

Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának Babits-hagyatékában van egy érdekes dokumentum: József Jolánnak Babits Mihályhoz intézett levele. (Fond III/652). Megrendítő szövege nemcsak testvérei iránta tanúsított rajongásának szívhez szóló kifejezé-

se, hanem József Attila halála után bekövetkezett családi katasztrófájuknak és anyagi romlásuknak szörnyű ábrázolása is:

Budapest, 1938. november 18.

Mélyen tisztelt Uram!

Szíves türelmét, elnézését és megértését kérem alábbi soraimért.

Most decemberben lesz egy éve, hogy eltemettük Balatonszárszón drága testvérünket – József Attilát. Avval a szörnyű vígasszal búcsúztunk tőle, aki küzdelmes életünk minden büszkesége, reménysége és öröme volt, hogy jobb neki. Húgom Attila szörnyű halála előtt fél évvel jutott özvegységre, három kis gyereket kell felnevelnie havi 150 pengő kegydíjből. Engem egy hónappal ezelőtt hagyott el férjem, olyan körülmények között, hogy még megmaradt pár darab bútort is kellett eladnom, mindenemet zálogba kellett tennem, hogy kifizessem otthagyt adósságait és legyen annyi pénzem, hogy leutazhassak a nagyon beteg Attilával húgomhoz. Nem tudom elmondani, milyen reménytelen körülmények között próbáltuk ott tákolgatni magunkat és egymást. Egy hónapot töltöttünk még együtt hárman.

Ha nem is lett volna probléma ott a fűtött szoba, és mindennapi meleg ebéd – mi nagyon sokat éhezünk és fáztunk életünkben –, akkor is gyötrelmes és majdnem elviselhetetlen lett volna azt látni, ahova Attila jutott. Én voltam a legidősebb testvér, hosszú ideig, anyánk hosszú és rettenetes betegsége alatt – rákja volt –, és halála után én voltam a családfenntartó. Attila volt a legkisebb, az egyetlen fiú, rajta csüngtünk, érte dolgoztunk, mennyi örömet jelentett nekünk okossága, tehetsége és ide jutottunk a reménykedések és rettenetesen küzdelmes esztendő után, borzalmas halálához. Csak azt tudom mondani még erről, hogy ha nincs a húgom három kis gyereke, akiket nekünk fel kell nevelnünk, mi is vele, utána mentünk volna.

Attila halála hosszú hónapokra beteggé tett. Egy pár jóbarátja törődtek velem, tartottak el, szegény és gondokkal küzdő írók. A Baumgarten-díj töredék reám eső része és amit Attila könyve apránként jövedelmezett, hozzásegített, hogy lassan-lassan összeszedjem magamat, hogy legyen egy kis albérleti szobám és nekilássak az álláskeresésnek, vagy valamilyen egzisztenciát teremtsék magamnak.

Mindezt azért írtam le, hogy ehhez kérjem a segítségét: állást szerezni még nem tudtam, bár Illyés Gyula is szólt már érettem az Est lapoknál, hogy alkalmazzanak – kitűnő gépirónó vagyok, nagyon alkalmas szerkesztőségi munkára –, de addig is, amíg sikerül így elhelyezkednem, ellátának alkalmi gépirási munkákkal. Attila írógépe még mindig a zálogban van sok egyéb holmival együtt, ha ezt ki tudnám váltani, megkereshetném azt a keveset, amire legszerényebb megélhetésemhez szükségem van.

Mélyen tisztelt Uram! Nagyon szépen kérem, hogy kétségbevonhatatlan és mindenben tiszteletet keltő tekintélyével járjon közbe, hogy kaphassak annyi segílyt, amennyiből Attila írógépét, télikabátomat kiválthassam a zálogból és elsején kis házbéremet ki tudjam fizetni. Dolgozni szeretnék és ehhez kérek segítséget a tél küszöbén. Tudom, hogy kérésem szokatlan és semmi olyant nem tudok felmutatni, ami egyébként természetessé tenné, hogy a Baumgarten-hagyaték kuratóriumához fordulok, de bízva abban, hogy nem teljesíthetetlen. A szerencsétlen sorsú József Attila emlékére hivatkozva kérem ezt, ki őt a magam nyomorúságos eszközeivel felneveltem, dédelgettem és elvesztettem. Nem szabad oda jutnom, ahová ő jutott, helyt kell állnom húgom kis

gyermekeiért, húgomért, ki beteg és megöszült Attila halála után és aki már csak azért tudja elviselni és vállalni velem együtt az életet, mert még kötelességeink vannak a gyerekekkel szemben. Egyedül állunk mind a ketten a világon.

Nagyon szépen kérem, vizsgálja meg és tegye magáévá kérésemet. Ez a kétségbeesett reménykedés és a nagy költő iránti lelkes szeretetem tesznek bizakodóvá, hogy megértésre talállok.

Tisztelő híve

József Jolán

V., Pozsonyi u. 43. IV. 3.

József Attilát halála után a Baumgarten Alapítvány az 1938. évi díjazottak közé sorolta. Basch Lóránt, a kurátor ezt írja erről: „József Attila hozzátartozóinak a díj egy részét temetési hozzájárulásként kiadtuk, és megtagadtuk helyének betöltését mással.” Mint-hogy a Baumgarten Alapítvány iratai még nem kerültek földolgozásra, ma még nem állapítható meg, hogy József Jolán Babitshoz intézett kérvényének volt-e fogantatja.

(Magyar Nemzet 1976. máj. 9., 32. évf. 109. sz. 11.)

Tamási Áron levelei Babits Mihályhoz

Az Alföld 1974. decemberi, Tamási Áronnak szentelt számában vezető helyen közölte Illyés Gyula visszaemlékezését és értékelését róla. Ebben Babitsot mint Tamási egyik legelső értőjét és pártfogóját említi:

„Babits rajongott érte. Babitsnak óriási érdeme van Áron érvényesítésében. Ez azért is megemlegetendő, mert hisz Babits világa merőben más, mint Tamási világa. Bizonyos, ha beviszik egy székely faluba, két mondatot nem tudott volna mondani a maga túl intellektuális mivoltában. De amikor olvasta Áron műveit, otthonosan el volt ragadtatva. A művészi nagyságot fedezte föl rögtön benne, függetlenül attól, hogy mit ábrázolt ez a művész. A művészi teljesítményt látta. És persze a hitelesen hazait; a magyart, a népi voltában is teljes embert.”

Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának Babits-hagyatéka Tamási Áronnak három Babitshoz írt levelét őrzi. (Leltári számuk: Fond III/1275.) Mind a három értékes irodalomtörténeti dokumentum. Fontos közléseket tartalmaznak Tamás Áronnak Szabó Dezső ellene irányított támadásáról való véleményéről. Szabó Dezső cikke az Előőrben 1928. szeptember 2-án jelent meg Tamási első regénye, a Szűzmáriás királyfi ellen. Babits nyomban kiutalt a megtámadott fiatal erdélyi írónak a Baumgarten Alapítványból egy soronkívüli segílyt, akkor, amikor az első díjkiosztás még meg sem történt. Erre válaszolt Tamási első levelében. Némely vonatkozása ma talán már érthetetlen az olvasónak. „Pintér és Horváth erdélyi karikatúra barátai”: Szabó Dezső Panaszának két bírálatára vonatkozik, az egyikben Pintér Jenőt, a másikban Horváth Jánost igyekezett csúffá tenni. Tamási erdélyi támadói inkább Császár Elemér barátai és munkatársai (György Lajos és Kristóf György) voltak, de semmiképpen sem Horváth Jánoséi. Tamási kérésének, hogy örülne, ha Babits vagy Móricz írna könyvről, Babits akkor még nem tett eleget, Schöpflin Aladárral íratott az első regényről. (Nyugat, 1929. I. 135–137. l.) Viszont a Baumgarten-díj első kiosztásakor Tamási nagydíjban részesült. Hajnali madár című novelláskötetéről Sárközi György írt. (Nyugat, 1930. I. 219–220.) Németh László új nemzedéket bemutató arcképsorozatában Tamási nagy méltatáshoz jutott. (Nyugat, 1931. II. 307–310.) A második levél, megismerkedésük után az első írásbeli üzenet, valószínűleg a Címeresek munkáját jelenti be. (Bár lehet, hogy az Ábelét). A harmadik levél utalása, hogy a Nyugatban először reprezentatív írásművel óhajt megjelenni, végül is az 1930. I. 679–685. lapokon megjelent részlet a Címeresekből, a Nemzeti Hős. Ugyanaz a levél hivatkozik arra, hogy Móricz Zsigmond fölszólítására összeállított egy névsort azokról az erdélyi írókról, akiket ő ajánlt az új Nyugat munkatársainak. Sajnos, az írártárban a melléklet nem maradt fenn, vagy eddig nem került elő, de lehet, hogy Babits továbbadta Móricz Zsigmondnak. Tamásinak tudtommal ez az első szerkesztői közreműködé-

se erdélyi írók budapesti orgánumban való kiválasztására. (A Zilahy Lajos-féle Híd című képes hetilap főmunkatársaként már az új erdélyi írónemzedék tagjait pártfogolta.)

Babits kétszer is írt Tamásiról. Első cikke az Ábel trilógia első kötetéről szól. Ebben már ezt állapította meg: „Tamási új könyve a Fekete kolostor mellett a második remeke az új erdélyi epikának.” A Jégtörő Mátyás alkalmából pedig az Erdélyi Helikonban nagyobb tanulmányban ismertette azt világirodalmi háttérbe helyezve. Többek között ezt mondja róla: „Ahogy Tamási a népmeséhez jutott, nem a szándék tudatossága vitte, hanem lelki alkatának természetes gravitációja. Képzelete eredendőleg mítoszalkotó, látásmódja, komponálása meseszerű akkor is, ha témája száz mérföldnyire van a népmese témavilágától... Írásainak egységét nem a művek szerkezete adja, hanem az író lírája. A virágcsokor egysége ez, s nem az épületé... Ő a sok-sok villanás embere.”

Babits mint a Baumgarten Alapítvány irodalmi kurátora, Tamási Áron iránti nagyrabecsülését kitartó támogatásával is kifejezésre juttatta. Azonkívül, hogy 1929-ben kapott Baumgarten-díjat, ezt 1930-ban is megismételte, sőt 1932-ben, és örökhagyása nyomán 1943-ban is megkapta. Négy alkalommal rajta kívül csak Illyés Gyula és Tersánszky J. Jenő részesedett ebben a kitüntetésben.

Tamási Áron, amit kevés magyar íróval tett, egyik legszebb írásában foglalta össze Babits személyiségéről és szerepéről való látomását. Ezt Illyés Gyula a Babits-émlékönyvben a második fejezet élén közölte „Babits tornya” címmel. Ebben Tamási így méltatja Babitsot: „Magyar költő és igazi írástudó együtt és egyformán akart lenni. Sok harc, szenvedés és félreértés próbálta meg útját és törekény alakját, mialatt a magyart az emberrel alku nélkül akarta összefűzni... Az egyesről az általánosra nézett. Magyarországról a világra. Nemcsak a magunk számára akart felemelni minket, hanem a világ számára is. Oly makacsul ezért őrizte őrhelyét, mely a földi harcok fölött állt... Nehéz élete volt, mert a könnyű siker és a népszerűség helyett inkább a Világítótorony hősiességét választotta... Őrhelye is Világítótorony volt. Nem Elefántcsonttorony.”

1.

Kolozsvárt, 1928. szept. 14.

Nagyrabecsült Uram,

Kedves Bátyám,

engedje meg, hogy ezen az öröndetes napon, amikor először írok Önnek, a legközvetlenebb hangot használjam. Hálaival és szeretettel vagyok eltelve kedves Bátyám iránt, a meglátott és felkarolt író hálájával és az egy célért küzdő magyar szeretetével.

Különös és Isten hírével való egy embernek a sorsa s még inkább egy íróembernek a sorsa. Az utóbbi napokban úgy látszott, hogy nagy próbát kell kiállanom, mert Szabó Dezső kiáltására minden bokorból ellenségek ugrottak elő, olyanok, akiknek én nem voltam soha ellensége. Kevés barátaimmal állottam a harcot, s még ha egyedül maradtam volna, úgylis állottam volna, mert én ebben az irodalmi harcban csak győzhetek.

Valószínűleg nem kerülte el kedves Bátyám figyelmét, hogy Szabó Dezső most megjelent „Szűzmáriás királyfi” című regényemről a bpesti „Előőrs”-ben egy förmedvényt írt, amelyet leküldött az ittvaló Keleti Újságnak s ez leköszölte dacára annak, hogy megelőzőleg egy kolumnás cikkben magasztalta könyvemet. A dolog háta megett Pintér és

Horváth erdélyi karikatúra barátai állanak s ezekkel fogott össze Szabó Dezső ellenem, aki egy azon gyökérből jöttem ahonnan ő.

Természetesen a különböző lapokban harc indult meg a könyvem körül, az erdélyi irodalom s főleg ennek székhely iránya körül, amelyről végig a hivatalos irodalmi helyeken itt azt mondják, hogy megbontja a magyar irodalom egységét. Több helyről és „magas” helyekről megkerestek engemet, hogy ne írjak faluról mindig és ne írjak székhelyekről mindig, mert károsnak tartják.

S most ennek a felfogásnak kirobbanásakor jött a Baumgarten Alapítvány 400 pengő csekke. Elképzelheti, hogy mit jelent ez és éppen ebben az időben. Új lendületet és a lendület folyamán újabb színeket a magyar irodalomnak.

Könyvem, amelyet kedves Bátyám valószínűleg megkapott már, szeptember végén az Athenaeumnál is meg fog jelenni. Ha megérdemli nagyon kérem, írassanak a Nyugatban róla. Nekem az jelentene legtöbbit, ha kedves Bátyám írna, vagy Móricz Zsigmond.

Mellékelve néhány lap cikkét küldöm azzal a megjegyzéssel, hogy az átutalás megérkezésének hírére készültek s nekem a díj elnyerésének beállításában annál kevesebb szerepem lehet, mert értesítés, vagy a csekket kíséző levélben való megjelölés hiányában magam sem tudok semmi bizonyosat.

Ha most ősszel, vagy a tél folyamán felmehetek Bpestre, szíves engedelmével fel fogom keresni, hogy szóval is megköszönjem azt a nagy örömet. Erdély és a magam örömet, amelyben áldott emlékmű Baumgarten Ferencen kívül és őutána Önnek van legnagyobb része. Addig is szerető és hálás szívvel e sorokon keresztül köszönti

őszinte és ragaszkodó híve:

Tamási Áron

2.

(1928–29 telén?)

Kedves és nagyon tisztelt Bátyám,

Szívem szerint nem tudom elmulasztani, hogy hazaérkezésem után néhány őszinte szóval meg ne köszönjem Neked és feleséged Őnagyságának azt a felejthetetlen, bensőséges estét, amelyet házatoknál voltam szerencsés eltölteni. Annyira jól éreztem ott magamat, és annyira szerettem volna minden szót megjegyezni és minden mozdulatot életembe engedni, hogy beszédre időm sem jutott.

Szerencsésen jártam és jó erőben-egészségben vagyok. Nagy kedvem van új munkára. Második regényem meséje és terve készen áll s még a közeledő héten megindulok vele. Társadalmi regény lenne, az 1920–1924 közötti erdélyi események közé helyezve, a paraszterő diadalának tendenciájával.

Soraimhoz két cikket mellékelek. Egyik pesti átvétel, a másik a Sz. D.-ügy újabb fejezete. Az úgynevezett hivatalos tábor újból addig mesterkedett, amíg ezt a piszkolódó cikket is lehozta Elek bácsiról.

Ismételten és meghatódva köszönöm a Nálatok töltött estét s kézcsovjaimat hálával küldöm a nagyságos Asszonynak. Téged örömmel üdvözlő készséges, ragaszkodó híved:

Tamási Áron

3.

Kolozsvárt, 1930. II. 3.

Öszintén szeretett Bátyám!

Kedves Barátom!

Mindenekelőtt szíves engedelmedet és elnézésedet kérem, amiért ilyen elkésve jelentkezem. Szívemből sajnálnám, ha rossz érzések kísértettek volna emiatt. Utolsó beszélgetésünk emlékei állandóan visszatérnek bennem és még ma is a legnagyobb zavarban vagyok, ami a beígért írást illeti. Kedves figyelmed, amellyel kérted akkor az írást tőlem, annyira jól esett és olyan nagyon szerettem volna adni, hogy nem feltételesen, hanem biztosra ígértem valamiféle novellát. Az említett regényrészlettel véglegesen lemaradtam a Nyugatról. A Napkelet ugyan, ahogy sejtettem is, nem merte leköszölni s bár ki volt már szedve, Tormay Cécile főszerkesztőnek aggodalmai voltak vele szemben. A kézirat a nyomdában hasznavehetetlen lett, de nem nagyon sajnáltam, mert volt nekem itthon másik kéziratom, s azt szándékoztam felküldeni mindjárt. Hazaérkezésemkor kiderült azonban, hogy a feleségem a Pestre való utazásom után mindjárt odaadta azt a Korunknak, tudván azt, hogy én minden olyan írást, amit a Napkeletnek adok, lehetőleg máshol is el szoktam helyezni. Éppen ma kaptam meg a Korunkat, amelyben már benne is van a regényrészlet.

Napok óta azon töröm a fejemet, hogy mit küldjek a Nyugatnak. Nézegettem a regényt, de bajos dolog olyan részt találni, amely novellának hasson. Legjobb volna egy novellát írni, én magam is ezt szeretném a legjobban, mert súlyt helyezek arra, hogy mivel jövők lefelől a Nyugatban. Van is egy nagyon érdekes erdélyi tárgyam, de úgy érzem, hogy még nem ölekezett teljesen harmóniába velem a téma. Arra kérlek tehát, hogy ígéretem beváltását valamivel később hozhassam el a Nyugatnak, amelynek helyzetét és programját most már tisztábban látom a februári szám után.

A Pannóniában megígértem volt Móricz Zsigmondnak, hogy küldök egy névsort, amely körülbelül azt az itteni gárdát jelentené, amelyet jó volna bekapcsolni a Nyugatba is. A mellékelt lapon soroltam fel ezeket az embereket, természetesen anélkül, hogy ők bármit is tudnának erről.

Azzal az őszinte melegséggel, amellyel mindig visszagondolok Rád és vendégszerető Házadra, Feleségednek tiszteletteljes kézcsókomat és Neked hálás, ragaszkodó érzéseimet küldöm:

Tamási Áron

(Alföld 1976. [szept.], 27. évf. 9. sz. 54–57.)

Balázs és Lukács elitfolyóirat-terve 1910-ben

Balázs Béla levelei Babits Mihályhoz

Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának Babits-hagyatékában néhány fontos levél található Balázs Bélától (Fond III. 190.). Ezek nemcsak Babits és Balázs összeköttetéseire nyújtanak érdekes adatokat, hanem egy tervezett, kialakuló, de végülis meghiúsult hármás barátság, Babits, Balázs és Lukács György viszonyának történetére tartalmaznak fontos tényeket. Lukács György Babitshoz írt leveleit közöltem az Irodalomtörténet 1974. 3. számában; szerencsére a Heidelbergből hazatért Lukács-levelezésből már közölni lehetett Lukács válaszait. A Kritika 1975. szeptember-október-novemberi számában válogatásomban megjelentek Balázs Béla naplójából az irodalomtörténeti érdekű fejezetek. Ezek tágas háttérrel biztosítanak hármójuk egymással folytatott levelezésének és egymásról szóló akkori (1908–1918 közötti) írásainak megértéséhez. Mindenesetre nemcsak árnyalatokban, de alapjaiban módosítják azt a kialakult és megrögződött képet, amely szerint a nagy Nyugat-nemzedékből nem akad náluk nagyobb kontroverziával, sőt averzióval rendelkező három nagyság. Lukács György a Holnap első kötetének megjelenése után Ady mellett Babitsot és Balázst tartotta az új nagy költőnek. Mind Balázs, mind Lukács első műveik Nyugat-beli bírálatát Babitstól kérték, és ezek elítélő hangja után is tervbe vették szövetségük folytatását.

„Új kultúrideállal...”

Renaissance

Szerkesztősége

VII. Damjanich u. 12.

Budapest, 1910. IX. 26.

Kedves Babits Mihály,

Ön nem szokott ugyan felelni leveleimre, de azért eddig se nehezteltem és most olyasvalami készlet írásra, amit, hiszem, maga is fontosnak fog érezni. Értésíteni akarom valamiről és kérni valamire. A Renaissance című revue szellemi irányítását és szerkesztését Lukács György és én vettük át. (Névleg, politikailag és technikailag Zigány szerkeszti tovább.) Lukács és én a lapot egészen reformáltuk. Új programot, új stílust és új írógárdát állítottunk össze. Nem tudom, hogy önnek Lukács neve és az enyém megvilágítja-e már az új programot és szellemet. Röviden: nyegleség, tárca stílus, játékos anarchizmus, forradalmiság pour forradalmiság, alkuvó népszerűség, a könnyedség kedvéért való tartalmatlanság, modernség mint magában való érték, „bélkitaposó stílus” – nem fognak helyet találni a lapunkban. Komoly, előkelő és nagy formákban mozgó revue-t akarunk,

melynek nem az írásmód kellemessége, hanem a mondanivaló lesz első szempontja. Egy modern és ideális akadémikus revue-t akarunk. Olyat, melynek a Nyugat mellett, mely minden kitűnősége mellett, kávéházi olvasmány is igyekszik maradni („melyet minden művelt ember olvas”) jogosultsága van. Mélyebb és utolsó kérdések szerint igazodót, mely a világnézetek szükségességét vallja és nem akar megállni a nagyúri impresszionizmus és a sant-culotte történelmi materialistaság kényelmes pihenőin. Ne is legkülönbözőbb írók a véletlen találkozó helye legyen, hanem stílusos lap, melynek stílusát a fent írtak határozzák meg. Ha reklamíroznánk, azt hirdetnők plakátokon, hogy kiknek nem szabad majd írniok a lapba.

A Nyugat munkatársai közül nagyon sokan fel volnának írva. Ön bizonyára tudja, kikre gondolok. De fel volna írva a Renaissance eddigi munkatársainak is fele. Mondom, hogy egész renováltuk a lapot és a szemetet egészen kisöpörjük. A lap szellemének megfelelően, szívesen közöl egész nagy formájú dolgokat. Regényt és drámát és nagy essayt is. Lesz egy filozófia rovata. Nyílt zászlóbontás. Odakint is érzik majd, hogy materializmus, technika és szociológia egymás tetejébe állítva se ad kultúrát és jön az új metafizika és világhívat ideje. De nálunk százszorosan itt az ideje, mert nálunk sohse volt, ami meg is érzik kultúránkon. (Vallom, hogy azért nem volt soha nagy drámánk és nagy zenénk.) Rovatainknak (irodalom, filozófia, képzőművészet, színház, zene, közgazdaság) rovatvezetői vannak, akiknek kötelességük a külföldi folyóiratokat és kiadványokat (hazaiakat természetesen, ha vannak) figyelemmel kísérni és általános tájékoztatót adni és munkatársainkat informálni. Azonkívül a rovatok szakszerűek lesznek. Nem novellisták fogják a zenekritikákat írni, hanem hozzáértők. A dolgokhoz elsősorban értsenek az emberek és legyen komoly tudás materiája minden háttérében. Nem fogunk érzélgősen szellemes általánossággal beszélni tudástól terhes szigorú mesterségekről. A névsort azt hiszem fölösleges ideírni. Egyrésztől úgyis tudja, másrészt onnan Fogarásról úgysem ismerheti. Hiszen nem írnám önnek ezt a levelet, ha nem gondolnám, hogy ennyiből, de félelennyiből is tudja, hogy miről van szó. A versíró Adyt kivéve, akit a Nyugat egészen megvásárolt, minden komolyan veendő munkatársa fog dolgozni nekünk is. Hiszen nem a Nyugat ellen indulunk. Stílusunkhoz tartozik senkit sem támadni. Ha ezt a programot támadásnak érzi valaki, azt minden komoly embernek támadnia kell. Itt semmiféle harcról nincs szó. Itt egy csoport komolyabb, nehezebb járású ember szükséglete megteremtett egy organumot, mely a Nyugat igazi publikumát úgysem fogja elhódítani, mert azt untatni fogja. A mi publikumunknak meg úgy sem kell már a Nyugat. Itt két világnézet két organumáról van szó, melynek léteznie kell egymás mellett, mert van és mely két egész különböző emberrétegnek szól. És mi, a Renaissance, és én külön is, megkérjük magát is Babics Mihály, hogy dolgozzon a Renaissance-nak is. Nem arra kérjük, hogy jöjjön el a Nyugattól. Önt köthetik oda pietások és azonkívül Önnek nem is volna elegendő egy lap. Hiszen éppen arról van szó, hogy nem hiszem, hogy a Nyugatnak, mely most arrivée részvénytársaság is, hogy megélhessen, Önre rászorulva nincs, nem hiszem, hogy a Nyugatnak jussa volna bármily címen is Önt egészen lekötni és evvel kényszeríteni arra, hogy kéziratának java fiókban heverjen, mert hiszen nem közölhet annyit, amennyit Ön ír. Ön különben dolgozott a Hétnek és a Vasárnapi Újságnak. Íme itt egy új revue, mely az Ön stílusának, véleményem szerint, a Nyugatnál is jobban megfelel. Arról nem is szólván, hogy a részvénytársasággal szemben Ön már csak munkás és munkaadói viszonyban állhat és érdeke még egy munkaadó, hogy kiszolgáltatva

ne legyen. (Ugyanannyit fizet, mint a Nyugat kisebb oldalakért) – Oly nyilvánvaló az igazunk és a helyzet, hogy tulajdonképpen röstellek ennyit beszélni. Őszintén szólva csak azért teszem, mert azt hiszem, hogy Önt a Nyugat kapacitálta, hogy nekünk többé ne dolgozzon. – Miért? Azt hiszem erre nem lehet plausibilis és becsületes feleletet adni. A Nyugat avval a csatakiáltással indult, hogy le az irodalom monopolizálásával – és most már úgylátszik, nem bízik erejében és maga igyekszik monopolizálni, most egy lap-pal szemben, mely kiáltás nélkül indul csatára, talán komolyabbra, mint a Nyugat. A Nyugattól egész független (sajnos) új szándékkal új kultúrideállal indulunk és embereinket gyűjtve először és elsőnek magára gondoltunk. Nem arra kérjük egyelőre, hogy lépjen közénk, de vegyen részt a munkánkban és dolgozzon nekünk is. Nem bírok okot elképzelni, amiért maga ezt megtagadhatná. Még azt sem hiszem, hogy a Nyugatot megrövidítené valamivel. Önnek bizonyára sok a kézírata és hosszabb, nehezebb dolgai lesznek, melyeket a Nyugat úgysem közölne szívesen. Hallottam, hogy ön lefordította a Browning Pippáját. Kérem kedves Babics nem küldené azt el nekem a Renaissance számára? Vagy bármi mást. Verset és prózát. Maga Fogarason sokat dolgozhatik, bizonyára három revue-t is el tudna látni. – Kérem még egyszer, mint olyat, aki ennek az új és régi szellemi lovagrendnek tagja lélek szerint úgyis (ugye Babics Mihály?) és kérjük mint írókollegát, akinek létérdeke, hogy a kiadóval szemben függetlenségét megőrizze. –

Lehet, hogy kétségeket keltettek Önben a lap megélhetése iránt. Én tudom és mondom, hogy a lap nagyon sokára biztosítva van. Különben kérdezett Ön ilyet mikor a Nyugat vagy a Holnap indult? Emlékezem egy sorára „Elsőnek halni bár mint árnyék, trójai partra visszaszállnék” – Kérem szépen feleljen erre a levelemre hamar. Mondja meg minderről őszintén a véleményét. És ha Önt más helyről informálták volna, kérem ne vegye el tőlem az alkalmat, hogy mindenre és mindenért felelhessek. Válaszát igazán türelmetlenül várom és előre köszönöm

Teréz körút 17. IV. 26.

tisztelője és barátja
Balázs Béla

Balázs Bélának a szellemi elit szervezésére nem ez az első írott dokumentuma. A Babits-hagyatékban található leveleiből Belia György kettőt közölt a „Babits–Juhász–Kosztolányi levelezése”-ben. Ezeket nem közlöm itt újra, csak az egyikből idézem azokat a sorokat, amely Balázs itt fölvetett eszméjének forrására egyenesen rámutatnak:

„... el kellett mennem a Nyugat asztalhoz (Bristol Kávéház) és egy óra hosszat ülni abban a társaságban, melyben rettenetesen fölöslegesnek érzem magam. Az egész ebben a mi világunkból való helyzetem perspektíváját látom olyankor (Sajnos mindenben és mindig) – Szellemes és érdeklődő derék emberek – mégis semmiről a világon nem tudunk egymással beszélgetni, sőt zavarba hozzuk egymást. Szinte érzem, hogy úgy ülök ott, mint egy nagy otromba kődarab, mely nyomja őket, még ha nem is ütköznek bele. Nem tudnak velem mit csinálni – pedig szívelnek és kedvesek. Az ő áhítat nélküli, igaz komolyság nélküli valójuk ellen vagyok úgylátszik, akaratlan és szótlán szemrehányás. Másfelől egy követelés, mely még nem mutatta meg a jogát. Kínos nekik is százszor inkább nekem. Aztán idegen vagyok az ő irodalom céh-ügyeikben és rettentő

nehézkés. Aztán megvan az az otrombaságom, hogy *csak* intimen tudok beszélgetni és primitív vagyok. – És ha velük vagyok, mindig úgy érzem magam, mintha az egész mai irodalommal állnék szemben, melyben helyet keresek magamnak. – ... És álmodom egy magyar művészetről: – Komoly, súlyos, nagystílű. Sok nyersanyag és sok szív és kemény sohse lazuló formák. Aztán eszembe jut a Kávéház és az a mandzsettás, elegáns, zsidó könnyű irodalom ott. Az írónak ezt a polgári eleganciáját is gyűlölöm, mely lejáratta, cinikus értelmetlen ironiájával a régi bohém romantikát. Programomba tartozik többek közt majd ez ellen is kiszállni egyszer, ha érezhető lesz a szavam. Az a gyáva, fantázia nélküli, bourgeois jómodor, mely művészstílussá lett, ugyan meglátszik a művészetükön is. És az ő kávéházi züllésük, amivé a bohémia lett, improduktív pusztulás és disznóság. Jó az, ha az ember kívül van a bourgeois társadalmon, különben menthetetlen belepi a szűrkesége. Tudja, ha végignézek ezen a budai oldalon, azt gondolom – Majd-majd ha leszünk valakik és leszünk néhányan – nem telepedhetnénk ide át egy szép helyre – és teremtenénk olyasmit, mint a Montmartre, mint a Montparnasse? A geográfiai képet meg tudja változtatni egy ilyen darab földre ráprociált poézis – és valami rokonhatásúvá válik a szenthelyekhez vallásos vidékeken. A Montmartre-on a Sacré Coeur alatt állva jutott eszembe először ez...”

Mínthogy a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárának Balázs Béla-hagyatékában Babbitól nem fordul elő levél, nem tudható, milyen érveléssel hártotta el Babits a neki szóló kitüntető meghívást. Nem sokkal utóbb Lukács Györgynek írt levelében csak úgy mellékesen tesz célzást rá. A Balázs Béla által kifejtett programot, és ez alatt nyilván nemcsak a Babits ellen, ahogy ő mondja, „rendszeres hadjáratot” viselő Renaissance, hanem az átszervezendő és átveendő folyóirat eszmekörét is kell érteni, szembeszögezi Lukács neki impozáns gondolatrendszerével: „Önnél nem a gondolatok mélyében, hanem a kifejezésekben és mondatstruktúrákban van a homályosság... Ön világosabb tudna lenni, mint amilyen... A kritikus, ha a kifejezést gáncsolja is a legteljesebb bámulattal és szeretettel van a szerző gondolatai iránt és gondolatiránya iránt is: ellentétben a Renaissance gondolatirányával.” Csak zárójelben közli vele: „Felszólításukat, lennének munkatársuk, nem vállaltam és a konkurens Nyugatnál maradtam.”

Balázs Béla párizsi élményből fakadó elit szervezési kísérlete itt egy szuper-Nyugat elképzelésében öltött testet, a következő évtized során azonban a történelmi jelentőségű szervezetekké intézményesedtek eszméi. Naplójában többször is, másoknak is fölveti az először Babbitcsal közölt gondolatokat. De jellemző, hogy már itt is szerepel Lukács György, mint sugalmazó vagy társszerző. Kodály kezdetben éppúgy elhárítja, akárcsak Jászai, a számukra értelmetlen és megbízhatatlan szervezkedést, a háború vége felé azonban mindketten részt vesznek hasonló mozgalmakban, akárcsak Babits is. Pedig Fogarason „Új könyvekre” című versét Balázs Béla könyvének érkezésére írta, és ebben éppen magáramaradottságát, elszakíthatóságát panaszolja:

Kik messze tőlem együtt énekeltek –
Ó, boldog verseny, bátor, büszke, boldog
költők, kik együtt, értőknek daloltok,
egy fa levéli mind, testvéri lelkek!

Gondoljatok arra, kit messze rejtetek
 rejt töletek, ki ha kóstolja bortok
 nem érzi már ízét sem; és ha szóltok
 nem érti, s más összhang mit vágya kerget.

— — —

S a harctól elmaradva úgy figyelget,
 mint sebesült, fejét a földre hajtva,
 holtig figyel a távol ágyúzajra.

„Himnuszokat egymásról ne zengjünk”

Kedves Babics Mihály.

Az elébb a könyveim között kapargáltam és a kezembe akadt a Halálesztétikám. Nem láttam már egy félesztendeje. Mosolyogtam. Aztán kinyitottam, ahogy gyerekkori naplóban lapoz az ember. Aztán – érdekelt. Eszembe jutott maga, és az, hogy Osváttal szót ejtettünk arról, hogy magának kellene írni a Nyugatba erről a könyvről. Aztán sokat gondoltam magára és a könyvemre és búsultam, amit mindezidáig egyszer se tettem, azon, hogy úgy agyonhallgatták ezt a Halálesztétikát, pedig tudom 100 év múlva tanítani fogják. Hogy mi összefüggés van e között, hogy miért épp most jutott eszembe szomorodni ezen mikor magára és arra a lehetőségre gondoltam, hogy maga írjon róla – azt még nem tudtam kisütni. Bizonyos az, hogy valami közösséget érzek köztünk. De inkább sorsban, mint természetben. Az sok dologban inkább ellentétes. De mégse lep meg, hogy itt az emberek szájában és tollában mindig együtt hallok emlegetni a nevünket. Szinte kötőjellel: Babics–Balázs. Azt hiszem a sorsunkban és a többiekhez való viszonyunkban (ugyanúgy?) van és lesz valami közös. Emlékszem, hogy egyszer Szege-den a Royal kávéházban ültünk egymással szemben és én megígértem, hogy másnap vagy harmadnap eljövök magáért. De akkor nem nagyon érdekelt még; dolgoztam is – szóval nem tartottam meg a szavam. Ma este nem tudom mi lelt, de bár későre jár, elbemennék magához a városba, ha itt lakna. Pedig azt hiszem csak szomorú vagyok és talán nem is volna semmi különös mondanivalóm. De azért valamelyik nap fogok magának Fogarasra egy levelet írni és abban a levélben egyet-mást. Most azért nem írok, mert hazugság volna. Ma este t.i. csak a Halálesztétikám vétette kezembe a tollat. És csak azért írtam eredetileg, hogy megkérjem, írjon róla. Ír? Osvát rég keres erre a célra már valakit – én nagyon szeretném, ha maga írna – – Denique nem akarom, hogy úgy nézzen ki a dolog, mintha nem ezért írtam volna. Ma este csak a könyvről jutott eszembe. De gyakran gondolok Magára és legközelebb írok. Majd befogtak katonáéknál. Három hétig forgattam is a fegyvert. De most itt lakom Budán. Minden este látom a napnyugtát a Sváb-hegyen. A Sas-hegyet is látom, a Rózsadombot és a Hármashatár-hegyet. Csend van és azt hiszem, becsületesen fogok dolgozni. Írja meg, csinál-e figyelt a Nyugatba a Halálesztétikáról. Holnap küldök egy példányt.

Címem: Bauer Herbert. Budap. I. Logodi u. 85. földsz.

Viszontlátásig üdvözlöm
 Balázs Béla

Babits Juhász Gyulához 1908. november közepe körül írt levelében kereken kijelenti: „Bajtársak vagyunk a Holnap zászlaja alatt, de meggondolatlan dicshimnuszokat egymásról ne zengjünk, mert akkor olyan klikké válunk, mint akármelyik.” Ezt abból az alkalomból írja, hogy Balázs a fenti levélben hímezve-hámozva arra kéri, írjon ő Halálesztétikájáról a Nyugatba. Babits Balázs túlzott öntudatosságát, hogy ezt az első művét a jövő században az iskolában fogják tanítani, bizalmatlanul méregeti, de a levelében pár sorban remek összegezését adja a fiatal Balázs Béla jellegzetes vonásainak:

„A Halálesztétika az én véleményem szerint elég erős és eredeti gondolatkapcsoló képességet, de egyszersmind egyoldalú olvasmányok tanulságos hatását mutatja. Miszticizmusa kétségkívül elég modern, de amellet elég német. (Nem ösgermán, mint a lapok írták Balázsról.) A sok hosszú idegen nyelvű idézet affektált. A stílus is affektáltan szakadozott és eredetiséghajhászó. Az egész művet naiv és nagyzó fiatalosság lengi át. De ebben van ereje és érdekessége is. Csupa affektált részekből áll, és egészében másik lélekből jött; csupa eltanult gondolatokból s modorosságból összefűzve, mégis eredeti. Az ifjúság ereje, a kapcsoló-erő teszi azzá. Vasgerendákkal ácsol, ezért lebilincsel. Erősen szubjektív. Megyünk vele. Ez nagy érdem. Nem a gondolkozás, nem a szerkesztés, nem a stíl érdeme, hanem a léleké. Az erőé.”

A Babits kritikájára írt köszönőlevél inkább az elkeseredett szerző meghökkenése. (Teljes szövege olvasható a Babits–Juhász–Kosztolányi-levelezése jegyzeteiben.) Különösen fáj neki a megállapítás, hogy „a gondolatok nem eredetiek és nem tudományosak – a legsötétebb német-álgörög ködvilágból valók”. Ehhez hozzáfűzi: „Azt gondolhattuk volna, íme egy művészkritikus, aki a gondolatok szaga után ítél... Az egész figyelő nagyon tetszett és köszönöm. Egy kicsit bosszankodtam is... (Szeretném megbosszulni magam!)” – teszi hozzá, de ez csak kereken három évtized után történt meg, amikor a moszkvai Új Hangban emlékezetes üzenetét küldte az akkor már nagybeteg költőtársnak.

Egyik első fennmaradt levelében még Babitstól teszi függővé, részt vesz-e ő is a Holnap 1909. február–márciusában készülő második kötetében:

Kedves Babics, legyen szíves és feleljen mellékelt levelezőlapon postafordultával, kérem, arra: hogy részt vesz-e ön az új nagyvárad Holnap antológiában. Engem egy Kollányi nevű úr felszólított erre, de én csak az esetben megyek bele, ha maga is részt vesz. Az a bizonyos undor, mely önt az első Holnap megjelenésével elfogta, elfogott vala engem is. Nem tudnám megmagyarázni, de vásári szaga volt. Engem különben is idegessé tesz minden apró irodalom. – Viszont nem volna éppen lovagias cserben hagyni őket, utóvégre ők adtak ki bennünket először és mindegy is lehet 15 versnek mi a szomszédsága. (Csak előszók ne volnának!!!) – Szóval ha maga, akkor én is. Kérem feleljen postafordultával –

Üdv.
Balázs

Balázs állandó gondja, amint erre naplójában folyton visszatér, nagy nemzedéktársainak gyors országos elismerése és az ő nehéz föltörése. A Nyugat-nemzedék három kiemelkedő nagyságának már 1911 szeptemberében észreveszi egymást kiegészítő és biztosan

álló triászát; annál sajnálatosabb, hogy egy általa föltételezett mélységet hiányol bennük: „Az Ady–Móricz–Babits kultúra kész, a maga nemében tökéletes, keményen álló, hozzáférhetetlen és mégis tölem épp oly távol álló... Ady, Móricz és Babits klasszikus típusok: 1. A pusztá temperamentum felületessége. 2. A pusztá megfigyelés felületessége. 3. A pusztá dekorativitás felületessége. Egyik se mély. De Ady lírikus lévén a lehetőségek maximumát érte el... De a másik kettő alig számít. Mégis ők hárman egy roppant egységes felületet alkotnak.”

„Végre támadt közülünk egy tragikus költő... egyetlen igazi drámaírónk”

Budapest, I. Zsolt u. 11.

Kedves Uram

Íme legújabb könyvem. Fogadja jó szívvel. Első könyvem, mely egészen képvisel, melyet egészen vállalok, melyet még mindig nem utálok, melyet mint pajzsot merek majd tartani minden ütés elé sőt – ami sokkal több – simogatás elé is. Első könyvem, melyet az Ön teljes nagy súlyának alája merek fektetni. Ezek „drámák” akarnak lenni: eleven karakterek, egymásba harapó problémák színpadi gyorsasággal a haláláig gurítók: halálos logika. Azonkívül mégis formásak. Kettőben a székely népballada fluidumát próbáltam drámává nagyítani. Ha érdeklik Önt és van róluk mondanivalója, kérem írjon róluk a Nyugatban. A szerkesztőség is kéri általam erre. Ha ezt vállalná – egyszersmind arra, hogy szerdáig készítse el kritikáját. Az a karácsonyi szám terminusa.

Remélhető közeli viszontlátásig üdvözlí
Balázs Béla

Budapest I. Zsolt u. 11.

Igen tisztelt Uram,

Osvát úrtól hallottam, hogy Ön elvállalta Misztériumaim megbíráását a Nyugat számára. Engedje meg, hogy megköszönjem. Lukács Györgyön kívül maga az egyetlen, akire nyugodt lélekkel rábízom. Ebben a mi irodalmunkban, ahol a „temperamentum” lett egyetlen tartalommal és az értékmegállapítás egyetlen fokmérőjévé (legfeljebb még a „szellemesség” ha számít) kinek ítélőszéke elé vinném az én árva „intellektuális lírámat és intellektuális tragédiáimat?” Szinte a magam szájában is kesernyés már az íze ennek a szónak. De maga tudja, hogy az intellektus (ahol van) egész lelket egész életet jelent, mindent, maradék nélkül. Amint megírtam már: ez az első könyvem, melyben engem fog érni a kritika (nem csak a könyvet) és az én írói sorsomat és kedvemet fogja eldönteni. Nagyon kérem, hogy bírja rá a szerkesztőt, hogy bírálatát „cikknek” hozza bent a lapban és ne figyelőnek. Azt akarom, hogy ha „elítélés” is – legyen meg a végleges színe. Úgy érzem, most nézek szembe irodalmunkban nekem szánt sorsommal.

Üdvözlí szeretettel
Balázs Béla

Babits nem zavartatta magát a kötet dedikációjától, amely Bartók Bélának és Kodály Zoltánnak szólt. A kötet kimagasló darabja A kékszakállú herceg vára. Rendkívül beható és részletes tanulmányt írt a magyar drámáról ennek a modern és a népi drámával

való összefüggéseiről és Balázs kísérleteiről. Nemcsak a világirodalom két nagy drámatípusának, a görögnek és az angolnak nagy ismerője és csodálója nyilatkozott meg itt, hanem már három különböző műfajú dráma alkotója is. Sajnos Babits életében megjelent tanulmányköteteibe az emigráns Balázs Béláról írt művei már nem kerülhettek bele; ezek először a szerkesztésében a Szépirodalmi Könyvkiadónál megjelenő, kötetbe eddig nem foglalt Babits-esszéiben fognak napvilágot látni. Ezért a Nyugatban 1913-ban megjelent Dráma, majd az 1917-ben megjelent Új verseskötetekről című Balázs-analíziseiből itt most nem idézek. Az elsőhöz Lukács György szólt hozzá „Egypár szó a dráma formájáról” címmel Babits Mihálynak ajánlva védőiratát. (Újra megjelent a Magyar irodalom – magyar kultúra című kötetben, de elmaradt a Babitshoz intézett ajánlás, így az újraközlés nem érthető.) Ugyancsak nagyobb tanulmányt írt Lukács Balázs új verseiről (Nyugat 1916. II. 751–759.) „Örülünk azon, hogy végre támadt közülünk egy tragikus költő, aki érzéseinek súlyát és hatalmát, formájának mélységét és alakító erejének vehemenciáját illetően egyenrangúan állhat meg a lírikus Ady mellett; akinek jelentősége mint az újjáéledő drámai forma keresőjének és megtalálójának felér Paul Ernst vagy Paul Claudelével... Vajon csakugyan szükségszerű-e, hogy az ún. magyar drámai reneszánsz idejében, egyetlen igazi drámaírónk is teljesen el legyen zárva a színpadtól... Tudom: nagyon meglepne mindnyájunkat egy késői nemzedék, ha meg kellene állapítania: közöttünk járt Balázs Béla – és senki nem vette észre.”

Babits bírálatából ma is érdekes idézni a következőket:

„...Balázs könyvéről is bár hosszabb cikk... szólt már róla, nem hallgathatok egészen, vagy éppen azért nem. Nagyrabecsülöm a kiváló kritikust, aki az illető cikket írta: de úgy vélem, ezúttal elragadtatása túlzásokba sodorta, melyekkel inkább ártott a költőnek, mint használt. Tiszteletreméltó a bátorság, mellyel egyedülálló véleményeit kifejtette, de – mint maga is kifejezte cikkében aggodalmát – nem nagyon alkalmas arra, hogy a közvéleményt kedvezően befolyásolja. Szempontjai magasak voltak, sokkal magasabban, mint a mi kritikánkban az szokásos: de talán egy kissé túl magasak is – inadekvát metafizikai nagyfenékkerítés – sok nagy remekmű is alig bírná el. Ő ugyan Balázs könyvét is a legnagyobb remekművek közé sorozza és cikke végén egy eléggé sikerült, bár kissé mélyenkedő németes költeményt, mint »minden idők egyik legszebb versét« idéz, ami határozottan árt a versnek. Egyébként bírálatba alig bocsátkozik s mindvégig metafizikai általánosságokban marad – egyetlen irodalmi megállapítása, hogy »ha a Balázs Béla oeuvre-jét irodalomtörténetileg akarjuk beállítani, Dosztojevszkijt lehet csak mint őset említeni« – amit én bevallom, egész megdöbbentőnek találom s félek, hogy közel áll ahhoz, amit a francia jugement saugrenunnek nevez. Képei inkább az elgondoltság, gyakran a gondolatokhoz külön hozzákeresettség benyomását teszik. A forma művészetiségében sem rejlik ereje: bár ebben is sokat erősödött. Míg első kötete fahangú, majdnem zenétlen versekből állott, addig ma már gyakran valóban zenés, s néha feltűnő szépséggel és biztonsággal tudja megütni egy-egy formának (még szonettnek, terzinának is) első hangulatát is, bár sohasem tartja ki több strofán át anélkül, hogy a verskötés bizonyos egyéni pongyolaságaiba vissza ne esne. Verskötése és versépítése valóban laza s mikor kritikusa – kissé ugyan maga is paradox hangján – e verseket belül szonettebbeknek mondja szonetteknel, ellentétét mondja az igaznak... De ha a művészi

korlátok és gyepelők kezelése nem teszi főerejét: éppoly kevésbé övé az érzelmek vadabb és korlátatlan szárnyalása. Egészen más az ő birodalma, természetes irányát talán úgy fejezhetnők ki, hogy: a lélek élményeinek az intelligenciával való átfinomítása és elmélyítése. Bizonyára értékes törekvés s nálunk majdnem egyedülálló, s kevés magyar költőt ismerek, aki oly magas ambícióval, oly megalkuvás nélküli komolysággal akarná a maga mezején a lehető legnagyobbat és csak a legnagyobbat elérni, mint Balázs...”

Lukács György az éveken át tartó és a háborús körülmények dacára nagy érdeklődést kiváltó vita ráeső részét, saját Balázs tanulmányait hírhedt című kötetében („Balázs Béla és akiknek nem kell”) adta ki 1918 tavaszán. Kísérő levelében többek között a következőket írja: „Mellékelve küldött könyvem előszava egy éles – bár a tárgyi ellentétén soha túl nem menő – támadást tartalmaz az Ön kritikai működésével szemben. Nem hiszem, hogy ez Önt meglephetné: sőt meg vagyok róla győződve, hogy – ismerve a kettőnk állásfoglalásának irodalmi jelenségeiben és különösen a Balázs Béla költészetének diametrális ellentétét – ezt a dolog természetéből következőnek fogja találni. Értékeléseink (és ezzel szoros összefüggésben: világnézetünk) poláris ellentétessége állít itt szembe egymással – és azt hiszem, abban láthatná csak kritikai működése jelentőségének alábecsülését részemről, hogy a támadás ez alkalommal nem következett volna be.” Egyúttal sajnálatát fejezi ki, hogy személyesen nem találkoztak, mert irodalmi nézeteltéréseik, ahogy ő kifejezi magát „más tereken való szolidaritásunkat... a legkevésbé sem befolyásolja”.

Balázs Béla naplójában még gunyorosan ír 1918. október utolsó napjaiban arról, hogy Babits és Dienes Pál Jászival az „*Európa lovagjai*” romantikus című, de nagyon is konkrét szándékú mozgalmat szervezgetik a háború utánra az európai államszövetség, a világbéke, a nemzetközi jog eszméinek magyar barátaiból. Babits bátor magatartása az októberi forradalom első napjaiban (kiáltványa: az *Éljen a köztársaság!*, a Nyugat november 1–16-i számának vezércikke: Az első pillanatban, részvétele az utcai tüntetéseken) korán biztosította bevonását és részvételét a két forradalom kulturális szervezeteiben. A Lukács népbiztossága alatt álló kulturális ügyek számos szervezetében kapott jelentős pozíciót és feladatkört, ezek között is talán legfontosabb volt egyetemi tanári kinevezése.

*

A Babits–Balázs–Lukács kapcsolatok problémátömege kötetre rúgó anyag, itt csak egyes dokumentumait közöltük, vázát adva a problémáknak. A kérdés teljes földolgozása és minden oldalról való megvilágítása, megismerkedésüktől Lukács haláláig, sürgős igénye a magyar irodalomtörténetírásnak.

(Tiszatáj 1976. nov., 30. évf. 11. sz. 46–53.)

„Rosti Magdolna”, a Nyugat rejtélyes angol szakértője

A Nyugat 1929–1930 fordulóján történt újjászervezése során Babits, mint a kritikai rovat felelőse, a húszas években elmaradt világirodalmi tájékozódás hiányosságait sürgősen igyekezett bepótolni. A világirodalom hazai ismertetőinek névsorát új nevekkal gyarapította. Az egyik ilyen munkatárs a kortárs angol irodalom alapos ismerője volt, aki könyvismertetéseiben nem titkolta, hogy egyes szerzőket személy szerint is ismer. Rosti Magdolna volt a cikkek aláírása. Kilétéről senki sem tudott.

A Babits-levelezés vallatása során kiderült, hogy nem azonos, ahogy sokáig gyanították, az akkoriban ismert színésznővel, Szomory Dezső barátnőjével, hanem álnév, és pedig Babits elíratott tanítványának közeli hozzátartozója: Békássy Ferenc édesanyja, Békássy Istvánné, aki leveleit Babitsékhoz vagy lánykori nevén: Bezerédy Emmaként, vagy a kettős Békássy-Bezerédy névvel írta alá.

Békássy Ferenc édesanyjától számos Babitshoz és Török Sophie-hoz intézett levél maradt ránk.¹ Békássy Ferenc, akitől Babits mint költőtől éppúgy, mint kritikustól, sokat várt, az első világháború kitörése után sietett haza tanulmányai színhelyéről, Angliából, hogy katonai szolgálatának eleget tegyen. Azonnal bevonultatták Pápára. Békássy Elemérné, akinek progresszív irodalmat és művészetet pártoló kúriájába, a Bicske melletti Óbarokra Szabó Ervin és Madzsar József családja is le-lejárt,² jó barátnője volt Schwimmer Róának, részt vett a feminista mozgalomban, 1915. február 10-én a következő meghívást intézte Babitshoz:

„Van nekem egy kedves öcsém, Békássy Feri cambridge-i tanuló, aki most indul a harc-térre. A háború előtt egyik legjobb angol revue, a Poetry and Drama közölte cikkét a legújabb kor magyar költészetéről.³ (A cikk a gyors hazatérés miatt a cambridge-i holmik között maradt.) Ebben a cikkben volt néhány szép Babits és Ady fordítás is. Természetesen a fiúnak régi vágya, hogy megismerhesse. Vasárnap, 14-én 5 órai teára Nagy Sándorék, Krieschék, Madzsarék s néhány kiegészítő és összekötő kedves emberünk lesz nálunk. A legnagyobb részük – úgy tudom – régi ismerőse. Ez adta a merész ideát: hátha megkérném, nagyon szépen megkérném, hogy eljöjjön. Várjuk, kérjük, óhajtjuk ebbe az egyszerű meleg körbe.”⁴

Ezt megelőzően Békássy Ferenc maga már a következő levéllel fordult Babitshoz. (Ez egyetlen levele hozzá.)⁵

¹ 64 drb. OSzK Kézirattár Babits-hagyaték, Fond III/255, 256, 257.

² DUCZYNSKA Ilona: Mesterünk – Szabó Ervin. Szabó Ervin 1877–1918. Bp., 1968. 297–298.

³ Harold Monro 1914. július 2-án levelet írt Békássy Ferenchez cikke ügyében.

⁴ OSzK Kézirattár Babits-hagyaték, Fond III/254.

⁵ OSzK Kézirattár Babits-hagyaték, Fond III/258.

Igen tisztelt Uram!

King's College, Cambridge
1914. január

Ezt a pár verset hívatlanul küldöm; de talán nem veszi rossz néven, ha arra kérem mondja meg róluk a véleményét. Húsz éves vagyok, és húsz éves koromban, hogy tudhatnám mi az, amit írnom vagy tennem kell? Magamban nem kételkedem; de verseimben sokszor, vagy mindig; annyira elfödi valódi lényegüket a körjük font sok képzelés. Azt mondják, fiatal korában minden ember ír verseket; nem-e illem én is azok közé, akiknek versben-mondani-valójuk tulajdonképpen nincs; vagy pedig igazán életbevágó dolog, hogy verseket írok? Talán hiábavaló és oktalan ez a kérdés, de nem tehetek róla.

El merem küldeni ezeket a verseket, s abban, amit gondol felőlük, mint jó tanácsban bízni fogok, mert a maga verseit annyira szeretem, oly sokra becsülöm, s annyira örülök mikor látom hogyan lesz bennük abból, amit a múlt halmozott össze, valami egészen új. S azt hiszem kell, hogy kellemes legyen az a tudat, hogy valaki, ha csak én vagyok is, értem és szeretem a maga munkásságát és becsülöm annak gyümölcsét. Kell, hogy minden különbség dacára legyen köztünk valami rokonság. Ezért is, nemcsak a bírálat miatt, küldöm magának verseimet. Lehet, hogy nincs igazam, s végre – ártani ez a levél akkor sem árt: csak tudni szeretném –

Félig külföldön nevelkedtem, de csak annyira, hogy érzem, milyen igazán idegen vagyok itt (ahol úgy szeretek lenni).

Csak attól félek, nem egészen azt fogja a versekről írni, amit gondol... de talán eléggé szereti a költészetet arra, hogy tisztára irodalmi ítéletet mondjon. Ez az egész talán csak gyerekes törekvésem és vágyam eredménye.

Ha akarjuk, megjöhet ideje annak is, hogy találkozzunk? – Kellett, hogy ezt a levelet írjam, ennyi kételkedés és benső szükség mellett különben csak kiadhattam volna ezeket a verseket; s ezt nyilvánvaló okokból nem akartam.

Tisztelettel
Békássy Ferenc

Ez lett volna az egyetlen alkalom, hogy Babits találkozassék első kiváló művésztanítványával, akit személyesen sosem ismert meg. Békássy Ferenc 1914 júliusában, mint katonaköteles, hazajött Angliából. A 7-es pápai honvéd huszárokhoz vonult be kiképzésre. Nyilván innen ugorhatott föl Pestre, hogy Babitscsal megismerkedhessék, aki azonban nem ment el a népes társaságba. 1915. június közepén marhavagonban kivitték a galíciai frontra, itt a harmadik nap Dobronócnál, Csernovic mellett elesett, 1915. június 25-én. Babits fájdalomtól és elkeseredettségtől jajongó nagy tanulmányban siratta el a 22 éves korában értelmetlenül elvesztett nagy tehetséget.⁶ Édesanyja magyar nyelvű kéziratos hagyatékát három kötetben adta ki.⁷ Ezeket a köteteket a korabeli sajtó nagy

⁶ BABITS Mihály: *Békássy Ferenc huszárönkéntes elesett az északi harctéren*. Irodalmi problémák. 2. kiad. Bp. 1922. 276–280.

⁷ BÉKÁSSY Ferenc halála után megjelent művei: *Elmerült sziget*. 1915.; *Fantáziák és gondolatok*. 1916.; *Írókról és irodalomról*. 1918.; *Adriatica and Other Poems*. London, 1925.

ujjongással és részvétellel fogadta. Nem kisebb írók méltatták és ismertették, mint Kosztolányi Dezső, Schöpfung Aladár és Tóth Árpád.⁸

Babits tanulmánya után Békássy Ferenc édesanyja állandó személyes kapcsolatba lépett vele, levelezésük Babits haláláig tartott. Állandóan hívogatta Babitsékát Vas megyei kastélyukba. Egyik lánya, Görgey Józsefné ezt írja: „Zsennyén nem emlékszem, hogy Babits lett volna – de mikor Pesten laktunk, édesanyám sokszor nálunk töltött egy pár téli hónapot és olyankor emlékszem Babitsék egy-két látogatására is.”

Békássy Istvánné Bezerédy Emma 1865 márciusában született és 1944. november 10-én halt meg. Ősei között mindkét ágról irodalomtörténeti személyiségek szerepelnek. Egyik dédapja Kis János, Berzsenyi és Kazinczy barátja, egyik dédanyja pedig Szegedi Amália, Kisfaludy Sándorné Szegedi Róza nővére.

„Édesanyja korán meghalt, úgyhogy főleg édesapja, ki nagyon olvasott ember volt, nagy könyvtára is volt, nevelte őt saját elgondolása szerint; persze német és francia nevelőnője volt, akkoriban minden lánynak kellett e két nyelvet tudni, de különben szabadon engedte őt a könyvtárba már nagyobb ifjú korában, olvasott, amit akart – ami akkoriban bizony nem volt szokás fiatal lányoknál! – Angolul is így tanult meg, könyvből, kiejtése sohasem volt igazi angolos. Nem volt külföldön (ti. 1922-ig), de sokat olvasott minden nyelven, mikor aztán némi olvasmányok eredményeképpen minket Angliába küldött intézetbe, persze az angol kapcsolatok is jobban kifejlődtek” – írja róla Görgey Józsefné.⁹

Ugyancsak ő mondja el részletesen a bedales-i iskolába való kerülésüket:

„Ami Bedales-t illeti, én is ott nevelkedtem; úgy volt a dolog, hogy édesanyám, aki nagyon művelt volt és sokat olvasott, véletlenül olvasott valahol egy essay-t (azt hiszem) egy francia írótól, aminek ez volt a címe: „A quoi tient la supériorité de Anglo-saxons” – és főleg az angol iskolákról szólt. Így mindnyájunkat Bedales-be küldött – mivel akkor az volt az egyetlen koedukációs iskola. Én voltam a legidősebb, úgyhogy mire Feri Cambridge-be került, én már nagyjából itthon voltam és nem ismertem cambridge-i kortársait. Tudom, hogy jóban volt Lytton Strachey-vel és főleg Maynard Keynes-szel; rémlik nekem, hogy volt kapcsolata Rupert Brooke fiatal költővel, aki szintén a háború áldozata lett.”

Bedales az első koedukációs iskola, Petersfield mellett, Hampshire-ben, Dél-Angliában. 1902-ben alapította egy kvéker pedagógus, John H. Bedley. Háromszáz hektáron terült el, tóval, erdővel, farmmal. A mindkét nemű ifjúságot az elméleti oktatáson kívül gyakorlati, gazdasági és művészeti nevelésben is részesítették. Az öntevékenységet fej-

⁸ KOSZTOLÁNYI Dezső: Fantáziák és gondolatok. Nyugat 1917. I. 506–507.; Újra: KOSZTOLÁNYI: Írók, festők, tudósok. Tanulmányok magyar kortársokról. Szerk. Réz Pál. Bp., 1958. II. k. 52–54.; SCHÖPFLIN Aladár: Békássy Ferenc. Egy a háborúban elesett fiatal költő emlékezete. Vasárnapi Újság. 1917. 4. sz. 66.; Uő.: Huszadik Század 1917. II. 145–147.; TÓTH Árpád: Elmerült sziget. Nyugat 1916. I. 376–377.; Újra: TÓTH Árpád: Tanulmányok és kritikák. Debrecen.; TÓTH Árpád: Prózai művek. Összes művei. 3. k. Szerk. Kardos László. Bp., 1969.; Uő. Nagy Zoltánhoz 1918. nov. 28. Ö. M. 4. k. 26–27.

⁹ Levelei hozzám 1970. május 10. és 1971. május 20.

lesztő iskolának saját lapja volt, a Bedales Chronicle. Az utóbbi években híressé vált az iskola nyári szünetében rendezett nemzetközi diákművész fesztiváljairól. Ez a C. I. S. Festival az angliai, amerikai, francia, holland, német, olasz és svájci úgynevezett nemzetközi szellemű iskolák hálózatának évi rendezvénye.

Békássyék fogadott leánya, Duczynska Ilona szerint a Békássy gyerekek a rövidebb szünidőket a bedales-i iskola közelében élő Jarincov családnál töltötték. „Jarincovék a cári Oroszországból emigrált progresszív család voltak. Könyvet is írt, úgy emlékszem, hogy Jarincovné: „Russia, the country of extremes” – Zsenyén megvolt: Az orosz forradalmi mozgalmakról való ismereteim első kútforrása!”¹⁰ Békássy Ferenc 1905-től 1911-ig tanult Bedales-ben. Neves haladó angol családok gyermekein kívül francia, orosz, lengyel és spanyol tanítványok is jártak ide. A Békássyak évfolyamtársai voltak a MacDonal- és a Zilliacus-gyerekek. Ferenc történelmi tanulmányait 1911 októbertől 1914 augusztusig folytatta a cambridge-i egyetemen. Az irodalom és történelem iránt egyaránt érdeklődő fiatal magyar hamarosan bekerült a cambridge-i egyetem legkiválóbb diákjainak exkluzív társaságába, a híres Cambridge Apostles zárt körébe. Ennek híresebb tagjai voltak: Tennyson, Kinglake, Fitzgerald, Thackeray, Kemble, Oscar Browning stb. Békássy akkori évfolyamtársaiból nőtt ki a második világháború utáni angol író, művész és tudósvilág vezető csoportja, a Bloomsbury Group. Békássy legjobb barátja John Maynard Keynes volt (1883–1946), az első világháború után a legnagyobb angol közgazdasági gondolkodó, a második világháborúban pedig az angol–amerikai gazdasági csúciszerv vezetője és a Világbank megalapítója. Keynes Brunswick Square-i londoni lakására kedd esténként fényes társaság gyűlt össze, ahol a meghívottak saját műveikből olvastak föl. Ehhez a társasághoz tartozott Keynes testvére Geoffrey, az ő felesége, Margaret Darwin festőművész, Lowes Dickinson történész, E. M. Forster regényíró, Duncan Grant festőművész, Roger Fry az ezermester író-művész, Harold Monro, az antológia-szerkesztő, Ford Madox Ford az English Review szerkesztője, Bertrand Russell, a filozófus, Lytton Strachey, az életrajzírás megújítója, Rupert Brooke, a hősi halott költő, David Garnett regényíró, Virginia és Leonard Woolf stb.

Békássy Ferenc a társaság kedvence és büszkesége volt, akitől, mint angol írótól is sokat vártak. Egyik alkalommal Madáchról tartott előadást, lehet, hogy a jelenlevő Virginia Woolf itt határozta el, hogy Az ember tragédiáját ki fogja adni angolul. Befolyása ebben a szellemi elit csoportban olyan nagy volt, hogy amikor Bertrand Russell egy fölfedezettjét, a matematikai logika nagy reménységét, Ludwig Wittgensteint be akarta választatni, Békássy szavazatán dőlt el fölvétele. Keynes annyira összebarátkozott Békássyval, hogy eljött Magyarországra is hozzájuk látogatóba. Sőt, a pénzsűkében szenvedő magyar diáknak 1914 nyarán ő adott kölcsön, hogy megvehesse hazáig a vasúti jegyet. Akkor még arról volt szó, hogy Békássy Ferenc a Times közép-európai szerkesztője lesz.¹¹

¹⁰ Levele hozzám 1972. dec. 2.

¹¹ GÁL István: Békássy Ferenc és cambridgei emléktáblája. Filológiai Közöny 1964. 417–419.; GÁL István: A Hungarian at Kings'. The New Hungarian Quarterly 10. 1969. Nr. 41. 188–191.; H. F. HARROD: The life of John Maynard Keynes. London, 1951. 160–161.; M. HOLROYD: Lytton Strachey. A critical biography. Vol. II. The years of achievement, 1910–1932. London, 1969. 675.; D. GARNETT: The Golden Echo. The first part of an autobiography by... London, 1953. 270.; Chr. HASSEL: Rupert Brooke. London, 1964. 293.; The letters of Rupert Brooke. Chosen and edited by G. KEYNES. London, 1968. 325.; The autobiography of Bertrand Russell.

Békássy Ferenc bátyja, János nem követte öccse példáját és Angliában maradt 1914 augusztusában. Egyik iskolatársa, a Wedgwood család egyik sarja meghívta magához birtokukra. Itt később az angol hatóságok internálták, ami persze csak annyit jelentett, hogy a baráti birtokot nem hagyhatta el a háború tartama alatt. John Békássy be is nősült a családba és 1920 körül angol feleségével hazajött zsennyei birtokukra, ahol azonban nem a történelmi múltú kastélyba költöztek be, hanem mint tolsztojánusok, a park egyik szerény házában éldegéltek. Egyévi itt-tartózkodás után azonban visszaköltöztek Cambridge melletti birtokukra.

Békássy István és Bezerédy Emma Tudor stílusú családi kastélya a Vas megyei Zsennyben áll, két és fél évtizede művésztelep. A zsennyei udvarház a 16. század végén került a Bezerédy-család kezére. Bezerédy Elek, Békássy Ferenc anyai nagyapja, Széchenyi barátja, a 19. század derekán annyira kedvelt angol stílusban építtette át a kastélyt. Deák Ferenc többször megfordult benne. Huszonkét holdnyi arborétumának százados fa-csodáai az országos botanikai ritkaságok közé tartoznak.¹²

Békássy Istvánné az idők fordulását látva 1919. április 2-án ünnepélyes hangú, ma már történelmi dokumentumnak számító levelet intézett Babitshez, vidéki magányában félreértve a Vörösmarty Akadémia súlyát, de látva Babits egyre növekvő közéleti szerepét. Azt hitte, rajta keresztül teheti meg, amihez foghatót akkoriban magyar arisztokrata vagy dzsentri nemigen cselekedett, hogy kastélyát a hatalmas ösparkkal írói és művészi alkotóház céljaira ajánlja föl:

Kedves Babits,

Egy tervről írok Magának ma, amely tervhez a Vörösmarty Akadémiának is kell, hogy valahogy köze legyen.

Mindenekelőtt megjegyzem, hogy a terv régi keletű; bár a mai alakulások teszik talán égetően aktuálissá, én már több év óta foglalkoztam vele.

... igen, mert ha az ember egy helyet szeret, ezt a hozzá fűződő emlékek és asszociációk miatt teszi, de ha ezek révén igazán megszerette, akkor önmagáért szereti, s akkor már nem azt fogom kívánni, hogy ne zavartassék az én viszonyom hozzá, az én emlékeim, hanem azt, hogy mások is szeressék, hogy új asszociációk fűződjenek hozzá, új tradíciói keletkezzenek, s azok is szépek legyenek s a hely jellemének megfelelők. Így vagyok Sennyével.

Ha egy ily helyet örökségképpen gyermekeinkre hagyunk, akkor a hely iránti szeretetet biztosítottuk, egy generációra, mert minden ember szereti gyermekkorá otthonát. Az asszociációk karakterét, csak ha az örökös jelleme garancia erre. De az örökösödés az új világban úgymint megszűnik.

Most tehát a terv.

A kis zsennyei kastély a Rába-berek és a Sorok rétek közt fekvő parkban áll, mellette sok és nagy gazdasági épület. Ezen épületek nagy része most is használatlan, mert a szántóföldek, melyek észak felé több község határa közé nyúlnak el, már évek óta parcellákban vannak bérbe adva ezen községek lakóinak, s a földek kisajátítása esetén is

1914–1944. Vol. II. London, 1968. 95, 188–189, 195, 225.; GÁL István: Virginia Woolf Madách-kiadása. Nagyvilág 1973. 7. 1069–1073.

¹² KÁROLYI Antal: A zsennyei Sennyei udvarház. Vasi Szemle 1971. 443–446.

csak azokhoz oszthatók be. Ez a nagy gazdasági udvar, kastély, park, rétek és berkekkel együtt egy különálló egészet képeznek, egy zöld szigetet a szántóföldsíkságban, szép, kissé vadon, elhanyagolt oázist.

Itt tehát szeretnék létesíteni először egy üdülő-pihenő telepet szellemi munkások számára, evvel kapcsolatban egy könyvtárt, melynek elég értékes alapjai megvannak. Ezeket szeretném valahogy, legalább részben a Vörösmarty Akadémia aegise alá helyezni. Végül egy Nature-parkot, melynek természetkutatók örülhetnének.

Ezen terv mögött van egy más idea is, összeköttetéseink az angol intellektuális világgal, különösen annak fiatalságával Jani révén megint szorosabbak lesznek; ha egyszer lesz a külfölddel rendes érintkezés, Jani kint fog élni, de úgy tervezik, hogy az év egy részét mindig itt töltik s mindig hoznak magukkal angol szellemi munkásokat is pihenni, stb. Ez egy egész természetes, könnyű érintkezést hozhat létre a két kultúra közt.

E mögött van még egy idea – ami Feri missiója volt, s ő tudott volna megvalósítani – de erről csak akkor lehet beszélni, ha már mind a többi megvalósult.

(Azonkívül lehetne itt kölcsönkönyvtár a nép számára, és helyiségek, ahol a környező községek számára lehetnének előadások, felolvasások stb. Ezt a környék tanítóival stb. együtt próbálnám létrehozni. Sennye 5 községből gyalog könnyen elérhető, köztük Rum nagyközség, hol sok az ún. intelligencia, ezek számára itt valami oly kultúrházféle volna.)

A jövő hét csütörtökén Pestre jövök pár napra, hogy a tervhez szükséges néhány praktikus dolgot megbeszéljek illetékes helyeken. Kérem, szakítson magának időt s látogasson meg ismét, talán Schöpflinnel, hogy minderről beszélhessünk. Ha megérkeztem, telefonálni fogok. Pénteken és szombaton mindenesetre ott leszek, ha kell vasárnap is.

S ne mondják, hogy most nincs ideje az ilyen idillikus terveknek, mert inkább éppen most van szükség rájuk.

Sok szíves üdvözléssel
Békássy Bezeredy E.¹³

Békássy Istvánné a húszas évek elején hosszabb időre angliai látogatásra ment ki és ekkor fölkereste a tragikus módon, fiatalon elhunyt nagy tehetségű fiának akkor már lassan nemcsak országos, hanem világhírűvé váló barátait, elsősorban John Maynard Keynest. Ekkor készítette elő fia angol nyelvű műveinek „Adriatica and Other Poems” című kötetét, melyet Virginia Woolf bibliofil kiadványként saját kezűleg nyomott és adott ki. Hazajövet Babitsnak olyan érdekesen számolt be az akkori angol szellemi élet mozgalmairól és új nagy íróiról, hogy Babits a levelek nyomán tervbe vette, cikké dolgoztatja föl vele angol olvasmányait és élményeit.

Békássy Istvánné Bezeredy Emma, alias Rosti Magdolna Babitshoz írt vagy hatvan leveléből idézzük azokat, amelyek angol olvasmányairól és ezeknek a Nyugatba tervezett ismertetéseiről szólnak.¹⁴

¹³ OSzK Kézirattár Babits-hagyaték, Fond III/255/10.

¹⁴ OSzK Kézirattár Babits-hagyaték, Fond III/255/17, 27, 29, 30, 32, 33, 34.

Sennye, oct. 15. in 1924.

Kedves Babits – és Ilonka,

Az esztergomi kedves kártyájukat utánam küldték s megkaptam az északi tenger partján Aldeburghban, ahol akkor éppen időztem. A felelettel meg akartam várni, hogy Cambridge-ben is lettem légyen, ezt a látogatást azonban ki kellett tolnom Angliában töltött nyaraim legvégére, mert mindenki vakáción volt onnan. Cambridge-ből már egyenesen hazajöttem, s itt most nagyon elfoglal Feri angol írásainak átnézése – mindent el akar-nak olvasni. Az Adriaticát, néhány más verssel és apophtegmával együtt – amiknek nagy része magyarul megjelent – ki fogják adni. F. L. Lucas, aki Feri tanuló társa volt, most Fellow King's Collegeben, s ismert kritikus-író, most állítja össze a kötetet.

Nem tudom megmondani, mennyire meghatótt, hogy milyen meleg és éber emléke-zésben él Feri ott – szavait idézik, mondásait, vitatkoznak felette, az írásokat, miket ma-gammal hoztam, úgy fogadták, mint drága ajándékot – nekem sokat megmagyaráztak. Maynard Keynesnél voltam egyik napon, másikon Lowes Dickinson hitt meg, sok érdekeset beszéltek. A külső kép: az ódon szép épületek, a csöndes gyönyörű kertek mintegy elő-készítenek az évszázadok óta ápolt szellemi légkör hatására, mégis annak ereje, előkelő-sége is és a világból való távol állása, azaz jobban mondva: fölénye a világ fölött, megleptek. Kedves Babits, az magának való hely volna. („A világtól való távol állás” azonban Maynard Keynesre nem vonatkozik, de a többire, akikkel megismerkedtem, ez is találó.)

Nem fordíthatná le valaki a maga Feriről írt cikkét angolra? Nagyon érdekelné őket, hogy hogyan fogadták itt az írásait. Én meg tudnám tenni, de úgyis annyi dolgom van. Ha valaki olyan fordítaná, aki nem bízik magában, szívesen átnézném. Ferinek a ma-gyar költészetről írt cikkét most küldöm el Lucasnak. Kérem, írjanak magukról is, hogy hogy vannak és mit csinálnak. Sajnálom, hogy így a nyáron nem próbálhattam magukat idebízgatni, de remélem, a télen láthatom. Kedves Ilonka, magában bízom, hogy írni fog.

Sok szíves üdvözlettel B. E.

Bezeréd, 1929. febr. 2-án.

u. p. Szepetk, Zala megye

Kedves Babits,

Levelét köszönöm, éppen én is akartam írni, egyrészt megmondani, hogy Cambridgeből mindenfélét kaptam, s a jövőre is elrendeztük, hogy minden újonnan megjelenő és érde-kesebb könyvet meg fogok kapni kölcsön, másrészt directívákat kérni a márc. 15-i cikk-hez. Ez most nem olyan sürgős, miután arra a Housman s a másik Strachey-cikk meg-vannak, de mindig jobb minél előbb, mert mindig jobb lesz, amit írok, ha van időm félretenni s átnézni újra. Az „Eminent Victorians”-t is megkaptam, nem volna jó arról s a Queen Victoriáról egyben írni? – a két könyv bizonyos fókig egymáshoz tartozik. A Queen Victoria cikket egyáltalán szeretném kicsit megváltoztatni, ha lehet néhány mondattal – de csak ennyivel – meghosszabbítani, mert a könyv politika-történelmi je-lentőségéről mégis kellene szólni valamit. Még meg kell tanulnom az írott és nyomtatott oldalak közti különbséget, hogy ne kelljen utólagosan kihagyni, de a Queen Victoria ügyem hosszú. Ha lehet, úgy kérem küldje vissza a cikket, mert nincs róla leírásom, úgy küldtem, ahogy írtam, s ezért szeretnék rajta változtatni, még van rá idő.

Megkaphatom a fiatal angol háborús költők verseit s a legeslegfiatalabb költői gene-rációét, ez talán érdekes volna. Én magam nagyon szeretnék most írni I. M. Synge né-

hány könyvéről – ha ugyan a Nyugatban nem volt még szó róla? – 1909-ben halt meg fiatalon, hátrahagyott néhány könyve igen nagy tehetségről tanúskodik – de a „Playboy of the Western World”-t bizonyosan ismeri? Szeretnék róla és Mary Webbről írni, utóbbi sokkal kevesebb genievel ír ugyan, de mégis megérdemli a megemlítést, s azért a kettőről együtt, mert ahogy Synge az ír, ő meg a shorpsshirei parasztot írja meg, s meg lehet látni bennük az egész angol irodalom attitude-jét a primitív ember, az állat és a természet iránt, s hogy ez milyen más, mint a mi irodalmunké, de azt hiszem, mint minden más európai irodalomé is. Mindezekről szeretném megjegyzéseit hallani.

A Rhythmos-verset megcsináltam, de egyelőre még pihen, s nem tudom, mikor kerülhet rá megint a sor. Sok szívességét őszintén köszönve sokszor üdvözlí

Békássy Emma

Bezeréd, u. p. Szepetk, Zala megye

17. I. 1930.

Kedves Babits,

A napokban küldöm az angol könyvekről szóló cikket, de a dolog nem sikerült, ahogy terveztem, a cambridge-i karácsonyi szünidő igen hosszú, mindenki el volt utazva, senki sem küldeti utána leveleit. Janiék sem voltak otthon, csak most kezdenek hazaszállingózni, s a könyveket, adatokat stb., amit kértem, csak ezentúl fogom megkaphatni. Így hosszú várás után most sietve írtam arról, ami éppen megvolt: Virginia Woolfról, Strachey-ről (de annak harmadik, illetőleg legelső könyvéről, az Eminent Victorians-ról nem írhatok, egyszer olvastam régen, ezt nagy szépséghibának tartom, s talán jobb volna a Queen Victoriát is kihagyni, s csak egy könyvről írni többet?), azután Housmanról és Garnett két könyvéről. Még egy igen szép kis könyvről írtam, The Bridge of San Louis Rey, Thornton Wildertől, de úgy sejtem, hogy Thornton Wilder, a szerzője, amerikai – vagy ez nem baj? Így kevesebb lesz a cikk, sajnálom, nem tehetek róla. Vagy ezekről legyen mind a 8 hasáb? Azt is lehetne, Strachey-ről igazán lehetne hosszabban írni. Felét kihagyom, így 20-án küldöm, esetleg kétféleképpen, ha van valami közölni valójuk, kérem Ilonkát, fenti címre küldje, egyelőre itt vagyok. Ezer üdvözet

B. E.

Sennye, ápr. 19-én, 1930.

Kedves Babits,

Nagyon sajnáltam, hogy Pesten akkor mégsem láthattam magukat többé, és szégyenlem, hogy ilyen soká nem küldtem a verset. Egy strófával mégis hosszabb lett, de azt lehetetlen kihagyni. Kérem, írja meg, mikorra kell a Strachey cikk – most a Maurois Byronja jó bírálata után okvetlenül meg kell azt írnom, van róla valami mondanivalóm. Írjak Rupert Brooke-ról is, itt vannak a versei? De azokról írhatnék külön, őt és Ferit némely dologban összehasonlítva, az annyira különböző módon ugyanazon helyről kiindult sors s egyformán végződött sorsú fiúk közti nagy különbségről – ez persze a bírálat kereteibe nem volna való.

Mindkettejük szép versét sokszor olvasom. Ilonkáéra szeretnék felelni.

Viszontlátásig sokszor üdvözlí mindkettőjüket

Békássy Emma

Sennye, 1930. május 17-én

Kedves Babits,

Valahogyan azt képzeltem, hogy az angol könyvekről csak a jún. 1-i számban lesz szó, azért nem küldtem a cikkeimet. Hiszen baj nem volt, csak azért írom meg, nehogy mást gondoljon. Most legalább még egyszer átnézem s azután elküldöm. Mikor fog megjelenni a Rhythmos?

Hogy mindig annyi bosszúság környékezi – s hogy ez a „nagyság átka”, hogy már Goethe megmondta a darazsakról stb. stb. az ilyenkor nem vigasztalás. Néha szeretnék én is „in the thick of the tray”¹⁵ lenni – de nekem most már itt kell maradnom, ahol ritka a levegő, s minden szál összefut.

Rupert Brooke-ről azonban nem írok, talán valaki más. Újra s több figyelemmel olvasva verseit rájöttem, hogy nem szeretem őket. Valahogyan nem őszinték, vagy talán a versek igen, s ő nem volt az. Ellenben Eliot új könyvéről (6 vers) küldök egy kis cikket, talán jó lesz.

Sokszor üdvözlí
Békássy Emma

Sennye, jún. 21-én, 1930.

Kedves Babits,

Ne nevéssen ki utólagos javítgatásaimért, de most jutott eszembe, a Strachey cikkben az első rész végén, mielőtt a Queen Victoriáról szóló bekezdéshez ér, „igazán nagygyá csak akkor, ha ezt a túltengő (v. szertelen?) erőt egészen önzetlenül szolgálja” az utolsó szó: „szolgálja” helyett: „önzetlenül használja”, az előbbi pszichológiailag tévedés, s ha el lehet kerülni, jobb volna így.

Miután az amerikai irodalmat külön veszik (– ami Angliában „nem gílt”), mikorra küldjem a T. S. Eliot cikket? Remélem, jól vannak, s leveleimet megkapják.

Sok szíves üdvözlötet küld
Békássy Emma

Sennye, 1930. nov. 19-én

Kedves Babits,

Igazán nagyon restellem, hogy olyan soká nem küldtem semmit, szokás szerint sok minden oka volt, amibe constitucionális lustaságom belekapaszkodhatott. Remélem, hogy most pótolhatom, az „okok” legtöbbje megszűnt. Holnap v. holnapután küldöm, amit Eliot kis könyvéről írtam, nem tudom majd használhatja-e, azután több egész új dolgot kaptam Cambridge-ből – avval is meg volt szakítva az összeköttetésem egy ideig – és majd ezekről írok: illetőleg már írtam, csak át kell még nézni. Sassoon „Memoirs of an Infantry Officer”, Priestley „Angel Pavement”, Joyce „Anna Livia Plurabelle” (leendő munkájának egy előre kiadott töredéke). Most minél előbb fogom ezeket küldeni. Nagyon jó egy kötet Keats költészetéről, de már a kritika kritikájára nem vállalkozom. Még G. Moore új darabját kapom, meg még néhányat. Lehetne Blake egyik művéről írni – vagy nem érdekel az itt senkit?

¹⁵ Magyarul: „A dolgok sűrűjében, az események közepében.”

Remélem jól vannak? s még egy kicsit emlékeznek rám. Ilonkával (és Ildikóval) együtt számtalanszor üdvözlö

Békássy Emma

Ezek a levelei is mutatják szenvedélyes tájékozódását a korabeli angol irodalomban, kivételesen éles pillantását az új tehetségek fölismerésére és az akkori új esszéíró nemzedékhez méltó ábrázoló és meglelevenítő készségét egy-egy új angol íróról vagy új angol könyvről.

A harmincas évek elején a Nyugat érzékelhetően fölfrissült külföldi könyvrovatai szerzőinek sorában az angol szellemi élet akkor Pesten élő bennszülöttje, Vernon Duckworth Barker írásai mellett „Rosti Magdolna” író-fölfedezései és könyvméltatásai a legbennfentesebbek. Ha Babitshoz intézett leveleit is ide számítjuk, megállapítható, hogy nem egy nagy szerzőt vagy nagy művet a magyar könyvkiadás és színház csak évek vagy évtizedek múlva fordítottatott le és fedezett föl. (Például Virginia Woolf vagy A nyugati világ bajnokát.) Babits levelei Békássynéhez, akárcsak nagy angol kortársainak fiához intézett levelei a második világháború során a zsennyei kastélyban hamvadtak el. Békássyné levelei¹⁶ és a Nyugatban megjelent írásai azonban nemcsak Babitsnak voltak nagy hasznára (néhány szerzőre, például Housmanra, Strachey-re, Woolfra ő hívta fel a figyelmet), hanem a legújabb angol irodalmi áramlatok iránt érdeklődő magyar olvasónak is.

„Rosti Magdolna” angol könyvismertetései a Nyugatban

T. S. Eliot: Ash. Wednesday. 1931. I. 127–128.

A. E. Housman 1930. I. 558–559.

A. E. Housman: The name and nature of poetry. 1934. I. 402–404.

Lytton Strachey a Viktória-korról. Aminent Victorians. 1930. II. 221–223.

Virginia Woolf: Orlando. 1930. I. 239.

Lytton Strachey: Elisabeth and Essex. 1930. I. 239–240.

J. B. Priestley: Angel pavement. 1931. II. 185–186.

Mary Webb. 1931. I. 627–628.

Virginia Woolf: The Waves. 1932. II. 227–229.

Két angol író: Naomi Mitchison és Victoria Sacqueville-West. 1932. I. 588–590.

Keynes mint életrajzíró. J. M. KEYNES: Essay in Biography. 1934. I. 116–118.

(Irodalomtörténet 1976. 8. évf. 4. sz. 942–951.)

¹⁶ Vö. GÁL István: Békássy Ferenc a magyar és az angol irodalomban. Életünk 1976. 3. 241–253.

A Babits–Németh László-viszony első fejezete

A huszadik századi magyar irodalom fontos eseménye Babits és Németh László kontroverziájának a harmincas éveken áthúzódó története. A régebbi magyar irodalomban Kazinczy és Csokonai, Kölcsey és Berzsenyi, Gyulai és Jókai ellentéte fogható hozzá. Szenvédegyességükben és válogatottan súlyos szótárukban Pázmány és a hitvitázók iratai állíthatók mellé.

A Babits–Németh László-viszonynak három korszaka, három fejezete volt. Az első a barátságukat idézi: a Nyugat két nemzedékéből a legelismerőbb Babits-elemzéseket Németh László írja. A másik a Tanu és kritikája, a harmadik pedig a Kisebbségben körül támadt forgószelel. Mintha csak Dante Poklának legválogatottabb kinszenvedéseit akarták volna egymásra rávetíteni, annyira elfajult egy barátságnak indult mesteri és tanítványi jó viszony, túlnyomórészt az akkori magyar társadalmi viszonyokból következő súlyos irodalompolitikai helyzet és részben a fantomokká és ellenségekké növesztett kortársak hatékony közreműködése révén. Németh László önéletrajzi töredékeinek, különösen az Ember és szerepnek, valamint a Homályból homályba vonatkozó fejezeteinek erősen dramatizált öngyötrő önvallomásai a fennmaradt levelezés tükrében kevésbé tragikusnak és a felnövesztett ellentétek valójában áthidalhatónak tetszenek. Németh László levelezése nincs még összegyűjtve, de amit innen-onnan ismerünk, mint magánlevelek általában enyhébb, szelídebb hangúak, mint az életben egymástól eltávolodott nagy személyiségek visszaemlékezései.

Ma már csaknem félévszázados távlatból a szubjektív elemek történelmi háttérbe állítva több objektív okkal bővülnek, és így a kiegyezés elmaradását annál sajnálatosabbá teszik. Az itt közölt levelekben tárgyalt évek Németh László írói tevékenységének első korszakát jelentik; a Készülődést a Tanu előtt. Ezekben az írásaiban két nagy tanítómesterének, Szabó Dezsőnek és Babits Mihálynak hatására és ösztönzésére írt elvi tanulmányai, írói arcképei és könyvbírálatai jelentek meg. A Nyugat novellapályázatán fölfedezett író, aki addig folyóiratnál nem próbálkozott, Osvátnak egy nagy életprogrammal állt elő, amit ő azonban nem méltányolt. A szépírónak, költőnek, regény- és drámaírónak indult fiatal tehetség szerencsés véletlenek folytán a kortárs magyar irodalommal foglalkozó esszéivel keltett föltűnést. A Nyugat a húszas évek második felében valóban súlyos válságát éli. Németh László a folyóirat húszéves fennállása alkalmából megkísérli mérlegét fölláttítani. Ez vázlatát adja egész modern magyar irodalomfelfogásának. A Nyugat itt kiemelt nagyjairól a következő években nagyméretű arcképeket fest, főként azokat ítélve meg az igazi nagyoknak, akiket Szabó Dezső minősített azoknak. Adyn és Móriczon kívül Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád kerülnek bemutatásra, de olyan, ma sokra becsült nagyok, mint Füst Milán, Juhász Gyula, Kaffka Margit, Tersánszky J. Jenő kívül esnek a belső körön.

A bethleni konszolidáció 1926–27 körül új szellemi orgánumokat engedélyez. A keresztény nemzeti kurzus a századelő két vezető progresszív folyóirata, a Nyugat és

a Huszadik Század ellenében a Napkeletet és a Társadalomtudományt hozta létre, és új életre keltek az egyházi folyóiratok is, mint a Katolikus Szemle és a Protestáns Szemle. A Babits megnyerésével kísérletező Tormay Cécile érthetően örömmel ragadta meg a Nyugat szellemében fölnőtt esszéírókat, mint Halász Gábort, Németh Lászlót, Szentkuthy Miklóst, Szerb Antalt. Bár Halász Gábor irodalomtörténeti fontosságú elvi tanulmányai is a Napkeletben jelennek meg, korlátlan teret csak Németh László kapott. Sajnos, a Nyugat első és második nemzedékének több tagja (Móricz, Kodolányi) gyöngébb műveket írt ezekben az években, s a fiatal kritikusok örömmel vágják le. Németh László ideírt tanulmányainak groteszk sajátsága, hogy amit Szabó Dezsőtől nem fogadtak el súlyos fogalmazása miatt, azt tőle, mint a fiatalság hangjától szívesen fogadták.

Az egyetlen nagy Nyugat-író, akit Németh László korlátlanul dicsőített a Napkeletben, nem is kisebb személyiség, mint maga Babits Mihály. Németh László, miután Babits maga is elismerte, hogy a róla szóló legjobb tanulmány éppen az ő egyik Napkeletbeli arcképe, egy nézeteltérés után, föladva a Napkelet korlátlan mennyiségű oldalszámát, a Nyugatban fejtette ki nemzedékprogramját és utána az új nemzedék, a ma már második Nyugat-nemzedéknek nevezett új írócsoport legelismertebb egyéniségének bemutatását. Ezek kiválasztása úgyszólván teljesen egybeesik Babits értékelésével. Erdélyi József, Illyés Gyula és Szabó Lőrinc mint a vezető költők Babits antológiájában Sárközi Györggyel egészülnek ki, az új prózaírók közül pedig Tamási Áront tartotta Babits maga is a legtöbbre. Halász Gábort, mint később az *Európai irodalomtörténet* körüli vitájukban írásban is kiderül, bármennyire is dicsőítette őt a Magyar Szemlében, a Napkeletben és az Erdélyi Helikonban a 18. századért való túlzott lelkesedéséért ultrakonzervatívnak tartotta. Németh Lászlót viszont éppen Halász Gábor akkori nyílt szembefordulása a 19. századdal és érdeklődése a 18. század iránt, amely egybeesett a legfrissebb nyugati irodalmi áramlatok egyeztetésével, győzte meg az egyre jelentősebb művekkel föltűnő esszéíró csoport jelentőségéről.

Németh László két addigi legjelentősebb világirodalmi fölfedezése, Pirandello és Ortega valójában inkább a Nyugatnak vált volna díszére, akárcsak a Napkeletbe írt Kritikai Naplója, 15 kortárs író bemutatása egy-egy művükön keresztül. Az alább közölt levelekből mindenesetre kiderül, hogy ezeket a műveket Babits és Németh egymással kicserélte, ha ugyan meg nem beszélte, sőt az Ember és szerepből kitűnik, hogy Proust nagyságára Babits hívta föl figyelmét. A szakítás egyik okaként Németh nemzedékének egy olyan névsorára hivatkozik, akikről még tovább akart volna írni. Ezeknek nagyságáról azonban később sem adott írásbeli bizonyítványt, legföljebb, ha egy-egy regényük vagy drámájuk kapcsán röviden írt róluk. Egyébként is a Nyugat arcképsorozatában bemutatott hat nemzedéktárs éppen az első Nyugat-nemzedéktől eltérő sajátosságok és új hozományok elvrendszerét volt hivatva bizonyítani.

A Nyugat egy-egy évfolyamának mindössze hat íve jutott tanulmányra és kritikára, tehát kétharmada a Tanu egy-egy számának. Egy ilyen Tanu-számot Németh 2–3 hónap alatt írt meg. Nemzedékében akkori egyedülálló termékenységére, ha a Nyugat mind a 6 ívét megkapta volna, sem lett volna elegendő sokoldalú munkásságának közzétételére. De ez épp olyan nehezen minősíthető ma már a szakítás konkrét okának, mint ahogy nehezen érthető, miért nem valósult meg már sokkal előbb egy olyan új, a Nyugatnál radikálisabb társadalomszemléletű és az egyre újabb és újabb hullámokban érkező szellemi mozgalmakat bemutató folyóirat. Egy ilyen orgánus Fülep Lajos és Lukács György

A Szellem című lapja, Szabó Ervin Irodalmi Óra, Babits Magyar Gondolata – mind mennyi kísérlet volt egy másfajta, de főként kritikai orgánum létrehozására.

Németh László itt közölt tizennégy levele közül tizenhárom személy szerint Babits-hoz van intézve, egy pedig a Baumgarten Alapítvány kuratóriumához. Lelőhelyük az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának Babits-hagyatékában a Fond III/952 és a Basch-hagyatékban Fond 145/69. sz. tétel. A leveleket az író özvegyének hozzájárulásával közöljük. Valamennyi levél Németh László kézírásában maradt fenn. A levelek részben a Reviczky utca 7. alá, részben Esztergom-Előhegyre vannak címezve. A szerző által nem datált levelek írásának időpontját a postabélyegző alapján (zárójelben) vagy az önéletrajzi utalások alapján (zárójel és kérdőjel) állapítottuk meg. A szögletes zárójelben három ponttal [...] az író özvegye által kihagyásra ítélt mondatokat jelöltük.

1.

Krimml, 1929. júl. 21-én

A Hoche Tauern aljából, Ausztria egyik legeldugottabb zugából

küldi kézcsókját, üdvözlét:
Németh László

2.

(Róma, 1929. aug. 21.)

Kedves Barátom

gyönyörű időben, jókedvűen, bár kellemetlen kalandok emlékeivel utazunk dél felé, s Rómából küldjük üdvözlétünket;

kézcsókkal
Németh László
Szeretettel üdvözlí mindkettőjüket:
Némethné

3.

(1930?)

Tisztelt Barátom,

esztergomi lapodat megkaptam, érdeklődésedet köszönöm. Ahhoz képest, hogy egy hónapot feküdtem, elég jól érzem magam, hízom s nagyobb sétákat is teszek. Az első ijedség nagyobb volt, mint a valódi baj. Orvosaim kifáradásomat s idegrendszeri letörésemet is a tüdőbaj számlájára írták s most, hogy robotom nyomása alól kiszabadultam, gyorsan magamhoz térek. Nagyon örülök, ha meglátogatsz, hétköznapi is itthon vagyok. Címem azonban nem Göd, hanem Felsőgöd Duna u. 6.

Üdvözlő igaz tisztelő
Németh László

4.

(1930. szept.)

Kedves Barátom,
lapodat s a meghívást köszönöm. Sajnos nem látogathatlak meg Esztergomban, mert most már nap nap után kijárok az iskolaorvosi körzetembe; a közérzetem is lényegesen romlott, úgyhogy nemigen merem feláldozni a vasárnapi pihenőmet. De ha bejöttök Pestre, kérlek, írd s mi felkeresünk vagy pedig ti keressetek fel minket, nagyon örülünk, ha veletek lehetünk.

Kézcsókját küldi, téged üdvözöl
Németh László

5.

Felsőgöd, 1930. május 8-án

Kedves Barátom,
a Baumgarten-díjat jobb meggyőződéselem ellenére fogadtam el. Nagyon is a fejünk fölött lógott az a szikla, amely azóta agyonnyomott s én nem mertem családom és jövőm előtt a visszautasítás felelősségét vállalni. Családom és jövőm nincs többé s az elmúlt négy hónap feleségemet is meggyőzhette róla, hogy az éhség még mindig jobb, mint a teleköpdösött kenyér. A Baumgarten-díj ez évi részleteit nem veszem fel s kérlek, hogy ezután ne mint kurátor tarts számon, csak mint jó barát.

Köszönöm, hogy méltónak találtatok a kitüntetésre s hiszem, hogy méltó voltam rá. [...] Kerestem a népszerűtlenséget, de a népszerűtlenség gondoskodott róla, hogy megutáljam a pénzt, amely az alapító rendelkezése szerint épp a magamfajta népszerűtlennek jár.

Hatvany cikkének igen kevés része van elhatározásomban. A cikket nem olvastam, [...] s csak nevetnék rajta, ha nem szegődne mögé az egész írói közvélemény rosszinulatú hallgatása. Meg kell állapítanom, hogy egyetlen nyomtatott betű sem helyeselte rám eső választástokat, amelyet mindenki meggyőződéselem árának tartott. Eszembe sem jut föllebbezni s kérlek, ti se sértsetek meg engem semmiféle igazoló kísérlettel. Az igazság ebben az esetben oly messze van az emberek vélekedésétől, hogy (ahelyett, hogy bosszankodnék) élveznem kell a félreértés tragikomikus szépségét.

Megmondtam s most örülök szabadságomnak. Talán az volt a legkülönösebb az ellem indított hajszában, hogy az irodalomértő köteles hódolatát akarta terrorizálni. Én leráztam ezt a terrort, s amint szabad voltam gáncsaimban, szabad lehetek szeretetemben és csodálatomban is.

Igaz tisztelőd és barátod
Németh László

6.

Esztergom, 1930. június 29.

Néhány órás esztergomi tartózkodásunk alatt sokat gondoltunk Rátok; de váratlanul nem mertünk beállítani.

Mindkettőtöket szeretettel üdvözölnek
Némethék

7.

A Baumgarten Ferenc Irodalmi Alapítvány

Tek. Kuratóriumának

Budapesten

Tisztelettel kérem az Alapítvány tek. Kuratóriumát az alábbiak tudomásulvételére:

Kevéssel azután, hogy a Kuratórium kitüntetése engem az 1930. évre az Alapítvány évdíjasai közé sorozott, egy nem várt szerencsétlenség, kislányom elvesztése, egyik napról a másikra kiütötte kezemből a tollat, s munkaerőm kifejtésében azóta is megakadályoz. Ilyen körülmények közt a bizalom, mellyel az Alapítvány választása megtisztelt, nehéz teherre vált számomra, írói bénaságom érzését elviselhetetlenné fokozta, hiszen a közvélemény várakozása senkit sem szorongathatott annyira, mint a magamfajta ismeretlen író, kinek a nevével a legtöbben csak az évdíjasok listáján találkoztak.

Fokozta nehéz helyzetemet az is, hogy ez év tavaszán anyagi viszonyaim jelentősen rendeződtek, úgyhogy a létfenntartás imperatívusza sem menthette előttem többé az évdíj érdemtelen élvezését. Épp ezért július 1. óta nem nyúltam a részemre kiutalt pénzhez s úgy érzem, hogy úgy ezt az 1000 P-t, mint ezután esedékes 1300 P-t az Alapítványnak adományként visszatéríteni önmagam és íróársaim iránti legelemibb kötelességem.

Mivel úgy tudom, hogy az Alapítvány könyvtárat óhajt berendezni, felhatalmazom a Kuratóriumot, hogy a 2300 P-t kitevő összeget olyan arányban fordítsa a segélyalap és a könyvtár céljaira, ahogy azt a szükség és belátása diktálja.

Bízom benne, hogy a Kuratórium méltányolni fogja indokaimat.

Ebben a reményben maradok igaz tisztelettel
Németh László

Budapesten 1930. szept. 22-én

8.

Felsőgöd 1931. július 6-án

Kedves Barátom,

köszönjük a gratulációt, amelyet a kiállt izgalmak után meg is érdemlünk. A mámor nem volt olyan nagy, hogy Pap Károly tanulmányomat meg ne írtam volna. Lehet, hogy mindkét oldalon viharos visszhangja támad, de a tárgy kényszerített rá, hogy az íróról az író szellemében írjak. Könyveidet megkaptam, 10.-ére meg is lesz az Oedipus-királyról szóló kritikátöredék (Gellérttel úgy beszéltek meg, hogy csak Oedipust méltatom), de Esztergomba nem lehet már elküldeni s talán jobb is, ha a jövő számra marad, hiszen valószínűleg Gyergyai sem készült még el. Proustot dolgozom s 20. körül ezt is, meg az Illyés-tanulmányt is személyesen adom át Esztergomban.

Addig is kézcsókját küldi s szeretettel üdvözlő
Németh László

Köszönöm a gratulációt, úgy Magdus mint én jól vagyunk. Addig is míg találkozunk, Mihályt üdvözlöm, Ilonkát és Ildikót szeretettel ölelem

Ella

9.

1931. aug. 5.

Kedves Mihály,
szombaton egész napra készültem hozzátok s Pap Károlyt is értesítettem. Közben megtudtam, hogy szombaton te beutazol; még időben lefűjtam Pap Károlyt, s én magam péntek délután viszem a cikket, délelőttre nem biztos, hogy elkészülök.

Kézcsókját küldi, szeretettel üdvözöl
Németh László

10.

Budapest, 1931. szeptember 7.

Kedves Mihály,
görög érettségim annyira megbolondított, hogy csak most amikor letettem, jutott eszembe a cikk. Most már nem küldhetem el neked, de a kifogásolt részt egész elhagytam, s így nincs is sok látnivaló rajt. Cím: Ízlésproblémák a kritikában. Ha ez nem felel meg, akkor „Új hang a kritikában”, „Ízlés és kritika”, „Ízlésproblémák” címek közt választhatsz, ha korrektúráig megírod. A záró cikket a napokban küldöm. Bocsáss meg hanyagságomért, de így van, ha az ember visszadiákosodik. Kézcsókomat add át.

Szeretettel üdvözöl
Németh László

11.

(1932. febr.)

Kedves Mihály,
itt küldöm a Sárközi cikket; ha debreceni tanulmányom esetleg már ebben a számban is jöhet, üzend meg, akkor még a délelőtti folyamán azt is átjuttatom.

Szeretettel üdvözöl
Németh László

12.

Budapest, 1932. március 31-én

Kedves Barátom,
köszönöm érdeklődő soraidat. Cikkeket nem küldhetek, mert kiléptem az író céhből s nem valószínű, hogy valaha még folyóiratba dolgozzam. A nyilvánosság előtti szereplésem jobban megviselt, mint hittem, nincs meg bennem többé az a föltétlen nagylelkűség és szeretet, mellyel eddigi kritikáimat írtam, nagyobb műveimhez pedig csend és félhomály kell s az úgynevezett irodalmi világgal a legkisebb súrlódás, sőt érintkezés is felkavarja békémet s megbénítja munkakedvemet. Lehet kocogtatni, kopogtatni, zörgetni és dörömbölni, én azonban nem születtem dörömbölőnek. Tudom, hogy nevetségessé harmincegy évvel posztumusz íróságra rendezkedni be; de az az egyetlen lehetőségem rá, hogy jó dolgokat tudjak csinálni s legalább magammal békében éljek. Különben talán ez

is ösztön dolga. Az egyik ember megfűl remény nélkül, a másik meg a hermetikus reménytelenségben találja meg élete optimális feltételeit.

Bocsáss meg, hogy Brelich dell'Asta könyvét ilyen soká magamnál tartottam, teljesen megfélekeztem róla.

A húsvétot Felsőgödön töltöttük, Ella még most is kinn van, csaknem egy hónapot feküdt, még most is bajok vannak vele. Áprilisban két–három hétre még bejövünk s azalatt talán találkozunk.

Addig szeretettel üdvözöl, feleségednek kézcsókját küldi

igaz tisztelőtök
Németh László

13.

Sátorkő, 1932. július 6-án

Kedves Mihály,

lapodat és a Pirandello-köteteket megkaptam. Joyce nálad maradhat, énnekem, beláthatatlan időn belül nem lesz szükségem rá; elég volt, amit egyszer ki tudtam kapirgálni belőle.

Téged üdvözöl, Ilonkának kézcsókját küldi
Németh László

14.

(1932?)

Kedves Mihály,

pénteken délután meglátogatlak titeket, de csak egy-két órára, mert tudom, hogy regényeden dolgozol. Ha jó az idő, strandolással kötöm össze a kirándulást s hozzátok azután szaladok fel a cikkekkel. Szeptemberig itt vagyunk s később, ha a Baba nagyobb lesz, őt is áthozzuk egyszer.

Kézcsókját küldi, szeretettel üdvözöl
Németh László

(Tiszatáj 1979. jún., 33. évf. 6. sz. 34–39.)

Móricz, Babits, Ignotus

Osvát Ernő 1929. október 28-án történt halála a Nyugat évek óta készülő válságát végleg kirobbantotta. A december elsejei számban a következő bejelentést közölték: „Mivel Ignotus, kinek főszerkesztői tiszte, majd jegyzése az idő során a Nyugat irányát jelezte, egyelőre még nem él itthon, s a cselekvő főszerkesztést nem veheti újra át: a Nyugat régi gárdájából Móricz Zsigmond s Babits Mihály vállalták a Nyugat irányítását.”

A Nyugatról nemcsak Ignotus neve került le, hanem a főmunkatársak hosszú névsora is, amely egyébként is csak pusztá dísz volt rajta. A Nyugat nagy nemzedéke az évek során túlnyomó részben saját folyóiratának vagy napilapjának szerkesztője vagy főmunkatársa lett, és ellentétben az első évfolyamokkal, ahol többnyire első irodalomtörténeti jelentőségű írásaik, vagy éveken át legfontosabb műveik megjelentek, most mindennapi tevékenységüket a harmincas évek fordulójára megszorodott sajtóorgánumokban közölték rendszeresen. Némelyek azonban vagy külföldi kulcspozícióra tettek szert, vagy itthoni kiadóvállalatokkal álltak szerződéses viszonyban. Bíró Lajos és Lengyel Menyhért a nemzetközi filmműhelyekbe került, Fenyő Miksa a GYOSZ igazgatója lett, Schöpflin Aladár a Franklin Társulat vezető lektora, Kosztolányi Dezső a Pesti Hírlap főmunkatársa, Kuncz Aladár az Erdélyi Helikon szerkesztője, Elek Artúr az Újság művészeti kritikus, Laczkó Géza a Pesti Napló olvasószerkesztője, Feleky Géza a Magyar Hírlap főszerkesztője, Szép Ernő és Szomory Dezső a Színházi Élet főmunkatársa, Babits, Karinthy, Krúdy és Móricz az Athenaeum és az Est-lapok szerződéses belső munkatársa. A korokban kevésbé elismert nagyok közül Füst Milán, Nagy Lajos, Szini Gyula, Tersánszky sokfelé szétszórva fejtette ki munkásságát. Schöpflin Aladár „A magyar irodalom története a XX. században” című művében 1937-ben Babitsot és Móriczot emeli ki, mint az első, a nagy nemzedék két kimagasló egyéniségét: „A háború előtti irodalom, a Nyugat-nemzedék vezető szellemei közül, akiknek munkássága áterjed a mai napig, s azon túlra, a legélesebb profillal két arc válik ki: Babits Mihályé és Móricz Zsigmondé. Ady mellett öneik volt legnagyobb hatásuk az irodalom világnézetének és lelkiállapotának alakulására, s belőlük indult ki egy-egy új vonal, amely máig terjedőleg folytatódik.”

Gellért Oszkár és Móricz Virág bőséges részleteket közöl a Nyugat megmentésének és fönntartásának szűk körben folyt tárgyalásairól, okmányokkal és levelekkel megspékelve állításait. Móricz Virág mint bennfentes családtag kegyetlen ítéletet mond a Nyugat akkori társadalmi háttéréről, és ez valószínűleg apja hangulatát is kifejezi: „Most gazda nélkül maradt a Nyugat – kiélt formája, túlhaladott problémái, közönségtől irtózó elefántesonttorony mivolta már régen kikapcsolta a haladás és építés légköréből. Egy szűk kis kozmopolita-kapitalista polgári kör önmagának fenntartott s még önmagát is alig érdeklő fóruma lett. A múltjában tengődött hatszáz bizonytalan előfizetőnek.” Ez a két forrás részleteiben tárgyalja a legfontosabbat: az eladósodott Nyugat anyagi meg-

mentésének személyekhez kötött megvalósítását. Fenyő Miksa és Basch Lóránt közigazdasági és jogi tájékozottsága biztosította Babitsnak és Móricznak a folyóiratot. Móricz álláspontja volt Ignótus és a főmunkatársak nevének levétele a lapról. Ignótus 1930. január 14-én a Zeneakadémián nagy előadásban kísérelte meg visszaszerezni elvesztett pozícióját. Ebben többen között a következőket mondta:

„Az előtt az elhatározás előtt álltam, hogy hazaköltözöm, s a virtuális főszerkesztést, aminél több a távolból nem lehetséges, megint magamra váltom. Nekem idegenben tisztes és tiszta kenyérem van, megbecsülik hű munkámat, nem kívánnak tőlem meggyőződésbeli áldozatot... De nem kell magyaráznom, mennyire reszket rá a lelkem minden porcikája, hogy megint itthon éljek, s azok közt, azokkal s azokért dolgozzam, akiknek egy életen át éltem. Ha már megesett a csoda, amire eddig alig volt példa, hogy magyar klasszikusoknak pénzük van: a gavallér ceruza, mely számomra a nagyobb díjazást, majd a végkielégítést a vállalat költségvetésébe bekalkulálta, e révén Ignótust megint oda is állíthatta volna, ahová való, s ahová, amíg ő él, míg kezéből a toll ki nem hull, s közönsége hisz neki, más nem is való.”

Ignótus saját érdemeit hangoztatta Móricz és Babits fölfedezése és a Nyugatban való szabad kibontakozásuk körül:

„Mikor... a Nyugatban felhíttam a figyelmet – magyarázni próbálván az intellektualitás egyenlő jogát a költészetben – egy fiatal költőre, kinek akkor még kötete sem jelent volt még; csak mi adtuk ki verseit a Nyugatban, s a Swinburne neve mellett említve az övét, megmondtam, hogy kevés olyan intellektuális költőt tudok, mint aminő ez a Babits Mihály, ki professzor valahol Fogarasban, s fiatal élete gyertyáját iskolai dolgozatok javításával fogyasztja –, s majd mikor egy fiatal s ismeretlen újságíró, Móricz Zsigmondot, véletlen megismerkedve vele, biztattam és serkentettem, hogy igenis csak írjon úgy, olyan nem-szokás, nem-járja, nem-lehet és nem-szabad módon, ahogy mint vívódva sóhajtja, kikíváncoznék belőle, de nem meri: akkor is ezt a fogadalmamat állottam.”

Abban azonban tévedett Ignótus, hogy „a hirtelen lett új szerkesztők, Babits Mihály és Móricz Zsigmond egyik napról a másikra s a Nyugat közönségét meg nem kérdezve, helyesnek vagy hasznosnak ítélték levenni róla” az ő nevét.

Ignótus elfeledkezett arról, hogy nemcsak az ötlet, hanem egyenesen a fölkérés is tőle származott, hogy Babits és Móricz vegye át a Nyugat szerkesztését, és pedig éppen tizenegy évvel azelőtt, hogy ez megtörtént, 1919. március 3-án. Ő maga elfeledkezett arról a mindedig nyilvánosságra még nem került, ma valóságos irodalomtörténeti okmánynak minősülő levélről, amelyet Svájcban intézett Babitshoz Ady halála után. Ő akkor Károlyi Mihály megbízásából Bernben tartózkodott, hogy az új magyar köztársaság nemzetközi propagandáját irányítsa. Ez a kéziratot levél az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának Babits-hagyatékában maradt fenn, Fond III/610. szám alatt.

Hugo Ignotus
Bellevue Hotel
Bern

Bern Bellevue
1919. márc. 3.

Kedves Mihályom,

a Nyugatról és Rólad állandóan értesít Havas Irén és Földi, látom és el is tudom gondolni, mennyi kelletlen fáradsággal is jár a gondja, mégis ezt tartom: nem kárbavesztett munka, sem általában, sem még külön a Te számodra sem. Módot van benne, hogy a magad képeire formáld, s nemcsak érdemes, de kötelesség megtartani, amíg van rá lehetőség: a múltak és – ismerjük el magunk is – ilyen dicső múlt után. Sőt rajta kell lennünk, hogy akik eredendő gárdájából még élünk: jobban és szorosabban össze és belekapcsolódjunk. Kivált a Te dolgoznak tartanám, hogy nem zavarva őt egyéb munkájában és életében, Móricz Zsigmondot jobban hozzáfűzzük szemlénkhez. A mód adva van: szegény Bandink szerkesztői helye üres. A Zsiga neve most ott dísz és tekintély volna, és ha Te is így tartod, én már eleve hozzájárulnék, ha megtennéd magad mellé szerkesztőnek. Már mint így névszerint – szerkesztői munkádon aligha könnyítene, viszont nem is zavarna benne. Kettőtök, mondjuk: hármunk nevével a Nyugat a mai állapotok közepett azt az érettséget, felelősségtudást s a speciálisan magyar ügyön való csüggyést jelentené, ami ma a magyar irodalomnak külön történelmi hivatása. E hivatásra s e küldetésünkre gondolva merem természetesnek találni, hogy Téged a szerkesztéssel terhelünk, s hogy általában úgy fordulok Hozzád, mint akiknek mindig s mindvégig (Osváttal) is együtt kell maradniok. Gondolom: Földi komolyan segítségedre van és lehet munkád technikumában. Ha szabadna innen távolból ajánlanom valamit: a magyar–lengyel ügy fontosságára való tekintettel jó (szegény Boros László izolált különvéleményénél fontosabb) volna valami tanulmány egy jövődöbeli magyar–lengyel összefogás lehetőségéről (Szadeczky? Marczali?).

Én mihamarább küldök egy cikkecskét vagy figyelőt Anatole France-nak 1913-ban a Revue de Paris-ba írt s most könyvben megjelent Le Petit Pierre gyerekemlék-munkájáról. S igyekszem, hogy amennyire tehetem, ezentúl minden számba küldjek apróságot. Csak oly nehéz s széttépett életem s munkám közepett még ennyire is koncentrálnom! – A földkérdésről is kéne valamit íratnunk, mégpedig, amivel eddig otthon nem törődtek: történeti alapon és arról, hogy a forradalmakból (pl. a nagy francia s az orosz forradalomból) ez volt mindig a maradandó, hogy az első forradalmak Európában parasztforradalmak voltak stb. De ki írhatná meg?

Drága Mihályom, ha egy sorban megírnád, hogy nem esik terhedre e közeledés, minél előbb újra írnék. Ami nem azt jelenti, hogy mielőbb haza nem nézek.

Ölel szeretettel híved
Ignotus

Fenyőéknek, Kornfeldéknek sok üdvözlét.

Ignotus nem tudta felejtteni sérelmét, még évek múlva is visszatért a Nyugat személyi változásainak számára érthetetlen hátterére. Babits „Az Ignotus-ügy” című jegyzetében fejtette ki állásfoglalását. (Nyugat 1937. I. 159–160.)

„Azt hányja szememre, hogy egy nagy Nyugat-interjúban nem említettem az ő nevét Ady Endre és Osvát Ernő neve mellett. Holott én azon a helyen egyáltalán nem említettem élő ember nevét. Nem említettem Fenyő Miksáét sem: pedig az is ott állt az első Nyugat-szám címlapján. Schöpflin Aladárt sem említettem. És Gellért Oszkárt, akinél jobban senki össze nem forrott a Nyugattal. Csupán halottjainkat említettem, a Nyugat nagy halottjainak szellemét idéztem. Csak nem kívánja Ignótus, hogy őt is nagy halottjaink között soroljuk föl?

Nem, Ignótus él még, és közöttünk is él, ha el is ment tőlünk. Szellemé nyomai bizonyosra meglátszanak a Nyugaton. Mégis – hadd legyek egészen őszinte – nem tudnám, mikor a Nyugatról van szó, az ő nevét is egy sorban s ugyanavval a nyomatékkal idézni programul, mint az Adyét s Osvátét. Ignótus, jóval idősebb valamennyiünkénél, inkább reprezentatív vezérünk volt, mint irányadónk (ami különben nem is akart lenni, hisz bálványként tisztelte a szabadságot). Ahogy egyszer írtam. Agamemnonunk volt Ady – Achilles mellett. Az Ilias hőse azonban Achilles, és nem Agamemnon. A Nyugat hőskorának igazi eszményét az Ady alakja képviseli, Ady jelentőségét senki sem közelítheti meg.

Mégsem feledjük el, mivel tartozunk a nagyszerű írónak, aki kész tekintélyével és kivételes képességeivel mellénk állt és harcolt értünk, mikor egy ország csihései voltunk. A Nyugat törekvéseit nem ő sugalmazta; de ő segített azokat diadalra vinni. Tiszteljük őt, mint költőt, mint harcost, s egykori vezérünket. Eszünk ágában sincs nevét valaha szándékosan elhallgatni...”

Móricz Zsigmond Babits Mihállyal együtt 1929. december 1-től 1933. február 1-ig szerkesztette a Nyugatot. Ez a három esztendő Móricz életének és munkásságának páratlanul termékeny időszaka volt. Főpróbája későbbi „egy-személyes” folyóiratának, a Kelet Népének. Átmenet a Néplap 1919-i széles tömegekhez szóló, Krúdyval vállalt orgánumának, és gyakorlóiskolája, főpróbája a Nyugatnál egyneműbb és tisztultabb Kelet Népének.

Persze kedvezőbb magyar társadalmi viszonyok és előnyösebb könyvkiadói körülmények között Móricz gondolatvilága jobban érvényesülhetett volna egy olyasféle magáért folyóiratban, amilyen Bródy Sándor Jövendője, vagy Németh László Tanuja volt.

Babits maga már 1916. június 16-tól szerepelt, mint a Nyugat egyik szerkesztője, az 1919-es évfolyamot Ady halála után egyedül szerkesztette, 1922-től pedig Gellért Oszkárrel és Osvát Ernővel hármasan gondoskodtak a lapról. Babits azonban 1924-ben egy tisztára kritikai folyóiratot akart indítani, a Nyugat nagyjain kívül elsősorban 19-es professzor kollégáira és a közben fölbukkant második Nyugat-nemzedék tagjaira alapozva, de erre engedélyt nem kapott. Ahogy Németh László írja az Ember és szerepben, Osvát halálhíre éppen akkor érte, amikor Babitscsal és Sárközivel új folyóirat szükségességén töprengtek.

Mindenesetre a húszas évek második felére a magyar irodalompolitikai színtérre új orgánumok léptek. A Magyar Szemle, a Napkelet, az Erdélyi Helikon, a Korunk, a Századunk, a Társadalomtudomány, a Magyar Írás, az avantgarde számszáz hazai és szomszéd állambeli rövid életű kísérletéről nem is szólva, ha nem is jelentett vetélytársat a Nyugatnak, mindenesetre elvonta tőle és megosztotta az erőket, különösen ami a feltörő új tehetségeket illeti. Móricz a „nemzeti koncentráció” és az „új magyar optimizmus” jeliszavaival csaknem népfrontjellegű egyesítésére gondolt a szellemi erőknél. Bármilyen

anyagi fölerősödéssel indult is a Nyugat 1929–30 fordulóján, a nagy létszámú új író közül többnyire csak bemutatkozásra vagy névjegyleadásra telt korlátozott terjedelméből.

Bármennyire nagy súlya volt is Móricznak és Babitsnak, a támadások pergőtüze érte mindkettőjüket jobbról és balról egyaránt. Babitsnak Szabó Dezső, Kassák és József Attila emlékezetes gúnyiratai ásták alá tekintélyét, Móricz ellen pedig a nemzeti egységet hirdető írásai miatt támadtak. Pedig mindketten elvi állásfoglalásaik életművükben is kimagasló remekeit írták éppen ezekben az években. Móricz legjelentősebb hosszabb irodalmi és történelmi tanulmányait közölte. Bethlen Gábor, Kossuth, Görgey, Bornemisza Péter, Katona, Arany, Ady, Tóth Árpád portréi a magyar esszéírás kimagasló remekei. Babits ekkoriban alkalmazza a magyar gyakorlatra az első világháború korabeli pacifizmusból és a 18–19-es radikalizmusából továbbélő nézeteit.

Móricz három évi Nyugat-szerkesztőségéről 1933. február 7-én mondott le. Vagyis egy héttel Hitler uralomra jutása után és egy héttel a Rajk-féle értelmiségi kommunista szervezkedés rendőrségi megghiúsítása előtt. Annak a világválság dacára liberális légkörnek a magyar politikai életben ezzel vége volt.

(Tiszatáj 1979. júl., 33. évf. 7. sz. 27–30.)

Kós Károly ismeretlen levelei Babits Mihályhoz

A Babits-hagyaték egyik legérdekesebb és legértékesebb részlege Kós Károly három levele. Papírforma szerint talán titokzatosnak és különösnek vélhetik egyesek, hogy két ilyen különböző írónak kapcsolata lehetett, sőt rokonszenvezhetett egymással.

Ezek a levelek is bizonyítják egymás iránti érdeklődésüket és nagyrabecsülésüket. Az egyik levélben a nagy erdélyi író Babits tudomásulvételét a Holnap megjelenéséhez fűzi. Első eszmei találkozásuk azonban, amely mindkettőjük egész életére szóló munkásságára hatott, jóval régebbi. Annak az angol író–művész–tudós csoportnak alkotó körére nyúlik vissza, amely Magyarországon kissé sommásan a prerafaelita mozgalommal párhuzamos angol szecesszió fogalmával és nevével ivódott be az irodalmi és művészeti köztudatba. John Ruskin, William Morris és Walter Crane triászáról van szó. Kós Károly már 1931-ben, diákkori sztánai látogatásom alkalmával mondta nekem, hogy életprogramját Walter Crane budapesti kiállítása határozta meg. Ruskin és Morris legnagyobb tanítványa, irányuk továbbfejlesztője és betetőzője az ember mindennapi környezetének, a hajléknak és a műhelynek esztétikummal való átítatását tűzte ki céljául, de ő már úgy, hogy a modern ipar sokszorosító eljárásait is igénybe vegye, hogy az ember mindennapi használati tárgyainak művészi rangra emelt darabjaival lássa el és nevelje szépségre az egyszerű embereket. Walter Crane 1900. okt. 10-től nov. 5-ig tartózkodott Budapesten, ahol életműve legnagyobb kiállítását rendezték meg. Járt Pécsen, Szegeden, Kolozsvárott és Kalotaszegen is. Kós Károly a Magyar Iparművészet 1910-i évfolyamában enciklopédikus jellegű és értékű elvi állásfoglalásában a nagy angol triászra utal, mint őstönzőire. Mint közvetlen mintaképére, Walter Crane-re hivatkozott. Walter Crane illusztrációi édestestvérei Kóséinak. De tőle tanulta azt is, hogy a szerző nemcsak illusztrálhatja, hanem maga meg is tervezheti és ki is nyomtathatja saját könyvét. Babits a *Halálfa*iban a főhős sorsában saját fejlődését ábrázolva beszéli el, hogy pesti diákkorában Ruskinról tartott szakszervezeti előadást, és hogy legjobb barátja szüleinek otthonában pedig William Morris stílusú bútorok álltak Walter Crane tapétái alatt. A Walter Crane példátlan méretű magyar fogadtatását ismertető sajtón kívül a Pécsre látogató angol művész ünneplésére is fölfigyelhetett. Az irodalom és a művészet szociális elkötelezettségét hirdető művésztriász párhuzamos eszméket vallott Babits csodált angol viktoriánus költőivel, a Browningokkal, Swinburne-nel és Meredith-tel.

Nem lehet véletlen, hogy Babits az Erdélyi Helikon indulásának kezdetén egyik legfontosabb elvi állásfoglalását küldte a Kós Károly által szerkesztett folyóiratnak. („*Európaiság és regionalizmus*”, hozzáférhető az általam szerkesztett, most megjelent Arcképek és tanulmányok című Babits-kötetben.) Kuncz Aladár Babitsot nemcsak mint régi nyugatos társát igyekezett megnyerni az általa is szerkesztett erdélyi folyóiratoknak, hanem mint diákkora és fogarasi tanárévei óta az Erdély iránt állandóan érdeklődő író és szerkesztőt is. Ennek fontos dokumentumára hivatkozik Kós az egyik alábbi levélben.

Ez a Nyugatban 1934–35-ben lezajlott, nagy hullámokat verő vitához való hozzászólása a „transzilvanizmus”-ról. Először Tabéry Géza emlékiratairól 1931-ben írt tanulmányában írt erről. A vita legerősebben Szemlér Ferenc, Tolnai Gábor, Jancsó Elemér és Szentimrei Jenő tanulmányaival éleződött ki. Ez az ankét az utóbbi években is többször került említésre anélkül, hogy érdeme szerint földolgozták volna. Kós itt mindenesetre hálával fogadja Babits „*Az én erdélyiségem*” című vallomását, úgy értelmezve ezt, mint az ő álláspontjának hatékony támogatását.

Egyre súlyosbodó betegeskedése idején, mint híres betegnaplójából is kiderül, nagy gondokat okozott neki, hogy a Baumgarten Alapítvány akkor már jelentős anyagi támogatását biztosítsa az általa nagyra tartott, de még a díjban nem részesült íróknak. Így kapta Kós Károly 1938-ban a 3000 pengős nagydíjat. Ez az akkori árfolyamon 90 ezer lejnek felelt meg, az ottani körülmények között valóságos vagyonnak. Kós leveleinek meghatott, sőt megrendült hangjából is nyilvánvaló Babits iránti őszinte hálája és nagyrabecsülése. Ez az esemény alkalmat adott neki egy életében rendkívül ritka önvallo-más-sorozat megírására. Ennek önéletrajzi értéke rendkívüli. A három levél közül kettő műfajilag is inkább az esszéhez áll közel, de annak is tökéletes.

A Nyugat és Babits erdélyi kapcsolatainak története még feldolgozatlan, de megérne egy monográfiát. Ebben külön fejezet jut majd Babits és Kós összeköttetései történetének.

1.

Sztána, 1938. január hó 17.

A

Baumgarten Ferenc irodalmi Alapítvány
tekintetes
Kuratóriumának

Budapest

Igen tisztelt Uraim

Ma egy hete olvastam a „Keleti Újság” hírét, hogy budapesti értesülése szerint az idén egyik Baumgarten-díjat nekem ítélte az alapítvány Kuratóriuma. A hír váratlan volt, szinte hihetetlen. Mert álomban sem jutott egy pillanatra sem eszembe, hogy ilyen díjjal kapcsolatba kerülhessek. És a meglepetés után nyomban az a gyanú ébredt bennem: hátha ez csak tévedés, esetleg kombináció. Annál inkább, mert – ha magános is az életem és a pletykák nem érdekelnek, – mégis hallottam az utóbbi hetekben több erdélyi író nevét emlegetni a Baumgarten-díjjal kapcsolatban, de az én nevem ezek között nem szerepelt. S tegnapelőtt érkezett haza Budapestről egy igen régi jó barátom, aki semmit sem tudott az egészből. Tehát vártam az újsághír cáfolatát.

Ma reggel megkaptam az Alapítvány Kuratóriumának meghívó levelét, (:amit Kollósvárról küldöttek ide Sztánára:), s így most már mégis hinnem kell abban, amire sohasem gondoltam a múlt hétig.

Igen tisztelt Uraim,

Bevallom, hogy legbelső belsőmben mai napig nem tartottam magamat igazi írónak a szó valódi, nemes és professziót jelentő értelmében. S addig, amíg a sors nem kényszerített írásra (:belső és külső okokból:), mint bevallott amatőr írogattam ugyan, de fő-

képpen és elég ritkán építész szacikkokat. A szépirodalomba annakidején csak kuriózumképpen kontárkodtam bele egyetlenegyszer, amikor, – szigorlatra való készülés közben, pihenésképpen írtam és rajzoltam egy verset, (:amit azóta sem tettem többet:).

Nagyon nehéz idők következtek azután és én vállaltam sorsomat, mert úgy éreztem: szükség van itt reám; bár éppen a mi akkori vezető osztályunk a nem kívánatos magyarok közé sorozott itt Erdélyben, és még akik jóakarúak is voltak, azok is legfeljebb bolondnak tartottak. Bizony mondom: sokszor hiábavalónak éreztem a tusakodást, a hittem sokszor megrendült, utamat tévesztettnek láttam és erőmet kevésnek. S a pusztá élet megtartását is lehetetlennek.

Aztán fordult az idő és az élet nekem adott igazat. Eredmények mutatkoztak: a romok között építés. A kenyér is mindig megkerült. Az emberek pedig így kezdetek emlegetni: író. Az erdélyiek így: a mi írónk.

Így lett az építészből nyomda-grafikus, aztán napilapban cikkíró, néha politikai vezércikkíró is; aztán novellista, aztán regényíró. Közben lapkiadó, könyvkiadó, szerkesztő, s végül tavaly drámaíró is.

Akartam-é ezt? Nyugodt lélekkel mondhatom: nem akartam.

Jól, avagy rosszul csináltam? Nem tudom, nem kérdeztem. Kellett csinálnom és csináltam, mert akartam: csinálják mások is. Szükségünk volt írókra és irodalomra. A mi irodalmunkra, mely az erdélyi magyar kisebbség életért való politikai munkája. Az egyetlen bizonyos, a bizonyosan helyes, a semmiféle külső erőtől, vagy éppen erőszaktól nem függő, a véletlennek alá nem vetett, a mi földünkre és a mi népünkre, a mi múltunkra ráépített, a mi népünk eledelül és megtartásáért való magyar irodalomra. Most, hogy így elgondolkozom, talán így és ezért alakult sorsom azzá, ami. Nem tudom, de bizonyos, hogy írtam és írok, mert itt és számomra ez az egyetlen szerszámom maradt, mellyel dolgozhattam a kenyérért és ez az egyetlen biztos fegyverem a magyar életért való munkában.

Bocsássanak meg, hogy a magam együgyű gondolataival untattam, de amikor meghívó levelük a meglepő valóság bizonyítékát hozta számomra, hogy eddig való munkámat, írásaimat a legfüggetlenebb irodalmi ítélőszék igazi írásművészetnek jelentette ki és érdemesnek tartja arra, hogy szerzőjüket kitüntesse és jutalmazza, akkor nem tudtam megállani, hogy ne futtassam emlékezetemet vissza a múltba és ne tegyek rövid vallo-mást magamról, mint íróról. És még egy okom volt erre. A Baumgarten Alapítvány Kuratóriumát nem ösmerem; nem tudom, kik a tagjai. Csak Babits Mihályt ösmerem: az író, az embert nem. És amikor ez alkalommal nem tehetem meg, ami mindenek felett való kötelességem volna, de amit őszinte örömmel és hálás szívvel meg is tennék, hogy az irodalmi díjak kiosztásának holnapi napján személyesen mutakozzam be és szóval köszönjem meg a kitüntetést, meg kellett tennem legalább azt, hogy ebben a levélben mondjam el magamról, amit, mint íróról elgondolok.

Igen tisztelt Uraim, útlevelem lejárt, újnak beszerzéséhez most és itt nem egy nap, de talán egy hónap sem elegendő. Én tehát tavasz előtt nem igen utazhatom fel Budapestre, hogy személyesen szoríthassam meg a kezüket. De higgyék el, kétszeresen is hálás és boldog vagyok. Mert a pénzre nagyon-nagyon szükségem van, a gondok nem jó barátok, de talán mégis több értéke van számomra a jutalommal kapcsolt kitüntetésnek. Mert úgy érzem, – és mások is érzik, – hogy elégtétel az, visszautasíthatatlan, meg nem támadható, nem cáfolható felelet, megfellebbezhetetlen ítélet – az én javamra.

Hálásan köszönöm ezt Önöknek, akik nekem ezt a boldog örömet és lellem egész hitével való munkámnak ezt a kitüntető jutalmát szerezték meg.

Őszinte és hálás tisztelettel vagyok
Kós Károly

2.

Sztána, 1938. III. 15.

Igen tisztelt Mester!

Amikor a „Baumgarten Alapítvány” meghívóját kaptam volt a jan. 18-iki díjkiosztásra, miután személyesen nem tehettem annak eleget, levélben köszöntem meg az engem meglepetésszerűen ért és többszörös örömet is okozó kitüntetést és jutalmat. Amikor azután megkaptam a múlt hó vége felé a hivatalos értesítést arról is, hogy a kuratórium az egyik 3000 pengős díjjal jutalmazott, akkor természetes kötelességem lett volna azonnal, ha személyesen akkor sem tehettem, de levélben bár hálás köszönetemet megírni. Viszont akkor azt a hírt kaptam, hogy Babits Mihály súlyosan beteg, olvastam a lapokban is egyet-mást, operációt, s ennél rosszabbat is emlegettek (amíg a hír ide érkezik, szörnyen megdő), s így nem akartam sablonos levelemmel zavarni a Mestert, elhalasztottam az írást. Nemrég azonban örömmel hallottam és megbízható barátomtól, hogy Istennek hála, nincsen már baj, tehát most eljött az én együgyű levelemnek is az ő ideje.

Annál inkább, mert közben még valami történt, amivel Babits Mihály váratlanul új örömet és – elégtételt szerzett nekem, s amiért külön hálával tartozom neki én, de mások is. Az itt nálunk nemrég újjá felpezsdült „irodalmi transzilvánizmus” vitában a mi Szemlér Ferenc barátunk onnan kapta meg a megérdemelt választ, ahonnan nem várta és azt a választ, amire legkevésbé számított, amikor a maga erdélyiségét-megtagadását a fiatal írók prókátoraként az öreg erdélyi írók mellének szögezte. Boldog voltam. Nem annyira a magam érdekében, de a fiatal erdélyi író és szellemi munkás generáció érdekében, melynek éppen erdélyi szellemére van Erdélynek és az erdélyi magyarságnak, de talán – Magyarországnak és a magyarországi magyarságnak is szüksége. Inkább, mint máskor, most erősebben, mint bármikor talán 1000 esztendő óta. Most hogy a hurkot, aki nyakunkban van 20 év óta, újra és erősen megszorították, körömszakadtig hűségesekek kell legyünk szegény Erdélyünkhöz, nemhogy megtagadjuk – gyáva és önző könnyebbéért, kényelemért és – konjunktúraért (ami önmagunknak való ostoba hazugság). Mi, – ha csodák nem történnek, – csak mint erdélyiek maradhatunk – magyarnak is és ha most akarjuk, hogy utasként magyarul köszönhessék az Úristennek mindennapi kenyereket, akkor – nem szabad másfelé pislognunk, de ezért a földért és ezért a népert kell dolgoznunk, amíg a sors ezt nekünk megengedi, sőt annak ellenére is.

Bocsássa meg bűnömet, hogy bolond módon elkalandoztam tárgyamtól, de nem tehetek róla. Annyi teher szakad reám ebből a mi életünkből, ebből az állandó kínlódásból, bizonytalanságból, annyiszor kell itt a magyar életet előlről kezdeni, új utakat vágni, nyelni, hallgatni, fogat összeszorítani, s annyi mindent kell öregedő fejjel, nehéz anyagi körülmények között, gyengülve vállalni, a magyar életmunkából, hogy az ember ostoba módon ideges lesz, amikor éppen a fiatalság részéről látja és tapasztalja a – komoly vállalás és munka – megkerülését. Ezért nehéz itt énnekem – bölcs embernek lennem...

... Még egy kitérést mégis megkockáztatok: hallottam, hogy a Baumgarten Alapítvány idei díjkiosztásait kifogásolták. A kifogások lényege az volt, hogy – öregek, beérkezettek (is) kaptak díjat, ami ellenkezik az alapítványozó célkitűzésével. A célzást magamra is kellett vennem, hiszen valóban és sajnos – öreg vagyok. És nekem is azért volt meglepetés a kitüntetés, mert úgy érzem, hogy nekem, mint írónak nem tud használni a pénz. És ha anyagilag nélkülözhetném, akkor, higgye el, nem fordítanám a magam céljaira, de volna helye itt Erdélyben annak a pénznek, ahol áldás volna. Tehát akkor is elfogadtam volna és akkor is hálás volnék érte. De, – ha öreg is vagyok és beérkezett (?) bizony mondom, reászorultam és nagy áldás az a pénz számomra. Nehéz az életem és nehéz családom van. Munkámnak csak nagyon kicsi részét fordíthattam írásművészetre, mert a kenyeret kellett megkeresnem. És nem olyan a természetem, hogy nekem könnyen lehetne itt, vagy bárhol is a világon, pénzt keresnem. Amit írtam eddig, – hiszem, hogy értelme volt és hiszem azt is, hogy haszna volt, – de nem volt divatos írás, nem volt üzleti konjunktúra írás. Sőt, rendszeren – nem szeretem írások voltak sokaknak és éppen azoknak, akik a tömeget vezetik – félre...

Bizony, nagy jótétemény nekem ez a gyönyörű díj, nemcsak tisztesség. És bizony hálát adok a jóságos Mesternek, aki ezt így rendelte. És hálát adok Babits Mihálynak, aki messzebbre és jobban lát, mint olyan nagyon sokan a magyar glóbuszon. És kívánok Önnek, igen tisztelt Mesterem, jó egészséget és kérem, fogadja jó szívvel az én köszönetemet addig is, amíg talán nyáron személyesen tudom megszorítani kezét.

Igaz tisztelettel és hálás szeretettel vagyok
Kós Károly

3.

Bpest, 1938. IX. 1.

Mélyen tisztelt Mester!

Valamikor Kolozsváron ösmertem meg Mestert, amikor megjelent volt Váradon „A Holnap” című kötet. Azóta talán éppen 30 esztendő telt el és január óta tudom, hogy a kötelesség lehetővé tette számomra a Mesterrel való személyes találkozást – 30 esztendő múlva.

Tegnapelőtt este érkeztem Pestre és mostanig spekuláltam, hogy tudjam bizonyosan és alkalmas időben megtalálni a Mestert, akinek – telefonja nincs. Így fundáltam ki ezt az egyszerű módot, hogy megkérjem: jelölje ki a napot, időt, amikor tiszteletemet tehetem akár lakásán, akár bárhol másutt. Én mához egy hétig itt vagyok, szombaton szándékozom hazautazni és semmi különös időbeosztásom nincsen, vagyis akkor s oda mehetek, ahová parancsolja. Kérem tehát szíves üzenetét telefonon, cédulán vagy levélben az időre és helyre vonatkozólag, ahol megkereshetem. Csupán azt kérem még, hogy miután én egész napon át csavargok, egy nappal a találkozássra kijelölendő idő előtt kaphassam meg szíves üzenetét ide, az Erzsébet-királyné-szállóba (IV. Egyetem u. 5.).

Tehát kérve és várva szíves értesítését valamely formában, vagyok

Mesternek őszinte tisztelettel
Kós Károly

(Tiszatáj 1980. aug., 34. évf. 8. sz. 83–87.)

Babits Mihály francia becsületrendje

A Magyarország című esti lap 1931. február 17-i számában jelent meg a következő híradás:

Babits Mihály és Bartók Béla a francia becsületrend lovagjai. A költő és a követség nyilatkozott a kitüntetésről.

A magyar kultúra két kiváló munkását magas külföldi kitüntetés érte. A francia kormány a *becsületrend lovagjaivá* nevezte ki Babits Mihályt és Bartók Bélát.

A kitüntetésről a francia követségen a következő felvilágosítást kaptuk:

– Most érkezett meg a leirat Párizsból. A kitüntetett művészeknek a hét végén fogjuk ünnepélyesen átadni a *becsületrend lovagkeresztjét*. A magunk részéről csak örülünk annak, ha a mi kormányunk is méltányolja a magyar kultúra kiválóságainak munkáját és ilyen kitüntetésekkel is fokozza a két ország kulturális barátságát.

Beszélgettünk Babits Mihállyal is, aki a következőket mondotta:

– Tegnap kaptam meg a hivatalos értesítést. Egyebet nem tudok mondani az ügyről. A leirat csupán azt közli, hogy a francia kormány a becsületrenddel tüntetett ki. Természetesen nagyon örülök ennek a kitüntetésnek, amelyet az irodalom és a művészet házában kaptam.

Sem az eddigi Babits-életrajzokban, sem külföldi kapcsolatairól szóló tanulmányokban nem esik szó erről a nemzetközi kitüntetésről. A XX. század második negyedében két neves francia irodalmár élt a magyar fővárosban. Hozzájuk fordultam fölvilágosításért. (Így sikerült tisztáznom Babits francia kitüntetésének történetét.)

François Gachot író és művészettörténész 1924 és 1949 között különböző hivatalos kulturális funkciókban huszonöt esztendő-t töltött Magyarországon. Pályáját Jean Cocteau titkáráként kezdte Párizsban, mint ilyen, került a Nouvelle Revue Française szerkesztőségébe, ahonnan a francia külügyminisztérium külföldi francia intézmények igazgatóságának nevezett osztálya budapesti állást ajánlott föl neki. Gachot hamarosan bejutott a magyar irodalmi és művészeti élet kellős közepébe. Számos magyar remekművet fordított franciára, s a vezető francia folyóiratokat rendszeresen tájékoztatta a magyar szellemi életéről, modern magyar művészekről pedig francia nyelven képes monográfia-sorozatot is írt. Munkatársa volt a Nyugatnak is. A XX. század második negyedének magyar szellemi életében nem volt olyan jelentős alkotó, akit ne ismert volna. Babitsról a következőképpen emlékezik:

A Centrál Kávéház heti összejövetelei Babits körül mindig emlékezetembe idézték párizsi létezésem utolsó hónapjainak összejöveteleit... Gide körül, ahol a Nouvelle Revue Française törzsgárdája szokott összegyűlni... Azáltal, hogy a Nemzeti Múzeum közelében levő lakásán gyakran láthattam Török Sophie társaságában, hogy egyre jobban le-

igázott nemes alakja, mely emberi természetével tökéletes harmóniában volt – költői lényegéből hatolt át valami belém, s ez nyitotta meg az utat ahhoz, hogy megértsem azt a szómágiát, mely verseiből áradt.

Gachot-hoz intézett kérésemre a következő választ kaptam:

Nizza 1976. március 19.

Kedves dr. Gál!

Tegnap kaptam kézhez levelét és a két könyvet. Nagyon örültem a könyveknek. Még nem olvastam, de tudom előre, mennyire érdekes számomra. Köszönöm szépen.

Babitsra vonatkozó kérdéseire sajnos nem áll módomban erről több felvilágosítást nyújtani. Az utazásairól nem tudok. Ami a Légion d'Honneurrel illeti, azt megérdeklődöm a külügyminisztériumban. Ha külföldről van szó, az előterjesztés az illető országban működő diplomáciai képviselő útján történik. Ebben az esetben egy Franciaországban élő személy ezt az előterjesztést például a francia kultuszminisztériumhoz nyújtotta be, kedvező véleményt kérnek az illető ország diplomáciai képviselőjétől.

Miután nem tudom a pontos dátumot, mikor kapta Babits és Bartók, félek, hogy azt a választ kapom, hogy nehézségekbe fog ütközni felkutatása az ügynek, ami az erre vonatkozó levelezést illeti.

Gondolom az akkori francia követ értesítette Babitsot és Bartókot, hogy megkapták a Légion d'Honneur.

Nem emlékszem 1930-ban ki volt a követségen a kultúratteché. Azt hiszem Jean Carrère volt. 1939 óta nyoma veszett.

Bizonyára tud arról, hogy az ostrom idején a Fő utcai Francia Követség majdnem teljesen leégett. Lehetséges, hogy az erre vonatkozó iratok elvesztek...

Lehet, hogy nem voltam Pesten, amikor átadták a kitüntetést az illetőknek.

Hol lehetnek jelenleg Babits és Bartók hagyatékainak erre vonatkozó dokumentumai?

Ha megérkezik a válasz a francia külügyminisztériumból, Önt azonnal értesítem.

Szívélyes üdvözlettel

Fr. Gachot

Gachot Pestre érkezésekor már egy éve az Eötvös-kollégium francia professzora és a pesti egyetem bölcsészeti karának francia lektora volt Aurélien Sauvageot. Ő 1923 és 1931 között élt Magyarországon. Az Eötvös-kollégium központi helyzete révén azonnal belekerült a nyelvtudomány és a korabeli irodalom nagyságainak körébe. Úttörő hungarológiai munkája az addigi legterjedelmesebb magyar–francia és francia–magyar szótár, amelyet Benedek Marcell és Balassa József közreműködésével szerkesztett. Nyolcévi magyarországi nevelő- és kultúrmunka után kinevezték Párizsban a Keleti Nyelvek Főiskolájának finnugor tanszékére, amelyet 1931-től 1967-ig vezetett. Magyarországi élményeit, a magyar kultúráról és a magyar történelemlről való tudomását megírta „Découverte de la Hongrie” (Magyarország felfedezése) c. munkájában. Budapesti éveinek terméke volt 400 oldalas Ady-monográfiája, ezt a Gestapo 1941-ben lefoglalta. (Három kiváló tanítványa, Armand Robin, Roger Richard és Jean-Luc Moreau az ő hatására és sugalmazására lett a modern magyar líra kiváló fordítójává.) A második világháború kitörésekor a francia tájékoztatásügyi minisztérium magyar előadója, 1944. december

18-tól pedig a párizsi rádió magyar adásának vezetője volt. Számos magyar fordításai közül Jókai, Móricz, Veres Péter és nem utolsósorban Babits műve is szerepel. Az ő *Timár Virgil fia* c. regényét franciára fordította André Gide kiadója részére. Mint fiatalakora óta szocialista, részt vett a párizsi magyar emigráció szervezeteinek kulturális tevékenységében. 1951-ben, 1965-ben és 1971-ben egy-egy magyar nyelvtant adott ki. Az utóbbi a magyar nyelv történeti fölépítését tárgyalja eredeti módon. Vannak azonban művei a finn nyelvről és a finn történelemről is. A budapesti ELTE bölcsészeti karának díszdoktora. 75. születésnapja alkalmából a Magyar Tudományos Akadémia emlékkönyvet adott ki tiszteletére.

Sauvageot professzor, akiről föltételeztem, hogy része volt Babits francia kitüntetésének kezdeményezésében, a következő magyar nyelvű levélben válaszolt kérdéseimre:

13100 Aix-en Provence,
1976. március 23.

Tisztelt Doktor Úr!

Nagy elfoglaltságom miatt sajnós, csak röviden lehet válaszolnom kérdéseire.

Helyesen értesült arról, hogy én jártam ki Babitsnak a becsületrendet. Hozzá kell pedig tennem, hogy döntő segítségemre volt az akkori budapesti követünk, Louis de Vienne, aki a francia külügyminisztériumban erélyesen közbenjárt. Az avatási ünnepen nem voltam jelen, mert elutaztam Párizsba néhány hétre. Amennyire emlékszem, csak a „Le Temps”-ban közöltek valami hírt róla. Babits neve a francia közönség előtt teljesen ismeretlen volt (és még mindig az marad). Hangsúlyoznom kell, hogy a nagy költőt nem azért részesítettük abban a kitüntetésben, mert nagyobb érdemei voltak a francia kultúra terjesztésében, hanem azért, mert régi, hagyományos szokás Franciaországban olyan magas színvonalú személyiségeket megtisztelni, akik kiválót műveltek a művészetben, irodalomban vagy tudományban, Babits azok közül volt.

Párizsi útjáról Babits sohasem beszélt velem. Mindig az volt a benyomásom, hogy semmiképpen sem ejtette bámulatba vagy lelkesedésbe a „szép ámulások szent városa”. Különböző beszélgetéseink folyamán inkább a magyar irodalomról volt szó. Hamarosan megtisztelt barátságával és 1928-ban franciára fordítottam *Timár Virgil fia* című kisregényét, amely megjelent Párizsban a Librairie Stocknál, régi jó barátom, a francia kritikus Lucien Maury révén.

Babitscsal utoljára 1934-i pesti tartózkodásomkor találkoztam. Súlyos beteg volt. Kivánságára mentem hozzá. Fekve találtam. Magunkra hagytak. Négyszemközt beszélhattünk. Ez alkalommal a politikára terelte a szót. Kifejezést adott a nemzetközi helyzet miatt aggodalmainak. Egyetértettünk abban, hogy háború lesz. Feltettük a hazáinkat, népeinket. Mélyen megilletődve távoztam el. Azt éreztem, nem fogom viszontlátni.

Köszönöm a szép könyvét, a cikkeit. Fogadja nagyrabecsülésem kifejezését.

Aurélien Sauvageot

A Becsületrend Nagykancelláriájának főtitkára közölte velem, a kitüntetés oklevelének dátumát: Babits Mihály a francia külügyminisztérium javaslatára, éppen fél évszázada, 1930. szeptember 17-én lett írói minőségében a Becsületrend lovagja.

A költő ünnepi alkalmakkor tüntetően hordta gomblyukában a Becsületrend piros szalagját.

(Magyar Nemzet 1981. febr. 19., 37. évf. 42. sz. 4.)

Babits és Ortutay

„Különböző természetük, ellentéteik ellenére is egyformán tiszteltem Babitsot, Móricz Zsigmondot, bár igaz, hogy személyes kapcsolataim néprajzi kutató létemre is összehasonlíthatatlanul elevenebbek voltak Babits Mihállyal” – írja Ortutay Gyula egy vallo-másában. Ennek több oka is volt.

Ortutay eredetileg görög–latin szakot végzett. Már ez is közel hozta őket egymáshoz, mert fiatalabb bölcsész ismerősei többnyire magyar vagy modern nyelvi szakos tanárok lettek. De egy másik összetartó kapocs is volt köztük: Szeged. Ortutay és legközvetlenebb barátai, Radnóti Miklós és Tolnai Gábor a szegedi egyetemen végeztek, így a két évig Szegeden tanárkodó Babitscsal volt közös témájuk. A Buday György eredeti falmetszeteivel megjelent Székely népballadák rendkívül tetszett a népköltészet iránt egész életében érdeklődő nagy költőnek. Nostalgiaja Erdély iránt végig megmaradt, és egyik forrása lett Bartók Béla iránti rajongásának. Sík Sándor, a Baumgarten-díj bizottságának akkori tagjaként a Székely népballadákért javasolta kedvenc tanítványát a nagydíjra, amit Babits első ízben 1936-ban örömmel juttatott neki.

Ortutay akkoriban került Pestre, első állása az Országos Széchényi Könyvtárban a helyettes főigazgató, Rédey Tivadar titkársága volt. Rédey tudvalevőleg Babits legrégebb, óvodás korabeli barátja volt, családjával szinte hetenként összejártak. Ennek köszönhető, hogy Babits otthonába is bejutott. Török Sophie, a költő felesége nem utolsósorban a fiatal folklorista ösztönzésére fordult Bartók felé, akiről aztán annyi remek fényképfelvételt és hanglemezt készített. Ortutay, mint a rádió képviselője, kijárta, hogy Bartókról, Kodályról, Lajtháról hangmezőfelvételt készítsenek. Szerencsére Babits hangját is megörökítették; az *Esti kérdés* című hatalmas költeményét utánozhatatlanul eredeti hangján akkor olvasta be Babits.

Még nem vizsgáltuk meg, de részletesebb összehasonlítást érdemelne kettőjük azonos fölfogása a népköltészetéről. Babits már 1917-ben kifejtette azt a nézetét, hogy a népköltészetet sem a névtelen tömeg hozza létre, hanem egy-egy kivételes népi tehetség élménykincse, képzelete és költői adottsága alkotja meg az összevetet, amit aztán a népdalénekesek és mesemondók tovább csiszolnak. Ortutay hasonló szellemben alkotott meg saját elméletét és bizonyította be aztán egy-egy általa fölfedezett nagy népi mesemondó egyéni alkotásának közreadásával ennek igazát. Részben a Gunda Bélának juttatott kolozsvári néprajzi tanszék helyébe kárpótlásul, részben pedig éppen népmese-gyűjteményei és elméleti munkái miatt kapta meg 1942-ben a második Baumgarten-díjat. Közben jól jött egy néprajzos szakértő a Nyugatnak is, volt aki a szociográfia, etnográfia és etnológia újabb hazai és külföldi kiadványait ismertesse. Illyés Gyula két fontos munkáját is ő mutatta itt be.

Babits halála után, a háború kellős közepén összes kézirateit szerencsére összecsomagolták és bizonyos óvóhelyre mentették. Özvegye azonban súlyos idegmegrázkódta-

tása következtében időlegesen elvesztette emlékezőtehetségét, és a felszabadulás után úgy nyilatkozott, hogy minden megsemmisült Buda ostroma alatt. Ez azonban nem bizonyult valónak, és éppen Ortutay kultuszminisztersége idején sikerült hosszas kutatás után megtalálni a nagy értékű hagyatékot a pannonhalmi apátság pincéjében.

Ortutay Gyula levelei Babits Mihályhoz

1.

Bp. 1935. XII. 28.

Igen Tisztelt Szerkesztő Úr!

Többször kerestem eredménytelenül telefonon, hogy boldog ünnepeket kívánjak s a Néprajzi Múzeum dallamainak meghallgatásáról beszéljünk. Most megírom, hogy január 4-én, 9-én és 11-én Lajtha nagyon szívesen megmutatná a dallamokat, délelőtt. Kérem, hogy válasszon terminust és értesítsen, s engedje meg, hogy boldog új esztendőt kívánjak igaz tisztelettel

Ortutay Gyula

2.

Bp. 1936. I. 23.

Kedves Szerkesztő Uram!

Négy-öt hasztalan telefonálás után így jelentem be, hogy Széchenyi dőblingi hagyatékát már szombaton szétkapkodták, hétfőn hiába akartam megszerezni. Pár példányt dobtak csak a piacra: vásárlási trükk.

Vajon kapok-e választ – Lajtha is szeretné tudni – a Néprajzi Múzeum meglátogatása ügyében?

A Nagyságos Asszony kezét csókolja, s
Szerkesztő Uramat igaz tisztelettel s
szeretettel üdvözli
Ortutay Gyula

3.

Budapest, 1936. V. 12.

Kedves Főszerkesztő Úr!

Bocsánatodat kérem a késésért, de nemcsak a munkám volt sok, hanem a saját „szakmám” szégyenének kipellengérezése is lelkiismereti problémák elé állított. De Cs. Szabó Laci mindenképp sürgetett s íme itt küldöm a két idézetet helymegjelöléssel együtt.

A Nagyságos Asszony kezét csókolja s igaz tisztelettel üdvözöl:

Ortutay Gyula

4.

Bátorliget, 1936. IX. 9.

Kedves Ilonka és Mihály,
 miután a megcímzés nehéz munkáján átestem, tán nem lesz alkalmatlan ez a pár sor: követem a nyári levélírás formuláit. Olyan kicsi községből írom ezt a levelet, ahol még posta sincs, itt föl se adhatom. Inkább nagyobb tanya-település ez. Körül szép nyírligetek, tölgyerdők, ákácok, berkek és – uradalmak. Nem akarom kihasználni ezt a táj-helyzetet, de így van: az erdő inkább segít itt a parasztságnak, mint az uradalom. Ez már azonban unalmas törvény. Ha az eső nem esne állandóan, az idő bizonyára nagyon szép lenne. Sajnos esik s már egy pár cipőm el is ázott. De nem tréfálokosom keserű sorsom fölött: csakugyan nagyon rossz időt választottam s az út mindenütt sár, víz. Még csak ez a szerencse, hogy egy olyan öregemberre találtam itt, aki eddig ismeretlen mesékkal lát el. Pár napja vagyok itt, de már több mint száz kézirat oldalt teleírtam meséivel s még pár napig mindig fog mesélni. Így hát az utam nem vész kárba, mert különben érdemest itt alig találtam. Egy értéket még: a teljes magányosságot: témákat érlel és ad s jó nyugalmat. Eleinte ijesztő és kegyetlen volt ez a falusinál is nagyobb, kegyetlen magány, de most már megszerettem: szembesít önmagammal és eddigi „eredményeimmel”. Szigorúbbá s egyben megértőbbé tesz.

De most vettem észre szégyenkezve, hogy mennyit is fecsegek itt magamról ennek a levélnek az ürügyén – valahogyan meg kellett írni mindezt. Ma úgy esett az eső, hogy délután már csak leveleket s lapokat írtam s a sok hivatalos hangú „üdvözlét” közben oly jó volt pár őszinte szót is leírni. Talán nem kapok ki érte.

De be is fejezem már ezt a levelet. Ha hazaérek s ha szabad lesz, sok érdekeset mesélhetek erről az útról. Addig is igaz tisztelettel és szeretettel üdvözlétét küldi:

Ortutay Gyula

5.

Budapest, 1937. okt. 25.

Kedves Mihály,
 itt küldöm új könyvemet. Pár napja jelent meg. Magam szerettem volna személyesen átadni, de gondoltam, hogy nem zavargok most. S bevallom bűnöm: az Athenaeum könyvemen is dolgozom. Remélem, e nagy termékenység után pár pihenő hónap is jut nekem – igen fáradt vagyok már.

Ilonka kezét csókolja, Téged pedig igaz tisztelettel és
 szeretettel üdvözlöl:

Gyula

Nem tudom, a címzés jó-e?

6.

Budapest, 1938. VI. 15.

Kedves Mihály,
 igen nagy zavarban és szégyenkezéssel írom ezt a levelet s csak az vigasztal meg némiképp, hogy tudom: mások is a Te segítségedet kérik majd ebben az ügyben és pártfogá-

sodat. Ezért szántam rá magam elsősorban s azért is, mert az a szerencsétlen barátom, akiről szó van, megérdemli a segítséget. Nem csűröm-csavarom: Hont Ferencről van szó. Ő teljes anyagi tönkremenetelében, mint végső menedékhez fordul a Baumgarten Alapítványhoz, hogy valami, pár száz pengős segílyt kapjon s ezzel legalább ideig-óráig rendbe szedhesse életét. Mióta tudom, hogy a Tempefői előadását szívesen néztéd végig s láttad azt a nagy küzdelmet a szegényes és megalázó lehetőségekkel, rászántam magam erre a levélre. Hont Ferenc a közönség előtt most úgy áll, mint a sikeres rendező, holott a Tempefői csak a színházat kiadó tulajdonosnak hozott jövedelmet, neki csak deficitet. Amellett Szegeden nem engedélyezték a darab előadását, pedig ettől remélte ügyei jobbrafordulását. A szerencsétlent most váltó, lakbér egyaránt szorongatja, a színházi iskolánál, ahol eddig tanított, összes tanártársaival együtt (Aschert is pl.) elbocsájtották. Jelenleg egy fillér jövedelme sincs s reménysége: semmi. Valóban megértem, hogy alig van kiút számára s a segíly legalább hónapokra, őszig megmentené, amikor tán újra csinálhat valamit.

De én igazán nemcsak a nyomorára appellálok, hiszen nyomorgó ember van elég. De irodalmi munkássága is indokolná ebben a helyzetében a segítséget. Két folyóiratot szerkeszt, számtalan s érdekes cikket írt, három könyve jelent meg (A színjáték, Színház és munkásosztály és a Színészi képzelet fejlesztése címűek) és tudomásom szerint már régóta dolgozik egy igen érdekes könyvön: A magyar közönség története című munkáján. Csakhogy ebben a testileg-lelkileg megroppantó hajszában abbahagyta ezt is. S írói munkássága mellett, a Tempefői is bizonyíthatta, rendezői munkája is becsületes.

Nagyon nehezemre esett megírnom ezt a levelet, pedig tudom, hogy Hont Ferenc megérdemel minden baráti szót. De nem szeretném, ha félreértenéd ezt a pár sort, hiszen eltekintve minden egyébtől, igen ellenszenves előttem minden úgynevezett „protekció”. Viszont jól látom ennek a szerencsétlen embernek az életét s hiszek benne, hogy egy kis segítség újra talpra állítaná s bizonyos, hogy jó munkával hálálná meg. Kedves Mihály, ne haragudj levelemért s ne neheztelj meg rám s ha csak egy mód van rá segíts barátom. Soha többé, mint ezelőtt sem, nem zavarlak ilyen kínos kérésekkel.

Küldöm Chesterton önéletrajzát is, gondolom érdekes olvasmány lehet, én sajnos, nem tudtam még csak bele se kezdeni. Magam rettenetes hajszában vagyok, mert az a finn út, útlevel, vízum és valuta problémáival, minden időmet lekötí és összezavarja eddig még aránylag világos fogalmaimat az utazásról. A Magyarságtudomány számaint megkaptad?

Ilonka kezét csókolja, Ildikót is üdvözli s Neked mielőbbi teljes gyógyulást és jó, pihentető nyaralást kíván:

Gyula

7.

Helsinki, 1938. VI. 28.

Kedves Ilonka és Mihály,
Finnország olyan szép, hogy Kodolányi könyve sem ronthatta el, Észtország oly kedves, hogy Marconnay jelenléte sem ártott. E két zavaró momentumtól eltekintve nagyon szép út ez és az esztergomi viszontlátásig igaz tisztelettel és szeretettel küldi üdvözlét

Gyula (Ortutay)

8.

Szeged, 1939. VI. 3.

Kedves Ilonka,
ha már a könyvnapon nem tudtam elbúcsúzni, engedje meg, hogy a 10 éves érettségi találkozómról mondjam a kezét csókolom-ot. Itt jöttem rá ismét, hogy nem vagyok 18 éves.

Mihályt igaz tisztelettel és szeretettel üdvözlő s Magát kérem ne haragudjon.

Kezét csókolja
Ortutay Gyula

9.

Kedves Mihály,
mielőbbi teljes gyógyulást kíván és ismét szép, békés napokat

Ortutay Gyula
Kemény Zsuzsa

10.

1939. júl. 15.

Kedves Ilonka és Mihály!
Csak épp jelentkezünk: oly szép minden itt s oly emberi, hogy jobb egyelőre bámulni és csodálkozni.

Ortutay Gyula
Zsuzsa

Párizsi képeslap, a Notre Dame

11.

B(alaton)mária fürdő, 1939. VIII. 15.

Kedves Ilonka és Mihály,
ezúton jelentjük be, hogy házasságot kötöttünk és a fáradalmakat pihenjük ki. Ez utóbbi a jó.

Sok-sok szeretettel
Ortutay Gyula
Zsuzsa

12.

Kedves Ilonka és Mihály!
Páris után – Kárpátalja, nem panaszkodhatom a változatokra. A jövő hét végén Zsuzsával szeretnénk ellátogatni Esztergomba, ha nem zavarunk.

Sok üdvözetet küld
Ortutay Gyula

Ildikó itt láthatna sok állatot, növényt.
Csókol Schöpflinné

13.

Kedves Mihály,
itt küldöm a megszerzett Gulyás köteteket s Cs. Szabó könyvét: Imaginary Biographies-t.
Arányi Máriának a Rádióval írtam Ilonka ügyében levelet.

Ilonka kezét csókolja, Téged igaz tisztelettel és szeretettel üdvözöl
Gyula

Jegyzetek a levelekhez

Több levél is bizonyítja, hogy Ortutay készséggel állt Babits rendelkezésére, hogy a népköltészet iránti érdeklődését kielégítse. Az 1. és 2. levélben említett Lajtha László akkoriban a Néprajzi Múzeum egyik igazgatója volt. Ortutayval együtt indították meg a rádió költségén magyar népdalénekesek hangfelvételeit. Lajtha 1945 után a rádió zenei osztályának vezetője lett. A 4. levélben említett mesemondó Fedics Mihály, akinek irodalmi értékű mesekincsét Ortutay kiadta. (Második kiadása 1978 karácsonyára jelent meg.) Az 5. levélben említett Athenaeum-könyv a Magyarország felfedezése sorozatnak a betiltás miatt már meg nem jelent kötete. A 6. levélben említett Hont Ferenc akkoriban a Független Színpad című folyóiratot is szerkesztette, – ebben Babits Mihály is nyilatkozott arról, miért nem jár színházba. A 7. levélben Kodolányi János Suomi titka című finnországi útinaplójáról van szó. Marczonnay Tibor nyilván litván felesége miatt vett részt a társasutazáson. A 10. szám képes levelezőlap Párizsból; Radnóti Miklóssal együtt jártak ott Ortutayék; ugyanakkor egyszerre több magyar író volt Párizsban.

A 4., 5. és 6. levél a Magyarságtudomány levélpapírján íródott, ennek Ortutay volt a szerkesztője. A 7., a 9., a 10., a 11. és a 12. levél, illetve levél Esztergomra van címezve Babitséknak az Előhegyre.

Ortutay Gyula Babits Mihályhoz intézett levelei az Országos Széchényi Könyvtár Babits-hagyatékában találhatók, számuk: Fond III. 969–971.

(Tiszatáj 1983. dec., 37. évf. 12. sz. 62–67.)

SZÉLJEGYZETEK

Jegyzetek Babits Mihály két új könyvéről*

„*Oedipus király és egyéb műfordítások*”

„A magyar nyelv egy kiváló formaművész ajkán nagyszerű összegezője lehetne a világirodalom formakincsének” – írta Babits első tanulmánykötetében, az *Irodalmi problémák*ban. Nos, a világirodalom formakincse itt van összehalmozva ebben az új Babits könyvben Anakreontól Verlaine-ig és Theokritosztól Poe-ig s közben a kimagasló három óriás: Szophoklész, Shakespeare, Goethe. Az a kiváló formaművész pedig, akinek eljövételét a fiatal Babits áhította, nem más, mint ő maga, hiszen „a formák virtuóza” hat verseskönyvével ezt bebizonyította.

Ez a gazdag kötet a legjobb Babits-könyvek közé tartozik, helye közvetlenül a nagyszerű tanulmánykötet, a *Gondolat és írás*, a *Kártyavár*, a *Halálffiai* és a két utolsó verseskötete mellett van.

Mi a Babits-fordítás lényege? – Sorra kell venni a XX. század első három évtizedének legjobb magyar műfordítóit. Tóth Árpád, a legszebb magyar költői nyelv írója, elsősorban csodálatosan friss és viruló magyar nyelven fordított (elég itt ezekre a fordításaira gondolni: Milton, Shelley, Keats, Rimbaud, Samain). – Szabó Lőrinc a világirodalom legnehezebb formáit válogatja ki s fordítja bámulatos ügyességgel (I. Omar Khájjám, Coleridge, Baudelaire, Verlaine, Stefan George fordításait). Kosztolányi Dezső fordításai újraköltések, elég itten két Shakespeare-fordítására gondolnunk, ha Shakespeare történetesen magyarnak született volna, úgy írta volna meg a Téli regét vagy a Rómeó és Júliát, ahogy Kosztolányi lefordította.

No és Babits? – Ő elsősorban az élő, a beszélt nyelv írója, nála a természetesség a fontos. A mai költők közül Babits nyelve áll legközelebb a köznyelvhez. Az ő műfordításai egy európai látókörű tudós és egy nagy költő remekei. A kettő nála eggyé válik, s ami ebből a vegyületből kikerül, az a babitsi. Mint költő, átéli az idegen művet és mint tudós, földolgozza. Ez a kettős munka teremt olyan műremeket, mely azonos az eredetivel s mégis gyökeresen új, mégis egészen magyar és egészen Babits-munka. Ő mindazt, ami Tóth Árpádban, Szabó Lőrincben, Kosztolányiban jó és használható, egyesíti magában. Nagyszerűen észlelhető ez a közös Babits–Szabó–Tóth-féle Baudelaire-fordítás (Les fleurs du mal, 1923).

Érdekes például, hogy hogyan fordít ő s nagyon jellemző rá. Egy szekszárdi vakációján lefordította A vihart. A meglévő magyar fordítást csak a saját fordítása elkészülte

* A napokban jelent meg a budapesti könyvpiacra Babits Mihály két új könyve az Athenaeum kiadásában. Sietünk olvasóinknak tudomására hozni ezt, hiszen Babits minden új sikere Szekszárdnak és Tolna megyének is újabb dicsőséget jelent.

után olvasta el. Semmi nem zavarhatja biztos és helyes ítélőképességét. S milyen ízes és természetes dunántúli színek és hangok vannak benne. S bárki megértené.

Csak el kell olvasni az Oedipust, vagy az Iphigeniát, milyen ógörög s milyen goetheien német és mégis mennyire magyar és modern. Annyira magyar és modern, mint Petőfi Coriolanus fordítása és Arany Hamletje.

Babits tehát ezekkel a fordításokkal méltán szegődik a XIX. század három nagy műfordító-költője: Vörösmarty, Petőfi és Arany mellé. Csakhogy az ő műfordítói munkássága sokkal terjedelmesebb: a remek Dante! Babits Dantéja! és az apró dolgok meg a prózák!

Áldott magyar irodalom, melynek ilyen meglepetései vannak, mint ez a könyv. Drága magyarság, melynek ilyen nagy élő művészei vannak, mint Babits.

„A torony árnyéka”

„Hiszek a művészetben, amely kinyitja elénk a világot, amely kiröpít a pontból és pillanathoz, amely katolikussá és a kozmosz polgárává avat; l’art pour l’art ez és mégsem l’art pour l’art; mert éppen az, hogy nem helyi és pillanatnyi célokért harcol, éppen ez teszi egy nagyobb ügynek harcosává. Hiszek a művészetben, amely nem tagad meg semmit, sem l’art pour l’art, sem a naturalizmust; de túlnő mindeniken, mert nem rabja semminek.” Ez Babits önvallomása a művészetről. Érvényes és jogos ez erre a kötetre is, amely huszonhárom, azaz az összes rövidebb elbeszélést foglalja magába. Olyan koszorú ez, amelynek legszebb darabjai bárkinek is díszére válnának, bár Babits teljes kifejezési tere nem az elbeszélés, mint pl. Tamási Áronnak.

Babits első könyve első oldalára a sohamegnemelégedés himnuszát írta be. Azóta hősen, szüntelen, lélegzettelen fut és tör előre. Ő maga mondja, hogy gazdagságában szegénynek érezte magát és fáradtságában nyughatatlannak. – *Nyugalanság völgye*. Ez harmadik verseskönyvének mély és kifejező címe. Ő a nyugalanság költője, a természet és a világ örök nyugalansága lüktet benne. Világerők nyugtalan szeizmográfja ő. Az ember vergődését, vívódását, változását vizsgálja és kutatja mindig.

Az emberben sötét és ismeretlen mélységek vannak. Az ember és a világ között állandó diszharmónia forog fenn, ebből harmóniát akar létrehozni és itt van minden tragikumának és komikumának forrása. Babits nagyszerűen érzi ezeket a legfinomabb remegéseket és izgalmakat térre és időre való tekintet nélkül.

Az *Aranygarasról* vagy a *Fűszálról* írt meséjének tiszta veretét ugyanazok a titokzatos erők feszítik, mint a csodás *Mithológiát* vagy a *Odysseus és a szirének* történetét. A fantasztikus novellának pedig csak az amerikai vagy az angol irodalomban vannak olyan példái, mint *A torony árnyéka* vagy a *Húsokról és csontokról* szóló.

„Le style est l’homme” és a Babits-prózának itt és a *Halálfiái* legszebb fejezeteiben ugyanaz a friss és modern ritmusa, mint Debussy zenéjének, André Gide Le Faux-monnayeurs-ének vagy James Joyce Ulyssesének. A *Karácsonyi Madonna* a legfölső fokot jelenti, amit a magyar próza tisztahang és zeneiség dolgában ma elérhet.

Ez a hang vonul végig az egész könyvön, és hol halkán, hol fortissimóban csap föl. A hang lényegében ugyanaz és az ember nem tudná megmondani, melyik darab keletkezett tizenöt évvel ezelőtt vagy tavaly, mert fejlődés itt nincs, ezek kész és önmagunkban lezárt darabok.

Fejlődés? Babits fejlődése?

Kosztolányi hét évvel ezelőtt ezt írta róla:

„Tökéletesen jött, – készen és nem kellett látnia ezt vagy azt, nem kellett elmennie koldusélményekért ide vagy oda, csak megnyilatkoznia, mert kincsét az örökkévalóságból hozta. Fejlődése nincs. Vannak nagy költők is, akik megszerezték a halhatatlanságot. Ő nem ilyen. Mindig folytonosság volt, a szakadatlan Egy. Halhatatlannak született.”

(Tolnamegyei Újság 1931. júl. 11., 13. évf. 54. sz. 1–2.)

Babits Mihály és Reményik Sándor nagy tanulmányt írt Illyés Gyuláról, a kiváló tolnamegyei származású költőről

Illyés Gyuláról ezeken a hasábokon többször esett már szó: Rácegrespusztán született, Bonyhádon járt gimnáziumba; tavaly Baumgarten-díjban részesült. Most jelent meg harmadik könyve. Első két kötete általános sikert aratott, most ezzel a harmadikkal olyan elismerést kapott, amilyenről fiatal költő csak álmodhat: Babits és Reményik, a két jól ismert költő írt róla nagy tanulmányt a Nyugatban és az Erdélyi Helikonban.

Babits Mihály, mint az új népiességek Erdélyi József mellett legkiválóbb képviselőjéről ír és ezzel fejezi be lelkes cikkét: „– régen rémlett már, formauntság ködén s izmusok útvesztőin keresztül, a magyar és népi formák feltámasztása s korszerűvé tétele, mint legfőbb lehetőség, legnehezebb és legszükségesebb feladat. Sokat írtam erről és sokat viaskodtam vele. Mily öröm tudni, hogy vannak fiatal új költők, akik ezt a feladatot már el is végezték! És ez több, mint formai feladat. A nép versével a nép lelkéből jön be valami az irodalomba, nagyobb egyszerűség, nagyobb tisztaság, a „százados szelíd szegénység” szelleme. Ennek a szellemnek a költője Illyés, aki tud a népe lenni anélkül, hogy a kultúrát megtagadná és a kultúráé, anélkül, hogy a népet. Tud magasra szállni és lágy maradni, s gyengéd szeretetet és igazságot sugározni Dózsa seregében. Ideális forradalmár a régi és örök fajtából; megérdemelte volna, hogy kevésbé érzéketlen és értetlen korban szülessen.”

Íme a két kiváló tolnamegyei költő, büszkeségeink, kart karba öltve harcolnak az igazi kultúráért és az igazságért.

De nemcsak az itthoni irodalom siet Illyést köszönteni (a Nyugat legújabb számában Schöpflin Aladár, a híres esztétikus írt róla), hanem a megszállt Erdély is üdvözli hódoló köszöntéssel. Reményik Sándor, akit általában a mai Erdély legjobb költőjének tartanak, szintén szép tanulmányt írt Illyésről. Végigelemzi finoman legújabb kötetét és ezeket fűzi hozzá: „Így valóban csak a nép fia lát, megajándékoz bennünket újra gazdag és eredeti népi fantáziával, annak szülötteivel. De aki így lát, az Dózsa Györgyből csodálatosan tud Arany Jánosba áthangolódni. És ez az ereje, ez a nagy művészete.” Aztán: „Nekünk pedig, akik kimondottuk azt a szót: *Erdély*, még különösen is jólesik a lokálpatriotizmusnak, minden fajiság gyökerének, talán minden művészet gyökerének az az átható földszaga, földíze, mellyel Illyés Gyula felénk leheli: *Dunántúl*.”

(Tolnamegyei Újság 1932. ápr. 30. 14. évf. 33. sz.)

Babits új esszéi

Babits összegyűjtött munkáinak *Ezüstkor* c. kötete huszonöt esszét foglal magába, harminckét év terméséből kiválogatva. Ez a hatalmas és díszes kötet megközelítő teljességet adja a magyar irodalom körén kívül eső Babits-tanulmányoknak, tartalmazza tehát a *Gondolat és írás* meg az *Élet és irodalom* irodalomtörténeti jelentőségű fejezeteit, a kötet utolsó harmada pedig az 1930 óta keletkezett tanulmányok válogatott darabjait. Az egész kötet kitűnő tájékoztató egy irodalom és filozófia határterületein járó nagy szellem életművéből, és arra ösztönöz, hogy megkíséreljük, legalább vázlatosan, Babits gondolkodói műveit korszakolni és rendszerezni.

Első pillantásra is kiderül, amit amúgy is sejtettünk, amit az *Összegyűjtött művek* mindennél hatalmasabban fognak bizonyítani (erre egyébként még visszatérünk e folyóirat hasábjain), hogy Babits életében és munkásságában korántsem választhatók és határolhatók el a költői, szépprózairói és esszéirói periódusok. Minden mindennel összefügg, esszék mellékmondatai a nagyversekben folytatódnak, versek, műfordítások tanulmányokban lelik meg elméleti igazolásukat. Költészetének méltatói már többször ábrázolták egymásra következő életkorainak ízlésváltozását; mért nem kísérlik meg egyszer esszéin végigvinni magatartásának módosulásait a társadalmi változásokra? Az *Ezüstkor* egymagában is szépen mutatja (s a nagy Nyugat-írók közül egyedül Babitsnál észlelhető), mit jelent az esszé etizálódása. A tündéri változatok boszorkány-ügyességű fiatal poéta doctusából a világháború rázza föl az emberiesség teltszavú dalnokát, hogy aztán a forradalom és ellenforradalom nyugtalanság-völgyén átgázolva, a magyar közönség énekesévé váljék. Természetesen a tanulmányok is híven tükrözik ezt a változást. A filológia és filozófia berkeiből alig húsz év alatt az európai kultúra és a magyarság sorskérdéseinek szédítő örvényébe került költő fennhangon diktálja ma famulusainak az örök csillagok megtartó ígeit. A gondtalan békeévek játékfilozófiája a háború rémségeiben válik sötét gondná és gyötrő felelősségérzetté. Babits 1917-ben írt egy eddig érthetetlen módon nem eléggé méltatott tanulmányt. A „*Veszedelmes világnézet*”-re gondolok, nem túlzás ezt az írást a csontig ható háborúsversek, a *Fortissimo*, a *Húsvét előtt*, az *Új esztendő* mellett emlegetni. Mi tette lehetővé a világháborút? – kérdi és hamar ráakad a feleletre: az antiintellektualizmus, az antiracionalizmus: „Az értelmetlen iszonyokba való belenyugvás csak oly korban képzelhető, mely elvesztette hitét az Ész, a Ráció erejében. Mikor az emberek hinni, kívánni sem merik már az ész szerint való életet.” De tisztában van vele, hogy az új racionalizmus nem lehet azonos a 18. század lapos racionalizmusával. Nem véletlen, hogy a sokat emlegetett Írástudók árulása bevezetésében önmaga utal erre a hajdani művére. A fontos megnyilatkozások mind azt ismétlik, mind ide térnek vissza: az *Ezüstkor* emelkedett pátosza, a középkort újraértékelő *Amor Sanctus*, az európai nemzethez intézett Benda-szózat bátor visszhangja, és nem utolsósorban az Apollóban megjelent *A humanizmus és korunk*, melyet nem győzünk

majd eleget idézni. Babits, mint mondtuk, nagyon jól látja, hogy a 18. század racionalizmusa nem aktualizálható ma már, és ami legfőbb hibája, önmagában gyöngye fegyver az egyre hevesebben támadó antiracionalista irányzatokkal szemben. Hiszen már nem is az értelem, a ráció, de az emberség, a humánus maga van veszélyben. S ekkor akad rá az évekig keresett fogalomra. Pedig csak saját pályáját, saját életműveit kellett volna szemügyre vennie. „Valójában nincs igazabb harcosa az életnek, mint a humanista, az Ember ügyének nincs hasznosabb szolgája. A legveszélyeztetettebb pontot őrzi ő, és kulturális embersége mindinkább azonosul a morális emberséggel... Ki védi meg az Ember hírnevét, az Ember lelkét, a kultúrát, amit pár évtized nagyszerű munkájával felhalmozott, kiépített magának? A legmagasabbat, amit az ember alkotni bírt! S ami egészében maga az ember, az emberiség szelleme és öntudata! A kis csoport, mely ezeket kész őrízni és rejtegetni a kezdődő barbár idők viharai között, valóban megérdemli a humanista nevet, mert amit tesz s amit képvisel, a legtisztább humanizmus, azaz emberiesség.”

Aki ezeket az ígéket épp e hasábokra írta (a tanulmány az *Ezüstkor* utolsó darabja), az emberiség szellemi kincseiből a legtöbbet közvetítette a magyarságnak, vitán felül a legnagyobb élő magyar humanista. S amint e kötetének új esszéi bizonyítják, a Nyugat nagy írói közül az egyetlen, aki a változó idő új jelenségeit tudomásul vette és a maga előkelő mértéke szerint megítélte.

(Apollo VII. 1938. 189–190.)

Babits „elfelejtett” angol műfordításai

A Nagyvilág 1966/10. számának 1560–1562. oldalán Réz Pál „Kosztolányi és Babits elfelejtett műfordításai” címmel öt olyan angol versfordítást közöl, amely huszonnégyszer először, 1942-ben „Babits és az angol irodalom” című könyvemben már megjelent. V. D. Barker, J. Drinkwater, J. Galsworthy, W. de la Mare és S. Sassoon verseinek Babits-féle fordításai idézett munkámban, amely a Debreceni Angol Dolgozatok VII. kötete, a „Babits ismeretlen angol fordításai” című fejezetben (123–127. old.) található. Ugyanitt a „Babits angol fordításainak jegyzéke” című fejezetben (130–133. old.) nevezett fordítások lelőhelye is meg van adva. A 122. oldalon stíluskritikai adatokkal igyekszem a fordítások szerzőségét igazolni. Ezt a könyvemet annak idején Halász Gábor a Magyar Csillag 1942. decemberi számában ismertette. A fasiszta „Egyedül Vagyunk” fölháborodásának adott kifejezést, hogy egy ilyen tárgyú könyv a háború idején az Egyetemi Nyomda Könyvesboltjának kirakatában látható. A könyv belekerült a legújabb akadémiai magyar irodalomtörténetbe is. (V. kötet, 273. old.) De foglalkozott vele Babits-cikkében Rába György is. (Nagyvilág, 1961/11.) Nem lehet tehát azt állítani, amit Réz Pál állít, hogy az „irodalomtörténet, sőt a bibliográfia sem vett tudomást róluk... ezek a versek... mindeddig csak a Nyugat hasábjain jelentek meg magyarul”.

Vannak viszont tényleg kiadatlan angol és egyéb fordításai Babitsnak. A Baumgarten Alapítvány kuratóriuma engem bízott meg 1950–51-ben a Babits-hagyaték rendezésével. Ekkor nagymennyiségű kiadatlan fordítás-kézirat meglétét állapítottam meg. Beszámoltam róluk többek között Illyés Gyulának, aki Révai Józsefnek is megemlítette őket, más fontos kiadatlan kéziratokkal együtt. Akkor Révai válasza az volt, hogy Babits rehabilitálásának még nem érkezett el az ideje, s így összes művei kritikai kiadására vagy kiadatlan kéziratának megjelentetésére akkor, 1952-ben nem kerülhetett sor. Most viszont talán már itt lenne az ideje.

Réz Pál életrajzi adataihoz a fordított költőkről szeretnék egy megjegyzést fűzni. V. D. Barker ma az ENSZ egyik főtitkárjelöltje, 1929–31-ig Pesten a Pázmány-egyetem bölcsészeti karának és az Eötvös Kollégiumnak volt angol lektora, illetve tanára. Jó barátja volt Babitsnak, Gyergyainak, Hatvanyinak, Karinthynek, Kosztolányinak, Szerb Antalnak, nem együkről szép tanulmánya is megjelent angolul. Babitscsal nagy levelezése maradt fenn. Végül az újra közölt verseket ő, Barker választotta ki Babitsnak és a Nyugatnak.

(Nagyvilág 1966. dec., 11. évf. 12. sz. 1918–1919.)

Babits és Illyés a Tiszánál

Egy-egy versük háttere

Babits két évig élt Szegeden és utána Fogarasra menet csak átrobogott a Tiszántúlon. 1927-ben járt ugyan Debrecenben, de többször is eljutott a Nagykunságra. Írt is erről egy verset, amelynek hátterét az irodalomtörténetírás eddig nem próbálta megfejteni. Ez a „*Vasárnapi impresszió, autón*” valamennyi gyűjteményes kötetben benne van. Szövege a következő:

Vasárnapi impresszió, autón

Barna sár-szökökút feccsen, gépkocsink fordulva reccsen;
jobbfelől a Tisza habja lustán villan pillanatra;
úgy állnak partján a fűzek, mint hajuk-mosó vén szűzek:
meghajolva és kifűzve lógtatják fűrtjük a vízbe.
De billen a föld alúlunk s a falú felé gurúlunk,
Bús gyümölcsös lankad itt és egy kidőlt-bedőlt kerítés:
két galamb a kapu-íven gubbaszkodik primitíven:
lud-felhő zubban körültünk, barnán gágog vissza tülkünk;
ugatás és harang-foszlány fullad el zajunkban osztán.
Vége a litániának, kocsmánál gyűlnek a lányok.
Mi már a mezőt vágatjuk, a falut az estre hagyjuk:
lányokat, templomot, kocsmát, nénit és pipáló gazdát
fölvillantva, s tűnve, hullva, – mintha nem is lettek volna.
Ki mondja meg, mi az élet? Mi élünk-e vagy ők élnek?

A vers keletkezése jóbarátjának, Baumgarten Ferenc végrendelete óta kurátortársának a Baumgarten-alapítványban, a kitűnő irodalmár ügyvédnek, Basch Lórántnak köszönhető. Baschnak sógorával, Schweiger Ödönnel együtt földbirtoka volt a Tisza túloldala-lán. Nagyhátpusztá volt ez a kis mintabirtok, utolsó postája Cibakháza, vasútállomása Homok, Szolnok megyében. A Basch-nővérek (Nini, Lián és Edit) itt éltek 1938-ig, amikor a birtok értékesítése után Rómába költöztek és ma is ott élnek. A három nővér közül Babitsék legjobb barátságban Basch Edit festőművésznővel voltak, aki Török Sophie-t és magát Babitsot is lefestette. Rengeteget utazott külföldön és hosszú levelekben számolt be külföldi élményeiről barátnőjének. A Babits-hagyatékban található levelezésben nemcsak kedvenc Olasz-, Spanyolországából, Portugáliájából, Párizsból, az osztrák és svájci havasokból található üdvözlések, járt ő nővéreivel Indiában is, Isztambulban, Rhodos szigetén, sőt még a Szaharában is. Tapintatára jellemző, hogy Babits fiatalkori

rajongó cikkére emlékezve a Provence-ból Mistral arcképét küldte meg neki. A harmincas években már sokat betegeskedő Babits ritkán tudott külföldre utazni, a nagyvilágról információkat Basch Edit és nővérei szállítottak neki javarészt. De nemcsak külföldi útjaikról, magyarországi bolyongásaikból is értesítették. A Dunántúlnak és Erdélynek épp oly rajongói voltak, mint a Hortobágnak: „Szép itt nagyon – írta Basch Edit –, egyszer együtt kellene ide eljönni.”

Babitsék, akik esztergomi tuszkulánnumukon kívül egy-egy rövid szekszárdi vagy pécsi látogatástól eltekintve, többnyire csak ritka vasárnapokon jutottak el vidéki városok Nyugat-matinéira, szívesen jártak le Nagyhátpusztára. Bizonyos fokig ez volt számukra a teljes kikapcsolódás. Itt nem vették körül őket irodalmárok, legalább is nem ostromolták a magyar irodalmi élet híreivel és pletykáival. A közelben Homokon egyetlen költő lakott, szegény Bányai Kornél. Ha a szolnoki művésztelepről valaki kilátogatott, mint pl. Fényes Adolf, az már szenzációnak számított. Babits Petőfi nagyalföldi verseit nagyon szerette, Petőfi és Juhász Gyula a Magyar Alföld természeti szépségeit plántálták szívébe.

A pusztán ritkás fából álló ligetben egy kis Ámor-szobor tövében szeretett üldögelni a költő, vagy a nagy diófa alatt, de az almafák között és a rózsaliget körül is szeretett olvasgatva sétálni. Külön szobája volt a kis kúriában, ahol zavartalanul dolgozhatott. Török Sophie itt kezdte írni orvos-regényét. Basch Edit a természet rajongója volt; hozzájuk írt leveleiben elragadtatással ír az Alföld faunájáról: „Egy magyar ökör nyugodt elbámészkodásában benne van az egész pusztai élet minden nyüzsgésével és zajával. A bivaly egész különösen humoros állat, s olyan monumentális, mint egy épület. Imádom ezt a pusztai életet. Sehol nem veszek annyira tudomást a földről, égről s a min-

denségről, mint itt. Valahogy békés szeretettel, jóindulattal vagyok tele az egész világ iránt.” Babitsék egyik ott-tartózkodásakor kiesett egy kis golya a fészekből; tíz napig nem teniszezték, ott ápolták a golyát, mindaddig, amíg egy nap kibontotta szárnyát s nagy ívben elszállt a legelőre, hogy többé vissza ne jöjjön. A kis Babits Ildikó a kocssal, Józsa Pali bácsival élvezte a hintó és szekér örömeit. A két család a Tiszára is kirándulgatott, Basch Edit egyik levelében azt kérdezi: „A ti hármas képetek a Tiszán nem rossz, nem találod?” – Babitséknak ez a tiszai képe azonban még nem került elő. Mellékelten látható azonban az 1932 előtti egyik kirándulásból a virágzó almafák alatt sétálva olvasgató Babits fényképe. Az országos mezőgazdasági kiállításon tenyészmarmaráival több ízben első díjat nyert gazdaságból ősszel aztán rendszeresen érkeztek Pestre a szebbnél szebb almák és a boros demizsonok.

Babits Nagyhátpusztán

Babits eddig ismeretlen háttérű és forrású tiszai verse egy vasárnapi délután Pestre hazatérőben tapasztalt élményeit örökíti meg. Soltész Katalin „Babits Mihály költői nyelve” című könyvében (Budapest, 1965.) érdekes észrevételeket tesz a tiszatáji természet és tájszólás megörökítéséről a versben: „Ha a középrímeket követve kétfelé tördelném sorait, elvesztené az alföldi síkon végigrohanó autó perspektíváját” (42. l.); „Az *osztán* szó rímhelyzetben fordul elő, falusi tájképet fest, ami megfelelő környezetet teremt a népies hangalakú szónak”. (73. l.)

*

Illyés Gyula is járt egyszer Nagyhátpusztán, éspedig Pap Károllyal együtt. Pap Károlyné most megjelent visszaemlékezéseiben ír erről. Illyésnek is van egy remek verse találkozásáról a Tiszával. Ez a Bartha Miklós Társaság Új Magyar Föld című folyóiratában

jelent meg. (II. szám, 66–67. l.) Illyés versesköteteiből kihagyta, pedig a Nehéz föld és a Sarjúrendek korszakának egyik legremekőbb darabja. Illyés nemegyszer kelt át a Tiszán, járt Debrecenben is (írt is erről verset), járt Hódmezővásárhelyen, Békés megyében a Lélek és kenyér anyagát gyűjtögetve feleségével, járt a Nyírségben (erről Váci Mihályról írt nekrológiájában emlékezik meg). Ez volt első találkozása a Tiszával, 1929 nyarán.

A Tiszánál

I.

Cibakháza alatt ma este
Láttam először életembe
A Tiszát, némán folyt a gát
Közt, mint Petőfi versin át.

Pap Károllyal jöttünk, vitázva,
Hogy fölértünk a kopár gátra
Elnémultunk, a vén folyó
Elnyelte, mint nyugodt bíró

Gondolatunkat és forgatván
Vitte kuncogva, rángó hátán
Mosolyt villantva, – mint a hab
Fordul és tűnik a gondolat!

Néztem a folyót némán, s mintha
Ezer gondja rajtam át folyna,
Értettem titkos szemvetését,
Nyugalmát s örült gáttörését.

A túlsó parton egy paraszt
Kapált, – ó tudtam, ugyanaz,
Akit Petőfi látott hajdan
Izzadni gondban, kínban, bajban.

Hunyt a nap. Az ég peremén
Úszott egy véres költemény
És lent a folyó haladt vér és
Tűz közt, mint fájó szülő-vérzés.

II.

Lobogó síkság és köröskörül
A végtelen ég, mint földő,
Alatta tompán fortog a heves
Délben a táj és tajtékozva fő.

Hajlonganak a zöld nyárfák a szélben,
Gyökerük tépi a talajt,
Mintha mennének... minden lépéssel
Szívemig rántok egy-egy néma jajt.

Az én földem ez is, örök magány
Susog a lombokból felém.
Az én népen ez is... tört szemek
S rángó dühök a szájak szegletén.

Nem jutott nekünk ebből a földből
És nem fog jutni egy falat.
Lépnék s kiáltanék. S zajongok, amíg
egy röggel be nem tömök szájamat.

(Jászkunság 1972. jún., 18. évf. 2. sz. 59–62.)

Babits a Tátrában

Babits a *Halálftai* végén felsorolja, hogy hosszú éveken át készülő nagy művét hol írta, s Újtátrafüred is szerepel az alkotás színhelyei között, sőt ez az utolsó helység. A regény 1927 áprilisában jelent meg, tehát Babitsnak hónapokkal azelőtt kellett ott lennie. Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában őrzött Babits hagyatékban több olyan dokumentumra akadtam, amely pár adatot tartalmaz a nagy író tátrai tartózkodásáról.

Több útlevele közül, sajnos, éppen ez nem maradt fenn, de megvan fürdőigazolványa a kedvezményes vasúti utazásra, van egy nagynénjétől, a híres szekszárdi Nennétől a Tátrába küldött levelezőlap, egy újtátrafüredi nőismerősük egyik levelében szó van tátrai tartózkodásának jótékony hatásáról, és végül mindezt megkoronázza egy fénykép, amely a költőt a tátrai csúcsok alatt örökíti meg.

Hogyan került Babits éppen Újtátrafüredre és éppen a Palace Szanatóriumba, nem lehet megállapítani, de közeli föltevés, hogy az egy évtizede odajáró és a tulajdonossal jó barátságban levő Tóth Árpád ajánlhatta neki. Jóval karácsony előtt kellett indulniuk, mert Az Est-lapok triászának (Pesti Napló, Az Est és Magyarország) délutáni orgánumban, a Magyarországon már az 1926. december 25-i, tehát a karácsonyi szám közli *Vonaton, Tátra felé* című versét. A pesti taposómalomból kiszabadulva már a vonaton is verset írt az új izgalmakról és a reá váró élményekről:

Vonaton, Tátra felé

Világ, világ, mily gyönyörű
tudsz lenni, és milyen csunya!
– Még szép volt reggel, bár a Tél,
mint egy levetkezett tavasz,
csontig mezítelen és kacér...
De jött a hó, s a régi Hegy,

a Három Hegyek elseje!
(Világ, világ, mily gyönyörű
tudsz lenni, és milyen csunya!)
A hegy, a hegy a régi még,
noha, úgy vélném, a fenyők
rosszkedvűn rázzák águkat.

De nem! cukros kép, elcsúszó
Karácsony-ábrák, szenttelen!

(Világ, világ, mily gyönyörű
tudsz lenni, és milyen csunya!)
... És mord zshivaj, szoros kupé,
s a nyelv... s a táj is... idegen:

csunyább (vagy szebb?) mert másoké.
Ily könnyű, otthonos vidék,
elkenni ismert arcotok?
Világ, világ, mily gyönyörű
tudsz lenni, és milyen csunya!
(Nevükből vetkezett csucskok!)

De mindegy! Élek és futok!
Név, ember, birtok, balgaság!
Övék? Miénk? A hó vakít
s már mámor ez a hóderű!
Világ, világ, mily gyönyörű
tudsz lenni! (Mi vagyunk csunyák.)

A vers az új Csehszlovákia határait még át nem lépett javakorabeli magyar állampolgár gondolatait tükrözi.

Babits képtelen volt tétlenül pihenni. Szabó Dezsőnek nincs igaza, amikor azzal vádolja, hogy az élettől idegen, elvonatkoztatott író volt. Bár éppen Szabó Dezsőnél sokkal többet utazott külföldön is és itthon is, a magyar vidéken, élményei valóban nem túl nagy területet fogtak át. Azt a keveset viszont, amit bejárt, mind költészetté, irodalom-má nemesítette. A *Halálfiainak* a Tátrában írt befejező részletei fogarasi tartózkodását idézik újra, de lehet, hogy ezek a fejezetek a havasok világának költői megörökítésével tátrai tartózkodása nélkül eszébe sem jutottak volna, vagy legalább nem ilyen frissen írta volna meg őket. Többször is visszater a havasok megjelenítésére: „Mintha gipszből lettek volna, már fehéren ragyogva rajzolódtak a barnáskék égre.” – „Külön világban élsz, kétezer méter magas világban; s a havasok testvérekül intettek le rá.” – „Láthatókká lettek a gyémánt csúcok, s ez a látvány mintha megtisztította volna a levegőt. Mászor eltűntek a csúcok, mintha a föld nyelte volna őket; de szellemük ott kísértett, a levegőnek valami gyémántos hidegségében.” – „Így ringott ő ilyen reggeleken, a mosolyok sugárhálójában, a havasi nap alatt.” – „A csúcok néha egész közel jöttek, különösen reggel; s ilyenkor mintha csupa cukorból lettek volna; máskor fenyegetőek, sötétlilák voltak...”

Karácsony előtt indultak a Tátrába. Tehát a kedvezményes vasúti jegynek ilyen kései dátuma kissé érthetetlen, de az is lehet, hogy föl sem használták. A Čedok ívnagságú okmánya, rossz magyar fordítással: „Füüdőigazolvány a viteldij mérséklésének elérésére”, az üdülőhely Správa Kúpelov Nový-Smokovec, a kiállítás időpontja 1927. jan. 3. A Nenne válasz-levelezőlapján azt írja nekik: „Nagyon örülünk, hogy olyan jó helyre találtatok és jól érzitek magatokat. Boldog újévet kívánunk.” Ez a BUÉK-ot kívánó lap az Újtátrafüredi Palace Szanatóriumba van címezve. Egy, hazatérésük után, 1927. február 11-én kelt levél Újtátrafüredről Anica aláírással többet mond ottilétükről. Ez Babits

nejének, Török Sophie-nak szól: „Szerettem volna arról hallani, hogy az itteni pihenés mégis csak jót tett az Uradnak. Remélem, hogy ez ezentúl nem fog borzasztó ritkán történni. Cseh barátnőd itt van még. A cseh miniszter már el is ment. Nem tudom, a *Kártyavár* német kiadását minő célból küldte fel az Urad. Légy szíves erről értesíteni. Talán valakinek ígérte? Vagy a miniszteré? Akkor elküldjük neki.” Tehát a cseh kormány egy tagjával is találkoztak. Hodža lehetett, akinek ott villája is volt, a nevesebb magyar vendégekkel ott szívesen találkozott? Vagy másvalaki utazott le Prágából arra a hírre, hogy a magyar irodalmi élet vezető alakja jött el a Tátrába pihenni? – nem tudjuk, de az újtátrafüredi bejelentőkből talán még meg lehet állapítani.

A csehszlovákiai magyar kutatóknak kell utánajárniuk a további nyomok összefüggésének a tett színhelyén és a korabeli sajtóban. Babits tartózkodásáról a Pesten és az ő hagyatékában található adatokat összeszedtem, de bizonyára találni még továbbiakat Csehszlovákiában. A modern magyar irodalom ott járt nagyjainak (Ady, Krúdy, Móricz, Hunyady Sándor, Cs. Szabó, Bóka stb.) tátrai tartózkodása még földolgozásra vár. Ezt a feladatot azonban nehéz Budapestről elvégezni.

(Irodalmi Szemle 1972. [júl.], 15. évf. 4. sz. 367–369.)

Gaál-aláírás 1917-ből

Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának Babits-hagyatékában találtam egy több aláírással ellátott levelezőlapot, amelyen Gaál Gábor sajátkezű aláírása is szerepel.

Moholy-Nagy, eredeti nevén Nagy László, tanítványa volt Babitsnak Szegeden. 1920-ig tartotta vele a kapcsolatot, és számos meleg hangú, hálás szövegű levél és levelezőlap bizonyítja ragaszkodását hozzá. Az 1971 őszén megtalált írások kópiáját a Moholy-Nagy családdal és körükkel kapcsolatot fenntartó esztergomi művészettörténésznek, Bodri Ferencnek adtam át közlés végett. Ő a Szegeden megjelenő Tiszatáj című folyóiratnak dolgozta föl az anyagot, hogy az ugyanott már megjelent, szegedi összeköttetéseket ismertető és Péter László ottani könyvtáros készítette adatgyűjteményt kiegészítse. Ebből a cikkből azonban kimaradt a most itt ismertetett dokumentum, mert ez nem Moholy-Nagy neve alatt volt katalogizálva, hanem az „Olvasók levelei” feliratú gyűjteményben.

Moholy-Nagy egy rajzot is készített a levelezőlap aláírásokkal ellátott oldalára, ez mintha egy kávéházi asztalnál, kalapban, ülve, Babitsot ábrázolná.

A levelezőlap 1917. november 17-én kelt. Szövege:

Üdvözlök tisztelői:

Nagy László
Gaál Gábor
Hevesi Iván
Begyáts László
Zsolt Béla
Garami Árpád
Szitáry Zelma

Gaál Gábornak ez valószínűleg egyik legkorábbi irodalmi társaskapcsolata. Érdekes maga a társaság is: Hevesi Iván, a későbbi kitűnő műkritikus szintén Babits tanítványa volt, de már Újpesten. Begyáts László Komlós Aladár és Darvas János társaságában adott ki, mint Bodor Aladár tanítványa, Losoncon egy verseskönyvet 1912-ben, 1945 után a Pátfőiskola professzora volt Budapesten, majd megváltoztatott néven a budapesti egyetem Bölcsészeti Karán az ókori világtörténet tanára. Zsolt Béla akkor kezdő költő, a későbbi antihitlerista polgári liberális publicista, az aláírás idején még Babits tanítványának vallotta magát, de később ellene fordult. Az utolsó két névről nem tudtam megállapítani semmit.

(Kortárs 1972. okt., 16. évf. 10. sz. 1537.)

Babits és Illyés

Az első világháború óta eltelt fél évszázad magyar irodalmának két legsokoldalúbb, leg-
egyetemesebb és legnagyobb írója, Babits és Illyés Tolna megyei származású.

Ahogy maga Ady is őt tekintette egyetlen méltó költőpárjának, a nemzet is Babitsban látta az utódot. Babits volt 19-ben a Nyugat főszerkesztője, az egyetemen ő lett a modern magyar és a világirodalom professzora és számos 18–19-es országos kulturális szervezet vezető személyisége. Jól tudta, hogy Ady dantei mérete és hangja után új, egyszerűbb költészetre van szükség. Az egymás után fölbukkanó új költők csak részben valósították meg, amit várt. 1930 körül azonban valósággal mint új tűzhányó a tengerből, föltűnt egy tökéletesen új hangú költő, Illyés Gyula. Történetesen éppen akkor vette át Babits Mórival együtt a Nyugat szerkesztését. A líra és a kritika Babits rovata lett. Korlátlan teret biztosított földijének, az új nagy költőnek.

Illyés élt is az alkalommal. Párizsi öt évből a leghaladóbb irodalmi irány, a szürrealizmus formai és stílári vívmányait hozta haza, itthon pedig, mint Gide Kongót, egy új ismeretlen földrészt fődözött föl. A nemzet alatti magyarságot: „Emberek élnek itt! Hajótlan hajósok, atlanti idők feledettjei, Kik feledve hajdani útjukat honukat már önmagukat is feledik.”

Petőfi, a Bezerédyek, a Perczelek, a Csapók reformkorából és szabadságharcából 1930-ra nem maradt semmi, csak hunyorgó parázs. Illyés hatalmas tüdeje kellett, hogy országos lángra szítsa.

Babits Nyugatjának hasábjain és könyvsorozatában jelentek meg egymásután Illyés tősgyökeres népi költészetének korszakos jelentőségű darabjai, az Íme az én népem, a Három öreg, az Ifjúság, A Kapos völgye, A kacsalábon forgó vár, az emigránsok műveinek ismertetése, a dunántúli magyarságért fölemelt kiáltó szava, – országos, sőt nemzetközi visszhangot kiváltó írásai.

Ezek csontja velejéig megrázták Babitsot, mint azt a Három öregről, az Oroszországról, a Puszták népéről szóló tanulmányai tanúsítják. Illyés roppant befolyást gyakorolt rá. A 20-as években a „nyugtalanság völgyé”-ben hanyódó költő egyszerre maga is nemzeti és emberi öntudatának csúcsára emelkedett, Illyés felelősségteljes írásműveinek hatása alatt új nagy teremítő korszaka bontakozott ki. Babits életének és munkásságának utolsó évtizede Illyés stílári és tematikai hatása alatt áll. A *Jónás könyve* és a kései versek, akárcsak Illyés Két kéz című költeménye és hatalmas háború utáni történetfilozófiai költeményei mindkettőjüket Berzsenyi, Csokonai, Vörösmarty, Kölcsey, Arany és Ady mellé sorakoztatják.

Illyés többször is elkísérte nagy barátját szülővárosába. Nemegyszer idézte keserűen egy látogatásuk szégyenletes epizódjait: saját rokonsága éppúgy nem ismerte föl Babits nagyságát, akárcsak a pöffeszkedő dzsentrí bürokrácia. Mindketten Anteusként tértek vissza szülőföldjükre. Halhatatlanná tették Tolnát. Ahogy Babits Szekszárdot és kör-

nyékét, úgy Illyés Rácegre, Simontornyát, Cecét, Ozorát. Őnekik azonban a szülőföld, a kis haza a nagyvilág tükörképe, az emberiség nekik kiosztott műhelye.

Illyés Babitsról azt tanította, hogy a két világháború között föleszmélő emberiség legnagyobb szelleme volt. Róla rengeteg idegen nyelvre fordított könyve alapján pedig azt mondhatjuk, hogy az emberiségnek, legalábbis Európának föleszméletője a magyarságra. Őrá is igaz és érvényes, amit Babitsról hirdetett:

„Köszönjük neki a példaadást arra, milyen emberré kell válnia a magyarnak s méltó embervoltunkban milyen magyarrá kell továbbfejlődnünk. Köszönjük neki a méltó hazát s a népek hazáját, Európát, melyet úgy szerzett meg, hogy szellemünk határait a végteleenségig terjesztette.”

(Tolna megyei Népújság 1972. nov. 2., 22. évf. 259. sz. 6.)

Babits és a Baumgarten-alapítvány

Babits irodalomszervezői tevékenységével nemcsak a Nyugat szerkesztése, hanem a Baumgarten Alapítvány gondozása is szorosan összefügg.

Baumgarten Ferenc tehető budapesti nagypolgár volt, bérház- és részvénytulajdonos, aki vagyonából megengedhette magának, hogy Németországban és Svájcban tanult és élt hosszú évekig. A század első éveiben még a magyar történeti folyóiratokban is megjelentek cikkei, később csak német nyelven publikált. A magyar szellemi életet azonban Berlinből is figyelemmel kísérte és 1916 óta éveken át ostromolta Babitsot a megismerkedés vágyával. Baumgarten Babitsot tartotta a legnagyobb modern magyar írónak és gondolkodónak. Amikor a húszas évek elején sem Svájc, sem a Tátra nem tudott hanyatló egészségén segíteni, elhatározta, hogy végrendelkezik és vagyonát a magyar írókra hagyja. Terve az volt, hogy irodalmi alapítványt létesít, amely a humanista és haladó magyar írók megélhetését megkönnyítse; az évdíjak szétosztására az általa nagyra becsült Babitsot szemelte ki. A rokonok azonban megtámadták a végrendeletet és maguknak követelték a gazdag örökséget. Évekig tartó pörösködés kezdődött és ebben Baumgarten nagy német íróbarátainak, köztük Thomas Mann-nak bátor kiállása a magyar írók érdekében döntötte el a pört. A kuratórium mellett tanácsadó testületet szerveztek, ebben a vezető írók és tudósok vettek részt: Ambrus Zoltán, Fülep Lajos, Gellért Oszkár, Illés Endre, Mátrai László, Mikes Lajos, Osvát Ernő, Rédey Tivadar, Schöpflin Aladár, Sik Sándor, Szekfű Gyula, Thienemann Tivadar, Voinovich Géza és mások. Az alapítvány minden évben az adományozó halála napján, január 18-án osztotta ki évdíjait és jutalmait, év közben pedig segélyeket adott az arra rászoruló íróknak. 1928 és 1950 között több mint 200 magyar író és tudós részesült évdíjban és sok száz jutalomban és segélyben. Elsősorban természetesen a Nyugat köréhez tartozó idősebb írók, valamint az esszéíró nemzedék, a népiek és különösen az erdélyiek kerültek sorra. Egy-egy évdíj legalább egy esztendőre nyugodt megélhetést és alkotómunkát biztosított.

Az örökhagyó azonban Babitsról sem feledkezett meg: kikötése az volt, hogy a jövedelem egynolcad része őt illeti meg, mint kurátort. Babitsnak 1919 után nem volt havi fix jövedelme, nyugdíját 16 évi tanári szolgálataért csak 1928-ban kapta vissza, és az is csekély összeg volt. Anyagi helyzete így megjavulván, öröklakás vásárlására és külföldi utazásokra gondolhatott, esztergomi vityillóját nyaralóvá tudta bővíteni, telkét tághíhatta úgy, hogy csaknem két évtizeden át néha az év felét is ott tudta tölteni. Babits az alapítvány anyagi és szellemi hatalmával példátlan tekintélyhez jutott, sem korabeli társaság, sem folyóirat nem tudta vele fölvenni a versenyt. Jellemző, hogy demokratikus és humanista hagyományai olyan elismerésben részesültek még a felszabadulás után is, hogy az alapítvány csak 1950-ben szűnt meg.

Az alapítvány jogtanácsosának, dr. Basch Lórántnak hagyatékából most került állami tulajdonba a Baumgarten Alapítvány jegyzőkönyveinek, ajánlásainak és iratainak ha-

talmas tömege. Alkalmam volt elsőnek átnézni a rendkívül értékes irodalom- és művelődéstörténeti anyagot. Referálásom nyomán a Magyar Tudományos Akadémia illetékes szervei elhatározták a Baumgarten Alapítvány okmány- és levéltárának mielőbbi kiadását és ezek alapján a Baumgarten Alapítvány történetének megírását. Basch doktor hagyatékából értékes Babits-kéziratok is előkerültek, hiszen Basch nemcsak a Baumgarten Alapítványnak volt jogtanácsosa, hanem Babitsnak magának is tanácsadója jogi ügyeiben, és így bizalmasaként sok kéziratot és levelet őrzött meg.

A Baumgarten Alapítvány iratainak földolgozása Babits életének egy széleskörű és fontos tevékenységére fog fényt vetni és meg fogja világítani a magyar irodalomban példátlan súlyú és felelősségű irodalomszervező és emberbaráti szerepét.

(Tolna megyei Népújság 1973. ápr. 8., 23. évf. 82. sz. 9.)

Beck Ö. Fülöp, Babits szobrász-barátja

Születésének századik évfordulóján a budai várban a Magyar Nemzeti Galéria új helyiségeiben emlékkiállítás nyílt meg műveiből. A 45-ös ostrom alatt eltűnt nagy szobrász és éremművész nevét azóta is keveset emlegették, inkább szobrász fia, Beck András vált ismertté. Ő is, Márta lánya is kiránduló partnerem volt a 30-as évek első felében egyetemi hallgató koromban. Diáktársaim édesapját azonban sosem ismertük meg, valahogy már történelmi személyiség volt számunkra. Tíz évvel idősebb volt Babitsnál, akinek egyik legjobb barátja, mindenesetre legjobb szobrászművész-barátja volt. A képzőművészek között Babitsnak a XX. század legnagyobb magyar művészei között volt néhány barátja. Az őt emlékezetes arcképén megörökítő Rippl-Rónai, a Dante-illusztrátor Fáy Dezső, az Ady-szobor és -síremlék alkotója, Csorba Géza és a legnagyobb élő magyar festőművész, Bernáth Aurél. Beck Ö. Fülöp egyik legjobb szoborportéját készítette Babitsról.

A Babits-hagyatékot rendezgetve találtam számos baráti hangú levelére és több közös fényképekre. A Babits emlékkönyv már közölte azt a közös képüket, amely az esztergomi nyaralóban készült és Osváttal, Kosztolányival, Tóth Árpáddal örökíti meg őket. Itt közölt kettős fényképük, Babitsné Török Sophie felvétele, az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának Babits-archívumából az egyik legszebb darab, azt a Babitsot

állítja elénk, akit még halálos betegsége nem kínzott meg, aki derűs önbizalommal és másokat bízató tekintetével néz a világba. Az 1930-as évek elején készülhetett ez a felvétel. Ilyen volt, amikor Szekszárdról édesanyja izenetével először fölkerestem – az impozáns férferő, a jószívű pártfogó, a segíteni akaró jó tanár megtestesülése. Beck Ö. Fülöp szoborportréja Babits-abszrakt, hogy úgy mondjam, örök vonásait faragta kőbe. Gyakori együttlétük módot adott neki az alapos megfigyelésre.

A száz éve született Beck Ö. Fülöp Bécsben, Párizsban, Münchenben végezte tanulmányait, majd hosszabb olasz- és németországi körutat tett. 1910-től Gödön rendezte be műtermét. Országos hírűvé a Nyugat emblémájával lett, Mikes Kelemen mint az urbánus magyar író példaképét, jelképesen mint az akkoriban száműzött modern magyar irodalom szimbólumát helyezve a címlapra. Az érem volt kedvenc műfaja, vagy 500 érme maradt fenn. A Tanácsköztársaság fémpenzeinek mintáját ő készítette. A magyar klasszikusok és nagy modern ismerőseinek portréját is elkészítette éremben vagy mellszoborban.

Számos köztéri szobrán kívül templomokban is vannak szobrai, így Szent Sebestyéné és Szent Ferencé. Móricz Zsigmondot is kőbe faragta. Nevezetesebb érmei: a Rákóczi-, a Kazinczy-, a Petőfi-, az Arany-, a Liszt-, a Szinyei Merse-, a Gyulai Pál-, az Ady-, a Riedl-, a Ferenczy Károly-, a Stein Aurél- és a Strindberg-érem. De kisplasztikáján, érmein és plakettjén, valamint mellszobrain és portréfejein kívül számos síremléke is fennmaradt. Tervezett Gárdonyi-, Madách- és Luther-szobra sajnos nem került kivitelezésre.

Babitsnak szobrász-barátja műalkotásairól egyetlen méltatás maradt fenn. Ezt Hatvany Lajos hagyatékában találtam, ez Babits hozzá intézett kiadatlan levele, amelyre Hatvany a következő jegyzetet írta:

Ady Endre maszkját küldtem el Babitsnak. 1919. február 20. Hatvany.

A levél maga így szól:

Vörösmarty Akadémia

Nagyon köszönöm a becses küldeményt. A fej gyönyörű. Igazán hálás vagyok. Addig is, míg személyesen megköszönöm, maradok

hálás üdvözléssel
Babits Mihály

Beck Ö. Fülöp nagyrabecsülését és ragaszkodását nagy költőbarátjához híven tükrözi 1938. szeptember 8-án hozzá intézett levele, melyben a *Jónás könyve* fölötti elragadtatását fejezi ki:

Kedves Mihály!

Talán már el is felejtettél, olyan régen nem volt találkozásunk. Betegségedben is beértem közös barátoktól kapott hírekkel, ha szorongtam is néha a rosszabb fordulatok idején. De most nem hallgathatok. Olyan gyönyörűséget szerezteél, – olyan oktatást, sőt leckét adtál nekem a Jónás históriájában, hogy meg kell köszönöm... Te súlyos megpróbáltatások után is ilyen remeket tudsz nekünk ajándékozni.

Ölel híved
Beck Ö. Fülöp.

(Tolna megyei Népújság 1973. júl. 29., 23. évf. 176. sz. 9.)

Babits és a képzőművészet

Nagy képtárakban hogyha járok
megakad olykor a szemem
aranyozott, régi képeken;
fakult a szín, tördelt a vászon,
fátyolt kapott a régi arc,
s csak annál izgatóbb a rajz,
minthogyha három–négy évszázon
által egy mély szem nézne rám.

Babits egyik leghíresebb verse, a *Pictor Ignotus* kezdődik így, élénk bizonyágául fiatalkori rajongásának a képzőművészet iránt. Így végződik a vers:

Rokonok vagyunk, régi testvér:
miként te cellád rejtekén,
rajzolgatok magamban én
s csak folytatom, amit te kezdtl.
Mi vagy te már? Rég földi rög:
de akit rajzoltál, örök.

Fiatal tanár korában második hazája Itália volt, első nagy élménye Velence – Firenze és Róma csak később került sorra. Ruskin magyar olvasója érthető módon lelkesedett Velencéért, ott jelenítette meg kedvenc régi magyar költőjét, Zrínyi Miklóst is. De bármennyire rajongott is fiatal korában Itáliáért, legközelebb mégiscsak a francia művészet állt hozzá. Élete legkitartóbb barátja, a Heidegger-utód Szilasi Vilmos, amikor kedveskedni akart neki, olyan drága francia művészettörténeti könyvekkel lepte meg, amelyeket ő maga nem tudott megvásárolni. Annál szomorúbb, hogy Párizsban csak futólag, alig egy hétig tartózkodott az első világháború előtt. Tervezett 1929-i franciaországi körútjából nem lett semmi.

Barátai, tanítványai, művészettörténész és műkritikus ismerősei jól tudják, kik a kedvenc festői, szobrászai, építészei, s ha ők – a jobb módú, magasabb rangú állami tisztviselők vagy jó keresetű szakírók – egy-egy külföldi útra mentek, Babitsot sebbnél-sebb művészeti lapokkal üdvözölték, ahogy ez hagyatékának mennyiségre sem csekély részéből látható. Fogarásról nemcsak Hatvany Lajos és Szabó Ervin igyekezett őt Pestre hozni; Petrovics Elek is meg akarta nyerni a Szépművészeti Múzeum könyvtárosának. (Sok kellemetlenségtől és üldöztetéstől kímélte volna meg magát, ha akár Szabó Ervin Fővárosi Könyvtárába, akár Petrovics Elek Szépművészeti Múzeumába szegődik könyvtárosnak, és nem akar mindenáron pedagógusi tevékenységet folytatni: nem fojtván ma-

gába az akkori középiskolai tanári mércén messze túlmutató radikalizmusát.) Ha nem is dolgozott művészeti könyvtárban, saját magának írnál szokatlan gazdag és sokágú művészeti könyvgyűjteményt szedett össze. Könyvtárának még az ostrom után megmaradt egyharmad része is hatalmas művészeti anyagot tár elénk. Ilyen sokoldalú személyes élmény a könyvekből szerzett tudomás révén egész életében vissza-visszatért a művészeti nevelés, a magyar művészet sorsának vizsgálatára és dokumentációjára.

A Nyugat maga kezdetől fogva nagy teret szentelt a modern magyar művészet reprezentatív irányainak és kiemelkedő személyiségeinek. De mintha 1930 után a már általa irányított Nyugat még az előző két évtizednél is több teret szentelt volna művészportréknak, művészeti mozgalmaknak és a magyar kiállítások módszeresebb megtárgyalásának. Nem volt XX. századi művészettörténetünknek és művészetkritikánknek olyan haladó művelője, aki ne került volna a Nyugattal és magával Babitscsal összeköttetésbe, ismeretségbe vagy egyenesen barátságba. Elég itt csak Fülep Lajos Magyar művészetének eredetileg a Nyugatban Babits szerkesztése idején folytatásokban megjelent fejezeteire gondolni.

Magyar festőkkel és szobrászokkal való baráti kapcsolatait elősegítette persze róla készült portréinak elkészítése. Rippl-Rónai számtalanszor reprodukált és legutóbb is Kardos Pál Babits-monográfiájára meg az Olcsó Könyvtár Babits-versantológiájára címlapként rákerült szép portrét – a mester éppen Babits első nagy betegsége után készítette – a költő kevésbé ismert gyönyörű búcsúversével, „*A festő halála*”-val hálálta meg. Móricz Zsigmond írta Babitsról: „Jó római fej. Nagyon szeretem a fejét.” Úgy látszik, művészeink is szerették Babitsot portretírozni. Mind a modernebb, mind a konzervatívabb portréfestők és szobrászok versengtek fejének megörökítéséért. Beck Ö. Fülöp nemcsak mellszobrot készített róla, hanem érmet is, Csorba Géza magyar panteonjába szánta arcmását. Halotti maszkját pedig Pátzay Pál faragta. A festők közül Tihanyi Lajos éppen legvívódóbb korszakában, a háború vége felé örökölte meg. Scheiber Hugó expresszionista portréja a proteusi Babitsot ragadja meg. Lühnsdorf Károly és Glatz Oszkár szokványosabb beállításban rögzítette. Ez utóbbit konzervatív módszere ellenére is szerette Babits: ott lógott dolgozószobája falán.

Beck Ö. Fülöp Babits portréját mintázza

Ám az öt megörökítő művészekon, barátokon, hagyományosabb modorú alkotókon kívül a legmodernebbek sem kerülték el figyelmét, többükkel személyes kapcsolatban is volt. Rendkívül becsülte pl. a Párizsban élő Csáky József kubista szobrait, jól ismerte az erdélyi Mattis-Teutsch Jánost. Műveinek illusztrátorai közül a Dante-díszkiadás pazar fametszeteit készítő Fáy Dezsővel élete végéig belső barátságban állt. Nagyra tartotta Buday Györgyöt, vele élete utolsó éveiben is levelezett. Diák-tanítványai és -barátai közé tartozott Moholy-Nagy László és Hevesy Iván (Moholy-Nagy szegedi diákjai révén került baráti közelébe. Hevesy pedig Újpesten volt egyik legjobb tanítványa.)

Fölszabadulás utáni megörökítőit és illusztrátorait a Petőfi Múzeum emlékezetes kiállításán mutatta be.

(Magyar Hírlap 6. évf. 325. sz. 1973. nov. 25., 8.)

Jászi Oszkár köre

Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának Babits-hagyatékában található a következő levél Jászi Oszkártól 1918. szeptember 24-éről:

Kedves Barátom!

Szíves soraid nagyon megörvendeztetek. Jólesik hallani, hogy egészséged javulóban van. És ha ehhez az eredményhez ez a kis pasaréti tej csakugyan hozzájárult: akkor kis intervencióm busás jutalomra talált! Csak pihend ki jól Magadat és térj vissza viruló egészségben, kedves Mihály! Nagy szükség lesz a Te tiszta és páratlan egyéniségedre az elkövetkezendő fergeteges időkben. – Szegény Ervin állapota nem javul, rosszabbodik. Nagyon kétségbe vagyok esve és félelemmel tekintek a jövőbe.

Arra kérlek, légy szíves a mellékelt korrektúrát postafordultával visszaküldeni, mivel az új rovatot a Te neved dicsével akarjuk elkezdni...

Kedves jó soraidat hálásan megköszönve, igaz szeretettel üdvözöl

tisztelő híved és barátod
Jászi Oszkár

Ez a pár sor magában foglalja három nagy magyar szellem egymáshoz való viszonyának tükröképét.

Az 1918–19-i forradalmak haladó mozgalmi között egyre többet emlegetett Lukács György-féle szervezkedés mellett volt egy másik szellemi agytröszt is: Jászi Oszkár baráti társasága. Ez nem kisebb személyiségeket vont hatáskörébe, mint Lukácsé. Jásziék Pasaréti út 79. alatti villájában 1917–18-ban vasárnaponként illusztris társaság gyűlt össze. Résztvevői a házigazda Jászi Oszkáron és költő-feleségén, Lesznai Annán kívül Szabó Ervin, Dienes Pál és Dienes Valéria, Madzsar József és neje, Jászi Aliz nevű nővére és – Babits Mihály.

Hogyan került Babits az 1918 előtti politikai és szellemi baloldalnak ebbe a jelentős társaságába? Az első nyom Lukács György két magasztaló bírálata a Holnap kötetéről a Huszadik Században, Jászi folyóiratában. Lukács ezekben Babitsot jelentőségében Ady mellé állítja. Nem lehet véletlen, hogy Szabó Ervin volt legjobban rajta, hogy az újonnan föltűnt nagy írótehetséget világ végi, fogarasi száműzetéséből Pestre hozza. Röviddel Pestre érkezése után ő kéri föl, hogy a Társadalomtudományi Társaságban részt vegyen az „Irodalom és társadalom” vitájában. Ezzel Babitsnak hat éven át szakadatlanul tartó előadói tevékenysége kezdődik a Társadalomtudományi Társaság szervezeteiben, így a Társadalomtudományok Szabad Iskolájában és a Galilei-körben. 1913-ban „Az anyag metafizikája”, „Dante” és „A magyar irodalom helye a világirodalomban”, 1914-ben „Az irodalmi oktatás problémája” és „A műfajok fejlődése”, 1916-ban „Vörösmarty”, „Az esztétika helye a filozófiában” és „A modern magyar dráma”, 1918-ban pedig „Új racionalizmus” címmel tart előadást. Hogy a két nagy szociológus egyet-

értően igyekszik Babitsot bevonni több irányú tevékenységükbe, arra jellemző, hogy az irodalom társadalmi szerepéről szóló ankéttra Szabó Ervin kéri föl, előadása kéziratát pedig Jászi Oszkár kéri el a Huszadik Század részére.

Kardos Pál, a legteljesebb Babits-monográfia szerzője írja: „Mind közelebb érzi magát Babits a politikai baloldalhoz. Ezt a közeledést két baráti viszony jelzi legvilágosabban: Babitsot újpesti, majd budapesti tanár korában a baráti szeretetig fokozódó kölcsönös megbecsülés és rokonszenv fűzi Jászi Oszkárhoz és Szabó Ervinhez... A három férfi barátsága gondolkodásuk, elveik nem kis részének közösségében gyökerezik... Jászi is, Szabó is finom érzékű olvasója, lelkes elismerője a Nyugat által képviselt új irodalomnak és az Adyé mellett Babits költészetének.”

Jászi és Szabó Ervin együttműködése a TT és a Huszadik Század irányításában magával hozta barátságukat. De szívesen fogadták maguk közé azt a sokoldalú fiatal házaspárt, akik aztán Babitsot bemutatták nekik. Dienes Pál a tiszttviselőtelepi gimnáziumban volt Babits kollégája, itt egymáshoz közel lakva éveken át Babits náluk ebédelt, hiszen *Dienes* Valéria szekszárdi származású rokona is volt. Dienes Pál maga az akkor legmodernebb matematikai irányt, a függvénytant és a vektrálanalizist tanította Babitsnak. (Dienes Pál kis tankönyvét – „Valóság és matematika. Betekintés a matematika fogalomrendszerébe” – a Galilei-kör adta ki tudománypopularizáló sorozatában, de ez még ma is annyira érvényes, hogy 1963-ban a Gondolat kiadó új kiadásban tette közzé.) Dienes Pál, akárcsak a napokban a tévében megszólaltatott felesége, Dienes Valéria, univerzális szellem volt. Jellemző, hogy két tanulmánya közül a Huszadik Században az egyik a nemzetközi nyelv akkori három kísérletét, a volapüköt, az eszperantót és az idót ismerteti, az idónak adva az elsőséget, mint tudományosan kidolgozott nyelvrendszernek, a másik pedig a buddhizmus első világháború előtti áramlatait tárgyalja. Dienes Valéria szerint vasárnaponként Jásziékkel és Babitscsal együtt végigkószálták a budai hegyeket, hétről hétre megújuló programok szerint. Babits egyik levelében arról is beszámol Komjáthy Aladárnak, hogy egyik hétvégén Jászival és Szabóval a Dobogókőn voltak. De maradt fenn levele Ignotusnak is arról, hogy vacsorára hívja meg Babitsot Jászival és Pikler Gyulával, és Lukács Györgynek is, hogy 1918 tavaszán Jásziékhoz voltak együtt meghíva.

Babits versei és cikkei az imperialista háború ellen mindkét nagy barátját arra bátorította, hogy háborúellenes tevékenységükbe és háború utáni terveikbe őt bevonják. Szabó Ervin személyi és könyvtári összeköttetései révén mindent elkövetett a külföldi békeirodalom beszerzésére. Világpolitikai és ideológiai magyarázatain kívül, amelyekről Schöpflin Aladár emlékezett meg részletesen, természetesen Babits rendelkezésére bocsátotta a békeirodalom legjavát. Elég az általa éppen Szabó Ervin ösztönzésére lefordította Kant-féle Örök béke bibliográfiájára utalni. Szerepel ebben még a Zimmerwaldisták folyóirata, a *Demain* is, és a békeelméletek világirodalmának addig legjobb földolgozása, Ter Meulen hatalmas munkája.

De Szabó Ervin csak egyik inspirátora volt a baráti körnek. Jászi Oszkár svájci látogatásáról Romain Rolland-nál, a nagy francia békeharcos is megemlékezik háborús naplójában. Rolland, Barbusse és más, ma már kevésbé ismert szerzők békeírássai rendszeres ismertetésre kerültek a Huszadik Században. Benedek Marcell, Schöpflin Aladár és mások is részt vettek ismertetésükben. Jászinak a Huszadik Században, a Világban és a Népszavában 1918 folyamán közölt cikkeiben egyre világosabban bontakoznak ki a polgári radikalizmus célkitűzései. Ezek a Nemzeti Tanács 1918. október 20-án meg-

jelent proklamációjában összegződnek. Közülük a legfontosabb Magyarország teljes függetlenségének követelése, az ország egyenrangú népek testvéri szövetséggé való átalakítása és az újonnan alakult szomszéd államok elismerése.

Az Új Magyarország kiadvállalat, Szabó Ervin vállalkozása adta ki 1918 nyarán, akárcsak Babits Kant-fordítását, Jászinak „A monarchia bukása, A Dunai Egyesült Államok” című könyvét. Ennek számos gondolata egyezett Babits nézeteivel és nem egy közülük végighúzódtott a harmincas évek során írt cikkeibe. Jászi döntő érvelése a következő: „A dunai és a balkáni népeknek a nemzetiségi szabadságot kell biztosítania, hogy végleg szabad legyen az út az Európai Egyesült Államok felé... Az államalakulás új formája a nemzet fölötti állam, szabad, egyenrangú államok szövetsége, a leglényegesebb fejlődési etap a nemzeti államok kialakulása óta... Ezen túl a fejlődésnek már csak egyetlen sui generisen új típust kellene megvalósítania, a fajközi államot, idegen kultúrák, idegen vallások szabad, egyenrangú szövetségét ahhoz, hogy bekövetkezhesék az a végleges, az egész földkerekségre kiterjedő szövetséges állam, az a Civitas Dei, mely... földi pályánk tulajdonképpeni értelme.”

A Szent Ágostonról, Leibnizről és Kantról tanulmányt író Babits így találkozik Jászi gondolatrendszerével. Két változatban is fennmaradt Babits és Jászi fogalmazványa, ahogy Jászi írja: az Európai Egyesült Államok, és ahogy Babits átjavította: az európai államszövetség magyar barátainak egyesületéről egy Európai Szemle című orgánus tervével.

A „nemzetek testvérisége” visszatérő jelszava annak az 1918. november 2-án kelt kiáltványnak, amellyel a világ nemzeteihez és elsősorban a szomszéd népekhez fordultak a magyar szellemi élet számottevő radikális nagyjai. A magyar történelemben ritka világos fölismerése az adott helyzetnek ez a páratlan történelmi dokumentum, amelynek szövege Babits és Bartók akkor és később használt nézeteit és fogalmazásait tükrözi. „Nem vagyunk ellensége senkinek... Testvérmiszeteinkkel szemben semmiféle igényünk nincs már... Nemzettársaink szabadsága záloga a miénknek... Élünk egymás mellett békén, mint szabad nemzetek szabad nemzetekkel... Nemzetek születnek szemünk előtt: de a nemzet éppen úgy társas életre születik, mint az egyes ember... Szövetségbe kell tömörülnünk nemzettársainkkal... Az erkölcs éppúgy kötelezi a nemzeteket, mint az egyeseket... s a morális alapokon nyugvó államszövetség a legjobb biztosítéka egyszersmind az egyes államok szabad demokratikus fejlődésének... Szent a haza. De még szentebb az emberiség!”

Szabó Ervin 1918. szeptember 30-án bekövetkezett halála megfosztotta Babitsot legjelentősebb politikai tanítómesterétől. A háború alatti, vele folytatott beszélgetései és könyvtárosi tanácsadásai mérhetetlenül tágitották történelmi perspektíváját és belátását a modern világtörténelmi események menetébe. Nem kétes, hogy a szabadságharcról írt nagy munkája megítélését a magyar XIX. századról, beleértve a *Halálfiái* koncepcióját is, döntően befolyásolta. Jászi Oszkárrel viszont, bármilyen ösztönzően hatott is gondolkodására a nemzetközi szervek és az európai szervezkedés jelentőségére utaló nézeteivel, a Károlyi-kormány idején folytatott nemzetiségi tárgyalásaikor aktuálpolitikai kötelezettsége eltávolította őket egymástól.

Mindez azonban nem jelenti, hogy Jászi univerzális eszméi, ha a két világháború között nem hivatkozhatott is rá, nem váltak volna szerves részeivé az egységes Európát, ahogy ő nevezte, az „európai nemzet” és a szomszéd népek megértését hirdető gondolkodásának.

Klopstock doktor, Babits világirodalmár orvosa Dombóvárról

Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában őrzött Babits-hagyaték egyik legértékesebb kincse a nagy költő operáció után írt naplója. Pepita füzeteiben mindent le kellett írnia, mert ez volt orvosaival, ápolónőivel, családtagjaival, barátaival az egyetlen érintkezési lehetőség. Orvosai között gyakran szerepel a német klasszikus költő nevét viselő dr. Klopstock Róbert. Babits feleségével egymás között csak Klopstocknak becézte.

Dr. Klopstocknak fontos szerepe volt Babits életmentő sebészének, Nissen professzornak kiválasztásában és Pestre hívásában.

Klopstock Róbert dombóvári származású volt. A numerus clausus miatt Prágában végezte tanulmányait. Onnan Berlinbe került, a világhírű Sauerbruch mellé asszisztensnek, ahol Nissen is dolgozott. Hitler uralomra jutásakor Nissen meghívták Törökországba, Klopstock pedig Budapesten talált állást. Hatvany Lajos háziorvosának fogadta anyósa, a Népszava volt főszerkesztőjének, a kivételes kegyetlenséggel meggyilkolt Somogyi Bélának özvegye mellé. Náluk is lakott a Bécsikapu tér 7. alatti Hatvany-palotában. Itt ismerkedtem meg vele én is 1935-ben.

Klopstock doktor akkor már híres volt irodalmi körökben, híres barátjáról, Franz Kafkáról, akinek nemcsak barátja, hanem orvosa is volt. Magyarországon akkor még csak néhány író ismerte a nagy prágai német nyelvű írókat. De Kafkán kívül ismert ő más nagy német írókat is. A Levelek Hatvany Lajoshoz című hatalmas kötetben több levélben is szerepel. 1935. április 14-én Franz Werfel megköszöni Hatvanynak, hogy barátjának állást biztosított Pesten: „Kedves, tisztelt Hatvany Lajos! Szívből köszönöm igaz jóságát és részvételét Róbert Klopstocknak, ennek az értékes embernek a sorsában.” Thomas Mann 1937. június 16-án írja Hatvanynak: „Nem lehetünk elég hálásak mindazért a sok kedvességért és jóságért... és Klopstock doktornak is rendkívül le vagyunk kötelezve.” Thomas Mann fia, Klaus Mann Amerikában próbál állást szerezni a hitlerizmus terjeszkedésétől aggódó kiváló orvosnak. 1937. október 29-én ezt írja: „Klopstock-ügyben már volt jónéhány komoly tárgyalásom. Úgy néz ki, mégis tudunk szerezni némi hozzájárulást az ideutazási költségeihez.”

Babits élet-halál operációja 1938. február 12-én történt. Az ezutáni válságos hónapokban Klopstock dr. gyakran volt ügyeletes Babits oldalán, sőt néha maga a nagy beteg kérte, hogy ő legyen mellette. Az Anschluss bekövetkezése után Klopstock igyekezett először Angliában, majd Amerikában elhelyezkedni. A Babits-hagyatékban mindkét országból Babitsékhoz intézett egy-egy levele maradt meg. Ezeket itt közlöm először. Angliából írt levele:

Kedves Babitsék!

Hogy vannak? Olyan jó volna 1–2 szó hírt hallani Magukról, jót és vigasztalót. Bár a világ errefelé nem nyugtalan, de mért ne legyenek ők nyugodtak, Istenem.

Amíg azzal voltam elfoglalva, hogy nézegettem pl. Svájcban és Párizsban, jó volt, itt kb. 1 hete vagyok és kezd borzasztó lenni, az idegesség, a bevehetetlenség, az elérhetetlenség, pedig az angolok igazán kedvesek. Sikerül-e valami, ma még beláthatatlan. Némi kilátásom, de csak némi (ami állítólag már szintén sok) úgy mondják van. Én kétségbeesett vagyok efölött az egész, igazán gonosz élet fölött, mely egyre örültebb variációkat produkál.

Ugye írnak, legalább egy ilyen kis lapot? Hálás lennék, ha Babits úr megírná, vagy üzenné, hogy kik a legjobb és olvasni érdemes angol költők (vers) és hogy hogyan hívják azt a folyóiratot, amelyben csak verseket közölnek.

A legjobbakat kívánom Mindnyájuknak s igen sokszor üdvözlöm Magukat
Klopstock

U. i.: De hamar, igazán hamar kell írni, mert 15-én Amerikába utazom már.

1939. január 4-én New Yorkban van lepecsételve egy levelezőlapja; ezen ezt írja:

Kedves jó Babitsék –

boldog megóvott újesztendőt. Egészségben, alkotásban, és némi békében. Az európai emberiség sorsa itt igazán közállapota a szellemi légkörnek, szinte elképzelhetetlen intenzitással. Minden más, ahogy elképzezi az ember, sokkal jobb, tisztább, valódibb. – Itt él s növekedik egy igazi szellemi légkör, amely tág és mindent és mindenkit hajlandó befogadni. – Pár sor híradással boldoggá tenne...

A legjobbakat hálás és jókívánságokkal teli szívből
Klopi

Babits, nagyszámú és hírneves orvosai közül tudtommal Klopstock dr. az egyetlen Tolna megyei származású. Értesülesem szerint még ma is él és dolgozik New Yorkban.

Van-e valaki Dombóvárrott, aki róla, vagy családjáról tud valamit?

(Tolna megyei Népújság 1975. márc. 30., 25. évf. 76. sz. 8.)

Thomas Mann hatása Babitsra

Az angol, a francia, az olasz és az orosz irodalomhoz képest – a német irodalom aránylag csekély hatást tett Babits Mihályra. Diákkorában Heine tartotta bűvöletében, az első világháború vége felé Kant Örök béke röpirata és Leibniz világbéke terve nyűgözte le, Goethe azonban mindvégig íróeszménye maradt. Amikor röviddel halála előtt Szabó Lőrinc vitatkozott vele a német irodalomról, Babits kijelentette neki, hogy Hitler uralomra jutása óta a német írók közül csak Goethét és Thomas Mannt képes olvasni.

Thomas Mann viszont nagyobb hatással volt rá, mint a nagy német író magyarországi befolyásának eddigi kutatói tudni vélték. *Az európai irodalom történetének* utalásai-
ból nyilvánvaló, hogy milyen nagyra tartotta a legnagyobb modern német író. „Thomas Mann a művész és polgár életformáinak tökéletes életegységét fájó és gögös tudatossággal fejezi ki. Novellái fölényes goethei stílbe szorítják a modern dekadens életérzést. Ezeket a kultúrfegyelem, a művészi gond, a dacos hagyománytisztelet teszi előkelővé.” A Buddenbrook háznak és korai novelláinak jellemzése akár a *Halálfiakra* is áll, hiszen „a kor lelki zűrzavarát... egy óriás regényben próbálja elemezni és kibogozni”, akárcsak német mintaképe. A *Halálfiak* második, végleges fogalmazása sejtethetően, de még bizonyításra szorulóan, már a Varázshegy tanulságait is érvényesíti. Érthető, hogy Babits ezt a Thomas Mann-regényt Proust, Gide és Giraudoux legnagyobb művei mellé állítja.

Amikor 1922 januárjában gellérthegi villájában Lukács György édesapjának, Lukács Józsefnek a vendége a nagy német író, a tiszteletére rendezett fogadásra Lukács György apja Babitsot is meghívja. Ugyanakkor a kormány részéről Zichy Ráfaelné is fogadást rendez a nagy vendég tiszteletére, ahol Babitsot sem tudják nélkülözni.

Babits és Thomas Mann között 1927-ben keletkezett egy érdekes kapcsolat. Baumgarten Ferenc nemes lelkű irodalmi alapítványát a családtagok megfőllebbezték. Már-már úgy alakult a helyzet, hogy a haladó magyar irodalom nem jut ehhez a jelentékeny örökséghez. Thomas Mann müncheni villájából indult ki az a nyilatkozat, amely a vezető német írók és tudósok közül őrajta kívül Heinrich Mann, Jacob Wassermann, Ernst Robert Curtius és Rudolf Kassner aláírásával szeptember 27-én tizenkét vezető német nyelvű napilapban Berlinben, Münchenben, Bécsben és Prágában megjelent. Végeredményben a magyar társadalmi és irodalmi viszonyokban tájékozódott Thomas Mannnak volt köszönhető, hogy a családtagok a Baumgarten-örökség egyévi javadalmával megelégedtek és így a magyar írók élvezhették 1929–1950 között ezt a jelentékeny alapítványt.

Hitler és Göbbels könyvmáglyái Babitsot éles hangú vezércikkre indítják a Nyugatban. Thomas Mann állásfoglalásai pedig saját magatartását is olyan nyilatkozatokra ösztönzik, amilyeneket csak az első világháború derekától a forradalmakig tett közzé a szovinizmus és militarizmus ellen. Amikor 1936 júniusában a Népszövetség Szellemi Együtt-

működési Bizottsága Budapesten tartja kongresszusát a humanizmus huszadik századi érvényességéről, a hivatalos körök egyetlen nagy író vagy gondolkodót sem hívnak meg a Nyugat első vagy második nemzedékéből. Thomas Mann világpolitikai vihart keltett budapesti fölszólalásának magyar szövegét közlésre Apollo című folyóiratomnak engedte át. Ezzel az előadással kezembem fölkerestem a hivatalos mellőzésben részesült Babitsot és fölkértem, írja meg az Apollonak, mit mondott volna a humanista kongresszuson, ha őt is fölkéri fölszólalásra. Meghatva és örömmel vállalta kérésem teljesítését és utolsó éveinek egyik legfontosabb tanulmányát írta az Apollo VI. kötetébe.

Természetesen Thomas Mann előadásából indult ki, azt foglalta össze és ahhoz fűzte a maga fejtegetését. Babits *A humanizmus és korunk* című vallomása nem kevésbé szókimondó és vakmerő megnyilatkozás, mint Thomas Manné. „Egész országok, nagy birodalmak nyíltan, hivatalosan és hatalmi szóval kikapcsolták magukat a kulturális hagyomány évezredes folyamából, s oly kultúráról álmodnak, mely nem lenne egyéb küzdelmeiknek harci eszközénél” – világos, melyik birodalomra vonatkozik ez a jellemzés. „A humanistánál” – vonja le a tanulságot – „nincs igazabb harcosa az Életnek, az Ember ügyének nincs hasznosabb szolgálja. A legveszélyeztetettebb pontot őrzi ő, és kulturális embersége mindinkább azonosul a morális emberséggel... Ami egészében maga az ember, az emberiség szelleme és öntudata.” Amikor a következő évben a bonni egyetem megfosztja díszdoktorságától, Thomas Mann erre írt nyílt levelére élete egyik legbátrabb cikkét írja: „Dante leveleire gondolunk, melyeket korának fejedelmeihez intézett, s eláll a lélegzetünk. Soha egyenesebben nem nézett farkasszemet a szellem a hatalommal. Soha tisztábban nem fogalmazta mondanivalóját... Remegve, elfojtódottan figyeljük a harci párbeszédet, időleges és bizonytalan sáncaink mögül. Mitológiai jelenetnek vagyunk tanúi, homéri szócsatának... Íme az örök harc egy jelenete, mely az emberiség igazi harca, végig a történelmen.”

Amikor a Szép Szó körkérdést intéz a magyar írókhoz Thomas Mann egy kijelentéséről – hogy az a költő, aki ma humanista állásfoglalás dolgában tagadóan válaszol, elárulja a szellemet és saját műve is porrá válik –, Babits megtoldja e kijelentést: „Thomas Mann gondolatával lényegében nagyon egyetérték... Aki igazán jó alkotásra képes, az nem olyan fából van faragva, hogy a szellemet az érdeknek valaha is el tudja árulni.”

Második világháborús naplójában Babits több ízben is megörökíti érdeklődését Thomas Mann antihitlerista tevékenysége iránt. Így 1940. december 2-án ezt írja: „Nincs kizárva, hogy Thomas Mann is ír még nagy dolgot Amerikában.” Az „Achtung, Európa!” című politikai beszédek tartalmazó könyvéről ezt írja: „Nagy remekmű. Már száműzetésben írta, nem tudom, hol. Most hallom, az angol rádióban szerepelt. Én nem hallottam. Védte a németeket azok ellen, akik a német jellemben keresik a világkatasztrófa okát. Ő egy emberben keresi” (tudniillik Hitlerben). Másnap más beteglátogatóitól érdeklődik: „Nem hallottátok Thomas Mannt az angol rádióban?”

(Magyar Nemzet 1975. jún. 11., 31. évf. 135. sz. 4.)

A zürichi Thomas Mann Archívum és a szekszárdi Babits Múzeum

Párhuzamok és tanulságok

Thomas Mann születésének 100. és halálának 20. évfordulója alkalmából Zürich városa nagy kiállítással ünnepli a XX. század legnagyobb német írójának emlékét. Ő azért hagyta erre a svájci városra hagyatékát, mert amerikai emigrációjából a második világháború után hazatérve ez a város hívta meg polgárának. A kiállítást a hagyatékot őrző Thomas Mann Archívum rendezte. A Limmat folyót átszelő legforgalmasabb híd saroképületében, a Helmhausban két emeleten megrendezett mintaszerű kiállításon kívül alkalmmal volt a nagy német írónak a műegyetem tulajdonában lévő archívumában is körülnézni, sőt ott magyar kapcsolataira vonatkozó anyagot gyűjteni. (Ezt megelőzően a Magyar Nemzet f. évi június 11-i számában már közöltem „Thomas Mann hatása Babitsra” c. emlékezésemet.)

Amióta egy negyed évszázada a Babits-hagyatékkal foglalkozom, bármerre járok itthon és külföldön, mindenütt arra gondolok írói múzeumok láttán, hogyan lehetne szülőföldünk magyar és európai nagyságát, Babits Mihályt minél jobban a köztudatba vinni. Az elmúlt években több város irodalmárai vagy vezető kultúreemberei vetették föl egy-egy Babits-múzeum, Babits- emlékház, sőt Babits-kutató intézet létesítésének tervét. Az esztergomi nyaraló valósággal romjaiból lett helyreállítva és több város emléktáblával jelölte meg lakóházait. Fölvetődött Budán egy Babits–Baumgarten-archívum összegyűjtésének terve is.

Sikerült Szekszárdnak megszereznem Babits híres könyvtárának megmaradt részét, körülbelül egyharmadát. Bármilyen derék kezdeményezés is a Babits-ház renoválása és legalább utcai földszintjének biztosítása a költő emlékére, a mai audiovizuális technikával szükséges kiállítandó anyag távolról sem fér el az első emelet és az udvari szárny nélküli pár szobában. Babits neve szinte mindennap, minden héten, minden hónapban szerepel valamelyik napi- vagy hetilap és folyóirat hasábjain. Új könyvek tucatjai, rádió- és tv-előadások programjai idézik nevét és alkotásait, de ami még ennél is fontosabb, egymásután jelennek meg külföldön műveinek újabb és újabb fordításai, közülük is forradalmi versei és a *Jónás könyve* számos kelet-európai nyelven is. Nincs távol az idő, amikor nemcsak hazai olvasók és diákok tömegei zárandokolnak el Szekszárdra a Babits-múzeum kedvéért, hanem külföldi tisztelői és olvasói is őmiatta fognak Szekszárdra utazni. (A párizsi Lengyel Könyvtárban egy volt moszkvai lengyel nagykövet özvegye kalauzolt, s egyetlen nagy magyar költő most megjelent versét idézte; ez Babits *Jónás könyvének* új lengyel fordítása volt.)

A Babits-múzeum jelenlegi anyagával a vidéki magyar íróházak átlagának elvei alapján lett berendezve. Mindez rendben is van, hiszen a földszinti utcai szobákba nehezen is férne el több anyag. Az azonban már szarvas hiba, hogy amikor végre sikerült

a vetekedő városok és intézmények közül Szekszárdnak biztosítani a nemzeti kincset jelentő Babits-könyvtárat, az még mindig a megyei múzeum raktárában van becsomagolva. A jelenleg kiállított kis könyvgyűjtemény félrevezeti a látogatót. Ezek nem Babits Szekszárdon olvasott könyvei, még kevésbé ihlető olvasmányai, hanem többnyire jogász édesapjának őt nem érdeklő, padláson talált salabakterei. Már Babits-kutatók részéről is ért a vád, hogy miért szorgalmaztam Babits valódi olvasmányainak, saját magyar könyvtárának Szekszárdra való küldését, ahol mostani formájában hozzáférhetetlenné vált. De abból a hatalmas hagyatékból, mely túlnyomórészt az Országos Széchényi Könyvtár, kisebb részben pedig a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárába került, még számos olyan sokoldalú, a modern magyar írók hagyatékában egyedülálló dokumentációs anyag található, amelyből a nagy író igazi élete és kézzelfogható munkássága meggyőzően volna bemutatható.

Thomas Mann mintaszerű zürichi múzeuma kitűnő ötletekkel szolgálhat, hogyan kell egy nagy modern író mai technikai eszközökkel bemutatni. A Goethe-kortárs svájci író Bodmer házában berendezett archívum díszterme a legnagyobb német elbeszélő dolgozószobája. Középen a nagy íróasztal, körös-körül munkájának eszközei: történelmi regényeinek, filozófiai és esztétikai műveinek forrásai, kedvenc hazai és külföldi állandó olvasmányai, barátainak, a XX. század világhírű íróinak és tudósainak dedikált művei. (Többek között magyar tanácsadójának, az ókortudós Kerényi Károlynak összes művei.) A következő teremben saját művei, azok fordításai, róla szóló könyvek sorakoznak a polcokon, katalógus-szekerényekben a róla szóló cikkek és a hozzá írt levelek cédulái. Ez a kutatók számára fenntartott dolgozószoba. Részben az idei kiállításra került, de maradt itt is bőven kedvenc képeiből, a művei egyes részleteit inspiráló alkotásokból, valamint a róla és családjáról főlvevett sok fényképből.

A budapesti Babits-hagyaték anyaga csaknem megközelíti Thomas Mann zürichi örökhagyását. Ott kb. 10 ezer, Babitséban 8 ezer levél található, Thomas Mann-nak mintegy hatszáz kézírata és variánsuk van meg. Babitsnál, mint költőnél, ez persze sokkal több. Több mint ezerötyszáz fényképet gyűjtött, sőt részben maga is készített Babits felesége, Török Sophie. Ennyi ott nincs. De van vagy kétszázötven hanglemez Babitsék-tól: egykorú nagy író társai, barátok, színművész és muzsikusz ismerősök hangjának és műveinek főlvételei. Ahogy a Thomas Mann-kiállításon is egész nap pereg a magnó különböző előadásait recitálva, ugyanezt itt is meg lehetne csinálni Babits hangjával.

Legsürgősebben tehát Babits összes művei összes magyar kiadása és összes idegen nyelvű fordítása meg kell hogy legyen, esetleg egyes művek kéziratfényképeivel. Világhírű magyar és idegen kortársainak hozzá intézett leveleiből szép válogatás kerülne ki. Ott kell lenni az általa szerkesztett folyóiratoknak, antológiáknak és a Nyugaton kívül más lapokba írt művei fényképeinek is.

Egy ilyen korszerűen főlújított Babits-múzeum az eddiginél sokrétebb, élőbb és igazibb képet ad majd odazarándokló híveinek.

(Tolna megyei Népújság 1975. aug. 3., 25. évf. 181. sz. 8.)

Emlék Babits színházáról

Babits Mihály első és utolsó kulturális tevékenysége a színházzal áll összefüggésben. Régi magyar színjátékszerű szokás volt még az ő gyerekkorában a betlehemes. Egyik első fényképén ő a háromkirályok egyike. Azt meg Illyés Gyula jegyezte föl, hogy egyik utolsó mozdulata volt, amikor átnyújtotta neki Szophoklész fordításának hasábkorrektúráját. Egész életét átszötte a színház. Írt drámát, nem is egyet, és ezek, akárcsak regényei, annyiféle műfajba valók. Fordította a világirodalom nagy drámái közül a négy legkiválóbbat. Sőt, volt kritikus is.

Bármennyire érdeklődött is a század első éveitől négy évtizeden át a modern dráma fejlődése és alakulása iránt, mértékegységnek számára a görög tragédia és Shakespeare maradt. Fiatal tanár korában pórul is járt emiatt Szegeden. Az ottani napilapba elvállalta két héten át a helyi színtársulat produkcióinak rendszeres bírálatát. Egy vidéki színház repertoárja, társulata, díszletezése távol állt az általa kiszabott magas igényektől. Ott látta viszont két napig a Thália vendégjátékát.

1908 körül az akkor föltűnt írónemzedék csaknem valamennyi tagja a színpaddal is kísérletezett. Babits szintén írt egy népi hangvétellű strindbergi, vagy inkább rémdrámát: *A Simóné házat*. A nagyváradi színházban akarta Juhász Gyula előadatni, de máig is kéziratban van, csak a rádió mutatta be vagy egy éve.

A viktoriánus Swinburne hatására írta görög tárgyú drámáját, a *Laodameiát*. A végzet és a vakmerőség tragikuma ez a verses tragédia. Laodameia férje, Protesilaos a haláltudat ellenére teszi elsőnek lábát trójai partra, hogy övé legyen az elsőség. Özvegye földídezheti árnyát, de csak három órára, ezért neki is halnia kell. Sokat írtak Babitsnak erről az antik hűségű remekéről. Lengyel Menyhért, Móricz Zsigmond, Schöpflin Aladár, Devecseri Gábor magasztalta. Lengyel Menyhért a magyar drámairodalom egyik nagy színpadképes remekének tartotta. De alig ezután elkészült Babits egészen más jellegű második drámája, a népi mesejátéknak nevezett *Második Ének*. Életében csak egyik fölvonását közölte a Nyugatban, lehet, hogy nem akarta Balázs Béla népi misztériumai-val fölvenni a versenyt.

Shakespeare halálának 300. évfordulója alkalmából fölméri a magyar Shakespeare-kultusz gyöngeségeit. Akkor bizony nemcsak az Erzsébet-kor magyar ismerete és a magyar Shakespeare-kutatás állt gyöngén, de a XX. században már élvezhetetlen, avított és költőietlen fordítások futottak még mindig. Babits a hozzá akkor legközelebb álló utópisztikus drámát, a Vihart fordította le ma is úgy ható egyéniséggel, amilyenek csak Vörösmarty, Petőfi és Arany fordításai. De kidolgozta a magyar Shakespeare-fordítás irányelveit is: a fölszabadulás óta kiadott és számos kitűnő új fordítással bővített két teljes Shakespeare ezek alapján készült. De ahogy a Viharba, úgy egyfelvonásosába, a *Literátorba*, Kazinczy nehéz életének drámájába is saját akkori üldöztetését transzponálta.

A háborús években találkozok olyan nagy színészekkel, mint Ódry Árpád, Paulay Erzsi és Péchy Blanka; mindhármuk előadóestjein ő mond bevezetőt. Legszorosabb barátságban azonban Jászai Marival áll, akivel való családi együttléteikről számos anekdota maradt fenn. Az ő halálára írt ódájában így siratja el nagyságát:

De te éltél..., s láttad homlokán
a csillagot, amilyen nem égett talán
koldus korunkban senki másnak homlokán;
a csillagot, mely hit volt, fenség és kemény
magasságok dacával izzó tiszta fény:
hiába már! a csillag elhunyt, s nincs remény!

A húszas években Szophoklész Oedipusát fordítja, majd hamarosan Goethe Iphigenia Taurisban című drámáját, bár Egmontját is nagyon szereti. A második Oedipus dráma élete utolsó hónapjaiban készült. Közben azonban az *Európai irodalomtörténet* sok száz oldalán értékeli–válogatja kedvenceit. A két háború közötti magyar színházért nem lelkesedett. Sűrű érintkezésben volt olyan kritikusokkal, mint gyerekkori barátja, Rédey Tivadar, Kárpáti Aurél, Hevesi András, Illés Endre, és a mindenütt megjelenő Schöpfung. A harmincas években olyan különböző bemutatók érdekelték, mint O'Neill Amerikai Elektrájáé és a kalotaszegi népi együttesé. „A görög színház az ideálom – nyilatkozott 1937-ben Hont Ferenc lapjának –, ahol az író rendezője, betanítója és diktátora volt a színjátéknak. Így az előadás az író elképzelésének beteljesülése lehetett. A színházművészetnek, amely engem kielégít, meg kell találnia annak a paradoxonnak megoldását, hogy a színjáték kollektív, az irodalom individuális művészet, és a kettő az igazi magasrendű színielőadásban szükségképpen egy.”

(Film, Színház, Muzsika 1976. aug. 7., 20. évf. 32. sz. 20–21.)

A Babits-hagyaték Bartók-kincsei

A Petőfi rádió február 13-án Zeneközelben című adásában Sebestyén János közölte, hogy a Nemzeti Múzeum hangtárában értékes „röntgen hanglemezek” rejlnek: ismeretlen Bartók-felvételek a Babits-hagyatékból. A közlés szerint Babits felesége, Török Sophie a 30-as évek második és a 40-es évek első felében az akkor ismert legjobb „röntgen hanglemez” szakértőt megbízta, hogy mindenféle Bartók-játékot vagy Bartók recitálást vegyen föl. Most a rádió műhelyében különleges gépen sikerült megszólaltatni az egyik hanglemez és ezt be is mutatták. Végül közölték, hogy Babitsné 30 éves zárlatot rendelt el a gyűjteményre, ez csak 1980-ban jár le és csak akkor kerülhet a nyilvánosság elé. Sebestyén János rendkívül szűkszavú közlésében nem méltatta eléggé ennek a páratlan kincsnek nagyszámú értékeit. Ezeket első ízben „Babitsék saját gyártmányú Bartók-lemezgyűjteménye” című cikkemben ismertettem a pozsonyi Irodalmi Szemlében 1969-ben. Ez a gyűjtés eredetileg az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárába került. Ez felvételeket tartalmaz Bartók zongoraestjeinek anyagából, amikor részben saját szerzeményeit, részben a zeneművészet klasszikusait játszotta, de jelentős az az anyag is, amikor Bartók-műveket mások adtak elő. Részletezve a három csoportot, a következő műveket sikerült azonosítani:

1. Bartók-művek a szerző előadásában: Parasztdalok. Lánc-lánc. – Három Csík megyei népdal. – Bolgár ritmus. – Rapszódia vége és népdalok eleje. – Rapszódia zongorais zenekarra (1939. ápr. 30.) – Szonatina hegedűre és zongorára (Bartók–Gertler). – I. rapszódia hegedűre és zongorára (Bartók–Zathureczky). – Népdalok (Kassáról 1939. nov. 14.). – Vonósnégyes. – Groteszk tánc. – I. szvit – III. szvit vége.

2. Bartók-művek mások előadásában: Cantata Profana. – A fából faragott királyfi. – A csodálatos mandarin. – Ideális arckép. – Magyar képek. – Két portré. (vezényelte Ansermet). – Este a székelyeknél. – Virágzás (2 kép Filharmonikusok. Dohnányi, 1942. jan. 12.). – Falu tánca. – Legény- és leánycsúfoló. – Rapszódia zongorára és zenekarra (Bartók 60. születésnapján. Előadó: Faragó György, 1941. március). – Rapszódia – I. szvit (Opera, Dohnányi, 1940. febr. 5.). – II. szvit (Opera zenekara, vezényli Rajter Lajos, I. és IV. tétel. 1939. szept. 29.). – II. zongoraverseny, a tétel eleje.

3. Külföldi zeneszerzők Bartók előadásában: Beethoven, Bizet, Brahms, Chopin, C. Franck, Mendelssohn, Mozart, Ravel, Schubert, Sztravinszkij.

Cikkem adatait a Magyar Távirati Iroda azonnal átvette. A híradás nyomában nemcsak itthonról, hanem a szomszédos magyarság köréből, sőt a nemzetközi zenei világból egymásután jöttek a megkeresések. A hazai muzikológusok közül Bónis Ferenc, Kroó György, Meixner Mihály és mások érdeklődtek a gyűjtemény közkinccsé tételének lehetőségéről. A rádió hangarchívumának kitűnősége, Ökrös Lászlóné mérnök Bata Imrével és velem együtt darabról darabra végignézte a hanglemezgyűjteményt. Ebben ti. nemcsak a mostani közlésben említett röntgenfelvételek vannak, hanem a 30-as, 40-es

évek fordulóján dívott összes elképzelhető lemezanyagok (réz stb.) is előfordulnak. Az OSzK beleegyezett, hogy egyik tisztviselője jelenlétében a rádió kísérleti laboratóriumában a legrosszabb állapotban levő lemezek hangállományának rekonstruálását kipróbálják. Mindez kitűnően sikerült. Aztán maradt az egész annyiban.

Mindenesetre öröndetes, hogy most végre sikerült a két legilletékesebb állami intézménynek nemcsak megfelelő szakértőket találni, hanem különleges gépet is konstruálni. A nagy probléma most, hogyan lehetne meggyorsítani e nemcsak magyar, hanem nemzetközi szempontból is rendkívül értékes gyűjtemény kincseinek közzétételét. Köztudomású, hogy Török Sophie élete utolsó éveiben súlyos idegbetegségei miatt szeszélyesen többször változtatta végrendeletét. De milyen jogon tarthatja ő zár alatt Bartók műveit? Vajon nem a Bartók-örökösök hivatottak ezek fölött rendelkezni? Nem ifj. Bartók Béla illetékesebb-e erre?

A föntebb leírt Bartók-kincsek csak egy részét képezik annak a sokféle és gazdag gyűjtésnek, amelyet Babits és neje 1935-től szedett össze. „Bartóktól Radnótiig” című könyvmben közöltem a Kortársban már előbb közzétett „Babits és Bartók” című tanulmányomat. Ez a tíz évvel ezelőtt vázlatosan közölt anyaggyűjtésem azóta kötetnyire nőtt. Ebben a könyvben készülök kiadni Török Sophie Bartókra vonatkozó összes írásait, róla készített gyönyörű fényképeit és mindenfelől összegyűjtött Bartók-képeit és dokumentumait.

(Magyar Nemzet 1978. febr. 26., 41. évf. 49. sz. 14.)

Bartók, Babits és a Nyugat

Babits és Bartók címmel a Kortársban (1968/5. 798–808.) összegeztem addigi gyűjtésem eredményeit korunk két szellemi óriásának kapcsolatairól. Ezt kiegészítően a Muzsikában (1969/3. 10–12.) Bartók nyilatkozata Babitsnének törökországi útjáról címmel újraközöltem a Pesti Napló hasábjain felejtett dokumentumot. Széles körű figyelmet keltett az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában a kéziratokkal és a könyvtárral együtt odakerült (ma már az OSzK Zeneműtárába áthelyezett), először általam ismertetett érdekes gyűjtemény: Babitsék saját gyártmányú Bartók-lemezgyűjteménye (Irodalmi Szemle 1969/4. 346–347.). Ezekhez a közleményeimhez azóta is gyűjtöm az adatokat és az adalékokat egy tervbe vett dokumentációs kötethez a Babits- és Bartók-házaspár sokrétű ismeretségéről. Itt a további gyűjtések során előkerült adatokból közlök néhányat.

Kettőjüknek korán lehetősége volt a személyes megismerkedésre. Bartók Balázs Béla vendégeként 1906 szeptemberében Szegeden tartózkodott, onnan járt ki népdalt gyűjteni. Bartók édesanyja, mint zenetanárnő, ifjúkori barátnője volt Baranyai Gyulánénak, akinek fia, Baranyai Zoltán, Magyarország későbbi képviselője a Népszövetségnél és 1945-ben a Külügyminisztérium osztályvezetője volt, Babitsnak jó ismerője és ismertetője.

Balázs drámáinak, köztük A kékszakállú herceg vára szövege Misztériumok című, Bartóknak és Kodálnak dedikált kötetében jelent meg. Babits részletes elemzést írt róla a Nyugatban (Dráma, 1913. I. 160–169.). Ebben Balázs Béla német szellemű konstrukcióját vizsgálja, ugyanúgy, mint róla írt első ismertetésében.

Valószínűleg készen állhatott már Babits kézírata, amikor a Nyugat előző számában megjelent az Allegro barbaro faksimile közlésben. Stilis és tematikai vizsgálatot érdemelne az Allegro barbaro összehasonlítása Babits saját költészetében fordulatot jelentő programversével. Ez a Nyugat akkori betűivel kiszedett, de Babits életében nem publikált hosszú vers, az *Egy verseskönyv epilógusa* csak Babits kilencvenedik születésnapjára jelent meg közlésben (Új Írás 1973. december 13–15.; újra közölte Sipos Lajos Babits Mihály és a forradalmak kora [Bp., 1976. 146–148.] c. könyve.). Sipos Illyés Gyula és Weöres Sándor véleményét idézi a vers föltehető keletkezési ideje felől. De minthogy nem hívta föl figyelmüket arra, hogy a versnek egy 1912–13 körüli, Nyugat-betűkkel szedett korrektúrája maradt fenn, mindketten azt hitték, hogy a forradalmak utáni szerzeménye a költőnek. Babits és Bartók első közös szereplése a mintegy száz akkori vezető demokratikus és radikális szellemi ember, író, művész és tudós kiáltványára 1918. november 2-ről. Ebben békejobbot nyújtanak a szomszéd nemzeteknek, és a népek testvériségének elvét hirdetik meg. A kiáltvány szövegének a kézírata nem maradt fenn, létrejöttének körülményeire csak Babitsnak az Élet 1918. októberi számába

adott interjúja ad támpontot. A szöveg filológiai vizsgálata Bartók későbbi, többször hangoztatott eszméivel mutat egyezést.

Irodalmi köztudatunkban még mindig nem vált ismertté az a tény, hogy 1919. januártól Babits volt a Nyugat szerkesztője, Ignótus diplomáciai megbízatással Svájcban lévén, Osvát pedig az írók szakszervezetének elnökségével volt elfoglalva. Nemcsak a Nyugat 1919-ben megjelent Ady-számát szerkesztette Babits, hanem az Ady halálára és emlékének megörökítésére vonatkozó, aláírás nélküli cikkeket is ő írta. Bartóktól a Három őszi könnycsepp c. Ady-vers kottáját kapta meg, és ezt hangjegy-fakszimilében közölte. (Nyugat 1919. 332–333.)

1924-ben, Babits írói működésének 25 éves jubileumi ünnepségén Bartók Béla is föllépett. Ifjabb Bartók Bélától tudjuk, hogy édesapja könyvtárában megvolt *A gólyakalifa*, és ezt szerette olvasgatni.

1930-ban, amikor Babits Móricz Zsigmonddal átvette a Nyugatot, a népi költők közül korlátlan szerepet juttatott Illyés Gyula mellett Erdélyi Józsefnek. Erdélyi egyik első közlése A szarvasokká vált fiúk témájú román népballada fordítása volt. Mint Erdélyi később bevallotta, ennek fordítására Bartók Béla kérte föl, aki jól tudott románul, és így ellenőrizhette Erdélyi fordításának hitelességét. Nem lévén megelégedve szövegghűségével, Bartók végül saját maga készítette el a most már valóban archaikusnak hangzó szövegfordítást. Babits azonban annyira szerette Erdélyinek ezt a fordítását, hogy valósággal a Nyugat második nemzedéke népi költői hitvallásának minősítette, és az Új antológia előszavában így idézte. 1936 folyamán minden alkalmat megragadtak, hogy Bartók hangversenyein és műveinek bemutatóin megjelenjenek. A Cantata profana bemutatója alkalmából talán a román népballada általa közölt fordítása is fölkelte érdeklődését a Bartók-változat iránt. 1936. november 9-én, a mű első bemutatóján a Babits-házaspár is megjelent az Operaházban. (Erről Vaszy Viktor röviddel halála előtt a tv-nek adott nyilatkozatában is megemlékezett.)

Bartók a Nyugat-Bartók Köre 1931-ben és 1932-ben működő társaságának tagja volt, és mint ilyenek, neve a Nyugat hirdetményein Babitsé mellett szerepelt.

Babitsék érdeklődése Bartóknak, mint lehetséges Nyugat-munkatársnak megnyerésére történetesen az Apollóba ígért tanulmányának hírére indult meg. Bartók Babitsnéhoz írt és itt fakszimilében közölt leveléből is kiderül, hogy nekünk szánt cikkét nem volt hajlandó a Nyugatnak átengedni, de kilátásba helyezte, hogy legközelebbi előadását odaadja. Erre jó alkalom volt Bartók akadémiai székfoglalója 1936. február 3-án Liszt Ferencről. Ennek kéziratát az előadás helyszínén át is adta, Babitsék pedig február 18-án megjelentek Bartók Liszt-hangversenyén a Vigadóban, és a Liszt-tanulmány korrektúráját ott nyújtották át neki. Babitsék Bartók iránti tiszteletének számos kézzelfogható dokumentuma maradt. Tóth Aladár kitűnő Pesti Napló-beli zenekritikáin kívül a korabeli sajtó Bartókról szóló cikkeit Török Sophie gondosan összegyűjtötte, mint kitűnő fényképész, számos felvételt készített róla (a hagyatékban 50 Bartók-kép maradt fenn), és ami talán ennél is fontosabb, a rádió illetékes szakembereinek és egyes röntgen-szakorvosoknak a segítségével az akkori kezdetleges technika eszközeivel gazdag lemezgyűjteményt készített.

Bartókékát Csalán úti házukban is meglátogatták, népi bútorokkal, szőttesekkel és cserepekkel ékesített lakásuk arra ösztönözte őket, hogy ők maguk is fölfrissítsék ottho-

Bartók Béla levele

nukat. Török Sophie Bartókhoz egyik hangversenye után ódát írt, törökországi gyűjtéséről interjút készített vele (törökországi útjáról szóló előadását Bartók szintén a Nyugatnak adta), és Bartókot halálakor szép nekrológban siratta el.

Török Sophie Babitsot is magával ragadta Bartók-kultuszában. Ady fényképe mellett csak Bartóké volt lakásuk díszé. Babits, mint a Nyugat szerkesztője, Bartók újabb műveinek, könyveinek és kottáinak kiadásairól az addiginál tervszerűbben és rendszerebben íratott. Így Devecseri Gábor, Gombos Ottó, Keszi Imre, Mohácsi Jenő, Prahács Margit, Szabolcsi Bence és Tóth Aladár tanulmányait és cikkeit közölte. Betegnaplójában pedig őszintén megvallotta, hogy neki Bartók kedvesebb ember, mint Kodály.

(Somogy 1981., 9. évf. 2. sz. 25–28.)

BIBLIOGRÁFIA

Gál István összes Babits-közleménye

*Önálló kötetekben megjelent saját művek
és szerkesztett kiadványok, ismertetéseikkel*

1941

1. **Babits szerepe a magyarországi angol műveltségben.** – Kolozsvár, 1941. – 14. – (Klny. Erdélyi Helikon.)

1942

2. **Babits és az angol irodalom** / kiad. a Tisza István Tudományegyetem Angol Szemináriumára. – Debrecen : Dunántúli Pécsi Egyet. Kvk. és Ny., 1942. – 140. – (Debreceni angol dolgozatok ; 7.)

Ismertetések:

Angyal Endre: Gál István: Babits és az angol irodalom

In: Irodalomtörténet 53. 1. (1943), 21–22.

Aradi Gábor: Gál István: Babits és az angol irodalom

In: Sorsunk 3. 1. (1943. jan.), 83–84.

Berg Pál: Gál István: Babits és az angol irodalom

In: Országos Köztanodai Tanáregylet Közlönye 1943. 12. (aug.), 285–286.

Halász Gábor: Babits, az olvasó

In: Magyar Csillag 2. 14. (1942. dec. 15.), 461–463. ;

In: Halász Gábor válogatott írásai Bp. : Magvető, 1959., 659–664.

[*Hankiss János*] H. V.: Az új könyv

In: Debreceni Szemle 16. 12. (1942. dec.), 281–284.

Heszke Béla: Gál István Babits-könyve

In: Ellenzék 1943. jan. 30., 6.

K.i.: Új könyv Babits Mihályról

In: Magyar Nemzet 5. 290. (1942. dec. 22.), 9.

(*k. l.*): Gál István: Babits és az angol irodalom

In: Ungarische Jahrbücher 1943. 1–3., 364.

Karsai Géza: Gál István: Babits és az angol irodalom

In: Pannonhalmi Szemle 1943. [3.], 224–225.

Kemény Gábor: Gál István: Babits és az angol irodalom

In: Láthatár 10. 12. (1942), 377–378.

- Lám Frigyes*: Gál István: Babits és az angol irodalom
In: Irodalomtörténeti Közlemények 53. 4. (1943), 324–326.
- Paku Imre*: Babits és az angol irodalom : Gál István könyve
In: Páztortúz 29. 2. (1943), 91–93.
- Szabó István*: Babits és az angol irodalom : Gál István könyve
In: Erdélyi Helikon 16. 3. (1943), 179–181.
- [Turóczi-Trostler József] t.*: Stefan Gál: Babits és az angol irodalom
In: Pester Lloyd. Morgenblatt 19. Nov. 1942, 7.
- Ypszilon*: Gál István, Babits és az angol irodalom
In: Nevelésügyi Szemle 7. 7/8. (1943. szept.), 187.
- [Szerző nélkül]*: Gál István: Babits és az angol irodalom
In: Független Magyarország 1942. dec. 14., 6.
- [Szerző nélkül]*: Gál István: Babits és az angol irodalom
In: Széphalom 13. (1943), 87.

1975

3. **Babits Adyról** : dokumentumgyűjtemény / vál., szerk., [bev.] Gál István. – Bp. : Magvető, 1975. – 280

Tartalom:

[Juhász, Ady, Kosztolányi]; [Emlékezés A Holnap-ra]; [Levél Juhász Gyulához]; Ady (Analízis); [Ady-ellenes esztétika?]; [Válasz a támadásokra]; Petőfiről; Ady Endrének; [A költő és kora]; [Magyar líra külföldön]; [Ady hatása]; [Levél Adyhoz]; [„Ady Bandi szánja”]; [Kakasviadal]; [Gyászjelentés]; [„Él, él Ady Endre!”]; Ady temetésén tartott beszédem; Óda Adyhoz; [„Gyűjtések össze minden sorát...”]; [Levél Hatvany Lajoshoz]; [Hirdetés a *Nyugat*-ban]; [Ady és nemzete]; [Ady-szeminárium az egyetemen]; Tanulmány Adyról; Megjegyzések Földessy Ady-könyvére; Ady barátai; Révész Béla Ady-könyve; [Egy Ady-válogatásról]; Levél; [Ady verselése]; Utolsó Ady-könyv; Adyról; Még egyszer Ady-dolgok; [Ady és a Vörösmarty-Akadémia]; [Ady hatása nagyobb Petőfiénél]; [Előszó egy német Ady-kötethez]; [A húszéves Nyugat ünnepére]; [A debreceni Ady-ünnepségen]; [Adyról franciáknak]; [„Egész lényéből sugárzott a zseni”]; [„Ady-relikviám”]; A kettészakadt irodalom; Dante és a mai olvasó; [Kosztolányi különvéleményéről]; [A vita folytatása]; Személyi ügy?; Egykötetes Ady; Példázatok Adyról; [A Nyugat és Ady]; Ady és Páris; [A hazafi Ady védelmében]; [Kosztolányi és Ady]; [Ady az európai irodalomban]; [Ignotus és Ady]; Ady, a költő; [Babits Ady-válogatása]; [Válasz egy jugoszláv folyóiratnak]; [Utolsó följegyzések Adyról]

Ismertetések:

Bodri Ferenc: Babits Adyról : Gál István dokumentumgyűjteménye

In: Forrás 8. 7/8. (1976. júl./aug.), 91–93.

„...bár ellentétek, együtt egyek...” : Babits Adyról : Gál István dokumentumgyűjteménye

In: Tolna megyei Népújság 1976. febr. 29., 8.

- Dévényi Iván:* Babits Adyról : dokumentumgyűjtemény ; vál. és szerk. Gál István
In: Életünk 1976. 3. (máj./jún.), 282–283.
- Eörsi István:* Dokumentumgyűjtemény
In: Élet és Irodalom 1976. febr. 28., 9. ; Hozzászólás: Melczer Tibor. Ledorongolás. Élet és Irodalom. 1976. ápr. 3., 2. ; Eörsi István viszonzválasza: Élet és Irodalom. 1976. ápr. 3., 2.
- Fenyő István:* Babits Adyról
In: Új Írás 16. 7. (1976. júl.), 5–13.
- Ferdinandy Mihály:* „Babits Adyról” : Gál István új könyve
In: Nemzetőr 316. (1976. júl.), 5.
- Grezsa Ferenc:* Babits Adyról. Dokumentumgyűjtemény
In: Tiszatáj 30. 6. (1976), 81–82.
- Honffy Pál:* A szellem értékeinek tolmácsa
In: Forrás 6. 4. (1974), 91–93.
- Kabdebó Tamás:* Babits és Ady, a bibliaolvasók
In: Katolikus Szemle 28. 3. (1976), 272–273.
- Kabdebó Tamás:* Babits térkép
In: Katolikus Szemle 30. 4. (1978), 362–364.
- Kántor Lajos.* Dokumentumgyűjtemény
In: Korunk 36. 9. (1977), 790–791.
- Melczer Tibor:* Irodalomtörténeti dokumentumgyűjtemény : Babits Adyról
In: Magyar Hírlap 1976. jan. 4., 10.
- Melczer Tibor:* Babits Adyról
In: Irodalomtörténeti Közlemények 81. 1. (1977), 117–121.
- Pašiaková, Jaroslava:* Gál István négy könyvéről
In: Irodalmi Szemle 21. 7. (1978), 662–666.
- Reisinger János:* Babits Adyról
In: Irodalomtörténet 10. 3. (1978), 836–840.
- Varga József:* Babits Adyról : dokumentumgyűjtemény
In: Literatura 1980. 1., 146–148.
- Virág Gábor:* Szellemi rokonság
In: Üzenet 1977. 1. (jan.), 75–76.

1977

4. **Babits Mihály: Arcképek és tanulmányok** / vál. és jegyz. Gál István. – Bp. : Szépirod. Kvk., 1977. – 446

Tartalom:

Irodalom és társadalom

Modern impresszionisták; Irodalom és társadalom; Homme de lettres vallomása; Kritika; Istenkáromlás; Centenáriumi; Az első pillanatban; [Éljen a köztársaság!]; Az igazi haza; Petőfi; A Vörösmarty Akadémiáról; Kis nemzet koszorúja Romain Rolland-

nak; Akadémia és irodalom; Európaiság és regionálizmus; *Nyugat* és az akadémizmus; A *Nyugat* régen és most; A *Nyugat* és a Nyugat; Nemzetközi ankét a költészet-ről; Könyvpropaganda és könyvégetés; Elfogy a magyarság?; Politika és irodalom; Kell-e költészet?; [Békekiáltvány]; Thomas Mann levele; A háború háborúja; A magyar jellemről; Nevek, ősök, címerek; Itália és Pannónia

Arcképek, bírálatok

Juhász Gyula versei; Kiss József; Swinburne; Maupassant – Kosztolányi; Shakespeare egyénisége; Én is Shaw Caesarjáról; Pour mieux connaître Homère; Kísérletek (Ignotus új könyve); Korunk hőse [Oláh Gábor]; A lélek és a formák [Lukács György]; Az igazság Gyulai Pálról; Reviczky Gyula; Könyvek az angol költészetéről; Oidipusz király [Szophoklész]; Szép Ernő „Énekeskönyv”-e; Három jellemzés (Riedl Frigyes könyve); Boldog világ [Móricz Zsigmond]; Browning ; Az irodalom karácsonya [Kozma Andor és Kosztolányi Dezső]; Dráma [Balázs Béla]; Boccaccio; A híresek [Hatvany Lajos]; Mistral; Mirèio [Mistral]; Ignotus versei; Lévy; Évi sáfarkodás [Juhász Gyula és Lesznai Anna]; Rostand; Kaposy Józsefről; [Beszéd a szegedi Juhász Gyula-ünnepségen]; Ostromolják a várost (Pintér Ferenc könyve); Ignotusról; A végtelen felé (Komjáthy Aladár versei); Andersen összes meséi; „Érzelmek iskolája” [Flaubert]; Balatoni tragédia (Schöppflin Aladár könyvéről); Dante és a mai olvasó; Lira Amerikában; Megemlékezés Benedek Elekről; Debrecen és Párizs [Hankiss János és Juhász Géza]; Goethe; Új Arany-életrajz [Voinovich Géza]; A nyelvész és az irodalom [Balassa József]; Költő, forradalom és heroizmus [Yeats]; Pascal gondolatai; Dosztojevszkij; Tennyson; Kosztolányi Dezső; Puskin; Magyar Proust; Juhász Gyula

Ismertetések

Abody Béla: Babits Mihály Arcképei és tanulmányai

In: Könyvvilág 1977. 7. (júl.), 1.

Bodri Ferenc: Babits Mihály: Arcképek és tanulmányok

In: Alföld 29. 3. (1978), 79–80.

Csányi László: Arcképek és tanulmányok : Babits kiadatlan írásai

In: Tolna megyei Népújság 1977. júl. 10., 5.

[*Csáztvay István*] Cs-y-n: Arcképek és tanulmányok

In: Magyar Hírlap 1977. júl. 17., 10.

[*Falus Róbert*] F. R.: Könyvszemle

In: Népszabadság 1977. máj. 24., 7.

Fekete Sándor: Arcképek és tanulmányok : Babits Mihály kritikai írásai

In: Új Tükör 1977. 20., 2.

Kabdebó Tamás: Babits térkép

In: Katolikus Szemle 30. 4. (1978), 362–364.

Kardos László: Feltámadt Babits-írások

In: Kritika 1978. 10., 23–24. ; Kardos L. Harminchárom arc. Bp. : Szépirod. Kvk., 1983., 189–193.

[*Köteles Pál*] -teles-: Függetlenség és haladás

In: Hajdú-Bihari Napló 1977. 257. (nov. 1.), 5.

- Mányoki Endre*: Babits Mihály: Arcképek és tanulmányok
In: Hungarológiai Értesítő 1979. 1/4., 18–19.
- Melczer Tibor*: Néhány vonás Babits irodalomszemléletéhez
In: Irodalomtörténeti Közlemények 84. 1. (1980), 69–74.
- Pašiaková, Jaroslava*: Gál István négy könyvéről
In: Irodalmi Szemle 21. 7. (1978), 662–666.
- Román J. István*: A csonka Babits Mihály
In: Új Látóhatár 1978[1979] 4/5. (jan. 25.), 365–368.
- Sipos Lajos*: Babits Mihály: Arcképek és vallomások
In: Irodalomtörténet 11. 1. (1979), 182–184.
In: Babits-tanulmányok
In: Köznevelés 34. 12. (1978. márc. 24.), 13.
- Szabolcsi Miklós*: Tanulságok : Babits Mihály: Arcképek és tanulmányok
In: Népszabadság 1977. júl. 3., 9.
- Szilassy Zoltán*: Babits Mihály: Arcképek és tanulmányok
In: Hajdú-Bihari Napló 1977. 223. (szept. 22.), 5.

1978

5. **Babits Mihály: Az európai irodalom olvasókönyve** : töredék és vázlat / Babits Mihály ; Függelék: Halász Gábor levelei / közread., előszó Gál István. – Bp. : Magvető, 1978. – 237

Ismertetések:

- Csányi László*: Babits Európai olvasókönyve
In: Tolna megyei Népiújság 1978. jún. 18., 10.
- Gondos Ernő*: Értékes Babits-töredék: Az európai irodalom olvasókönyve
In: Magyar Hírlap 1978. jún. 4., 10.
- Horpácsi Sándor*: Az európai irodalom olvasókönyve
In: Hajdú-Bihari Napló 1978. 228. (szept. 27.), 5.
- Horpácsi Sándor*: Az európai irodalom olvasókönyve
In: Köznevelés 34. 2. (1979. jan. 12.), 13.
- Kabdebó Tamás*: Babits-térkép
In: Katolikus Szemle 30. 4. (1978), 362–364.
- [Kardos László]K. L.*: Babits Európai olvasókönyve
In: Kritika 1978. 10., 23–24.
- Kardos László*: Feltámadt írások : az európai olvasókönyv
In: Kardos L.: Harminchárom arc. Bp. : Szépirod. Kvk., 1983., 193–195.
- Kelevész Ágnes*: Babits Mihály: Az európai irodalom olvasókönyve
In: Irodalomtörténeti Közlemények 84. 2. (1980), 224–225.
- Kordás Ferenc*: Babits Mihály: Az európai irodalom olvasókönyve
In: Hajdú-Bihari Napló 1979. 278. (nov. 28.), 5.
- Mátyás István*: Könyvek az ünnepi könyvhétről
In: Népszava 1978. máj. 27., 8.

- Melczer Tibor*: Babits Mihály: Az európai irodalom olvasókönyve
In: Hungarológiai Értesítő 1980. 1/4., 17–18.
- Melczer Tibor*: Filológia mindenkinek
In: Élet és Irodalom 1978. júl. 8., 10.
- Pašiaková, Jaroslava*: Gál István négy könyvéről
In: Irodalmi Szemle 21. 7. (1978), 662–666.
- Somlyó György*: Babits eleven arca
In: Könyvvilág 1978. 5. (máj.), 5.
- Tamás Gáspár Miklós*: Szellemek párbeszéde és magánya : Babits Mihály: Az európai irodalom olvasókönyve
In: Új Írás 18. 12. (1978. dec.), 93–95.
- Taxner-Tóth Ernő*: Az európai irodalom olvasókönyve : töredék és vázlat Babits Mihály hagyatékából
In: Magyar Nemzet 1978. jún. 18., 13.

1979

6. **Babits és Csinszka** / szerk. és bev. Gál István ; sajtó alá rend. Téglás János. – Bp. : Ságvári Nyomdaip. Szakközépisk., 1979. – 167. – [A Nyomdaipari Szakközépiskola kiadványai ; 3.]

Tartalom:

Költészet és valóság

Költészet és valóság. [Élettöredékek.]

Versek

A napsugár fölgyújtja testedet; Régi friss reggeleim; Szerelmes vers; Kegyetlen gyermek; Nem lobogok, mégis égek; Mint a napfény a vizeken; Nem akartál meghallgatni; Boldog vagyok; Jó volna most is kívül állni; Olyan volt, mint egy drága kisfiú; Olyan tavasz; A festő halála

Levelek

[Csinszka levelei Babitshoz]; [Babits levelei Csinszkához]

Ismeretetések:

Csányi László: A Nyomdaipari Szakközépiskola két új Babits-kiadványa

In: Tolna megyei Népújság 1979. jún. 3., 10.

[*Ruffy Péter*] *r. p.*: Interjúk Babits Mihállyal. Babits és Csinszka : két kis emlékkönyv

In: Magyar Nemzet 1979. okt. 26., 4.

Ruffy Péter: Csinszka és Babits : újabb ceruzavonások Boncza Berta arcképéhez

In: Magyar Nemzet 1980. máj. 11., 11.

Sándor László: Nyomda az iskolában

In: Új Tükör 1980. 6., 18.

Tóth István: Babits Mihály vallomásai interjúkban

In: Vigilia 29. 11. (1979. nov.), hátsó borító recto

7. **Interjúk Babits Mihállyal** / sajtó alá rend., jegyz. Gál István és Téglás János. – Bp. : [Nyomdaip. Szakközépisk.,] 1979. – 246. – [A Nyomdaipari Szakközépiskola és a Zrínyi Nyomda Babits-sorozata ; 4.]

Tartalom:

Beszélgetések Babits Mihállynál (Boros Ferenc); Vallomása olvasmányairól; Nyilatkozata Kosztolányi és Szabó Dezső vitájáról; Babits a l'art pour l'art mellett; Klasszikusokon nőttem föl...; Írók vallomásai: Babits Mihály (F. J.); Kellek én itt? Hogyan kaptam az első honoráriumot?; Látogatás Babits Mihállynál (Szini Gyula); Itt a halk és komoly beszéd ideje. A költő nyilatkozik új versesköttyéről; Az új Hollófordításról. Beszélgetés Babits Mihállyal ([Ráskai László] (R. L.)); Politizáljon-e az író vagy ne politizáljon?; Babits Mihály a *Halálfiáról* (Ignotus Pál); Babits Mihály Szegedre emlékezik... (Vér György); Szerb író vagyok-e?; A jubiláns Babits Mihály elmondja, hogyan lett költővé (Bende László); A civilizáció veszedelméről (Csánk Endre); Haladunk vagy hanyatlunk?... Tíz év kulturális mérlege; Az Ady-probléma új és szenvedélyes felvetéséről (Dernői Kocsis László); Beszélgetés a Nemzeti Színház új Iphigeniájáról a fordítóval [Kristóf Károly]; Tíz lapalapítás története (Pán Imre); „Tragikusabb ma a magyar író sorsa, mint régen”; Vörösmarty európaisága, Petőfi bátorsága, Arany kultúrája; Babits Mihály és Bartók Béla a francia becsületrend lovagjai; A „*Fekete olvasó*”-ról; Az irodalom feladata 1931-ben; Mit akar tizenkét magyar író az új esztendőben?; Babits Mihály mondja; Nemzetközi ankét a költészetről; Az 50 éves Babits Mihály beszél életéről és műveiről (Bálint György); A magyar írók helye a nemzetépítő politikában. Nyilatkozat körkérdésre; Kell-e még költő? – Kell!; Kell-e költészet?; Beszélgetés Babits Mihállyal; *Mit tegyen az író a háborúval szemben?* A Nyugat ankétja; A magyar–román kulturális együttműködés. A Familia ankétja; Költők beszélnek a tavasz lázában fogant első versükről; Hat író élete: 3. Babits Mihály (Sztinyai Zoltán); Két évtized olvasmányai; Miért nem járok színházba? (Kiss József); A tízéves Baumgarten Alapítvány munkájáról; Válasz egy jugoszláv folyóiratnak; A műfordítás a legnemzetibb munka; Beszélgetés Babits Mihállyal olaszországi utazása előtt (Harasztos Albert); Cs. Szabó László beszélgetése a San Remo-i díj nyertesével; „Csak most érzem, milyen keveset mondtam el abból, ami rámbízott...” (Papp Antal); Utolsó látogatás (Szabó Zoltán); „Ezen a földön nem fog az erószak” (Deák Zoltán)

Ismertetések:

Csányi László: A nyomdaipari szakközépiskola két új Babits-kiadványa

In: Tolna megyei Népújság 1979. jún. 3., 10.

[*Kántor Lajos*] K. L.: Interjúk Babits Mihállyal

In: Kortárs 24. 1/2. (1980), 145–146.

Rónay László: Interjúk Babits Mihállyal

In: Irodalomtörténeti Közlemények 84. 2. (1980), 226–228.

[*Ruffy Péter*] *r. p.*: Interjúk Babits Mihállyal. Babits és Csinszka : két kis emlékkönyv

In: Magyar Nemzet 35.1979. okt. 26., 4.

Tolnai István, M.: Interjúk Babits Mihállyal : nyomdászdiákok érdekes munkája

In: Esti Hírlap 24. 269. (1979. nov. 16.), 2.

Tóth István: Babits Mihály vallomásai – interjúkban

In: Dunántúli Napló 1979. dec. 2., 10.

1980

8. **Babits és Tóth Árpád** / szerk. Gál István, Téglás János. – Bp. : Ságvári Nyomdaip. Szakközépisk., 1980. – 271. – (A Nyomdaipari Szakközépiskola kiadványai ; 4.)

Tartalom:

I. *Babits Tóth Árpádról*

Antológia

Tóth Árpád (Bevezetés); Este a temetőn; Rimes, furcsa játék; Lámpafény; Éjféli eső; Elégia egy reketyebokorhoz; Aquincumi korcsmában; Láng; Isten oltó-kése; Fénylő búzaföldek között; Körúti hajnal; Ripacs; Jó éjszakát!

Tanulmányok:

Lomha gályán; Örök virágok; Gyászbeszéd Tóth Árpád fölött; Tóth Árpád (Vázlatok költői arcképéhez) Tóth Árpád romantikája; Könyvről könyvre (Részlet); Az európai irodalom története (Részlet); Beszélgető füzetek (Részlet)

II. *Tóth Árpád Babitsról*

Prospero szigetén; Babits Mihály „Vihar-fordítása”; Babits Mihály műfordításai: Pávatollak; Babits Mihály; A formák virtuóza

Ismertetések:

[*Mátyás István*] *M. I.*: Önéletrajzok és interjúk

In: Népszava 1980. okt. 7., 8.

9. **Babits – Szilasi levelezés** : dokumentumok / összeáll., közread., bev. Gál István ; sajtó alá rend., jegyz. Kelevéz Ágnes ; a Petőfi Irodalmi Múzeum és a Népművelési Propaganda Iroda közös kiadványa. – Bp. : Petőfi Irod. Múz., [1980]. – 238. – (Irodalmi múzeum.)

Tartalom:

Szilasi Vilmos: Rövid emlékezés Babits Mihályra

Babits Mihály és felesége és Szilasi Vilmos és felesége levelezése (138 levél)

Szilasi Vilmos portréjához (Tanulmányok a Babits-szerkesztette Nyugatban). Szilasi Vilmos Az írástudók árulása (levél Babits Mihályhoz)

Szilasi Vilmos: Edmund Husserl

Ismertetések:

Bacsó Béla: Babits – Szilasi levelezés

In: Kritika 1981. 6., 33–34.

Bori Imre: Egy cersavgyártó filozófus és egy nagy költő barátsága

In: 7 Nap 1981. 16. (ápr. 17.), 12.

Csányi László: Egy barátság története

In: Dunatáj 4. 4. (1981), 56–59.

Kabdebó Tamás: A Babits – Szilasi levelezés

In: Katolikus Szemle 34. 3. (1982), 278–280.

[*Mátyás István*] *M. I.:* A Babits – Szilasi levelezés

In: Népszava 1981. máj. 27., 6.

Melczér Tibor: Babits – Szilasi levelezése

In: Irodalomtörténeti Közlemények 85. 3. (1981), 350–353.

Melczér Tibor: Babits – Szilasi levelezése

In: Hungarológiai Értesítő 1982. 1/4., 17–18.

Sipos Lajos: Babits – Szilasi levelezése

In: Irodalomtörténet 13. 4. (1981), 1113–1115.

Sipos Lajos: Újabb dokumentumok Babitsról

In: Élet és Irodalom 1981. ápr. 11., 10.

Szilágyi Imre: Európa, vigyázz!

In: Új Írás 21. 9. (1981. szept.), 64–78.

10. **Babits Mihály: Önéletrajzok és interjúk** / vál. és jegyz. Gál István, Téglás János. – Bp. : Ságvári Nyomdaip. Szakközépisk., 1980. – 230. – [A Nyomdaipari Szakközépiskola és a Zrínyi Nyomda Babits-sorozata ; 5.]

Tartalom:

Önéletrajzok

Önéletrajz, 1904; Önéletrajz helyett; Önéletrajz a gyermek- és ifjúkor éveiből (Szabó Lőrinc lejegyzésében); Autobiográfia; Önmagamról

Vallomások

Ilyennek látom a jövőmet; Reviczky utca; Mi a rohadt almája?, Esztergomi séta; Kis notesz; Babits Mihály revüje; [Engem már sokszor és sokféleképpen támadtak...]; November; [Arcom]; [Úgy volt, hogy jogász leszek...]; [Nem vagyok színpadí író...]

Interjúk

Nyilatkozat. 1911; Nyilatkozat. 1915; Néhány szó a Kárvavárról; Kritika; A „Magyar Diák”-hoz; Kit érdekelnek a fordító műhelyitkai?; Petőfi dalol és mesél; A fordító

vallomása; Nyilatkozata irodalmi terveiről; Babits Mihálynál (Illyés János Jenő); Levél Miklós Andorhoz; Üdvözet a Bács megyei Naplónak; Bojkott, vagy béke?; Könyvet, könyvet, könyvet; Babits Mihály regényt ír a középosztály pusztulásáról (Diószeghy Miklós); A *Halálfi*airól nyilatkozik Babits Mihály; Költő a pódiumon; Üzenet Debrecennek; Móricz és Babits válaszol Ignotusnak; Mi lesz a magyar könyv sorsa?, Ankét egy magyar kultúralapítványról; Miklós Andor; Írók beszélnek: Babits Mihály (Bálint Jenő); Az irodalom és az írók helyzetéről; A mai magyar irodalomról és az irodalom jövőjéről (Nádass József); Békefanatizmust a háború fanatizmusa ellen! Beszélgetés Babits Mihálynál; Üdvözet a fiatal pécsi íróknak; A jubiláló Nyugat három évtizedéről (Bakos Ákos); Babits Mihály új könyve; Most fedeztem fel a saját versemet; Jugoszlávia legjelentősebb folyóirata; Babits Mihályról; Ötvenezer lírás olasz írói díjat nyert Babits Mihály; Halhatatlan „négy sorok” (Kerék Imre); „Magyar nemzeti lant”

Ismertetések:

[Mátyás István] M. I.: Önéletrajzok és interjúk

In: Népszava 1980. okt. 7., 8.

1981

11. **Művészek levelei Babitshoz** / vál. Gál István ; szerk. és jegyz. Téglás János. – Bp. : Ságvári Nyomdaip. Szakközépisk., 1981. – 225. – (A Nyomdaipari Szakközépiscola kiadványai ; 5.)

Tartalom:

Ascher Oszkár, Bayer Ágost, Beck Ö. Fülöp, Beregi Oszkár, Bernáth Aurél, Bokros Birman Dezső, Buday György, Csáky József, Csorba Géza, Dienes Valéria, Fáy Dezső, Feszty Masa, Glatz Oszkár, Hont Ferenc, Horváth Árpád, Jaschik Álmos, Jászai Mari, Kós Károly, Kósa György, Márfy Ödön, Martyn Ferenc, Medgyaszay Vilma, Moholy-Nagy László, Nagy Endre, Ódry Árpád, Paulay Erzsébet, Rippl-Rónai József, Scheiber Hugó, Simon György János, Somlay Artúr, Székely Aladár, Szirmai Albert, Tessitori Nóra, Ticharich Zdenka, Tihanyi Lajos, Varsányi Irén levelei Babits Mihályhoz.

Ismertetések:

[Róna Judit, M.] M. R. J.: Művészek levelei Babitshoz

In: Hungarológiai Értesítő 1983. 3/4., 134–135.

[Tasi József] T. J.: Újabb Babits-kiadványok

In: Élet és Irodalom 1981. jún. 13., 6.

[Szerző nélkül]: Művészek levelei Babitshoz

In: Vigilia 47. 1. (1982. jan.), 55.

1982

12. **Babits ódái Adyhoz és Móriczhoz** : [tanulmány]. – Bp. : M. Iparműv. Főisk., 1982. – 20. Babits Mihály: *Te elindulsz a fényes hómezőkön* és *A gyémántsзорó asszony* c. verseinek közlésével, valamint A gyémántsзорó asszony három fogalmazványával

Ismertetések:

Fried István: Babits ódái Adyhoz és Móriczhoz

In: *Hungarológiai Értesítő* 1984. 3/4., 63.

1983

13. **„Borzasztó a háború...”** : Babits Mihály háborúellenes versei, 1914–1919 / összegyűjt. [és bev.] Gál István. – Bp. : M. Iparműv. Főisk. 1982 [1983]. – 26

*Tanulmányok, cikkek, adalékok,
szövegközlések, könyvismertetések, interjúk*

1931

14. **Babits Mihálynál** / [riporter] Gál István

In: *Tolnamegyei Újság* 13. 17. (1931. febr. 28.), 1–2.

15. **Jegyzetek Babits Mihály két új könyvéről** : „Oedipus király és egyéb műfordítások”; „A torony árnyéka”

* *Babits Mihály: Oedipus király és egyéb műfordítások*. Bp. : Athenaeum, [1931]

* *Babits Mihály: A torony árnyéka*. Bp. : Athenaeum, [1931]

In: *Tolnamegyei Újság* 13. 54. (1931. júl. 11.), 1–2.

1932

16. **Babits Mihály és Reményik Sándor nagy tanulmányt írt Illyés Gyuláról, a kiváló tolnamegyei származású költőről**

* *Babits Mihály: Három öreg. Illyés Gyula verse*. In: *Nyugat*, 1932. I. 281–283.;

* *Reményik Sándor: Három öreg. Illyés Gyula verse*. In: *Erdélyi Helikon* 5. 2., 1932. febr. 137–139.

In: *Tolnamegyei Újság* 14. 33. (1932. ápr. 30.), 2.

1938

17. **Babits új esszéi**

* *Babits Mihály: Ezüstkor*. [Bp.] : Athenaeum, 1937

In: *Apollo* VII. (1938), 189–190.

1941**18. Babits szerepe a magyarországi angol műveltségben**

In: Erdélyi Helikon 14. 11. (1941. nov.), 722–733. (+ Klny.)

1964**19. A Nyugat angol kapcsolataiból : Békássy Ferenc és cambridge-i emléktáblája;**

Szabó Lőrinc legkedvesebb saját versei

In: Filológiai Közöny 10. 3/4. (1964. júl./dec.), 417–420.

1966**20. Babits „elfelejtett” angol műfordításai**

* *Blake, William ; Yeats, William Butler ; Whitman, Walt ; Bryant, William Cullen ; Poe, Edgar Allan*

In: Nagyvilág 11. 12. (1966. dec.), 1918–1919.

Válasz Réz Pál cikkére – Nagyvilág 11. 10. (1966), 1556–1564.

1967**21. Nagy angol írók a magyar irodalomról**

* *Eliot, Thomas Stearns*

In: Élet és Irodalom 11. 26. (1967. júl. 1.), 6.

Hozzászólás Boldizsár Iván két cikkéhez. – Élet és Irodalom 11. 20. (1967), 3 ; 11. 24. (1967), 1–2.

22. Babits a világbékéért

In: Filológiai Közöny 13. 3/4. (1967. júl./dec.), 355–373. (+ Klny.)

Babits Mihály: *A háború háborúja* c. cikke, a *Békenapon* c. beszéde (részletek); az Európa lovagjai (*The Knights of Europe*) c. kiáltványtervezet és Babitsnak a *Familia* c. folyóirat kérdéseire adott válaszai a román–magyar szellemi együttműködés lehetőségeiről.

1968**23. Babits és Bartók : dokumentumok a Babits-hagyatékából**

* *Bartók Béla ; Apollo (1934–1939)*

In: Kortárs 12. 5. (1968. máj.), 798–808. ill., fotó

Bartók Béla Gál Istvánnak 1935–1936-ban írt három levele és Török Sophie-nak 1935-ben írt levele, valamint Török Sophie Bartókról szóló visszaemlékezése közlésével

24. **Babits és Szabó Ervin barátsága** : dokumentumok a Babits-hagyatékából
In: Jelenkor 11. 11. (1968. nov.), 1008–1013.
Szabó Ervin Babits Mihálynak 1916–1918 között írt tizenhárom levele közlésével

Hozzászólás:

F.: Szabó Ervin és Babits. Népszabadság 26. 263. (1968. nov. 9.), 9.

1969

25. **Babits és Dučić**
In: Jelenkor 12. 1. (1969. jan.), 60–61.
Jovan Dučić Babits Mihálynak 1932. április 29-én írt francia nyelvű levelének levelének közlésével
26. **Buday Dezső**
In: Jelenkor 12. 3. (1969. márc.), 265–269.
Buday Dezső Babits Mihálynak 1916. febr. 26-án, ill. Babits Angyal 1919. dec. 28-án írt levele és Buday Dezső Orgonaszó c. verse részletével
27. **Babitsék saját gyártmányú Bartók-lemezgyűjteménye**
In: Irodalmi Szemle 12. 4. (1969. [ápr.]), 346–347.
A Bartók-hanglemezek jegyzékének közlésével
28. **Babits velencei és firenzei útijegyzetei 1921-ből** / közléteszi Gál István
In: Jelenkor 12. 11. (1969. nov.), 975–979.
Babits Mihály Itália, 1921 c. írásának közlésével

1970

29. **Babits és Szabó Dezső**
In: Jelenkor 13. 2. (1970. febr.), 151–159.
Szabó Dezső Babits Mihálynak öt – 1913. szept. 30-án írt és négy dátum nélküli – levele közlésével

1971

30. **Babits Mihály antifasiszta előadása Pozsonyban, 1934-ben**
In: Irodalmi Szemle 14. 7. (1971. [okt.]), 656–659.
Babits Mihály előadása közlésével. – Az előadás kétharmada azonos A veszedelmes világnézet c. tanulmány szövegével

31. A Babits-házban, Szekszárdon

* *Babits-Emlékház (Szekszárd)*

In: Élet és Irodalom 15. 42. (1971. okt. 16.), 7.

1972**32. Babits a Galilei Körben / közli Gál István**

In: Irodalomtörténet 4. 1. (1972), 188–190.

Babits Mihálynak az anyag metafizikájáról 1913. február 8-án tartott előadásáról a Pesti Napló beszámolója

33. Babits és Illyés a Tiszánál : egy-egy versük háttere

In: Jászkunság 18. 2. (1972. jún.), 59–62. ill., fotó

Babits Mihály *Vasárnapi impresszió, autón* és Illyés Gyula: *A Tiszánál* c. verse közlésével

34. Babits a Tátrában

In: Irodalmi Szemle 15. 4. (1972. [júl.]), 367–369.

Babits Mihály a *Vonaton, Tátra felé* c. versének közlésével

35. Pavel Ágoston levelei Babits Mihályhoz / közli Gál István

In: Életünk 9. 4. (1972. júl./aug.), 348.

Pavel Ágoston 1933-ban, ill. 1939-ben írt két levele közlésével

36. Fülep Lajos levelei Babitshoz

In: Jelenkor 15. 7/8. (1972. júl./aug.), 731–737.

Fülep Lajos 1919–1932 között írt 10 levele közlésével

37. Babits véleménye Vajda Jánosról

In: Irodalomtörténet 4. 3. (1972), 721–722.

Babits Mihály nyilatkozatának közlésével

38. Babits könyvtárának töredéke

In: Magyar Könyvszemle 88. 3/4. (1972), 280–282.

A kötetek felsorolásával

39. Gaál-aláírás 1917-ből

* *Moholy-Nagy László, Gaál Gábor etc.*

In: Korunk 31. 10. (1972), 1537.

40. Babits és Heidegger ismeretsége

* *Szilasi Vilmos; Heidegger, Martin*

In: Vigília 37. 10. (1972. okt.), 699–700.

41. Babits és Illyés** Illyés Gyula*

In: Tolna megyei Népszerűség 22. 259. (1972. nov. 2.), 6.

42. A Babits-hagyaték** Országos Széchényi Könyvtár. Kézirattár. Babits-hagyaték*

In: Tolna megyei Népszerűség 22. 303. (1972. dec. 24.), 9.

1973**43. Babits Petőfi nagyságáról**** Petőfi Sándor*

In: Tolna megyei Népszerűség 23. 11. (1973. jan. 14.), 8.

44. Szekszárdra kerül Babits megmaradt könyvtára** Babits Emlékház (Szekszárd)*

In: Tolna megyei Népszerűség 23. 23. (1973. jan. 28.), 9.

45. Fábry Zoltán kérdései Babitshoz 1931-ben

In: Irodalmi Szemle 16. 3. (1973. [ápr.]), 264–265.

Fábry Zoltán 1931. április 1-i levelének közlésével

46. Szekszárdra kerül Babits megmaradt könyvtára** Babits Emlékház (Szekszárd)*

In: Tolnai Könyvtáros 1973. 1. [ápr.], 47–50.

47. Hatvanéves Weöres Sándor, Babits legnagyobb tanítványa

In: Tolna megyei Népszerűség 23. 146. (1973. jún. 24.), 9.

48. Babits és a Baumgarten-alapítvány** Baumgarten Ferenc Ferdinánd ; Basch Lóránt*

In: Tolna megyei Népszerűség 23. 82. (1973. ápr. 8.), 9.

49. Weöres Sándor levelei Babitshoz és Kosztolányihoz [1.], Weöres Sándor levelei Babits Mihályhoz / közli Gál István

In: Életünk 10. 3. (1973. máj./jún.), 195–218.

Weöres Sándor Babits Mihálynak írt ötvenegy levele közlésével

50. Szlovák kulturális szervezetek petíciója Babitshoz 1933-ban

In: Irodalmi Szemle 16. 4. (1973. [jún.]), 356–357.

A dokumentum közlésével

51. Beck Ö. Fülöp, Babits szobrász-barátja

In: Tolna megyei Népszerűség 23. 176. (1973. júl. 29.), 9., ill.: fotó, rajz

52. Krúdy és Babits összeköttetései

In: Szabolcs-Szatmári Szemle 8. 3. (1973. aug.), 55–58.

Krúdy Gyula, Babits Mihály és Gellért Oszkár leveleinek közlésével

53. Babits, az orosz forradalom és az orosz klasszikusok

In: Tolnai Könyvtáros 1973. 3. (aug.), 39–43.

54. Meghalt Szilasi Vilmosné, Babits legrégibb barátjának a felesége

In: Tolna megyei Népjúrság 23. 217. (1973. szept. 16.), 9.

55. Fontos Babits-dokumentumok Szabó Lőrinc hagyatékában

* *Csanak Dóra, F.: Szabó Lőrinc kéziratos hagyatéka. Bp. : MTAK, 1973*

In: Tolna megyei Népjúrság 23. 223. (1973. szept. 23.), 9.

56. Babits verstöredékeiből és rímjátékaiból / Gál István közlése

In: Magyar Hírlap 6. 325. (1973. nov. 25.), 8., ill.

Babits Mihály: A Nyugat-nemzedékre ; Fa vagyok ; Gazdagon jöttem ; Bölcs tejet... ; Mint jóbarát ; Vonaton ; Kész lesz ; Nem pihenek soha ; Álmok találgatója... c. verseinek közlésével

57. Babits ifjúkori verse Zoláról

* *Zola, Émile*

In: Kritika 1973. 10. (okt.), 18.

Babits Mihály: *Zola* c. versének közlésével

58. A Babits-hagyaték

* *Országos Széchényi Könyvtár. Kézirattár. Babits-hagyaték*

In: Jelenkor 16. 11. (1973. nov.), 999–1003.

Hozzászólás:

Rába György: Babits öröksége és hagyatéka. Jelenkor 17. 3. (1974), 255–259.

59. Babits Mihály: Kiadatlan versek és verstöredékek : Szabó Lőrinc hagyatékából

In: Jelenkor 16. 11. (1973. nov.), 1004–1006.

Babits Mihály: „*Künn kacag...*” ; „*A holdvilág ma...*” ; „*Ó hát így szenved...*” ; „*Most tűzagnává...*” ; „*Jó volna most is...*” kezdetű verseinek közlésével

60. Babits Mihály: Önéletrajz a gyermek- és ifjúkor éveiről : Szabó Lőrinc lejegyzésében

In: Jelenkor 16. 11. (1973. nov.), 1007–1018.

61. Babits Mihály emlékbeszéde Puskinról és rádióelőadása Dosztojevszkijről

* *Puskin, Alekszandr Szergejevics; Dosztojevszkij, Fjodor Mihajlovics*

In: Kortárs 17. 11. (1973), 1819–1822.

A dokumentumok közlésével

62. **Babits-dokumentumok. [1.] Babits kiadatlan verseiből és verstördékeiből. [2.] Babits két szegedi levele édesanyjához** / közli Gál István
In: Tiszatáj 27. 11. (1973. nov.), 67–77.
Babits Mihály: *Széchenyi* ; *Ady Endre szánján* ; „*Jaj engem is bekentek sárral...*” ; *Új rigmusok a télre* ; „*Házak éles csúcsai...*” ; „*A bús kert orgonát...*” ; „*A vad tavasz zuhanyát...*” ; „*Lásd nem szomorú...*” ; „*Mégis a bánatnak...*” ; „*Néha egy-egy nagyobb...*” ; „*Ó líra, líra...*” ; *Pihenés* ; „*A veranda hűvös már...*” kezdetű verseinek közlésével
- Ismertetés:*
[Antal Gábor]: Babits. Magyar Nemzet 1973. nov. 3., 4.
63. **Babits Pascalról ; Babits Mihály: Pascal gondolatai** / közli Gál István
In: Vigilia 38. 11. (1973. nov.), 722–724.
64. **Babits és a képzőművészet**
In: Magyar Hírlap 6. 325. (1973. nov. 25.), 8., ill., fotó
65. **Babits Mihály eddig ismeretlen verse az orosz forradalomról**
In: Népszabadság 31. 276. (1973. nov. 25.), Vas. mell., 5.
Babits Mihály: „*Immár a siheder föltavaszt szelek...*” kezdetű versének közlésével
66. **Patriotizmus és internacionalizmus egy kiadatlan Babits-kézirat tükrében** / közli Gál István
In: Tolna megyei Népjáság 23. 276. (1973. nov. 25.), 9.
Babits Mihály: *Hazám* c. verse eddig ismeretlen befejező részének közlésével
67. **Babits Petőfi világirodalmi rangjáról**
In: Filológiai Közöny 19. 3/4. (1973. júl./dec.), 404–422. (+ Klny.)
Babits Mihály: *Petőfi és Arany-tanulmányának háttérével*, a „*Jó Petőfi előveszlek...*” kezdetű és a *Petőfi koszorúi* c. verseinek részletével
68. **Babits Mihály kiadatlan verseiből** / közli Gál István
In: Látóhatár 1973. 12. (dec.), 72–75.
Babits Mihály: *Ady Endre szánján* ; „*Jaj engem is bekentek sárral...*” ; „*Ó líra, líra...*” kezdetű verseinek közlésével
69. **Kiadatlan Babits-versek**
In: Új Írás 13. 12. (1973. dec.), 13–18.
Babits Mihály: *Egy verseskönyv epilógusa* ; „*Borzasztó a háború...*” ; „*Annyit szenvedtünk...*” ; „*Ki hallana...*” ; *Kisiklani* c., illetve kezdetű verseinek közlésével. – Szabó Lőrinc hagyatékából
70. **Babits Csokonairól**
In: Tolna megyei Népjáság 23. 282. (1973. dec. 2.), 9.

71. **Babits Mihály kiadatlan verse gyermekkori telekről** / közli Gál István
In: Tolna megyei Népiújság 23. 301. (1973. dec. 24.), 8.
Babits Mihály: „*Hópelyhek csengetnek szembe...*” kezdetű versének közlésével
72. **Sinkó Ervin négy levele a Babits-hagyatékban**
In: A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei 5. 14. (1973), 123–126, [2]., ill., kézirat
Sinkó Ervin 1922–1931 között írt levelei közlésével
73. **Babits a világbékéért**
In: Gál I.: Bartóktól Radnótiig: Bp.: Magvető, 1973., 139–173.
Babits Mihály: *A háború háborúja* c. cikke, a *Békenapon* c. beszéde részletei; az Európa lovagjai (The Knights of Europe) c. kiáltványtervezet, valamint Babits Mihály: *Kis nemzet koszorúja Romain Rolland-nak és Mit tegyen az író a háborúval szemben* c. írásának részleteivel
74. **Babits és Bartók**
* *Bartók Béla; Apollo (1934–1939)*
In: Gál I.: Bartóktól Radnótiig. Bp.: Magvető, 1973., 64–93.
Bartók Béla Gál Istvánnak 1935–1936-ban írt három levele, valamint Török Sophie-nak 1935-ben írt levele; a Babits-hagyaték Bartók-hanglemezgyűjteményének jegyzéke; Török Sophie Bartók Bélával – törökországi útjáról – készített interjúja részletei és Koncerten c. versének közlésével
75. **Babits és Szabó Ervin barátsága**
In: Gál I.: Bartóktól Radnótiig: Bp.: Magvető, 1973., 139–173.
Szabó Ervin Babits Mihálynak 1916–1918 között írt tizenhárom levele közlésével

1974

76. **Babits gyászbeszéde Ady ravatalánál** ; Utószó a dokumentumokhoz / Gál István
* *Ady Endre*
In: Tiszatáj 28. 1. (1974. jan.), [58]–59, ill., fotó
A gyászbeszéd közlése. – Gál István *Csinszka Adyról* c. dokumentumközléséhez kapcsolódva
77. **Radnóti-dokumentumok a Babits-hagyatékban**
In: Vigilia 39. 1. (1974. jan.), 29–34.
Radnóti Miklós, Bálint György, Sík Sándor Babits Mihályhoz írt leveleinek közlésével
78. **Új adatok Szabó Ervin utolsó napjairól**
In: Népszabadság 32. 40. (1974. febr. 17.), Vas.mell., 8.
Szabó Ervin, Jászi Oszkár, Madzsarné Jászi Alice Babits Mihálynak, valamint Babits Mihály Schöpflin Aladárnak és Komjáthy Aladárnak írt levele közlésével

79. **Babits hazai és külföldi népszerűsége**
In: Tolna megyei Népszerűség 24. 4. (1974. jan. 6.), [9].
80. **Illés Béla és a Március Kör üdvözlője az üldözött Babits-hoz 1915-ben**
In: Tolna megyei Népszerűség. 24. 46. (1974. febr. 24.), 9.
Illés Béla Babits Mihálynak 1915. december 5-én küldött távirata közlésével
81. **Babits ódái Adyhoz és Móriczhoz**
In: Forrás 6. 3. (1974. márc.), 3–12., ill.
Babits Mihály: *Te elindulsz a fényes hómezőn ; A gyémántszóró asszony* c. versei és a szövegvariánsok közlésével
82. **A Babits-hagyaték tizenhatezer tételéről beszél Gál István** / [riporter] Ruffy Péter
* *Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár Babits-hagyaték*
In: Magyar Nemzet 30. 52. (1974. márc. 3.), 11. ; Ruffy Péter: Világaim. Bp. : Szépirod. Kvk., 1979. 211–216.
83. **Babits Golyakalifája cseh nyelven**
* *Babits Mihály: Kalif čapem / prelož. Anna Rossová. Praha : Odéon, 1972*
In: Tolna megyei Népszerűség 24. 58. (1974. márc. 10.), 9.
84. **Illés Béla és a Március Kör**
In: Népszabadság 32. 64. (1974. márc. 17.), Vas. mell. 6–7.
Illés Béla Babits Mihálynak 1914. november 19-én írt levele és 1915. december 5-én küldött távirata közlésével
85. **Babits kézírataiból, „új” könyveiből**
In: Életünk 11. 2. (1974. márc./ápr.), 115–119.
Babits Mihály: *Én vagyok a Zrínyi Miklós ; Verstöredékek ; Itália és Pannónia* c. írásainak közlésével
86. **A Babits-kutatás és kézirattárunk** : beszélgetés Gál Istvánnal / [riporter]: Bata Imre
* *Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár Babits-hagyaték*
In: OSzK Híradó 17. 3/4. (1974), 83–85.
87. **Babits Mihály kéziratot tavaszi verse**
In: Tolna megyei Népszerűség 24. 87. (1974. ápr. 14.), 9.
Babits Mihály: „Zeng, zeng a világ most...” kezdetű versének közlése
88. **Szabó Lőrinc gyorsírásából megfejtették Babits vallomását**
* *Gergely Pál*
In: Tolna megyei Népszerűség 24. 87. (1974. ápr. 14.), 9.

89. **A radikális Babits arcképéhez**
In: Irodalmi Szemle 17. 5. (1974. [máj.]), 398–402.
90. **Babits ismeretlen versei és versfogalmazványai**
In: Irodalmi Szemle 17. 5. (1974. [máj.]), 404–409.
Babits Mihály: *De te mégis szereted azt a kort* ; „Annyit szenvedtünk...” ; „Már a tavaszi istenek...” ; „Szomorú dolog...” ; „Szobámban egy nagy madár...” ; *Epigrammák* című, illetve kezdetű verseinek közlésével
91. **Babits: Psychoanalysis Christiana: összöveg, töredékek, háttér**
* *Claudel, Paul*
In: Vigilia 39. 5. (1974. máj.), 316–319.
A szövegvariánsok közlésével
92. **A diák Illés Béla az üldözött Babits mellett**
In: Élet és Irodalom 18. 18. (1974. máj. 4.), 2.
Viszonzás Komlós Aladár Illés Béla és a Márciusi Kör (Élet és Irodalom, 1974. ápr. 27., 9.) c. cikkére
93. **Babits „Jónás könyve” héber nyelven**
* *Babits Mihály: Széfer Joná / ivrat Saul Mordecháj. Tel-Aviv, 1973*
In: Tolna megyei Népújság 24. 139. (1974. jún. 16.), 9.
Gál Istvánnak Scheiber Sándorral készített interjújával
94. **La „Psychoanalysis Christiana” di Babits**
* *Claudel, Paul*
In: CSEO 1974. giugno, 173–176.
A szövegvariánsok közlésével
95. **Babits Janus Pannoniusról**
In: Filológiai Közlöny 20. 1/2. (1974. jan./jún.), 205–206.
96. **Babits kritikai folyóirat-terve, a Magyar Gondolat**
* *Osvát Ernő ; Balázs Béla ; Ignóty ; Tormay Cécile ; Móricz Zsigmond*
In: Irodalomtörténet 6. 2. (1974), 435–446.
A folyóirattervre vonatkozó dokumentumok közlésével
97. **Babits Major Máté önéletrajzában**
* *Major Máté: Egy gyermekkor és egy kisváros emléke. Bp. : Magvető, 1973*
In: Tolna megyei Népújság 24. 187. (1974. aug. 11.), 8.
Babits Mihály Major Máténak 1922-ben írt levele közlésével
98. **Lukács György levelei Babitshoz / közli Gál István**
In: Irodalomtörténet 6. 3. (1974), 595–601.
Lukács György 1910–1918 között írt öt levelének közlése

99. **Babits Nobel-díja**
In: Tolna megyei Népszerűség 24. 234. (1974. okt. 6.), 8.
A Babits Mihályt Nobel-díjra ajánló dokumentum részleteinek közlésével
100. **Járt-e Kempelen Farkas New Yorkban?** : E. A. Poe magyar útja
* *Poe, Edgar Allan*
In: (Hétfői) Magyar Hírlap 7. 283. (1974. okt. 14.), 4.
101. **Babits prózájának magyar és európai jelentősége** : Pók Lajos, a Babits-kutató nyilatkozata / [riporter] Gál István
In: Tolna megyei Népszerűség 24. 258. (1974. nov. 3.), 9.
102. **Babics, ruszszkaja revoljucija i klaszsziki ruszszkoj literaturü**
In: Studia Slavica Hungarica 20. 3/4. (1974. dec.), [305]–321.
103. **Romain Rolland eddig ismeretlen üzenete Budapestre**
In: Népszabadság 32. 281. (1974. dec. 1.), Vas.mell., 7.
Babits Mihály: *Kis nemzet koszorúja Romain Rolland-nak* c. írásának (részlet), valamint Szirmai Oszkárné és Vámbéry Melánia Babits Mihálynak írt levele közlésével
104. **Babits Mihály kórházi Beszélgetőfüzetéből** : „Elindulunk új haza felé”
In: Népszabadság 32. 301. (1974. dec. 25.), 20.
105. **A néma évek tanúja** : kiadják Babits „Beszélgetőfüzeteit”
In: Tolna megyei Népszerűség 24. 301. (1974. dec. 25.), 5.
106. **Babits kiadatlan verse 1919–1920 teléről** / [közli] Gál István
In: Tolna megyei Népszerűség 24. 301. (1974. dec. 25.), 5.
Babits Mihály: „*Messze messze...*” c. verse közlésével
107. **Babits Mihály kéziratos verseiből** / [közli] Gál István
In: Magyar Hírek Kincses Kalendáriuma 1975 (1974), 3, 108–109.
Babits Mihály: *E kis rög, Ady Bandi szánján, „Láttam egy kertet Tivoliban”, „Szomoru dolog szomoruan élni”* kezdetű versei közlésével
108. **Babits nábobhi hagyatéka**
* *Országos Széchényi Könyvtár. Kézirattár. Babits-hagyatéka*
In: Magyar Hírek Kincses Kalendáriuma 1975 (1974), 104–107.
109. **Babits zsidószemlélete**
In: Magyar Izraeliták Országos Képvisellete. Évkönyv 1973/1974. Bp. : MIOK, 1974., 110–129.
Babits Mihály: *A Spinoza-szobor előtt* c. verse közlésével

1975

110. **Móricz Zsigmond „magyar Nobel-díja”**
In: Népszabadság 33. 10. (1975. jan. 12.) Vas. mell., 8.
Részletekkel a Beszélgetőfüzetekből
111. **Babits Jókairól**
In: Tolna megyei Népújság 25. 40. (1975. febr. 16.), 9., ill., rajz
Babits Mihály: *A szépszemű öreg tovább mesél* c. verse közlésével
112. **Babits egyetemi irodalomtudományi előadásai Szabó Lőrinc lejegyzésében ; Babits Mihály: Az irodalomtudomány elmélete. Az 1919-es egyetemi előadásokból / közli Gál István**
* *Gergely Pál*
In: Tiszatáj 29. 3. (1975. márc.), 52–68.
113. **Vas István és Tolna megye : Bátaszék, a Sárköz, Szekszárd és Babits Mihály**
In: Tolna megyei Népújság 25. 52. (1975. márc. 2.), 9.
114. **Babits és Károlyi**
In: Tolna megyei Népújság 25. 58. (1975. márc. 9.), 8.
115. **Babits egyetemi előadásai 1919-ben**
* *Szabó Lőrinc*
In: Tolna megyei Népújság 25. 64. (1975. márc. 16.), 10.
116. **Jászi Oszkár köre**
* *Szabó Ervin*
In: Magyar Nemzet 31. 67. (1975. márc. 20.), 8.
Jászi Oszkár Babits Mihálynak 1918. szeptember 24-én írt levelével
117. **Klopstock doktor, Babits világirodalmár orvosa Dombóvárról**
In: Tolna megyei Népújság 25. 76. (1975. márc. 30.), 8.
Klopstock Róbert Babits Mihálynak 1938–39-ben írt két levele közlésével
118. **„Babits az emberi és művészi morál kifejezője” : Tolnai Gábor Babits nagyságáról / [riporter] Gál István**
In: Tolna megyei Népújság 25. 92. (1975. ápr. 20.), 8.
119. **Babits Mihály kiadatlan verse / közli Gál István**
In: Vigilia 40. 5. (1975. máj.), 327.
Babits Mihály: „*Térítők*” c. versének közlése

120. **Babits egyes verseinek keletkezéséről** / közli Gál István
In: Irodalomtörténet 7. 2. (1975), 443–462.
Szabó Lőrinc lejegyzésének Szilasi Vilmos és Török Sophie információival kiegészített és jegyzetelt közlésével
121. **Lukács György levelei Babitshoz** / közli Gál István
In: Látóhatár 1975. 6. (jún.), 92–98.
Lukács György 1910–1918 között írt öt levele közlésével
122. **Babits és Bajcsy-Zsilinszky**
In: Tolna megyei Népiújság 25. 133. (1975. jún. 8.), 8.
123. **Thomas Mann hatása Babitsra**
In: Magyar Nemzet 31. 135. (1975. jún. 11.), 4.
124. **Babits a tokajiról**
In: Szabolcs–Szatmári Szemle 10. 3. (1975. aug.), 87–88.
125. **A zürichi Thomas Mann Archívum és a Szekszárdi Babits Múzeum** : párhuzamok és tanulságok
In: Tolna megyei Népiújság 25. 181. (1975. aug. 3.), 8.
126. **Babits Mihály: Filozófia és irodalom** / közli Gál István
In: Vigilia 40. 9. (1975. szept.), 586–592.
Babits Mihály: *Zsoltár férfihangra* c. verse közlésével
127. **Romain Rolland hatása Babitsra**
In: Tolna megyei Népiújság 25. 246. (1975. okt. 19.), 8.
Babits Mihály *Kis nemzet koszorúja Romain Rolland-nak* c. írásának közlésével
128. **Babits szegedi színikritikái**
In: Tiszatáj 29. 11. (1975. nov.), 31–37.
A színikritikák közlésével
129. **Babits Mihály Thomas Mann bonni leveléről**
In: Tolna megyei Népiújság 25. 262. (1975. nov. 7.), 8.
Babits Mihály: Thomas Mann levele c. írásának közlésével
130. **Babits és Jugoszlávia**
In: A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei 7. 25. (1975), 131–142. (+Klny.)
Babits Mihály: „*Szerb író vagyok-e?; Nevek, ősök, címerek* c. írásai; horvátországi útjegyzei ; *Kék Quarneronak vizén* c. verstördéke, Jovan Dučić levele, Kázmér Ernő Gellért Oszkárnak írt levelei és Babits Mihály: *Válasz egy jugoszláv folyóiratnak* c. interjúja közlésével

131. Babits adatai korai szekszárdi verseiről* *Szabó Lőrinc*

In: Tolna megyei Népujság 25. 287. (1975. dec. 7.), 8.

132. Babits Mihály karácsonyi verse 1924-ből

In: Tolna megyei Népujság 25. 302. (1975. dec. 25.), [9.]

Babits Mihály: „*Ti gazdagok!*...” kezdetű verse közlésével**133. Babits Adyról. Előszó*** *Ady Endre*

In: Babits Adyról : dokumentumgyűjtemény. Bp. : Magvető, 1975. 5–25.

1976**134. Mihály Babits über Thomas Manns Brief an die Universität Bonn**

In: Budapester Rundschau 10. 8. (1976), 10.

Babits Mihály: *Thomas Mann levele* c. írásának közlésével**135. Halász Gábor vázlatterve Babits Európai Irodalmi Olvasókönyvéhez**

In: Filológiai Közlöny 22. 1. (1976. jan./márc.), 1–35.

Halász Gábor Babits Mihálynak írt hat levele közlésével

136. Babits gyászbeszéde Tóth Árpád fölött

In: Alföld 27. 4. (1976. ápr.), 62–64.

A gyászbeszéd közlésével

137. Babits Mihály Kósa Laodameia-megzenésítéséről* *Kósa György*

In: Muzsika 19. 4. (1976. ápr.), 42–43., ill., fotó

Babits Mihály kiadatlan írása és Kósa György nyilatkozata közlésével

138. Babits verse szekszárdi gyermekkori húsvétokról

In: Tolna megyei Népujság 26. 93. (1976. ápr. 18.), 8.

Babits Mihály: „Zöld, piros, sárga, barna” c. verse első fogalmazványának, a „*Zöld fű, piros virág, kék, sárga*” közlésével**139. Ezeroldalas Babits-kötet a Magyar Remekírók sorozatban*** *Babits Mihály: Tímár Virgil fia; Halálffiai; Válogatott novellák. Bp. : Szépirod. Kvk., 1976*

In: Tolna megyei Népujság 26. 103. (1976. máj. 1.), 9.

140. József Jolán két levele József Attila halála után

In: Magyar Nemzet 1976. máj. 9., 11.

József Jolán Hatvany Lajosnak 1937. december 26-án, ill. Babits Mihálynak 1938. november 18-án írt leveleinek közlésével

141. **Új szlovák nyelvű Babits versantológia**
* *Babits Mihály: Ostrov a more : výber z poézie / prelož. Vojtech Kondrót. Bratislava : Tatran, 1975*
In: Tolna megyei Népiújság 26. 115. (1976. máj. 16.), 9.
142. **Békássy Ferenc a magyar és az angol irodalomban**
In: Életünk 13. 3. (1976. márc.), 241–253.
143. **Babits béke-írásaiból**
* *Szabó Ervin ; Jászi Oszkár ; Rolland, Romain*
In: Irodalomtörténeti Közlemények 80. 4. (1976), 520–533.
Babits Mihály: *A császár katonái* c. cikke; *Békenapon* c. beszéde; „*Istenkáromlásról...*” kezdetű írása; *Az örök béke irodalma* c. bibliográfiája és az Európa Lovagjai (The Knights of Europe) c. kiáltványtervezet közlésével
144. **Emlék Babits színházáról**
In: Film, Színház, Muzsika 20. 32. (1976. aug. 7.), 20–21.
Babits Mihály *Jászai Mari halálára* c. versének részletével
145. **Tamási Áron levelei Babits Mihályhoz**
In: Alföld 27. 9. (1976), 54–57.
Tamási Áron 1928–1930 között írt három levelének közlésével
146. **Babits horvátországi útinaplója és belgrádi interjúja**
In: Kortárs 20. 9. (1976. szept.), 1444–1447.
Babits Mihály útjegyzei; *Kék Quarneronak vizén* c. verse, Kázmér Ernő Gellért Oszkárnak írt levelei és Babits Mihály: *Válasz egy jugoszláv folyóiratnak* c. interjúja közlésével
147. **Balázs és Lukács elitfolyóirat-terve 1910-ben**
In: Tiszatáj 30. 11. (1976. nov.), 46–53.
Balázs Béla Babits Mihálynak 1910–1911 között írt öt levele közlésével
148. **Rosti Magdolna, a Nyugat rejtélyes angol szakértője**
* *Békássy Istvánné Bezerédy Emma*
In: Irodalomtörténet 8. 4. (1976), 942–951.
Babits Mihálynak írt levelei közlésével

1977

149. **Babits Rippl-Rónai-búcsúztatójának keletkezése**
In: Somogy 5. 1. (1977), 38–42., ill., fotó
Babits Mihály: *A festő halála* c. verse és egyéb dokumentumok közlésével

150. **Babits Mihály és Basch Lóránt a Baumgarten-alapítvány első tíz évéről** : Zelk Zoltán Baumgarten-díja
In: Irodalomtörténeti Közlemények 81. 2. (1977), 258–261.
Babits Mihály és Basch Lóránt beadványának szövegével
151. **Babits a háborúról és a békéről 1914–1918 között „Ki kell küldenem a galambokat, hogy hozzanak már olajágakat”** :
In: Új Tükör 1977. 24. (jún. 12.), 21., ill.
Babits Mihály: „*Ó dehát így szenved minden ember?...*”; „*Megzengted a gyűlölet énekét...*”; „*Most mikor ég a világ...*”; „*Árkokkal ásva a messze sík...*”; „*Rossz csillagok...*”; „*Majd ha vége lesz...*”; „*Milliók közül egy...*”; „*Kék a hegy a város tarkasága felett...*” kezdetű verstördékeinek közlésével
152. **Babits utolsó világirodalmi följegyzései**
In: Nagyvilág 22. 8. (1977. aug.), 1204–1211.
Részletek a *Beszélgető* füzetekből
153. **Babits Ady-antológiája, nyomdaipari diákok kiadásában**
* *Ady Endre versei / vál. Babits Mihály. Bp. : Ságvári Nyomdaip. Szakközépisk. 1976*
In: Tolna megyei Népiújság 27. 232. (1977. okt. 2.), 10.
154. **Babits-kiadványok 1978-ban**
In: Tolna megyei Népiújság 27. 250. (1977. okt. 23.), 10.
155. **Babits és az októberi forradalom**
In: Tolna megyei Népiújság 27. 262. (1977. nov. 6.), 10.
Babits Mihály „*Immár a síheder föltavasult szelek....*” kezdetű verse közlésével
156. **Babits Európai irodalomtörténete a pesti egyetemen**
In: Tolna megyei Népiújság 27. 285. (1977. dec. 4.), 10.
Kelevéz Ágnes készülő disszertációjáról
157. **Babits-sorozatot kezd a Szépirodalmi** : januárban jelenik meg a verskötet
In: Magyar Nemzet 33. 298. (1977. dec. 20.), 4.
Interjú Belia Györggyel
158. **„Ki járt már, ki járt már?” : Babits Mihály kiadatlan népi elbeszélő költeményének bevezetése**
In: Tolna megyei Népiújság 27. 303. (1977. dec. 25.), 10.
Babits Mihály: „*Ki járt már, ki járt már Bergengóciába?*” kezdetű versrészlete közlésével

1978

159. **Meghalt Szemlér Ferenc, Babits erdélyi tanítványa**
In: Tolna megyei Népujság 28.19. (1978. jan. 22.), 10.
Szemlér Ferenc Babits-sírató c. versének közlésével
160. **Babits ismeretlen istenes versei** / közli Gál István
In: Vigilia 43. 2. (1978. febr.), 95–97.
Babits Mihály: „*Ó életem, sorsom...*” ; „*Nem! azt mondom...*” ; „*A házak közé duzzadt zacskókban lóg be a köd...*” ; „*Szolgád én nem lehettem Uram...*” kezdetű verseinek közlésével
161. **Babits Amerikában** : megjelenik válogatott verseinek amerikai kiadása
* *Nyerges, Anton N.*
In: Tolna megyei Népujság 28. 31. (1978. febr. 5.), 10.
162. **Babits Európai olvasókönyve**
* *Halász Gábor*
In: Tolna megyei Népujság 28. 43. (1978. febr. 19.), 10.
163. **Babits halálos betegségéről nyilatkozik Zsebők Zoltán professzor**
In: Tolna megyei Népujság 28. 49. (1978. febr. 26.), 10.
164. **A Babits-hagyaték Bartók-kincsei**
In: Magyar Nemzet 34. 49. (1978. febr. 26.), 14.
A Bartók-hanglemezgyűjteménye jegyzékének közlésével
165. **Babits fogarasi éveinek kutatója**
* *Bisztray Gyula*
In: Tolna megyei Népujság 28. 55. (1978. márc. 5.), 10.
166. **Babits Mihály Összegyűjtött versei**
* *Babits Mihály Összegyűjtött versei / sajtó alá rend. Belia György. Bp. : Szépirod. Kvk., 1977*
In: Tolna megyei Népujság 28. 67. (1978. márc. 19.), 10.
167. **Román Babits-kötet Bukarestből**
Babits Mihály. Poeme / ford. Constantin Olariu. București : Ed. Univ., 1977
In: Tolna megyei Népujság 28. 83. (1978. ápr. 9.), 10.
168. **A fiatal házaspár Babits versei feleségéhez** / közli Gál István
In: Dunatáj [1.1.] (1978), 6–10.
Babits Mihály: „*Ma újra csillagos...*” ; „*Messze, messze, magányosságba veszve...*” ; „*Priccsek, paplanok...*” ; „*Új csodáim villanásaiban...*” c. verseinek közlésével

169. **Babits első drámája, a nyomdaipari szakközépiskola kiadása**
* *Babits Mihály: A Simóné háza. Bp. : Ságvári Nyomdaip. Szakközépisk., 1978*
In: Tolna megyei Népiújság 28. 118. (1978. máj. 21.), 10.
170. **Babits 1919-es egyetemi előadásai**
* *Babits Mihály: Az irodalom elmélete : Babits Mihály egyetemi előadásai 1919-ben Fábry Zoltán lejegyzésében. [Bp.] : [Ságvári Nyomdaip. Szakközépisk.], 1978*
In: Tolna megyei Népiújság 28. 130. (1978. jún. 4.), 10.
171. **Babits és Amerika**
In: Dunatáj 1. 2. (1978. aug.), 39–48.
Babits Mihály: *Primitív ; A Szabadság szobra ; Hullik az ablak* c. verseinek közlésével
172. **Babits és az orosz irodalom**
In: Forrás 10. 10. (1978. okt.), 73–78.
173. **A Sarló Babits-képe**
* *Vass László; Szalattai Rezső*
In: Tiszatáj 32. 11. (1978. nov.), 52–58.
Balogh Edgár 1928-ban és Peéry Rezső (Sarló) 1929-ben Babits Mihálynak írt levele közlésével
174. **Babits kétkötetes tanulmánygyűjteménye**
* *Babits Mihály: Esszék és tanulmányok / sajtó alá rend., utószó, jegyz. Belia György. Bp. : Szépirod. Kvk., 1978*
In: Tolna megyei Népiújság 28. 303. (1978. dec. 24.), 10.
175. **Babits Mihály 1919-es egyetemi előadásai**
In: Babits Mihály: Az irodalom elmélete : Babits Mihály egyetemi előadásai 1919-ben Fábry Zoltán lejegyzésében. [Bp.] : [Ságvári Nyomdaip. Szakközépisk.], 1978., 5–15.
176. **Az európai irodalom olvasókönyvének terve – és ami megmaradt belőle**
* *Halász Gábor*
In: Babits Mihály: Az európai irodalom olvasókönyve : töredék és vázlat Bp. : Magvető, 1978., 5–11.
Halász Gábor Babits Mihálynak 1936. július 26–szeptember 17. között írt hat levele: adatgyűjtés Babits Az európai irodalom olvasókönyvéhez.

1979

177. **Új Babits-kötet a nyomdában**

* *Interjúk Babits Mihállyal / sajtó alá rend., jegyz. Gál István, Téglás János. Bp. : Ságvári Nyomdaip. Szakközépisk., 1979*

In: Tolna megyei Népiújság 29. 17. (1979. jan. 21.), 10.

178. **Babits legtevékenyebb korszaka** : Babits a 133 nap alatt : tények és adatok

In: Tiszatáj 33. 3. (1979. márc.), 73–82.

Babits Mihály: „*Az Antikrisztust kelni láttuk őt...*” kezdetű verse és Márai Sándor:

Babits Mihály az egyetemen c. írásával

179. **Babits Mihály kiadatlan ifjúkori verse** / közli Gál István

In: Tolna megyei Népiújság 29. 88. (1979. ápr. 15.), 10.

Babits Mihály: „*Szeretnél élni néha hullám alatt...*” c. verse közlésével

180. **Babits és a Kelet**

In: Alföld 30. 5. (1979. máj.), 75–77.

181. **A Babits – Németh László-viszony első fejezete**

In: Tiszatáj 33. 6. (1979. jún.), 34–39.

Németh László 1929–1932 között Babits Mihálynak írt tizennégy levele közlésével

182. **Móricz, Babits, Ignotus**

In: Tiszatáj 33. 7. (1979. júl.), 27–30.

Ignotus Babits Mihálynak 1919. márc. 3-án írt levele közlésével

183. **Szilasi Vilmos, Babits filozófus barátja**

* *Heidegger, Martin ; Husserl, Edmund ; Lask, Emil*

In: Dunatáj 2. 2. (1979. aug.), 33–43.

Szilasi Vilmos leveleinek és Déry Tibor Ítélet nincs c. emlékezéseinek részleteivel

184. **Babits finnül és szomszédaink nyelvén**

* *Haikarakalifi / ford. Ilkka Firon; Kalif čapem / ford. Anna Rossová; Sinovi smrti / ford. Alekszander Tisma; Poeme / ford. Constantin Olariu; Ostrov a more / ford. Vojtech Kondrót; Bohdan Zadura*

In: Új Tükör 1979. 40. (okt. 7.), 26.

A gólyakalifa és a Halálfiái, valamint Babits-versek idegen nyelvű kiadásairól

185. **Schöpflin Aladár két rádióelőadása.** Ady, Babits, Móricz: Apró emlékek három nagy költőről ; Emlékezés Kosztolányi Dezsőről / bev. és közli Gál István

In: Irodalomtörténet 11. 4. (1979), 906–923.

Az előadások szövegének közlésével

186. Móricz Zsigmond és a kortársak** Ignotus*

In: Látóhatár 1979. 12. (dec.), 167–169.

Ignotus Babits Mihálynak 1919. márc. 3-án írt levele közlésével

187. Kézírtos Babits-versek a húszas évekből

In: Magyar Nemzet 35. 301. (1979. dec. 24.), 14., ill., kézirat

Babits Mihály: *Alagútban; Egy könyvet adtam* c. versei közlésével**188. Babits és Csinszka . [Előszó]**

In: Babits és Csinszka / szerk. és bev. Gál István. Bp. : Ságvári Nyomdaip. Szak-középisk., 1979., 7–40., ill., rajz

189. Babits és Szilasi barátsága** Heidegger, Martin ; Husserl, Edmund ; Lask, Emil*

In: Babits – Szilasi levelezés : dokumentumok. Bp. : Petőfi Irod. Múz. : NPI, 1979., 3–20.

Babits Mihály *Egy filozófus halálára* c. versének részletével, valamint Szilasi Vilmos leveleinek és Déry Tibor Ítélet nincs c. emlékezéseinek részleteivel**1980****190. Babits-töredékek – válsága éveiből / közli Gál István**

In: Magyar Nemzet 36. 4. (1980. jan. 6.), 11.

Tizenöt Babits-verstöredék közlésével

191. Babits három Dante-miniatűrje / közli Gál István

In: Dunatáj 3. 1. (1980. febr.), 10–14.

192. Babits és Itália

In: Vigilia 45. 2. (1980. febr.), 96–103.

Babits Mihály: *Itália* versének közlésével**193. Babits Mihály két kiadatlan olasz tárgyú verse**

In: Vigilia 45. 2. (1980. febr.), 103.

Babits Mihály: *Palotáknak, templomoknak... „Láttam egy kertet Tivoliban”***194. Babits Mihály két fiatalkori írása : Babits Mihály hagyatékából**

In: Új Írás 20. 3. (1980. márc.), 3–12.

Babits Mihály: *Dialektikai regény; Századvégi költő éneke* c. írása közlésével**195. Kós Károly ismeretlen levelei Babits Mihályhoz**

In: Tiszatáj 34. 8. (1980. aug.), 83–87.

Kós Károly 1938. jan. 17. és szept. 1-i levelének közlésével

196. **Irodalom és nemzetkép** : min dolgozik Gál István irodalomtörténész? / [riporter]:
Antal Gábor
In: Magyar Nemzet 36. 220. (1980. szept. 19.), 5.
197. **Babits Csokonai nagyságáról**
In: Somogy 8. 4. (1980), 40–41.

1981

198. **Babits Mihály francia becsületrendje**
In: Magyar Nemzet 37. 42. (1981. febr. 19.), 4.
François Gachot 1976. márc. 19. és Aurélien Sauvageot 1976. márc. 23.-án Gál Istvánhoz írt levelének közlésével
199. **Bartók, Babits és a Nyugat**
In: Somogy 9. 2. (1981), 25–28., ill.
Bartók Béla Török Sophie-nak 1935. dec. 14-én írt levele közlésével
200. **Babits-antológia angolul**
* Nyerges, Anton N.: *Babits and Psychoanalysis Christiana. Richmond, Ken. 1981*
In: Magyar Nemzet 37. 201. (1981. aug. 28.), 4.
201. **Babits válogatott versei angol nyelven**
* Nyerges, Anton N.: *Babits and Psychoanalysis Christiana. Richmond, Ken., 1981*
In: Dunatáj 4. 4. (1981. nov.), 64–68.
202. **Babits Mihály: Halálfiái.** Utószó / Gál István, Téglás János
In: Babits Mihály: *Halálfiái.* – Bp. : Ságvári Nyomdaip. Szakközépisk., 1981. – 257–271.

1982

203. **Belia György és a Babits-kiadások**
In: Magyar Nemzet 38. 70. (1982. márc. 24.), 8.
204. **Babits és Amerika**
In: A Magyar Hírek Kincses Kalendáriuma, 1983 (1982), 92–96.

1983**205. Babits és Ortutay**

In: Tiszatáj 37. 12. (1983. dec.), 62–67.

Ortutay Gyula Babits Mihálynak 1935–1939 között írt tizenhárom levele közlésével

1984**206. Babits és Jugoszlávia**

In: Délszláv–magyar irodalmi kapcsolatok, 2. Újvidék, 1984. 280–290.

Babits Mihály: „*Szerb író vagyok-e?; Nevek, ősök, címerek* c. írásai; horvátországi útijegyzetei ; *Kék Quarneronak vizén* c. verstördéke, Jovan Dučić levele, Kázmér Ernő Gellért Oszkárnak írt levelei és Babits Mihály: *Válasz egy jugoszláv folyóiratnak* c. interjúja közlésével

MUTATÓK

Gál István Babits-közleményeinek címmutatója*

- A** Babits-hagyaték 196, B42
A Babits-hagyaték Bartók-kincsei 803
A Babits-hagyaték tizenhatezer tételéről beszél Gál István B82
A Babits-házban, Szekszárdon B31
A Babits-kutatás és kéziratárunk : beszélgetés Gál Istvánnal B86
A Babits–Németh László-viszony első fejezete 738
A diák Illés Béla az üldözött Babits mellett B92
A fiatal házaspár Babits versei feleségéhez 565
A néma évek tanúja B105
A Nyugat angol kapcsolataiból B19
A radikális Babits arcképéhez 221
A Sarló Babits-képe 259
Az európai irodalom olvasókönyvének terve – és ami megmaradt belőle 240
A zürichi Thomas Mann Archivum és a szekszárdi Babits Múzeum 799
- B**abics, ruszszkaja revolucija i klaszsziki ruszszkoj literaturü B102
Babits adatai korai szekszárdi verseiről B131
Babits Ady-antológiája, nyomdaipari diákok kiadásában B153
Babits Adyról B3
Babits Adyról. Előszó 227
Babits a Galilei Körben 327
Babits a háborúról és a békéről 1914–1918 között. „Ki kell küldenem a galambokat, hogy hozzanak már olajágakat” 549
Babits Amerikában B161
Babits-antológia angolul B200
Babits a Tátrában 779
Babits a tokajiról B124
Babits a világbékéért 140, B73
„Babits az emberi és művészi morál kifejezője” B118
Babits, az orosz forradalom és az orosz klasszikusok B53
Babits béke-írásaiból 516
Babits Csokonai nagyságáról 596
Babits Csokonairól B70
Babits-dokumentumok. [1.] Babits kiadatlan verseiből és verstörédekeiből. [2.] Babits két szegedi levele édesanyjához 354

* A címek után B-vel jelölt számok a kötetünk 811–842. oldalán található bibliográfia tételszámaira utalnak.

- Babits egyes verseinek keletkezéséről 462
Babits egyetemi előadásai 1919-ben B115
Babits egyetemi irodalomtudományi előadásai Szabó Lőrinc lejegyzésében 443
Babitsék saját gyártmányú Bartók-lemezgyűjteménye B27
Babits „elfelejtett” angol műfordításai 773
Babits első drámája, a nyomdaipari szakközépiskola kiadása B169
Babits és a Baumgarten-alapítvány 785
Babits és a Kelet 278
Babits és a képzőművészet 789
Babits és Amerika 244, B204
Babits és az angol irodalom 41
Babits és az októberi forradalom B155
Babits és az orosz irodalom 253
Babits és Bajcsy-Zsilinszky B122
Babits és Bartók 161, B74
Babits és Csinszka B6
Babits és Csinszka. Előszó 282
Babits és Dučić B25
Babits és Heidegger ismeretsége 194
Babits és Illyés 783
Babits és Illyés a Tiszánál 774
Babits és Itália 301
Babits és Jugoszlávia 498, B206
Babits és Károlyi B114
Babits és Ortutay 758
Babits és Szabó Dezső 180
Babits és Szabó Ervin barátsága 599, B75
Babits és Szilasi barátsága 286
Babits és Tóth Árpád B8
Babits Európai irodalomtörténete a pesti egyetemen B156
Babits Európai olvasókönyve B162
Babits 1919-es egyetemi előadásai B170
Babits finnül és szomszédaink nyelvén B184
Babits fogarasi éveinek kutatója B165
Babits Gólyakalifája cseh nyelven B83
Babits gyászbeszéde Ady ravatalánál. Utószó a dokumentumokhoz 384
Babits gyászbeszéde Tóth Árpád fölött 511
Babits halálos betegségéről nyilatkozik Zsebők Zoltán professzor B163
Babits három Dante-miniatűrje 578
Babits hazai és külföldi népszerűsége B79
Babits horvátországi útinaplója és belgrádi interjúja B146
Babits ifjúkori verse Zoláról 330
Babits ismeretlen istenes versei 569
Babits ismeretlen versei és versfogalmazványai 403
Babits Janus Pannoniusról 417

- Babits Jókairól 439
Babits „Jónás könyve” héber nyelven B93
Babits kétkötetes tanulmánygyűjteménye B174
Babits kézirataiból, „új” könyveiből 398
Babits kiadatlan verse 1919–1920 teléről B106
Babits-kiadványok 1978-ban B154
Babits könyvtárának töredéke 191
Babits kritikai folyóirat-terve, a Magyar Gondolat 419
Babits legtevékenyebb korszaka 266
Babits Major Máté önéletrajzában B97
Babits Mihály antifasiszta előadása Pozsonyban, 1934-ben 324
Babits Mihály: Arcképek és tanulmányok B4
Babits Mihály: Az európai irodalom olvasókönyve B5
Babits Mihály eddig ismeretlen verse az orosz forradalomról B65
Babits Mihály emlékbeszéde Puskinról és rádióelőadása Dosztojevszkijről 349
Babits Mihály és Basch Lóránt a Baumgarten-alapítvány első tíz évéről 543
Babits Mihály és Reményik Sándor nagy tanulmányt írt Illyés Gyuláról, a kiváló
tolnamegyei származású költőről 770
Babits Mihály 1919-es egyetemi előadásai 236
Babits Mihály: Filozófia és irodalom 477
Babits Mihály francia becsületrendje 755
Babits Mihály: Halálfiái. Utószó 311
Babits Mihály karácsonyi verse 1924-ből 509
Babits Mihály két fiataalkori írása 585
Babits Mihály két kiadatlan olasz tárgyú verse 583
Babits Mihály kéziratos tavaszi verse B87
Babits Mihály kéziratos verseiből B107
Babits Mihály kiadatlan ifjúkori verse 572
Babits Mihály kiadatlan verse 476
Babits Mihály kiadatlan verse gyermekkori telekről 382
Babits Mihály kiadatlan verseiből B68
Babits Mihály: Kiadatlan versek és verstöredékek 334
Babits Mihály kórházi Beszélgetőfüzetéből B104
Babits Mihály Kósa Laodameia-megzenésítéséről 514
Babits Mihálynál 15
Babits Mihály: Önéletrajz a gyermek- és ifjúkor éveiről 338
Babits Mihály: Önéletrajzok és interjúk B10
Babits Mihály Összegyűjtött versei B166
Babits Mihály Thomas Mann bonni leveléről 496
Babits nábob-i hagyatéka B108
Babits Nobel-díja B99
Babits ódái Adyhoz és Móriczhoz 387, B12
Babits Pascalról. Babits Mihály: Pascal gondolatai 367
Babits Petőfi nagyságáról B43
Babits Petőfi világirodalmi rangjáról 202

- Babits prózájának magyar és európai jelentősége B101
Babits: Psychoanalysis Christiana: összöveg, töredékek, háttér 411
Babits Rippl-Rónai-búcsúztatójának keletkezése 538
Babits-sorozatot kezd a Szépirodalmi B157
Babits szegedi színikritikái 488
Babits szerepe a magyarországi angol műveltségben 31
Babits–Szilasi levelezés B9
Babits-töredékek – válsága éveiből 575
Babits új esszéi 771
Babits utolsó világirodalmi följegyzései 554
Babits válogatott versei angol nyelven B201
Babits véleménye Vajda Jánosról 329
Babits velencei és firenzei útijegyzetei 1921-ből 319
Babits verse szekszárdi gyermekkori húsvétokról 536
Babits verstöredékeiből és rímjátékaiból 371
Babits zsidószemlélete 427
Balázs és Lukács elitfolyóirat-terve 1910-ben 719
Bartók, Babits és a Nyugat 805
Beck Ö. Fülöp, Babits szobrász-barátja 787
Békássy Ferenc a magyar és az angol irodalomban B142
Belia György és a Babits-kiadások B203
„Borzasztó a háború...” B13
Buday Dezső 174
- Emlék Babits színházáról** 801
Ezeroldalas Babits-kötet a Magyar Remekírók sorozatban B139
- Fábry Zoltán kérdései Babitshoz** 1931-ben 617
Fontos Babits-dokumentumok Szabó Lőrinc hagyatékában B55
Fülepp Lajos levelei Babitshoz 608
- Gaal-aláírás** 1917-ből 782
- Halász Gábor vázlatterve Babits Európai Irodalmi Olvasókönyvéhez** 674
Hatvanéves Weöres Sándor, Babits legnagyobb tanítványa B47
- Illés Béla és a Március Kör** B84
Illés Béla és a Március Kör üdvözlőlevele az üldözött Babitshoz 1915-ben B80
Interjúk Babits Mihállyal B7
Irodalom és nemzetkép : min dolgozik Gál István irodalomtörténész? B196
- Járt-e Kempelen Farkas New Yorkban? E. A. Poe magyar útja** B100
Jászai Oszkár köre 792
Jegyzetek Babits Mihály két új könyvéről 767
József Jolán két levele József Attila halála után 712

- K**éziratok Babits-versek a húszas évekből 573
Kiadatlan Babits-versek 375
„Ki járt már, ki járt már?” Babits Mihály kiadatlan népi elbeszélő költeményének bevezetése 563
Klopstock doktor, Babits világirodalmár orvosa Dombóvárról 795
Kós Károly ismeretlen levelei Babits Mihályhoz 750
Krúdy és Babits összeköttetései 648
- L**a „Psychoanalysis Christiana” di Babits B94
Lukács György levelei Babitshoz 666, B121
- M**eghalt Szemlér Ferenc, Babits erdélyi tanítványa B159
Meghalt Szilasi Vilmosné, Babits legrégibb barátjának a felesége B54
Mihály Babits über Thomas Manns Brief an die Universität Bonn B134
Móricz, Babits, Ignóus 745
Móricz Zsigmond és a kortársak B186
Móricz Zsigmond „magyar Nobel-díja” B110
Művészek levelei Babitshoz B11
- N**agy angol írók a magyar irodalomról B21
- P**atriotizmus és internacionalizmus egy kiadatlan Babits-kézirat tükrében 373
Pavel Ágoston levelei Babits Mihályhoz 606
- R**adnóti-dokumentumok a Babits-hagyatékban 657
Romain Rolland eddig ismeretlen üzenete Budapestre 672
Romain Rolland hatása Babitsra 485
Román Babits-kötet Bukarestből B167
„Rosti Magdolna”, a Nyugat rejtélyes angol szakértője 728
- S**chöpfung Aladár két rádióelőadása B185
Sinkó Ervin négy levele a Babits-hagyatékban 653
- Sz**abó Lőrinc gyorsírásából megfejtették Babits vallomásait B88
Szekszárdra kerül Babits megmaradt könyvtára B44, B46
Szilasi Vilmos, Babits filozófus barátja B183
Szlovák kulturális szervezetek petíciója Babitshoz 1933-ban 646
- T**amási Áron levelei Babits Mihályhoz 715
Thomas Mann hatása Babitsra 797
- Ú**j adatok Szabó Ervin utolsó napjairól B78
Új Babits-kötet a nyomdában B177
Új szlovák nyelvű Babits versantológia B141

Vas István és Tolna megye B113

Weöres Sándor levelei Babitshoz és Kosztolányihoz [1.] Weöres Sándor levelei Babits
Mihályhoz 619

Szövegközlések mutatója*

Versek

Ady Endre: Babits Mihály könyve 230

Babits Mihály: „A bús kert orgonát...” 358

Babits Mihály: Ady Endrének B3

Babits Mihály: „Ady Endre szánján (Ady Bandi szánján)” 356, B62, B68, B107

Babits Mihály: A festő halála 542, B6

Babits Mihály: A gyémántszóró asszony 395, B12

Babits Mihály: „A házak közé...” 570

Babits Mihály: „A Holdvilág ma nyájas és kövér...” 335

Babits Mihály: A húszéves Nyugat ünnepére B3

Babits Mihály: „Alagútban” 573

Babits Mihály: „Álmok találkozója...” 372

Babits Mihály: „A napsugár fölgyújtja testedet...” B6

Babits Mihály: „Annyit szenvedtünk, hogy hinni se tudunk...” 378, 405

Babits Mihály: A Nyugat-nemzedékre 371

Babits Mihály: Arany Jánoshoz B3

Babits Mihály: „Árkokkal ásva a messze sík...” 551

Babits Mihály: A Spinoza szobor előtt 431

Babits Mihály: A szabadság szobra 246

Babits Mihály: A szépszemű öreg tovább mesél 440

Babits Mihály: „A szíves ház elmaradt...” 356, B62, B68, B107

Babits Mihály: „A vad tavasz zuhanyát...” 359

Babits Mihály: „A veranda hűvös már...” 362

Babits Mihály: „Az Antikrisztust kelni láttuk őt...” 266

Babits Mihály: „Boldog vagyok mint senki más...” B6

Babits Mihály: „Borzasztó a háború...” 378, B13

Babits Mihály: „Bölcs tejet...” 371

Babits Mihály: De te mégis szereted ezt a kort 403

Babits Mihály: Egy filozófus halálára 293

Babits Mihály: „Egy könyvet adtam, kulcsot egy új világba...” 574

Babits Mihály: Egy verseskönyv epilógusa 375

Babits Mihály: „E kis rög...” B107

Babits Mihály: „Én vagyok a Zrínyi Miklós...” 399

* A címek után B-vel jelölt számok a kötetünk 811–842. oldalán található bibliográfia tételszámaira utalnak.

- Babits Mihály: Fa vagyok 371
Babits Mihály: Füst és korom közül 573
Babits Mihály: „Gazdagon jöttem, mindig adtam...” 371
Babits Mihály: „Házak éles csúcsai...” 358
Babits Mihály: Hazám! (variáns) 373
Babits Mihály: „Hópelyhek csengetnek szemembe...” 382
Babits Mihály: „Hullik az ablak” 246
Babits Mihály: „Immár a síheder föltavaszuult szelek...” B65, B155
Babits Mihály: Itália 310
Babits Mihály: „Jaj engem is bekentek sárral...” 357, B68
Babits Mihály: Jászai Mari halálára (részlet) 802
Babits Mihály: „Jó Petőfi előveszlek...” 212
Babits Mihály: „Jó volna most is...” 336, B6
Babits Mihály: Kakasviadal B3
Babits Mihály: „Kegyetlen gyermek” B6
Babits Mihály: „Kék a hegy a város tarkasága felett...” 552
Babits Mihály: „Kék Quarneronak vizén” 504, B146, B206
Babits Mihály: „Kész lesz” 372
Babits Mihály: „Ki hallana gyöngé verseket...” 380
Babits Mihály: „Ki járt már, ki járt már Bergengóciába?” 563
Babits Mihály: Kisiklani 380
Babits Mihály: „Künn kacag enyhe, tarka nyár...” 334
Babits Mihály: „Lásd nem szomorú...” 359
Babits Mihály: „Láttam egy kertet Tivoliban...” 583, B108
Babits Mihály: „Majd ha vége lesz a háborúnak...” 552
Babits Mihály: „Már a tavaszi istenek...” 406
Babits Mihály: „Ma újra csillagos...” 565
Babits Mihály: „Mégis a bánatnak...” 359
Babits Mihály: „Megzengted a gyűlölet énekét...” 550
Babits Mihály: „Messze, messze, magányosságba veszve...” 566, B106
Babits Mihály: „Mikor hazamentem az este...” 399
Babits Mihály: „Milliók közül egy!...” 552
Babits Mihály: „Mint a napfény a vizeken...” B6
Babits Mihály: „Mint jóbarát, aki közel lakik...” 371
Babits Mihály: „Most mikor ég a világ...” 551
Babits Mihály: „Most tűzagná vá izzad az enyhe víz” 336
Babits Mihály: „Néha egy-egy nagyobb...” 360
Babits Mihály: „Nem akartál meghallgatni...” B6
Babits Mihály: „Nem! azt mondom, amit a római mondott...” 570
Babits Mihály: „Nem lobogok, mégis égek...” B6
Babits Mihály: „Nem pihenek soha...” 372
Babits Mihály: Óda Adyhoz „Te elindulsz a fényes hómezőkön...” 389, B3, B12
Babits Mihály: „Ó dehát így szenved minden ember?...” 336, 550
Babits Mihály: „Ó életem, sorsom, Boldogság, Isten, rendeltetés...” 570
Babits Mihály: „Ó líra, líra...” 360, B68

Babits Mihály: „Olyan tavasz ez...” B6
Babits Mihály: Olyan volt, mint egy drága kisfiú B6
Babits Mihály: „Palotáknak, templomoknak...” 583
Babits Mihály: Petőfi koszorúi 215
Babits Mihály: Pictor Ignatus (részlet) 789
Babits Mihály: Pihenés 361
Babits Mihály: „Priccsek, paplanok, pamlagok, poklok...” 567
Babits Mihály: Primitív 244
Babits Mihály: Psychoanalysis Christiana 415, B94
Babits Mihály: Régi friss reggeleim B6
Babits Mihály: „Rossz csillagok...” 551
Babits Mihály: Századvégi költő éneke 593
Babits Mihály: Széchenyi 355
Babits Mihály: Széfer Joná (Jónás könyve) B93
Babits Mihály: Szerelmes vers B6
Babits Mihály: „Szeretnél élni néha hullám alatt...” 572
Babits Mihály: „Szobámban egy nagy madár...” 409
Babits Mihály: „Szolgád én nem lehettem Uram...” 571
Babits Mihály: „Szomorú dolog szomorúan élni...” 403, 408, B108
Babits Mihály: „Te elindulsz a fényes hómezőkön...” 389, B3, B12
Babits Mihály: Térítők 476
Babits Mihály: „Ti gazdagok! Karácsony...” 509
Babits Mihály: „Új csodáim villanásaiban...” 567
Babits Mihály: Új rigmusok a télre 357
Babits Mihály: Vasárnapi impresszió, autón 774
Babits Mihály: Vonaton 372
Babits Mihály: Vonaton, Tatra felé 779
Babits Mihály: „Zeng, zeng a világ most...” 400, B87
Babits Mihály: Zola 330
Babits Mihály: „Zöld fű, piros virág, kék, sárga...” 536
Babits Mihály: Zsoltár férfihangra 484
Buday Dezső: Orgonaszó (részlet) 176

Illyés Gyula: A faj védői 499

Illyés Gyula: A Tiszánál 777

Radnóti Miklós: Csak csont és bőr és fájdalom (részlet) 660

Szemplér Ferenc: Babits-sírató B159

Török Sophie: Koncerten B74

Levelek

Ascher Oszkár Babits Mihálynak (Budapest, 1929. október 1.) B11

Babits Angyal Babits Mihálynak (Szekszárd, 1919. december 28.) 179

Babits Mihály Ady Endrének ([1917. szeptember]) B3

Babits Mihály id. Babits Mihálynénak (Szeged, 1906. október 26.) 363

Babits Mihály id. Babits Mihálynénak (Szeged, 1907. [márc./ápr.?) 365

Babits Mihály Csinszának ([1919. március–1920. május között, 17 levél]) B6

Babits Mihály és felesége, valamint Szilasi Vilmos és felesége levelezése (Fogaras, 1910. április 5.–Brissago, 1942. augusztus 3. között, [138 levél]) B9

Babits Mihály Gál Istvánnak (1936. december 18.) 19

Babits Mihály Gál Istvánnak (1937. február 17.) 20

Babits Mihály Gál Istvánnak (1937. november 5.) 23

Babits Mihály Hatvany Lajosnak ([1919]) 788

Babits Mihály Juhász Gyulának (Fogaras, 1908. szeptember 23–24.) B3

Babits Mihály Komjáthy Aladárnak ([dátum nélkül]) B78

Babits Mihály Krúdy Gyulának (1933. február 13.) 652

Babits Mihály Major Máténak (1922) B97

Babits Mihály Schöpflin Aladárnak ([1918. szeptember]) B78

Babits Mihályné Gál Istvánnak (1937. július 13.) 21

Balázs Béla Babits Mihálynak ([1908. november 14. előtt]) 723

Balázs Béla Babits Mihálynak (Budapest, 1910. szeptember 26.) 719

Balázs Béla Babits Mihálynak (Budapest, [1912. november–december]) 725

Balázs Béla Babits Mihálynak (Budapest, [1912. december–1913. január]) 725

Balázs Béla Babits Mihálynak ([dátum nélkül]) 724

Bálint György Babits Mihálynak (1933. február 20.) 662

Balogh Edgár Babits Mihálynak (Pozsony, 1928. december 24.) 259

Balogh Edgár Gál Istvánnak (Kolozsvár, 1976. május 2.) 259

Bartók Béla Babits Mihálynénak (1935. december 14.) 167, B74, B199

Bartók Béla Gál Istvánnak (1935. december 12.) 166, B74

Bartók Béla Gál Istvánnak (1936. február 16.) 168, B74

Bartók Béla Gál Istvánnak (1936. február 23.) 168, B74

Bayer Ágost Babits Mihálynak (Taormina, 1928. április 11.) B11

Beck Ö. Fülöp Babits Mihálynak (Párizs, 1928. február 28.) B11

Beck Ö. Fülöp Babits Mihálynak (Budapest, 1929. szeptember 29.) B11

Beck Ö. Fülöp Babits Mihálynak (Alsógöd, 1938. szeptember 8.) 788, B11

Békássy Elemérné Babits Mihálynak (1915. február 10.) 728

Békássy Ferenc Babits Mihálynak (Cambridge, 1914. január) 729

Békássyné Bezeredy Emma Babits Mihálynak (Sennye, 1919. április 2.) 732

Békássyné Bezeredy Emma Babits Mihályéknak (Sennye, 1924. október 15.) 734

Békássyné Bezeredy Emma Babits Mihálynak (Bezeréd, 1929. február 2.) 734

Békássyné Bezeredy Emma Babits Mihálynak (Bezeréd, 1930. január 17.) 735

Békássyné Bezeredy Emma Babits Mihálynak (Sennye, 1930. április 19.) 735

Békássyné Bezeredy Emma Babits Mihálynak (Sennye, 1930. május 17.) 736

- Békássyné Bezerédy Emma Babits Mihálynak (Sennye, 1930. június 21.) 736
 Békássyné Bezerédy Emma Babits Mihálynak (Sennye, 1930. november 19.) 736
 Beregi Oszkár Babits Mihálynak ([Budapest, 1935. április előtt]) B11
 Bernáth Aurél Babits Mihálynak (Budapest, 1939. február 8.) B11
 Bernáth Aurél Babits Mihálynak (Budapest, 1939. április 20.) B11
 Bernáth Aurél Babits Mihálynak (Budapest, 1939. október 6.) B11
 Bernáth Aurél Babits Mihálynak (Budapest, 1939. december 12.) B11
 Bokros Birman Dezső Babits Mihálynak (Budapest, 1929. szeptember 2.) B11
 Boncza Berta Babits Mihálynak ([1919. március 16. után]) B6
 Buday Dezső Babits Mihálynak (Kecskemét, 1916. febr. 26.) 176
 Buday György Babits Mihálynak (London, 1938. március 11.) B11
- C** Csáky József Babits Mihálynak (Párizs, 1927. március 22.) B11
 Csorba Géza Babits Mihálynak (Budapest, 1926. június 23.) B11
 Csorba Géza Babits Mihálynak ([Budapest, 1928. december]) B11
- D** Dienes Valéria Babits Mihálynak (Oberammergau, 1923. augusztus 7.) B11
 Dučić, Jovan Kosztolányi Dezsőnek/Babits Mihálynak (1932. április 29.) 505, B25, B206
- F** Fábry Zoltán Babits Mihálynak (Štós, 1931. április 1.) 617
 Fáy Dezső Babits Mihálynak ([1931]) B11
 Feszty Masa Babits Mihálynak ([Budapest, 1927. február 20. előtt]) B11
 Fülep Lajos Babits Mihálynak ([1919. május]) 610
 Fülep Lajos Babits Mihálynak (Medina, 1921. augusztus 29.) 610
 Fülep Lajos Babits Mihálynak (Zengővárkony, 1929. november 5.) 611
 Fülep Lajos Babits Mihálynak (Zengővárkony, 1930. január 16.) 612
 Fülep Lajos Babits Mihálynak (Zengővárkony, 1930. május 9.) 612
 Fülep Lajos Babits Mihálynak (Zengővárkony, 1930. november 7.) 613
 Fülep Lajos Babits Mihálynak (Zengővárkony, 1931. november 13.) 614
 Fülep Lajos Babits Mihálynak (Zengővárkony, 1931. november 25.) 614
 Fülep Lajos Babits Mihálynak (Zengővárkony, 1932. január 6.) 615
 Fülep Lajos Babits Mihálynak (Zengővárkony, 1932. március 20.) 615
- G** Gachot, François Gál Istvánnak (Nizza, 1976. március 19.) 756
 Gál István Babits Mihálynak (Budapest, 1931. január 25.) 18
 Gál István Babits Mihálynak (Pest, 1936. december 6.) 18
 Gál István Babits Mihálynak (Pest, 1936. december 19.) 19
 Gál István Babits Mihálynak (1937. február 10.) 19
 Gál István Babits Mihálynak ([dátum nélkül, tévesen: 1937. február 10.]) 22
 Gál István Babits Mihálynak (1937. október 19.) 22
 Gál István Babits Mihálynak (1937. november 12.) 23
 Gál István Babits Mihálynak (1938. január 1.) 24
 Gál István Babits Mihálynénak (1937. július 7.) 20
 Gál István Babits Mihálynénak (1944. július 21.) 24
 Gellért Oszkár Babits Mihálynak (1925. január 19.) 650

Glatz Oszkár Babits Mihálynak (Németi [1931]) B11

Görgey Józsefné Gál Istvánnak (1970. május 10.) 730

Görgey Józsefné Gál Istvánnak (1971. május 20.) 730

Halász Gábor Babits Mihálynak ([Budapest, 1936.]) 698, B5

Halász Gábor Babits Mihálynak (Budapest, 1936. július 26.) 677, B5

Halász Gábor Babits Mihálynak ([Budapest], 1936. augusztus 2.) 681, B5

Halász Gábor Babits Mihálynak (Budapest, 1936. augusztus 14.) 687, B5

Halász Gábor Babits Mihálynak (Budapest, 1936. augusztus 26.) 693, B5

Halász Gábor Babits Mihálynak (Budapest, 1936. szeptember 17.) 703, B5

Hont Ferenc Babits Mihálynak (Budapest, 1938. augusztus 2.) B11

Horváth Árpád Babits Mihálynak (Budapest, 1934. január 9.) B11

Horváth Árpád Babits Mihálynak (Budapest, 1934. január 29.) B11

Horváth Árpád Babits Mihálynak (Budapest, 1934. február 7.) B11

Ignotus Babits Mihálynak (Bern, 1919. március 3.) 424, 747

Illés Béla és Somogyi Károly Babits Mihálynak (1914. november 19.) B84

Illés Béla Babits Mihálynak (1915. december távirat) B80, B84

Jaschik Álmos Babits Mihálynak ([dátum nélkül]) B11

Jászai Mari Babits Mihálynak ([Budapest], 1923. május 25.) B11

Jászai Mari Babits Mihálynak ([Budapest], 1924. szeptember 14.) B11

Jászi Oszkár Babits Mihálynak (1918. szeptember 24. [részlet]) 792, B78

József Jolán Babits Mihálynak (Budapest, 1938. november 18.) 713

József Jolán Hatvany Lajosnak (Balatonszárszó, 1937. december 26.) 712

Kázmér Ernő Babits Mihálynak (Belgrád, 1938. november 1.) 506, B146, B206

Kázmér Ernő a Nyugat Szerkesztőségének, Gellért Oszkárnak címezve (Belgrád, 1938. szeptember 8.) 505, B146, B206

Képzőművészek Új Társasága (KÚT) Babits Mihálynak (Budapest, 1927. december 19.) 539

Klopstock Róbert Babits Mihályéknak ([London, 1938. szeptember 5.]) 795

Klopstock Róbert Babits Mihályéknak (New York, 1939. január 4.) 796

Kós Károly a Baumgarten Alapítványnak (Sztána, 1938. január 17.) 751

Kós Károly Babits Mihálynak (Sztána, 1938. március 15.) 753, B11

Kós Károly Babits Mihálynak (Budapest, 1938. szeptember 1.) 754

Kósa György Babits Mihálynak (Budapest, 1926. szeptember 29.) B11

Krúdy Gyula Babits Mihálynak (1919. február 8.) 649

Krúdy Gyula Babits Mihálynak (1919. február 10.) 649

Krúdy Gyula Babits Mihálynak (1930. január 19.) 651

Krúdy Gyula Babits Mihálynak (Budapest, 1932. február 9.) 651

Lukács György Babits Mihálynak (Budapest, [1910. július 16.–november 1. között]) 666, B121

Lukács György Babits Mihálynak (Berlin, [1910. november 1.–28. között]) 667, B121

Lukács György Babits Mihálynak (Berlin, [1910. november 21.–28. között]) 669, B121

Lukács György Babits Mihálynak (Budapest, 1918. május 15.) 670, B121
 Lukács György Babits Mihálynak (Budapest, 1918. december 9.) 671, B121

Madzsarné Jászi Alice Babits Mihálynak (1918. szeptember 28.) B78
 Márffy Ödön Babits Mihálynak (Budapest, 1922. november 30.) B11
 Márffy Ödön Babits Mihálynak (Budapest, 1935. február 4.) B11
 Martyn Ferenc Babits Mihálynak ([Budapest,] 1929. szeptember 15.) B11
 Medgyaszay Vilma Babits Mihálynak (Cluj, 1926. szeptember 14.) B11
 Medgyaszay Vilma Babits Mihálynak (Budapest, 1932. április 4.) B11
 Moholy-Nagy László Babits Mihálynak (Gaál Gábor stb. aláírásával) (1917. november 17.)
 782
 Moholy-Nagy László Babits Mihálynak (Budapest, 1918. december 18.) B11

Nagy Endre Babits Mihálynak ([1910]) B11
 Németh László Babits Mihálynak (Krimml, 1929. július 21.) 740
 Németh László és felesége Babits Mihálynak (Róma, 1929. augusztus 21.) 740
 Németh László Babits Mihálynak (Felsőögd, [1930?]) 740
 Németh László Babits Mihálynak (Felsőögd, 1930. május 8.) 741
 Németh László Babits Mihályéknak (Esztergom, 1930. június 29.) 741
 Németh László Babits Mihálynak (Budapest, 1930. szeptember) 741
 Németh László Babits Mihálynak (Felsőögd, 1931. július 6.) 742
 Németh László Babits Mihálynak (Sátorkő, 1931. augusztus 5.) 743
 Németh László Babits Mihálynak (Budapest, 1931. szeptember 7.) 743
 Németh László Babits Mihálynak ([1932?]) 744
 Németh László Babits Mihálynak (1932. február) 743
 Németh László Babits Mihálynak (Budapest, 1932. március 31.) 743
 Németh László Babits Mihálynak (Sátorkő, 1932. július 6.) 744
 Németh László a Baumgarten Alapítványnak (Budapest, 1930. szeptember 22.) 742

Ódry Árpád Babits Mihálynak (1926. október 25.) B11
 Ódry Árpád Babits Mihálynak (1931. február 18.) B11
 Ódry Árpád Babits Mihálynak (1931. szeptember 1.) B11
 Ortutay Gyula Babits Mihálynak (Budapest, 1935. december 28.) 759
 Ortutay Gyula Babits Mihálynak (Budapest, 1936. január 23.) 759
 Ortutay Gyula Babits Mihálynak (Budapest, 1936. május 12.) 759
 Ortutay Gyula Babits Mihályéknak (Bátorliget, 1936. szeptember 9.) 760
 Ortutay Gyula Babits Mihálynak (Budapest, 1937. október 25.) 760
 Ortutay Gyula Babits Mihálynak (Budapest, 1938. június 15.) 760
 Ortutay Gyula Babits Mihályéknak (Helsinki, 1938. június 28.) 760
 Ortutay Gyula Babits Mihálynénak (Szeged, 1939. június 3.) 760
 Ortutay Gyula és Ortutay Zsuzsa Babits Mihályéknak (Párizs, 1939. július 15.) 762
 Ortutay Gyula és Ortutay Zsuzsa Babits Mihályéknak (Balatonmárfiafürdő, 1939. augusztus 15.) 762
 Ortutay Gyula Babits Mihálynak ([dátum nélkül]) 762, 763

- Paulay Erzsi Babits Mihálynak (Budapest, 1919. április 10.) B11
 Pavel Ágoston Babits Mihálynak (Szombathely, 1933. május 28.) 606
 Pavel Ágoston Babits Mihálynak (Szombathely, 1939. január 8.) 607
 Peéry Rezső Babits Mihálynak (Pozsony, 1929. január 23.) 261
- Radnóti Miklós és Bálint György Babits Mihálynak (Tatranská Polianka, 1931. július 10.)**
 660
 Radnóti Miklós Babits Mihálynak (Szeged, 1931. október 27.) 661
 Radnóti Miklós Babits Mihálynak (Szeged, 1932. november 17.) 661
 Radnóti Miklós Babits Mihálynak (Szeged, 1932. december 2.) 662
 Radnóti Miklós Babits Mihálynak (Budapest, 1934. január 23.) 662
 Radnóti Miklós és Radnóti Miklósné Babits Mihálynak (Balatonföldvár, 1935. augusztus 17.) 663
 Radnóti Miklós Babits Mihálynak (1936. február 6.) 663
 Radnóti Miklós Babits Mihályéknak (1939. Karácsony) 664
 Radnóti Miklós Babits Mihálynak (Budapest, [dátum nélkül]) 665
 Rippl-Rónai József Babits Mihálynak ([Budapest, 1920. november 6. után]) B11
 Rippl-Rónai József (a Képzőművészek Új Társasága) Babits Mihálynak ([dátum nélkül]) 538
- Sauvageot, Aurélien Gál Istvánnak (Aix-en-Provence, 1976. március 23.)** 757
 Scheiber Hugó Babits Mihálynak (Budapest, 1926. október 17.) B11
 Sík Sándor Babits Mihálynak (Szeged 1934. december 9.) 662
 Sík Sándor Babits Mihálynak (Szeged, 1938. december 7.) 664
 Sík Sándor Basch Lórántnak (Szeged, 1935. november 28.) 663
 Simon György János Babits Mihálynak (Winterthur, 1923. november 25.) B11
 Sinkó Ervin Babits Mihálynak (Wien, 1922. január 22.) 654
 Sinkó Ervin Babits Mihálynak (Wien, 1924. szeptember 8.) 654
 Sinkó Ervin Babits Mihálynak (Prigr. Sv. Ivan, 1930. december 13.) 654
 Sinkó Ervin Babits Mihálynak (Prigr. Sv. Ivan, 1931. április 5.) 656
 Somlay Artúr Babits Mihálynak (Budapest, 1938. december 31.) B11
- Szabó Dezső Babits Mihálynak (1912)** 182
 Szabó Dezső Babits Mihálynak (1913. szept. 30.) 182
 Szabó Dezső Babits Mihálynak ([dátum nélkül – 3 db]) 184
 Szabó Ervin Babits Mihálynak (Sárszentágota, 1916. július 24.) 602, B5
 Szabó Ervin Babits Mihálynak (Budapest, 1916. november 26.) 602, B75
 Szabó Ervin Babits Mihálynak ([1918.] február 7.) 603, B75
 Szabó Ervin Babits Mihálynak ([1918.] június 10.) 603, B75
 Szabó Ervin Babits Mihálynak (Budapest, 1918. július 3.) 604, B75
 Szabó Ervin Babits Mihálynak (Sárszentágota, 1918. július 25.) 604, B75
 Szabó Ervin Babits Mihálynak (Sárszentágota, 1918. július 28.) 604, B75
 Szabó Ervin Babits Mihálynak (1918. szeptember 14.) 605, B75
 Szabó Ervin Babits Mihálynak ([dátum nélkül – 5 db]) 602, 603, 605, B75
 Székely Aladár Babits Mihálynak (Budapest, 1924. december 25.) B11

- Szilasi Vilmos és felesége, valamint Babits Mihály és felesége levelezése (Fogaras, 1910. április 5.–Brissago, 1942. augusztus 3. között, [138 levél]) B9
 Szilasi Vilmos az Országos Széchényi Könyvtárnak (1960. nov. 29.) 298
 Szirmai Albert Babits Mihálynak (Budapest, 1910. szeptember 10.) B11
 Szirmai Oszkárné és Vámbéry Melánia Babits Mihálynak (Budapest, 1926. február 25.) 673

- T**amási Áron Babits Mihálynak (Kolozsvár, 1928. szeptember 14.) 717
 Tamási Áron Babits Mihálynak (1928/29 telén) 716
 Tamási Áron Babits Mihálynak (Kolozsvár, 1930. február 3.) 718
 Tessitori Nóra Babits Mihálynak (Budapest, 1939. május 21.) B11
 Ticharich Zdenka Babits Mihálynak (Budapest, 1935. január) 35, B11
 Tihanyi Lajos Babits Mihálynak (Budapest 1918. január 29.) B11
 Tihanyi Lajos Babits Mihálynak (Budapest, 1918. február 7.) B11
 Tormay Cécile Babits Mihálynak (1923. április 9.) 425

- Varsányi Irén Babits Mihálynak (Budapest, 1926. szeptember 20.) B11

- W**eöres Sándor Babits Mihálynak (1930. február 8.–1941. január 3. között [51 levél]) 624–645

Tanulmányok, esszék, cikkek, előadások, beszédek, kritikák

- B**abits Ady-válogatása B3
 Babits Mihály: A Cifra nyomorúság [színkritika] 492
 Babits Mihály: A császár katonái [előadás] 516
 Babits Mihály adatai egyes verseinek keletkezéséről 463, B131
 Babits Mihály: [A debreceni Ady-ünnepségen] B3
 Babits Mihály: A dolovai nábob leánya [színkritika] 494
 Babits Mihály: Ady, a költő B3
 Babits Mihály: Ady (Analízis) B3
 Babits Mihály: Ady barátai B3
 Babits Mihály: Ady és Páris B3
 Babits Mihály: Adyról B3
 Babits Mihály: Adyról franciáknak B3
 Babits Mihály: Ady-szeminárium az egyetemen B3
 Babits Mihály: A háború háborúja 142, B4, B73
 Babits Mihály: A híresek (Hatvany Lajos) B4
 Babits Mihály: A humanizmus és korunk 25
 Babits Mihály: Akadémia és irodalom B4
 Babits Mihály: A kettészakadt irodalom B3
 Babits Mihály: A lélek és a formák (Lukács György) B4
 Babits Mihály: A magyar jellemről B4
 Babits Mihály: Andersen összes meséi B4

- Babits Mihály: A nyelvész és az irodalom [Balassa József] B4
- Babits Mihály: A Nyugat és a Nyugat B4
- Babits Mihály: A Nyugat és az akadémizmus B4
- Babits Mihály: A Nyugat régen és most B4
- Babits Mihály: A Remény. A Tália-társaság búcsújátéka (színikritika) 492
- Babits Mihály: A végtelen felé (Komjáthy Aladár versei) B4
- Babits Mihály: A veszedelmes világnézet [részlet] 324, B73
- Babits Mihály: A Vörösmarty Akadémiáról B4
- Babits Mihály: Az anyag metafizikája, előadás, Galilei Kör 1913. február 8. 327
- Babits Mihály: Az aranyember [színikritika] 491
- Babits Mihály: Az első pillanatban B4
- Babits Mihály: Az igazi haza B4
- Babits Mihály: Az igazság Gyulai Pálról B4
- Babits Mihály: Az irodalom karácsonya [Kozma Andor és Kosztolányi Dezső] B4
- Babits Mihály: Az irodalomtudomány elmélete. Egyetemi előadások, 1919. május 19–22.
444
- Babits Mihály: Az örök béke irodalma. Bibliográfia 526
- Babits Mihály: Balatoni tragédia (Schöppflin Aladár könyvéről) B4
- Babits Mihály: [Békekiáltvány] B4
- Babits Mihály: Békenapon [beszéd] 145, 518, B73
- Babits Mihály: [Beszéd a szegedi Juhász Gyula-ünnepségen] B4
- Babits Mihály: Boccaccio B4
- Babits Mihály: Boldog világ [Móricz Zsigmond] B4
- Babits Mihály: Browning B4
- Babits Mihály: Centenárium B4
- Babits Mihály: Dante, Alighieri...[lexikoncikk] 581
- Babits Mihály: Dante és a mai olvasó B4
- Babits Mihály: Dante és Magyarország 580
- Babits Mihály: Dantéről [olasz költői est bevezetője] 578
- Babits Mihály: Debrecen és Párizs [Hankiss János és Juhász Géza] B4
- Babits Mihály: Dialektikai regény 586
- Babits Mihály: Dosztojevszkij 351, B4
- Babits Mihály: Dráma [Balázs Béla] B4
- Babits Mihály: Egykötetes Ady B3
- Babits Mihály: Elfogy a magyarság? B4
- Babits Mihály: [Éljen a köztársaság!] B4
- Babits Mihály: előadása, Pozsony, 1934 324
- Babits Mihály: [Előszó egy német Ady-kötethez] B3
- Babits Mihály: Én is Shaw Caesarjáról B4
- Babits Mihály: „Érzelmek iskolája” [Flaubert] B4
- Babits Mihály és Basch Lóránt beadványa a rendőrséghez Zelk Zoltán Baumgarten-díja
ügyében 544
- Babits Mihály: Európaiság és regionalizmus B4
- Babits Mihály: Évi sáfarkodás [Juhász Gyula és Lesznai Anna] B4
- Babits Mihály: Filozófia és irodalom 477

- Babits Mihály: Goethe B4
Babits Mihály: Gül Baba [színikritika] 493
Babits Mihály gyászbeszéde Ady ravatalánál 384, B3
Babits Mihály gyászbeszéde Tóth Árpád fölött 511, B8
Babits Mihály: „Gyűjtétek össze minden sorát...” B3
Babits Mihály: Három jellemzés (Riedl Frigyes könyve) B4
Babits Mihály horvátországi útjegyzete 503, B146, B206
Babits Mihály: Ignotusról B4
Babits Mihály: Ignotus versei B4
Babits Mihály: Irodalom és társadalom B4
Babits Mihály: Istenkáromlás 521, B4
Babits Mihály: Itália és Pannónia 400, B4
Babits Mihály: Itália, 1921 320
Babits Mihály: Juhász Gyula B4
Babits Mihály: Juhász Gyula versei B4
Babits Mihály: Kaposy Józsefről B4
Babits Mihály: Kell-e költészet? B4
Babits Mihály: Kísérletek (Ignotus új könyve) B4
Babits Mihály: Kis nemzet koszorúja Romain Rollandnak 486, 672, B4, B73
Babits Mihály: Kiss József B4
Babits Mihály: Korunk hőse [Oláh Gábor] B4
Babits Mihály Kósa Laodameia-megzenésítéséről 514
Babits Mihály: Kosztolányi Dezső B4
Babits Mihály: Költő, forradalom és heroizmus [Yeats] B4
Babits Mihály: Könyvek az angol költészetéről B4
Babits Mihály: Könyvpropaganda és könyvégetés B4
Babits Mihály: Könyvről könyvre [Tóth Árpádról] B8
Babits Mihály: Kritika B4
Babits Mihály: Lévy B4
Babits Mihály: Lira Amerikában B4
Babits Mihály: Lomha gályán [Tóth Árpád] B8
Babits Mihály: Magyar Gondolat [folyóiratterv, szerződéstervezet] 419
Babits Mihály: Magyar Proust B4
Babits Mihály: Maupassant – Kosztolányi B4
Babits Mihály: Még egyszer Ady-dolgok B3
Babits Mihály: Megemlékezés Benedek Elekéről B4
Babits Mihály: Megjegyzések Földessy Ady-könyvére B3
Babits Mihály: Mirëio [Mistral] B4
Babits Mihály: Mistral B4
Babits Mihály: Mit tegyen az író a háborúval szemben? [részlet] 157, B10, B73
Babits Mihály: Modern impresszionisták B4
Babits Mihály: Nemzetközi ankét a költészetéről B4
Babits Mihály: Nevek, ősök, címerek [részletek] 502, B4, B206
Babits Mihály: Oidipusz király [Szophoklész] B4
Babits Mihály: Ostromolják a várost (Pintér Ferenc könyve) B4

Babits Mihály: Örök virágok (Tóth Árpád) B8
Babits Mihály: Pascal gondolatai 368, B4
Babits Mihály: Példázatok Adyról B3
Babits Mihály: Petőfi B4
Babits Mihály: Petőfiről B3
Babits Mihály: Politika és irodalom B4
Babits Mihály: Pour mieux connaître Homère B4
Babits Mihály: Puskin 349, B4
Babits Mihály: Révész Béla Ady-könyve B3
Babits Mihály: Reviczky Gyula B4
Babits Mihály: Rostand B4
Babits Mihály: Shakespeare egyénisége 101, B4
Babits Mihály: Swinburne B4
Babits Mihály: Személyi ügy? B3
Babits Mihály: Szép Ernő „Énekeskönyv”-e B4
Babits Mihály: Tália [színkritika] 491
Babits Mihály: Tanulmány Adyról B3
Babits Mihály: Tennyson B4
Babits Mihály: Thomas Mann levele 496, B4, B134
Babits Mihályt Nobel-díjra ajánló dokumentum részletei B99
Babits Mihály: Tóth Árpád romantikája B8
Babits Mihály: Tóth Árpád. Vázlatok költői arcképéhez B8
Babits Mihály: Új Arany-életrajz [Voinovich Géza] B4
Babits Mihály: Utolsó Ady-könyv B3
Babits Mihály Vajda Jánosról 329

Európa lovagjai – The Knights of Europe (tervezet) 151, 530, B73

Márai Sándor: Babits Mihály az egyetemen 271

Romain Rolland üzenete Babits Mihálynak 673

Schöpfung Aladár két rádióelőadása: Ady, Babits Móricz ; Emlékezés Kosztolányi Dezsőről B185

Szilasi Vilmos: Az írástudók árulása. Levél Babits Mihályhoz B9

Szilasi Vilmos: Edmund Husserl B9

Szilasi Vilmosné meghatalmazása Gál Istvánnak, Brissago 1972. október 17. 299

Szilasi Vilmos: Rövid emlékezés Babits Mihályra B9

Szlovák művész- és kultúregyesületek petíciója Babits Mihályhoz 646

Tóth Árpád: A formák virtuóza B8

Tóth Árpád: Babits Mihály B8

Tóth Árpád: Babits Mihály műfordításai: Pávatollak B8

Tóth Árpád: Babits Mihály „Vihar-fordítása” B8

Tóth Árpád: Prospero szigetén B8
Török Sophie visszaemlékezése Bartók Bélára, halálakor 172

Interjúk Babits Mihállyal, vallomások, önéletrajzok

A civilizáció veszedelméről (Csánk Endre) B7
A „Fekete olvasó”-ról B7
A fordító vallomása B10
A Halálfiáról nyilatkozik Babits Mihály B10
A jubiláló Nyugat három évtizedéről (Bakos Ákos) B10
A jubiláns Babits Mihály elmondja, hogyan lett költővé (Bende László) B7
A „Magyar Diák”-hoz B10
A magyar írók helye a nemzetépítő politikában. Nyilatkozat körkérdésre B7
A magyar–román kulturális együttműködés. A Familia ankétja B7
A mai magyar irodalomról és az irodalom jövőjéről (Nádass József) B10
A műfordítás a legnemzetibb munka B7
Ankét egy magyar kultúralapítványról B10
[Arcom] B10
A tízéves Baumgarten Alapítvány munkájáról B7
Autobiográfia B10
Az Ady-probléma új és szenvedélyes felvetéséről (Dernői Kocsis László) B7
Az irodalom és az írók helyzetéről B10
Az irodalom feladata 1931-ben B7
Az 50 éves Babits Mihály beszél életéről és műveiről (Bálint György) B7
Az új Holló-fordításról. Beszélgetés Babits Mihállyal ([Ráskai László] R. L.) B7

Babits a l’art pour l’art mellett B7
Babits Mihály a Halálfiáról (Ignotus Pál) B7
Babits Mihály és Bartók Béla a francia becsületrend lovagjai B7
Babits Mihály mondja B7
Babits Mihálynál (Gál István) 15
Babits Mihálynál (Illyés János Jenő) B10
Babits Mihály regényt ír a középosztály pusztulásáról (Diószeghy Miklós) B10
Babits Mihály revüje B10
Babits Mihály Szegedre emlékezik...(Vér György) B7
Babits Mihály új könyve B10
Békefanatizmust a háború fanatizmusa ellen! B10
Beszélgetés a Nemzeti Színház új Iphigeniájáról a fordítóval [Kristóf Károly] B7
Beszélgetés Babits Mihállyal B7
Beszélgetés Babits Mihállyal olaszországi utazása előtt (Harasztos Albert) B7
Beszélgetés Babits Mihálynál B10
Beszélgetések Babits Mihálynál (Boros Ferenc) B7
Bojkott, vagy béke? B10

„**Cs**ak most érzem, milyen keveset mondtam el abból, ami rámbízott...” (Papp Antal)
B7

Cs. Szabó László beszélgetése a San Remo-i díj nyertesével B7

Engem már sokszor és sokféleképpen támadtak... B10

Esztergomi séta B10

„Ezen a földön nem fog az erőszak” (Deák Zoltán) B7

Haladunk vagy hanyatlunk?.. Tíz év kulturális mérlege B7

Halhatatlan „négy sorok” (Kerék Imre) B10

Hat író élete: 3. Babits Mihály (Szitnyai Zoltán) B7

Hogyan kaptam az első honoráriumot? B7

Homme de lettres vallomása B4

Ilyennek látom a jövőmet B10

Írók beszélnek: Babits Mihály (Bálint Jenő) B10

Írók vallomásai: Babits Mihály (F. J.) B7

Itt a halk és komoly beszéd ideje. A költő nyilatkozik új verseskönyvéről B7

Jugoszlávia legjelentősebb folyóirata Babits Mihályról B10

Kell-e költészet? B7

Kell-e még költő? – Kell! B7

Két évtized olvasmányai B7

Kis notesz B10

Kit érdekelnek a fordító műhelytitkai? B10

Klasszikusokon nőttem föl... B7

Költő a pódiumon B10

Költők beszélnek a tavasz lázában fogant első versükről B7

Könyvet, könyvet, könyvet B10

Kritika B10

Látogatás Babits Mihálynál (Szini Gyula) B7

Levél Miklós Andorhoz B10

„**M**agyar nemzeti lant”. Előszó Bóka László antológiájához B10

Mi a rohadt almája? B10

Miért nem járok színházba? (Kiss József) B7

Miklós Andor B10

Mi lesz a magyar könyv sorsa? B10

Mit akar tizenkét magyar író az új esztendőben? B7

Mit tegyen az író a háborúval szemben? A Nyugat ankétja B7

Móricz és Babits válaszol Ignotusnak B10

Most fedeztem fel a saját versemet B10

Néhány szó a Kártyavárról B10

[Nem vagyok színpadi író...] B10

Nemzetközi ankét a költészetéről B7

November B10

Nyilatkozat. 1911 B10

Nyilatkozat. 1915 B10

Nyilatkozata irodalmi terveiről B10

Nyilatkozata Kosztolányi és Szabó Dezső vitájáról B7

Önéletrajz a gyermek- és ifjúkor éveiről Szabó Lőrinc lejegyzésében 338, B10

Önéletrajz, 1904 B10

Önéletrajz helyett B10

Önmagamról B10

Ötvenezer lírás olasz írói díjat nyert Babits Mihály B10

Petőfi dalol és mesél B10

Politizáljon-e az író vagy ne politizáljon? B7

Reviczky utca B10

Szerb író vagyok-e? 500, B7, B206

Tíz lapalapítás története (Pán Imre) B7

„Tragikusabb ma a magyar író sorsa, mint régen” B7

[Úgy volt, hogy jogász leszek...] B10

Utolsó látogatás (Szabó Zoltán) B7

Üdvözet a Bács megyei Naplónak B10

Üdvözet... [a fiatal pécsi íróknak] B10

Üzenet Debrecennek [„Kedves emlékem az a pár nap...”] B10

Válasz egy jugoszláv folyóiratnak 156, 506, B7, B146, B206

Vallomása olvasmányairól B7

Vörösmarty európaisága, Petőfi bátorsága, Arany kultúrája B7

A Babits-művek címmutatója*

Versek

- Ablaktalan ház 250
[A bús kert orgonát...] 358, B62
A csengetyűsfű 465, B120
A Danaidák 34, 66, 67, 248, 472, B120
Ádáz kutyám 136
Ady Endrének B3
[Ady Endre szánján (Ady Bandi szánján)]
355, 356, B3, B62, B68, B107
Adventi köd 569
Aestati hiems 67
A felnőtt karácsony 569
A festő halála 285, 539, 542, 790, B6,
B149
A gyémántszóró asszony 392, 395, B81
A halál-automobilon 66, 248
[A házak közé...] 570, B160
[A Holdvilág ma nyájas és kövér...] 335,
B59
A húszéves Nyugat ünnepére B3
A jó hír 248
A jobbak elmaradnak 395
Ájtatos párbeszéd húsvétra 569
A kedves arcképe 37
A költő szól 66, 248
[Alagútban] 573, B187
A legfőbb szemérem 510
Aliscum éjhajú leánya 65
Alkonyi prológus 472, B120
Álmok kusza kertjeiből 248
[Álmok találkozója...] 372, B56
A Lélek ünnepe 569
A lírikus epilógia 473
A Madonna fakírja 66
A meglódult naptár 67
[A napsugár fölgyújtja testedet...] B6
Anyám nagybátyja régi pap 67, 341, 569
[Annyit szenvedtünk, hogy hinni se tudunk...]
225, 378, 403, 405, B69, B90
A Nyugat-nemzedékre 371, B56
Aranyfürdő, aranyeső, Danaé 66, 470, B120
Arany Jánoshoz 67, B3
Arany kísértetek 65, 135, 504
A régi kert 312
[Árkokkal ásva a messze sík...] 551, B151
A sorshoz 472, B120
A Spinoza szobor előtt 431, B109
A szabadság szobra 245, 246, B171
A szépszemű öreg tovább mesél 440, B111
[A szíves ház elmaradt...] 355, 356, B3,
B62, B68, B107
A szökevény szerelem 37
A templom! Röpül! 66, 248
Atlantisz, egy világ, amely lemosdotta az
életet 67
Augusztus 282, 466, B120
[A vad tavasz zuhanyát...] 359, B62
A vén kötél tánca 248
[A veranda hűvös már...] 362, B62
A vetkőző lelkek 248
A világosság udvara 66, 248
A visszafelé szálló madarak 248
Az álom kivetett 248
[Az Antikrisztust kelni láttuk öt...] 266,
B178
Az ékszerláda 248
Az elveszett kincs 248

* A címek után B-vel jelölt számok a kötetünk 811–842. oldalán található bibliográfia tételszámaira utalnak.

- Az ezüst rózsza alatt 248
 Az isten és ördög 248
 Az örült vasak 248
 Az őszi tücsökhöz 66, 468, 473, B120, B131
- Babona**, varázs 468, B120
 Bakhánslárma 471, B120, B131
 Balázsolás 569
 Ballada Irisz fátyoláról 34, 64, 67, 135, 470
 Beloved, o beloved! 66, 68, 282
 Bogárcák jó haláláért 68
 [Boldog vagyok mint senki más...] B6
 Bolyai 67, 470, B120
 Borús nap, de kezd már kiderülni 565
 [Borzasztó a háború...] 378, B13, B69
 [Bölcs tejet...] 371, B56
- Cigánydal** 469, B120, B131
- Csipkerózsza** 66, 472, B120
 Csövek, erek, terek 510
- Dal** az esztergomi bazilikáról 8
 Dal, prózában 68
 Dal, régimódi 471, B120
 Déli harangszó 570
 Detektívhistória 66, 248
 De te mégis szeretted ezt a kort 403, B90
 Dzsungel-idill 37
- Édes** az otthon 34, 67, 467, 468, 649, B120, B131
 Egy dal, amelyet a franciák chanssonak neveznek 470, B120
 Egy filozófus halálára 67, 145, 194, 293, 462, B189
 Egy kép csak egy pillanatra (Illusztrációk mindenféle könyvekhez. 2.) 464
 [Egy könyvet adtam, kulcsot egy új világba...] 573, 574, B187
 Egy régi szerelmes Velencében 502
 Egy szomorú vers 470
 Egy verseskönyv epilógusa 375, 805, B69
- Éji dal 66, 248, 472, B120
 Éji út 145, 573
 [E kis rög...] B107
 Emlékezés 68
 Engesztelő ajándék 37
 [Én vagyok a Zrínyi Miklós...] 399, B85
 Esti dal 34, 472, B120
 Esti kérdés 34, 67, 161, 472, 473, 758, B120
 Esti megérkezés 66, 355
- Fa** vagyok 371, B56
 Fájó, fázó ének 465, B120
 Fekete ország 66, 248
 Fiatal katona 8, 145
 Fortissimo 145, 146, 152, 176, 224, 225, 231, 411, 549, 570, 771
 Free Trade 67
 Füst és korom közül 573, B187
- Gálans** ünnepség 473
 [Gazdagon jöttem, mindig adtam...] 371, B56
 Gretna Green 467, 468, B120, B131
- Háborús** anthológiák 145
 Hadjárat a semmibe 68, 145
 Haláltánc 66, 248
 Három angyal 248, 570
 Haza a telepre 464, B120
 [Házak éles csúcsai...] 358, B62
 Hazám! 67, 301, 304, 319, 674, B66
 Hazám! (variáns) 373
 Hegedűk hervatag szava 66
 Hegeso sírja 34, 64, 65, 68, 135, 136, 471, B120, B131
 Hegyi szeretők idillje 68
 Hegytetőn 68
 Héphaisztosz 66
 Himnusz Irishez 65
 Hiszekegy 66, 67, 411, 471, B120
 [Hópelyhek csengetnek szemembe...] 382, B71
 [Hullik az ablak] 246, B171
 Hús-szigetek a kötengerben 248, 565

- Húsvét előtt 145, 146, 152, 224, 225, 264, 529, 538, 549, 569, 601, 771
- I**llusztrációk mindenféle könyvekhez 68, 463
 Illusztrációk mindenféle könyvekhez. 2. Egy kép csak egy pillanatra 464
 Illusztrációk mindenféle könyvekhez. 5. Nyugalmas téli kép 464
 Ima 66, 248, 474, B120
 [Immár a siheder föltavasult szelek...] B65, B155
 Immortale jecur 465, B120, B131
 Indulás az öregkorba 558
 Intelem vezeklésre 570
 Isten fogai közt 66, 248
 Itália 67, 301, 310, 319, B192
- [Jaj engem is bekentek sárral...] 357, B62, B68**
 Jászai Mari halálára 66, 802, B144
 Játszottam a kezével 66, 224, 282, 466, 648, B120
 Jobb és bal 68
 Jónás könyve 160, 173, 189, 218, 264, 308, 643, 783, 799
 Jónás könyve (héber). Széfer Joná B93
 [Jó Petőfi előveszlek...] 212, B67
 [Jó volna most is...] 336, B6, B59
 Jövő 573
 Július 68, 282, 466, 468, B120
- K**akasviadal B3
 Kanizsai Dorottya 68
 Karácsony elé, Inkának 569
 Karácsonyi ének 569
 Karácsonyi lábadozás 569
 [Kegyetlen gyermek] B6
 [Kék a hegy a város tarkasága felett...] 552, B151
 [Kék Quarmeronak vizén] B130, B146, B206
 Keserédes 565
 [Kész lesz] 372, B56
 Két nővér 34, 64, 66, 248, 472, B120
 Ketten, messze, az ég alatt 68, 565
 [Ki hallana gyöngve verseket...] 380, B69
- [Ki járt már, ki járt már Bergengóciába?] 563, B158
 Kisiklani 380, B69
 Klasszikus álmok 34, 66, 67, 472, B120
 Könnyű dalt szeretnék írni a kedveshez 67
 Kútban 68
 [Künn kacag enyhe, tarka nyár...] 334, B59
- [Lásd nem szomorú...] 359, B62**
 [Láttam egy kertet Tivoliban...] 583, B108, B193
 Levél B3, B120
 Levél Tomiból 67, 469
 Levelek Irisz koszorújából 15, 65, 66, 67
 Ligeti részlet (Illusztrációk mindenféle könyvekhez, 6.) 463, B120
 Listius László 67
- [Majd ha vége lesz a háborúnak...] 552, B151**
 [Már a tavaszi istenek...] 403, 406, B90
 [Ma újra csillagos...] 565, B168
 [Mégis a bánatnak...] B62
 [Megzengted a gyűlölet énekét...] 550, B151
 Mennyei színjáték (Paysages intimes, 6.) 68
 Merceria 463, B120, B131
 [Messze, messze, magányosságba veszve...] 65, 135, B106, B168
 Miatyánk 570
 Miként szélcsendben a hajó 282
 [Mikor hazamentem az este...] 399, B85
 [Milliók közül egy!...] 552, B151
 Mindenek szerelme 474, B120
 [Mint a napfény a vizeken...] B6
 [Mint jóbarát, aki közel lakik...] 371, B56
 Mint különös hírmondó 161
 Modern festmény (Illusztrációk mindenféle könyvekhez, 4. Modern vázlat) 68
 [Most mikor ég a világ...] 551, B151
 [Most tűzaknáva izzad az enyhe víz] 336, B59
 Mozgófénykép 247
 Mozipark 464, B120
- Naiv ballada 34, 66, 67, 248, 462, 464, 471, B120**

- [Néha egy-egy nagyobb...] 360, B62
 [Nem akartál meghallgatni...] B6
 [Nem! azt mondom, amit a római mondott...] 570, B160
 [Nem lobogok, mégis égek...] B6
 [Nem pihenek soha...] 372, B56
 Nervus urbis 248
 Névjegyemre 66, 473, B120
 November (Magyar szonett az őszi-ről) B10
- Nyugalmas téli kép** (Illusztrációk mindenféle könyvekhez, 5.) 464, B120
- Óda** a Bűnhöz 389, 65
 [Óda Adyhoz] [Te elindulsz a fényes hómezőkön...] 389, B3
 Óda a szépségről 34, 67
 Óda új könyvekre (Új könyvek) 469, B120
 [Ó dehát így szenved minden ember?...] 336, 550, B59, B151
 [Ó életem, sorsom, Boldogság, Isten, rendeltetés...] 570, B160
 [Ó líra, líra...] 360, B62, B68
 [Olyan tavasz ez...] B6
 Olyan volt, mint egy drága kisfiú 284, B6
 O Lyric Love! 67, 68, 135, 282
 Oly szomorú, hogy oly nehéz megélni 66, 465, B120, B131
- Örök dolgok közé legyen híred beszótt** 34, 68, 282, 474, B120
 Örökségem (Anyám nagybátyja régi pap) 312
- [**P**alotáknak, templomoknak...] 583, B193
 Paris, fantázia 67
 Paysages intimes 66
 Paysages intimes, 6. Mennyei színháték 68
 Petőfi koszorúi 215, 396, B67
 Pictor Ignotus 34, 67, 301, 319, 789
 Pihenés 361, B62
 Politika 68
 [Priccek, paplanok, pamlagok, poklok...] 567, B168
- Primitív 244, B171
 Protesilaos 63, 67
 Psychoanalysis Christiana 411, 413, B34, B91, B94, B200, B201
- Recanati** 65, 301, 304, 319,
 Recitativ 15, 34, 66, 67, 68, 146, 162, 223, 230, 248, 283, 388, 549, 632, 643
 Régen elzengtek Sappho napjai 135
 Régi friss reggeleim B6
 Régi szálloda 66, 248
 [Rossz csillagok...] 551, B151
- San Giorgio Maggiore** 502
 Sarkutazás 558
 Sírvers 64, 66, 248
 Sötét vizek gyermeke 248
 Spleen 469, B120
 Strófák a wartburgi dalnokversenyből 67
 Sugár 65, 67
 Sunt lacrimae rerum 65, 473
- Századvégi költő éneke** 593, B194
 Széchenyi 222, 355, B62
 Széfer Joná (Jónás könyve) B93
 Szekszárd 1915 nyarán 312
 Szentjánosfő 135
 Szerelmes vers 136, B6
 Szerenád 34, 67, 68, 282, 468, B120, B131
 [Szeretnél élni néha hullám alatt...] 572, B179
 Szittál-e lassú mérgeket? 6, 8
 [Szobámban egy nagy madár...] 403, 409, B90
 [Szolgád én nem lehettem Uram...] 571, B160
 [Szomorú dolog szomorúan élni...] 403, 408, B90, B108
 Szökevény, renitens idill 565
- Talán a vízözön** 8
 [Te elindulsz a fényes hómezőkön...] 391–392, 398, B12, B81
 Téli dal 468, B120
 Térítők 476, B119
 Thamyris 34, 66

[Ti gazdagok! Karácsony...] 509, B132
 Tremolo 67
 Tudom, hogy csúszom 510
 Tüzek 468

Úgy mentem a harcba 510
 [Új csodáim villanásaiban...] 567, B168
 Új esztendő 67, 136, 771
 Új könyvek 469, B120
 Új leoninusok 34, 475, B120
 Új mythológia 68, 375
 Új rigmusok a télre 355, 357, B62
 Utálom a szememet 510

Ünnep 145

Vágyak és Soha 66, 471, B120
 Vakok a hídon 66, 248
 Városvég 66, 248

Vasárnap 472
 Vasárnapi impresszió, autón 33, 774
 Vérivó leányok 66, 248
 Verses napló 67
 Verssor az utcazajban 67, 248
 Vile Potabis 312
 Villódzások 404
 Vonaton 282, 372, 474, B56, B120
 Vonaton, Tatra felé 779, B34
 [Zeng, zeng a világ most...] 400, B85, B87
 Zola 330, B57
 [Zöld fü, piros virág, kék, sárga...] 536, B138
 Zöld, piros, sárga, barna 536
 Zrínyi Velencében 67, 222, 301, 319, 502
 Zsoltár férfihangra 411, 570, B126
 Zsoltár gyermekhangra 66, 411, 570

Vers- és fordításkötetek

Amor Sanctus 59, 771
 Az európai irodalom olvasókönyve (terv)
 39, 118, 199, 240, 241, 242, 243, 675, 676, B176
 Az európai irodalom története 24, 38, 39, 42, 45, 52, 53, 54, 61, 72, 73, 74, 75, 79, 80, 82, 84, 88, 118, 166, 189, 199, 203, 218, 219, 239, 240, 241, 244, 249, 253, 256, 262, 264, 274, 278, 296, 297, 307, 308, 309, 333, 349, 412, 418, 432, 439, 490, 554, 578, 675, 676, 739, 797, 802, B8
 Az istenek halnak, az ember él 15, 66, 234, 248, 412, 565

Babits Mihály hátrahagyott versei 221
 Babits Mihály összes versei, 1902–1937 8, 23, 354, 463

Élet és irodalom 15, 771
 Erato 223, 276
 Ezüstkor 22, 79, 152, 159, 160, 771, 772, B17

Gondolat és írás 15, 767, 771
 Herceg, hátha megjön a tél is 15, 34, 65, 66, 67, 68, 248, 283, 470, 473
 Írás és olvasás 204
 Irodalmi problémák 15, 53, 74, 75, 77, 78, 79, 83, 145, 181, 204, 214, 238, 767
 Írók két háború közt 64, 76, 77, 512, 658
 Keresztül-kasul az életemen 338
 Két kritika 204
 Klasszikus álmok 34, 66, 67, 472
 Nyugtalanág völgye 15, 66, 67, 68, 222, 223, 224, 248, 334, 355, 375, 549, 643, 768, 783
 Oedipus király és egyéb műfordítások 59, 60, 131, B15
 Ostrov a more B141, B184

- P**ávatollak 36, 59, 60, 131, 132, 181, 188 **V**ersenyt az esztendőkkal 218, 248, 631, 636
- S**ziget és tenger 15, 66, 67, 68, 234, 248, 256, 395, 510, 565 **W**ilde Oszkár verseiből 69

Regények, elbeszélések, színjátékok, mesék

- A** gólyakalifa 15, 34, 35, 69, 70, 238, 245, 247, 276, 283, 301, 302, 303, 312, 319, 392, 464, 466, 474, 806, B83, B184 439, 443, 469, 750, 767, 768, 779, 780, 794, 797, B7, B139, B184, B202
- A** gólyakalifa (cseh). Kalif čapem B83, B184 Halálfiái (szerb). Sinovi smrti B184
- A** gólyakalifa (finn). Haikarakalifi B184 Hatholdas rózsakert 312
- A** Hunyadi-ház (töredék) 417 **K**alif čapem B83, B184
- A** literátor 490, 801 Karácsonyi Madonna 15, 69, 276, 768
- A** második ének 162, 490, 563, 801 Kártyavár 15, 35, 199, 311, 312, 767, 781
- A** röplő falu 69, 135, 249 Költészet és valóság 69, 225, 249, 284, B6
- A** Simóné háza 199, 490, 563, 801, B169 **L**aodameia 34, 62, 63, 64, 67, 135, 194, 291, 490, 514, 515, 644, 801
- A** torony árnyéka 69, 249, 768, B15 Líra, kalendárium, mese, vers, kabala 69, 585
- Arany** garas 15, 768
- Elza** pilóta vagy a tökéletes társadalom 70, 160 **M**ythológia 276, 768
- György** a favágó 69, 249 **N**agy Sándor öregkora 69, 249
- Haikarakalifi** B184 **N**ovella az emberi húsról és csontról 768
- Halálfiái** 5, 32, 45, 46, 49, 54, 70, 135, 162, 164, 165, 187, 195, 199, 213, 262, 292, 296, 301, 303, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 319, 332, 338, 423, 428, 430, **O**dyseus és a szirének 768
- Halálfiái** 5, 32, 45, 46, 49, 54, 70, 135, 162, 164, 165, 187, 195, 199, 213, 262, 292, 296, 301, 303, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 319, 332, 338, 423, 428, 430, **S**inovi smrti (Halálfiái) B184
- Timár** Virgil fia 15, 17, 276, 312, 757, B139

Tanulmányok, esszék, cikkek, előadások, beszédek, kritikák, vallomások, önéletrajzok

- A** Cifra nyomorúság (színikritika) 492, B128 **A**dy és Páris B3
- A** császár katonái 516, B143 **A**dy temetésén tartott beszédem B3
- A** dolovai nábob leánya (színikritika) 494, B128 **A**dyról B3
- A**dy (Analízis) B3 **Á**goston 411
- A**dy, a költő B3 **A** háború háborúja 141, B4, B22, B73
- A**dy barátai B3 **A** híresek [Hatvany Lajos] B4
- A** humanizmus és korunk 9, 11, 12, 18, 22, 25, 140, 160, 771, 798

- Akadémia és irodalom B4
 A kettészakadt irodalom B3
 A lélek és a formák [Lukács György] 666, B4
 A „Magyar Diák”-hoz B10
 A magyar irodalom helye a világirodalomban 792
 A magyar jellemről B4
 A magyar okosság természetrajzához (A magyar jellemről. Részlet) 89
 A másik Amerika 250
 A modern magyar dráma 792
 A műfajok fejlődése 792
 A nacionalizmus és a pacifizmus 22
 Anthológia 418
 A Nyugat és a Nyugat B4
 A Nyugat és az akadémizmus B4
 A Nyugat régen és most B4
 Arany 208, B4
 Arany mint arisztokrata 465
 A Remény. A Tália-társaság búcsújátéka (színkritika) 492, B128
 A Shakespeare-ünnephez 83
 A szellemi kultúra válsága 159
 A tömeg és a nemzet 264
 Autobiográfia B10
 A veszedelmes világnézet 147, 158, 260, 324, 771, B30
 A Vörösmarty Akadémiáról B4
 Az anyag metafizikája 327, 328, 599, 792, B32
 Az aranyember (színkritika) 491, B128
 Az első pillanatban 151, 529, B4
 Az én erdélyiségem 751
 Az én könyvtáram 90
 Az esztétika helye a filozófiában 792
 Az igazi haza 529, B4
 Az igazság Gyulai Pálról B4
 Az írástudók árulása 158, 195, 256
 Az irodalmi oktatás problémája 792
 Az irodalom elmélete 236, 270, 444, 617, 618, B170, B175
 Az irodalom és az írók helyzetéről B10
 Az irodalom karácsonya [Kozma Andor és Kosztolányi Dezső] B4
 Az örök béke irodalma 526, B143
- Balassa** 67
 [Békekiáltvány] B4
 Békenapon 518, B22, B73, B143
 [Beszéd a szegedi Juhász Gyula-ünnepségen] B4
 B. F. huszáronkéntes elesett az északi harctéren 33, 79, 729
 Boccaccio B4
 Boldog világ [Móricz Zsigmond] B4
 Browning B4
- Centenáriumi** B4
- Dante** 578, 792, B191
 Dante és a mai olvasó B3, B4
 Dante és Magyarország 91, B191
 Debrecen és Paris [Hankiss János és Juhász Géza] B4
 Dialektikai regény 585, 586, B194
 Dosztojevszkij 351, B4, B61
 Dráma [Balázs Béla] B4
- Egy kis Dante-vita** 304
 Egykötetes Ady B3
 Elfogy a magyarság? B4
 [Éljen a köztársaság!] 151, 225, 529, 727, B4
 Emlék régi levelekből 45
 Én is Shaw Caesarjáról B4
 Erkölc és iskola 489
 Esztergomi séta B10
 Európa lovagjai (The Knights of Europe) 149, 150, 231, 529, 727, B22, B73
 Európaiság és regionalizmus 750, B4
 Évi sáfárkodás [Juhász Gyula és Lesznai Anna] B4
- Filozófia és irodalom** 411, 477, B126
 Futurizmus 308
- George Meredith** 33
 Goethe 54, B4
 Gül Baba (színkritika) 493, B128
- Három jellemzés** (Riedl Frigyes könyve) B4

Három öreg. Illyés Gyula verse B16
 Homme de lettres vallomása B4

Ignotusról B4

Ignotus versei B4
 Indiskréció az irodalomban 276
 [Irodalom és társadalom] B4
 Istenkáromlás 521, B4, B143
 Itália és Pannónia 302, 399, 400, B4, B85
 Itália, 1921 320, B28

Játékfilozófia 585

Juhász Gyula B4
 Juhász Gyula versei B4

Kaposy Józsefről B4

Kék hegyek, Kun József versei 473
 Kell-e költészet? B4
 Kísérletek (Ignotus új könyve) B4
 Kis nemzet koszorúja Romain Rolland-nak
 486, B4, B73, B103, B127
 Kiss József B4
 Korunk hőse [Oláh Gábor] B4
 Kosztolányi Dezső B4
 Költő a pódiumon B10
 Költő, forradalom és heroizmus [Yeats]
 B4
 Könyvek angol költészetről B4
 Könyvet, könyvet, könyvet B10
 Könyvpropaganda és könyvégetés 156, B4
 Kritika B4, B10
 Kun József 473

La couronne d'un petit peuple. Hommage
 à Romain Rolland 152

L'art pour l'art 238
 Lélek s szabad nép 264
 Lévy B4
 Levél Miklós Andorhoz B10
 Líra Amerikában B4
 Lomha gályán (Tóth Árpád) B8

Magyar irodalom 238, 417

Magyar költő kilencszáztizenkilencben 152
 Magyar Proust B4

Ma, holnap és irodalom 226
 Maupassant és Kosztolányi B4
 Még egyszer Ady-dolgok B3
 Megemlékezés Benedek Elekről B4
 Megjegyzések Földessy Ady-könyvére B3
 Mese a nagyvilágról (Játékfilozófia) 585
 Miklós Andor B10
 Mirèio [Mistral] B4
 Mistral B4
 Mit tegyen az író a háborúval szemben 487,
 B7, B73
 Modern impresszionisták B4

Népköltészet 163

Nevek, ősök, címerek 502, B4, B130, B206
 Nietzsche mint filológus 585

Ostromlják a várost (Pintér Ferenc könyve)
 B4

Önéletrajz 470

Önéletrajz a gyermek- és ifjúkor éveiről
 Szabó Lőrinc lejegyzésében 423, 462,
 B60
 Önéletrajz, 1904 B10
 Önéletrajz helyett B10
 Önmagamról B10
 Örökkék ég a felhők mögött 256, 569
 Örök virágok (Tóth Árpád) B8

Pascal gondolatai 368, B4, B63,

Példázatok Adyról B3
 Petőfi 208, B4
 Petőfi dalol és mesél B10
 Petőfi és Arany 181, 202, 204, 207, 208,
 228, B67
 Petőfiről B3
 Politika és irodalom B4
 Pour mieux connaître Homère B4
 Puskin 349, B4

Révész Béla Ady-könyve B3

Reviczky Gyula B4
 Reviczky utca B10
 Rostand B4

- Sámson.** Henry Bernstein négyfölvonásos
színműve (színikritika) 493, B128
Shakespeare egyénisége 101, B4
Swinburne 33, 86, B4
- Szagokról és színekről** (Szagokról, illatok-
ról) 85
Szekszárdi kadarka 164
Szellemtörténet 239
Személyi ügy? B3
Szép Ernő „Énekeskönyv”-e B4
Szerb író vagyok-e? 164, 187, 500, B7,
B130, B206
- Tália** (színikritika) 491, B128
Tanulmány Adyról 270, B3
- Tanulmány a magyar irodalomról 217
Tennyson B4
The Knights of Europe → Európa lovagjai
Thomas Mann levele 496, B4
Tóth Árpád. Antológia. Bevezetés B8
Tóth Árpád romantikája B8
Tóth Árpád (Vázlatok költői arcképéhez) B8
Tudomány és művészet 585
- Új** Arany-életrajz [Voinovich Géza] B4
Új nemzedék 163
Új racionalizmus 792
Útinapló 34, 69, 319, 573
Utolsó Ady-könyv B3
- Vörösmarty** 792

Névmutató*

- Abafi Lajos 192
 Abbot, Anthony 52
 Abody Béla B4
 Ábrányi Emil 32, 119, 120, 191, 222, 330, 689, 694, 696, 697
 Ábrányi K. 705
 Ács Zsigmond 692
 Acsay Ferenc 693
 Aczél György 202
 Ádám Teréz, L. 515
 Addams, Jane 535
 Addison, Joseph 119, 688
 Adenauer, Konrad 291
 Ady Endre 6, 9, 11, 43, 63, 66, 68, 81, 87, 89, 145, 146, 151, 154, 162, 165, 170, 181, 183, 184, 186–188, 192, 193, 199, 202–210, 212, 213, 215, 217, 222–225, 227–237, 247, 259, 261, 264, 270, 274, 276, 283, 284, 301, 304, 307, 319, 327, 329, 349, 354–355, 384, 386–392, 398, 417, 423, 424, 431, 432, 439, 443, 453, 454, 485, 489, 497–499, 507, 509, 512, 513, 539, 545, 549, 562, 563, 596, 600, 609, 620–622, 648, 649, 650, 658, 666, 673, 677, 719, 720, 725, 726, 728, 738, 745, 746, 748, 749, 756, 781, 783, 787, 788, 792, 793, 806, 808, 812, 813, 817, 827, 828, 831, 834, 836, 839, B76, B81, B133, B153, B185
 Ady Lajos 229, 230, 283, 284, 388
 Aeneas Sylvius Piccolomini (Pius, II., pápa) 685
 Ágoston, Szent 26, 251, 369, 411, 682, 794
 Ágoston Julián 193
 Ágoston Péter 200
 Aiken, Conrad Potter 82, 91, 250, 251
 Aiszkhülosz 594, 678
 Aiszoposz 678
 Albert E. 91
 Albert Zsuzsa 464
 Aldington, Richard 154
 Alexander Bernát 99, 118, 195, 238, 272, 273, 287, 431, 592, 691
 Alexics György 422
 Alkaios 677
 Alkman 677
 Almássy Endre 491, 492, 494
 Ambrozovics Dezső 702, 706, 708, 710
 Ambrózy Pál 306
 Ambrus Zoltán 88, 276, 651, 697, 785
 Amendola, Giovanni 152, 672
 Amery, Carl 154
 Anakréon 677
 Andersen, Hans Christian 97, 621, 701, B4
 Andersen Nexö, Martin → Nexö, Martin
 Andersen
 Anderson, Sherwood 250
 Andrassy Gyula, ifj. 31
 Angelico, Fra → Fra Angelico
 Angell, Norman Lane 147, 153, 527
 Angelus Silesius 692
 Angyal Dávid 287
 Angyal Endre B2
 Ansermet, Ernest 803
 Antal Frigyes 286, 287
 Antal Gábor B62, B196
 Antal Sándor 200
 Antokolszkij, Mark Matvejevics 431
 Anzelm Károly, Berczeli → Berczeli Anzelm Károly

* A címek után B-vel jelölt számok a kötetünk 811–842. oldalán található bibliográfia tételszámaira utalnak.

- Apafi Mihály, I., erdélyi fejedelem 469
 Apollinaire, Guillaume 226
 Apolloniosz 679
 Apponyi Albert 251, 516
 Áprily Lajos 200
 Apuleius, Lucius 682
 Aradi Zsolt 324
 Arany János 15, 35, 41, 45, 54–58, 68, 73–75, 82, 88, 99, 100, 116, 118, 119, 122, 139, 162, 181, 185, 187, 192, 202–205, 207–214, 216–220, 222, 223, 227, 228, 235, 242, 265, 306, 308, 329, 330, 342, 349, 431, 439, 453, 456, 465, 489, 499, 513, 519, 523, 525, 556, 580, 592, 596, 598, 620, 621, 637, 648, 649, 658, 659, 679, 680, 686, 693–695, 697, 749, 768, 770, 783, 788, 801, B4, B7, B67
 Arányi Mária 763
 Arcos, René 535
 Aretino, Pietro 685
 Ariosto, Lodovico 309
 Arisztophanész 88, 306, 594, 677, 679
 Arisztotelész 191, 300, 588, 679, 681
 Arkhilokhosz 677
 Arkhimédész 588
 Arnold, Matthew 36, 51, 74, 91, 100, 101, 117, 120, 275, 699, 704
 Asbóth János 31
 Asch, Nathan 250
 Asch, Schalom 154
 Ascher Oszkár 515, 761, B11
 Assisi Szent Ferenc → Ferenc, Assisi, Szent
 Assur-ban-apli 640
 Asta, Brelich dell' 744
 Atkinson, Harold W. 91
 Auden, Wystan Hugh 557
 Aurelius, Marcus 589
 Austen, Jane 37, 91, 100
 Ayala, Francisco 154

B. Gy. → Bálint György
 Babits Angyal 47, 178, 282, 342, 366, B26
 Babits Ildikó 170, 171, 510, 776
 Babits István 42–45, 47, 50, 80, 366
 Babits Mihályné, id. 42, 43, 201, 282, 362
 Bach, Johann Sebastian 172, 279, 626
 Bacon, Francis 36, 48, 100, 106, 117, 118, 275, 686
 Bacsó Béla B9
 Badics Ferenc 287
 Baeda Venerabilis 118, 132
 Bahr, Hermann 152, 672
 Bain, Alexander 91
 Bajcsy-Zsilinszky Endre 175, 187, 609, B122
 Bajza József 508, 630
 Bakos Ákos B10
 Baksay Sándor 242, 341, 677, 682
 Bakunyin, Mihail Alekszandrovics 220
 Balabanova, Anzselika Iszakovna 148
 Balanyi György 683
 Balassa Ármin 488
 Balassa József 193, 422, 685, 687, 756, B4
 Balassi Bálint 73, 192, 205, 228, 306, 417, 468, 596, 620, 687
 Balázs Béla 151, 183, 186, 200, 204, 210, 229, 269, 277, 287, 327, 387, 388, 423, 431, 432, 469, 490, 512, 527, 528, 536, 600, 622, 649, 653, 666, 670, 719–727, 801, 805, B4, B96, B147
 Baldensperger, Ferdinand 448, 451, 455
 Bálint Aladár 276
 Bálint György 70, 85, 192, 257, 312, 557, 648, 657, 658, 660, 662, 700, B7, B77
 Bálint Gyula 582
 Bálint Jenő B10
 Ballagi Aladár 592
 Balogh Barna 136
 Balogh Edgár 259, 260, B173
 Balogh József 23, 140, 664
 Balogh Károly 193, 683
 Balzac, Honoré de 70, 75, 192, 352, 458, 560
 Bánffy Miklós 200
 Bánfi Dénes 469
 Bánóczi Dezső 492
 Bánóczi József 697
 Bánóczi László 151, 599
 Bányai Elemér 203
 Bányai Kornél 192, 193, 653, 775

- Bányai Lászlóné József Lala → József Jolán
 Baránszky-Jób László 270
 Baranyai Gyuláné 805
 Baranyai Zoltán 805
 Baráth Ferenc 47
 Barbusse, Henri 147, 153, 487, 527, 530, 535
 Barcza József 681
 Bárd Miklós 418
 Bárd Oszkár 200
 Bardi, Simone dei 581
 Bárdos Artúr 200
 Baring-Gould, Sabine 91
 Barker, Vernon Duckworth 38, 44, 50, 59, 69, 85, 99, 124, 132, 136, 464, 737, 773
 Barna Ignác 680–682
 Baróti Dezső 664
 Baróti Szabó Dávid 680
 Barrès, Maurice 147, 481
 Barrie, James Matthew 91
 Barta János 193, 237, 238, 272, 273, 443, 444, 618
 Barta Lajos 262, 269, 277
 Bartalis János 200, 645
 Bartholdy, Felix, Mendelssohn- → Mendelssohn-Bartholdy, Felix
 Bartók Béla 5, 140, 149, 159, 161, 164–173, 197, 198, 210, 251, 259, 268, 276, 367, 435, 498, 514, 529, 601, 624, 673, 725, 755, 756, 758, 794, 803–808, B7, B21, B23, B27, B74, B164, B199
 Bartók Béla, ifj. 804, 806
 Bartókné Pásztory Ditta → Pásztory Ditta
 Bartucz Lajos 546
 Basch Edit 774, 775
 Basch Lián 774
 Basch Lóránt 6, 9, 90, 152, 162, 196, 199, 201, 203, 222, 224, 240, 289, 290, 296–298, 354, 462, 543–548, 650, 651, 653, 659, 663, 664, 676, 714, 746, 774, 785, 786, 825, 836, B48, B50
 Basch Nini 774
 Bata Imre 470, 620, 803, B86
 Bátori István 343
 Batsányi János 73
 Baudelaire, Charles 15, 32, 46, 48, 66, 67, 80, 121, 187, 192, 202, 222, 223, 248, 276, 333, 367, 465, 469, 513, 698, 708, 767
 Baumann, H. 91
 Baumgarten Ferenc Ferdinánd 191, 292, 296, 543, 698, 717, 742, 751, 774, 785, 797, B48
 Bax, Arnold Edward 170
 Bayer Ágost B11
 Bayer József 83
 Bazalgette, Leon 535
 Beardsley, Aubrey Vincent 91, 93, 94, 472
 Beaumarchais, Pierre-Augustin Caron de 692
 Beaumont, Francis 39, 118
 Beck András 787
 Beck Márta 787
 Beck Ö. Fülöp 200, 232, 787, 788, 790, B11, B51
 Becker, H. F. 296
 Bédier, Joseph 683
 Bedley, John H. 730
 Beer-Hofmann, Richard 667
 Beethoven, Ludwig van 170, 172, 209, 579, 672, 803
 Begyáts László 782
 Békássy Elemérné 728, B148
 Békássy Ferenc 33, 37, 43, 72, 79, 83, 90, 91, 135, 145, 398, 557, 728–735, 737, 822, 835, B19, B142, B148
 Békássy István 732
 Békássy Istvánné Bezerédy Emma 85, 398, 728–737, B148
 Békássy János 732, 735
 Béldi Pál 469
 Belia György 152, 269, 270, 721, 837, 838, 841, B157, B166, B174, B203
 Bell, A. W. 91
 Benda, Julien 158, 173, 256, 367, 559, 674, 675, 771
 Bende László 64, 817, B7
 Benedek Elek 162, 717, B4
 Benedek Marcell 85, 117, 147, 151, 238, 273, 274, 327, 367, 485, 528, 599, 610, 672, 689, 695, 699, 705–707, 756, 793

- Bennett, Enoch Arnold 85, 91, 100
 Bensusan, Samuel Levy 91
 Bentham, Jeremy 85, 147, 178, 268, 526
 Beöthy Ottó 287
 Beöthy Zsolt 119, 192, 239, 588
 Béranger, Pierre Jean de 48, 219, 696, 699
 Bérci Ede 365
 Berczeli Anzelm Károly 645, 684
 Bérczy Károly 306, 704
 Berda József 632
 Beregi Oszkár 200, 232, B11
 Berg Pál B2
 Bergson, Henri Louis 192, 328, 367, 450, 481, 559, 562, 667
 Berinkey Irma, P. 85
 Bernát, Szent 304
 Bernáth Aurél 200, 287–290, 297, 787, B11
 Bernstein, Henry 493, 494
 Berzeviczy Albert 234
 Berzsényi Dániel 39, 73, 119, 185, 192, 203, 227, 306, 401, 450, 511, 598, 620, 637, 659, 663, 696, 730, 738, 783
 Besant, Annie 48, 153
 Besant, Walter 48
 Bessenyei György 73, 192, 690
 Bethlen Gábor, erdélyi fejedelem 749
 Bethlen István 40
 Bethlen Kata 192
 Bezerédy Amália 192
 Bezerédy Elek 732
 Bezerédy Emma → Békássy Istvánné Bezerédy Emma
 Bezerédy István 428
 Bigg, C. 91
 Bikar, Fedora 599
 Birkás Géza 686
 Bíró Lajos 232, 236, 267, 269, 327, 386, 426, 528, 600, 745
 Bisztray Gyula 144, 468, 469, 474, B165
 Bizet, Georges 803
 Blaha Lujza 232
 Blair, Hugh 99
 Blake, William 36, 39, 50, 59, 73, 74, 91, 119, 124, 130, 132, 137, 694, 736, B20
 Blaskovich Iván 626, 631
 Blau Ármin 364
 Blázsik Ferenc 42, 46
 Blind, Mathilde 91
 Bloch, Jean-Richard 152, 535
 Blok, Alekszandr Alekszandrovics 257, 653
 Blunden, Edmund Charles 38
 Boccaccio, Giovanni 106, 581, 684, B4
 Bodenstedt, Friedrich Martin von 96
 Bodmer, Karl 800
 Bodnár Zsigmond 253, 349
 Bodor Aladár 782
 Bodri Ferenc B3, B4
 Boethius, Anicius Manlius Severinus 683
 Bogdánfy Lajos 695
 Bogdánfy Ödön 692
 Bognár István 629, 630
 Bohuniczky Szefi 192, 664
 Boileau, Nicolas 689
 Bojer, Johan 152, 672
 Bóka László 72, 147, 166, 266, 569, 781
 Bokros Birman Dezső B11
 Boldizsár Iván 192, B21
 Bolyai János 470
 Boncza Berta 230, 231, 247, 276, 282–285, 386, 388, 443, 539, 816, 818, 828, 840, B6, B188
 Bonifác, VIII., pápa 581
 Bónis Ferenc 803
 Bonkáló Sándor 117, 274, 610, 701
 Bontempelli, Massimo 154
 Borgese, Giuseppe Antonio 561
 Bori Imre B9
 Bornemisza Péter 678, 749
 Boros Ferenc B7
 Borosnyai Károly 489
 Boross László 276, 747
 Borotvás Nagy Sándor 237
 Borsos Miklós 620
 Bossuet, Jacques Bénigne 369, 693
 Boswell, James 77, 91, 100, 119, 688
 Boulton, Adrian 170
 Boyer, Claude 154
 Bölöni Farkas Sándor 426
 Bölöni György 229, 284, 388

- Bracco, Robert 535
 Bradley, Francis Herbert 91
 Brahms, Johannes 803
 Brandes, Georg 102, 118, 152, 672
 Brankovics György 417
 Brassai Sámuel 178
 Braun Róbert 85, 200, 422
 Braun Zsigmond 693
 Bresztovszky Ede 710
 Bridges, Robert Seymour 85
 Briesley, Oswald W. 94
 Brisits Frigyes 367, 684
 Bródy Pál 186
 Bródy Sándor 748
 Brøndal, Viggo 159
 Brontë, Charlotte 91, 100
 Brontë, Emily 51
 Bronzino, Agnolo 659
 Brooke, Rupert Chawner 38, 730, 731, 735, 736
 Brown, H. Runham 153
 Browning, Elizabeth Barrett 32–34, 36, 37, 59, 80, 91, 117, 132, 251, 275, 699, 708, 750
 Browning, Oscar 731
 Browning, Robert 36, 37, 48, 50–52, 59, 61, 62, 64, 66–68, 75, 85, 86, 91, 96, 98, 99, 101, 117, 121, 124, 132, 137, 147, 275, 278, 301, 309, 319, 708, 721, 750, B4
 Bruckner, Josef Anton 169
 Brumer, L. E. J. 535
 Brunetière, Ferdinand 121, 587, 591
 Bruno, Giordano 309, 591, 686
 Brüll Adél 284
 Brüll Ármin 287
 Bryant, William Cullen 59, 80, 91, 94, 98, 124, 127, 128, 132, 137, 248, B20
 Buck, S. Pearl 85, 250
 Buckle, Henry Thomas 91
 Buday Béla 174, 348
 Buday Dezső 174–179, 185, 225, 251, 327, 338, 344, 348, 423, 585, 599, 654, B26
 Buday György 657, 658, 663, 758, 791, B11
 Buday Kálmán 174, 348
 Buday Klári 179
 Buday László 46, 70, 174, 302, 338, 348, 470
 Bulwer, Edward, Lord Lytton 91
 Bunyan, John 36, 91, 100, 117, 118, 275, 689
 Burckhardt, Jacob 277, 590, 698
 Burne-Jones, Edward Coley 63
 Burns, Robert 31–32, 41, 47, 75, 91, 95, 101, 119, 219–220, 597, 694
 Butler, Nicholas Murray 149, 242
 Butler, Samuel 37, 91, 96
 Bürger, Gottfried August 694
 Byron, George Gordon 32, 36, 39, 43, 47, 68, 73, 76, 80, 91, 92, 99, 101, 117, 119, 120, 132, 157, 183, 191, 211, 219, 275, 309, 556, 696
 Cabell, James Branch 250
 Caedmon 118
 Caine, Thomas Henry Hall 92
 Calderón de la Barca, Pedro 688
 Callot, Jacques 527
 Camões, Luís de 686
 Campanella, Tommaso 147, 526
 Cankar, Ivan 606, 607
 Čapek, Josef 261
 Čapek, Karel 40, 89, 139, 140, 155, 159, 165, 261
 Carducci, Giosuè 223, 308, 708, 710
 Carlyle, Thomas 31, 32, 36, 47, 54, 85, 92, 99, 100, 117, 120, 191, 275, 444, 445, 448, 449, 592, 704
 Carpenter, Joseph Estlin 92
 Carrère, Jean 756
 Cary, Henry Francis 92, 96
 Casanova, Giacomo Girolamo 693
 Cather, Willa 250
 Catullus, Caius Valerius 471, 680
 Cellini, Benvenuto 685
 Cervantes Saavedra, Miguel de 687
 Chamberlain, Arthur 92
 Châteaubriand, François-René 278, 535, 695
 Chatterton, Thomas 73, 119, 693
 Chaucer, Geoffrey 36, 38, 39, 92, 101, 117, 118, 275, 684

- Chaytor, Henry John 92
 Chénier, André 694
 Chennevière, Georges 535
 Chesterfield, Philip Dormer Stanhope 92, 119, 688
 Chesterton, Gilbert Keith 85, 92, 100, 101, 121, 192, 761
 Cholnoky László 648, 651
 Chopin, Fryderyk Franciszek 803
 Christie, Agatha 52
 Christophe, Jean 486
 Church, M. A. 92
 Church, Richard 286
 Churchill, Winston Leonard Spencer 438
 Cicero, Marcus Tullius 144, 286, 589, 679
 Ciglányi Béla 304
 Ciglányi Károly 345
 Cillei, Ulrik 417
 Claudel, Paul 192, 412, 726, B91, B94
 Cocteau, Jean 192, 755
 Coleridge, Samuel Taylor 33, 36, 37, 52, 80, 92, 99, 100, 117–119, 248, 275, 695, 767
 Collins, Wilkie 51, 92
 Colvin, Sidney 92
 Condorcet, Jean-Antoine-Nicolas de Caritat 144
 Conrad, Joseph 51, 92, 121
 Constable, John 92
 Cooper, James Fenimore 45, 120
 Corbould, Edward Henri 92, 95
 Corneille, Pierre 688, 705
 Cornelius Nepos 286
 Couch, Arthur Thomas, Quiller- → Quiller-Couch, Arthur Thomas
 Coudenhove-Kalergi, Richard Nikolaus von 154
 Courteline, Georges 491
 Cowper, William 80, 119, 693
 Coxon, H. B. 92
 Crane, Walter 92, 210, 301, 319, 417, 599, 750
 Crivelli 197, 221
 Croce, Benedetto 535, 561
 Crucé, Eméric 268
 Cunliffe, Richard John 92
 Curtius, Ernst Robert 152, 286, 296, 672, 797
 Czakó Ambró 200
 Czakó osztálytanácsos 231
 Czebe Gyula 117, 200, 274, 287, 422, 610
 Czeke Marianne 672
 Czóbel Ernő 327, 599
 Czógler Alajos 590

Csáky József 200, 791, B11
 Csanádi Imre 203, 204
 Csanak Dóra, F. 462, B55
 Csánk Endre 85, B7
 Csányi László 313, B4, B5, B6, B7, B9
 Csapó Dániel 428
 Csapodiné Gárdonyi Klára 196
 Császár Elemér 205, 715
 Császár Ferenc 582
 Császtvay István B4
 Csáth Géza 653
 Csehov, Anton Pavlovics 277
 Csengery László 191, 677–680
 Cser László 193
 Cserei Mihály 469
 Cserép József 680
 Csiky Gergely 492, 493, 703
 Csiky Kálmán 678, 679, 681, 695
 Csinszka → Boncza Berta
 Csokonai Vitéz Mihály 73, 192, 203, 205, 207, 227, 228, 274, 384, 448, 499, 513, 596–598, 677, 680, 686, 689, 690, 695, 738, 783, B70, B197
 Csokonai Zsigmond 344
 Csonka Ferenc 364
 Csopey László 700
 Csorba Géza 200, 787, 790, B11
 Csöndes Pál → Szentkuty Pál
 Csuka Zoltán 653

D. G. R. → Rossetti, Dante Gabriel
 Dallos Sándor 192, 546
 Damjanich János 498, 501
 Dánielné Lengyel Laura 85
 D’Annunzio, Gabriele 322, 323, 482

- Dante Alighieri 15, 59, 73, 86, 88, 147,
 181, 182, 192, 222, 226, 227, 229, 233,
 234, 254, 299, 301, 304–308, 310, 319,
 320, 322, 323, 327, 345, 367, 390, 392,
 402, 404, 412, 432, 464, 471, 488, 496,
 497, 526, 560, 578–582, 609, 635, 683,
 684, 691, 704, 738, 768, 787, 791, 792,
 798, 812, 814, 840, B4, B191
 Darvas János 782
 Darvas József 200, 543
 Darwin, Charles 32, 46, 100, 120, 144, 519,
 591, 599, 708
 Darwin, Margaret 731
 Dávid Lajos 277
 Davidson, Thomas 92
 Dawson, Christopher 99
 Day, Carroll John 52
 Deák Ferenc 39, 75, 84, 158, 518, 732
 Deák Zoltán B7
 Debussy, Claude 170, 172, 768
 Dedinszky Gizella 41
 Deffand, Marie de Vichy Chamrond 449
 Defoe, Daniel 45, 85, 100, 119, 191, 690
 Dehmel, Richard 148
 Delaisi, Francis 154
 De la Mare, Walter John 38, 92, 124, 125,
 154, 773
 Demény János 170
 Démoszthenész 594
 Dénes Tibor 193
 Dénes Zsófia 230, 283, 388
 De Quincey, Thomas 36, 51, 93, 100, 101,
 117, 120, 249, 275, 693, 703
 Dercsényi Mór 679
 Dernői Kocsis László 418, B7
 Déry Tibor 276, 277, 288–291, 839, 840,
 B183, B189
 Desbordes-Valmore, Marceline 704
 Descartes, René 412
 Dessewffy József 41
 Devecseri Gábor 64, 192, 659, 801, 808
 Dévényi Iván B3
 Dézsi Lajos 192, 685, 687
 Dickens, Charles 36, 45, 51, 93, 101, 117,
 191, 275, 351
 Dickinson, Emily 93, 251
 Dickinson, Lowes 731, 734
 Diderot, Denis 691
 Dienes Barna 282
 Dienes Barnáné → Révész Ilus
 Dienes László 151
 Dienes Pál 146, 179, 194, 201, 224, 225,
 286, 287, 291, 292, 375, 435, 464, 528,
 599, 601, 674, 727, 792, 793
 Dienes Valéria 201, 291, 292, 313, 422,
 435, 464, 528, 792, 793, B11
 Dilthey, Wilhelm 447, 452, 460
 Diószeghy Miklós B10
 Disraeli, Benjamin 120, 704
 Dobossy László 147, 148, 487, 528, 672
 Dóczi Lajos 591, 694–696
 Dóczy Jenő 276, 649
 Dohnányi Ernő 169, 170, 803
 Dombai Mihály 495
 Donati, Gemma 581
 Donne, John 39, 51, 93, 118, 687
 Dopsch, Alfons 159
 Doré, Gustave 281, 304, 345, 435
 Dos Passos, John Roderigo 250
 Dosztojevszkij, Fjodor Mihajlovics 192,
 253, 255, 257, 277, 349, 351–353, 412,
 726, B4, B61
 Douglas, Alfred Bruce 93
 Dowden, Edward 92, 97
 Doyen, Albert 535
 Doyle, Arthur Conan 52, 93
 Dózsa György 770
 Dömötör János 76
 Dreiser, Theodore 250
 Dreyfus, Alfred 332, 333, 340, 347, 367,
 411, 428, 516, 560
 Drinkwater, John 38, 59, 93, 124, 126, 132,
 154, 773
 Droste-Hülshoff, Anette Elisabeth, Freiin
 von 707
 Dryden, John 39, 100
 Dsida Jenő 200
 Du Bellay, Joachim 685
 Du Bois-Reymond 588, 589
 Dubois, Pierre Hubert 268

- Dučić, Jovan 154, 164, 504, 505, B25, B130, B206
 Duczynska Ilona 728, 731
 Du Defond, Mme → Deffand, Marie de Vichy Chamrond
 Duhamel, Georges 140, 152, 159, 249, 485, 535, 618, 672
 Dulac, Edmund 94, 96
 Dumas, Alexandre, père 440, 703
 Durham, M. E. 91
 Dyck, Anthonis van 97
 Dzsucsiro Imaoka 193

É
 Éber László 685
 Eckhardt Sándor 287
 Eckhart Ferenc 287
 Eckhond, Georges 535
 Éder Zoltán 144, 145, 154, 196, 211, 230, 327, 417, 463, 466, 521
 Édes Gergely 190
 Edschmid, Kasimir 296
 Edward, VII., angol király 78
 Eeden, Frederik van 535
 Eftimiu, Victor 155
 Egyed Antal 682
 Ehrenburg, Ilja Grigorjevics 258
 Eichendorff, Joseph Karl Benedikt Freiherr von 705
 Einstein, Albert 93, 152, 153, 535, 672
 Elek, Szent 683
 Elek Artúr 42, 64, 80, 83, 124, 192, 200, 276, 301, 319, 511, 546, 608, 610, 649–651, 701, 745
 Elgar, Edward William 170
 Eliot, George 31, 36, 45, 51, 93, 100, 117, 191, 275, 556, 558
 Eliot, Thomas Stearns 69, 72, 82, 85, 137, 138, 219, 251, 354, 736, 737, B21
 Elliot, Frances 93
 Emerson, Ralph Waldo 33, 36, 45, 93, 100, 117, 275
 Endrődi Sándor 193, 705
 Eörsi István B3
 Eötvös József 33, 79, 160, 192, 203, 239
 Eötvös Loránd 151
 Epikurosz 588, 590
 Erasmus, Desiderius Rotterdamus 147, 268, 496, 526, 555, 685, 691
 Erdei Ferenc 140
 Erdélyi János 689
 Erdélyi József 16, 69, 163, 164, 189, 192, 200, 217, 355, 500, 536, 546, 563, 650, 653, 657, 676, 739, 770, 806
 Erdős Renée 192
 Ernst, Paul 296, 726
 Erskine, John 93, 97
 Erzsébet, I., angol királynő 97, 102
 Eschenbach, Wolfram von 683
 Eschenburg, Johann Joachim 90
 Esswein, Hermann 93
 Euklidész 369, 470
 Euripidész 96, 678

F. J. → Fodor József
 Fábchich József 677
 Fábián Gábor 680, 693
 Fábry Zoltán 178, 237, 238, 239, 262, 270, 443, 444, 617, 618, 825, 838, B45, B170, B175
 Faludi Ferenc 190, 192, 688
 Falus Róbert B4
 Faragó György 803
 Farkas Klára 708
 Farkas Sándor, Bölöni → Bölöni Farkas Sándor
 Farkas Zoltán 546
 Faulkner, William 250
 Fáy Dezső 200, 787, 791, B11
 Fáy J. Béla 700
 Fedics Mihály 763
 Fehér Dezsőné 284
 Fehér Erzsébet 403
 Fehér Pál, E. 262
 Feiler Anna, Wertheimsteinné → Wertheimsteinné Feiler Anna
 Féja Géza 68, 87, 200, 210, 658
 Fejtő Ferenc 637, 657
 Fekete Éva 273
 Fekete Lajos 653
 Fekete Sándor B4

- Feleky Géza 422, 745
 Fénelon, François de Salignac de la Mothe 689
 Fényes Adolf 775
 Fényes Samu 711
 Fenyő István B3
 Fenyő László 644, 645, 659
 Fenyő Miksa 183, 192, 200, 203, 204, 207, 229–231, 277, 283, 301, 304, 319, 426, 434, 465, 538, 649, 650, 745–748
 Ferdinandy Mihály 193, B3
 Ferenc, Assisi, Szent 278, 309, 411
 Ferenc, Szalézi, Szent 118, 368, 688
 Ferenczi Sándor 327
 Ferenczi Sári 192
 Ferenczi Zoltán 203
 Ferenczy Károly 788
 Ferenczy Valér 85
 Ferrero, Guglielmo 505
 Fest Sándor 41, 42, 99
 Feszty Masa B11
 Fichte, Johann Gottlieb 693
 Fielding, Henry 31, 51, 93, 100, 119, 691
 Firdauszi 279
 Firon, Ilkka B184
 Fischer Béla 418
 Fischer Ferenc, Keresztes- → Keresztes-Fischer Ferenc
 Fitz József 193
 Fitzgerald, Edward 36, 93, 117, 275, 731
 Fitzmaurice-Kelly, James 93
 Flaubert, Gustave 192, 255, 278, 455, 458, 708, B4
 Fleming, Paul 693
 Fletcher, John 39, 118
 Fodor Ella 491, 494, 495
 Fodor József 58, 147, 427, 650, B7
 Foerster, Norman 82
 Fogarasi Béla 99, 273, 287
 Főgel József 422
 Folkusházy, polgármester 232
 Fónagy Béla 696
 Ford, Ford Madox 731
 Forel, August 148, 153, 527, 535
 Forgács Antal 192
 Forgács Rózsi 492
 Forró Pál 703
 Forster, Edward Morgan 731
 Fóti József 681
 Földes Imre 516
 Földessy Gyula 209, 213, 233, 234, 285
 Földi Mihály 156, 257, 276, 277, 747
 Fra Angelico 304, 322
 France, Anatole 69, 147, 192, 368, 481, 485, 747
 Franck, César 803
 Frankel Leó 599
 Franklin, Benjamin 144, 275
 Franyó Zoltán 200
 Freeman, Edward A. 48, 93
 French, Joseph Lewis 93
 Freud, Sigmund 121, 152, 437, 562, 672
 Fried, Alfred Hermann 527
 Fried István B12
 Frigyes, Nagy, porosz király 693
 Frimbury, A. I. 96
 Frost, Robert Lee 251
 Froude, James Anthony 93
 Fry, Roger 731
 Fukász György 147
 Fülep Lajos 90, 175, 184, 185, 238, 277, 287, 301, 319, 422, 464, 512, 546, 599, 608–616, 621, 650, 651, 710, 739, 785, 790, B36
 Fülöp Zsigmond 327, 690
 Füst Milán 192, 200, 257, 277, 288, 511, 546, 609, 621, 622, 650, 738, 745
 Gaál Gábor 426, 782, B39
 Gaál Mózes 343, 345, 465
 Gabelsberger, Franz Xaver 444, 462
 Gábor Andor 151, 200, 528, 600, 670
 Gábor Áron 465
 Gachot, François 755, 756, B198
 Gainsborough, Thomas 98
 Gál Andor 699
 Galénosz 588
 Galilei, Galileo 561, 590, 591
 Galsworthy, John 33, 59, 70, 93, 124, 126, 132, 154, 558, 773

- Gandhi, Mohandasz Karamcsand 152, 153
 Garai László 417
 Garami Árpád 782
 Garamvölgyi József 444
 Garay János 192
 Gárdonyi Géza 151, 582, 788
 Garnett, David 85, 93, 192, 731, 735
 Gate, Leonard D. 93
 Gautier, Théophile 192
 Gazdag Erzs 607, 644
 Geiger Gyula 313
 Geiger Valéria → Dienes Valéria
 Gelléri Andor Endre 546
 Gellért Hugó 258
 Gellért Oszkár 42, 123, 147, 154, 156, 167,
 191, 192, 199, 203, 218, 231, 258, 276,
 392, 499, 505, 511, 546, 609, 612, 619,
 650, 675, 697, 742, 745, 748, 785, 826,
 B52, B130, B146, B206
 Genthon István 615
 George, Foot Moore 93
 George, Stefan 40, 89, 93, 121, 156, 227,
 635, 667, 767
 Geöcze Sarolta 701
 Geréb László 287, 678, 679
 Gerend A. 701
 Gergely Pál 444, 462, B88, B112
 Gergely Sándor 262
 Gerskovics, Alekszandr 267
 Gertler Viktor 803
 Gide, André 154, 192, 368, 439, 559, 755,
 757, 768, 783, 797
 Giesswein Sándor 422, 527
 Gilbert, John 96
 Gilman, Arthur 93
 Gineverné Győry Ilona → Győry Ilona
 Giotto di Bondone 322
 Giraudoux, Jean 121, 797
 Giskra, Jan → Jiskra, Jan z Brandýsa
 Gladkov, Fjodor Vasziljevics 258
 Glatz Oszkár 790, B11
 Glocke 695
 Gobineau, Joseph Arthur 639, 698
 Goebbels, Joseph 436, 496, 797
 Goethe, Johann Wolfgang 15, 33, 54, 79, 92,
 138, 208, 209, 222, 227, 254, 276, 278,
 445, 451–453, 455, 456, 458–460, 490,
 496, 513, 514, 523, 524, 529, 597, 624,
 625, 635, 638, 642, 693, 695, 736, 767,
 797, 800, 802, 814, B4
 Goga, Octavian 229
 Gogol, Nyikolaj Vasziljevics 254, 349, 351,
 353
 Gogolák Lajos 193
 Goldoni, Carlo 309, 690
 Goldsmith, Oliver 100, 119, 450, 692
 Gombocz Zoltán 693
 Gombos Gyula 183, 189
 Gombos Ottó 808
 Goncsarov, Ivan Alekszandrovics 253–255,
 349
 Gondol Dániel 707
 Gondos Ernő B5
 Góngora y Argote, Luis de 118, 686
 Gordon, Adam Lindsay 93
 Gorell, Lord 52
 Gorkij, Makszim 152, 257, 267, 277, 485,
 487, 562, 618, 672
 Gorove Jakabné 504
 Gosse, Edmund William 97
 Gould, Sabine, Baring- → Baring-Gould,
 Sabine
 Gower, John 122
 Gömöri Jenő 561
 Gönczi Jenő 270
 Görgey Artúr 141, 749
 Görgey Józsefné 730
 Görög Imre 257
 Götz 694
 Gracián, Baltasar 688
 Gracza György 141
 Gräf Gusztáv 365
 Gragger Róbert 211, 418
 Grant, Duncan 731
 Graves, Robert Ranke 85, 99
 Gray, Thomas 100, 119, 691
 Green, Julien 121, 192, 560
 Greene, Graham 51
 Gregh, Fernand 472
 Greguss Gyula 119, 686

- Grezsa Ferenc B3
 Grillparzer, Franz 694, 697
 Grimm, Jakob 697
 Grimm, Wilhelm 697
 Groome, W. H. C. 93
 Grotius, Hugo 147, 268, 526
 Gryphius, Andreas 693
 Gulyás Pál 192, 200
 Gunda Béla 758
 Gundolf, Friedrich 89, 287
 Gutenberg, Johannes 193

Gyergyai Albert 152, 200, 367, 412, 422, 546, 664, 691, 709, 742, 773
 György Lajos 715
 Györi Ákos 521
 Györy Ilona 697, 699
 Györy Vilmos 688
 Gyulai Pál 32, 47, 75, 192, 193, 203–206, 210, 228, 239, 364, 388, 670, 738, 788, B4

H. A. → Hevesi András
 Hajdu Henrik 422, 709, 710
 Hajdú Tibor 599
 Hajnal Anna 192
 Hajnal Gábor 192
 Halasy-Nagy József 610
 Halász Gábor 23, 34, 38, 42, 50, 51, 58, 60, 68, 70, 71, 78, 85–87, 118, 124, 132, 140, 167, 191, 198–200, 240–242, 257, 315, 367, 546, 556, 674–711, 739, 773, 811, 815, 834, 837, 838, B2, B5, B135, B162, B176
 Halász Gyula 85, 422
 Halecki, Oskar 159
 Haller László 689
 Hammerschlag János 515
 Hamvas Béla 85, 279, 621
 Hanaford, Ann Phebe 93
 Hankiss János B2, B4
 Harasztos Albert B7
 Hardy, Thomas 36, 38, 51, 93, 94, 100, 117, 121, 275
 Harris, Frank 85
 Harsányi Kálmán 546, 602, 605, 688, 706
 Harsányi Zoltán 85, 152
 Harsányi Zsolt 99, 119, 696
 Harte, Francis Bret 32, 48, 101, 589
 Hartmann János 203, 205
 Hartmann, Nicolai 290
 Hašek, Jaroslav 261
 Hasenclever, Walter 148
 Hassel, Chr. 731
 Hatvany Bertalan 712
 Hatvany Lajos 151, 193, 200, 203, 204, 208, 222–224, 229–232, 276, 283, 291, 382, 386, 388, 425, 426, 434, 512, 599, 600, 620, 658, 712, 741, 773, 788, 789, 795, 814, B4, B140
 Hatvany Lajosné 426, 712
 Hauff, Wilhelm 70, 704
 Hauser Arnold 286, 287
 Havas Irén 747
 Hawthorne, Nathaniel 36, 80, 94, 100, 117, 138, 275
 Haxman, John 92
 Haydn, Joseph 340
 Hazlitt, William 100
 Hebbel, Friedrich 491, 701, 707
 Hegedüs Ádám 85
 Hegedüs Géza 464
 Hegedüs István 592, 697, 704, 707
 Hegedüs Lóránt 77
 Hegedüs Pál 32, 47, 48, 80, 82, 90, 253, 363, 364, 488, 489
 Hegedüs Pálné 47
 Hegedüs Zoltán 192
 Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 147, 480
 Heidegger, Martin 194, 195, 197, 256, 286, 288–290, 294, 295, 436, 462, 463, 789, B40, B183, B189
 Heidenstam, Verner von 152, 535, 672
 Heine, Heinrich 94, 192, 212, 217, 219–220, 222, 333, 355, 430, 496, 700, 705, 797
 Héjjas Iván 654
 Helmholtz Hermann 592
 Heltai Gáspár 417, 678
 Heltai Jenő 247
 Hemingway, Ernest 85, 250

- Hendel Ödön 306
 Henrik, IV., francia király 103, 526
 Henrik, V., angol király 103
 Henrik, VII., német-római császár 581
 Henrik, VIII., angol király 112
 Hérakleitosz 519, 590, 678
 Herczeg Ferenc 203, 494, 495, 544, 558
 Herder, Johann Gottfried 119, 147, 526, 693
 Heredia, José Maria de 241
 Hergesheimer, Joseph 250
 Hérodotosz 678
 Hérodász 679, 681
 Herriot, Édouard 154
 Hesse, Herman 152, 535, 672
 Hésziodosz 589, 677
 Heszke Béla B2
 Hevesi András 85, 188, 218, 329, 491, 546, 555, 557, 664, 685, 710, 802
 Hevesi Sándor 58, 85, 687–689, 694, 701, 706–708
 Hevesy Iván 200, 257, 782, 791
 Hidas Antal 274
 Hidvégi Rácz Innocencia 339
 Hirschler Pál 613
 Hitler, Adolf 195, 254, 355, 436–438, 487, 554, 631, 749, 797, 798
 Hodža, Michal Miloslav 781
 Hoffmann Edith 193
 Hoffmann, Ernst Theodor Amadäus 209, 630, 696
 Hoffmann Ferenc 346
 Hoffmann Mária, Rédeyné → Rédeyné Hoffmann Mária
 Hofmann, Richard, Beer- → Beer-Hofmann, Richard
 Hofmannswaldau, Christian Hofmann van 693
 Holem, Charles 95
 Hollós László 592
 Holmes, Oliver Wendell 51, 94, 100
 Holroyd, M. 731
 Holub József 363
 Homérosz 68, 75, 191, 214–216, 241, 242, 677, 705, B4
 Homor igazgató 363
 Homorné 363
 Honffy Pál B3
 Hont Ferenc 490, 761, 763, 802, B11
 Honti Rezső 274, 685, 711
 Hood, Thomas 705
 Hopkins, Gerard Manley 137, 556, 557
 Horatius Flaccus, Quintus 555, 585, 680
 Hornyik Miklós 202
 Horpácsi Sándor B5
 Horthy Miklós 8
 Horvát Henrik 200, 296
 Horváth Árpád B11
 Horváth Béla 663
 Horváth Cyrill 192
 Horváth Döme 691
 Horváth Elemér, Jászai → Jászai Horváth Elemér
 Horváth György, Pálóczi- → Pálóczi-Horváth György
 Horváth Henrik 151
 Horváth János 42, 193, 209, 287, 669, 670, 715, 717
 Horváth Jenő 43
 Horváth Károly 339
 Houghes, Thomas 94
 Houghton, Lord → Milnes, Richard Monckton
 Housman, Alfred Edward 51, 94, 557, 734, 735, 737
 Housman, Laurence 94, 558
 Howard, Collins F. 99.
 Hölderlin, Johann Christian Friedrich 119, 448, 452–454, 696
 Hrotsvitha von Gandersheim 683
 Hubermann, Bronislaw 154
 Hughes, Richard Arthur Warren 85, 94
 Hugo, Victor 48, 144, 183, 192, 209, 217, 220, 308, 333, 351, 439
 Huizinga, Johan 25, 140, 146, 159
 Hume, David 100
 Hungaricus → Buday Dezső
 Hunt, James Henry Leigh 100
 Hunyadi János, Magyarország kormányzója 417, 517

- Hunyady Sándor 70, 192, 200, 781
 Husserl, Edmund 148, 194, 195, 286, 288, 289, 290, 294, 295, 299, 300, 462, B9, B183, B189
 Huszti József 287, 418, 681
 Huxley, Aldous 35, 39, 51, 84, 85, 94, 121, 158, 301, 319, 557, 558
 Huxley, Julian Sorell 99
 Hülshoff, Anette Elisabeth, Freiin von Droste → Droste-Hülshoff, Anette Elisabeth, Freiin von
- I**
 Ibsen, Henrik 192, 454
 Ignác, Loyolai, Szent 693
 Ignácz Rózsa 469
 Ignotus 67, 72, 85, 154, 165, 183, 192, 200, 203, 207, 229, 231, 235, 276, 301, 319, 392, 424, 427, 434, 511, 557, 649, 650, 658, 659, 666, 701, 745–748, 789, 806, 812, 814, 817, 830, 839, 840, B4, B10, B96, B182, B186
 Ignotus Pál 200, 312, 426, B7
 Ilf, Ilja 258
 Illés Árpád 620
 Illés Béla 466, 599, B80, B84, B92
 Illés Endre 85, 147, 192, 200, 301, 319, 491, 546, 554, 560, 659, 664, 785, 802
 Illyés Gyula 5, 9, 10, 16, 42, 62, 82, 88, 146, 147, 156, 157, 162–164, 189, 192, 197, 199, 200, 202, 205, 215, 217, 218, 220, 221, 223, 224, 242, 258, 266, 288, 289, 296, 297, 303, 316, 354, 368, 411, 412, 436, 487, 491, 499, 536, 543, 546, 555, 563, 569, 606, 609, 629, 630, 650, 651, 653, 657, 658, 676, 713, 715, 716, 739, 758, 770, 773, 774, 776–778, 783, 784, 801, 805, 806, 821, 824, 825, B16, B33, B41
 Illyés János Jenő B10
 Infeld, J. Leopold 93
 Ingram, John H. 96
 Ipolyi Arnold 502, 508
 Irving, Washington 80, 94, 101, 138, 694
 Isac, Emil 154, 155, 165
 Istrati, Panait 192, 672
- Ivánfi Jenő 689, 707
 Iványi Antal 492, 495
- J**
 Jacobi Livia, Leopold Lajosné → Leopold Lajosné Jacobi Livia
 Jakab Zoltán 159
 James, Montague Rhodes 52
 James, Thomas 97
 James, William 94
 Jancsó Elemér 192, 200, 751
 Jankó Zoltán 324
 Jankovich Ferenc 192
 Jánosi Ferenc 708
 Jánosi Gusztáv 688, 706
 Jánossy Gábor 632
 Jansen, Cornelius, püspök 369
 Jansenius → Jansen, Cornelius, püspök
 Janus Pannonius 401, 417, 418, 684, B95
 Jaschik Álmos B11
 Jászai Horváth Elemér 339, 340
 Jászai Mari 200, 491, 802, B11
 Jászi Aliz 792, B78
 Jászi Oszkár 99, 146–148, 200, 225, 229, 231, 232, 251, 256, 268, 269, 282, 286, 288, 307, 332, 333, 375, 386, 434, 435, 485, 488, 498, 526–529, 550, 600–602, 605, 670, 672, 674, 675, 722, 727, 792–794, 828, 832, 835, B78, B116, B143
 Jebb, Richard Claverhouse 94
 Jefferson, Thomas 529
 Jékely Zoltán 200
 Jemnitz Sándor 422
 Jerome, K. Jerome 94
 Jeromos, Szent 682
 Jespersen, Otto 153
 Jiskra, Jan z Brandýsa 417
 Jób László, Baránszky- → Baránszky-Jób László
 Jócsik Lajos 264
 Johnson, Samuel 76, 77, 91, 100, 101, 119, 688
 Jókai Mór 141, 144, 174, 177, 178, 185, 206, 231, 307, 312, 345, 346, 348, 439, 440, 491, 493, 516, 703, 738, 757, B111

- Jónás János 702
 Jones, Edward Coley, Burne- → Burne-
 Jones, Edward Coley
 Jones, Henry Arthur 94
 Jonson, Benjamin 36, 39, 117, 118, 227,
 275, 687
 Joó Tibor 85, 193, 546, 658
 Joós Ferenc 178
 Jósika Miklós 348
 Jouve, Pierre Jean 535
 Joyce, James 39, 51, 85, 121, 123, 397, 558,
 736, 744, 768
 Józsa Pál 776
 József Attila 234, 265, 403, 500, 548, 657,
 659, 664, 684, 712–714, 749, B140
 József Farkas 145, 237, 267, 269, 270,
 276, 444, 618
 József Jolán 712–714, B140
 Juhász Ferenc 177
 Juhász Géza 46, 63, 200, 210, 312, 814, B4
 Juhász Gyula 20, 21, 46, 48, 124, 164, 186,
 187, 200, 203, 210, 222, 227, 228, 235,
 267, 287, 302, 305, 308, 362, 363, 388,
 423, 488, 489, 498, 502, 512, 546, 578,
 585, 599, 608, 620, 650, 651, 721, 724,
 738, 775, 801, 814, B4
 Juhász Vilmos 422
 Julianus, barát 682
 Justh Zsigmond 431
 Juvenalis Decimus Junius 682
- K. i B2**
 k. l. B2
 Kabdebó Lóránt 237, 274, 304, 462
 Kabdebó Tamás B3, B4, B5, B9
 Kabos Ede 649
 Kacs Kovics Kálmán 681
 Kacsó Sándor 200
 Kádár Erzsébet 316
 Kádár Imre 192
 Kádár János 8
 Kaffka Margit 183, 187, 192, 193, 231, 388,
 459, 469, 498, 738
 Kafka, Franz 795
 Káldi György 191
 Káldor György 146
 Kalergi, Richard Nikolaus von Couden-
 hove- → Coudenhove-Kalergi, Richard
 Nikolaus von
 Kalidásza 280, 554, 623
 Kállay Miklós 99, 706, 710
 Kallimakhosz 555, 679, 681
 Kallinosz 677
 Kallós Ede 193, 610
 Kálmán Kata 192
 Kálnai Adolf 364
 Kálti Márk 192
 Kant, Immanuel 15, 147, 148, 149, 192,
 194, 195, 225, 251, 268, 295, 327, 328,
 375, 461, 480, 485, 496, 526, 592, 601,
 603, 604, 674, 694, 793, 794, 797
 Kántor Lajos B3, B7
 Kaposi József 151, 306, 411, 464, 684, B4
 Kapteyn, Jacobus Cornelius 535
 Karácsony Sándor 178, 621
 Kardos László 85, 186, 200, 257, 422, 512,
 657, 660, 677, 705, 709, 730, B4, B5
 Kardos Pál 146, 196, 210, 233, 236, 270,
 271, 422, 432, 538, 565, 790, 793
 Kardos Tibor 192, 306, 308
 Kardoss Lajos, Szádeczky- → Szádeczky-
 Kardoss Lajos
 Karinthy Frigyes 36, 37, 43, 49, 71, 76, 77,
 85, 86, 117, 120, 121, 147, 151, 160, 192,
 247, 275, 277, 327, 464, 470, 527, 528,
 538, 546, 557, 600, 609, 650, 670, 690,
 694, 745, 773
 Karinthy Gábor 192
 Kármán Elemér 422
 Kármán József 192
 Károlyi Antal 732
 Károlyi Mihály 231, 251, 283, 322, 324,
 392, 528, 746, B114
 Kárpáti Aurél 53, 60, 85, 147, 156, 257,
 491, 648, 802
 Karsai Géza B2
 Kassák Lajos 77, 85, 147, 156, 184, 200,
 257, 262, 269, 277, 512, 536, 543, 749
 Kassner Rudolf 296, 667, 797
 Kastner Jenő, Koltay- → Koltay-Kastner Jenő

- Kátai Lajos 364
Katajev, Ivan Ivanovics 258
Katona Jenő 71
Katona József 185, 490, 749
Kazár Emil 346
Kazinczy Ferenc 37, 60, 61, 119, 192, 193, 227, 306, 398, 449, 490, 545, 598, 602, 620, 637, 677, 678, 680, 689–694, 730, 738, 788, 801
Kázmér Ernő 505, B130, B146, B206
Keats, John 27, 34, 36, 49, 51, 59, 60, 64, 68, 69, 74, 80, 92, 94, 117, 120, 132, 137, 275, 301, 309, 319, 556, 586, 697, 736, 767
Kecskeméti Pál 422
Kelemen Gyula 302
Kelemen Ilona 474
Kelemen József 302, 341
Kelemen Józsefné 313
Kelemen László 302
Kelemen Mihály 313, 347, 348, 470
Keleti Artúr 609
Kelevéz Ágnes B5, B9, B156
Keller, Gottfried 460
Kellner, Lea 94
Kemble, John Mitchell 731
Kemenes József 677
Kemény Ferenc 144, 516
Kemény G. Gábor 155, B2
Kemény Simon 649
Kemény Zsigmond 75, 160, 192, 239, 702
Kemény Zsuzsa → Ortutay Zsuzsa
Kempelen Farkas B100
Kempis, Thomas 684
Kendi Boriska 492
Kenedy Géza 582
Kenyeres Imre 193
Keppel, Henry 94
Kerecsényi Dezső 86
Kerék Imre B10
Kerényi Károly 5, 609, 800
Keresztes-Fischer Ferenc 632
Keresztury Dezső 7, 10, 37, 86, 89, 140, 147, 148, 166, 173, 180, 183, 193, 196, 210, 228, 276, 289, 324, 330, 605, 606, 610
Kernstok Károly 151, 232, 327, 386
Kertész Ödön 211
Keszi Imre 218, 808
Key, Ellen 148, 152, 153, 535
Keynes, Geoffrey 731
Keynes, John Maynard 730, 731, 733, 734, 737
Kierkegaard, Søren 667
Kincses István 702
Kinglake, Alexander William 731
Kingsley, Charles 94
Kinizsi Pál 145, 519
Kipling, Rudyard 32, 48, 51, 85, 94, 101, 121, 147, 278, 481
Király György 57, 64, 83, 99, 117, 208, 236, 238, 257, 270, 273, 274, 287, 599, 610, 710
Király István 85, 206, 207, 210, 229
Kirkconnell, Watson 89, 135
Kis János 99, 682, 730
Kis Lajos 364
Kis Sándor 679
Kisfaludy 465
Kisfaludy Károly 189, 460
Kisfaludy Sándor 189
Kisfaludy Sándorné Szegedy Róza → Szegedy Róza
Kiss Dezső 703
Kiss Erzsébet 282, 466
Kiss Ferenc 210
Kiss Ferenc, ifj. 41
Kiss István 282
Kiss József 329, 431, 432, 489, B4, B7
Kiss Lajos 343, 345
Kissné Babits Angyal → Babits Angyal
Klamarik tanár 364
Klapka György 439, 516
Klebensberg Kunó 187, 418
Klein, Rudolf 94
Kleist, Ewald 119, 209, 690, 694, 695
Klenovics György 492
Klopstock, Friedrich Gottlieb 144, 692, B117
Klopstock Róbert 795, 796
Kobert, L. 101

- Kocsis László, Dernői → Dernői Kocsis László, 697, 700, 702, 704, 706–709, 711, 721, 724, 730, 738, 745, 767, 769, 773, 787, 812, 814, 817, 839, B4, B7, B49, B185
- Kodály Zoltán 5, 166, 259, 276, 422, 624, 722, 725, 758, 805, 808
- Kodolányi János 156, 175, 546, 609, 664, 739, 761, 763
- Kollányi Boldizsár 724
- Kollontay 148
- Kolozsvári Grandpierre Emil 89, 147, 192, 316
- Koltay-Kastner Jenő 610
- Komját Aladár 177, 269, 382, 599
- Komjáthy Aladár 75, 151, 163, 192, 201, 223, 354, 463, 602, 604, 653, 793, B4, B78
- Komjáthy Jenő 192, 329, 489
- Komlós Aladár 189, 192, 208, 212, 238, 464, 648, 659, 670, 699, 708, 782, 830, B92
- Komor András 685
- Kondrót, Vojtech B141, B184
- Korányi Frigyes, ifj. 707
- Korda Sándor 135
- Kordás Ferenc B5
- Kornfeld Aurél 747
- Kornis Gyula 40
- Kórodi 422
- Koroknay István 99
- Kós Károly 200, 750–754, B11, B195
- Kósa György 514, 515, B11, B137
- Kósa János 193
- Kosáry János 690
- Kosáryné Réz Lola 704
- Kossuth Lajos 75, 84, 141, 158, 205, 308, 314, 341, 355, 749
- Kosztolányi Dezső 31, 32, 35, 43, 46, 47, 49, 72, 76, 80, 85, 88, 90, 99, 100, 118–121, 124, 151, 153, 154, 162, 165, 186, 187, 191, 192, 196, 200, 203, 209, 210, 213, 227, 228, 235, 247, 257, 260, 276, 277, 287, 301, 302, 304, 305, 308, 319, 362, 367, 388, 422, 423, 472, 488, 489, 497–499, 504, 511, 512, 585, 609, 619–622, 624, 648–650, 686–689, 694, 696, 697, 700, 702, 704, 706–709, 711, 721, 724, 730, 738, 745, 767, 769, 773, 787, 812, 814, 817, 839, B4, B7, B49, B185
- Kosztolányi Dezsőné 47
- Kovács László 31, 200
- Kovalovszky Miklós 193
- Kozma Andor 689, 694, 706, B4
- Kozma Miklós 632
- Kozocsa Sándor 649
- Kőhalmi Béla 45, 48, 49, 146, 306, 327, 424, 601, B7
- Kölcsey Antónia 192
- Kölcsey Ferenc 119, 160, 192, 227, 239, 511, 525, 596, 598, 648, 677, 738, 783
- König Ferenc 692
- Könyves Tóth Kálmán 245
- Körmendi tanító 343
- Körösffői Kriesch Aladár 151, 728
- Körösi Albin 686
- Köteles Pál B4
- Kővágó László 149
- Kratochwill Péter 364
- Kresznerics Ferenc 682
- Kriesch Aladár, Körösfői → Körösfői Kriesch Aladár
- Kristóf György 715
- Kristóf Irén 201
- Kristóf Károly B7
- Kriza János 192
- Króó György 803
- Krúdy Gyula 203, 276, 388, 499, 546, 608, 648–652, 745, 748, 781, B52
- Kubik Béla 592
- Kun Béla 274
- Kun József 47, 362, 363, 431, 473, 488
- Kun Miklós 659
- Kuncz Aladár 69, 164, 192, 200, 367, 422, 500, 745, 750
- Kunfi Zsigmond 147, 151, 200, 229, 232, 236, 270, 283, 386, 599
- Kunos Ignác 193
- Külpe, Oswald 591
- Kürthy József 492
- Kürti Pál 422, 648

- La Bruyère, Jean de 688
 Laclos, Choderlos de 693
 Lacy, Mary E. 94
 Laczkó Géza 147, 187, 203, 204, 238, 273, 276, 422, 465, 485, 609, 649, 650, 745
 Lafayette, Marie Madeleine Pioche de la Vergne de 688
 La Fontaine, Jean de 192, 689
 Lagerlöf, Zelma 148, 152, 154, 672
 La Harpe, Jean François de 526
 Lajos Iván 193
 Lajtha László 758, 759, 763
 Lám Frigyes B2
 Lamartine, Alphonse Marie Louis Prat de 120, 697, 704
 Lamb, Charles 36, 76, 85, 94, 99, 100, 117, 119, 275
 Lamb, Mary 99
 Lamennais, Félicité Robert de 120, 707
 Lándor Tivadar 703
 Landor, Walter Savage 36, 51, 100, 117, 120, 275, 301, 319, 586, 704
 Langer, František 155, 165
 Langer I. 690
 Lantos Adolf 151, 424
 Lányi Sarolta 192, 257, 277, 653
 Lányi Viktor 170, 422
 Lao-Ce 623
 La Rochefoucauld, François 368, 689
 Lask, Emil 148, 194, 287, 293, 295, 462, B183, B189
 László Béla 690
 László Irma 41
 Latini, Brunetto 581
 Latzkó András 527
 Laurent, Raymond 94
 Lawrence, David Herbert 51, 85, 94, 121
 Lawrence, T. S. 85
 Lazicius Gyula 257, 422
 Lear, Edward 557
 Leconte de Lisle, Charles Marie René 64
 Léda → Brüll Adél
 Lee, Congdon 287
 Lee, Sidney 94, 102
 Lee, Vernon 94
 Lehel István 686
 Lehotay Árpád 555
 Lehr Antal 695
 Lehr Zsigmond, Lőrinczi → Lőrinczi Lehr Zsigmond
 Leibniz, Gottfried Wilhelm 146, 147, 225, 251, 375, 485, 496, 526, 674, 794, 797
 Leighton, Gerald 94
 Lenau, Nikolaus 706
 Lengyel Béla 253, 254, 349
 Lengyel Menyhért 85, 147, 151, 277, 490, 527, 528, 600, 601, 603, 622, 649, 650, 670, 745, 801
 Lenin, Vlagyimir Iljics 148, 152, 225, 258, 267, 322, 485, 601
 Leonardo da Vinci 144, 590, 685
 Leopardi, Giacomo 304, 308, 309, 561, 697, 704, 705
 Leopold Kornél 430
 Leopold Lajos 151, 430, 602, 603
 Leopold Lajosné Jacobi Lívia 136
 Lermontov, Mihail Jurjevics 258, 698
 Lesage, Alain-René 690
 Lessing, Gotthold Ephraim 118, 119, 693
 Lesznai Anna 192, 257, 287, 609, 660, 792, B4
 Lévy József 119, 694, B4
 Lewis, Cecil Day 94, 557
 Lewis, Sinclair 94, 100, 250
 Liliencron, Detlev von 467, 468
 Limbacher Rezső 324
 Lindsay, Nicholas Vachel 250, 251
 Lisznyai Kálmán 658
 Liszt Ferenc 167–169, 788, 806
 Litván György 231, 269, 599
 Livingstone, Richard Winn 159
 Livius, Titus 401
 Llono, V. 95
 Lloyd, Georgia 149
 Lloyd, Wynner 149
 Locke, William John 95
 Lockhart, John Gibson 85
 Loew, William N. 135
 Lombroso, Cesare 339, 448
 Londez Elek 118

- Longfellow, Henry Wadsworth 31, 32, 36, 48, 76, 80, 81, 95, 101, 117, 118, 248, 275
- Longosz 681
- López-Picó, Josep Maria 535
- Lorsy Ernő 99
- Lovik Károly 332
- Lowell, Amy 250, 251
- Loyola Ignác → Ignác, Loyolai, Szent
- Lőrincz Ernő 421
- Lőrinczi Lehr Zsigmond 701
- Lubbock, John 95
- Lucas, Edward Verrall 619
- Lucas, F. L. 734
- Lucian 691
- Lucretius Carus, Titus 401, 590, 680
- Ludwig Albert 290
- Lukáč, Emil Boleslav 165
- Lukács Adolf 347
- Lukács György 151, 160, 194, 200, 210, 225, 229, 236, 238, 239, 263, 267, 269, 270, 272, 273, 277, 283, 287–289, 293, 296, 327, 388, 412, 423, 431, 432, 434, 462, 528, 543, 599, 600, 608, 653, 666–671, 719–727, 739, 792, 793, 797, 814, 830, 833, B4, B98, B121, B147
- Lukács József 797
- Lukács Móric 690
- Lukianosz 34, 63, 64, 682
- Lunacsarszkij, Anatolij Vasziljevics 148, 257, 277
- Luther, Martin 555, 685, 788
- Lühnsdorf Károly 790
- Lükő Gábor 166
- Lyka Károly 422
- Lyly, John 38, 118
- M**ably, Gabriel Bonnot 526
- Macartney, Carlile Aylmer 99
- Macaulay, Thomas Babington 31, 32, 36, 48, 51, 75, 95, 100, 117, 120, 275, 704, 707
- Macchiavelli, Niccolò 401, 685
- MacLeish, Archibald 82, 138, 251
- Madách Imre 33, 39, 79, 84, 121, 192, 193, 252, 490, 523, 525, 702, 731, 788
- Madácsy László 124
- Madariaga, Salvador de 140, 146, 159, 672
- Madzsar József 526, 728, 792
- Madzsar Józsefné 601
- Maeterlinck, Maurice 65, 192
- Magnus, Laurie 95
- Mahler Ede 622
- Mair, George Herbert 95
- Majakovszkij, Vlagyimir Vlagyimirovics 257
- Major Máté B97
- Majthényi Flóra 191, 198
- Makai Emil 688
- Makkay Attila 41
- Makó Lajos 492
- Malcolm, C. Slamon 95
- Mallarmé, Stéphane 66, 248
- Malory, Thomas 38, 118
- Mann, Heinrich 296, 535, 797
- Mann, Klaus 795
- Mann, Thomas 5, 25, 26, 27, 121, 140, 154, 158, 159, 173, 192, 254, 295, 296, 313, 437, 485, 487, 496, 497, 543, 555, 561, 562, 785, 795, 797–800, B123, B125, B129, B134
- Mannheim Károly 179, 194, 283, 286, 287, 599, 609, 670, 671
- Manojlovič, Todor 154, 164
- Manzoni, Alessandro 309, 561, 704
- Mányoki Endre B4
- Márai Sándor 86, 156, 237, 271, 272, 277, 301, 319, 422, 839, B178
- Marañon, Gregorio 153
- Marconnay Tibor 761, 763
- Marcus Aurelius, római császár 304, 401, 589, 681
- Marczali Henrik 747
- Márfy Oszkár 682
- Márfy Ödön 192, 214, 284, 285, 539, B11
- Margalics vizsgálóbíró 521
- Margit, Árpádházi, Szent 397
- Marguerite, Victor 153
- Mariay Ödön 277

- Marini, Giambattista 688
 Marivaux, Pierre Carlet de Chamblain de 690
 Mark Twain → Twain, Mark
 Markó Árpád 192
 Markovits Györgyi 289
 Markovits Iván 462
 Márkóssy Erzsébet 283
 Marlowe, Christopher 39, 95, 100, 118, 556, 686
 Marquis Géza 707
 Martin du Gard, Roger 152, 560, 672
 Martinet, Marcel 535
 Márton Jenő 683
 Martyn Ferenc B11
 Marx, Karl 669, 709
 Masaryk, Tomáš Garrigue 152, 251, 277, 516, 672
 Masfield, John 38, 85
 Masereel, Frans 148, 152, 535, 672
 Masson, Flora 95, 535
 Masters, Edgar Lee 250
 Masznyik Endre 685
 Máthé Elek 82
 Mátrai László 160, 239, 289, 785
 Matthews, Brander 95
 Mattis-Teutsch János 791
 Mátyás, I., magyar király 417, 499, 580
 Mátyás Flórián 70
 Mátyás István B5, B8, B9, B10
 Maugham, William Somerset 85, 192
 Maupassant, Guy de 192, 559, 711, B4
 Maurois, André 95, 99, 192, 735
 Maury, Lucien 757
 Mazzini, Giuseppe 67
 McCarthy, Justin 82, 95
 Medgyaszay Vilma 200, B11
 Mednyánszky Cézár 192
 Medveczky Frigyes 367
 Meixner Mihály 803
 Melcer Tibor B3, B4, B5, B9
 Meleagrosz 680
 Meltzer, Charles Henry 252
 Meltzl Hugó 203
 Melville, Herman 51, 250
 Mendelssohn-Bartholdy, Felix 803
 Meredith, George 15, 32–34, 36, 37, 49, 51, 59, 61, 68, 70, 74, 86, 95, 97, 99–101, 117, 121, 132, 137, 147, 191, 275, 301, 319, 352, 439, 481, 702, 750
 Mérei Gyula 147, 149
 Merényi Oszkár 192
 Merrick, Leonard 95
 Merry, W. W. 95
 Merse Pál, Szinyei → Szinyei Merse Pál
 Mesnil, Jacques 535
 Metastasio, Pietro Antonio 690
 Meulen, Jacob ter 147, 225, 251, 268, 375, 526, 793
 Meyer, Conrad Ferdinand 702
 Miall, Louis Compton 95
 Michaëlis, Sophus 535
 Michelangelo Buonarroti 309, 685
 Michélet, Jules 471
 Mihálcz István 682
 Mihály József 99, 696
 Mihályfi Ernő 132
 Mihelics Vid 422
 Mika Sándor 287
 Mikes Kelemen 192, 449, 620, 788
 Mikes Lajos 77, 99, 100, 120, 132, 222, 311, 651, 697, 698, 700, 785
 Miklós Andor B10
 Miklós Jutka 192
 Mikszáth Kálmán 192, 343, 439, 440
 Milkó Izidor 431
 Mill, John Stuart 31, 95, 99, 120
 Millais, Sir John Everett 472
 Mille Mária 187
 Milne, Alan Alexander 51
 Milnes, Richard Monckton 94
 Milotay István 234, 434
 Milton, John 36, 37, 39, 73, 74, 76, 87, 95, 99–101, 117, 118, 120, 138, 191, 275, 512, 558, 688, 705, 767
 Mimnermosz 677
 Mingon, G. Eberhardt 52
 Mistral, Frédéric 702, 775, B4
 Mitchell, Margaret 250
 Mitchison, Naomi Margaret 737

- Mladenović, Tanasije 505
 Mohácsi Jenő 53, 192, 430, 599, 606, 808
 Moholy-Nagy László 200, 782, 791, B11, B39
 Moldoványi István 43
 Molière 689
 Molnár Ákos 192
 Molnár Albert, Szenczi → Szenczi Molnár Albert
 Molnár Antal 664
 Molnár Ferenc 267, 343, 490, 494
 Molnár Mór 342
 Molo, Walter von 296
 Monroe, Harold Edward 85, 731
 Montaigne, Michel de Eyquem 76, 367–369, 686
 Montesquieu, Charles Louis de Secondat 144, 278, 690
 Montherlant, Henry de 192
 Moore, George 31, 82, 95, 101, 736
 Moore, Paul Elmer 82, 251
 Móra Ferenc 620
 Moravcsik Gyula 555
 Mordecháj, Saul B93
 More, Thomas 33, 36, 38, 118, 555, 685
 Moreau, Jean-Luc 756
 Morhardt, Mathias 535
 Mórícz Virág 193, 392, 426, 745
 Mórícz Zsigmond 87, 145, 175, 187, 200, 203, 224, 229–232, 236, 250, 259, 260, 269, 276, 277, 283, 301, 303, 304, 319, 386–388, 392, 395, 397, 424, 426, 427, 466, 471, 497–500, 511, 538, 609, 619, 620, 648–650, 653, 655, 657, 690, 715, 717, 718, 725, 738, 739, 745–749, 757, 758, 781, 783, 788, 790, 801, 806, B4, B10, B81, B96, B110, B182, B185, B186
 Mórícz Zsigmondné 285
 Morley, E. John 99
 Morris, Elizabeth Keith 90, 210, 275, 599
 Morris, William 63, 210, 275, 698, 750
 Morus Tamás → More, Thomas
 Mozart, Wolfgang Amadeus 172, 803
 Mörike, Eduard 706
 Murray, George Gilbert Aimé 25
 Musset, Alfred de 219, 527, 705, 707
 Mussolini, Benito 355, 561
 Muszaioasz 683
 Muth Mihályné 284
 Myers, Frederic William Henry 95
 Nádass József 260, B10
 Nagy Emma 200
 Nagy Endre 85, 192, 277, 649, B11
 Nagy Gábor 709
 Nagy József 613, 614, 689
 Nagy József, Halasy- → Halasy-Nagy József
 Nagy Lajos 257, 546, 606, 650, 745
 Nagy László, B. 413
 Nagy László, Moholy → Moholy-Nagy László
 Nagy Péter 188, 189, 235, 434
 Nagy Sándor 237, 728
 Nagy Sándor Kálmán 443
 Nagy Tóth József 686
 Nagy Zoltán 192, 200, 203, 422, 650, 730
 Nagypál István → Schöpflin Gyula
 Nansen, Fridtjof 152
 Napóleon, I., francia császár 73, 119, 254, 256, 437, 438
 Natorp, Paul 195, 294
 Négyesy László 46, 53, 234, 247, 287, 599
 Nejedly 261
 Nelson North, Jessica 252
 Németh Andor 85, 99, 650, 704
 Németh Antal 58, 85
 Németh Gyula 287
 Németh László 68, 82, 85–88, 163, 166, 167, 189, 200, 240, 253, 257, 301, 315, 319, 411–413, 425, 439, 491, 498, 546, 597, 608, 609, 650, 675, 676, 715, 738–744, 748, B181
 Németh Lászlóné 740
 Némethy Géza 680, 682
 Nevelős Lajosné 44
 Névly László 99
 Newman, John Henry 120, 121, 698
 Newton, Isaac 178

- Nexö, Martin Andersen 154
 Nicolai, Georg-Friedrich 535
 Nietzsche, Friedrich 48, 147, 156, 180, 253, 448, 471, 472, 480, 562, 586, 591, 609, 639, 711
 Nissen, Rudolf 437, 795
 North, Jessica, Nelson → Nelson North, Jessica
 Novalis 667, 693
 Novello da Polenta, Guido 581
- Nyerges** Antal 569, B161, B200, B201
- Ódry** Árpád 491, 802, B11
 Ódry Pál 200
 Ojetti, Ugo 159
 Oláh Gábor 187, 188, 200, 203, 705, B4
 Olariu, Constantin B167, B184
 Ollivier, Émile 82
 Omár kalifa 156, 436, 496
 Omar Kháyyám 77, 93, 99, 121, 191, 275, 701, 767
 O'Neill, Eugene 250, 251, 491, 802
 Opitz, Martin 688
 Orbán Dezső 685
 Orlai Antal 690
 Orosz László 178
 Ors, Eugenio d' 535
 Ország László 82, 556
 Ortega y Gasset, José 146, 154, 739
 Ortutay Gyula 42, 50–52, 147, 192, 198, 200, 488, 546, 659, 660, 663, 664, 758–763, 842, B205
 Ortutay Zsuzsa 762
 Ostffy Lajos 632
 Osvát Ernő 124, 181, 183, 192, 200, 229–230, 231, 235, 253, 269, 276, 283, 386, 423–425, 434, 499, 500, 538, 546, 615, 625, 626, 631, 648, 650, 653, 654, 670, 723, 725, 738, 745, 747, 748, 785, 787, 806, 830, B96
 Ossian 73–75, 119, 693
 Ovidius Naso, Publius 682
 Owen, Wilfred Edward Salter 95
 Owens, Rochelle 85
- Ökrös** Lászlóné 803
- Padilla**, Pedro de 639
 Pados János 685
 Pais Dezső 287
 Pajor István 688
 Paku Imre 48, 124, 664, B2
 Palágyi Lajos 329, 650
 Palló Imre 169
 Pálmai Kálmán 210
 Pálóczi-Horváth György 99, 100
 Palotai Boris 192
 Pamlényi Ervin 147
 Pán Imre B7
 Pándi Pál 210
 Pap Károly 192, 200, 546, 629, 650, 676, 742, 743, 776
 Papp Antal B7
 Papp Ferenc 193
 Papp József, Cs. 684
 Papp Viktor 229, 277
 Partos Adus 179
 Pascal, Blaise 144, 346, 367–370, 411, 412, 559, 689, B4, B63
 Pascoli, Giovanni 308, 561
 Pašiaková, Jaroslava B3, B4, B5
 Passuth László 85, 160, 285
 Pásztor Árpád 277, 701, 703
 Pásztory Ditta 167, 170, 171
 Pater, Walter 33, 36, 95, 117, 121, 275, 710
 Patthy Károly 709
 Pátzay Pál 200, 790
 Paul, Jean 693
 Paulay Ede 692
 Paulay Erzsi 200, 491, 802, B11
 Pauler Ákos 32, 46
 Pavel Ágoston 606, 607, 621, 628, 629, B35
 Pázmány Péter 684, 738
 Peacock, Thomas Love 101
 Pearce, John William Ernst 91, 95
 Pears, Ch. 97
 Péchy Blanka 200, 491, 802
 Peckham, John 133

- Péczely József 691
 Peéry Rezső 259, 261–264, 324, B173
 Pekár Károly 99
 Penn, William 147, 251, 268, 526
 Pens, Charles 92
 Percy, Thomas 82, 95, 100
 Perczel Miklós 428
 Perczel Mór 141, 302, 314, 341, 428, 439, 516
 Périer, Mme 689
 Periklész 594
 Perleberg Artúr, Sibelka → Sibelka Perleberg Artúr 761
 Persius Flaccus 681, 682
 Perugini, Mark Edward 91
 Pestalozzi, Johann Heinrich 653
 Pesti Kálmán 494
 Péter László 782
 Peterdi István 511
 Péterfy Jenő 31, 33, 86, 88, 139, 194, 241, 287, 299, 499, 679, 701, 702
 Pethes Imre 609
 Petőfi Sándor 35, 41, 54, 58, 74, 75, 77, 99, 100, 118–120, 163, 181, 183, 192, 199, 202–220, 222, 227, 228, 264, 333, 350, 351, 355, 384, 430, 439, 448, 455, 456, 498–500, 502, 507, 508, 513, 524, 556, 563, 596, 620, 621, 693, 694, 699, 703, 705, 768, 775, 783, 788, 801, B7, B43, B67
 Petrarca, Francesco 28, 227, 401, 684
 Petronius Arbitr 681
 Petrov, Jevgenyij 258
 Petrovics Elek 193, 291, 422, 651, 789
 Pfeiffer László 151
 Pheidiász 594
 Phillimore, John Swinnerton 96
 Philodémosz 680
 Piatigorsky, Gregor 170
 Picasso, Pablo 173
 Picó, Josep Maria, López- → López-Picó, Josep Maria
 Pikler Gyula 151, 236, 793
 Pikler J. Gyula 327
 Pilászy György 85
 Pilnyak, Borisz Alekszejevics 258
 Pindaros 33, 678
 Pinero, Arthur Wing 96
 Pintér Ferenc B4
 Pintér Jenő 192, 277, 559, 715, 716
 Pirandello, Luigi 192, 309, 739, 744
 Pivány Jenő 135
 Platen, August von 278, 693
 Platón 268, 287, 291, 298–300, 328, 461, 519, 586, 589, 590, 679
 Platz főigazgató 363
 Plautus, Titus Maccius 679, 689
 Plinius, Caius Secundus Minor 682
 Plótinosz 287, 681, 683
 Plutarkhosz 194, 286, 589, 681, 687
 Podjebrád György 268
 Poe, Edgar Allan 31, 32, 34, 36, 37, 47, 50–53, 59, 61, 64, 66–70, 72, 76, 80, 81, 83, 96, 99, 101, 117, 120, 121, 124, 127, 132, 133, 137, 138, 183, 247–249, 275, 448, 698, 706, 707, 767, 822, 831, B20, B100
 Pogány József 209, 210, 277, 599
 Pogány Kázmér 422
 Pók Lajos 162, 196, 197, 210, B101
 Polányi Károly 286, 327
 Politisz 154
 Poliziano, Angelo 64
 Polübiosz 682
 Ponori-Thewrewk Emil 470, 677, 678, 682
 Pontoppidan, Henrik 154
 Pope, Alexander 96, 100, 119, 690
 Portinari, Folco 581
 Pósa Lajos 343
 Posch 151
 Poszler György 313
 Powys, John Cowper 51, 85, 96
 Prahács Margit 167–169, 193, 808
 Prenant, A. 535
 Prévost, Antoine François 447
 Priestley, John Boynton 85, 192, 736, 737
 Prohászka Lajos 289
 Propertius, Sextus 681
 Proust, Marcel 58, 173, 560, 739, 742, 797, B4

- Pruzsinszky Pál 691
 Puskás Endre 710
 Puskin, Alekszandr Szergejevics 253, 254, 258, 349, 350, 353, 698, 702, 706, B4, B61
 Püthagorasz 328

Quiller-Couch, Arthur Thomas 96

R. L. →Ráskai László
 Rába György 154, 199, 248, 308, 472, 773, 826, B58
 Rabelais, François 685, 691
 Rachham, Arthur 96
 Racine, Jean de 689
 Rácz Lajos 689, 692
 Rada István 696
 Radnai Béla 444
 Radnóti Miklós 606, 657–665, 758, 763, B77
 Radnóti Miklósné 659, 663
 Radó Antal 304, 308, 582, 677, 684, 685, 688, 690, 697, 704, 705, 707, 708
 Raffaello di Giovanni Santi 279, 626
 Rait, Robert S. 96
 Rajter Lajos 803
 Rákóczi Ferenc, II., erdélyi fejedelem 365, 499, 788
 Rákosi Jenő 66, 229, 234, 434, 466, 648
 Rákosi Mátyás 8
 Raleigh, Walther 106
 Rapaics Raymund 546, 664
 Ráskai László 66, B7
 Rátz Károly 707
 Ravel, Maurice 803
 Rawlinson, William George 96
 Reade, Charles 99
 Récsi Emil 706
 Redesdale, G. C. V. O. 96
 Rédey Tivadar 42, 44, 46, 167, 191, 193, 198, 201, 277, 425, 491, 651, 758, 785, 802
 Rédeyné Hoffmann Mária 167, 422
 Reichard Piroska 34, 42, 61, 64, 66, 85, 99, 120, 192, 427, 708
 Reinach, Théodor 471
 Reinitz Béla 151
 Reisinger János B3
 Reismann János 620
 Rembrandt, Harmenszoon van Rijn 95, 490
 Reményi József 80, 82, 84, 85, 89, 99, 252, 620
 Reményik Sándor 200, 546, 664, 770, B16
 Remete László 424
 Rémond, Antoine 457
 Renan, Ernest 147, 481, 698, 699, 708
 Respighi, Ottorino 169
 Réti István 651
 Révai József 147, 206, 207, 266, 267, 773
 Révai Miklós 192
 Révay József 117, 147, 274, 307, 308, 422, 599, 610, 677, 681, 682
 Révész Andor 693
 Révész András 166
 Révész Béla 228, 230, 233, 269, 388, 546, 648, 650, 651, 812
 Révész Géza 286
 Révész Gézáné 195
 Révész Ilus 282, 466
 Reviczky Gyula 329, 489, B4
 Rexa Dezső 692
 Reynold, Gonzague de 148
 Reynolds, Frank 93
 Reynolds, Joshua 91, 100
 Réz Pál 505, 730, 773, B20
 Rice, Elmer 250
 Richard, Roger 756
 Richardson, Samuel 119
 Richepin, Jean 185, 470
 Richet, Charles 527
 Riedl Frigyes 99, 203, 205, 228, 287, 329, 788, B4
 Rilke, Rainer Maria 121, 185, 227, 562
 Rimay János 620
 Rimbaud, Arthur 412, 666, 709, 710, 767
 Rippl-Rónai József 15, 200, 230, 283, 538–542, 787, 790, B11, B149
 Ritchie, Anne Isabella Thackeray 96
 Rizal, José 639
 Robertson, I. G. 96

- Robin, Armand 756
 Rodin, Auguste 291
 Rogyionov, Alekszandr Ignatyevics, Taraszov- → Taraszov-Rogyionov, Alekszandr Ignatyevics
 Rolfe, Frederick William J. 96
 Rolland, Romain 146–148, 152, 153, 160, 173, 192, 225, 313, 324, 367, 485–487, 496, 527, 528, 530, 534, 535, 618, 672–674, 793, 813, 828, 831, 833, 835, B73, B103, B127, B143
 Román J. István B4
 Romain, Jules 154, 535
 Róna Judit, M. B11
 Rónai Dénes 166
 Rónai József, Rippl- → Rippl-Rónai József
 Rónai Mihály András 286
 Rónai Pál 677, 681
 Rónay György 192, 569
 Rónay László 203, B7
 Ronsard, Pierre de 685
 Roosevelt, Theodore 251
 Rossetti, Christina Georgina 121
 Rossetti, Dante Gabriel 33, 36, 48, 59, 63, 68, 71, 96, 101, 117, 121, 133, 137, 275, 276, 301, 319, 708
 Rossová, Anna B83, B184
 Rostand, Edmond 65, B4
 Rosti Magdolna → Békássy Istvánné Bekerédy Emma
 Roth, Joseph 296
 Róth Mici 282
 Rousseau, Jean-Jacques 147, 227, 449, 526, 591, 597, 692
 Rózsa Miklós 539
 Rösler Endre 169
 Rubens, Pieter Pauwel 97
 Rubinyi Mózes 329
 Rudas Zoltán 327
 Ruffy Péter B6, B7, B82
 Ruskin, John 31, 32, 36, 46, 65, 96, 100, 116, 117, 136, 191, 210, 256, 275, 301, 319, 333, 402, 599, 750, 789
 Russell, Bertrand 76, 99, 153, 535, 731
 Ruutu 40, 89, 139
 Ryner, Han 535
S. Gy. 70
 Sachs, Hans 688
 Sacqueville-West, Victoria 737
 Sade, Donatien Aldonse de 694
 Sáfrán Györgyi 620, 672
 Saint Pierre, Barnardin de 147, 268, 526, 692
 Sainte-Beuve, Charles-Augustin 120, 369, 700, 704
 Saint-Simon, Claude Henri de 688
 Salamon Ferenc 74, 417, 701
 Šalda, František 152, 672
 Salgó Ernő 546, 650, 690, 694, 697, 699, 702, 704, 706, 707, 708
 Sallustius, Caius Crispus 680
 Salter, W. H. 96
 Salyámosi Miklós 296
 Samain, Albert 767
 Sand, Georges 699
 Sándor László 270, B6
 Santarcangeli, Paolo 620
 Santayana, George Augustin Nicolas de 82, 251
 Sárkány Oszkár 124, 135
 Sárközi György 23, 42, 44, 50, 51, 77, 87, 163, 192, 200, 222, 224, 257, 354, 422, 536, 538, 619, 650, 653, 657, 659, 696, 715, 739, 743, 748
 Sas Andor 286, 599
 Sásdi Sándor 46
 Sassoon, Sigfried 38, 59, 124, 128, 133, 736, 773
 Sauerbruch, Ferdinand 795
 Sauvageot, Aurélien 17, 756, 757, B198
 Scarron, Paul 688
 Scheiber Hugó 790, B11
 Scheiber Sándor 434, 437, B93
 Schiller, Friedrich 27, 120, 208, 227, 513, 694, 695, 703
 Schiller Pál, harkai 193
 Schlegel, August Wilhelm 58, 96, 119, 693

- Schlegel, Karl Wilhelm Friedrich 693
 Schmidt Kristóf 346
 Schmitt Jenő 253, 589, 591
 Schnitzler, Arthur 152, 672
 Schopenhauer, Arthur 147, 192, 280, 461, 480, 562, 586, 623, 697, 700
 Schön 650
 Schöpflin Aladár 9, 42, 70, 72, 85, 100, 145–147, 151, 160, 162, 163, 177, 183, 192, 196, 199, 200, 203, 204, 208, 210, 224, 229–232, 258, 268, 276, 277, 283, 285, 296, 329, 332, 386, 388, 422, 424, 435, 466, 472, 485, 511, 525, 528, 538, 546, 557, 600–603, 609, 619, 648–651, 660, 672, 692, 701, 715, 730, 733, 745, 748, 770, 785, 793, 801, 802, 814, 839, B4, B78, B185
 Schöpflin Aladárné 762
 Schöpflin Gyula 557, 558, 606
 Schubert, Franz Peter 803
 Schubert Mátyás 236
 Schuschnig, Kurt von 437
 Schücking, Levin Ludwig 96
 Schweiger Ödön 774
 Schweitzer, Albert 152, 672
 Schwimmer Róza 728
 Scott, Walter 73, 75, 92, 96, 101, 119, 704
 Séailles 590
 Sealsfield, Charles 96
 Sebestyén Gyula 192
 Sebestyén János 803
 Sebestyén József 696
 Sebestyén Károly 135, 709
 Semper, Johannes 155
 Seneca, Lucius Annaeus 497, 681
 Serna, Ramón de la 154
 Sértő Kálmán 69, 658
 Sévigné, Marie de Rabutin-Chantal 118, 688
 Shackleton, Ernest Henry 558
 Shakespeare, William 15, 32, 33, 35–38, 40, 43–47, 49, 54–60, 67, 72–75, 77, 82–85, 88, 92, 94, 96, 99–108, 110, 111, 114–119, 122, 123, 133, 135–139, 178, 204, 209, 219, 227, 253, 254, 256, 275, 349, 449, 473, 490, 555, 556, 558, 560, 580, 686, 688, 691, 696, 767, 801, 814, B4
 Sharp, Robert Farquharson 121
 Shaw, George Bernard 33, 51, 76, 83, 85, 96, 100, 101, 121, 558, B4
 Shelley, Percy Bysshe 36, 49–51, 59, 60, 68, 69, 73–75, 77, 78, 80, 95, 97, 117, 119, 120, 132, 133, 137, 192, 217, 219, 220, 275, 278, 301, 309, 319, 556, 586, 697, 767
 Sibelka Perleberg Artúr 761
 Signac, Paul 535
 Sik Sándor 367, 659, 662–664, 758, 785, B77
 Silesius, Angelus → Angelus Silesius
 Simenon, Georges 560
 Simits Ferenc 364
 Simmel, Johannes Mario 445
 Simon György János B11
 Simon István 220
 Simon József Sándor 679, 682
 Simonyi Zsigmond 592
 Sims, Ch. 472
 Sinclair, Upton 152, 493
 Sinkó Ervin 653–656, B72
 Sipos Lajos 267, 269, 313, 315, 805, 815, 819, B4, B9
 Sitwell, Edith 38, 51
 Skeat, Walter William 92
 Skerletz Iván 539
 Smeaton, Oliphant 97
 Smith, Lovina Steward 89, 97
 Solohov, Mihail Alekszandrovics 258
 Soltész Katalin, J. 776
 Solymos Ernő 43
 Somer, Oskar 97
 Somlay Artúr 200, B11
 Somló Béla 168
 Somló Bódog 99
 Somlyó György 85, 499, B5
 Somogyi Béla 795
 Southey, Robert 278
 Sötér István 192, 609
 Spencer, Herbert 32, 46, 47, 191, 121, 562, 587, 591, 599, 702

- Spender, Stephen 557
 Spenser, Edmund 36, 39, 97, 101, 117, 118, 275, 556, 686
 Spinoza, Baruch de 431, 591
 St. John, J. A. 95
 Staël-Holstein, Anne-Luise-Germaine Necker de 688, 693
 Stebbing, William 97
 Steele, Richard 119
 Štefanović, Svetislav 40, 89, 139
 Steffen, Albert 630
 Stein Aurél 788
 Steinbeck, John 51, 250
 Stendhal 192, 598
 Sterne, Laurence 36, 97, 101, 117, 119, 275, 667, 691
 Stevenson, Robert Louis 34, 36, 45, 51, 69, 85, 97, 101, 117, 137, 275, 464, 710
 Stirner, Max 147, 156, 480
 Stoke 445
 Storm, Theodor 667
 Strachey, Lytton 52, 85, 97, 121, 192, 730, 731, 734–737
 Straka, Anton 165
 Strauss, David Friedrich 120
 Stravinsky → Sztravinszkij, Igor Fjodorovics
 Strindberg, Johan August 788
 Sue, Marie-Joseph 703
 Sully, duc de 147, 526
 Surányi Miklós 418
 Suttner Berta 527
 Süllő Géza 291
 Swift, Jonathan 36, 37, 45, 51, 76, 97, 101, 117, 119, 160, 191, 249, 275, 690
 Swinburne, Algernon Charles 31–34, 36, 42, 48–50, 59–65, 67–69, 71, 72, 86, 97, 117, 121, 134, 137, 138, 147, 210, 224, 248, 275, 278, 301, 319, 449, 472, 482, 558, 709, 746, 750, 801, 814, B4
 Symonds, John Addington 31
 Sygne, John Millington 734, 735
 Szabadi Béla 689
 Szabados Gizi 494
 Szabó András 685
 Szabó Dezső 43, 70, 90, 145, 163, 180–190, 200, 203, 207, 217, 223, 226, 259, 277, 301, 315, 319, 338, 388, 434, 439, 470, 477, 498, 500, 610, 649, 650, 715–717, 738, 739, 749, 780, 817, 823, B7, B29
 Szabó Endre 257
 Szabó Ervin 146–149, 151, 183, 194, 200, 224, 225, 231, 238, 251, 258, 268, 269, 282, 283, 288, 291, 292, 307, 316, 327, 375, 388, 424, 435, 485, 525–529, 549, 599–605, 670, 674, 698, 702, 709, 710, 728, 740, 789, 792–794, 823, 828, 832, 835, B24, B75, B78, B116, B143
 Szabó Imre 364
 Szabó István 678, 679, B2
 Szabó László, Cs. 10, 23, 42, 49–51, 66, 85, 86, 90, 123, 132, 192, 200, 218, 288, 301, 304, 305, 308, 319, 432, 546, 557, 623, 624, 660, 680, 687, 759, 763, 781, 817, B7
 Szabó Lőrinc 35–37, 42, 62, 67, 72, 77, 78, 86, 87, 99, 100, 118, 119, 121, 163, 186, 192, 200, 201, 223, 224, 237, 273, 278, 285, 304, 305, 313, 334, 338, 354, 355, 375, 382, 403, 422, 423, 425, 433, 443, 444, 462, 472, 473, 499, 513, 529, 534, 536, 538, 546, 550, 569, 575, 598, 618, 619, 650, 653, 657, 664, 676, 679, 684, 686, 687, 694–696, 698, 700–702, 704, 708–711, 739, 767, 797, 819, 822, 826, 827, 829, 832–834, B10, B19, B55, B59, B60, B88, B112, B115, B120, B122, B131
 Szabó Pál 200, 499
 Szabó Zoltán 200, 664, B7
 Szabolcsi Bence 422, 546, 808
 Szabolcsi Miklós B4
 Szádeczky-Kardoss Lajos 747
 Szalai Anna 206
 Szalai Emil 706
 Szalai Sándor 289
 Szálasi Ferenc 8
 Szalatnai Rezső 159, 265, 324, B173

- Szalay Fruzsina 701
 Szalay László 417, 680
 Szalézi Szent Ferenc → Ferenc, Szalézi, Szent
 Szana Tamás 685
 Szapphó 677
 Szász Béla 701, 706
 Szász Imre 470
 Szász Károly 35, 55–58, 100, 119, 121, 192, 582, 683, 688, 691, 694–696, 700–707, 709
 Szász Zoltán 332, 592, 649
 Széchenyi István 41, 145, 205, 214, 222, 313, 330, 355, 434, 448, 498, 499, 519, 554, 620, 732, 759
 Széchy Dezső 342
 Szegedy Amália 730
 Szegedy Róza 730
 Szejfullina, Ligijja Nyikolajevna 258
 Székely Aladár 170, 386, 388, B11
 Székely Artúr 229, 327
 Székely Béla 193
 Szekfű Gyula 151, 158, 219, 313, 355, 438, 651, 785
 Szemere Attila 700
 Szemere Bertalan 192
 Szemere Miklós 31
 Szemere Samu 686
 Szemerjai Károly 364
 Szemplér Ferenc 751, 753, B159
 Szenczi Molnár Albert 620
 Szende Pál 327
 Szendrey Júlia 193
 Szenes Béla 193
 Szenes Piroska 192
 Szent Margit → Margit, Árpádházi, Szent
 Szent-Györgyi Albert 427
 Szentimrei Jenő 85, 146, 491, 751
 Szentkuthy Miklós 192, 609, 739
 Szentkuty Pál 705, 706
 Szép Ernő 192, 203, 204, 277, 546, 609, 648–650, 745, 814, B4
 Szerb Antal 5, 34, 42, 44, 50–52, 58, 61–65, 69–72, 85–87, 89, 200, 301, 319, 422, 546, 557, 650, 739, 773
 Szilágyi Dezső 31, 343
 Szilágyi Endre 85
 Szilágyi Géza 649
 Szilágyi Imre B9
 Szilasi Lili → Szilasi Vilmosné
 Szilasi Móric 194, 286, 462
 Szilasi Vilmos 179, 194, 195, 197, 201, 224, 256, 286–299, 312, 436, 462–464, 560, 599, 619, 789, 818, 819, 824, 833, 839, 840, B9, B40, B54, B120, B183, B189
 Szilasi Vilmosné 287, 288, 294, 295, 299, 463
 Szilassy Zoltán B4
 Szimónidész Lajos 677
 Szini Gyula 85, 100, 121, 192, 257, 269, 277, 311, 546, 650, 745, B7
 Szinyei Merse Pál 788
 Szirbik Ferenc 43
 Szirmai Albert B11
 Szirmai Károly 653
 Szirmai Oszkárné 673, B103
 Szitáry Zelma 782
 Szitnyai Zoltán B7
 Szmeljov, Ivan Szergejevics 258
 Szókratész 76, 287, 497, 588, 590, 591, 679
 Szolnoki István 85
 Szolón 677
 Szomori Miklós 492, 494
 Szomory Dezső 192, 200, 490, 669, 728, 745
 Szophoklész 15, 29, 60, 88, 254, 350, 490, 554, 555, 557, 678, 767, 801, 802, B4
 Sztálin, Ioszip Visszarionovics 438
 Sztravinszkij, Igor Fjodorovics 173, 803
 Szucsich Mária 262
 Szűry Dénes 691
 Tabéry Géza 200, 751
 Tacitus, Publius Cornelius 472, 490, 681, 683
 Tagore, Rabindranath 97, 148, 152, 153, 278, 280, 554, 623
 Tagore, Surandanath 97, 280, 554, 623
 Taine, Hippolyte Adolphe 32, 46, 97, 108, 120, 121, 238, 449, 591, 703

- Takács Mária 691
 Takáts Gyula 192, 642
 Tamás, Szent 412, 569
 Tamás Gáspár B5
 Tamás Viktor 696
 Tamási Áron 163, 189, 192, 200, 217, 491, 499, 546, 608, 650, 651, 676, 715–718, 739, 768, B145
 Tamedly Mihály 692
 Taraszov-Rogyonov, Alekszandr Ignatyevics 258
 Tarján Aladár 495
 Tárkányi Béla 692
 Tasi József B11
 Tasso, Torquato 88, 309, 401, 686
 Taxner-Tóth Ernő B5
 Techert Margit 681
 Téglás János 270, 316, 816–820, 839, 841, B6, B7, B8, B10, B11, B177, B202
 Telekes Béla 683, 689, 696, 698, 706
 Teleki Ádám 688
 Teleki László 192, 620
 Temesvári Pelbárt 417, 418, 684
 Tennyson, Alfred 31, 32, 34, 36, 48, 50, 52, 59–62, 68, 69, 72, 75, 80, 97, 101, 117, 118, 120, 134, 137, 138, 224, 275, 472, 475, 556, 557, 703, 706, 731, 814, B4
 Terentius Afer, Publius 679
 Terescsényi György 650
 Teréz, Szent 693
 Tersánszky Józsi Jenő 511, 546, 608, 648, 650, 651, 716, 738, 745
 Tertullianus 682
 Tessitori Nóra 200, B11
 Deutsch János, Mattis- → Mattis-Deutsch János
 Thackeray, William Makepeace 36, 45, 51, 97, 101, 117, 121, 275, 467, 731
 Thaly Kálmán 192
 Theognisz 678
 Theokritosz 555, 679, 767
 Thewrewk Emil, Ponori- → Ponori-Thewrewk Emil
 Thienemann Tivadar 5, 10, 42, 239, 273, 287, 418, 651, 659, 785
 Thiesson, G. 535
 Thomán István 170
 Thomson, James 97, 119, 688
 Thuküdidész 286, 588, 678
 Thuróczy Gyula 495
 Tibullus Albius 680
 Ticharich, Zdenka B11
 Tieck, Johann Ludwig 693
 Tihanyi 492
 Tihanyi Lajos 609, 790, B11
 Timaeus, Johann Jacob Carl 97
 Tímár Árpád 293
 Tisma, Aleksander B184
 Tisza István 151, 347
 Tisza Kálmán 313
 Titulescu, Nicolae 154
 Tóbiás Áron 650
 Tocqueville, Alexis de 251
 Toldy Ferenc 192
 Toller, Ernst 152, 672
 Tolnai Antal 340, 346
 Tolnai Gábor 47, 124, 151, 152, 193, 208, 266, 327, 362, 488, 637, 659, 660, 664, 751, 758, 832, B118
 Tolnai István, M. B7
 Tolnai Lajos 31
 Tolnai Vilmos 418
 Tolnay Károly 286, 287
 Tolsztoj, Lev Nyikolajevics 100, 142, 144, 147, 192, 195, 209, 220, 223, 253–256, 264, 277, 333, 349, 352, 364, 500, 527, 589–591, 601, 605
 Tompa László 200
 Tompa Mihály 75, 192, 630
 Tormay Cécile 234, 425, 426, 434, 718, 739, B96
 Tormes, Lazarillo de 693
 Tóth Aladár 170, 422, 546, 651, 806
 Tóth Árpád 35–37, 39, 43, 49, 56, 60, 76, 78, 90, 99–101, 118, 120, 121, 132, 186, 187, 191, 196, 200, 224, 267, 277, 327, 355, 498, 511–513, 536, 546, 608, 650,

- 683, 685, 688, 695, 697, 700, 701, 705,
708–711, 730, 738, 749, 767, 779, 787,
B8, B136
Tóth Ernő, Taxner- → Taxner-Tóth Ernő
Tóth István B6, B7
Tóth Kálmán, Könyves → Könyves Tóth
Kálmán
Tóth László 140
Tóth László, Ungvárnémeti → Ungvárné-
meti Tóth László
Tóth Wanda 192
Tóvölgyi 492
Tömörkény István 488, 499
Tömöry Márta 327
Török Gyula 231, 388
Török Sophie 9, 11, 20, 21, 24, 37, 42–44,
50, 51, 58, 63, 85, 90, 123, 124, 136,
147, 156, 159, 162, 167–171, 191, 192,
195–199, 201, 221, 222, 248, 282, 285,
295, 297, 299, 320, 354, 422, 463, 465,
469, 474, 485, 502, 510, 511, 538, 554,
558, 565, 621, 657, 728, 755, 758, 774,
775, 781, 787, 800, 803, 804, 806, 808,
822, 828, 833, 841, B21, B27, B74,
B120, B164, B168, B199
Traianus, Marcus Ulpius 401
Trajanus → Traianus, Marcus Ulpius
Trencsényi-Waldapfel Imre 193
Trent, William P. 97
Trevelyan, George M. 97, 672
Trevelyan, Robert Calverley 97
Trócsányi Zoltán 287, 703
Trollope, Anthony 97
Trostler József, Turóczi- → Turóczi-Trostler
József
Turgenyev, Ivan Szergejevics 192, 253, 255,
349, 710
Turner, Joseph Mallord William 96, 98
Turóczi-Trostler József 117, 238, 273, 274,
287, 418, 422, 546, 599, 610, 696, B2
Túrtaiosz 677
Twain, Mark 47, 80, 97, 138
Tyrwhitt, Thomas 92
Uhland, Ludwig 119
Újfalussy Imre 341
Újfalussy Lajos 342
Újfalussy Sándor 46
Újlaki Miklós 417
Unamuno, Miguel de 152, 672
Undset, Sigrid 154
Ungár Imre 170
Ungnad, Arthur 639
Ungvári Tamás 151, 327
Ungvárnémeti Tóth László 621
Unruh, Fritz von 153
Vacarescu, Hélène 159
Vachott Sándorné 192
Váci Mihály 777
Váczy Péter 193, 546
Vadnai Károly 192
Vajda János 31, 33, 79, 192, 207, 209, 329,
330, 489, B37
Vajda Pál 252
Vajthó László 193, 683, 692, 693, 696, 706,
711
Valéry, Paul 140, 146, 159, 173, 559
Valmore, Marceline, Desbordes- → Des-
bordes-Valmore, Marceline
Valois, Charles 581
Vámbéry Melánia 673, B103
Vámbéry Ruzstem 422
Vámos 492
Van Dine 52
Váradi Antal 689, 695, 706
Varga Bálint 683
Varga Jenő 327
Varga József 154, 210, 417, B3
Vargha Gyula 680, 700, 702, 705, 706
Vargha Kálmán 464
Varjas Sándor 287
Várkonyi Nándor 193, 279, 619–621
Váró Ferenc 704
Varsányi Irén 200, B11
Váry Albert 521
Vas Gereben 341, 346, 658

- Vas István 85, 87, 192, 543, 637, 643, 644, 660, B113
 Vasari, Giorgio 685
 Vass József 411, 682
 Vass László 264, 265, B173
 Vaszy Viktor 169, 806
 Vayerné Zibolen Ágnes 538
 Vázsonyi János 521
 Vázsonyi Vilmos 151, 521
 Vega, Lope de 688
 Végh Arthur 707
 Végh Hanna 85
 Velázquez, Diego Rodríguez de Silva y 98
 Velde, Henry van de 535
 Vende Margit 696
 Vér György 186, B7
 Verdi, Giuseppe 340
 Veres Péter 5, 82, 499, 609, 757
 Verescsagin, Grigorij Jegorovics 527
 Vergilius Maro, Publius 26, 69, 401, 402, 469, 579, 582, 680, 682
 Verhaeren, Émile 185
 Verlaine, Paul 47, 48, 60, 63, 147, 276, 482, 709, 710, 767
 Verne, Jules 192, 344, 346
 Veszprémi Vilmos 365
 Vezér Erzsébet 464
 Vico, Giovanni Battista 147, 526
 Vidor Miklós 147
 Vienne, Louis de 757
 Vietorisz József 680
 Vigny, Alfred de 119, 698, 704
 Vikár Béla 278, 462, 689
 Viktória, angol királynő 97
 Vildrac, Charles 152, 535
 Villon, François 684
 Vincze Sándor 232
 Virág Benedek 680
 Virág Gábor B3
 Virághátné 494
 Vita Zsigmond 200
 Vitkovics Mihály 508
 Vizkelety András 621
 Voinovich Géza 53, 193, 651, 702, 785, B4
 Voivenel, Paul 457
 Vojnyica → Muth Mihályné
 Voltaire 119, 160, 227, 368, 481, 496, 690, 692
 Vörösmarty Mihály 15, 35, 41, 46, 54, 58, 73, 74, 76, 99, 100, 118, 185, 187, 192, 203, 204, 207, 211, 212, 214, 225, 264, 274, 340, 384, 401, 418, 439, 448, 453, 457, 499, 518, 524, 525, 533, 596, 637, 732, 733, 768, 783, 792, 801, 812, 813, 817, B7
 Vukov, J. 693
Wagner, Richard 524
 Waldapfel Imre, Trencsényi- → Trencsényi-Waldapfel Imre
 Waldapfel János 287
 Wallace, Edgar 52
 Wallace, Steven 251
 Walpole, Arthur Sumner 98
 Walpole, Horace 119, 450, 693
 Walter von der Vogelweide 683
 Walton, Cecile 97
 Wassermann, Jacob 296, 797
 Watteau, Antoine 98
 Webb, Mary Gladys 735, 737
 Wéber Gyula 279, 622, 635
 Wegener, Johannes 464
 Weininger, Otto 449, 451, 454
 Wells, Herbert George 32–34, 48, 51, 69–71, 76, 85, 98, 100, 101, 121, 142, 147, 152, 153, 192, 481, 672
 Weöres Sándor 8, 192, 200, 279, 280, 306, 546, 554, 555, 562, 575, 606, 607, 619–645, 805, B47, B49
 Werfel, Franz 154, 155, 192, 626, 795
 Werth, Leon 535
 Wertheimsteinné Feiler Anna 99
 Wesselényi Miklós 620
 West, Victoria, Sacqueville- → Sacqueville-West, Victoria
 Wherry, Albinion 98
 Whistler, James Abbot McNeill
 Whiting, Lilian 98
 Whitman, Walt 32, 36, 59, 77, 80, 81, 98, 101, 117, 121, 123, 124, 129, 134, 137,

- 138, 180, 226, 248, 251, 275, 278, 585, 701, 703, B20
 Whittier, John Greenleaf 91, 94, 98
 Whittier, Holmes 91, 98
 Wieland, Christoph Martin 692
 Wierzyński, Kazimir 154
 Wigand Ottó 364
 Wilde, Oscar 15, 32, 36, 39, 46, 47, 49–51, 59, 60, 65, 66, 69, 70, 76, 79, 85, 93, 98, 100, 101, 121, 132, 134, 137, 183, 301, 319, 489, 556, 585, 710
 Wilder, Thornton 85, 250, 558, 735
 Wildner Ödön 332, 422, 711
 Wildner tanácsnok 232
 Williams, William Carlos 251
 Willmoth, R. Aris 95
 Wilson, Thomas Woodrow 251, 528
 Winstanley, Lilian 98
 Wispiński 40, 64, 89, 139, 165
 Witkop, Philipp 452, 455
 Wittgenstein, Ludwig 731
 Wohl Janka 698, 700
 Wolfe, Lawrence 98, 135
 Wolker, Jiří 261
 Wollmann, Maurice 98
 Wood, James 98
 Woolf, Leonard 731
 Woolf, Virginia 85, 98, 121, 731, 733, 735, 737
 Wordsworth, William 32, 36, 39, 48, 59, 64, 73, 75, 99, 101, 117, 119, 120, 134, 137, 275, 556, 695, 696
 Wosinszky Mór 592
 Wylie, Howie 99
- X**efludász 40, 89, 139
 Xenophanész 678
 Xenophón 588, 589, 682
 Xerxész 594
- Yeats, William Butler** 38, 51, 71, 99, 101, 124, 129, 134, 557, 558, B4, B20
 Yolland, Arthur B. 38, 40, 100, 135
 Young, Edward 73, 119, 597, 690
 Ypszilon B2
- Z**ádor István 280, 281, 435
 Zadura, Bohdan B184
 Zahradnyk egyetemi tanár 261
 Zalai Béla 287
 Zangwill, Israel 152, 535
 Zathureczky Ede 170, 803
 Zelk Zoltán 192, 543–545, 548, 636, B150
 Zempléni Árpád 704
 Zénón 588
 Zerdahelyi 364, 365
 Zibolen Ágnes, Vayerné → Vayerné Zibolen Ágnes
 Zichy Antal 694
 Zichy Mihály 192, 527
 Zichy Ráfaelné 797
 Zigány Árpád 582, 719
 Zilahy Károly 678
 Zilahy Lajos 85, 156, 648, 716
 Zimándi P. István 287
 Zola, Émile 223, 256, 330, 332, 333, 340, 346, 347, 367, 375, 411, 429, 493, 591, B57
 Zolnai Béla 124, 159, 193, 273, 287, 696, 710
 Zoltán Vilmos 708
 Zrínyi Miklós 73, 192, 203, 220, 274, 306, 499, 502, 508, 517, 620, 688, 789
 Zweig, Stefan 148, 152, 155, 485, 535, 618, 672
- Z**sebők Zoltán B163
 Zsilinszky Endre, Bajcsy → Bajcsy-Zsilinszky Endre
 Zsoldos B. 678
 Zsolt Béla 422, 782

A kötetben közölt képek és hasonmások jegyzéke

- Borító* Babits Mihály
Farkas Zoltán felvétele (Esztergom 1929. szept. 29.)
(Eredetije – Babits Mihály aláírásával – Gál István hagyatékában)
- A 2. és a 3. oldal között* Rippl-Rónai József: Babits Mihály arcképe (1923. Pasztell)
(A Magyar Nemzeti Galéria tulajdona)
- 162. oldal* Bartók Béla a Magyar Tudományos Akadémián lévő dolgozó-
szobájában
Török Sophie felvétele (1936. május)
(OSZK Kézirattár, Babits-hagyaték, Fond III/2271/4.)
- 165. oldal* Babits Mihály népművészeti gyűjteménye előtt
Török Sophie felvétele (Esztergom, 1939 nyarán)
(OSZK Kézirattár, Babits-hagyaték, Fond III/172/44/2.)
- 171. oldal* Bartók Béla és Pásztory Ditta Babits Ildikóval
Török Sophie felvétele
(OSZK Kézirattár, Babits-hagyaték, Fond III/2261.)
- 385. oldal, 1. kép* Babits Mihály és Ady Endre
Székely Aladár felvétele (1917. július)
(OSZK Kézirattár, Babits-hagyaték, Analekta 301.)
- 385. oldal, 2. kép* Ady koporsóját lehozzák a Nemzeti Múzeum lépcsőjén. Előtte
tanáros kalapban Babits Mihály
A temetésről készült mozgóképfelvétel egy kockája
(Az eredeti film a Magyar Filmarchívumban található.)
- 387. oldal* Babits Mihály és Ady Endre
Székely Aladár felvétele (1917. július)
(Petőfi Irodalmi Múzeum, Művészeti Tár. Leltári szám: 1964.)
- 396. oldal* „Te elindulsz a fényes hámezőkön”. Babits Ady-ódája kéziratá-
nak első versszaka
(OSZK Kézirattár, Babits-hagyaték)

- 540–541. oldal A festő halála. Babits Mihály versének kéziratos fogalmazványa
(OSZK Kézirattár, Babits-hagyaték, Fond III/1698.)
549. oldal Babits Mihály
Székely Aladár felvétele
(OSZK Kézirattár, Babits-hagyaték, Fond III/2252/40.)
574. oldal Egy könyvet adtam... Részlet a vers kéziratából
(OSZK Kézirattár, Babits-hagyaték)
775. oldal Nagyhátpusztá. Basch Lóránt kúriája
Török Sophie felvétele (1932. március)
(OSZK Kézirattár, Babits-hagyaték, Fond III/2264/4.)
776. oldal Babits Nagyhátpusztán virágzó almafák előtt
Török Sophie felvétele (1932. március 27.)
(OSZK Kézirattár, Babits-hagyaték, Fond III/2264/29.)
787. oldal Babits Mihály és Beck Ö. Fülöp
Török Sophie felvétele (Esztergom, 1930. május 25.)
(OSZK Kézirattár, Babits-hagyaték, Fond III/2254/27/5.)
790. oldal Babits rajza Török Sophie-ről egy verskézirat margóján
(OSZK Kézirattár, Babits-hagyaték)
791. oldal Beck Ö. Fülöp Babits portréját mintázza.
Török Sophie felvétele (Budapest, 1927. május 18.)
(OSZK Kézirattár, Babits-hagyaték, Fond III/2290/183.)
807. oldal Bartók Béla levele Babits Mihálynénak
(OSZK Kézirattár, Babits-hagyaték, Fond III/226.)

Tartalom

Ötven év szolgálat. Előszó (<i>Szigethy Gábor</i>)	5
Szerkesztői előszó (<i>Gál Ágnes és Gál Julianna</i>)	9

TALÁLKOZÁSOK BABITS MIHÁLLYAL

Babits Mihálynál. (1931)	15
Babits Mihály, Babits Mihályné és Gál István levelezése. (1931–1944)	18
Gál István – Babits Mihálynak (1931. jan. 25.)	18
Gál István – Babits Mihálynak (1936. dec. 6.)	18
Babits Mihály – Gál Istvánnak (1936. dec. 18.)	19
Gál István – Babits Mihálynak (1936. dec. 19.)	19
Gál István – Babits Mihálynak (1937. febr. 10.)	19
Babits Mihály – Gál Istvánnak (1937. febr. 17.)	20
Gál István – Babits Mihálynénak (1937. júl. 7.)	20
Babits Mihályné – Gál Istvánnak (1937. júl. 13.)	21
Gál István – Babits Mihálynak (1937. febr. 10.)	22
Gál István – Babits Mihálynak (1937. okt. 19.)	22
Babits Mihály – Gál Istvánnak (1937. nov. 5.)	23
Gál István – Babits Mihálynak (1937. nov. 12.)	23
Gál István – Babits Mihálynak (1938. jan. 1.)	24
Gál István – Babits Mihálynénak (1944. júl. 21.)	24
Babits Mihály: A humanizmus és korunk	25

TANULMÁNYOK

Babits szerepe a magyarországi angol műveltségben	31
Babits és az angol irodalom	41
Babits és a magyar anglisztika	41
Babits és az angol irodalom	43
Babits angol nyelvtudása	43
Babits angol olvasmányai	45
Babits angol fordításai	53
Shakespeare Vihar-jának fordítása	54
Kisebb angol fordításai	59
Angol hatások Babits műveiben	61
Babits angol–magyar párhuzamai	72
Babits az angol jellemről és az angol hivatásról	78

Babits az amerikai irodalomról	80
Babits a magyar anglisztikáról	82
Babits hatása az újabb nemzedékre	85
Babits helye a magyar–angol szellemi érintkezésekben	88
Függelék	90
Babits angol könyvtára	90
Angol nyelvű és angol vonatkozású idegen művek	91
Magyar fordítások angolból és angol vonatkozású magyar munkák	99
Függelék: A Baumgarten-Könyvtár Babits-féle angol gyűjteménye	100
Babits első Shakespeare-tanulmánya. Shakspere egyénisége	101
Babits angol fordítás-tervezetei	117
Az 1920-i munkaterv	117
Az európai irodalom olvasókönyve	118
A magyar Shakespeare-fordítás irányelvei	122
A Joyce-fordítás hirdetése	123
Babits ismeretlen angol fordításai	123
Babits angol fordításainak jegyzéke	131
Babits művei angol nyelven	135
Summary. Babits and the English literature	136
Babits a világbékéért	140
Babits és Bartók	161
Buday Dezső	174
Babits és Szabó Dezső	180
Babits könyvtárának töredéke	191
Babits és Heidegger ismeretsége	194
A Babits-hagyaték	196
Babits Petőfi világirodalmi rangjáról	202
A radikális Babits arcképéhez	221
Babits Adyról. Előszó	227
Babits Mihály 1919-es egyetemi előadásai	236
Az európai irodalom olvasókönyvének terve – és ami megmaradt belőle. Előszó	240
Babits és Amerika	244
Babits és az orosz irodalom	253
A Sarló Babits-képe	259
Babits legtevékenyebb korszaka. Babits a 133 nap alatt. Tények és adatok	266
Babits és a Kelet	278
Babits és Csinszka	282
Babits és Szilasi barátsága	286
Babits és Itália	301
Babits Mihály: Halálfiái. Utószó	311

SZÖVEGKÖZLÉSEK

BABITS-SZÖVEGEK

Babits velencei és firenzei útijegyzetei 1921-ből	319
Babits Mihály antifasiszta előadása Pozsonyban 1934-ben	324
Babits a Galilei Körben	327
Babits véleménye Vajda Jánosról	329
Babits ifjúkori verse Zoláról	330
Babits Mihály: Kiadatlan versek és verstörödékek	334
Babits Mihály: Önéletrajz a gyermek- és ifjúkor éveiről	338
Babits Mihály emlékbeszéde Puskinról és rádióelőadása Dosztojevszkijről	349
Babits-dokumentumok	354
Babits Pascalról	367
Babits verstörödékeiből és rímjátékaiból	371
Patriotizmus és internacionalizmus egy kiadatlan Babits-kézirat tükrében	373
Kiadatlan Babits-versek	375
Babits Mihály kiadatlan verse gyermekkori telekről	382
Babits gyászbeszéde Ady ravatalánál	384
Babits ódái Adyhoz és Móriczhoz	387
Babits kézírataiból, „új” könyveiből	398
Babits ismeretlen versei és versfogalmazványai	403
Babits: Psychoanalysis Christiana. Összöveg, töredékek, háttér	411
Babits Janus Pannoniusról	417
Babits kritikai folyóirat-terve, a Magyar Gondolat	419
Babits zsidószemlélete	427
Babits Jókairól	439
Babits egyetemi irodalomtudományi előadásai Szabó Lőrinc lejegyzésében	443
Babits egyes verseinek keletkezéséről	462
Babits Mihály kiadatlan verse	476
Babits Mihály: Filozófia és irodalom	477
Romain Rolland hatása Babitsra	485
Babits szegedi színikritikái	488
Babits Mihály Thomas Mann bonni leveléről	496
Babits és Jugoszlávia	498
Babits Mihály karácsonyi verse 1924-ből	509
Babits gyászbeszéde Tóth Árpád fölött	511
Babits Mihály Kósa Laodameia-megzenésítéséről	514
Babits béke-írásaiból	516
Babits verse szekszárdi gyermekkori hűsvétokról	536
Babits Rippl-Rónai búcsúztatójának keletkezése	538
Babits Mihály és Basch Lóránt a Baumgarten-alapítvány első tíz évéről	543
Babits a háborúról és a békéről 1914–18 között	549
Babits utolsó világirodalmi följegyzései	554

Ki járt már, ki járt már? Babits Mihály kiadatlan népi elbeszélő költeményének bevezetése	563
A fiatal házaspáros Babits versei feleségéhez	565
Babits ismeretlen istenes versei	569
Babits Mihály kiadatlan ifjúkori verse	572
Kézírt Babits-versek a húszas évekből	573
Babits-töredékek – válsága éveiből	575
Babits három Dante-miniatűrje	578
Babits Mihály két kiadatlan olasz tárgyú verse	583
Babits Mihály két fiatalkori írása	585
Babits Csokonai nagyságáról	596

LEVELEK BABITSHOZ, BABITSRÓL

Babits és Szabó Ervin barátsága	599
Pavel Ágoston levelei Babits Mihályhoz	606
Fülep Lajos levelei Babitshoz	608
Fábry Zoltán kérdései Babitshoz 1931-ben	617
Weöres Sándor levelei Babitshoz és Kosztolányihoz	619
Szlovák kulturális szervezetek petíciója Babitshoz 1933-ban	646
Krúdy és Babits összeköttetései	648
Sinkó Ervin négy levele a Babits-hagyatékban	653
Radnóti-dokumentumok a Babits-hagyatékban	657
Lukács György levelei Babitshoz	666
Romain Rolland eddig ismeretlen üzenete Budapestre	672
Halász Gábor vázlatlatterve Babits Európai Irodalmi Olvasókönyvéhez	674
József Jolán két levele József Attila halála után	712
Tamási Áron levelei Babits Mihályhoz	715
Balázs és Lukács elitfolyóirat-terve 1910-ben	719
„Rosti Magdolna”, a Nyugat rejtélyes angol szakértője	728
A Babits–Németh László-viszony első fejezete	738
Móricz, Babits, Ignó	745
Kós Károly ismeretlen levelei Babits Mihályhoz	750
Babits Mihály francia becsületrendje	755
Babits és Ortutay	758

SZÉLJEGYZETEK

Jegyzetek Babits Mihály két új könyvéről	767
Babits Mihály és Reményik Sándor nagy tanulmányt írt Illyés Gyuláról, a kiváló tolnamegyei származású költőről	770
Babits új esszéi	771
Babits „elfelejtett” angol műfordításai	773
Babits és Illyés a Tiszánál	774
Babits a Tátrában	779

Gaal-aláírás 1917-ből	782
Babits és Illyés	783
Babits és a Baumgarten-alapítvány	785
Beck Ö. Fülöp, Babits szobrász-barátja	787
Babits és a képzőművészet	789
Jászi Oszkár köre	792
Klopstock doktor, Babits világirodalmár orvosa Dombóvárról	795
Thomas Mann hatása Babitsra	797
A zürichi Thomas Mann Archívum és a szekszárdi Babits Múzeum	799
Emlék Babits színházáról	801
A Babits-hagyaték Bartók-kincsei	803
Bartók, Babits és a Nyugat	805

BIBLIOGRÁFIA

Gál István összes Babits-közleménye	811

MUTATÓK

Gál István Babits-közleményeinek címmutatója	845
Szövegközlések mutatója	851
Versek	851
Levelek	854
Tanulmányok, esszék, cikkek, előadások, beszédek, kritikák	859
Interjúk Babits Mihállyal, vallomások, önéletrajzok	863
A Babits-művek címmutatója	866
Versek	866
Vers- és fordításkötetek	870
Regények, elbeszélések, színdarabok, mesék	871
Tanulmányok, esszék, cikkek, előadások, beszédek, kritikák, vallomások, önéletrajzok	871
Névmutató	875
A kötetben közölt képek és hasonmások jegyzéke	906

ILLUSZTRÁCIÓK

Babits Mihály: A humanizmus és korunk (hasonmás)
Babits Mihály Gál Istvánnak írt levelei (hasonmás)

ILLUSZTRÁCIÓK

Babits és Bartók 3 képe:

Babits ódái Adyhoz és Móriczhoz

Te elindultál a fenyves hőmészékön –
én végelájtam a Klastomba, nérd!
Ó Káposztás klastrom, a bús bar az altalon –
S a szentek közötti a vízfőzt.

[illegible][illegible]

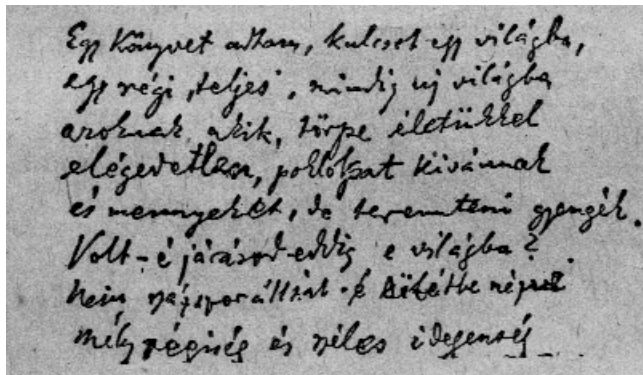
Ki kell küldenem a galambokat, hogy hozzanak már olajágakat

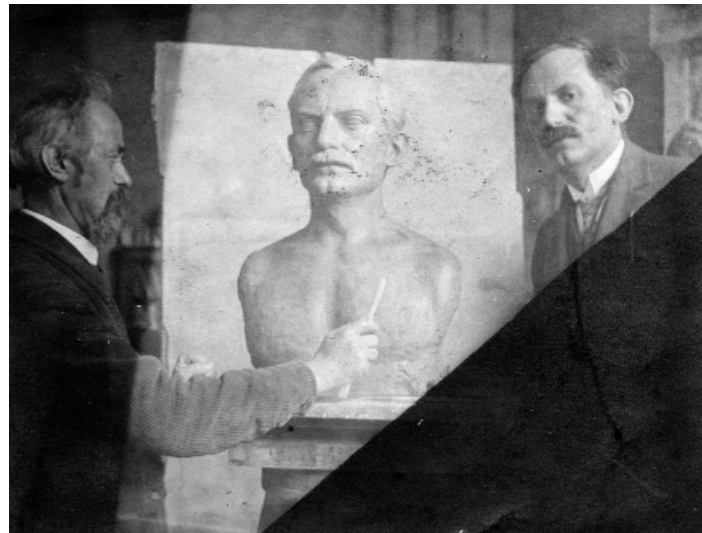
Babits és Illyés a Tiszánál

Kézírtos Babits-versek a húszas évekből

Babits és a képzőművészet

Babits rajza
egy verskézirat margóján

Budapest, 1935. dec. 14., este 7 óra
II. Erzsébet ut, 27.

Égen kintelt Koppaszs Örmény!

Tegnap d. u. 4-től kezdve telefonunk felmondták a
szolgálatot; telefonos rümpelünk ellenére még munka-
nánk sem jött el a megjavítási. Nagyon törtélen-
kös - bizonyára több ízben - kiabáló verődé-
s volt ennek következtében.

Éjél még tegnap, mielőtt lezárta a napot, már
jelentkezett a csend, tehát utolsó adom. Aran-
ban azonban is megismétlem tegnapdéli kettő írásra

mat: kb. 1/2 óra belül megpróbálta egy kirelt költő-
nőmet írni a nyugatrak: ha megfelelően fog-
ják találni, felszárul marint időpontban követhetik.

Koppaszs Örmény is kedves fejeit nekem
üdvözlé
égen kint

Bartók Béla

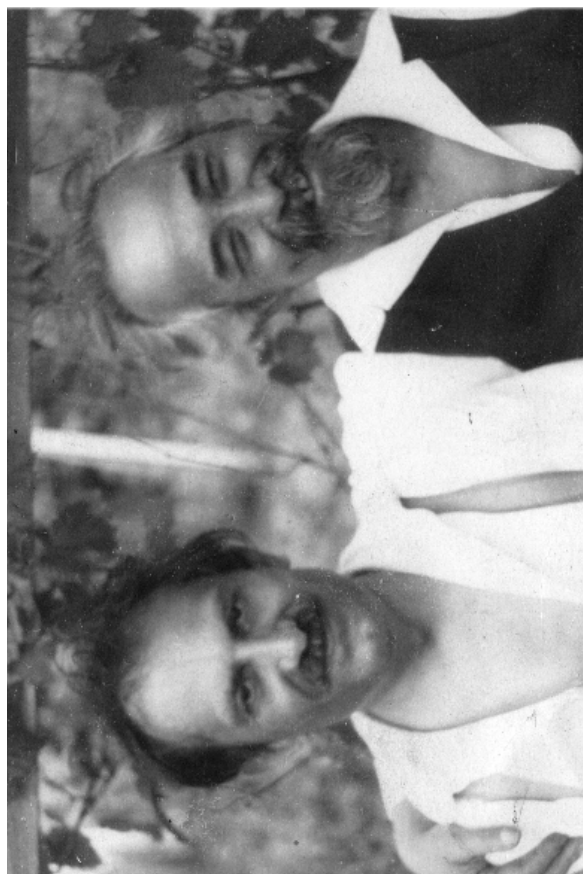
Babits Mihály Kósa Laodameia-megzenésítéséről

Babits+Ady

Babits+Bekő Fülöp

Ady ravatala

2
 Wien, 1924. máj. 8.
 Tücsü kintelt uram,
 jó pár hónap előtt
 küldtem önnek verset, kéve, hogy
 legyen része azokat a Nyugatban elhelye-
 zni. Én akkor volt még, valójában, hogy
 bejuttatni miatt a verset Összetekelt
 azt az - azóta én semmit a dalról
 nem hallottam.
 Azóta megjelent
 a vers, de az itt
~~valójában~~ küldött verset. Ma-
 gyarok és a Nyugat
 foglalkozna a könyvvel. Ha valaki
 lehetne volna, hogy újabb és újabb
 körök volnának a Nyugatban megje-
 lenni, önmagát küldte és a
 is ott legyen része, erre és ha csak
 pár sorban is, értekezni engem,
 Kérem: Frank Spitzer Összetekelt
 Wien XIX. Parallel 43.

1
 Tücsü kintelt Babits úr!
 Mellesleg küld-
 tem ~~Összetekelt~~ ^{let} verset a Nyugatnak
 rá. Abban az esetben, ha közlésre
 a Nyugat nem vállalta, kérem ö-
 vesközlet a közlőket nekem visszatér-
 deni. Mindenesetre az Önnek kérem ö-
 ves közlését.
 Köszönettel
 Sinkó Ervin.
 Kérem: Frank Spitzer
 Összetekelt
 Wien XIX. Parallel 43.
 Wien, 1922. január 22.

Sinkó Ervin levele a Babits-hagyatékban